

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 9002

CALL No. Sa 8 Km / Vya / K.V.

D.G.A. 79

SRIMAN MAHABHARATAM

A NEW EDITION

MAINLY BASED ON

THE SOUTH INDIAN TEXTS,

With footnotes and Readings.

9802

ĀUDIPARVA I.

EDITED BY

T. R. KRISHNACHARYA & T. R. VYASACHARYA,

Proprietors, Madhya Vilas Book Depot, Kumbakonam.

PRINTED AT THE

Javaji Dadaji's "Nirnaya-sagar" Press,

BOMBAY.

1906.

**CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.**

Acc. No. ~~237~~ 9 or 2

Date. 23.7.57

Call No. ~~5a 9 Km~~

Vya/K.v

(Registered according to the Act XXV of 1867.)

[All rights reserved by the publisher.]

॥ श्रीः ॥

श्रीमन्महाभारतम् ।

सटिप्पणम् ।

आदिपर्व १

एतच्च

कुम्भघोणस्थेन श्रीमन्मध्वविलासपुस्तकालयाधिपतिना

टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च

अनेकेषां विदुषां साहाय्येन दाक्षिणात्यबहुकोशालुसमयेन

संशोध्य

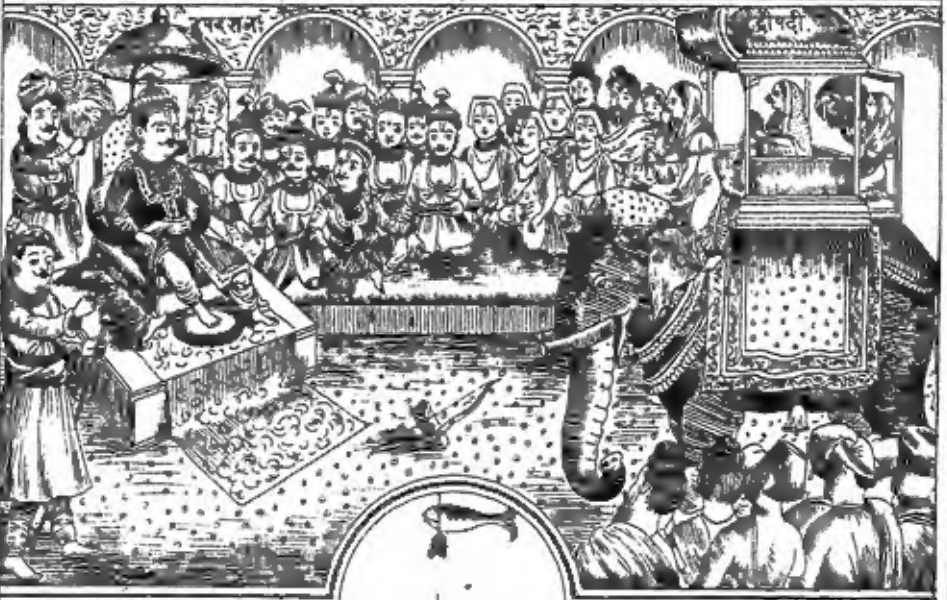
मुंबापुर्या

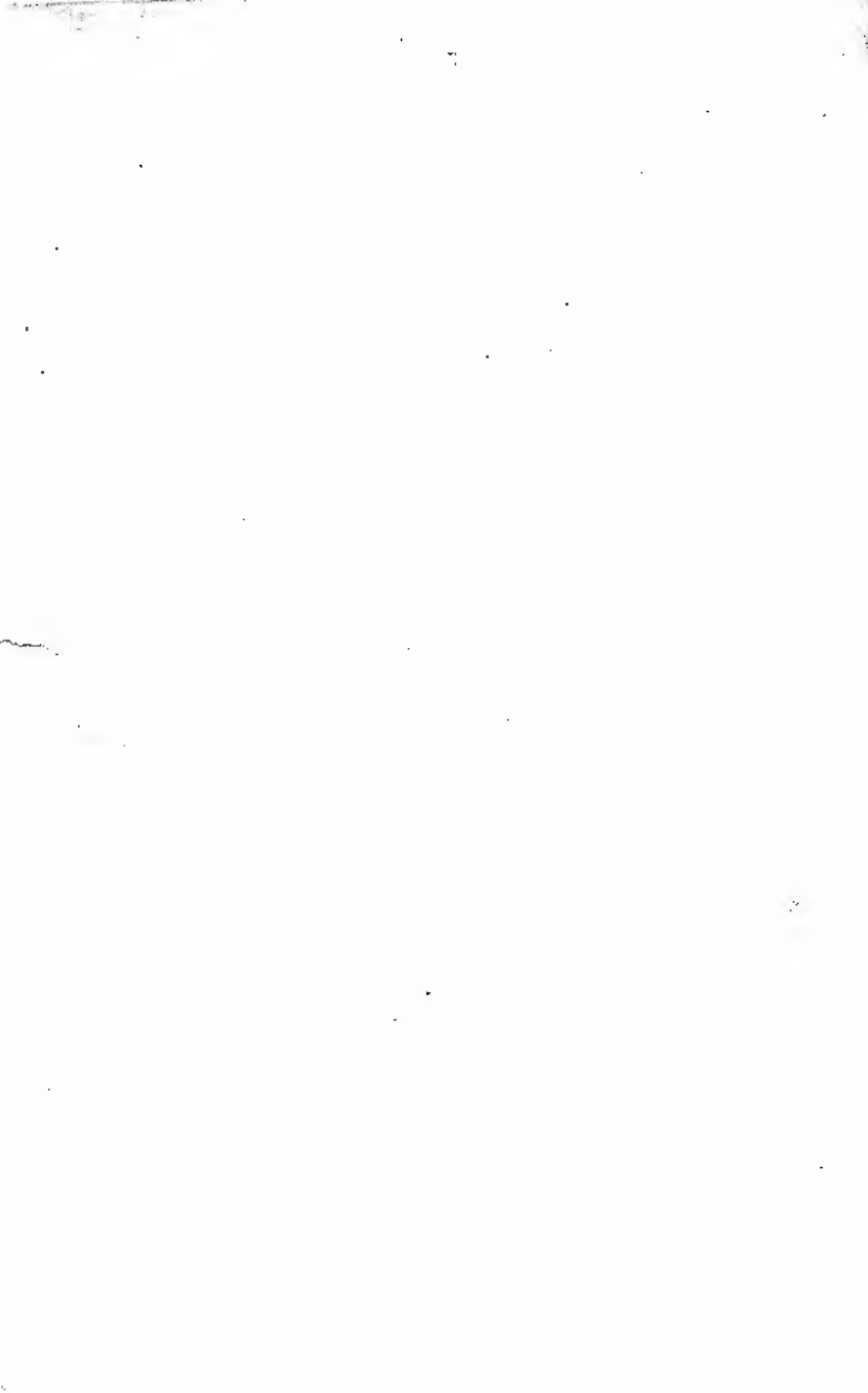

जावजी दादाजी इत्येतेषां निर्णयसागरमुद्रणयन्त्रे मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

इदं पुस्तकं १८६७ संख्याकरानियमस्य २५ संख्याकविभागानुसारतो लेखाखंडं
कुलास्य सर्वेऽधिकाराः प्रसिद्धिकर्त्रा स्वाधीना रक्षिताः ।

आदिपर्व.

श्रीः ।

श्रीमन्महाभारतम् ।

आदिपर्व १ ।

(अनुक्रमणिकापर्व ॥ १ ॥)

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

आधौ मङ्गलाचरणं ॥ १ ॥ नैमिशारण्ये दीर्घसत्रे शौनकादीन्प्रति सौतेरागमनं ॥ २ ॥ तत्र शौनकादिभिः सौतिं प्रति
भारतकथनचोदना ॥ ३ ॥ सौतिना श्रीमन्नारायणनमस्कारपूर्वकं व्यासस्य भारतनिर्माणकथनं ॥ ४ ॥ पर्वानुक्रमणिका ॥ ५ ॥

॥ श्रीवेदव्यासाय नमः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीं चैव (व्यासं) ततो जयमुदीरयेत् १

‘नारायणं सुरशुरुं जगदेकनाथं

भक्तप्रियं सकललोकनमस्कृतं च ।

त्रैगुण्यवर्जितमजं विभुमाद्यमीशं

वन्दे भवग्रममरासुरसिद्धबन्धम् ॥’ २

‘नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वेधसे ।

ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान्’

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ॐ नमः पितामहाय । ॐ नमः प्रजापतिभ्यः ।

ॐ नमः कृष्णद्वैपायनाय ।

ॐ नमः सर्वविघ्नविनायकेभ्यः ॥ ४

रोमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सौतिः पौराणिको

नैमिशारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके सत्रे ५

सुखासीनानभ्यगच्छद्ब्रह्मर्षीन्संशितव्रतान् ।

विनयावनतो भूत्वा कदाचित्सूतनन्दनः ॥ ६

तमाश्रममनुग्राप्य नैमिशारण्यवासिनः ।

‘उवाच तानृषीन्सर्वान्धन्यो वोऽस्म्यद्य दर्शनात् ७

वेद वैयासिकीः सर्वाः कथा धर्मार्थसंहिताः ।

वक्ष्यामि वो द्विजश्रेष्ठाः शृण्वन्त्यद्य तपोधनाः ८

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नैमिशारण्यवासिनः ।’

श्रीलक्ष्मीनृसिंहाय नमः ॥ श्रीहयग्रीवाय नमः ॥ श्रीवेद-

व्यासाय नमः ॥ इह खलु भगवान्पाराशर्यैः परमकारुणिको

मन्दमतीननुग्रहीतुं चतुर्दशविधास्थानान्येकत्र दिदर्शयिषुर्मेहाभा-

रताख्यमितिहासं प्रणेभ्यन्पारिप्लितस्य निष्कल्यहपरिपूरणाय प्र-

चयगमनाय च मङ्गलं रचयन् शिष्यशिक्षायै श्लोकरूपेण निबध्ना-

नार्थात्तत्र प्रेक्षावत्प्रवृत्त्यङ्गमभिधेयादि दर्शयति ॥ नारायण-

मिति ॥ नरोत्तमं पुरुषोत्तमं नारायणं नरं देवीं सरस्वतीं (व्यासं)

चैव नमस्कृत्य जयं भारताख्यमितिहासं उदीरयेत् ॥ १ ॥

लक्षालङ्कारव्याख्यानरीत्यायमाद्यः श्लोकः ॥ २ ॥ कविप-

यकोशरीत्यायमाद्यः ॥ ३ ॥ रोमहर्षणपुत्रः रोमाणि हर्षवा-

चक्रे श्रोतॄणां यः स्वभाषितैः । कर्मणा प्रथितस्तेन रो-

महर्षणसंज्ञया । इति कौमं निरुक्तार्थनाम्नः पुत्रः । उग्रश्रवाः

कृतश्रमः । नैमिशारण्ये वायवीये । एतन्मनोमयं चक्रं मया

सृष्टं विसृज्यते । यत्रास्य शीर्यते नैमिः स देशस्तपसः शुभः ।

इत्युक्त्वा सूर्यसंकाशं चक्रं सृष्ट्वा मनोमयम् । प्रणिपत्य महा-

देवं विसृज्य पितामहः । तेषां हृष्टतरा विप्राः प्रणम्य जगतां

प्रभुम् । अथयुक्तास्य चक्रस्य यत्र नैमिर्व्यशीर्यत । तद्वनं तेन

विल्लेख्यत नैमिषं मुनिपूजितम् । इति उक्तरूपे । नैमिषेति पाठे तु

वारहे । एवं कृत्वा ततो देवो मुनिं गौरमुखं तदा । उवाच

निमिषेणैव निहतं दानवं बलं । अरण्येऽस्मिन्ततस्त्वेतन्नैमिशार-

ण्यसंज्ञितं । इति निर्वचनं द्रष्टव्यं । शुनकस्य मुनेरप्यस्य शौनकः ।

कुलपतेः । एको दशसहस्राणि योऽश्वदानादिना भरेत् । स वै

कुलपतिः इत्युक्तलक्षणस्य । सत्रे ये यजमानास्तएव ऋत्विजो

यस्मिन्बहुकर्तृके कर्तौ ॥ सत्रसंज्ञः तस्मिन् ॥ ५ ॥ नैमिशार-

ण्यवासिनः तान्सर्वानृषीनुवाचेत्यन्वयः ॥ ७ ॥ अहं वैया-

चित्राः श्रोतुं कथास्तत्र परिवृष्टपस्विनः ॥ ९
 अभिवाद्य मुनींस्तांस्तु सर्वानेव कृताञ्जलिः ।
 अपृच्छत्स तपोवृद्धिं सन्निधैवामिपूजितः ॥ १०
 अथ तेषूपविष्टेषु सर्वेष्वेव तपस्विषु ।
 निर्दिष्टमासनं भेजे विनयाद्रौमहर्षणिः ॥ ११
 सुखासीनं ततस्तं तु विश्रान्तमुपलक्ष्य च ।
 अथापृच्छदृष्टिस्तत्र कथितप्रस्तावयन्कथाः ॥ १२
 कुत आगम्यते सौते कचार्यं विद्वत्स्त्वया ।
 कालः कमलपत्राक्ष संसैतत्पृच्छतो मम ॥ १३
 एवं पृष्टोऽब्रवीत्सम्यग्यथावद्रौमहर्षणिः ।
 वाक्यं वचनसंपन्नस्तेषां च चरिताश्रयम् ॥ १४
 तस्मिन्सदसि विस्तीर्णे मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 सौतिरुवाच ।

जनमेजयस्य राजर्षेः सर्पसत्रे महात्मनः ॥ १५
 समीपे पार्थिवेन्द्रस्य सम्यक्पारिक्षितस्य च ।
 कृष्णद्वैपायनप्रोक्ताः सुपुण्या विविधाः कथाः ॥ १६
 कथिताश्चापि विधिवद्वा वैशंपायनेन वै ।
 श्रुत्वाऽहं ता विचित्रार्था महाभारतसंश्रिताः ॥ १७
 बहूनि संपरिक्रम्य तीर्थान्यायतनानि च ।
 समन्तपञ्चकं नाम पुण्यं द्विजनिषेवितम् ॥ १८
 गतवानसि तं देशं युद्धं यत्राभवत्पुरा ।
 कुरूणां पाण्डवानां च सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥ १९
 दिदृशुरागतस्तस्मात्समीपं भवतामिह ।
 आयुष्मन्तः सर्वे एव ब्रह्मभूता हि मे मताः ॥
 अस्मिन्त्यज्ञे महाभागाः सूर्यपावकवर्चसः ॥ २०
 कृताभिषेकाः शुचयः कृतजप्या हुताग्रयः ।
 भवन्त आसते स्वस्था ब्रवीमि किमहं द्विजाः ॥ २१
 पुराणसंहिताः पुण्याः कथा धर्मार्थसंश्रिताः ।

चिकीः सर्वाः कथा वेद जानामि ॥ ८ ॥ निर्दिष्टं इहोपवि-
 श्यतामिति दर्शितम् ॥ ११ ॥ प्रस्तावयन् उपोदातयन् ॥ १२ ॥
 विद्वत्ः नीतः ॥ १३ ॥ तेषां मुनीनां चादम्बेषां राजादीनां च
 यानि वदितानि तेषामाश्रयभूतम् । भावितात्मनां शोधितचि-
 स्तानाम् ॥ १४ ॥ समन्तपञ्चकं समन्तात् पञ्चकं परशुरामकृतदृढप-
 ञ्चकं यस्मिन्स्तत् । स्यमन्तपञ्चकमित्यपि पाठो दृश्यते ॥ १८ ॥
 ब्रवीमि किमहं द्विजाः अहं च पुराणादिष्वन्यतमं किं ब्रवीमि
 तदाज्ञापयतेति शेषः ॥ २१ ॥ संस्कारोपगतां पदादिव्युत्प-

इतिवृत्तं नरेन्द्राणासृषीणां च महात्मनाम् ॥ २२
 ऋषय ऊचुः ।
 द्वैपायनेन यत्प्रोक्तं पुराणं परमर्षिणा ।
 सुरैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव श्रुत्वा यदमिपूजितम् ॥ २३
 तस्याख्यानवरिष्ठस्य विचित्रपदपर्वणः ।
 सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥ २४
 भारतस्येतिहासस्य पुण्यां ग्रन्थार्थसंयुताम् ।
 संस्कारोपगतां ब्राह्मीं नानाशास्त्रोपबृंहिताम् ॥ २५
 जनमेजयस्य यां राज्ञो वैशंपायन उक्तवान् ।
 यथावत्स ऋषिः पृष्टः सत्रे द्वैपायनाज्ञया ॥ २६
 वेदैश्चतुर्भिः संयुक्तां व्यासस्याद्भुतकर्मणः ।
 संहितां श्रोतुमिच्छामः पुण्यां पापभयापहाम् ॥ २७
 सौतिरुवाच ।

आद्यं पुरुषमीशानं पुरुद्वृतं पुरुद्वृतम् ।
 ऋतमेकाक्षरं ब्रह्म व्यक्ताव्यक्तं सनातनम् ॥ २८
 असंख्यं सच्चैव च यद्विश्वं सदसतः परम् ।
 परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् ॥ २९
 मङ्गल्यं मङ्गलं विष्णुं वरेण्यमनघं शुचिम् ।
 नमस्कृत्य हृषीकेशं चराचरगुरुं हरिम् ॥ ३०
 महर्षेः पूजितस्येह सर्वलोकैर्महात्मनः ।
 अवक्ष्यामि मतं पुण्यं व्यासस्याद्भुतकर्मणः ॥ ३१
 'नमो भगवते तस्मै व्यासायामिततेजसे ।
 यस्य प्रसादाद्वक्ष्यामि नारायणकथामिमाम् ॥ ३२
 सर्वाश्रमाभिगमनं सर्वतीर्थावगाहनम् ।
 न तथा फलदं सूते नारायणकथा यथा ॥ ३३
 नास्ति नारायणसमं न भूतं न भविष्यति ।
 एतेन सत्यवाक्येन सर्वार्थान्साधयाम्यहम् ॥ ३४
 आचख्युः कवयः केचित्संप्रत्याचक्षते परे ।

तिमतीम् । ब्राह्मीं वाचं । ब्राह्मी तु भारती भाषेत्यमरः
 ॥ २५ ॥ मङ्गलचरणपूर्वकं मुनिभिः प्रार्थितमर्थं वक्तुं प्रति-
 जानीते आद्यमित्यादिचतुर्भिः । हरिं नमस्कृत्य महर्षेर्मतं अव-
 क्ष्यामीत्यन्वयः । पुरुद्वृतं पुरुभिर्वहुभिर्द्वौतुभिः द्वृतं आद्वृतं ।
 पुरुभिः सामगैः स्तुतं । ऋतं सत्यं । एकधासावसरस्य तं ।
 एकं अद्वितीयं समाधिकारहितमिति वा । अक्षरं नाक्षरहितं ।
 व्यक्ताव्यक्तं रामकृष्णादिरूपेण दृश्यं । हानानन्दादिरूपेण म-
 न्दैरदृश्यं ॥ २८ ॥ मङ्गल्यं मङ्गलप्रदं ॥ ३० ॥

आख्यास्यन्ति तथैवान्य इतिहासमिमं भुवि॥३५
इदं तु त्रिषु लोकेषु महज्ज्ञानं प्रतिष्ठितम् ।
विस्तैश्च समासैश्च धार्यते यद्विजातिभिः ॥ ३६
अलङ्कृतं शुभैः शब्दैः समर्थैर्दिव्यमानुषैः ।
छन्दोवृत्तैश्च विविधैरन्वितं विदुषां प्रियम् ॥ ३७
तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम् ।
इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ॥ ३८
'पुण्ये हिमवतः पादे मेध्ये गिरिगुहालये ।
विशोध्य देहं धर्मात्मा दर्भसंस्तरमाश्रितः ॥ ३९
शुचिः सनियमो व्यासः शान्तात्मा तपसि स्थितः
भारतस्येतिहासस्य धर्मेणान्वीक्ष्य तां गतिम्॥४०
प्रविश्य योगं ज्ञानेन सोऽपश्यत्सर्वमन्ततः॥४१'
निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसा वृते ।
बृहदण्डमभूदेकं प्रजानां बीजमव्ययम् ॥ ४२
युगस्यादिनिमित्तं तन्महद्व्यं प्रचक्षते ।
यस्मिंस्तच्छ्रूयते सत्यं ज्योतिर्ब्रह्म सनातनम् ॥४३
अद्भुतं चाप्यचिन्त्यं च सर्वत्र समतां गतम् ।
अन्यक्तं कारणं सूक्ष्मं यत्तत्सदसदात्मकम्॥४४
यस्मिन्पितामहो जज्ञे प्रभुरेकः प्रजापतिः ।
ब्रह्मा सुरगुरुः स्थाणुर्मनुः कः परमेष्ठयथ ॥ ४५
प्राचेतसस्तथा दक्षो दक्षपुत्राश्च सप्त वै ।
ततः प्रजानां पतयः प्राभवन्नेकविंशतिः ॥ ४६
पुरुषश्चाप्रमेयात्मा यं सर्वभूतयो विदुः ।
विश्वेदेवास्तथाऽऽदित्या वसवोऽथाश्विनावपि४७
यक्षाः साध्याः पिशाचाश्च गुह्यकाः पितरस्तथा ।
ततः प्रसूता विद्रांसः शिष्टा ब्रह्मर्षिसत्तमाः॥४८
महर्षयश्च बहवः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
आपो द्यौः पृथिवी वायुरन्तरिक्षं दिशस्तथा॥४९
संवत्सरर्तवो मासाः पक्षाहोरात्रयः क्रमात् ।
यथैवान्यदपि तत्सर्वं संभूतं लोकसाक्षिकम् ॥५०
यदिदं दृश्यते किञ्चिद्भूतं स्थावरजङ्गमम् ।

पुनः संक्षिप्यते सर्वं जगत्प्राप्ते युगक्षये ॥ ५१
यद्यतुष्टुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ।
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु॥५२
एवमेतदनाद्यन्तं भूतसंघातकारकम् ।
अनादिनिधनं लोके चक्रं संपरिवर्तते ॥ ५३
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च ।
त्रयस्त्रिंशच्च देवानां सृष्टिः संक्षेपलक्षणा ॥ ५४
दिवः पुत्रो बृहन्नानुशङ्कुरात्मा विभावसुः ।
सविता सक्रचीकोऽर्को भानुराशावहो रविः॥५५
पुत्रा विवस्वतः सर्वे मनुस्तेषां तथाऽवरः ।
देवभ्राद तनयस्तस्य सुभ्राडिति ततः स्मृतः॥ ५६
सुभ्राजस्तु त्रयः पुत्राः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।
दशज्योतिः शतज्योतिः सहस्रज्योतिरेव च॥५७
दशपुत्रसहस्राणि दशज्योतेर्महात्मनः ।
ततो दशगुणाश्चान्ये शतज्योतेरिहात्मजाः ॥५८
भूयस्ततो दशगुणाः सहस्रज्योतिषः सुताः ।
तेभ्योऽयं कुरुवंशश्च यदूनां भरतस्य च ॥ ५९
ययातीश्वाकुवंशश्च राजर्षीणां च सर्वशः ।
संभूता बहवो वंशा भूतसर्गाः सुविस्ताराः ॥ ६०
भूतस्थानानि सर्वाणि रहस्यं त्रिविधं च यद् ।
वेदा योगः सविज्ञानो धर्मोऽर्थः काम एव च६१
धर्मार्थकामयुक्तानि शास्त्राणि विविधानि च ।
लोकयात्राविधानं च सर्वं तद्दृष्टवानृषिः ॥ ६२
'नीतिर्भरतवंशस्य विस्तारश्चैव सर्वशः ।'
इतिहासाः सहव्याख्या विविधाः श्रुतयोऽपि च६३
इह सर्वमनुक्रान्तमुक्तं ग्रन्थस्य लक्षणम् ।
'संक्षेपेणेतिहासस्य ततो वक्ष्यति विस्तरम्॥' ६४
विस्तीर्यैतन्महज्ज्ञानमृषिः संक्षिप्य चाब्रवीत् ।
इष्टं हि विदुषां लोके समासव्यासधारणम् ॥६५
मन्वादि भारतं केचिदास्तीकादि तथाऽपरे ।
तथोपरिचराद्यन्ये विप्राः सम्यग्धीयिरे ॥ ६६

ज्ञानं ज्ञानसाधनं इदं भारतं त्रिषु लोकेषु प्रतिष्ठितम् ॥३६॥
समयैः संकेतैः । छन्दोवृत्तैः त्रिषुषादिछन्दोन्तर्गतैरिन्द्रवज्रा-
दिभिर्भूतैः ॥ ३७ ॥ यस्मिन् ब्रह्माण्डे ॥ ४५ ॥ प्रतिकल्पं
सृष्टेः समानानामरूपत्वमाह यथेति ॥ ५२ ॥ कल्पानामानन्त्य-

माह एवंमिति ॥ ५३ ॥ एवं जवसृष्टिमुक्त्वा चेतनसृष्टिमाह
त्रयस्त्रिंशदिति ॥ ५४ ॥ भूतस्थानानि भूतानां वासस्थानानि
नगरादीनि ॥ ६१ ॥ इह सर्वमनुक्रान्तं अनुक्रमेण उक्तं॥६४॥
समासः सङ्क्षेपः । व्यासो विस्तारः ॥ ६५ ॥ भारतारम्भे मत-

विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति मनीषिणः ।
 व्याख्यातुं कुशलाः केचिद्व्यान्धारयितुं परे ॥ ६७
 तपसा ब्रह्मचर्येण व्यस्य वेदं सनातनम् ।
 इतिहासमिमं चक्रे पुण्यं सत्यवतीसुतः ॥ ६८
 पराशरात्मजो विद्वान्ब्रह्मर्षिः संशितव्रतः ।
 मातुर्नियोगाद्दर्मात्मा गाङ्गेयस्य च धीमतः ॥ ६९
 क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य कृष्णद्वैपायनः पुरा ।
 त्रीनघ्नीनिव कौरव्याञ्जनयामास वीर्यवान् ॥ ७०
 उत्पाद्य धृतराष्ट्रं च पाण्डुं विदुरमेव च ।
 जगाम तपसे धीमान्पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ ७१
 तेषु जातेषु बृद्धेषु गतेषु परमां गतिम् ।
 अब्रवीन्भारतं लोके मानुषेऽस्मिन्महानृषिः ॥ ७२
 जनमेजयेन पृष्ठः सन्ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
 शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥ ७३
 स सदस्यैः सहासीनं श्रावयामास भारतम् ।
 कर्मान्तरेषु यज्ञस्य चोद्यमानः पुनः पुनः ॥ ७४
 विस्तारं कुरुवंशस्य गान्धार्था धर्मशीलताम् ।
 धनुः प्रज्ञां धृतिं कुन्त्याः सम्यग्द्वैपायनोब्रवीत् ॥ ७५
 वासुदेवस्य माहात्म्यं पाण्डवानां च सत्यताम् ।
 दुर्बृत्तं धार्तराष्ट्राणामुक्तवान्भगवानृषिः ॥ ७६
 इदं शतसहस्रं तु श्लोकानां पुण्यकर्मणाम् ।
 उपाख्यानैः सह ज्ञेयं श्राव्यं भारतमुत्तमम् ॥ ७७
 चतुर्विंशतिसाहस्रीं चक्रे भारतसंहिताम् ।
 उपाख्यानैर्विना तावद्भारतं प्रोच्यते बुधैः ॥ ७८
 ततोऽध्यर्धशतं भूयः संक्षेपं कृतवानृषिः ।
 अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तान्तं सर्वपर्वणाम् ॥ ७९
 तस्याख्यानवरिष्ठस्य कृत्वा द्वैपायनः प्रभुः ।
 कथमध्यापयानीह शिष्यानित्यन्वचिन्तयत् ८०
 तस्य तद्धिन्तितं ज्ञात्वा ऋषेर्द्वैपायनस्य च ।
 तत्राजगाम भगवान्ब्रह्मा लोकगुरुः स्वयम् ॥ ८१
 ग्रीत्यर्थं तस्य चैवर्षल्लोकानां हितकाम्यया ।

तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ८२
 आसनं कल्पयामास सर्वैर्मुनिगणैर्धृतः ॥ ८३
 हिरण्यगर्भमासीनं तस्मिन्स्तु परमासने ।
 परिवृत्यासनाभ्यांशे वासवेयः स्थितोऽभवत् ॥ ८४
 अनुज्ञातोऽथ कृष्णस्तु ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 निषसादासनाभ्यांशे प्रीयमाणः शुचिस्मितः ॥ ८५
 उवाच स महातेजा ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् ।
 कृतं मयेदं भगवन्काव्यं परमपूजितम् ॥ ८६
 ब्रह्मन्वेदरहस्यं च यच्चान्यत्स्थापितं मया ।
 साङ्गोपनिषदां चैव वेदानां विस्तरक्रिया ॥ ८७
 इतिहासपुराणानामुन्मेषं निमिषं च यत् ।
 भूतं भव्यं भविष्यच्च त्रिविधं कालसंज्ञितम् ॥ ८८
 जरामृत्युभयव्याधिभावाभावविनिश्चयः ।
 विविधस्य च धर्मस्य शाश्वताणां च लक्षणम् ॥ ८९
 चातुर्वर्ण्यविधानं च पुराणानां च कुत्स्नशः ।
 तपसो ब्रह्मचर्यस्य पृथिव्याश्चन्द्रसूर्ययोः ॥ ९०
 ग्रहनक्षत्रताराणां प्रमाणं च युगैः सह ।
 ऋचो यजूंषि सामानि वेदाध्यात्मं तथैव च ॥ ९१
 न्यायशिक्षा चिकित्सा च दानं पाशुपतं तथा ।
 इति नैकाश्रयं जन्म दिव्यमानुषसंज्ञितम् ॥ ९२
 तीर्थानां चैव पुण्यानां देशानां चैव कीर्तनम् ।
 नदीनां पर्वतानां च वनानां सागरस्य च ॥ ९३
 पुराणां चैव दिव्यानां कल्पानां युद्धकौशलम् ।
 वाक्यजातिविशेषाश्च लोकयात्राक्रमश्च यः ॥ ९४
 यच्चापि सर्वगं वस्तु तच्चैव प्रतिपादितम् ।
 परं न लेखकः कश्चिदेतस्य भुवि विद्यते ॥ ९५
 ब्रह्मोवाच ।
 तपोविशिष्टादपि वै वसिष्ठान्मुनिपुंगवात् ।
 मन्ये श्रेष्ठतमं त्वां वै रहस्यज्ञानवेदनात् ॥ ९६
 जन्मप्रभृति सत्यां ते वेशि गां ब्रह्मवादिनीम् ।
 तथा च काव्यमित्युक्तं तस्मात्काव्यं भविष्यति ९७

भेदमाह मन्वादीति । मन्वादि मनुर्मेव नारायणं नमस्कृत्येति । ३५ नमो भगवते वासुदेवायेति वा तदादि । आस्तीकं आस्तीकचरितं तदादि । उपरिचरो बभूवुः तन्मरितदि वा ॥ ६६ ॥ बह्वर्थत्वाद्विविधं संहिताज्ञानं दीपयन्ति प्रकाशयन्ति

॥ ६७ ॥ मातुः सत्यवत्याः । गाङ्गेयस्य भीष्मस्य ॥ ६९ ॥ क्षेत्रे भार्यासु अम्बिकादिषु ॥ ७० ॥ परमां गतिं मृत्युं ॥ ७१ ॥ शशास त्वमेतान् भारतं श्रावयेत्याशेषितवान् ॥ ७३ ॥ वसोः अपत्यं श्री वासवी तस्याः अपत्यं वासवेयो व्यासः ॥ ८४ ॥ कृष्णो

अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था विशेषणे ।
 विशेषणे गृहस्थस्य शेषास्तय इवाश्रमाः ॥ ९८
 'जडान्धबधिरोन्मत्तं तमोभूतं जगद्भवेत् ।
 यदि ज्ञानहुताग्निं तया नोद्धवलितं भवेत् ॥ ९९
 तमसन्धस्य लोकस्य वेष्टितस्य स्वकर्मभिः ।
 ज्ञानाञ्जनशलाकाभिर्बुद्धिनेत्रोत्सवः कृतः' ॥ १००
 धर्मार्थकाममोक्षार्थैः समासव्यासकीर्तनैः ।
 तया भारतसूर्येण नृणां विनिहतं तमः ॥ १०१
 पुराणपूर्णचन्द्रेण श्रुतिज्योत्स्नाप्रकाशिना ।
 नृणां कुमुदसौम्यानां कृतं बुद्धिप्रसादनम् ॥ १०२
 इतिहासप्रदीपेन मोहावरणघातिना ।
 लोकभर्तृगृहं कृत्स्नं यथावत्संप्रकाशितम् ॥ १०३
 'अध्यायवीजो वै पौलोमास्तीकमूलवान् ।
 भक्तकण्ठविस्तारः सभापर्वविटङ्कवान् ॥ १०४
 आरण्यपर्वरूपाढ्यो विराटोद्योगसारवान् ।
 भीष्मपर्वमहाशखो द्रोणपर्वपलाशवान् ॥ १०५
 कर्णपर्वसितैः पुष्पैः शल्यपर्वसुगन्धिभिः ।
 सौपर्वीकविश्रामः शान्तिपर्वमहाफलः ॥ १०६
 अथसधामृतरसस्वाश्रमस्थानसंश्रयः ।
 मौसलश्रुतिसंक्षेपः शिष्टद्विजनिषेवितः ॥ १०७
 सर्वेषां कविमुक्त्यानामपजीव्यो भविष्यति ।
 पर्जन्यैव भूतानामक्षयो भारतद्रुमः ॥ १०८
 काव्यस्य लेखार्थाय गणेशः सर्वतां मुने ॥ १०९
 सौतिरुवाच
 एवमाभाष्यते प्रज्ञा जगाम स्वं निवेशनम् ।
 भगवान्स उवाच ॥ ११०
 ततः सस्यां हेरम्बं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १११
 स्मृतमात्रेण गणेशानो भक्तचिन्तितपूरकः ।
 तज्जगाम विघ्नेशो वेदव्यासो यतः स्थितः ॥ ११२
 पूजितश्चोपविष्टश्च व्यासेनोक्तस्तदानध ।
 लेखको भारतस्यास्य भव त्वं गणनायक ॥

मयैव प्रोच्यमानस्य मनसा कल्पितस्य च ॥ ११३
 श्रुत्वैतत्प्राह विघ्नेशो यदि मे लेखनी क्षणम् ।
 लिखतो नावतिष्ठेत तदा स्यां लेखको ब्रह्म ॥ ११४
 व्यासोऽप्युवाच तं देवमबुद्धा मा लिख क्वचित् ।
 ओमित्युक्त्वा गणेशोपि बभूव किल लेखकः ॥ ११५
 ग्रन्थग्रन्थि तदा चक्रे मुनिर्गूढं कुतूहलात् ।
 यस्मिन्प्रतिज्ञया प्राह मुनिर्द्वैपायनस्त्विदम् ॥ ११६
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ।
 अहं वेत्ति शुको वेत्ति संजयो वेत्ति वानवा ॥ ११७
 तच्छ्लोककूटमद्यापि ग्रथितं सुदृढं मुने ।
 भेत्तुं न शक्यतेऽर्थस्य गूढत्वात्प्रश्रितस्य च ॥ ११८
 सर्वज्ञोपि गणेशो यत्क्षणमास्ते विचारयन् ।
 तावच्छकार व्यासोपि श्लोकानन्यान्बहून्पि ॥ ११९
 तस्य वृक्षस्य बह्यामि शाखापुष्पफलोदयम् ।
 स्वादुमेध्यरसोपेतमच्छेद्यममरैरपि ॥ १२०
 अनुक्रमणिकाध्यायं वृत्तान्तं सर्वपर्वणाम् ।
 इदं द्वैपायनः पूर्वं पुत्रमध्यापयच्छुक्रम् ॥
 ततोऽन्येभ्योऽनुरूपेभ्यः शिष्येभ्यः प्रददौ प्रभुः
 षष्टिं शतसहस्राणि चकारान्यां स संहिताम् ।
 त्रिंशच्छतसहस्रं च देवलके प्रतिष्ठितम् ॥ १२२
 पित्र्ये पञ्चदश प्रोक्तं रक्षोयक्षे चतुर्दश ।
 एकं शतसहस्रं तु मानुषेषु प्रतिष्ठितम् ॥ १२३
 नारदोऽश्रावयद्देवानसितो देवलः पिद्वन् ।
 गन्धर्वयक्षरक्षांसि श्रावयामास वै शुक्रः ॥ १२४
 वैशंपायनविप्रर्षिः श्रावयामास पार्थिवम् ।
 पारिक्षितं महात्मानं नाम्ना तु जनमेजयम् ॥ १२५
 अस्मिन्स्तु मानुषे लोके वैशंपायन उक्तवान् ।
 शिष्यो व्यासस्य धर्मात्मा सर्ववेदविदां वरः ॥ १२६
 एकं शतसहस्रं तु मयोक्तं वै निबोधत ॥ १२७
 दुर्योधनो मन्युमयो महाद्रुमः

कर्णः स्कन्धः शकुनित्तस्य शाखाः ।

व्यासः ॥ ८५ ॥ विशेषणे अतिशायने ॥ ९८ ॥ विटङ्काः प-
 क्षुपवेशनस्थानानि ॥ १०४ ॥ सारो मञ्जा ॥ १०५ ॥ वि-
 श्रामः श्रमो ॥ १०६ ॥ आश्रमस्थानसंश्रयः आश्रममा-

सिकस्थण्डिलः । मौसलश्रुतिसंक्षेपः मौसलादिग्रन्थः श्रुतिस्वा-
 नीधदीर्घशास्त्रान्तः ॥ १०८ ॥ यतः यत्र देशे ॥ ११२ ॥
 अनुक्रा अर्थमिति शेषः । ओमित्यङ्गीकारे ॥ ११५ ॥ ग्रन्थ-

दुष्शासनः पुष्पफले समृद्धे
 मूलं राजा धृतराष्ट्रोऽमनीषी । १२८
 युधिष्ठिरो धर्ममयो महाकुम्भः
 स्कन्धोऽर्जुनो भीमसेनोऽस्य शाखाः ।
 माद्रीसुतौ पुष्पफले समृद्धे
 मूलं कृष्णो ब्रह्म ब्राह्मणाश्च ॥ १२९
 पाण्डुर्जिता बहून्देशान्युधा विक्रमणेन च ।
 अरण्ये भृगवाशीलो न्यवसत्सजनस्तथा ॥ १३०
 मृगव्यवायनिघनात्कुच्छां प्राप स आपदम् ।
 जन्मप्रभृति पार्थानां तत्राचारविधिक्रमः ॥ १३१
 मात्रोरभ्युपपत्तिश्च धर्मोपनिषदं प्रति ।
 धर्मस्य वायोः शक्रस्य देवयोश्च तथाऽधिभ्योः १३२
 'ततो धर्मोपनिषदं भूला भर्तुः प्रिया पृथा ।
 धर्मानिलेन्द्रांस्ताभिः साऽऽजुहाव सुतवान्छया ॥
 तदसौपनिषन्माद्री चाधिनिवाजुहाव च ।
 जाताः पार्थास्ततः सर्वे कुन्त्या मायाश्च भवतः ।
 तापसैः सह संवृद्धा मातृभ्यां परिरक्षिताः ॥ १३४
 मेघ्यारण्येषु पुण्येषु महतामाश्रमेषु च ।
 तेषु जातेषु सर्वेषु पाण्डवेषु महात्मसु ॥ १३५
 माया तु सह संगम्य ऋषिशापप्रभावतः ।
 मृतः पाण्डुर्महापुण्ये शतश्रे महागिरी ॥ १३६
 ऋषिभिश्च समानीता धार्तराष्ट्रान्प्रति स्वयम् ।
 शिशवश्चाभिरूपाश्च जटिला ब्रह्मचारिणः ॥ १३७
 पुत्राश्च भ्रातरश्चमे शिष्याश्च सुहृदश्च वः ।
 पाण्डवा एत इत्युक्त्वा मुनयोऽन्तर्हितास्ततः ॥
 तांस्तैर्निवेदितान्दृष्ट्वा पाण्डवान्कौरवास्तदा ।
 शिष्टाश्च वर्णाः पौरा ये ते हर्षाश्चक्रुर्धृष्टशम् १३९
 आहुः केचिन्न तस्यैत तस्यैत इति चापरे ।
 यदा चिरमृतः पाण्डुः कथं तस्येति चापरे १४०
 स्वागतं सर्वथा दिक्षा पाण्डोः पश्याम सन्ततिम् ।

उच्यतां स्वागतमिति वाचोऽश्रूय
 तस्मिन्नुपरते शब्दे दिक्षः सर्वा ।
 अन्तर्हितानां भूतानां निःस्वनः
 पुष्पवृष्टिः शुभा गन्धाः शङ्खदुन्ध
 आसन्प्रवेशे पार्थानां तदद्भुतमि
 तत्प्रीत्या चैव सर्वेषां पौराणां ह
 शब्द आसीन्महांस्तत्र दिवस्पृकी
 तेऽधीत्य निखिलान्वेदाञ्चास्त्राणि
 न्यवसन्पाण्डवास्तत्र पूजिता अद्भु
 युधिष्ठिरस्य शौचेन प्रीताः प्रकृतं
 धृत्या च भीमसेनस्य विक्रमणाञ्च
 गुरुशुश्रूषया कुन्त्या यमयोर्विनये
 तुतोष लोकः सकलस्तेषां शौर्येण
 समवाये ततो राज्ञां कन्यां भर्तुः
 प्राप्तवानर्जुनः कृष्णां कृत्वा कर्म
 ततः प्रभृति लोकेऽसिन्पूज्यः स
 आदित्य इव दुष्प्रेक्ष्यः समरेष्वपि
 स सर्वान्यार्थिवाञ्छित्वा सर्वान्
 आजहारार्जुनो राज्ञो राजसूयं मह
 अभवान्दक्षिणावांश्च सर्वैः समुदि
 युधिष्ठिरेण संप्राप्तो राजसूयो मह
 मुनयाद्वायुदेवस्य भीमार्जुनबलेन
 धातयित्वा जरासन्धं चैद्यं च वर
 दुर्योधनं समागच्छन्मर्हणानि तत
 मणिकाञ्चनरत्नानि गोहस्त्यश्चघ्न
 विचित्राणि च वासांसि प्रावाराव
 कम्बलाजिनरत्नानि राज्ञवास्तरण
 समृद्धां तां तथा दृष्ट्वा पाण्डवान
 र्हर्ष्यासमुत्थः सुमहांस्तस्य मन्पुर
 विमानप्रतिमां तत्र मयेन मुकृतां

अस्य काव्यस्य
 विशेषो गृह्य
 ब्रह्मन्धवधिरो
 बदि ज्ञानहुता
 तमसाधस्य लो
 ज्ञानाञ्जनशला
 धर्मार्थकाममोक्ष
 तथा भारतस्य
 पुराणपूर्णचन्द्रेण
 नृणां कुमुदसौम
 इतिहासप्रदीपे
 लोकमर्मगृहं क
 ध्यायवीज
 श्रुतककन्धविर
 न विपर्वरूपा
 न मेपर्वमहाश
 र्द्ध वेसितैः
 अहं वीकविश्व
 सुखधामृतर
 राजश्रुतिसंश्ले
 तच्च कविमुल
 अमहव भूत
 निरस्य लेखान
 गान्
 तत्र
 भाष्यं तं
 त्स अग
 ससार हे
 मात्रो गणे
 राजगाम वि
 पूजितश्चोपविष्ट
 लेखको भारतः

प्रश्नि प्रत्ये दुर्मेवस्यानं ॥ ११६ ॥ कृच्छ्रां आपदं व्यवाय-
 काके मरिचसीत्येवं शापरूपां । तत्र आपदि एवं सत्यामपि
 पार्थानां पाण्डवानां जन्मप्रभृति आचारविधिक्रमः अभूदिति
 शेषः ॥ १३१ ॥ आचारविधिक्रममेवह । मात्रोरिति । मात्रोः
 कुन्तीमाधोः । धर्मोपनिषदं प्रति आपदि अपलायं विधिष्टः

पुमान्प्रार्थनीय इत्येवंरूपं धर्मरहस्यं प्रति ।
 कारः ॥ १३२ ॥ धार्तराष्ट्रान्धृतराष्ट्रसंघनि
 अन्तर्हितानां भूतानां निःस्वनः पाण्डुपुत्रा
 अशरीरवाक् ॥ १४२ ॥ भर्तारं स्वयमेव क
 वरां ॥ १४० ॥ राज्ञो युधिष्ठिरस्य ॥ १५५

व्यासः ॥ ८५ ॥
 श्रुतपदेशान्स्थानानि
 आमः शोभा ॥

पाण्डवानामुहतां स दृष्ट्वा पर्यतप्यत ॥ १५६
 तत्रावहसितः आसीत्प्रस्कन्दशिव संभ्रमात् ।
 अत्यक्षं वासुदेवस्य भीमेनानभिजातवत् ॥ १५७
 स भोगान्विविधान्भुञ्जन्नानि विविधानि च ।
 कथितो धृतराष्ट्रस्य विवर्णो हरिणः कृशः ॥ १५८
 अन्वजानात्ततो धृतं धृतराष्ट्रः सुतप्रियः ।
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य कोपः समभवन्महान् ॥ १५९
 नातिप्रीतमना आसीद्विवादाश्चान्वमोदत ।
 धृतादीननयान्धोरान्विविधांश्चाप्युपैक्षत ॥ १६०
 निरस्य विदुरं भीष्मं द्रोणं शरद्वत्तं कृपम् ।
 विप्रैश्च तुमुले तस्मिन्दहन्क्षत्रं परस्परम् ॥ १६१
 जयतस्तु पाण्डुपुत्रेषु श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 दुर्योधनमतं ज्ञात्वा कर्णस्य शकुनेस्तथा ॥ १६२
 धृतराष्ट्रश्चिरं व्यात्वा संजयं वाक्यमब्रवीत् ।
 संजय सर्वं मे नचासूयितुमर्हसि ॥ १६३
 भवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसमतः ।
 आरुण्यमग्रे मया मतिर्न च प्रीये कुलक्षये ॥ १६४
 भीष्मविशेषः पुत्रेषु खेषु पाण्डुसुतेषु वा ।
 कर्णपामाभ्यसूयन्ति पुत्रा मन्युपरायणाः ॥ १६५
 स्त्रीपतैश्चक्षुः कार्पण्यात्पुत्रप्रीत्या सहामि तत् ।
 अश्वमेतं चानुसूयामि दुर्योधनमचेतनम् ॥ १६६
 मौसल्ये शिरसि दृष्ट्वा पाण्डवस्य महौजसः ।
 सर्वेषां बहसनं प्राप्य समारोहणदर्शने ॥ १६७
 पर्जन्यवितः स्वयं जेतुमशक्तः पाण्डवाग्रणे ।
 काव्यत्साहस्य संप्राप्तुं सुश्रियं क्षत्रियोऽपि सन् ॥ १६८
 सौतिधारराजसहितश्छद्मधूतममत्रयत् ।
 एवमयद्यथा ज्ञातं मया संजय तच्छृणु ॥ १६९
 भगवन्तु मया वाक्यानि बुद्धियुक्तानि तत्त्वतः ।
 ज्ञास्यसि मां सौते प्रज्ञाचक्षुषमित्युत ॥ १७०
 ततः श्रौषं अनुरायम्य चित्रं
 स्मृतं विद्वं लक्ष्यं पातितं वै पृथिव्याम् ।
 तज्जणां हतां श्रेष्ठतां सर्वराज्ञां
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७१

यदाऽश्रौषं द्वारकायां सुभद्रां
 असहोढां माधवीमर्जुनेन ।
 इन्द्रप्रस्थं वृष्णिवीरौ च यातौ
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७२
 यदाऽश्रौषं देवराजं प्रवृष्टं
 शरैर्दिन्यैर्वारितं चार्जुनेन ।
 अग्निं तथा तर्पितं खाण्डवे च
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७३
 यदाऽश्रौषं जातुषाद्वेष्मनस्ता-
 न्मुक्तान्पार्थान्पञ्च कुन्त्या समेतान् ।
 युक्तं चैषां विदुरं स्वार्थसिद्धयै
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७४
 यदाऽश्रौषं द्रौपदीं रत्नमध्ये
 लक्ष्यं भित्त्वा निर्जितामर्जुनेन ।
 शूरान्पञ्चालान्पाण्डवेयांश्च युक्तां-
 स्तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७५
 यदाऽश्रौषं मागधानां वरिष्ठं
 जरासन्धं क्षत्रमध्ये ज्वलन्तम् ।
 दोर्भ्यां हतं भीमसेनेन गत्वा
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७६
 यदाऽश्रौषं दिग्जये पाण्डुपुत्रै-
 र्वशीकृतान्भूमिपालान्प्रसह्य ।
 महाकृतं राजसूयं कृतं च
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७७
 यदाऽश्रौषं द्रौपदीमश्रुकर्णौ
 समां नीतां दुःखितामेकवस्त्राम् ।
 रजस्वलां नाथवतीमनाथव-
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७८
 यदाऽश्रौषं वाससां तत्र राशिं
 समाक्षिपत्कितवो मन्दबुद्धिः ।
 दुःशासनो गतवागैव चान्तं
 तदा नाशंसे विजयाय संजय ॥ १७९
 यदाऽश्रौषं हृतराज्यं युधिष्ठिरं
 पराजितं सौबलेनाक्षवत्याम् ।

अनभिजातवत् प्रामीणवत् ॥ १५७ ॥ धृतराष्ट्रो यद्विवादान-
 न्वमोदत यथा तस्माद्वासुदेवस्य कोपः समभवत्

॥ १६० ॥ दहन् अदहत् ॥ १६१ ॥ प्रवृष्टं वर्षणे प्रवृत्तं
 ॥ १७२ ॥

अन्वागतं आतृभिरप्रमेयै-		यदाऽश्रौषं वैश्रवणेन सार्धं	
स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८०	समागतं भीममन्याश्च पार्थात्	
यदाऽश्रौषं विविधास्तत्र चेष्टा		तस्मिन्देहे मानुषाणामगम्ये	
धर्मात्मनां प्रस्थितानां वनाय ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८१
ज्येष्ठप्रीत्या क्रिश्यतां पाण्डवानां		यदाऽश्रौषं घोषयात्रागतानां	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८१	बन्धं गन्धर्वैर्मोक्षणं चार्जुनेन ।	
यदाऽश्रौषं स्वातकानां सहस्रै-		स्त्रेणां सुतानां कर्णबुद्धौ रतानां	
रन्वागतं धर्मराजं वनस्थम् ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	
मिश्राभ्रजां ब्राह्मणानां महात्मनां		यदाऽश्रौषं यक्षरूपेण धर्म	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८२	समागतं धर्मराजेन सूत ।	
यदाऽश्रौषमर्जुनं देवदेवं		प्रभ्रान्कांश्चिद्विश्रुवाणं च सम्यक्	
किरातरूपं त्र्यम्बकं तोष्य युद्धे ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८३
जवाप्तवन्तं पाशुपतं महास्रं		यदाऽश्रौषं न विदुर्मामकास्तान्	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८३	प्रच्छन्नरूपान्वसतः पाण्डवेयान्	
यदाऽश्रौषं वनवासेन पार्था-		विराटराष्ट्रे सह कृष्णया च	
न्समागतान्महर्षिभिः पुराणैः ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८४
उपास्वमानान्सगणैर्जातसूर्या-		यदाऽश्रौषं कीचकानां वरिष्ठं	
स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८४	निषूदितं आतृशतेन सार्धम् ।	
यदाऽश्रौषं त्रिदिवस्यं धनंजयं		द्रौपद्यर्थे भीमसेनेन सङ्घे	
शक्रात्साक्षादिव्यमस्त्रं यथावत् ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८५
अधीषानं शंसितं सत्यसन्धं		यदाऽश्रौषं मामकानां वरिष्ठा-	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८५	न्धनंजयेनैकरथेन भग्नान् ।	
यदाऽश्रौषं कालकेयास्ततस्ते		विराटराष्ट्रे वसता महात्मना	
पौलोमानो वरदानाच्च दृप्ताः ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८६
देवैरजेया निर्जिताश्चार्जुनेन		यदाऽश्रौषं सत्कृतां मत्स्वराज्ञा	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८६	सुतां दद्यात्तत्परामर्जुनाय ।	
यदाऽश्रौषमसुराणां वधार्थं		तां चार्जुनः प्रत्यगृह्णात्सुतार्थे	
किरीटिनं यान्तममित्रकर्षणम् ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८७
कृतार्थं चाप्यागतं शक्रलोका-		यदाऽश्रौषं निर्जितस्याध्वनस्य	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८७	प्रज्वाजितस्य स्वजनात्प्रच्युतस्य ।	
यदाऽश्रौषं तीर्थयात्राप्रवृत्तं		अक्षौहिणीः सप्त युधिष्ठिरस्य	
पाण्डोः सुतं सहितं लोमशेन ।		तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८८
बृहद्भ्यादक्षहृदयं च प्राप्तं		यदाऽश्रौषं माधवं बासुदेवं	
तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१८८	सर्वात्मना पाण्डवार्थे निविष्टम् ।	

यस्येमां गां विक्रममेकमाहु- स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१९७	कृष्णं लोकान्दर्शयानं शरीरे तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०५
यदाऽश्रौषं नरनारायणौ तौ कृष्णार्जुनौ वदतो नारदस्य । अहं द्रष्टा ब्रह्मलोके च सम्यक् तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१९८	यदाऽश्रौषं भीष्ममभिप्रकर्शनं निघ्नन्तमाजावयुतं स्थानाम् । नैषां कश्चिद्वध्यते ख्यातरूप- स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०६
यदाऽश्रौषं लोकहिताय कृष्णं शमार्थिनमुपयातं कुरुणाम् । शर्म कुर्वाणमकृतार्थं च यातं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	१९९	यदाऽश्रौषं चापगेयेन सङ्क्षेपे स्वयं मृत्युं विहितं धार्मिकेण । तच्चाकार्षुः पाण्डवेयाः प्रहृष्टा- स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०७
यदाऽश्रौषं कर्णदुर्योधनाभ्यां बुद्धिं कृतां निग्रहे केशवस्य । तं चात्मानं बहुधा दर्शयानं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२००	यदाऽश्रौषं भीष्ममत्यन्तशूरं हतं पार्थेनाह्वेष्वप्रधृष्यम् । शिशुण्डिनं पुरतः स्थापयित्वा तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०८
यदाऽश्रौषं वासुदेवे प्रयाते स्थस्यैकामग्रतस्तिष्ठमानाम् । जातां पृथ्वां सान्त्वितान् केशवेन तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०१	यदाऽश्रौषं शरतरूपे शयानं वृद्धं वीरं सादितं चित्रपुङ्खैः । भीष्मं कृत्वा सोमकानल्पशेषां- स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०९
यदाऽश्रौषं मन्त्रिणं वासुदेवं तथा भीष्मं शान्तनवं च तेषाम् । भारद्वाजं चाशिषोऽनुब्रुवाणं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०२	यदाऽश्रौषं शान्तनवे शयाने पानीयार्थं चोदितेनार्जुनेन । भूमिं भित्त्वा तर्पितं तत्र भीष्मं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१०
यदा कर्णो भीष्ममुवाच वाक्यं नाहं योत्स्ये युध्यमाने त्वयीति । हिता सेनामपचक्राम चापि तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०३	यदाऽश्रौषं शुक्रमूर्त्यौ च युक्तौ कौन्तेयानामनुलोमौ जयाय । नित्यं चास्माञ्छापदा भीषयन्ति तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२११
यदाऽश्रौषं वासुदेवार्जुनौ तौ तथा धनुर्गाण्डिवमग्नेयम् । त्रीण्युग्रवीर्याणि समागतानि तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२०४	यदा द्रोणो विविधानस्त्रमार्गा- न्निदर्शयन्समरे चित्रयोधी । न पाण्डवाञ्छ्रेष्ठतराभिहन्ति तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१२
यदाऽश्रौषं कर्मलेनाभिपक्षे रथोपस्ये सीदमानेऽर्जुने वै ।		यदाऽश्रौषं चासदीयान्महारथा- न्व्यवस्थितानर्जुनस्यान्तकाय ।	

इमां गां पृथिवीं यस्य वासुदेवस्य एकं विक्रमं पदमात्र-
माहुः ॥ १९७ ॥ औ नरनारायणौ ब्रह्मलोके अहं द्रष्टा अत्राक्षं
तौ कृष्णार्जुनौ अर्जुनकृष्णौ इति वदतो नारदस्य नारदात्

॥ १९८ ॥ बहुधा विश्वरूपत्वेन ॥ २०० ॥ तेषां पाण्डवानां
॥ २०२ ॥ सोमकानेव अल्पशेषान्कृत्वा ॥ २०९ ॥ उदित-
मर्जुनं च । गां भित्त्वाम्भो वास्येनाददाने इति याठान्तरं ॥ २१० ॥

संशप्तकाग्निहतानर्जुनेन तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१३	यदा द्रोणः कृतवर्मा कृपश्च कर्णो द्रौणिर्मद्राजश्च शूरः । अमर्षयन्सैन्धवं बध्यमानं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२२
यदाऽश्रौषं व्यूहमभेद्यमन्यै- भारद्वाजेनाचक्षेत्रेण शुभम् । मित्रा सौभद्रं वीरमेकं प्रविष्टं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१४	यदाऽश्रौषं देवराजेन दत्तां दिव्यां शक्तिं व्यसितां माधवेन । घटोत्कचे राक्षसे घोररूपे तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२३
यदाऽभिमन्युं परिवार्य बालं सर्वे हत्वा हृष्टरूपा बभूवुः । भहारथाः पार्थमशक्रुवन्त- स्तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१५	यदाऽश्रौषं कर्णघटोत्कचाभ्यां युद्धे युक्तां सूतपुत्रेण शक्तिम् । यया बध्यः समरे सन्यसाची तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२४
यदाऽश्रौषमभिमन्युं निहत्य हर्षान्मूढान्कोशतो धावराष्ट्रान् । क्रोधादुक्तं सैन्धवे चार्जुनेन तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१६	यदाऽश्रौषं द्रोणमाचार्यमेकं धृष्टद्युम्नेनाभ्यतिक्रम्य धर्मम् । रथोपस्थे प्रायगतं विशस्तं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२५
यदाऽश्रौषं सैन्धवार्थे प्रतिज्ञां प्रतिज्ञातां तद्वधायार्जुनेन । सत्प्रां तीर्णां शत्रुमध्ये च तेन तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१७	यदाऽश्रौषं द्रौणिना द्वैरथस्त्रं माद्रीसुतं नकुलं लोकमध्ये । समं युद्धे मण्डलेभ्यश्चरन्तं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२६
यदाऽश्रौषं श्रान्तहये धनंजये मुक्त्वा हयान्पाययित्वापवृत्तान् । धुन्युक्त्वा वासुदेवं प्रयातं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१८	यदा द्रोणे निहते द्रोणपुत्रो नारायणं दिव्यमस्त्रं विकुर्वन् । नैषामन्तं गतवान्पाण्डवानां तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२७
यदाऽश्रौषं बाहनेष्वक्षमेषु रथोपस्थे तिष्ठता पाण्डवेन । सर्वान्योधान्वारितानर्जुनेन तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२१९	यदाऽश्रौषं भीमसेनेन पीतं रक्तं भ्रातुर्युधि दुःशासनस्य । निवारितं नान्यतमेन भीमं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२८
यदाऽश्रौषं नागबलैः सुदुःसहं द्रोणानीकं युयुधानं प्रमथ्य । यार्तं वार्ष्णेयं यत्र तौ कृष्णपार्थौ तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२०	यदाऽश्रौषं कर्णमत्यन्तशूरं हतं पार्थेनाहवेष्वाग्रधृष्यम् । तस्मिन्भ्रातृणां विग्रहे देवगुह्ये तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२९
यदाऽश्रौषं कर्णमासाद्य शुक्तं वधान्नीमं कुत्सयित्वा वचोभिः । धनुष्कोट्याऽऽतुघ्नं कर्णेन वीरं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२२१	यदाऽश्रौषं द्रोणपुत्रं च शूरं दुःशासनं कृतवर्माणमुग्रम् । व्यसितां व्यर्थं युक्तां ॥ २२३ ॥	

युधिष्ठिरं धर्मराजं जयन्तं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३०	यदाऽश्वौषं द्रोणपुत्रेण गर्भे वैराट्या वै पाल्यमाने महास्रैः । संजीवयामीति हरेः प्रतिष्ठां तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३९
यदाऽश्वौषं निहतं मद्रराजं रणे शूरं धर्मराजेन स्रुतं । सदा सङ्ग्रामे स्पर्धते यस्तु कृष्णं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३१	द्वैपायनः केशवो द्रोणपुत्रं परस्परेणाभिशापैः शशाप । बुद्ध्या चाहं बुद्धिहीनोऽद्य स्रुतं संतप्ये वै पुत्रपौत्रैश्च हीनः ॥	२४०
यदाऽश्वौषं कलहधूतमूलं मायाबलं सौबलं पाण्डवेन । हतं सङ्ग्रामे सहदेवेन पापं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३२	शोच्या गान्धारी पुत्रपौत्रैर्विहीना तथा बध्वा पितृभिर्भ्रातृभिश्च । कृतं कार्यं दुष्करं पाण्डवेयैः प्राप्तं राज्यमसंपन्नं पुनस्तैः ॥	२४१
यदाऽश्वौषं श्रान्तमेकं शयानं हृदं गत्वा स्तम्भयित्वा तदम्भः । दुर्योधनं विरथं भग्नशक्तिं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३३	कष्टं युद्धे दश शेषाः श्रुता मे त्रयोऽस्माकं पाण्डवानां च सप्त । यूना विशतिराहताऽश्वौहिणीनां तस्मिन्सङ्ग्रामे भैरवे क्षत्रियाणाम् ॥	२४२
यदाऽश्वौषं पाण्डवांस्तिष्ठमानान् गत्वा ब्रूदे वासुदेवेन सार्धम् । अमर्षणं धर्मयतः स्रुतं मे तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३४	तमस्त्वतीव विस्तीर्णं मोह आविशतीव माम् । संज्ञां नोपलभे स्रुतं मनो विहलतीव मे ॥	२४३
यदाऽश्वौषं विविधाश्चित्रमार्गान् गदायुद्धे मण्डलशस्त्रमन्तम् । मिथ्या हतं वासुदेवस्य बुद्ध्या तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३५	सौतिरुवाच । इत्युक्त्वा धृतराष्ट्रोऽथ विलप्य बहु दुःखितः । मूर्च्छितः पुनराश्रितः संजयं वाक्यमब्रवीत् ॥	२४४
यदाऽश्वौषं द्रोणपुत्रादिभिस्तै- र्हतान्यश्वालान्द्रौपदेयांश्च सुप्तान् । कृतं वीमत्समयशस्यं च कर्म तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३६	धृतराष्ट्र उवाच । संजयैवं गते प्राणांस्त्यक्तुमिच्छामि मा चिरम् । स्तोकं ह्यपि न पश्यामि फलं जीवितधारणे ॥	२४५
यदाऽश्वौषं भीमसेनानुयाते- नाश्वत्थाम्ना परमात्मानं प्रयुक्तम् । कुद्देनैषीकमवधीयेन गर्भं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३७	सौतिरुवाच । तं तथा वादिनं दीनं विलपन्तं महीपतिम् । निःश्वसन्तं यथा नागं मुह्यमानं पुनः पुनः ॥	२४६
यदाऽश्वौषं ब्रह्मशिरोऽर्जुनेन स्वस्तीत्युक्त्वाऽस्त्रमस्त्रेण शान्तम् । अश्वत्थाम्ना भणिरत्नं च दत्तं तदा नाशसे विजयाय संजय ॥	२३८	गावल्गणिरिदं धीमान्महार्थं वाक्यमब्रवीत् । संजय उवाच । श्रुतवानसि वै राजन्महोत्साहान्महाबलान् ॥	२४७
कुद्देनैषीकं जाववीक्ष्य गर्भं इति पाठान्तरम् ॥ २३७ ॥		द्वैपायनस्य वदतो नारदस्य च धीमतः । महत्सु राजवंशेषु गुणैः समुदितेषु च ॥	२४८
		जातान्दिव्यास्त्रविदुषः शक्रप्रतिमतेजसः । धर्मेण पृथिवीं जिता यज्ञैरिष्टासदक्षिणैः ॥	२४९

अस्मिँल्लोके मशः प्राप्य ततः कालवशं गतान् ।
 शैव्यं महारथं वीरं संजयं जयतां वरम् ॥ २५०
 सुहोत्रं रन्तिदेवं च काक्षीवन्तमथौशिजम् ।
 बाहीकं दमनं चैद्यं शर्यातिमजितं नलम् ॥ २५१
 विश्वामित्रमभिन्नघ्नमन्वरीषं महाबलम् ।
 मरुत्तं मनुमिक्ष्वाकुं गयं भरतमेव च ॥ २५२
 रामं दाशरथिं चैव शशबिन्दुं भगीरथम् ।
 कृतवीर्यं महाभागं तथैव जनमेजयम् ॥ २५३
 ययातिं शुभकर्माणं देवैर्यो याजितः स्वयम् ।
 चैत्ययूपाङ्किता भूमिर्यस्येयं सवनाकरा ॥ २५४
 इति राज्ञां चतुर्विंशन्भारदेन सुरर्षिणा ।
 पुत्रशोकाभितप्ताय पुरा श्रुत्याय कीर्तितम् ॥ २५५
 तेभ्यश्चान्ये गताः पूर्वं राजानो बलवत्तराः ।
 महारथा महात्मानः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ २५६
 पूरुः कुरुर्धुः शूरो विष्वगश्चो महाद्युतिः ।
 अणुहो ध्रुवनाथश्च ककुत्स्थो विक्रमी रघुः ॥ २५७
 विजयो वीतिहोत्रोऽङ्गो भवः श्वेतो बृहद्गुरुः ।
 उशीनरः शतरथः कङ्को दुलिदुहो द्रुमः ॥ २५८
 दम्भोद्भवः परो वेनः सगरः संकृतिनिमिः ।
 अजेयः परशुः पुण्ड्रः शंभुर्देवावृधोऽनघः ॥ २५९
 देवाह्वयः सुप्रतिमः सुप्रतीको बृहद्रथः ।
 महोत्साहो विनीतात्मा सुकृतुर्नैषधो नलः ॥ २६०
 सत्यव्रतः शान्तभयः सुमित्रः सुबलः प्रह्लादः ।
 जानुजङ्घोऽनरण्योऽर्कः प्रियभृत्यः शुचिव्रतः ॥ २६१
 बलबन्धुर्निरामर्दः केतुशङ्को बृहद्बलः ।
 धृष्टकेतुर्धृष्टकेतुर्दीप्तकेतुर्निरामयः ॥ २६२
 अविक्षिप्तपलो धूर्तः कृतबन्धुर्दृढेषुधिः ।
 महापुराणसंभाव्यः प्रत्यङ्गः परहा श्रुतिः ॥ २६३
 एते चान्ये च राजानः शतशोऽथ सहस्रशः ।
 श्रूयन्ते शतशश्चान्ये सङ्ख्याताश्चैव पद्मशः ॥ २६४
 हिता सुविपुलान्भोगान्बुद्धिमन्तो महाबलाः ।
 राजानो निधनं ग्राप्तास्तव पुत्रैर्महत्तराः ॥ २६५
 येषां दिव्यानि कर्माणि विक्रमस्त्याग एव च ।
 माहात्म्यमपि चास्तिक्यं सत्यं शौचं दयार्जवम्
 विद्वद्भिः कथ्यते लोके पुराणैः कविसत्तमैः ।

सर्वर्द्धिगुणसंपन्नास्ते चापि निधनं गताः ॥ २६७
 तव पुत्रा दुरात्मानः प्रतप्ताश्चैव मन्युना ।
 लुब्धा दुर्वृत्तभूमिष्ठा न ताञ्छोचितुर्महसि ॥ २६८
 श्रुतवानसि मेधावी बुद्धिमान्प्राज्ञसंमतः ।
 येषां शास्त्रानुगा बुद्धिर्न ते मुह्यन्ति भारत ॥ २६९
 निग्रहानुग्रहौ चापि विदितौ ते नराधिप ।
 नात्यन्तमेवानुवृत्तिः कार्या ते पुत्ररक्षणे ॥ २७०
 भवितव्यं तथा तच्च नानुशोचितुर्महसि ।
 दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुर्महति ॥ २७१
 विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ।
 कालमूलमिदं सर्वं भावाभावौ सुखामुखे ॥ २७२
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः ।
 संहरन्तं प्रजाः कालं कालः श्रमयते पुनः ॥ २७३
 कालो विकुरुते भावान्सर्वोल्लोके शुभाशुमान् ।
 कालः संक्षिपते सर्वाः प्रजा विस्मृजते पुनः ॥ २७४
 कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ।
 कालः सर्वेषु भूतेषु चरत्यविधृतः समः ॥ २७५
 अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति सांप्रतम् ।
 तान्कालनिर्मितान्बुद्ध्या न संज्ञां हातुर्महसि ॥ २७६
 सौतिरुवाच ।
 इत्येवं पुत्रशोकार्तं धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ।
 आश्वास्य स्वस्थमकरोत्स्मृतो गावल्गणिस्तदा ॥ २७७
 धृतराष्ट्रोऽपि तच्छ्रुत्वा धृतिमेव समाश्रयत् ।
 दिष्टोदमागतमिति मत्वा स प्राज्ञसत्तमः ॥ २७८
 लोकानां च हितार्थाय कारुण्यान्मुनिसत्तमः ।
 अत्रोपनिषदं पुण्यां कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ २७९
 विद्वद्भिः कथ्यते लोक पुराणे कविसत्तमैः ।
 भारताध्ययनं पुण्यमपि पादमधीयतः ।
 श्रद्धानस्य पूयन्ते सर्वपापान्यशेषतः ॥ २८०
 देवा देवर्षयो ह्यत्र तथा ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 कीर्त्यन्ते शुभकर्माणस्तथा यक्षा महोरगाः ॥ २८१
 भगवान्वासुदेवश्च कीर्त्यतेऽत्र सनातनः ।
 स हि सत्यमृतं चैव पवित्रं पुण्यमेव च ॥ २८२

शाश्वतं ब्रह्म परमं ध्रुवं ज्योतिः सनातनम् ।
 यस्य दिव्यानि कर्माणि कथयन्ति मनीषिणः ॥ २८३
 असत्सत्सदसच्चैव यस्माद्विश्वं प्रवर्तते ।
 सन्ततिश्च प्रवृत्तिश्च जन्ममृत्युपुनर्भवाः ॥ २८४
 अध्यात्मं श्रूयते यत्र पञ्चभूतगुणात्मकम् ।
 अव्यक्तादि परं यच्च स एव परिगीयते ॥ २८५
 यं ध्यायन्ति सदा मुक्ता ध्यानयोगबलान्विताः ।
 प्रतिबिम्बमिवादर्थे पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ॥ २८६
 श्रद्धानः सदा युक्तः सदा धर्मपरायणः ।
 आसेवन्निमग्नध्यायं नरः पापात्प्रमुच्यते ॥ २८७
 अनुक्रमणिकाध्यायं भारतस्येममादितः ।
 आस्तिकः सततं शृण्वन् कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ २८८
 उभे सन्ध्ये जपन्किंचित्सद्यो मुच्येत किल्बिषात् ।
 अनुक्रमण्या यावत्स्यादह्ना रात्र्या च संचितम् ॥ २८९
 भारतस्य वपुर्हेतत्सत्यं चामृतमेव च ।
 नवनीतं यथा दध्नी द्विपदां ब्राह्मणो यथा ॥ २९०
 आरण्यकं च वेदेभ्य ओषधिभ्योऽमृतं यथा ।
 हृदानामुदधिः श्रेष्ठो गौर्वरिष्ठा चतुष्पदाम् ॥ २९१
 यथैतानीतिहासानां तथा भारतमुच्यते ।
 यथैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमन्ततः ॥ २९२

अक्षय्यमक्षपानं वै पितृस्तस्योपतिष्ठते ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ॥ २९३
 विभेत्यल्पश्रुताद्देवो मामयं प्रतरिष्यति ।
 कार्ष्ण्यं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वा रथमश्नुते ॥ २९४
 भूणहत्यादिकं चापि पापं जह्यादसंशयम् ।
 य इमं शुचिरध्यायं पठेत्पर्वणि पर्वणि ॥ २९५
 अधीतं भारतं तेन कृत्स्नं स्यादिति मे मतिः ।
 यश्चैनं शृणुयान्नित्यमार्थं श्रद्धासमन्वितः ॥ २९६
 स दीर्घमायुः कीर्तिं च स्वर्गतिं चाप्नुयान्नरः ।
 एकतथतुरो वेदा भारतं चैतदेकतः ॥ २९७
 पुरा किल सूरैः सर्वैः समेत्य तुलया धृतम् ।
 चतुर्भ्यः सरहस्येभ्यो वेदेभ्यो ह्यधिकं यदा ॥ २९८
 तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्महाभारतमुच्यते ।
 महत्त्वे च गुरुत्वे च धियमाणं यतोऽधिकम् ॥ २९९
 महत्त्वाद्भारवत्त्वाच्च महाभारतमुच्यते ।
 निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३००
 तपो न कल्कोऽध्ययनं न कल्कः
 स्वाभाविको वेदविधिर्न कल्कः ।
 असह्य विताहरणं न कल्क-
 स्तान्येव भावोपहतानि कल्कः ॥ ३०१

इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अनुक्रमणिकापर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

अनुक्रमणिकापर्व समाप्तम् ॥

कार्ष्ण्यं कृष्णेन व्यासेन प्रोक्तं ॥ २९४ ॥ ननु वेदेभ्यः
 कथमिदमधिकं अत्र युद्धप्रधानानां कर्मणां बन्धनहेतुनां
 कथनादुपनिषदि तावन्मोक्षसाधनानां धर्माणां ब्रह्मणश्च प्रति-
 पादनादिति चेत्तत्राह । तप इति । तपः कृच्छ्रचान्द्रायणादि
 न कल्कः पापनाशकः । स्वाभाविकः स्वस्ववर्णाश्रमादिपुरस्का-
 रेण विहितः । वेदविधिः वेदोक्तो विधिः सन्ध्योपास-

नादिः । असह्य प्रकर्षेण सोढुं क्षुधादिदुःखमपि सोढुं । वि-
 त्तस्य आहरणं शिलोञ्छादिना अर्जनं । तान्येव तपआदीन्येव
 भावेन फलानुसन्धानेन उपहतानि प्रतिषिद्धानि । कल्कः पाप-
 हेतुः । तथाचात्रापि मोक्षधर्मादिषु तत्रतत्र निष्कामकर्मणां
 प्रतिपादनं ब्रह्मनिरूपणं चास्त्येव । अतो वेदादप्युत्तमं भारतं
 ॥ ३०१ ॥ इति टिप्पणे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(अथ पर्वसंग्रहपर्व ॥ २ ॥)

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

समन्तपञ्चकाख्यानं ॥ १ ॥ अक्षौहिण्यादिपरिमाणं ॥ २ ॥ आदिपर्वादिसर्वपर्वणं संक्षेपेण वृत्तान्तकथनं ॥ ३ ॥
भारतंश्रवणफलकथनं ॥ ४ ॥

ऋषय ऊचुः ।

समन्तपञ्चकमिति यदुक्तं सूतनन्दन ।

एतत्सर्वं यथातत्त्वं श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १

सौतिरुवाच ।

शृणुष्व मम भो विप्रा भुवतश्च कथाः शुभाः ।

समन्तपञ्चकाख्यं च श्रोतुमर्हथ सत्तमाः ॥ २

त्रैताद्यापरयोः सन्धौ रामः शस्त्रभृतां वरः ।

असकृत्पार्थिवं क्षत्रं जघानामर्षचोदितः ॥ ३

स सर्वं क्षत्रमुत्साद्य स्ववीर्येणानलद्युतिः ।

समन्तपञ्चके पञ्च चकार रुधिरहृदान् ॥ ४

स तेषु रुधिराम्भःसु हृदेषु क्रोधमूर्च्छितः ।

पितृन्संतर्पयामास रुधिरणेति नः श्रुतम् ॥ ५

अथर्चीकादयोऽभ्येत्य पितरो राममब्रुवन् ।

राम राम महाभाग प्रीताः स्म तव भार्गव ॥ ६

अनया पितृमक्तया च विक्रमेण तव प्रभो ।

वरं वृणीष्व भद्रं ते यमिच्छसि महाद्युते ॥ ७

राम उवाच ।

यदि मे पितरः प्रीता यद्यनुग्राहता मयि ।

यच्च रोषाभिभूतेन क्षत्रमुत्सादितं मया ॥ ८

अतश्च पापान्मुच्येऽहमेष मे प्रार्थितो वरः ।

हृदाश्च तीर्थभूता मे भवेयुर्भुवि निश्चुताः ॥ ९

एवं भविष्यतीत्येवं पितरस्तमयाब्रुवन् ।

तं क्षमस्वेति निषिषिधुस्ततः स विरराम ह ॥ १०

तेषां समीपे यो देशो हृदानां रुधिराम्भसाम् ।

समन्तपञ्चकमिति पुण्यं तत्परिकीर्तितम् ॥ ११

येन लिङ्गेन यो देशो युक्तः समुपलक्ष्यते ।

तेनैव नाम्ना तं देशं वाच्यमाहुर्मनीषिणः ॥ १२

अन्तरे चैव संग्राप्ते कलिद्वापरयोरभूत् ।

समन्तपञ्चके युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ १३

तस्मिन्परमधर्मिष्ठे देशे भूदोषवर्जिते ।

अष्टादश समाजगुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ॥ १४

समेत्य तं द्विजास्ताश्च तत्रैव निधनं गताः ।

एतन्नामाभिनिर्वृत्तं तस्य देशस्य वै द्विजाः ॥ १५

पुण्यश्च रमणीयश्च स देशो वः प्रकीर्तितः ।

तदेतत्कथितं सर्वं मया ब्राह्मणसत्तमाः ॥

यथा देशः स विख्यातस्त्रिषु लोकेषु सुव्रताः ॥ १६

ऋषय ऊचुः ।

अक्षौहिण्य इति प्रोक्तं यत्त्वया सूतनन्दन ।

एतदिच्छामहे श्रोतुं सर्वमेव यथातथम् ॥ १७

अक्षौहिण्याः परीमाणं नराश्वरथदन्तिनाम् ।

यथावच्चैव नो ब्रूहि सर्वं हि विदितं तव ॥ १८

सौतिरुवाच ।

एको रथो गजश्चैको नराः पञ्च पदातयः ।

त्रयश्च तुरगास्तज्जैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ १९

पत्तिं तु त्रिगुणामेतामाहुः सेनामुखं बुधाः ।

प्रीणि सेनामुखान्येको गुल्म इत्यभिधीयते ॥ २०

त्रयो गुल्मा गणो नाम वाहिनी तु गणाख्यः ।

स्मृतास्तिस्त्रस्तु वाहिन्यः पृतनेति विचक्षणैः ॥ २१

चसूस्तु पृतनास्तिस्त्रस्तुश्चम्बस्वनीकिनी ।

अनीकिनीं दशगुणां प्राहुरक्षौहिणीं बुधाः ॥ २२

अक्षौहिण्याः प्रसंख्याता रथानां द्विजसत्तमाः ।

संख्यागणिततत्त्वज्ञैः सहस्राण्येकविंशतिः ॥ २३

शतान्युपरि चैवाष्टौ तथा भूयश्च सप्ततिः ।

गजानां च परीमाणमेतदेव विनिर्दिशेत् ॥ २४

क्षत्रं क्षत्रियजातिं । अमर्षः स्वपितुः क्षत्रियेण हतलाज्वातस्य क्रोधस्यासहनं तेन चोदितः प्रेरितः ॥ ३ ॥ निषिषिधुः निषि-
द्धवन्तः । अक्षराधिक्यमार्थं ॥ १० ॥ भूदोषाः निम्नोन्नतस-

कण्टकिलादयः ॥ १४ ॥ पदातय इति रथादिगतानां नराणां
श्रुदासः ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्याः २१८७० रथाः । २१८७०

ज्ञेयं शतसहस्रं तु सहस्राणि नवैव तु ।
 नराणामपि पञ्चाशच्छतानि त्रीणि चानवाः ॥ २५ ॥
 पञ्च षष्टिसहस्राणि तथाश्चानां शतानि च ।
 दशोत्तराणि षट् प्राहुर्यथावदिह संख्यया ॥ २६ ॥
 शतामक्षौहिणीं प्राहुः संख्यातत्त्वविदो जनाः ।
 यां वः कथितवानस्मि विस्तरेण तपोधनाः ॥ २७ ॥
 एतया संख्यया शासन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 अक्षौहिण्यो द्विजश्रेष्ठाः पिण्डिताष्टादशैव तु ॥ २८ ॥
 समेतास्तत्र वै देशे तत्रैव निधनं गताः ।
 कौरवान्कारणं कृत्वा कालेनाद्भुतकर्मणा ॥ २९ ॥
 अहानि युयुधे भीष्मो दशैव परमास्त्रवित् ।
 अहानि पञ्च द्रोणस्तु ररक्ष कुरुवाहिनीम् ॥ ३० ॥
 अहनी युयुधे द्वे तु कर्णः परबलार्दनः ।
 शल्योऽर्धदिवसं चैव गदायुद्धमतः परम् ॥ ३१ ॥
 तस्यैव दिवसस्यान्ते द्रौणिहार्दिक्यगौतमाः ।
 प्रसुप्तं निशि विश्वस्तं जम्बुयौधिष्ठिरं बलम् ॥ ३२ ॥
 यस्तु शौनक सत्रे ते भारताख्यानमुचमम् ।
 जनमेजयस्य तत्सत्रे व्यासशिष्येण धीमता ॥ ३३ ॥
 कथितं विस्तरार्थं च यशो वीर्यं महीक्षिताम् ।
 पौण्यं तत्र च पौलोममास्तीकं चादितः स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 विचित्रार्थपदाख्यानमनेकसमयान्वितम् ।
 प्रतिपन्नं नरैः प्राज्ञैर्वैराग्यमिव मोक्षिभिः ॥ ३५ ॥
 आत्मेव वेदितव्येषु प्रियेष्विव हि जीवितम् ।
 इतिहासः प्रधानार्थः श्रेष्ठः सर्वागमेष्वयम् ॥ ३६ ॥
 अनाश्रित्येदमाख्यानं कथा भुवि न विद्यते ।
 आहारमनयाश्रित्य शरीरस्यैव धारणम् ॥ ३७ ॥
 तदेतद्भारतं नाम कविभिस्तुपजीव्यते ।
 उदयप्रेम्भुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ३८ ॥
 इतिहासोत्तमे यस्मिन्परिता बुद्धिरुत्तमा ।
 स्वरव्यञ्जनयोः कृत्स्ना लोकवेदाश्रयेव वाक् ॥ ३९ ॥
 तस्य प्रज्ञाभिपन्नस्य विचित्रपदपर्वणः ।

सूक्ष्मार्थन्याययुक्तस्य वेदार्थैर्भूषितस्य च ॥ ४० ॥
 भारतस्येतिहासस्य श्रूयतां पर्वसंग्रहः ।
 पर्वानुक्रमणी पूर्वं द्वितीयः पर्वसंग्रहः ॥ ४१ ॥
 पौण्यं पौलोममास्तीकमादिरंशावतारणम् ।
 ततः संभवपर्वोक्तमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ४२ ॥
 दाहो जतुगृहस्थात्र हैडिम्बं पर्वं चोच्यते ।
 ततो बकवधः पर्वं पर्वं चैत्ररथं ततः ॥ ४३ ॥
 ततः स्वयंवरो देव्याः पाञ्चाल्याः पर्वं चोच्यते ।
 आत्रघर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 विदुरागमनं पर्वं राज्यलाभस्तथैव च ।
 अर्जुनस्य वने वासः सुभद्राहरणं ततः ॥ ४५ ॥
 सुभद्राहरणादूर्ध्वं ज्ञेया हरणहारिका ।
 ततः स्वाण्डवदाहाख्यं तत्रैव मयदर्शनम् ॥ ४६ ॥
 सभापर्वं ततः प्रोक्तं मन्त्रपर्वं ततः परम् ।
 जरासन्धवधः पर्वं पर्वं दिग्विजयं तथा ॥ ४७ ॥
 पर्वं दिग्विजयादूर्ध्वं राजसूयिकमुच्यते ।
 ततश्चार्धाभिहरणं शिशुपालवधस्ततः ॥ ४८ ॥
 धृतपर्वं ततः प्रोक्तमनुधृतमतः परम् ।
 तत आरण्यकं पर्वं किर्मीरवध एव च ॥ ४९ ॥
 अर्जुनस्याभिगमनं पर्वं ज्ञेयमतः परम् ।
 ईश्वरार्जुनयोर्युद्धं पर्वं कैरातसंज्ञितम् ॥ ५० ॥
 इन्द्रलोकाभिगमनं पर्वं ज्ञेयमतः परम् ।
 नलोपाख्यानमपि च धार्मिकं कुरुणोदयम् ॥ ५१ ॥
 तीर्थयात्रा ततः पर्वं कुरुराजस्य धीमतः ।
 जटामुरवधः पर्वं यक्षयुद्धमतः परम् ॥ ५२ ॥
 निवातकवचैर्युद्धं पर्वं चाजगरं ततः ।
 मार्कण्डेयसमास्या च पर्वानन्तरमुच्यते ॥ ५३ ॥
 संवादश्च ततः पर्वं द्रौपदीसत्यभामयोः ।
 घोषयात्रा ततः पर्वं ततः प्रायोपवेशनम् ।
 मन्त्रस्य निश्चयं चैव मृगश्वभोद्धवं ततः ॥ ५४ ॥
 व्रीहद्रौणिकमाख्यानमैन्द्रशुभ्रं तथैव च ।

गङ्गाः ॥ १०९३५० पदातयः ॥ ६५६१० इत्याः ॥ २३-२६ ॥
 पिण्डिता एकीभूताः ॥ २८ ॥ हार्दिक्यः कृतवर्मा गौतमः
 कृपः ॥ ३२ ॥ ते तव सत्रे यद्भारताख्यानं मत्तः प्रवृत्तं
 तज्जनमेजयस्य सत्रे व्यासशिष्येण कथितमित्युत्तरेण संब-

न्धः ॥ ३३ ॥ तत्र भारते ॥ ३४ ॥ प्रतिपन्नं क्षरणीकृतं ॥ ३५ ॥
 अभिजातः कुलीनः ॥ ३८ ॥ हरणं दायः पारिवर्हमिति यावत्
 तस्य हारिका समानयनं ॥ ४६ ॥ अनुवृत्तं पुनर्वृत्तं ॥ ४९ ॥
 अभिगमनं तपसे गमने ॥ ५० ॥ समास्या सहावस्थानं ॥ ५३ ॥

द्रौपदीहरणं पर्व जयद्रथविमोक्षणम् ॥ ५५
 रामोपाख्यानमत्रैव पर्व ज्ञेयमतः परम् ।
 पतिव्रताया माहात्म्यं सावित्र्याश्चैवमद्भुतम् ॥ ५६
 कुण्डलाहरणं पर्व ततः परमिहोच्यते ।
 आरण्येयं ततः पर्व वैराटं तदनन्तरम् ॥
 पाण्डवानां प्रवेशश्च समयस्य च पालनम् ॥ ५७
 कीचकानां वधः पर्व पर्व गोप्रहणं ततः ।
 अभिमन्योश्च वैराट्याः पर्व वैवाहिकं स्मृतम् ॥ ५८
 उद्योगपर्व विज्ञेयमत ऊर्ध्वं महाद्भुतम् ।
 ततः संजययानाख्यं पर्व ज्ञेयमतः परम् ॥ ५९
 प्रजागरं तथा पर्व धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ।
 पर्व सानत्सुजातं वै शुक्लमध्यात्मदर्शनम् ॥ ६०
 यानसन्धिस्ततः पर्व भगवद्दानमेव च ।
 मातलीयमुपाख्यानं चरितं गालवस्य च ॥ ६१
 सावित्रं वामदेव्यं च वैन्योपाख्यानमेव च ।
 जामदग्न्यमुपाख्यानं पर्व षोडशराजकम् ॥ ६२
 सभाप्रवेशः कृष्णस्य विदुलापुत्रशासनम् ।
 उद्योगः सैन्यनिर्माणं विश्वोपाख्यानमेव च ॥ ६३
 ज्ञेयं विवादपर्वोत्र कर्णस्यापि माहात्मनः ।
 'मन्त्रस्य निश्चयं कृत्वा कार्यस्य समनन्तरम् ॥ ६४
 कीर्त्यते चाप्युपाख्यानं सेनापत्येऽभिषेचनम् ।
 श्वेतस्य वासुदेवेन चित्रं बहुकथाश्रयम् ।'
 निर्याणं च ततः पर्व कुरुपाण्डवसेनयोः ॥ ६५
 रथातिरथसंख्या च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ।
 उलूकदूतागमनं पर्वोर्मर्षविवर्धनम् ॥ ६६
 अम्बोपाख्यानमत्रैव पर्व ज्ञेयमतः परम् ॥
 भीष्माभिषेचनं पर्व ततश्चाद्भुतमुच्यते ॥ ६७
 जम्बूखण्डविनिर्माणं पर्वोक्तं तदनन्तरम् ॥
 भूमिपर्व ततः प्रोक्तं द्रौपदविस्तारकीर्तनम् ॥ ६८
 'दिव्यं चक्षुर्ददौ यत्र संजयाय माहात्मनिः ।'
 पर्वोक्तं भगवद्गीता पर्व भीष्मवधस्ततः ।
 द्रौणाभिषेचनं पर्व संशप्तकवधस्ततः ॥ ६९

प्रवेशः विराटनगरे । समयस्य संकेतस्य नियमस्य वा ॥ ५७ ॥
 प्रतिष्ठा जयद्रथवधार्थं ॥ ७० ॥ हृदप्रवेशनं दुर्योधनस्य ॥ ७१ ॥

अभिमन्युवधः पर्व प्रतिष्ठा पर्व चोच्यते ।
 जयद्रथवधः पर्व घटोत्कचवधस्ततः ॥ ७०
 ततो द्रोणवधः पर्व विज्ञेयं लोमहर्षणम् ।
 मोक्षो नारायणास्त्रस्य पर्वानन्तरमुच्यते ॥ ७१
 कर्णपर्व ततो ज्ञेयं शल्यपर्व ततः परम् ।
 हृदप्रवेशनं पर्व गदायुद्धमतः परम् ॥ ७२
 सारस्वतं ततः पर्व तीर्थवंशानुकीर्तनम् ।
 अत ऊर्ध्वं सुवीभत्सं पर्व सौप्तिकमुच्यते ॥ ७३
 ऐषीकं पर्व चोद्दिष्टमत ऊर्ध्वं सुदारुणम् ।
 जलप्रदानिकं पर्व स्त्रीविलापस्ततः परम् ॥ ७४
 श्राद्धपर्व ततो ज्ञेयं कुरूणामौर्ध्वदेहिकम् ।
 चार्वाकनिग्रहः पर्व रक्षसो ब्रह्मरूपिणः ॥ ७५
 आभिषेचनिकं पर्व धर्मराजस्य धीमतः ।
 प्रविभागो गृहाणां च पर्वोक्तं तदनन्तरम् ॥ ७६
 शान्तिपर्व ततो यत्र राजधर्मानुशासनम् ।
 आपद्धर्मश्च पर्वोक्तं मोक्षधर्मस्ततः परम् ॥ ७७
 शुक्रप्रश्नाभिगमनं ब्रह्मप्रश्नानुशासनम् ।
 प्रादुर्भावश्च दुर्वासःसंवादश्चैव मायया ॥ ७८
 ततः पर्व परिज्ञेयमालुशासनिकं परम् ।
 स्वर्गारोहणिकं चैव ततो भीष्मस्य धीमतः ॥ ७९
 ततोऽश्वमेधिकं पर्व सर्वपापप्रणाशनम् ।
 अनुगीता ततः पर्व ज्ञेयमध्यात्मवाचकम् ॥ ८०
 पर्व चाश्रमवासाख्यं पुत्रदर्शनमेव च ।
 नारदागमनं पर्व ततः परमिहोच्यते ॥ ८१
 मौसलं पर्व चोद्दिष्टं ततो घोरं सुदारुणम् ।
 महाप्रस्थानिकं पर्व स्वर्गारोहणिकं ततः ॥ ८२
 हरिवंशस्ततः पर्व पुराणं खिलसंज्ञितम् ।
 विष्णुपर्व शिशोश्चर्या विष्णोः कंसवधस्तथा ॥ ८३
 भविष्यं पर्व चाप्युक्तं खिलेष्वेवाद्भुतं महत् ।
 एतत्पर्वशतं पूर्णं न्यासेनोक्तं माहात्मना ॥ ८४
 यथावत्सूतपुत्रेण रौमहर्षिणिना ततः ।
 उक्तानि नैमिशारण्ये पर्वान्यष्टादशैव तु ॥ ८५

अन्यत्र कथितस्यावशिष्टं बत्तुनः प्रक्रम्य कथ्यते तत् खिलं
 प्रोच्यते । हरिवंशश्च तादृशः ॥ ८३ ॥

समासो भारतस्यायमत्रोक्तः पर्वसंग्रहः ।
 पौष्यं पौलोममास्तीकमादिर्गशावतारणम् ॥ ८६
 संभवो जतुवेष्मण्यं हिडिम्बकयोर्वधः ।
 तथा चैत्ररथं देव्याः पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरः ॥ ८७
 क्षात्रधर्मेण निर्जित्य ततो वैवाहिकं स्मृतम् ।
 विदुरागमनं चैव राज्यलाभस्तथैव च ॥ ८८
 वनवासोऽर्जुनस्यापि सुभद्राहरणं ततः ।
 हरणाहरणं चैव दहनं खाण्डवस्य च ॥ ८९
 मयस्य दर्शनं चैव आदिपर्वणि कथ्यते ।
 पौष्ये पर्वणि माहात्म्यमुत्तमस्योपवर्णितम् ॥ ९०
 पौलोमे भृगुवंशस्य विस्तारः परिकीर्तितः ।
 आस्तीके सर्वनागानां गरुडस्य च संभवः ॥ ९१
 क्षीरोदमथनं चैव जम्भोच्चैःश्रवसस्तथा ।
 यजतः सर्पसत्रेण राज्ञः पारिक्षितस्य च ॥ ९२
 कथेयमभिनिर्वृत्ता भारतानां माहात्मनाम् ।
 विविधाः संभवा राज्ञामुक्ताः संभवपर्वणि ॥ ९३
 अन्येषां चैव शूराणामृषेर्द्वैपायनस्य च ।
 अंशावतारणं चात्र देवानां परिकीर्तितम् ॥ ९४
 दैत्यानां दानवानां च यक्षाणां च महौजसाम् ।
 नागानामथ सर्पाणां गन्धर्वाणां पतत्रिणाम् ॥ ९५
 अन्येषां चैव भूतानां विविधानां समुद्भवः ।
 महर्षेराश्रमपदे कण्वस्य च तपस्विनः ॥ ९६
 शकुन्तलायां दुष्यन्ताश्वरथश्चापि जज्ञिवान् ।
 यस्य लोकेषु नाग्रेदं प्रथितं भारतं कुलम् ॥ ९७
 वसुनां पुनरुत्पत्तिर्भागीरथ्यां माहात्मनाम् ।
 शन्तनोर्वेष्मनि पुनस्तेषां चारोहणं दिवि ॥ ९८
 तेजोशानां च संपातो भीष्मस्याप्यत्र संभवः ।
 राज्याभिवर्तनं तस्य ब्रह्मचर्यव्रते स्थितिः ॥ ९९
 प्रतिज्ञापालनं चैव रक्षा चित्राङ्गदस्य च ।
 हते चित्राङ्गदे चैव रक्षा भ्रातुर्यवीर्यसः ॥ १००
 निचित्रवीर्यस्य तथा राज्ये संग्रतिपादनम् ।
 धर्मस्य नृषु संभूतिरणीमाण्डव्यशापजा ॥ १०१
 कृण्वेद्वैपायनाच्चैव प्रसूतिर्विरदानजा ।

धृतराष्ट्रस्य पाण्डोश्च पाण्डवानां च संभवः ॥ १०२
 वारणावतयात्रा च मन्त्रो दुर्योधनस्य च ।
 कूटस्य धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ॥ १०३
 हितोपदेशश्च पथि धर्मराजस्य धीमतः ।
 विदुरेण कृतो यत्र हितार्थं म्लेच्छभाषया ॥ १०४
 विदुरस्य च वाक्येन मुरुगोपक्रमक्रिया ।
 निषाद्याः पञ्चपुत्रायाः सुप्ताया जतुवेष्मनि ॥ १०५
 पुरोचनस्य चात्रैव दहनं संग्रहीतितम् ।
 पाण्डवानां वने घोरे हिडिम्बायाश्च दर्शनम् ॥
 तत्रैव च हिडिम्बस्य वधो भीमान्महाबलात् ।
 घटोत्कचस्य चोत्पत्तिरत्रैव परिकीर्तिता ॥ १०७
 महर्षेर्दर्शनं चैव व्यासस्यामिततेजसः ।
 तदाज्ञयैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ १०८
 अज्ञातचर्यया वासो यत्र तेषां प्रकीर्तितः ।
 बकस्य निधनं चैव नागराणां च विस्मयः ॥ १०९
 संभवश्चैव कृष्णाया धृष्टद्युम्नस्य चैव ह ।
 ब्राह्मणात्समुपश्रुत्य व्यासवाक्यप्रचोदिताः ॥ ११०
 द्रौपदीं प्रार्थयन्तस्ते स्वयंवरदिदृक्षुया ।
 पञ्चालानभितो जग्मुर्यत्र कौतूहलान्विताः ॥ १११
 अङ्गरपर्णं निर्जित्य गङ्गाकूलेऽर्जुनस्तदा ।
 सख्यं कृत्वा ततस्तेन तस्मादेव च शुश्रुवे ॥ ११२
 तापस्यमथ वासिष्ठमौर्वं चाख्यानमुत्तमम् ।
 भ्रातृभिः सहितः सर्वैः पञ्चालानभितो ययौ ॥
 पाञ्चालनगरे चापि लक्ष्यं भित्त्वा धनञ्जयः ।
 द्रौपदीं लब्धवानत्र मध्ये सर्वमहीक्षिताम् ॥ ११४
 भीमसेनार्जुनौ यत्र संरन्धान्पृथिवीपतीन् ।
 शल्यकर्णौ च तरसा जितवन्तौ महामृधे ॥ ११५
 दृष्ट्वा तयोश्च तद्वीर्यमप्रमेयममानुषम् ।
 शङ्कमानौ पाण्डवांस्तान् रामकृष्णौ महामती ॥
 जग्मतुस्तैः समागन्तुं शालां भार्गववेष्मनि ।
 पञ्चानामेकपत्नीले विमर्शो दुपदस्य च ॥ ११७
 पञ्चेन्द्राणामुपाख्यानमत्रैवाहुतमुच्यते ।
 द्रौपद्या देवविहितो विवाहश्चाप्यमानुषः ॥ ११८

श्वसुश्च धार्तराष्ट्रेण प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
 विदुरस्य च संग्राप्तिर्दर्शनं केशवस्य च ॥ ११९
 खाण्डवप्रत्यवासश्च तथा राज्यार्धसर्जनम् ।
 नारदस्याज्ञया चैव द्रौपद्याः समयक्रिया ॥ १२०
 सुन्दोपसुन्दयोस्तद्वदाख्यानं परिकीर्तितम् ।
 अनन्तरं च द्रौपद्या सहासीनं युधिष्ठिरम् ॥ १२१
 अनु प्रविश्य विप्रार्थं फाल्गुनो गृह्य चायुधम् ।
 मोक्षयित्वा गृहं गत्वा विप्रार्थं कृतनिश्चयः ॥ १२२
 समयं पालयन्वीरो वनं यत्र जगाम ह ।
 पार्थस्य वनवासे च उलूष्या पथि सङ्गमः ॥ १२३
 पुण्यतीर्थानुसन्धानं बभ्रुवाहनजन्म च ।
 तत्रैव मोक्षयामास पञ्च सोऽप्सरसः शुभाः ॥ १२४
 आपाद्वाहलमापन्ना ज्ञाह्वणस्य तपस्विनः ।
 प्रभासतीर्थे पार्थेन कृष्णस्य च समागमः ॥ १२५
 द्वारकायां सुभद्रा च कामयानेन कामिनी ।
 वासुदेवस्यानुमते प्राप्ता चैव किरीटिना ॥ १२६
 गृहीत्वा हरणं प्राप्ते कृष्णे देवकिनन्दने ।
 अभिमन्योः सुभद्रायां जन्म चोत्तमतेजसः ॥ १२७
 द्रौपद्यास्तनयानां च संभवोऽनुप्रकीर्तितः ।
 विहारार्थं च गतयोः कृष्णयोर्मुनामनु ॥ १२८
 संग्राप्तिश्चक्रधनुषोः खाण्डवस्य च दाहनम् ।
 मयस्य मोक्षो ज्वलनाद्भुजङ्गस्य च मोक्षणम् ॥ १२९
 महर्षेर्मन्दपालस्य शाङ्खा तनयसंभवः ।
 इत्येतदादिपर्वोक्तं प्रथमं बहु विस्तरम् ॥ १३०
 अध्यायानां श्लोके द्वे तु संख्याते परमर्षिणा ।
 सप्तविंशतिरध्याया व्यासेनोत्तमतेजसा ॥ १३१
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि अष्टौ श्लोकशतानि च ।
 श्लोकाश्च चतुराशीतिर्मुनिनोक्ता महात्मना ॥ १३२
 द्वितीयं तु सभापर्वं बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
 सभाक्रिया पाण्डवानां किङ्कराणां च दर्शनम् ॥ १३३
 लोकपालसभाख्यानं नारदादेवदर्शिनः ।
 राजसूयस्य चारम्भो जरासन्धवधस्तथा ॥ १३४
 गिरित्रजे निरुद्धानां राज्ञां कृष्णेन मोक्षणम् ।

तथा दिग्विजयोऽत्रैव पाण्डवानां प्रकीर्तितः ॥ १३५
 राज्ञामागमनं चैव सार्हणानां महाकृतौ ।
 राजसूयेऽर्धसंवादे शिशुपालवधस्तथा ॥ १३६
 यज्ञे विभूतिं तां दृष्ट्वा दुःस्वामर्षान्वितस्य च ।
 दुर्योधनस्यावहासो भीमेन च सभातले ॥ १३७
 यत्रास्य मन्थुरुद्धतो येन द्यूतमकारयत् ।
 यत्र धर्मसुतं द्यूते शकुनिः कितवोऽजयत् ॥ १३८
 यत्र द्यूतार्णवे मया द्रौपदी नौरिवार्णवात् ।
 धृतराष्ट्रो महाप्राज्ञः क्षुषां परमदुःखिताम् ॥ १३९
 तारयामास तांस्तीर्णाञ्ज्ञात्वा दुर्योधनो नृपः ।
 पुनरेव ततो द्यूते समाह्वयत पाण्डवान् ॥ १४०
 जित्वा स वनवासाय प्रेषयामास तांस्ततः ।
 एतत्सर्वं सभापर्वं समाख्यातं महात्मना ॥ १४१
 अध्यायाः सप्ततिर्ज्ञेयास्तथा चाष्टौ प्रसंख्यया ।
 श्लोकानां द्वे सहस्रे तु पञ्च श्लोकशतानि च ॥ १४२
 श्लोकाश्चैकादश ज्ञेयाः पर्वण्यस्मिन्निजोत्तमाः ।
 अतः परं तृतीयं तु ज्ञेयमारण्यकं महत् ॥ १४३
 वनवासं प्रयातेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 पौरानुगमनं चैव धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ १४४
 अबौषधीनां च कृते पाण्डवेन महात्मना ।
 द्विजानां भरणार्थं च कृतमाराधनं रवेः ॥ १४५
 धौम्योपदेशात्तिग्मांशुप्रसादादन्नसंभवः ।
 हितं च भुवतः क्षुत्तुः परित्यागोऽम्बिकासुतात् ॥
 त्यक्तस्य पाण्डुपुत्राणां समीपगमनं तथा ।
 पुनरागमनं चैव धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १४७
 कर्णप्रोत्साहनाच्चैव धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
 वनस्थान्पाण्डवान्हन्तुं भण्डो दुर्योधनस्य च ॥ १४८
 तं दुष्टभावं विज्ञाय व्यासस्यागमनं द्रुतम् ।
 निर्याणप्रतिषेधश्च मुरभ्याख्यानमेव च ॥ १४९
 मैत्रेयागमनं चात्र राज्ञैवानुशासनम् ।
 आपोत्सर्गश्च तेनैव राज्ञो दुर्योधनस्य च ॥ १५०
 किर्मीरस्य वधश्चात्र भीमसेनेन संयुगे ।
 वृष्णीनामागमश्चात्र पाञ्चालानां च सर्वशः ॥ १५१

श्रुत्वा शकुनिना द्यूते निकृत्या निर्जिताश्च तान् ।
 क्रुद्धस्यानुप्रशमनं हरेष्वैव किरीटिना ॥ १५२
 परिदेवनं च पाञ्चाल्या वासुदेवस्य सभिधौ ।
 आश्वासनं च कृष्णेन दुःखार्तायाः प्रकीर्तितम् ॥
 तथा सौभवधाख्यानमत्रैवोक्तं महर्षिणा ।
 सुभद्रायाः सपुत्रायाः कृष्णेन द्वारकां पुरीम् ॥ १५४
 नयनं द्रौपदेयानां घृष्टबुद्धेन चैव ह ।
 प्रवेशः पाण्डवेयानां रम्ये द्वैतवने ततः ॥ १५५
 धर्मराजस्य चात्रैव संवादः कृष्णया सह ।
 संवादश्च तथा राज्ञा भीमस्यापि प्रकीर्तितः ॥ १५६
 समीपं पाण्डुपुत्राणां व्यासस्यागमनं तथा ।
 प्रतिश्रुत्वाथ विद्याया दानं राज्ञो महर्षिणा ॥ १५७
 गमनं काम्यके चापि व्यासे प्रतिगते ततः ।
 अल्लहेतोर्विवासश्च पार्थस्यामिततेजसः ॥ १५८
 महादेवेन युद्धं च किरातवपुषा सह ।
 दर्शनं लोकपालानामस्त्रप्राप्तिस्तथैव च ॥ १५९
 महेन्द्रलोकगमनमस्त्रार्थं च किरीटिनः ।
 यत्र चिन्ता समुत्पन्ना धृतराष्ट्रस्य भूयसी ॥ १६०
 दर्शनं बृहदश्वस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
 युधिष्ठिरस्य चार्तस्य व्यसने परिदेवनम् ॥ १६१
 नलोपाख्यानमत्रैव धर्मिष्ठं कर्णोदयम् ।
 दमयन्त्याः स्थितिर्यत्र नलस्य चरितं तथा ॥ १६२
 तथाक्षहृदयप्राप्तिस्तसादेव महर्षितः ।
 लोमशस्यागमस्तत्र स्वर्गात्पाण्डुसुतान्प्रति ॥ १६३
 वनवासगतानां च पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 स्वर्गे प्रवृत्तिराख्याता लोमशेनार्जुनस्य वै ॥ १६४
 संदेशादर्जुनस्यात्र तीर्थाभिगमनक्रिया ।
 तीर्थानां च फलप्राप्तिः पुण्यत्वं चापि कीर्तितम्
 पुलस्त्यतीर्थयात्रा च नारदेन महर्षिणा ।
 तीर्थयात्रा च तत्रैव पाण्डवानां महात्मनां ॥ १६६
 तथा यज्ञविभूतिश्च गयस्यात्र प्रकीर्तिता ॥ १६७
 आगस्त्यमपि चाख्यानं यत्र वातापिभक्षणम् ।
 लोपासुद्राभिगमनमपत्यार्थमृषेस्तथा ॥ १६८
 ऋश्यश्वत्थस्य चरितं कौमारब्रह्मचारिणः ।
 जामदग्न्यस्य रामस्य चरितं भूरितेजसः ॥ १६९

कार्तवीर्यवधो यत्र हैहयानां च वर्ण्यते ।
 ब्रभासतीर्थे पाण्डूनां वृष्णिभिश्च समागमः ॥ १७०
 सौकन्यमपि चाख्यानं च्यवनो यत्र भार्गवः ।
 शर्यातियज्ञे नासत्यौ कृतवान्सोमपीथिनौ ॥ १७१
 ताभ्यां च यत्र स मुनिर्यैवर्तनं प्रतिपादितः ।
 मान्धातुश्चाप्युपाख्यानं राज्ञोऽत्रैव प्रकीर्तितं ॥ १७२
 जन्तुपाख्यानमत्रैव यत्र पुत्रेण सोमकः ।
 पुत्रार्थमयजद्राजा लेभे पुत्रशतं च सः ॥ १७३
 ततः श्येनकपोतीयमुपाख्यानमनुत्तमम् ।
 इन्द्राग्री यत्र धर्मश्चाप्यजिज्ञासञ्जिभिर्नृपम् ॥ १७४
 अष्टावक्रीयमत्रैव विवादो यत्र बन्दिना ।
 अष्टावकस्य विप्रर्षेर्जनकस्याध्वरेऽभवत् ॥ १७५
 नैयायिकानां मुख्येन वरुणस्यात्मजेन च ।
 पराजितो यत्र बन्दी विवादेन महात्मना ॥ १७६
 विजित्य सागरं प्राप्तं पितरं लब्धवानृषिः ।
 यवक्रीतस्य चाख्यानं रैभ्यस्य च महात्मनः ।
 गन्धमादनयात्रा च वासो नारायणाश्रमे ॥ १७७
 नियुक्तो भीमसेनश्च द्रौपद्या गन्धमादने ।
 ब्रजन्पथि महाबाहुर्दृष्टवान्पवनात्मजम् ॥ १७८
 कदलीषण्डमध्यस्थं हनूमन्तं महाबलम् ।
 यत्र मन्दारपुष्पार्थं नलिनीं तामधर्षयत् ॥ १७९
 यत्रास्य युद्धमभवत्सुमहद्राक्षसैः सह ।
 यक्षैश्चैव महावीर्यैर्मणिमत्प्रमुखैस्तथा ॥ १८०
 जटासुरस्य च वधो राक्षसस्य घृकोदरात् ।
 वृषपर्वणो राजर्षेस्ततोऽभिगमनं स्मृतम् ॥ १८१
 आर्ष्टिषेणाश्रमे चैषां गमनं वास एव च ।
 प्रोत्साहनं च पाञ्चाल्या भीमस्यात्र महात्मनः ॥
 कैलासारोहणं प्रोक्तं यत्र यक्षैर्बलोत्कटैः ।
 युद्धमासीन्महाधोरं मणिमत्प्रमुखैः सह ॥ १८३
 समागमश्च पाण्डूनां यत्र वैश्रवणेन च ।
 समागमश्चार्जुनस्य तत्रैव आतृभिः सह ॥ १८४
 अवाप्य दिव्यान्यस्त्राणि गुर्वर्थं सन्वसाचिना ।
 निवातकवचैर्युद्धं हिरण्यपुरवासिभिः ॥ १८५
 निवातकवचैर्घोरैर्दानवैः सुरशत्रुभिः ।
 पौलोमैः कालकेयैश्च यत्र युद्धं किरीटिनः ॥ १८६

वधश्चैषां समाख्यातो राज्ञस्तेनैव भीमता ।
 अस्त्रसंदर्शनारम्भो धर्मराजस्य सभिधौ ॥ १८७
 पार्थस्य प्रतिषेधश्च नारदेन सुरर्षिणा ।
 अवरोहणं पुनश्चैव पाण्डूनां गन्धमादनात् ॥ १८८
 भीमस्य ग्रहणं चात्र पर्वताभोगवर्ष्मणा ।
 भुजगेन्द्रेण बलिना तस्मिन्सुगहने वने ॥ १८९
 अमोक्षयद्यत्र चैनं श्रमालुक्त्वा युधिष्ठिरः ।
 काम्यकागमनं चैव पुनस्तेषां महात्मनाम् ॥ १९०
 तत्रस्थांश्च पुनर्द्रष्टुं पाण्डवान्पुरुषर्षभान् ।
 वासुदेवस्यागमनमत्रैव परिकीर्तितम् ॥ १९१
 मार्कण्डेयसमाख्यायामुपाख्यानानि सर्वशः ।
 पृथोर्वैन्यस्य यत्रोक्तमाख्यानं परमर्षिणा ॥ १९२
 संवादश्च सरस्वत्यास्ताक्षर्यैः सुमहात्मनः ।
 मत्स्योपाख्यानमत्रैव प्रोच्यते तदनन्तरम् ॥ १९३
 मार्कण्डेयसमाख्या च पुराणं परिकीर्त्यते ।
 ऐन्द्रद्युम्नमुपाख्यानं धौन्धुमारं तथैव च ॥ १९४
 पतिव्रतायाश्चाख्यानं तथैवाक्षिरसं स्मृतम् ।
 द्रौपद्याः कीर्तितश्चात्र संवादः सत्यभामया ॥ १९५
 पुनर्द्वैतवनं चैव पाण्डवाः समुपागताः ।
 घोषयात्रा च गन्धर्वैश्च बद्धः सुयोधनः ॥ १९६
 द्वियमाणस्तु मन्दात्मा मोक्षितोऽसौ किरीटिना ।
 धर्मराजस्य चात्रैव मृगस्वप्ननिदर्शनात् ॥ १९७
 काम्यके काननश्रेष्ठे पुनर्गमनमुच्यते ।
 त्रीहिद्रौणिकमाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् ॥ १९८
 दुर्वाससोऽप्युपाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 जयद्रथेनापहारो द्रौपद्याश्चाश्रमान्तरात् ॥ १९९
 यत्रैनमन्वयाद्भीमो वायुवेगसमो जवे ।
 चक्रे चैनं पञ्चशिखं यत्र भीमो महाबलः ॥ २००
 रामायणमुपाख्यानमत्रैव बहुविस्तरम् ।
 यत्र रामेण विक्रम्य निहतो रावणो युधि ॥ २०१
 सावित्र्याश्चाप्युपाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 कर्णस्य परिमोक्षोऽत्र कुण्डलाभ्यां पुरंदरात् ॥ २०२
 यत्रास्य शक्तिं तुष्टोऽसावदादेकवधाय च ।
 आरण्यमुपाख्यानं यत्र धर्मोऽन्वशात्सुतम् ॥ २०३

जग्मुर्लब्धवरा यत्र पाण्डवाः पश्चिमां दिशम् ।
 एतदारण्यकं पर्वं तृतीयं परिकीर्तितम् ॥ २०४
 अत्राध्यायशते द्वे तु संख्यया परिकीर्तिते ।
 एकोनसप्ततिश्चैव तथाऽध्यायाः प्रकीर्तिताः ॥ २०५
 एकादश सहस्राणि श्लोकानां षट् शतानि च ।
 चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वण्यसिन्प्रकीर्तिताः ॥
 अतः परं निबोधेदं वैराटं पर्वं विस्तरम् ।
 विराटनगरे गत्वा श्मशाने विपुलां शमीम् ॥ २०७
 दृष्ट्वा संनिदधुस्तत्र पाण्डवा शायुधान्युत ।
 यत्र प्रविश्य नगरं छद्यता न्यवसंस्तु ते ॥ २०८
 पाञ्चालीं प्रार्थयानस्य कामोपहतचेतसः ।
 दुष्टात्मनो वधो यत्र कीचकस्य वृकोदरात् ॥ २०९
 पाण्डवान्वेषणार्थं च राज्ञो दुर्योधनस्य च ।
 चाराः प्रस्थापिताश्चात्र निपुणाः सर्वतोदिशं ॥ २१०
 न च शत्रुचित्तैर्लब्ध्वा पाण्डवान् महात्मनाम् ।
 योग्रहश्च विराटस्य त्रिगर्तैः प्रथमं कृतः ॥ २११
 यत्रास्य युद्धं सुमहत्तैरासील्लोमहर्षणम् ।
 द्वियमाणश्च यत्रासौ भीमसेनेन मोक्षितः ॥ २१२
 गोधनं च विराटस्य मोक्षितं यत्र पाण्डवैः ।
 अनन्तरं च कुरुभिस्तस्य योग्रहणं कृतम् ॥ २१३
 समस्ता यत्र पार्थेन निर्जिताः कुरवो युधि ।
 प्रत्याहृतं योधनं च विक्रमेण किरीटिना ॥ २१४
 विराटेनोत्तरा दत्ता श्लुषा यत्र किरीटिनः ।
 अभिमन्युं समुद्दिश्य सौमद्रमरिघातिनम् ॥ २१५
 चतुर्थमेतद्विपुलं वैराटं पर्वं वर्णितम् ।
 अत्रापि परिसंख्याता अध्यायाः परमर्षिणा ॥ २१६
 सप्तषष्टिरथो पूर्णाः श्लोकानामपि मे शृणु ।
 श्लोकानां द्वे सहस्रे तु श्लोकाः पञ्चाशदेव तु ॥
 उक्तानि वेदविदुषा पर्वण्यसिन्महर्षिणा ।
 उद्योगपर्वं विज्ञेयं पञ्चमं शृण्वतः परम् ॥ २१८
 उपश्रान्ये निविष्टेषु पाण्डवेषु जिगीषया ।
 दुर्योधनोऽर्जुनश्चैव वासुदेवमुपस्थितौ ॥ २१९
 साहाय्यमसिन्समरे भवानौ कर्तुमर्हति ।
 इत्युक्ते वचने कृष्णो यत्रोवाच महामतिः ॥ २२०

अयुध्यमानमात्मानं मन्त्रिणं पुरुषर्षभौ ।
 असौहिणीं वा सैन्यस्य कस्य किं वा ददाम्यहम् ॥
 वज्रे दुर्योधनः सैन्यं मन्दात्मा यत्र दुर्मतिः ।
 अयुध्यमानं सचिवं वज्रे कृष्णं धनंजयः ॥ २२२
 मद्राजं च राजानमायान्तं पाण्डवान्प्रति ।
 उपहारैर्वञ्चयित्वा वर्त्मन्येव मुयोधनः ॥ २२३
 वरदं तं वरं वज्रे साहाय्यं क्रियतां मम ।
 शल्यस्तस्यै प्रतिश्रुत्य जगामोद्दिश्य पाण्डवान् ॥
 शान्तिपूर्वं चाकथयध्वनेन्द्रविजयं नृपः ।
 पुरोहितप्रेषणं च पाण्डवैः कौरवान्प्रति ॥ २२५
 वैचित्रवीर्यस्य वचः समादाय पुरोधसः ।
 तथेन्द्रविजयं चापि यानं चैव पुरोधसः ॥ २२६
 संजयं प्रेषयामास शमार्थी पाण्डवान्प्रति ।
 यत्र दूतं महाराजो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ॥ २२७
 श्रुत्वा च पाण्डवान्यत्र वासुदेवपुरोगमान् ।
 प्रजागरः संप्रजज्ञे धृतराष्ट्रस्य चिन्तया ॥ २२८
 विदुरो यत्र वाक्यानि विचित्राणि हितानि ॥
 श्रावयामास राजानं धृतराष्ट्रं मनीषिणम् ॥ २२९
 तथा सनत्सुजातेन यत्राध्यात्ममनुत्तमम् ।
 मनस्तापान्वितो राजा श्रावितः शोकलालसः ॥
 प्रभाते राजसमितौ संजयो यत्र वा विभो ।
 ऐकात्म्यं वासुदेवस्य प्रोक्तवानर्जुनस्य च ॥ २३१
 यत्र कृष्णो दयापक्वः सन्धिभिच्छन्महामतिः ।
 स्वयमागाच्छर्मं कर्तुं नगरं नागसाहयम् ॥ २३२
 प्रत्याख्यानं च कृष्णस्य राज्ञा दुर्योधनेन वै ।
 शमार्थं याचमानस्य पक्षयोरुभयोर्हितम् ॥ २३३
 दम्भोद्भवस्य चाख्यानमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 वरान्वेषणमत्रैव मातलेष्य महात्मनः ॥ २३४
 महर्षेश्चापि चरितं कथितं गालवस्य वै ।
 विदुलायाश्च पुत्रस्य प्रोक्तं चाप्यनुशासनम् ॥ २३५
 कर्णदुर्योधनादीनां दुष्टं विज्ञाय मन्त्रितम् ।
 योगेश्वरत्वं कृष्णेन यत्र राज्ञां प्रदर्शितम् ॥ २३६
 रथमारोप्य कृष्णेन यत्र कर्णोऽनुमन्त्रितः ।

उपायपूर्वं शौदीर्यात्प्रत्याख्यातश्च तेन सः ॥ २३७
 आगम्य हास्तिनपुरादुपप्लव्यमरिंदमः ।
 पाण्डवानां यथावृत्तं सर्वमाख्यातवान्हरिः ॥ २३८
 ते तस्य वचनं श्रुत्वा मन्त्रयित्वा च यद्वितम् ।
 साङ्गामिकं ततः सर्वं सज्जं चक्रुः परंतपाः ॥ २३९
 ततो युद्धाय निर्याता नराश्वरथदन्तिनः ।
 नगराद्वास्तिनपुराद्वलसंख्यानमेव च ॥ २४०
 यत्र राज्ञां शूलकस्य प्रेषणं पाण्डवान्प्रति ।
 श्वोभाविनि महायुद्धे दौत्येन कृतवान्प्रभुः ॥ २४१
 रथातिरथसंख्यानमम्बोपाख्यानमेव च ।
 एतत्सुबहुवृत्तान्तं पञ्चमं पर्वं भारते ॥ २४२
 उद्योगपर्वं निर्दिष्टं सन्धिविग्रहमिश्रितम् ।
 अध्यायानां शतं प्रोक्तं षडशीतिर्महर्षिणा ॥ २४३
 श्लोकानां षट् सहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 श्लोकाश्च नवतिः प्रोक्तास्तथैवाष्टौ महात्मना ॥ २४४
 व्यासेनोदारमतिना पर्वण्यस्मिन्स्तपोधनाः ।
 अतः परं विचित्रार्थं भीष्मपर्वं प्रचक्षते ॥ २४५
 जम्बूखण्डविनिर्माणं यत्रोक्तं संजयेन ह ।
 यत्र यौधिष्ठिरं सैन्यं विषादमगमत्परम् ॥ २४६
 यत्र युद्धमभूद्धोरं दशाहानि सुदारुणम् ।
 कश्मलं यत्र पार्थस्य वासुदेवो महामतिः ॥ २४७
 मोहजं नाशयामास हेतुभिर्मोक्षदर्शिभिः ।
 समीक्ष्याधोक्षजः क्षिप्रं युधिष्ठिरहिते रतः ॥ २४८
 रथादापुत्य वेगेन स्वयं कृष्ण उदारधीः ।
 प्रतोदपाणिराधानद्भीष्मं हन्तुं व्यपेतभीः ॥ २४९
 वाक्यप्रतोदाभिहतो यत्र कृष्णेन पाण्डवः ।
 गाण्डीवधन्वा समरे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ २५०
 शिखण्डिनं पुरस्कृत्य यत्र पार्थो महाधनुः ।
 विनिग्रन्निशितैर्बाणै रथाद्भीष्ममपातयत् ॥ २५१
 शरतल्पगतश्चैव भीष्मो यत्र ध्रुव ह ।
 षष्ठमेतत्समाख्यातं भारते पर्वं विस्तृतम् ॥ २५२
 अध्यायानां शतं प्रोक्तं तथा सप्तदशपरे ।
 पञ्च श्लोकसहस्राणि संख्ययाष्टौ शतानि च ॥ २५३

श्लोकाश्च चतुराशीतिरस्मिन्पर्वणि कीर्तिताः ।
 व्यासेन वेदविदुषा संख्याता भीष्मपर्वणि २५४
 द्रोणपर्वे ततश्चित्रं बहुवृत्तान्तमुच्यते ।
 सैनापत्येऽभिषिक्तोऽथ यत्राचार्यः प्रतापवान् ॥
 दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं प्रतिजज्ञे महास्रवित् ।
 ब्रह्मणं धर्मराजस्य पाण्डुपुत्रस्य धीमतः ॥ २५६
 यत्र संशप्तकाः पार्थमपनिन्यू रणाजिरात् ।
 भगदत्तो महाराजो यत्र शक्रसमो युधि ॥ २५७
 सुप्रतीकेन नागेन स हि शान्तः कीरीटिना ।
 यत्राभिमन्युं बहवो जह्युरेकं महारथाः ॥ २५८
 जयद्रथमुखा बालं शरमप्राप्तयौवनम् ।
 हतेऽभिमन्यौ कुद्धेन यत्र पार्थेन संयुगे ॥ २५९
 अश्वौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ।
 यत्र भीमो महाबाहुः सात्वकिश्च महारथः २६०
 अन्वेषणार्थं पार्थस्य युधिष्ठिरनृपाज्ञया ।
 प्रविष्टौ भारतीं सेनामग्रधृष्यां सुरैरपि ॥ २६१
 संशप्तकावशेषं च कृतं निःशेषमाहवे ।
 संशप्तकानां वीराणां कोट्यो नव महात्मनाम् ॥
 कीरीटिनाभिनिष्क्रम्य प्रापिता यमसादनम् ।
 घृतराष्ट्रस्य पुत्राश्च तथा पाषाणयोधिनः ॥ २६३
 नारायणाश्च गोपालाः समरे चित्रयोधिनः ।
 अलम्बुषः श्रुतायुश्च जलसन्धश्च वीर्यवान् ॥ २६४
 सौमदक्षिर्विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ।
 घटोत्कचादयश्चान्ये निहता द्रोणपर्वणि ॥ २६५
 अश्वत्थामापि चात्रैव द्रोणे युधि निपातिते ।
 अस्त्रं प्रादुश्चकारोग्रं नारायणममर्षितः ॥ २६६
 आप्रेयं कीर्त्यते यत्र रुद्रमाहात्म्यमुत्तमम् ।
 व्यासस्य चाप्यागमनं माहात्म्यं कृष्णपार्थयोः ॥
 सप्तमं भारते पर्वं महदेतदुदाहृतम् ।
 यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः २६८
 द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ।
 अत्राध्यायशतं प्रोक्तं तथाध्यायाश्च सप्ततिः २६९
 अष्टौ श्लोकसहस्राणि तथा नव शतानि च ।
 श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना २७०

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।
 अतः परं कर्णपर्वं प्रोच्यते परमाद्भुतम् ॥ २७१
 सारथ्ये विनियोगश्च मद्राजस्य धीमतः ।
 आख्यातं यत्र पौराणं त्रिपुरस्य निपातनम् २७२
 प्रयाणे परुषश्चात्र संवादः कर्णशल्ययोः ।
 हंसकाकीयमाख्यातं तत्रैवाक्षेपसंहितम् ॥ २७३
 वधः पाण्ड्यस्य च तथा अश्वत्थाम्ना महात्मना ।
 दण्डसेनस्य च ततो दण्डस्य च वधस्तथा ॥ २७४
 द्वैरथे यत्र कर्णेन धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 संशयं गमितो युद्धे मिषतां सर्वधन्विनाम् २७५
 अन्योन्यं प्रति च क्रोधो युधिष्ठिरकिरीटिनोः ।
 यत्रैवानुनयः प्रोक्तो माधवेनार्जुनस्य हि ॥ २७६
 प्रतिज्ञापूर्वकं चापि वक्षो दुःशासनस्य च ।
 भित्त्वा वृकोदरो रक्तं पीतवान्यत्र संयुगे ॥ २७७
 द्वैरथे यत्र पार्थेन हतः कर्णो महारथः ।
 अष्टमं पर्वं निर्दिष्टमेतद्भारतचिन्तकैः ॥ २७८
 एकोनसप्ततिः प्रोक्ता अध्यायाः कर्णपर्वणि ।
 चत्वार्येव सहस्राणि नव श्लोकशतानि च २७९
 चतुःषष्टिस्तथा श्लोकाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ।
 अतः परं विचित्रार्थं शल्यपर्वं प्रकीर्तितम् ॥ २८०
 हतप्रवीरे सैन्ये तु नेता मद्रेश्वरोऽभवत् ।
 यत्र कौमारमाख्यानमभिषेकस्य कर्म च ॥ २८१
 वृत्तानि चाथ युद्धानि कीर्त्यन्ते यत्र भागशः ।
 विनाशः कुरुमुख्यानां शल्यपर्वणि कीर्त्यते २८२
 शल्यस्य निधनं चात्र धर्मराजान्महात्मनः ।
 शकुनेश्च वधोऽत्रैव सहदेवेन संयुगे ॥ २८३
 सैन्ये च हतभूयिष्ठे किञ्चिच्छिष्टे सुयोधनः ।
 इदं प्रविश्य यत्रासौ संस्तभ्यापो व्यवस्थितः २८४
 प्रवृत्तिस्तत्र चाख्याता यत्र भीमस्य लुब्धकैः ।
 क्षेपयुक्तैर्वचोभिश्च धर्मराजस्य धीमतः ॥ २८५
 हृदात्समुत्थितो यत्र धार्तराष्ट्रोऽत्यमर्षणः ।
 भीमेन गदया युद्धं यत्रासौ कृतवान्सह ॥ २८६
 समवाये च युद्धस्य रामस्यागमनं स्मृतम् ।
 सरस्वत्याश्च तीर्थानां पुण्यता परिकीर्तिता २८७

गदायुद्धं च तुमुलमत्रैव परिकीर्तितम् ।
 दुर्योधनस्य राज्ञोऽथ यत्र भीमेन संयुगे ॥ २८८
 ऊरु भग्नौ प्रसह्यजौ गदया भीमवेगया ।
 नवमं पर्वं निर्दिष्टमेतदद्भुतमर्थवत् ॥ २८९
 एकोनषष्टिरध्यायाः पर्वण्यत्र प्रकीर्तिताः ।
 संख्याता बहुवृत्तान्ताः श्लोकसंख्याऽत्र कथ्यते ॥
 त्रीणि श्लोकसहस्राणि द्वे शते विंशतिस्तथा ।
 मुनिना संग्रणीतानि कौरवाणां यशोभृता ॥ २९१
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सौप्तिकं पर्वं दारुणम् ।
 भग्नोरुं यत्र राजानं दुर्योधनममर्षणम् ॥ २९२
 अपयातेषु पार्थेषु त्रयस्तेऽभ्याथयू रथाः ।
 कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सायाद्वे रुधिरक्षितम् ॥ २९३
 समेत्य ददृशुर्भूमौ पतितं रणमूर्धनि ।
 प्रतिजज्ञे दृढक्रोधो द्रौणिर्यत्र महारथः ॥ २९४
 अहत्वा सर्वपाञ्चालान्घृष्टुघ्नपुङ्गवमान् ।
 पाण्डवांश्च सहामाल्यान् विमोक्ष्यामि देशनं ॥ २९५
 यत्रैवमुक्त्वा राजानमपक्रम्य त्रयो रथाः ।
 सूर्यास्तमनवेलायामासेदुस्ते महद्गनम् ॥ २९६
 न्यग्रोधस्याथ महतो यत्राधस्ताद्व्यवस्थिताः ।
 ततः काकान्बहूत्रात्रौ दृष्ट्वोल्केन हिंसितान् ॥ २९७
 द्रौणिः क्रोधसमाविष्टः पितुर्वधमनुसरन् ।
 पाञ्चालानां प्रमुत्तानां बध्ने प्रति मनो दधे ॥ २९८
 गत्वा च शिविरद्वारि दुर्दर्शं तत्र राक्षसम् ।
 घोररूपमपश्यत्स दिवमावृत्य धिष्टितम् ॥ २९९
 तेन व्याधातमस्त्राणां क्रियमाणमवेक्ष्य च ।
 द्रौणिर्यत्र विरूपाक्षं रुद्रमाराध्य सत्वरः ॥ ३००
 प्रमुत्तान्निशि विश्वस्तान्घृष्टुघ्नपुङ्गवमान् ।
 पाञ्चालान्संपरीवारान्द्रौपदेयांश्च सर्वशः ॥ ३०१
 कृतवर्मणा च सहितः कुपेण च निजघ्नवान् ।
 यत्रासुच्यन्त ते पार्थाः पञ्च कृष्णबलाश्रयात् ॥ ३०२
 सात्यकिश्च महेष्वासः शेषाश्च निधनं गताः ।
 पाञ्चालानां प्रमुत्तानां यत्र द्रोणमुताद्वधः ॥ ३०३
 घृष्टुघ्नस्य सूतेन पाण्डवेषु निवेदितः ।

द्रौपदी पुत्रशोकार्ता पितृभ्रातृवधादिता ॥ ३०४
 कृतानशनसंकल्पा यत्र भर्तुनुपाविशत् ।
 द्रौपदीवचनाद्यत्र भीमो भीमपराक्रमः ॥ ३०५
 प्रियं तस्याधिकीर्षन्वै गदामादाय वीर्यवान् ।
 अन्वधावत्सुसंकुद्धो भारद्वाजं गुरोः सुतम् ॥ ३०६
 भीमसेनभयाद्यत्र दैवेनाभिप्रचोदितः ।
 अपाण्डवायेति रुषा द्रौणिरस्त्रमवासृजत् ॥ ३०७
 मैत्रमित्यब्रवीत्कृष्णः शमयंस्तस्य तद्वचः ।
 यत्रास्त्रमस्त्रेण च तच्छमयामास फाल्गुनः ॥ ३०८
 द्रौणेश्च द्रोहबुद्धित्वं वीक्ष्य पापात्मनस्तदा ।
 द्रौणिद्वैपायनादीनां शयाश्चान्योन्यकारिताः ॥
 मणिं तथा समादाय द्रोणपुत्रान्महारथात् ।
 पाण्डवाः प्रददुर्दृष्टा द्रौपद्यै जितकाशिनः ॥ ३१०
 एतद्वै दशमं पर्वं सौप्तिकं समुदाहृतम् ।
 अष्टादशास्त्रिंशध्यायाः पर्वण्युक्ता महात्मना ॥ ३११
 श्लोकानां कथितान्यत्र शतान्यष्टौ प्रसंख्यया ।
 श्लोकाश्च सप्ततिः श्लोका मुनिना ब्रह्मवादिना ॥
 सौप्तिकैषीकसंबन्धे पर्वण्युत्तमतेजसी ।
 अत ऊर्ध्वमिदं प्राहुः स्त्रीपर्वं करुणोदयम् ॥ ३१३
 पुत्रशोकाभिसंतप्तः प्रज्ञाचधुर्नराधिपः ।
 कृष्णोपनीतां यत्रासावायसीं प्रतिमां दृढां ॥ ३१४
 भीमसेनद्रोहबुद्धिर्धृतराष्ट्रो बभञ्जह ।
 तथा शोकाभितप्तस्य धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ ३१५
 संसारदहनं बुद्ध्या हेतुभिर्मोक्षदर्शनैः ।
 विदुरेण च यत्रास्य राज्ञ आश्वासनं कृतम् ॥ ३१६
 धृतराष्ट्रस्य चात्रैव कौरवायोधनं तथा ।
 सान्तःपुरस्य गमनं शोकार्तस्य प्रकीर्तितम् ॥ ३१७
 विलापो वीरपत्नीनां यत्रातिकरुणः स्मृतः ।
 क्रोधावेशः प्रमोहश्च गान्धारीधृतराष्ट्रयोः ॥ ३१८
 यत्र तान्क्षत्रियाः शूरान्संक्षामेष्वनिवर्तिनः ।
 पुत्रान्भ्रातृन्पितृश्चैव ददृशुर्निहताश्रणे ॥ ३१९
 पुत्रपौत्रवधार्तायास्तथात्रैव प्रकीर्तिता ।
 गान्धार्याथापि कृष्णेन क्रोधोपशमनक्रिया ॥ ३२०

यत्र राजा महाप्राज्ञः सर्वधर्मभृतां वरः ।
 राज्ञां तानि शरीराणि दाहयामास शास्रतः ॥ ३२१
 तोयकर्मणि चारुध्ये राज्ञामुदकदानिके ।
 गृहोत्पन्नस्य चाख्यानं कर्णस्य पृथयात्मनः ॥ ३२२
 सुतस्यैतदिह प्रोक्तं व्यासेन परमर्षिणा ।
 एतदेकादशं पर्वं शोकवैकल्यकारणम् ॥ ३२३
 प्रणीतं सज्जनमनोवैकल्याधुप्रवर्तकम् ।
 सप्तविंशतिरध्यायाः पर्वण्यस्मिन्प्रकीर्तिताः ॥ ३२४
 श्लोकसप्तशती चापि पञ्चसप्ततिसंयुता ।
 संख्यया भारताख्यानमुक्तं व्यासेन धीमता ॥ ३२५
 अतः परं शान्तिपर्वं द्वादशं बुद्धिबर्धनम् ।
 यत्र निर्वेदमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३२६
 घातयित्वा पिबन्भ्रातृपुत्रान्संबन्धिमातुलान् ।
 शान्तिपर्वणि धर्माश्च व्याख्याताः शारतल्पिकाः ॥
 राजभिर्वेदितव्यास्ते सम्यग्ज्ञानबुधुत्सुभिः ।
 आपद्दर्माश्च तत्रैव कालहेतुप्रदर्शिनः ॥ ३२८
 यान्बुद्ध्या पुरुषः सम्यक्सर्वज्ञत्वमवाप्नुयात् ।
 मोक्षधर्माश्च कथिता विचित्रा बहुविस्तराः ॥ ३२९
 द्वादशं पर्वं निर्दिष्टमेतत्प्राज्ञजनप्रियम् ।
 अत्र पर्वणि विज्ञेयमध्यायानां शतत्रयम् ॥ ३३०
 विंशच्चैव तथाध्याया नव चैव तपोधनाः ।
 चतुर्दशसहस्राणि तथा सप्तशतानि च ॥ ३३१
 सप्तश्लोकास्तथैवात्र पञ्चविंशतिसंख्यया ।
 अत ऊर्ध्वं च विज्ञेयमनुशासनमुत्तमम् ॥ ३३२
 यत्र प्रकृतिमापन्नः श्रुत्वा धर्मविनिश्चयम् ।
 भीष्माज्जागरिस्थीपुत्रात्कुुराजो युधिष्ठिरः ॥ ३३३
 व्यवहारोऽत्र कात्स्न्येन धर्मार्थीयः प्रकीर्तितः ।
 विविधानां च दानानां फलयोगाः प्रकीर्तिताः ॥
 तथा पात्रविशेषाश्च दानानां च परो विधिः ।
 आचारविधियोगश्च संत्यस्य च परा गतिः ॥ ३३५
 महाभाग्यं गवां चैव ब्राह्मणानां तथैव च ।
 रक्षस्य चैव धर्माणां देशकालोपसंहितम् ॥ ३३६
 एतत्सुबहुवृत्तान्तमुत्तमं चानुशासनम् ।

भीष्मस्यात्रैव संप्राप्तिः स्वर्गस्य परिकीर्तिता ॥ ३३७
 एतत्रयोदशं पर्वं धर्मनिश्चयकारकम् ।
 अध्यायानां शतं त्वत्र षट्चत्वारिंशदेव तु ॥ ३३८
 श्लोकानां तु सहस्राणि प्रोक्तान्यष्टौ प्रसंख्यया ।
 ततोऽश्वमेधिकं नाम पर्वं प्रोक्तं चतुर्दशम् ॥ ३३९
 तत्संवर्तमरुतीयं यत्राख्यानमनुत्तमम् ।
 सुवर्णकोशसंप्राप्तिर्जन्म चोक्तं परीक्षितः ॥ ३४०
 दग्धस्यास्त्राग्निना पूर्वं कृष्णात्संजीवने पुनः ।
 चर्यायां हृद्यमुत्सृष्टं पाण्डवस्यानुगच्छतः ॥ ३४१
 तत्र तत्र च युद्धानि राजपुत्रैरमर्षणैः ।
 चित्राङ्गदायाः पुत्रेण स्वपुत्रेण धनंजयः ॥ ३४२
 सङ्ग्रामे बभ्रुवाहेन संशयं चात्र जग्मिवान् ।
 सुदर्शनं तथाऽऽख्यायन् वैष्णवं धर्ममेव च ।
 अश्वमेधे महायज्ञे नकुलाख्यानमेव च ॥ ३४३
 इत्याश्वमेधिकं पर्वं प्रोक्तमेतन्महाद्भुतम् ।
 अध्यायानां शतं चैव त्रयोऽध्यायाश्च कीर्तिताः ॥
 ग्रीणि श्लोकसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।
 विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
 ततस्त्वाश्रमवासाख्यं पर्वं पञ्चदशं स्मृतम् ।
 यत्र राज्यं समुत्सृज्य गान्धार्या सहितो नृपः ॥ ३४६
 धृतराष्ट्रोऽश्रमपदं विदुरश्च जगाम ह ।
 यं दृष्ट्वा प्रस्थितं साध्वी पृथाप्यनुययौ तदा ॥ ३४७
 पुत्रराज्यं परित्यज्य गुरुशुश्रूषणे रता ।
 यत्र राजा हतान्पुत्रान्पौत्रानन्यांश्च पार्थिवान् ॥
 लोकान्तरगतान्वीरानपश्यत्पुनरागतान् ।
 अग्नेः प्रसादात्कृष्णस्य दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमम् ॥ ३४९
 त्यक्त्वा शोकं सदारश्च सिद्धिं परमिकां गतः ।
 यत्र धर्मं समाश्रित्य विदुरः सुगतिं गतः ॥ ३५०
 संजयश्च सहामात्यो विद्वान्गावल्गुनिर्वशी ।
 ददर्श नारदं यत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३५१
 नारदाच्चैव शुश्राव वृष्णीनां कदनं महत् ।
 एतदाश्रमवासाख्यं पर्वोक्तं महद्भुतम् ॥ ३५२
 द्विचत्वारिंशदध्यायाः पर्वेतदभिसंख्यया ।

शराएव तस्यो यस्य सः शरतल्पो भीष्मः तेन प्रोक्ताः ।
 शरतल्पे भवा वा तत्रत्येन व्याख्यातत्वात् ॥ ३२७ ॥ सुदर्शनं

तथाख्यानमित्यत्र सुगदर्शं तथाचैवेति—मणिदर्शनं तथाचैवे-
 त्यपि पाठो दृश्यते ॥ ३४३ ॥ धृतराष्ट्रः आश्रमपदमिति च्छेदः

सहस्रमेकं श्लोकानां पञ्चश्लोकशतानि च ॥३५३
 षडेव च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।
 अतः परं निबोधेद मौसलं पर्वदारुणम् ॥३५४
 यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शस्त्रस्पर्शहता युधि ।
 ब्रह्मदण्डविनिष्पिष्टाः समीपे लवणाम्भसः ॥३५५
 आपाने पानकलिता दैवेनाभिप्रचोदिताः ।
 एरकारूपिभिर्वज्रैर्निजघ्निरितरेतरम् ॥ ३५६
 यत्र सर्वक्षयं कृत्वा तावुभौ रामकेशवौ ।
 नातिचक्रामतुः कालं प्राप्तं सर्वहरं महत् ॥३५७
 यत्रार्जुनो द्वारवतीमेत्य वृष्णिविनाकृताम् ।
 दृष्ट्वा विषादमगमत्परां चार्तिं नरर्षभः ॥ ३५८
 स संस्कृत्य नरश्रेष्ठं मातुलं शौरिमात्मनः ।
 ददर्श यदुवीराणामापाने वैशसं महत् ॥ ३५९
 शरीरं वासुदेवस्य रामस्य च महात्मनः ।
 संस्कारं लम्भयामास वृष्णीनां च प्रधानतः ॥ ३६०
 स वृद्धबालमादाय द्वारवत्यास्ततो जनम् ।
 ददर्शापदि कष्टायां गाण्डीवस्य परामभवम् ॥ ३६१
 सर्वेषां चैव दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ।
 नाशं वृष्णिकलत्राणां प्रभावानामनित्यताम् ॥ ३६२
 दृष्ट्वा निर्वेदमापन्नो व्यासवाक्यप्रचोदितः ।
 धर्मराजं समासाद्य संन्यासं समरोचयत् ॥ ३६३
 इत्येतन्मौसलं पर्व षोडशं परिकीर्तितम् ।
 अध्यायाष्टौ समाख्याताः श्लोकानां च शतत्रयम् ॥
 श्लोकानां विंशतिश्च संख्याता तत्त्वदर्शिना ।
 महाप्रस्थानिकं तस्मादूर्ध्वं सप्तदशं स्मृतम् ॥ ३६५
 यत्र राज्यं परित्यज्य पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 द्रौपद्या सहिता देव्या महाप्रस्थानमास्थिताः ॥
 यत्र तेऽग्निं ददृशेरे लौहित्यं प्राप्य सागरम् ।
 यत्राग्निना चोदितश्च पार्थस्तस्यै महात्मने ॥ ३६७
 ददौ संपूज्य तद्विष्यं गाण्डीवं धनुरुत्तमम् ।
 यत्र आवृन्निपतितान्द्रौपदीं च युधिष्ठिरः ॥३६८
 दृष्ट्वा हित्वा जगामैव सर्वाननवलोकयन् ।
 एतत्सप्तदशं पर्व महाप्रस्थानिकं स्मृतम् ॥ ३६९

यत्राध्यायास्त्रयः प्रोक्ताः श्लोकानां च शतत्रयम् ।
 विंशतिश्च तथा श्लोकाः संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥
 स्वर्गपर्वं ततो ज्ञेयं दिव्यं यत्तदमानुषम् ।
 प्राप्तं दैवरथं स्वर्गलोष्टवान्यत्र धर्मराट् ॥ ३७१
 आरोढुं सुमहाप्राज्ञ आनृशंस्याच्छुना विना ।
 तामस्याविचलां ज्ञात्वा स्थितिं धर्मे महात्मनः ॥३७२
 स्वरूपं यत्र तस्य कृत्वा धर्मेणासौ समन्वितः ।
 स्वर्गं प्राप्तः स च तथा यातना विपुला भृशम् ॥३७३
 देवदूतेन नरकं यत्र व्याजेन दर्शितम् ।
 शुश्राव यत्र धर्मात्मा भ्रातृणां करुणा गिरः ॥३७४
 निदेशे वर्तमानानां देशे तत्रैव वर्तताम् ।
 अनुदर्शितश्च धर्मेण देवराज्ञा च पाण्डवः ॥ ३७५
 आप्तुत्याकाशगङ्गायां देहं त्यक्त्वा स मातुषम् ।
 स्वधर्मनिर्जितं स्थानं स्वर्गं प्राप्य स धर्मराट् ॥३७६
 युयुदे पूजितः सर्वैः सेन्द्रैः सुरगणैः सह ।
 एतदष्टादशं पर्वं प्रोक्तं व्यासेन धीमता ॥ ३७७
 अध्यायाः पञ्च संख्याताः पर्वण्यस्मिन्महात्मना ।
 श्लोकानां द्वे शते चैव प्रसंख्याते तपोधनाः ॥३७८
 नव श्लोकास्तथैवान्ये संख्याताः परमर्षिणा ।
 अष्टादशैवमेतानि पर्वाण्येतान्यशेषतः ॥ ३७९
 खिलेषु हरिवंशश्च भविष्यं च प्रकीर्तितम् ।
 दश श्लोकसहस्राणि विंशच्छ्लोकशतानि च ॥३८०
 खिलेषु हरिवंशे च संख्यातानि महर्षिणा ।
 एतत्सर्वं समाख्यातं भारते पर्वसंग्रहः ॥ ३८१
 अष्टादशं समाजगुरुरक्षौहिण्यो युयुत्सया ।
 तन्महादारुणं युद्धमहान्यष्टादशमवत् ॥ ३८२
 यो विद्याच्चतुरो वेदान्साङ्गोपनिषदो द्विजः ।
 न चाख्यानमिदं विद्याभैव स स्वाद्विचक्षणः ॥३८३
 अर्थशास्त्रमिदं प्रोक्तं धर्मशास्त्रमिदं महत् ।
 कामशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥३८४
 श्रुत्वा त्तिदमुपाख्यातं श्राव्यमन्यन्न रोचते ।
 पुंस्कोकिलगिरं श्रुत्वा रूक्षा ध्वाङ्गस्य वागिव ॥३८५
 इतिहासोत्तमादसाजायन्ते कविबुद्धयः ।

सन्निधिरार्थः ॥ ३४७ ॥ ब्रह्मदण्डः ब्राह्मणशपः ॥३५५॥ आशुने
 पानगोष्ठ्यां । पानेन कलिताः निवशीकृताः । एरकाः तुणविशेषाः

॥ ३५६ ॥ नातिचक्रामतुः कालं समर्थावपि मर्यादां नोद्धृतिव-
 न्तावित्यर्थः ॥३५७॥ वैशसं परस्परं विवासनं ॥ ३५९ ॥ अस्य म-

पञ्चाभ्य इव भूतेभ्यो लोकसंविधयस्त्रयः ॥ ३८६
 अस्याख्यानस्य विषये पुराणं वर्तते द्विजाः ।
 अन्तरिक्षस्य विषये प्रजा इव चतुर्विधाः ॥ ३८७
 क्रियागुणानां सर्वेषामिदमाख्यानमाश्रयः ।
 इन्द्रियाणां समस्तानां चित्रा इव मनः क्रियाः ॥ ३८८
 अनाश्रित्यैतदाख्यानं कथा भुवि न विद्यते ।
 आहारमनपाश्रित्य शरीरस्येव धारणम् ॥ ३८९
 इदं कविवरैः सर्वैराख्यानमुपजीव्यते ।
 उदयप्रेम्णुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥ ३९०
 अस्य काव्यस्य कवयो न समर्था विशेषणे ।
 साधोरिव गृहस्य शेषास्त्रय इवाश्रमाः ॥ ३९१
 धर्मं मतिर्भवतु वः सततोत्थितानां
 स ह्येक एव परलोकगतस्य बन्धुः ।
 अर्थाः स्त्रियश्च निपुणैरपि सेच्यमाना
 नैवात्मभावमुपयान्ति न च स्थिरतम् ॥ ३९२

द्वैपायनौष्ठपुटनिःसृतमग्रमेयं
 पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
 यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं
 किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ३९३
 यदहं कुरुते पापं ब्राह्मणस्त्विन्द्रियैश्चरन् ।
 महाभारतमाख्याय सन्ध्यां मुच्यति पश्चिमाम् ॥
 यद्रात्रौ कुरुते पापं कर्मणा मनसा गिरा ।
 महाभारतमाख्याय पूर्वा सन्ध्यां प्रमुच्यते ॥ ३९५
 यो गोशतं कनकचक्रमयं ददाति
 विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ।
 पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च नित्यं
 तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ ३९६
 आख्यानं तदिदमनुत्तमं महार्थं
 विज्ञेयं महदिह पर्वसंग्रहेण ।
 श्रुत्वादौ भवति नृणां सुखावगाहं
 विस्तीर्णं लवणजलं यथा पुवेन ॥ ३९७

इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पर्वसंग्रहपर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

समाप्तं पर्वसंग्रहपर्वं ॥

(अथ पौष्यपर्व ॥ ३ ॥)

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

जनमेजयं प्रति सरमाख्यद्वैतगुनीशायः ॥ १ ॥ क्षापयित्वा रणार्थमुषेः सोमश्रवसः यौरोहित्येन वरणम् ॥ २ ॥ आरुण्युप-
 मस्युवैदाख्यानां प्रौढ्यक्षिप्याणामुपाख्यानम् ॥ ३ ॥ वैदक्षिप्यस्तोत्रस्योपाख्यानम् ॥ ४ ॥ पौष्यस्य राज्ञोपाख्यानम् ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।

जनमेजयः पारिक्षितः सह आतृभिः कुरुक्षेत्रे दीर्घसत्रमुपास्ते । तस्य आतरस्त्रयः श्रुतसेन उग्रसेनो भीमसेन इति । तेषु तत्सत्रमुपासीनेष्वभ्यागच्छत्सारमेयः ॥ १

जनमेजयस्य आतृभिरभिहतो रौरुयमाणो मातुः समीपमुपागच्छत् ॥ २

तं माता रौरुयमाणमुवाच । किं रोदिषि केनास्यभिहत इति ॥ ३

स एवमुक्तो मातरं प्रत्युवाच जनमेजयस्य आतृभिरभिहतोऽस्मीति ॥ ४

तं माता प्रत्युवाच व्यक्तं सथा तत्रापराद्धं येनास्यभिहत इति ॥ ५

स तां पुनरुवाच नापराध्यामि किंचिन्नावेक्षे हर्षाणि नावल्लिह इति ॥ ६

विचलामितिच्छेदः ॥ ३७२ ॥ विषये देशे अन्तरिक्षस्थः । पुराणं अष्टादशमेदं पात्राणि ॥ ३८७ ॥ संध्यां संध्यायां ॥ ३९४ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

परिक्षितोऽपत्यं पुमान्पारिक्षितः । सरमायाः देवगुन्याः अप-

तच्छ्रुत्वा तस्य माता सरमा पुत्रदुःखात्
तत्सत्रमुपागच्छन् स जनमेजयः सह आत्-
भिर्दीर्घसत्रमुपास्ते ॥ ७

स तथा कुद्वया तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किञ्चि-
दपराध्यति नावेक्षते हवींषि नावलेढि किमर्थ-
मभिहत इति ॥ ८

न किञ्चिदुक्तवन्तस्ते सा तानुवाच यस्मादय-
मभिहतोऽनपकारी तस्माददृष्टं तां भयमागमिष्य-
तीति ॥ ९

जनमेजय एवमुक्तो देवस्युन्या सरमया भृशं
संभ्रान्तो विषण्णश्चासीत् ॥ १०

स तस्मिन्सत्रे समाप्ते हास्तिनपुरं प्रत्येत्य पुरो-
हितमनुरूपमन्विच्छमानः परं यत्नमकरोद्यो मे पा-
पकृत्यां शमयेदिति ॥ ११

स कदाचिन्मृगयां गतः पारिक्षितो जनमेज-
यः कस्मिंश्चित्स्वविषय आश्रममपश्यत् ॥ १२

तत्र कश्चिद्विरासाञ्जके श्रुतश्रवा नाम । तस्य
तपस्यभिरतः पुत्र आस्ते सोमश्रवा नाम ॥ १३

तस्य तं पुत्रमभिगम्य जनमेजयः पारिक्षितः
पौरोहित्याय वव्रे ॥ १४

स नमस्कृत्य तमृषिमुवाच भगवन्मया तव
पुत्रो मम पुरोहितोऽस्त्विति ॥ १५

स एवमुक्तः प्रत्युवाच जनमेजय भो जनमे-
जय पुत्रोऽयं मम सपत्न्या जातो महातपस्वी स्वा-
ध्यायसंपन्नो मृतपोवीर्यसंभृतो मच्छुक्रं पीतव-
त्यास्तस्याः कुक्षौ जातः ॥ १६

समर्थोऽयं भवतः सर्वाः पापकृत्याः शमयितु-
मन्तरेण महादेवकृत्याम् ॥ १७

अस्य लेकमुपांशुव्रतं यदेनं कश्चिद्वाक्छणः कं-
चिदर्थमभियाचेत् तस्मै दद्यादयं यद्येतदुत्सहसे
ततो नयस्वैनमिति ॥ १८

तेनैवमुक्तो जनमेजयस्तं प्रत्युवाच भगवंस्तच्च-
था भविष्यतीति ॥ १९

स तं पुरोहितमुपादायोपावृत्तो आदनुवाच
मयाऽयं वृत उपाध्यायो यदयं ब्रूयात्तत्कार्यमवि-
चारयद्भिर्भवद्भिरिति । तेनैवमुक्ता आतरस्तस्य
तथा चक्रुः । स तथा आदन्संदिश्य तक्षशिलां
प्रत्यभिप्रतस्ये तं च देशं वशे स्थापयामास ॥ २०

एतस्मिन्नन्तरे कश्चिद्विष्वोम्यो नामापोदस्तस्य
शिष्यास्त्रयो बभूवुः ॥ २१

उपमन्युरारुणिर्बैदश्वेति स एकं शिष्यमारुणिं
पाञ्चाल्यं प्रेषयामास गच्छ केदारखण्डं बधाने-
ति ॥ २२

स उपाध्यायेन संदिष्ट आरुणिः पाञ्चाल्यस्त-
त्र गत्वा तत्केदारखण्डं बद्धुं नाशकत् । स क्षिप्य-
मानोऽपश्यदुपायं भवत्सेव करिष्यामीति ॥ २३

स तत्र संविवेश केदारखण्डे शयाने च तथा
तस्मिन्स्तदुदकं तस्थौ ॥ २४

ततः कदाचिदुपाध्याय आपोदो धौम्यः
शिष्यावपृच्छत् कं आरुणिः पाञ्चाल्यो गत
इति ॥ २५

तौ तं प्रत्युचतुर्भगवंस्तथैव प्रेषितो गच्छ के-
दारखण्डं बधानेति । स एवमुक्तस्तौ शिष्यौ
प्रत्युवाच तस्मात्तत्र सर्वे गच्छामो यत्र स गत
इति ॥ २६

स तत्र गत्वा तस्याहानय शब्दं चकार ।
भो आरुणे पाञ्चाल्य कासि वत्सैहीति ॥ २७

स तच्छ्रुत्वा आरुणिरुपाध्यायवाक्यं तस्मात्के-
दारखण्डात्सहसोत्थाय तमुपाध्यायमुपतस्ये ॥ २८

प्रोवाच चैनमयमस्म्यत्र केदारखण्डे निःस-
रमाणमुदकमवारणीयं संरोद्धुं संविष्टो भगव-
च्छब्दं श्रुत्वैव सहसा विदार्य केदारखण्डं भवन्त-
मुपस्थितः ॥ २९

स्य पुमान्सारमेयः ॥ १ ॥ अदृष्टं अवर्कितं ॥ ९ ॥ संभ्रान्तः
संतप्त इति पाठान्तरं ॥ १० ॥ पापकृत्यां शापरूपां बलायु-
व्राणनिकृन्तनीं देवतां । शमयेदक्षोधनां कुर्यात् ॥ ११ ॥

उपांशुव्रतं गूढव्रतं ॥ १८ ॥ तक्षशिलां वैश्वविशेषं जेतुमिति
शेषः ॥ २० ॥ अपोतीत्यपोदः अन्मग्नः तस्यापत्यमापोदः ॥ २१ ॥
केदारो महाक्षेत्रान्तर्गतं चतुरस्रं तस्य खण्डो जलनिरोधमि-

तदभिवादये भगवन्तमाज्ञापयतु भवान्कर्मर्थं
करवाणीति ॥ ३०

स एवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच यस्माद्भवा-
न्केदारखण्डं विदार्योत्थितस्तत्सादुहालक एव ना-
ज्ञा भवान्भविष्यतीत्युपाध्यायेनानुगृहीतः ॥ ३१

यस्माच्च त्वया मद्रचनमनुष्ठितं तस्माच्छ्रेयोऽ-
वाप्स्यसि । सर्वे च ते वेदाः प्रतिभासन्ति सर्वाणि
च धर्मशास्त्राणीति ॥ ३२

स एवमुक्त उपाध्यायेनेष्टं देशं जगाम ॥ ३३

अथापरः शिष्यस्तस्यैवापोदस्य धौम्यस्योपम-
न्युर्नाम । तं चोपाध्यायः प्रेषयामास वत्सोप-
मन्यो गा रक्षस्वेति ॥ ३४

स उपाध्यायवचनादरक्षद्वाः स चाहनि गा
रक्षित्वा दिवसक्षये गुरुगृहमागम्योपाध्यायस्या-
ग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥ ३५

तमुपाध्यायः पीवानमपश्यदुवाच चैनं वत्सो-
पमन्यो केन वृत्तिं कल्पयसि पीवानसि दृढमि-
ति ॥ ३६

स उपाध्यायं प्रत्युवाच भो भैक्ष्येण वृत्तिं क-
ल्पयामीति तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ३७

मय्यनिवेद्य भैक्ष्यं नोपयोक्तव्यमिति । स तथे-
त्युक्तो भैक्ष्यं चरित्वोपाध्यायाय न्यवेदयत् ॥ ३८

स तस्मादुपाध्यायः सर्वमेव भैक्ष्यमगृह्णात् ।
स तथेत्युक्तः पुनररक्षद्वा अहनि रक्षित्वा निशा-
मुखे गुरुकुलमागम्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥

तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा वाच ।
वत्सोपमन्यो सर्वमशेषतस्ते भैक्ष्यं गृह्णामि केने-
दानीं वृत्तिं कल्पयसीति ॥ ४०

स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच । भगवते
निवेद्य पूर्वमपरं चरामि तेन वृत्तिं कल्पयामीति
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ४१

नैषा न्याय्या गुरुवृत्तिरन्येषामपि भैक्ष्योपजी-

विना वृत्त्युपरोधं करोषि इत्येवं वर्तमानो लुब्धो-
ऽसीति ॥ ४२

स तथेत्युक्त्वा गा अरक्षद्रक्षित्वा च पुन-
रुपाध्यायगृहमागम्योपाध्यायस्याग्रतः स्थित्वा
नमश्चक्रे ॥ ४३

तमुपाध्यायस्तथापि पीवानमेव दृष्ट्वा पुनरु-
वाच । वत्सोपमन्यो अहं ते सर्वं भैक्ष्यं गृह्णामि
न चान्यश्चरसि पीवानसि भृशं केन वृत्तिं कल्प-
यसीति ॥ ४४

स एवमुक्तस्तमुपाध्यायं प्रत्युवाच । भो ए-
तासां गवां पयसा वृत्तिं कल्पयामीति । तमुवा-
चोपाध्यायो नैतन्म्यायं पय उपयोक्तुं भवतो
मया नाभ्यनुज्ञातमिति ॥ ४५

स तथेति प्रतिज्ञाय गा रक्षित्वा पुनरुपा-
ध्यायगृहमेष्ट्य गुरोरग्रतः स्थित्वा नमश्चक्रे ॥ ४६

तमुपाध्यायः पीवानमेव दृष्ट्वा वाच । वत्सो-
पमन्यो भैक्ष्यं नाश्नासि न चान्यश्चरसि पयो न
पिबसि पीवानसि भृशं केनेदानीं वृत्तिं कल्पय-
सीति ॥ ४७

स एवमुक्त उपाध्यायं प्रत्युवाच । भोः केन
पिवापि यमिमे वत्सा मातृणां स्तनात्पिबन्त उ-
द्गिरन्ति ॥ ४८

तमुपाध्यायः प्रत्युवाच । एते त्वदमुक्तमप्या-
गुणवन्तो वत्साः प्रभूततरं केनमुद्गिरन्ति । तदे-
वामपि वत्सानां वृत्त्युपरोधं करोष्येवं वर्तमानः ।
केनमपि भवाच्च पातुमर्हतीति स तथेति प्रतिश्रु-
त्य निराहारः पुनररक्षद्वाः ॥ ४९

तथा प्रतिषिद्धो भैक्ष्यं नाश्नाति नचान्यश्चर-
ति पयो न पिबति केन नोपयुक्ते स कदाचिदर-
ण्ये क्षुधार्तोऽर्कपत्राण्यभक्षयत् ॥ ५०

स तैर्ऋषेभ्योऽक्षरित्तकदुरुक्षैस्तीक्ष्ण-
विपाकैश्चक्षुष्युपहतोऽन्धो बभूव । ततः सोऽन्धो-
ऽपि चङ्क्रम्यमाणः कूपेऽपतत् ॥ ५१

तिः तं ॥ २९ ॥ पीवानं पुष्टं । वृत्तिं जीविकाम् ॥ ३६ ॥ वृत्त्यु-
परोधं वृत्तिप्रतिबन्धं ॥ ४२ ॥ चरसि भक्षयसि ॥ ४४ ॥

तीक्ष्णविपाकैः पाककाण्डे उदरेऽभिज्वालित्वापकैः ॥ ५१ ॥

अथ तस्मिन्नागच्छति सूर्ये चास्ताचलावल-
म्बिनि उपाध्यायः शिष्यान्वोचत् ॥ ५२

मयोपमन्युः सर्वतः प्रतिषिद्धः स नियतं कु-
पितस्ततो नागच्छति चिरगतस्त्विति । ततोऽन्वे-
ष्य इत्येवमुक्त्वा शिष्यैः सार्धमरण्यं गत्वा तस्या-
हानाय शब्दं चकार भो उपमन्यो कासि वत्सै-
हीति ॥ ५३

स उपाध्यायस्य आहानवचनं श्रुत्वा प्रत्युवा-
चोवैरयमस्मिन्कूपे पतितोऽहमिति । तमुपाध्यायः
प्रत्युवाच कथं त्वमस्मिन्कूपे पतित इति ॥ ५४

स उपाध्यायं प्रत्युवाच अर्कपत्राणि भक्षयि-
त्वान्धीभूतोऽस्म्यतश्चङ्क्रम्यमाणः कूपे पतित इति ।
तमुपाध्यायः प्रत्युवाच ॥ ५५

अश्विनौ स्तुहि तौ देवभिषजौ त्वां चक्षुष्मन्तं
कर्तारविति । स एवमुक्त उपाध्यायेनोपमन्युः
स्तोतुमुपचक्रमे देवावश्विनौ वाग्भिर्ऋग्भिः ॥ ५६

कर्तारविति छन्दः ॥ ५६ ॥ प्रपूर्वगाचिति । अस्य
श्लोकेऽस्यानन्वयादुत्तरश्लोकस्य संबोधनमिह योज्यम् । हे
नासत्यदसौ गिरा वाण्या । वां युवां शंसामि स्तौमि ।
व्यवहितान्धेति गतिसंज्ञलात्प्रसंसासीति वाऽन्वयः । किंभूतौ
वां । प्रपूर्वगौ प्रकर्षेणान्यदेवताभ्यः पूर्वं यज्ञं गच्छन्तौ ।
पूर्वजौ अश्वजास्यां हि पूर्वं मुखसंयोगः । ततः संयोगाद्गर्भोत्पत्ति-
रिति तत्र गर्भोत्पत्तेः पूर्वं मुखयोगमात्राज्जातौ । चित्रभानू
अभिदुल्यौ । तपसा सामर्थ्येन अनन्तौ अनन्तरूपधरौ । दिव्यौ
दिवः द्योतमानात्सूर्यादौ । सुपर्णौ शोभनगमनौ । विरजौ
विगतरजोगुणौ । विश्वा विश्वानि । भुवनानि अधि । विमानौ
स्वविमानौ । क्षिपन्तौ प्रेरयन्तौ ॥ ५७ ॥ हिरण्ययाविति ।
किंभूतौ विमानौ । हिरण्ययौ सुवर्णभयौ । शकुनी । छतोपम-
नेतत् । शीघ्रगामित्वात्पक्षिणाविव । यद्वा पदद्वयमप्यश्विनोरेव
विशेषणं । हिरण्ययौ सुवर्णालङ्कृतौ । शकुनी आरोम्यकरणेन
शङ्कुं शक्तिं नयतः प्रापयत इति शकुनी । सांपरायौ संपरायः
परलोकस्तस्यै हितौ । यद्वा सांपरायामापदि अयः प्राप्तिर्ययोस्तौ ।
मक्षानामापदि तद्वस्त्रायागच्छन्तौ । नासत्यदसौ । नासत्यौ
असत्यरहितौ । नासापुटजातौ वा । दसौ दर्शनीयौ । सुनसौ
सुनासिकौ । विशेषेण जयन्तौ विजयन्तौ । विजयन्तावेव वै-
जयन्तौ । विवस्वतः सूर्यस्य तरसा बलेन असितं श्यामकुण्डं
अधिव्ययन्तौ निराकुर्वन्तौ । शुक्रं दीप्तियुक्तं वर्णं चक्षुर्वा ।
नयन्तौ कुर्वन्तौ । सूर्यस्य पितृत्वात् तद्वज्जेन युवयोरेतत्सामर्थ्यं
युज्यत इति स्तुतिः । युवमौ । छतोपमनेतत् । यथा वेमचारिणौ

प्रपूर्वगौ पूर्वजौ चित्रभानू

गिरा वां शंसामि तपसा ह्यनन्तौ ।

दिव्यौ सुपर्णौ विरजौ विमाना-

वधिसिपन्तौ भुवनानि विश्वा ॥ ५७

हिरण्ययौ शकुनी सांपरायौ

नासत्यदसौ सुनसौ वैजयन्तौ ।

शुक्रं नयन्तौ तरसा सुवेमा-

वधिव्ययन्तावसितं विवस्वतः ॥ ५८

प्रस्तां सुपर्णस्य बलेन वर्तिका-

ममुञ्चतामश्विनौ सौमगाय ।

तावत्सुहृत्तावनमं तमाय या-

वसत्तमा गा अरुणा उदावहत् ॥ ५९

षष्टिश्च गावस्त्रिशताश्च धेनव

एकं वत्सं सुवते तं दुहन्ति ।

नानागोष्ठा विहिता एकदोहना-

स्तावश्विनौ दुहतो धर्ममुवध्यम् ॥ ६०

तन्नुवाग्यौ पटादसितकेशादि दूरीकृततः शुक्रं च तन्दुं वयतस्त-
थैत्यर्थः ॥ ५८ ॥ प्रस्तामिति । हे अश्विनौ । सुपर्णस्य छतो-
पमनेतत् । सुपर्णतुल्यपराक्रमस्य गतेर्वा वृकस्य बलेन प्रस्तां
अभिभूतां । वर्तिकां वर्तिकाख्यां पक्षिणीं । तस्याः सौमगाय जीवन-
रूपमुञ्चत । अमुञ्चतां भवन्ताविति शेषः । आसौ वृकस्येत्यस्या-
सुचि इयं कथा प्रसिद्धा । अहं तौ युवां तावत् कात्स्न्येन
अवनमं नमस्कृतवानस्मि । तौ कौ । यौ प्रति । सुहृ- वर्तत
इति सुहृत् सोमयागकर्ता । तमाय तमु ग्लानाविति घातोः
ग्लानये । असत्तमाः असमीचीना अपि गाः उदावहत् प्रार्थना-
विषयत्वेन प्रापयामास । गोविषयप्रार्थनां कृतवानित्यर्थः ।
किंभूतौ यौ । अरुणा अरुणौ । द्वादशशतान्दसः । छतोपमने-
तत् । सोमयागे हि प्रातरनुवाक्यदानावश्विनोः स्तुतत्वात् यथा
दिनारम्भे अरुणस्तथा सोमयागारम्भे युवामित्यर्थः । अत्रायमा-
श्रयः । सोमयागे इन्द्रादिषु देवताभूतेषु सत्त्वपि असमीचीनगो-
रक्षणस्यानन्वयात्प्राप्तत्वात्तन्नेन यजमानेन भवन्तावेव प्रार्थितावि-
त्यहमपि युवानेव स्तौमीति ॥ ५९ ॥ षष्टिश्च गाव इति ।
ज्योतिष्टोमे सन्द्युपसर्गसिद्धः । ताश्च सत्रेऽधिका भवन्ति ।
उपसत्सु च प्रवर्ग्य उक्तः । तत्र महावीराख्यपात्रेषु तस्ते भूते
दुग्धं प्रक्षिप्यते तदर्थं चास्ति धेनुः । ततो घृतं दुग्धं च मिश्र-
मश्विभ्यां दूयते । एवं सति यदा गवामयनादिसत्रेषु संवत्सर-
मुपसदः क्रियन्ते तत्र धर्मे सर्वोत्कृष्टे अश्विनादेव यष्टव्यानिवि-
स्तुतिरत्र क्रियते । तावदश्विनावनममेति गतेन संबन्धः । सौ
कौ यत्तदोर्नित्यसंबन्धाधौ तं धर्मं दुहतः साधयतः । प्रक्षिप्योपि

एकां नाभिं सप्त शता अराः श्रिताः
 प्रधिष्वन्या विंशतिरपिता अराः ।
 अनेमि चक्रं परिवर्ततेऽजरं
 मायाऽश्विनौ समनक्ति चर्षणी ॥ ६१
 एकं चक्रं वर्तते द्वादशारं
 पण्णाभिमेकाक्षममृतस्य धारणम् ।
 यस्मिन्देवा अधि विश्वे विषक्ता-
 स्तावश्विनौ मुञ्चतो मा विषीदतम् ॥ ६२
 अधिनाविन्दुममृतं धृत्तभूयौ
 तिरोधत्तामश्विनौ दासपत्नी ।
 हित्वा गिरिमश्विनौ गामुदाचरन्तौ

धर्मो भवतोर्भवति । भवतोरेव देवतात्वादित्याशयः । तं कं
 यत्तोरनित्यसंभन्धाद्यं धर्मं त्रिशताः षष्टिश्च धेनवो दुग्धदान्यो
 गावः । धर्मं दुग्धरहितानां गवामनुयोगात् । एकं वर्त्तं
 नक्षरं । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । वत्सरावधीत्यर्थः । सुवते साध-
 यन्ति । धृतेन । दुहन्ति दुग्धेन साधयन्ति । यद्वा दौ सावनः
 स्मृत इति वाक्यादत्र सावनवर्षप्रवृत्तेन षष्ठ्यधिकशतत्रयदि-
 नानि भवन्ति । तेन तावत् एव गावः धृतदुग्धाभ्यां धर्मं
 साधयन्तीत्यर्थः । कथंभूता गावः । नानागोष्ठाः कुतोपममेतत् ।
 दिनानां गोष्ठोपमाया विवक्षितत्वात् नानागोष्ठनिष्ठा इत्यर्थः ।
 एकदोहना विहिताः एकोऽप्ययुर्दोहनकर्ता यासामेवंभूताः श्रुता-
 युक्ता इत्यर्थः । किंभूतं धर्मं उक्त्यर्थं प्रशंसाम् ॥ ६० ॥ **एकां**
नाभिमिति । सूर्यरथचालकत्वेनाश्विनावयुः स्तूयेते । श्लोक-
 द्वयस्यैकान्वयः । हे अश्विनौ युवां । विधीदतं विधीदन्तं । छान्द-
 सो गुममावः । मां मुञ्चत । लकारव्यत्ययेन मुञ्चतमित्याशङ्का ।
 तौ कौ । यावश्विनौ । चर्षणी कुतोपमं चैतत् । चर्षणिशब्दो निष-
 ण्णुषु मनुष्यपर्यायः पठितः । मनुष्याविवेक्यर्थः । सूर्यरथचाल-
 कत्वेन अश्विनोः शोभां वक्तुं सूर्यरथसंभन्धिचक्रद्वयगतिं वर्णयति
 पादत्रिकद्वयेन । एकपदमाश्रित्य योज्यं । एकं चक्रं ईदृशं
 परिवर्तते भ्रमति । अन्यदेकं चक्रं ईदृशं वर्तते चलती-
 त्यर्थः । कीदृशमेकं चक्रं आद्यस्य एकां नाभिं सप्तशताः
 सप्तशतसङ्ख्याः अराः अन्याश्च विंशतिरङ्गया अराः श्रिताः
 सैलमाः । चक्रमध्यस्थनाभौ विंशत्यधिकसप्तशतसंख्याः अराः
 सिर्यक् सैलमा इत्यर्थः । किंभूता अराः । प्रधिषु बाह्यचक्रावय-
 वेषु अर्पिता अधिनिवेशिता इत्यर्थः । कीदृशमन्यचक्रं द्वादशारं
 पण्णाभि । पुंस्त्वं छान्दसम् । कीदृशं प्रथमचक्रं । अनेमि चलने-
 मिरहितमित्यर्थः । अजरं न जीर्यत इत्यजरम् । जीर्णे न भवती-
 त्यर्थः । एकं चक्रं मध्यचक्रनिहितपाशवत्स्थल एव परिभ्र-
 मत् । द्वितीयं तु समन्ततश्चरतीत्याशयः । द्वितीयचक्रविशेष-
 णमेकाक्षमिति । एक उत्कृष्टोऽक्षोऽस्य अतिदृढ इत्यर्थः । अक्ष-

तद्वृष्टिमहात्प्रस्थितौ बलस्य ॥ ६३
 युवां दिशो जनयथो दशाग्रे
 समानं भूर्ध्रि रथयाने वियन्ति ।
 तासां यातमृषयोऽनुप्रयान्ति
 देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥ ६४
 युवां वर्णान्विकुरुथो विश्वरूपा-
 स्तेऽधिक्षियन्ते भुवनानि विश्वा ।
 ते भानवोऽप्यनुसृताश्चरन्ति
 देवा मनुष्याः क्षितिमाचरन्ति ॥ ६५
 तौ नासत्यावश्विनौ वां महेऽहं
 स्रजं च यां विमृथः पुष्करस्य ।

तस्य स्वर्गस्य धारणं रक्षणसाधनम् । यस्मिन्सचक्रे विश्वे सर्वे
 देवाः अधिविषक्ताः । प्राधान्यादेवप्रवृत्तम् । तेन तदुपलक्षिताः
 सर्वे जीवा इत्यर्थः । सर्वेषां सूर्यचक्रनियोगोदितत्वादित्यर्थः ।
 अत्र “पश्चारे चक्रे” इत्यादिश्रुत्यो मानम् ॥ ६१—६२ ॥
अश्विनाविति । हे अश्विनौ दासपत्नी । सुपांशुमुपिति कुत-
 सप्तमीचक्रवचनत्वेन दासपत्नीषु अप्सु । इन्दुं अमृतं सोमाह्व-
 ममृतं । तिरोधत्ता कृतवन्तौ । किंभूतावश्विनौ कृतभूयौ भूयोवृत्तौ ।
 नानाकर्माणावित्यर्थः । हित्वेति । अश्विनौ यत् यदा गिरिं मेहं
 हित्वा त्यक्त्वा गां भुवं उदाचरन्तौ गच्छन्तौ । तत् तदा बलस्य
 प्राणिनां सामर्थ्यस्य संबन्धिनां तच्चनिकां वृष्टिं प्रति । अहात्
 शीघ्रम् । अहादिति सुबन्तप्रतिरूपकमव्ययं । प्रस्थितौ कृतप्र-
 स्थानौ अवयवः । सुमेरोः सकाशाद्भवमागस्य प्राणिनामन्नादिद्वारे-
 ण बलजनिकां वृष्टिं कुर्वथ इत्यर्थः ॥ ६३ ॥ **युवामिति ।** हे
 अश्विनौ युवां अग्रे प्रथमं समानं सम्यक् आनः आगतं गमनं
 यस्मिन्कर्मणि तथा । सोमयागे प्रथमं गच्छन्तानिति यावत् ।
 दश दिशो जनयथः । दिक्शब्देन इन्द्राद्यो दिक्पाला लक्ष्य-
 न्ते । जनिः प्रादुर्भावार्थः । सोमयागे प्रथमगामित्वेन इन्द्रादि-
 देवताप्रादुर्भावकत्वं । अथ तदनन्तरं याः दिशः दिग्देवताः
 भूर्ध्रि यागस्य भूर्ध्रि प्रधाने वियन्ति संबध्यन्ते । तासां दिग्दे-
 वतानां यातं यानमनु पश्चात् ऋषयः प्रयान्ति सूर्याति पूर्वणा-
 न्वयः । अतएव युवयोः देवा मनुष्याश्च क्षितिमैश्वर्यं ऐश्वर्य-
 युक्तां स्तुतिमाचरन्ति कुर्वन्ति ॥ ६४ ॥ **युवां वर्णानिति ।**
 त इति तच्छब्दात् यच्छब्दो द्रष्टव्यः । हे अश्विनौ युवां वर्णा-
 भानवर्णान् विश्वरूपान् सृष्टपादिहेतुत्वेन अनेकरूपान् यान्
 भानून् विकुरुथः विशेषेण कुर्वथः सूर्यरथप्रकाशवितृत्वादित्या-
 शयः । ते भानवः सूर्यकिरणाः विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि
 अधिक्षियन्ते आकृष्यन्ति । एव भानवोऽनुसृताश्चरन्त्यपि
 विचरन्ति चेत्यर्थः । अतएव देवा मनुष्याश्च युवयोः क्षितिं
 स्तुतिमाचरन्तीति पूर्ववदर्थः ॥ ६५ ॥ **तौ नासत्याविति ।**

तौ नासत्यावमृतावृतावृधा-

वृते देवास्तत्प्रपदे न सूते ॥ ६६

मुखेन गर्भं लभतां युवानौ

गतासुरेतत्प्रपदेन सूते ।

सद्यो जातो मातरमत्ति गर्भ-

स्तावश्विनौ मुञ्चथो जीवसे गाम् ॥ ६७

स्तोतुं न शक्नोमि गुणैर्भवन्तौ

चक्षुर्विहीनः पथि संप्रमोहः ।

दुर्गेऽहमस्मिन्पतितोऽस्मि कूपे

युवां शरण्यां शरणं प्रपद्ये ॥ ६८

सौतिरुवाच ।

एवमृग्मिथान्यैरस्तुवत् । इत्येषं तेनाभिष्टु-
तावश्विनावाजग्मतुराहतुश्चैनं प्रीतौ स्व एष तेऽ-
पूपोशनैनमिति ॥ ६९

स एवमुक्तः प्रत्युवाच नानृतमृचतुर्भगवन्तौ
नत्वहमेतमपूपमुपयोक्तुमुत्सहे गुरवेऽनिवेद्येति ७०

ततस्तमश्विनावृचतुः । आवाभ्यां पुरस्ताद्भ-
वत उपाध्यायेनैवमेवाभिष्टुताभ्यामपूपो दक्ष उप-
युक्तः स तेनानिवेद्य गुरवे त्वमपि तथैव कुरुष्व
यथा कृतमुपाध्यायेनेति ॥ ७१

स एवमुक्तः प्रत्युवाच एतत्प्रत्यनुनये भव-
न्तावश्विनौ नोत्सहेऽहमनिवेद्य गुरवेऽपूपमुपयो-
क्तुमिति ॥ ७२

तमश्विनावाहतुः प्रीतौ स्वस्तवानथा गुरुभ-
क्त्या । उपाध्यायस्य ते कार्णायसा दन्ता भवतो-

ऽपि हिरण्मथा भविष्यन्ति चक्षुर्मात्र भविष्यसि
श्रेयश्चावाप्स्यसीति ॥ ७३

स एवमुक्तोऽश्विभ्यां लब्धचक्षुरुपाध्यायस-
काशमागम्याभ्यवादयत् ॥ ७४

आचक्षे च स चास्य प्रीतिमान्बभूव ॥ ७५

आह चैनं यथाऽश्विनावाहतुस्तथा त्वं श्रेयो-
ऽवाप्स्यसीति ॥ ७६

सर्वे च ते वेदाः प्रतिभास्यन्ति सर्वाणि च ध-
र्मशास्त्राणीति । एषा तस्यापि परीक्षोपमन्योः ७७

अथापरः शिष्यस्तस्यैवापोदस्य धौम्यस्य वैदो
नाम तमुपाध्यायः समादिदेश वत्स वैद इहास्य-
तां तावन्मम गृहे कंचित्कालं शुश्रूषुणा च भवि-
तव्यं श्रेयस्ते भविष्यतीति ॥ ७८

स तथेत्युक्त्वा गुरुकुले दीर्घकालं गुरुशुश्रू-
षणपरोऽवसत् । गौरिव नित्यं गुरुणा धूर्धुं नियो-
ज्यमानः शीतोष्णक्षुत्तृष्णादुःखसहः सर्वत्राप्रति-
कूलस्तस्य महता कालेन गुरुः परितोषं जगाम ७९

तत्परितोषाच्च श्रेयः सर्वज्ञतां चावाप । एषा
तस्यापि परीक्षा वैदस्य ॥ ८०

■ उपाध्यायेनानुज्ञातः समावृत्तस्तसाद्गुरुकु-
लवासाद्गृहाश्रमं प्रत्यपद्यत । तस्यापि स्वगृहे वस-
तस्त्रयः शिष्या बभूवुः स शिष्याश्च किंचिदुवाच
कर्म वा क्रियतां गुरुशुश्रूषा वेति । दुःखाभिन्नो
हि गुरुकुलवासस्य शिष्यान्परिक्लेशेन योजयितुं
नेयेष ॥ ८१

हे नासत्यावश्विनौ अहं तौ वां युवां महे पूजयामि । मनसा
पूजयामीत्यर्थः । यां छान्दसत्वेन जात्यभिप्रायेणैकवचनम् ।
ये । पुष्करस्थं जात्यभिप्रायेकवचनं । पुष्कराणां पद्मानां स्रजं
जात्येकवचनेन स्रजौ माले विद्युयो धारयथः । तौ प्रसिद्धौ
अमृतौ नास्ति मृतं मरणं ययोस्तौ तयोर्कौ । कृतावृधौ कृतं
संस्थं यद्गमुदकं वा वर्धयत इति तथा तौ नासत्यौ कृते विना
देवा इन्द्रादयः पदे स्थाने सोमयागदौ तदेवसंबन्धित्वेन प्रसिद्धं
इति न प्रसूते वचनव्यत्ययेन न प्राप्नुवन्ति । सोमयागे
अश्विनोः प्रथमगाधित्वेन तौ विना देवाः स्वांशं न स्वीकुर्वन्ती-
त्यर्थः ॥ ६६ ॥ मुखेन गर्भमिति । हे अश्विनौ तौ युवां
जीवसे जीवितुं । असेन्प्रत्ययान्तमेतत् । गां दृष्टिं मुखधः

लकारव्यत्ययेन मुञ्चतमित्याशंसा । तौ कौ यौ मुखेन कृत्वा
युवानौ तरुणावेव गर्भं भावप्रधानो निर्देशः । गर्भत्वं लभतां
अलभतां । बहुलं छन्दसीत्यङमावः । ननु भवमासगर्भ-
धारणामावे कयशाकस्मिकोत्पत्तिः कथं च स्वन्दपानाद्यभावे
आकस्मिकं तारुण्यमित्यत आह । गतासुरेत्यादि । गता असवः
प्राणा यस्येति गतासुर्मनुष्यादिः । एतत् छान्दसो लिङ्गव्यत्ययः ।
एनं गर्भं । प्रपदेन प्रकृष्टेन पदेन गमनेन नवमासरूपेण प्रसूते जातः
उत्पन्नः स गर्भः सद्यः तत्काले जननीं अत्ति पिबति । मनुष्यदेहे
एतदुचितम् । अश्विनोस्तु मरणधर्मत्वाभावात्तैवमित्याशयः ॥ ६७ ॥
एषा तस्येति सूतषात्वं ॥ ७७ ॥ गौरिवसीवर्दः ॥ ७९ ॥ नेयेष
न कामितवान् ॥ ८१ ॥

अथ कस्मिंश्चित्काले वैदं ब्राह्मणं जनमेजयः
पौष्यश्च क्षत्रियानुपेत्योपाध्यायं वरयाञ्चक्रतुः ८२
स कदाचिद्याज्यकार्येणाभिप्रक्षित उचङ्कना-
मानं शिष्यं नियोजयामास ॥ ८३

भो यत्किंचिदसद्गृहे परिहीयते तदिच्छाम्यह-
मपरिहीयमानं भवता क्रियमाणमिति स एवं प्र-
तिसंदिश्योत्तङ्कं वैदः प्रवासं जगाम ॥ ८४

अथोत्तङ्कः शुश्रूषुर्गुरुनियोगमनुतिष्ठमानो गु-
रुकुले वसति स्म । स तत्र वसमान उपाध्यायस्त्री-
भिः सहिताभिराहूयोक्तः ॥ ८५

उपाध्यायानी ते ऋतुमती उपाध्यायश्च प्रोधि-
तोऽस्या यथाऽयमृतुर्वन्ध्यो न भवति तथा क्रिय-
तामेषा विपीदतीति ॥ ८६

एवमुक्तस्ताः स्त्रियः प्रत्युवाच । न मया स्त्री-
णां वचनादिदमकार्यं करणीयम् । न ह्यहमुपा-
ध्यायेन संदिष्टोऽकार्यमपि त्वया कार्यमिति ८७

तस्य पुनरुपाध्यायः कालान्तरेण गृहमाजगा-
म तस्मात्प्रवासात् । स तु तद्गृहं तस्याशेषमुपल-
भ्य प्रीतिमानभूत् ॥ ८८

उवाच चैनं वत्सोत्तङ्क किं ते प्रियं करवाणी-
ति । धर्मतो हि शुश्रूषितोऽसि भवता तेन प्रीतिः
परस्परेण नौ संवृद्धा तदनुजाने भवन्तं सर्वानेव
कामानवाप्स्यसि गम्यतामिति ॥ ८९

स एवमुक्तः प्रत्युवाच किं ते प्रियं करवाणीति
एवं ह्याहुः ॥ ९०

यश्चाधर्मेण वै ब्रूयाद्यश्चाधर्मेण पृच्छति ।
तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं चाधिगच्छति ॥ ९१

सोहमनुज्ञातो भवता इच्छामीष्टं गुर्वर्थमुपहर्तु-
मिति । तेनैवमुक्त उपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सो-
त्तङ्क उप्यतां तावदिति ॥ ९२

स कदाचित्तमुपाध्यायमाहोत्तङ्क आज्ञापयतु
भवान्किं ते प्रियमुपाहरामि गुर्वर्थमिति ॥ ९३

तमुपाध्यायः प्रत्युवाच वत्सोत्तङ्क बहुशो मां
चोदयसि गुर्वर्थमुपाहरामीति तद्रुच्यैनां प्रविश्यो-
पाध्यायानीं पृच्छ किमुपाहरामीति एषा यद्वा-
वीति तदुपाहरस्वेति ॥ ९४

स एवमुक्त उपाध्यायेनोपाध्यायानीमपृच्छ-
द्भवत्युपाध्यायेनास्म्यनुज्ञातो गृहं गन्तुमिच्छा-
मीष्टं ते गुर्वर्थमुपहृत्यानुज्ञो गन्तुं तदाज्ञापयतु
भवती किमुपाहरामि गुर्वर्थमिति ॥ ९५

सैवमुक्तोपाध्यायानी तमुत्तङ्कं प्रत्युवाच गच्छ
पौष्यं प्रति राजानं कुण्डले भिक्षितुं तस्य क्षत्रि-
यया पिनद्धे ॥ ९६

आनयस्वेतश्चतुर्थेऽहनि पुण्यकर्म भविता ता-
भ्यामाबद्धाभ्यां शोभमाना ब्राह्मणान्परिवेष्टुमि-
च्छामि । तत्संपादयस्व एवं हि कुर्वतः श्रेयो भ-
विताऽन्यथा कुतः श्रेय इति ॥ ९७

स एवमुक्तस्तयोपाध्यायान्याप्रातिष्ठतोत्तङ्कः स
पथि गच्छन्नपश्यद्वषभमतिप्रमाणं तमधिरुढं च पु-
रुषमतिप्रमाणमेव स पुरुष उत्तङ्कमभ्यभाषत ९८

भोउत्तङ्कैतत्पुरीषमस्य ऋषभस्य भक्षयस्वेति स
एवमुक्तो नैच्छत् ॥ ९९

तमाह पुरुषो भूयो भक्षयस्वोत्तङ्क मा विचार-
योपाध्यायेनापि ते भक्षितं पूर्वमिति ॥ १००

स एवमुक्तो बाढमित्युक्त्वा तदा तद्दृषभ-
स्य मूर्धं पुरीषं च भक्षयित्वोत्तङ्कः संभ्रमादुत्थि-
त एवापोऽनुपस्पृश्य प्रतस्थे ॥ १०१

यत्र स क्षत्रियः पौष्यस्तमुपेत्यासीनमपश्यदु-
त्तङ्कः । स उत्तङ्कस्तमुपेत्याशीर्भिरभिनन्द्योवाच ॥

अर्थी भवन्तमुपागतोऽसीति ॥ एनमभिवा-
द्योवाच । भगवन्पौष्यः खल्वहं किं करवाणीति ॥

स तमुवाच गुर्वर्थं कुण्डलयोरर्थेनाभ्यागतो-
ऽसि । ये वै ते क्षत्रियया पिनद्धे कुण्डले ते भ-
वान्दातुमर्हतीति ॥ १०४

नियोजयामास अमिश्रश्रूषाश्रविति शेषः ॥ ८३ ॥ परिहीयते
न्यूनं भवति ॥ ८४ ॥ आहुः वृद्धा इति शेषः ॥ ९० ॥ ब्रूयात्

अभ्यापयेत् । पृच्छति अधीति । अधर्मेण गुरुदक्षिणादिव्यति-
रेकेण ॥ ९१ ॥ पिनद्धे धृते ॥ ९६ ॥ अनुपस्पृश्य अनाच-

तं प्रत्युवाच पौष्यः प्रविश्यान्तःपुरं क्षत्रिया
याच्यतामिति । स तेनैवमुक्तः प्रविश्यान्तःपुरं
क्षत्रियां नापश्यत् ॥ १०५

स पौष्य पुनरुवाच न युक्तं भवताऽहमनृते-
नोपचरितुं न हि तेऽन्तःपुरे क्षत्रिया सन्निहिता
नैनां पश्यामि ॥ १०६

स एवमुक्तः पौष्यः क्षणमात्रं विमृश्योक्तं
प्रत्युवाच । नियतं भवानुच्छिष्टः सारं तावन्न हि
सा क्षत्रिया उच्छिष्टेनाशुचिना शक्या द्रष्टुं पति-
व्रतात्वात्सैषा नाशुचेर्दर्शनमुपैतीति ॥ १०७

अथैवमुक्त उच्यते स्मृत्वोवाचास्ति खलु मया
तु भक्षितं नोपस्पृष्टमागच्छतेति । तं पौष्यः प्र-
त्युवाच एष ते व्यतिक्रमो नोत्थितेनोपस्पृष्टं भ-
वति शीघ्रमागच्छतेति ॥ १०८

अथोत्तङ्गस्तं तथेत्युक्त्वा प्राशुख उपविश्य
सुप्रक्षालितपाणिपादवदनो निःशब्दाभिरफेना-
भिरनुष्णाभिर्हृद्रताभिरङ्गिभिः पीत्वा द्विः परि-
मृज्य खान्यद्भिरुपस्पृश्य चान्तःपुरं प्रविशेत् ॥ १०९

ततस्तां क्षत्रियामपश्यत्सा च दृष्ट्वोच्यते प्रत्यु-
त्थायामिवाद्योवाच स्वागतं ते भगवन्नाज्ञापय
किं करवाणीति ॥ ११०

स तामुवाचैते कुण्डले गुर्वर्थं मे मिश्रिते दा-
तुमर्हसीति । सा ग्रीता तेन तस्य सद्भावेन पात्रमय-
मनतिक्रमणीयश्चेति मत्वा ते कुण्डले अवमुच्यसौ
प्रायच्छदाह चैनमेते कुण्डले तक्षको नागराजः
सुभृशं प्रार्थयत्यग्रमत्तो नेतुमर्हसीति ॥ १११

स एवमुक्तां क्षत्रियां प्रत्युवाच भवती सु-
निर्वृता भवतु । न मां शक्तस्तक्षको नागराजो ध-
र्षयितुमिति ॥ ११२

स एवमुक्त्वा तां क्षत्रियामामक्य पौष्यस-
काशमागच्छत् । आह चैनं भोः पौष्य ग्रीतोऽस्मी-
ति तमुत्तङ्गं पौष्यः प्रत्युवाच ॥ ११३

भगवन्निरेण पात्रमासाद्यते भवांश्च गुणवा-

नतिथिस्तादिच्छे भ्रातृ कर्तुं क्रियतां क्षण इति ॥ ११४

तमुत्तङ्गः प्रत्युवाच कृतक्षणे एवास्मि शीघ्र-
मिच्छामि यथोपपन्नमन्नमुपस्कृतं भवतेति स तथे-
त्युक्त्वा यथोपपन्नेनाग्नेनैनं भोजयामास ॥ ११५

अथोत्तङ्गः सकेशं शीतमन्नं दृष्ट्वा अशुच्येत-
दिति मत्वा तं पौष्यमुवाच । यस्यान्मे अशुच्यन्नं
ददासि तस्मादन्धो भविष्यसीति ॥ ११६

तं पौष्यः प्रत्युवाच । यसात्त्वमदुष्टमन्नं दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति तमुत्तङ्गः प्रत्युवाच ॥

न युक्तं भवताऽन्नमशुचि दत्त्वा प्रतिशार्पं
दातुं तस्मादन्नमेव प्रत्यक्षीकुरु । ततः पौष्यस्तद-
न्नमशुचि दृष्ट्वा तस्याशुचिभावमपरोक्षयामास ॥

अथ तदन्नं युक्तकेश्या स्त्रियोपहतमनुष्णं स-
केशं चाशुच्येतदिति मत्वा तमृषिमुत्तङ्गं प्रसाद-
यामास ॥ ११९

भगवन्नेतदज्ञानादन्नं सकेशमुपाहृतं शीतं च ।
तत्क्षामये भवन्तं न भवेयमन्ध इति । तमुत्तङ्गः
प्रत्युवाच ॥ १२०

न मृषा ब्रवीमि भूत्वा त्वमन्धो नचिरादन-
न्धो भविष्यसीति । ममापि शापो भवता दत्तो
न भवेदिति ॥ १२१

तं पौष्यः प्रत्युवाच न चाहं शक्तः शार्पं प्र-
त्यादातुं न हि मे मन्युरद्याप्युपशमं गच्छति किं
चैतद्भवता न ज्ञायते । यथा ॥ १२२

नवनीतं हृदयं ब्राह्मणस्य
वाचि क्षुरो निहितस्तीक्ष्णधारः ।

तदुभयमेतद्विपरीतं क्षत्रियस्य
बाह्वनीतं हृदयं तीक्ष्णधारम् ॥ इति ॥ १२३

तदेवंगते न शक्तोऽहं तीक्ष्णहृदयत्वात्
शापमन्यथाकर्तुं गम्यतामिति । तमुत्तङ्गः प्रत्यु-
वाच ॥ १२४

भवताऽहमन्नस्याशुचिभावमालक्ष्य प्रत्यनुनी-
तः । प्राक् च तेऽभिहितं यस्माददुष्टमन्नं दूषयसि
तस्मादनपत्यो भविष्यसीति । दुष्टे चाग्ने नैष
मम शापो भविष्यतीति ॥ १२५

साधयामस्तावदित्युक्त्वा प्रातिष्ठतोत्तङ्गस्ते
कुण्डले गृहीत्वा । सोऽपश्यदथ पथि नगं क्षपण-
कमागच्छन्तं शुभुर्मुहुर्दृश्यमानमदृश्यमानं च ॥ १२६

अथोत्तङ्गस्ते कुण्डले संन्यस्य भूमावुदकार्यं
प्रचक्रमे । एतस्मिन्नन्तरे स क्षपणकस्त्वरमाण उप-
सृत्य ते कुण्डले गृहीत्वा प्राद्रवत् ॥ १२७

तमुत्तङ्गोऽभिसृत्य कृतोदकार्यः शुचिः प्र-
यतो नमो देवेभ्यो गुरुभ्यश्च कृत्वा महता
जवेन तमन्वयात् ॥ १२८

तस्य तक्षको दृढमासभः स तं जग्राह । गृहीत-
मात्रः स तद्रूपं विहाय तक्षकस्वरूपं कृत्वा
सहसा धरण्यां विवृतं महाबिलं प्रविवेश ॥ १२९

प्रविश्य च नागलोकं स्वभवनमगच्छत् । अ-
थोत्तङ्गस्तस्याः क्षत्रियाया वचः स्मृत्वा तं तक्ष-
कमन्वगच्छत् ॥ १३०

स तद्विलं दण्डकाष्ठेन चस्त्रान न चाशकत् ।
तं क्रियमानमिन्द्रोऽपश्यत्स वज्रे प्रेषयामास ।
गच्छास्य ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुरुष्वेति ॥ १३१

अथ वज्रं दण्डकाष्ठमनुप्रविश्य तद्विलमदार-
यत् ॥ १३२

तमुत्तङ्गोऽनुविवेश तेनैव विलेन प्रविश्य च
तं नागलोकमपर्यन्तमनेकविधप्रासादहर्म्यवलभी-
निर्युहशतसंकुलमुखावचक्रीडाश्चर्यस्थानावकीर्ण-
मपश्यत् ॥ १३३

स तत्र नागांस्तानस्तुवदेभिः श्लोकैः ।
य ऐरावतराजानः सर्पाः समितिशोभनाः ।
भ्रन्त इव जीमूताः सविद्युत्पवनेरिताः ॥ १३४
मुरूपा बहुरूपाश्च तथा कल्पापकुण्डलाः ।
आदित्यवभाकपृष्ठे रेजुरैरावतोद्भवाः ॥ १३५

उदकार्यं बौचाचमनादि कर्तुं ॥ १२७ ॥ दृढमासभः अ-
त्यन्तसमिहितः ॥ १२९ ॥ कल्याणकुण्डलाः चित्रकुण्डलाः
॥ १३५ ॥ अर्कोशुसेनायां सेनावहुःसहरश्मिजाले ॥ १३७ ॥
महद्युग्नि तीर्थविवेशे ॥ १४२ ॥ मन्त्रवादश्लोकैः मन्त्र-
स्वरूपश्लोकैः ॥ १४५ ॥ श्रीण्यर्पितानीति । मन्त्र-
लिङ्गमात्रावगमापुष्टाव । विशेषज्ञानं तु तस्य गुरुस्त्वामिव

बहूनि नागवेश्मानि गङ्गायास्तीर उत्तरे ।
तत्रस्यानपि संस्तौमि महतः पन्नगानहम् ॥ १३६
इच्छेत्कोऽर्कोशुसेनायां चतुर्भैरावतं विना ।

शतान्यशीतिरष्टौ च सहस्राणि च विंशतिः ॥ १३७
सर्पाणां प्रग्रहा यान्ति घृतराष्ट्रो यदैजति ।
ये चैनमुपसर्पन्ति ये च दूरपथं गताः ॥ १३८

अहमैरावतज्येष्ठभ्रातृभ्योऽकारवं नमः ।
यस्य वासः कुरुक्षेत्रे खाण्डवे चामवत्पुरा ॥ १३९
तं नागराजमस्तौषं कुण्डलार्थाय तक्षकम् ।

तक्षकश्चाश्वसेनश्च नित्यं सहचराबुभौ ॥ १४०
कुरुक्षेत्रं च वसतां नदीमिधुमतीमनु ।
जघन्यजस्तक्षकस्य श्रुतसेनेति यः सुतः ॥ १४१

अवसद्यो महद्युग्नि प्रार्थयन्नागमुख्यताम् ।
करवाणि सदा चाहं नमस्तस्मै महात्मने ॥ १४२
सौतिरुवाच ।

एवं स्तुत्वा स विप्रर्विरुत्तङ्गो भुजगोत्तमान् ।
नैव ते कुण्डले लेभे ततश्चिन्तामुपागमत् ॥ १४३

एवं स्तुवन्नपि नागान्यदा ते कुण्डले नाल-
भक्तदाऽपश्यत्स्त्रियौ तन्ने अधिरौप्य सुवेमे पटं
वयन्त्यौ । तस्मिन्ने कृष्णाः सिताश्च तन्तवश्च-
क्रं चापश्यद्वादशारं षड्भिः कुमारैः परिवर्त्यमानं

पुरुषं चापश्यदर्थं च दर्शनीयम् ॥ १४४
स तान्सर्वास्तुष्टाव एभिर्मन्त्रवादश्लोकैः ॥ १४५
श्रीण्यर्पितान्यत्र शतानि मध्ये

षष्टिश्च नित्यं चरति ध्रुवेऽस्मिन् ।
चक्रे चतुर्विंशतिपर्वयोगे

षड्भै कुमारैः परिवर्तयन्ति ॥ १४६
तन्त्रं चेदं विश्वरूपे युवत्यौ
वयतस्तन्तुस्तततं वर्तयन्त्यौ ।

अविष्यति । अत्र चक्रे । नित्यं चरति भ्रमति । ध्रुवे प्रवा-
हरूपेण निले कालरूपे । शतानि षष्टिश्च अहोरात्राणामिति शेषः ।
चतुर्विंशतिपर्वणां शुक्लकृष्णपक्षरूपाणां योगे यस्मिन्तथाभूते । म-
ध्येऽर्पितानि । यच्च षट् कुमारैः कृतवः परिवर्तयन्ति ॥ १४६ ॥
तन्त्रं चेदमिति । तन्त्रं आतान्त्रितानरूपं तन्तुसमुदायं ।
विश्वरूपे समयभेदेन जीपुवधादिरूपे । युवत्यौ धाताविधातारौ ।

कृष्णान्सिताश्चैव विवर्तयन्त्यौ
भूतान्यजसं भुवनानि चैव ॥ १४७
वज्रस्य भर्ता भुवनस्य गोप्ता
वृत्रस्य हन्ता नमुचेर्निहन्ता ।
कृष्णे वसानो वसने महात्मा
सत्त्वानृते यो विविनक्ति लोके ॥ १४८
यो वाजिनं गर्भमपां पुराणं
वैश्वानरं वाहनमभ्युपैति ।
नमोऽस्तु तस्मै जगदीश्वराय
लोकत्रयेशाय पुरंदराय ॥ १४९

ततः स एनं पुरुषः ग्राह प्रीतोऽस्मि तेऽहम-
नेन स्तोत्रेण किं ते प्रियं करवाणीति । स तमु-
वाच नागा मे वशमीयुरिति ॥ १५०
स चैनं पुरुषः पुनरुवाच एतमश्वमपाने ध-
मस्वेति ॥ १५१

ततोऽश्वस्यापानमधमत्ततोऽश्वान्दम्यमानात्स-
र्वस्रोतोभ्यः पावकार्षिषः सधुमा निष्पेतुः ॥ १५२
ताभिर्नागलोक उपधूपितेऽथ संश्रान्तस्तश्व-
कोऽग्नेस्तेजोमयाद्विषण्णः कुण्डले गृहीत्वा सहसा
भवनाभिष्क्रम्योत्तङ्गमुवाच ॥ १५३

इमे कुण्डले गृह्णातु भवानिति । स ते प्रतिज-
ग्राहोत्तङ्गः प्रतिगृह्य च कुण्डलेऽचिन्तयत् ॥ १५४

अथ तत्पुण्यकमुपाध्यायान्या दूरं चाहमभ्या-
गतः स कथं संभावयेयमिति ॥ १५५

तत एनं चिन्तयानमेव स पुरुष उवाच ।
उत्तङ्ग एनमेवाश्वमधिरोह त्वां क्षणेनैवोपाध्या-
यकुलं प्रापयिष्यतीति ॥ १५६

स तथेत्युक्त्वा तमश्वमधिरुह्य प्रत्याजगामो-
पाध्यायकुलं । उपाध्यायानी च स्नाता केशाना-
वापयन्त्युपविष्टोत्तङ्गो नागच्छतीति शपायास्य
मनो दधे ॥ १५७

अथैतस्मिन्नन्तरे स उत्तङ्गः प्रविश्य उपाध्या-
यकुलं उपाध्यायानीमभ्यवादयत्ते चासौ कुण्डले
प्रायच्छत्सा चैनं प्रत्युवाच ॥ १५८

उत्तङ्ग देशे कालेऽभ्यागतः स्वागतं ते वत्स
'इदानीं यद्यनागतोसि कोपितया मया शप्नो म-
विष्यसि' श्रेयस्तवोपस्थितं सिद्धिमाप्नुहीति ॥ १५९

अथोत्तङ्ग उपाध्यायमभ्यवादयत् । तमुपाध्या-
यः प्रत्युवाच वत्सोत्तङ्ग स्वागतं ते किं चिरं
कृतमिति ॥ १६०

तमुत्तङ्ग उपाध्यायं प्रत्युवाच । मोक्षक्षणेन
मे नागराजेन विघ्नः कृतोऽस्मिन्कर्मणि तेना-
स्मि नागलोकं गतः ॥ १६१

तत्र च मया दृष्टे स्त्रियौ तन्नेऽधिरोष्य पटं
वयन्त्यौ तस्मिंश्च कृष्णाः सिताश्च तन्तवः । किं
तत् ॥ १६२

तत्र च मया चक्रं दृष्टं द्वादशारं षडैनं कु-
माराः परिवर्तयन्ति तदपि किं । पुरुषश्चापि म-
या दृष्टः स चापि कः । अश्वश्चातिप्रमाणो दृष्टः
स चापि कः ॥ १६३

पथि गच्छता च मया ऋषभो दृष्टस्तं च पुरु-
षोऽधिरुद्धस्तेनास्मि सौपचारयुक्तं उचक्रास्य ऋष-
मस्य पुरीषं भक्षय उपाध्यायेनापि ते भक्षित-
मिति ॥ १६४

ततस्तस्य वचनान्मया तदृषमस्य पुरीषमुप-
युक्तं स चापि कः । तदेतज्जवतोपदिष्टमिच्छेयं
श्रोतुं किं तदिति । स तेनैवमुक्तं उपाध्यायः
प्रत्युवाच ॥ १६५

ये ते स्त्रियौ घाता विघाता च ये च ते कृ-
ष्णाः सितास्तन्तवस्ते राज्यहनी । यदपि तच्चक्रं
द्वादशारं षट्कुमाराः परिवर्तयन्ति तेषां षडक्षत-
वः द्वादशारा द्वादश मासाः संवत्सरश्चक्रम् ॥ १६६

वचनः रचनां कुरुतः । संवत्सररूपं पटमिति शेषः । कर्तयन्त्यौ सं-
चारयन्त्यौ भूतानि भुवनानि च परिवर्तयन्त्यौ वयत इति पूर्वगान्वयः
॥ १४७ ॥ भर्ता धारकः ॥ १४८ ॥ अपां गर्भे अङ्गणो जातः । पुराणं
आदिसर्गमव । वैश्वानरं अग्निरूपमश्वं । वाजिनं वाहनं अभ्युपैति ।

तस्मै नम इत्यन्वयः ॥ १४९ ॥ स्तोतोभ्यः शरीररन्नेभ्यः ॥ १५२ ॥
आवापयन्ती चेणीरूपेण केशानां संश्रयनं कारयन्ती ॥ १५४ ॥
त्वं मनांसि न शप्नः इति पाठे स्वल्पकालनिमित्तं न शप्नोसि । यस्मि
क्षणं नागतः स्याः शप्तः स्या इत्यर्थः ॥ १५५ ॥

यः पुरुषः स पर्जन्यः योऽथः सोऽग्निः य ऋष-
भस्त्वया पथि गच्छता दृष्टः स मेरावतो नाग-
राट् ॥ १६७

यश्चैनमधिरूढः पुरुषः स चेन्द्रः यदपि ते
भक्षितं तस्य ऋषभस्य पुरीषं तदमृतं तेन खल्व-
सि तस्मिन्नागभवने न व्यापन्नस्त्वम् ॥ १६८

स हि भगवानिन्द्रो मम सखा त्वदनुक्रोश-
दिममनुग्रहं कृतवान् । तस्मात्कुण्डले गृहीत्वा पु-
नरागतोऽसि ॥ १६९

तत्सौम्य गम्यतामनुजाने भवन्तं श्रेयोऽवा-
प्स्यसीति । स उपाध्यायेनानुज्ञातो भगवानु-
त्तङ्कः कुद्वस्तक्षकं प्रतिचिकीर्षमाणो हास्तिनपुरं
प्रतस्थे ॥ १७०

स हास्तिनपुरं प्राप्य नचिराद्विप्रसत्तमः ।
समागच्छत राजानमुत्तङ्को जनमेजयम् ॥ १७१
पुरा तक्षशिलासंस्थं निवृत्तमपराजितम् ।

सम्पग्विजयिनं दृष्ट्वा समन्तान्मन्त्रिभिर्वृतम् १७२
तस्मै जयाशिषः पूर्वं यथान्यायं प्रयुज्य सः ।

उवाचैनं वचः काले शब्दसंपन्नया गिरा ॥ १७३
उत्तङ्क उवाच ।

अन्यस्मिन्करणीये तु कार्ये पार्थिवसत्तम ।
बाल्यादिवान्यदेव तं कुरुषे नृपसत्तम ॥ १७४
सौतिरुवाच ।

एवमुक्तस्तु विप्रेण स राजा जनमेजयः ।
अर्चयित्वा यथान्यायं प्रत्युवाच द्विजोत्तमम् १७५
जनमेजय उवाच ।

आसां प्रजानां परिपालनेन
स्वं क्षत्रधर्मं परिपालयामि ।

प्रभूहि मे किं करणीयमथ

येनासि कार्येण समागतस्त्वम् ॥ १७६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौष्पपर्वणि तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

समाप्तं च पौष्पपर्वं ।

सौतिरुवाच ।

स एवमुक्तस्तु नृपोत्तमेन
द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।

उवाच राजानमदीनसत्वं
स्वमेव कार्यं नृपते कुरुष्व ॥ १७७

उत्तङ्क उवाच ।

तक्षक्रेण महीन्द्रेन्द्र येन ते हिंसितः पिता ।
तस्मै प्रतिकुरुष्व त्वं पन्नगाय दुरात्मने ॥ १७८
कार्यकालं हि मन्येऽहं विधिदृष्टस्य कर्मणः ।

तद्गच्छापचितिं राजन्पितुस्तस्य महात्मनः १७९
तेन ह्यनपराधी स दष्टो दुष्टान्तरात्मना ।

पञ्चतमगमद्राजा मन्त्राहत इव द्रुमः ॥ १८०
बलदर्पसमुत्सिक्तस्तक्षकः पन्नगाधमः ।

अकार्यं कृतवान्पापो योऽदशत्पितरं तव ॥ १८१
राजपिबंशगोप्तारममरप्रतिमं नृपम् ।

यियासुं काश्यपं चैव न्यवर्तयत पापकृत् ॥ १८२
होतुमर्हसि तं पापं ज्वलिते हव्यवाहने ।

सर्पसत्रे महाराज त्वरितं तद्विधीयताम् ॥ १८३
एवं पितृश्रापचितिं कृतवांस्तं भविष्यसि ।

मम प्रियं च सुमहत्कृतं राजन् भविष्यति १८४
कर्मणः पृथिवीपाल मम येन दुरात्मना ।

विघ्नः कृतो महाराज शूर्वरथं चरतोऽनघ ॥ १८५
सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु नृपतिस्तक्षकाय चुकोप ह ।
उत्तङ्कवाक्यहविषा दीप्तोऽग्निर्हविषा यथा ॥ १८६
अपृच्छत्स तदा राजा भक्षिणः स्वान्सुदुःखितः ।

उत्तङ्कस्यैव सांनिध्ये पितुः स्वर्गमतिं प्रति ॥ १८७
तदैव हि स राजेन्द्रो दुःखशोकाप्लुतोऽभवत् ।

यदैव वृत्तं पितरमुत्तङ्कादशृणोत्तदा ॥ १८८

(अथ पौलोमपर्व ॥ ४ ॥)

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सौतिसौनकसंवादमुखेन कथोपोद्घातः ॥ १ ॥

रौमहर्षणपुत्र उग्रश्रवाः सौतिः पौराणिको
नैमिशारण्ये शौनकस्य कुलपतेर्द्वादशवार्षिके स-
त्रे ऋषीन्भ्यागतानुपतस्ये ॥ १

पौराणिकः पुराणे कृतश्रमः स कृताञ्जलि-
स्तानुवाच । 'मयोत्तङ्गस्य चरितमशेषमुक्तं जन-
मेजयस्य सार्षपसत्रे निमित्तान्तरमिदमपि ।' किं
भवन्तः श्रोतुमिच्छन्ति किमहं ब्रवाणीति ॥ २
तमृषय ऊचुः ।

परं रौमहर्षणे प्रवक्ष्यामस्त्वां नः प्रतिवक्ष्यसि
वचः श्रुश्रूषतां कथायोगं नः कथायोगे ॥ ३

तत्र भगवान् कुलपतिस्तु शौनकोऽग्निशरण-
मध्यास्ते । 'दीर्घसत्रतात्सर्वाः कथाः श्रोतुं का-
लोस्ति ॥'

योऽसौ दिव्याः कथा वेद देवतासुरसंश्रिताः ।
मनुष्योरगमन्धर्वकथा वेद च सर्वशः ॥ ५

॥ इति श्रीभन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

भृगुवंशकथनम् ॥ १ ॥ पौलोमोपाख्यानम् ॥ २ ॥ पुलोमापहारः ॥ ३ ॥ पुलोमाग्निसंवादः ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।

पुराणमखिलं तात पिता तेऽधीतवान्पुरा ।
'भारताध्ययनं सर्वं कृण्वैपायनात्तदा ।'
कच्चित्तमपि तत्सर्वमधीषे रौमहर्षणे ॥ १

पुराणे हि कथा दिव्या आदिर्वशाश्च धीमताम् ।
कथ्यन्ते ये पुराऽस्माभिः श्रुतपूर्वाः पितुस्तव ॥ २

तत्र वंशमहं पूर्वं श्रोतुमिच्छामि भार्गवम् ।
कथयस्व कथामेतां कल्पाः साः श्रवणे तव ॥ ३

सौतिरुवाच ।

यदधीतं पुरा सम्यग्द्विजश्रेष्ठैर्महात्मभिः ।
वैशंपायनविश्वामित्रैस्तैश्चापि कथितं यथा ॥ ४

यदधीतं च पित्रा मे सम्यक् ततो मया ।
तावच्छृणुष्व यो देवैः सेन्द्रैः सर्पिमरुद्गणैः ॥ ५

पूजितः प्रवरो वंशो भार्गवो भृगुनन्दन ।
इमं वंशमहं पूर्वं भार्गवं ते महामुने ॥ ६

निगदामि यथायुक्तं पुराणाश्रयसंयुतम् ।
भृगुर्महर्षिर्भगवान्ब्रह्मण्य वै स्वयंभूवा ॥ ७

प्रतिपाल्यतां प्रतीक्ष्यतां ॥ ७ ॥ वारिमः ब्रह्मयज्ञीयाभिः ॥ १ ॥
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

कल्पाः समर्थाः । तव वृत्तः श्रोतुमिति संबन्धः ॥ ३ ॥
यथायुक्तं कथायुक्तं इत्यपि पाठः । पुराणस्य आश्रयः उपोद्घातः

वृक्षस्य क्रतौ जातः पावकादिति नः श्रुतम् ।
 भृगोः मुदयितः पुत्रश्च्यवनो नाम भार्गवः ॥ ८
 च्यवनस्य च दायादः प्रमतिर्नाम धार्मिकः ।
 प्रमतेरप्यभूत्पुत्रो घृताच्यां रुरित्युत ॥ ९
 रुरोरपि सुतो जज्ञे शुनको वेदपारगः ।
 प्रमद्वरायां धर्मात्मा तव पूर्वपितामहः ॥ १०
 तपस्वी च यशस्वी च श्रुतवान्ब्रह्मविचमः ।
 धार्मिकः सत्यवादी च नियतो नियताशनः ॥ ११
 शौनक उवाच ।
 सूतपुत्र यथा तस्य भार्गवस्य महात्मनः ।
 च्यवनस्य परित्यातं तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः ॥ १२
 सौतिरुवाच ।
 भृगोः मुदयिता भार्या पुलोमेत्यभिविश्रुता ।
 तस्यां समभवद्भर्तो भृगुवीर्यसमुद्भवः ॥ १३
 तस्मिन्मर्मेऽथ संभूते पुलोमायां भृगुद्वह ।
 समये समशीलिन्यां धर्मपत्न्यां यशस्विनः ॥ १४
 अभिषेकाय निष्क्रान्ते भृगौ धर्मभृतां वरे ।
 आश्रमं तस्य रक्षोऽथ पुलोमाऽभ्याजगाम ॥ १५
 तं प्रविश्याश्रमं दृष्ट्वा भृगोर्भार्यामनिन्दिताम् ।
 हृच्छयेन समाविष्टो विचेताः समपद्यत ॥ १६
 अभ्यागतं तु तद्रक्षः पुलोमा चारुदर्शना ।
 न्यमन्त्रयत वन्येन फलमूलादिना तदा ॥ १७
 तां तु रक्षस्तदा ब्रह्महृच्छयेनाभिपीडितम् ।
 दृष्ट्वा हृष्टमभूद्राजजिहीर्षुस्तामनिन्दिताम् ॥ १८
 जातमित्यब्रवीत्कार्यं जिहीर्षुर्मुदितः शुभाम् ।
 सा हि पूर्वं वृता तेन पुलोम्ना तु शुचिसिता ॥ १९
 तां तु प्रादात्पिता पश्चाद्भगवे शास्त्रवत्तदा ।
 तस्य तत्किञ्चिदं नित्यं हृदि वर्तते भार्गव ॥ २०
 इदमन्तरमित्येवं हर्तुं चक्रे मनस्तदा ।
 अथाग्निसुरणेऽपश्यञ्ज्वलन्तं जातवेदसम् ॥ २१
 तमपृच्छत्ततो रक्षः पावकं ज्वलितं तदा ।

अस्य मे कस्य भार्येयमग्रे पृच्छे क्रतेन वै ॥ २२
 श्रुत्वा त्वमसि देवानां वद पावकं पृच्छते ।
 मया हीयं वृता पूर्वं भार्यायै वरवर्णिनी ॥ २३
 पश्चादिमां पिता प्रादाद्भगवेऽनृतकारकः ।
 सेयं यदि वरारोहा भृगोर्भार्या रहोगता ॥ २४
 तथा सत्यं समाख्याहि जिहीर्षाम्याश्रमादिमाम् ।
 स मन्युस्तत्र हृदयं प्रदहन्निव तिष्ठति ॥ २५
 मत्पूर्वभार्या यदिमां भृगुराप सुमध्यमात् ।
 'असंमतमिदं मेऽद्य हरिष्याम्याश्रमादिमाम्' ॥ २६
 सौतिरुवाच ।
 एवं रक्षस्तमामन्य ज्वलितं जातवेदसम् ।
 शङ्कमानं भृगोर्भार्या पुनःपुनरपृच्छत ॥ २७
 त्वमग्रे सर्वभूतानामन्तश्चरसि नित्यदा ।
 साक्षिवत्पुण्यपापेषु सत्यं ब्रूहि कवे वचः ॥ २८
 मत्पूर्वभार्याऽपहृता भृगुणाऽनृतकारिणा ।
 सेयं यदि तथा मे त्वं सत्यमाख्यातुमर्हसि ॥ २९
 श्रुत्वा त्वत्तो भृगोर्भार्या हरिष्याम्याश्रमादिमाम् ।
 जातवेदः पश्यतस्ते वद सत्यां गिरं मम ॥ ३०
 सौतिरुवाच ।
 तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा सप्तार्चिर्दुःखितोऽभवत् ।
 'सत्यं वदामि यदि मे शापः स्याद्ब्रह्मवित्तमात् ॥ ३१
 असत्यं चेदहं ब्रूयां पतिष्ये नरकान्भुवम् ।'
 भीतोऽनृताच्च शापाच्च भृगोरित्यब्रवीच्छनैः ॥ ३२
 तया वृता पुलोमेयं पूर्वं दानवनन्दन ।
 किं त्वयं विधिना पूर्वं मन्त्रवन्न वृता तया ॥ ३३
 पित्रा तु भृगवे दत्ता पुलोमेयं यशस्विनी ।
 ददाति न पिता तुभ्यं वरलोभान्महायज्ञाः ॥ ३४
 अथेमां वेददृष्टेन कर्मणा विधिपूर्वकम् ।
 भार्यामृषिर्भृगुः प्राप मां पुरस्कृत्य दानव ॥ ३५
 सेयमित्यवगच्छामि नानृतं वक्तुमुत्सहे ।
 नानृतं हि सदा लोके पूज्यते दानवोत्तम ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

तत्संयुतं ॥ ७ ॥ आत्ये किल रुदतीं कन्यां रोदननिवृत्त्यर्थं
 भीषयितुं पित्रोर्कं दे रक्ष एनां गृहाणेति । तावदेव गृहे
 सन्निहितेन रक्षसा वृता ममेयं भार्येति ॥ १९ ॥ शङ्कमानं

छलवचनेन पूर्वं मह्यं दत्ता पश्चाद्विधिपूर्वकं भृगवे दत्ताऽतो मम
 वा भृगोर्भावार्येति सन्दिहानम् ॥ २७ ॥ कवे सर्वज्ञ ॥ २८ ॥
 पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

च्यवनोत्पत्तिं रक्षोविनाशश्च ॥ १ ॥ अग्नेर्भृगुशापः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

अग्नेरथ वचः श्रुत्वा तद्रक्षः प्रजहार ताम् ।
 ब्रह्मन्वराहरूपेण मनोमारुतरंहसा ॥ १
 ततः स गर्भो निवसन्कुक्षौ भृगुकुलोद्भवः ।
 रोषान्मातुष्युतः कुक्षेऽव्यवनेन सोऽभवत् ॥ २
 तं दृष्ट्वा मातुर्दराक्षुतमादित्यवर्चसम् ।
 तद्रक्षो भस्मसाद्भूतं पपात परिमुच्य ताम् ॥ ३
 सा तमादाय सुश्रोणी ससार भृगुनन्दनम् ।
 च्यवनं भार्गवं पुत्रं पुलोमा दुःस्वमूर्च्छिता ॥ ४
 तां ददर्श स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ।
 रुदतीं बाष्पपूर्णाक्षीं भृगोर्भार्यामनिन्दिताम् ॥ ५
 सान्त्वयामास भगवान्वधूं ब्रह्मा पितामहः ।
 अश्रुविन्दूज्ज्वा तस्याः प्रावर्तत महानदी ॥ ६
 आवर्तन्ती सृतिं तस्या भृगोः पत्न्यास्तपस्विनः ।
 तस्या मार्गं स्रुतवतीं दृष्ट्वा सृतिं तदा ॥ ७
 नाम तस्यास्तदा नद्याश्चक्रे लोकपितामहः ।
 वधूसरेति भगवांश्च्यवनस्याश्रमं प्रति ॥ ८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि

स एवं च्यवनो जज्ञे भृगोः पुत्रः प्रतापवान् ।
 तं ददर्श पिता तत्र च्यवनं तां च भामिनीम् ।
 स पुलोमां ततो भार्या पप्रच्छ कुपितो भृगुः ॥ ९
 भृगुरुवाच ।
 केनासि रक्षसे तस्मै कथिता त्वं जिहीर्षवे ।
 न हि त्वां वेद तद्रक्षो मद्रार्या चारुहासिनीम् ॥ १०
 तत्त्वमाख्याहि तं ह्यद्य शमुमिच्छाम्यहं रुषा ।
 बिभेति को न शापान्मे कस्य चायं व्यतिक्रमः ॥ ११
 पुलोमोवाच ।
 अग्निना भगवंस्तस्मै रक्षसेऽहं निवेदिता ।
 ततो मामनयद्रक्षः क्रोशन्तीं कुररीमिव ॥ १२
 साऽहं तव स्रुतस्यास्य तेजसा परिमोक्षिता ।
 भस्मीभूतं च तद्रक्षो मामुत्सृज्य पपात वै ॥ १३
 सौतिरुवाच ।
 इति श्रुत्वा पुलोमाया भृगुः परममन्युमान् ।
 अशापामिमतिकुदः सर्वमक्षो भविष्यति ॥ १४

पौलोमपर्वणि षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

श्रोत्रेणाभिहित आरभोपसीदतः ॥ १ ॥ ब्रह्मोक्तस्यान्वयवचनेनाग्नेः संतोषः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

शप्तस्तु भृगुणा वहिः कुद्वो वाक्यमथाब्रवीत् ।
 किमिदं साहसं ब्रह्मन्कृतवानसि मां प्रति ॥ १
 धर्मे प्रयतमानस्य सत्यं च वदतः समम् ।
 पृष्ठो यदब्रवं सत्यं व्यभिचारोऽत्र को मम ॥ २
 पृष्ठो हि साक्षी यः साक्ष्यं जानानोऽप्यन्यथा वदेत् ।
 स पूर्वानात्मनः सप्त कुले हन्यात्तथाऽपरान् ॥ ३
 यश्च कार्यार्थतत्त्वज्ञो जानानोऽपि न भाषते ।
 सोऽपि तेनैव पापेन लिप्यते नात्र संशयः ॥ ४

तेन च्युतत्वेन हेतुना ॥ २ ॥ आवर्तन्ती सृतिं तस्याः ।
 सृतिं मार्गं । अनुवर्त्य स्रुता तस्या इति पाठान्तरं ॥ ७ ॥

शक्तोऽहमपि शप्तुं त्वां मान्यास्तु ब्राह्मणा मम ।
 जानतोऽपि च ते ब्रह्मन्कथयिष्ये निबोध तत् ॥ ५
 योगेन बहुधाऽऽत्मानं कृत्वा तिष्ठामि भूर्तिषु ।
 अग्निहोत्रेषु सत्रेषु क्रियासु च मन्त्रेषु च ॥ ६
 वेदोक्तेन विधानेन मयि यदूयते हविः ।
 देवताः पितरश्चैव तेन तृप्ता भवन्ति वै ॥ ७
 आपो देवगणाः सर्वे आपः पितृगणास्तथा ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च देवानां पितृभिः सह ॥ ८
 देवताः पितरस्तस्मात्पितरश्चापि देवताः ।

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

समे पक्षपातहीनं । व्यभिचारः अपराधः ॥ २ ॥ आपः शोकाज्ज-

एकीभूताश्च दृश्यन्ते पृथक्त्वेन च पर्वसु ॥ ९
 देवताः पितरश्चैव भुञ्जते मयि यद्धुतम् ।
 देवतानां पितॄणां च मुखमेतदहं स्मृतम् ॥ १०
 अमावास्यां हि पितरः पौर्णमास्यां हि देवताः ।
 मन्मुखेनैव हूयन्ते भुञ्जते च हुतं हविः ॥ ११
 सर्वभक्षः कथं त्वेषां भविष्यामि मुखं त्वहम् ।
 सौतिरुवाच ।

चिन्तयित्वा ततो वद्विश्वक्रे संहारमात्मनः ॥ १२
 द्विजानामग्निहोत्रेषु यज्ञसत्रक्रियासु च ।
 निरीकारवषट्काराः स्वधास्वाहाविवर्जिताः ॥ १३
 विनाऽग्निना प्रजाः सर्वास्तत आसन्सुदुःखिताः ।
 अथर्षयः समुद्विग्ना देवान् गत्वाभुवन्वचः ॥ १४
 अग्निनाशात्क्रियाभ्रंशोद्धान्ता लोकास्त्रयोऽनघाः ।
 विधध्वमत्र यत्कार्यं न स्यात्कालात्ययो यथा ॥ १५
 अथर्षयश्च देवाश्च ब्रह्माणमुपगम्य तु ।
 अग्नेरावेदयन्क्षार्यं क्रियासंहारमेव च ॥ १६
 भृशुणा वै महाभाग शस्रोऽग्निः कारणान्तरे ।
 कथं देवमुखो भूत्वा यज्ञभागाग्रभुक् तथा ॥ १७
 हुतभुक्सर्वलोकेषु सर्वभक्षत्वमेष्यति ।
 सौतिरुवाच ।
 श्रुत्वा तु तद्वचस्तेषामग्निमाहूय विश्वकृत् ॥ १८
 उवाच वचनं भ्रष्टं भूतभावनमव्ययम् ।
 लोकानामिह सर्वेषां त्वं कर्ता चान्त एव च ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

रुरुचरितं ॥ १ ॥ मेनकात्मजायाः प्रमद्वरायाः रुरुणा सह निवाहप्रसङ्गः ॥ २ ॥ प्रमद्वरायाः सर्पदेशेन स्तोदुःखम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

स चापि च्यवनो ब्रह्मन्भार्गवोऽजनयत्सुतम् ।
 मुकन्यायां महात्मानं प्रमतिं दीप्ततेजसम् ॥ १

प्रवृत्तयोऽग्नौ हूयमाना देवपितृरूपाः । अग्नौ हुता आप एव देव-
 ताशरीररूपेण परिणमन्त इत्यर्थः ॥ ८ ॥ देवादिभावस्यापि
 कर्मप्राप्त्या देवानां पितॄणां च मिथो भेदो नास्त्येव तुल्यहेतुक-
 तादिसाह देवता इति ॥ ९ ॥ अमावास्यां अमावास्यायां हूयन्ते

प्रमतिस्तु रुरुं नाम घृताच्यां समजीजनत् ।
 रुरुः प्रमद्वरायां तु शुनकं समजीजनत् ॥ २
 शुनकस्तु महासत्वः सर्वभार्गववन्दनः ।

इज्यन्ते ॥ ११ ॥ संहारं तिरोभावं ॥ १२ ॥ भक्षयन्ति मक्ष-
 यिष्यन्ति ॥ १३ ॥ क्रव्यादा मांसभक्षिणी ॥ १४ ॥ स्वप्रभावात्
 अग्निप्रेरणया । तस्य धागधिष्ठानत्वात्तत्प्रेरणयैव विनिर्गतं क्षापं
 ॥ १५ ॥ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

जातस्तपसि तीव्रे च स्थितः स्थिरयशास्ततः ॥३॥
 तस्य ब्रह्मन्सरोः सर्वं चरितं भूरितेजसः ।
 विस्तरेण प्रवक्ष्यामि तच्छृणु त्वमशेषतः ॥ ४॥
 अपिरासीन्महान्पूर्वं तपोविद्यासमन्वितः ।
 स्थूलकेश इति ख्यातः सर्वभूतहिते रतः ॥ ५॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मेनकायां प्रजज्ञिबान् ।
 गन्धर्वराजो विप्रर्षे विश्वावसुरिति स्मृतः ॥ ६॥
 अप्सरा मेनका तस्य तं गर्भं भृगुनन्दन ।
 उत्ससर्ज यथाकालं स्थूलकेशाश्रमं प्रति ॥ ७॥
 उत्सृज्य चैव तं गर्भं नद्यास्तीरे जगाम सा ।
 अप्सरा मेनका ब्रह्मभिर्दया निरपत्रपा ॥ ८॥
 कन्याममरगर्भाभां ज्वलन्तीमिव च श्रिया ।
 तां ददर्श समुत्सृष्टां नदीतीरे महानृषिः ॥ ९॥
 स्थूलकेशः स तेजस्वी विजने बन्धुवर्जिताम् ।
 स तां दृष्ट्वा तदा कन्यां स्थूलकेशो महाद्विजः १०॥
 जग्राह च मुनिश्रेष्ठः कृपाविष्टः पुपोष च ।
 वष्टुषे सा वरारोहा तस्याश्रमपदे शुभे ॥ ११॥
 जातकाद्याः क्रियाश्चास्या विधिपूर्वं यथाक्रमम् ।
 स्थूलकेशो महाभागश्चकार सुमहानृषिः ॥ १२॥
 प्रमदाभ्यो वरा सा तु सत्त्वरूपगुणान्विता ।
 ततः प्रमदरेत्यस्या नाम चक्रे महानृषिः ॥ १३॥
 तामाश्रमपदे तस्य रुरुर्दृष्ट्वा प्रमद्वराम् ।
 बभूव किल धर्मात्मा मदनोपहतस्तदा ॥ १४॥
 पितरं सखिभिः सोऽथ श्रावयामास भार्गवम् ।
 प्रमतिश्चाभ्ययाचत्तां स्थूलकेशं यशस्विनम् ॥१५॥

ततः प्रादात्पिता कन्यां रुवे तां प्रमद्वराम् ।
 विवाहं स्थापयित्वाग्रे नक्षत्रे भगदैवते ॥ १६॥
 ततः कतिपयाहस्य विवाहे समुपस्थिते ।
 सखीभिः क्रीडती सार्धं सा कन्या वरवर्णिनी १७॥
 नापश्यत्संग्रमुप्तं वै भुजंगं तिर्यगायतम् ।
 पदा चैनं समाक्रामन्मुमूर्षुः कालचोदिता ॥१८॥
 स तस्याः संग्रमत्तायाश्चोदितः कालधर्मेणा ।
 विषोपलिप्तान्दशनान्भृशमङ्गे न्यपातयत् ॥ १९॥
 सा दृष्ट्वा तेन सर्पेण पपात सहसा भुवि ।
 विवर्णा विगतश्रीका भ्रष्टाभरणचेतना ॥ २०॥
 निरानन्दकरी तेषां बन्धूनां मुक्तसूर्धजा ।
 व्यसुरप्रेक्षणीया सा प्रेक्षणीयतमाऽभवत् ॥ २१॥
 प्रसृप्तेवाभवद्यापि भुवि सर्पविषादिता ।
 भूयो मनोहरतरा बभूव तनुमध्यमा ॥ २२॥
 ददर्श तां पिता चैव ये चैवान्ये तपस्विनः ।
 विचेष्टमानां पतितां भूतले पद्मवर्चसम् ॥ २३॥
 ततः सर्वे द्विजवराः समाजग्मुः कृपान्विताः ।
 स्वस्त्यात्रेयो महाजालुः कुशिकः शङ्खमेखलः ॥२४॥
 उद्दालकः कठञ्चैव श्वेतञ्चैव महायशः ।
 भरद्वाजः कौणकुत्स्य आर्ष्टिषेणोऽथ गौतमः ॥२५॥
 प्रमतिः सह पुत्रेण तथान्ये वनवासिनः ।
 तां ते कन्यां व्यसुं दृष्ट्वा भुजंगस्य विषादिताम् ॥२६॥
 रुरुदुः कृपयाऽविष्टा रुरुस्तातो बहिर्ययौ ।
 ते च सर्वे द्विजश्रेष्ठास्तत्रैवोपाविशस्तदा ॥ २७॥

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

वेषदूतवचनेन रुद्रकृतस्वार्धादुः प्रदानेन प्रमद्वराजीवनं तथा सह रुतर्विवाहम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 तेषु तत्रोपनिष्ठेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 रुरुभुक्तोऽगहनं वनं गत्वाऽतिदुःखितः ॥ १॥

शूनकस्तु शौनकस्त्वमिति पाठान्तरम् ॥ ३ ॥ प्रजज्ञिबान्
 उत्पादितवान् ॥ ६ ॥ कतिपयाहस्य कतिपयाहस्य इति पाठः

शोकेनाभिहतः सोऽथ विलपन्करुणं बहु ।
 अब्रवीद्वचनं शोचन्प्रियां स्मृत्वा प्रमद्वराम् ॥ २॥
 श्वेते सा भुवि तन्वङ्गी मम शोकविवर्धिनी ।

नारदः कतिपयाहस्य गतेष्विलप्यः ॥ १७ ॥ कालधर्मेणा मुन्युना
 ॥ १९ ॥ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

‘प्राणानपहरन्तीव पूर्णचन्द्रनिभानना ॥ ३
 यदि पीनायतश्रोणी पद्मपत्रनिभेक्षणा ।
 मुमुर्षुरपि मे प्राणानादायाशु गमिष्यति ॥ ४
 पितृमातृसखीनां च लुप्तपिण्डस्य तस्य मे ।
 बान्धवानां च सर्वेषां किं नु दुःखमतःपरम् ॥ ५
 यदि दत्तं तपस्तप्तं गुरवो वा मया यदि ।
 सम्यगाराधितास्तेन संजीवतु मम प्रिया ॥ ६
 यथा च जन्मप्रभृति यतात्माऽहं धृतव्रतः ।
 प्रमद्वरा तथाद्यैषा समुत्तिष्ठतु भामिनी ॥ ७
 [एवं लालप्यतस्तस्य भार्यार्थे दुःखितस्य च ।
 देवदूतस्तदाऽभ्येत्य वाक्यमाह रुद्रं वने ॥] ८
 ‘कृष्णे विष्णौ हृषीकेशे लोकेऽसुरविद्रिषि ।
 यदि मे निश्चला भक्तिर्मम जीवतु सा प्रिया ॥ ९
 विलप्यमाने तु रुरौ सर्वे देवाः कृपान्विताः ।
 दूतं प्रस्थापयामासुः संदिश्यास्य हितं वचः ॥ १०
 स दूतस्तरितोऽभ्येत्य देवानां प्रियकृच्छुचिः ।
 उवाच देववचनं रुरुमाभाष्य दुःखितम् ॥ ११
 देवैः सर्वैरहं ब्रह्मन्नेषितोऽस्मि तवान्तिकम् ।
 तद्धितं त्वद्धितैरुक्तं शृणु वाक्यं द्विजोत्तम ॥ १२
 अभिघत्से ■ यद्वाचा रुरो दुःखाश्च तन्मृषा ।
 न तु मर्त्यस्य धर्मात्मनायुरस्ति गतायुषः ॥ १३
 गतायुरेषा कृपणा गन्धर्वाप्सरसोः सुता ।
 तस्माच्छोके मनस्तात मा कृथास्त्वं कथंचन ॥ १४
 उपायश्चात्र विहितः पूर्वं देवैर्महात्मभिः ।
 तं यदीच्छसि कर्तुं तं प्राप्स्यसीह प्रमद्वराम् ॥ १५
 रुरुवाच ।
 क उपायः कृतो देवैर्हृदि तत्त्वेन खेचर ।
 करिष्येऽहं तथा श्रुत्वा त्रातुमर्हति मां भवान् ॥ १६
 देवदूत उवाच ।
 आयुषोऽर्थं प्रयच्छ त्वं कन्यायै भृगुनन्दन ।

एवमुत्थास्यति रुरो तव भार्या प्रमद्वरा ॥ १७
 रुरुवाच ।
 आयुषोऽर्थं प्रयच्छामि कन्यायै खेचरोत्तम ।
 शृङ्गाररूपाभरणा समुत्तिष्ठतु मे प्रिया ॥ १८
 सौतिरुवाच ।
 ततो गन्धर्वराजश्च देवदूतश्च सप्तमौ ।
 धर्मराजमुपेत्येदं वचनं प्रत्यभाषताम् ॥ १९
 धर्मराजायुषोऽर्थेन रुरोभार्या प्रमद्वरा ।
 समुत्तिष्ठतु कल्याणी भृतैव यदि मन्यसे ॥ २०
 धर्मराज उवाच ।
 प्रमद्वरा रुरोभार्या देवदूत यदीच्छसि ।
 उत्तिष्ठत्वायुषोऽर्थेन रुरोरेव समन्विता ॥ २१
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्ते ततः कन्या सोदतिष्ठत्प्रमद्वरा ।
 रुरोस्तस्यायुषोऽर्थेन मुनेव वरवर्णिनी ॥ २२
 एतदुष्टं भविष्ये हि रुरोरुत्तमतेजसः ।
 आयुषोऽतिप्रवृद्धस्य भार्यार्थेऽर्धमलुप्यत ॥ २३
 तत इष्टेऽहनि तयोः पितरौ चक्रतुर्मृदा ।
 विवाहं तौ च रेमाते परस्परहितैषिणौ ॥ २४
 स लब्ध्वा दुर्लभां भार्यां पद्मकिञ्जल्कसुप्रभाम् ।
 व्रतं चक्रे विनाशाय जिह्मगानां धृतव्रतः ॥ २५
 स दृष्ट्वा जिह्मगान्सर्वोस्तीव्रकोपसमन्वितः ।
 अभिहन्ति यथासत्त्वं गृह्य प्रहरणं सदा ॥ २६
 स कदाचिद्वनं विप्रो रुरुरभ्यागमन्महत् ।
 शयानं तत्र चापश्यदुण्डुभं वयसान्वितम् ॥ २७
 तत उद्यम्य दण्डं स कालदण्डोपमं तदा ।
 जिघांसुः कुपितो विप्रस्तमुवाचाथ दुण्डुभः ॥ २८
 नापराध्यामि ते किञ्चिदहमद्य तपोधन ।
 संरम्भाच्च किमर्थं मामभिहंसि रुषान्वितः ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

रुरुडुभसंवादः ॥ १ ॥

रुरुवाच ।

मम प्राणसमा भार्या दष्टासीद्भुजगेन ह ।
 तत्र मे समयो घोर आत्मनोरग वै कृतः ॥ १
 भुजगं वै सदा हन्यां यं यं पश्येयमित्युत ।
 ततोऽहं त्वां जिघांसामि जीवितेनाद्य मोक्ष्यसे ॥ २
 डुण्डुभ उवाच ।
 अन्ये ते भुजगा ब्रह्मन्ये दशन्तीह मानवान् ।
 डुण्डुभान्हिगन्धेन न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥ ३
 एकानर्थान्पृथग्धर्मानेकदुःखान्पृथक्सुखान् ।
 डुण्डुभान्धर्मविद्वत्त्वा न त्वं हिंसितुमर्हसि ॥ ४

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

डुण्डुभचरितम् ॥ १ ॥

डुण्डुभ उवाच ।
 सखा बभूव मे पूर्वं खगमो नाम वै द्विजः ।
 भृशं संशितवाक्तात तपोबलसमन्वितः ॥ १
 स मया क्रीडता बाल्ये कृत्वा तार्णं भुजंगमम् ।
 अग्निहोत्रे प्रसक्तस्तु भीषितः प्रमुमोह वै ॥ २
 लब्ध्वा स च पुनः संज्ञां भामुवाच तपोधनः ।
 निर्दहन्निव कोपेन सत्यवाक्संशितव्रतः ॥ ३
 यथावीर्यस्त्वया सर्पः कृतोऽयं मद्विभीषया ।
 तथावीर्यो भुजगस्त्वं मम शापाद्भविष्यसि ॥ ४
 तस्याहं तपसो वीर्यं जानन्नासं तपोधन ।
 भृशमुद्विग्नहृदयस्तमवोचमहं तदा ॥ ५
 प्रणतः संभ्रमाच्चैव प्राञ्जलिः पुरतः स्थितः ।
 सखेति हसतेदं ते नमार्थं वै कृतं मया ॥ ६

सौतिरुवाच ।

इति श्रुत्वा वचस्तस्य डुण्डुभस्य रुरुस्तदा ।
 नावधीद्वयसंविग्रमृषिं मत्त्वाऽथ डुण्डुभम् ॥ ५
 उवाच चैनं भगवान्रुरुः संशमयन्निव ।
 केन त्वं भुजग ब्रूहि कोऽसीमां विक्रियार् गतः ॥ ६
 डुण्डुभ उवाच ।
 अहं पुरा हरो नाम्ना ऋषिरासं सहस्रपात् ।
 सोऽहं शापेन विप्रस्य भुजगत्वमुपागतः ॥ ७
 रुरुवाच ।
 किमर्थं शप्तवान्कुद्धो द्विजस्तां भुजगोत्तम ।
 कियन्तं चैव कालं ते वपुरेतद्भविष्यति ॥ ८

क्षन्तुमर्हसि मे ब्रह्मज्ञापोऽयं विनिवर्त्यताम् ।
 सोऽथ मामब्रवीद्दृष्ट्वा भृशमुद्विग्नचेतसम् ॥ ७
 मुहुरुष्णं विनिःश्वस्य घृसंभ्रान्तस्तपोधनः ।
 नानृतं वै मया प्रोक्तं भवितेदं कथंचन ॥ ८
 यत्तु वक्ष्यामि ते वाक्यं शृणु तन्मे तपोधन ।
 श्रुत्वा च हृदि ते वाक्यमिदमस्तु सदाऽनघ ॥ ९
 उत्पत्स्यति रुरुर्नाम प्रमतेरात्मजः शुचिः ।
 तं दृष्ट्वा श्लापमोक्षस्ते भविता नचिरादिव ।
 'एवमुक्तस्तु तेनाहमुरगत्वमवाप्तवान् ॥' १०
 स त्वं रुररिति ख्यातः प्रमतेरात्मजोऽपि च ।
 स्वरूपं प्रतिपद्याहमद्य वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ११
 सौतिरुवाच ।
 स डौण्डुभं परित्यज्य रूपं विप्रर्षभस्तदा ।

अहिगन्धेन सर्पसादृश्यमात्रेण ॥ ३ ॥ एकानर्थान् एकः
 समानः अनर्थः जनकर्तृकहिंसादिरूपो येषां तान् । पृथक्
 सर्पजालुचितप्राणहरणादिविलक्षणो धर्मो लक्षणं येषां ते ।
 एकं तुल्यं विलेपायत्वादिरूपं दुःखं येषां तान् । पृथक् हविर्मा-

गादिभ्यो भिन्नं भेकमक्षणादि सुखं येषां तान् । धर्मवित् कृताप-
 राधस्यैव दण्डो नदन्यस्येति धर्मस्तज्ज्ञः ॥ ४ ॥ दशमो-
 ऽध्यायः ॥ १० ॥

संशितवाक् तीक्ष्णवचनः ॥ १ ॥ तार्णं तुण्मयम् ॥ २ ॥

स्वरूपं भास्वरं भूयः प्रतिपेदे महायशाः ॥ १२
इदं चोवाच वचनं हरुमप्रतिमौजसम् ।
अहिंसा परमो धर्मः सर्वप्राणभृतां वर ॥ १३
तस्मात्प्राणभृताः सर्वाश्च हिंसाद्ब्राह्मणः कश्चित् ।
ब्राह्मणः सौम्य एवेह भवतीति परा श्रुतिः ॥ १४
वेदेवेदाङ्गविघ्नम सर्वभूताभयप्रदः ।
अहिंसा सत्यवचनं क्षमा चेति विनिश्चितम् ॥ १५
ब्राह्मणस्य परो धर्मो वेदानां धारणापि च ।

क्षत्रियस्य हि यो धर्मः स नेहेष्येत वै तव ॥ १६
दण्डधारणमुग्रतं प्रजानां परिपालनम् ।
तदिदं क्षत्रियस्यासीत्कर्म वै शृणु मे सरो ॥ १७
जनमेजयस्य यज्ञेऽग्निन्सर्पाणां हिंसनं पुरा ।
परित्राणं च भीतानां सर्पाणां ब्राह्मणादपि ॥ १८
तपोवीर्यबलोपेताद्वेदेवेदाङ्गपारगात् ।
आस्तीकाद्विजमुख्याद्वै सर्पसत्रे द्विजोत्तम ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

जनमेजयसर्पसत्रप्रस्तावः ॥ १ ॥

रुरुवाच ।
कथं हिंसितवान्सर्पान्स राजा जनमेजयः ।
सर्पा वा हिंसितास्तत्र किमर्थं द्विजसत्तम ॥ १
किमर्थं मोक्षिताश्चैव पद्मगास्तेन धीमता ।
आस्तीकेन द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २
ऋषिरुवाच ।
श्रोष्यसि त्वं सरो सर्वमास्तीकचरितं महत् ।
ब्राह्मणानां कथयतां स्वरावान्गमने ह्यहम् ॥ ३
सौतिरुवाच ।
'इत्युक्त्वान्तर्हिते योगात्तस्मिन्निषिवरे प्रभौ ।
संभ्रमाविष्टहृदयो रुरुर्मेने तदद्भुतम् ॥' ४

बलं परममास्थाय पर्यधावत्समन्ततः ।
तमृषिं नष्टमन्विच्छन्संश्रान्तो न्यपतद्भुवि ॥ ५
स मोहं परमं गत्वा नष्टसंज्ञ इवाभवत् ।
तद्वेषेर्वचनं तथ्यं चिन्तयानः पुनःपुनः ॥ ६
लब्धसंज्ञो रुरुश्चायात्तदाचख्यौ पितुस्तदा ।
'पित्रे तु सर्वमाख्याय दुण्डुभस्य बचोऽर्थवत् ॥ ७
अपृच्छत्पितरं भूयः सोस्तीकस्य वचस्तदा ।
आख्यापयत्तदाऽऽख्यानं दुण्डुभेनाथ कीर्तितम् ८
तत्कीर्त्यमानं भगवञ्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
पिता चास्य तदाख्यानं पृष्टः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

समाप्तं पौलोमपर्व ॥

(अथास्तीकपर्व ॥ ५ ॥)

अथोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आस्तीकज्वरत्कार्ज्वराध्यायः ॥ १ ॥ अरत्कारोक्तप्रपञ्चार्ज्वराध्यायः ॥ २ ॥

शौनक उवाच ।
किमर्थं राजशार्दूलः स राजा जनमेजयः ।
सौम्यः अतीक्ष्णस्वभावः ॥ १४ ॥ परित्राणं दृष्टमिति शेषः ॥ १८ ॥
एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

सर्पसत्रेण सर्पाणां गतोऽन्तं तद्वदस्य मे ॥ १
निखिलेन यथातत्त्वं सौते सर्वमशेषतः ।
नष्टं अन्तर्हितं ॥ ५ ॥ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

आस्तीकश्च द्विजश्रेष्ठः किमर्थं जपतां वरः ॥ २
 मोक्षयामास भुजगान्प्रदीप्ताद्वसुरेतसः ।
 कस्य पुत्रः स राजासीत्सर्पसत्रं य आहरत् ॥ ३
 स च द्विजातिप्रवरः कस्य पुत्रोऽभिघत्स मे ।
 सौतिरुवाच ।
 महदाख्यानमास्तीकं यथैतत्प्रोच्यते द्विज ॥ ४
 सर्वमेतदशेषेण शृणु मे वदतां वर ।
 शौनक उवाच ।
 श्रोतुमिच्छाम्यशेषेण कथामेतां मनोरमाम् ॥ ५
 आस्तीकस्य पुराणर्षेर्ब्राह्मणस्य यशस्विनः ।
 सौतिरुवाच ।
 इतिहासमिमं विप्राः पुराणं परिचक्षते ॥ ६
 कृष्णद्वैपायनप्रोक्तं नैमिषारण्यवासिषु ।
 पूर्वं प्रचोदितः सूतः पिता मे लोमहर्षणः ॥ ७
 शिष्यो व्यासस्य मेधावी ब्राह्मणेष्विदमुक्तवान् ।
 तस्मादहमुपश्रुत्य प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥ ८
 इदमास्तीकमारुयानं तुभ्यं शौनक पृच्छते ।
 कथयिष्याम्यशेषेण सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ९
 आस्तीकस्य पिता ह्यासीत्प्रजापतिसमः प्रभुः ।
 ब्रह्मचारी यताहारस्तपस्युग्रे रतः सदा ॥ १०
 जरत्कारुरिति ख्यात ऊर्ध्वरेता महातपाः ।
 यायावराणां प्रवरो धर्मज्ञः संशितव्रतः ॥ ११
 स कदाचिन्महाभागस्तपोबलसमन्वितः ।
 चचार पृथिवीं सर्वां यत्रसार्यगृहो मुनिः ॥ १२
 तीर्थेषु च समाप्तावं कुर्वन्नतति सर्वशः ।
 चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ॥ १३
 धायुभक्षो निराहारः शुष्यन्ननिमिषो मुनिः ।
 इतस्ततः परिचरन्दीप्तावकसप्रभः ॥ १४
 अटमानः कदाचित्त्वान्स ददर्श पितामहान् ।
 लम्बमानान्महागते पादैरुर्ध्वैरवाङ्मुखान् ॥ १५
 तानब्रवीत्स दृष्ट्वैव जरत्कारुः पितामहान् ।
 के भवन्तोऽवलम्बन्ते गते ह्यस्मिन्नघोमुखाः ॥ १६
 वीरणस्तम्बके लम्बाः सर्वतः परिभक्षिते ।

मूषकेन निगूढेन गतेऽस्मिन्नित्यवासिना ॥ १७
 पितर ऊचुः ।
 यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ।
 संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्धो गच्छाम मेदिनीम् ॥ १८
 अस्माकं संततिस्त्वेको जरत्कारुरिति स्मृतः ।
 मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समास्थितः ॥ १९
 न स पुत्राञ्जनयितुं दारान्मूढश्चिकीर्षति ।
 तेन लम्बामहे गते संतानस्य क्षयादिह ॥ २०
 अनाथास्तेन नाथेन यथा दुष्कृतिनस्तथा ।
 'विषां तु संततिर्नास्ति मर्त्यलोके सुखावहा ॥ २१
 न ते लभन्ते वसतिं स्वर्गे पुण्यकृतोऽपि हि ।'
 कस्तं बन्धुरिवास्माकमनुशोचसि सत्तम ॥ २२
 ज्ञातुमिच्छामहे ब्रह्मन्को भवानिह नः स्थितः ।
 किमर्थं चैव नः शोच्याननुशोचसि सत्तम ॥ २३
 जरत्कारुरुवाच ।
 मम पूर्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
 भूत किं करवाण्यद्य जरत्कारुरहं स्वयम् ॥ २४
 पितर ऊचुः ।
 यतस्व यत्नवांस्तात संतानाय कुलस्य नः ।
 आत्मनोऽर्थेऽस्मदर्थे च धर्म इत्येव वा विभो ॥ २५
 न हि धर्मफलैस्तात न तपोऽभिः सुसंचितैः ।
 तां गतिं प्राप्नुवन्तीह पुत्रिणो यां व्रजन्ति वै ॥ २६
 तदारग्रहणे यत्नं संतत्यां च मनः कुरु ।
 पुत्रकासत्रियोगात्त्वमेतन्नः परमं हितम् ॥ २७
 जरत्कारुरुवाच ।
 न दारान्वै करिष्येऽहं न धनं जीवितार्थतः ।
 भवतां तु हितार्थाय करिष्ये दारसंग्रहम् ॥ २८
 समयेन च कर्तोऽहमनेन विधिपूर्वकम् ।
 तथा यद्युपलप्स्यामि करिष्ये नान्यथा ह्यहम् ॥ २९
 सनास्त्री या भवित्री मे दित्सिता चैव बन्धुभिः ।
 भैक्ष्यवत्तामहं कन्यामुपस्थे विधानतः ॥ ३०
 दरिद्राय हि मे भार्या को दास्यति विशेषतः ।
 प्रतिग्रहीष्ये भिक्षां तु यदि कश्चित्प्रदास्यति ॥ ३१

एवं दारक्रियाहेतोः प्रयतिष्ये पितामहाः ।

अनेन विधिना श्रमन्न करिष्येऽहमन्यथा ॥ ३२ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

वासुकिभगिन्या जरत्कारोर्विवाहः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

सतो निवेशाय तदा स विप्रः संशितव्रतः ।

महीं चचार दारार्थी न च दारानविन्दत ॥ १ ॥

स कदाचिद्वनं गत्वा विप्रः पितृवचः स्मरन् ।

चुक्रोश कन्याभिक्षार्थी तिस्रो वाचः शनैरिव ॥ २ ॥

तं वासुकिः प्रत्यगृह्णादुद्यम्य भगिनीं तदा ।

न स तां प्रतिजग्राह न सनाम्रीति चिन्तयन् ॥ ३ ॥

सनाम्रीं चोद्यतां भार्यां गृह्णीयामिति तस्य हि ।

मनो निविष्टमभवज्जरत्कारोर्महात्मनः ॥ ४ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

तमुवाच महाप्राज्ञो जरत्कारुर्महातपाः ।

किं नाम्नी भगिनीर्यं ते ब्रूहि सत्यं भुजंगम ॥ ५ ॥

वासुकिरुवाच ।

जरत्कारो जरत्कारुः स्वसेयमनुजा मम ।

प्रतिगृह्णीष्व भार्यार्थं मया दत्तां सुमध्यमाम् ।

त्वदर्थं रक्षिता पूर्वं प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ॥ ६ ॥

सौतिरुवाच ।

एवमुक्त्वा ततः प्रादान्नार्यार्थं वरवर्णिनीम् ।

स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ७ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आस्तीकोत्पत्तिः ॥ १ ॥ संक्षेपेण सर्पसोचनवृत्तान्तश्च ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

मात्रा हि भुजंगाः शप्ताः पूर्वं ब्रह्मविदां वर ।

जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ॥ १ ॥

तस्य शापस्य शान्त्यर्थं प्रददौ पन्नगोत्तमः ।

स्वसारमृषये तस्यै सुव्रताय महात्मने ॥ २ ॥

स च तां प्रतिजग्राह विधिदृष्टेन कर्मणा ।

आस्तीको नाम पुत्रश्च तस्यां जज्ञे महामनाः ॥ ३ ॥

तपस्वी च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः ।

समः सर्वस्य लोकस्य पितृमातृभयापहः ॥ ४ ॥

अथ दीर्घस्य कालस्य पाण्डवेयो नराधिपः ।

आजहार महायज्ञं सर्पसत्रमिति श्रुतिः ॥ ५ ॥

तस्मिन्प्रवृत्ते सत्रे तु सर्पाणामन्तकाय वै ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

मोचयामास ताञ्छापादास्तीकः सुमहातपाः ६

आदंश्च मातुलांश्चैव तथैवान्वान्स पन्नगान् ।

पितृंश्च तारयामास संतत्या तपसा तथा ॥ ७ ॥

व्रतैश्च विविधैर्ब्रह्मन्स्वाध्यायैश्चानृणोऽभवत् ।

देवांश्च तर्पयामास यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ ८ ॥

ऋषींश्च ब्रह्मचर्येण सन्तत्या च पितामहान् ।

अपहृत्य गुरुं भारं पितृणां संशितव्रतः ॥ ९ ॥

जरत्कारुर्गतः स्वर्गं सहितः स्वैः पितामहैः ।

आस्तीकं च सुतं प्राप्य धर्मं चालुत्तमं मुनिः ॥ १० ॥

जरत्कारुः सुमहता कालेन स्वर्गमेयिवान् ।

एतदाख्यानमास्तीकं यथावत्कथितं मया ।

प्रब्रूहि भृगुशार्दूल किमन्यत्कथयामि ते ॥ ११ ॥

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आस्तीकारुण्यानविस्तरः ॥ १ ॥ कद्रूविनतयोः कश्यपाद्वरलाभः ॥ २ ॥ कद्रुः सपौष्पक्षिर्विनताया अरुणोत्पत्तिश्च ॥ ३ ॥
विनताया अरुणदत्तः शापः ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।

सौते त्वं कथयस्वैमां विस्तरेण कथां पुनः ।
आस्तीकस्य कवेः साधोः शुश्रूषा परमा हि नः ॥ १
मधुरं कथ्यते सौम्यं श्लक्ष्णाक्षरपदं त्वया ।
प्रीयामहे भृशं तात पितेवेदं प्रभाषसे ॥ २
असञ्छुश्रूषणे नित्यं पिता हि निरतस्तव ।
आचष्टैतद्यथाऽऽरुण्यानं पिता ते त्वं तथा वद ॥ ३
सौतिरुवाच ।
आयुष्मन्निदमारुण्यानमास्तीकं कथयामि ते ।
यथाश्रुतं कथयतः सकाशाद्वै पितुर्मया ॥ ४
पुरा देवयुगे ब्रह्मन्प्रजापतिसुते शुभे ।
आस्तां भगिन्यौ रूपेण समुपेतोऽद्भुतोऽनघ ॥ ५
ते भार्ये कश्यपस्यास्तां कद्रुश्च विनता च ह ।
प्रादाचाभ्यां वरं प्रीतः प्रजापतिसमः पतिः ॥ ६
कश्यपो धर्मपत्नीभ्यां मुदा परमया युतः ।
वरातिसर्गं श्रुत्वैवं कश्यपादुत्तमं च ते ॥ ७
हर्षादप्रतिमां प्रीतिं प्रापतुः सा वरस्त्रियौ ।
वत्रे कद्रुः सुताभागान्सहस्रं तुल्यवर्चसः ॥ ८
द्वौ पुत्रौ विनता वत्रे कद्रुपुत्राधिकौ बले ।
तेजसा वपुषा चैव विक्रमेणाधिकौ च तौ ॥ ९
तस्यै भर्ता वरं प्रादादीदृशौ ते भविष्यतः ।
एवमस्त्विति तं चाह कश्यपं विनता तदा ॥ १०
यथावत्प्रार्थितं लब्ध्वा वरं दृष्ट्वाभवत्तदा ।
कृतकृत्या तु विनता लब्ध्वा वीर्याधिकौ सुतौ ॥ ११
कद्रुश्च लब्ध्वा पुत्राणां सहस्रं तुल्यवर्चसाम् ।
धार्यै प्रयत्नतो गर्भोवित्युक्त्वा स महातपाः ॥ १२
ते भार्ये वरसंतुष्टे कश्यपो वनमाविशत् ।
सौतिरुवाच ।

जनयामास विप्रेन्द्र द्वे चाण्डे विनता तदा ।
तयोरण्डानि निदधुः प्रहृष्टाः परिचारिकाः ॥ १४
सोपस्वेदेषु भाण्डेषु पञ्चवर्षशतानि च ।
ततः पञ्चशते काले कद्रुपुत्रा विनिःसृताः ॥ १५
अण्डाभ्यां विनतायास्तु मिथुनं न व्यदृश्यत ।
ततः पुत्रार्थिनी देवी व्रीडिता च तपस्विनी ॥ १६
अण्डं विभेद विनता तत्र पुत्रमपश्यत् ।
पूर्वार्धकायसंपन्नमितरेणाप्रकाशता ॥ १७
स पुत्रः क्रोधसंरब्धः शशापैनामिति श्रुतिः ।
योऽहमेवं कृतो मातस्त्वया लोभपरीतया ॥ १८
शरीरेणासमग्रेण तस्माद्दासी भविष्यति ।
पञ्च वर्षशतान्वस्या यया विस्पर्धसे सह ॥ १९
एष च त्वां सुतो मातर्दासीत्वान्मोचयिष्यति ।
यद्येनमपि मातस्त्वं मामिवाण्डविभेदनात् ॥ २०
न करिष्यस्यनङ्गं वा व्यङ्गं वापि तपस्विनम् ।
प्रतिपालयितव्यस्ते जन्मकालोऽस्य धीरया ॥ २१
विशिष्टं बलमीप्सन्त्या पञ्चवर्षशतात्परः ।
एवं शाप्त्वा ततः पुत्रो विनतामन्तरिक्षगः ॥ २२
अरुणोऽदृश्यत ब्रह्मन्प्रभातसमये तदा ।
‘उद्यन्नथ सहस्रांशुर्दृष्ट्वा तमरुणं प्रभुः ॥ २३
स्वतेजसा प्रज्वलन्तमात्मनः समतेजसम् ।
सारथ्ये कल्पयामास प्रीयमाणस्तमोनुदः ॥ २४
सोऽपि तं रथमारुह्य भानोरमिततेजसः ।
सर्वलोकप्रदीपस्य क्षमरोऽप्यरुणोऽभवत् ॥ २५
गरुडोऽपि यथाकार्लं जज्ञे पन्नगभोजनः ।
स जातमात्रो विनतां परित्यज्य खमाविशत् ॥ २६
आदास्यन्मात्मनो भोज्यमर्घं विहितमस्य यत् ।
विधात्रा भृगुशार्दूल धुधितः पतगेश्वरः ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अमृतसन्धनविषये भगवदाज्ञया देवानां विचारः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु भगिन्यौ ते तपोधन ।

अपश्यतां समायान्तयुच्चैःश्रवसमन्तिकात् ॥ १

यं ॥ देवगणाः सर्वे हृष्टरूपमपूजयन् ।

मध्यमानेऽमृते जातमश्वरत्नमनुत्तमम् ॥ २

अमोघबलमश्वानामुत्तमं जविनां वरम् ।

श्रीमन्तमजरं दिव्यं सर्वलक्षणपूजितम् ॥ ३

शौनक उवाच ।

कथं तदमृतं देवैर्मथितं क्व च शंस मे ।

‘कारणं चात्र मथने संजातममृतात्परम् ॥’

यत्र जज्ञे महावीर्यः सोऽश्वराजो महाद्युतिः ॥ ४

सौतिरुवाच ।

ज्वलन्तमचलं मेरुं तेजोराशिमनुत्तमम् ।

आक्षिपन्तं प्रभां भानोः स्वशङ्खैः काञ्चनोज्ज्वलैः ५

कनकाभरणं चित्रं देवगन्धर्वसेवितम् ।

अप्रमेयमनाधृष्यमधर्मबहुलैर्जनैः ॥ ६

व्यालैरावारितं घोरैर्दिव्यौषधिविदीपितम् ।

नाकमावृत्य तिष्ठन्तमुच्छ्रेयणं महागिरिम् ॥ ७

अगम्यं मनसाप्यन्यैर्नदीवृक्षसमन्वितम् ।

नानापतगसङ्घैश्च नादितं सुमनोहरैः ॥ ८

तस्य शृङ्गमुपास्य बहुरत्नाचितं शुभम् ।

अनन्तकल्पमद्वन्द्वं सुराः सर्वे महौजसः ॥ ९

ते मन्त्रयितुमारब्धास्तत्रासीना दिवौकसः ।

अमृताय समागम्य तपोनियमसंयुताः ॥ १०

तत्र नारायणो देवो ब्रह्माणमिदमब्रवीत् ।

चिन्तयत्सु सुरेष्वेवं मन्त्रयत्सु च सर्वशः ॥ ११

देवैरसुरसङ्घैश्च मथ्यतां कलशोदधिः ।

भविष्यत्यमृतं तत्र मध्यमाने महोदधौ ॥ १२

सर्वौषधीः समावाप्य सर्वरत्नानि चैव ह ।

मन्थध्वमुदधिं देवा वेत्स्यध्वममृतं ततः ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

मोहितैर्देवैर्मोहिण्या अमृतकलशदानम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

ततोऽब्रुविराकारैर्गिरिशङ्खैरलंकृतम् ।

मन्दरं पर्वतवरं लताजालसमाकुलम् ॥ १

नानाविहंगसंघुष्टं नानार्द्रश्लिषमाकुलम् ।

किंनरैरप्सरोभिश्च देवैरपि च सेवितम् ॥ २

एकादश सहस्राणि योजनानां समुच्छ्रितम् ।

अधोभूमेः सहस्रेषु तावत्स्येव प्रतिष्ठितम् ॥ ३

तमुद्धर्तुमशक्ता वै सर्वे देवगणास्तदा ।

विष्णुमासीनमभ्येत्य ब्रह्माणं चेदमब्रुवन् ॥ ४

भवन्तावत्र कुरुतां बुद्धिं नैःश्रेयसीं पराम् ।

मन्दरोद्धरणे यत्नः क्रियतां च हिताय नः ॥ ५

सौतिरुवाच ।

तथेति चाब्रवीद्विष्णुर्ब्रह्मणा सह भार्गव ।

अचोदयदमेयात्मा फणीन्द्रं पद्मलोचनः ॥ ६

ततोऽनन्तः समुत्थाय ब्रह्मणा परिचोदितः ।

नारायणेन चाप्युक्तस्तस्मिन्कर्मणि वीर्यवान् ॥ ७

अथ पर्वतराजानं तमनन्तो महाबलः ।

उज्जहार बलाद्ब्रह्मन्सवनं सवनौकसम् ॥ ८

ततस्तेन सुराः सार्धं समुद्रमुपतस्थिरे ।

तमूचुरमृतस्यार्थे निर्मथिष्यामहे जलम् ॥ ९

अपांपतिरथोवाच ममाप्यंशो भवेत्ततः ।

सोढाऽस्मि विपुलं मर्दं मन्दरभ्रमणादिति ॥ १०

अनन्तकल्पं अनन्तो विष्णुराकाशो वा तत ईषम्यूनम् ॥ ९ ॥

वेत्स्यध्वं लप्स्यध्वम् ॥ १३ ॥ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

ऊचुश्च कूर्मराजानमकूपारे सुरासुराः ।
 अधिष्ठानं गिरिरस्य भवान्भवितुमर्हति ॥ ११
 कूर्मेण तु तथेत्युक्त्वा पृष्ठमस्य समर्पितम् ।
 तं शैलं तस्य पृष्ठस्थं वज्रेणेन्द्रोऽभ्यपीडयत् ॥ १२
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा तथा योक्तं च वासुकिम् ।
 देवा मथितुमारब्धाः समुद्रं निधिमम्भसाम् ।
 अमृतार्थं पुरा ब्रह्मस्तथैवासुरदानवाः ॥ १३
 एकमन्तमुपाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः ॥ १४
 विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः स्थिताः ।
 अनन्तो भगवान्देवो यतो नारायणः स्थितः ॥ १५
 'वासुकेरग्रभाश्लिष्टा नागराज्ञो महासुराः ।'
 शिर उत्क्षिप्य नागस्य पुनः पुनरवाक्षिपन् ॥ १६
 वासुकेरथ नागस्य सहसा क्षिप्यतोऽसुरैः ।
 सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥ १७
 'वासुकेर्मध्यमानस्य निःसृतेन विषेण च ।
 अभवन्मिश्रितं तोयं तदा भार्गवनन्दन ॥ १८
 मथनान्मन्दरेणाथ देवदानवबाहुभिः ।
 विषं तीक्ष्णं समुद्धृतं हालाहलमिति श्रुतम् ॥ १९
 देशाथ दानवाश्चैव दग्धाश्चैव विषेण ह ।
 अपाकर्मस्ततो भीता विषादमगमस्तदा ॥ २०
 ब्रह्माणमधुवन्देवाः समेत्य मुनिपुंगवैः ।
 मध्यमानेऽमृते जातं विषं कालानलप्रभम् ॥ २१
 तेनैव तापिता लोकास्तस्य प्रतिकुरुष्व ह ।
 एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा दध्यौ लोकेश्वरं हरम् ॥ २२
 ज्यक्षं विशूलिनं रुद्रं देवदेवमुपापतिम् ।
 तदाऽथ चिन्तितो देवस्तज्ज्ञात्वा द्रुतमाययौ २३
 तस्याथ देवस्तत्सर्वमाचक्षे प्रजापतिः ।
 तच्छ्रुत्वा दधेदेवेषो लोकस्यास्य हितेप्सया ॥ २४
 अपिबत्तद्विषं रुद्रः कालानलसमप्रभम् ।
 कण्ठे स्थापितवान्देवो लोकानां हितकाम्यया २५
 यस्मात्तु नीलता कण्ठे नीलकण्ठस्ततः स्मृतः ।
 पीतमात्रे विषे तत्र रुद्रेणामिततेजसा ॥ २६

देवाः प्रीताः पुनर्जग्मुश्चकुर्वन् कर्म तत्तथा ।
 मध्यमानेऽमृतस्यार्थं भूयो वै देवदानवैः ॥ २७
 वासुकेरथ नागस्य सहसा क्षिप्यतोऽसुरैः ।
 सधूमाः सार्चिषो वाता निष्पेतुरसकृन्मुखात् ॥
 ते धूमसङ्घाः संभूता मेघसङ्घाः सविद्युतः ।
 अभ्यवर्षन्सुरगणाश्चमसंतापकश्चितान् ॥ २९
 तस्माच्च गिरिकूटाग्रात्प्रच्युताः पुष्पघृष्टयः ।
 सुरासुरगणान्सर्वान्समन्तात्समवाकिरन् ॥ ३०
 बभूवात्र महाबाहो महामेघरवोपमः ।
 उदधेर्मध्यमानस्य मन्दरेण सुरासुरैः ॥ ३१
 तत्र नानाजलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा ।
 विलयं समुपाजग्मुः शतशो लवणाम्भसि ॥ ३२
 वारुणानि च भूतानि विविधानि महीधरः ।
 पातालतलवासीनि विलयं समुपानयत् ॥ ३३
 तस्मिंश्च भ्राम्यमाणेऽद्रौ संघृथन्तः परस्परम् ।
 न्यपतन्त्यतगोपेताः पर्वताग्रान्महाद्भुमाः ॥ ३४
 तेषां संघर्षजश्चाग्निरर्चिर्भिः प्रज्वलन्मुहुः ।
 विद्युद्गिरिव नीलाभमावृणोन्मन्दरं गिरिम् ॥ ३५
 ददाह कुञ्जरास्तत्र सिंहाश्चैव विनिर्गतान् ।
 विगतासूनि सर्वाणि सत्त्वानि विविधानि च ॥ ३६
 तमग्निममरश्रेष्ठः प्रदहन्तमितस्ततः ।
 वारिणा मेघजेनेन्द्रः शमयामास सर्वशः ॥ ३७
 ततो नानाविधास्तत्र मुसुबुः सागराम्भसि ।
 महाद्भुमाणां निर्यासा बहवश्चौषधीरसाः ॥ ३८
 तेषाममृतवीर्याणां रसानां पयसैव च ।
 अमरत्वं सुरा जग्मुः काञ्चनस्य च निःसृवात् ॥ ३९
 ततस्तस्य समुद्रस्य तज्जातमुदकं पयः ।
 रसोत्तमैर्विमिश्रं च ततः क्षीरादभूकृतम् ॥ ४०
 ततो ब्रह्माणमासीनं देवा वरदमधुवन् ।
 श्रान्ताः स सुभृशं ब्रह्मभोजवत्यमृतं च तत् ॥ ४१
 ऋते नारायणं देवं सर्वेऽन्ये देवदानवाः ।
 चिरारब्धमिदं चापि सागरस्यापि मन्थनम् ॥ ४२

अकूपारे समुद्रसमीपे : अधिष्ठानं आधारः ॥ ११ ॥ कूर्मेण
 तु तथेत्युक्ते पृष्ठे त्वस्य समर्पितः । सशैलस्तस्य आग्रं वै वज्रेणेन्द्रो-
 ऽभ्यपीडयत् । इति पाठान्तरं ॥ १२ ॥ योक्तं मन्थनरज्जुम् ॥ १३ ॥

एकमन्तं एकं प्रदेशं मुखमागम् ॥ १४ ॥ वारुणानि वरुणलोकस्थानि
 आर्थाश्च प्रथानशरीराणि ॥ ३३ ॥ लवणाम्भसि कुतो दुग्धमि-
 त्यत आह । तत इति । ततः तेषां निःसृवं प्राप्य । समुद्रस्य

‘ग्लानिरस्मान्समाविष्टा न चात्रामृतमुत्थितम् ।
सौतिरुवाच ।

देवानां वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ॥४३॥
ततो नारायणं देवं वचनं चेदमब्रवीत् ।
विधत्स्वैषां बलं विष्णो भवानत्र परायणम् ॥४४॥
विष्णुरुवाच ।

बलं ददामि सर्वेषां कर्मैतद्ये समास्थिताः ।
क्षोभ्यतां कलशः सर्वमन्दरः परिवर्त्यताम् ॥४५॥
सौतिरुवाच ।

नारायणवचः श्रुत्वा बलिनस्ते महोदधेः ।
तत्पथः सहिता भूयश्चक्रे सृशमाकुलम् ॥ ४६ ॥
‘तत्र पूर्वं विषं जातं तद्ब्रह्मवचनाच्छिवः ।
प्राग्रसल्लोकरक्षार्थं ततो ज्येष्ठा समुत्थिता ।
कृष्णरूपधरा देवी सर्वाभरणभूषिता ॥’ ४७ ॥
ततः श्वतसहस्रांश्चर्मध्यमानास्तु सागरात् ।
प्रसन्नात्मा समुत्पन्नः सोमः शीतांशुकञ्जलः ॥४८॥
श्रीरनन्तरमुत्पन्ना घृतात्पाण्डुरवासिनी ।
सुरा देवी समुत्पन्ना तुरगः पाण्डुरस्तथा ॥ ४९ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

देवानाममृतपानं ॥ १ ॥ देवदूतेणासुरं पिबतो राहोः शिरश्छेदनं ॥ २ ॥ देवदैत्ययोर्दुर्धनं । तत्र दैत्यपराजयः ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

अथावरणमुख्यानि नानाप्रहरणानि च ।
प्रगृह्णाभ्यद्रवन्देवान्सहिता दैत्यदानवाः ॥ १ ॥
ततस्तदमृतं देवो विष्णुरादाय वीर्यवान् ।
जहार दानवेन्द्रेभ्यो नरेण सहितः प्रभुः ॥ २ ॥
ततो देवगणाः सर्वे पपुस्तदमृतं तदा ।
विष्णोः सकाशात्संप्राप्य संभ्रमे तुमुले सति ॥३॥
‘पाथयत्यमृतं देवान्हरी बाहुबलान्नरः ।

कौस्तुभस्तु मणिर्दिव्य उत्पन्नो घृतसंभवः ।
मरीचिविकचः श्रीमाभारायणउरोगतः ॥ ५० ॥
श्रीः सुरा चैव सोमश्च तुरगश्च मनोजवः ।
‘पारिजातश्च तत्रैव सुरभिश्च महामुने ।
जज्ञाते तौ तदा ब्रह्मन्सर्वकामफलप्रदौ ॥ ५१ ॥
ततो जज्ञे महाकायश्चतुर्दन्तो महागजः ।
कपिला कामवृक्षश्च कौस्तुभश्चाप्सरोगणः ।’
यतो देवास्ततो जग्मुरादित्यथमाश्रिताः ॥ ५२ ॥
धन्वन्तरिस्ततो देवो वपुष्मानुदतिष्ठत ।
श्वेतं कमण्डलुं विभ्रदमृतं यत्र तिष्ठति ॥ ५३ ॥
एतदत्यमुतं दृष्ट्वा दानवानां समुत्थितः ।
अमृतार्थं महाभ्रादो ममेदमिति जल्पताम् ॥ ५४ ॥
ततो नारायणो मायां मोहिनीं समुपाश्रितः ।
स्त्रीरूपमद्भुतं कृत्वा दानवानभिसंश्रितः ॥ ५५ ॥
ततस्तदमृतं तस्यै ददुस्ते मूढचेतसः ।
स्त्रियै दानवदैतेयाः सर्वे तद्रतमानसाः ॥ ५६ ॥
‘सा तु नारायणी माया धारयन्ती कमण्डलुम् ।
आस्थमानेषु दैत्येषु पङ्कथा च प्रति दानवैः ॥ ५७ ॥
देवानपाययद्देवी न दैत्यास्ते च चुकुशुः ॥ ५८ ॥

निरोधयति धायेन दूरीकृत्य धनुर्धरान् ।
ये येऽमृतं पिबन्ति स ते ते युद्धन्ति दानवैः ॥ ४ ॥
ततः पिबत्सु तत्कालं देवेष्वमृतमीप्सितम् ।
राहुर्विबुधरूपेण दानवः प्रापिबत्तदा ॥ ५ ॥
तस्य कण्ठमनुप्राप्ते दानवस्यामृते तदा ।
आख्यातं चन्द्रसूर्याभ्यां सुराणां हितकाम्यया ६ ॥
ततो भगवता तस्य शिरश्छिन्नमलंकृतम् ।
चक्रायुधेन चक्रेण पिबतोऽमृतमोजसा ॥ ७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आवरणमुख्यानि कवचाभ्यानि ॥ १ ॥ संभ्रमे उभवेषाम-
मृतादरे सति । सङ्ग्रामे इति पाठान्तरं ॥ ३ ॥

तत्क्षारं उदकं पयः क्षीरं जातम् ॥ ४० ॥ मरीचिविकचः
रश्मिभिरम्बलः । नारायणउरोगत इत्यसन्निवार्यः ॥ ५० ॥ अ-
भिसंश्रितः संमुखः स्थितः मोहनार्थमिति शेषः ॥ ५५ ॥

तच्छैलशृङ्गप्रतिमं दानवस्य शिरो महत् ।
 'चक्रेणोत्कृचमपतत्कालयद्भुधातलम् ॥' ८
 चक्रच्छिन्नं ससुप्तस्य ननादाविभयंकरम् ।
 तत्कथन्धं पपातास्य विस्फुरद्वरणीतले ॥ ९
 'त्रयोदश सहस्राणि चतुरश्रं समन्ततः ।
 सपर्वतवनद्वीपां दैत्यस्याकम्पयन्महीम् ॥ १०
 ततो वैरविनिर्वन्धः कृतो राहुमुखेन वै ।
 शाश्वतश्चन्द्रसूर्याभ्यां प्रसृत्यद्यापि चैव तौ ॥ ११
 विहाय भगवांश्चापि स्त्रीरूपमतुलं हरिः ।
 नानाप्रहरणैर्भीमैर्दानवान्समकम्पयत् ॥ १२
 ततः प्रवृत्तः संग्रामः समीपे लवणाम्भसः ।
 सुराणामसुराणां च सर्वघोरतरो महान् ॥ १३
 प्रासाश्च विपुलास्तीक्ष्णा न्यपतन्त सहस्रशः ।
 तोमराश्च सुतीक्ष्णाग्राः शस्त्राणि विविधानि च १४
 ततोऽसुराश्चक्रभिन्ना व्रमन्तो रुधिरं बहु ।
 असिशक्तिगदारुणा निपेतुर्धरणीतले ॥ १५
 छिन्नानि पट्टिशैश्चैव शिरांसि युधि दारुणैः ।
 तप्तकाश्चनमालीनि निपेतुरनिशं तदा ॥ १६
 रुधिरेणानुलिप्ताङ्गा निहताश्च महासुराः ।
 अद्वीणामिव कूटानि धातुरक्तानि शेरते ॥ १७
 हाहाकारः समभवत्तत्र तत्र सहस्रशः ।
 अन्योन्यं छिन्दतां शस्त्रैरादित्ये लोहितायति ॥ १८
 परिधैरायसैस्तीक्ष्णैः सन्निकर्षे च मुष्टिभिः ।
 निम्नतां समरेऽन्योन्यं शब्दो दिवमिवास्पृशत् १९
 छिन्धिभिन्धि प्रधाव त्वं पातयामिसरेति च ।
 व्यश्रूयन्त महाघोराः शब्दास्तत्र समन्ततः ॥ २०
 एवं स्रुतमुले युद्धे वर्तमाने महाभये ।
 नरनारायणौ देवौ समाजग्मतुराहवम् ॥ २१
 तत्र दिव्यं धनुर्दृष्ट्वा नरस्य भगवानपि ।
 चिन्तयामास तच्चक्रं विष्णुर्दानवसूदनम् ॥ २२
 ततोऽम्बराच्चिन्तितमात्रमागतं
 महाप्रभं चक्रममित्रतापनम् ।
 विभावसोस्तुल्यमकुण्ठमण्डलं
 सुदर्शनं संयति भीमदर्शनम् ॥ २३

तदागतं ज्वलितहुताशनप्रभं
 भयंकरं करिकरबाहुरच्युतः ।
 सुमोच वै प्रबलवदुप्रवेगवा-
 न्महाप्रभं परनगरावदाणम् ॥ २४
 तदन्तकज्ज्वलनसमानवर्चसं
 पुनःपुनर्यपतत वेगवत्तदा ।
 विदारयदितिदनुजान्सहस्रशः
 करेरितं पुरुषवरेण संयुगे ॥ २५
 दहत्कचिज्ज्वलन इवावलेलिह-
 त्ससह्य तानसुरगणान्यकुन्तत ।
 प्रवेरितं वियति मुहुः क्षितौ तथा
 पपौ रणे रुधिरमयो पिशाचवत् ॥ २६
 तथाऽसुरा गिरिभिरदीनचेतसो
 मुहुर्मुहुः सुरगणमार्दयन्तदा ।
 महाबला विगलितमेषवर्चसः
 सहस्रशो गगनमभिप्रपद्य ह ॥ २७
 अथाम्बराद्भयजननाः प्रपेदिरे
 सपादया बहुविधमेषरूपिणः ।
 महाद्रयः परिगलिताग्रसानवः
 परस्परं हुतमभिहत्य सस्वनाः ॥ २८
 ततो मही प्रविचलिता सकानना
 महाद्रिपाताभिहता समन्ततः ।
 परस्परं भृशमभिमर्जतां मुहु
 रणाजिरे भृशमभिसंग्रवर्तिते ॥ २९
 नरस्ततो वरकनकाग्रभूषणै-
 र्महेषुभिर्गगनपथं समावृणोत् ।
 विदारयन्गिरिशिखराणि पत्रिभि-
 र्महाभयेऽसुरगणविग्रहे तदा ॥ ३०
 ततो महीं लवणजलं च सागरं
 महासुराः प्रविविशुरर्दिताः सुरैः ।
 वियद्गतं ज्वलितहुताशनप्रभं
 सुदर्शनं परिकुपितं निशाम्य ते ॥ ३१

ततः सुरैर्विजयमवाप्य मन्दरः

स्वमेव देशं गमितः सुपूजितः ।

विनाद्य स्वं दिवमपि चैव सर्वश-

क्ततो गताः सलिलधरा यथागतम् ॥३२॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

ततोऽमृतं मुनिहितमेव चकिरे

सुराः पराः सुदमभिगम्य पुष्कलाम् ।

ददौ च तं निधिममृतस्य रक्षितुं

किरीटिने बलभिदधामरैः सह ॥ ३३ ॥

विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

कद्रुविमलयोः पण्यवन्तः ॥ १ ॥ सर्पाणां कद्रुशपः ॥ २ ॥ महात्मा कद्रुपाय विषहरविधादानं ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

एतत्ते कथितं सर्वममृतं मथितं यथा ।

यत्र सोऽश्वः समुत्पन्नः श्रीमानतुलविक्रमः ॥ १ ॥

तं निशाम्य तदा कद्रुर्विनतामिदमब्रवीत् ।

उच्चैःश्रवा हि किंवर्णो भद्रे प्रबूहि मा चिरम् ॥२॥

विनतोवाच ।

श्वेत एवाश्वराजोऽयं किं वा त्वं मन्यसे शुभे ।

बूहि वर्णं त्वमप्यस्य ततोऽत्र विपणावहे ॥ ३ ॥

कद्रुरुवाच ।

कुण्ठवालमहं मन्ये ह्यमेनं शुचिस्मिते ।

एहि सार्धं मया दीव्य दासीभावाय भामिनि ४

सौतिरुवाच ।

एवं ते समयं कृत्वा दासीभावाय वै मिथः ।

जग्मतुः स्वगृहानेव श्वो द्रक्ष्याव इति स ह ॥५॥

ततः पुत्रसहस्रं तु कद्रुर्जिह्वं चिकीर्षती ।

आज्ञापयामास तदा बाला भूत्वाऽञ्जनप्रभाः ॥६॥

आविशध्वं हयं क्षिप्रं दासी न स्यामहं यथा ।

नावपद्यन्त ये वाक्यं ताञ्छशाप भुजंगमान् ॥७॥

सर्पसत्रे वर्तमाने पावको वः प्रधक्ष्यति ।

जनमेजयस्य राजर्षेः पाण्डवेयस्य धीमतः ॥ ८ ॥

शापमेनं तु शुश्राव स्वयमेव पितामहः ।

अतिक्रूरं समुत्सृष्टं कद्रुः दैवादतीव हि ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सार्धं देवगणैः सर्वैर्वाचं तामन्वमोदत ।

बहुस्तं प्रेक्ष्य सर्पाणां प्रजानां हितकाम्यया ॥१०॥

तिग्मवीर्यविषा ह्येते दन्दशूका महाबलाः ।

तेषां तीक्ष्णविषत्वाद्धि प्रजानां च हिताय च ॥११॥

युक्तं मात्रा कृतं तेषां परपीडोपसर्पिणाम् ।

अन्येषामपि सत्त्वानां नित्यं दोषपरास्तु ये ॥१२॥

तेषां प्राणान्तिको दण्डो दैवेन विनिपात्यते ।

एवं संभाष्य देवस्तु पूज्य कद्रुं च तं तदा ॥१३॥

आहूय कश्यपं देव इदं वचनमब्रवीत् ।

यदेते दन्दशूकाश्च सर्पा जातास्त्वयानघ ॥ १४ ॥

विषोल्लवणा महाभोगा मात्रा शप्ताः परंतप ।

तत्र मन्युस्त्वया तात न कर्तव्यः कथंचन ॥१५॥

इष्टं पुरातनं ह्येतद्यज्ञे सर्पविनाशनम् ।

इत्युक्त्वा सृष्टिकृदेवस्तं प्रसाद्य प्रजापतिम् ।

प्रादाद्विषहरीं विद्यां कश्यपाय महात्मने ॥ १६ ॥

‘एवं शस्त्रेषु नागेषु कद्रुः त्रिजसत्तम ।

उद्धिगः शापतस्तस्याः कद्रुं कर्कोटकोऽब्रवीत् १७

मातरं परमप्रीतस्तथा भुजगसत्तमः ।

आविश्य वाजिनं मुख्यं बालो भूत्वाञ्जनप्रभः १८

दर्शयिष्यामि तत्राहमात्मानं काममाश्वस ।

एवमस्तिवति सा पुत्रं प्रत्युवाच यशस्विनी ॥१९॥

सलिलधराः अमृतभृतो देवाः ॥ ३२ ॥ किरीटिने नराय

॥ ३३ ॥ एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विपणावहे पणं कुर्वहे ॥३॥ जिह्वं कौटिल्यं बालाः लोमानि

॥६॥ नावपद्यन्त नाशुमोदितवन्तः ॥ ७ ॥ विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

शुभैःश्रवसो दर्शनार्थं कद्रुविनसयोगेननन्द ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

ततो रजन्यां व्युष्टायां प्रभातेऽभ्युदिते रवौ ।
 कद्रुश्च विनता चैव भगिन्यौ ते तपोधन ॥ १
 अमर्षिते सुसंरब्धे दास्ये कृतपणे तदा ।
 'सागरस्य परं पारं वेलावनविभूषितम् ।'
 जग्मतुस्तुरगं द्रष्टुमुच्चैःश्रवसमन्तिकात् ॥ २
 ददृशातेऽथ ते तत्र समुद्रं निधिमम्भसाम् ।
 महान्तमुदकागार्धं क्षोभ्यमाणं महास्वनम् ॥ ३
 तिमिगिलहपाकीर्णं भकरैरावृतं तथा ।
 सत्त्वैश्च बहुसाहस्रैर्नारूपैः समावृतम् ॥ ४
 भीषणैर्विकृतैरन्यैर्वोरैर्जलचरैस्तथा ।
 उग्रैर्नित्यमनाधृष्यं कूर्मग्राहसमाकुलम् ॥ ५
 आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
 नागानामालयं रम्यमुत्तमं सरितां पतिम् ॥ ६
 पातालज्वलनावासमसुराणां च बान्धवम् ।
 भयंकरं च सत्त्वानां पयसां निधिमर्णवम् ॥ ७
 शुभं दिव्यममर्त्यानाममृतस्वाकरं परम् ।
 अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलमद्भुतम् ॥ ८
 घोरं जलचरारावरींद्रं भैरवनिःस्वनम् ।
 गम्भीरावर्तकलिलं सर्वभूतभयंकरम् ॥ ९

वेलादोलानिलचलं क्षोभोद्वेगसमुच्छ्रितम् ।
 वीचीहस्तैः प्रचलितैर्नृत्यन्तमिव सर्वतः ॥ १०
 चन्द्रवृद्धिस्यवशादुद्धृत्तोर्मिसमाकुलम् ।
 पाञ्चजन्यस्य जननं रत्नाकरमनुत्तमम् ॥ ११
 गां विन्दता भगवता गोविन्देनामितौजसा ।
 वराहरूपिणा चान्तर्विक्षोभितजलाविलम् ॥ १२
 ब्रह्मर्षिणा व्रतवता वर्षाणां शतमत्रिणा ।
 अनासादितगार्धं च पातालतलमव्ययम् ॥ १३
 अध्यात्मयोगनिद्रां च पञ्चनाभस्य सेवतः ।
 युगादिकालशयनं विष्णोरमिततेजसः ॥ १४
 वज्रपातचसंत्रस्तमैनाकस्याभयप्रदम् ।
 डिम्बाहवार्दितानां च असुराणां परायणम् ॥ १५
 बडवामुखदीप्ताग्नेस्तोयहव्यप्रदं शिवम् ।
 अगाधपारं विस्तीर्णमप्रमेयं सरित्पतिम् ॥ १६
 महानदीभिर्वह्नीभिः स्पर्धयेव सहस्रशः ।
 अभिसार्यमाणमनिशं ददृशाते महार्णवम् ।
 आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यमानुमिवोर्मिभिः ॥ १७
 गम्भीरं तिमिमकरोग्रसंकुलं तं
 गर्जन्तं जलचरारावरींद्रनादैः ।
 विस्तीर्णं ददृशतुरम्बरप्रकाशं
 तेऽगार्धं निधिसुखमम्भसामनन्तम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

सर्वैर्मातृवचनादुच्चैःश्रवःपुण्यवेष्टनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

नागाश्च संविदं कृत्वा कर्तव्यमिति तद्वचः ।
 निःस्नेहा वै दहेन्माता असंग्रासमनोरथा ॥ १
 प्रसन्ना मोक्षयेदसांस्तसाच्छापाश्च भामिनी ।

कृष्णं पुच्छं करिष्यामस्तुरगस्य न संशयः ॥ २
 'इति निश्चित्य ते तस्य कृष्णा वाला इव स्थिताः ।'
 एतस्मिन्नन्तरे ते तु सपत्न्यौ पणिते तदा ॥ ३
 ततस्ते पणितं कृत्वा भगिन्यौ द्विजसत्तम ।

क्षोभ्यमाणं मकरादिभिः ॥ ३ ॥ पातालज्वलनो बडवाभिः
 ॥ ७ ॥ गां पृथ्वीं विन्दता लम्बमानेन ॥ १२ ॥ डिम्बो भय-
 वतामाकन्दस्तद्वति आदवे ॥ १५ ॥ ते कद्रुविनते ॥ १८ ॥

एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

संविदं मिय आलोचनम् ॥ १ ॥ पणिते पणं कृत-

जग्मतुः परया प्रीत्या परं पारं महोदधेः ॥ ४
 कद्रुश्च विनता चैव दाक्षायण्यौ विहायसा ।
 आलोकयन्त्यावधोर्भ्यं समुद्रं निधिमम्भसाम् ॥ ५
 वायुनाऽतीव सहसा क्षोभ्यमाणं महास्वनम् ।
 तिमिगिलसमाकीर्णं मकरैरावृतं तथा ॥ ६
 संयुतं बहुसाहस्रैः सत्त्वैर्गानाविधैरपि ।
 घोरैर्घोरमनाघृण्यं गम्भीरमतिभैरवम् ॥ ७
 आकरं सर्वरत्नानामालयं वरुणस्य च ।
 नागानामालयं चापि सुरम्यं सरितां पतिम् ॥ ८

पातालज्वलनावासमसुराणां तथालवम् ।
 भयंकराणां सत्त्वानां पयसो निधिमव्ययम् ॥ ९
 शुभ्रं दिव्यममर्त्यानाममृतस्याकरं परम् ।
 अप्रमेयमचिन्त्यं च सुपुण्यजलसंमितम् ॥ १०
 महानदीभिर्बहीभिस्तत्र तत्र सहस्रशः ।
 आपूर्यमाणमत्यर्थं नृत्यन्तमिव चोर्मिभिः ॥ ११
 इत्येवं तरलतरोर्मिसंकुलं ते
 गम्भीरं विकसितमम्बरप्रकाशम् ।
 पातालज्वलनशिखाविदीपिताङ्गं
 गर्जन्तं द्रुतमभिजग्मतुस्ततस्ते ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

गरुडोत्पत्तिः ॥ १ ॥ देवकृतस्तुत्या गरुडकृतं स्वतेजस्तंहरणम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 तं समुद्रमतिक्रम्य कद्रुर्विनतया सह ।
 न्यपततुरगाभ्यांशे न चिरादिव शीघ्रया ॥ १
 ततस्ते तं हयश्रेष्ठं ददृशते महाजवम् ।
 शशाङ्ककिरणप्रख्यं कालबालमुभे तदा ॥ २
 निशाम्य च बहन्वालान्कृष्णान्पुच्छसमाश्रितान् ।
 विषण्णरूपां विनतां कद्रुर्दास्ये न्ययोजयत् ॥ ३
 ततः सा विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।
 अभवदुःखसंतप्ता दासीभावं समाखिता ॥ ४
 एतस्मिन्नन्तरे चापि गरुडः काल आगते ।
 विना मात्रा महातेजा विदार्याण्डमजायत ॥ ५
 महासत्त्वबलोपेतः सर्वा विद्योतयन्दिशुः ।
 कामरूपः कामगमः कामवीर्यो विहंगमः ॥ ६
 अभिराशिरिवोद्भासन्समिद्धोऽतिभयंकरः ।
 विद्युद्विस्पष्टपिङ्गाक्षो युगान्ताग्निसमप्रभः ॥ ७
 प्रवृद्धः सहसा पक्षी महाकायो नमोगतः ।
 घोरो घोरस्वनो रौद्रो बहिरौर्व इवापरः ॥ ८
 तं दृष्ट्वा शरणं जग्मुर्देवाः सर्वे विभावसुम् ।

प्रणिपत्याहुर्वधैर्नमासीनं विश्वरूपिणम् ॥ ९
 अग्रे मा त्वं प्रवर्धिष्ठाः कश्चिन्नो न दिधक्षसि ।
 असौ हि राशिः सुमहान्तमिद्धस्तव सर्पति ॥ १०
 अभिरुवाच ।
 नैतदेवं यथा युयं मन्यध्वमसुरार्दनाः ।
 गरुडो बलवानेष मम तुल्यश्च तेजसा ॥ ११
 जातः परमतेजसी विनतानन्दवर्धनः ।
 तेजोराशिर्मिमं दृष्ट्वा युष्मान्मोहः समाविशत् ॥ १२
 नागक्षयकरश्चैव काश्यपेयो महाबलः ।
 देवानां च हिते युक्तस्तहितो दैत्यरक्षसाम् ॥ १३
 न भीः कार्या कथं चात्र पश्यध्वं सहिता मया ।
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तास्तदा गत्वा गरुडं वाग्भिरस्तुवन् ॥ १४
 ते दूरादभ्युपेत्यैनं देवाः सर्षिगणास्तदा ।
 देवा ऊचुः ।
 त्वमृषिस्त्वं महाभागस्त्वं देवः पतगेश्वरः ॥ १५
 त्वं प्रभुस्तपनः सूर्यः परमेष्ठी प्रजापतिः ।
 त्वमिन्द्रस्त्वं हयमुखस्त्वं शर्वस्त्वं जगत्पतिः ॥ १६

बलौ ॥ ३ ॥ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

शशाङ्ककिरणवत्प्रख्या दीप्तिर्यस्य तं तादृशमपि कालबालं

कृष्णकेशम् ॥ २ ॥ और्वो वधवाग्भिः ॥ ८ ॥ विभावसुं अभिपू
 ॥ ९ ॥ अग्रे मास्त्वमिति देवानां भ्रमवर्णनं अभिगरुडयोरिति सादृश्य-

त्वं मुखं पद्मजो विप्रस्त्वमग्निः पवनस्तथा ।
 त्वं हि धाता विधाता च त्वं विष्णुः सुरसत्तमः ॥
 त्वं महानभिभूः शश्वदमृतं त्वं महद्यशः ।
 त्वं प्रभास्त्वमभिप्रेतं त्वं नस्त्राणमनुत्तमम् ॥ १८
 'त्वं गतिः सततं त्वत्तः कथं नः प्राप्नुयाद्भयम् ।'
 बलोर्मिमान्साधुरदीनसत्त्वः
 समृद्धिमान्दुर्विषहस्त्वमेव ।
 त्वत्तः सृतं सर्वमहीनकीर्तं
 ह्यनागतं चोपगतं च सर्वम् ॥ १९
 त्वमुत्तमः सर्वमिदं चराचरं
 गभस्तिभिर्भानुरिवावभाससे ।
 समाक्षिपन्भानुमतः प्रभां मुहु-
 स्त्वमन्तकः सर्वमिदं ध्रुवाधुवम् ॥ २०
 दिवाकरः परिकुपितो यथा दहे-
 त्प्रजास्तथा दहसि हुताशनप्रभ ।
 भयंकरः प्रलय इवाग्निरुत्थितो
 विनाशयन्पुणपरिवर्तनान्तकृत् ॥ २१
 स्वगेश्वरं शरणमुपागता वभं
 महौजसं ज्वलनसमानवर्चसम् ।
 तडित्प्रभं वितिमिरमभ्रगोचरं
 महाबलं गरुडमुपेत्य खेचरम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

राहुणा कृतोपद्रवस्तं सूर्यस्तं क्रोधः ॥ १ ॥ महाहत्याऽरुणस्य सूर्यसाराध्यकरणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 स श्रुत्वाऽथात्मनो देहं सुपर्णः प्रेक्ष्य च स्वयम् ।
 शरीरप्रतिसंहारमात्मनः संप्रचक्रमे ॥ १
 सुपर्ण उवाच ।
 न मे सर्वाणि भूतानि विभिद्युर्देहदर्शनात् ।
 भीमरूपात्समुद्रिशास्तसाषेजस्तु संहरे ॥ २

परावरं वरदमजय्यविक्रमं
 तवौजसा सर्वमिदं प्रतापितम् ।
 जगत्प्रभो तप्तसुवर्णवर्चसा
 त्वं पाहि सर्वांश्च सुरान्महात्मनः ॥ २३
 भयान्विता नभसि विमानगामिनो
 विमानिता विपथगतिं ग्रथान्ति ते ।
 ऋषेः सुतस्त्वमसि दयावतः प्रभो
 महात्मनः खगवर कश्यपस्य ह ॥ २४
 स मां कुधः कुरु जगतो दयां परां
 त्वमीश्वरः प्रशममुपैहि पाहि नः ।
 महाशनिस्फुरितसमस्त्रनेन ते
 दिशोऽम्बरं त्रिदिवमियं च भेदिनी ॥ २५
 चलन्ति नः खग हृदयानि चानिर्शं
 निगृह्यतां वपुरिदमग्निसभिभम् ।
 तव द्युतिं कुपितकृतान्तसभिभां
 निशाम्य नश्चलति मनोऽव्यवस्थितम् ।
 प्रसीद नः पतगपते ग्रयाचतां
 शिवश्च नो भव भगवन्सुखावहः ॥ २६
 सौतिरुवाच
 एवं स्तुतः सुपर्णस्तु देवैः सर्षिगणैस्तदा ।
 तेजसः प्रतिसंहारमात्मनः स चकार ह ॥ २७

सौतिरुवाच ।
 ततः कामगमः पक्षी कामवीर्यो विहंगमः ।
 अरुणं चात्मनः पृष्ठमारोप्य स पितुर्गृहात् ॥ ३
 मातुरन्तिकमागच्छत्परं तीरं महोदधेः ।
 तत्रारुणश्च निखिलो पुरोदेशे महाद्युतेः ॥ ४
 सूर्यस्तोजोभिरत्सुग्रैर्लोकान्दग्धुमना यदा ।

कथनार्थम् ॥ १० ॥ चलन्तीस्तुतरादपकृष्यते ॥ २५ ॥ निगृ-
 ह्यतां संक्षिप्यताम् ॥ २६ ॥ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

समुद्रिमाः समुद्रिमानि ॥ २ ॥

रुरुवाच ।

किमर्थं भगवान्सूर्यो लोकान्दग्धुमनास्तदा ॥ ५

किमस्यापहतं देवैर्वैनेमं मन्पुराविशत् ।

श्रमतिरुवाच ।

चन्द्रार्काभ्यां यदा राहुराख्यातो ह्यमृतं पिबन् ॥ ६

वैरानुबन्धं कृतवांश्चन्द्रादित्यौ तदाऽनघ ।

बाध्यमानं ग्रहेणाथ ह्यादित्यं मन्पुराविशत् ॥ ७

सुरार्थाय समुत्पन्नो रोषो राहोस्तु मां प्रति ।

बहनर्थंकरं पापमेकोऽहं समवाप्नुयाम् ॥ ८

सहाय एव कार्येषु न च कुच्छ्रेषु दृश्यते ।

पश्यन्ति ग्रस्यमानं मां सहन्ते वै दिवौकसः ॥ ९

तस्माल्लोकविनाशार्थं खवतिष्ठे न संशयः ।

एवं कृतमतिः सूर्यो ह्यस्तमभ्यगमद्विरिम् ॥ १०

तस्माल्लोकविनाशाय संतापयत भास्करः ।

ततो देवास्तुपागम्य प्रोचुरेवं महर्षयः ॥ ११

अद्यार्धरात्रसमये सर्वलोकमयाचहः ।

उत्पत्स्यते महान्दाहस्यैलोक्यस्य विनाशनः ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

विनतया कंदूवहने गरुडेन सर्पबहने च ॥ १ ॥ सूर्यातपतस्तस्मिन्पुत्ररक्षार्थं कंदूकृत इन्द्रसैवः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

ततः कामगमः पक्षी महावीर्यो महाबलः ।

भातुरन्तिकमागच्छत्परं पारं महोदधेः ॥ १

यत्र सां विनता तस्मिन्पणितेन पराजिता ।

अतीव दुःखसंतप्ता दासीभावमुपागता ॥ २

ततः कदाचिद्विनतां प्रणतां पुत्रसन्निधौ ।

काले चाहूय वचनं कदूरिदमभाषत ॥ ३

नौगानामालये भद्रे सुरम्यं चारुदर्शनम् ।

समुद्रकुक्षावेकान्ते तत्र मां विनते नयं ॥ ४

अन्ध्रदित्यौ प्रतीति शेषः ॥ ५ ॥ किमुत सूर्यो उदिते इति शेषः

॥ १२ ॥ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

ततो देवाः सर्विगणा उपगम्य पितामहम् ।

अमुवन्किमिवेहाद्य महदाहकृतं भयम् ॥ १३

न तावद्दृश्यते सूर्यः क्षयोऽयं प्रतिभाति च ।

उदिते भगवन्भानौ कथमेतद्भविष्यति ॥ १४

पितामह उवाच ।

एष लोकविनाशाय रविरुद्यन्तुमुद्यतः ।

दृश्यन्नेव हि लोकान्स भस्मराशीकरिष्यति ॥ १५

तस्य प्रतिविधानं च विहितं पूर्वमेव हि ।

कश्यपस्य सुतो धीमानरुणेत्यभिविश्यतः ॥ १६

महाकायो महातेजाः स स्थास्यति पुरो रवेः ।

करिष्यति च सारथ्यं तेजश्चास्य हरिष्यति ॥ १७

लोकानां स्वस्ति चैवं स्यादृषीणां च दिवौकसाम् ।

श्रमतिरुवाच ।

ततः पितामहाज्ञातः सर्वं चक्रे तदाऽरुणः ॥ १८

उदितश्चैव सक्लिता हरुणेन समाहृतः ।

एतत्ते सर्वमारुण्यार्थं यत्सूर्यं मन्पुराविशत् ॥ १९

अरुणश्च मथैवास्य सारथ्यमकरोत्प्रभुः ।

भूय एवापरं प्रश्नं शृणु पूर्वमुदाहृतम् ॥ २०

सौतिरुवाच ।

ततः सुपर्णमाता तामवहत्सर्पमातरंम् ।

पञ्चगान्गरुडश्चापि मातुर्वचनचोदितः ॥ ५

■ सूर्यमभितौ याति वैनतेयो विहंगमः ।

सूर्यरश्मिप्रतप्ताश्च मूर्च्छिताः पञ्चगांऽभवन् ॥ ६

तदवस्थान्मुतान्दृष्ट्वा कदूः शक्रमथास्तुवत् ।

नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते बलसूदन ॥ ७

नमुचिघ्न नमस्तेऽस्तु सहस्राक्ष शचीपते ।

सर्पाणां सूर्यतप्तानां वारिणा त्वं ह्रवौ भव ॥ ८

त्वमेव परमं त्राणमस्माकममरोत्तम ।

अभितः संमुखम् ॥ ९ ॥

ईशो ह्यसि पथः स्रष्टुं त्वमनल्पं पुरंदर ॥ ९
 त्वमेव मेघस्त्वं वायुस्त्वमग्निर्विद्युतोऽम्बरे ।
 त्वमभ्रगणविधेस्ता त्वामेवाहुर्महाधनम् ॥ १०
 त्वं वज्रमतुलं धोरं घोषवांस्त्वं बलाहकः ।
 स्रष्टा त्वमेव लोकानां संहर्ता चापराजितः ॥ ११
 त्वं ज्योतिः सर्वभूतानां त्वमादित्यो विभावसुः ॥
 त्वं महद्भूतमाश्रयं त्वं राजा त्वं सुरोत्तमः ॥ १२
 त्वं विष्णुस्त्वं सहस्राक्षस्त्वं देवस्त्वं परायणम् ।
 त्वं सर्वममृतं देव त्वं सोमः परमार्चितः ॥ १३
 त्वं मुहूर्तस्तिथिस्त्वं च त्वं लवस्त्वं पुनः क्षणः ।
 शुक्लस्त्वं बहुलस्त्वं च कला काष्ठा शुटिस्तथा ।
 संवत्सरर्तव्यो मासा रजन्वश्च दिनानि च ॥ १४

त्वमुत्तमा सगिरिवना वसुंधरा
 सभास्करं विततिमिरमम्बरं तथा ।
 महोदधिः सतिमितिमिङ्गिलस्तथा
 महोर्मिमान्बहुमकरो जषाकुलः ॥ १५
 महायशास्त्वमिति सदाऽभिपूज्यसे
 मनीषिभिर्मुदितमना महर्षिभिः ।
 अभिष्टुतः पिबसि च सोममध्वरे
 वषट्कृतान्यपि च हवींषि भूतये ॥ १६
 त्वं विप्रैः सततमिहेज्यसे फलार्थं
 वेदाङ्गेष्वतुलबलौघ गीयसे च ।
 त्वद्धेतोर्यजनपरायणा दिजेन्द्रा
 वेदाङ्गान्यभिगमयन्ति सर्वयज्ञैः ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

स्तुत्या मुष्टेन हन्द्देण कृतं जलवर्षणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एवं स्तुतस्तदा कदा भगवान्हरिवाहनः ।
 नीलजीमूतसंघातैः सर्वमम्बरमावृणोत् ॥ १
 मेघानाज्ञापयामास वर्षध्वममृतं शुभम् ।
 ते मेघा मुमुक्षुस्तोर्यं प्रभूतं विशुद्धज्ज्वलाः ॥ २
 परस्परमिवात्यर्थं गर्जन्तः सततं दिवि ।
 संवर्तितमिवाकाशं जलदैः सुमहाद्भुतैः ॥ ३
 स्रजज्झिरतुलं तोयमजस्रं सुमहारवैः ।
 संप्रनृत्तमिवाकाशं धारोर्मिभिरनेकशः ॥ ४

मेघस्तनितनिर्घोषैर्विद्युत्पवनकम्पितैः ।
 तैर्मघैः सततासारं वर्षज्झिरनिशं तदा ॥ ५
 नष्टचन्द्रार्ककिरणमम्बरं समपद्यत ।
 नागानामुत्तमो हर्षस्तथा वर्षति वासवे ॥ ६
 आपूर्यत मही चापि सलिलेन समन्ततः ।
 रसातलमनुग्राहं शीतलं विमलं जलम् ॥ ७
 तदा भूरभवच्छन्ना जलोर्मिभिरनेकशः ।
 रामणीयकमागच्छन्मात्रा सह भुजंगमाः ॥ ८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि पौलोमपर्वणि षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

गह्वक्ष्य विमतां प्रति दास्यकारणप्रभः ॥ १ ॥ सपैः दास्यभोचनोपायकथनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 संप्रहृष्टास्ततो नागा जलधाराप्लुतास्तदा ।
 सुपर्णनोद्धमानास्ते जम्बुस्तं द्वीपमाशु वै ॥ १

तं द्वीपं मकरावासं विहितं विश्वकर्मणा ।
 तत्र ते लवणं घोरं ददृशुः पूर्वमागताः ॥ २
 सुपर्णसहिताः सर्पाः काननं च मनोरमम् ।

बहुलः कृष्णपक्षः ॥ १४ ॥ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

संवर्तः कल्पान्तः संजातोस्मिन्निति संवर्तितम् ॥ ३ ॥ राम-

णीयकं रमणकसंज्ञं द्वीपम् ॥ ८ ॥ षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

लवणं लवणासुरं पूर्वं ददृशुः ॥ ९ ॥

सागराम्बुपरिक्षिप्तं पक्षिसङ्घनिनादितम् ॥ ३
 विचित्रफलपुष्पाभिर्वनराजिभिरावृतम् ।
 भवनैरावृतं रम्यैस्तथा पद्माकरैरपि ॥ ४
 प्रसन्नसलिलैश्चापि हृदैर्दिव्यैर्विभूषितम् ।
 दिव्यगन्धवहैः पुष्पैर्मारुतैरुपवीजितम् ॥ ५
 उत्पतद्भिरिवाकाशं वृक्षैर्मलयजैरपि ।
 श्लोभितं पुष्पवर्षाणि मुञ्चद्भिर्मरुतोद्धतैः ॥ ६
 वायुविक्षिप्तकुसुमैस्तथाऽन्यैरपि पादपैः ।
 किरद्भिरिव तत्रस्थास्मागन्पुष्पाम्बुवृष्टिभिः ॥ ७
 मनःसंहर्षजं दिव्यं गन्धर्वाप्सरसां प्रियम् ।
 मत्तभ्रमरसंघुष्टं मनोज्ञाकृतिदर्शनम् ॥ ८
 रमणीयं शिवं पुष्पं सर्वैर्जनमनोहरैः ।
 नानापक्षिरुतं रम्यं कद्रुपुत्रप्रहर्षणम् ॥ ९
 तत्ते वनं समासाद्य विजुहुः पञ्चगास्तदा ।
 अमुवंश महावीर्यं सुपर्णं पतगेश्वरम् ॥ १०
 बहासानपरं द्वीपं सुरम्यं विमलोदकम् ।

त्वं हि देशान्बहून्त्रम्यान्त्रजन्पश्यसि खेचर ॥ ११
 सौतिरुवाच ।
 स विचिन्त्याब्रवीत्पक्षी मातरं विनतां तदा ।
 किं कारणं मया मातः कर्तव्यं सर्पमाषितम् ॥ १२
 विनतोवाच ।
 दासीभूतासि दुर्योगात्सपत्न्याः पतगोत्तम ।
 पर्णं वितथमास्याय सर्पैरुपधिना कृतम् ॥ १३
 सौतिरुवाच ।
 तस्मिंस्तु कथिते मात्रा कारणे गगनेचरः ।
 उवाच वचनं सर्पास्तेन दुःखेन दुःखितः ॥ १४
 किमाहृत्य विदित्वा वा किं वा कृत्वेह पौरुषम् ।
 दास्याद्वो विप्रमुञ्चयेयं तथ्यं वदत लेलिहाः ॥ १५
 सौतिरुवाच ।
 श्रुत्वा तममुबन्सर्पा आहरामृतमोजसा ।
 ततो दास्याद्विप्रमोक्षो भविता तव खेचर ॥ १६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

अमृताहरणार्थं गच्छतो गरुडस्य भक्ष्ययाचनम् ॥ १ ॥ ब्राह्मणवर्जं समुद्रकुक्षिस्थनिषादभक्षणे विनताया अमुञ्चाम ॥

सौतिरुवाच ।
 इत्युक्तो गरुडः सर्पैस्ततो मातरमब्रवीत् ।
 गच्छाम्यमृतमाहर्तुं भक्ष्यमिच्छामि वेदितुम् ॥ १
 विनतोवाच ।
 समुद्रकुक्षावेकान्ते निषादालयमुत्तमम् ।
 'भवनानि निषादानां तत्र सन्ति द्विजोत्तमाः ॥ २
 पापिनां नष्टलोकानां निर्घृणानां दुरात्मनाम्' ।
 निषादानां सहस्राणि तान्ब्रूत्काऽमृतमानय ॥ ३
 न च ते ब्राह्मणं हन्तुं कार्या बुद्धिः कथंचन ।
 अवध्यः सर्वभूतानां ब्राह्मणो ह्यनलोपमः ॥ ४
 अग्निरकोर्विषं शस्त्रं विप्रो भवति कोपितः ।
 गुरुर्हि सर्वभूतानां ब्राह्मणः परिकीर्तितः ॥ ५
 एवमादिस्वरूपैस्तु सतां वै ब्राह्मणो मतः ।

स ते तात न हन्तव्यः संकुद्धेनापि सर्वथा ॥ ६
 ब्राह्मणानामभिद्रोहो न कर्तव्यः कथंचन ।
 न ह्येवमग्निर्नादित्यो भस्म कुर्यात्तथानघ ॥ ७
 यथा कुर्यादभिकुद्धो ब्राह्मणः संशितव्रतः ।
 तदेतैर्विविधैर्लिङ्गैस्त्वं विद्यास्तं द्विजोत्तमम् ॥ ८
 भूतानामग्रभूविप्रो वर्णश्रेष्ठः पिता गुरुः ।
 गरुड उवाच ।
 किरूपो ब्राह्मणो मातः किंशीलः किंपराक्रमः ९
 किंस्विदग्निनिभो भाति किंस्वित्सौम्यप्रदर्शनः ।
 यथाहमभिजानीयां ब्राह्मणं लक्षणैः शुभैः ॥ १०
 तन्मे कारणतो मातः पृच्छतो वक्तुमर्हसि ।
 विनतोवाच ।
 यस्ते कण्ठमनुग्राप्तो निर्गीर्णं बडिशं यथा ॥ ११

मनः संहर्षजं मनसः संहर्षजं जातम् ॥ ८ ॥ लेलिहाः

मोसर्पाः ॥ १५ ॥ सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

दहेदङ्गारवत्पुत्रं तं विद्याद्ब्राह्मणपुत्रम् ।
 विप्रस्तया न हन्तव्यः संकुपेनापि सर्वदा ॥ १२
 प्रोवाच चैनं विनता पुत्रहार्दादिदं वचः ।
 जठरे न च जीर्येद्यस्तं जानीहि द्विजोत्तमम् ॥ १३
 पुनः प्रोवाच विनता पुत्रहार्दादिदं वचः ।
 जानन्त्यप्यतुलं वीर्यमाशीर्वादपरायणा ॥ १४
 ग्रीता परमदुःखार्ता नागैर्विप्रकृता सती ।
 विनतोवाच ।
 पक्षौ ते मारुतः पातु चन्द्रसूर्यौ च पृष्ठतः ॥ १५
 शिरश्च पातु वह्निस्ते वसवः सर्वतस्तनुम् ।
 'विष्णुः सर्वगतः सर्वमङ्गानि तव चैव ह ।'
 अहं च ते सदा पुत्र शान्तिस्वस्तिपरायणा ॥ १६
 इहासीना भविष्यामि स्वस्तिकारे रता सदा ।
 अरिष्टं ब्रज पन्थानं पुत्र कार्यार्थसिद्धये ॥ १७
 सौतिरुवाच ।

ततः स मातुर्वचनं निशम्य
 वितत्य पक्षौ नम उत्पपात ।

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

कण्ठं दहतो ब्राह्मणस्य निषादीसहितस्य परित्राणम् ॥ १ ॥ गरुडस्य कदम्बेन संवादः ॥ २ ॥ गरुडकण्ठपर्वपूर्वकृता-
 न्तकथनम् ॥ ३ ॥ कदम्बपाश्या गरुडस्य गरुडकण्ठपत्रहणम् ॥ ४ ॥ रोहिण्युक्ष्मासायम् ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।
 तस्य कण्ठमनुग्राप्नो ब्राह्मणः सह भार्यया ।
 दहन्दीति इवाङ्गारस्तमुवाचान्तरिक्षम् ॥ १
 द्विजोत्तम विनिर्गच्छ तूर्णमास्यादपावृतात् ।
 न हि मे ब्राह्मणो बध्यः पापेष्वपि रतः सदा ॥ २
 सौतिरुवाच ।
 भुवाणमेवं गरुडं ब्राह्मणः प्रत्यभाषत ।
 निषादी मम भार्येयं निर्गच्छतु मया सह ॥ ३

काले समये ॥ १८ ॥ भूधरजान् पर्वतजान्द्रक्षान् ॥ १९ ॥
 परिचपलः तेषां ग्रहणाय सर्वतो अग्रम् ॥ २० ॥ अष्टाविंशो-

ततो निषादान्वलवानुपागतो
 बुभुक्षितः काल इवान्तकोऽपरः ॥ १८
 स ताभिषादानुपसंहरत्तदा
 रजः समुद्भूय नमःस्पृशे महत् ।
 समुद्रकुक्षौ च विशेषयन्पथः
 समीपजान्भूधरजान्विचालयन् ॥ १९
 ततः स चक्रे महदाननं तदा
 निषादमार्गं प्रतिक्रुध्य पक्षिराद् ।
 ततो निषादास्त्वरिताः श्रवज्जु-
 र्यतो मुखं तस्य भुजंगभोजिनः ॥ २०
 तदाननं विवृतमतिप्रमाणव-
 त्ममभ्ययुर्गगनमिवार्दिताः खगाः ।
 सहस्रशः पवनरजोविमोहिता
 यथाऽनिलप्रचलितपादपे वने ॥ २१
 ततः खगो वदनममित्रतापनः
 समाहरत्परिचपलो महाबलः ।
 निषूदयन्बहुविधमत्स्यजीविनो
 बुभुक्षितो गगनचरेश्वरस्तदा ॥ २२

गरुड उवाच ।
 एतामपि निषादीं त्वं परिगृह्णाशु निष्पत ।
 तूर्णं संभावयात्मानमजीर्णं मम तेजसा ॥ ४
 सौतिरुवाच ।
 ततः स विप्रो निष्क्रान्तो निषादीसहितस्तदा ।
 वर्धयित्वा च गरुडमिष्टं देशं जगाम ॥ ५
 सहभार्ये विनिष्क्रान्ते तस्मिन्निग्रे स पक्षिराद् ।
 वितत्य पक्षावाकाशमुत्पपात मनोजवः ॥ ६
 ततोऽपश्यत्सपितरं पृष्ठश्चाख्यातवान्पितुः ।

ध्यायः ॥ २८ ॥
 संभावय संजीवय ॥ ४ ॥ ततोऽपश्यत्सपितरं काश्यपं दी-

यथान्धायममेयात्मा तं चोवाच कृष्णः ॥ ७
कश्यप उवाच ।

कश्चिद् कुशलं नित्यं भोजने बहुलं सुखं ।
कश्चिद् मानुषे लोके तवार्थं क्विदते बहु ॥
'कृ गन्तास्यतिवेगेन मम त्वं वक्तुमर्हसि ॥' ८
गरुड उवाच ।

माता मे कुशला शशस्त्रा आता तथा ब्रह्म ।
न हि मे कुशलं ताव भोजने बहुले सदा ॥ ९
अहं हि सर्पैः ग्रहितः सोममाहर्तुमुत्तमम् ।
मातुर्दास्यविमोक्षार्थमाहरिष्ये तमद्य वै ॥ १०
मात्रा चात्र समादिष्टो निषादान्मध्यमेति ह ।
न च मे तृप्तिरभवद्भक्षयित्वा सहस्रशः ॥ ११
तस्माद्भक्ष्यं तमपरं भगवन्प्रदिशस्व मे ।
यत्कुत्वाऽमृतमाहर्तुं समर्थः स्यामहं प्रभो ॥ १२
क्षुत्पिपासाविधातार्थं भक्ष्यमाख्यातु मे भवान् ।
कश्यप उवाच ।

इदं सरो महापुष्पं देवलोकेश्वरि चिञ्चुतम् ॥ १३
यत्र कूर्माग्रजं हस्ती सदा कर्षत्यवाशुखः ।
तयोर्जन्मान्तरे वैरं संप्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ १४
तन्मे तत्त्वं निबोधस्व यत्प्रमाणौ च तावुभौ ।
'शृणु त्वं वत्स भद्रं ते कथां वैराग्यवर्धिनीम् ॥ १५
पित्रोरर्थविभागे वै समुत्पन्नां पुराण्डज ।'
आसीद्विभावसुर्नाम महर्षिः कोपनो भृशम् ॥ १६
आता तस्यानुजश्चासीत्सुप्रतीको महातपाः ।
स नेच्छति धनं आत्रा सहैकस्य महासुनिः ॥ १७
विभागं कीर्तयत्येव सुप्रतीको हि नित्यशः ।
अथाजवीच तं आता सुप्रतीकं विभावसुः ॥ १८
'विभागे बहवो दोषा भविष्यन्ति महातपः ।'
विभागं बहवो मोहात्कर्तुमिच्छन्ति नित्यशः ।
ततो विभक्तास्त्वन्योन्यं नाद्रियन्तेऽर्थमोहिताः ॥
ततः स्वार्थपरान्मृष्टान्पृथग्भूतान्स्वकैर्धनैः ।
विदित्वा भेदयन्त्येतानमित्रा मित्ररूपिणः ॥ २०

विदित्वा चापरे भिन्नानन्तरेषु पतन्त्यथ ।
भिन्नानामतुलो नष्टः क्षिप्रमेव प्रवर्तते ॥ २१
तस्माद्विभागं आदृष्ट्वा न प्रशंसन्ति साधवः ।
'एवमुक्तः सुप्रतीको भग्नं कीर्तयतेऽनिशम् ॥ २२
एवं निर्वध्यमानस्तु शशपैर्न विभावसुः ।'
गुरुशास्त्रेऽनिबद्धानामन्योन्येनाभिज्ञाङ्गिनाम् ॥ २३
नियन्तु न हि शक्यस्त्वं भेदतो धनमिच्छसि ।
यस्माच्चस्मात्सुप्रतीकं हस्तित्वं समवाप्स्यसि ॥ २४
कश्यप उवाच ।
शशस्त्वेवं सुप्रतीको विभावसुमथाजवीत् ।
त्वमप्यन्तर्जलचरः कच्छपः संभविष्यसि ॥ २५
एवमन्योन्यशापात्तौ सुप्रतीकविभावसु ।
गजकच्छपतां प्राप्तवार्थार्थं मूढचेतसौ ॥ २६
रोषदोषानुपक्लेषे तिर्यग्योनिगतावपि ।
परस्परद्वेषरतौ प्रमाणबलदर्पितौ ॥ २७
सरस्यस्निग्धकायौ पूर्ववैरानुसारिणौ ।
तयोरन्यतरः श्रीमान्समुपैति महागजः ॥ २८
यस्य बृंहितशब्देन कूर्मोऽप्यन्तर्जलेश्वरः ।
उत्थितोऽसौ महाकायः कृत्स्नं विश्वोभयन्सरः ॥ २९
तं दृष्ट्वाऽऽवेष्टितकरः पतत्येष गजो जलम् ।
दन्तहस्ताग्रलाङ्गुलपादवेगेन वीर्यवान् ॥ ३०
विश्वोभयंस्ततो नागः सरो बहुलपाकुलम् ।
कूर्मोऽप्यभ्युद्यतशिरा युद्धायाभ्येति वीर्यवान् ॥ ३१
यदुच्छ्रितो योजनानि गजस्तद्विगुणायतः ।
कूर्मस्त्रियोजनोत्सेधो दशयोजनमण्डलः ॥ ३२
तावुभौ युद्धसंभत्तौ परस्परवधैषिणौ ।
उपयुज्याशु कर्मेदं साधये हितमात्मनः ॥ ३३
महाअघनसंकाशं तं भुक्त्वाऽमृतमानय ।
महागिरिसमप्रख्यं धोरूपं च हस्तिनम् ॥ ३४
सौतिरुवाच ।

इत्युक्त्वा गरुडं सोऽथ माङ्गल्यमकरोत्तदा ।
युध्यतः सह देवैस्ते युद्धे भवतु मङ्गलम् ॥ ३५

सतेजसम् । तं श्रेष्ठं पततां श्रेष्ठो ब्रह्म ब्रह्मविदां वरम् । पृथक्
पित्रा बलवान्नैवेत्यः प्रतापवान् । इति पाठान्तरम् ॥ १७ ॥ भो-
जने बहुले मम कुशलं न हि ॥ ९ ॥ सोमं अमृतम् ॥ १० ॥

कूर्माग्रजं कूर्मभूतं ज्येष्ठभ्रातरम् ॥ १४ ॥ अन्तरेषु क्षिप्तेषु
॥ २१ ॥ आवेष्टितकरः कुण्डलीकृतशृण्णादण्डः ॥ ३० ॥ उप-
युज्य भुक्त्वा ॥ ३३ ॥

पूर्णकुम्भो द्विजा गावो यधान्यर्तिकचिदुत्तमम् ।
 शुभं स्वस्त्ययनं चापि भविष्यति तवाण्डजः ॥३६॥
 युध्यमानस्य सङ्ग्रामे देवैः सार्धं महाबल ।
 ऋचो यजूंषि सामानि पवित्राणि हवींषि च ॥३७॥
 रहस्यानि च सर्वाणि सर्वे वेदाश्च ते बलम् ।
 'वर्धयिष्यन्ति समरे भविष्यति खगोत्तम ।'
 ह्युक्तो गरुडः पित्रा गतस्तं हृदमन्तिकात् ॥३८॥
 अपश्यन्निर्मलजलं नानापक्षिसमाकुलम् ।
 स तत्स्मृत्वा पितुर्वान्यं भीमवेगोऽन्तरिक्षगः ॥३९॥
 नखेन गजमेकेन कूर्ममेकेन चाक्षिपत् ।
 समुत्पपात चाकाशं तत उच्चैर्विहङ्गमः ॥ ४०॥
 सोऽलम्बं तीर्थमासाद्य देववृक्षानुषामभत् ।
 ते भीताः समकम्पन्त तस्य पक्षानिलाहताः ॥४१॥
 न नो भङ्ग्यादिति तदा दिव्याः कनकशाखिनः ।
 प्रचलाङ्गान्स तान्दृष्ट्वा मनोरथफलद्रुमान् ॥ ४२॥
 अन्यानतुलरूपाङ्गानुपचक्राम खेचरः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकर्षणि एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

भग्नशाखाया अधोभागे लम्बमानकालखिल्वरलणार्थं मुखेन क्षालामहणम् ॥ १ ॥ कश्यपाङ्गया हिमाकर्म गत्वा तत्र
 शाखां परित्यज्य तत्रैव स्थित्वा गजकण्डपभक्षणम् ॥ २ ॥ उत्पातान्दृष्ट्वा देवैः कृतोऽसुतरक्षणोपायः ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

स्पृष्टमात्रा तु पद्भ्यां सा गरुडेन बलीयसा ।
 अभज्यत तरोः शाखा भग्नां चैकामधारयत् ॥१॥
 तां भङ्क्त्वा स महाशाखां सयमानो विलोकयन्
 अथात्र लम्बतोऽपश्यद्वालखिल्यानधोमुखान् ॥२॥
 ऋषयो ह्यत्र लम्बन्ते न हन्यामिति तानृषीन् ।
 तपोरतांलम्बमानान्ब्रह्मर्षीन्भिबीक्ष्य सः ॥ ३॥
 हन्धादेतान्संपतन्ती शाखेत्यथ विचिन्त्य सः ।
 नखैर्ददतरं वीरः संगृह्य गजकण्डपौ ॥ ४॥
 स तद्विनाशसंप्रासादभित्त्य खगाधिपः ।
 शाखाभाखेन जग्राह तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ५॥
 अतिदैवं तु तत्तस्य कर्म दृष्ट्वा महर्षयः ।

विस्मयोत्कम्पहृदया नाम चकुर्महाखगे ॥ ६॥
 गुरुं भारं समासाद्योङ्गिन एष विहङ्गमः ।
 गरुडस्तु खगश्रेष्ठस्तस्मात्पन्नगभोजनः ॥ ७॥
 ततः शनैः पर्यपतत्पथैः शैलान्प्रकम्पयन् ।
 एवं सोऽभ्यपतद्देशान्बहून्सगजकण्डपः ॥ ८॥
 दयार्थं वालखिल्यानां न च स्थानमग्निन्दत ।
 स गत्वा पर्वतश्रेष्ठं गन्धमादमञ्जसा ॥ ९॥
 ददर्श कश्यपं तत्र पितरं तपसि स्थितम् ।
 ददर्श तं पिता क्षाप्ति दिव्यरूपं विहङ्गमम् ॥१०॥
 तेजोवीर्यबलोपेतं मनोभारुतरंहसम् ।
 शैलशृङ्गप्रतीकाशं ब्रह्मदण्डमिवोद्यतम् ॥ ११॥
 अचिन्त्यमनभिध्येयं सर्वभूतभयंकरम् ।

भविष्यति समरे ॥ ३८ ॥ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

अतिदैवं देवैरपि कर्तुमशक्यम् ॥६॥ गुरुशब्दपूर्वाङ्गीकृतम्

महावीर्यधरं रौद्रं साक्षादग्रिमित्रोद्यतम् ॥ १२
 अग्रधृष्यमजेयं च देवदानवराक्षसैः ।
 भेत्तारं गिरिशृङ्गाणां समुद्रजलशोषणम् ॥ १३
 लोकसंलोडनं घोरं कृतान्तसमदर्शनम् ।
 तमागतमभिप्रेक्ष्य भगवान्कश्यपस्तदा ।
 विदित्वा चास्य संकल्पमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १४
 कश्यप उवाच ।
 पुत्र मा साहसं कार्ष्णिमां सद्यो लप्स्यसे व्यथाम् ।
 मा त्वां दहेयुः संकुद्धा बालखिल्या मरीचिपाः ॥ १५
 सौतिरुवाच ।
 वतः प्रसादयामास कश्यपः पुत्रकारणात् ।
 बालखिल्यान्महाभागांस्तपसा हतकल्मषान् ॥ १६
 कश्यप उवाच ।
 प्रजाहितार्थमारम्भो गरुडस्य तपोधनाः ।
 चिकीर्षति महत्कर्म तदनुज्ञातुमर्हथ ॥ १७
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्त्वा भगवता मुमयस्ते समध्ययुः ।
 मुक्त्वा शाखां गिरिं पुण्यं हिमवन्तं तपोऽर्चिनः ॥ १८
 ततस्तेष्वपयातेषु पितरं विनतासुतः ।
 शाखान्याक्षितवदनः पर्यपृच्छत कश्यपम् ॥ १९
 भगवन्क विमुञ्चामि तरोः शाखामिमामहम् ।
 वर्जितं मानुषैर्देशमाख्यातु भगवान्मम ॥ २०
 सौतिरुवाच ।
 ततो निःपुरुषं शैलं हिमसंरुद्रकन्दरम् ।
 अगम्यं मनसाप्यन्यैस्तस्याचख्यौ स कश्यपः ॥ २१
 तं पर्वतं महाकुक्षिमुदिश्य स महास्त्रगः ।
 जवेनाभ्यपतत्तार्क्ष्यः सशाखागजकच्छपः ॥ २२
 न तां वप्रीं परिणहेच्छतर्चमां महातनुम् ।
 शाखिनो महतीं शाखां यां प्रगृह्य ययौ खगः ॥ २३
 स ततः शतसाहस्रं योजनान्तरमागतः ।
 कालेन नातिमहता गरुडः पतमेश्वरः ॥ २४
 स तं गत्वा क्षणेनैव पर्वतं वचनात्पितुः ।

अमुञ्चन्महतीं शाखां सखनं तत्र खेचरः ॥ २५
 पक्षानिलहतश्चास्य प्राकम्पत स शैलराट् ।
 मुमोच पुष्पवर्षं च समागलितपादपः ॥ २६
 शृङ्गाणि च व्यशीर्यन्त गिरेस्तस्य समन्ततः ।
 मणिकाञ्चनचित्राणि शोभयन्ति महागिरिम् ॥ २७
 शाखिनो बहवश्चापि शाखयाऽभिहतास्तथा ।
 काञ्चनैः कुसुमैर्मान्ति विद्युत्वन्त इवाम्बुदाः ॥ २८
 ते हेमविक्रचा भूमौ युताः पर्वतधातुभिः ।
 व्यराजन्त्यास्त्रिनस्तत्र सूर्याश्चप्रतिरञ्जिताः ॥ २९
 ततस्तस्य गिरेः शृङ्गमाख्याय स खगोचमः ।
 भक्षयामास गरुडस्तावुभौ गजकच्छपौ ॥ ३०
 तावुभौ भक्षयित्वा तु स तार्क्ष्यः कूर्मकुञ्जरी ।
 ततः पर्वतकूटाग्रादुत्पपात महाजवः ॥ ३१
 प्रावर्तन्ताथ देवानामुत्पाता भयशंसिनः ।
 इन्द्रस्य वज्रं दयितं प्रजज्वाल भयाचतः ॥ ३२
 सधूमा न्यपतत्सार्चिर्द्रिवोल्का नभसस्थिता ।
 तथा वसूनां रुद्राणामादित्यानां च सर्वशः ॥ ३३
 साध्यानां मरुतां चैव ये चान्ये देवतागणाः ।
 स्वं स्वं प्रहरणं तेषां परस्परमुपाद्रवत् ॥ ३४
 अभूतपूर्वं संग्रामे तदा देवासुरेऽपि च ।
 ववुर्वाताः सनिर्घाताः पेतुरुल्काः सहस्रशः ॥ ३५
 निरभ्रमेव चाकाशं प्रजगर्ज महास्वनम् ।
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्षत शोणितम् ॥ ३६
 मम्बुर्माल्यानि देवानां नेशुस्तेजांसि चैव हि ।
 उत्पातमेधा रौद्राश्च ववृषुः शोणितं बहु ॥ ३७
 रजांसि मुकुटान्येषामुत्थितानि व्यधर्षयन् ।
 ततस्त्राससमुद्भिन्नः सह देवैः शतक्रतुः ।
 उत्पातान्दारुणान्पश्यन्नित्युवाच बृहस्पतिम् ॥ ३८
 किमर्थं भगवन्धोरा उत्पाताः सहस्रोत्थिताः ।
 न च शत्रुं प्रपश्यामि युधि यो नः प्रधर्षयेत् ॥ ३९
 बृहस्पतिरुवाच ।
 तवापराधादेवेन्द्र प्रमादाच्च शतक्रतो ।

यज्ञागताविलम्बाह्वः आदेरकारश्च पृषोदरादित्वात् गरुडस्तन्वो
 निध्वज इत्यर्थः ॥ ७ ॥ शाखां मुक्त्वा गिरिं समध्ययुरिति संब-
 न्धः ॥ १८ ॥ शाखया मुखस्थया व्याक्षिप्तं वदनं वचनकियाय-

ख स तथा ॥ १९ ॥ शतकर्मा शतगोचर्मणा कृताः वप्री र-
 ज्ञः । न परिणहेत् परितो न वप्रीयात् ॥ २३ ॥ विक्रचाः हे-
 मवज्जवलाः ॥ २९ ॥ दिवा अग्नि ॥ ३३ ॥ देवानां देवः

तपसा बालखिल्यानां महर्षीणां महात्मनाम् ४०
 कश्यपस्य मुनेः पुत्रो विनतायाश्च खेचरः ।
 हर्तुं सोममभिप्राप्तो बलवान्कामरूपधृक् ॥ ४१
 समर्थो बलिनां श्रेष्ठो हर्तुं सोमं विहंगमः ।
 सर्वं संभावयाम्यसिन्नसाध्यमपि साधयेत् ॥ ४२
 सौतिरुवाच ।
 श्रुत्वैतद्वचनं शक्रः प्रोवाचामृतरक्षिणः ।
 महावीर्यबलः पक्षी हर्तुं सोममिहोद्यतः ॥ ४३
 शुष्मान्संबोधयाम्येष 'गृहीत्वावरणायुधान् ।
 परिवार्यामृतं सर्वं युयं मद्वचनादिह ॥ ४४
 रक्षध्वं विबुधा वीरा' यथा न स हरेद्बलात् ।
 अतुलं हि बलं तस्य बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ४५
 सौतिरुवाच ।
 तच्छ्रुत्वा विबुधा वाक्यं विस्मिता यत्नमास्थिताः ।
 परिवार्यामृतं तस्त्विर्वज्री चेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ४६
 धारयन्तो विचित्राणि काञ्चनानि मनस्विनः ।
 फवचानि महार्हाणि वैदूर्यविकृतानि च ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

बालखिल्यतपसा गरुडोत्पत्तिकथनपूर्वकं तस्य पक्षीभ्रमत्वेऽभिवेचनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
 कोऽपराधो महेन्द्रस्य कः प्रमादश्च सुतज ।
 तपसा बालखिल्यानां संभूतो गरुडः कथम् ॥ १
 कश्यपस्य द्विजातेश्च कथं वै पक्षिराद सुतः ।
 अघृण्यः सर्वभूतानामवध्यश्चाभवत्कथम् ॥ २
 कथं च कामचारी स कामवीर्यश्च खेचरः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं पुराणे यदि पठ्यते ॥ ३
 सौतिरुवाच ।
 विषयोऽयं पुराणस्य यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 शृणु मे वदतः सर्वमेतत्संक्षेपतो द्विज ॥ ४

पर्जन्यः ॥ ३६ ॥ अन्येषामसाध्यमप्ययं साधयेत् ॥ ४२ ॥
 भानुमन्ति दीप्तिमन्ति ॥ ४८ ॥ स्वदेहरूपाणि स्वदेहानुरूपाणि
 ॥ ५० ॥ ज्वलनवत्समिद्धैर्दीप्यमानैर्वपुर्भिः प्रकाशिनः ॥ ५२ ॥

चर्मोप्यपि च गात्रेषु भानुमन्ति दृढानि च ।
 विविधानि च शस्त्राणि घोररूपाप्यनेकशः ॥ ४८
 शिततीक्ष्णाग्रधाराणि समुद्यम्य सरोत्तमाः ।
 सविस्फुलिङ्गज्वालानि सधूमानि च सर्वशः ॥ ४९
 चक्राणि परिघांश्चैव त्रिशूलानि परश्वधान् ।
 शक्तीश्च विविधास्तीक्ष्णाः करबालाश्च निर्मलान् ।
 स्वदेहरूपाप्यादाय गदाश्चोग्रप्रदर्शनाः ॥ ५०
 तैः शस्त्रैर्भानुमन्तिस्ते दिव्याभरणभूषिताः ।
 भानुमन्तः सुरगणास्तस्थुर्विगतकल्मषाः ॥ ५१
 अनुपमबलवीर्यतेजसो
 धृतमनसः परिरक्षणेऽमृतस्य ।
 असुरपुरविदारणाः सुरा
 ज्वलनसमिद्धवपुःप्रकाशिनः ॥ ५२
 इति समरवरं सुराः स्थितास्ते
 परिघसहस्रशतैः समाकुलम् ।
 विगलितमिव चाम्बरान्तरं
 तपनमरीचिविकाशितं बभासे ॥ ५३

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

अकृष्टोदरप्रमाणं वर्षं शरीरं येषां तान् । वर्तिकां
 यद्धिम् ॥ ८ ॥ खेच्छेद्भुजं प्रलीनानिव अतिकृशानित्यर्थः ।

तान्सर्वान्विसयाविष्टो वीर्योन्मत्तः पुरन्दरः ।
 अपहास्याभ्रगाञ्छीघ्रलम्बयित्वाऽवमन्य च ॥ १०
 तेऽथ रोषसमाविष्टाः सुभृशं जातमन्यवः ।
 आरेभिरे महत्कर्म तदा शक्रभयंकरम् ॥ ११
 जुहुवुस्ते सुतपसो विधिवजातवेदसम् ।
 मयैरुषावचैर्विप्रा येन कामेन तच्छृणु ॥ १२
 कामवीर्यः कामगमो देवराजभयप्रदः ।
 इन्द्रोऽन्यः सर्वदेवानां भवेदिति यतव्रताः ॥ १३
 इन्द्राच्छतगुणः शौर्ये वीर्ये चैव मनोजवः ।
 तपसो नः फलेनाद्य दारुणः संभवत्विति ॥ १४
 तदुद्धा भृशसंतप्तो देवराजः शतक्रतुः ।
 जगाम शरणं तत्र कश्यपं संशितव्रतम् ॥ १५
 तच्छ्रुत्वा देवराजस्य कश्यपोऽथ प्रजापतिः ।
 बालखिल्यानुपागम्य कर्मसिद्धिमपृच्छत ॥ १६
 'कश्यप उवाच ।
 केन कामेन चारम्भं भवद्विहोमकर्म च ।
 याथातथ्येन मे ब्रूत श्रोतुं कौतूहलं हि मे ॥ १७
 बालखिल्या ऊचुः ।
 अवज्ञाताः सुरेन्द्रेण मूढेनाकृतबुद्धिना ।
 ऐश्वर्यमदमत्तेन सदाचाराभिरस्यता ॥ १८
 तद्विधातार्थमारम्भो विधिवत्तस्य कश्यप ॥ १९
 सौतिरुवाच ।'
 एवमस्त्विति तं चापि प्रत्यूचुः सत्यवादिनः ।
 तान्कश्यप उवाचेदं सान्त्वपूर्वं प्रजापतिः ॥ २०
 अयमिन्द्रस्त्रिभुवने नियोगाद्ब्रह्मणः कृतः ।
 इन्द्रार्थे च भवन्तोऽपि भक्तवन्तस्तपोधनाः ॥ २१
 न मिथ्या ब्रह्मणो वाक्यं कर्तुमर्हथ सत्तमाः ।
 भवतां हि न मिथ्याऽयं संकल्पो वै चिकीर्षितः
 भवत्वेप यतप्रीणामिन्द्रोऽतिबलसत्त्ववान् ।
 प्रसादः क्रियतामस्य देवराजस्य याचतः ॥ २३

क्रियमानान् गोप्यदमात्रेपि जले मज्जनेनेत्यर्थः ॥ ९ ॥ जात-
 मन्यवः दीनाः । मन्दुर्दैन्ये कर्तौ कुधीति कोशः ॥ ११ ॥ दारुणः
 इन्द्रं प्रलोभ ॥ १४ ॥ कर्मसिद्धिमपृच्छत सिद्धं नः कर्मस्य

सौतिरुवाच ।

एवमुक्ताः कश्यपेन बालखिल्यास्तपोधनाः ।
 प्रत्यूचुरभिसंपूज्य मुनिश्रेष्ठं प्रजापतिम् ॥ २४
 बालखिल्या ऊचुः ।
 इन्द्रार्थोऽयं समारम्भः सर्वेषां नः प्रजापते ।
 अपत्यार्थं समारम्भो भवतश्चायमीप्सितः ॥ २५
 तदिदं सफलं कर्म तथैव प्रतिगृह्यताम् ।
 तथा चैवं विधत्स्वात्र यथा श्रेयोऽनुपश्यसि ॥ २६
 सौतिरुवाच ।

एतस्मिन्नेव काले ॥ देवी दाक्षायणी शुभा ।
 विनता नाम कल्याणी पुत्रकामा यशस्विनी ॥ २७
 तपस्तप्त्वा व्रतपरा स्नाता पुंसवने शुचिः ।
 उपचक्राम भर्तारं तामुवाचाथ कश्यपः ॥ २८
 आरम्भः सफलो देवि भविता यस्त्वयेप्सितः ।
 जनयिष्यसि पुत्रौ द्वौ वीरौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥ २९
 तपसा बालखिल्यानां मम संकल्पतस्तथा ।
 भविष्यतो महाभागौ पुत्रौ त्रैलोक्यपूजितौ ॥ ३०
 उवाच चैनां भगवान्कश्यपः पुनरेव ह ।
 धार्यतामप्रमादेन गर्भोऽयं सुमहोदयः ॥ ३१
 एकः सर्वपतप्रीणामिन्द्रत्वं कारयिष्यति ।
 लोकसंभावितो वीरः कामरूपो विदुक्रमः ॥ ३२
 सौतिरुवाच ।

शतक्रतुमथोवाच प्रीयमाणः प्रजापतिः ।
 त्वत्सहायौ महावीर्यौ भ्रातरौ ते भविष्यतः ॥ ३३
 नैताभ्यां भविता दोषः सकाशात्ते पुरंदर ।
 व्येतु ते शक्र संतापस्तमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥ ३४
 न चाप्येवं त्वया भूयः क्षेप्तव्या ब्रह्मवादिनः ।
 न चावमान्या दर्पात्ते वाग्जत्रा भृशकोपनाः ॥ ३५
 सौतिरुवाच ।

एवमुक्तो जगामेन्द्रो निर्विशङ्कस्त्रिविष्टपम् ।
 विनता चापि सिद्धार्था बभूव मुदिता तथा ॥ ३६

च्छत ॥ १९ ॥ एवमस्तु सिद्धमस्तु ॥ २० ॥ पुंसवने ऋतुका-
 ले ॥ २८ ॥ कारयिष्यति स्वार्थं णिच् ॥ ३२ ॥ एकत्रिंशो-
 ऽध्यायः ॥ ३१ ॥

जनयामास पुत्रौ द्वावरुणं गरुडं तथा ।

विकलाङ्गोऽरुणस्तत्र भास्करस्य पुरःसरः ॥ ३७

पतंग्रीणां च गरुडमिन्द्रत्वेनाभ्यषिञ्चत ।

तस्मैतत्कर्म सुमहच्चयुता भृगुनन्दन ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

वेवगल्लयुद्धं तत्र देवानां पराजयः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

‘ततस्तस्माद्विरिवरात्समुदीर्णमहाबलः ।’

गरुडः पक्षिराद् तूर्णं संग्रामो विबुधान्प्रति ॥ १

तं दृष्ट्वातिबलं चैव प्राकम्पन्त सुरास्ततः ।

परस्परं च प्रत्यघ्नन्सर्वप्रहरणान्युत ॥ २

तत्र चासीदमेयात्मा विधुदग्निसमप्रभः ।

भौमनः सुमहावीर्यः सोमस्य परिरक्षिता ॥ ३

स तेन पतगेन्द्रेण पक्षतुण्डनखैः क्षतः ।

सुहूर्तमतुलं युद्धं कृत्वा विनिहतो युधि ॥ ४

रजश्चोद्भूय सुमहत्पक्षवातेन खेचरः ।

कृत्वा लोकाभिरालोकांस्तेन देवानवाकिरत् ॥ ५

तेनावकीर्णा रजसा देवा मोहमुपागमन् ।

न चैवं ददृशुस्लब्धा रजसाऽमृतरक्षिणः ॥ ६

एवं संलोडयामास गरुडस्त्रिदिवालयम् ।

पक्षतुण्डप्रहारैस्तु देवान्स विददार ह ॥ ७

ततो देवः सहस्राक्षस्तूर्णं वायुमचोदयत् ।

विक्षिपेमां रजोवृष्टिं तवेदं कर्म मारुत ॥ ८

सौतिरुवाच ।

अथ बाधुरपोवाह तद्रजस्तरसा बली ।

ततो वितिमिरे जाते देवाः शकुनिमार्दयन् ॥ ९

ननादोच्चैः स बलवान्महामेघ इवाम्बरे ।

वध्यमानः सुरगणैः सर्वभूतानि भीषयन् ॥ १०

उत्पपात महावीर्यः पक्षिराद् परवीरहा ।

समुत्पत्यान्तरिक्षस्थं देवानामुपरि स्थितम् ॥ ११

वर्मिणो विबुधाः सर्वे नानाशस्त्रैरवाकिरन् ।

पट्टिशैः परिधैः शूलैर्गदाभिश्च सवासवाः ॥ १२

धुरप्रैर्ज्वलितैश्चापि चक्रैरादित्यरूपिभिः ।

नानाशस्त्रविसर्गैस्तैर्वध्यमानः समन्ततः ॥ १३

कुर्वन्सुतमुलं युद्धं पक्षिराण्य व्यकम्पत ।

निर्दहन्निव चाकाशे वैनतेयः प्रतापवान् ।

पक्षाभ्यामुरसा चैव समन्ताद्वक्षिपत्सुरान् ॥ १४

ते विक्षिप्तास्ततो देवा दुद्रुवुर्गरुडादिताः ।

नखतुण्डक्षताश्चैव सुस्रुवुः शोणितं बहु ॥ १५

साध्याः प्राचीं सगन्धर्वा वसवो दक्षिणां दिशम् ।

प्रजग्मुः सहिता रुद्राः पतगेन्द्रप्रधर्षिताः ॥ १६

दिशं प्रतीचीमादित्या नासत्यावुत्तरां दिशम् ।

सुहृर्मुहुः प्रेक्षमाणा युध्यमानं महौजसः ॥ १७

अश्वक्रन्देन वीरेण रेणुकेन च पक्षिराद् ।

कथनेन च शूरेण तपनेन च खेचरः ॥ १८

उलूकश्चसनाभ्यां च निमेषेण च पक्षिराद् ।

प्ररुजेन च संग्रामं चकार पुलिनेन च ॥ १९

तान्पक्षनखतुण्डाग्रैरभिनद्धिनतासुतः ।

युगान्तकाले संक्रुद्धः पिनाकीव परंतप ॥ २०

महाबला महोत्साहास्तेन ते बहुधा क्षताः ।

रेजुरभ्रघनप्रख्या रुधिरौघप्रवर्षिणः ॥ २१

तान्कृत्वा पतगश्रेष्ठः सर्वानुत्क्रान्तजीवितान् ।

अतिक्रान्तोऽमृतस्यार्थे सर्वतोऽग्निमपश्यत् ॥ २२

आवृण्वानं महाज्वालमर्चिभिः सर्वतोऽम्बरम् ।

दहन्तमिव तीक्ष्णांशु चण्डवायुसमीरितम् ॥ २३

‘नभः स्पृशन्तं ज्वालाभिः सर्वभूतभयंकरम् ।’

ततो नवत्या नवतीर्षुखानां

कृत्वा महात्मा गरुडस्तरसी ।

नदीः समापीय मुखैस्ततस्तैः

सुशीघ्रमागम्य पुनर्जवेन ॥ २४

ज्वलन्तमग्निं तममित्रतापनः

समास्तरत्यत्रथो नदीभिः ।

ततः प्रचक्रे वपुस्त्यदल्पं

प्रवेष्टुकामोऽग्निमभिप्रशङ्क्य ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

अमृतसमीपे गरुडस्य गमनम् ॥ १ ॥ अमृतं गृहीत्वा गच्छतो गरुडस्य विष्णुदर्शनम् ॥ २ ॥ विष्णुगरुडयोः परस्परं वरदानम् ॥ ३ ॥ गरुडस्य सुपर्णनामप्रसक्तिः ॥ ४ ॥

सौतिरुवाच ।

जाम्बूनदमयो भूत्वा मरीचिनिकरोज्ज्वलः ।

प्रविवेश बलात्पक्षी वारिवेश इवार्णवम् ॥ १

स चक्रे क्षुरपर्यन्तमपश्यदमृतान्तिके ।

परिभ्रमन्तमनिशं तीक्ष्णधारमयसयम् ॥ २

ज्वलनार्कप्रभं घोरं छेदनं सोमहारिणाम् ।

घोररूपं तदत्यर्थं यश्च देवैः सुनिर्मितम् ॥ ३

तस्यान्तरं स दृष्ट्वैव पर्यवर्तत खेचरः ।

अरान्तरेणाभ्यपतत्संक्षिप्याङ्गं क्षणेन ह ॥ ४

अधश्चक्रस्य चैवात्र दीप्तानलसममुत्ती ।

विष्णुजिह्वौ महावीर्यौ दीप्तास्थौ दीप्तलोचनौ ॥ ५

चक्षुर्विषौ महाघोरौ नित्यं कुद्धौ तरस्विनौ ।

अमृतसैव रक्षार्थं ददर्श भुजगोत्तमौ ॥ ६

सदा संरन्धनयनौ सदा चानिमिषेक्षणौ ।

तयोरैकोऽपि यं पश्येत्स तूर्णं भस्मसाद्भवेत् ॥ ७

तौ दृष्ट्वा सहसा खेदं जगाम विनतात्मजः ।

कथमेतौ महावीर्यौ जेतव्यौ हरिभोजिनौ ॥ ८

इति संचिन्त्य गरुडस्तयोस्तूर्णं निराकरः ।

तयोश्चक्षुषि रजसा सुपर्णः सहसाऽऽवृणोत् ।

ताभ्यामदृष्टरूपोऽसौ सर्वतः समताडयत् ॥ ९

तयोरङ्गे समाक्रम्य वैनतेयोऽन्तरिक्षगः ।

आच्छिन्नतरसा मध्ये सोममभ्यद्रवचतः ॥ १०

समुत्पाद्यामृतं तत्र वैनतेयस्ततो बली ।

उत्पपात जवेनैव यश्चमुन्मथ्य वीर्यवान् ॥ ११

साहस्यः ॥ २४ ॥ समास्तरत् आच्छादितवान् शमितवानि-
त्यर्थः ॥ २५ ॥ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

संक्षिप्य अणुतरं कृत्वा ॥ ४ ॥ तयोः अङ्गे देहौ आच्छिन्नम्
स्वर्णशः कृतवान् ॥ १० ॥ यश्चमुन्मथ्य अमृतं अमृतकुम्भं

अपीत्वैवामृतं पक्षी परिगृह्याशु निःसृतः ।

आगच्छदपरिश्रान्त आचार्यार्कप्रभां ततः ॥ १२

विष्णुना च तदाकाशे वैनतेयः समेधिवान् ।

तस्य नारायणस्तुष्टस्तेनालौल्येन कर्मणा ॥ १३

तमुवाचाव्ययो देवो वरदोऽस्मीति खेचरम् ।

स वज्रे तव तिष्ठेयमुपरीत्यन्तरिक्षगः ॥ १४

उवाच चैनं भूयोऽपि नारायणमिदं वचः ।

अजरश्चामरश्च साक्षमृतेन विनताऽप्यहम् ॥ १५

सौतिरुवाच ।

एवमस्त्विति तं विष्णुरुवाच विनतासुतम् ।

प्रतिगृह्य वरौ तौ च गरुडो विष्णुमब्रवीत् ॥ १६

भवतेपि वरं दद्यां वृणोतु भगवानपि ।

तं वज्रे वाहनं विष्णुर्गुरुत्तमन्तं महाबलम् ॥ १७

ध्वजं च चक्रे भगवानुपरि स्थास्यसीति तम् ।

एवमस्त्विति तं देवमुक्त्वा नारायणं खगः ॥ १८

वज्राज तरसा वेगाद्वायुं स्पर्धन्महाजवः ।

तं व्रजन्तं खगश्रेष्ठं वज्रेणेन्द्रोऽभ्यताडयत् ॥ १९

हरन्तममृतं रोषाद्गरुडं पक्षिणां वरम् ।

तमुवाचेन्द्रमाक्रन्दे गरुडः पततां वरः ॥ २०

प्रहसन्श्लक्ष्णया वाचा तथा वज्रसमाहतः ।

ऋषेर्मानं करिष्यामि वज्रं यस्यास्थिसंभवम् ॥ २१

वज्रस्य च करिष्यामि तवैव च शतकतो ।

एतत्पत्रं त्यजाम्येकं यस्यान्तं नोपलप्स्यसे ॥ २२

न च वज्रनिपातेन रुजा मेऽस्तीह काचन ।

समुत्पाद्य उत्पपातेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ आचार्यं वारयित्वा तिर-
स्कृत्येत्यर्थः ॥ १२ ॥ अलौल्येन अमृतपानलोभराहित्ये-
न ॥ १३ ॥ उपरि ध्वजे इत्यर्थः ॥ १४ ॥ स्पर्धावानिवाचरतीति
स्पर्धन् ॥ १५ ॥ आक्रन्दे कलकले ॥ २० ॥ ऋषेः दधी-

एवमुक्त्वा ततः पत्रमुत्सर्ज्य स पश्चिराद् ॥ २३
तदुत्सृष्टमभिप्रेक्ष्य तस्य पर्णमनुत्तमम् ।
गृह्यानि सर्वभूतानि नाम चक्रुर्गुरुमतः ॥ २४
सुरूपं पत्रमालक्ष्य सुपर्णोऽयं भवत्विति ।

तदृष्ट्वा महदाश्चर्यं सहस्राक्षः पुरंदरः ।
खगो महदिदं भूतमिति मत्वाऽभ्यभाषत ॥ २५
बलं विज्ञातुमिच्छामि यत्ते परमनुत्तमम् ।
सख्यं चानन्तमिच्छामि त्वया सह खगोत्तम ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

हरद्वयं गरुडसम्प्लवानः ॥ १ ॥ इन्द्राद्वरुणस्य वरलाभः ॥ २ ॥ विनयाया दास्यमोचनम् ॥ ३ ॥ सर्पाणां
त्रिभिर्द्वयप्रसिः ॥ ४ ॥

सौतिरुवाच ।

‘इत्येवमुक्तो गरुडः प्रत्युवाच शचीपतिम् ।’

गरुड उवाच ।

सख्यं मेऽस्तु त्वया देव यथेच्छसि पुरंदर ।

बलं तु मम जानीहि महाबाहस्यमेव च ॥ १

कामं नैतत्प्रशंसन्ति सन्तः स्वबलसंस्तवम् ।

‘अनिमित्तं सुरश्रेष्ठ सद्यः प्राप्नोति गर्हणाम् ॥ २

गुणसंकीर्तनं चापि पृष्टेनान्येन गोपते ।

वक्तव्यं न तु वक्तव्यं स्वयमेव शतक्रतो ॥ ३

सखेति कृत्वा तु सखे पृष्ठो वक्ष्याम्यहं त्वया ।

न ह्यात्मस्तवसंयुक्तं वक्तव्यमनिमित्ततः ॥ ४

सर्ववतवनाम्बुर्वीं ससागरजलामिमाम् ।

वहे पक्षेण वै शक्र त्वामप्यत्रावलम्बिनम् ॥ ५

सर्वान्संपिण्डितान्वापि लोकान्सस्थाणुजङ्गमान् ।

वहेयमपरिश्रान्तो विद्वीदं मे महद्वलम् ॥ ६

सौतिरुवाच ।

इत्युक्तवचनं वीरं किरीटी श्रीमतां वरः ।

आह शौनक देवेन्द्रः सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ ७

एवमेव यथात्थ त्वं सर्वं संभाव्यते त्वयि ।

संगृह्यतस्मिदानीं मे सख्यमत्यन्तमुत्तमम् ॥ ८

न कार्यं यदि सोमेन मम सोमः प्रदीयताम् ।

असांस्ते हि प्रबाधेयुर्येभ्यो दद्याद्भवानिमम् ॥ ९

गरुड उवाच ।

किंचित्कारणमुद्दिश्य सोमोऽयं नीयते मया ।

न दास्यामि समापातुं सोमं कसैचिदप्यहम् १०

यत्रेमं तु सहस्राक्षं निक्षिपेयमहं स्वयम् ।

त्वमादाय ततस्तूर्णं हरेथासिदिवेश्वर ॥ ११

शक्र उवाच ।

वाक्येनानेन तुष्टोऽहं यस्त्वयौक्तमिहाण्डज ।

यमिच्छसि वरं मत्तस्तं गृहाण खगोत्तम ॥ १२

सौतिरुवाच ।

इत्युक्तः प्रत्युवाचेदं कद्रुपुत्राननुसरन् ।

स्मृत्वा चैवोपभिक्षुतं मातुर्दास्यनिमित्ततः ॥ १३

गरुड उवाच ।

ईशोऽहमपि सर्वस्य करिष्यामि तु तेऽर्थिताम् ।

भवेयुर्भुजगाः शक्र मम भक्ष्या महाबलाः ॥ १४

सौतिरुवाच ।

तथेत्युक्त्वाऽन्वगच्छत् ततो दानवसूदनः ।

देवदेवं महात्मानं योगिनामीश्वरं हरिम् ॥ १५

स चान्वमोदत्तं चार्थं यथोक्तं गरुडेन वै ।

इदं भूयो वचः प्राह भगवांसिदिवेश्वरः ॥ १६

हरिष्यामि विनिश्चितं सोममित्यनुभाष्य तम् ।

आजगाम ततस्तूर्णं सुपर्णो मातुरन्तिकम् ॥ १७

‘विनयावनतो भूत्वा वचनं चेदमब्रवीत् ।

इदानीतममृतं देवानां भवनान्मया ॥ १८

चेः ॥ २१ ॥ त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

संपिण्डितान् एकीकृतान् । स्वाष्ट्यं स्थानम् ॥ ६ ॥ किरी-

टी इन्द्रः ॥ ७ ॥ उपभिक्षुतं छलकृतम् ॥ १३ ॥ ईशः समर्थः ।

अर्थितां अन्वयस्य अमृतं न देयमित्यर्थेऽनुताम् ॥ १४ ॥ अनुभाष्य

प्रश्नाधि किमितो मातः करिष्यामि शुभव्रते ।
विनतोवाच ।

परितुष्टाऽहमेतेन कर्मणा तव पुत्रक ॥ १९

अजरश्चामरश्चैव देवानां सुप्रियो भव ।

सौतिरुवाच ।'

अथ सर्पांनुवाचेदं सर्वान्परमहृष्टवत् ।

गरुड उवाच ।

इदमानीतममृतं निक्षेप्यामि कुशेषु वः ॥ २०

स्नाता भङ्गलसंयुक्तास्ततः प्राश्नीत पद्मगाः ।

भवन्निरिदमासीनैर्यदुक्तं तद्वचस्तदा ॥ २१

अदासी चैव मातेयमद्यप्रभृति चास्तु मे ।

ययोक्तं भवतामेतद्वचो मे प्रतिपादितम् ॥ २२

सौतिरुवाच ।

ततः स्नातुं गताः सर्पाः प्रत्युक्त्वा तं तथेत्युत ।

शक्रोऽप्यमृतमाक्षिप्य जगाम त्रिदिवं पुनः ॥ २३

अथागतास्तमुद्देशं सर्पाः सोमार्थिनस्तदा ।

स्नाताश्च कृतजप्याश्च ग्रहृष्टाः कृतमङ्गलाः ॥ २४

'परस्परकृतद्वेषाः सोमप्राशनकर्मणि ।

अहं पूर्वमहं पूर्वमित्युक्त्वा ते समाद्रवन् ॥' २५

यत्रैतदमृतं चापि स्थापितं कुशसंस्तरे ।

तद्विज्ञाय हृतं सर्पाः प्रतिमायाकृतं च तत् २६

सोमस्थानमिदं चेति दर्भास्ते लिलिहुस्तदा ।

ततो द्विधा कृता जिहाः सर्पाणां तेन कर्मणा २७

अभवत्शामृतस्पर्शाद्दर्भास्तेऽथ पवित्रिणः ।

'नागाश्च वञ्चिता भूत्वा विमृज्य विनतां ततः ।

विषादमगमंस्तीव्रं गरुडस्य बलात्प्रमो ॥' २८

एवं तदमृतं तेन हृतमाहृतमेव च ।

द्विजिहाश्च कृताः सर्पा गरुडेन महात्मना ॥ २९

ततः सुपर्णः परमग्रहर्षवा-

न्विहृत्य मात्रा सह तत्र कानने ।

भुजंगमक्षः परमार्चितः खगै-

रहीनकीर्तिर्विन्तामनन्दयत् ॥ ३०

इमां कथां यः शृणुयान्नरः सदा

पठेत वा द्विजगणमुख्यसंसदि ।

असंशयं त्रिदिवमियात्स पुण्यभा-

न्महात्मनः पतंगपतेः प्रकीर्तनात् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

सर्पतप्तकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।

भुजङ्गमानां शापस्य मात्रा चैव सुतेन च ।

विनतायास्तथा श्रोक्तं कारणं सूतनन्दन ॥ १

वरप्रदानं भर्त्रा च कद्रुविनतयोस्तथा ।

नामनी चैव ते श्रोक्ते पक्षिणोर्वैनतेययोः ॥ २

पद्मगानां तु नामानि न कीर्तयसि सूतज ।

प्राधान्येनापि नामानि श्रोतुमिच्छामहे वयम् ३

सौतिरुवाच ।

बहुत्वान्नामधेयानि पद्मगानां तपोधन ।

हे गरुडेति संबोध्य ॥ १७ ॥ इदं वः युष्माकममृतं न

मम ॥ २० ॥ प्रतिमायाकृतं यया दास्यं मायाकृतं तथा

अमृतदानमपि इतरेण कृतमित्यर्थः ॥ २६ ॥ चतुर्विंशो-

न कीर्तयिष्ये सर्वेषां प्राधान्येन तु मे शृणु ॥ ४

शेषः प्रथमतो जातो वासुकिस्तदनन्तरम् ।

ऐरावतस्तक्षकश्च कर्कोटकधनञ्जयौ ॥ ५

कालियो मणिनागश्च नागश्चापूरणस्तथा ।

नागस्तथा पिङ्गरक एलापत्रोऽथ वामनः ॥ ६

नीलानीलौ तथा नागौ कल्पावशबलौ तथा ।

आर्यकश्चोग्रकश्चैव नागः कलशपोतकः ॥ ७

सुमनाख्यो दधिमुखस्तथा विमलपिण्डकः ।

आप्तः कोटरकश्चैव शङ्खो वालिशिखस्तथा ॥ ८

॥ ३४ ॥

भुजङ्गमानां मात्रा शापो दत्तस्तस्य कारणं अवज्ञया मात्रा-

ज्ञाकारित्वं । विनतायाः सुतेन अरुणेन शापो दत्तस्तस्य कारणं

निष्ठानको हेमगुहो नहुषः पिङ्गलस्तथा ।
 बाह्यकर्णो हस्तिपदस्तथा मुद्गरपिण्डकः ॥ ९
 कम्बलाश्वतरौ चापि नागः कालीयकस्तथा ।
 घृत्तसंवर्तकौ नागौ द्वौ च पञ्चाविति श्रुतौ ॥ १०
 नागः शङ्खमुखश्चैव तथा कूर्माण्डकोऽपरः ।
 श्वेमकश्च तथा नागो नागः पिण्डारकस्तथा ॥ ११
 करवीरः पुष्पदंष्ट्रो बिल्वको बिल्वपाण्डुरः ।
 मूषकादः शङ्खशिराः पूर्णमद्गो हरिद्रकः ॥ १२
 अपराजितो ज्योतिकश्च पद्मगः श्रीवहस्तथा ।
 कौरव्यो घृतराष्ट्रश्च शङ्खपिण्डश्च वीर्यवान् ॥ १३
 विरजाश्च मुवाहुश्च शालिपिण्डश्च वीर्यवान् ।

हस्तिपिण्डः पिठरकः सुमुखः कौणपाश्वनः ॥ १४
 कुठरः कुञ्जरश्चैव तथा नागः प्रभाकरः ।
 कुमुदः कुमुदाक्षश्च तिचिरिर्हलिकस्तथा ॥ १५
 कर्दमश्च महानागो नागश्च बहुमूलकः ।
 कर्कराकर्करौ नागौ कुण्डोदरमहोदरौ ॥ १६
 एते प्राधान्यतो नागाः कीर्तिता द्विजसत्तम ।
 बहुत्वाभ्यामधेयानामितरे नानुकीर्तिताः ॥ १७
 एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च संततिः ।
 असङ्ख्येयेति मत्वा ताव ज्वीमि तपोधन ॥ १८
 बहूनीह सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 अशक्यान्धेव सङ्ख्यातुं पन्नगानां तपोधन ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

शेषस्य ब्रह्मणो वरलाभः पृथ्वीधारणाज्ञा च ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
 आख्याता भुजगास्तात वीर्यवन्तो दुरासदाः ।
 शार्प ते तेऽभिविज्ञाय कृतवन्तः किमुत्तरम् ॥ १
 सौतिरुवाच ।
 तेषां तु भगवाञ्छेषः कद्रुं त्यक्त्वा महायशः ।
 उग्रं तपः समातस्थे वायुभक्षो यतव्रतः ॥ २
 गन्धमादनमासाद्य बदर्या तपोरतः ।
 गोकर्णे पुष्करारण्ये तथा हिमवतस्तटे ॥ ३
 तेषु तेषु च पुण्येषु तीर्थेष्वायतनेषु च ।
 एकान्तशीलो नियतः सततं विजितेन्द्रियः ॥ ४
 तप्यमानं तपो धोरं ते ददर्श पितामहः ।
 संशुष्कमांसत्वक्स्त्राणुं जटाचीरधरं मुनिम् ॥ ५
 तमब्रवीत्सत्यवृत्तिं तप्यमानं पितामहः ।
 किमिदं कुरुषे शेष प्रजानां स्वस्ति वै कुरु ॥ ६
 त्वं हि तीव्रेण तपसा प्रजास्तापयसेऽनघ ।
 ब्रूहि कामं च मे शेष यस्ते हृदि व्यवस्थितः ॥ ७
 शेष उवाच ।
 सोदर्या मम सर्वे हि भ्रातरो मन्दचेतसः ।

सह तैर्नोत्सहे वस्तुं तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ८
 अभ्यसूयन्ति सततं परस्परमभिप्रवत् ।
 ततोऽहं तप आतिष्ठे नैतान्यश्वेयमित्युत ॥ ९
 न मर्षयन्ति समुतां सततं विनतां च ते ।
 अस्माकं चापरो भ्राता वैर्नन्तेयोऽन्तरिक्षगः ॥ १०
 तं च द्विषन्ति सततं स चापि बलवत्तरः ।
 वरप्रदानात्स पितुः कश्यपस्य महात्मनः ॥ ११
 सोऽहं तपः समास्थाय मोक्ष्यामीदं कलेवरम् ।
 कथं मे प्रेत्यभावेऽपि न तैः स्यात्सह सङ्गमः ॥ १२
 तमेवं वादिनं शेषं पितामह उवाच ह ।
 जानामि शेष सर्वेषां भ्रातॄणां ते विचेष्टितम् ॥ १३
 मातृश्राप्यपराधाद्वै भ्रातॄणां ते महद्भयम् ।
 कृतोऽत्र परिहारश्च पूर्वमेव भुजङ्गम ॥ १४
 भ्रातॄणां तव सर्वेषां न शोकं कर्तुमर्हसि ।
 वृणीष्व च वरं मत्तः शेष यत्सेऽभिकाङ्क्षितम् ॥ १५
 दास्यामि हि वरं तेऽद्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि ।
 दिष्ट्या बुद्धिश्च ते धर्मे निविष्टा यन्नगोत्तम ।
 भूयो भूयश्च ते बुद्धिर्धर्मे भवतु सुस्थिरा ॥ १६

शेष उवाच ।

एष एव वरो देव काङ्क्षितो मे पितामह ।
धर्मे मे रमतां बुद्धिः शमे तपसि चेश्वर ॥ १७

ब्रह्मोवाच ।

प्रीतोऽस्म्यनेन ते शेष दमेन च शमेन च ।
त्वया त्विदं वचः कार्यं मभियोगात्प्रजाहितम् ॥ १८

इमां महीं शैलवनोपपन्नां

ससागरग्रामविहारपत्तनाम् ।

त्वं शेष सम्यक् चलितां यथाव-

त्संगृह्य तिष्ठस्व यथाऽचला स्यात् ॥ १९

शेष उवाच ।

यथाऽऽह देवो वरदः प्रजापति-

र्महीपतिर्भूतपतिर्जगत्पतिः ।

तथा महीं धारयिताऽस्मि निश्चलां

प्रयच्छतां मे विवरं प्रजापते ॥ २०

ब्रह्मोवाच ।

अधो महीं गच्छ भुजङ्गमोत्तम

स्वयं तवैषा विवरं प्रदास्यति ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

भ्रातृशायपरिहारार्थं सर्पाणां मन्त्रालोचनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

भ्रातुः सकाशार्त्तं शायं श्रुत्वा वै पद्मगोत्तमः ।

वासुकिश्चिन्तयामास शायोऽयं न भवेत्कथम् ॥ १

ततः स मन्त्रयामास भ्रातृभिः सह सर्वशः ।

ऐरावतप्रभृतिभिः सर्वैर्धर्मपरायणैः ॥ २

वासुकिरुवाच ।

अयं शायो यथोद्दिष्टो विदितं वस्तथाऽनघाः ।

तस्य शायस्य मोक्षार्थं मन्त्रयित्वा यतामहे ॥ ३

सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातो हि विद्यते ।

न तु मात्राऽभिज्ञानां मोक्षः कचन विद्यते ॥ ४

अव्ययस्याग्रमेयस्य सत्यस्य च तथाग्रतः ।

इमां धरां धारयता त्वया हि मे

महत्त्रियं शेष कृतं अविष्मति ॥ २१

सौतिरुवाच ।

तथैव कृत्वा विवरं प्रविश्य ॥

प्रभुर्भूवो भुजगवराग्रजः स्थितः ।

विभर्ति देवीं शिरसा महीमिमां

समुद्रनेमिं परिगृह्य सर्वतः ॥ २२

ब्रह्मोवाच ।

शेषोऽसि नागोत्तम धर्मदेवो

महीमिमां धारयसे यदेकः ।

अनन्तभोगैः परिगृह्य सर्वा

यथाहमेवं बलमिदं वा ॥ २३

सौतिरुवाच ।

अधो भूमौ वसत्येवं नागोऽनन्तः प्रतापवान् ।

धारयन्वसुधामेकः शसनाद्ब्रह्मणो विभोः ॥ २४

मुषर्णं च सहायं वै भगवानमरोत्तमः ।

प्रादादनन्ताय तदा वैनतेयं पितामहः ॥ २५

‘अनन्तेऽभिप्रयाते तु वासुकिः स महाबलः ।

अभ्यविच्यत नागैस्तु दैवतैरिव वासवः ॥’ २६

शप्ता इत्येव मे श्रुत्वा जायते हृदि वेपथुः ॥ ५

नूनं सर्वविनाशोऽयमस्माकं समुपागतः ।

‘शायः सृष्टो महाघोरो मात्रा खल्वविनीतया ।’

न ह्येतां सोऽव्ययो देवः शपन्तीं प्रत्यवेधयत् ॥ ६

तस्मात्समन्त्रयामोऽद्य भुजङ्गानामनामयम् ।

यथा भवेद्दि सर्वेषां मा नः कालोऽत्यगादयम् ॥ ७

सर्व एव हि नस्तावद्बुद्धिमन्तो विचक्षणाः ।

अपि मन्त्रयमाणा हि हेतुं पश्याम मोक्षणे ॥ ८

यथा नष्टं पुरा देवा गूढमग्निं गुहागतम् ।

यथा स यज्ञो न भवेद्यथा वाऽपि परामवः ।

जनमेजयस्य सर्पाणां विनाशकरणाय वै ॥ ९

अनन्तभोगैः अनन्तफलाभिः ॥ १३ ॥ षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सत्यस्य सत्यलोकाधिपतेर्ब्रह्मणः ॥ ५ ॥

सौतिरुवाच ।

तथेत्युक्त्वा ततः सर्वे काद्रवेयाः समागताः ।
समयं चक्रिरे तत्र मन्त्रबुद्धिविशारदाः ॥ १०
एके तत्राबुवन्नागा वयं भूत्वा द्विजर्षभाः ।
जनमेजयं तु भिक्षामो यज्ञस्ते न भवेदिति ॥ ११
अपरे त्वष्टुवन्नागास्तत्र पण्डितमानिनः ।
मन्त्रिणोऽस्य वयं सर्वे भविष्यामः सुसंमताः ॥ १२
स नः प्रक्षयति सर्वेषु कार्येष्वर्थविनिश्चयम् ।
तत्र बुद्धिं प्रदास्यामो यथा यज्ञो निवर्त्यति ॥ १३
स नो बहुमताराजा बुद्ध्या बुद्धिमतां वरः ।
यज्ञार्थं प्रक्षयति व्यक्तं नेति वक्ष्यामहे वयम् ॥ १४
दर्शयन्तो बहुन्दोषान्मेत्य चेह च दारुणान् ।
हेतुभिः कारणैश्चैव यथा यज्ञो भवेन्न सः ॥ १५
अथवा य उपाध्यायः क्रतोस्तस्य भविष्यति ।
सर्पसत्रविधानज्ञो राजकार्यहिते रतः ॥ १६
तं गत्वा दशतां कश्चिद्भुजङ्गः स मरिष्यति ।
तस्मिन्मृते यज्ञकारे क्रतुः स न भविष्यति ॥ १७
ये चान्ये सर्पसत्रज्ञा भविष्यन्त्यस्य चत्विजः ।
तांश्च सर्षन्दशिष्यामः क्रतुमेव भविष्यति ॥ १८
अपरे त्वष्टुवन्नागा धर्मात्मानो दयालवः ।
अबुद्धिरेषा भवतां ब्रह्महत्या न शोभनम् ॥ १९
सम्यक्सद्धर्ममूला वै व्यसने शान्तिरुत्तमा ।
अधर्मोच्चरता नाम कुर्त्ता व्यापादयेज्जगत् ॥ २०
अपरे त्वष्टुवन्नागाः समिद्धं जातवेदसम् ।
वर्षेर्निर्वापयिष्यामो मेधा भूत्वा सविद्युतः ॥ २१
सुग्भाण्डं निशि गत्वा च अपरे भुजगोत्तमाः ।

प्रमत्तानां हरन्त्वाशु विघ्न एवं भविष्यति ॥ २२
यज्ञे वा भुजगास्तस्मिन्मृतशोऽथ सहस्रशः ।
जनान्दशन्तु वै सर्वे नैवं त्रासो भविष्यति ॥ २३
अथवा संस्कृतं भोज्यं दूषयन्तु भुजङ्गमाः ।
स्वेन भूत्रपुरीषेण सर्वभोज्यविनाशिना ॥ २४
अपरे त्वष्टुवन्तत्र ऋत्विजोऽस्य भवामहे ।
यज्ञविघ्नं करिष्यामो दक्षिणा दीयतामिति ॥ २५
वश्यतां च गतोऽसौ नः करिष्यति यथेप्सितम् ।
अपरे त्वष्टुवन्तत्र जले प्रकीदितं नृपम् ॥ २६
गृह्णानीय वक्षीमः क्रतुरेव भवेन्न सः ।
अपरे त्वष्टुवन्तत्र नागाः पण्डितमानिनः ॥ २७
दशामस्तं प्रगृह्याशु क्रतुमेव भविष्यति ।
छिन्नं मूलमनर्थानां मृते तस्मिन्भविष्यति ॥ २८
एषा नो नैष्ठिकी बुद्धिः सर्वेषामीक्षणध्वजः ।
अथ यन्मन्यसे राजन्हुतं तत्संविधीयताम् ॥ २९
इत्युक्त्वा समुदैक्षन्त वासुकिं पद्मगोचरम् ।
वासुकिश्चापि संचिन्त्य तानुवाच भुजङ्गमान् ॥ ३०
नैषा वो नैष्ठिकी बुद्धिर्मता कर्तुं भुजङ्गमाः ।
सर्वेषामेव मे बुद्धिः पद्मगानां न रोचते ॥ ३१
किं तत्र संविधातव्यं भवतां स्याद्वितं नु यत् ।
श्रेयः प्रसादनं मय्ये कश्यपस्य महात्मनः ॥ ३२
ज्ञातिवर्गस्य सौहार्दादात्मनश्च भुजङ्गमाः ।
न च जानाति मे बुद्धिः किञ्चित्कर्तुं वचो हि वः ॥ ३३
मया हीदं विधातव्यं भवतां यद्वितं भवेत् ।
अनेनाहं भृशं तप्ये गुणदोषौ मदाश्रयौ ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

पुलापन्नभाषणम् ॥ १ ॥ देवमहासंवादमुखेनास्तीकोत्पत्तिकथनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

सर्पाणां तु वचः श्रुत्वा सर्वेषामिति चेति च ।

मन्त्रबुद्धिविशारदाः नीतिनिश्चयनिपुणाः ॥ १० ॥ निवर्त्यति
निश्चयो भविष्यति ॥ १३ ॥ क्रतुं प्रतिकृतम् ॥ १८ ॥ व्यसने
आपदि शान्तिः आपन्नशः । सद्धर्ममूला सतां धर्मो देवनाम्पण-
प्रार्थना तन्मूला ॥ २० ॥ नैष्ठिकी आत्मनिकी । ईक्षणमेव श्रवः

वासुकेश्च वचः श्रुत्वा पुलापन्नोऽब्रवीदिदम् ॥ १
‘आगेव दर्शिता बुद्धिर्मयैषा भुजगोत्तमाः ।

श्रोत्रं यस्य स तथाभूत इह वासुके ॥ २९ ॥ मता संमता ॥ ३१ ॥
ज्ञातिरक्षानाद्यनिमित्तौ गुणदोषौ मदाश्रयौ ज्येष्ठस्त्वान्मये-
त्यर्थः ॥ ३४ ॥ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

इति चेति चेति तत्तद्वचनाभिनयप्रदर्शनम् ॥ ३ ॥

हेयेति यदि वो बुद्धिस्तवरापि च तथा प्रभो ॥ २
 अस्तु कामं ममाद्यापि बुद्धिः स्मरणमागता ।
 तां शृणुध्वं प्रवक्ष्यामि याथातथ्येन पन्नगाः ॥ ३
 न स यज्ञो न भविता न स राजा तथाविधः ।
 जनमेजयः पाण्डवेयो यतोऽस्माकं महद्भयम् ॥ ४
 दैवेनोपहतो राजन्यो भवेदिह पुरुषः ।
 स दैवमेवाश्रयेत् नान्यत्तत्र परायणम् ॥ ५
 तदिदं चैवमस्माकं भयं पन्नगसत्तमाः ।
 दैवमेवाश्रयामोऽत्र शृणुध्वं च वचो मम ॥ ६
 अहं शप्ते समुत्सृष्टे समश्रौषं वचस्तदा ।
 मातुस्तस्मैमारुढो भयात्पन्नगसत्तमाः ।
 देवानां पन्नगश्रेष्ठास्तीक्ष्णास्तीक्ष्णा इति प्रभो ॥ ७
 'शापदुःस्त्राप्रितप्तानां पन्नगानामनामयम् ।
 कृपया परयाऽऽविष्टाः प्रार्थयन्तो दिवौकसः ॥ ८
 पितामहमुपागम्य देवा वचनमब्रुवन् ।
 देवा ऊचुः ।
 का हि लब्ध्वा प्रियान्पुत्राञ्छपेदेवं पितामह ।
 ऋते कद्वं तीक्ष्णरूपां देवदेव तवाग्रतः ॥ ९
 तथेति च वचस्तस्यास्त्वयाप्युक्तं पितामह ।
 इच्छाम एतद्विज्ञातुं कारणं यच्च वारिता ॥ १०
 ब्रह्मोवाच ।
 बहवः पन्नगास्तीक्ष्णा घोररूपा विषोल्बणाः ।
 प्रजानां हितकामोऽहं न च वारितवांस्तदा ॥ ११
 ये दन्दशूकाः क्षुद्राश्च पापाचारा विषोल्बणाः ।

तेषां विनाशो भविता न तु ये धर्मचारिणः ॥ १२
 यन्निमित्तं च भविता मोक्षस्तेषां महाभयात् ।
 पन्नगानां निबोधध्वं तस्मिन्काले समागते ॥ १३
 यायावरकुले धीमान्भविष्यति महानृषिः ।
 जरत्कारुरिति ख्यातस्तपस्वी नियतेन्द्रियः ॥ १४
 तस्य पुत्रो जरत्कारोर्भविष्यति तपोधनः ।
 आस्तीको नाम यज्ञं स प्रतिषेत्स्यति तं तदा ।
 तत्र मोक्षयन्ति भुजगा ये भविष्यन्ति धार्मिकाः ॥ १५
 देवा ऊचुः ।
 स मुनिप्रवरो ब्रह्मजरत्कारुर्महातपाः ।
 कस्यां पुत्रं महात्मानं जनयिष्यति वीर्यवान् ॥ १६
 ब्रह्मोवाच ।
 'वासुकेर्भगिनी कन्या समुत्पन्ना सुशोभना ।
 तस्मै दास्यति तां कन्यां वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ १७
 तस्यां जमयिता पुत्रं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
 सनामायां सनामा स कन्यायां द्विजसत्तमः ॥ १८
 एलापत्र उवाच ।
 एवमस्त्विति तं देवाः पितामहमथाब्रुवन् ।
 उक्त्वा वचनं देवान्विरिञ्चिद्विदिवं ययौ ॥ १९
 सोऽहमेवं प्रपश्यामि वासुके भगिनी तव ।
 जरत्कारुरिति ख्याता तां तस्मै प्रतिपादय ॥ २०
 भैक्षवद्भिक्षमाणाय नागानां भयशान्तये ।
 ऋषये सुव्रतायैनामेष मोक्षः श्रुतो मया ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

एलापत्रोपदेशेन वासुकिभगिन्या जरत्कारु रक्षणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एलापत्रवचः श्रुत्वा ते नागा द्विजसत्तम ।
 सर्वे प्रहृष्टमनसः साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ १

ततःप्रभृति तां कन्यां वासुकिः पर्यरक्षत ।
 जरत्कारुं स्वसारं वै परं हर्षमवाप च ॥ २
 ततो नातिमहान्कालः समतीत इवाभवत् ।

न भवितेति न भवितेति चेत्पर्यः । न तथाविधः यस्य राष्ट्रसृजिजः
 स्वरूपं वा द्रष्टुं शक्यं तादृशो न भवति भवन्तीत्यसंपन्नत्वात्
 ॥ ४ ॥ तीक्ष्णास्तीक्ष्णाः अत्यन्तं तीक्ष्णाः स्त्रिय इति शेषः ॥ ७ ॥

दन्दशूकाः दंशनशीलाः । क्षुद्राः अत्येपि निमित्ते प्राणप्राहकाः
 ॥ १२ ॥ अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

अथ देवासुराः सर्वे ममन्धुर्वरुणालयम् ॥ ३
 तत्र नेत्रमभून्नागो वासुकिर्बलिनां वरः ।
 समान्यैव च तत्कर्म पितामहमुपागमन् ॥ ४
 देवा वासुकिना सार्धं पितामहमथाब्रुवन् ।
 भगवन्शापभीतोऽयं वासुकिस्तप्यते भृशम् ॥ ५
 अस्यैतन्मानसं शूल्यं समुद्रतु त्वमर्हसि ।
 जनन्याः शापजं देव ज्ञातीनां हितमिच्छतः ॥ ६
 हितो ह्ययं सदासाकं प्रियकारी च नागराद ।
 प्रसादं कुरु देवेश भ्रमयास्य मनोज्वरम् ॥ ७
 ब्रह्मोवाच ।
 मयैव तद्वितीर्णं वै वचनं मनसाऽमराः ।
 एलापत्रेण नागेन यदस्याभिहितं पुरा ॥ ८

तत्करोत्वेष नागेन्द्रः प्राप्तकालं वचः स्वयम् ।
 विनशिष्यन्ति ये पापा न तु ये धर्मचारिणः ॥ ९
 उत्पन्नः स जरत्कारुस्तपस्युग्रे रतो द्विजः ।
 तस्यैष भगिनीं काले जरत्कारुं प्रयच्छतु ॥ १०
 एलापत्रेण यत्प्रोक्तं वचनं भुजगेन ह ।
 पन्नगानां हितं देवास्तत्तथा न तदन्यथा ॥ ११
 सौतिरुवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तु नागेन्द्रः पितामहवचस्तदा ।
 संदिश्य पन्नगान्सर्वान्वासुकिः शापमोहितः ॥ १२
 स्वसारमुद्यम्य तदा जरत्कारुमृषिं प्रति ।
 सर्पान्वहञ्जरत्कारौ नित्ययुक्तान्समादधत् ॥ १३
 जरत्कारुर्यदा भार्यामिच्छेद्भरयितुं प्रभुः ।
 श्रीघ्नमेत्य तदाऽऽख्येयं तन्नः श्रेयो भविष्यति ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

जरत्कारुनामसुत्पत्तिकथनम् ॥ १ ॥ शौनकस्य सौतिं प्रति आस्तीकोत्पत्तिप्रश्नः ॥ २ ॥ प्रसङ्गेन परीक्षितमुगवाक्यपत्तम् ॥ ३ ॥ परीक्षिता शमीकस्तन्त्रे सूतसर्पनिजानम् ॥ ४ ॥

शौनक उवाच ।
 जरत्कारुरिति ख्यातो यस्त्वया सूतनन्दन ।
 इच्छामि तदहं श्रोतुं क्रमेस्तस्य महात्मनः ॥ १
 किं कारणं जरत्कारोर्नामैतत्प्रथितं भुवि ।
 जरत्कारुनिरुक्तिं त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २
 सौतिरुवाच ।
 अरेति क्षयमाहुर्वै दारुणं कारुसंज्ञितम् ।
 शरीरं कारु तस्यासीत्तत्स धीमाञ्जनैः ॥ ३
 क्षपयामास तीव्रेण तपसेत्यत उच्यते ।
 जरत्कारुरिति ब्रह्मन्वासुकेर्मगिनी तथा ॥ ४
 एवमुक्तस्तु धर्मात्मा शौनकः ग्राहसत्तदा ।
 उग्रश्रवसभामग्न्य उपपन्नमिति ब्रुवन् ॥ ५
 शौनक उवाच ।
 उक्तं नाम यथा पूर्वं सर्वं तच्छ्रुतवानहम् ।

यथा तु जातो ह्यास्तीक एतदिच्छामि वेदितुम् ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सौतिः प्रोवाच शास्त्रतः ॥ ६
 सौतिरुवाच ।
 संदिश्य पन्नगान्सर्वान्वासुकिः सुसमाहितः ।
 स्वसारमुद्यम्य तदा जरत्कारुमृषिं प्रति ॥ ७
 अथ कालस्य महतः स धुनिः संशितव्रतः ।
 तपस्यभिरतो धीमान्स दारात्ताभ्यकाङ्क्षत् ॥ ८
 स तूर्ध्वरेतास्तपसि प्रसक्तः
 स्वाध्यायवान्वीतभयः कृतात्मा ।
 चचार सर्वां पृथिवीं महात्मा
 न चापि दारान्मनसाभ्यकाङ्क्षत् ॥ ९
 ततोऽपरस्मिन्संप्राप्ते काले कस्मिंश्चिदेव तु ।
 परिक्षिन्नाम राजासीद्ब्रह्मन्कौरववंशजः ॥ १०
 यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ।

नेत्रं रज्जुः ॥ ४ ॥ जरत्कारौ जरत्कारुमृषिनिमित्तं । तद-
 न्वेषणायेत्यर्थः ॥ १३ ॥ एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

कारु कामाद्युपद्रवमूलत्वाद्धारुणं शरीरं जरयति क्षपयतीति

जरत्कारुमिति निर्वचनम् ॥ १३ ॥ तथा तादृश्येव ॥ ४ ॥ ग्राहसत्
 अतिर्जयोरोपि ब्रह्मचर्यविनाशः प्रसक्त इत्याख्येयमत्रवेति भावः ।
 आसक्त्य हेतुप्रसङ्ग इति संबोध्य । उपपन्नं युक्तं चतुर्थ्यवशो-

चभूव मृगभाशीलः पुरास्य प्रपितामहः ॥ ११
 'तथा विख्यातबाँलोके परीक्षिदभिमन्युजः ।'
 मृगान्विध्यन्वराहंश्च तरक्षुन्महिषांस्तथा ।
 अन्यांश्च विविधान्वन्यांश्चचार पृथिवीपतिः ॥ १२
 स कदाचिन्मृगं विद्धा बाणेनानतपर्वणा ।
 पृष्ठतो धनुरादाय ससार गहने वने ॥ १३
 यथैव भगवान्मुद्रो विद्धा यज्ञमृगं दिवि ।
 अन्वगच्छद्गनुष्पाणिः पर्यन्वेष्टुमितस्ततः ॥ १४
 न हि तेन मृगो विद्धो जीवन्गच्छति वै वने ।
 पूर्वरूपं तु तत्तूर्णं तस्यासीत्स्वर्गतिं प्रति ॥ १५
 परिक्षितो नरेन्द्रस्य विद्धो यज्ञमृगान्मृगः ।
 दूरं चापहतस्तेन मृगेण स महीपतिः ॥ १६
 परिश्रान्तः पिपासार्त आससाद मुनिं वने ।
 गवां प्रचारेष्वासीनं वत्सानां मुखनिःसृतम् ॥ १७
 भूयिष्ठमुपयुञ्जानं फेनमापिबतां पयः ।
 तमभिद्रुत्य वेगेन स राजा संशितव्रतम् ॥ १८
 अपृच्छद्गुरुदम्यं तं मुनिं क्षुच्छमान्वितः ।
 भोभो ब्रह्मभ्रहं राजा परीक्षिदभिमन्युजः ॥ १९
 मया विद्धो मृगो नष्टः कश्चित्तं दृष्टवानसि ।
 स मुनिस्तं तु नोवाच किञ्चिन्मौनव्रते स्थितः २०
 तस्य स्कन्धे मृतं सर्पं कुद्धो राजा समासजत् ।
 समुत्क्षिप्य धनुष्कोट्या स चैनं समुपैक्षत ॥ २१
 न स किञ्चिदुवाचैनं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 स राजा क्रोधमुत्सृज्य व्यथितस्तं तथागतम् ।

दृष्ट्वा जगाम नगरमृषिस्त्वासीत्तथैव सः ॥ २२
 न हि तं राजशार्दूलं क्षमाशीलो महामुनिः ।
 स्वधर्मनिरतं भूयं समाक्षिप्तोऽध्यधर्षयत् ॥ २३
 न हि तं राजशार्दूलस्तथा धर्मपरायणम् ।
 जानाति भरतश्रेष्ठस्तत एनमधर्षयत् ॥ २४
 तरुणस्तस्य पुत्रोऽभूत्तिग्मतेजा महातपाः ।
 शृङ्गी नाम महाक्रोधो दुष्प्रसादो महाव्रतः ॥ २५
 स देवं परमासीनं सर्वभूतहिते रतम् ।
 ब्रह्माणमुपतस्थे वै काले काले मुसंयतः ॥ २६
 स तेन समनुज्ञातो ब्रह्मणा गृहमेयिवान् ।
 सख्योक्तः क्रीडमानेन स तत्र हसता किल ॥ २७
 संरम्भात्कोपनोऽतीव विषकल्पो मुनेः सुतः ।
 उद्दिश्य पितरं तस्य यच्छ्रुत्वा रोषमाहरत् ।
 ऋषिपुत्रेण नमर्थे कुशेन द्विजसत्तम ॥ २८
 कृश उवाच ।
 तेजस्विनस्तव पिता तथैव च तपस्विनः ।
 शवं स्कन्धेन वहति मा शृङ्गिन्गर्वितो भव ॥ २९
 व्याहरत्सृष्टिपुत्रेषु मा स किञ्चिद्वचो वद ।
 असाद्विधेषु सिद्धेषु ब्रह्मवित्सु तपस्विषु ॥ ३०
 क ते पुरुषमानित्वं क ते वाचस्तथाविधाः ।
 दर्पजाः पितरं द्रष्टा यस्त्वं शवधरं तथा ॥ ३१
 पित्रा च तव तत्कर्म नानुरूपमिवात्मनः ।
 कृतं मुनिजनश्रेष्ठ येनाहं भुशदुःखितः ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

मुनिपुत्राच्छृङ्गिणः परीक्षितः क्षापः ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तः स तेजस्वी शृङ्गी कोपसमन्वितः ।
 मृतधारं गुरुं श्रुत्वा पर्यतप्यत मन्युना ॥ १
 स तं कुशमभिप्रेक्ष्य सन्तृतां वाचमुत्सृजन् ।

अपृच्छत् कथं तातः 'सर्वभूतहिते रतः' ॥ २
 अनन्यचेताः सततं विष्णुं देवमतोषयत् ।
 वन्यान्नभोजी सततं मुनिमौनव्रते स्थितः ।
 एवंभूतः स तेजस्वी' स मेऽद्य मृतधारकः ॥ ३

रूपयोर्विवाह इति भावः ॥ ५ ॥ तत् मृगस्यादर्शनं । पूर्वरूपं कारणम् ॥ १५ ॥ प्रचारेषु गोष्ठेषु ॥ १७ ॥ उपयुञ्जानं भक्ष-

यन्तम् । पयः आपिबतां वत्सानामिति पूर्वोक्तान्वयः ॥ १८ ॥ समासजत् आरोप्यमास ॥ २१ ॥ चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

कृश उवाच ।

राज्ञा परिक्षिता तात मृगयां परिधावता ।
अवसक्तः पितुस्तेऽद्य मृतः स्कन्धे भुजङ्गमः ॥४॥

शृङ्गयुवाच ।

किं मे पित्रा कृतं तस्य राज्ञोऽनिष्टं दुरात्मनः ।
ब्रूहि तत्कृश तत्त्वेन पश्य मे तपसो बलम् ॥ ५ ॥
कृश उवाच ।

स राजा मृगयां यातः परिक्षिदभिमन्युजः ।
ससार मृगमेकाकी विद्धा बाणेन शीघ्रगम् ॥ ६ ॥

न चापश्यन्मृगं राजा चरन्तस्मिन्महावने ।
पितरं ते ॥ दृष्ट्वैव पप्रच्छानभिभाषिणम् ॥ ७ ॥

तं स्थाणुभूतं तिष्ठन्तं क्षुत्पिपासाश्रमातुरः ।
पुनःपुनर्मृगं नष्टं प्रपच्छ पितरं तव ॥ ८ ॥

स च मौनव्रतोपेतो नैव तं प्रत्यभाषत ।
तस्य राजा धनुष्कोट्या सर्पं स्कन्धे समासजत् ॥ ९ ॥

शृङ्गिस्तव पिता सोऽपि तथैवास्ते यतव्रतः ।
सोऽपि राजा स्वनगरं प्रस्थितो गजसाहयम् ॥ १० ॥
सौतिरुवाच ।

श्रुत्वाैवमृषिपुत्रस्तु शर्वं स्कन्धे प्रतिष्ठितम् ।
कोपसंरक्तनयनः प्रज्वलन्निव मन्थुना ॥ ११ ॥

आविष्टः स हि कोपेन शशाप नृपतिं तदा ।
वार्युपस्पृश्य तेजस्वी क्रोधवेगबलात्कृतः ॥ १२ ॥

शृङ्गयुवाच ।

योऽसौ वृद्धस्य तातस्य तथा कुच्छ्रगतस्य ह ।
स्कन्धे मृतं समासाक्षीत्यभगं राजकिल्बिषी ॥ १३ ॥

तं पापमत्तिसंकुद्धस्तक्षकः पन्नगेश्वरः ।
आशीविषस्तिग्मतेजा मद्वाक्यबलचोदितः ॥ १४ ॥

सप्तरात्रादितो नेता यमस्य सदनं प्रति ।
द्विजानामवमन्तारं कुरूणामयशस्करम् ॥ १५ ॥

सौतिरुवाच ।

इति शस्वातिसंकुद्धः शृङ्गी पितरमभ्यगात् ।
आसीनं गोव्रजे तस्मिन्ब्रह्मन्तं श्वपकगम् ॥ १६ ॥

स तमालक्ष्य पितरं शृङ्गी स्कन्धगतेन वै ।

शवेन भुजगेनासीद्भूयः क्रोधसमाकुलः ॥ १७ ॥
दुःखाच्चाश्रुणि मुमुचे पितरं चेदमब्रवीत् ।

श्रुत्वेमां धर्षणां तात तव तेन दुरात्मना ॥ १८ ॥
राज्ञा परिक्षिता कोपादशर्पं तमहं नृपम् ।

यथार्हति स एवोग्रं शर्पं कुरूकुलाधमः ।
सप्तमेऽहनि तं पापं तक्षकः पन्नगोत्तमः ॥ १९ ॥

वैवस्वतस्य सदनं नेता परमदारुणम् ।
सौतिरुवाच ।

तमब्रवीत्पिता ब्रह्मस्तथा कोपसमन्वितम् ॥ २० ॥
शमीक उवाच ।

न मे प्रियं कृतं तात नैव धर्मस्तपस्विनाम् ।
वयं तस्य नरेन्द्रस्य विषये निवसामहे ॥ २१ ॥

न्यायतो रक्षितास्तेन तस्य पापं न रोचये ।
सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञो ह्यसद्विधैः सदा ॥ २२ ॥

क्षन्तव्यं पुत्र धर्मो हि हतो हन्ति न संशयः ।
यदि राजा न संरक्षेत्पीडा नः परमा भवेत् ॥ २३ ॥

न शकुन्याम चरितुं धर्मं पुत्र यथासुखम् ।
रक्षमाणा वयं तात राजभिर्धर्मदृष्टिभिः ॥ २४ ॥

चरामो विपुलं धर्मं तेषां भागोऽस्ति धर्मतः ।
सर्वथा वर्तमानस्य राज्ञः क्षन्तव्यमेव हि ॥ २५ ॥

परिक्षिप्तु विशेषेण यथाऽस्य प्रपितामहः ।
रक्षत्यस्मांस्तथा राज्ञा रक्षितव्याः प्रजा विभो ॥ २६ ॥

अराजके जनपदे दोषा जायन्ति वै सदा ।
उद्धृतं सततं लोकं राजा दण्डेन शास्ति वै ॥ २७ ॥

दण्डात्प्रतिभयं भूयः शान्तिरुत्पद्यते तदा ।
नोद्विग्नश्चरते धर्मं नोद्विग्नश्चरते क्रियाम् ॥ २८ ॥

राज्ञा प्रतिष्ठितो धर्मो धर्मात्स्वर्गः प्रतिष्ठितः ।
राज्ञो यज्ञक्रियाः सर्वा यज्ञादेवाः प्रतिष्ठिताः ॥ २९ ॥

देवाद्दृष्टिः प्रवर्तते वृष्टेरोषधयः स्मृताः ।
ओषधिभ्यो मनुष्याणां धारयन्सततं हितम् ॥ ३० ॥

मनुष्याणां च यो धाता राजा राज्यकरः पुनः ।
दशश्रोत्रियसमो राजा इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥ ३१ ॥

तेनेह क्षुधितेनैत्य श्रान्तेन मृगलिप्सुना ।

अजानता कृतं मन्ये व्रतमेतदिदं मम ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

शुक्रिणमीकसंवादः ॥ १ ॥ क्षमीकप्रेषितेन गौरमुख्यायशिक्षणेन सह परिक्षित्संवादः ॥ २ ॥ मन्त्रिभिः सह राज्ञो विचारः ॥ ३ ॥ तक्षककारवपसंवादः ॥ ४ ॥

शृङ्गधुवाच ।

यद्येतत्साहसं तात यदि वा दुष्कृतं कृतम् ।

प्रियं वाप्यप्रियं वा ते बाणुक्ता न मृषा भवेत् ॥ १

नैवान्यथेदं भविता पितरेषु ब्रवीमि ते ।

नाहं मृषा ब्रवीम्येवं स्वैरेष्वपि कुतः शपन् ॥ २

क्षमीक उवाच ।

आनाम्बुग्रप्रभावं त्वां तात सत्यगिरं तथा ।

भानृतं चोक्तपूर्वं ते नैतन्मिथ्या भविष्यति ॥ ३

पित्रा पुत्रो वयस्योऽपि सततं वाच्य एव तु ।

यथा स्याद्दुष्पसंयुक्तः प्राप्नुयाच्च महद्यशः ॥ ४

किं पुनर्बाल एव त्वं तपसा भावितः सदा ।

वर्धते चेत्प्रभवतां कोपोऽतीव महात्मनाम् ॥ ५

‘उत्सीदेयुरिमे लोकाः क्षमा चास्य प्रतिक्रिया ।’

सोऽहं पश्यामि वक्तव्यं त्वयि धर्मभृतां वर ।

पुत्रत्वं बालतां चैव तवावेक्ष्य च साहसम् ॥ ६

स त्वं क्षमपरो भूत्वा वन्यसाहारमाचरन् ।

अर क्रोधमिमं हित्वा नैवं धर्मं प्रहास्यसि ॥ ७

क्रोधो हि धर्मं हरति यतीनां दुःखसंचितम् ।

ततो धर्मविहीनानां गतिरिष्टा न विद्यते ॥ ८

क्षम एव यतीनां हि क्षमिणां सिद्धिकारकः ।

क्षमावतामयं लोकः परथैव क्षमावताम् ॥ ९

तस्मादरेथाः सततं क्षमाशीलो जितेन्द्रियः ।

क्षमया प्राप्स्यसे लोकान्ब्रह्मणः समनन्तरान् ॥ १०

मया तु क्षममास्थाय यच्छक्यं कर्तुमद्य वै ।

कस्मादिदं त्वया बाल्यात्सहसा दुष्कृतं कृतम् ।

न हर्हति नृपः शापमस्त्वचः पुत्र सर्वथा ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

तत्करिष्याम्यहं तात प्रेषयिष्ये नृपाय वै ॥ ११

मम पुत्रेण क्षप्तोऽसि बालेनाकृतबुद्धिना ।

ममेमां वर्षणां त्वत्तः प्रेक्ष्य राजबन्धमर्षिणा ॥ १२

सौतिरुवाच ।

एवमादिश्य शिष्यं स प्रेषयामास सुव्रतः ।

परिक्षिते नृपतये दयापन्नो महातपाः ॥ १३

संदिश्य कुशलप्रश्नं कार्यवृत्तान्तमेव च ।

शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं समाहितम् ॥ १४

सोऽभिगम्य ततः ‘क्षीघ्रं नरेन्द्रं कुरुवर्धनम् ।’

विवेक्ष्य भवनं राज्ञः पूर्वं द्वात्यैर्निवेदितः ॥ १५

पूजितस्तु नरेन्द्रेण द्विजो गौरमुखस्तदा ।

आचख्यौ च परिश्रान्तो राज्ञः सर्वमशेषतः ॥ १६

क्षमीकवचनं धोरं यथोक्तं मन्त्रिसन्निधौ ।

गौरमुख उवाच ।

क्षमीको नाम राजेन्द्र वर्तते निषये तव ॥ १७

ऋषिः परमधर्मात्मा दान्तः शान्तो महातपाः ।

तस्य त्वया नरन्याग्र सर्पः प्राणैर्वियोजितः ॥ १८

अवसक्तो धनुष्कोट्या स्कन्धे मौनान्वितस्य च ।

श्रान्तवास्तव तत्कर्म पुत्रस्तस्य न चक्षमे ॥ १९

तेन क्षप्तोऽसि राजेन्द्र पितुरज्ञातमद्य वै ।

तक्षकः सप्तरात्रेण मृत्युस्तव भविष्यति ॥ २०

तत्र रक्षां कुरुष्वेति पुनः पुनरथाब्रवीत् ।

तदन्यथा न शक्यं च कर्तुं केनचिदप्युत ॥ २१

न हि शक्नोति संयन्तुं पुत्रं कोपसमन्वितम् ।

आमुष्मिकहितायै यत्तमानानाम् ॥ ८ ॥ समनन्तरान् ब्र-

ह्मास्तान् ॥ १० ॥ प्रेषयिष्ये संवेशहरमिति शेषः ॥ ११ ॥

न चक्षमे न शान्तवान् ॥ १९ ॥

धोषकः ॥ ३१ ॥ व्रतमजानतेति संबन्धः ॥ ३२ ॥ एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

स्वैरेष्वपि परिहरसादिष्वपि ॥ २ ॥ वयस्योऽपि प्रीतोपि ।

वाच्यः शास्यः ॥ ४ ॥ प्रभवतां योगैर्धर्म्यवताम् ॥ ५ ॥ यतीनां

ततोऽहं प्रेषितस्तेन तव राजन्निहार्थिना ॥ २२
सौतिरुवाच ।

इति श्रुत्वा वचो घोरं स राजा कुरुनन्दनः ।

पर्यतप्यत तत्पापं कृत्वा राजा महातपाः ॥ २३

तं च मौनव्रतं श्रुत्वा वने मुनिवरं तदा ।

भूय एवाभवद्राजा शोकसंतप्तमानसः ॥ २४

अनुक्रोशात्मतां तस्य शमीकस्यावधार्य च ।

पर्यतप्यत भूयोऽपि कृत्वा तत्किल्बिषं मुनेः ॥ २५

न हि मृत्युं तथा राजा श्रुत्वा वै सोऽन्वतप्यत ।

अशोचदमरप्रख्यो यथा कृत्वेह कर्म तत् ॥ २६

ततस्तं प्रेषयामास राजा गौरमुखं तदा ।

भूयः प्रसादं भगवान्करोस्विह ममेति वै ॥ २७

‘श्रुत्वा तु वचनं राज्ञो मुनिगौरमुखस्तदा ।

समनुज्ञाप्य वेगेन ब्रजगामाश्रमं गुरोः ॥’ २८

तस्मिंश्च गतमात्रेऽथ राजा गौरमुखे तदा ।

मन्त्रिभिर्मन्त्रयामास सह संविग्रमानसः ॥ २९

संमन्य मन्त्रिभिश्चैव स तथा मन्त्रतत्त्ववित् ।

प्रासादं कारयामास एकस्तम्भं सुरक्षितम् ॥ ३०

रक्षां च विदधे तत्र भिषजश्चौषधानि च ।

ब्राह्मणान्मन्त्रसिद्धांश्च सर्वतो वै न्ययोजयत् ॥ ३१

राजकार्याणि तत्रस्थः सर्वाण्येवाकरोच सः ।

मन्त्रिभिः सह धर्मज्ञः समन्तात्परिरक्षितः ॥ ३२

न चैनं कश्चिदारूढं लभते राजसत्तमम् ।

घातोऽपि निश्चरंस्तत्र प्रवेशे विनिवार्यते ॥ ३३

प्राप्ते च दिवसे तस्मिन्सप्तमे द्विजसत्तमः ।

काश्यपोऽभ्यागमद्विद्वांसं राजानं चिकित्सितुम् ॥

श्रुतं हि तेन तदभूद्यथा तं राजसत्तमम् ।

तक्षकः पद्मगन्धेष्टो नेष्यते यमसादनम् ॥ ३५

तं दष्टं पद्मगेन्द्रेण करिष्येऽहमपञ्चरम् ।

तत्र मेऽर्थश्च धर्मश्च भवितेति विचिन्तयन् ॥ ३६

तं ददर्श स नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं पथि ।

गच्छन्तमेकमनसं द्विजो भूत्वा वयोऽतिगः ॥ ३७

तमब्रवीत्पद्मगेन्द्रः काश्यपं मुनिपुंगवम् ।

क भवांस्त्वरितो याति किंच कार्यं चिकीर्षति ॥ ३८

काश्यप उवाच ।

नृपं कुरुकुलोत्पन्नं परिक्षितमरिंदमम् ।

तक्षकः पद्मगन्धेष्टेजसाऽथ प्रधक्ष्यति ॥ ३९

तं दष्टं पद्मगेन्द्रेण तेनाग्निसमतेजसम् ।

पाण्डवानां कुलकरं राजानमभितौजसम् ।

गच्छामि त्वरितं सौम्य सद्यः कर्तुमपञ्चरम् ॥ ४०

‘विज्ञातविषविद्योऽहं ब्राह्मणो लोकपूजितः ।

अस्मद्गुरुकटाक्षेण कल्योऽहं विषनाशने ॥’ ४१

तक्षक उवाच ।

अहं स तक्षको ब्रह्मस्तं धक्ष्यामि गहीपतिम् ।

निवर्तस्व न शक्तस्त्वं मया दष्टं चिकित्सितुम् ॥ ४२

काश्यप उवाच ।

अहं तं नृपतिं गत्वा त्वया दष्टमपञ्चरम् ।

करिष्यामीति मे बुद्धिर्विद्यावलसमन्विता ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

सप्तदशमोऽध्यायः परीक्षितस्य काश्यपस्य धनं दत्त्वा तक्षकेण कृतं परावर्तनं परीक्षितस्य ॥ १ ॥

तक्षक उवाच ।

यदि दष्टं मयेह त्वं शक्तः किंचिच्चिकित्सितुम् ।

ततो वृक्षं मया दष्टमिमं जीवय काश्यप ॥ १

परं मन्त्रबलं यत्ने तद्दर्शय यत्तत्त्वं च ।

पापं कलैव पर्यतप्यत ननु मृत्युं श्रुत्वा ॥ २३ ॥ आरूढं

प्रासादारूढम् ॥ ३३ ॥ नृपतिं गत्वा नृपतिं नागेति पाठान्त-

न्यग्रोधमेनं धक्ष्यामि पश्यतस्ते द्विजोत्तम ॥ २

काश्यप उवाच ।

दश नागेन्द्र वृक्षं त्वं यद्येतदभिमन्यसे ।

अहमेनं त्वया दष्टं जीवयिष्ये भुजंगम् ।

रम् ॥ ४३ ॥ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

‘पश्य मन्त्रबलं मेऽद्य न्यग्रोधं दश पन्नग ॥’ ३
 सौतिरुवाच ।
 एवमुक्तः स नागेन्द्रः काश्यपेन महात्मना ।
 अदशदृक्षमभ्येत्य न्यग्रोधं पन्नगोत्तमः ॥ ४
 स वृक्षस्तेन दष्टस्तु पन्नगेन महात्मना ।
 आशीविषविषोपेतः प्रज्ज्वाल समन्ततः ॥ ५
 तं दग्ध्वा स नगं नागः काश्यपं पुनरब्रवीत् ।
 कुरु यत्नं द्विजश्रेष्ठ जीवयैनं वनस्पतिम् ॥ ६
 सौतिरुवाच ।
 भस्मीभूतं ततो वृक्षं पन्नगेन्द्रस्य तेजसा ।
 भस्म सर्वं समाहृत्य काश्यपो वाक्यमब्रवीत् ॥ ७
 विद्याबलं पन्नगेन्द्र पश्य मेऽद्य वनस्पतौ ।
 अहं संजीवयाम्येनं पश्यतस्ते भुजंगम ॥ ८
 ततः स भगवान्विद्वान्काश्यपो द्विजसत्तमः ।
 भस्मराशीकृतं वृक्षं विद्यया समजीवयत् ॥ ९
 अकुरं कृतवांस्तत्र ततः पर्णद्वयान्वितम् ।
 पलाशिनं शास्त्रिनं च तथा विटपिनं पुनः ॥ १०
 तं दृष्ट्वा जीवितं वृक्षं काश्यपेन महात्मना ।
 उवाच तक्षको ब्रह्मन्मैतदत्यद्भुतं त्वयि ॥ ११
 द्विजेन्द्र यद्विषं हन्या मम वा मद्विषस्य वा ।
 कं त्वमर्थमभिप्रेत्सुर्यासि तत्र तपोधन ॥ १२
 यत्तेऽभिलषितं प्राप्तं फलं तस्मान्नृपोत्तमात् ।
 अहमेव प्रदास्यामि तत्ते यद्यपि दुर्लभम् ॥ १३
 विप्रशापाभिभूते च क्षीणायुषि नराधिपे ।
 घटमानस्य ते विप्र सिद्धिः संशयिता भवेत् ॥ १४
 ततो यशः प्रदीप्तं ते त्रिषु लोकेषु निश्चुतम् ।
 निरंशुरिव वर्माशुरन्तर्धानमितो ब्रजेत् ॥ १५
 काश्यप उवाच ।
 धनार्थी याम्यहं तत्र तन्मे देहि भुजंगम ।
 ततोऽहं विनिवर्तिष्ये स्वापतेयं प्रगृह्य वै ॥ १६
 तक्षक उवाच ।
 यावद्भनं प्रार्थयसे तस्माद्वाञ्छस्ततोऽधिकम् ।
 अहमेव प्रदास्यामि निवर्तस्व द्विजोत्तम ॥ १७

सौतिरुवाच ।
 तक्षकस्य वचः श्रुत्वा काश्यपो द्विजसत्तमः ।
 प्रदध्यौ सुमहातेजा राजानं प्रति बुद्धिमान् ॥ १८
 दिव्यज्ञानः स तेजस्वी ज्ञात्वा तं नृपतिं तदा ।
 क्षीणायुषं पाण्डवेयमपावर्तत काश्यपः ॥ १९
 लब्ध्वा वित्तं मुनिवरस्तक्षकाद्यावदीप्सितम् ।
 निवृत्ते काश्यपे तस्मिन्समयेन महात्मनि ॥ २०
 जगाम तक्षकस्तूर्णं नगरं नागसाह्वयम् ।
 अथ शुभ्राव गच्छन्स तक्षको जगतीपतिम् ॥ २१
 मन्त्रैर्विषहरैर्दिव्यै रक्ष्यमाणं प्रयत्नतः ।
 सौतिरुवाच ।
 स चिन्तयामास तदा मायायोगेन पार्थिवः ॥ २२
 मया वञ्चयितव्योऽसौ क उपायो भवेदिति ।
 ततस्तापसरूपेण प्राहिणोत्स भुजंगमान् ॥ २३
 फलपत्रोदकं गृह्य राज्ञे नागोऽथ तक्षकः ।
 तक्षक उवाच ।
 गच्छध्वं यूयमव्यग्रा राजानं कार्यवत्तया ॥ २४
 फलपत्रोदकं नागाः प्रतिग्राहयितुं नृपम् ।
 सौतिरुवाच ।
 ते तक्षकसमादिष्टास्तथा चक्रुर्भुजङ्गमाः ॥ २५
 उपनिन्युस्तथा राज्ञे दर्भान्मभः फलानि च ।
 तच्च सर्वं स राजेन्द्रः प्रतिजग्राह वीर्यवान् ॥ २६
 कृत्वा तेषां च कार्याणि गम्यतामित्युवाच तान् ।
 गतेषु तेषु नागेषु तापसच्छन्नरूपिषु ॥ २७
 अमात्यान्सुहृदश्चैव श्रोवाच स नराधिपः ।
 भक्षयन्तु भवन्तो वै स्वादूनीमानि सर्वशः ॥ २८
 तापसरूपनीतानि फलानि सहिता मया ।
 ततो राजा ससचिवः फलान्यादातुमैच्छत ॥ २९
 विधिना संप्रयुक्तो वै ऋषिवाक्येन तेन तु ।
 यस्मिन्नेव फले नागस्तमेवाभक्षयत्स्वयम् ॥ ३०
 ततो भक्षयतस्तस्य फलात्कुमिरभूदणुः ।
 ह्रस्वकः कृष्णनयनस्ताम्रवर्णोऽथ शौनक ॥ ३१
 स तं गृह्य नृपश्रेष्ठः सचिवानिदमब्रवीत् ।

दश दंशं कुरु ॥ ३ ॥ नगं वृक्षम् ॥ ६ ॥ यत् फलं प्राप्तुमभिलषितं तत् इत्यन्वयः ॥ १३ ॥ घटमानस्य सज्जमानस्य ॥ १४ ॥

स्वापतेयं धनम् ॥ १६ ॥ तत्रागतैर्विषहरैरिति पाठान्तरम् ॥ २२ ॥ यज्जग्राह फलं राजा तत्र क्षिभिरभूदणुः इति पाठः

अस्तमभ्येति सविता विषादघ न मे भयम् ॥३२॥
 सत्यवागस्तु स मुनिः कृमिर्मां दशतामयम् ।
 तक्षको नाम भूत्वा वै तथा परिहृतं भवेत् ॥३३॥
 ते चैनमन्ववर्तन्त मन्त्रिणः कालचोदिताः ।
 एवमुक्त्वा स राजेन्द्रो ग्रीवायां सन्निवेश्यह ॥३४॥

कृमिकं ग्राहसचूर्णं मुमूर्षुर्नष्टचेतनः ।
 ग्रहसन्नेव भोगेन तक्षकेणाभिवेष्टितः ॥ ३५
 तस्मात्फलाद्विनिष्क्रम्य यत्तद्राज्ञे निवेदितम् ।
 वेष्टयित्वा च भोगेन विनष्टं च महात्वनम् ।
 अदशत्पृथिवीपालं तक्षकः पद्मशेखरः ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

परीक्षित्प्रणोत्तरं तत्पुत्रस्य जनमेजयस्य राज्याभिषेकः ॥ १ ॥ वपुष्टमाविवाहः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।
 तं तथा मन्त्रिणो दृष्ट्वा भोगेन परिवेष्टितम् ।
 विषण्णवदनाः सर्वे रुरुदुर्भृशदुःखिताः ॥ १
 तं तु नागं ततो दृष्ट्वा मन्त्रिणस्ते प्रदुदुवुः ।
 अपश्यन्त तथा बान्तमाकाशे नागमद्भुतम् ॥ २
 सीमन्तमिव कुर्वाणं नभसः पद्मवर्चसम् ।
 तक्षकं पद्मश्रेष्ठं भृशं शोकपरायणाः ॥ ३
 ततस्तु ते तद्गृहमग्निना वृत्तं
 प्रदीप्यमानं विषजेन भोगिनः ।
 भयात्परित्यज्य दिशः प्रपेदिरे
 पपात तच्चाशनिताडितं यथा ॥ ४
 ततो नृपे तक्षकतेजसाहते
 प्रयुज्य सर्वाः परलोकसत्क्रियाः ।
 शुचिर्द्विजो राजपुरोहितस्तदा
 तथैव ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ॥ ५
 नृपं त्रिशुं तस्य मूर्तं प्रचक्रिरे
 समेत्य सर्वे पुरवासिनो जनाः ।
 नृपं यमाहुस्तमभिप्रधातिनं
 कुरुप्रवीरं जनमेजयं जनाः ॥ ६

स बाल एवार्चयतिर्नृपोत्तमः
 सहैव तैर्मन्त्रिपुरोहितैस्तदा ।
 अशास राज्यं कुरुपुंगवाग्रजो
 यथाऽस्य वीरः प्रपितामहस्तथा ॥ ७
 ततस्तु राजानमभिप्रतापनं
 समीक्ष्य ते तस्य नृपस्य मन्त्रिणः ।
 सुवर्णवर्मोणमुपेत्य काशिमं
 वपुष्टमार्थं वरयांप्रचक्रमुः ॥ ८
 ततः ॥ राजा प्रददौ वपुष्टमां
 कुरुप्रवीराय परीक्ष्य धर्मतः ।
 स चापि तां प्राप्य मुदा युतोऽभव-
 न्न चान्यनारीषु मनो दधे क्वचित् ॥ ९
 सरःसु फुल्लेषु वनेषु चैव
 प्रसन्नचेता विजहार वीर्यवान् ।
 तथा स राजन्यवरो विजह्विवान्
 यथोर्वशीं प्राप्य पुरा पुरुरवाः ॥ १०
 वपुष्टमा चापि वरं पतिव्रता
 प्रतीतरूपा समवाप्य भूपतिम् ।
 भावेन रामा रमयांबभूव तं
 विहारकालेष्ववरोधसुन्दरी ॥ ११

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

न्तरम् ॥ ३१ ॥ किमिको मां दशलव्यं इति पाठान्तरम् ॥ ३३ ॥
 त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥
 दृष्टमानं ततो दृष्ट्वा इति पाठान्तरम् ॥ २॥ प्रपितामहो शुचि-

शिरः ॥ ३ ॥ वपुष्टमा काशिराजकन्या ॥ ८ ॥ वरं वरणीयम् ।
 प्रतीतरूपा हृष्टरूपा ॥ ११ ॥ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

जरत्कारोः स्वविपुलां दर्शनं तद्भाषणं च ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।

एतस्मिन्नेव काले तु जरत्कारुर्महातपाः ।
 चचार पृथिवीं कृत्वा यत्रसार्यगृहो मुनिः ॥ १
 चरन्दीक्षां महातेजा दुश्चरामकृतात्मभिः ।
 तीर्थेष्वपुवनं कुर्वन्पुण्येषु विचचार ह ॥ २
 चायुभक्षो निराहारः शुष्यन्नहरहर्मुनिः ।
 स ददर्श पितृव्यार्ते लम्बमानानधोमुखान् ॥ ३
 एकतन्त्रवशिष्टं वै वीरुणस्तम्बमाश्रितान् ।
 तं तन्तुं च शनैरासुराददानं विलेशयम् ॥ ४
 निराहारान्कृशान्दीनान्गते स्वत्राणमिच्छतः ।
 उपसृत्य स तान्दीनान्दीनरूपोऽभ्यभाषत ॥ ५
 के भवन्तोऽवलम्बन्ते वीरुणस्तम्बमाश्रिताः ।
 दुर्बलं खादितैर्मूर्खैरासुरा बिलवासिना ॥ ६
 वीरुणस्तम्बके मूलं यदप्येकमिह स्थितम् ।
 तदप्ययं शनैरासुरादत्ते दशनैः शितैः ॥ ७
 छेत्स्यतेऽल्पावशिष्टत्वादेतदप्यचिरादिव ।
 ततस्तु पतितारोऽत्र गते व्यक्तमधोमुखाः ॥ ८
 अत्र मे दुःखमुत्पन्नं दृष्ट्वा शुष्मानधोमुखान् ।
 कृच्छ्रमापदमापन्नान्प्रियं किं करवाणि वः ॥ ९
 तपसोऽस्य चतुर्थेन तृतीयेनाथ वा पुनः ।
 अर्धेन वापि निस्तर्तुमापदं ब्रूत मा चिरम् ॥ १०
 अथवापि समग्रेण तरन्तु तपसा मम ।
 भवन्तः सर्व एवेह काममेवं विधीयताम् ॥ ११
 पितर ऊचुः ।
 कुतो भवान्ब्रह्मचारी यो नस्त्रातुमिहेच्छति ।
 न तु विप्राभ्य तपसा शक्यमेतद्व्यपोहितम् ॥ १२
 अस्ति नस्तात तपसः फलं प्रवदतां वर ।
 संतानप्रक्षयाद्ब्रह्मन्पतामो निरयेऽशुचौ ॥ १३
 सन्तानं हि परो धर्म एवमाह पितामहः ।
 लम्बतामिह नस्तात न ज्ञानं प्रतिभाति वै ॥ १४
 येन तां नाभिजानीमो लोके विख्यातपौरुषम् ।

पृद्धो भवान्महाभागो यो नः शोच्यान्सुदुःखितान्
 शोचते चैव कारुण्याच्छृणु ये वै वयं द्विज ।
 यायावरा नाम वयमृषयः संशितव्रताः ॥ १६
 लोकात्पुण्यादिह भ्रष्टाः सन्तानप्रक्षयान्मुने ।
 प्रणष्टं नस्तपस्तीव्रं न हि नस्तन्तुरस्ति वै ॥ १७
 अस्ति त्वेकोऽथ नस्तन्तुः सोऽपि नास्ति यथा तथा ।
 मन्दभाग्योऽल्पभाग्यानां तप एकं समाश्रितः ॥ १८
 जरत्कारुरिति ख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 नियतात्मा महात्मा च सुव्रतः सुमहातपाः ॥ १९
 तेन स तपसो लोभात्कृच्छ्रमापादिता वयम् ।
 न तस्य भार्या पुत्रो वा बान्धवो वाऽस्ति कश्चन ॥ २०
 तस्माद्ब्रह्मामहे गते नष्टसंज्ञा क्षिणाथवत् ।
 स वक्तव्यस्त्वया दृष्टो ह्यस्माकं नाथवत्तया ॥ २१
 पितरस्तेऽवलम्बन्ते गते दीना अधोमुखाः ।
 साधु दारान्कुरुष्वेति प्रजायस्वेति चाभि भोः ॥ २२
 कुलतन्तुर्हि नः शिष्टः स एवैकस्तपोधन ।
 यं तु पश्यसि नो ब्रह्मन्वीरुणस्तम्बमाश्रयम् ॥ २३
 एषोऽस्माकं कुलस्तम्ब आस्ते स्वकुलवर्धनः ।
 यानि पश्यसि वै ब्रह्मन्मूलानीहास्य वीरुषः ॥ २४
 एते नस्तन्त्रवस्तात कालेन परिभक्षिताः ।
 यत्चेतत्पश्यसि ब्रह्मन्मूलमस्यार्धमक्षितम् ॥ २५
 यत्र लम्बामहे गते सोऽप्येकस्तप आश्रितः ।
 यमाखुं पश्यसि ब्रह्मन्काल एव महाबलः ॥ २६
 स तं तपोरतं मन्दं शनैः क्षपयते तुदन् ।
 जरत्कारं तपोलुब्धं मन्दात्मानमचेतसम् ॥ २७
 न हि नस्तत्तपस्तस्य तारयिष्यति सत्तम ।
 छिन्नमूलान्परिभ्रष्टान्कालोपहतचेतसः ॥ २८
 अधः प्रविष्टान्पश्यान्मान्यथा दुष्कृतिनस्तथा ।
 अस्मासु पतितेष्वत्र सह सर्वैः सबान्धवैः ॥ २९
 छिन्नः कालेन सोऽप्यत्र गन्ता वै नरकं ततः ।
 तपो वाऽप्यथ वा यज्ञो यच्चान्यत्पावनं महत् ॥ ३०

स्वत्राणं खरक्षाम् ॥ ५ ॥ पतितारः पतिष्यथ ॥ ८ ॥ एतत् अस्य वीर्यं

कृच्छ्रं व्यपोहितं अपनेतुम् ॥ १२ ॥ पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

तत्सर्वं न समं तात संतत्येति सतां मतम् ।
स तात दृष्ट्वा भूयास्तं जरत्कारं तपोधन ॥ ३१
यथा दृष्टमिदं चात्र त्वयाऽऽख्येयमशेषतः ।
यथा दारान्प्रकुर्यात्स पुत्रानुत्पादयेद्यथा ॥ ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आत्मीकपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

जरत्कारोः स्वपितृसंवादानन्तरं दारान्वेषणम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
एतच्छ्रुत्वा जरत्कारमुर्धुं शोकपरायणः ।
उवाच तान्पितृन्दुःखाद्वाप्यसदिग्धया गिरा ॥ १
जरत्काररुवाच ।
मम पूर्वं भवन्तो वै पितरः सपितामहाः ।
तद्भूत यन्मया कार्यं भवतां प्रियकाम्यया ॥ २
अहमेव जरत्कारः किल्बिषी भवतां सुतः ।
ते दण्डं धारयत मे दुष्कृतेरकृतात्मनः ॥ ३
पितर ऊचुः ।
पुत्र दिष्ट्याऽसि संप्राप्त इमं देशं यदृच्छया ।
किमर्थं च त्वया ब्रह्मण कृतो दारसङ्ग्रहः ॥ ४
जरत्काररुवाच ।
ममार्थं पितरो नित्यं हृद्यर्थः परिवर्तते ।
ऊर्ध्वरेताः शरीरं वै प्रापयेयममुत्र वै ॥ ५
न दारान्वै करिष्येऽहमिति मे भावितं मनः ।
एवं दृष्ट्वा तु भवतः शकुन्तानिव लम्बतः ॥ ६
मया निवर्तिता बुद्धिर्ब्रह्मचर्यात्पितामहाः ।
करिष्ये वः प्रियं कामं निवेक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ७
सनास्त्रीं यद्यहं कन्यामुपलप्स्ये कदाचन ।
भविष्यति च या काचिद्भैक्ष्यवत्स्वयमुद्यता ॥ ८
प्रतिग्रहीता तामसि न भरेयं च यामहम् ।
एवंविधमहं कुर्यां निवेशं प्राप्नुयां यदि ।
अन्यथा न करिष्येऽहं सत्यमेतत्पितामहाः ॥ ९
तत्र चोत्पत्स्यते जन्तुर्भवतां तारणाय वै ।

शाश्वताश्चाव्ययाश्चैव तिष्ठन्तु पितरो मम ॥ १०
सौतिरुवाच ।
एवमुक्त्वा तु स पितृश्चचार पृथिवीं मुनिः ।
न च स लभते भार्यां वृद्धोऽयमिति शौनक ॥ ११
यदा निवेदमापन्नः पितृभिश्चोदितस्तथा ।
तदाऽरण्यां स गत्वोषैश्चुक्रोश भृशदुःखितः ॥ १२
सत्वरण्यगतः प्राङ्गः पितृणां हितकाम्यया ।
उवाच कन्यां याचामि तिस्रो वाचः शनैरिमाः ॥ १३
यानि भूतानि सन्तीह स्थावराणि चराणि च ।
अन्तर्हितानि वा यानि तानि शृण्वन्तु मे वचः ॥ १४
उग्रे तपसि वर्तन्तं पितरश्चोदयन्ति माम् ।
निवेशस्वेति दुःखार्ताः सन्तानस्य चिकीर्षया ॥ १५
निवेशायास्त्रिलां भूमिं कन्याभैक्ष्यं चरामि भोः ।
दरिद्रो दुःखशीलश्च पितृभिः सचियोजितः ॥ १६
यस्य कन्याऽस्ति भूतस्य ये मयेह प्रकीर्तिताः ।
ते मे कन्यां प्रयच्छन्तु चरतः सर्वतोदिशम् ॥ १७
मम कन्या सनास्त्री या भैक्ष्यवच्चोदिता भवेत् ।
भरेयं चैव यां नाहं तां मे कन्यां प्रयच्छत ॥ १८
ततस्ते पन्नगा ये वै जरत्कारौ समाहिताः ।
तामादाय प्रवृत्तिं ते वासुकेः प्रत्यवेदयन् ॥ १९
तेषां श्रुत्वा स नागेन्द्रस्तां कन्यां समलङ्कृतम् ।
प्रगृह्णारण्यमगमत्समीपं तस्य पन्नगः ॥ २०
तत्र तां भैक्ष्यवत्कन्यां प्रादात्तस्यै महात्मने ।
नागेन्द्रो वासुकिर्ब्रह्मण स तां प्रत्यगृह्णत ॥ २१

यतः ॥ १९ ॥ षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

निवेक्ष्ये निवेशं विवाहं करिष्ये ॥ ७ ॥ न भरेयं धारणपोषणे
न कुर्याम् ॥ ९ ॥ जरत्कारौ जरत्कारोर्न्वेवगौ । समाहिताः

असनामेति वै मत्वा भरणे चाविचारिते ।

मोक्षभावे स्वितापि मन्दीभूतः परिग्रहे ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

ततो नाम स कन्यायाः पप्रच्छ भृगुनन्दन ।

वासुकिं भरणं चास्या न कुर्यामित्युवाच ह ॥ २३

सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

जरत्कारुरुवाहः ॥ १ ॥ तस्यां गर्भसंभवः ॥ २ ॥ समयोद्धनेन कुक्ष्य मुनेः तपोर्यं गमनम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

वासुकिस्त्वब्रवीद्वाक्यं जरत्कारुभृषि तदा ।

सचास्त्री तव कन्येयं स्वसा मे तपसान्विता ॥ १

भरिष्यामि च ते भार्यां प्रतीच्छेमां द्विजोत्तम ।

रक्षणं च करिष्येऽस्याः सर्वशक्त्या तपोधन ।

तदर्थं रक्ष्यते चैषा मया मुनिवरोत्तम ॥ २

जरत्कारुवाच ।

न भरिष्येऽहमेतां वै एष मे समयः कृतः ।

अग्रियं च न कर्तव्यं कृते चैनां त्यजाम्यहम् ॥ ३

सौतिरुवाच ।

प्रतिश्रुते तु नागेन भरिष्ये भगिनीमिति ।

जरत्कारुस्तदा वेश्म भुजगस्य जगाम ह । ४

तत्र मन्त्रविदां श्रेष्ठस्तपोद्धो महाव्रतः ।

जग्राह पाणिं धर्मात्मा विधिमश्रुपुरस्कृतम् ॥ ५

ततो वासगृहं रम्यं पद्मगेन्द्रस्य संमतम् ।

जगाम भार्यामदाय स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ ६

शयनं तत्र संहृतं स्पर्ध्यास्तरणसंवृतम् ।

तत्र भार्यासहायो वै जरत्कारुरुवास ह ॥ ७

स तत्र समयं चक्रे भार्यया सह सत्तमः ।

विप्रियं मे न कर्तव्यं न च वाच्यं कदाचन ॥ ८

त्यजेयं विप्रिये च त्वां कृते वासं च ते गृहे ।

एतद्गृहाण वचनं मया यत्समुदीरितम् ॥ ९

ततः परमसंविज्ञा स्वसा नागपतेस्तदा ।

अतिदुःखान्विता वाक्यं तमुवाचैवमस्त्विति १०

तथैव सा च भर्तारं दुःखशीलमुपाचरत् ।

उपायैः श्वेतकाकीर्यैः प्रियकामा यशस्विनी ॥ ११

श्रुतकाले ततः स्नाता कदाचिद्वासुकेः स्वसा ।

भर्तारं वै यथान्यायमुपतस्थे महामुनिम् ॥ १२

तत्र तस्याः समभवद्भर्तो ज्वलनसन्निभः ।

अतीव तेजसा युक्तो वैश्वानरसमद्युतिः ॥ १३

शुक्रपक्षे यथा सोमो व्यवर्धत तथैव सः ।

ततः कतिपयाहस्तु जरत्कारुर्महायशः ॥ १४

उत्सङ्गेऽस्याः शिरः कृत्वा सुष्वाप परिखिन्नवत् ।

तस्मिंश्च मुने विप्रेन्द्रे सवितास्तमियादिरिम् ॥ १५

अहः परिक्षये ब्रह्मस्ततः साऽचिन्तयत्तदा ।

वासुकेर्भगिनी मीता धर्मलोपान्मनस्विनी ॥ १६

किं नु मे सुकृतं भूयाज्जर्तुस्तथापनं न वा ।

दुःखशीलो हि धर्मात्मा कथं नास्यापराधुयाम् १७

कोपो वा धर्मशीलस्य धर्मलोपोऽथवा पुनः ।

धर्मलोपो गरीयान्वै स्यादित्यत्राकरोन्मतिम् ॥ १८

उत्थापयिष्ये यद्येनं ध्रुवं कोपं करिष्यति ।

धर्मलोपो भवेदस्य सन्ध्यातिक्रमणे ध्रुवम् ॥ १९

इति निश्चित्य मनसा जरत्कारुर्भुजंगमा ।

तमृषिं दीप्ततपसं शयानमनलोपमम् ॥ २०

उवाचेदं वचः श्रुत्वा ततो मधुरभाषिणी ।

उत्तिष्ठ त्वं महाभाग सूर्योऽस्तमुपगच्छति ॥ २१

सन्ध्यामुपास्त्व भगवन्मयः स्पृष्ट्वा यतव्रतः ।

प्रादुष्कृताग्निहोत्रोऽयं सुहृत्तो रम्यदारुणः ॥ २२

सन्ध्यां प्रवर्तते चेयं पश्चिमायां दिशि प्रभो ।

एवमुक्तः स भगवाञ्जरत्कारुर्महातपाः ॥ २३

स्पर्ध्यां बहुमुख्यम् ॥ ७ ॥ विप्रिये कृते त्वां तव गृहे वासं

च त्यजेयम् ॥ ९ ॥ श्वेतकाकीर्यैः अनुकूलैः ॥ ११ ॥ उत्सङ्गे

अहं ॥ १५ ॥ कोपो गरीयान्वधर्मलोपो वा गरीयानिति को-

टिद्वयमुपन्यस्य धर्मलोपमेव पुरुकरोति । कोपो वेति ॥ १८ ॥

प्रादुष्कृतः उद्भूतः अग्निहोत्रोऽग्निः यस्मिन्तः । धर्मसाधनत्वा-

द्रम्यः । भूतादिप्रचारादारुणः ॥ २२ ॥

भार्यां प्रस्फुरमाणौष्ठ इदं वचनमब्रवीत् ।
 अवमानः प्रयुक्तोऽयं तया मम भुजंगमे ॥ २४
 समीपे ते न वत्स्यामि गमिष्यामि यथागतम् ।
 शक्तिरस्ति न वामोरु मयि सुप्ते विभावसोः ॥ २५
 अस्तं गन्तुं यथाकालमिति मे हृदि वर्तते ।
 न चाप्यवमतस्येह वासो रोचेत कस्यचित् ॥ २६
 किं पुनर्धर्मशीलस्य मम वा मद्विधस्य वा ।
 एवमुक्ता जरत्कारुर्भर्त्रा हृदयकम्पनम् ॥ २७
 अब्रवीद्भगिनी तत्र वामुकैः सन्निवेशेन ।
 नावमानात्कृतवती तवाहं विप्र बोधनम् ॥ २८
 धर्मलोपो न ते विप्र स्यादित्येतन्मया कृतम् ।
 उवाच भार्यामित्युक्तो जरत्कारुर्महातपाः ॥ २९
 ऋषिः कोपसमाविष्टस्त्यक्तुः कामो भुजंगमाम् ।
 न मे वागनृतं प्राह गमिष्येऽहं भुजंगमे ॥ ३०
 समयो ह्येष मे पूर्वं त्वया सह मिथः कृतः ।
 सुखमस्म्युषितो भद्रे ब्रूयास्त्वं आतरं शुभे ॥ ३१
 इतो मयि गते भीरु गतः स भगवानिति ।
 त्वं चापि मयि निष्कान्ते न शोकं कर्तुमर्हसि ॥ ३२
 इत्युक्ता साऽनवद्याङ्गी प्रत्युवाच मुनिं तदा ।
 जरत्कारुं जरत्कारुश्चिन्ताशोकपरायणा ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

वामुकैः सन्नगिन्याश्च संवादः ॥ १ ॥ आस्तीकोत्पत्तिः ॥ २ ॥ सञ्जामनिर्वचनम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।
 अहमात्रं तु भर्तारं जरत्कारुवेदयत् ।
 भ्रातुः सकाशमागत्य याथातथ्यं तपोधन ॥ १
 ततः स भुजंगश्रेष्ठः श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
 उवाच भगिनीं दीनां तदा दीनतरः स्वयम् ॥ २
 वामुकिरुवाच ।
 जानासि भद्रे यत्कार्यं प्रदाने कारणं च यत् ।
 पन्नगानां हितार्थाय पुत्रस्ते स्यात्ततो यदि ॥ ३

स सर्पसत्रात्किल नो मोक्षयिष्यति वीर्यवान् ।
 एवं पितामहः पूर्वमुक्तवांस्तु सुरैः सह ॥ ४
 अप्यस्ति गर्भः सुभगे तस्मात्ते मुनिसत्तमात् ।
 न चेज्जाम्यफलं तस्य दारकर्म मनीषिणः ॥ ५
 कामं च मम न न्याय्यं प्रष्टुं तां कार्यमीदृशम् ।
 किंतु कार्यगरीयस्त्वात्ततस्त्वाऽहमचूचुदम् ॥ ६
 दुर्वार्यतां विदित्वा च भर्तुस्तेऽतितपस्विनः ।
 नैनमन्वागमिष्यामि कदाचिद्वि शपेत्स माम् ॥ ७

विभावसोः सूर्यस्य ॥ २५ ॥ संप्रयोगः संबन्धः । मोक्षो
 निष्फलः ॥ ३९ ॥ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

अचूचुदं कार्यलिङ्गं वक्तुं प्रेरितवान् ॥ ६ ॥

आचक्ष्व भद्रे भर्तुः खं सर्वमेव विचेष्टितम् ।
 उद्धरस्व च शूल्यं मे घोरं हृदि चिरस्थितम् ॥ ८
 जरत्कारुस्ततो वाक्यमित्युक्ता प्रत्यभाषत ।
 आश्वासयन्ती सन्तप्तं वासुकिं पद्मशेखरम् ॥ ९
 जरत्कारुस्त्वाच ।
 पृष्ठो मयाऽपत्यहेतोः स महात्मा महातपाः ।
 अस्तीत्युत्तरमुद्दिश्य ममेदं गतवाञ्छ सः ॥ १०
 स्वैरेष्वपि न तेनाहं स्मरामि वितथं वचः ।
 उक्तपूर्वं कुतो राजन्सांपराये स वक्ष्यति ॥ ११
 न संतापस्तया कार्यः कार्यं प्रति भुजंगमे ।
 उत्पत्स्यति च ते पुत्रो ज्वलनार्कसमप्रभः ॥ १२
 इत्युक्त्वा स हि मां भ्रातर्गतो भर्ता तपोधनः ।
 तस्माद्येतु परं दुःखं तवेदं मनसि स्थितम् ॥ १३
 सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा स नागेन्द्रो वासुकिः परया मुदा ।
 ध्रुवमस्त्विति तद्वाक्यं भगिन्याः प्रत्यगुद्धत ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

जनमेजयसन्निधौ वासुकेन पुनः परीक्षितकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।
 भद्रपृच्छतदा राजा मन्त्रिणो जनमेजयः ।
 पितुः स्वर्गगतिं तन्मे विस्तरेण पुनर्वद ॥ १
 सौतिरुवाच ।
 शृणु ब्रह्मन्मयाऽपृच्छन्मन्त्रिणो नृपतिस्तदा ।
 यथा चारुयातवन्तस्ते निधनं तत्परिक्षितः ॥ २
 जनमेजय उवाच ।
 जानन्ति स्म भवन्तस्तद्यथावृत्तं पितुर्मम ।
 आसीद्यथा स निधनं गतः काले महायशाः ॥ ३
 श्रुत्वा भवत्सकाशाद्धि पितुर्धृत्तमशेषतः ।
 कल्याणं प्रतिपत्स्यामि विपरीतं न जातुचित् ॥ ४

ममेदं कार्यमुद्दिश्य अस्तीत्युत्तरं दत्तवानिति शेषः ॥ १० ॥
 वितथं भुक्तं तेन उक्तपूर्वं न स्मरामि । सांपराये संकटे
 ॥ ११ ॥ प्रजज्ञे जनयामास ॥ १७ ॥ हिरण्यमयः श्रीसिमान्

सान्त्वमानार्थदानैश्च पूजया चारुरूपया ।
 सोदर्यां पूजयामास स्वसारं पद्मशेखरम् ॥ १५
 ततः प्रववृधे गर्भो महातेजा महाप्रभः ।
 यथा सोमो द्विजश्रेष्ठ शुरुपक्षोदितो दिवि ॥ १६
 अथ काले तु सा ब्रह्मन्प्रजज्ञे भुजगस्वसा ।
 कुमारं देवगर्भाभं पितृमातृभयापहम् ॥ १७
 ववृधे स तु तत्रैव नागराजनिवेशने ।
 वेदांश्चाधिजने साङ्गान्भार्गवच्यवनात्मजात् ॥ १८
 चीर्णव्रतो बाल एव बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः ।
 नाम चास्याभवत्ख्यातं लोकेष्वास्तीक इत्युत ॥ १९
 अस्तीत्युक्त्वा गतो यस्मात्पिता गर्भस्थमेव तम् ।
 वनं तस्मादिदं तस्य नामास्तीकेति विश्रुतम् ॥ २०
 स बाल एव तत्रस्थश्चरन्नमितबुद्धिमान् ।
 गृहे पद्मगराजस्य प्रयत्नात्परिरक्षितः ॥ २१
 भगवानिव देवेशः शूलपाणिर्हिरण्यमयः ।
 विवर्धमानः सर्वास्तीनपद्मगान्महर्षयत् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सौतिरुवाच ।
 मन्त्रिणोऽथाब्रुवन्वाक्यं पृष्टास्तेन महात्मना ।
 सर्वे धर्मविदः ग्राह्या राजानं जनमेजयम् ॥ ५
 मन्त्रिण ऊचुः ।
 शृणु पार्थिव यद्वृधे पितुस्तव महात्मनः ।
 चरितं पार्थिवेन्द्रस्य यथा निष्ठां गतश्च सः ॥ ६
 धर्मात्मा च महात्मा च प्रजापालः पिता तव ।
 आसीदिह यथा वृत्तः ॥ महात्मा शृणुष्व तत् ॥ ७
 चातुर्वर्ण्यं स्वधर्मस्थं स कृत्वा पर्यरक्षत ।
 धर्मतो धर्मविद्राजा धर्मो विग्रहवानिव ॥ ८
 ररक्ष पृथिवीं देवीं श्रीमान्तुलविक्रमः ।

॥ २२ ॥ अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

कल्याणं सर्वलोकहितं चेत्प्रतिपत्स्यामि प्रतीकारं करिष्यामि
 ॥ ४ ॥ ब्रूषे पृच्छति । निष्ठां समाप्तिम् ॥ ६ ॥

द्वेष्टारस्तस्य नैवासन्स च द्वेष्टि न कंचन ॥ ९
 समः सर्वेषु भूतेषु प्रजापतिरिवामवत् ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव स्वकर्मसु ॥ १०
 स्थिताः सुमनसो राजंस्तेन राज्ञा स्वधिष्ठिताः ।
 विधवानाथविकलान्कृपणांश्च बभार सः ॥ ११
 सुदर्शः सर्वभूतानामासीत्सोम इवापरः ।
 तुष्टपुष्टजनः श्रीमान्सत्यवाग्ददविक्रमः ॥ १२
 धनुर्वेदे तु शिष्योऽभून्नृपः शारद्वतस्य सः ।
 गोविन्दस्य प्रियश्चासीत्पिता ते जनमेजय ॥ १३
 लोकस्य चैव सर्वस्य प्रिय आसीन्महायशः ।
 परिक्षीणेषु कुरुषु सोत्तरायामजीजनत् ॥ १४
 परिधिदभवत्तेन सौमद्रस्यात्मजो बली ।
 राजधर्मार्थकुशलो युक्तः सर्वगुणैर्वृतः ॥ १५
 जितेन्द्रियश्चात्मबांश्च मेधावी धर्मसेविता ।
 षड्वर्गजिन्महानुद्धिर्नीतिशास्त्रविदुत्तमः ॥ १६
 प्रजा इमास्तव पिता षष्टिवर्षाण्यपालयत् ।
 ततो दिष्टान्तमापन्नः सर्वेषां दुःखमावहन् ॥ १७
 ततस्त्वं पुरुषश्रेष्ठ धर्मेण प्रतिपेदिवान् ।
 इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कुरुकुलागतम् ।
 बाल एवाभिषिक्तस्त्वं सर्वभूतानुपालकः ॥ १८
 जनमेजय उवाच ।

नास्मिन्कुले जातु बभूव राजा

यो न प्रजानां प्रियकृत्प्रियश्च ।

विशेषतः प्रेक्ष्य पितामहानां

वृत्तं महद्ब्रुत्तपरायणानाम् ॥ १९

कथं निधनमापन्नः पिता मम तथाविधः ।

॥ इति श्रीभन्महोभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

शून्यारण्ये वृत्तस्य काश्यपतक्षकनृत्तान्तस्तोपलन्धिमकारकथनम् ॥ १ ॥

मन्त्रिण ऊचुः ।

ततः स राजा राजेन्द्र स्कन्धे तस्य भुजंगमम् ।

स्वधिष्ठिताः सुष्टुपालिताः ॥ ११ ॥ शारद्वतस्य कृपाचार्यस्य

॥ १२ ॥ सोत्तरायामिति पादपूर्णाथः सन्धिः । अजीजनजातः

॥ १४ ॥ षष्टिवर्षाणि जन्मतः षष्टिवर्षपर्यन्तं न तु राज्यलामाद

आचक्ष्वं यथावन्मे श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः २०
 सौतिरुवाच ।

एवं संचोदिता राज्ञा मन्त्रिणस्ते नराधिपम् ।

ऊचुः सर्वे यथावृत्तं राज्ञः प्रियहितैषिणः ॥ २१

मन्त्रिण ऊचुः ।

स राजा पृथिवीपालः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

बभूव मृगयाशीलस्तत्र राजन्पिता सदा ॥ २२

यथा पाण्डुर्महाबाहुर्धनुर्धरवरो युधि ।

अस्मास्वासज्य सर्वाणि राजकार्याण्यशेषतः ॥ २३

स कदाचिद्वनगतो मृगं विव्याध पत्रिणा ।

विद्धा चान्वसरत्पूर्णं तं मृगं गहने बने ॥ २४

पदातिर्बद्धनिर्लिखितस्ततायुधकलापवान् ।

न चाससाद गहने मृगं नष्टं पिता तव ॥ २५

परिश्रान्तो वयस्यश्च षष्टिवर्षो जरान्वितः ।

क्षुधितः स महारण्ये ददर्श मुनिसत्तमम् ॥ २६

स तं पप्रच्छ राजेन्द्रो मुनिं मौनव्रते स्थितम् ।

न च किंचिदुवाचेदं पृष्टोऽपि स मुनिस्तदा ॥ २७

ततो राजा क्षुब्धमार्तस्तं मुनिं स्थाणुवत्स्थितम् ।

मौनव्रतधरं श्रान्तं सद्यो मन्युवशं गतः ॥ २८

न बुबोध च तं राजा मौनव्रतधरं मुनिम् ।

स तं क्रोधसमाविष्टो धर्षयामास ते पिता ॥ २९

मृतं सर्पं धनुष्कोट्या समुत्क्षिप्य धरातलात् ।

तस्य शुद्धात्मनः प्रादात्स्कन्धे भरतसत्तम ॥ ३०

न चोवाच स मेधावी तमथो साध्वसाधु वा ।

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

तस्यौ तथैव चाकुडः सर्पं स्कन्धेन धारयन् ३१

शुद्धी नाम महातेजास्तिग्मवीर्योऽतिकोपनः ॥ २
 ब्रह्माणं समुपागम्य मुनिः पूजां चकार ह ।
 सोऽनुज्ञातस्ततस्तत्र शुद्धी शुश्राव तं तदा ॥ ३
 सख्युः सकाशात्पितरं पित्रा ते धर्षितं पुरा ।
 मृतं सर्पं समासक्तं स्थाणुभूतस्य तस्य तम् ॥ ४
 वहन्तं राजशार्दूल स्कन्धेनानपकारिणम् ।
 तपस्विनमतीवाध तं मुनिप्रवरं नृप ॥ ५
 जितेन्द्रियं विशुद्धं च स्थितं कर्मण्यथाद्भुतम् ।
 तपसा द्योतितात्मानं स्वेष्टक्रेषु यतं तदा ॥ ६
 शुभाचारं शुभकथं सुस्थितं तमलोलुपम् ।
 अद्भुद्रमनस्यं च वृद्धं मौनव्रते स्थितम् ।
 शरण्यं सर्वभूतानां पित्रा विनिकृतं तव ॥ ७
 यथापाथ महातेजाः पितरं ते रुषान्वितः ।
 ऋषेः पुत्रो महातेजा बालोऽपि स्वविरद्युतिः ॥ ८
 स क्षिप्रमुदकं स्पृष्ट्वा रोषादिदमुवाच ह ।
 पितरं तेऽभिसन्धाय तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ९
 अनागसि गुरौ यो मे मृतं सर्पमवाप्तजत् ।
 तं नागस्तक्षकः कुड्मस्तेजसा प्रदहिष्यति ॥ १०
 आशीविपस्तिग्मतेजा मद्राक्यबलचोदितः ।
 संप्ररात्रादितः पापं पश्य मे तपसो बलम् ॥ ११
 इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र पिता यत्राऽस्य सोऽभवत् ।
 दृष्ट्वा च पितरं तस्यै तं ज्ञापं प्रत्यवेदयत् ॥ १२
 स चापि मुनिशार्दूलः प्रेरयामास ते पितुः ।
 शिष्यं गौरमुखं नाम शीलवन्तं गुणान्वितम् ॥ १३
 आचख्यौ स च विश्रान्तौ राज्ञः सर्वमशेषतः ।
 शमोऽसि मम पुत्रेण यत्तो भव महीपते ॥ १४
 तक्षकस्त्वां महाराज तेजसाऽसौ दहिष्यति ।
 श्रुत्वा च तद्वचो घोरं पिता ते जनमेजय ॥ १५
 यत्तोऽभवत्परित्रस्तक्षकात्पन्नगोत्तमात् ।
 सतस्तस्मिन्स्तु दिवसे सप्तमे समुपस्थिते ॥ १६
 राज्ञः समीपं ब्रह्मर्षिः काश्यपो गन्तुमैच्छत ।
 तं ददर्शार्थं नागेन्द्रस्तक्षकः काश्यपं तदा ॥ १७
 तमब्रवीत्पन्नगेन्द्रः काश्यपं त्वरितं द्विजम् ।

ह भवांस्त्वरितो याति किं च कार्यं चिकीर्षति ॥ १८
 काश्यप उवाच ।
 यत्र राजा कुरुश्रेष्ठः परिक्षिन्नाम वै द्विज ।
 तक्षकेण भुजगेन घक्ष्यते किल सोऽद्य वै ॥ १९
 गच्छाम्यहं तं त्वरितः सद्यः कर्तुमपञ्चरम् ।
 मयाऽभिपन्नं तं चापि न सर्पो धर्षयिष्यति ॥ २०
 तक्षक उवाच ।
 किमर्थं तं मया दष्टं संजीवयितुमिच्छसि ।
 अहं स तक्षको ब्रह्मण्यस्य मे वीर्यमद्भुतम् ॥ २१
 न शक्तस्त्वं मया दष्टं तं संजीवयितुं नृपम् ।
 मन्त्रिण ऊजुः ।
 इत्युक्त्वा तक्षकस्तत्र सोऽदशद्वै वनस्पतिम् ॥ २२
 स दष्टमात्रो नागेन भस्मीभूतोऽभवन्नगः ।
 काश्यपश्च ततो राजन्नजीवयत तं नगम् ॥ २३
 ततस्तं लोभयामास कामं ब्रूहीति तक्षकः ।
 स एवमुक्तस्तं ग्राह काश्यपस्तक्षकं पुनः ॥ २४
 धनलिप्सुरहं तत्र यामीत्युक्तश्च तेन सः ।
 तमुवाच महात्मानं तक्षकः श्लक्ष्णया गिरा ॥ २५
 यावद्भनं प्रार्थयसे राज्ञस्तसात्ततोऽधिकम् ।
 गृहाण मत्त एव त्वं सन्निवर्तस्व चानघ ॥ २६
 स एवमुक्तो नागेन काश्यपो द्विपदां वरः ।
 लब्ध्वा वित्तं निवृत्ते तक्षकाद्यानदीप्सितम् ॥ २७
 तस्मिन्प्रतिगते विप्रे लघ्ननोपेत्य तक्षकः ।
 तं नृपं नृपतिश्रेष्ठं पितरं धार्मिकं तव ॥ २८
 ग्रासादस्य यत्तमपि दग्धवान्विषवद्भिना ।
 ततस्त्वं पुरुषग्याघ्र विजयायाभिषेचितः ॥ २९
 एतदृष्टं श्रुतं चापि यथावनृपसत्तम ।
 अस्माभिर्निखिलं सर्वं कथितं तेऽतिदारुणम् ॥ ३०
 श्रुत्वा चैतं नरश्रेष्ठ पार्थिवस्व पराभवम् ।
 अस्य चर्षेरुदङ्गस्य विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ३१
 सौतिरुवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु स राजा जनमेजयः ।
 उवाच मन्त्रिणः सर्वानिदं वाक्यमरिंदमः ॥ ३२
 ज्ञातं धर्षयिष्यत्यभिषिष्यति ॥ २० ॥ कामं काम्यमानमर्थम् ॥ २४ ॥ द्विपदां पुरुषाणाम् ॥ २७ ॥

अश्रेष्ठु वागादिषु यतं नियतं शमदमवन्तमित्यर्थः ॥ ६ ॥

अद्भुतं गम्भीरं । तव पित्रा विनिकृतमपकृतम् ॥ ७ ॥ अभिपन्नं

जनमेजय उवाच ।

अथ तत्कथितं केन यद्वृत्तं तद्वनस्पतौ ।
आश्चर्यभूतं लोकस्य भस्मराशीकृतं तदा ॥ ३३
यद्वृक्षं जीवयामास काश्यपस्तक्षकेण वै ।
नूनं मध्वैर्हतविषो न प्रणश्येत काश्यपात् ॥ ३४
चिन्तयामास पापात्मा मनसा पद्मगाधमः ।
दष्टं यदि मया विप्रः पार्थिवं जीवयिष्यति ॥ ३५
तक्षकः संहतविषो लोके यास्यति हास्यताम् ।
विचिन्त्यैवं कृता तेन ध्रुवं तुष्टिर्द्विजस्य वै ॥ ३६
भविष्यति ह्युपायेन यस्य दास्यामि यातनाम् ।
एकं तु श्रोतुमिच्छामि तद्वृत्तं निर्जने वने ॥ ३७
संचार्दं पद्मगेन्द्रस्य काश्यपस्य च कस्तदा ।
श्रुतवान्दृष्ट्वाश्वापि भवत्सु कथमागतम् ।
श्रुत्वा तस्य विधास्येऽहं पद्मगान्तकरीं मतिम् ॥ ३८
मन्त्रिण उचुः ।
शृणु राजन्यथास्माकं येन तत्कथितं पुरा ।
समागतं द्विजेन्द्रस्य पद्मगेन्द्रस्य चाध्वनि ॥ ३९
तस्मिन्वृक्षे नरः कश्चिदिन्धनार्थाय पार्थिव ।
विचिन्वन्पूर्वमारूढः शुष्कशाखावनस्पतौ ॥ ४०
न बुध्येतामुभौ तौ च नगस्य पद्मगद्विजौ ।
सह तेनैव वृक्षेण भस्मीभूतोऽभवन्नृप ॥ ४१
द्विजप्रभावाद्राजेन्द्र व्यजीवत्स वनस्पतिः ।
तेनागम्य द्विजश्रेष्ठ पुंसांऽस्मासु निवेदितम् ॥ ४२
यथा वृत्तं तु तत्सर्वं तक्षकस्य द्विजस्य च ।
एतत्ते कथितं राजन्यथादृष्टं श्रुतं च यत् ।
श्रुत्वा च नृपशार्दूल विषत्सु यदनन्तरम् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आसीकपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

जनमेजयस्य सर्पसत्रप्रतिष्ठा ॥ १ ॥ यज्ञसामग्रीसंपादनम् ॥ २ ॥ वीक्षाग्रहणम् ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

एवमुक्त्वा ततः श्रीमान्मन्त्रिभिश्चानुमोदितः ।
आरुरोह प्रतिज्ञां स सर्पसत्राय पार्थिवः ॥ १

संहतविषः सम्यक् हृतं गष्टं विषं यस्य स तथा संहतविष
इति पाठे स्पष्टार्थः ॥ ३६ ॥ समागतं समागमं भावे निष्ठा ॥ ३९ ॥

सौतिरुवाच ।

मन्त्रिणां तु वचः श्रुत्वा स राजा जनमेजयः ।
पर्यतप्यत दुःखार्तः प्रत्यपिषत्करं करे ॥ ४४
निःश्वासमुष्णमसकृद्दीर्घं राजीवलोचनः ।
मुमोचाश्रूणि च तदा नेत्राभ्यां प्ररुदन्नृपः ॥ ४५
उवाच च महीपालो दुःखशोकसमन्वितः ।
दुर्धरं बाष्पमुत्सृज्य स्पृष्ट्वा चापो यथाविधि ४६
मुहूर्तेमिव च ध्यात्वा निश्चित्य मनसा नृपः ।
अमर्षी मन्त्रिणः सर्वानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४७
जनमेजय उवाच ।
श्रुत्वैतद्भवतां वाक्यं पितुर्मे स्वर्गतिं प्रति ।
निश्चितेयं मम मतिर्या च तां मे निबोधत ।
अनन्तरं च मन्येऽहं तक्षकाय दुरात्मने ॥ ४८
प्रतिकर्तव्यमित्येवं येन मे हिंसितः पिता ।
शृङ्गिणं हेतुमात्रं यः कृत्वा दग्ध्वा च पार्थिवम् ४९
इयं दुरात्मता तस्य काश्यपं यो न्यवर्तयत् ।
यद्यागच्छेत्स वै विप्रो ननु जीवेत्पिता मम ॥ ५०
परिहीयेत किं तस्य यदि जीवेत्स पार्थिवः ।
काश्यपस्य प्रसादेन मन्त्रिणां विनयेन च ॥ ५१
स तु वारितवान्मोहात्काश्यपं द्विजसत्त्वमम् ।
संजिजीवयिषुं प्राप्तं राजानमपराजितम् ॥ ५२
महानतिक्रमो ह्येष तक्षकस्य दुरात्मनः ।
द्विजस्य योऽददद्रव्यं मा नृपं जीवयेदिति ॥ ५३
उत्तङ्कस्य त्रियं कर्तुमात्मनश्च महत्प्रियम् ।
भवतां चैव सर्वेषां गच्छाम्यपचितिं पितुः ॥ ५४

ब्रह्मन्भरतशार्दूलो राजा पारिक्षितस्तदा ।

पुरोहितमथाहूय ऋत्विजो वसुधाधिपः ॥ २

अब्रवीद्वाक्यसंपन्नः कार्यसंयत्करं वचः ।

करं करे निधाय प्रत्यपिषत् ॥ ४४ ॥ मोहान्मदीयसामर्थ्याज्ञानात्
॥ ५२ ॥ अपचितिं वैरनिर्गतनम् ॥ ५४ ॥ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

यो मे हिंसितवांस्तात तक्षकः स दुरात्मवान् ॥ ३
 प्रतिकुर्यां यथा तस्य तद्भवन्तो भुवन्तु मे ।
 अपि तत्कर्म विदितं भवतां येन पञ्चगम् ॥ ४
 तक्षकं संप्रदीप्तेऽग्नौ प्रक्षिपेयं सवान्धवम् ।
 यथा तेन पिता मह्यं पूर्वं दग्धो विषाग्निना ॥
 तथाऽहमपि तं पापं दग्धुमिच्छामि पञ्चगम् ॥ ५
 ऋत्विज ऊचुः ।
 अस्ति राजन्महत्सत्रं त्वदर्थं देवनिर्मितम् ।
 सर्पसत्रमिति ख्यातं पुराणे परिपठ्यते ॥ ६
 आहर्ता तस्य सत्रस्य त्वन्मान्योऽस्ति नराधिप ।
 इति पौराणिकाः प्राहुरस्माकं चास्ति स क्रतुः ७
 एवमुक्तः स राजर्षिर्मेने दग्धं हि तक्षकम् ।
 हुताशनमुखे दीप्ते प्रविष्टमिति सत्तम ॥ ८
 ततोऽब्रवीन्मन्त्रविदस्तात्राज्ञा ब्राह्मणांस्तदा ।
 आहरिष्यामि तत्सत्रं संभाराः संभ्रियन्तु मे ॥ ९
 सौतिरुवाच ।
 तत्तत्त ऋत्विजस्तस्य शास्त्रतो द्विजसत्तम ।

तं देशं मापयामासुर्यज्ञायतनकारणात् ॥ १०
 यथावद्वेदविद्वांसः सर्वे बुद्धेः परंगताः ।
 ऋद्ध्या परमया युक्तमिष्टं द्विजगणैर्युतम् ॥ ११
 प्रभूतधनधान्याढ्यमृत्विग्भिः सुनिषेवितम् ।
 निर्माय चापि विधिवद्यज्ञायतनमीप्सितम् ॥ १२
 राजानं दीक्षयामासुः सर्पसत्राप्तये तदा ।
 इदं चासीत्तत्र पूर्वं सर्पसत्रे भविष्यति ॥ १३
 निमित्तं महदुत्पन्नं यज्ञविघ्नकरं तदा ।
 यज्ञस्यायतने तस्मिन्क्रियमाणे वचोऽब्रवीत् ॥ १४
 स्थपतिर्बुद्धिसंपन्नो वास्तुविद्याविशारदः ।
 इत्यब्रवीत्सूत्रधारः सूतः पौराणिकस्तदा ॥ १५
 यस्मिन्देहे च काले च मापनेयं प्रवर्तिता ।
 ब्राह्मणं कारणं कृत्वा नायं संस्थास्यते क्रतुः १६
 एतच्छ्रुत्वा तु राजासौ प्राग्दीक्षाकालमब्रवीत् ।
 क्षत्तारं न हि मे कश्चिदज्ञातः प्रविशेदिति ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

अज्ञौ सर्पपतनम् ॥ १ ॥

सौतिरुवाच ।
 ततः कर्म प्रववृते सर्पसत्रविधानतः ।
 पर्यकामश्च विधिवत्स्वे स्वे कर्मणि याजकाः ॥ १
 प्रावृत्य कृष्णवासांसि धूम्रसंस्कलोचनाः ।
 जुहुवुर्मध्वच्चैव समिद्धं जातवेदसम् ॥ २
 कम्पयन्तश्च सर्वेषामुरगाणां मनांसि च ।
 सर्पानाजुहुवुस्तत्र सर्वानग्निमुखे तदा ॥ ३
 ततः सर्पाः समापेतुः प्रदीप्ते हव्यवाहने ।
 विचेष्टमानाः कृपणमाह्वयन्तः परस्परम् ॥ ४

विस्फुरन्तः श्वसन्तश्च वेष्टयन्तः परस्परम् ।
 पुच्छैः शिरोभिश्च भृशं चित्रभालुं प्रपेदिरे ॥ ५
 श्वेताः कृष्णाश्च नीलाश्च स्वविराः शिशवस्तथा ।
 नदन्तो विविधाभादान्पेतुर्दीप्ते विभावसौ ॥ ६
 कोशयोजनमात्रा हि गोकर्णस्य प्रमाणतः ।
 पतन्त्यजस्रं वेगेन बह्वावश्रितां वर ॥ ७
 एवं शतसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ।
 अवशानि विनष्टानि पञ्चगानां तु तत्र वै ॥ ८
 तुरगा इव तत्रान्ये हस्तिहस्ता इवापरे ।

मग्नं मम ॥ ५ ॥ त्वत् त्वतो नान्योस्ति ॥ ७ ॥ आहरिष्यामि
 करिष्यामि : संभ्रियन्तु संभ्रियन्ताम् ॥ ९ ॥ भविष्यति भविनि
 ॥ १३ ॥ सूतो आत्मा पौराणिकः शिल्पागमवेत्ता ॥ १५ ॥ नायं
 संस्थास्यते न समास्यते ॥ १६ ॥ दीक्षाकालस्य प्रागिति प्राग्दी
 क्षाकालं क्षत्तारं द्रव्यम् ॥ १७ ॥ एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

पर्यकामन् पराक्रान्तवन्तः ॥ १ ॥ मन्त्रवन्मन्त्रयुक्तं यथा स्या-
 त्तथा ॥ २ ॥ आजुहुवुः आहुतवन्तः ॥ ३ ॥ चित्रभालु-
 न्भिम ॥ ५ ॥ प्रमाणतः प्रमाणं प्राप्य ॥ ७ ॥ द्विपञ्चाशत्तमो-
 ऽध्यायः ॥ ५२ ॥

मत्ता इव च मातङ्गा महाकाया महाबलाः ॥ ९ ॥ घोराश्च परिघप्रख्या दन्दशूका महाबलाः ।
उष्मावचाश्च बहवो नानावर्णा विषोल्बणाः । ॥ १० ॥ अप्रेतुरभ्रावुरगा मातृवाग्दण्डपीडिताः ॥ १० ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

ऋत्विगादिनामकथनम् ॥ १ ॥ हन्त्रकृतं तक्षकाश्वासनम् ॥ २ ॥ वासुकेः स्वभगिन्या संवादः ॥ ३ ॥

शौनक उवाच ।

सर्पसत्रे तदा राज्ञः पाण्डवेयस्य धीमतः ।
जनमेजयस्य के त्वासन्नृत्विजः परमर्षयः ॥ १ ॥
के सदस्या बभूवुश्च सर्पसत्रे सुदारुणे ।
विषादजननेऽत्यर्थं पन्नगानां महाभये ॥ २ ॥
सर्वं विस्तरशस्तात भवान्छंसितुमर्हति ।
सर्पसत्रविधानज्ञविज्ञेयाः के च सूतज ॥ ३ ॥
सौतिरुवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि नामानीह मनीषिणाम् ।
ये ऋत्विजः सदस्याश्च तस्यासन्नृपतेस्तदा ॥ ४ ॥
तत्र होता बभूवाथ ब्राह्मणश्चण्डभार्गवः ।
च्यवनस्त्वान्वये ख्यातो जातो वेदविदां वरः ॥ ५ ॥
उद्गाता ब्राह्मणो वृद्धो विद्वान्कौत्सोऽथ जैमिनिः ।
ब्रह्माऽभवच्छार्ङ्गर्वोऽथाध्वर्युश्चापि पिङ्गलः ॥ ६ ॥
सदस्यश्चामवद्यासः पुत्रशिष्यसहायवान् ।
उद्दालकः प्रमतकः श्वेतकेतुश्च पिङ्गलः ॥ ७ ॥
असितो देवलश्चैव नारदः पर्वतस्तथा ।
आत्रेयः कुण्डजठरौ द्विजः कालघटस्तथा ॥ ८ ॥
वात्स्यः श्रुतश्रवा वृद्धो जपस्वाध्यायशीलवान् ।
कोहलो देवशर्मा च मौद्गल्यः समसौरभः ॥ ९ ॥
एते चान्ये च बहवो ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
सदस्याश्चामवस्तत्र सत्रे पारिक्षितस्य ह ॥ १० ॥
जुहत्स्वृत्तिक्ष्वथ तदा सर्पसत्रे महाक्रतौ ।
अहयः प्रापतस्तत्र घोराः प्राणिमयावहाः ॥ ११ ॥
वसामेदोवहाः कुल्या नागानां संग्रवर्तिताः ।
बवौ गन्धश्च तुमुलो दह्यतामनिशं तदा ॥ १२ ॥

पततां चैव नागानां धिष्टितानां तथाम्वरे ।
अश्रूयतानिश्शब्दः पच्यतां चाग्निना भृशम् ॥ १३ ॥
तक्षकस्तु स नागेन्द्रः पुरंदरनिवेशनम् ।
गतः श्रुत्वैव राजानं दीक्षितं जनमेजयम् ॥ १४ ॥
ततः सर्वं यथावृत्तमाख्याय भुजगोत्तमः ।
अगच्छच्छरणं भीत आगस्कृत्वा पुरंदरम् ॥ १५ ॥
तमिन्द्रः ग्राह सुग्रीतो न तवास्तीह तक्षक ।
भयं नागेन्द्र तस्माद्वै सर्पसत्रात्कदाचन ॥ १६ ॥
प्रसादितो मया पूर्वं तवार्थाय पितामहः ।
तस्मात्तव भयं नास्ति ज्येतु ते मानसो ज्वरः ॥ १७ ॥
सौतिरुवाच ।

एवमाश्वासितस्तेन ततः स भुजगोत्तमः ।
उवास भवने तस्मिंश्चक्रस्य मुदितः सुखी ॥ १८ ॥
अजस्रं निपतत्स्वग्रौ नागेषु भृशदुःखितः ।
अल्पशेषपरीवारो वासुकिः पर्यतप्यत ॥ १९ ॥
कम्बलं चाविशद्भोरं वासुकिं पन्नगोत्तमम् ।
स घूर्णमानहृदयो भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ २० ॥
दहन्तेऽङ्गानि मे भद्रे न दिशः प्रतिभान्ति माम् ।
सीदामीव च संमोहादूर्णतीव च मे मनः ॥ २१ ॥
दृष्टिर्भ्राम्यति मेऽतीव हृदयं दीर्यतीव च ।
पतिष्याम्यवशोऽद्याहं तस्मिन्दीप्ते विभावसौ ॥ २२ ॥
पारिक्षितस्य यज्ञोऽसौ वर्ततेऽस्रजिघांसया ।
व्यक्तं मयाऽभिगन्तव्यं त्रेतराजनिवेशनम् ॥ २३ ॥
अयं स कालः संग्राप्तो यदर्थमसि मे स्वसः ।
जरत्कारौ(पुरा)मयादत्तात्रायस्वासान्सवान्धवान्

सदस्या उपप्रहारः ॥ २ ॥ विधानेषु विज्ञेयाः श्रेष्ठाः ॥ ३ ॥
पच्यतां पच्यमानानाम् ॥ १३ ॥ आगः अपराधं कृत्वा ॥ १५ ॥

त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आस्तीकः किल यज्ञं तं वर्तन्तं भुजगोत्तमे ।

प्रतिषेत्स्यति मां पूर्वं स्वयमाह पितामहः ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

तद्वत्से ब्रूहि वत्सं स्वं कुमारं बृद्धसंमतम् ।

ममाद्य त्वं समृत्यस्य मोक्षार्थं वेदवित्तमम् ॥ २६ ॥

चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आस्तीकस्य स्वभाषा संवादः । वासुकेराभासनं च ॥ १ ॥ आस्तीकस्य सर्वसत्त्वं प्रति गमनम् ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

तत आहूय पुत्रं स्वं जरत्कारुर्जगमा ।

वासुकेर्नागराजस्य वचनादिदमब्रवीत् ॥ १ ॥

अहं तव पितुः पुत्र भ्रात्रा दत्ता निमित्ततः ।

कालः स चार्यं संप्राप्तस्तत्कुरुष्व यथातथम् ॥ २ ॥

आस्तीक उवाच ।

किंनिमित्तं मम पितुर्दत्ता त्वं मातुलेन मे ।

तन्ममाचक्ष्व तत्त्वेन श्रुत्वा कर्ताऽस्मि तत्तथा ॥ ३ ॥

सौतिरुवाच ।

तत आचष्ट सा तस्मै बान्धवानां हितैषिणी ।

भगिनी नागराजस्य जरत्कारुरविरुवा ॥ ४ ॥

जरत्कारुरुवाच ।

पद्मगानामशेषाणां माता कदूरिति श्रुता ।

तया शप्ता रुषितया सुता यस्माच्चिवोध तत् ॥ ५ ॥

उच्चैःश्रवाः सोऽश्वराजो यन्मिथ्या न कृतो मम ।

विनतार्याय पणिते दासभावाय पुत्रकाः ॥ ६ ॥

जनमेजयस्य वो यज्ञे धक्ष्यत्यनिलसारथिः ।

तत्र पञ्चत्वमापन्नाः प्रेतलोकं गमिष्यथ ॥ ७ ॥

तां च शप्तवतीं देवः साक्षालोकपितामहः ।

एवमस्त्विति तद्वाक्यं प्रोवाचानु मुमोद च ॥ ८ ॥

वासुकिश्चापि तच्छ्रुत्वा पितामहवचस्तदा ।

अमृते मथिते तात देवाञ्छरणमीषिवान् ॥ ९ ॥

सिद्धार्थाश्च सुराः सर्वे प्राप्यामृतमनुत्तमम् ।

भ्रातरं मे पुरस्कृत्य पितामहमुपागमन् ॥ १० ॥

ते तं प्रसादयामासुः सुराः सर्वेऽञ्जसंभवम् ।

राज्ञा वासुकिना सार्धं शापोऽसौ न भवेदिति ॥ ११ ॥

देवा ऊचुः ।

वासुकिर्नागराजोऽयं दुःखितो ज्ञातिकारणात् ।

अभिशापः स मातुस्तु भगवन्न भवेत्कथम् ॥ १२ ॥

ब्रह्मोवाच ।

जरत्कारुर्जरत्कारं यां भार्या समवाप्स्यति ।

तत्र जातो द्विजः शापान्मोक्षयिष्यति पद्मगान् ॥ १३ ॥

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं वासुकिः पद्मगोत्तमः ।

प्रादान्माममरप्रस्थं तव पित्रे महात्मने ॥ १४ ॥

प्रागेवानागते काले तस्माच्च मय्यजायथाः ।

अयं स कालः संप्राप्तो भयान्नस्मात्तुमर्हसि ॥ १५ ॥

भ्रातरं चापि मे तस्मात्तुमर्हसि पावकात् ।

न मोघं तु कृतं तत्स्याद्यदहं तव धीमते ।

पित्रे दत्ता विमोक्षार्थं कथं वा पुत्र मन्यसे ॥ १६ ॥

सौतिरुवाच ।

एवमुक्तस्तथेत्युक्ता सास्तीको मातरं तदा ।

अब्रवीद्दुःखसंतप्तं वासुकिं जीवयन्निव ॥ १७ ॥

अहं तां मोक्षयिष्यामि वासुके पद्मगोत्तम ।

तस्माच्छापान्महासत्त्वं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ १८ ॥

भव स्वस्थमना नाग न हि ते विद्यते भयम् ।

प्रयतिष्ये तथा राजन्यथा श्रेयो भविष्यति ॥ १९ ॥

न मे वांगनृतं ग्राह स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ।

तं वै नृपवरं गत्वा दीक्षितं जनमेजयम् ॥ २० ॥

वाग्भिर्मङ्गलयुक्ताभितोषयिष्येऽद्य मातुल ।

यथा स यज्ञो नृपतेर्निर्वर्तिष्यति सत्तम ॥ २१ ॥

स संभावय नागेन्द्र मयि सर्वं महामते ।

न ते मयि मनो जातु मिथ्या भवितुमर्हति ॥ २२ ॥

आचष्ट व्यक्तं कथितवती । अविरुवा अनाकुला ॥४॥ अभि-
शापः शपः ॥१२॥ सास्तीक इति पादपूरणार्थः सुलोपः ॥१७॥

मयि अयमस्मान्मोक्षयिष्यत्येवंरूपो मनःसंकल्पो जातु कदापि मि-
थ्याऽन्यथा न ॥ २२ ॥

वासुकिरुवाच ।

आस्तीक परिघूर्णामि हृदयं मे विदीर्यते ।

दिशो न प्रतिजानामि ब्रह्मदण्डनिपीडितः ॥ २३

आस्तीक उवाच ।

न सन्तापस्त्वया कार्यः कथंचित्पन्नगोत्तम ।

प्रदीप्ताग्नेः समुत्पन्नं नाशयिष्यामि ते भयम् ॥ २४

ब्रह्मदण्डं महाघोरं कालाग्निसमतेजसम् ।

नाशयिष्यामि माऽत्र त्वं भयं कार्षीः कथंचन ॥ २५

सौतिरुवाच ।

ततः स वासुकेघोरोरमपनीय मनोज्वरम् ।

आधाय चात्मनोऽङ्गेषु जगाम त्वरितो भृशम् ॥ २६

॥ इति श्रीमद्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आस्तीककृता जनमेजययज्ञप्रशंसा ॥ १ ॥

आस्तीक उवाच ।

सोमस्य यज्ञो वरुणस्य यज्ञः

प्रजापतेर्यज्ञ आसीत्प्रयागे ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ १

शक्रस्य यज्ञः शतसङ्ख्य उक्त-

स्तथापरं तुल्यसङ्ख्यं शतं वै ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ २

यमस्य यज्ञो हरिमेधसश्च

यथा यज्ञो रन्तिदेवस्य राज्ञः ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ३

गयस्य यज्ञः शशबिन्दोश्च राज्ञो

यज्ञस्तथा वैश्रवणस्य राज्ञः ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ४

ब्रह्म वेदः मातृदेवो भवेति मातुराज्ञाकरत्नविधानपरस्वद-

न्यायाकरणप्रयुक्तो दण्डो मातृशापरूपो ब्रह्मदण्डः ॥ २३ ॥

वासुकेष्विन्ताज्वरं स्वयं गृहीत्वैतत्पर्यः ॥ २६ ॥ चतुःपञ्चाश-

जनमेजयस्य तं यज्ञं सर्वैः समुदितं गुणैः ।

मोक्षाय भुजगेन्द्राणामास्तीको द्विजसत्तमः ॥ २७

स गत्वाऽपश्यदास्तीको यज्ञायतनमुत्तमम् ।

वृत्तं सदस्यैर्वहुभिः सूर्यवह्निसमग्रमैः ॥ २८

स तत्र वारितो द्वास्यैः प्रविशन्निजसत्तमः ।

अभितुष्टाव तं यज्ञं प्रवेशार्थी परंतपः ॥ २९

स प्राप्य यज्ञायतनं वरिष्ठं

द्विजोत्तमः पुण्यकृतां वरिष्ठः ।

तुष्टाव राजानमनन्तकीर्ति-

मृत्विक्सदस्यांश्च तथैव चाग्निम् ॥ ३०

नृगस्य यज्ञस्त्वजमीढस्य चासी-

यथा यज्ञो दाशरथेश्च राज्ञः ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ५

यज्ञः श्रुतो दिवि देवस्य सूनो-

र्युधिष्ठिरस्याजमीढस्य राज्ञः ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ६

कृष्णस्य यज्ञः सत्यवत्याः सुतस्य

स्वयं च कर्म प्रचकार यत्र ।

तथा यज्ञोऽयं तव भारताय्य

पारिक्षित स्वस्ति नोऽस्तु प्रियेभ्यः ॥ ७

हमे च ते सूर्यसमानवर्चसः

समासते वृत्रहणः क्रतुं यथा ।

नैषां ज्ञातुं विद्यते ज्ञानमद्य

दत्तं येभ्यो न प्रणश्येत्कदाचित् ॥ ८

तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

देवस्य धर्मराजस्य ॥ ६ ॥ ज्ञानशब्दः कर्मव्युत्पन्नो ज्ञेयवचनः ।

अथ संप्रति ज्ञातुं ज्ञेयं न विद्यते सर्वस्य ज्ञातत्वादित्यर्थः ॥ ८ ॥

ऋत्विक्समो नास्ति लोकेषु चैव
 द्वैपायनेनेति विनिश्चितं मे ।
 एतस्य शिष्या हि क्षितिं संचरन्ति
 सर्वत्विजः कर्मसु स्वेषु दक्षाः ॥ ९
 विभावसुश्चित्रभानुर्महात्मा
 हिरण्यरेता हुतशृङ्गवर्त्मा ।
 प्रदक्षिणावर्तेशिखः प्रदीप्तो
 हव्यं तवेदं हुतशृङ्गवृद्धिं देवः ॥ १०
 नेह त्वदन्यो विद्यते जीवलोके
 समो नृपः पालयिता प्रजानाम् ।
 धृत्या च ते प्रीतमनाः सदाहं
 त्वं वा वरुणो धर्मराजो यमो वा ॥ ११
 शक्रः साक्षाद्वज्रपाणिर्द्यथेह
 ब्राता लोकेऽस्मिंस्त्वं तथेह प्रजानाम् ।
 भूतस्त्वं नः पुरुषेन्द्रेह लोके
 न च त्वदन्यो भूपतिरस्ति जज्ञे ॥ १२
 खट्वाङ्गनाभागदिलीपकल्प
 ययातिमान्धातृसमप्रभाव ।

आदित्यतेजःप्रतिमानतेजा
 भीष्मो यथा राजसि सुव्रतस्त्वम् ॥ १३
 वाल्मीकिवत्ते निभृतं स्ववीर्यं
 वसिष्ठवत्ते नियतश्च कोपः ।
 प्रभुत्वमिन्द्रत्वसमं मतं मे
 द्युतिश्च नारायणवद्विभाति ॥ १४
 यमो यथा धर्मविनिश्चयज्ञः
 कृष्णो यथा सर्वगुणोपपन्नः ।
 श्रियां निवासोऽसि यथा वसूनां
 निधानभूतोऽसि तथा ऋतूनाम् ॥ १५
 दम्भोऽश्वेनासि समो बलेन
 रामो यथा शस्त्रविदस्त्रविच्च ।
 और्वत्रिताभ्यामसि तुल्यतेजा
 दुष्प्रेक्षणीयोऽसि भगीरथेन ॥ १६
 सौतिरुवाच ।
 एवं स्तुताः सर्व एव प्रसन्ना
 राजा सदस्या ऋत्विजो हव्यवाहः ।
 तेषां दृष्ट्वा भावितानीकृतानि
 प्रोवाच राजा जनमेजयोऽथ ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

प्रसासयतुष्टयं जनमेजयस्य ऋत्विग्भिः संवादः ॥ १॥ ऋत्विगाङ्गनेन सतक्षकलेन्द्रस्वागमनम् ॥ २॥ भवेन्नेन्द्रे पलायि-
 तेऽभिसमीपे तक्षकागमनम् ॥ ३ ॥ आस्तीकस्य भृशसमाप्तिवरयाचनम् ॥ ४ ॥

जनमेजय उवाच ।
 बालोऽप्ययं स्यविर इवावभाषते
 नार्य बालः स्यविरोऽयं मतो मे ।
 इच्छाम्यहं वरमसै प्रदातुं
 तन्मे विप्राः संविदध्वं यथावत् ॥ १
 सदस्या ऊचुः ।
 बालोऽपि विप्रो मान्य एवेह राज्ञा
 यश्चाविद्वान्यश्च विद्वान्यथावत् ।

अग्निं स्तौति विभावसुरिति । वृद्धिं कामयते ॥ १० ॥ न च त्वदन्य-
 खाता भूपतिरस्ति इदानीं न च जज्ञे प्रागपि ॥ १२ ॥ निभृतं
 गुप्तं । नियतो नियुहीतः ॥ १४ ॥ वसवोऽष्टौ तत्संबन्धिनीनां
 श्रियाम् ॥ १५ ॥ रामो भार्गवः । और्वत्रितावृषी ॥ १६ ॥ भा-

प्रसादयैनं त्वरितो नरेन्द्र
 द्विजातिवर्यं सकलार्थसिद्धये ।
 सर्वान्कामांस्त्वत्त एवाहतेऽद्य
 यथा च नस्तक्षक एति शीघ्रम् ॥ २
 सौतिरुवाच ।
 व्याहर्तुकामे वरदे नृपे द्विजं
 वरं वृणीष्वेति ततोऽभ्युवाच ।

वितानि मनसि संकल्पितानि । भारतस्त्रिजितानीति पाठे भारतो
 राजा भरतवंशजत्वात् ॥ १७ ॥ पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 संविदध्वमैकमलं कुरुष्वम् । संवदध्वमित्यपि पाठः ॥ १ ॥

होता वाक्यं नातिहृष्टान्तरात्मा
कर्मण्यस्मिस्तक्षको नैति तावत् ॥ ३
जनमेजय उवाच ।
यथा चेदं कर्म समाप्यते मे
यथा च वै तक्षक एति शीघ्रम् ।
तथा भवन्तः प्रयतन्तु सर्वे
परं शक्त्या स हि मे विद्विषाणः ॥ ४
ऋत्विज ऊचुः ।
यथा शस्त्राणि नः प्राहुर्यथा शंसति पावकः ।
इन्द्रस्य भवने राजस्तक्षको भयपीडितः ॥ ५
यथा सूतो लोहिताक्षो महात्मा
पौराणिको वेदितवान्पुरस्तात् ।
स राजानं ग्राह्यं पृष्टस्तदानीं
यथाहुर्विप्रास्तद्देतशृदेव ॥ ६
पुराणमागम्य ततो ब्रवीम्यहं
दत्तं तस्मै वरमिन्द्रेण राजन् ।
वसेह त्वं मत्सकाशे सुगुप्तो
न पावकस्त्वां प्रदहिष्यतीति ॥ ७
एतच्छ्रुत्वा दीक्षितस्तप्यमान
आस्ते होतारं चोदयन्कर्म काले ।
'इन्द्रेण सार्धं तक्षकं पातयध्वं
विभावसौ न विमुच्येत नागः ।'
होता च यत्तोऽस्याजुहावाथ मन्त्रै-
रथो महेन्द्रः स्वयमाजगाम ॥ ८
'आयातु चेन्द्रोऽपि सतक्षकः पते-
द्विभावसौ नागराजेन तूर्णम् ।
जम्भस्य हन्तेति जुहाव होता
तदा जगामाहिदत्ताभयः प्रभुः ॥ ९
विमानमारुह्य महानुभावः
सर्वैर्देवैः परिसंस्तूयमानः ।
बलाहकैश्चाप्यनुगम्यमानो
विद्याधरैरप्सरसां गणैश्च

'नागस्य नाशो मम चैव नाशो
भविष्यतीत्येव विचिन्तयानः ॥' १०
तस्योत्तरीये निहितः स नागो
भयोद्विग्नः शर्म नैवाभ्यगच्छत् ।
ततो राजा मन्त्रविदोऽब्रवीत्पुनः
कुद्वो वाक्यं तक्षकस्यान्तमिच्छन् ॥ ११
जनमेजय उवाच ।
इन्द्रस्य भवने विप्रा यदि नागः स तक्षकः ।
तमिन्द्रेणैव सहितं पातयध्वं विभावसौ ॥ १२
सौतिरुवाच ।
जनमेजयेन राज्ञा तु नोदितस्तक्षकं प्रति ।
होता जुहाव तत्रस्य तक्षकं यजगं तथा ॥ १३
हूयमाने तथा चैव तक्षकः सपुरन्दरः ।
आकाशे ददृशे तत्र क्षणेन व्यथितस्तदा ॥ १४
पुरन्दरस्तु तं यज्ञं दृष्ट्वोरुभयमाविशत् ।
हित्वा तु तक्षकं त्रस्तः स्वमेव भवनं ययौ ॥ १५
इन्द्रे गते तु राजेन्द्र तक्षको भयमोहितः ।
मन्त्रशक्त्या पावकार्चिस्समीपमवशो गतः ।
'तं दृष्ट्वा ऋत्विजस्तत्र वचनं चेदमब्रुवन्' ॥ १६
ऋत्विज ऊचुः ।
अयमायाति तूर्णं स तक्षकस्ते वरं नृप ।
श्रूयतेऽस्य महाभादो नदतो भैरवं रवम् ॥ १७
नूनं मुक्तो वज्रभृता स नागो
अष्टो नाकान्मन्त्रवित्तस्तकायः ।
घूर्णन्नाकाशे नष्टसंज्ञोऽभ्युपैति
तीव्रान्निश्वासान्निश्वासन्यग्रेन्द्रः ॥ १८
वर्तते तव राजेन्द्र कर्मैतद्विधिवत्प्रभो ।
अस्मै तु द्विजमुख्याय वरं त्वं दातुमर्हसि ॥ १९
जनमेजय उवाच ।
बालाभिरूपस्य तवाग्रमेव
वरं प्रयच्छामि यथानुरूपम् ।
वृणीष्व यत्तेऽभिमतं हृदि स्थितं
तत्ते प्रदास्याम्यपि चेददेयम् ॥ २०

विद्विषाणः विद्वेषं कृतवान् । लिटः कान्त् । अभ्यासलोप आर्षः
॥ ४ ॥ शस्त्राणि शंसनमन्त्रदेवताः ॥ ५ ॥ पुराणं पूर्वकल्पी-

यवृत्तान्तम् । आगम्य ज्ञात्वा ॥ ७ ॥ अर्थं आविश्यत् प्राप्तवान्
॥ १५ ॥ हे बाल ॥ २० ॥ वदन्नाद्यन्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सौतिरुवाच ।

पतिष्यमाणे नागेन्द्रे तक्षके जातवेदसि ।
इदमन्तरमित्येवं तदास्तीकोऽभ्यचोदयत् ॥ २१

आस्तीक उवाच ।

वरं ददासि चेन्मह्यं वृणोमि जनमेजय ।
सत्रं ते विरमत्वेतन्न पतेयुरिहोरगाः ॥ २२

एवमुक्तस्तदा तेन ब्रह्मण्यारिक्षितस्तु सः ।
नातिहृष्टमनाश्वेदमास्तीकं वाक्यमब्रवीत् ॥ २३

सुवर्णं रजतं गाश्च यच्चान्यन्मन्यसे विभो ।
तत्ते दद्यां वरं विप्र न निवर्तेत्कतुर्मेम ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि षट्षाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

सर्पसत्रे हुतानां नागानां भाग्यकथनम् ॥ १ ॥

शौनक उवाच ।

ये सर्पाः सर्पसत्रेऽस्मिन्पतिता हव्यवाहने ।
तेषां नामानि सर्वेषां श्रोतुमिच्छामि सूतज ॥ १

सौतिरुवाच ।

सहस्राणि बहून्धसिन्धुतान्यर्जुनानि च ।
न शक्यं परिसंख्यातुं बहुत्वाद्विजसत्तम ॥ २

यथास्मृतिं तु नामानि पद्मगानां निबोध मे ।
उच्यमानानि मुख्यानां हुतानां जातवेदसि ॥ ३

वासुकेः कुलजातास्तु प्राधान्येन निबोध मे ।
नीलरक्तान्सितान्धोरान्महाकायान्विषोल्बणान् ॥ ४

अवशान्मातृवाग्दण्डपीडितान्कृपणान्हुतान् ।
कोटिशो मानसः पूर्णः शलः पालो हलीमकः ॥ ५

पिच्छलः कौणपश्चक्रः कालवेगः प्रकालनः ।
हिरण्यबाहुः शरणः कक्षकः कालदन्तकः ॥ ६

एते वासुकिजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहने ।
अन्ये च बहवो विप्र तथा वै कुलसंभवाः ॥ ७

प्रदीप्ताग्नौ हुताः सर्वे घोररूपा महाबलाः ॥ ७
तक्षकस्य कुले जातान्प्रवक्ष्यामि निबोध तान् ।
पुच्छाण्डको मण्डलकः पिण्डसेक्ता रभेणकः ॥ ८

उच्छिखः शरभो भङ्गो बिल्वतेजा विरोहणः ।

आस्तीक उवाच ।

सुवर्णं रजतं गाश्च न त्वां राजन्वृणोम्यहम् ।
सत्रं ते विरमत्वेतत्स्वस्ति मातृकुलस्य नः ॥ २५

सौतिरुवाच ।

आस्तीकेनैवमुक्तस्तु राजा पारिक्षितस्तदा ।
पुनःपुनरुवाचेदमास्तीकं वदतां वरः ॥ २६

अन्यं वरय भद्रं ते वरं द्विजवरोचम ।
अथाचत न चाप्यन्यं वरं स भृगुनन्दन ॥ २७

ततो वेदविदस्तात सदस्याः सर्व एव तम् ।
राजानमूचुः सहिता लभतां ब्राह्मणो वरम् ॥ २८

शिली शलकरो मूकः सुकुमारः प्रवेपनः ॥ ९
शुद्धरः शिशुरोमा च सुरोमा च महाहनुः ।

एते तक्षकजा नागाः प्रविष्टा हव्यवाहनम् ॥ १०
पारावतः पारियात्रः पाण्डरो हरिणः कृशः ।

विहङ्गः शरभो मोदः प्रमोदः संहतापनः ॥ ११
ऐरावतकुलादेते प्रविष्टा हव्यवाहनम् ।

कौरव्यकुलजाभागाञ्छृणु मे त्वं द्विजोत्तम ॥ १२
एरकः कुण्डलो वेणी वेणीस्कन्धः कुमारकः ।

बाहुकः शङ्खचरश्च धूर्तकः प्रातरातकौ ॥ १३
कौरव्यकुलजास्त्वेते प्रविष्टा हव्यवाहनम् ।

धृतराष्ट्रकुले जाताञ्छृणु नागान्यथातथम् ॥ १४
कीर्त्यमानान्भया ब्रह्मन्वातवेगान्विषोल्बणान् ।

शङ्कुर्णः पिठरकः कुठारमुखसेचकौ ॥ १५
पूर्णाङ्गदः पूर्णमुखः प्रहासः शकुनिर्दरिः ।

अमाहठः कामठकः सुषेणो मानसोऽव्ययः ॥ १६
'अष्टावक्रः कोमलकः श्वसनो मौनवेपथः ।

भैरवो मण्डवेदाङ्गः पिशङ्गश्चोदपारकः ।
ऋषभो वेगवाभागः पिण्डारकमहाहनुः ॥ १७

रक्ताङ्गः सर्वसारङ्गः समृद्धपटवासकौ ।
वराहको वीरणकः सुचित्रश्चित्रवेगिकः ॥ १८

पराशरस्तरुणको मणिः स्कन्धस्तथाऽऽरुणिः ।
इति नागा मया ब्रह्मन्कीर्तिताः कीर्तिवर्धनाः ॥ १९ ॥
प्राधान्येन बहुत्वात् न सर्वे परिकीर्तिताः ।
एतेषां प्रसवो यश्च प्रसवस्य च सन्ततिः ॥ २० ॥
न शक्यं परिसंख्यातुं ये दीप्ते पावकं गताः ।
'द्विशीर्षाः पञ्चशीर्षाश्च सप्तशीर्षास्तथाऽपरे ।

दशशीर्षाः शतशीर्षास्तथान्ये बहुशीर्षकाः' ॥ २१ ॥
कालानलविषा घोरा हुताः शतसहस्रशः ।
महाकाया महावेगाः शैलशृङ्गसमुच्छ्रयाः ॥ २२ ॥
योजनायामविस्तारा द्वियोजनसमायताः ।
कामरूपाः कामबला दीप्मानलविषोल्बणाः ॥ २३ ॥
दग्धास्तत्र महासत्रे ब्रह्मदण्डनिषीडिताः ॥ २४ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आस्तीकवरप्रदानेन यज्ञसमाप्तिः ॥ १ ॥ प्रत्यागतस्यास्तीकस्य सर्वेभ्यो वरलाभः ॥ २ ॥

सौतिरुवाच ।

इदमत्यद्भुतं चान्यदास्तीकस्यानुशुश्रुम ।
तथा वरैश्छन्द्यमाने राजा पारिक्षितेन हि ॥ १ ॥
इन्द्रहस्ताच्युतो नागः स्व एव यदतिष्ठत ।
ततश्चिन्तापरो राजा बभूव जनमेजयः ॥ २ ॥
हूयमाने भृशं दीप्ते विधिवद्भसुरेतसि ।
न स स प्रापतद्वह्नौ तक्षको भयपीडितः ॥ ३ ॥
शौनक उवाच ।
किं श्रुत तेषां विप्राणां मन्त्रग्रन्थो मनीषिणाम् ।
न प्रत्यभात्तदाऽग्नौ यत्स पपात न तक्षकः ॥ ४ ॥
सौतिरुवाच ।

तमिन्द्रहस्ताद्वित्रस्तं विसंज्ञं पन्नगोत्तमम् ।
आस्तीकस्तिष्ठ तिष्ठेति वाचस्तिष्ठोऽभ्युदैरयत् ॥ ५ ॥
वित्तस्ये सोऽन्तरिक्षे च हृदयेन विद्यता ।
यथा तिष्ठति वै कश्चित्त्वं च गां चान्तरा नरः ॥ ६ ॥
ततो राजाब्रवीद्वाक्यं सदस्यैश्चोदितो भृशम् ।
काममेतद्भवत्त्वेवं यथास्तीकस्य भाषितम् ॥ ७ ॥
समाप्यतामिदं कर्म पन्नगाः सन्त्वनामयाः ।
प्रीयतामयमास्तीकः सत्यं श्रुतवचोऽस्तु तत् ॥ ८ ॥
ततो हलह्लाशब्दः प्रीतिजः समजायत ।
आस्तीकस्य वरे दत्ते तथैवोपरराम च ॥ ९ ॥

स यज्ञः पाण्डवेयस्य राज्ञः पारिक्षितस्य ह ।
प्रीतिमांश्चाभवद्राजा भारतो जनमेजयः ॥ १० ॥
ऋत्विग्भ्यः ससदस्येभ्यो ये तत्रासन्समागताः ।
तेभ्यश्च प्रददौ विचं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ११ ॥
लोहिताक्षाय सूताय तथा स्थपतये विभुः ।
येनोक्तं तस्य तत्राग्रे सर्पसत्रनिवर्तने ॥ १२ ॥
निमित्तं ब्राह्मण इति तस्मै विचं ददौ बहु ।
दत्त्वा द्रव्यं यथान्यायं भोजनाच्छादनान्वितम् ॥ १३ ॥
प्रीतस्तस्मै नरपतिरप्रमेयपराक्रमः ।
ततश्चकारावभृथं विधिद्वयेन कर्मणा ॥ १४ ॥
आस्तीकं प्रेषयामास गृहानेव सुसंस्कृतम् ।
राजा प्रीतमनाः प्रीतं कृतकृत्यं मनीषिणम् ॥ १५ ॥
पुनरागमनं कार्यमिति चैनं वचोऽब्रवीत् ।
भविष्यसि सदस्यो मे वाजिमेषे महाक्रतौ ॥ १६ ॥
तथेत्युक्त्वा प्रदुद्राच तदास्तीको मुदा युतः ।
कृत्वा स्वकार्यमतुलं तोषयित्वा च पार्थिवम् ॥ १७ ॥
स गत्वा परमप्रीतो मातुलं मातरं च ताम् ।
अभिगम्योपसंगृह्य तथा वृत्तं न्यवेदयत् ॥ १८ ॥
सौतिरुवाच ।

एतच्छ्रुत्वा प्रीयमाणाः समेता
ये तत्रासन्पन्नगा वीतमोहाः ।

योजनायामविस्तारा अपि मन्त्रसामर्थ्यात्स्वल्पप्रमाणाः अग-
स्त्यकरगतसमुद्रवह्नौ प्रवेशयोग्या भवन्ति ॥ २३ ॥ सप्तपञ्चा-
शत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

सं च गां चान्तरा यावापृथिव्योर्मध्ये अन्तरिक्ष इत्यर्थः ॥ ६ ॥
स यज्ञ उपररामेति पूर्वैणान्वयः ॥ १० ॥ स्थपतये शिल्पिने ॥ १२ ॥
अवभृथं यज्ञसमाप्तिं ॥ १४ ॥ सुसंस्कृतं वज्रात्कुरणादिभिः शो-

आस्तीके वै प्रीतिमन्तो बभूवु- रुचुश्चैनं वरमिष्टं वृणीष्व ॥ १९	आस्तीकस्य वचः श्रुत्वा यः सर्पो न निवर्तते । शतधा मिद्यते भूर्धा शिशुपृक्षफलं यथा ॥ २६ सौतिरुवाच । स एवमुक्तस्तु तदा द्विजेन्द्रः समागतैस्तैर्भुजगेन्द्रमुख्यैः । संप्राप्य प्रीतिं विपुलं महात्मा ततो मनो गमनायाथ दध्रे ॥ २७ 'इत्येवं नागराजोऽथ नागानां मध्यगस्तदा । उक्त्वा सहैव तैः सर्पैः स्वमेव भवनं ययौ ॥' २८ मोक्षयित्वा तु भुजगान्सर्पसत्राद्विजोत्तमः । जगाम काले धर्मात्मा दिष्टान्तं पुत्रपौत्रवान् २९ इत्याख्यानं मयास्तीकं यथावत्तव कीर्तितम् । यत्कीर्तयित्वा सर्पेभ्यो न भयं विद्यते क्वचित् ३० सौतिरुवाच । यथा कथितवान्ब्रह्मन्प्रमतिः पूर्वजस्तव । पुत्राय रुखे प्रीतः पृच्छते भार्गवोत्तम ॥ ३१ यद्वाक्यं श्रुतवांश्चाहं तथा च कथितं मया । आस्तीकस्य कवेर्विप्र श्रीमच्चरितमादितः ॥ ३२ यन्मां त्वं पृष्टवान्ब्रह्मन्श्रुत्वा दुण्डुभभाषितम् । व्येसु ते सुमहद्ब्रह्मन्कौतूहलमरिन्दम ॥ ३३ श्रुत्वा धर्मिष्ठमाख्यानमास्तीकं पुण्यवर्धनम् । 'सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ॥' ३४
भूयोभूयः सर्वशस्तेऽब्रुवन्तं किं ते प्रियं करवामाद्य विद्वन् । प्रीता वयं मोक्षिताश्चैव सर्वे कामं किं ते करवामाद्य वत्स ॥ २०	आस्तीक उवाच । सायं प्रातर्ये प्रसन्नात्मरूपा लोके विप्रा मानवा ये परेऽपि । धर्माख्यानं ये पठेयुर्ममेदं तेषां युष्मन्नैव किञ्चिद्भयं स्यात् ॥ २१ तैश्चाप्युक्तो भागिनेयः प्रसन्नै- रेतत्सत्यं काममेवं वरं ते । प्रीत्या युक्ताः कामितं सर्वशस्ते कर्तारः स्य प्रवणा भागिनेय ॥ २२ असितं चार्तिमन्तं च सुनीयं चापि यः स्मरेत् । दिवा वा यदि वा रात्रौ नास्य सर्पभयं भवेत् २३ यो जरत्कारुणा जातो जरत्कारौ महायशः । आस्तीकः सर्पसत्रे वः पन्नगान्योऽभ्यरक्षत । तं स्मरन्तं महाभागा न मां हिंसितुमर्हथ ॥ २४ सर्पापसर्पं भद्रं ते गच्छ सर्प महाविष । जनमेजयस्य यज्ञान्ते आस्तीकवचनं स्मर ॥ २५

॥ इति श्रीमन्नहाभारते आदिपर्वणि आस्तीकपर्वणि अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

समाप्तं चास्तीकपर्व ॥

(अथांशावतरणपर्व ॥ ६ ॥)

एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

सौतेभारतकथनप्रतिज्ञा ॥ १ ॥

शौनक उवाच । भृगुवंशात्प्रभृत्येव त्वया मे कीर्तितं महत् । आख्यानमखिलं तात सौते प्रीतोऽस्मितेन ते ॥ १ प्रक्ष्यामि चैव भूयस्त्वां यथावत्स्मृतनन्दन । भितम् ॥ १५ ॥ प्रवणा नम्राः ॥ २९ ॥ दिष्टान्तं स्मरणम् ॥ २९ ॥	याः कथा व्याससंपन्नास्ताश्च भूयो विचक्ष्व मे ॥ २ तस्मिन्परमदुष्पारे सर्पसत्रे महात्मनाम् । कर्मान्तरेषु यज्ञस्य सदस्यानां तथाऽध्वरे ॥ ३ या बभूवुः कथाश्चित्रा येष्वर्थेषु यथातथम् । अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥
--	---

त्वत्त इच्छामहे श्रोतुं सौते त्वं वै प्रचक्ष्व नः ॥ ४
 सौतेरुवाच ।
 कर्मान्तरेष्वकथयन्दिवा वेदाश्रयाः कथाः ।
 व्यासस्त्वकथयच्चित्रमाख्यानं भारतं महत् ॥ ५
 शौनक उवाच ।
 महाभारतमाख्यानं पाण्डवानां यशस्करम् ।
 जनमेजयेन पृष्ठः सन्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ ६
 श्रावयामास विधिवत्तदा कर्मान्तरे तु सः ।

तामहं विधिवत्पुण्यां श्रोतुमिच्छामि वै कथाम् ७
 मनःसागरसंभूतां महर्षेर्भावितात्मनः ।
 कथयस्व सतां श्रेष्ठ सर्वरत्नमयीमिमाम् ॥ ८
 सौतेरुवाच ।
 हन्त ते कथयिष्यामि महदाख्यानमुत्तमम् ।
 कृष्णद्वैपायनमतं महाभारतमादितः ॥ ९
 शृणु सर्वमशेषेण कथ्यमानं भया द्विज ।
 शंसितुं तन्महान्दर्शो ममापीह प्रवर्तते ॥ १०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि एकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

भारतकथानुबन्धः ॥ १ ॥

सौतेरुवाच ।
 श्रुत्वा तु सर्पसत्राय दीक्षितं जनमेजयम् ।
 अभ्यगच्छदृषिर्विद्वान्कृष्णद्वैपायनस्तदा ॥ १
 जनयामास यं काली शक्तेः पुत्रात्पराशरात् ।
 कन्यैव यमुनाद्वीपे पाण्डवानां पितामहम् ॥ २
 जातमात्रश्च यः सद्य इक्ष्वा देहमवीवृधत् ।
 वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्सेतिहासान्महायशाः ॥ ३
 यं नाति तपसा कश्चिन् वेदाध्ययनेन च ।
 न व्रतैर्नोपवासैश्च न प्रसूत्या न मन्थुना ॥ ४
 विन्यासैकं चतुर्धा यो वेदं वेदविदां वरः ।
 परावरज्ञो ब्रह्मर्षिः कविः सत्यव्रतः शुचिः ॥ ५
 यः पाण्डुं धृतराष्ट्रं च विदुरं चाप्यजीजनत् ।
 शन्तनोः सततिं तन्वन्पुण्यकीर्तिर्महायशाः ॥ ६
 जनमेजयस्य राजर्षेः स महात्मा सदस्तथा ।
 विवेश सहितः शिष्यैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ॥ ७
 तत्र राजानमासीनं ददर्श जनमेजयम् ।
 वृत्तं सदस्यैर्बहुभिर्देवैरिव पुरन्दरम् ॥ ८
 तथा मूर्ध्नाभिषिक्तैश्च नानाजनपदेश्वरैः ।
 ऋत्विग्भिर्ब्रह्मकल्पैश्च कुशलैर्यज्ञसंस्तरे ॥ ९

जनमेजयस्तु राजर्षिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतम् ।
 सगणोऽभ्युद्ययौ तूर्णं प्रीत्या भरतसत्तमः ॥ १०
 काञ्चनं विष्टरं तस्यै सदस्यानुमतः प्रभुः ।
 आसनं कल्पयामास यथा शक्रो बृहस्पतेः ॥ ११
 तत्रोपविष्टं वरदं देवर्षिगणपूजितम् ।
 पूजयामास राजेन्द्रः शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ १२
 पाद्यमाचमनीयं च अर्घ्यं गां च विधानतः ।
 पितामहाय कृष्णाय तदहोय न्यवेदयत् ॥ १३
 प्रतिगृह्य तु तां पूजां पाण्डवाज्जनमेजयात् ।
 गां चैव समनुज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा ॥ १४
 तथा च पूजयित्वा तं प्रणयात्प्रपितामहम् ।
 उपोपविश्य प्रीतात्मा पर्यपृच्छदनामयम् ॥ १५
 भगवानपि तं दृष्ट्वा कुशलं प्रतिवेद्य च ।
 सदस्यैः पूजितः सर्वैः सदस्यान्प्रत्यपूजयत् ॥ १६
 ततस्तु सहितः सर्वैः सदस्यैर्जनमेजयः ।
 ह्रदं पश्चाद्विजश्रेष्ठं पर्यपृच्छत्कृताञ्जलिः ॥ १७
 जनमेजय उवाच ।
 कुरूणां पाण्डवानां च भवान्प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 तेषां चरितमिच्छामि कथ्यमानं त्वया द्विज ॥ १८

काली सख्यवती ॥ २ ॥ इक्ष्वा इच्छया देहं सद्योऽवीवृधत्
 वर्धितवान् ॥ ३ ॥ यं व्यासम् । तपआदिना कश्चिन्नाति नात्येति
 भातिशेते ॥ ४ ॥ उपोपविश्य समीपे उपविश्य ॥ १५ ॥

प्रतिवेद्य प्रतिख्याप्य । अत्र पूजा स्तुतिरेव ॥ १६ ॥ ह्रदं वक्ष्य-
 माणम् ॥ १७ ॥ प्रत्यक्षदर्शिवान् प्रत्यक्षदर्श्या ॥ १८ ॥

कथं समभवद्भेदस्तेषामक्लिष्टकर्मणाम् ।
तच्च युद्धं कथं वृत्तं भूतान्तकरणं महत् ॥ १९
पितामहानां सर्वेषां दैवेनाविष्टचेतसाम् ।
कात्स्न्येनैतन्ममाचक्ष्व यथा वृत्तं द्विजोत्तम ।
'इच्छामि तत्त्वतः श्रोतुं भगवन्कुशलो ह्यसि' २०
सौतिरुवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णद्विपायनस्तदा ।
शशास शिष्यमासीनं वैशंपायनमन्तिके ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि षष्ठिमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

वैशंपायनेन जनमेजयाय संक्षिप्य भारतकथाकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
'शृणु राजन्यथा वीरा भ्रातरः पञ्च पाण्डवाः ।
विरोधमन्वगच्छन्त धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः ॥' १
गुरवे ग्राह्यमस्कृत्य मनोजुह्विसमाधिभिः ।
संपूज्य च द्विजान्सर्वास्तथान्यान्विदुषो जनान् २
महर्षेर्विश्रुतस्येह सर्वलोकेषु धीमतः ।
प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥ ३
श्रोतुं पात्रं च राजस्त्वं प्राप्येमां भारतीं कथाम् ।
गुरोर्वक्त्रपरिस्पन्दो मनः प्रोत्साहतीव मे ॥ ४
शृणु राजन्यथा भेदः कुरुपाण्डवयोरभूत् ।
राज्यार्थे धृतसंभूतो वनवासस्तथैव च ॥ ५
यथा च युद्धमभवत्पृथिवीक्षयकारकम् ।
तत्तेऽहं कथयिष्यामि पृच्छते भरतर्षभ ॥ ६
मृते पितरि ते वीरा वनादेत्य स्वमन्दिरम् ।
नचिरादेव विद्वांसो वेदे धनुषि चाभवन् ॥ ७
तास्तथा सत्त्ववीर्यैजःसंपन्नान्पौरसमतान् ।
नामृष्यन्कुरवो दृष्ट्वा पाण्डवाञ्छ्रीयशोभृतः ॥ ८
ततो दुर्योधनः क्रूरः कर्णश्च सहसौबलः ।

भेदो वैरम् ॥ १९ ॥ पितामहानां प्रपितामहानाम् ॥ २० ॥ ष-
ष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

प्रोत्साहतीव प्रोत्साहयतीव । परिस्पन्दमुदुत्साहयतीव मे इति
पाठे गुरोर्वक्त्रपरिस्पन्दस्त्वं कथां कथयेत्याज्ञावचनं तज्जन्या सुत्प्री-
तिः सा प्रोत्साहयति ॥ ४ ॥ नचिरात् शीघ्रं । विद्वांसोऽभवन्

ध्यास उवाच ।

कुरूणां पाण्डवानां च यथा भेदोऽभवत्पुरा ।
तदस्मै सर्वमाचक्ष्व यन्मतः श्रुतवानसि ॥ २२
गुरोर्वचनमाज्ञाय स तु विप्रर्षभस्तदा ।
आचक्ष्वे ततः सर्वमितिहासं पुरातनम् ॥ २३
राज्ञे तस्मै सदस्येभ्यः पार्थिवेभ्यश्च सर्वशः ।
भेदं सर्वविनाशं च कुरुपाण्डवयोस्तदा ॥ २४

तेषां निग्रहनिर्वासान्विविधास्ते समारभन् ॥ ९
ततो दुर्योधनः क्रूरः कुलिङ्गस्य मते स्थितः ।
पाण्डवान्विविधोपायै राज्यहेतोर्पीडयत् ॥ १०
ददावथ विषं पापो भीमाय धृतराष्ट्रजः ।
जरयामास तद्वीरः सहास्रेन वृकोदरः ॥ ११
प्रमाणकोट्यां संसृप्तं पुनर्वद्ध्वा वृकोदरम् ।
तोयेषु भीमं गङ्गायाः प्रक्षिप्य पुरमाव्रजत् ॥ १२
यदा विबुद्धः कौन्तेयस्तदा संलिख्य बन्धनम् ।
उदतिष्ठन्महाबाहुर्भीमसेनो गतव्यथः ॥ १३
आशीविषैः कृष्णसर्पैः सुप्तं चैनमदंशयत् ।
सर्वेभ्योवाङ्मदेशेषु न ममार ॥ शत्रुहा ॥ १४
तेषां तु विप्रकारेषु तेषु तेषु महामतिः ।
मोक्षणे प्रतिकारे च विदुरोऽवहितोऽभवत् ॥ १५
स्वर्गस्थो जीवलोकस्य यथा शक्रः सुखावहः ।
पाण्डवानां तथा नित्यं विदुरोऽपि सुखावहः ॥ १६
यदा तु विविधोपायैः संवृत्तैर्विवृत्तैरपि ।
नाशकद्विनिहन्तुं तान्दैवभाव्यर्थरक्षितान् ॥ १७
ततः संमन्य सचिवैर्वृषदुःशासनादिभिः ।

॥ ७ ॥ प्रमाणकोट्यां गङ्गायास्तीर्थविशेषे । वृकानामा बहुभ-
क्षोऽमिहदरे यस्य स वृकोदरः ॥ ११ ॥ संवृत्तैर्युक्तैः । विवृत्तैः
प्रकाशैः । दैवभाव्यर्थरक्षितान् दैवेनादष्टेन भावी कुक्षयपाण्ड-
वराज्यलाभादिरर्थस्तस्मै रक्षितान् ॥ १७ ॥ वृषः कर्णः ।

धृतराष्ट्रमनुज्ञाप्य जातुषं गृहमादिशत् ॥ १८
 'तत्र तान्वासयामास पाण्डवानमितौजसः ।'
 सुतप्रियैषी तात्राजा पाण्डवानम्बिकासुतः ।
 ततो विवासयामास राज्यभोगमुक्षया ॥ १९
 ते प्रातिष्ठन्त सहिता नगरान्नामसादयात् ।
 प्रस्थाने चाभवन्मश्रीक्षता तेषां महात्मानाम् २०
 तेन मुक्ता जतुगृहाभिशीथे प्राद्रवन्वनम् ।
 ततः संप्राप्य कौन्तेया नगरं वारणावतम् ॥ २१
 न्यवसन्त महात्मानो मात्रा सह परन्तपाः ।
 धृतराष्ट्रेण चाज्ञप्ता उषिता जातुषे गृहे ॥ २२
 पुरोचनाद्रक्षमाणाः संवत्सरमतन्द्रिताः ।
 सुरुक्तां कारयित्वा तु विदुरेण प्रचोदिताः ॥ २३
 आदीप्य जातुषं वेष्म दग्ध्वा चैव पुरोचनम् ।
 प्राद्रवन्भयसंविश्रा मात्रा सह परन्तपाः ॥ २४
 ददृशुर्दार्ढ्यं रक्षो हिडिम्बं वननिक्षरे ।
 हत्वा च तं राक्षसेन्द्रं भीताः समवबोधनात् ॥ २५
 निशि संप्राद्रवन्पार्था धार्तराष्ट्रमयादिताः ।
 ग्राप्ता हिडिम्बा भीमेन यत्र जातो घटोत्कचः ॥ २६
 एकचक्रां ततो गत्वा पाण्डवाः संशितव्रताः ।
 वेदाध्ययनसंपन्नास्तेऽभवन्ब्रह्मचारिणः ॥ २७
 ते तत्र निश्चिताः कालं कंचिद्दुर्नरर्षभाः ।
 मात्रा सहैकचक्रायां ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २८
 तत्राससाद क्षुधितं पुरुषार्दं वृकोदरः ।
 भीमसेनो महाबाहुर्वैकं नाम महाबलम् ॥ २९
 तं चापि पुरुषव्याघ्रो बाहुवीर्येण पाण्डवः ।
 निहत्य तरसा वीरो नागरान्पर्यसान्त्वयत् ॥ ३०
 ततस्ते शुश्रुवुः कृष्णां पञ्चालेषु स्वयंवराम् ।
 श्रुत्वा चैवाभ्यगच्छन्त गत्वा चैवालभन्त ताम् ॥
 ते तत्र द्रौपदीं लब्ध्वा परिसंवत्सरोषिताः ।
 विदिता हास्तिनपुरं प्रत्याजग्मुररिन्दमाः ॥ ३२
 ते उक्ता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ।
 आरुभिर्विग्रहस्तात कथं वो न भवेदिति ॥ ३३

अस्माभिः खाण्डवप्रस्थे युष्मद्रासोऽनुचिन्तितः ।
 तस्माज्जनपदोपेतं सुविभक्तमहापथम् ॥ ३४
 वासाय खाण्डवप्रस्थं व्रजध्वं गतमत्सराः ।
 तयोस्ते वचनाज्जग्मुः सह सर्वैः सुहृजनैः ॥ ३५
 नगरं खाण्डवप्रस्थं रत्नान्यादाय सर्वशः ।
 तत्र ते न्यवसन्पार्थाः संवत्सरगणान्वहून् ॥ ३६
 वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीभृतः ।
 एवं धर्मप्रधानास्ते सत्यव्रतपरायणाः ॥ ३७
 अप्रमत्तोत्थिताः क्षान्ताः प्रतपन्तोऽहितान्वहून् ।
 अजयन्भीमसेनस्तु दिशं ग्राचीं महायशः ॥ ३८
 उदीचीमर्जुनो वीरः प्रतीचीं नकुलस्तथा ।
 दक्षिणां सहदेवस्तु विजिग्ये परवीरहा ॥ ३९
 एवं चकुरिमां सर्वे वशे कृत्वा वसुन्धराम् ।
 पञ्चभिः सूर्यसङ्काशैः सूर्येण च विराजता ॥ ४०
 षट्सूर्येवाभवत्पृथ्वी पाण्डवैः सत्यविक्रमैः ।
 ततो निमित्ते कस्मिंश्चिद्भरमाजो युधिष्ठिरः ॥ ४१
 वनं प्रस्थापयामास तेजस्वी सत्यविक्रमः ।
 ग्राणेभ्योऽपि प्रियतरं भ्रातरं सव्यसाचिनम् ॥ ४२
 अर्जुनं पुरुषव्याघ्रं स्थिरात्मानं गुणैर्युतम् ।
 स वै संवत्सरं पूर्णं मासं चैकं वने वसत् ॥ ४३
 'तीर्थयात्रां च कृतवान्नागकन्यामवाप च ।
 पाण्डवस्य तनयां लब्ध्वा तत्र ताभ्यांसहोषितः' ॥ ४४
 ततोऽगच्छद्दूषीकेशं द्वारवत्यां कदाचन ।
 लब्ध्वास्तत्र बीभत्सुर्भार्यां राजीवलोचनाम् ॥ ४५
 अनुजां वासुदेवस्य सुभद्रां भद्रभाषिणीम् ।
 सा शचीव महेन्द्रेण श्रीः कृष्णेनेव सङ्गता ॥ ४६
 सुभद्रा युयुजे ग्रीत्या पाण्डवेनार्जुनेन ह ।
 अतर्पयच्च कौन्तेयः खाण्डवे हव्यवाहनम् ॥ ४७
 बीभत्सुर्वामुदेवेन सहितो नृपसत्तम ।
 नातिभारो हि पार्थस्य केशवेन सहाभवत् ॥ ४८
 व्यवसायसहायस्य विष्णोः शत्रुवधेष्विव ।
 पार्थायामिर्ददौ चापि पाण्डवीवं धनुरुत्तमम् ॥ ४९

जातुषं लाक्षामयम् ॥ १८ ॥ अभवन्मित्रमित्यपि पाठः ।
 क्षता विदुरः ॥ २० ॥ तेन क्षत्रुमित्रेण ॥ २१ ॥ स्वयं
 वृणुते इति स्वयंवरा ताम् ॥ ३१ ॥ शान्तनवेन भीष्मेण

॥ ३३ ॥ आदाय भागश इत्यपि पाठः ॥ ३६ ॥ नातीति
 खाण्डवदाह इति शेषः ॥ ४८ ॥ व्यवसायो बुद्धिः ॥ ४९ ॥

इषुधी चाक्षयैर्बाणै रथं च कपिलक्षणम् ।
 मोक्षयामास वीभत्सुर्मयं यत्र महासुरम् ॥ ५०
 स चकार सर्वा दिव्यां सर्वरत्नसमाचिताम् ।
 तस्यां दुर्योधनो मन्दो लोभं चक्रे सुदुर्मतिः ॥ ५१
 ततोऽक्षैर्वैश्वयित्वा च सौबलेन युधिष्ठिरम् ।
 वनं प्रस्थापयामास सप्तवर्षाणि पञ्च च ॥ ५२
 अज्ञातमेकं राष्ट्रे च ततो वर्षं त्रयोदशम् ।
 तत्तत्तुर्दशे वर्षे याचमानाः स्वकं वसु ॥ ५३
 नालभन्त महाराज ततो युद्धमवर्तत ।

ततस्ते क्षत्रमुत्साद्य हत्वा दुर्योधनं नृपम् ॥ ५४
 राज्यं विहतभूयिष्ठं प्रत्यपद्यन्त पाण्डवाः ।
 'इष्टा कर्तुं विविधानश्चमेधादिकान्बहून् ॥ ५५
 धृतराष्ट्रे गते स्वर्गं विदुरे पञ्चतां गते ।
 गमयित्वा क्रियां स्वर्ग्यां राज्ञाममिततेजसाम् ॥ ५६
 स्वं धाम याते वार्ष्णेये कृष्णदारान्प्ररक्ष्य च ।
 महाप्रस्थानिकं कृत्वा गताः स्वर्गमनुत्तमम् ॥ ५७
 एवमेतत्पुरावृत्तं तेषामकिष्टकर्मणाम् ।
 भेदो राज्यविनाशश्च जयश्च जयतांवर ॥ ५८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि धृक्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

भारतप्रधांसा ॥ १ ॥ तच्छृण्वणादिफलकथनम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 कथितं वै समासेन त्वया सर्वं द्विजोत्तम ।
 महाभारतमाख्यानं कुरूणां चरितं महत् ॥ १
 कथां त्वनघ चित्रार्थी कथयस्व तपोधन ।
 विस्तरश्रवणे जातं कौतूहलमतीव मे ॥ २
 स भवान्विस्तरेणेमां पुनराख्यातुमर्हति ।
 न हि तृप्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ३
 न तत्कारणमल्पं वै धर्मज्ञा यत्र पाण्डवाः ।
 अवध्यान्सर्वशो जह्युः प्रशस्यन्ते च मानवैः ॥ ४
 किमर्थं ते नरव्याघ्राः शक्ताः सन्तो ह्यनागसः ।
 प्रयुज्यमानान्संक्रेशान्क्षान्तवन्तो दुरात्मनाम् ॥ ५
 कथं नागायुतप्राणो बाहुशाली वृकोदरः ।
 परिक्रिश्यन्नपि क्रोधं धृतवान्वै द्विजोत्तम ॥ ६
 कथं सा द्रौपदी कृष्णा क्रिश्यमाना दुरात्मभिः ।
 शक्ता सती धार्तराष्ट्राद्वादहत्कोधचक्षुषा ॥ ७
 कथं व्यसनिनं धृते पार्थो माद्रीसुतौ तदा ।
 अन्वयुस्ते नरव्याघ्रा बाध्यमाना दुरात्मभिः ॥ ८
 कथं धर्मभृतां श्रेष्ठः सुतो धर्मस्य धर्मवित् ।

अनर्हः परमं क्लेशं सोढवान्स युधिष्ठिरः ॥ ९
 कथं च बहुलाः सेनाः पाण्डवः कृष्णसारथिः ।
 अस्त्रमेकोऽनयत्सर्वाः पितृलोकं धनंजयः ॥ १०
 एतदाचक्ष्व मे सर्वं यथावृत्तं तपोधन ।
 यद्यच्च कृतवन्तस्ते तत्रतत्र महारथाः ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।
 क्षणं कुरु महाराज विपुलोऽयमनुक्रमः ।
 पुण्याख्यानस्य वक्तव्यः कृष्णद्वैपायनेरितः ॥ १२
 महर्षेः सर्वलोकेषु पूजितस्य महात्मनः ।
 प्रवक्ष्यामि मतं कृत्स्नं व्यासस्यामिततेजसः ॥ १३
 इदं शतसहस्रं हि श्लोकानां पुण्यकर्मणाम् ।
 सत्यवत्यात्मजेनेह व्याख्यातममितौजसा ॥ १४
 'उपाख्यानैः सह श्रेयं श्राव्यं भारतमुत्तमम् ।
 संक्षेपेण तु वक्ष्यामि सर्वमेतन्नराधिप ॥ १५
 अध्यायानां सहस्रे द्वे पर्वणां शतमेव च ।
 श्लोकानां तु सहस्राणि नवतिश्च दशैव च ।
 ततोऽष्टादशभिः पर्वैः संगृहीतं महर्षिणा ॥ १६
 य इदं श्रावयेद्विद्वान्ये चेदं शृणुयुर्नराः ।
 ते ब्रह्मणः स्थानमेव प्राप्तुमुर्देवतुल्यताम् ॥ १७

बाणैर्मुक्ताविति शेषः । कपिलक्षणं वानरध्वजं । यत्र खण्डवदाहे ॥ ५० ॥ एकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

अवध्यान् भीष्मद्रोणादीन् ॥ ४ ॥ क्रोधं धृतवान् निरुद्धवान् ॥ ६ ॥ अस्त्रान् शरान् क्षिपन् स कथं क्लेशं सोढवानित्यनुषज्यते

इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 श्रान्याणामुत्तमं चेदं पुराणमृषिसंस्तुतम् ॥ १८
 अस्मिन्नर्थश्च कामश्च निखिलेनोपदेक्ष्यते ।
 इतिहासे महापुण्ये बुद्धिश्च परिनैष्ठिकी ॥ १९
 अक्षुद्रान्दानशीलांश्च सत्यशीलाननास्तिकान् ।
 कार्ष्ण्यं वेदमिमं विद्वाञ्छ्रावयित्वाऽर्थमश्नुते ॥ २०
 भूणहत्याकृतं चापि पापं जह्यादसंशयम् ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा पुरुषोऽपि सुदारुणः ॥ २१
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ।
 जयो नामेतिहासोऽयं श्रोतव्यो विजिगीषुणारम्भे ॥ २२
 महीं विजयते राजा शर्भश्चापि पराजयेत् ।
 इदं पुंसवनं श्रेष्ठमिदं स्वस्त्ययनं महत् ॥ २३
 महिषीयुवराजाभ्यां श्रोतव्यं बहुशस्तथा ।
 वीरं जनयते पुत्रं कन्यां वा राज्यभागिनीम् ॥ २४
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यमर्थशास्त्रमिदं परम् ।
 मोक्षशास्त्रमिदं प्रोक्तं व्यासेनामितबुद्धिना ॥ २५
 'धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।
 यदिहास्ति तदन्यत्र यन्नेहास्ति न कुत्रचित् ।
 इदं हि ब्राह्मणैर्लोके आख्यातं ब्राह्मणेष्विह' ॥ २६
 संप्रत्याचक्षते चेदं तथा श्रोष्यन्ति चापरे ।
 पुत्राः शुश्रूषवः सन्ति प्रेष्याश्च प्रियकारिणः ॥ २७
 भरतानां महज्जन्म शृण्वतामनसूयताम् ।
 नास्ति व्याधिभयं तेषां परलोकभयं कुतः ॥ २८
 शरीरेण कृतं पापं वाचा च मनसैव च ।
 सर्वं संत्यजति क्षिप्रं य इदं शृणुयान्नरः ॥ २९
 धन्यं यश्चस्यमायुष्यं पुण्यं स्वर्ग्यं तथैव च ।
 कृष्णद्वैपायनेनेदं कृतं पुण्यचिकीर्षुणा ॥ ३०
 कीर्तिं प्रथयता लोके पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 अन्येषां क्षत्रियाणां च भूरिद्रविणतेजसाम् ॥ ३१
 सर्वविद्यावदातानां लोके प्रथितकर्मणाम् ।
 य इदं मानवो लोके पुण्यार्थं ब्राह्मणाञ्छुचीन् ॥ ३२
 श्रावयेत् महापुण्यं तस्य धर्मः सनातनः ।

कुरुणां प्रथितं वंशं कीर्तयन्सततं शुचिः ॥ ३३
 वंशमाप्नोति विपुलं लोके पूज्यतमो भवेत् ।
 योऽधीते भारतं पुण्यं ब्राह्मणो नियतव्रतः ॥ ३४
 चतुरो वार्षिकान्मासान्सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 विज्ञेयः स च वेदानां पारगो भारतं पठन् ॥ ३५
 देवा राजर्षयो ह्यत्र पुण्या ब्रह्मर्षयस्तथा ।
 कीर्त्यन्ते धूतपाप्मानः कीर्त्यते केशवस्तथा ॥ ३६
 भगवांश्चापि देवेशो यत्र देवी च कीर्त्यते ।
 अनेकजननो यत्र कार्तिकेयस्य संभवः ॥ ३७
 ब्राह्मणानां गवां चैव माहात्म्यं यत्र कीर्त्यते ।
 सर्वश्रुतिसमूहोऽयं श्रोतव्यो धर्मबुद्धिभिः ॥ ३८
 य इदं श्रावयेद्ब्रह्मन्ब्राह्मणानिह पर्वसु ।
 धूतपाप्मा जितस्वर्गो ब्रह्म गच्छति शाश्वतम् ॥ ३९
 श्रावयेद्ब्राह्मणाञ्छ्राद्धे यथेमं पादमन्ततः ।
 अक्षय्यं तस्य तच्छ्राद्धमुपावर्तेत्पितृनिह ॥ ४०
 अहो यदेनः क्रियते इन्द्रियैर्मनसाऽपि वा ।
 ज्ञानादज्ञानतो वापि प्रकरोति नरश्च यत् ॥ ४१
 तन्महाभारताख्यानं श्रुत्वैव प्रविलीयते ।
 भरतानां महज्जन्म महाभारतमुच्यते ॥ ४२
 निरुक्तमस्य यो वेद सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 भरतानां यतश्चायमितिहासो महाद्भुतः ॥ ४३
 महतो ह्येनसो मर्त्यान्मोचयेदनुकीर्तितः ।
 त्रिभिर्वैर्महाभागः कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ ४४
 नित्योत्थितः शुचिः शक्तो महाभारतमादितः ।
 तपोनियममास्थाय कृतमेतन्महर्षिणा ॥ ४५
 तस्मान्नियमसंयुक्तैः श्रोतव्यं ब्राह्मणैरिदम् ।
 कृष्णप्रोक्तामिमां पुण्यां भारतीमुत्तमां कथाम् ॥ ४६
 श्रावयिष्यन्ति ये विप्रा ये च श्रोष्यन्ति मानवाः ।
 सर्वथा वर्तमाना वै न ते शोच्याः कृताकृतैः ॥ ४७
 नरेण धर्मकामेन सर्वः श्रोतव्य इत्यपि ।
 निखिलेनेतिहासोऽयं ततः सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४८
 न तां स्वर्गगतिं प्राप्य तृष्टिं प्राप्नोति मानवः ।

॥ १० ॥ अस्मिन्नर्थेऽस्ति ब्रह्मविद्या संस्तुतं समं स्तुतं वा ॥ १८ ॥ परिनैष्ठिकी परिनिष्ठा मोक्षस्तदुचिता ॥ १९ ॥ अनस्तिकान् नास्तिका न भवन्तीत्यनस्तिकास्तान् ॥ २० ॥ पुंसवनं पुमांसः सून्यन्तेऽस्मि-

न् श्रुते ॥ २३ ॥ महिषी पट्टाही ॥ २४ ॥ सर्वथा साधुनाऽसाधुना वा वर्तमाना अपि कृताकृतैः कमेण पापपुण्येभ्यो न शोच्याः । एतच्छ्रवणमेव सर्वत्रत्यवायपरिहारो भवतीति म-

यां ध्रुत्वैवं महापुण्यमितिहासमुपाश्रुते ॥ ४९
 शृण्वञ्छ्राद्धः पुण्यशीलः श्रावयंश्चेदमद्भुतम् ।
 नरः फलमवाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ५०
 यथा समुद्रो भगवान्यथा मेरुर्महागिरिः ।
 उभौ ख्यातौ रत्ननिधी तथा भारतमुच्यते ॥ ५१
 इदं हि वेदैः समितं पवित्रमपि चोत्तमम् ।
 श्राव्यं श्रुतिसुखं चैव पावनं शीलवर्धनम् ॥ ५२
 ॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

पुरुषसकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पुरोर्वंशमहं धन्यं राज्ञामभिततेजसाम् ।
 प्रवक्ष्यामि पितॄणां ते तेषां नामानि मे शृणु ॥ १
 अन्यक्तप्रभवो ब्रह्मा ज्ञाश्चतो नित्य अन्ययः ।
 तस्यान्मरीचिः संजज्ञे दक्षश्चैव प्रजापतिः ॥ २
 अङ्गुष्ठादक्षमसृजजघक्षुर्भ्यौ च मरीचिनम् ।
 मरीचेः कश्यपः पुत्रो दक्षस्य दुहिताऽऽदितिः ॥ ३
 अदित्यां कश्यपाद्विचस्वान् । विचस्वतो मनु-
 र्मनोरिला ॥ ४
 इलायाः पुरुरवाः । पुरुरवस आयुः । आयुषो
 नहुषः । नहुषस्य ययातिः ॥ ५
 ययातेर्द्वे भार्ये बभूवतुः । उशनसो दुहिता
 देवयानी वृषपर्वणश्च दुहिता शर्मिष्ठा नाम ॥ ६
 तत्रानुवंशो भवति ।
 यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत ।
 हुहुं चार्तुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वर्षपर्वणी ॥ ७
 तत्र यदोर्यादवाः । पूरोः पौरवाः । पूरोर्भार्या
 कौसल्या बभूव । तस्यामस्य जज्ञे जनमेजयः ॥ ८
 स त्रीन्हयमेधानाजहार । विश्वजिता चेष्टा वनं
 प्रविवेश ॥ ९
 जनमेजयस्तु सुनन्दां नामोपयेमे भागर्धी ।
 तस्यामस्य जज्ञे प्राचीन्वान् ॥ १०

वः ॥ ४७ ॥ स्वर्गादभ्येतच्छ्रवणं सुसकरं मुक्तिहेतुत्वादिति भा-
 वः ॥ ४९ ॥ श्राद्धः श्रद्धावान् ॥ ५० ॥ श्राव्यमर्थतो

य इदं भारतं राजन्वाचकाय प्रयच्छति ।
 तेन सर्वा मही दत्ता भवेत्सागरमेखला ॥ ५३
 पारिषित कथां दिव्यां पुण्याय विजयाय च ।
 कथ्यमानां मया कृत्स्नां शृणु हर्षकरीमिमाम् ॥ ५४
 त्रिभिर्वर्षैः सदोत्थायी कृष्णद्वैपायनो मुनिः ।
 महाभारतमाख्यानं कृतवानिदमद्भुतम् ॥ ५५
 शृणु कीर्तयतस्तन्म इतिहासं पुरातनम् ॥ ५६

यः प्राचीं दिशं जिगाय । यावत्सूर्योदयात्
 तत्तस्य प्राचीनत्वम् ॥ ११
 प्राचीन्वांस्तु खल्वाश्मकीमुपयेमे यादवीम् ।
 तस्यामस्य जज्ञे शय्यातिः ॥ १२
 शय्यातिस्तु त्रिशङ्कोर्दुहितरं वराङ्गीं नामोपयेमे
 तस्यामस्य जज्ञेऽहंयातिः ॥ १३
 अहंयातिस्तु खलु कृतवीर्यदुहितरं भानुमतीं
 नामोपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे सार्वभौमः ॥ १४
 सार्वभौमस्तु खलु जित्वाऽऽजहार कैकयीं
 सुन्दरां नाम तामुपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे जय-
 त्सेनः ॥ १५
 जयत्सेनस्तु खलु वैदर्भीमुपयेमे सुश्रवां नाम ।
 तस्यामस्य जज्ञेऽपराचीनः ॥ १६
 अपराचीनस्तु खलु वैदर्भीमपरामुपयेमे मर्या-
 दां नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽरिहः ॥ १७
 अरिहः खल्वाङ्गीमुपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे
 महाभौमः ॥ १८
 महाभौमस्तु खलु प्रसेनजिदुहितरमुपयेमे
 सुयज्ञां नाम । तस्यामस्य जज्ञे अयुतानाधी ॥ १९
 यः पुरुषमेधे पुरुषाणामयुतमानयत्तत्तस्यायु-
 तानाधित्वम् ॥ २०

रम्यम् ॥ ५२ ॥ सदोत्थायी सदोद्युक्तः ॥ ५५ ॥ द्विषष्टितमो-
 ऽध्यायः ॥ ६२ ॥

अयुतानायां तु खलु पृथुश्रवसो दुहितरमुप-
येमे भासां नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽक्रोधनः ॥ २१

अक्रोधनस्तु खलु कालिङ्गीं कण्वं नामोपयेमे ।
तस्यामस्य जज्ञे देवातिथिः ॥ २२

देवातिथिस्तु खलु वैदर्भीमुपयेमे मर्यादां ना-
म तस्यामस्य जज्ञे क्रचः ॥ २३

क्रचस्तु खलु वामदेव्यामङ्गराजकन्यायामृक्षं
पुत्रमजीजनत् ॥ २४

अक्षस्तु खलु तक्षकदुहितरं ज्वलन्तीं नामो-
पयेमे । तस्यामन्त्यनारमुत्पादयामास ॥ २५

अन्त्यनारस्तु खलु सरस्वत्यां द्वादशवार्षिकं
सत्रमाजहार । तमुदवसाने सरस्वत्यभिगम्य भ-
र्तारं वरयामास ॥ २६

तस्यां पुत्रं जनयामास त्रक्षुं नाम । अत्रा-
नुवंशो भवति ॥ २७

त्रक्षुं सरस्वती पुत्रमन्त्यनारादजीजनत् ।
इलिलं जनयामास कालिन्ध्यां त्रलुरात्मजम् ॥ २८

इलिलस्तु रथन्तर्यां दुष्यन्तादीन्यञ्च पुत्रान-
जीजनत् ॥ २९

दुष्यन्तस्तु लार्क्षीं नाम भागीरथीमुपयेमे त-
स्यामस्य जज्ञे जनमेजयः ॥ ३०

स एव दुष्यन्तो विश्वामित्रदुहितरं शकुन्तलां
नामोपयेमे । तस्यामस्य जज्ञे भरतः ॥ ३१

तत्रेमौ श्लोकौ भवतः ।
माता भस्त्रा पितुः पुत्रो यस्माज्जातः स एव सः ।

भरस्व पुत्रं दौष्यन्ति सत्यमाह शकुन्तला ॥ ३२
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।

त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ ३३
ततोऽस्य भरतत्वम् । भरतस्तु खलु काशेयीं

सार्वसेनीमुपयेमे सुनन्दां नाम । तस्यामस्य जज्ञे
भ्रमन्युः ॥ ३४

भ्रमन्युस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे सुवर्णां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे सुहोत्रः ॥ ३५

सुहोत्रस्तु खल्वैश्वकीमुपयेमे जयन्तीं नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे हस्ती । य इदं पुरं निर्माप्या-
मास ॥ ३६

तस्माद्वास्तिनपुरत्वम् । हस्ती खलु त्रैगर्तीमु-
पयेमे यशोदां नाम तस्यामस्य जज्ञे विकुञ्जनः ॥ ३७

विकुञ्जनस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे सुन्दरां
नाम । तस्यामस्य जज्ञेऽजमीढः ॥ ३८

अजमीढस्य तु चतुर्विंशतिपुत्रशतं बभूव ।
कैकय्यां नागायां गान्धार्यां विमलायामृक्षायामि-
मिति ॥ ३९

पृथग्वंशकर्तारो नृपतयः । तत्र अजमीढादृक्षार्यां
संवरणो जज्ञे स वंशकरः ॥ ४०

संवरणस्तु वैवस्वतीं तपतीं नामोपयेमे । त-
स्यामस्य जज्ञे कुरुः ॥ ४१

कुरुस्तु खलु दाशार्हीमुपयेमे शुभाङ्गीं नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे विदूरथः ॥ ४२

विदूरथस्तु खलु मागधीमुपयेमे संप्रियां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञेऽनश्वान् ॥ ४३

अनश्वान्तु खलु मागधीमुपयेमेऽमृतां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे परिक्षित् ॥ ४४

परिक्षित्खलु बाहुकामुपयेमे सुवेषां नाम ।
तस्यामस्य जज्ञे भीमसेनः ॥ ४५

भीमसेनस्तु खलु कैकयीमुपयेमे सुकुमारीं
नाम । तस्यामस्य जज्ञे परिश्रवाः ॥ ४६

यमाहुः प्रतीप इति । प्रतीपस्तु खलु शैव्यामु-
पयेमे सुनन्दीं नाम । तस्यां त्रीन्पुत्रानुत्पादयामास

देवापि शन्तनुं बाहीकं चेति ॥ ४७
देवापिस्तु खलु बाल एवारण्यं प्रविवेश ।

शन्तनुस्तु महीपालोऽभवत् ॥ ४८
तत्र श्लोको भवति ।

यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं स सुखमश्नुते ।
पुनर्युवा च भवति तस्मात्तं शन्तनुं विदुः ॥ ४९

तदस्य शन्तनुत्वं । शन्तनुस्तु खलु गङ्गां
कारणानन्यत्वात् ॥ ३२ ॥ पुत्रः रेतोधाः रेतोधातारं पितरं
उन्नयति ऊर्ध्वं नयति । यमक्षयात् नरकात् ॥ ३३ ॥

भस्त्रा चर्मकोशः तत्र निहितं बीजं यथा तदीयं न भवति एवं
भस्त्रापि भस्त्रेव । येन हेतुना यो जातः स एव सः । कार्यस्य

कारणानन्यत्वात् ॥ ३२ ॥ पुत्रः रेतोधाः रेतोधातारं पितरं
उन्नयति ऊर्ध्वं नयति । यमक्षयात् नरकात् ॥ ३३ ॥

भागीरथीमुपयेमे तस्यामस्य जज्ञे देवव्रतः । यमा-
हुर्भीष्म इति ॥ ५०

भीष्मस्तु खलु पितुः प्रियचिकीर्षया सत्यवती-
भानयामास मातरं । यमाहुः कालीति ॥ ५१

तस्यां पूर्वं पराशरात्कन्यागर्भो द्वैपायनः ।
तस्यामेव शन्तनोर्द्वौ पुत्रौ बभूवतुः चित्राङ्गदो
विचित्रवीर्यश्च ॥ ५२

चित्राङ्गदस्तु प्राप्ताराज्य एव गन्धर्वेण नि-
हतः । ततो विचित्रवीर्यो राजा बभूव ॥ ५३

विचित्रवीर्यस्तु खलु काशिराजस्य सुते अम्बि-
काम्बालिके उदवहत् । विचित्रवीर्योऽनुत्पन्नापत्य
एव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ५४

ततः सत्यवती चिन्तयामास कथं नु खलु
शन्तनोः पिण्डविच्छेदो न स्यादिति ॥ ५५

साथ द्वैपायनं चिन्तयामास सोऽग्रतः स्थितः
किं करवाणीति । तं सत्यवत्युवाच भ्राता तेऽन-
पत्य एव स्वर्गतः तस्यार्थेऽपत्यमुत्पादयेति ॥ ५६

स परमिष्युवाच स तत्र त्रीन्पुत्रानुत्पादया-
मास धृतराष्ट्रं पाण्डुं विदुरं चेति ॥ ५७

धृतराष्ट्रात्पुत्रशतं बभूव गान्धार्या वरदाना-
द्वैपायनस्य तेषां च धार्तराष्ट्राणां चत्वारः प्रधानाः
दुर्योधनो दुश्शासनो विकर्णश्चित्रसेनश्चेति ॥ ५८

पाण्डोस्तु कुन्ती माद्रीति स्त्रीरत्ने बभूवतुः ।
स मृगयां चरन्मैथुनगतमृषिं मृगचारिणं बाणेन
जघान ॥ ५९

स बाणविद्ध उवाच पाण्डुम् । अत्र श्लोको
भवति ॥ ६०

योऽकृतार्थं हि मां क्रूर बाणेनाग्ना मृगव्रतम् ।
त्वामप्येतादृशो भावः क्षिप्रमेवागमिष्यति ॥ ६१

इति मृगव्रतचारिणा ऋषिणा शप्तः । स विष-
ण्णरूपः पाण्डुस्तं शपथं परिहरन्तोपसर्पति भार्ये ६२

कदाचित्स आह । स्वचापल्यादिदं प्राप्तवान-
हम् । पुराणेषु पठ्यमानं शृणोमि नानपत्यस्य
लोकाः सन्तीति ॥ ६३

सा त्वं मदर्थे पुत्रानुत्पादयेति कुन्तीमुवाच ६४

सा कुन्ती पुत्रानुत्पादयामास धर्माद्युधिष्ठिरं
मासुताङ्गीमसेनमिन्द्रार्जुनमिति । स हृष्टरूपः
पाण्डुरुवाच ।

इयं ते सपत्नी भवति माय्यनपत्या व्रीडिता
साध्वी अस्यामपत्यमुत्पाद्यतामिति ॥ ६५

सा कुन्ती तस्यै माय्यै तथेति व्रतमादिदेश ।
ततस्तस्यां नकुलसहदेवौ यमावश्चिम्यां जज्ञाते ६६

माद्रीं तु खलु स्वलङ्घितां दृष्ट्वा पाण्डुर्भाव
चक्रे । स तां प्राप्यैव विदेहत्वं प्राप्तः ॥ ६७

ततस्तेन सह चितामन्वासुरोह माद्री । कुन्तीं
चोवाच यमयोरार्ययाऽग्रमत्तया भवितव्यमिति ॥

ततः पञ्चपाण्डवान्सह कुन्त्या हास्तिनपुरं
नयन्ति स तपस्विनः ॥ ६९

तत्र भीष्माय धृतराष्ट्रविदुरयोः पाण्डोः स्वर्ग-
गमनं याथातथ्यं निवेदयन्ति स तपस्विनः ॥ ७०

पाण्डवान्सह कुन्त्या जतुगृहे दाहयितुकामो
धृतराष्ट्रात्मजोऽभूत् ॥ ७१

तांश्च विदुरो मोक्षयामास । ततो भीमो
हिडिम्बं हत्वा पुत्रमुत्पादयामास हिडिम्बायां
वटोत्कर्चं नाम ॥ ७२

ततश्चैकचक्रां जग्मुः कुशलिनः । ततः पाञ्चाल-
विषयं गत्वा स्वयंवरे द्रौपदीं लब्ध्वाऽर्धराज्यं
प्राप्येन्द्रप्रस्थनिवासिनस्तस्यां पुत्रानुत्पादयामा-
सुर्द्रौपद्याम् ॥ ७३

प्रतिविन्ध्य युधिष्ठिरः । सुतसोमं वृकोदरः ।
श्रुतकीर्तिमर्जुनः । शतानीकं नकुलः । श्रुतसेनं
सहदेव इति ॥ ७४

शैब्यस्य कन्यां देवकीं नामोपयेमे युधिष्ठिरः ।
तस्यां पुत्रं जनयामास यौधेयं नाम ॥ ७५

भीमसेनस्तु वाराणस्यां काशिराजकन्यां जल-
न्धरां नामोपयेमे स्वयंवरस्थां । तस्यामस्य जज्ञे
शर्वत्रातः ॥ ७६

अर्जुनस्तु खलु द्वारवतीं गत्वा भगवतो वासु-
देवस्य भगिनीं सुभद्रां नामोदवहद्भार्या । तस्या-
मभिमन्युं नाम पुत्रं जनयामास ॥ ७७

नकुलस्तु खलु चैद्यां रेणुमतीं नामोदवहत् ।
तस्यां पुत्रं जनयामास निरमित्रं नाम ॥ ७८

सहदेवस्तु खलु माद्रीमेव स्वयंवरे विजयां
नामोदवहद्भार्याम् । तस्यां पुत्रं जनयामास
सुहोत्रं नाम ॥ ७९

भीमसेनश्च पूर्वमेव हिडिम्बायां राक्षस्यां
पुत्रमुत्पादयामास घटोत्कचं नाम । अर्जुनस्तु
नागकन्यायामुत्प्लव्यामिरावन्तं नाम पुत्रं जनया-
मास ॥ ८०

ततो मण्डलरूपतिकन्यायां चित्राङ्गदायामर्जुनः
पुत्रमुत्पादयामास बभ्रुवाहनं नाम । एते त्रयो-
दश पुत्राः पाण्डवानाम् ॥ ८१

विराटस्य दुहितरमुत्तरां नामाभिमन्युरूपयेमे ।
तस्यामस्य परासुर्गर्भोऽजायत ॥ ८२

तमुत्सङ्गे प्रतिजग्राह पृथा नियोगात्पुरुषो-

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

उपरिचरराजोपास्थानम् ॥ १ ॥ इन्द्रध्वजोत्सवसुत्तान्तः ॥ २ ॥ गिरिकाया उपपत्तिः । उपरिचरस्य तया विवाहश्च ॥ ३ ॥
मृगयायै गतेनोपरिचरेण स्वपत्नीस्मरणात्कण्वस्य इयेगह्वरा प्रेषितस्य रेवसो यमुनाजले पतनम् ॥ ४ ॥ मृगयापान्थस्य भार्ये
प्राप्तयाऽद्रिकया सङ्गतेः पानम् ॥ ५ ॥ तदुदरे मिथुनोत्पत्तिः ॥ ६ ॥ तत्र पुत्रस्य उपरिचरवसुना ग्रहणम् । कन्याया दाक्षपुत्रे
स्थितिः ॥ ७ ॥ नारं वाहयमानायां सत्यवतीनाम्न्यां दाक्षकन्यायां पराशरादुपायनस्योत्पत्तिः । तस्य स्वासनासमाप्तिश्च ॥ ८ ॥
पाठान्तरे पराशरसत्यवतीविवाहविधिः ॥ ९ ॥ भीष्मादीनां संक्षेपतो जन्मकृतान्तकथनम् ॥ १० ॥

वैशंपायन उवाच ।

राजोपरिचरो नाम धर्मनित्यो महीपतिः ।
बभूव मृगयाशीलः शश्वत्स्वाध्यायवाञ्छुचिः ॥ १
स चेदिविषयं रम्यं वसुः पौरवन्दनः ।
इन्द्रोपदेशज्जग्राह रमणीयं महीपतिः ॥ २
तमाश्रमे न्यस्तशस्त्रं निवसन्तं तपोनिधिम् ।
देवाः शक्रपुरोगा वै राजानमुपतस्थिरे ॥ ३
इन्द्रत्वमहो राजायं तपसेत्यनुचिन्त्य वै ।
तं सान्त्वेन नृपं साक्षात्तपसः संन्यवर्तयन् ॥ ४

देवा ऊचुः ।

न संकीर्येत धर्मोऽयं पृथिव्यां पृथिवीपते ।
त्वया हि धर्मो विधृतः कृत्स्नं धारयते जगत् ॥ ५
इन्द्र उवाच ।
'देवानहं पालयिता पालय त्वं हि मानुषान् ।'
लोके धर्मं पालय त्वं नित्ययुक्तः समाहितः ।
धर्मयुक्तस्ततो लोकान्पुण्यान्प्राप्स्यसि शाश्वतान् ॥ ६
दिविष्टस्य भुविष्टस्त्वं सखाभूतो मम प्रियः ।
ऊधः पृथिव्या यो देशस्तमावस नराधिप ॥ ७

रजकलधरा । महीपतिः पृथ्वीपालकः ॥ १ ॥ वसुः उपरि-

चरः ॥ २ ॥ साक्षात्प्रत्यक्षीभूय ॥ ४ ॥ न संकीर्येत निर्मा-

पशुन्यथैव पुण्यश्च प्रभूतधनधान्यवान् ।
 स्वारक्ष्यश्चैव सौम्यश्च भोग्यैर्भूमिगुणैर्युतः ॥ ८
 अर्थवानेष देशो हि धनरत्नादिभिर्युतः ।
 वसुपूर्णा च वसुधा वस चेदिषु चेदिषु ॥ ९
 धर्मशीला जनपदाः सुसंतोषाश्च साधवः ।
 न च मिथ्या प्रलापोऽत्र स्वैरेष्वपि कुतोऽन्यथा १०
 न च पित्रा विभज्यन्ते पुत्रा गुरुहिते रताः ।
 गुह्यते धुरि नो गाश्च कुशान्संधुक्षयन्ति च ॥ ११
 सर्वे वर्णाः स्वधर्मस्थाः सदा चेदिषु मानदः ।
 न तेऽस्त्यविदितं किंचिन्निषु लोकेषु यद्भवेत् १२
 दैवोपभोग्यं दिव्यं त्वामाकाशे स्फाटिकं महत् ।
 आकाशं त्वां महत् विमानमुपपत्स्यते ॥ १३
 त्वमेकः सर्वमर्त्येषु विमानवरमास्थितः ।
 चरिष्यस्युपरिस्थो हि देवो विग्रहवानिव ॥ १४
 ददामि ते वैजयन्तीं मालामम्लानपङ्कजाम् ।
 धारयिष्यति सङ्ग्रामे या त्वां शस्त्रैरविश्रुतम् ॥ १५
 लक्षणं चैतदेवेह भविता ते नराधिप ।
 इन्द्रमालेति विख्यातं धन्यमप्रतिमं महत् ॥ १६
 यष्टिं च वैजयन्तीं तस्मै ददौ वृत्रनिषूदनः ।
 इष्टप्रदानमुद्दिश्य शिष्टानां प्रतिपालिनीम् ॥ १७
 'एवं संसान्त्व्य नृपतिं तपसः संन्यवर्तयत् ।
 प्रययौ दैवतैः सार्धं कृत्वा कार्यं दिवौकसाम् १८
 ततस्तु राजा चेदीनामिन्द्राभरणभूषितः ।
 इन्द्रदत्तं विमानं तदास्थाय प्रययौ पुरीम् ॥ १९
 तस्याः शक्रस्य पूजार्थं भूमौ भूमिपतिस्तदा ।
 प्रवेशं कारयामास सर्वोत्सववरं तदा ॥ २०
 'मार्गशीर्षे महाराज पूर्वपक्षे महामखम् ।
 ततःप्रभृति चाद्यापि यष्टेः क्षितिपसचमैः ॥ २१
 प्रवेशः क्रियते राजन्यथा तेन प्रवर्तितः ।
 अपरेद्युस्ततस्तस्याः क्रियतेऽप्युच्छ्रयो नृपैः ॥ २२

अलङ्कृतायाः पिटकैर्गन्धमाल्यैश्च भूषणैः ।
 'माल्यदामपरिक्षिप्तां द्वात्रिंशत्किष्कुसंमिताम् २३
 उद्धृत्य पिटके चापि द्वादशारलिकोच्छ्रये ।
 महारजनवासांसि परिक्षिप्य ध्वजोत्तमम् ॥ २४
 वासोभिरन्नपानैश्च पूजितैर्ब्राह्मणैर्धर्मैः ।
 पुण्याहं वाचयित्वाथ ध्वज उच्छ्रियते तदा ॥ २५
 शङ्खभेरीमृदङ्गैश्च संनादः क्रियते तदा ।
 भगवान्पूज्यते चात्र यष्टिरूपेण वासवः ॥ २६
 स्वयमेव गृहीतेन वसोः प्रीत्या महात्मनः ।
 'माणिभद्रादयो यक्षाः पूज्यन्ते दैवतैः सह ॥ २७
 नानाविधानि दानानि दत्त्वार्थिभ्यः सुहज्रैः ।
 अलङ्कृत्वा माल्यदामैर्वस्त्रैर्नानाविधैस्तथा ॥ २८
 दृतिभिः सजलैः सर्वैः क्रीडित्वा नृपशासनात् ।
 सभाजयित्वा राजानं कृत्वा नर्माश्रयाः कथाः २९
 रमन्ते नागराः सर्वे तथा जानपदैः सह ।
 सूताश्च भागधाथैव रमन्ते नटनर्तकाः ॥ ३०
 प्रीत्या तु नृपशार्दूल सर्वे चकुर्महोत्सवम् ।
 सान्तःपुरः सहामात्यः सर्वाभरणभूषितः ॥ ३१
 महारजनवासांसि वसित्वा चेदिराद तदा ।
 जातिहिङ्गुलकेनाक्तः सदारो मुमुदे तदा ॥ ३२
 एवं जानपदाः सर्वे चकुरिन्द्रमहं तथा ।
 यथा चेदिपतिः प्रीतश्चकारेन्द्रमहं वसुः ॥ ३३
 एतां पूजां महेन्द्रस्तु दृष्ट्वा वसुकृतां शुभाम् ।
 'हरिभिर्वाजिभिर्भुक्तमन्तरिक्षगतं रथम् ॥ ३४
 आस्थाय सह शच्या च वृतो ह्यप्सरसां गणैः ।
 वसुना राजमुख्येन समागम्याब्रवीद्वचः ॥ ३५
 ये पूजयिष्यन्ति नरा राजानश्च महं मम ।
 कारयिष्यन्ति च मुदा यथा चेदिपतिर्नृपः ॥ ३६
 तेषां श्रीर्विजयश्चैव सराष्ट्राणां भविष्यति ।
 तथा स्फीतो जनपदो मुदितश्च भविष्यति ॥ ३७

यकलाद ॥ ५ ॥ पशव्यः पशुन्यो हितः ॥ ८ ॥ गाः बली-
 नदीन् । वृषभान्कृशाण धुरि युजते प्रत्युत संधुक्षयन्ति पुष्ट-
 न्कुर्वन्ति । अन्ये तु गाः क्षीगवीः तासामप्यान्धादिदुर्देशेषु धुरि
 योजनं दृष्टं तदिह नास्तीत्याहुः ॥ ११ ॥ नत इति । आत्महाना-
 त्सर्वज्ञो भविष्यतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ उपपत्स्यते उपस्थास्यते

॥ १३ ॥ वैजयन्तीं विजयहेतुं । अविश्रुतमेव धारयिष्यति पाल-
 यिष्यति ननु विश्रुतम् ॥ १५ ॥ लक्षणं विहम् ॥ १६ ॥ इष्टप्र-
 दानं प्रीतिदायमुद्दिश्य यष्टिं ददौ ॥ १७ ॥ शक्रस्य पूजार्थं
 तस्या यष्टेः प्रवेशं स्थापनम् ॥ २० ॥ पिटकैः मञ्जरूपै-
 र्वस्त्रमयैः कोटैः ॥ २३ ॥

‘निरीतिकानि सस्यानि भवन्ति बहुधा नृप ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च न लुम्पन्ते कथंचन ॥ ३८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं महात्मना तेन महेन्द्रेण नराधिप ।
 वसुः प्रीत्या मघवता महाराजोऽभिसत्कृतः ।
 एवं कृत्वा महेन्द्रस्तु जगाम स्वं निवेशनम् ॥ ३९
 उत्सवं कारविध्यन्ति सदा शक्रस्य ये नराः ।
 भूमिरन्नादिभिर्दानैस्तथा पूज्या भवन्ति ते ।
 वरदानमहायज्ञैस्तथा शक्रोत्सवेन च ॥ ४०
 संपूजितो मघवता वसुश्चेदीश्वरो नृपः ।
 पालयासास धर्मेण चेदिस्थः पृथिवीमिमाम् ॥ ४१
 इन्द्रप्रीत्या चेदिपतिश्चकारेन्द्रसहं वसुः ।
 पुत्राश्चास्य महावीर्याः पञ्चासन्नमितौजसः ॥ ४२
 नानाराज्येषु च सुतान्स सम्राडभ्यषेचयत् ।
 महारथो मागधानां विश्रुतो यो बृहद्रथः ॥ ४३
 अत्यग्रहः कुशाम्बश्च यमाहुर्मणिवाहनम् ।
 मत्सिलश्च यदुश्चैव राजन्यश्चापराजितः ॥ ४४
 एते तस्य सुता राजप्राजर्षेर्भूरितेजसः ।
 न्यवेशयन्नामभिः स्वैस्ते देशाश्च पुराणि च ॥ ४५
 वासवाः पञ्च राजानः पृथग्वंशाश्च शाश्वताः ।
 वसन्तमिन्द्रप्रासादे आकाशे स्फाटिके च तम् ॥ ४६
 उपतस्थुर्महात्मानं गन्धर्वाप्सरसो नृपम् ।
 राजोपरिचरेत्येवं नाम तस्याथ विश्रुतम् ॥ ४७
 पुरोपवाहिनीं तस्य नदीं शुक्तिमतीं गिरिः ।
 अरौत्सीचेतनायुक्तः कामात्कोलाहलः किल ॥ ४८
 गिरिं कोलाहलं तं तु पदा वसुरताडयत् ।
 निश्चक्राम ततस्तेन प्रहारविवरेण सा ॥ ४९
 तस्यां नद्यां स जनयन्मिथुनं पर्वतः स्वयम् ।
 तस्माद्विमोक्षणात्प्रीता नदी राज्ञे न्यवेदयत् ॥ ५०
 ‘महिषी भविता कन्या पुमान्सेनापतिर्भवेत् ।
 शुक्तिमत्या वचः श्रुत्वा दृष्ट्वा तौ राजसत्तमः’ ॥ ५१
 यः पुमानभवत्तत्र तं स राजर्षिसत्तमः ।

वसुर्वसुप्रदश्चक्रे सेनापतिमरिन्दमः ॥ ५२
 चकार पत्नीं कन्यां तु तथा तां गिरिकां नृपः ।
 वसोः पत्नी तु गिरिका कामकालं न्यवेदयत् ॥ ५३
 ऋतुकालमनुप्राप्ता स्नाता पुंसवने शुचिः ।
 तदहः पितरश्चैनमूचुर्जहि मृगानिति ॥ ५४
 तं राजसत्तमं प्रीतास्तदा मतिमतां वरः ।
 स पितॄणां नियोगेन तामतिक्रम्य पार्थिवः ॥ ५५
 चकार मृगयां कामी गिरिकामेव संसरन् ।
 अतीव रूपसंपन्नां साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ॥ ५६
 अशोकैश्चम्पकैश्चतैरनेकैरतिमुक्तकैः ।
 पुन्नागैः कर्णिकारैश्च नकुलैर्दिव्यपाटलैः ॥ ५७
 पनसैर्नारिकेलैश्च चन्दनैश्चार्जुनैस्तथा ।
 एतै रम्यैर्महावृक्षैः पुण्यैः स्वादुफलैर्युतम् ॥ ५८
 कोकिलकुलसन्नादं मत्तभ्रमरनादितम् ।
 वसन्तकाले तत्पश्यन्वनं चैत्ररथोपमम् ॥ ५९
 मन्मथाभिपरीतात्मा नापश्यद्विरिकां तदा ।
 अपश्यन्कामसंतप्तश्चरमाणो यदृच्छया ॥ ६०
 पुष्पसंछन्नशाखाग्रं पल्लवैरुपशोभितम् ।
 अशोकस्तवकैश्छन्नं रमणीयमपश्यत् ॥ ६१
 अधस्तात्तस्य छायायां सुखासीनो नराधिपः ।
 मधुगन्धैश्च संयुक्तं पुष्पगन्धमनोहरम् ॥ ६२
 वायुना प्रेर्यमाणस्तु धूम्राय सुदमन्वगात् ।
 ‘भार्या चिन्तयमानस्य मन्मथाग्निरवर्धत ।’
 तस्य रेतः प्रचस्कन्द चरतो गहने वने ॥ ६३
 स्कन्नमात्रं च तद्रेतो वृक्षपत्रेण भूमिपः ।
 प्रतिजग्राह मिथ्या मे न पतेद्रेत इत्युत ॥ ६४
 ‘अङ्गुलीयेन शुक्रस्य रक्षां च विदधे नृपः ।
 अशोकस्तवकै रक्तैः पल्लवैश्चाप्यबन्धयत् ॥ ६५
 इदं मिथ्या परिस्कन्नं रेतो मे न भवेदिति ।
 ऋतुश्च तस्याः पत्न्या मे न मोघः स्यादिति प्रभुः ॥ ६६
 संचिन्त्यैवं तदा राजा विचार्य च पुनःपुनः ।
 अमोघत्वं च विज्ञाय रेतसो राजसत्तमः ॥ ६७

वासवाः वसुपुत्राः ॥ ४६ ॥ पुरोपवाहिनीं पुरस्सीपे वहन्ती
 ॥ ४८ ॥ नदी राज्ञे न्यवेदयन्मिथुनमित्यनुषज्यते ॥ ५० ॥
 तदहस्तस्मिन् दिने ॥ ५४ ॥ वायुना कामोदीपकेन धूमं

मलिनं रतिकर्म तदर्थं । सुदं श्रीविषयां प्रीतिमनुसृत्य तामेव
 मनसाऽगात् । तथा सह मानसं स्मृतमकरोदित्यर्थः । प्रच-
 स्कन्द पपात ॥ ६३ ॥ मिथ्या प्रसवश्चान्यलेनालीकृतयश्च

शुक्रप्रस्थापने कालं महिष्याः प्रसमीक्ष्य वै ।
 अभिमन्याय तच्छुक्रमारातिष्ठन्तमाशुगम् ॥६८॥
 भूक्षमधर्मार्थतत्त्वज्ञो गत्वा श्येनं ततोऽब्रवीत् ।
 मत्प्रियार्थमिदं सौम्य शुक्रं मम गृहं नय ॥ ६९॥
 गिरिकायाः प्रयच्छाशु तस्या हार्तवमद्य वै ।
 वैशंपायन उवाच ।
 गृहीत्वा तत्तदा श्येनस्तूर्णमुत्पत्य वेगवान् ॥७०॥
 जवं परममास्थाय श्रुद्राव विहंगमः ।
 तमपश्यदथायान्तं श्येनं श्येनस्तथाऽपरः ॥ ७१॥
 अभ्यद्रवच्च तं सद्यो दृष्ट्वामिषशङ्कया ।
 तुण्डयुद्धमथाकाशे तावुभौ संप्रचक्रतुः ॥ ७२॥
 युद्धयतोरपतद्रेतस्तथापि यमुनाम्भसि ।
 तत्राद्रिकेति विख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सरा ॥७३॥
 मीनभावमनुग्राप्ता बभूव यमुनाचरी ।
 श्येनपादपरिभ्रष्टं तद्वीर्यमथ वासवम् ॥ ७४॥
 जग्राह तरसोपेत्य साऽद्रिका मत्स्यरूपिणी ।
 कदाचिदपि मत्सीं तां बबन्धुर्मत्स्यजीविनः ७५॥
 मासे दशमे प्राप्ते तदा भरतसत्तम ॥
 उज्जहुरुदराचस्याः स्त्रीं पुमांसं च मानुषौ ॥ ७६॥
 आश्चर्यभूतं तद्रत्ना राज्ञेऽथ प्रत्यवेदयन् ।
 काये मत्स्या इमौ राजन्संभूतौ मानुषाविति ७७॥
 तयोः पुमांसं जग्राह राजोपरिचरस्तदा ।
 स मत्स्यो नाम राजासीद्वार्मिकः सत्यसङ्गरः ७८॥
 साऽप्सरा मुक्तशया च क्षणेन समपद्यत ।
 या पुरोक्ता भगवता तिर्यग्योनिगता शुभा ७९॥
 मानुषौ जनयित्वा त्वं शापमोक्षमवाप्स्यसि ।
 ततः सा जनयित्वा तौ विशस्ता मत्स्यघातिभिः ८०॥
 संत्यज्य मत्स्यरूपं सा दिव्यं रूपमवाप्य च ।
 सिद्धिर्विचारणपर्यं जगामाथ वराप्सराः ॥ ८१॥
 सा कन्या दुहिता तस्या मत्स्या मत्स्यसगन्धिनी ।
 राज्ञा दत्ता च दाशाय कन्येयं ते भवत्विति ८२॥
 रूपसत्त्वसमायुक्ता सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 सा तु सत्यवती नाम मत्स्यघात्यभिसंश्रयात् ८३॥

॥ ६४ ॥ अभिमन्युः पुत्रोत्पत्तिर्लिङ्गेभ्यः सृष्ट्या ॥ ६८ ॥ आ-
 र्तवश्रुतकालीनं ज्ञानम् ॥ ७० ॥ युष्मतोः सतोः ॥ ७३ ॥ मासे

आसीत्सा मत्स्यगन्धैव कंचित्कालं शुचिसिता ।
 शुश्रूषार्थं पितुर्नवं बाहयन्तीं जले च ताम् ॥८४॥
 तीर्थयात्रां परिक्रामन्नपश्यद्वै पराशरः ।
 अतीव रूपसंपन्नां सिद्धानामपि काङ्क्षिताम् ॥८५॥
 दृष्ट्वैव स च तां धीमांश्चकमे चारुहासिनीम् ।
 दिव्यां तां वासवीं कन्यां रम्भोरुं मुनिपुङ्गवः ८६॥
 संभवं चिन्तयित्वा तां ज्ञात्वा प्रोवाच शक्तिजः ।
 क कर्णधारो नौर्येन नीयते ब्रूहि मामिनि ॥८७॥
 मत्स्यगन्धोवाच ।
 अनपत्यस्य दाशस्य मुता तत्प्रियकाम्यया ।
 सहस्रजनसंपन्ना नौर्यया वास्यते द्विज ॥ ८८॥
 पराशर उवाच ।
 शोभनं वासवि शुभे किं विरायसि वास्यताम् ।
 कलशं भविता भद्रे सहस्राधेन संमितम् ॥ ८९॥
 अहं शेषो भविष्यामि नीयतामचिरेण वै ।
 वैशंपायन उवाच ।
 मत्स्यगन्धा तथेत्युक्त्वा नवं बाहयतां जले ९०॥
 वीक्षमाणं मुनिं दृष्ट्वा प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
 मत्स्यगन्धेति मामाहुर्दाशराजमुतां जनाः ॥९१॥
 जन्म शोकाभितप्तायाः कथं ज्ञास्यसि कथ्यताम् ।
 पराशर उवाच ।
 दिव्यज्ञानेन दृष्टं हि दृष्टमात्रेण ते वपुः ॥ ९२॥
 प्रणयग्रहणार्थं वक्ष्ये वासवि तच्छृणु ।
 बर्हिषद इति ख्याताः पितरः सोमपास्तु ते ॥ ९३॥
 तेषां त्वं मानसी कन्या अच्छोदा नाम विश्रुता ।
 अच्छोदं नाम तद्दिव्यं सरो यस्यात्समुत्थितम् ९४॥
 त्वया न दृष्टपूर्वास्तु पितरस्ते कदाचन ।
 संभूता मनसा तेषां पितुन्स्वाभाभिजानती ॥९५॥
 सा त्वन्यं पितरं वज्रे खानतिक्रम्य तान्पितृन् ।
 नाग्रा वसुरिति ख्यातं मनुपुत्रं दिवि स्थितम् ९६॥
 अद्रिकाऽप्सरसा युक्तं विमाने दिवि विष्ठितम् ।
 सा तेन व्यभिचारेण मनसा कामचारिणी ॥९७॥
 पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगाद्ब्रूयात् पपात् सा ।

दशमे प्राप्ते बबन्धुरिति संबन्धः । उज्जहः उद्धृतवन्तः ॥ ७६ ॥
 काये देहे । मत्स्यः मत्स्ययोषायाः ॥ ७७ ॥

अपश्यत्पतमाना सा विमानत्रयमन्तिकात् ९८
 असरेणुप्रमाणान्तांस्तत्रापश्यत्स्वकान्पितृन् ।
 सुसूक्ष्मानपरिव्यक्तानङ्गैरङ्गेष्विवाहितान् ॥ ९९
 तातेति तानुवाचार्ता पतन्ती सा ह्यधोमुखी ।
 तैरुक्ता सा तु माभैषीस्तेन सा संस्थिता दिवि १००
 ततः प्रसादयामास स्वान्पितृन्दीनया गिरा ।
 तामूचुः पितरः कन्यां अष्टैश्वर्या व्यतिक्रमात् १०१
 अष्टैश्वर्या स्वदोषेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ।
 यैरारभन्ते कर्माणि शरीरैरिह देवताः ॥ १०२
 तैरेव तत्कर्मफलं प्राप्नुवन्ति स देवताः ।
 मनुष्यास्त्वन्यदेहेन शुभाशुभमिति स्थितिः १०३
 सद्यः फलन्ति कर्माणि देवत्वे प्रेत्य मानुषे ।
 तस्मात्त्वं पतसे पुत्रि प्रेत्यत्वं प्राप्स्यसे फलम् १०४
 पितृहीना तु कन्या त्वं वसोहिं त्वं मुता मता ।
 मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना मुता राज्ञो भविष्यसि १०५
 अद्रिका मत्स्यरूपाऽभूद्राज्यमुनसङ्गमे ।
 पराशरस्य दायार्दं त्वं पुत्रं जनयिष्यसि ॥ १०६
 यो वेदमेकं ब्रह्मर्षिश्चतुर्धा विभजिष्यति ।
 महाभिषक्सुतस्यैव शन्तनोः कीर्तिवर्धनम् ॥ १०७
 ज्येष्ठं चित्राङ्गदं वीरं चित्रवीरं च विश्रुतम् ।
 एतान्मृत्वा सुपुत्रांस्त्वं पुनरेव गमिष्यसि ॥ १०८
 व्यतिक्रमात्पितृणां च प्राप्स्यसे जन्म कुत्सितम् ।
 अस्यैव राज्ञस्त्वं कन्या हद्रिकायां भविष्यसि १०९
 अष्टाविंशे भवित्री त्वं द्वापरे मत्स्ययोनिजा ।
 एवमुक्ता पुरा तैस्त्वं जाता सत्यवती शुभा ११०
 अद्रिकेत्यभिविख्याता ब्रह्मशापाद्वराप्सरा ।
 मीनभावमनुप्राप्ता त्वां जनित्वा गता दिवम् १११
 तस्यां जातासि सा कन्या राज्ञो वीर्येण चैव हि ।
 तस्माद्वासवि भद्रं ते याचे वंशकरं सुतम् ॥ ११२
 संगमं मम कल्याणि कुरुष्वेत्यभ्यभाषत ॥ ११३
 वैशंपायन उवाच ।
 विस्मयाविष्टसर्वाङ्गी जातिस्मरणतां गता ।

साब्रवीत्यस्य भगवन्परपारे स्थितानृषीन् ॥ ११४
 आवयोर्दृष्टयोरेभिः कथं नु स्यात्समागमः ।
 एवं तयोक्तो भगवात्रीहारमसृजत्प्रभुः ॥ ११५
 येन देशः स सर्वस्तु तमोभूत इवाभवत् ।
 दृष्ट्वा सृष्टं तु नीहारं ततस्तं परमर्षिणा ॥ ११६
 विस्मिता सामवत्कन्या व्रीडिता च तपस्विनी ।
 सत्यवत्युवाच ।
 विद्धि मां भगवन्कन्यां सदा पितृवशानुगाम् ११७
 त्वत्संयोगाच्च दुष्येत कन्याभावो ममाऽनघ ।
 कन्यात्वे दूषिते वापि कथं शक्ये द्विजोत्तम ११८
 गृहं गन्तुमृषे चाहं धीमन्न स्यातुमुत्सहे ।
 एतत्संचिन्त्य भगवन्विधत्स्व यदनन्तरम् ॥ ११९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तवतीं तां तु श्रीतिमानृषिसत्तमः ।
 उवाच मत्प्रियं कृता कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ १२०
 वृणीष्व च वरं मीरु यं त्वमिच्छसि भामिनि ।
 वृथा हि न प्रसादो मे भूतपूर्वः शुचिस्मिते ॥ १२१
 एवमुक्ता वरं वव्रे गात्रसौगन्ध्यमुत्तमम् ।
 स चास्यै भगवान्प्रादान्मनसः काङ्क्षितं प्रभुः १२२
 ततो लब्धवरा प्रीता स्त्रीभावगुणभूषिता ।
 जगाम सह संसर्गमृषिणाऽद्भुतकर्मणा ॥ १२३
 तेन गन्धवतीत्येवं नामास्याः प्रथितं भुवि ।
 तस्यास्तु योजनाद्गन्धमाजिघ्रन्त नरा भुवि ॥ १२४
 तस्या योजनगन्धेति ततो नामापरं स्मृतम् ।
 इति सत्यवती दृष्ट्वा लब्ध्वा वरमनुत्तमम् ॥ १२५
 पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भे सुधाव सा ।
 जज्ञे च यमुनाद्वीपे पराशर्यः स वीर्यवान् ॥ १२६
 स मातरमनुज्ञाप्य तपस्येव मनो दधे ।
 स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येष्विति च सोऽब्रवीत् ॥
 एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् ।
 न्यस्तो द्वीपे स यद्वालस्तस्माद्द्वैपायनः स्मृतः ॥ १२८
 पादापसारिणं धर्मं स तु विद्वान्युगे युगे ।

नीहारे घृमिकाम् ॥ ११५ ॥ स्थातुं जीवितुं नोत्सहे
 कन्यालक्षणादिलक्ष्यः ॥ ११९ ॥ द्वीपमेवाऽयं न्यासस्थानं

यस्य द्वीपायनः स्थायं तद्धितः द्वीपायन एव द्वैपायन इति नाम
 निर्वक्ति न्यस्त इति ॥ १२८ ॥ पादापसारिणं युगेयुगे पादशः

आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगावस्थामवेक्ष्य च १२९
 ब्रह्मणो ब्राह्मणानां च तथानुग्रहकाङ्क्षया ।
 विव्यासवेदान्यस्मात्स तस्माद्यास इति स्मृतः १३०
 वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
 सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुक्रं चैव स्वमात्मजम् ॥ १३१
 प्रभुर्वरिष्ठो वरदो वैशंपायनमेव च ।
 संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकाशिताः ॥ १३२
 [तैतो रम्ये वनोद्देशे दिव्यास्तरणसंयुते ।
 वीरासनमुपास्थाय योगी ध्यानपरोऽभवत् ॥ १
 श्वेतपट्टगृहे रम्ये पर्यङ्के सोत्तरच्छदे ।
 तूष्णींभूतां तदा कन्यां ज्वलन्तीं योगतेजसा ॥ २
 दृष्ट्वा तां तु समाधाय विचार्य च पुनः पुनः ।
 स चिन्तयामास मुनिः किं कृतं मुकृतं भवेत् ॥ ३
 शिष्टानां तु समाचारः शिष्टाचार इति स्मृतः ।
 श्रुतिस्मृतिविदो निग्रा धर्मज्ञा ज्ञानिनः स्मृताः ॥ ४
 धर्मज्ञैर्विहितो धर्मः श्रौतः स्मार्तो द्विधा द्विजैः ।
 दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतसैतद्वि लक्षणम् ॥ ५
 स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ।
 धर्मे तु धारणे धातुः सहत्वे चापि पठ्यते ॥ ६
 तत्रेष्टफलभाग्धर्म आचार्यैरुपदिश्यते ।
 अनिष्टफलभाकेति तैरधर्मोऽपि भाष्यते ॥ ७
 तस्मादिष्टफलार्थाय धर्ममेव समाश्रयेत् ।
 ब्राह्मो देवस्तथैवार्थः प्राजापत्यश्च धार्मिकः ॥ ८
 विवाहा ब्राह्मणानां तु गान्धर्वो नैव धार्मिकः ।
 त्रिवर्णैरंतरजातीनां गान्धर्वासुरराक्षसाः ॥ ९
 पैशाचो नैव कर्तव्यः पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ।
 सामर्षा व्यङ्गिकां कन्यां मातुश्च कुलजां तथा १०
 वृद्धां प्रव्राजितां वन्ध्यां पतितां च रजस्वलाम् ।
 अपस्मारकुले जातां पिङ्गलांकुष्ठिनीं व्रणीम् ॥ ११
 न चास्त्रातां स्त्रियं गच्छेदिति धर्मानुशासनम् ।
 पिता पितामहो भ्राता माता मातुल एव च १२

उपाध्यायत्विजश्चैव कन्यादाने प्रभूतमाः ।
 एतैर्दत्तां निषेवेत नादत्तामाददीत च ॥ १३
 इत्येव ऋषयः प्राहुर्विवाहे धर्मवित्तमाः ।
 अस्या नास्ति पिता भ्राता माता मातुल एव च १४
 गान्धर्वेण विवाहेन न स्पृशामि यदृच्छया ।
 क्रियाहीनं तु गान्धर्वं न कर्तव्यमनापदि ॥ १५
 यदस्यां जायते पुत्रो वेदव्यासो भवेदृषिः ।
 क्रियाहीनः कथं विप्रो भवेदपि रुदारधीः ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं चिन्तयतो भावं महर्षेर्भावितात्मनः ।
 ज्ञात्वा चैवाभ्यवर्तन्त पितरो बहिर्षस्तदा ॥ १७
 तस्मिन्क्षणे ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठोऽपि समेष्विवान् ।
 पूर्वं स्वागतमित्युक्त्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ॥ १८
 पितृगणा ऊचुः ।
 अस्माकं मानसीं कन्यामसच्छापेन वासवीम् ।
 यदि चेच्छसि पुत्रार्थं कन्यां गृहीष्व मा चिरम् ॥ १९
 पितृणां वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्यभाषत ।
 महर्षीणां वचः सत्यं पुराणेषु मया श्रुतम् ॥ २०
 पराशरो ब्रह्मचारी प्रजार्थी मम वंशधृत् ।
 एवं संभाषमाणे तु वसिष्ठे पितृभिः सह ॥ २१
 ऋषयोऽभ्यागमंस्तत्र नैमिशारण्यवासिनः ।
 विवाहं द्रष्टुमिच्छन्तः शक्तिपुत्रस्य धीमतः ॥ २२
 अरुन्धती महाभागा अदृश्यन्त्या सहैव सा ।
 विश्वकर्मकृतां दिव्यां पर्णशालां प्रविश्य सा ॥ २३
 वैवाहिकांस्तु संभारान्संकल्प्य च यथाक्रमम् ।
 अरुन्धती सत्यवतीं वधूं संगृह्य पाणिना ॥ २४
 भद्रासने प्रतिष्ठाप्य इन्द्राणीं समकल्पयत् ।
 आपूर्यमाणपक्षे तु वैशाखे सोमदैवते ॥ २५
 शुभग्रहे त्रयोदश्यां मुहूर्ते मैत्र आगते ।
 विवाहकाल इत्युक्त्वा वसिष्ठो मुनिभिः सह २६
 यमुनाद्वीपमासाद्य शिष्यैश्च मुनिपङ्क्तिभिः ।

क्षीयमाणं । कलेरादौ पादमात्रमवशिष्टमित्यर्थः । एवमायुरादि-
 हासं चावेक्ष्य ॥ १२९ ॥ ब्रह्मणो वेदस्य अनुग्रहो रक्षणं ।

विव्यास शास्त्राभेदेन विस्तारितवान् । अतो व्यास इत्यपि तस्य
 नामेत्यर्थः ॥ १३० ॥

* १२५ तमश्लोकपूर्वांशपरं 'इति सत्यवती कृष्टा' इत्यादि 'भारतस्य प्रकाशिताः' इत्यन्तमार्गश्लोकसप्तकस्थाने इमे कुण्डलिताः ८८
 श्लोकाः केषुचित्प्रसंगेषूपलभ्यन्ते ।

स्थण्डिलं चतुरश्रं च गोमयेनोपलिप्य च ॥ २७

अक्षतैः फलपुष्पैश्च स्वस्तिकैराभ्रपल्लवैः ।

जलपूर्णघटैश्चैव सर्वतः परिशोभितम् ॥ २८

तस्य मध्ये प्रतिष्ठाप्य ब्रह्मां मुनिवरं तदा ।

सिद्धार्थयवकल्कैश्च स्नातं सर्वौषधैरपि ॥ २९

कृत्वार्जुनानि वस्त्राणि परिधाप्य महामुनिम् ।

वाचयित्वा तु पुण्याहमक्षतैस्तु समर्चितः ॥ ३०

गन्धानुलिप्तः सग्वी च सप्रतोदो वधूगृहे ।

अपदातिस्ततो गत्वा वधूञ्जातिभिरर्चितः ॥ ३१

स्नातामहतसंवीतां गन्धलिप्तां सगुञ्जलाम् ।

वधूं मङ्गलसंयुक्तामिषुहस्तां समीक्ष्य च ॥ ३२

उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वधर्मवित् ।

प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेवं मया पुरा ॥ ३३

यथा वक्ष्यन्ति पितरस्तत्करिष्यामहे वयम् ।

वैशंपायन उवाच ।

तद्धर्मिष्ठं यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ॥ ३४

श्रुत्वा तु पितरः सर्वे निःसङ्गा निष्परिग्रहाः ।

वसुं परमधर्मिष्ठमानीयेदं वचोऽब्रुवन् ॥ ३५

मत्स्ययोनौ समुत्पन्ना तव पुत्री विशेषतः ।

पराशराय मुनये दातुमर्हसि धर्मतः ॥ ३६

वसुरुवाच ।

सत्यं मम सुता सा हि दाशराजेन वर्धिता ।

अहं प्रभुः प्रदाने तु प्रजापालः प्रजार्थिनाम् ॥ ३७

पितर ऊचुः ।

निराशिषो वयं सर्वे निःसङ्गा निष्परिग्रहाः ।

कन्यादानेन संबन्धो दक्षिणाबन्ध उच्यते ॥ ३८

कर्मभूमिस्तु मानुष्यं भोगभूमिस्त्रिविष्टपम् ।

इह पुण्यकृतो यान्ति स्वर्गलोकं न संशयः ॥ ३९

इह लोके दुष्कृतिनो नरकं यान्ति निर्घृणाः ।

दक्षिणाबन्ध इत्युक्ते उभे सुकृतदुष्कृते ॥ ४०

दक्षिणाबन्धसंयुक्ता योगिनः प्रयतन्ति ते ।

तस्माच्चो मानसीं कन्यां योगाद्ब्रह्मां विशांपते ॥ ४१

सुतात्वं तव संप्राप्तां सतीं भिक्षां ददस्व वै ।

इत्युक्त्वा पितरः सर्वे क्षणादन्तर्हितास्तदा ॥ ४२

वैशंपायन उवाच ।

याज्ञवल्क्यं समाहूय विवाहाचार्यमित्युत ।

वसुं चापि समाहूय वसिष्ठो मुनिभिः सह ॥ ४३

विवाहं कारयामास विधिदृष्टेन कर्मणा ।

वसुरुवाच ।

पराशर महाप्राज्ञ तव दास्याम्यहं सुताम् ॥ ४४

प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृहीष्व पाणिना ।

वैशंपायन उवाच ।

वसोस्तु वचनं श्रुत्वा याज्ञवल्क्यमते स्थितः ॥ ४५

कृतकौतुकमङ्गल्यः पाणिना पाणिमस्पृशत् ।

प्रभूताज्येन हविषा हुत्वा मन्त्रैर्हुताशनम् ॥ ४६

त्रिरग्निं तु परिक्रम्य समभ्यर्च्य हुताशनम् ।

महर्षीन्याज्ञवल्क्यादीन्दक्षिणाभिः प्रतर्प्य च ॥ ४७

लब्धानुज्ञोऽभिवाद्याशु प्रदक्षिणमथाकरोत् ।

पराशरे कृतोद्वाहे देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ ४८

हृष्टा जग्मुः क्षणादेव वेदव्यासो भवत्विति ।

एवं सत्यवती हृष्टा पूजां लब्ध्वा यथेष्टतः ॥ ४९

पराशरेण संयुक्ता सद्यो गर्भं सुषाव सा ।

जज्ञे च यमुनाद्वीपे पाराशर्यः स वीर्यवान् ॥ ५०

जातमात्रः स वधूधे सप्तवर्षोऽभवत्तदा ।

स्नात्वाभिवाद्य पितरं तस्यै व्यासः समाहितः ॥ ५१

स्वस्तीति वचनं चोक्त्वा ददौ कलशमुत्तमम् ।

गृहीत्वा कलशं प्राप्ते तस्यै व्यासः समाहितः ॥ ५२

ततो दाशभयात्पत्नी स्नात्वा कन्यां बभूव सा ।

अभिवाद्य मुनेः पादौ पुत्रं जग्राह पाणिना ॥ ५३

स्पृष्टमात्रे तु निर्भर्त्स्य मातरं प्राकथमब्रवीत् ।

मम पित्रा तु संस्पर्शान्मातस्त्वमभवः शुचिः ॥ ५४

अद्य दाशसुता कन्या न स्पृशेर्मांमनिन्दिते ।

वैशंपायन उवाच ।

व्यासस्य वचनं श्रुत्वा बाष्पपूर्णमुखी तदा ॥ ५५

मनुष्यभावात्सा योषित्पथात् मुनिपादयोः ।

महाप्रसादो भगवान्पुत्रं प्रोवाच धर्मवित् ॥ ५६

मा त्वमेवंविधं कार्षीर्नैतद्धर्म्यं मत्तं हि नः ।

दूष्यौ न मातापितरौ तथा पूर्वोपकारिणौ ॥ ५७

धारणादुःखसहनात्तयोर्माता गरीयसी ।
 बीजक्षेत्रसमायोगे सस्यं जायेत लौकिकम् ॥ ५८
 जायते च सुतस्तद्वत्पुरुषस्त्रीसमागमे ।
 मृगीणां पक्षिणां चैव अप्सराणां तथैव च ॥ ५९
 शूद्रयोर्न्यां च जायन्ते मृनयो वेदपारगाः ।
 ऋष्यशृङ्गो मृगीपुत्रः कण्वो बर्हिसुतस्तथा ॥ ६०
 अगस्त्यश्च वसिष्ठश्च उर्वर्यश्च जनिताबुधौ ।
 सोमश्च वास्तु सपर्यां तु अश्विनावश्विसंभवौ ॥ ६१
 स्कन्दः स्कन्नेन शुक्लेन जातः शरवणे पुरा ।
 एवमेव च देवानामृषीणां चैव संभवः ॥ ६२
 लोकवेदप्रवृत्तिर्हि न मीमांसा बुधैः सदा ।
 वेदव्यास इति प्रोक्तः पुराणे च स्वयंभुवा ॥ ६३
 धर्मनेता महर्षीणां मनुष्याणां तमेव च ।
 तस्मात्पुत्रं न दूष्येत वासवी योगचारिणी ॥ ६४
 मत्प्रीत्यर्थं महाप्राज्ञः सखेहं वक्तुमर्हसि ।
 प्रजाहितार्थं संभूतो विष्णोर्भागो महानृषिः ॥ ६५
 तस्मात्स्वमातरं स्नेहात्प्रब्रवीहि तपोधन ।
 वैशंपायन उवाच ।
 गुरोर्वचनमाज्ञाय व्यासः प्रीतोऽभवत्तदा ॥ ६६
 चिन्तयित्वा लोकवृत्तं मातुरङ्गमथाविशत् ।
 पुत्रस्पर्शांशु लोकेषु नान्यत्सुखमतीव हि ॥ ६७
 व्यासं कमलपत्रार्धं परिष्वज्याश्रववर्तयत् ।
 स्तन्यासारैः क्षिप्रमाना पुत्रमाप्राय मूर्धनि ॥ ६८
 वासव्युवाच ।
 पुत्रलाभात्परं लोके नास्तीह प्रसवार्थिनाम् ।
 दुर्लभं चेति मन्येऽहं मया प्राप्तं महत्तपः ॥ ६९
 महता तपसा तात महायोगबलेन च ।
 मया त्वं हि महाप्राज्ञ लब्धोऽमृतमिवामरैः ॥ ७०
 तस्मात्त्वं मामृषेः पुत्रं त्यक्तुं नार्हसि सांप्रतम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः स्नेहाभ्यासो मातरमब्रवीत् ॥ ७१
 त्वया स्पृष्टः परिष्वक्तो मूर्ध्नि चाग्रायितो मुहुः ।
 एतावन्मात्रया प्रीतो भविष्येषु नृपात्मजे ॥ ७२
 स्मृतोऽहं दर्शयिष्यामि कृत्येभ्यसि च सोऽब्रवीत् ।

स मातरमनुज्ञाप्य तपसेव मनो दधे ॥ ७३
 ततः कन्यामनुज्ञाय पुनः कन्या भवत्विति ।
 पराशरोऽपि भगवान्पुत्रेण सहितो ययौ ॥ ७४
 गत्वाश्रमपदं पुण्यमदृश्यन्त्या पराशरः ।
 जातकर्मादिसंस्कारं कारयामास धर्मतः ॥ ७५
 कुतोपनयनो व्यासो याज्ञवल्क्येन भारत ।
 वेदानधिजगौ साङ्गानोङ्कारेण त्रिमात्रया ॥ ७६
 गुरवे दक्षिणां दत्त्वा तपः कर्तुं प्रचक्रमे ।
 एवं द्वैपायनो जज्ञे सत्यवत्यां पराशरात् ॥ ७७
 द्वीपे न्यस्तः स यद्बालस्तस्माद्वैपायनोऽभवत् ।
 पादापसारिणं धर्मं विद्वान्स तु युगे युगे ॥ ७८
 आयुः शक्तिं च मर्त्यानां युगालुगमवेक्ष्य च ।
 ब्रह्मर्षिर्ब्राह्मणानां च तथाऽनुग्रहकाङ्क्षया ॥ ७९
 विव्यास वेदान्यस्माच्च वेदव्यास इति स्मृतः ।
 ततः स महर्षिर्विद्वान्शिष्यानाहूय धर्मतः ॥ ८०
 सुमन्तुं जैमिनिं पैलं शुक्रं चैव स्वमात्मजम् ।
 प्रभुर्वेरिष्ठो वरदो वैशंपायनमेव च ॥ ८१
 वेदानध्यापयामास महाभारतपञ्चमान् ।
 संहितास्तैः पृथक्त्वेन भारतस्य प्रकीर्तिताः ॥ ८२
 ततः सत्यवती दृष्ट्वा जगाम स्वं निवेशनम् ।
 तस्यास्तु योजनाद्बन्धमाजिघ्रन्ति नरा भुवि ८३
 दाशराजस्तु तद्बन्धमाजिघ्रन्तीतिभावहत् ।
 दाशराज उवाच ।
 त्वामाहुर्मत्स्यगन्धेति कथं बाले मुगन्धता ॥ ८४
 अपास्य मत्स्यगन्धत्वं केन दत्ता मुगन्धता ।
 सत्यवत्युवाच ।
 शक्तेः पुत्रो महाप्राज्ञः पराशर इति श्रुतः ॥ ८५
 नावं वाहयमानाया मम दृष्ट्वा मुशिक्षितम् ।
 अपास्य मत्स्यगन्धत्वं योजनाद्बन्धतां ददौ ॥ ८६
 ऋषेः प्रसादं दृष्ट्वा तु जनाः प्रीतिमुपागमन् ।
 एवं लब्धो मया गन्धो न रोषं कर्तुमर्हसि ८७
 दाशराजस्तु तद्वाक्यं प्रशशंस ननन्द च ।
 एतत्पवित्रं पुण्यं च व्याससंभवमुत्तमम् ।
 इतिहासमिमं श्रुत्वा प्रजावन्तो भवन्ति च ८८]

तथा भीष्मः शान्तनवो गङ्गायाममितद्युतिः ।
 वसुवीर्यात्समभवन्महावीर्यो महायशाः ॥ १३३
 वेदार्थविच भगवानृषिर्विप्रो महायशाः ।
 शूले प्रोतः पुराणर्षिरचोरश्चोरशङ्कया ॥ १३४
 अणीमाण्डव्य इत्येवं विख्यातः स महायशाः ।
 स धर्ममाहूय पुरा महर्षिरिदमुक्तवान् ॥ १३५
 इषीकया मया बाल्यादिद्धा द्वेका शकुन्तिका ।
 तत्किल्बिषं सरे धर्मं नान्यत्पापमहं सरे ॥ १३६
 तन्मे सहस्रममितं कस्मान्नेहाजयत्तपः ।
 गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवाद्यतः ॥ १३७
 तस्मात्त्वं किल्बिषादस्माच्छूद्रयो नौ जनिष्यसि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 तेन शापेन धर्मोऽपि शूद्रयोनावजायत ॥ १३८
 विद्वान्विदुररूपेण धार्मिकः किल्बिषात्ततः ।
 संजयो मुनिकल्पस्तु जज्ञे सूतो गवल्गणात् ॥ १३९
 सूर्याच्च कुन्तिकन्यायां जज्ञे कर्णो महाबलः ।
 सहजं कवचं विभ्रत्कुण्डलोद्योतिताननः ॥ १४०
 अनुग्रहार्थं लोकानां विष्णुर्लोकनमस्कृतः ।
 वसुदेवात्तु देवक्यां प्रादुर्भूतो महायशाः ॥ १४१
 अनादिनिधनो देवः स कर्ता जगतः प्रभुः ।
 अव्यक्तमक्षरं ब्रह्म प्रधानं त्रिगुणात्मकम् ॥ १४२
 आत्मानमव्ययं चैव प्रकृतिं प्रभवं प्रभुम् ।
 पुरुषं विश्वकर्माणं सत्वयोगं ध्रुवाक्षरम् ॥ १४३
 अनन्तमचलं देवं हंसं नारायणं प्रभुम् ।
 धातारमजमव्यक्तं यमाहुः परमव्ययम् ॥ १४४
 कैवल्यं निर्गुणं विश्वमनादिमजमव्ययम् ।
 पुरुषः स विभुः कर्ता सर्वभूतपितामहः ॥ १४५
 धर्मसंस्थापनार्थाय प्रजज्ञेऽन्धकवृष्णिषु ।
 अस्रजौ तु महावीर्यौ सर्वशास्त्रविशारदौ ॥ १४६
 सात्यकिः कुतवर्मा च नारायणमनुव्रतौ ।
 सत्यकादृदिकाश्चैव जज्ञातेऽस्त्रविशारदौ ॥ १४७
 भरद्वाजस्य च स्कन्धं द्रोण्यां शुकमवर्धत ।
 महर्षेरुग्रतपस्तस्माद्द्रोणो व्यजायत ॥ १४८
 गौतमान्मिथुनं जज्ञे शरस्तम्बाच्छरद्वतः ।

अथत्थाम्नश्च जननी कृपयैव महाबलः ॥ १४९
 अथत्थामा ततो जज्ञे द्रोणादेव महाबलः ।
 तथैव धृष्टद्युम्नोऽपि साक्षादग्निसमद्युतिः ॥ १५०
 वैताने कर्मणि तते पावकात्समजायत ।
 वीरो द्रोणविनाशाय धनुरादाय वीर्यवान् ॥ १५१
 तथैव वेद्यां कृष्णापि जज्ञे तेजस्विनी शुभा ।
 विभ्राजमाना वपुषा विभ्रती रूपमुत्तमम् ॥ १५२
 प्रहादशिष्यो नम्रजित्सुबलश्चाभवत्ततः ।
 तस्य प्रजा धर्महन्त्री जज्ञे देवप्रकोपनात् ॥ १५३
 गान्धारराजपुत्रोऽभूच्छकुनिः सौबलस्तथा ।
 दुर्योधनस्य जननी जज्ञातेऽर्थविशारदौ ॥ १५४
 कृष्णद्वैपायनाजज्ञे धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 क्षेत्रे विचित्रवीर्यस्य पाण्डुश्चैव महाबलः ॥ १५५
 धर्मार्थकुशलो धीमान्मेधावी धूतकल्मषः ।
 विदुरः शूद्रयो नौ तु जज्ञे द्वैपायनादपि ॥ १५६
 पाण्डोस्तु जज्ञिरे पञ्च पुत्रा देवसमाः पृथक् ।
 द्वयोः स्त्रियोगुणज्येष्ठस्तेषामासीद्युधिष्ठिरः ॥ १५७
 धर्माद्युधिष्ठिरो जज्ञे मारुताच्च वृकोदरः ।
 इन्द्राद्वनंजयः श्रीमान्सर्वशस्त्रमृतां वरः ॥ १५८
 जज्ञाते रूपसंपन्नावश्विभ्यां च यमावपि ।
 नकुलः सहदेवश्च गुरुशुश्रूषणे रतौ ॥ १५९
 तथा पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ।
 दुर्योधनप्रभृतयो युयुत्सुः करणस्तथा ॥ १६०
 ततो दुःशासनश्चैव दुःसहश्चापि भारत ।
 दुर्मर्षणो विकर्णश्च चित्रसेनो विविश्रतिः ॥ १६१
 जयः सत्यव्रतश्चैव गुरुमित्रश्च भारत ।
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च एकादश महारथाः ॥ १६२
 अभिमन्युः सुभद्रायामर्जुनादभ्यजायत ।
 खसीयो वासुदेवस्य पौत्रः पाण्डोर्महात्मनः ॥ १६३
 पाण्डवेभ्यो हि पाञ्चाल्यां द्रौपद्यां पञ्च जज्ञिरे ।
 कुमारो रूपसंपन्नाः सर्वशास्त्रविशारदाः ॥ १६४
 प्रतिविन्व्यो युधिष्ठिरात्सुतसोमो वृकोदरात् ।
 अर्जुनाच्छूतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः ॥ १६५
 तथैव सहदेवाच्च ध्रुतसेनः प्रतापवान् ।

हिडिम्बायां च भीमेन वने जज्ञे घटोत्कचः॥१६६॥
 शिखण्डी हृषदाजज्ञे कन्या पुत्रत्वमागता ।
 यां यक्षः पुरुषं चक्रे स्थूणः प्रियचिकीर्षया॥१६७॥
 कुरूणां विग्रहे तस्मिन्समागच्छन्बहूभ्यथ ।

राज्ञां शतसहस्राणि योत्स्वमानानि संयुगे॥१६८॥
 तेषामपरिमेयानां नामधेयानि सर्वशः ।
 न शक्यानि समाख्यातुं वर्षाणामयुतैरपि ।
 एते तु कीर्तिता मुख्या यैराख्यानमिदं ततम्॥१६९॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अंशावतरणपर्वणि चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

विस्तारश्चण्डोच्छ्रया जनमेजयस्य प्रश्नः ॥ १ ॥ परशुरामेण लोके निःक्षत्रिये कृते ब्राह्मणेभ्यः क्षत्रस्य पुनरुत्पत्तिः ॥ २ ॥
 सत्कालस्य धर्मभूयिष्ठत्वम् ॥ ३ ॥ देवैर्निर्जितानां दानवानां भूमावुत्पत्तिः ॥ ४ ॥ तद्भूरिभारतया पृथ्व्या प्रार्थितस्य ब्रह्म-
 णो देवान्प्रत्यक्षावतरणाज्ञापनम् ॥ ५ ॥ अवतारार्थं इन्द्रेण नारायणप्रार्थना ॥ ६ ॥

जनमेजय उवाच ।
 य एते कीर्तिता ब्रह्मण्ये चान्ये नानुकीर्तिताः ।
 सम्यक्त्वाञ्छ्रोतुमिच्छामि राज्ञश्चान्यान्सहस्रशः॥१॥
 यदर्थमिह संभूता देवकन्या महारथाः ।
 भुवि तन्मे महाभाग सम्यग्भाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥
 वैशम्पायन उवाच ।
 रहस्यं खल्विदं राजन्देवानामिति नः श्रुतम् ।
 तच्च ते कथयिष्यामि नमस्कृत्वा स्वयंभुवे ॥ ३ ॥
 त्रिःसप्तकृतः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां पुरा ।
 जामदग्न्यस्तपस्तेपे महेन्द्रे पर्वतोत्तमे ॥ ४ ॥
 तदा निःक्षत्रिये लोके भार्गवेण कृते सति ।
 ब्राह्मणान्क्षत्रिया राजन्सुतार्थिन्योऽभिचक्रमुः॥५॥
 ताभिः सह समापेतुर्ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
 ऋतावृतौ न रव्याग्र न कामान्नानृतौ तथा ॥ ६ ॥
 तेभ्यश्च लेभिरे गर्भं क्षत्रियास्ताः सहस्रशः ।
 ततः सुपुत्रिरे राजन्क्षत्रियान्वीर्यवत्तरान् ॥ ७ ॥
 कुमारान्श्च कुमारीश्च पुनः क्षत्राभिबृद्धये ।
 एवं तद्ब्राह्मणैः क्षत्रं क्षत्रियासु तपस्विभिः ॥ ८ ॥
 जातं बृद्धं च धर्मेण सुदीर्घेणायुषान्वितम् ।
 चत्वारोऽपि ततो वर्णा बभूवुर्ब्राह्मणोत्तराः ॥ ९ ॥
 अभ्यगच्छकृतौ नारीं न कामान्नानृतौ तथा ।
 तथैवान्यानि भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि॥१०॥

ऋतौ दाराश्च गच्छन्ति तत्तथा भरतर्षभ ।
 ततोऽवर्धन्त धर्मेण सहस्रशतजीविनः ॥ ११ ॥
 ताः प्रजाः पृथिवीपाल धर्मव्रतपरायणाः ।
 आधिभिर्न्याधिभिश्चैव विमुक्ताः सर्वशो नराः॥१२॥
 अथेमां सागरोपान्तां गां गजेन्द्रगताखिलाम् ।
 अध्यतिष्ठत्पुनः क्षत्रं सशैलवनपत्तनाम् ॥ १३ ॥
 प्रज्ञासति पुनः क्षत्रे धर्मेणेमां वसुन्धराम् ।
 ब्राह्मणाद्यास्ततो वर्णा लेभिरे मुदमुत्तमाम् ॥ १४ ॥
 कामक्रोधोद्भवान्दोषान्निरस्य च नराधिपाः ।
 धर्मेण दण्डं दण्ड्येषु प्रणयन्तोऽन्वपालवन् ॥ १५ ॥
 तथा धर्मपरे क्षत्रे सहस्राध्वः शतक्रतुः ।
 स्वादु देशे च काले च ववर्षाप्याययन्प्रजाः॥१६॥
 न बाल एव म्रियते तदा कश्चिजनाधिप ।
 न च स्त्रियं प्रजानाति कश्चिदप्राप्तयौवनाम् ॥ १७ ॥
 एवमायुष्मतीभिस्तु प्रजाभिर्मरतर्षभ ।
 इयं सागरपर्यन्ता समापूर्यत मेदिनी ॥ १८ ॥
 ईजिरे च महायज्ञैः क्षत्रिया बहुदक्षिणैः ।
 साङ्गोपनिषदान्वेदान्विप्राश्चाधीयते तदा ॥ १९ ॥
 न च विक्रीणते ब्रह्म ब्राह्मणाश्च तदा नृप ।
 न च शूद्रसमभ्याशे वेदानुच्चारयन्त्युत ॥ २० ॥
 कारयन्तः कृषिं गोभिस्तथा वैश्याः क्षिताविह ।
 युज्यते धुरि नो गाश्च कृशाङ्गाश्चाप्यजीवयन् ॥ २१ ॥

स्थूणो नाम्ना ॥ १६७ ॥ चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

त्रिःसप्तकृत एकविंशतिवारान् ॥ ४ ॥ हे गजेन्द्रगते हे गजेन्द्र-

गमन ॥ १३ ॥ ब्रह्म वेदं न विक्रीणते श्रुतकाव्यापनं न कुर्वत
 ह्यव्ययः ॥ २० ॥ वैश्याः स्वयं धुरि गावलीवर्तान् न युज्यते ॥ २१ ॥

फेनपांश्च तथा चत्साक दुहन्ति स्म मानवाः ।
 न कूटमानैर्वणिजः पण्यं विक्रीणते तदा ॥ २२
 कर्माणि च नरव्याघ्र धर्मोपेतानि मानवाः ।
 धर्ममेवानुपश्यन्तश्च कुर्मपरायणाः ॥ २३
 स्वकर्मनिरताश्चासन्सर्वे वर्णा नराधिप ।
 एवं तदा नरव्याघ्र धर्मो न ह्रसते क्वचित् ॥ २४
 काले गावः प्रसूयन्ते नार्यश्च भरतर्षभ ।
 भवन्त्यृतुषु वृक्षाणां पुष्पाणि च फलानि च ॥ २५
 एवं कृतयुगे सम्यग्वर्तमाने तदा नृप ।
 आपूर्यत मही कृत्स्ना प्राणिभिर्बहुभिर्मृगम् ॥ २६
 एवं समुदिते लोके मानुषे भरतर्षभ ।
 असुरा जज्ञिरे क्षेत्रे राज्ञां तु मनुजेश्वर ॥ २७
 आदित्यैर्हि तदा दैत्या बहुशो निर्जिता युधि ।
 ऐश्वर्याद्भविताः स्वर्गात्सर्वभूतः क्षिताविह ॥ २८
 इह देवत्वमिच्छन्तो मानुषेषु तपस्विनः ।
 जज्ञिरे भुवि भूतेषु तेषु तेष्वसुरा विभो ॥ २९
 गोप्त्रश्रेषु च राजेन्द्र खरोष्ट्रमहिषेषु च ।
 क्रव्यात्सु चैव भूतेषु गजेषु च मृगेषु च ॥ ३०
 जातैरिह महीपाल जायमानैश्च तैर्मही ।
 न शशाकात्मनात्मानमियं धारयितुं धरा ॥ ३१
 अथ जाता महीपालाः केचिद्बहुमदान्विताः ।
 दितेः पुत्रा दनोश्चैव तदा लोकादिह च्युताः ॥ ३२
 वीर्यवन्तोऽजलिप्लास्ते नानारूपधरा महीम् ।
 इमां सागरपर्यन्तां परीयुररिमर्दनाः ॥ ३३
 ब्राह्मणान्क्षत्रियान्वैश्याञ्छूद्राश्चैवाप्यपीडयन् ।
 अन्यानि चैव सत्त्वानि पीडयामासुरोजसा ॥ ३४
 त्रासयन्तोऽभिनिघ्नन्तः सर्वभूतगणांश्च ते ।
 विचेरुः सर्वशो राजन्महीं शतसहस्रशः ॥ ३५
 आश्रमस्थान्महर्षींश्च धर्षयन्तस्ततस्ततः ।
 अब्रह्मण्या वीर्यमदा मत्ता मदबलेन च ॥ ३६
 एवं वीर्यबलोत्सिक्तैर्भूरियं तैर्महासुरैः ।
 पीड्यमाना मही राजन्ब्रह्माणमुपचक्रमे ॥ ३७
 न ह्यमी भूतसखौघाः पञ्चगाः सनगां महीम् ।
 तदा धारयितुं शेकुराक्रान्तां दानवैर्वलात् ॥ ३८

फेनपान् अतृणादानभिलक्ष्य न दुहन्ति धेनुरिति शेषः । कूट-
 मानैः कपटतुलाप्रस्थादिभिः ॥ २२ ॥ देवत्वं राजत्वम् ॥ २९ ॥

ततो मही महीपाल भारता भयपीडिता ।
 जगाम शरणं देवं सर्वभूतपितामहम् ॥ ३९
 सा संवृतं महाभागैर्देवद्विजमहर्षिभिः ।
 ददर्श देवं ब्रह्माणं लोककर्तारमव्ययम् ॥ ४०
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च बन्दिकर्मसु निष्ठितैः ।
 बन्धमानं मुदोपेतैर्वन्दे चैनमेत्य सा ॥ ४१
 अथ विज्ञापयामास भूमिस्तं शरणार्थिनी ।
 सन्निधौ लोकपालानां सर्वेषामेव भारत ॥ ४२
 तत्प्रधानात्मनस्तस्य भूमेः कृत्यं स्वयंभुवः ।
 पूर्वमेवाभवद्राजन्विदितं परमेष्ठिनः ॥ ४३
 स्रष्टा हि जगतः कस्यान्न संबुध्येत भारत ।
 ससुरासुरलोकानामशेषेण मनोगतम् ॥ ४४
 तामुवाच महाराज भूमिं भूमिपतिः प्रभुः ।
 प्रभवः सर्वभूतानामीशः शंभुः प्रजापतिः ॥ ४५
 ब्रह्मोवाच ।
 यदर्थमभिसंप्राप्ता मत्सकाशं वसुन्धरे ।
 तदर्थं सन्नियोक्ष्यामि सर्वानेव दिवौकसः ॥ ४६
 'उत्तिष्ठ गच्छ वसुधे स्वस्थानमिति साज्गमत् ।'
 वैशम्पायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा स महीं देवो ब्रह्मा राजन्विसृज्य च ।
 आदिदेश तदा सर्वान्विबुधान्भूतकृत्स्वयम् ॥ ४७
 अस्या भूमेर्निरसितुं भारं भागैः पृथक्पृथक् ।
 अस्यामेव प्रसूयध्वं तिरोधायेति चाब्रवीत् ॥ ४८
 तथैव च समानीय गन्धर्वाप्सरसां गणान् ।
 उवाच भगवान्सर्वानिदं वचनमर्थवत् ॥ ४९
 ब्रह्मोवाच ।
 स्वैः स्वैरंशैः प्रसूयध्वं यथेष्टं मानुषेषु च ।
 वैशम्पायन उवाच ।
 अथ शकादयः सर्वे श्रुत्वा सुरशरोर्वचः ।
 तथ्यमर्थ्यं च पथ्यं च तस्य ते जगृहुस्तदा ॥ ५०
 अथ ते सर्वशैः स्वैर्गन्तुं भूमिं कृतक्षणाः ।
 नारायणमभिप्रभं वैकुण्ठमुपचक्रमुः ॥ ५१
 यः स चक्रगदापाणिः पीतवासाः शितिप्रभः ।
 पद्मनाभः सुरारिघ्नः पृथुचार्वाञ्चितेक्षणः ॥ ५२
 मही उपचक्रमे गन्तुमिति शेषः ॥ ३७ ॥ तिरोधाय स्वस्वं रूपं
 प्रच्छाद्य ॥ ४८ ॥

प्रजापतिपतिर्देवः सुरनाथो महाबलः ।

श्रीवत्साङ्गो हृषीकेशः सर्वदैवतपूजितः ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आविर्षणि अंशावतरणपर्वणि पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

समाप्तमंशावतरणपर्व ॥

(अथ संभवपर्व ॥ ७ ॥)

षट्षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

अविद्यादिवक्षकन्यावंशकथनम् ॥ ३ ॥

वैशम्पायन उवाच ।

अथ नारायणेनेन्द्रश्चकार सह संविदम् ।

अवतर्तुं महीं स्वर्गादंशतः सहितः सुरैः ॥ १

आदिश्य च स्वयं शक्रः सर्वानेव दिवौकसः ।

निर्जगाम पुनस्तस्मात्क्षयानारायणस्य ह ॥ २

तेऽभरारिविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

अवतेरुः क्रमेणैव महीं स्वर्गादिवौकसः ॥ ३

ततो ब्रह्मर्षिवंशेषु पार्थिवर्षिकुलेषु च ।

जज्ञिरे राजशार्दूल यथाकामं दिवौकसः ॥ ४

दानवात्राक्षसांश्चैव गन्धर्वान्यन्नगांस्तथा ।

पुरुषादानि चान्यानि जघुः सत्वान्यनेकशः ॥ ५

दानवा राक्षसाश्चैव गन्धर्वाः पन्नगास्तथा ।

न तान्बलस्थान्बाल्येऽपि जघुर्भरतसत्तम ॥ ६

जनमेजय उवाच ।

देवदानवसङ्घानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ।

मानवानां च सर्वेषां तथा वै यक्षरक्षसाम् ॥ ७

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन संभवं कृत्स्नमादितः ।

प्राणिनां चैव सर्वेषां संभवं वक्तुमर्हसि ॥ ८

वैशम्पायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि नमस्कृत्य स्वयंभुवे ।

सुरादीनामहं सम्यग्लोकानां प्रभवाप्ययम् ॥ ९

ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।

मरीचिरन्यत्रिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ १०

मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपास्तु इमाः प्रजाः ।

प्रजज्ञिरे महाभागा दक्षकन्यास्त्रयोदश ॥ ११

शोधनाय कण्टकभूतखलोन्मूलनाय ॥ ५४ पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ६५

तं भुवः शोधनायेन्द्र उवाच पुरुषोत्तमम् ।

अंशेनावतरेत्येवं तथेत्याह च तं हरिः ॥ ५४

अदितिर्दितिर्दनुः काला दनायुः सिंहिका तथा ।

क्रोधा प्राधा च विश्वा च विनता कपिला मुनिः ॥

कद्रुश्च मनुजव्याघ्र दक्षकन्यैव भारत ।

एतासां वीर्यसंपन्नं पुत्रपौत्रमनन्तकम् ॥ १३

अदित्यां द्वादशादित्याः संभूता भुवनेश्वराः ।

ये राजन्नामतस्तांस्ते कीर्तयिष्यामि भारत ॥ १४

धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो वरुणस्त्वंश्च एव च ।

भगो विवस्वान्पूषा च सविता दशमस्तथा ॥ १५

एकादशस्तथा तष्टा द्वादशो विष्णुरुच्यते ।

जघन्यजस्तु सर्वेषामादित्यानां गुणाधिकः ॥ १६

एक एव दितेः पुत्रो हिरण्यकशिपुः स्मृतः ।

नाम्ना ख्यातास्तु तस्येमे पञ्च पुत्रा महात्मनः ॥ १७

प्रहादः पूर्वजस्तेषां संह्लादस्तदनन्तरम् ।

अनुह्लादस्तृतीयोऽभूत्तस्माच्च शिबिबाष्कलौ ॥ १८

प्रहादस्य त्रयः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत ।

विरोचनश्च कुम्भश्च निकुम्भश्चेति भारत ॥ १९

विरोचनस्य पुत्रोऽभूद्रलिरिकः प्रतापवान् ।

बलेश्च प्रथितः पुत्रो बाणो नाम महासुरः ॥ २०

रुद्रस्यानुचरः श्रीमान्महाकालेति यं विदुः ।

चत्वारिंशद्दुः पुत्राः ख्याताः सर्वत्र भारत ॥ २१

तेषां प्रथमजो राजा विप्रचिर्त्तिर्माहायशः ।

शम्बरो नमुचिश्चैव पुलोमा चेति विश्रुतः ॥ २२

असिलोमा च केशी च दुर्जयश्चैव दानवः ।

अयःशिरा अश्वशिरा अश्वशङ्कुश्च वीर्यवान् ॥ २३

तथा गगनमूर्धा च वेगवान्केतुमांश्च सः ।

ख्यातः स्थानात् ॥ ९ ॥ जघन्यजः पञ्चाज्जातः ॥ १६ ॥

स्वर्मानुराधोऽश्वपतिर्वृषपर्वाऽजकस्तथा ॥ २४
 अश्वग्रीवश्च सूक्ष्मश्च तुहुण्डश्च महाबलः ।
 इषुपादेकचक्रश्च विरूपाक्षहराहरौ ॥ २५
 निचन्द्रश्च निकुम्भश्च कुपटः कपटस्तथा ।
 शरभः शलभश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।
 एते ख्याता दनोर्वशे दानवाः परिकीर्तिताः ॥ २६
 अन्यौ तु खलु देवानां सूर्याचन्द्रमसौ स्मृतौ ।
 अन्यौ दानवमुख्यानां सूर्याचन्द्रमसौ तथा ॥ २७
 इमे च वंशाः प्रथिताः सत्ववन्तो महाबलाः ।
 दनुपुत्रा महाराज दश दानववंशजाः ॥ २८
 द्युकाक्षो मृतपो वीरः प्रलम्बनरकावपि ।
 वातापिः शकुतपनः शठश्चैव महासुरः ॥ २९
 गविष्ठश्च वनायुश्च दीर्घजिह्वश्च दानवः ।
 असङ्ख्येयाः स्मृतास्तेषां पुत्राः पौत्राश्च भारत ॥ ३०
 सिंहिका सृषुवे पुत्रं राहुं चन्द्रार्कमर्दनम् ।
 सुचन्द्रं चन्द्रहतरिं तथा चन्द्रप्रमर्दनम् ॥ ३१
 क्रूरस्वभावं क्रूरायाः पुत्रपौत्रमनन्तकम् ।
 गणः क्रोधवशो नाम क्रूरकर्माऽरिमर्दनः ॥ ३२
 दनायुषः पुनः पुत्राश्चत्वारोऽसुरपुंगवाः ।
 विश्वरो बलवीरौ च वृत्रश्चैव महासुरः ॥ ३३
 कालायाः प्रथिताः पुत्राः कालकल्पाः प्रहारिणः ।
 प्रविख्याता महावीर्या दानवेषु परन्तपाः ॥ ३४
 विनाशनश्च क्रोधश्च क्रोधहन्ता तथैव च ।
 क्रोधशत्रुस्तथैवान्ये कालकेया इति श्रुताः ॥ ३५
 असुराणामुपाध्यायः शुक्रस्तृप्तिमुतोऽभवत् ।
 ख्याताश्चोशनसः पुत्राश्चत्वारोऽसुरयाजकाः ॥ ३६
 लक्षा धरस्तथात्रिश्च द्वावन्यौ रौद्रकर्मिणौ ।
 तेजसा सूर्यसंकाशा ब्रह्मलोकपरायणाः ॥ ३७
 इत्येष वंशप्रभवः कथितस्ते तरस्विनाम् ।
 असुराणां सुराणां च पुराणे संश्रुतो मया ॥ ३८
 एतेषां यदपत्यं तु न शक्यं तदशेषतः ॥
 प्रसंख्यातुं महीपाल गुणभूतमनन्तकम् ॥ ३९
 साक्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च तथैव गरुडारुणौ ।

आरुणिर्वारुणिश्चैव वैनतेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ४०
 शेषोऽनन्तो वासुकिश्च तक्षकश्च भुजङ्गमः ।
 कूर्मश्च कुलिकश्चैव काद्रवेयाः प्रकीर्तिताः ॥ ४१
 भीमसेनोग्रसेनौ च सुपर्णो वरुणस्तथा ।
 गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चाश्च सप्तमः ॥ ४२
 सत्यवार्गर्केपर्णश्च प्रयुतश्चापि विश्रुतः ।
 भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्वविद्वशी ॥ ४३
 तथा शालिशिरा राजन्पर्जन्यश्च चतुर्दशः ।
 कलिः पञ्चदशस्तेषां नारदश्चैव षोडशः ॥
 इत्येते देवगन्धर्वा मौनेयाः परिकीर्तिताः ॥ ४४
 अथ प्रभूतान्यन्यानि कीर्तयिष्यामि भारत ।
 अनवद्यां मनुं वंशामसुरां मार्गेणप्रियाम् ॥ ४५
 अरूपां सुभगां मासीमिति प्राधा व्यजायत ।
 सिद्धः पूर्णश्च बर्हिश्च पूर्णायुश्च महायज्ञाः ॥ ४६
 ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णश्चैव सप्तमः ।
 विश्वावसुश्च मानुश्च सुचन्द्रो दशमस्तथा ॥ ४७
 इत्येते देवगन्धर्वाः प्राधेयाः परिकीर्तिताः ।
 इमं त्वप्सरसां वंशं विदितं पुण्यलक्षणम् ॥ ४८
 अरिष्टाऽसूत सुभगा देवी देवर्षितः पुरा ।
 अलम्बुषा मिश्रकेशी विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ॥ ४९
 अरुणा रक्षिता चैव रम्भा तद्वन्मनोरमा ।
 केशिनी च सुबाहुश्च सुरता सुरजा तथा ॥ ५०
 सुप्रिया चातिबाहुश्च विख्यातौ च हाहा हूहः ।
 तुम्बुरुश्चेति चत्वारः स्मृता गन्धर्वसत्तमाः ॥ ५१
 अमृतं ब्राह्मणा गावो गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 अपत्यं कपिलायास्तु पुराणे परिकीर्तितम् ॥ ५२
 इति ते सर्वभूतानां संभवः कथितो मया ।
 यथावत्संपरिख्यातो गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ ५३
 भुजंगानां सुपर्णानां रुद्राणां भरतां तथा ।
 गवां च ब्राह्मणानां च श्रीमतां पुण्यकर्मणाम् ॥ ५४
 आयुष्यश्चैव पुण्यश्च धन्यः श्रुतिसुखावहः ।
 श्रोतव्यश्चैव सततं श्राव्यश्चैवानसूयता ॥ ५५

इमं तु वंशं नियमेन यः पठे-
न्महात्मनां ब्राह्मणदेवसभिधौ ।

अपत्यलाभं लभते स पुष्कलं
श्रियं यशः प्रेत्य च शोभनां गतिम् ॥५६॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

कन्यादिवंशकथनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ब्रह्मणो मानसाः पुत्रा विदिताः षण्महर्षयः ।
एकादश सुताः स्थाणोः ख्याताः परमतेजसाः ॥ १ ॥
मृगव्याधश्च सर्पश्च निर्ऋतिश्च महायशः ।
अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परन्तपः ॥ २ ॥
दहनोऽथेश्वरश्चैव कपाली च महाद्युतिः ।
स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ ३ ॥
मरीचिरङ्गिरा अत्रिः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
षडेते ब्रह्मणः पुत्रा वीर्यवन्तो महर्षयः ॥ ४ ॥
त्रयस्त्वङ्गिरसः पुत्रा लोके सर्वत्र विश्रुताः ।
बृहस्पतिरुतथ्यश्च संवर्तश्च धृतव्रताः ॥ ५ ॥
अत्रेस्तु बहवः पुत्राः श्रूयन्ते मनुजाधिप ।
सर्वे वेदविदः सिद्धाः शान्तात्मानो महर्षयः ॥ ६ ॥
राक्षसाश्च पुलस्त्यस्य वानराः किन्नरास्तथा ।
यक्षाश्च मनुजव्याघ्र पुत्रास्तस्य च धीमतः ॥ ७ ॥
पुलहस्य सुता राजन्शरभाश्च प्रकीर्तिताः ।
सिंहाः किंपुरुषा व्याघ्रा क्रक्षा ईहामृगास्तथा ८ ॥
क्रतोः क्रतुसमाः पुत्राः पतङ्गसहचारिणः ।
विश्रुतास्त्रिषु लोकेषु सत्यव्रतपरायणाः ॥ ९ ॥
दक्षस्त्वजायताङ्गुष्ठादक्षिणाङ्गवानृषिः ।
ब्रह्मणः पृथिवीपालः शान्तात्मा सुमहातपाः १० ॥
वामादजायताङ्गुष्ठाद्धार्या तस्य महात्मनः ।
तस्यां पञ्चाशतं कन्याः स एवाजनयन्मुनिः ११ ॥
ताः सर्वास्त्वनवद्याङ्गवः कन्याः कमललोचनाः ।

ब्रह्मण इति षण्महर्षयः स्थाणुश्च सप्तमः इति बोध्यम् । तत्रादौ स्थाणुचतुर्ततिमेवाह एकादशेति । एकादश तथा रुद्राः स्थाणुश्चैव हि मानसाः इति पाठान्तरम् । अत्र स्थिरत्वात्स्थाणुर्ब्रह्मा ॥ १ ॥ बृहस्पतिरुतथ्यश्चेति पाठान्तरम् ॥ ५ ॥ ईहामृगाः वृकाः ॥ ८ ॥ पतङ्गसहचारिणः सूर्यसहचरा बालखिल्याः ॥ ९ ॥ नयने हा-

पुत्रिकाः स्थापयामास नष्टपुत्रः प्रजापतिः ॥ १२ ॥
ददौ स दश धर्माय सप्तविंशतिमिन्दवे ।
दिव्येन विधिना राजन्कश्यपाय त्रयोदश ॥ १३ ॥
नामतो धर्मपत्न्यस्ताः कीर्त्यमाना निबोध मे ।
कीर्तिर्लक्ष्मीर्भृतिर्मैधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया तथा १४ ॥
बुद्धिर्लज्जा मतिश्चैव पत्न्यो धर्मस्य ता दश ।
द्वाराण्येतानि धर्मस्य विहितानि स्वयंभुवा ॥ १५ ॥
सप्तविंशतिः सोमस्य पत्न्यो लोकस्य विश्रुताः ।
कालस्य नयने युक्ताः सोमपत्न्यः शुचिव्रताः १६ ॥
सर्वा नक्षत्रयोगिन्यो लोकयात्राविधानतः ।
पैतामहो मुनिर्देवस्तस्य पुत्रः प्रजापतिः ।
तस्याष्टौ वसवः पुत्रास्तेषां वक्ष्यामि विस्तरम् १७ ॥
धरो ध्रुवश्च सोमश्च अहश्चैवानिलोऽनलः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १८ ॥
धूम्रायास्तु धरः पुत्रो ब्रह्मविद्यो ध्रुवस्तथा ।
चन्द्रमास्तु मनस्विन्याः श्वासायाः श्वसनस्तथा १९ ॥
रतायाश्चाप्यहः पुत्रः शाण्डिल्याश्च हुताशनः ।
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च प्रभातायाः सुतौ स्मृतौ ॥ २० ॥
धरस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा ।
'आपस्य पुत्रो वैतण्ड्यः श्रमः शान्तो मुनिस्तथा' ।
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः ॥ २१ ॥
सोमस्य तु सुतो वर्चा वर्चस्वी येन जायते ।
मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्तथा ॥ २२ ॥
अहः सुतस्तथा ज्योतिः शमः शान्तस्तथा मुनिः ।

पने ॥ १६ ॥ नक्षत्रयोगिन्यो नक्षत्रनामयुक्ताः । विधानतः विधानार्थमभवन् । पैतामहो देवो धर्मः पितामहस्तान्जातलात् । तस्य पितामहस्य पुत्रो दक्षः तदङ्गुष्ठाज्जातलात् । तस्य संबन्धिनी बहूनाम्री कन्या तस्यां धर्माद्वसवोऽष्टौ जाता इत्यर्थः । वसोस्तु वसवः पुत्रा इत्यन्यत्रोक्तेः ॥ १७ ॥ धूम्राया इति वसोरेव धूम्रादी-

अग्नेः पुत्रः कुमारस्तु श्रीमाञ्छरवणालयः ॥ २३
 तस्य शास्त्रो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः ।
 कृत्तिकाभ्युपपत्तेश्च कार्तिकेय इति स्मृतः ॥ २४
 अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः ।
 अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ॥ २५
 प्रत्युषस्य विदुः पुत्रमृषिं नाम्नाऽथ देवलम् ।
 द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ मनीषिणौ ।
 बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्मवादिनी ॥ २६
 योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचचार ह ।
 प्रभासस्य तु भार्या सा वसूनामष्टमस्य ह ॥ २७
 विश्वकर्मा महाभागो जज्ञे शिल्पप्रजापतिः ।
 कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वर्धकिः ॥ २८
 भूषणानां च सर्वेषां कर्ता शिल्पवतां वरः ।
 यो दिव्यानि विमानानि त्रिदशानां चकार ह ॥ २९
 मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं महात्मनः ।
 पूजयन्ति च यं नित्यं विश्वकर्माणमव्ययम् ॥ ३०
 स्तनं तु दक्षिणं भित्त्वा ब्रह्मणो नरविग्रहः ।
 निःसृतो भगवान्धर्मः सर्वलोकसुखावहः ॥ ३१
 त्रयस्तस्य जराः पुत्राः सर्वभूतमनोहराः ।
 शमः कामश्च हर्षश्च तेजसा लोकधारिणः ॥ ३२
 कामस्य तु रतिर्भार्या शमस्य प्राप्तिरङ्गना ।
 नन्दा तु भार्या हर्षस्य शासु लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३३
 मरीचेः कश्यपः पुत्रः कश्यपस्य सुरासुराः ।
 जज्ञिरे नृपशार्दूल लोकानां प्रभवस्तु सः ॥ ३४
 त्वाष्ट्री तु सवितुर्भार्या बडवारूपधारिणी ।
 असूयत महाभागा सान्तरिक्षेऽश्विनावुभौ ॥ ३५
 द्वादशैवादितेः पुत्राः शक्रमुख्या नराधिप ।
 तेषामवरजो विष्णुर्यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ ३६
 त्रयस्त्रिंशत् इत्येते देवास्तेषामहं तव ।
 अन्वयं संप्रवक्ष्यामि पक्षैश्च कुलतो गणान् ॥ ३७
 रुद्राणामपरः पक्षः साध्यानां मरुतां तथा ।

वसूनां भार्गवं विद्याद्विश्वेदेवास्तथैव च ॥ ३८
 वैनतेयस्तु गरुडो बलवानरुणस्तथा ।
 बृहस्पतिश्च भगवानादित्येष्वेव गण्यते ॥ ३९
 अश्विनौ गुह्यकान्विद्धि सर्वौषध्यस्तथा पशून् ।
 एते देवगणा राजन्कीर्तितास्तेऽनुपूर्वशः ॥ ४०
 यान्कीर्तयित्वा मनुजः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्सृगुः ॥ ४१
 भृगोः पुत्रः कविर्विद्वाञ्छुकः कविमुतो ग्रहः ।
 त्रैलोक्यप्राणयात्रार्थं वर्षावर्षे भयाभये ।
 स्वयंभुवा नियुक्तः सन्भुवनं परिधावति ॥ ४२
 योगाचार्यो महाबुद्धिर्देत्यानामभवद्गुरुः ।
 सुराणां चापि मेधावी ब्रह्मचारी यतव्रतः ॥ ४३
 तस्मिन्निधुक्ते विधिना योगक्षेमाय भार्गवे ।
 अन्यमुत्पादयामास पुत्रं भृगुरनिन्दितम् ॥ ४४
 च्यवनं दीप्तपत्तं धर्मात्मानं यशस्विनम् ।
 यः स रोषाक्युतो गर्भान्मातुर्मोक्षाय भारत ॥ ४५
 आरुपी तु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः ।
 और्वस्तस्यां समभवदरुं भित्त्वा महायशः ॥ ४६
 महातेजा महावीर्यो बाल एव गुणैर्युतः ।
 ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ ४७
 जमदग्नेस्तु चत्वार आसन्पुत्रा महात्मनः ।
 रामस्तेषां जघन्योऽभूदजघन्यैर्गुणैर्युतः ।
 सर्वशस्त्रेषु कुशलः क्षत्रियान्तकरो वशी ॥ ४८
 और्वस्थासीत्पुत्रशतं जमदग्निपुरोगमम् ।
 तेषां पुत्रसहस्राणि बभूवुर्भूवि विस्तरः ॥ ४९
 द्वौ पुत्रौ ब्रह्मणस्त्वन्यौ ययोस्तिष्ठति लक्षणम् ।
 लोके धाता विधाता च यौ स्थितौ मनुना सह ॥ ५०
 तयोरेव स्वसा देवी लक्ष्मीः पद्मगृहा शुभा ।
 तस्यास्तु मानसाः पुत्रास्तुरगा व्योमचारिणः ५१
 वरुणस्य भार्या या ज्येष्ठा शुक्रादेवी व्यजायत ।
 तस्याः पुत्रं बलं विद्धि सुरां च सुरनन्दिनीम् ५२

नि नामान्तराणि कल्पमेवात् । अन्या एता न दक्षकन्या इति वा
 ॥ १९ ॥ कृत्तिकानां षण्णां मातृत्वेनाभ्युपपत्तेरङ्गीकारात्
 ॥ २४ ॥ बडवा अश्वा अन्तरिक्षे अश्विनावसूत नासिकायां शुक्र-
 प्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ त्रयस्त्रिंशत् अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वाद-

शादित्याः प्रजापतिश्च षष्ट्यकारश्च ॥ ३७ ॥ योगाचार्य इति ।
 चापीव्यस्तौ । सुराणामपि च गुरुरिति संबन्धः । देवानां गुरुदेव यो-
 गाचार्यो योगबलेन कायद्वयं कृत्वा देत्यानामन्याचार्योऽभवद्वि-
 लयः ॥ ४३ ॥

प्रजानामन्नकामानामन्योन्यपरिभक्षणात् ।
 अधर्मस्तत्र संजातः सर्वभूतविनाशकः ॥ ५३
 तस्यापि निर्ऋतिर्भार्या नैर्ऋता येन राक्षसाः ।
 घोरास्तस्यास्त्रयः पुत्राः पापकर्मरताः सदा ॥ ५४
 भयो महाभयश्चैव मृत्युर्भूतान्तकस्तथा ।
 न तस्य भार्या पुत्रो वा कश्चिदस्त्यन्तको हि सः ॥ ५५
 कार्की श्येनी तथा भासी धृतराष्ट्री तथा शुकीम् ।
 ताम्रा तु सुषुवे देवी पञ्चैता लोकविश्रुताः ॥ ५६
 उल्कान्मुषुवे कार्की श्येनी श्येनान्व्यजायत ।
 भासी भासानजनयद्दृष्ट्राश्चैव जनाधिप ॥ ५७
 धृतराष्ट्री तु हंसाश्च कलहंसाश्च सर्वशः ।
 चक्रवाकाश्च भद्रा तु जनयामास सैव तु ॥ ५८
 शुकी च जनयामास शुकानेव यशस्विनी ।
 कल्याणगुणसंपन्ना सर्वलक्षणपूजिता ॥ ५९
 नव क्रोधवशा नारीः प्रजज्ञे क्रोधसंभवाः ।
 मृगी च मृगमन्दा च हरी भद्रमना अपि ॥ ६०
 मातङ्गी त्वथ शार्दूली श्वेता सुरभिरेव च ।
 सर्वलक्षणसंपन्ना सुरसा चैव भागिनी ॥ ६१
 अपत्यं तु मृगाः सर्वे मृग्या नरवरोत्तम ।
 क्रक्षाश्च मृगमन्दायाः समराश्च परंतप ॥ ६२
 ततस्तैरावतं नागं जज्ञे भद्रमनाः सुतम् ।
 ऐरावतः सुतस्तस्या देवनागो महागजः ॥ ६३
 हर्षाश्च हरयोऽपत्यं वानराश्च तरस्विनः ।
 गोलकूलाश्च भद्रं ते हर्षाः पुत्रान्प्रचक्षते ॥ ६४
 प्रजज्ञे त्वथ शार्दूली सिंहान्व्याघ्राननेकशः ।

द्वीपिनश्च महासत्वान्सर्वानेव न संशयः ॥ ६५
 मातङ्गपि च मातङ्गानपत्यानि नराधिप ।
 दिशं गजं तु श्वेताख्यं श्वेताञ्जनयदाशुगम् ॥ ६६
 तथा दुहितरौ राजन्सुरभिर्वै व्यजायत ।
 रोहिणी चैव भद्रं ते गन्धर्वी तु यशस्विनी ॥ ६७
 विमलामपि भद्रं ते अनलामपि भारत ।
 रोहिण्यां जज्ञिरे गावो गन्धर्व्यां वाजिनः सुताः ॥ ६८
 शरायाः कन्यका जातास्त्रिषः कमललोचनाः ।
 वनस्पतीनां वृक्षाणां वीरुधां चैव मातरः ॥ ६९
 लतारुहे च द्वे प्रोक्ते वीरुधां चैव ताः स्मृताः ।
 गृह्णन्ति ये विना पुष्पं फलानि तरवः पृथक् ॥ ७०
 लतासुतास्ते विज्ञेयास्तानेवाहुर्वनस्पतीन् ।
 पुष्पैः फलग्रहान्वृक्षान् रुहायाः प्रसवं विदुः ॥ ७१
 लतागुल्मानि वृक्षाश्च त्वक्सारतृणजन्तवः ।
 वीरुधो याः प्रजास्तस्यास्तत्र वंशः समाप्यते ॥ ७२
 सप्तपिण्डफलान्वृक्षाननलापि व्यजायत ॥ ७३
 अनलायाः शुकी पुत्री कंकस्तु सुरसामुतः ।
 अरुणस्य भार्या श्येनी तु वीर्यवन्तौ महाबलौ ॥ ७४
 संपाति जनयामास वीर्यवन्तं जटायुषम् ।
 सुरसाञ्जनयन्नागान्कद्रूः पुत्रांस्तु पन्नगान् ॥ ७५
 द्वौ पुत्रौ विनतायास्तु विख्यातौ गरुडारुणौ ।
 इत्येष सर्वभूतानां महतां मनुजाधिप ।
 प्रभवः कीर्तितः सम्यग्भ्यामतिमतां वर ॥ ७६
 यै श्रुत्वा पुरुषः सम्यग्भुक्तो भवति पाप्मनः ।
 सर्वज्ञतां च लभते रतिमय्यां च विन्दति ॥ ७७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

जरासन्धादीनां संभवः ॥ १ ॥ द्रोणादीनां संभवः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रादीनां संभवः ॥ ३ ॥ दुर्योधनादीनां संभवः ॥ ४ ॥
 युधिष्ठिरादीनां संभवः ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नादीनां संभवः ॥ ६ ॥ पृथाचरित्रं । कर्णोत्पत्तिश्च ॥ ७ ॥ बलरात्रादीनां सं-
 भवः ॥ ८ ॥ द्रौपदीसंभवः ॥ ९ ॥ कुन्तीमाश्रयोः संभवः ॥ १० ॥

जनमेजय उवाच ।

देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।

पिण्डफलान्सप्त । सर्जुरतालहिताला ताली सर्जुरिका तथा । गुवा-
 का नारिकेलश्च सप्त पिण्डफला इमाः इत्युक्तरूपान् । इह पुराणा-

सिंहव्याघ्रमृगाणां च पन्नगानां पतत्रिणाम् ॥ १

अन्येषां चैव भूतानां संभवं भगवन्नहम् ।

न्तरविरोधो नामभेदात्कल्पभेदाद्व्यपनेयः ॥ ७३ ॥ सप्तपष्ठि-
 तमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन मानुषेषु महात्मनाम् ।
 जन्म कर्म च भूतानामेतेषामनुपूर्वशः ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 मानुषेषु मनुष्येन्द्र संभूता ये दिवौकसः ।
 प्रथमं दानवाश्चैव तांस्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥ ३
 विप्रचित्तिरिति ख्यातो य आसीद्दानवर्षभः ।
 जरासन्ध इति ख्यातः स आसीन्मनुजर्षभः ॥ ४
 दितेः पुत्रस्तु यो राजन्निहर्ष्यकशिपुः स्मृतः ।
 स जज्ञे मानुषे लोके शिशुपालो नरर्षभः ॥ ५
 संहाद इति विख्यातः प्रहादस्यानुजस्तु यः ।
 स शल्य इति विख्यातो जज्ञे बाहीकपुङ्गवः ॥ ६
 अनुहादस्तु तेजस्वी योऽभूत्ख्यातो जघन्यजः ।
 धृष्टकेतुरिति ख्यातः स बभूव नरेश्वरः ॥ ७
 यस्तु राजञ्जिबिर्नाम दैतेयः परिकीर्तितः ।
 द्रुम इत्यभिविख्यातः स आसीद्भुवि पार्थिवः ८
 चाष्कलो नाम यस्तेषामासीदसुरसत्तमः ।
 भगदत्त इति ख्यातः स जज्ञे पुरुषर्षभः ॥ ९
 अयःशिरा अश्वशिरा अयःशङ्खश्च वीर्यवान् ।
 तथा गगनमूर्धा च वेमवांश्चात्र पञ्चमः ॥ १०
 पञ्चैते जज्ञिरे राजन्वीर्यवन्तो महासुराः ।
 केकयेषु महात्मानः पार्थिवर्षभसत्तमाः ।
 केतुमानिति विख्यातो यस्ततोऽन्यः प्रतापवान् ॥ ११
 अमितौजा इति ख्यातः सोऽग्रकर्मा नराधिपः ।
 स्वर्मानुरिति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ॥ १२
 उग्रसेन इति ख्यात उग्रकर्मा नराधिपः ।
 यस्त्वश्व इति विख्यातः श्रीमानासीन्महासुरः ॥ १३
 अश्लोको नाम राजाऽभून्महावीर्योऽपराजितः ।
 तस्मादवरजो यस्तु राजञ्जिबपतिः स्मृतः ॥ १४
 दैतेयः सोऽभवद्राजा हार्दिक्यो मनुजर्षभः ।
 वृषपर्वेति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ॥ १५
 दीर्घप्रज्ञ इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 अजकस्त्ववरो राजन्य आसीद्वृषपर्वणः ॥ १६
 स शाल्व इति विख्यातः पृथिव्यामभवन्नृपः ।
 अश्वग्रीव इति ख्यातः सत्ववान्यो महासुरः ॥ १७

रोचमान इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 सूक्ष्मस्तु मतिमात्राजन्कीर्तिमान्यः प्रकीर्तितः ॥
 बृहद्रथ इति ख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ।
 तुहुण्ड इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ॥ १९
 सेनाबिन्दुरिति ख्यातः स बभूव नराधिपः ।
 इषुमाश्राम यस्तेषामसुराणां बलाधिकः ॥ २०
 नगजिन्नाम राजासीद्भुवि विख्यातविक्रमः ।
 एकचक्र इति ख्यात आसीद्यस्तु महासुरः ॥ २१
 प्रतिबिन्ध्य इति ख्यातो बभूव प्रथितः क्षितौ ।
 विरूपाक्षस्तु दैतेयश्चित्रयोधो महासुरः ॥ २२
 चित्रधर्मेति विख्यातः क्षितावासीत्स पार्थिवः ।
 हरस्त्वरिहरो वीर आसीद्यो दानवोत्तमः ॥ २३
 सुबाहुरिति विख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ।
 अहरस्तु महातेजाः शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ २४
 बाहिको नाम राजा स बभूव प्रथितः क्षितौ ।
 निचन्द्रश्चन्द्रवक्रस्तु य आसीदसुरोत्तमः ॥ २५
 मुञ्जकेश इति ख्यातः श्रीमानासीत्स पार्थिवः ।
 निकुम्भस्त्वजितः संख्ये महामतिरजायत ॥ २६
 भूमौ भूमिपतिश्चेष्टो देवाधिप इति स्मृतः ।
 शरभो नाम यस्तेषां दैतेयानां महासुरः ॥ २७
 पौरवो नाम राजर्षिः स बभूव नरोत्तमः ।
 कुपटस्तु महावीर्यः श्रीमात्राजन्महासुरः ॥ २८
 सुपार्श्व इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे महीपतिः ।
 कपटस्तु राजत्राजर्षिः क्षितौ जज्ञे महासुरः ॥ २९
 पार्वतेय इति ख्यातः काञ्चनाचलसन्निभः ।
 द्वितीयः शलभस्तेषामसुराणां बभूव ह ॥ ३०
 प्रहादो नाम बाहीकः स बभूव नराधिपः ।
 चन्द्रस्तु दितिजश्चेष्टो लोके ताराधिपोपमः ॥ ३१
 चन्द्रधर्मेति विख्यातः काम्बोजानां नराधिपः ।
 अर्क इत्यभिविख्यातो यस्तु दानवपुङ्गवः ॥ ३२
 ऋषिको नाम राजर्षिर्बभूव नृपसत्तमः ।
 मृतपा इति विख्यातो य आसीदसुरोत्तमः ॥ ३३
 पश्चिमानूपकं विद्धि तं नृपं नृपसत्तम ।
 गविष्ठस्तु महातेजा यः प्रख्यातो महासुरः ॥ ३४

द्रुमसेन इति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 मयूर इति विख्यातः श्रीमान्यस्तु महासुरः ॥ ३५
 स विश्व इति विख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ।
 सुपर्ण इति विख्यातस्तस्मादवरजस्तु यः ॥ ३६
 कालकीर्तिरिति ख्यातः पृथिव्यां सोऽभवन्नृपः ।
 चन्द्रहन्तेति यस्तेषां कीर्तितः प्रवरोऽसुरः ॥ ३७
 शुनको नाम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ।
 विनाशनस्तु चन्द्रस्य य आख्यातो महासुरः ३८
 जानकिर्नाम विख्यातः सोऽभवन्मनुजाधिपः ।
 दीर्घजिह्वस्तु कौरव्य य उक्तो दानवर्षभः ॥ ३९
 काशिराजः स विख्यातः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 ग्रहं तु सुषुवे यं तु सिंहिकार्केन्दुमर्दनम् ।
 स काथ इति विख्यातो बभूव मनुजाधिपः ॥ ४०
 दनायुषस्तु पुत्राणां चतुर्णां प्रवरोऽसुरः ।
 विश्वरो नाम तेजस्वी वसुमित्रो नृपः स्मृतः ॥ ४१
 द्वितीयो विश्वराघस्तु नराधिप महासुरः ।
 पाण्ड्यराष्ट्राधिप इति विख्यातः सोऽभवन्नृपः ४२
 बली वीर इति ख्यातो यस्त्वासीदसुरोत्तमः ।
 यौण्ड्यात्स्यक इत्येवं बभूव स नराधिपः ॥ ४३
 वृत्र इत्यभिविख्यातो यस्तु राजन्महासुरः ।
 मणिमात्राम राजर्षिः स बभूव नराधिपः ॥ ४४
 क्रोधहन्तेति यस्तस्य बभूवावरजोऽसुरः ।
 दण्ड इत्यभिविख्यातः स आसीन्नृपतिः क्षितौ ४५
 क्रोधवर्धन इत्येवं यस्त्वन्यः परिकीर्तितः ।
 दण्डधार इति ख्यातः सोऽभवन्मनुजर्षभः ॥ ४६
 कालेयानां तु ये पुत्रास्तेषामष्टौ नराधिपाः ।
 जज्ञिरे राजशार्दूल शार्दूलसमविक्रमाः ॥ ४७
 मगधेषु जयत्सेनस्तेषामासीत्स पार्थिवः ।
 अष्टानां प्रवरस्तेषां कालेयानां महासुरः ॥ ४८
 द्वितीयस्तु ततस्तेषां श्रीमान्हरिहयोपमः ।
 अपराजित इत्येवं स बभूव नराधिपः ॥ ४९
 तृतीयस्तु महातेजा महामायो महासुरः ।
 निषादाधिपतिर्जज्ञे भुवि भीमपराक्रमः ॥ ५०
 तेषामन्यतमो यस्तु चतुर्थः परिकीर्तितः ।

श्रेणिमानिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ५१
 पञ्चमस्त्वभवत्तेषां प्रवरो यो महासुरः ।
 महौजा इति विख्यातो बभूवेह परन्तपः ॥ ५२
 षष्ठस्तु मतिमान्यो वै तेषामासीन्महासुरः ।
 अमीरुरिति विख्यातः क्षितौ राजर्षिसत्तमः ५३
 समुद्रसेनस्तु नृपस्तेषामेवामवद्वणात् ।
 विश्रुतः सागरान्तायां क्षितौ धर्मार्थतत्त्ववित् ५४
 बृहन्नामाष्टमस्तेषां कालेयानां नराधिप ।
 बभूव राजा धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥ ५५
 कुक्षिस्तु राजन्विख्यातो दानवानां महाबलः ।
 पार्वतीय इति ख्यातः काञ्चनाचलसन्निभः ॥ ५६
 कथनश्च महावीर्यः श्रीमात्राजा महासुरः ।
 सूर्याक्ष इति विख्यातः क्षितौ जज्ञे महीपतिः ५७
 असुराणां तु यः सूर्यः श्रीमांश्चैव महासुरः ।
 दरदो नाम बाहीको वरः सर्वमहीक्षिताम् ॥ ५८
 गणः क्रोधवशो नाम यस्ते राजन्प्रकीर्तितः ।
 ततः संजज्ञिरे वीराः क्षिताविह नराधिपाः ॥ ५९
 मद्रकः कर्णवेष्टश्च सिद्धार्थः कीटकस्तथा ।
 सुवीरश्च सुबाहुश्च महावीरोऽथ बाहिकः ॥ ६०
 क्रथो विचित्रः सुरथः श्रीमान्नीलश्च भूमिपः ।
 चीरवासाश्च कौरव्य भूमिपालश्च नामतः ॥ ६१
 दन्तवक्रश्च नामासीदुर्जयश्चैव दानवः ।
 रुक्मी च नृपशार्दूलो राजा च जनमेजयः ॥ ६२
 आषाढो वायुवेगश्च भूरिजेजास्तथैव च ।
 एकलव्यः सुमित्रश्च वाटधानोऽथ गोमृत्खः ॥ ६३
 कारुषकाश्च राजानः क्षेमधूर्तिस्तथैव च ।
 श्रुतायुरुद्रहश्चैव बृहत्सेनस्तथैव च ॥ ६४
 क्षेमोग्रतीर्थः कुहरः कलिङ्गेषु नराधिपः ।
 मतिमांश्च मनुष्येन्द्र ईश्वरश्चेति विश्रुतः ॥ ६५
 गणात्क्रोधवशादेष राजपूगोऽभवत्क्षितौ ।
 जातः पुरा महाभागो महाकीर्तिर्महाबलः ॥ ६६
 कालनेमिरिति ख्यातो दानवानां महाबलः ।
 स कंस इति विख्यात उग्रसेनमुतो बली ॥ ६७
 यस्त्वासीदेवको नाम देवराजसमवृत्तिः ।

स गन्धर्वपतिर्मुख्यः क्षितौ जज्ञे नराधिपः ॥६८
 बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्देवर्षेर्विद्धि भारत ।
 अंशाद्रोणं समुत्पन्नं भारद्वाजमयोनिजम् ॥ ६९
 धन्विनां नृपशार्दूल यः सर्वास्त्रविदुत्तमः ।
 महाकीर्तिर्महातेजाः स जज्ञे मनुजेश्वर ॥ ७०
 धनुर्वेदे च वेदे च यं तं वेदविदो विदुः ।
 हरिष्टं चित्रकर्माणं द्रोणं स्वकुलवर्धनम् ॥ ७१
 महादेवान्तकाभ्यां च कामात्क्रोधाच्च भारत ।
 एकलमुपसंपद्य जज्ञे शूरः परन्तपः ॥ ७२
 अश्वत्थामा महावीर्यः शत्रुपक्षभयाचहः ।
 वीरः कमलपत्राक्षः क्षितावासीन्नराधिपः ॥ ७३
 जज्ञिरे वसवस्त्वष्टौ गङ्गायां शन्तनोः सुताः ।
 वसिष्ठस्य च शापेन नियोगाद्वासवस्य च ॥ ७४
 तेषामवरजो भीष्मः कुरुणामभयङ्करः ।
 मतिमान्वेदेविद्वान्मी शत्रुपक्षध्वङ्करः ॥ ७५
 जामदग्न्येन रामेण सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
 योऽयुध्यत महातेजा भार्गवेण महात्मना ॥ ७६
 यस्तु राजन्कृपो नाम ब्रह्मर्षिरभवत्क्षितौ ।
 रुद्राणां तु गणाद्विद्धि संभूतमतिपौरुषम् ॥ ७७
 शकुनिर्नाम यस्त्वासीद्राजा लोके महारथः ।
 द्वापरं विद्धि तं राजन्संभूतमरिमर्दनम् ॥ ७८
 सात्यकिः सत्यसन्धश्च योऽसौ वृष्णिकुलोद्बहः ।
 पक्षात्स जज्ञे मरुतां देवानामरिमर्दनः ॥ ७९
 नृपदश्चैव राजर्षिस्तत एवामवद्रणात् ।
 मानुषे नृप लोकेऽस्मिन्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ८०
 ततश्च कृतवर्माणं विद्धि राजञ्जनाधिपम् ।
 तमप्रतिमकर्माणं क्षत्रियर्षभसत्तमम् ॥ ८१
 मरुतां तु गणाद्विद्धि संजातमरिमर्दनम् ।
 विराटं नाम राजानं परराष्ट्रप्रतापनम् ॥ ८२
 अरिष्टायास्तु यः पुत्रो हंस इत्यभिविश्रुतः ।
 स गन्धर्वपतिर्जज्ञे कुरुवंशविवर्धनः ॥ ८३
 धृतराष्ट्र इति ख्यातः कृष्णद्वैपायनात्मजः ।
 दीर्घबाहुर्महातेजाः प्रह्लाचक्षुर्नराधिपः ॥ ८४
 मातुर्दाषादपेः क्रोपादन्ध एव व्यजायत ॥ ८४

‘मरुतां तु गणादीरः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 पाण्डुर्जज्ञे महाबाहुस्तव पूर्वपितामहः ।’
 तस्यैवावरजो आता महासतो महाबलः ॥ ८५
 धर्मात्तु सुमहाभागं पुत्रं पुत्रवतां वरम् ।
 विदुरं विद्धि तं लोके जातं बुद्धिमतां वरम् ॥ ८६
 कलेशस्तु संजज्ञे भुवि दुर्योधनो नृपः ।
 दुर्बुद्धिर्दुर्मतिश्चैव कुरुणामयशस्करः ॥ ८७
 जगतो यस्तु सर्वस्य विदिष्टः कलिपूरुषः ।
 यः सर्वा घातयामास पृथिवीं पृथिवीपते ॥ ८८
 उद्दीपितं येन वैरं भूतान्तकरणं महत् ।
 पौलस्त्या आतरश्चास्य जज्ञिरे मनुजेष्विह ॥ ८९
 शतं दुःशासनादीनां सर्वेषां क्रूरकर्मणाम् ।
 दुर्मुखो दुःसहश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ९०
 दुर्योधनसहायास्ते पौलस्त्या भरतर्षभ ।
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ॥ ९१
 जनमेजय उवाच ।
 ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेषां नामधेयानि वा विभो ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्येण कीर्तय ॥ ९२
 वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 दुःसेहो दुःशैलश्चैव दुर्मुखश्च तथापरः ॥ ९३
 विविशंतिर्विकर्णश्च जलसन्धः सुलोचनः ।
 विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रघर्षणः ॥ ९४
 दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ।
 चत्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्राङ्गदश्च ॥ ९५
 दुर्मदो दुष्प्रहर्षश्च विवित्सुर्विकटः समः ।
 ऊर्णनाभः पद्मनाभस्तथा नन्दोपनन्दकौ ॥ ९६
 सेनापतिः सुषेणश्च कुण्डोदरमहोदरौ ।
 चित्रबाहुश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विरोचनः ॥ ९७
 अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रचापसुकुण्डलौ ।
 भीमवेगो भीमबलो बलाकी भीमविक्रमः ॥ ९८
 उग्रायुधो भीमशरः कनकायुर्दृढायुधः ।
 दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ ९९
 जरासन्धो दृढसन्धः सत्यसन्धः सहस्रबाहुः ।

उग्रश्रवा उग्रसेनः क्षेममूर्तिस्तथैव च ॥ १००

अपराजितः पण्डितको विशालाक्षो दुराधनः ॥ १०१

दृढहस्तः सुहस्तश्च वातवेगसुवर्चसौ ।

आदित्यकेतुर्वह्वाशी नागदत्तानुयायिनौ ॥ १०२

कवची निषङ्गी दण्डी दण्डधारो धनुर्ग्रहः ।

उग्रो भीमरथो वीरो वीरबाहुरलोलुपः ॥ १०३

अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथश्च यः ।

अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी दीर्घलोचनः ॥ १०४

दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोरुः कनकाङ्गदः ।

कुण्डजश्चित्रकक्षैव दुःशला च शताधिका ॥ १०५

वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च धार्तराष्ट्रः शताधिकः ।

एतदेकशतं राजन्कन्या चैका प्रकीर्तिता ॥ १०६

नामधेयानुपूर्व्या च ज्येष्ठानुज्येष्ठतां विदुः ।

सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १०७

सर्वे वेदविदश्चैव राजञ्छास्त्रे च पारगाः ।

सर्वे सङ्ग्रामविद्यासु विद्याभिजनशोभिनः ॥ १०८

सर्वेषामनुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।

दुःशलां समये राजसिन्धुराजाय कौरवः ॥ १०९

जयद्रथाय प्रददौ सौबलानुमते तदा ।

धर्मस्त्रांशं तु राजानं विद्धि राजन्युधिष्ठिरम् ॥ ११०

भीमसेनं तु वातस्य देवराजस्य चार्जुनम् ।

अश्विनोस्तु तथैवांशौ रूपेणाप्रतिमौ भुवि ॥ १११

नकुलः सहदेवश्च सर्वभूतमनोहरौ ।

यस्तु वर्चा इति ख्यातः सोमपुत्रः प्रतापवान् ॥ ११२

सोऽभिमन्युर्बृहत्कीर्तिरर्जुनस्य सुतोऽभवत् ।

यस्यावतरणे राजन्सुरान्सोमोऽब्रवीदिदम् ॥ ११३

नाहं दद्यां प्रियं पुत्रं मम प्राणैर्गरीयसम् ।

समयः क्रियतामेष न शक्यमतिवर्तितुम् ॥ ११४

शूरकार्यं हि नः कार्यमसुराणां क्षितौ वधः ।

तत्र यास्यत्ययं वर्चा न च स्थास्यति वै चिरम् ॥ ११५

ऐन्द्रिर्नरस्तु भविता यस्य नारायणः सखा ।

सोर्जुनेत्यभिर्विख्यातः पाण्डोः पुत्रः प्रतापवान् ॥

तस्यायं भविता पुत्रो बालो भुवि महारथः ।

ततः षोडशवर्षाणि आस्यत्यभिरसत्तमाः ॥ ११७

अस्य षोडशवर्षस्य स सङ्ग्रामो भविष्यति ।

यत्रांशा वः करिष्यन्ति कर्म वीरनिषूदनम् ॥ ११८

नरनारायणाभ्यां तु स सङ्ग्रामो विनाकृतः ।

चक्रव्यूहं समास्थाय बोधयिष्यन्ति वः सुराः ॥ ११९

विमुखाञ्छात्रवान्सर्वान्कारयिष्यति मे सुतः ।

बालः प्रविश्य च व्यूहमभेद्यं निचरिष्यति ॥ १२०

महारथानां वीराणां कदनं च करिष्यति ।

सर्वेषामेव शत्रूणां चतुर्थांशं नयिष्यति ॥ १२१

दिनार्धेन महाबाहुः प्रेतराजपुरं प्रति ।

ततो महारथैर्वीरैः समेत्य बहुशो रणे ॥ १२२

दिनक्षये महाबाहुर्मया भूयः समेध्यति ।

एकं वंशकरं पुत्रं वीरं वै जनयिष्यति ॥ १२३

प्रनष्टं भारतं वंशं स भूयो धारयिष्यति ।

वैशंपायन उवाच ।

एतत्सोमवचः श्रुत्वा तथास्तिथिं दिवौकसः ॥ १२४

प्रत्यूचुः सहिताः सर्वे ताराधिपमपूजयन् ।

एवं ते कथितं राजंस्तव जन्म पितुः पितुः ॥ १२५

अग्नेर्भागं तु विद्धि त्वं घृष्टद्युम्नं महारथम् ।

शिशुण्डिनमथो राजंस्त्रीपूर्वं विद्धि राक्षसम् ॥ १२६

द्रौपदेयाश्च ये पञ्च बभूवुर्भरतर्षभ ।

विश्वान्देवगणान्विद्धि संजातान्भरतर्षभ ॥ १२७

प्रतिविन्ध्यः सुतसोमः श्रुतकीर्तिस्तथापरः ।

नाकुलिस्तु शतानीकः श्रुतसेनश्च वीर्यवान् ॥ १२८

शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ।

तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणासदृशी भुवि ॥ १२९

पितुः स्वस्तीयपुत्राय सोऽनपत्याय वीर्यवान् ।

अग्रमग्रे प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यस्य वै तदा ॥ १३०

अग्रजातेति तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकाङ्क्षया ।

अददत्कुन्तिभोजाय स तां दुहितरं तदा ॥ १३१

सा नियुक्ता पितुर्गृहे ब्राह्मणातिथिपूजने ।

उग्रं पर्यचरद्दोरं ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ १३२

निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वीरसं विदुः ।

तमुग्रं संसितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ॥ १३३

तुष्टोऽभिचारसंयुक्तमाचक्षे यथाविधि ।

उवाच चैनां भगवान्प्रीतोऽसि सुभगे तव ॥ १३४

यं यं देवं तमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 तस्य तस्य प्रसादाच्च देवि पुत्राञ्जनिष्यसि ॥ १३५
 एवमुक्ता च सा बाला तदा कौतूहलान्विता ।
 कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ॥ १३६
 प्रकाशकर्ता भगवांस्तस्यां गर्भं दधौ तदा ।
 अजीजनत्सुतं चास्यां सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ १३७
 सकुण्डलं सकवचं देवगर्भं श्रियान्वितम् ।
 दिवाकरसमं दीप्त्या चारुसर्वाङ्गभूषितम् ॥ १३८
 निगूहमाना जातं वै बन्धुपक्षमया तदा ।
 उत्ससर्ज जले कुन्ती तं कुमारं यशस्विनम् ॥ १३९
 तद्युत्सृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायशः ।
 राधायाः कल्पयामास पुत्रं सोऽधिरथस्तदा ॥ १४०
 चक्रतुर्नामधेयं च तस्य बालस्य तावुभौ ।
 दंपती वसुषेणेति दिक्षु सर्वासु विश्रुतम् ॥ १४१
 संवर्धमानो बलवान्सर्वास्त्रेषूत्तमोऽभवत् ।
 वेदाङ्गानि च सर्वाणि जजाप जपतां वरम् ॥ १४२
 यस्मिन्काले जपन्नास्ते धीमान्सत्यपराक्रमः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्तस्मिन्काले महात्मनः ॥ १४३
 तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थे भूतभावनः ।
 ययाचे कुण्डले वीरं कवचं च सहाङ्गजम् ॥ १४४
 उत्कृत्य कर्णो ह्यददत्कवचं कुण्डले तथा ॥
 शक्तिं शक्रो ददौ तस्मै विसितश्रेदमब्रवीत् ॥ १४५
 देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 यस्मिन्क्षेप्यसि दुर्धर्षं स एको न भविष्यति ॥ १४६
 वैशंपायन उवाच ।
 पुरा नाम च तस्यासीद्वसुषेण इति क्षितौ ।
 ततो वैकर्तनः कर्णः कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥ १४७
 आमुक्तकवचो वीरो यस्तु जज्ञे महायशः ।
 स कर्ण इति विख्यातः पृथायाः प्रथमः सुतः ॥ १४८
 स तु सूतकुले वीरो वष्टुधे राजसत्तम ।
 कर्णं नरवरश्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ १४९

दुर्योधनस्य सचिवं मित्रं शत्रुविनाशनम् ।
 दिवाकरस्य तं विद्धि राजर्षेशमनुत्तमम् ॥ १५०
 यस्तु नारायणो नाम देवदेवः सनातनः ।
 तस्यांशो मानुषेष्वासीद्वासुदेवः प्रतापवान् ॥ १५१
 शेषस्यांशश्च नागस्य बलदेवो महाबलः ।
 सनत्कुमारं प्रद्युम्नं विद्धि राजन्महौजसम् ॥ १५२
 एवमन्ये मनुष्येन्द्रा बहवोऽंशा दिवौकसाम् ।
 जज्ञिरे वसुदेवस्य कुले कुलविवर्धनाः ॥ १५३
 गणस्त्वप्सरसां यो वै मया राजन्प्रकीर्तितः ।
 तस्य भागः क्षितौ जज्ञे नयोगाद्वासवस्य ह ॥ १५४
 तानि षोडशदेवीनां सहस्राणि नराधिप ।
 बभूवुर्मानुषे लोके वासुदेवपरिग्रहाः ॥ १५५
 श्रियस्तु भागः संजज्ञे रत्नार्थं पृथिवीतले ।
 [भीष्मकस्य कुले साध्वी रुक्मिणी नाम नामतः ॥
 द्रौपदी त्वथ संजज्ञे शची भागादनिन्दिता ।]
 हुपदस्य कुले जाता वेदिमथ्यादनिन्दिता ॥ १५७
 नातिहस्ता न महती नीलोत्पलसुगन्धिनी ।
 पद्मायताक्षी सुश्रोणी स्वसिताश्रितमूर्धजा ॥ १५८
 सर्वलक्षणसंपन्ना वैदूर्यमणिसंनिभा ।
 पञ्चानां पुरुषेन्द्राणां चित्तप्रमथनी रहः ॥ १५९
 सिद्धिर्धृतिश्च ये देव्यौ पञ्चानां मातरौ तु ते ।
 कुन्ती माद्री च जज्ञाते मतिस्तु सुबलात्मजा ॥ १६०
 इति देवासुराणां ते गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
 अंशावतरणं राजत्राक्षसानां च कीर्तितम् ॥ १६१
 ये पृथिव्यां समुद्रहृता राजानो युद्धदुर्मदाः ।
 महात्मानो यदूनां च ये जाता विपुले कुले ॥ १६२
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मया ते परिकीर्तिताः ।
 धन्यं यशस्यं पुत्रीयमायुष्यं विजयावहम् ॥ १६३
 इदमंशावतरणं श्रुत्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ॥ १६४
 अंशावतरणं श्रुत्वा देवगन्धर्वरक्षसाम् ॥ १६४
 प्रमवाप्ययवित्प्राज्ञो न कृच्छ्रेष्ववसीदति ॥ १६५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टपश्चिमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

कुरुवंशकथनम् ॥ १ ॥ संक्षेपेण यथास्तुपाख्यानम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।

त्वत्तः श्रुतमिदं ब्रह्मन्देवदानवरक्षसाम् ।

अंशावतरणं सम्यग्गन्धर्वाप्सरसां तथा ॥ १

इमं तु भूय इच्छामि कुरूणां वंशमादितः ।

कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसन्निधौ ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

धर्मार्थकामसहितं राजर्षीणां प्रकीर्तितम् ।

पवित्रं कीर्त्यमानं मे निबोधेदं मनीषिणाम् ॥ ३

प्रजापतेस्तु दक्षस्य मनोर्वैवस्वतस्य च ।

भरतस्य कुरोः पूरोराजमीदृशं चानघ ॥ ४

यादवानामिमं वंशं कौरवाणां च सर्वशः ।

तथैव भरतानां च पुण्यं स्वस्त्ययनं महत् ॥ ५

धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तयिष्यामि तेऽनघ ।

तेजोभिरुदिताः सर्वे महर्षिसमतेजसः ॥ ६

दश प्राचेतसः पुत्राः सन्तः पुण्यजनाः स्मृताः ।

मुखजेनाग्निना यैस्ते पूर्वं दग्धा महौजसः ॥ ७

तेभ्यः प्राचेतसो जज्ञे दक्षो दक्षादिमाः प्रजाः ।

संभूताः पुरुषव्याघ्र स हि लोकपितामहः ॥ ८

वीरिण्या सह सङ्गम्य दक्षः प्राचेतसो-मुनिः ।

आत्मतुल्यानजनयत्सहस्रं संशितव्रतान् ॥ ९

सहस्रसङ्ख्यान्संभूतान्दक्षपुत्रांश्च नारदः ।

मोक्षमध्यापयामास साङ्ख्यज्ञानमनुत्तमम् ॥ १०

‘नाश्वार्थं योजयामास दिग्मन्तज्ञानकर्मसु’ ।

ततः पञ्चाशतं कन्याः पुत्रिका अभिसन्दधे ।

प्रजापतिः प्रजा दक्षः सिसृक्षुर्जनमेजय ॥ ११

ददौ दश स धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ।

कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ॥ १२

त्रयोदशानां पत्नीनां या तु दाक्षायणी वरा ।

प्राचेतसः प्राचे देशाय यज्ञक्रियया भवति सततं गच्छतीति प्राचेताः तस्य प्राचेतसः प्राचीनवर्द्धिः । पुण्यजनाः पुण्योत्पादकस्तपःशीला इत्यर्थः । यैस्ते महौजसो महाप्रभावा वृक्षीवधयो दग्धाः ॥ ७ ॥ वीरिण्या वीरगणपुत्र्या ॥ ९ ॥ मोक्षं मोक्षहेतुं साङ्ख्यज्ञानं विवेकज्ञं विज्ञानम् ॥ १० ॥ यमी यमुना ॥ १५ ॥

मारीचः कश्यपस्तस्यामादित्यान्समजीजनत् १३

इन्द्रादीन्वीर्यसंपन्नान्विवस्वन्तमथापि च ।

विवस्वतः सुतो जज्ञे यमो वैवस्वतः प्रभुः ॥ १४

‘भार्ताण्डस्य यमी चापि सुता राजभजायत’ ।

भार्ताण्डस्य मनुर्धीमानजायत सुतः प्रभुः ॥ १५

धर्मात्मा स मनुर्धीमान्यत्र वंशः प्रतिष्ठितः ।

मनोर्वेशो मानवानां ततोऽयं प्रथितोऽभवत् १६

ब्रह्मक्षत्रादयस्तस्यान्मनोर्जातास्तु मानवाः ।

ततोऽभवन्महाराज ब्रह्म क्षेत्रेण सङ्गतम् ॥ १७

ब्राह्मणा मानवास्तेषां साङ्गं वेदमधारयन् ।

वेनं घृणुं नरिष्यन्तं नाभागेश्वाकुमेव च ॥ १८

कारुषमथ शर्यातिं तथा चैवाष्टमीमिलाम् ।

पृषत्रं नवमं प्राहुः क्षत्रधर्मपरायणम् ॥ १९

नाभागारिष्टदशमान्मनोः पुत्रान्प्रचक्षते ।

पञ्चाशसु मनोः पुत्रास्तथैवान्येऽभवन्क्षितौ ॥ २०

अन्योन्यभेदात्ते सर्वे विनेशुरिति नः श्रुतम् ।

पुरूरवास्ततो विद्वानिलायां समपद्यत ॥ २१

सा वै तस्याभवन्माता पिता चैवेति नः श्रुतम् ।

त्रयोदश समुद्रस्य द्वीपानश्चनूपुरवाः ॥ २२

अमानुषैर्वृतः सत्तैर्मानुषः सन्महायशः ।

विप्रैः स विग्रहं चक्रे वीर्योन्मत्तः पुरूरवाः ॥ २३

जहार च स विप्राणां रत्नान्युत्कोशतामपि ।

सनत्कुमारस्तं राजन्ब्रह्मलोकादुपेत्य ह ॥ २४

अनुदर्शं ततश्चक्रे प्रत्यगृह्णान्न चाप्यसौ ।

ततो महर्षिभिः कुद्वैः सद्यः शप्नो व्यनश्यत् २५

लोभान्वितो बलमदाक्षष्टसंज्ञो नराधिपः ।

स हि गन्धर्वलोकस्थानुर्वज्या सहितो विराट् २६

आनिनाय क्रियार्थेऽग्नीन्यावद्विहितांस्त्रिधा ।

अन्योन्यभेदात्परस्परवैराट् ॥ २१ ॥ मातैव लब्धपुंभावा राज्यदानास्तिताप्यभूत् । मुख्यः पिता तु सुध एव ॥ २२ ॥ अनुदर्शं दर्शनं स पश्चाद्यस्य स श्रुतिपुत्तपुत्रपदेशोऽनुदर्शस्तं तत्तदुपदेशमित्यर्थः ॥ २५ ॥ विराट्विराजमानः ॥ २६ ॥ त्रिधा गार्हपत्यवक्षिणाग्नाहवनीयभेदेन । आयुःशब्दः उका-

पद सुता जज्ञिरे चैलादायुधीमानमावसुः ॥ २७
 हृदायुश्च वनायुश्च शतायुश्चोर्वशीसुताः ।
 नहुषं वृद्धशर्मणं रजिं गयमनेनसम् ॥ २८
 स्वर्भानवी सुतानेतानायोः पुत्रान्प्रचक्षते ।
 आयुषो नहुषः पुत्रो धीमान्सत्यपराक्रमः ॥ २९
 राज्यं शशास सुमहद्वर्मणं पृथिवीपते ।
 पितृन्देवानृषीन्विप्रान्गन्धर्वोरगराक्षसान् ॥ ३०
 नहुषः पालयामास ब्रह्मक्षत्रमथो विशः ।
 स हत्वा दस्युसंघातानृषीन्करमदापयत् ॥ ३१
 पशुवचैव तान्पृष्ठे बाहयामास वीर्यवान् ।
 कारयामास चेन्द्रत्वमभिभूय दिवौकसः ॥ ३२
 तेजसा तपसा चैव विक्रमेणौजसा तथा ।
 'विश्लिष्टो नहुषः शप्तः सद्यो ह्यजगरोऽभवत्' ।
 यतिं ययति संयातिमायातिमयति ध्रुवम् ॥ ३३
 नहुषो जनयामास पद सुतान्प्रियवादिनः ।
 यतिस्तु योगमास्थाय ब्रह्मीभूतोऽभवन्मुनिः ॥ ३४
 ययातिर्नाहुषः सप्राजासीत्सत्यपराक्रमः ।
 स पालयामास महीमीजे च बहुभिर्मखैः ॥ ३५
 अतिभक्त्या पितृनर्चन्देवांश्च प्रयतः सदा ।
 अन्वगृह्णात्प्रजाः सर्वा ययातिरपराजितः ॥ ३६
 तस्य पुत्रा महेष्वासाः सर्वैः समुदिता गुणैः ।
 देवयान्यां महाराज शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥ ३७
 देवयान्यामजायेतां यदुस्तुर्वसुरेव च ।
 दुह्युश्चानुश्च पूरुश्च शर्मिष्ठायां च जज्ञिरे ॥ ३८
 ॥ आश्वतीः समा राजन्प्रजा धर्मेण पालयन् ।
 जरामर्च्छन्महाघोरां नाहुषो रूपनाशिनीम् ॥ ३९
 जराऽभिभूतः पुत्रान्स राजा वचनमब्रवीत् ।
 यदुं पूरुं तुर्वसुं च दुह्युं चानुं च भारत ॥ ४०
 यौवनेन चरन्कामान्युवा युवतिभिः सह ।
 विहर्तुमहमिच्छामि साहं कुरुत पुत्रकाः ॥ ४१
 तं पुत्रो देवयानेयः पूर्वजो वाक्यमब्रवीत् ।
 किं कार्यं भवतः कार्यमस्माकं यौवनेन ते ॥ ४२

शप्तः सान्तश्च ॥ २७ ॥ कार्यं प्रयोजनम् । कार्यं कर्तव्यम् ॥ २८ ॥
 व्रतनिर्बन्धाच्छुक्कशापाच्च कामरूपः पुत्रार्थो हीनः ॥ २९ ॥
 तेजसा तपसा चैव विक्रमेणौजसा तपसा ॥ ३० ॥ का-

ययातिरब्रवीत्तं वै जरा मे प्रतिगृह्यताम् ।
 यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ४३
 यजतो दीर्घसत्रैर्मे शापाच्चोशनसो मुनेः ।
 कामार्थः परिहीणोऽयं तप्येयं तेन पुत्रकाः ॥ ४४
 मामकेन शरीरेण राज्यमेकः प्रशास्तु वः ।
 अहं तन्वाऽभिनवया युवा काममवासुषाम् ॥ ४५
 वैशंपायन उवाच ।
 ते न तस्य प्रत्यगृह्णन्त्यदुःप्रभृतयो जराम् ।
 तमब्रवीत्ततः पूरुः कनीयान्सत्यविक्रमः ॥ ४६
 राजंश्चराभिनवया तन्वा यौवनगोचरः ।
 अहं जरां समादाय राज्ये स्थास्यामि तेजसा ॥ ४७
 एवमुक्तः स राजर्षिस्तपोवीर्यसमाश्रयात् ।
 संचारयामास जरां तदा पुत्रे महात्मनि ॥ ४८
 पौरवेणाथ वयसा राजा यौवनमास्थितः ।
 यायातेनापि वयसा राज्यं पूरुकारयत् ॥ ४९
 ततो वर्षसहस्राणि ययातिरपराजितः ।
 स्थितः स नृपशार्दूलः शार्दूलसमविक्रमः ॥ ५०
 ययातिरपि पत्नीभ्यां दीर्घकालं विहृत्य च ।
 विश्वाच्या सहितो रेमे पुनश्चैत्ररथे वने ॥ ५१
 नाध्यगच्छत्तदा तृप्तिं कामानां स महायशः ।
 अवेत्य मनसा राजकिमां गाथां तदा जगौ ॥ ५२
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ ५३
 यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।
 नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ॥ ५४
 यदा न कुरुते पापं सर्वभूतेषु कर्हिचित् ।
 कर्मणा मनसा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५५
 न विभेति यदा चायं यदा चास्माकं विभ्यति ।
 यदा नेच्छति न द्वेष्टि ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ५६
 इत्यवेक्ष्य महाप्राज्ञः कामानां फल्गुतां नृप ।
 समाधाय मनो बुद्ध्या प्रत्यगृह्णाजरां सुतात् ॥ ५७

मार्तां कामभोगेन । अवेत्य कामसेवया तृप्त्यभावं ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥
 हविषा समिदाज्यादिना ॥ ५३ ॥ एकस्य कामिनः सर्वं नाशम-
 पर्याप्तम् । शमं कामशान्तिम् ॥ ५४ ॥

‘ततो वर्षसहस्रान्ते ययातिरपराजितः ।’

दत्त्वा च यौवनं राजा पूरं राज्येऽभिषिच्य च ।

अतस्त एव कामानां पूरं पुत्रमुवाच ह ॥ ५८

त्वया दायादवानस्मि त्वं मे वंशकरः सुतः ।

पौरवो वंश इति ते स्थापितं लोके गमिष्यति ॥ ५९

वैशंपायन उवाच ।

ततः स वृषशार्दूल पूरं राज्येऽभिषिच्य च ।

ततः सुचरितं कृत्वा भृगुमुक्ते महातपाः ॥ ६०

कालेन महता पश्चात्कालधर्ममुपेयिवान् ।

कारयित्वा त्वनशनं सदारः स्वर्गमाप्तवान् ॥ ६१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

ययात्युषोऽनारम्भः ॥ १ ॥ सञ्जीविनीविद्यालभार्थं देवैः शुक्रसमीपे कचस्य प्रेषणम् ॥ २ ॥ कचस्य शिष्यत्वेनाङ्गी-
कारः ॥ ३ ॥ दैत्यैर्हतस्य कचस्यो जीवनम् ॥ ४ ॥ दैत्यैर्मन्त्रीकृत्य तन्मिश्रितसुराद्वारा स्वकुक्षिं प्रापितस्य कचस्य शुक्रेण
विद्यादानपूर्वकमुजीवनम् ॥ ५ ॥ शुक्रेण सुरापाननिषेधः ॥ ६ ॥

जनमेजय उवाच ।

ययातिः पूर्वजोऽस्माकं दशमो यः प्रजापतेः ।

कथं स शुक्रतनयां लेभे परमदुर्लभाम् ॥ १

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण तपोधन ।

आनुपूर्व्या च मे शंस राज्ञो वंशकरान्पृथक् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

ययातिरासीश्वरपतिर्देवराजसमद्युतिः ।

तं शुक्रवृषपर्वाणौ वव्राते वै यथा पुरा ॥ ३

तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि पृच्छते जनमेजय ।

देवयान्याश्च संयोगं ययातेर्नाहुषस्य च ॥ ४

सुराणामसुराणां च समजायत वै मिथः ।

ऐश्वर्यं प्रति संघर्षसैलोक्ये सचराचरे ॥ ५

जिगीषया ततो देवा वव्रिरेऽङ्गिरसं मुनिम् ।

पौरोहित्येन शाय्यार्थं काव्यं तूशनसं परे ॥ ६

ब्राह्मणौ तावुभौ नित्यमन्योन्यस्पर्धिनौ भृशम् ।

तत्र देवा निजघ्नुर्यान्दानवान्युधि संगतान् ॥ ७

तान्पुनर्जीवयामास काव्यो विद्याबलाश्रयात् ।

ततस्ते पुनरुत्थाय योधयांचक्रिरे सुरान् ॥ ८

असुरास्तु निजघ्नुर्यान्सुरान्समरमूर्धनि ।

न तान्सञ्जीवयामास बृहस्पतिरुदारधीः ॥ ९

न हि वेद स तां विद्यां यां काव्यो वेत्ति वीर्यवान् ।

सञ्जीविनीं ततो देवा विषादमगमन्परम् ॥ १०

ते तु देवा भयोद्विग्नाः कान्व्यादुशनसस्तदा ।

ऊचुः कचमुपागम्य ज्येष्ठं पुत्रं बृहस्पतेः ॥ ११

भजमानान्भजस्वासान्कुरु नः साक्षमुत्तमम् ।

या सा विद्या निवसति ब्राह्मणेऽमिततेजसि ॥ १२

शुके तामाहर क्षिप्रं भागभाङ्गो भविष्यसि ।

वृषपर्वसमीपे हि श्वक्यो द्रष्टुं तया द्विजः ॥ १३

रक्षते दानवांस्तत्र न स रक्षत्यदानवान् ।

तमाराधयितुं शक्तो भवान्पूर्ववयाः कविम् ॥ १४

देवयानीं च दयितां सुतां तस्य महात्मनः ।

त्वमाराधयितुं शक्तो नान्यः कश्चन विद्यते ॥ १५

शीलदाक्षिण्यमाधुर्यैराचारेण दमेन च ।

देवयान्यां हि तुष्टायां विद्यां तां प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥

वैशंपायन उवाच ।

तथेत्युक्त्वा ततः प्रायाद्बृहस्पतिमुतः कचः ।

तदाऽभिपूजितो देवैः समीपे वृषपर्वणः ॥ १७

स गत्वा त्वरितो राजन्देवैः संप्रेषितः कचः ।

असुरेन्द्रपुरे शुक्रं दृष्ट्वा वाक्यमुवाच ह ॥ १८

ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं पुत्रं साक्षाद्बृहस्पतेः ।

नाम्ना कच इति ख्यातं शिष्यं गृह्णातु मां भवान् ॥

ब्रह्मचर्यं चरिष्यामि त्वय्यहं परमं गुरौ ।

दायादवान् पुत्रवान् ॥ ५९ ॥ कारयित्वा कृत्वा ॥ ६१ ॥

एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

विप्रदानवौ वव्रति जास्मात्तत्वेनेति शेषः ॥ ३ ॥

अनुमन्यस्व मां ब्रह्मन्सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २०
शुक्र उवाच ।

कच सुस्वागतं तेऽस्तु प्रतिगृह्णामि ते वचः ।
अर्चयिष्येऽहमर्च्यं त्वामर्चितोऽस्तु बृहस्पतिः २१
वैशंपायन उवाच ।

कचस्तु तं तथैत्युक्त्वा प्रतिजग्राह तद्रतम् ।
आदिष्टं कविपुत्रेण शुकेणोशनसा स्वयम् ॥ २२
व्रतस्य प्राप्तकालं स यथोक्तं प्रत्यगृह्यत ।

आराधयशुपाध्यायं देवयानीं च भारत ॥ २३
नित्यमाराधयिष्यस्तां युवा यौवनगां मुनिः ।

गायष्टृत्यन्वादयंश्च देवयानीमतोषयत् ॥ २४
स शील्यन्देवयानीं कन्यां संप्राप्त्यौवनाम् ।

पुष्पैः फलैः प्रेषणैश्च तोषयामास भारत ॥ २५
देवयान्यपि तं विप्रं नियमव्रतधारिणम् ।

गायन्ती च ललन्ती च रहः पर्यचरत्तथा ॥ २६
'गायन्तं चैव शुल्कं च दातारं प्रियवादिनम् ।

नार्यो नरं कामयन्ते रूपिणं स्रग्विणं तथा ॥' २७
पञ्चवर्षशतान्येवं कचस्य चरतो व्रतम् ।

तत्रातीयुरथो बुद्ध्वा दानवास्तं ततः कचम् ॥ २८
गा रक्षन्तं वने दृष्ट्वा रहसेकममर्षिताः ।

जमुर्बृहस्पतेर्द्वेषाद्विद्यारक्षार्थमेव च ॥ २९
हत्वा शालाशृकेभ्यश्च प्रायच्छल्लवशः कृतम् ।

ततो गावो निवृत्तास्ता अगोपाः स्वं निवेशनम् ३०
सा दृष्ट्वा रहिता गाश्च कचेनाभ्यागता वनात् ।

उवाच वचनं काले देवयान्यथ भारत ॥ ३१
देवयान्युवाच ।

आहुतं चाग्निहोत्रं ते सूर्यश्चास्तं गतः प्रभो ।
अगोपाश्चागता गावः कचस्तात न दृश्यते ॥ ३२

व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ।
तं विना न च जीवेयमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ३३

शुक्र उवाच ।
अयमेहीति संशब्ध मृतं संजीवयाम्यहम् ।

वैशंपायन उवाच ।

ततः संजीविनीं विद्यां प्रयुज्य कचमाहयत् ॥ ३४
मित्रा मित्रा शरीराणि वृकाणां स विनिर्गतः ॥

आहुतः प्रादुरभवत्कचो हृष्टोऽथ विद्यया ॥ ३५
कसाश्चिरायितोऽसीति पृष्टस्तामाह भार्गवीम् ।

कच उवाच ।
समिधश्च कुशादीनि काष्ठभारं च भामिनि ॥ ३६

गृहीत्वा श्रमभारार्तो वटवृक्षं समाश्रितः ।
गावश्च सहिताः सर्वा बृक्षच्छायामुपाश्रिताः ३७

असुरास्तत्र मां दृष्ट्वा कस्त्वमित्यभ्यचोदयन् ।
बृहस्पतिसुतश्चाहं कच इत्यभिविश्रुतः ॥ ३८

इत्युक्तमात्रे मां हत्वा पेयीकृत्वा तु दानवाः ।
दत्त्वा शालाशृकेभ्यस्तु सुखं जग्मुः स्वमालयं ३९

आहुतो विद्यया भद्रे भार्गवेण महारत्मना ।
त्वत्समीपमिहायातः कथंचित्प्राप्तजीवितः ॥ ४०

हतोऽहमिति चाचल्यौ पृष्टो ब्राह्मणकन्यया ।
स पुनर्देवयान्योक्तः पुष्पाण्याहर मे द्विज ॥ ४१

वनं ययौ कचो विप्रो ददृशुर्दानवाश्च तम् ।
पुनस्तं पेषयित्वा तु समुद्राम्भस्यमिश्रयन् ॥ ४२

चिरं गतं पुनः कन्या पित्रे तं संन्यवेदयत् ।
विप्रेण पुनराहुतो विद्यया गुरुदेहजः ।

पुनरावृत्य तद्रूपं न्यवेदयत तद्यथा ॥ ४३
ततस्तृतीयं हत्वा तं दग्ध्वा कृत्वा च चूर्णशः ।

प्रायच्छन्ब्राह्मणायैव सुरायामसुरास्तथा ॥ ४४
'अपिबत्सुरया सार्धं कचभस्स भृगूदहः ।

सा सायन्तनवेलायामगोपा गाः समागताः ॥ ४५
देवयानी शङ्कमाना दृष्ट्वा पितरमब्रवीत् ।'

पुष्पाहारः प्रेषणकृत्कचस्तात न दृश्यते ॥ ४६
व्यक्तं हतो मृतो वापि कचस्तात भविष्यति ।

तं विना न च जीवेयं कचं सत्यं ब्रवीमि ते ४७
'वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा पुत्रीवचः काव्यो मन्त्रेणाहुतवान्कचम् ।
ज्ञात्वा बहिष्ठमज्ञात्वा स्वकुक्षिस्थं कचं नृप ॥ ४८

आहुत्य आगच्छ । तद्वृत्तमसुरचेष्टितम् ॥ ४३ ॥ ब्राह्मणान्
शुक्राय ॥ ४४ ॥

प्रेषणैः प्रेष्यत्वादिभिः ॥ २५ ॥ उवाच शुक्रं प्रति ॥ ३१ ॥
पेषः पिष्टम् । पिष्टीकृत्येवार्थः ॥ ३९ ॥ गुरुदेहजः कचः ।

शुक उवाच ।

बृहस्पतेः सुतः पुत्रि कचः प्रेतगतिं गतः ।

विद्यया जीवितोऽप्येवं हन्यते कवाम किम् ४९

मैवं शुचो मा रुद देवयानि

न त्वादृशी मर्त्यमनुप्रशोचते ।

यस्यास्तव ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च

सेन्द्रा देवा वसवोऽथाश्विनौ च ॥ ५०

सुरद्विषश्चैव जगच्च सर्व-

मुपस्थाने सन्नमन्ति प्रभावात् ।

अशक्योऽसौ जीवयितुं द्विजातिः

संजीवितो वध्यते चैव भूयः ॥ ५१

देवयान्युवाच ।

यस्याङ्गिरा बृद्धतमः पितामहो

बृहस्पतिश्चापि पिता तपोनिधिः ।

ऋषेः पुत्रं तमथो वापि पौत्रं

कथं न शोचेयमहं न रुदाम् ॥ ५२

स ब्रह्मचारी च तपोधनश्च

सदोत्थितः कर्मसु चैव दक्षः ।

कचस्य मार्गं प्रतिपत्स्ये न भोक्ष्ये

त्रियो हि मे तात कचोऽभिरूपः ॥ ५३

शुक उवाच ।

असंशयं मामसुरा द्विषन्ति

ये शिष्यं मेऽनागसं सूदयन्ति ।

अब्राह्मणं कर्तुमिच्छन्ति रौद्रा-

स्ते मां यथा व्यभिचरन्ति नित्यम् ।

अप्यस्य पापस्य भवेदिहान्तः

कं ब्रह्महत्या न दहेदपीन्द्रम् ॥ ५४

वैशंपायन उवाच ।

संचोदितो देवयान्या महर्षिः पुनरावयत् ।

संरम्भेणैव काव्यो हि बृहस्पतिसुतं कचम् ॥ ५५

कचोऽपि राजन्स महानुभावो

विद्याबलालुब्धमतिर्महात्मा ।'

गुरोर्हि भीतो विद्यया चोपहृतः ।

शनैर्वाक्यं जठरे व्याजहार ॥ ५६

प्रसीद भगवन्मह्यं कचोऽहमभिवादये ।

यथा बहुमतः पुत्रस्तथा मन्यतु मां भवान् ॥ ५७

वैशंपायन उवाच ।

तमब्रवीत्केन पथोपनीत-

स्तं चोदरे तिष्ठसि ब्रूहि विप्र ।

अस्मिन्मुहूर्ते असुरान्विनाश्य

गच्छामि देवानहमद्य विप्र ॥ ५८

कच उवाच ।

तव प्रसादान्न जहाति मां स्मृतिः

स्मरामि सर्वं यच्च यथा च वृत्तम् ।

नत्वेवं स्यात्तपसः संश्रयो मे

ततः क्लेशं घोरमिमं सहामि ॥ ५९

असुरैः सुरायां भवतोऽसि दत्तो

हत्वा दग्ध्वा चूर्णयित्वा च कान्य ।

ब्राह्मीं मायां चासुरीं विप्र मायां

त्वयि स्थिते कथमेवातिवर्तेत् ॥ ६०

शुक उवाच ।

किं ते प्रियं करवाण्यद्य वत्से

वधेन मे जीवितं स्यात्कचस्य ।

नान्यत्र कुक्षेर्मम भेदनेन

दृश्येत्कचो मद्गतो देवयानि ॥ ६१

देवयान्युवाच ।

द्वौ मां शोकावग्निकल्पौ दहेतां

कचस्य नाशस्तव चैवोपघातः ।

कचस्य नाशे मम शर्म नास्ति

तवोपघाते जीवितुं नास्ति शक्ता ॥ ६२

शुक उवाच ।

संसिद्धरूपोऽसि बृहस्पतेः सुत

यत्त्वां भक्तं भजते देवयानी ।

विद्यामिमां प्राप्नुहि जीवनीं त्वं

न चेदिन्द्रः कचरूपी त्वमद्य ॥ ६३

मर्त्यं त्वं तु मत्प्रभावादमरकल्याणि । ब्रह्म वेदः तस्य नमनं
स्वार्थप्रकाशेन ॥ ५० ॥ चाद्वैती मायां । मायात्रयविधि त्वयि

सति को देवोऽसुरो ब्राह्मणो वाऽतिकायेदतस्तत्तदुदरमेदनं मम
दुःसाध्यमेवेति भावः ॥ ६० ॥

न निवर्तेत्पुनर्जीवन्कश्चिदन्यो ममोदरात् ।
ब्राह्मणं वर्जयित्वैकं तस्माद्विद्यामवाप्नुहि ॥ ६४

पुत्रो भूत्वा भावय भावितो मा-
मस्यदेहादुपनिष्क्रम्य तात ।
समीक्षेया धर्मवतीमवेक्षां
गुरोः सकाशात्प्राप्य विद्यां सविद्यः ॥ ६५

वैशंपायन उवाच ।
गुरोः सकाशात्समवाप्य विद्यां
भित्त्वा कुक्षिं निर्विचक्राम विप्रः ।
कचोऽभिरूपस्तत्क्षणाद्ब्राह्मणस्य
शुक्लात्यये पौर्णमास्यामिवेन्दुः ॥ ६६

दृष्ट्वा च तं पतितं ब्रह्मराशि-
मुत्थापयामास मृतं कचोऽपि ।
विद्यां सिद्धां तामवाप्याभिवाध
ततः कचस्तं गुरुमित्युवाच ॥ ६७

यः श्रोत्रयोरमृतं सन्निषिञ्चे-
द्विद्यामविद्यस्य यथा समार्यः ।
तं मन्येऽहं पितरं मातरं च
तस्यै न द्रुष्टेत्कृतमस्य जानन् ॥ ६८

अतस्तु दातारमनुत्तमस्य
निधिं निधीनामपि लब्धविद्याः ।
ये नाद्रियन्ते गुरुमर्चनीयं
पापंल्लोकांस्ते व्रजन्त्यप्रतिष्ठाः ॥ ६९

वैशंपायन उवाच ।
सुरापानाद्वञ्चनां प्राप्य विद्वा-
न्संज्ञानाशं चैव महातिघोरम् ।
दृष्ट्वा कचं चापि तथाभिरूपं
पीतं तदा सुरया मोहितेन ॥ ७०

समन्धुरुत्थाय महानुभाव-
स्तदोशना विप्रहितं चिकीर्षुः ।
सुरापानं प्रति संजातमन्धुः
काव्यः स्वयं वाक्यमिदं जगाद ॥ ७१

यो ब्राह्मणोऽद्यप्रभृतीह कश्चि-
न्मोहात्सुरां पास्यति मन्दबुद्धिः ।
अपेतधर्मा ब्रह्महा चैव स स्था-
दसिल्लोके गर्हितः स्वात्परे च ॥ ७२

मया चैतां विप्रधर्मोक्तिसीमां
मर्यादां वै स्थापितां सर्वलोके ।
सन्तो विप्राः शुश्रुवांसो गुरुणां
देवा लोकाश्चोपशृण्वन्तु सर्वे ॥ ७३

वैशंपायन उवाच ।
इतीदमुक्त्वा स महानुभाव-
स्तपोनिधीनां निधिरप्रमेयः ।
तान्दानवान्दैवविमूढबुद्धी-
निदं समाहूय वचोऽभ्युवाच ॥ ७४

आचक्षे वो दानवा बालिशाः स्थ-
सिद्धः कचो वत्स्यति मत्सकाशे ।
सञ्जीविनीं प्राप्य विद्यां महात्मा
तुल्यप्रभावो ब्राह्मणो ब्रह्मभूतः ॥ ७५

‘योऽकार्षाद्दुष्करं कर्म देवानां कारणात्कचः ।
न तत्किर्तिर्जरां गच्छेद्याङ्गीयश्च भविष्यति ॥ ७६
वैशंपायन उवाच ।’

एतावदुक्त्वा वचनं विरराम स भार्गवः ।
दानवा विस्मयाविष्टाः प्रययुः स्वं निवेशनम् ७७
गुरोरुप्य सकाशे तु दश वर्षशतानि सः ।
अनुज्ञातः कचो गन्तुमियेष त्रिदशलयम् ॥ ७८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संवत्पर्यणि सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

भावय जीवय । भावितो मया जीवितः । कृतघ्नो मा भूरिति
भावः ॥ ६५ ॥ शुक्लस्याहो रवेर्वा अत्यये शुक्लात्यये ॥ ६६ ॥

अतस्तु वेदस्य । निधीनां विद्यानां निधिमाश्रयम् । प्रतिष्ठा वि-
शाफलं तच्छ्रुत्वा अप्रतिष्ठाः ॥ ६९ ॥ सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

स्वपाणिग्रहणार्थं प्रार्थितवत्सा देवयान्या कचस्य विवादः ॥ १ ॥ कचदेवयान्योः परस्परशापदानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

समावृतव्रतं तं तु विसृष्टं गुरुणा कचम् ।

प्रस्थितं त्रिदशावासं देवयान्यब्रवीदिदम् ॥ १

ऋषेरङ्गिरसः पौत्रं वृत्तेनाभिजनेन च ।

भ्राजसे विद्यया चैव तपसा च दमेन च ॥ २

ऋषिर्यथाङ्गिरा मान्यः पितुर्मम महायशः ।

तथा मान्यश्च पूज्यश्च मम भूयो बृहस्पतिः ॥ ३

एवं ज्ञात्वा विजानीहि यद्वीमि तपोधन ।

व्रतस्य नियमोपेतं यथा वर्तमान्यहं त्वयि ॥ ४

स समावृतविद्यो मां भक्तां भजितुमर्हसि ।

गृहाण पाणिं विधिवन्मम मन्त्रपुरस्कृतम् ॥ ५

कच उवाच ।

पूज्यो मान्यश्च भगवान्यथा तव पिता मम ।

तथा त्वमनवद्याङ्गि पूजनीयतरा मम ॥ ६

प्राणेभ्योऽपि प्रियतरा भार्गवस्य महात्मनः ।

त्वं भद्रे धर्मतः पूज्या गुरुपुत्री सदा मम ॥ ७

यथा मम गुरुर्नित्यं मान्यः शुक्रः पिता तव ।

देवयानि तथैव त्वं नैवं मां वक्तुमर्हसि ॥ ८

देवयान्युवाच ।

गुरुपुत्रस्य पुत्रो वै न त्वं पुत्रश्च मे पितुः ।

तस्मात्पूज्यश्च मान्यश्च ममापि त्वं द्विजोत्तम ॥ ९

असुरैर्हन्यमाने च कच त्वयि पुनःपुनः ।

तदाप्रभृति या प्रीतिस्तां त्वमद्य सरस्व मे ॥ १०

सौहार्दे चानुरागे च वेत्थ मे भक्तिमुत्तमाम् ।

न मामर्हसि धर्मज्ञ त्यक्तुं भक्तामनागसम् ॥ ११

कच उवाच ।

अनियोज्ये नियोक्तुं मां देवयानि न चार्हसि ।

प्रसीद सुधु त्वं मयां गुरोर्गुरुतरा शुभे ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

यत्रोपितं विशालाक्षि त्वया चन्द्रनिभानने ।

तत्राहमुषितो भद्रे कुक्षौ काव्यस्य मामिनि ॥ १३

भगिनी धर्मतो मे त्वं मैवं वोचः सुमध्यमे ।

सुखमस्म्युषितो भद्रे न मन्युर्विद्यते मम ॥ १४

आपृच्छे स्वं गमिष्यामि शिवमार्गस्य मे यथि ।

अविरोधेन धर्मस्य सार्तव्योऽस्मि कथान्तरे ।

अप्रमत्तोत्थिता नित्यमाराधय गुरुं मम ॥ १५

देवयान्युवाच ।

यदि मां धर्मकामार्थं प्रत्याख्यास्यसि याचितः ।

ततः कच न ते विद्या सिद्धिमेवा गमिष्यति ॥ १६

कच उवाच ।

गुरुपुत्रीति कृत्वाऽहं प्रत्याचक्षे न दोषतः ।

गुरुणा चाननुज्ञातः काममेवं शपस्व माम् ॥ १७

आर्षं धर्मं भुवाणोऽहं देवयानि यथा त्वया ।

शप्तो ह्यनर्हः शापस्य कामतोऽद्य न धर्मतः ॥ १८

तस्माद्भवत्या यः कामो न तथा स भविष्यति ।

ऋषिपुत्रो न ते कश्चिज्जातु पाणिं ग्रहीष्यति ॥ १९

फलिष्यति न ते विद्या यत्त्वं मामात्थ तत्तथा ।

अध्यापयिष्यामि तु यं तस्य विद्या फलिष्यति ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा द्विजश्रेष्ठो देवयानीं कचस्तदा ।

त्रिदशेशालयं शीघ्रं जगाम द्विजसत्तमः ॥ २१

तमागतमभिप्रेक्ष्य देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

बृहस्पतिं सभाज्येदं कचं वचनमब्रुवन् ॥ २२

देवा ऊचुः ।

यत्त्वयासाद्धितं कर्म कृतं वै परमाद्भुतम् ।

न ते यशः प्रणशिता भागभाक् भविष्यसि ॥ २३

द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

स्वर्गप्रत्यागतात्कृत्वास्तंजीविन्यध्ययनेन देवानां कृतार्थता ॥ १ ॥ शुक्रवृषपर्वणोर्विरोधोत्पादनार्थमिन्द्रकृतं कन्यानां व-
क्षामिश्रणम् ॥ २ ॥ वक्षामिश्रणेन शर्मिष्ठादेवयान्योर्विरोधः ॥ ३ ॥ शर्मिष्ठया कूपे प्रक्षिप्ताया देवयान्या मयातिना क्षुपा-
दुद्धरणम् ॥ ४ ॥ शुक्रस्य कूपसमीपागमने देवयानीस्तान्वनं च ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृतेविद्ये कचे प्राप्ते हृष्टरूपा दिवौकसः ।
कचादधीत्य तां विद्यां कृतार्था भरतर्षभ ॥ १
सर्व एव समागम्य शतक्रतुमथाप्नुवन् ।
कालस्ते विक्रमस्याद्य जहि शत्रून्पुरन्दर ॥ २
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु सहितैस्त्रिदशैर्मधवांस्तदा ।
तथेत्युक्त्वा प्रचक्राम सोऽपश्यत् वने स्त्रियः ॥ ३
श्रीडन्तीनां तु कन्यानां वने चैत्ररथोपमे ।
वायुभूतः स वस्त्राणि सर्वाण्येव व्यमिश्रयत् ॥ ४
ततो जलात्समुत्तीर्य कन्यास्ताः सहितास्तदा ।
वस्त्राणि जगृहुस्तानि यथाऽऽसन्नान्यनेकशः ॥ ५
तत्र वासो देवयान्याः शर्मिष्ठा जगृहे तदा ।
व्यतिमिश्रमजानन्ती दुहिता वृषपर्वणः ॥ ६
ततस्तयोर्मिथस्तत्र विरोधः समजायत ।
देवयान्याश्च राजेन्द्र शर्मिष्ठायाश्च तत्कृते ॥ ७
देवयान्युवाच ।

कस्माद्गृह्णासि मे वस्त्रं शिष्या भूत्वा ममासुरि ।
समुदाचारद्विनाया न ते साधु भविष्यति ॥ ८
शर्मिष्ठोवाच ।

आसीनं च शयानं च पिता ते पितरं मम ।
स्तौति बन्दीव चामीक्ष्णं नीचैः स्थित्वा विनीतवत्
याचतस्त्वं हि दुहिता स्तुवतः प्रतिगृह्णतः ।
सुताहं स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्णतः ॥ १०
आदुन्वस्व विदुन्वस्व ब्रह्म कुप्यस्व याचकि ।
अनायुधा सायुधाया रिक्ता क्षुभ्यसि भिक्षुकि ११
लप्स्यसे प्रतियोद्धारं न हि त्वां गणयाम्यहम् ।

प्रचक्राम भूतलं प्रतीति शेषः ॥ ३ ॥ समुदाचारः सदा-
चारः ॥ ४ ॥ आदुन्वस्व आभिमुख्येन वक्ष्णाडनादिना संतापं
प्राप्नुहि । विदुन्वस्व पांडुषु छुण्डनादिना । ब्रह्म श्रेष्ठं शिरका-

‘प्रतिकूलं वदसि चेदितः प्रभृति याचकि ॥’ १२
वैशंपायन उवाच ।

समुच्छ्रयं देवयानीं गतां सक्तां च वाससि ।
शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कूपे ततः स्वपुरमागमत् ।
हतेयमिति विज्ञाय शर्मिष्ठा पापनिश्चया ॥ १३
अनवेक्ष्य ययौ वेश्म क्रोधवेगपरायणा ।
‘प्रविश्य स्वगृहं स्वस्था धर्ममासुरमास्थिता ।’
अथ तं देशमभ्यागाद्ययातिर्नहुषात्मजः ॥ १४
श्रान्तद्युग्यः श्रान्तहयो मृगलिप्सुः पिपासितः ।
स नाहुषः प्रेक्षमाण उदयानं गतोदकम् ॥ १५
ददर्श राजा तां तत्र कन्यामग्निशिखामिव ।
तामपृच्छत्स इष्टैव कन्याममरवर्णिनीम् ॥ १६
सान्त्वयित्वा नृपश्रेष्ठः साम्ना परमवल्लुना ।
का त्वं तामग्रनखी इयामा समृष्टमणिकुण्डला १७
दीर्घं ध्यायसि चात्यर्थं कसाच्छ्रुसिषि चातुरा ।
कथं च पतिताऽस्यसिन्कूपे वीरुत्पुणावृते ॥ १८
दुहिता चैव कस्य त्वं वद सत्यं मुमध्यमे ।
देवयान्युवाच ।

योऽस्तौ देवैर्हतान्दैत्यानुत्थापयति विधया ॥ १९
तस्य शुक्रस्य कन्याहं स मां नूनं न बुध्यते ।
एष मे दक्षिणो राजन्याणिस्ताग्रनखाङ्गुलिः ॥ २०
समुद्धर गृहीत्वा मां कुलीनस्त्वं हि मे मतः ।
जानामि हि त्वां संशान्तं वीर्यवन्तं यशस्विनम् २१
तस्मान्मां पतितामस्मात्कृपादुद्धर्तुमर्हसि ।
वैशंपायन उवाच ।

तामथो ब्राह्मणीं कन्यां विज्ञाय नहुषात्मजः ॥ २२

लिकं क्रोधं क्रुध । कुप्यस्व सद्यः परानिष्टफलो यत्नः कोपस्तं
क्रुध । रिक्ता दक्षिण ॥ १९ ॥ प्रतियोद्धारं प्रहर्तारम् ॥ २२ ॥
युग्या रथवाहकाः । हवाः कैवल्यश्वाः । उदकं पीयतेस्मादित्युदयानं

गृहीत्वा दक्षिणे पाणायुज्जहार ततोऽवटात् ।
उद्धृत्य चैनां तरसा तस्मात्कृपाभराधिपः ॥ २३
'ययातिरुवाच ।

गच्छ भद्रे यथाकामं न भयं विद्यते तव ।
इत्युच्यमाना नृपतिं देवयानीदमुत्तरम् ॥ २४
उवाच माधुपादाय गच्छ शीघ्रं प्रियो हि मे ।
गृहीताहं त्वया पाणौ तस्माद्भर्ता भविष्यसि ॥ २५
इत्येवमुक्तो नृपतिराह क्षत्रकुलोद्भवः ।
स्वं भद्रे ब्राह्मणी तस्मान्मया नार्हसि सङ्गमम् २६
सर्वलोकगुरुः काव्यस्त्वं तस्य दुहिता शुभे ।
तस्मादपि भयं मेऽद्य ततः कल्याणि नार्हसि ॥ २७
देवयान्युवाच ।

यदि मद्रचनाभ्राद्य मां नेच्छसि नराधिप ।
त्वामेव वरये पित्रा तस्माद्विष्यसि गच्छ हि ॥ २८
वैशंपायन उवाच ।

आमन्त्रयित्वा सुश्रोणीं ययातिः स्वपुरं ययौ ।
गते तु नाहुषे तस्मिन्देवयान्यप्यनिन्दिता ॥ २९
कचिद्भत्वा च रुदती वृधमाश्रित्य धिष्ठिता ।
ततश्चिरायमाणायां दुहितर्यथ भार्गवः ॥ ३०
संस्मृत्योवाच धार्त्री तां दुहितुः स्नेहविक्रवः ।
धात्रि त्वमानय क्षिप्रं देवयानीं सुमध्यमाम् ३१
इत्युक्तमात्रे सा धात्री त्वरिताऽऽनयितुं गता ।
यत्रयत्र सखीभिः सा गता पदममार्गत ॥ ३२
सा ददर्श तथा दीनां श्रमार्तां रुदतीं स्थिताम् ।
वृत्तान्तं किमिदं भद्रे शीघ्रं वद पितामहयत् ॥ ३३
एवमुक्ताह धार्त्री तां शर्मिष्ठाष्टजिनं कृतम् ।
उवाच शोकसंतप्ता घूर्णिकामागतां पुरः ॥ ३४
देवयान्युवाच ।

त्वरितं घूर्णिके गच्छ शीघ्रमाचक्ष्व मे पितुः ३५
नेदानीं संप्रवेक्ष्यामि नगरं वृषपर्वणः ।

वैशंपायन उवाच ।

सा तत्र त्वरितं गत्वा घूर्णिकाऽसुरमन्दिरम् ॥ ३६

दृष्ट्वा काव्यमुवाचेदं संभ्रमाविष्टचेतना ।
आचचक्षे महाप्राज्ञं देवयानीं वने हताम् ॥ ३७
शर्मिष्ठया महाभाग दुहित्वा वृषपर्वणः ।
श्रुत्वा दुहितरं काव्यस्तत्र शर्मिष्ठया हताम् ॥ ३८
त्वरया निर्वयौ दुःखान्मार्गमाणः सुतां वने ।
दृष्ट्वा दुहितरं काव्यो देवयानीं ततो वने ॥ ३९
बाहुभ्यां संपरिष्वज्य दुःखितो वाक्यमब्रवीत् ।
आत्मदोषैर्नियच्छन्ति सर्वे दुःखसुखे जनाः ॥ ४०
मन्ये दुश्चरितं तेऽस्ति यस्येयं निष्कृतिः कृता ।
देवयान्युवाच ।

निष्कृतिर्मेऽस्तु वा मास्तु शृणुष्वनावहितो मम ४१
शर्मिष्ठया यदुक्ताऽसि दुहित्वा वृषपर्वणः ॥
सत्यं किलैतत्सा ग्राह दैत्यानामसि गायनः ॥ ४२
एवं हि मे कथयति शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
वचनं तीक्ष्णपरुषं क्रोधरक्तेक्षणं भृशम् ॥ ४३
स्तुवतो दुहिता नित्यं याचतः प्रतिगृह्यतः ।
अहं तु स्तूयमानस्य ददतोऽप्रतिगृह्यतः ॥ ४४
इदं मामाह शर्मिष्ठा दुहिता वृषपर्वणः ।
क्रोधसंरक्तनयना दर्पपूर्णा पुनः पुनः ॥ ४५
यद्यहं स्तुवतस्तात दुहिता प्रतिगृह्यतः ।
प्रसादयिष्ये शर्मिष्ठामित्युक्ता तु सखी मया ४६
'उक्ताप्येवं भृशं मां सा निगृह्य विजने वने ।
कूपे प्रक्षेपयामास प्रक्षिप्य गृहमागमत् ॥' ४७
शुक्र उवाच ।

स्तुवतो दुहिता न त्वं याचतः प्रतिगृह्यतः ।
अस्तोतुः स्तूयमानस्य दुहिता देवयान्यसि ॥ ४८
वृषपर्वेव तद्वेद शक्रो राजा च नाहुषः ।
अचिन्त्यं ब्रह्म निर्द्वन्द्वमैश्वरं हि बलं मम ॥ ४९
'जानामि जीविनीं विद्यां लोकेसिञ्चाश्वतीं ध्रुवम्
मृतः संजीवते जन्तुर्यया कमललोचने ॥ ५०
कथनं स्वगुणानां च कृत्वा तप्यति सज्जनः ।

कूपः ॥ ३५ ॥ अवटाद्वर्तात् ॥ २३ ॥ घूर्णिकां दासीम् ॥ ३४ ॥
हतां ताडिताम् ॥ ३७ ॥ नियच्छन्ति प्रयच्छन्ति प्राप्नुवन्तीति
भावः ॥ ४० ॥ एतदेवाह मन्ये इति । निष्कृतिः फलभोगेन

निरसनम् ॥ ४१ ॥ इदं पूर्वोक्तम् ॥ ४५ ॥ नाहुषो ययातिः ।
मम ऐश्वर्यं निर्द्वन्द्वमप्रतिपक्षं बलमस्ति ॥ ४९ ॥ द्विसप्ततितमो-
ऽध्यायः ॥ ७२ ॥

ततो वक्रुमशक्तोऽसि त्वं मे जानासि यद्वलम् ५१
तस्मादुचिष्ठं गच्छामः स्वगृहं कुलनन्दिनि ।
क्षमां कृत्वा विशालाक्षि क्षमासारा हि साधवः ५२
यच्च किञ्चित्सर्वगतं भूमौ वा यदि वा दिवि ।
तस्याहमीश्वरो नित्यं तुष्टेनोक्तः स्वयंभुवा ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

शुकदेवयानीलंवादः ॥ १ ॥

शुक उवाच ।
यः परेषां नरो नित्यमतिवादांस्तितिक्षते ।
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ १
यः समुत्पतितं क्रोधं निगृह्णाति हयं यथा ।
स यन्तेत्युच्यते सद्भिर्न यो रश्मिषु लम्बते ॥ २
यः समुत्पतितं क्रोधमक्रोधेन निरस्यति ।
देवयानि विजानीहि तेन सर्वमिदं जितम् ॥ ३
यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयेद् निरस्यति ।
यथोरगस्त्वचं जीर्णं स वै पुरुष उच्यते ॥ ४
यः संधारयते मन्युं योऽतिवादांस्तितिक्षते ।
यश्च तप्तो न तपति दृढं सोऽर्थस्य भाजनम् ॥ ५
यो यजेदपरिश्रान्तो मासिमासि शतं समाः ।
न क्रुद्धयेद्यश्च सर्वस्य तयोरक्रोधनोऽधिकः ॥ ६
'तस्मादक्रोधनः श्रेष्ठः कामक्रोधौ विमर्हितौ ।
क्रुद्धस्य निष्फलान्येव दानयज्ञतपांसि च ॥ ७
तस्मादक्रोधने यज्ञतपोदानफलं महत् ।
भवेदसंशयं भद्रे नेतरस्मिन्कदाचन ॥ ८
न यतिर्न तपस्वी च न यज्वा न च धर्मभाक् ।
क्रोधस्य यो वशी गच्छेत्तस्य लोकद्वयं न च ॥ ९
पुत्रो भृत्यः सुहृद्वाता भार्या धर्मश्च सत्यता ।
तस्यैतान्यपयास्यन्ति क्रोधशीलस्य निश्चितम् ॥ १०
यत्कुमाराः कुमार्यश्च वैरं कुर्युरचेतसः ।
न तत्प्राज्ञोऽनुकुर्वीत न विदुस्ते बलाबलम् ॥ ११

देवयान्युवाच ।

वेदाहं तात बालाऽपि धर्माणां यदिहान्तरम् ।
अक्रोधे चातिवादे च वेद चापि बलाबलम् ॥ १२
'स्ववृत्तिमननुष्ठाय धर्मसुत्सृज्य तत्त्वतः ।'
शिष्यस्याशिष्यवृत्तेस्तु न क्षन्तव्यं बुभूषता ॥ १३
'प्रेष्यः शिष्यः स्ववृत्तिं हि विमृज्य विफलं गतः ।'
तस्मात्संकीर्णवृत्तेषु वासो मम न रोचते ॥ १४
पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ।
न तेषु निवसेत्याज्ञः श्रेयोऽर्थी पापबुद्धिषु ॥ १५
ये तेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन वा ।
तेषु साधुषु वस्तव्यं स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ १६
'सुयश्चितपरा नित्यं विहीनाश्च धनैर्वराः ।
दुर्बृत्ताः पापकर्माणश्चण्डाला धनिनोपि च ॥ १७
नैव जात्या हि चण्डालाः स्वकर्मविहितैर्विना ।
धनाभिजनविद्यासु सक्ताश्चण्डालधर्मिणः ॥ १८
अकारणाश्च द्वेष्यन्ति परिवारं वदन्ति ते ।
साधोस्तत्र न वासोस्ति पापिभिः पापतां व्रजेत् ॥
सुकृते दुष्कृते चापि यत्र सज्जति यो नरः ।
ध्रुवं रतिर्भवेत्तस्य तस्माद्द्वेषं न रोचयेत् ॥ २०
वाग्दुरुक्तं महाघोरं दुहितुर्वृषपर्वणः ।
मम मश्नाति हृदयमशिकाम इवारणिम् ॥ २१
न ह्यतो दुष्करतरं मन्ये लोकेष्वपि त्रिषु ।

रश्मिषु क्रोधफलभूतास्मापत्तु । पक्षे स्तब्धोऽर्थः ॥ २ ॥
अक्रोधेन क्रोधविरोधिना सहनेन ॥ ३ ॥ त्रिसप्ततितमो-

ऽध्यायः ॥ ७३ ॥

यः सपत्नश्चिरं दीप्तां हीनश्रीः पशुपासते ॥ २२

भरणं शोभनं तस्य इति विद्वज्जना विदुः ।

‘अवमानमवाप्नोति शनैर्नीचसमागमात् ॥ २३

अतिवादा वक्तो निःसरन्ति

यैराहतः शोचति रात्र्यहानि ।

परस्व वै मर्मसु ते पतन्ति

तस्माद्वीरो नैव मुच्येतपरेषु ॥ २४

निरोहेदायुधैश्छिन्नं संरोहेद्भ्रमश्रिना ।

वाक्क्षतं च न संरोहेदाक्षरीरं शरीरिणाम् ॥ २५

संरोहति शरैर्विद्धं नवं परशुना हतम् ।

वाचा दुरुक्तं बीभत्सं न संरोहेत वाक्क्षतम् ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि विसततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

चतुःसततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

शुक्रपर्वणोः संवादः ॥ १ ॥ शुक्रकोपशान्तये वृषपर्वतियोगात् शर्मिष्ठया देवयानीदास्याङ्गीकारः ॥ २ ॥ प्रस-
क्त्या देवयान्या सह शुक्रस्य पुरप्रवेशनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः काच्यो भृगुश्रेष्ठः समन्युरुपगम्य ह ।

वृषपर्वणमासीनमित्युवाचाविचारयन् ॥ १

नार्धमश्नरितो राजन्सद्यः फलति गौरिव ।

शनैरावर्त्यमानो हि कर्तुर्मूलानि कुन्तति ॥ २

पुत्रेषु वा नवृषु वा न चेदात्मनि पश्यति ।

फलत्येव ध्रुवं पार्थ गुरुशुक्तमिवोदरे ॥ ३

‘अधीयानं हितं राजन्क्षमावन्तं जितेन्द्रियम् ।’

यदधातयथा विप्रं कचमाङ्गिरसं तदा ।

अपापशीलं धर्मज्ञं शुश्रूषुं मद्वहे रतम् ॥ ४

‘शर्मिष्ठया देवयानी कूरमुक्ता बहु प्रभो ।

विप्रकृत्य च संरम्भात्कूपे क्षिप्ता मनस्विनी ॥ ५

सा न कल्पेत वासाय तयाहं रहितः कथम् ।

वसेयमिह तस्मात्ते त्यजामि विषयं नृप ॥ ६

वधादनर्हतस्तस्य वधाच्च दुहितुर्मम ।

वृषपर्वन्निबोधेदं त्यक्ष्यामि त्वां सबान्धवम् ।

स्थातुं त्वद्विषये राजन् शङ्क्ष्यामि त्वया सह ॥ ७

‘मा शोच वृषपर्वस्त्वं मा क्रुध्यस्व विशांप्ते ।

स्थातुं ते विषये राजन् शङ्क्ष्यामि तया विना ।

अस्या गतिर्गतिर्महं प्रियमस्याः प्रियं मम ॥ ८

वृषपर्वोवाच ।

यदि ब्रह्मन्वातयामि यदि वा क्रोश्याम्यहम् ।

शर्मिष्ठया देवयानीं तेन गच्छाम्यसद्वृत्तिम् ॥ ९

शुक्र उवाच ।

अहो मामभिजानासि दैत्य मिथ्याप्रलापिनम् ।

यद्येममात्मनो दोषं न नियच्छस्सुपेक्षसे ॥ १०

वृषपर्वोवाच ।

नार्धमं न मृषावादं त्वयि जानामि भार्गव ।

त्वयि धर्मश्च सत्यं च तत्प्रसीदतु नो भवान् ॥ ११

यद्यस्मानपहाय त्वमितो गच्छसि भार्गव ।

समुद्रं संप्रवेक्ष्यामि पूर्वं मद्बान्धवैः सह ॥ १२

पातालमथवा चाग्निं नान्यदस्ति परायणम् ।

यद्येव देवान्गच्छेस्त्वं मां च त्यक्त्वा ग्रहाधिप ।

सर्वत्यागं ततः कृत्वा प्रविशामि हुताशनम् ॥ १३

शुक्र उवाच ।

समुद्रं प्रविशध्वं वा दिशो वा द्रवतासुराः ।

दुहितुर्नाप्रियं सोढुं शक्तोऽहं दयिता हि मे ॥ १४

प्रसाद्यतां देवयानीं जीवितं यत्र मे स्थितम् ।

योगक्षेमकरस्तोऽहमिन्द्रस्येव बृहस्पतिः ॥ १५

वृषपर्वोवाच ।

यत्किंचिदसुरेन्द्राणां विद्यते वस्तु भार्गव ।

शुवि हस्तिगवाश्च च तस्य त्वं मम चेश्वरः ॥ १६

शुक्र उवाच ।

यत्किंचिदस्ति द्रविणं दैत्येन्द्राणां महासुर ।

तस्येश्वरोऽसि यद्येषा देवयानी प्रसाद्यताम् ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तथेत्याह वृषपर्वा महाकविम् ।
देवयान्यन्तिकं गत्वा तमर्थं ग्राह भार्गवः ॥१८
देवयान्युवाच ।

यदि त्वमीश्वरस्तात राज्ञो वित्तस्य भार्गव ।
नाभिजानामि तत्तेऽहं राजा तु वदतु स्वयम् १९
वैशंपायन उवाच ।

शुक्रस्य वचनं श्रुत्वा वृषपर्वा सबान्धवः ।
देवयानि प्रसीदेति पपात भुवि पादयोः ॥ २०
वृषपर्वा उवाच ।

स्तुत्यो वन्द्यश्च सततं मया तातश्च ते शुभे ।
यं काममभिकामाऽसि देवयानि शुचिसिते ।
तत्तेऽहं संप्रदास्यामि यदि वापि हि दुर्लभम् २१
देवयान्युवाच ।

दासीं कन्यासहस्रेण शर्मिष्ठाभिकामये ।
अनु मां तत्र गच्छेत्सा यत्र दद्याच्च मे पिता ॥ २२
वृषपर्वा उवाच ।

उत्तिष्ठ त्वं गच्छ धात्रि शर्मिष्ठां शीघ्रमानय ।
यं च कामयते कामं देवयानी करोतु तम् ॥२३
'त्यजेदेकं कुलस्यार्थं ग्रामार्थं च कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत्' ॥२४
वैशंपायन उवाच ।

ततो धात्री तत्र गत्वा शर्मिष्ठां वाक्यमब्रवीत् ।
उत्तिष्ठ भद्रे शर्मिष्ठे ज्ञातीनां सुखमावह ॥ २५
त्यजति ब्राह्मणः शिष्यान्देवयान्या प्रचोदितः ।
सा यं कामयते कामं स कार्योऽद्य त्वयाऽनघे ॥२६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

भृगुवार्थं गतस्य यथातेः पुनर्देवयानीसमागमः ॥ १ ॥ शुक्राज्ञया तथोर्विवाहः ॥ २ ॥ देवयानीशर्मिष्ठाभ्यां सह यथातेः स्वपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ दीर्घस्य कालस्य देवयानी नृपोत्तम ।
वनं तदेव निर्याता क्रीडार्थं वरवर्णिनी ॥ १

शर्मिष्ठोवाच ।

यं सा कामयते कामं करवाण्यहमद्य तम् ।
यद्येवमाह्वयेच्छुक्रो देवयानीकृते हि माम् ।
मदोषान्मागमच्छुक्रो देवयानी च मत्कृते ॥ २७

वैशंपायन उवाच ।

ततः कन्यासहस्रेण वृता शिबिकया तदा ।
पितुर्नियोगाच्चरिता निश्चक्राम पुरोत्तमात् ॥२८
शर्मिष्ठोवाच ।

अहं दासीसहस्रेण दासी ते परिचारिका ।
अनु त्वां तत्र यास्यामि यत्र दास्यति ते पिता २९
देवयान्युवाच ।

स्तुवतो दुहिताऽहं ते याचतः प्रतिगृह्यतः ।
स्तूयमानस्य दुहिता कथं दासी भविष्यसि ॥३०
शर्मिष्ठोवाच ।

येनकेनचिदार्तानां ज्ञातीनां सुखमावहेत् ।
अतस्त्वामनुयास्यामि यत्र दास्यति ते पिता ३१
वैशंपायन उवाच ।

प्रतिश्रुते दासभावे दुहित्रा वृषपर्वणः ।
देवयानी नृपश्रेष्ठ पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२
देवयान्युवाच ।

प्रविशामि पुरं तात तुष्टाऽसि द्विजसत्तम ।
अमोघं तव विज्ञानमस्ति विद्याबलं च ते ॥ ३३
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो दुहित्रा स द्विजश्रेष्ठो महायशः ।
प्रविवेश पुरं हृष्टः पूजितः सर्वदानवैः ॥ ३४

क्रीडन्त्योऽभिरताः सर्वाः पिबन्त्यो मधुमाधवीं ३
 खादन्त्यो विविधान्भक्ष्यान्विदशन्त्यः फलानि च
 पुनश्च नाहुषो राजा मृगलिप्सुर्यदृच्छया ॥ ४
 तमेव देशं संप्राप्तो जलार्थी श्रमकश्चितः ।
 ददर्श देवयानीं स शर्मिष्ठां ताश्च योषितः ॥ ५
 पिबन्तील्लमानाश्च दिव्याभरणभूषिताः ।
 आसनप्रवरे दिव्ये सर्वरत्नविभूषिते ।
 उपविष्टां च दृष्ट्वा देवयानीं शुचिसिताम् ॥ ६
 रूपेणाप्रतिमां तासां स्त्रीणां मध्ये वराङ्गनाम् ।
 'आसनाच्च ततः किञ्चिद्विहीनां हेमभूषिताम् ॥ ७
 असुरेन्द्रसुतां चापि निषण्णां चारुहासिनीम् ।
 ददर्श पादौ विप्रायाः संवहन्तीमनिन्दिताम् ॥ ८
 गायन्त्योऽथ प्रनृत्यन्त्यो वादयन्त्योऽथ भारत ।
 दृष्ट्वा ययातिमतुलं लज्जयाज्वनताः स्थिताः ॥ ९
 ययातिरुवाच ।
 द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां द्वे कन्ये परिवारिते ।
 गोत्रे च नामनी चैव द्वयोः पृच्छाम्यहं शुभे १०
 देवयान्युवाच ।
 आख्यास्याम्यहमादत्स्व वचनं मे नराधिप ।
 शुक्रो नामासुरगुरुः सुतां जानीहि तस्य माम् ११
 इयं च मे सखी दासी यत्राहं तत्र गामिनी ।
 दुहिता दानवेन्द्रस्य शर्मिष्ठा वृषपर्वणः ॥ १२
 ययातिरुवाच ।
 कथं तु ते सखी दासी कन्येयं वरवर्णिनी ।
 असुरेन्द्रसुता सुभ्रूः परं कौतूहलं हि मे ॥ १३
 'नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी ।
 नैवंरूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥ १४
 श्रीरिवायतपश्चाक्षी सर्वलक्षणशोभना ।
 असुरेन्द्रसुता कन्या सर्वालङ्कारभूषिता ॥ १५
 दैवेनोपहता सुभ्रूस्ताहो तपसापि वा ।
 अन्यथैवाऽनवद्यात्री दासी नेह भविष्यति १६

अस्या रूपेण ते रूपं न किञ्चित्सदृशं भवेत् ।
 पुरा दुश्चरितेनेयं तव दासी भवत्यहो ॥' १७
 देवयान्युवाच ।
 सर्वे एव नरश्रेष्ठ विधानमनुवर्तते ।
 विधानविहितं मत्वा मा विचित्राः कथाः कथाः १८
 राजवद्रूपवेषौ ते ब्राह्मीं वाचं विमर्षि च ।
 को नाम त्वं कुतश्चासि कस्य पुत्रश्च शंस मे ॥ १९
 ययातिरुवाच ।
 ब्रह्मचर्येण वेदो मे कृत्स्नः श्रुतिपथं गतः ।
 राजाहं राजपुत्रश्च ययातिरिति विश्रुतः ॥ २०
 देवयान्युवाच ।
 केनास्मर्थेन नृपते इमं देशमुपागतः ।
 जिघृक्षुर्वारिजं किञ्चिदथवा मृगलिप्सया ॥ २१
 ययातिरुवाच ।
 मृगलिप्सुरहं भद्रे पानीयार्थमुपागतः ।
 बहुधाऽप्यनुयुक्तोऽस्मि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ २२
 देवयान्युवाच ।
 द्वाभ्यां कन्यासहस्राभ्यां दास्या शर्मिष्ठया सह ।
 त्वदधीनाऽस्मि भद्रं ते सखा भर्ता च मे भव ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 असुरेन्द्रसुतामीक्ष्य तस्यां सक्तेन चेतसा ।
 शर्मिष्ठा महिषी मन्त्रमिति मत्वा वचोऽब्रवीत् ॥ २४
 ययातिरुवाच ।
 विद्म्यौशनसि भद्रं ते न त्वामहोऽस्मि भामिनि ।
 अविवाहा हि राजानो देवयानि पितुस्तव ॥ २५
 'परभार्या स्वसा श्रेष्ठा सगोत्रा पतिता क्षुधा ।
 अवरा भिक्षुकाऽस्वस्था अगम्याः कीर्तिता बुधैः'
 देवयान्युवाच ।
 संसृष्टं ब्रह्मणा क्षत्रं क्षत्रेण ब्रह्म संहितम् ।
 'अन्यत्तमस्ति न तयोरेकान्ततरमास्थिते ।'
 ऋषिश्चाप्यृषिपुत्रश्च नाहुयाङ्ग वहस्व माम् ॥ २७

मधुमाधवी मधुवृक्षमदिराम् ॥ ३ ॥ विधानं दैव अनु-
 वर्तते अनुसस्याति ॥ १८ ॥ अर्थेन कार्येण । वारिजं मीनं
 पद्मादि वा ॥ २१ ॥ अनुयुक्तोऽस्मि पलायिते मृगे आन्तोऽस्मि

॥ २२ ॥ संसृष्टं उच्छिन्नस्य क्षत्रस्य ब्राह्मणवीर्यादेव पुन-
 रुद्भवाद्ब्रह्मणा क्षत्रं संसृष्टम् । क्षत्रियकन्यासु लोपामुद्रादिषु
 ब्राह्मणानामुत्पत्तिदर्शनात्क्षत्रेण ब्रह्म संहितं मिश्रम् ॥ २७ ॥

ययातिरुवाच ।

एकदेहोद्भवा वर्णाश्रितारोऽपि वराङ्गने ।

पृथग्धर्माः पृथक्शौचास्तेषां तु ब्राह्मणो वरः २८
देवयान्युवाच ।

पाणिधर्मो नाहुषाऽयं न पुंभिः सेवितः पुरा ।

तं मे त्वमग्रहीरग्रे वृणोमि त्वामहं ततः ॥ २९

कथं तु मे मनस्विन्याः पाणिमन्यः पुमानस्पृशेत् ।

गृहीतमृषिपुत्रेण स्वयं वापृषिणा त्वया ॥ ३०

ययातिरुवाच ।

कुद्धादाशीविषात्सर्पाञ्जलनात्सर्वतोमुखात् ।

दुराधर्षतरो विप्रो ज्ञेयः पुंसां विजानता ॥ ३१

देवयान्युवाच ।

कथमाशीविषात्सर्पाञ्जलनात्सर्वतोमुखात् ।

दुराधर्षतरो विप्र इत्यात्य पुरुषर्षभ ॥ ३२

ययातिरुवाच ।

एकमाशीविषो हन्ति शस्त्रेणैकथं बध्यते ।

हन्ति विप्रः सराष्ट्राणि पुराण्यपि हि कोपितः ॥ ३३

दुराधर्षतरो विप्रस्तस्माद्भीरु मतो मम ।

अतोऽदत्तां च पित्रा त्वां भद्रे न विवहाम्यहम् ॥ ३४

देवयान्युवाच ।

दत्तां बहस्व तन्मा त्वं पित्रा राजन्वृतो मया ।

अयाचतो भयं नास्ति दत्तां च प्रतिगृह्यतः ॥ ३५

‘तिष्ठ राजन्मुहूर्तं च प्रेषयिष्याम्यहं पितुः ।

गच्छ त्वं धात्रिके शीघ्रं ब्रह्मकल्पमिद्वानय ।

स्वयंवरे वृतं शीघ्रं निवेदय च नाहुषम्’ ॥ ३६

वैशंपायन उवाच ।

त्वरितं देवयान्याथ संदिष्टं पितुरात्मनः ।

सर्वं निवेदयामास धात्री तस्मै यथातथम् ॥ ३७

श्रुत्वैव च स राजानं दर्शयामास भार्गवः ।

दृष्ट्वैव चागतं शुक्रं ययातिः पृथिवीपतिः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

बबन्दे ब्राह्मणं काव्यं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ३८
देवयान्युवाच ।

राजायं नाहुषस्तात दुर्गमे पाणिमग्रहीत् ।

नान्यपूर्वगृहीतं मे तेनाहमभया कृता ।

नमस्ते देहि मामस्मै लोके नान्यं पतिं वृणे ॥ ३९

शुक्र उवाच ।

अन्यो धर्मः प्रियस्त्वन्यो वृत्तस्ते नाहुषः पतिः ।

कचशापात्त्वया पूर्वं नान्यद्भवितुमर्हति ॥ ४०

वृतोऽनया पतिर्वीर सुतया त्वं ममेष्टया ।

स्वयं ग्रहे महान्दोषो ब्राह्मण्या वर्णसंकरात् ।

गृहाणेमां मया दत्तां महिषीं नहुषात्मज ॥ ४१

ययातिरुवाच ।

अधर्मो न स्पृशेदेष महान्मामिह भार्गव ।

वर्णसंकरजो ब्रह्मभिति त्वां प्रवृणोम्यहम् ॥ ४२

शुक्र उवाच ।

अधर्मात्त्वां विमुञ्चामि शुशु त्वं वरमीप्सितम् ।

अस्मिन्निवाहे मा म्लासीरहं पापं नुदामि ते ४३

बहस्व भार्या धर्मेण देवयानीं सुमध्यमाम् ।

अनया सह संग्रीतिमतुलां समवागुहि ॥ ४४

इयं चापि कुमारी ते शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

संपूज्या सततं राजन्मा चैनां ज्ञयने ह्येः ॥ ४५

रहस्येनां समाहूय न वदेर्न च संस्पृशेः ।

बहस्व भार्या भद्रे ते यथा काममवाप्स्यसि ॥ ४६

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो ययातिस्तु शुक्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।

शास्त्रोक्तविधिना राजा विवाहमकरोच्छुभम् ॥ ४७

लब्ध्वा शुक्रान्महद्वित्तं देवयानीं तदोत्तमाम् ।

द्विसहस्रेण कन्यानां तथा शर्मिष्ठया सह ॥ ४८

संपूजितश्च शुक्रेण दैत्यैश्च नृपसत्तमः ।

जगाम स्वपुरं हृष्टोऽनुज्ञातोऽथ महात्मना ॥ ४९

एकत्वेश्वरस्य देहो देहावयवाः मुखबाहुरपादास्तदुद्भवाः ॥ २८ ॥
मा मां भयं क्षत्रियेण ब्राह्मणोपरिणयनदोषजम् ॥ ३५ ॥ दुर्गमे
संक्रान्ते ॥ ३९ ॥ ईप्सितं वरं च वृणीष्वेत्युक्तोऽपीदानीं न वृत्तवान्

पश्चात्त्वन्यत्र जरासकमणसामर्थ्यरूपः शुक्रेणैव स्वप्रतिज्ञासिद्धये
दत्त इति ध्येयम् ॥ ४३ ॥ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

देवयान्याः पुत्रोत्पत्तिः ॥ १ ॥ अशोकवनिकायां शर्मिष्ठाया यदातिस्वमागमात्पुत्रोत्पत्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ययातिः स्वपुरं प्राप्य महेन्द्रपुरसंनिभम् ।
प्रविश्यान्तःपुरं तत्र देवयानीं न्यवेशयत् ॥ १
देवयान्याश्चानुमते सुतां तां वृषपर्वणः ।
अशोकवनिकाभ्यां गृहं कृत्वा न्यवेशयत् ॥ २
वृतां दासीसहस्रेण शर्मिष्ठां वार्षपर्वणीम् ।
वासोभिरन्नपानैश्च संविभज्य सुसत्कृताम् ॥ ३
देवयान्या तु सहितः स नृपो नहुषात्मजः ।
'प्रीत्या परमया युक्तो मुमुदे शाश्वतीः समाः ॥ ४
अशोकवनिकामध्ये देवयानी समागता ।
शर्मिष्ठया सा क्रीडित्वा रमणीये मनोरमे ॥ ५
तत्रैव तां तु निर्दिश्य राज्ञा सह ययौ गृहम् ।
एवमेव सह प्रीत्या बहु कालं मुमोद च ॥ ६
विजहार बहूनब्दान्देववन्दुदितः सुखी ॥ ७
ऋतुकाले तु संग्राप्ते देवयानी वराङ्गना ।
लेभे गर्भं प्रथमतः कुमारं च व्यजायत ॥ ८
गते वर्षसहस्रे तु शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।
ददर्श यौवनं प्राप्ता ऋतुं सा चान्वचिन्तयत् ॥ ९
'शुद्धा स्नाता तु शर्मिष्ठा सर्वालङ्कारशोभिता ।
अशोकशाखामालम्ब्य सुपुष्पस्तवकैर्वृताम् ॥ १०
आदर्शं मुखमुद्गीक्ष्य भर्तुर्दर्शनलालसा ।
शोकमोहसमाविष्टा वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ११
अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतसाम् ।
त्वन्नामानं कुरुष्वद्य प्रियसंदर्शनेन माम् ।
एवमुक्तवती सा तु शर्मिष्ठा पुनरब्रवीत् ॥ १२
ऋतुकालश्च संग्राप्ते न च मेऽस्ति वृतः पतिः ।
किं प्राप्तं किं नु कर्तव्यं किं वा कृत्वा सुखं भवेत् ॥ १३
देवयानी प्रजाताऽसौ वृथाऽहं प्राप्तयौवना ।
यथा तथा वृतो भर्ता तथैवाहं वृणोमि तम् ॥ १४
राज्ञा पुत्रफलं देयमिति मे निश्चिता मतिः ।
अपीदानीं स धर्मात्मा ईयान्मे दर्शनं रहः ॥ १५
'केशैर्बद्धा तु राजानं याचेऽहं सहस्रं पतिम् ।

स्पृहेदिदं देवयानी पुत्रमीक्ष्य पुनःपुनः ।
क्रीडन्तःपुरे तस्याः क्वचित्क्षणमवाप्य च ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
अथ निष्क्रम्य राजाऽसौ तस्मिन्काले गच्छन्त्या ।
अशोकवनिकाभ्यां शर्मिष्ठां प्राप तिष्ठतीम् ॥ १७
तमेकं रहिते दृष्ट्वा शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
प्रत्युद्गम्याञ्जलिं कृत्वा राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ १८
शर्मिष्ठोवाच ।
सोमस्येन्द्रस्य विष्णोर्वा यमस्य वरुणस्य वा ।
तव वा नाहुष गृहे कः स्त्रियं द्रष्टुमर्हति ॥ १९
रूपाभिजनशीलैर्हि त्वं राजन्वेत्थ मां सदा ।
सा त्वां याचे प्रसाद्याहमृतुं देहि नराधिप ॥ २०
ययातिरुवाच ।
वैशि त्वां शीलसंपन्नां दैत्यकन्यामनिन्दिताम् ।
रूपं च ते न पश्यामि सूच्यग्रमपि निन्दितम् ॥ २१
'तदाप्रभृति दृष्ट्वा त्वां सराम्यनिशमुत्तमे' ।
अब्रवीदुशना काव्यो देवयानीं यदाऽवहम् ।
नेयमाहयितव्या ते शयने वार्षपर्वणी ॥ २२
'देवयान्याः प्रियं कृत्वा शर्मिष्ठामपि पोषय ॥' २३
शर्मिष्ठोवाच ।

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति

न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।

प्राणात्यये सर्वधनापहारे

पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ २४

पृष्ठं तु साक्ष्ये प्रवदन्तमन्यथा

वदन्ति मिथ्या पतितं नरेन्द्र ।

एकार्थतायां तु समाहितायां

मिथ्या वदन्तं हनृतं हिनस्ति ॥ २५

'अनृतं नानृतं स्त्रीषु परिहासविवाहयोः ।

आत्मप्राणार्थघाते च तदेवोचमतां व्रजेत् ॥' २६

ययातिरुवाच ।

राजा प्रमाणं भूतानां स नश्येत् सृषा वदन् ।

अर्थकृच्छ्रमपि प्राप्य न मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥ २७
 शर्मिष्ठोवाच ।
 समावेतौ मतौ राजन्पतिः सख्याश्च यः पतिः ।
 समं विवाहमित्याहुः सख्या मेऽसि वृतः पतिः ॥
 'सह दत्तास्मि कान्येन देवयान्या मनीषिणा ।
 पूज्या पोषयितव्येति न मृषा कर्तुमर्हसि ॥' २९
 सुवर्णमणिमुक्तानि वस्त्राण्याभरणानि च ।
 याचिदृणां ददासि त्वं गोभूम्यादीनि यानि च ३०
 बहिःस्थं दानमित्युक्तं न शरीराश्रितं नृप ।
 दुष्करं पुत्रदानं च आत्मदानं च दुष्करम् ॥ ३१
 शरीरदानात्तत्सर्वं दत्तं भवति मारिष ।
 यस्य यस्य यथा कामस्तस्य तस्य ददाम्यहम् ३२
 इत्युक्त्वा नगरे राजस्त्रिकालं घोषितं त्वया ।
 त्वयोक्तमनृतं राजन्वृथा घोषितमेव वा ।
 तत्सत्यं कुरु राजेन्द्र यथा वैश्रवणस्तथा ॥ ३३
 ययातिरुवाच ।
 दातव्यं याचमानेभ्य इति मे व्रतमाहितम् ।
 त्वं च याचसि मां कामं गृहि किं करवाणि ते ॥ ३४
 'धनं वा यदि वा किञ्चिद्राज्यं वाऽपि शुचिसिते ।'

शर्मिष्ठोवाच ।

अधर्मात्पाहि मां राजन्धर्मं च प्रतिपादय ॥ ३५
 'नान्यं वृणो पुत्रकामा पुत्रात्परतरं न च ।'
 त्वचोऽपत्यवती लोके चरेयं धर्ममुत्तमम् ॥ ३६
 त्रय एवाधना राजन्भार्या दासस्तथा सुतः ।
 यत्ते समधिगच्छन्ति यस्यैते तस्य तद्वनम् ॥ ३७
 'पुत्रार्थं भर्तृपोषार्थं स्त्रियः सृष्टाः स्वयंभुवा ।
 अपतिर्वापि या कन्या अनपत्या च या भवेत् ।
 तासां जन्म वृथा लोके गतिस्तासां न विद्यते ॥' ३८
 देवयान्या भुजिष्याऽसि वश्या च तव भार्गवी ।
 सा चाहं च त्वया राजन्भजनीये भजस्व माम् ३९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु राजा स तथ्यमित्यभिजज्ञिवान् ।
 पूजयामास शर्मिष्ठां धर्मं च प्रत्यपादयत् ॥ ४०
 स समागम्य शर्मिष्ठां यथा काममवाप्य च ।
 अन्योन्यं चाभिसंपूज्य जग्मतुस्तौ यथागतम् ॥ ४१
 तस्मिन्समागमे सुभूः शर्मिष्ठा चारुहासिनी ।
 लेभे गर्भं प्रथमतस्तस्मादृपतिसत्तमात् ॥ ४२
 प्रज्ज्ञे च ततः काले राजन्राजीवलोचना ।
 कुमारं देवगर्भात् राजीवनिमलोचनम् ॥ ४३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

शर्मिष्ठापुत्रदर्शनेन देवयान्याः शर्मिष्ठया सह संवादः ॥ १ ॥ देवयानीशर्मिष्ठयोः पुत्रान्तरोत्पत्तिः ॥ २ ॥ शर्मि-
 ष्ठापुत्रान्वयातिजान्हात्वा कुपितयाः देवयान्याः शुक्रसमीपे गमनम् ॥ ३ ॥ ययातेः शुक्रशापज्जराप्राप्तिः ॥ ४ ॥ तस्या
 अन्यस्मिन्संक्रमणरूपवरप्राप्तिः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

'तस्मिन्नश्त्रसंयोगे शुक्ले पुण्यर्क्षगेन्दुना ।
 स राजा मुमुद्रे सम्राट् तया शर्मिष्ठया सह ॥ १
 प्रजानां श्रीरिवाभ्याशे शर्मिष्ठा ह्यभवद्भूः ।
 पद्मगीवोग्ररूपा वै देवयानी ममाप्यभूत् ॥ २
 यर्जन्य इव सस्यानां देवानाममृतं यथा ।
 तद्वन्ममापि संभूता शर्मिष्ठा वार्षपवर्णी ।
 इत्येवं मनसा ज्ञात्वा देवयानीमवर्जयत् ॥' ३

श्रुत्वा कुमारं जातं तु देवयानी शुचिसिता ।
 चिन्तयामास दुःखार्ता शर्मिष्ठां प्रति भारत ॥ ४
 अभिगम्य च शर्मिष्ठां देवयान्यब्रवीदिदम् ।
 देवयान्युवाच ।
 किमिदं वृजिनं मुञ्च कृतं वै कामलुब्धया ॥ ५
 शर्मिष्ठोवाच ।
 ऋषिरभ्यागतः कश्चिद्धर्मात्मा वेदपारगः ।
 स मया वरदः कामं याचितो धर्मसंहितम् ॥ ६

‘अपत्यार्थे स तु मया धृतो वै चारुहासिनि’ ।
 नाहमन्यायतः काममाचरामि शुचिसिते ।
 तस्माद्वर्षेर्ममापत्यमिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ७
 देवयान्युवाच ।
 शोभनं भीरु यद्येवमथ स ज्ञायते द्विजः ।
 गोत्रनामाभिजनतो वेश्मुमिच्छामि तं द्विजम् ॥ ८
 शर्मिष्ठोवाच ।
 सपसा तेजसा चैव दीप्यमानं यथा रविम् ।
 तं दृष्ट्वा मम संप्रष्टुं शक्तिर्नासीच्छुचिसिते ॥ ९
 देवयान्युवाच ।
 यद्येतदेवं शर्मिष्ठे न मन्युर्विधते मम ।
 अपत्यं यदि ते लब्धं ज्येष्ठाच्छ्रेष्ठाश्च वै द्विजात् १०
 वैशंपायन उवाच ।
 अन्योन्यमेवमुक्त्वा तु संप्रहस्य च ते मिथः ।
 जगाम भार्गवी वैश्वं तथ्यमित्यवजग्मुषी ॥ ११
 ययातिर्देवयान्यां तु पुत्रावजनयभृपः ।
 यदुं च तुर्वसुं चैव शक्रविष्णुं ह्वापरौ ॥ १२
 ‘तस्मिन्काले तु राजर्षिर्ययातिः पृथिवीपतिः ।
 माध्वीकरससंयुक्तां मदिरां मदवर्धनीम् ॥ १३
 पाययामास शुक्रस्य तनयां रक्तपिङ्गलाम् ।
 पीत्वा पीत्वा च मदिरां देवयानी सुमोहसा १४
 रुदती गायमाना च नृत्यन्ती च मुहुर्मुहुः ।
 बहु प्रलपती देवी राजानमिदमब्रवीत् ॥ १५
 राजवद्रूपेणैते किमर्थं त्वमिहागतः ।
 केन कार्येण संप्राप्तो निर्जनं गहनं वनम् ॥ १६
 द्विजश्रेष्ठ नृपश्रेष्ठो ययातिश्चोग्रदर्शनः ।
 तस्मादितः पलायस्व हितमिच्छसि चेद्विज ॥ १७
 इत्येवं प्रलपन्तीं तां देवयानीं तु नाहुषः ।
 भर्त्सयामास वचनैरनर्हान् पापवर्धनीम् ॥ १८
 ततो वर्षवरान्मूकान्व्यङ्गान्वृद्धांश्च पङ्कुकान् ।
 रक्षणे देवयान्याः स पोषणे च शशास तान् १९
 ततस्तु नाहुषो राजा शर्मिष्ठां प्राप्य बुद्धिमान् ।
 रेमे च सुचिरं कालं तथा शर्मिष्ठया सह ॥ २०
 तस्मादेव तु राजर्षेः शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ।

मुहुं चानुं च पूरुं च श्रीकुमारानजीजनत् ॥ २१
 ततः काले तु कस्मिंश्चिदेवयानी शुचिसिता ।
 ययातिसहिता राजञ्जगाम रहितं वनम् ॥ २२
 ददर्श च तदा तत्र कुमारान्देवरूपिणः ।
 क्रीडमानान्सुविश्रब्धान्विसिता चेदमब्रवीत् २३
 देवयान्युवाच ।
 ‘कस्यैते दारका राजन्देवपुत्रोपमाः शुभाः ।
 वर्चसा रूपतथैव सदृशा मे मतास्तव ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं पृष्ट्वा तु राजानं कुमारान्पर्यपृच्छत् ॥ २५
 तस्मिन्काले तु तच्छ्रुत्वा धात्री तेषां वचोऽब्रवीत् ।
 किं न ब्रूत कुमारः वः पितरं वै द्विजर्षभम् ॥ २६
 कुमारा ऊचुः ।
 ऋषिश्च ब्राह्मणश्चैव द्विजातिश्चैव नः पिता ।
 शर्मिष्ठा नानृतं ब्रूते देवयानि क्षमस्व नः ॥ २७
 देवयान्युवाच ।
 किं नामधेयगोत्रो वः पुत्रका ब्राह्मणः पिता ।
 प्रभूत तत्त्वतः क्षिप्रं कथासौ क्व च वर्तते ॥ २८
 प्रभूत मे यथा तथ्यं श्रोतुमिच्छामि तं ह्यहम् ।
 एवमुक्ताः कुमारस्ते देवयान्या सुमध्यया ॥ २९
 तेऽदर्शयन्प्रदेशिन्या तमेव नृपसत्तमम् ।
 शर्मिष्ठां मातरं चैव तथाऽऽचख्युश्च दारकाः ॥ ३०
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा सहितास्ते तु राजानमुपचक्रमुः ।
 नाभ्यनन्दत तान्राजा देवयान्यास्तदान्तिके ॥ ३१
 रुदन्तस्तेऽथ शर्मिष्ठामभ्ययुर्बालकास्ततः ।
 ‘अविब्रुवन्ती किञ्चिच्च राजानं चारुलोचना ॥ ३२
 नातिदूराच्च राजानं सा चातिष्ठदवाञ्जुसी ।
 श्रुत्वा तेषां तु बालानां सत्रीड इव पार्थिवः ॥ ३३
 प्रतिवक्तुमशक्तोऽभूत्पूष्णींभृतोऽभवन्नृपः ।
 दृष्ट्वा तु तेषां बालानां प्रणयं पार्थिवं प्रति ॥ ३४
 बुद्ध्वा तु तत्त्वतो देवी शर्मिष्ठामिदमब्रवीत् ।
 अभ्यागच्छति मां कश्चिद्विरित्वेवमब्रवीः ॥ ३५
 ययातिमेवं राजानं त्वं गोपायसि भामिनि ।

पूर्वमेव मया प्रोक्तं त्वया तु वृजिनं कृतम् ॥३६॥
मदधीना सती कस्मादकार्षीर्विप्रियं मम ।
तमेवाऽऽसुरधर्मं त्वमास्थिता न विभेषि मे ॥३७॥
शर्मिष्ठावाच ।

यदुक्तमृषिरित्येव तत्सत्यं चारुहासिनि ।
न्यायतो धर्मतश्चैव चरन्ती न विभेमि ते ॥ ३८॥
यदा त्वया वृतो भर्ता वृत एव तदा मया ।
सखीभर्ता हि धर्मेण भर्ता भवति शोभने ॥ ३९॥
पूज्यासि मम मान्या च ज्येष्ठा च ब्राह्मणी हसि ।
त्वत्तोपि मे पूज्यतमो राजर्षिः किं न वेत्थ तत् ॥ ४०॥
'त्वत्पित्रा मम गुरुणा सह दत्ते उमे शुभे ।
ततो भर्ता च पूज्यश्च पोष्यां पोषयतीह माम् ४१॥
वैशंपायन उवाच ।

श्रुत्वा तस्यास्ततो वाक्यं देवयान्यब्रवीदिदम् ।
रमस्वेह यथाकामं देव्या शर्मिष्ठया सह ॥ ४२॥
राजन्नाद्येह वत्स्यामि विप्रियं मे कृतं त्वया ।
इति जज्वाल कोपेन देवयानी ततो भृशम् ॥ ४३॥
निर्दहन्तीव सत्रीडां शर्मिष्ठां समुदीक्ष्य च ।
अपविध्य च सर्वाणि भूषणान्यसितेक्षणा ॥ ४४॥
सहस्रोत्पतितां श्यामां दृष्ट्वा तां साश्रुलोचनाम् ।
तूर्णं सकाशं काव्यस्य प्रस्थितां व्यथितस्तदा ४५॥
अनुवव्राज संभ्रान्तः पृष्ठतः सान्त्ययवृषः ।
न्यवर्तत नचैव स क्रोधसरक्तलोचना ॥ ४६॥
अविब्रुवन्ती किंचित्सा राजानं साश्रुलोचना ।
अचिरादेव संप्राप्ता काव्यस्योशनसोऽन्तिकम् ४७॥
सा तु दृष्ट्वैव पितरमभिवाद्याग्रतः स्थिता ।
अनन्तरं यथाविस्तु पूजयामास भार्गवम् ॥ ४८॥
देवयान्युवाच ।

अधर्मेण जितो धर्मः प्रवृत्तमधरोत्तरम् ।
शर्मिष्ठयाऽतिवृत्ताऽसि दुहित्रा वृषपर्वणः ॥ ४९॥
त्रयोऽस्यां जनिताः पुत्रा राज्ञाऽनेन ययातिना ।
दुर्भगाया मम द्वौ पुत्रौ तात ब्रवीमि ते ॥ ५०॥

धर्मज्ञ इति विख्यात एष राजा भृगूद्वह ।
अतिक्रान्तश्च मर्यादां काव्यैतत्कथयामि ते ॥ ५१॥
शुक उवाच ।

धर्मज्ञः सन्महाराज योऽधर्ममकृथाः प्रियम् ।
तस्माज्जरा त्वामचिराद्दर्शयिष्यति दुर्जया ॥ ५२॥
ययातिरुवाच ।

ऋतुं वै याचमानाया भगवन्नान्यचेतसा ।
दुहितुर्दानवेन्द्रस्य धर्म्यमेतत्कृतं मया ॥ ५३॥
ऋतुं वै याचमानाया न ददाति पुमानृतुम् ।
भूणहेत्युच्यते ब्रह्मन् स इह ब्रह्मवादिभिः ॥ ५४॥
अभिकामां स्त्रियं यश्च गम्यां रहसि याचितः ।
नोपैति स च धर्मेषु भूणहेत्युच्यते बुधैः ॥ ५५॥
'यद्यद्वृणोति मां कश्चित्तत्तदेयमिति व्रतम् ।
त्वया च सापि दत्ता मे नान्यं नाथमिहेच्छति' ५६॥
इत्येतानि समीक्ष्याहं कारणानि भृगूद्वह ।
अधर्मभयसंविघ्नः शर्मिष्ठामुपजग्मिवान् ।
'मत्त्वैतन्मे धर्म इति कृतं ब्रह्मन्धमस्व माम् ॥ ५७॥
शुक उवाच ।

नन्वहं प्रत्यवेक्ष्यस्ते मदधीनोऽसि पार्थिव ।
मिथ्याचारस्य धर्मेषु चौर्यं भवति नाहुष ॥ ५८॥
वैशंपायन उवाच ।

कुड्ढेनोशनसा शप्तो ययातिर्नाहुषस्तदा ।
पूर्वं वयः परित्यज्य जरां सद्योऽन्वपद्यत ॥ ५९॥
ययातिरुवाच ।

अतप्तो यौवनस्याहं देवयान्यां भृगूद्वह ।
प्रसादं कुरु मे ब्रह्मज्जरेयं न विशेष माम् ॥ ६०॥
शुक उवाच ।

नाहं मृषा ब्रवीम्येतज्जरां प्राप्तोऽसि भूमिप ।
जरां त्वेतां त्वमन्यस्मिन्संक्रामय यदीच्छसि ॥ ६१॥
ययातिरुवाच ।

राज्यभाक्स भवेद्ब्रह्मन्पुण्यभाकीर्तिभाक्तया ।
यो मे दद्याद्वयः पुत्रस्तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ६२॥

अधरोत्तरं नीचस्याभिद्विहस्तमस्य हासः । अतिवृत्तास्मि
राज्ञः सकाशादपत्यत्रयाधिगमेनातिक्रान्तोऽहं हिताऽसि ॥ ४९ ॥
अधर्ममेव प्रियमकृथाः ॥ ५२ ॥ नान्यचेतसा न कामलो-

भेन ॥ ५३ ॥ प्रत्यवेक्ष्यः अस्मिन्मर्मेणि मदाज्ञापि त्वया
प्रार्थनीयेति भावः ॥ ५८ ॥ ज्येष्ठस्य राज्याप्रदानं पापम्
॥ ६२ ॥ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

शुक उवाच ।

संक्रामयिष्यसि जरां येयेष्टं नहुषात्मज ।

भामनुध्याय भावेन न च पापमवाप्स्यसि ॥ ६३ ॥

वयो दास्यति ते पुत्रो यः स राजा भविष्यति ।
आयुष्मान्कीर्तिमाश्चैव बहूपत्यस्तथैव च ॥ ६४ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

स्वजराममङ्गीकुर्वतां यदुग्रभृतीनां ययातिना शपः ॥ १ ॥ तामङ्गीकुर्वतः पुरोर्वरदानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

जरां प्राप्य ययातिस्तु स्वपुत्रं प्राप्य चैव हि ।

पुत्रं ज्येष्ठं वरिष्ठं च यदुमित्यब्रवीद्वचः ॥ १ ॥

ययातिरुवाच ।

जरावली च मां तात पलितानि च पर्यगुः ।

काव्यस्योशनसः शपास्य च तप्तोऽस्मि यौवने ॥ २ ॥

त्वं यदो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

यौवनेन त्वदीयेन चरेयं विषयानहम् ॥ ३ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनस्ते यौवनं त्वहम् ।

दत्त्वा स्वं प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ४ ॥

यदुरुवाच ।

जरायां बहवो दोषाः पानभोजनकारिताः ।

तस्माज्जरां न ते राजन्ग्रहीष्य इति मे मतिः ॥ ५ ॥

सितश्मश्रुनिरानन्दो जरया शिथिलीकृतः ।

वलीसङ्गतमात्रस्तु दुर्दर्शो दुर्बलः कृशः ॥ ६ ॥

अशक्तः कार्यकरणे परिभूतः स यौवतैः ।

सहोपजीविभिश्चैव तां जरां नाभिकामये ॥ ७ ॥

सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप ।

जरां ग्रहीतुं धर्मज्ञ तस्मादन्यं वृणीष्व वै ॥ ८ ॥

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तस्मादराज्यभाक्तात् प्रजा तव भविष्यति ॥ ९ ॥

‘प्रत्याख्यातस्तु राजा स तुर्वसुं प्रत्युवाच ह ।’

तुर्वसो प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।

यौवनेन चरेयं वै विषयांस्तव पुत्रक ॥ १० ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥ ११ ॥

तुर्वसुरुवाच ।

न कामये जरां तात कामभोगप्रणाशिनीम् ।

बलरूपान्तकरणं बुद्धिप्राणप्रणाशिनीम् ॥ १२ ॥

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।

तस्मात्प्रजा समुच्छेदं तुर्वसो तव यास्यति ॥ १३ ॥

संकीर्णाचारधर्मेषु प्रतिलोमचरेषु च ।

पिशिताशिषु चान्त्येषु मूढ राजा भविष्यति ॥ १४ ॥

गुरुदारप्रसक्तेषु तिर्गम्योनिगतेषु च ।

पशुधर्मेषु पापेषु म्लेच्छेषु तं भविष्यति ॥ १५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स तुर्वसुं शप्त्वा ययातिः सुतमात्मनः ।

शर्मिष्ठायाः सुतं द्रुष्टुमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥

ययातिरुवाच ।

द्रुष्टो त्वे प्रतिपद्यस्व वर्णरूपविनाशिनीम् ।

जरां वर्षसहस्रं मे यौवनं स्वं ददस्व च ॥ १७ ॥

पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।

स्वं चादास्यामि भूयोऽहं पाप्मानं जरया सह ॥ १८ ॥

द्रुष्टुरुवाच ।

न गर्जं न रथं नाश्वं जीर्णं भुङ्क्ते न च स्त्रियम् ।

वाग्भङ्गश्चास्य भवति तां जरां नाभिकामये ॥ १९ ॥

वली त्वचःसंवलनम् । पलितानि केशरोम्णां शौक्ल्यम् ।
पर्यगुः परितः शरीरे गतानि प्राप्तानि यौवने यौवनसाध्ये कामभोगे
॥ २ ॥ पाप्मानं भोगसामर्थ्येऽपि तदिच्छारूपं चित्तस्य दौस्थ्य-

म् । धरेयं भुञ्जीय ॥ ३ ॥ दोषाः कफाद्याधिक्याद्भवनादयः
॥ ५ ॥ तिर्गम्योनीनामिव गतं प्रकाशं मैथुनाद्याचरणे येष
तेषु ॥ १५ ॥

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
तस्माद्दुष्टो प्रियः कामो न ते संपत्स्यते क्वचित् ॥
यत्राश्वरथमुख्यानामश्वानां स्याद्वर्तं न च ।
हस्तिनां पीठकानां च गर्दमानां तथैव च ॥२१॥
वस्तानां च गवां चैव शिविकायास्तथैव च ।
उडुपप्लवस्तारो यत्र नित्यं भविष्यति ।
अराजा भोजशब्दं तं तत्र प्राप्स्यसि सान्वयः ॥२२॥
ययातिरुवाच ।

अनो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
एकं वर्षसहस्रं तु चरेयं यौवनेन ते ॥ २३॥
अनुरुवाच ।

जीर्णः शिशुवदादत्ते कालेऽन्नमशुचिर्यथा ।
न जुहोति च कालेऽग्निं तां जरां नाभिकामये ॥
ययातिरुवाच ।

यत्त्वं मे हृदयाज्जातो वयः स्वं न प्रयच्छसि ।
जरादोषस्त्वया प्रोक्तस्तस्मात्त्वं प्रतिलप्स्यसे ॥२५॥
प्रजाश्च यौवनप्राप्ता विनशिष्यन्त्यनो तव ।
अग्निप्रस्कन्दनपरस्त्वं चाप्येवं भविष्यसि ॥ २६॥
वैशंपायन उवाच ।

प्रत्याख्यातश्चतुर्भिश्च शस्त्रा तान्यदुपूर्वकान् ।
पूरोः सकाशमगमन्मत्वा पूरुमलङ्घनम् ॥ २७॥
ययातिरुवाच ।

पूरो त्वं मे प्रियः पुत्रस्त्वं वरीयान्भविष्यसि ।

जरा बली च मां तात पलितानि च पर्ययुः ॥२८॥
काव्यस्योशनसः शापान्न च तृप्तोऽसि यौवने ।
पूरो त्वं प्रतिपद्यस्व पाप्मानं जरया सह ।
कंचित्कालं चरेयं वै विषयान्वयसा तव ॥ २९॥
पूर्णे वर्षसहस्रे तु पुनर्दास्यामि यौवनम् ।
स्वं चैव प्रतिपत्स्यामि पाप्मानं जरया सह ॥३०॥
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः प्रत्युवाच पूरुः पितरमञ्जसा ।
यदात्थ मां महाराज तत्करिष्यामि ते वचः ॥३१॥
'गुरोर्वै वचनं पुण्यं स्वर्गमायुष्करं नृणाम् ।
गुरुप्रसादात्रैलोक्यमन्वशासच्छतक्रतुः ॥ ३२॥
गुरोरनुमतं प्राप्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ।
यावदिच्छसि तावच्च धारयिष्यामि ते जराम्' ॥३३॥
प्रतिपत्स्यामि ते राजन्पाप्मानं जरया सह ।
गृहाण यौवनं मत्तश्चर कामान्यथेप्सितान् ॥३४॥
जरयाहं प्रतिच्छन्नो वयोरूपधरस्तव ।
यौवनं भवते दत्त्वा चरिष्यामि यथात्थ माम् ॥३५॥
ययातिरुवाच ।
पूरो प्रीतोऽसि ते वत्स प्रीतश्चेदं ददामि ते ।
सर्वकामसमृद्धा ते प्रजा राज्ये भविष्यति ॥ ३६॥
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ययातिस्तु स्मृत्वा काव्यं महातपाः ।
संक्रामयामास जरां तदा पूरौ महात्मनि ॥ ३७॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

विषयानुभवेन ययातेर्वैराग्यप्राप्तिः ॥ १ ॥ पूरोः ययातिना यौवनप्रत्यर्पणम् ॥ २ ॥ तस्य राज्याभिषेकः ॥ ३ ॥ यया-
तेर्धनं प्रति गमनम् ॥ ४ ॥ यदुप्रसृतीनां वंशकथनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

पौरवेणाथ वयसा ययातिर्नहुषात्मजः ।

पीठकानां राजयोग्यानां नरयानविशेषाणां तत्सतरावा इति
श्लेच्छेषु प्रसिद्धानाम् ॥ २१ ॥ अग्निप्रस्कन्दनं श्रौतस्मार्त-
मिसाव्यकर्मत्यागस्तत्परः ॥ २६ ॥ वरीयान्सप्रादुभ्यो महान् ।

'रूपयौवनसंपन्नः कुमारः सम्पद्यत ।'

प्रीतियुक्तो नृपश्चेष्टश्चार विषयान्प्रियान् ॥ १

जरा देहेन्द्रियशक्तिघातः ॥ २८ ॥ अजसा आर्जवेन ॥ ३१ ॥
यथेप्सितान् यावज्जीवम् ॥ ३४ ॥ अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
चचार दुभोज ॥ १ ॥

यथाकामं यथोत्साहं यथाकालं यथासुखम् ।
 धर्माविरुद्धं राजेन्द्रो यथा भवति सोऽन्वभूतः ॥ २
 देवानतर्पयन्नैः श्राद्धैस्तद्वत्पितृनपि ।
 दीनाननुग्रहैरिष्टैः कामैश्च द्विजसत्तमान् ॥ ३
 अतिथीनश्रपानैश्च विश्वं परिपालनैः ।
 आनृशंस्तेन शूद्राश्च दस्पृन्सन्निग्रहेण च ॥ ४
 धर्मेण च प्रजाः सर्वा यथावदनुरञ्जयन् ।
 यथातिः पालयामास साक्षादिन्द्र इवापरः ॥ ५
 स राजा सिंहविक्रान्तो युवा विषयगोचरः ।
 अविरोधेन धर्मस्य चचार सुखमुत्तमम् ॥ ६
 स संप्राप्य शुभान्कामांस्तुष्टः खिन्नश्च पार्थिवः ।
 कालं वर्षसहस्रान्तं ससार मनुजाधिपः ॥ ७
 परिसंख्याय कालज्ञः कलाः काष्ठाश्च वीर्यवान् ।
 यौवनं प्राप्य राजर्षिः सहस्रपरिवत्सरान् ॥ ८
 विश्वाच्या सहितो रेमे व्यभ्राजन्नन्दने वने ।
 अलकायां स कालं तु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ॥ ९
 यदा स पश्यते कालं धर्मात्मा तं महीपतिः ।
 पूर्णं मत्वा ततः कालं पूर्णं पुत्रमुवाच ह ॥ १०
 यथाकामं यथोत्साहं यथाकालमरिन्दम ।
 सेविता विषयाः पुत्र यौवनेन मया तव ॥ ११
 न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति ।
 हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ १२
 यत्पृथिव्यां व्रीहिर्वर्णं हिरण्यं पञ्चवः स्त्रियः ।
 एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृष्णां परित्यजेत् ॥ १३
 या दुस्त्वजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः ।
 योऽसौ प्राणान्तिको रोगस्तां तृष्णां त्यजतः सुखम् ॥
 पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः ।
 तथाप्यनुदिनं तृष्णा ममैतेष्वभिजायते ॥ १५
 तस्मादेनामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय मानसम् ।
 निर्द्वन्द्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि मृगैः सह ॥ १६
 पूरो ग्रीतोऽसि भद्रं ते गृहाणेदं स्वयौवनम् ।
 राज्यं चेदं गृहाण त्वं 'यावदिच्छसि यौवनम् ।
 तावदीर्घायुषा भुङ्क्ष्व' त्वं हि मे प्रियकृत्सुतः ॥ १७

विषया दिव्यगन्धादयो गोचरे वशे यस्य स विषयगोचरः
 ॥ ६ ॥ अलकायां कुबेरपुरा ॥ ९ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 प्रतिपेदे जरं राजा यथातिर्नाहुषस्तदा ।
 यौवनं प्रतिपेदे च पूरुः स्वं पुनरात्मवान् ॥ १८
 अभिषेक्तुकामं नृपतिं पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णा इदं वचनमब्रुवन् ॥ १९
 कथं शुक्रस्य नसारं देवयान्याः सुतं प्रभो ।
 ज्येष्ठं यदुमतिक्रम्य राज्यं पूरोः प्रयच्छसि ॥ २०
 यदुज्येष्ठस्तव सुतो जातस्तमनु तुर्वसुः ।
 शर्मिष्ठायाः सुतो द्रुष्टुस्ततोऽनुः पूरुरेव च ॥ २१
 कथं ज्येष्ठानतिक्रम्य कनीयात्राज्यमर्हति ।
 एतत्संबोधयामस्त्वां धर्मं त्वं प्रतिपालय ॥ २२
 यथातिरुवाच ।
 ब्राह्मणप्रमुखा वर्णाः सर्वे शृण्वन्तु मे वचः ।
 ज्येष्ठं प्रति यथा राज्यं न देयं मे कथंचन ॥ २३
 मम ज्येष्ठेन यदुना नियोगो नानुपालितः ।
 प्रतिकूलः पितुर्यश्च न स पुत्रः सतां मतः ॥ २४
 मातापित्रोर्वचनकृद्भितः पथ्यश्च यः सुतः ।
 स पुत्रः पुत्रवद्यश्च वर्तते पितृमातृषु ॥ २५
 'पुदिति नरकस्याख्या दुःखं च नरकं विदुः ।
 पुतस्त्राणात्ततः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च ॥ २६
 आत्मनः सदृशः पुत्रः पितृदेवर्षिपूजने ।
 यो बहूनां गुणकरः स पुत्रो ज्येष्ठ उच्यते ॥ २७
 सूकोऽन्धो बधिरः श्वित्री स्वधर्मं नानुतिष्ठति ।
 चोरः किल्बिषिकः पुत्रो ज्येष्ठो न ज्येष्ठ उच्यते ॥ २८
 ज्येष्ठांशहारी गुणकृदिह लोके परत्र च ।
 श्रेयान्पुत्रो गुणोपेतः स पुत्रो नेतरो वृथा ।
 वदन्ति धर्मं धर्मज्ञाः पितृणां पुत्रकारणात् ॥ २९
 वेदोक्तं संभवं मह्यमनेन हृदयोद्भवम् ।
 तस्य जातमिदं कृत्स्नमात्मा पुत्र इति श्रुतिः ॥ ३०
 यदुनाऽहमवज्ञातस्तथा तुर्वसुनापि च ।
 द्रुष्टुना चानुना चैव मय्यवज्ञा कृता भृशम् ॥ ३१
 पूरुणा तु कृतं वाक्यं भानितं च विशेषतः ।

कनीयसं कनीयांसम् ॥ १९ ॥

कनीयान्मम दायादो घृता येन जरा मम ॥ ३२
मम कामः स च कृतः पूरुणा मित्ररूपिणा ।
शुभ्रेण च वरो दत्तः काव्येनोशनसा स्वयम् ॥ ३३
पुत्रो यस्त्वाऽनुवर्तेत स राजा पृथिवीपतिः ।
'यो वानुवर्ती पुत्राणां स पुत्रो दायभागभवेत्' ॥ ३४
भवतोऽनुनयाम्येवं पूरु राज्येऽभिषिच्यताम् ।

प्रकृतय ऊचुः ।

यः पुत्रो गुणसंपन्नो मातापित्रोर्हितः सदा ॥ ३५
सर्वमर्हति कल्याणं कनीयानपि सत्तमः ।
'वेदे धर्मार्थशास्त्रेषु मुनिभिः कथितं पुरा' ॥ ३६
अर्हः पूरुरिदं राज्यं यः सुतः प्रियकृत्तव ।
वरदानेन शुक्रस्य न शक्यं वक्तुमुत्तरम् ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

॥ उत्तरयायातारम्भः ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

ययातेः स्वर्गतममम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं स नाहुषो राजा ययातिः पुत्रमीप्सितम् ।
राज्येऽभिषिच्य मुदितो वानप्रस्थोऽभवन्मुनिः ॥ १
उषित्वा च वने वासं ब्राह्मणैः संशितव्रतः ।
फलमूलाशनो दान्तस्ततः स्वर्गमितो गतः ॥ २
स गतः स्वर्निवासं तं निवसन्मुदितः सुखी ।
कालेन नातिमहता पुनः शक्रेण पातितः ॥ ३
'साधुभिः संगतिं लब्ध्वा पुनः स्वर्गमुपेयिवान् ।
जनमेजय उवाच ।

स्वर्गतश्च पुनर्ब्रह्मन्निवसन्देववेश्मनि ।
कालेन नातिमहता कथं शक्रेण पातितः' ॥ ४
निपतन्प्रच्युतः स्वर्गादग्राप्नो मेदिनीतलम् ।
स्थित आसीदन्तरिक्षे स तदेति श्रुतं मया ॥ ५
तत एव पुनश्चापि गतः स्वर्गमिति श्रुतम् ।
राज्ञा वसुमता सार्धमष्टकेन च वीर्यवान् ॥ ६
प्रतर्दनेन शिबिना समेत्य किल संसदि ।
कर्मणा केन स दिवं पुनः प्राप्नो महीपतिः ॥ ७

वैशंपायन उवाच ।

पौरजानपदैस्तुष्टैरित्युक्तो नाहुषस्तदा ।
अभ्यषिञ्चततः पूरुं राज्ये स्वे सुतमात्मनः ॥ ३८
'यदुं च त्वर्वसुं चोभौ ब्रुह्म चैव सहानुजम् ।
अन्तेषु स विनिक्षिप्य नाहुषः स्वात्मजान्सुतान्' ॥
दत्त्वा च पूरवे राज्यं वनवासाय दीक्षितः ।
पुरात्स निर्ययौ राजा ब्राह्मणैस्तापसैः सह ॥ ४०
'देवयान्या च सहितः शर्मिष्ठया च भारत ।
अकरोत्स वने राजा सभार्यस्तप उत्तमम्' ॥ ४१
यदोस्तु यादवा जातास्तुर्वसोर्यवनाः स्मृताः ।
ब्रुह्मोः सुतास्तु वै भोजा अनोस्तु म्लेच्छजातयः ॥ ४२
पूरोस्तु पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव ।
इदं वर्षसहस्राणि राज्यं कारयितुं वशी ॥ ४३

सर्वमेतदशेषेण श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

कथ्यमानं त्वया विप्र विप्रर्षिगणसंनिधौ ॥ ८

देवराजसमो ह्यासीद्ययातिः पृथिवीपतिः ।

वर्धनः कुरुवंशस्य विभावसुसमद्युतिः ॥ ९

तस्य विस्तीर्णयशसः सत्यकीर्तमेहात्मनः ।

चरितं श्रोतुमिच्छामि दिवि चेह च सर्वशः ॥ १०

वैशंपायन उवाच ।

हन्त ते कथयिष्यामि ययातेरुत्तरां कथाम् ।

दिवि चेह च पुण्यार्थी सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ ११

ययातिर्नाहुषो राजा पूरुं पुत्रं कनीयसम् ।

राज्येऽभिषिच्य मुदितः प्रावव्राज वनं तदा ॥ १२

अन्त्येषु स विनिक्षिप्य पुत्रान्यदुपुरोगमान् ।

फलमूलाशनो राजा वने संन्यवसच्चिरम् ॥ १३

शंसितात्मा जितक्रोधस्तर्पयन्पितृदेवताः ।

अग्नींश्च विधिवज्जुह्वानप्रस्थविधानतः ॥ १४

अन्त्येषु म्लेच्छेषु ॥ १३ ॥

अथितीन्पूजयामास वन्येन हविषा विभुः ।
 शिलोञ्जवृत्तिमास्थाय शेषानकृतभोजनः ॥ १५
 पूर्णं वर्षसहस्रं च एवंवृत्तिरभून्नृपः ।
 अन्मक्षः शरदस्त्रिंशदासीभियतवाष्मानाः ॥ १६

ततश्च वायुभक्षोऽभूत्सर्वत्सरमतन्द्रितः ।
 तथा पञ्चाग्निमध्ये च तपस्तेपे स वत्सरम् ॥ १७
 एकपादः स्थितश्चासीत्पण्मासाननिलाशनः ।
 पुण्यकीर्तितस्ततः स्वर्गे जगामावृत्य रोदसी ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

इन्द्रपदातिसंवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 स्वर्गतः स तु राजेन्द्रो निवसन्देववेश्मनि ।
 पूजितस्त्रिदशैः साध्वैर्मरुद्भिर्वसुभिस्तथा ॥ १
 देवलोकं ब्रह्मलोकं संचरन्पुण्यकृदशी ।
 अवसत्पृथिवीपालो दीर्घकालमिति श्रुतिः ॥ २
 स कदाचिन्नृपश्रेष्ठो ययातिः शक्रमागमत् ।
 कथान्ते तत्र शक्रेण स पृष्टः पृथिवीपतिः ॥ ३
 शक्र उवाच ।

यदा स पूरुस्तव रूपेण राज-
 जरां गृहीत्वा प्रचचार भूमौ ।
 तदा च राज्यं संप्रदायैव तस्मै
 त्वया किमुक्तः कथयेह सत्यम् ॥ ४
 ययातिरुवाच ।

गङ्गायमुनयोर्मध्ये कृत्स्नोऽयं विषयस्तव ।
 मध्ये पृथिव्यास्त्वं राजा भ्रातरोऽन्त्याधिपास्तव ५
 'न च कुर्यान्नरो दैन्यं शाठ्यं क्रोधं तथैव च ।
 जैह्वं च मत्सरं वैरं सर्वत्रेदं न कारयेत् ॥ ६
 मातरं पितरं ज्येष्ठं विद्वांसं च तपोधनम् ।
 क्षमावन्तं च राजेन्द्र नावमन्येत बुद्धिमान् ॥ ७
 शक्तस्तु क्षमते नित्यमशक्तः कुध्यते नरः ।
 दुर्जनः सुजनं द्वेष्टि दुर्बलो बलवत्तरम् ॥ ८
 रूपवन्तमरूपी च धनवन्तं च निर्धनः ।
 अकर्मां कर्मिणं द्वेष्टि धार्मिकं च न धार्मिकः ॥ ९
 निर्गुणो गुणवन्तं च पुत्रैतत्कलिलक्षणम् ।

विपरीतं च राजेन्द्र एतेषु कृतलक्षणम् ॥ १०
 ब्राह्मणो वाथ वा राजा वैश्यो वा शूद्र एव वा ।
 प्रशस्तेषु प्रसक्ताश्चेत्प्रशस्यन्ते यशस्विनः ॥ ११
 तस्मात्प्रशस्ते राजेन्द्र नरः सक्तमना भवेत् ।
 अलोकज्ञा ह्यप्रशस्ता भ्रातरस्ते ह्यबुद्धयः ॥ १२
 अन्त्याधिपतयः सर्वे ह्यभवन्गुरुशासनात् ।
 इन्द्र उवाच ।
 त्वं हि धर्मविदो राजन्कथ्यसे धर्ममुत्तमम् ।
 कथयस्व पुनर्मेऽद्य लोकवृत्तान्तमुत्तमम् ॥ १३
 ययातिरुवाच

अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो विशिष्ट-
 स्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ।
 अमानुषेभ्यो मानुषाश्च प्रधाना
 विद्वांस्तथैवाविदुषः प्रधानाः ॥ १४
 आकुञ्चमानो नाक्रोशेन्मन्युरेव तितिक्षतः ।
 आक्रोष्टारं निर्देहति सुकृतं चास्य विन्दति ॥ १५
 नारुन्तुदः स्यान्न नृशंसवादी
 न हीनतः परमभ्याददीत ।
 ययाऽस्य वाचा पर उद्भिजेत
 न तां वदेद्भुशर्ती पापलोक्ताम् ॥ १६
 अरुन्तुदं परुषं तीक्ष्णवाचं
 वाक्कण्टकैर्वितुदन्तं मनुष्यान् ।

पञ्चाग्रयन्त्वारोऽग्रयः पञ्चमः सूर्यः ॥ १७ ॥ आवृत्य व्याप्य ।
 रोदसी आवाभूत् । पृथिव्यामिव स्वर्गेऽपि सुखोऽभूदित्यर्थः ।

॥ १८ ॥ अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

अस्य आक्रोष्टः सुकृतं तितिक्षुर्विन्दति । रुशर्ती अकल्याणी ॥ १६ ॥

विद्यादलक्ष्मीकतमं जनानां
मुखे निबद्धां निर्गतिं वहन्तम् ॥ १७
सद्भिः पुरस्तादभिपूजितः स्या-
त्सद्भिस्तथा पृष्ठतो रक्षितः स्यात् ।
सदाऽसतामतिवादांस्तिष्ठे-
त्सतां वृत्तं चाददीतार्यवृत्तः ॥ १८
वाक्सामका वदनाभिप्यतन्ति
यैराहतः शोचति राज्यहानि ।

परस्य ये मर्मसु संपतन्ति
तान्पण्डितो नावसृजेत्परेषु ॥ १९
नहीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते ।
दशमैत्री च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् २०
तस्मात्सान्त्वं सदा वाच्यं न वाच्यं परुषं क्वचित् ।
पूज्यान्संपूजयेद्दधानं च याचेत्कदाचन ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

स्वर्गतो ययातेः पतनं । अष्टकप्रश्नश्च ॥ १ ॥

इन्द्र उवाच ।
सर्वाणि कर्माणि समाप्य राजन्
गृहं परित्यज्य वनं गतोऽसि ।
तत्त्वां पृच्छामि नहुषस्य पुत्र
केनासि तुल्यस्तपसा ययाते ॥ १
ययातिरुवाच
नाहं देवमनुष्येषु गन्धर्वेषु महर्षिषु ।
आत्मनस्तपसा तुल्यं कंचित्पश्यामि वासव ॥ २
इन्द्र उवाच ।
यदाऽवर्मस्थाः सदृशः श्रेयसश्च
अल्पीयसश्चाविदितप्रभावः ।
तस्माल्लोकास्त्वन्तवन्तस्तवे मे
क्षीणे पुण्ये पतिताऽस्यद्य राजन् ॥ ३
ययातिरुवाच ।
सुरर्षिगन्धर्वनरावमाना-
त्क्षयं गता मे यदि शक्रलोकाः ।
इच्छाम्यहं सुरलोकाद्विहीनः
सतां मध्ये पतितुं देवराज ॥ ४
इन्द्र उवाच ।
सतां सकाशे पतिताऽसि राज-
श्रुतः प्रतिष्ठां यत्र लब्धासि भूयः ।

एतद्विदित्वा च पुनर्ययाते
त्वं माऽवर्मस्थाः सदृशः श्रेयसश्च ॥ ५
वैशंपायन उवाच ।
ततः प्रहायामरराजशुष्ठा-
न्पुण्यल्लोकान्पतमानं ययातिम् ।
संप्रेक्ष्य राजर्षिवरोऽष्टकस्त-
मुवाच सद्धर्मविधानगोप्ता ॥ ६
अष्टक उवाच ।
कस्त्वं युवा वासवतुल्यरूपः
स्वतेजसा दीप्यमानो यथाऽग्निः ।
पतस्युदीर्णाम्बुधरान्धकारा-
त्त्वात्स्वेचराणां प्रवरो यथाऽर्कः ॥ ७
दृष्ट्वा च त्वां सूर्यपथात्पतन्तं
वैश्वानरार्कद्युतिमप्रमेयम् ।
किं नु स्विदेतत्पततीति सर्वे
वितर्कयन्तः परिमोहिताः सः ॥ ८
दृष्ट्वा च त्वां धिष्ठितं देवमार्गे
शक्रार्कविष्णुप्रतिमप्रभावम् ।
अभ्युदयतास्त्वां वयमद्य सर्वे
तत्त्वं प्रपाते तव जिज्ञासमानाः ॥ ९

निर्गतिं दुर्ध्वताम् ॥ १७ ॥ संवननं वशीकरणम् ॥ १८ ॥
एकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

अवर्मस्थाः सर्वेभ्य आत्मन आधिक्योक्तया । सदृशः सह-
राजः ॥ ३ ॥ यत्र पतिता प्रतिष्ठां लब्धासि लप्स्यसि ॥ ५ ॥

न चापि त्वां धृष्णुमः प्रष्टुमग्रे
न च त्वमस्मान्पृच्छसि ये वयं सः ।
तत्त्वां पृच्छामि स्पृहणीयरूप
कस्य त्वं वा किंनिमित्तं त्वमागाः ॥ १०
भयं तु ते व्येतु विषादमोहौ
त्यजाशु चैवेन्द्रसमप्रभाव ।
त्वां वर्तमानं हि सतां सकाशे
नालं प्रसोढुं बलहाऽपि शक्नः ॥ ११

सन्तः प्रतिष्ठा हि सुखच्युतानां
सतां सदैवामरराजकल्प ।
ते सङ्गताः स्वावरजङ्गमेशाः
प्रतिष्ठितस्त्वं सदृशेषु सत्सु ॥ १२
प्रभुरग्निः प्रतपने भूमिरावपने प्रभुः ।
प्रभुः सूर्यः प्रकाशित्वे सतां चाभ्यागतः प्रभुः ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

ययातेः स्वनामकथनपूर्वकं अष्टकेन सह संवादः ॥ १ ॥ तत्र ययातिना स्वस्य स्वर्गादधःपतनकारणकथनम् ॥ २ ॥

ययातिरुवाच ।

अहं ययातिर्नेदुषस्य पुत्रः
पूरोः पिता सर्वभूतावमानात् ।
प्रभ्रंशितः सुरसिद्धर्षिलोका-
त्परिच्युतः प्रपताम्यल्पपुण्यः ॥ १
अहं हि पूर्वो वयसा भवद्भ्य-
स्तेनाभिवादं भवतां न प्रयुञ्जे ।
यो विद्यया तपसा जन्मना वा
वृद्धः स पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ २

अष्टक उवाच ।

अवादीस्त्वं वयसा यः प्रवृद्धः
स वै राजन्नाभ्यधिकः कथ्यते च ।
यो विद्यया तपसा संप्रवृद्धः
स एव पूज्यो भवति द्विजानाम् ॥ ३

ययातिरुवाच ।

प्रतिकूलं कर्मणां पापमाहु-
स्तद्वर्ततेऽप्रवणे पापलोच्यम् ।
सन्तोऽसतां नानुवर्तन्ति चैत-
द्यथा चैषामनुकूलास्तथाऽऽसन् ॥ ४
अभूदन्नं मे विपुलं गतं त-
द्विचेष्टमानो नाधिगन्ता तदस्मि ।
एवं प्रधर्यात्महिते निविष्टो
यो वर्तते स विजानाति जीवः ॥ ५
महाधनो यो यजते सुयज्ञै-
र्यः सर्वविद्यासु विनीतबुद्धिः ।
वेदानधीत्य तपसा योज्य देहं
दिवं स यायात्पुरुषो वीतमोहः ॥ ६
न जातु हृष्येन्महता धनेन
वेदानधीयीतानहंकृतः स्यात् ।

धृष्णुमः प्रगल्भमहे ॥ १० ॥ आवपने संप्रष्टे बीजावापे वा
॥ १३ ॥ अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

ययातिरपनीततपोविद्यागर्वलाद्वयोज्यैश्चमेव पुरस्कृत्याह । अहं
हीति । तदेवोपादयत्युत्तरार्धेन ॥ २ ॥ तदसहमानोऽष्टक
आह । अवादीरिति । त्वं च विद्यातपःसंप्रवृद्ध इति भावः ॥ ३ ॥
विद्यातपसोः श्रेष्ठे अष्टकेन स्तुते तत्र स्वानुभूतं विद्वं दर्शय-
न्मयातिरुवाच । प्रतिकूलमिति । कर्मणां पुण्यानां प्रतिकूलं
नाशकं पापं गर्वस्तथाप्रवणेऽनन्ने दर्पवति वर्तते । पापलोच्यं

नरकप्रदम् । एतत्पापमसतां संबन्धि सन्तो नानुवर्तन्ते इदानी-
मपि । किंच प्राप्नोपि सन्तो यथैषां कर्मणामनुकूला उपबृंहकाः स्यु-
स्तथा तेन प्रकारेण दम्भदर्पादिराहित्येन आसन् । अहं त्वत्-
द्विधत्वात्स्वर्गादिन्नेष्टेन व्यापित इत्याशयः ॥ ४ ॥ तदम्मादिरा-
हित्येन प्रसिद्धं धनं पुण्यं मे मम विपुलं यदभूत्तदं नष्टं दर्प-
दित्यर्थः । पुनरिदानीं तवेष्टमानोऽपि तत्पुनर्नाधिगन्तास्मि ।
एवं प्रधर्यं माभिकां गतिं ज्ञात्वा य आत्महिते निविष्टो यो वर्तते
स वीरो जानाति नान्य इत्यर्थः ॥ ५ ॥ एतदेवाह । न जात्विति

नानाभावा बहवो जीवलोके

दैवाधीना नष्टचेष्टाधिकाराः ।

तत्तत्प्राप्य न विहन्येत धीरो

दिष्टं बलीय इति मत्वाऽऽत्मबुद्ध्या ॥ ७

सुखं हि जन्तुर्यदि वाऽपि दुःखं

दैवाधीनं बिन्दते नात्मशक्त्या ।

तस्मादिष्टं बलवन्मन्यमानो

न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कथंचित् ॥ ८

दुःखैर्न तप्येन्न सुखैः प्रहृष्ये-

त्समेन वर्तेत सदैव धीरः ।

दिष्टं बलीय इति मन्यमानो

न संज्वरेन्नापि हृष्येत्कथंचित् ॥ ९

भये न मुह्याम्यष्टकाहं कदाचि-

त्सन्तापो मे मानसो नास्ति कश्चित् ।

धाता यथा मां विदधीत लोके

ध्रुवं तथाऽहं भवितेति मत्वा ॥ १०

संस्वेदजा अण्डजाश्चोद्भिदश्च

सरीसृपाः कृमयोऽथाप्सु मत्स्याः ।

तथाश्मनस्तृणकाष्ठं च सर्वं

दिष्टक्षये स्वां प्रकृतिं भजन्ति ॥ ११

अनित्यतां सुखदुःखस्य बुद्ध्या

कस्मात्सन्तापमष्टकाहं भजेयम् ।

किं कुर्यां वै किं च कृत्वा न तप्ये

तस्मात्सन्तापं वर्जयाम्यप्रमत्तः ॥ १२

वैशंपायन उवाच ।

एवं ब्रुवाणं नृपतिं ययाति-

मथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छत् ।

मात्तामहं सर्वगुणोपपन्नं

तत्रस्थितं स्वर्गलोके यथावत् ॥ १३

अष्टक उवाच ।

ये ये लोकाः पार्थिवेन्द्रप्रधाना-

स्तया भुक्ता ये च कालं यथावत् ।

तान्मे राजन्मूहि सर्वान्यथाव-

त्क्षेत्रज्ञवद्भाषसे त्वं हि धर्मान् ॥ १४

ययातिरुवाच ।

राजाऽहमासमिह सार्वभौम-

स्ततो लोकान्महतश्चाजयं वै ।

तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं

ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १५

ततः पुरीं पुरुहूतस्य रम्यां

सहस्रद्वारां शतयोजनायताम् ।

अध्यावसं वर्षसहस्रमात्रं

ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १६

ततो दिव्यमजरं प्राप्य लोकं

प्रजापतेर्लोकपतेर्दुरापम् ।

तत्रावसं वर्षसहस्रमात्रं

ततो लोकं परमस्म्यभ्युपेतः ॥ १७

स देवदेवस्य निवेशने च

विहृत्य लोकानवसं यथेष्टम् ।

संपूज्यमानस्त्रिदशैः समसौ-

स्तुत्यप्रभावद्युतिरीश्वराणाम् ॥ १८

तथाऽऽवसं नन्दने कामरूपी

संवत्सराणामयुतं शतानाम् ।

सहाप्सरोभिर्विहरन्पुण्यगन्धा-

न्पश्यन्नगान्पुष्पितांश्चारुरूपान् ॥ १९

तत्र स्थितं मां देव सुखेषु सक्तं

कालेऽतीते महति ततोऽतिमात्रम् ।

भनेन तपसा तर्हि त्वमेव कृतोऽहंकारं कृतवानित्यत आह ।
नानेति । जीवलोकेऽस्मिन् जीवा नानाभावाः पृथक्स्व-
भावाः केचिदमरुचयः केचिद्विपरीताः । यतो दैवाधीनाः ।
अतएव नष्टा इत्याभूता चेष्टा उद्योगोऽधिकारः सामर्थ्यं
व्येषांते तथा । दृष्टा इति शेषः । मूढानां पुण्ये पण्डि-
तानां पापे च प्रवृत्तिकरं दैवमेव बलवदित्यर्थः । एवं विद्वांसस्त-
प्राप्य तत्सुखं दुःखं वा प्राप्य न विहन्येत । हर्षविषादाभ्या-

मात्मानं न हिंस्यादित्यर्थः ॥ ७ ॥ एतदेव विदुषोति । सुखं हीति
द्वाभ्याम् ॥ ८ ॥ मयं तु ते व्येतु विष्वाहमोहाविति यद-
ष्टकेनोक्तं तत्रोत्तरमाह । भये इति । धाता दिष्टं ॥ १० ॥ अहमिवान्ये-
ऽपि दिष्टाधीना एवेत्याह । संस्वेदजा इति । एतेपि दिष्टक्षये पुण्यपा-
पानुमवानन्तरम् । स्वां प्रकृतिं स्वकर्मशेषानुगुणं योनिं भजन्ति
प्राप्नुवन्ति ॥ ११ ॥ अहं तु दिष्टक्षयाभावात्प्राप्तेपि दुःखे न तप्ये
इत्याह । अनित्यतामिति ॥ १२ ॥ क्षेत्रज्ञवत्त्वानिषत् ॥ १४ ॥

दूतो देवानामब्रवीदुग्रूपो
ध्वंसेत्युच्चैस्त्रिः पुतेन स्वरेण ॥ २०
एतावन्मे विदितं राजसिंह
ततो भ्रष्टोऽहं नन्दनात्क्षीणपुण्यः ।
वाचोऽश्रौषं चान्तरिक्षे मुराणां
सानुकोशाः शोचतां मां नरेन्द्र ॥ २१
अहो कष्टं क्षीणपुण्यो ययातिः
पतत्वसौ पुण्यकृत्पुण्यकीर्तिः ।

तानमुषं पतमानस्ततोऽहं
सतां मध्ये निपतेयं कथं नु ॥ २२
तैराख्याता भवतां यज्ञभूमिः
समीक्ष्य चेमां तरितमुपागतोऽस्मि ।
हविर्गन्धं देशिकं यज्ञभूमे-
धूमापाङ्गं प्रतिगृह्य प्रतीतः ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

सूतश्च स्वर्गादिभोगानन्तरं पुनर्जन्मप्रकारकथनम् ॥ १ ॥

अष्टक उवाच ।

यदाऽवसो नन्दने कामरूपी
संवत्सराणाममुतं क्षतानाम् ।
किं कारणं कार्तियुगप्रधान
हित्वा च त्वं वसुधामन्वपथः ॥ १

ययातिरुवाच ।

ज्ञातिः सुहृत्स्वजनो वा यथेह
क्षीणे वित्ते त्यज्यते मानवैर्हि ।
तथा तत्र क्षीणपुण्यं मनुष्यं
त्यजन्ति सद्यः सेश्वरा देवसङ्घाः ॥ २

अष्टक उवाच ।

तस्मिन्कथं क्षीणपुण्या भवन्ति
संमुह्यते मेऽज मनोऽतिमात्रम् ।
किं वा विशिष्टाः कस्य धामोपयान्ति
तद्वै ब्रूहि क्षेत्रविच्चं मतो मे ॥ ३

तैरिति । देशिकमुपदेष्टारमिव स्थितं । हविषां गन्धो यज्ञ-
धूमापाङ्गं धूमप्रान्तं प्रतिगृह्य आग्राय प्रतीतः जातप्रत्ययः ।
॥ २३ ॥ त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

कार्तियुगप्रधाना कृतयुगे भवाः कार्तियुगा अत्यन्तनिष्पापा-
स्तेषां मुख्यतमेत्यर्थः ॥ १ ॥ तत्र क्षीणपुण्याः कथं किंप्रका-
रा भवन्ति । तत्तत्र किंविशिष्टाः कीदृशाः सन्तः कस्य धाम
स्थानं यान्ति कं लोकं गन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ तत्र कस्य धामेत्य-

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं ते पतन्ति
लालप्यमाना नरदेव सर्वे ।
ते कङ्कगोमायुजलाशनार्थे
क्षीणे पुण्ये बहुधा प्रव्रजन्ति ॥ ४

तस्मादेतद्वर्जनीयं नरेन्द्र
दुष्टं लोके गर्हणीयं च कर्म ।
आख्यातं ते पार्थिव सर्वमेव
भूयश्चेदानीं वद किं ते वदामि ॥ ५

अष्टक उवाच ।

यदा तु तान्वितुदन्ते वयांसि
तथा गृध्राः शितिकण्ठाः पतङ्गाः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति
न भौममन्यं नरकं शृणोमि ॥ ६

स्रोत्तरं इमं भौममिति । पुण्ये क्षीणे सति नरकं नरकोपमं भौमं
भूस्त्वन्धिर्न इमं लोकं प्रति पतन्ति । कथं भवन्तीत्यस्रोत्तरं
ते कहेति । कङ्काश्च गोमायवश्च तेषां बलं सङ्गः तस्या-
शनार्थे अशनविषयीभूतैर्देहरक्षणार्थं बहुधा प्रव्रजन्ति पर्य-
टन्ति ॥ ४ ॥ तस्मादेतत्काम्यकर्म दुष्टं निषिद्धं गर्हणीयम् ॥ ५ ॥
ननु कङ्कादिभक्षितस्य कथं स्वरूपसत्ता कथं वा शरीरान्तरेणा-
विर्भाव इति देहात्मवादमाधिलक्ष्य शङ्कते । भौमो नरकश्च क इति

ययातिरुवाच ।

ऊर्ध्वं देहात्कर्मणो जृम्भमाणा-
अर्क्तं पृथिव्यामनुसंचरन्ति ।
इमं भौमं नरकं ते पतन्ति
नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् ॥ ७
षष्टिं सहस्राणि पतन्ति व्योम्नि
तथा अशीतिं परिवत्सराणि ।
तान्चैव तुदन्ति पततः प्रपातं
भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ॥ ८

अष्टक उवाच ।

यदेनसस्ते पततस्तुदन्ति
भीमा भौमा राक्षसास्तीक्ष्णदंष्ट्राः ।
कथं भवन्ति कथमाभवन्ति
कथंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ९

ययातिरुवाच ।

असं रेतः पुष्पफलानुपृक्त-
मन्वेति तद्वै पुरुषेण सृष्टम् ।
स वै तस्या रज आपद्यते वै
स गर्भभूतः समुपैति तत्र ॥ १०
वनस्पतीनोपधीश्चाविशन्ति
आपो वायुं पृथिवीं चान्तरिक्षम् ।
चतुष्पदं द्विपदं चाति सर्व-
मेवंभूता गर्भभूता भवन्ति ॥ ११

अष्टक उवाच ।

अन्यद्गुर्विदधातीह गर्भ-
मुताहोस्वित्त्वेन कायेन याति ।
आपद्यमानो नरयोनिमेता-
माचक्ष्व मे संशयात्प्रब्रवीमि ॥ १२
शरीरदेहातिसमुच्छ्रयं च
चक्षुःश्रोत्रे लभते केन संज्ञां ॥
एतत्तत्त्वं सर्वमाचक्ष्व पृष्टः
क्षेत्रज्ञं त्वां तात मन्याम सर्वे ॥ १३

ययातिरुवाच ।

वायुः समुत्कर्षति गर्भयोनि-
मृतौ रेतः पुष्पफलानुपृक्तम् ।
स तत्र तन्मात्रकृताधिकारः
क्रमेण संवर्धयतीह गर्भम् ॥ १४
स जायमानो विगृहीतमात्रः
संज्ञामधिष्ठाय ततो मनुष्यः ।
स श्रोत्राभ्यां वेदयतीह शब्दं
स वै रूपं पश्यति चक्षुषा च ॥ १५
प्राणेन गन्धं जिह्वयाऽथो रसं च
त्वचा स्पर्शं मनसा वेदभावम् ।
इत्यष्टकेहोपहितं हि विद्धि
महात्मनः प्राणभृतः शरीरे ॥ १६

पृच्छति च । यदा तु तानिति ॥ ६ ॥ ऊर्ध्वं देहात् देह-
यानन्तरम् । जृम्भमाणाऽनुपृक्ताकर्मणो हेतोः व्यक्तं स्थूलं
शरीरं अनु अनुप्रविश्य जीवाः संचरन्ति कर्मफलानि
भुङ्गते इति यत् तदेव भौमो नरकः । कुतोऽस्य नरकत्वमत
आह । नावेक्षन्ते वर्षपूगाननेकान् यस्यादत्र पतिता गतं बन्धो न
नुच्यन्ते कर्मभूमिं प्राप्यापि स्मृताय न यतन्तेऽत इत्यर्थः ।
एतेन कदादिभक्षितस्यापि सत्त्वं देहयोगास्तीत्युक्तम् ॥ ७ ॥ षष्टिं
सहस्राण्यशीतिं च सहस्राणि परिवत्सराणि व्योम्नि स्वर्गे स्थित्वा
पतन्ति । दारादयो भौमा राक्षसाः । पातं भूमिस्थितिं प्रपततः
अनुभवतः ॥ ८ ॥ यत् यान् एनसः पापाद्धेतोः पततः स्वर्गाव्य-
वमानान् ते राक्षसास्तुदन्ति ते पुरुषाः कथं भवन्ति प्रपातप्रथ
इव कथं न शीयन्ते । कथं वा आभवन्ति इन्द्रियादिमन्तो भवन्ति ।
कथं वा गर्भत्वं प्राप्नुवन्तीति प्रश्नयम् ॥ ९ ॥ रेतः कर्तुं ।
असं कीरजः कर्मभूतं अन्वेति । तद्वयं पुष्पफलादिभावेनाजु-

पृक्तं कललादिरूपं भवति । तत् आहारादिवत्कथं न जीयत
इत्यत आह । पुरुषेणेति । ईश्वरेणेत्यर्थः । रजः तदुपलक्षितान्
धातून् । समुपैति दुःखादीनीति शेषः ॥ १० ॥ मातृदरपर्यन्तं
प्रवेशक्रममाह । वनस्पतीति ॥ ११ ॥ नरयोनिमापद्यमानो
जीवः स्वेन कायेन जैवेनैव रूपेण गर्भं मातृस्वरं याति उत तत्र
प्रवेशुमन्यद्गुर्विदधाति ॥ १२ ॥ शरीरदेहातिसमुच्छ्रयं मातुः
शरीरे गर्भदेहस्यातिसमुच्छ्रयं वृद्धिम् । चक्षुःश्रोत्रे इतीन्द्रियमा-
त्रोपलक्षणम् ॥ १३ ॥ देहसमुच्छ्रयक्रममाह । वायुरिति ।
मृतौ तत्काले वायुः गर्भयोनिं असं प्रति रेतः समुत्कर्षति
प्रापयति । ततश्च पुष्पफलानुपृक्तं कललादिरूपगर्भं सपुत्रं तत्र
गर्भाशये क्रमेण संवर्धयति । कथंभूतः तन्मात्रे वृद्धिमात्रेण कृता-
धिकारः समर्थः ॥ १४ ॥ स जीवः विगृहीता मात्रा सूक्ष्मशरीरं
येन सः ॥ १५ ॥ श्रोत्रादिकं इत्युपहितं संवर्धं विद्धि
॥ १६ ॥

अष्टक उवाच ।

यः संस्थितः पुरुषो दक्षते वा
निखन्यते वापि निकृष्यते वा ।
अभावभूतः स विनाशमेत्य
केनात्मानं चेतयते परस्तात् ॥ १७

ययातिरुवाच ।

हित्वा सोऽमृतमुत्तममिष्टमित्वा
पुरोधाय सुकृतं दुष्कृतं वा ।
अन्यां योनिं पवनाग्राजुसारी
हित्वा देहं भजते राजसिंह ॥ १८

पुण्यां योनिं पुण्यकृतो व्रजन्ति
पापां योनिं पापकृतो व्रजन्ति ।
कीटाः पतङ्गाश्च भवन्ति पापा
न मे विवक्षास्ति महानुभाव ॥ १९

चतुष्पदा द्विपदाः षट्पदाश्च
तथाभूता गर्भभूता भवन्ति ।
आख्यातमेतभिस्त्रिलेन सर्वं
भूयस्तु किं पृच्छसि राजसिंह ॥ २०

अष्टक उवाच ।

किंस्त्रिकृत्वा लभते तात लोका-
न्मर्त्यः श्रेष्ठास्तपसा विद्यया च ।
तन्मे पृष्टः शंस सर्वं यथाव-
च्छुभाँल्लोकान्येन गच्छेत्कमेण ॥ २१

ययातिरुवाच ।

तपश्च दानं च शमो दमश्च
हीरार्जवं सर्वभूतानुकम्पा ।
स्वर्गस्य लोकस्य वदन्ति सन्तो
द्वाराणि सप्तैव महान्ति पुंसाम् ।
नश्यन्ति मानेन तमोऽभिभूताः
पुंसः सदैवेति वदन्ति सन्तः ॥ २२

अधीयानः पण्डितं मन्यमानो
यो विद्यया हन्ति यशः परेषाम् ।
तस्यान्तवन्तश्च भवन्ति लोका
न चास्य तद्ब्रह्म फले ददाति ॥ २३

चत्वारि कर्माण्यभयङ्कराणि
भयं प्रयच्छन्त्ययथाकृतानि ।
मानाग्निहोत्रमुत मानमौनं
मानेनाधीतमुत मानयज्ञः ॥ २४

न मानमान्यो मुदमाददीत
न सन्तर्प्य प्राप्नुयाच्चावमानात् ।
सन्तः सतः पूजयन्तीह लोके
नासाधवः साधुबुद्धिं लभन्ते ॥ २५

इति दद्यामिति यज इत्यधीय इति व्रतम् ।
इत्येतानि भयान्याहुस्तानि वर्ज्यानि सर्वशः ॥ २६ ॥
ये चाश्रयं वेदयन्ते पुराणं
मनीषिणो मानसमार्गैरुद्धम् ।
तन्निःश्रेयस्तेन संयोगमेत्य
परां शान्तिं प्राप्नुयुः प्रेत्य चेह ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

देहात्मवादेन पुनः शङ्कते । यः संस्थित इति । परस्तात् आत्मानं
केन कारणेन चेतयते जानाति । देहातिरिक्ताजीवाभावा-
दिति भावः ॥ १७ ॥ जीवो देहाद्विभक्तः पूर्वदेहं त्यक्त्वा सूक्ष्म-
देहेन देहान्तरं प्राप्नोतीत्याह । हित्वेति । पवनाग्राजुसारी आति-
वाहिकपवनाजुसारी ॥ १८ ॥ कर्माजुसारेण योनिप्रतिमाह ।
पुण्यामिति ॥ १९ ॥ किंस्त्रिकृत्वेति सामान्यप्रश्नः । तपसा
नियमेति विशेषप्रश्नः । नो धार्ये ॥ २० ॥ पुंसः पुमांसः ॥ २१ ॥

दर्पवता कृतमध्ययनादि न मोक्षोपयोगि नापि स्वर्गदं प्रत्युत
भयावहमित्याह द्वाभ्याम् । अधीयान इति ॥ २३ ॥ अतो
मानापमानादिद्वन्द्वसङ्घिर्भवेदित्याह । न मानमान्य इति ॥ २५ ॥
इति दद्यामिति दाम्भिकस्य स्वधर्मप्रकाशनाभिनयः ॥ २६ ॥
मानसमार्गैरुद्धं ध्यानविषयीभूतं । वेदयन्ते जानन्ति । तद्देह-
निःश्रेयः सुखसाधनम् ॥ २७ ॥ चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

ब्रह्मचर्याशाश्रमविषयकाष्टक्यरातिप्रश्नप्रतिपत्तनम् ॥ १ ॥

अष्टक उवाच ।

चरन्गृहस्थः कथमेति धर्मा-
न्कथं भिक्षुः कथमाचार्यकर्मा ।
वानप्रस्थः सत्ये सन्निविष्टो
बह्वन्सिन्संप्रति वेदयन्ति ॥ १

ययातिरुवाच ।

आहूताध्यायी गुरुकर्मस्वचोद्यः
पूर्वोत्थायी चरमं चोपशायी ।
मृदुर्दान्तो धृतिमानप्रमत्तः
स्वाध्यायशीलः सिध्यति ब्रह्मचारी ॥ २

धर्मागतं प्राप्य धनं यजेत
दद्यात्सदैवातिथीन्भोजयेच्च ।

अनाददानश्च परैरदत्तं
सैषा गृहस्थोपनिषत्पुराणी ॥ ३

स्ववीर्यजीवी वृजिनाभिवृत्तो
दाता परेभ्यो न परोपतापी ।

तादृशुनिः सिद्धिमुपैति मुख्यां
वसन्नरण्ये नियताहारचेष्टः ॥ ४

अशिल्पजीवी गुणवांश्चैव नित्यं
जितेन्द्रियः सर्वतो विप्रयुक्तः ।

अनोकशायी लघुरल्पप्रचार-
श्चरन्देशानेकचरः स भिक्षुः ॥ ५

रात्र्या यया वाऽभिजिताश्च लोका
भवन्ति कामाभिजिताः सुखाश्च ।

तामेव रात्रिं प्रयतेत विद्वान्-
नरण्यसंस्थो भवितुं यतात्मा ॥ ६

दशैव पूर्वान्दश चापरांश्च
ज्ञातीनथात्मानमर्थैकविंशम् ।
अरण्यवासी सुकृते दधाति
विमुच्यारण्ये स्वशरीरधातून् ॥ ७

अष्टक उवाच ।

कतिस्विदेव मुनयः कति मौनानि चाप्युत ।
भवन्तीति तदाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ८

ययातिरुवाच ।

अरण्ये वसतो यस्य ग्रामो भवति पृष्ठतः ।
ग्रामे वा वसतोऽरण्यं स मुनिः स्याज्जनाधिप ॥ ९

अष्टक उवाच ।

कथंस्विद्वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ।
ग्रामे वा वसतोऽरण्यं कथं भवति पृष्ठतः ॥ १०

ययातिरुवाच ।

न ग्राम्यमुपयुञ्जीत य आरण्यो मुनिर्भवेत् ।
तथास्य वसतोऽरण्ये ग्रामो भवति पृष्ठतः ॥ ११

अनग्निरनिकेतश्चाप्यगोत्रचरणो मुनिः ।

कौपीनाच्छादनं यावत्तावदिच्छेच्च चीवरम् ॥ १२

यावत्प्राणामिसन्धानं तावदिच्छेच्च भोजनम् ।
तथाऽस्य वसतो ग्रामेऽरण्यं भवति पृष्ठतः ॥ १३

यस्तु कामान्परित्यज्य त्यक्तकर्मा जितेन्द्रियः ।
आतिष्ठेच्च मुनिर्मौनं स लोके सिद्धिमाप्नुयात् ॥ १४

धौतदन्तं कृत्तनखं सदा स्नातमलङ्कृतम् ।
असितं सितकर्माणं कस्तमर्हति नार्चितुम् ॥ १५

तपसा कर्षितः क्षामः क्षीणमांसास्थिशोणितः ।
स च लोकमिमं जित्वा लोकं विजयते परम् ॥ १६

असिन्धुर्मे विषये बहूनि प्राप्तिद्वाराणि वेदयन्ति वैदिकाः
॥ १ ॥ स्ववीर्यजीवी स्वप्रयत्नलब्धजीविकः ॥ ४ ॥ अनोकशायी
यत्र कचनशायी । लघुः परिग्रहशून्यः ॥ ५ ॥ तामेव रात्रिं तदैव
सर्वपरिग्रहं संन्यास्य अरण्यसंस्थो भवितुं प्रयतेत ॥ ६ ॥ संन्यासः
कतिमेति पृच्छति । कतिसिद्धिदिति ॥ ८ ॥ संन्यासं चतुष्पका-
रमभिप्रेत्य प्रथमं कुटीचकबहुदकरूपं भेदद्वयमाह । अरण्येति

॥ ९ ॥ ग्रामारण्ययोः पृष्ठतःकरणं कथमिति पृच्छति । कथ-
मिति ॥ १० ॥ कुटीचकं विशिनष्टि । न ग्राम्यमिति ॥ ११ ॥
बहुदकं विशिनष्टि । अनग्निरिति ॥ १२ ॥ हंसपरमहंसौ
प्रस्तांति । यस्तिवति ॥ १४ ॥ धौतदन्तं शुद्धाहारम् । कृत्तनखं
लकृहिंसासाधनम् । सदा स्नातं नित्यं शुद्धक्षितम् । अलङ्कृतं
रुमादिना । असितं बन्धरहितम् । सितकर्माणं शुद्धकर्माणम् ॥

यदा भवति निर्द्वन्द्वो मुनिर्मानं समास्थितः ।
अथ लोकमिमं जिज्ञा लोकं विजयते परम् ॥ १७
आस्येन तु यदाऽहार् गोवन्मृगयते मुनिः ।
अथास्य लोकः सर्वोऽयं सोऽमृतत्वाय कल्पते १८
सामान्यधर्मः सर्वेषां क्रोधो लोभो दुहाऽक्षमा ।
विहाय मत्सरं श्लाघ्यं दर्पं दम्भं च पैशुनम् ।
क्रोधं लोभं ममत्वं च यस्य नास्ति स धर्मवित् १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आक्षिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

स्वर्गाभ्युत्थस्य ययातेरष्टकादियज्ञभूमिं प्रत्यागमनमिति सप्तकथनम् ॥ १ ॥ अष्टकप्रतर्कनचोर्ययातिना संवादः ॥ २ ॥

अष्टक उवाच ।

कतरस्त्वनयोः पूर्वं देवानामेति साम्यताम् ।
उभयोर्भावतो राजन्मर्याचन्द्रमसोरिव ॥ १
ययातिरुवाच

अनिकेतो गृहस्थेषु कामधुत्तेषु संयतः ।
ग्राम एव वसन्मिक्षुस्तयोः पूर्वतरं गतः ॥ २
अप्राप्य दीर्घमायुस्तु यः प्राप्तो विकृतिं चरेत् ।
तप्यते यदि तत्कृत्वा चरेत्सोऽन्यत्तपस्ततः ॥ ३
पापानां कर्मणां नित्यं विभीषाद्यस्तु मानवः ।
सुखमप्याचरन्नित्यं सरेऽत्यन्तं सुखमेधते ॥ ४

यद्वै नृशंसं तदसत्यमाहु-
र्यः सेवते धर्ममनर्थबुद्धिः ।

अस्त्रोऽप्यनीशश्च तथैव राज-
स्तदार्जवं स समाधिस्तदार्यम् ॥ ५

अष्टक उवाच ।

केनासि हृतः प्रहितोऽसि राज-
न्युवा सखी दर्शनीयः सुवर्चाः ।
हुत आयातः कतरस्यां दिशि स-
मुताहोस्वित्पार्थिवं स्थानमस्ति ॥ ६

॥ १५ ॥ आस्यस्य यावदपेक्षितं तावदेव मृगयते ननु परदि-
नार्थमार्जयतीत्यर्थः ॥ १८ ॥ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

अनयोः कुटीचकनष्टदकयोः ॥ १ ॥ गृहस्थेषु शरीरस्थेष्विन्द्रि-
येषु ॥ २ ॥ दीर्घमायुः प्राप्तः सिद्धिमप्राप्य यो विकृतिं पारं च-
रेत् । तत्कृत्वा तप्येत यदि सोऽन्यत्तपः प्रायश्चित्तं चरेत् ॥ ३ ॥

अष्टक उवाच ।

नित्याशनो ब्रह्मचारी गृहस्थो वनगो मुनिः ।
नाधर्ममशनात्प्राप्येत्कथं ब्रूहीह पृच्छते ॥ २०
ययातिरुवाच ।

अष्टौ प्राप्ता मुनेः प्रोक्ताः षोडशारण्यवासिनः ।
द्वात्रिंशत्तु गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥ २१
इत्येवं कारणैर्ज्ञेयमष्टकैतच्छ्रुमाशुभम् ॥ २२

ययातिरुवाच ।

इमं भौमं नरकं क्षीणपुण्यः
प्रवेष्टुमुर्वीं गगनादिप्रहीणः ।
'विद्वांश्चैवं मतिमानार्यबुद्धि-
र्ममाभवत्कर्मलोक्यं च सर्वम्' ।
उक्त्वाऽहं वः प्रपत्तिष्याम्यनन्तरं
त्वरन्ति मां लोकपा ब्राह्मणा ये ॥ ७
सतां सकाशे तु वृतः प्रपात-
स्ते सङ्गता गुणवन्तश्च सर्वे ।
अक्राव्य लब्धो हि वरो मयैष
पतिष्यता भूमितलं नरेन्द्र ॥ ८

अष्टक उवाच ।

पृच्छामि त्वां मा प्रपत प्रपातं
यदि लोकाः पार्थिव सन्ति मेऽत्र ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि स्थिताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ९

ययातिरुवाच ।

यावत्पृथिव्यां विहितं गवाश्वं
सहारण्यैः पशुभिः पार्वतैश्च ।

कर्मणां सकाशात् विभीषात् । सुखं यथेच्छम् ॥ ४ ॥ नृशंसं हिंसं
यत्कर्म तदसत्यं असत्यं वन्धि । अनर्थबुद्धिः फलेच्छारहितः ।
अनीशः ईशत्वबुद्धिरहितः ॥ ५ ॥ केन कतरस्यां दिशि प्रहि-
दितोऽसीत्यन्वयः ॥ ६ ॥ विप्रहीणश्च्युतः । उक्ता आकृच्छय ।
यो युष्मान् । ब्राह्मणाः ब्रह्मनिष्ठाः ॥ ७ ॥

तावल्लोका दिवि ते संस्थिता वै
तथा विजानीहि नरेन्द्रसिंह ॥ १०

अष्टक उवाच ।

तांस्ते ददामि मा ग्रपत प्रपातं
ये मे लोका दिवि राजेन्द्र सन्ति ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता-
स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ ११

ययातिरुवाच ।

नासद्विधोऽब्राह्मणो ब्रह्मविच्च
प्रतिग्रहे वर्तते राजमुत्थय ।
यथा प्रदेयं सततं द्विजेभ्य-
स्तथाऽददं पूर्वमहं नरेन्द्र ॥ १२

नाब्राह्मणः कृपणो जातु जीवे-
द्या चाप्यस्याऽब्राह्मणी वीरपत्नी ।
सोऽहं नैवाकृतपूर्वं चरेयं
विधित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ १३

प्रतर्दन उवाच ।

पृच्छामि त्वां स्पृहणीयरूप
प्रतर्दनोऽहं यदि मे सन्ति लोकाः ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १४

ययातिरुवाच ।

सन्ति लोका बहवस्ते नरेन्द्र
अप्येकैकः सप्तसप्ताप्यहानि ।
मधुच्युतो घृतपृक्ता विशोका-
स्ते नान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ १५

प्रतर्दन उवाच ।

तांस्ते ददानि मा ग्रपत प्रपातं
ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिता-
स्तानाक्रम क्षिप्रमपेतमोहः ॥ १६

ययातिरुवाच ।

न तुल्यतेजाः सुकृतं कामयेत
योगक्षेमं पार्थिव पार्थिवः सन् ।
दैवादेशादापदं प्राप्य विद्वां-
श्चरेच्छसं न हि जातु राजा ॥ १७

धर्म्यं मार्गं यतमानो यशस्यं
कुर्यान्नृपो धर्ममवेक्षमाणः ।
न मद्विधो धर्मबुद्धिः प्रजान-
न्कुर्यादेवं कृपणं मां यथाऽत्थ ॥ १८

कुर्यादपूर्वं न कृतं यदन्यै-
र्विधित्समानः किमु तत्र साधु ।
'धर्माधर्मौ सुविनिश्चित्य सम्य-
कार्थाकार्येष्वप्रमत्तश्चरेद्यः ॥ १९

स वै धीमान्सत्यसन्धः कृतात्मा
राजा भवेल्लोकपालो महिम्ना ।
यदा भवेत्संशयो धर्मकार्ये
कामार्थौ वा यत्र विन्दन्ति सम्यक् ॥ २०

कार्यं तत्र प्रथमं धर्मकार्यं
यन्नो विरुध्यादर्धकामौ स धर्मः
वैशंपायन उवाच ।
ब्रुवाणमेवं नृपतिं ययातिं
नृपोत्तमो वसुमानब्रवीत्तम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

अब्राह्मणः ब्राह्मणेतरः ब्राह्मणस्यैव भिक्षावृत्तित्वात् । ब्रह्मविद्वेदार्थ-
वित् । न वर्तते न प्रवर्तते । प्रत्युत पूर्वमददमेव ॥ १२ ॥ कृपणो याचकः ।
या चाप्यस्य क्षत्रियस्य अब्राह्मणी क्षत्रिया सापि कृपणा नजी-
वेत् । तद्विधित्समानः कर्तुमिच्छुः तत्र तदा किमु साधुः स्यां अपितु

नैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ अत्येकं सप्तसप्ताप्यहानि सेविताः सन्तो नान्त-
वन्तः । मधुच्युतः सुखलवाः । घृतपृक्तास्तेजोयुक्ताः । ते त्वां प्रति-
पालयन्ति प्रवीक्षन्ते ॥ १५ ॥ वृशंसं निन्द्य ॥ १७ ॥ अन्यै राजभि-
र्थप्रतिग्रहस्य न कृतं तदपूर्वम् ॥ १९ ॥ षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

यसुमतः शिवेश्र ययातिना संवादः ॥ १ ॥ पुनरष्टकययातिसंवादः ॥ २ ॥ सत्रागतया माधव्या स्वपुत्रान्प्रति यया-
तेर्मातामहत्वकथनम् ॥ ३ ॥ तद्वचनेन ययातेरष्टकादिदत्तपुण्यस्वीकारपूर्वकमष्टकादिभिः सह स्वर्गगमनम् ॥ ४ ॥ यया-
तिना मार्गे भष्टकादीन्प्रति विस्तरेण स्ववृत्तान्तकथनम् ॥ ५ ॥ ययात्युपाख्यानश्रवणादिफलकथनम् ॥ ६ ॥

यसुमानुवाच ।

पृच्छामि त्वां यसुमानौषदश्चि-
र्यद्यस्ति लोको दिवि मे नरेन्द्र ।
यद्यन्तरिक्षे प्रथितो महात्मन्
क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ १

ययातिरुवाच ।

यदन्तरिक्षं पृथिवीं दिशश्च
यचेजसा तपते भानुमांश्च ।
लोकास्तावन्तो दिवि संस्थिता वै
तेनान्तवन्तः प्रतिपालयन्ति ॥ २

यसुमानुवाच ।

तांस्ते ददानि मा प्रपत प्रपातं
ये मे लोकास्तव ते वै भवन्तु ।
क्रीणीष्वैतांस्तृणकेनापि राज-
न्प्रतिग्रहस्ते यदि धीमन्प्रदुष्टः ॥ ३

ययातिरुवाच ।

न मिथ्याऽहं विक्रयं वै सरामि
वृथा गुहीतं शिशुकाञ्चकमानः ।
कुर्यां न चैवाकृतपूर्वमन्यै-
र्विधित्समानः किमु तत्र साधुः ॥ ४

यसुमानुवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-
न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
अहं न तान्यै प्रतिगन्ता नरेन्द्र
सर्वे लोकास्तव ते वै भवन्तु ॥ ५

शिविरुवाच ।

पृच्छामि त्वां शिविरौशीनरोऽहं
मयापि लोका यदि सन्तीह तात ।

यद्यन्तरिक्षे यदि वा दिवि श्रिताः

क्षेत्रज्ञं त्वां तस्य धर्मस्य मन्ये ॥ ६

ययातिरुवाच ।

यत्त्वं वाचा हृदयेनापि साधू-
न्परीप्समानान्नावर्मस्था नरेन्द्र ।
तेनानन्ता दिवि लोकाः श्रितास्ते
विद्युद्रूपाः खनवन्तो महान्तः ॥ ७

शिविरुवाच ।

तांस्त्वं लोकान्प्रतिपद्यस्व राज-
न्मया दत्तान्यदि नेष्टः क्रयस्ते ।
न चाहं तान्प्रतिपत्स्ये ॥ दत्त्वा
यत्र गत्वा नानुशोचन्ति धीराः ॥ ८

ययातिरुवाच ।

यथा त्वमिन्द्रप्रतिमप्रभाव-
स्ते चाप्यनन्ता नरदेव लोकाः ।
तथाऽद्य लोके न रमेऽन्यदचे
तस्माच्छिवे नाभिनन्दामि दायम् ॥ ९

अष्टक उवाच ।

न चेदेकैकशो राजँल्लोकान्नः प्रतिनन्दसि ।
सर्वे प्रदाय भवते गन्तारो नरकं वयम् ॥ १०

ययातिरुवाच ।

यदहोऽहं तद्यतध्वं सन्तः सत्याभिनन्दिनः ।
अहं तस्माभिजानामि यत्कृतं न मया पुरा ॥ ११

अष्टक उवाच ।

कस्यैते प्रतिदृश्यन्ते रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।
यानारूढ नरो लोकानभिवाञ्छति शाश्वतान् ॥ १२

ययातिरुवाच ।

युष्मानेते बहिष्यन्ति रथाः पञ्च हिरण्मयाः ।

उच्चैः सन्तः प्रकाशन्ते ज्वलन्तोऽग्निशिखा इव १३
वैशंपायन उवाच ।

अश्वमेधे महायज्ञे स्वयंभुविहिते पुरा ।
हयस्य यानि चाङ्गानि संनिकृत्य यथाक्रमम् १४
होताऽध्वर्युरथोद्गाता ब्रह्मणा सह भारत ।
अग्नौ प्रास्यन्ति विधिवत्समस्ताः षोडशर्त्विजः १५
धूमगन्धं च पापिष्ठा ये जिघ्रन्ति नरा भुवि ।
विमुक्तपापाः पूतास्ते तत्क्षणेनाभवन्नराः ॥ १६
एतस्मिन्नन्तरे चैव माधवी सा तपोधना ।
मृगचर्मपरीताङ्गी परिधाय मृगलक्षम् ॥ १७
मृगैः परिचरन्ती सा मृगाहारविचेष्टिता ।
यज्ञवार्तं मृगगणैः प्रविश्य भृशविस्मिता ॥ १८
आघ्रायन्ती धूमगन्धं मृगैरेव चचार सा ।
यज्ञवाटमटन्ती सा पुत्रांस्तानपराजितान् ॥ १९
पश्यन्ती यज्ञमाहात्म्यं मुदं लेभे च माधवी ।
असंस्पृशन्तं वसुधां ययातिं नाहुषं यदा ॥ २०
दिविष्ठं प्राप्तमाज्ञाय चवन्दे पितरं तदा ।
तदा वसुमनापृच्छन्मातरं वै तपस्विनीम् ॥ २१
भवत्या यत्कृतमिदं वन्दनं पादयोरिह ।
कोर्यं देवोपमो राजा याऽभिवन्दसि मे वद २२
माधव्युवाच ।

भृणुष्वं सहिताः पुत्रा नाहुषोयं पिता मम ।
ययातिर्मम पुत्राणां मातामह इति स्मृतः ॥ २३
पूर्वं मे आतरं राज्ये समावेश्य दिवं गतः ।
केन वा कारणेनैवमिह प्राप्तो महायज्ञाः ॥ २४
वैशंपायन उवाच ।

तस्मास्तद्वचनं श्रुत्वा स्वर्गाद्वृष्टेति चाब्रवीत् ।
सा पुत्रस्य वचः श्रुत्वा संभ्रमाविष्टचेतना ॥ २५
माधवी पितरं ग्राह दौहित्रपरिवारितम् ।
तपसा निर्जिताल्लोकान्प्रतिगृहीष्व मामकान् २६
पुत्राणामिव पौत्राणां धर्मादधिगतं धनम् ।
स्वार्थमेव वदन्तीह ऋषयो धर्मपाठकाः ।

तस्मादानेन तपसा चास्माकं दिवमाव्रज ॥ २७
ययातिरुवाच ।

यदि धर्मफलं ह्येतच्छोभनं भविता तव ।
दुहित्रा चैव दौहित्रैस्तारितोऽहं महात्मभिः ॥ २८
तस्मात्पवित्रं दौहित्रमद्यप्रभृति पैतृके ।
त्रीणि आद्रे पवित्राणि दौहित्रः कुतपस्तिलाः २९
त्रीणि चात्र प्रशंसन्ति शौचमक्रोधमत्वराम् ।
भोक्तारः परिवेष्टारः आवितारः पवित्रकाः ॥ ३०
दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ।
स कालः कुतपो नाम पिदूणां दत्तमक्षयम् ॥ ३१
तिलाः पिशाचाद्रक्षन्ति दर्भो रक्षन्ति राक्षसात् ।
रक्षन्ति श्रोत्रियाः पङ्क्तिं यतिभिर्भुक्तमक्षयम् ॥ ३२
लब्ध्वा पात्रं तु विद्वांसं श्रोत्रियं सुव्रतं शुचिम् ।
स कालः कालतो दत्तं नान्यथा काल इष्यते ३३
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ययातिस्तु पुनः प्रोवाच बुद्धिमान् ।
सर्वे ह्यवभृथस्नातास्त्वरध्वं कार्यगौरवात् ॥ ३४
अष्टक उवाच ।

आतिष्ठ स्वरथं राजन्विक्रमस्व विहायसम् ।
वयमप्यनुयास्यामो यदा कालो भविष्यति ॥ ३५
ययातिरुवाच ।

सर्वैरिदानीं गन्तव्यं सह स्वर्गजितो वयम् ।
एष नो विरजाः पन्था दृश्यते देवसम्पन्नः ॥ ३६
वैशंपायन उवाच ।

‘अष्टकश्च शिविश्चैव काशेयश्च प्रतर्दनः ।
ऐह्वाकवो वसुमनाश्चत्वारो भूमिपास्तदा ।
सर्वे ह्यवभृथस्नाताः स्वर्गताः साधवः सह ॥ ३७
तेऽधिरुह्य रथान्सर्वे प्रयाता नृपसत्तमाः ।
आक्रमन्तो दिवं भाभिर्धर्मेणावृत्य रोदसी ॥ ३८
अष्टक उवाच ।

अहं मन्ये पूर्वमेकोऽसि गन्ता
सखा चेन्द्रः सर्वथा मे महात्मा ।

कसादेवं शिविरौशीनरोऽय-
मेकोऽत्यगात्सर्वदेगेन वाहान् ॥ ३९
ययातिरुवाच ।
अददद्याच्चमानाय यावद्विचमविन्दत ।
उशीनरस्य पुत्रोऽयं तस्माच्छ्रेष्ठो हि वः शिविः ४०
दानं तपः सत्यमथाऽपि धर्मो
हीः श्रीः क्षमा सौम्यमथो विधित्सा ।
राजमेतान्यप्रमेयाणि राज्ञः
शिवेः स्थितान्यप्रतिमस्य बुद्ध्या ॥ ४१
एवं वृत्तो हीनिषेवश्च यसा-
चस्माच्छिविरत्यगाद्वै रथेन ।
वैशंपायन उवाच ।
अथाष्टकः पुनरेवान्वपृच्छ-
न्मातामहं कौतुकेनेन्द्रकल्पम् ॥ ४२
पृच्छामि त्वां नृपते ब्रूहि सत्यं
कृतश्च कश्चासि सुतश्च कस्य ।
कृतं त्वया यद्धि न तस्य कर्ता
लोके त्वदन्यः क्षत्रियो ब्राह्मणो वा ॥ ४३
ययातिरुवाच ।
ययातिरसि नहुषस्य पुत्रः
पूरोः पिता सार्वभौमस्त्विहासम् ।
गुह्यं चार्थं मामकेभ्यो ब्रवीमि
मातामहोऽहं भवतां प्रकाशम् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

पूरुवंशकथनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
पुत्रं ययातेः प्रब्रूहि पूरुं धर्मभृतां वरम् ।
आनुपूर्व्येण ये चान्ये पुरोर्वंशविवर्धनाः ॥ १
विस्तरेण पुनर्ब्रूहि दौष्यन्तेर्जनमेजयात् ।
संबभूव यथा राजा भरतो द्विजसत्तम ॥ २

सौम्यमकूरत्वम् । विधित्सा पातनेच्छा ॥ ४१ ॥ सत्यमेव श्रेयःसा-
धनमिति विधातुं पूर्वोक्तप्रश्नोत्तरे अनुवदति । अथाष्टक इत्यादिना

सर्वाभिमां पृथिवीं निर्जिगाय
दत्त्वा प्रतस्थे विपिनं ब्राह्मणेभ्यः ।
मेध्यानश्चानेकशतान्मरुतां-
स्तदा देवाः पुण्यभाजो भवन्ति ॥ ४५
अदामहं पृथिवीं ब्राह्मणेभ्यः
पूर्णाभिमामखिलां वाहनेन ।
गोभिः सुवर्णेन धनैश्च मुख्यै-
स्तदाऽददं गाः शतमर्बुदानि ॥ ४६
सत्येन मे द्यौश्च वसुन्धरा च
तथैवाग्निज्वलते मानुषेषु ।
न मे वृथा व्याहृतमेव वाक्यं
सत्यं हि सन्तः प्रतिपूजयन्ति ॥ ४७
यदष्टक प्रब्रवीमीह सत्यं
प्रतर्दनं चौषदश्चि तथैव ।
सर्वे च लोका मुनयश्च देवाः
सत्येन पूज्या इति मे मनोगतम् ॥ ४८
यो नः स्वर्गजितः सर्वान्यथावृत्तं निवेदयेत् ।
अनसृज्युर्द्विजाभ्येभ्यः स लभेन्नः सलोकताम् ॥ ४९
वैशंपायन उवाच ।
एवं राजा स महात्मा ह्यतीव
स्वैर्दोहित्रैस्तारितोऽमित्रसाह ।
त्यक्त्वा महीं परमोदारकर्मा
स्वर्गं गतः कर्मभिर्व्याप्य पृथ्वीम् ॥ ५०

वैशंपायन उवाच ।
पूरुर्नृपतिशार्दूलो यथैवास्य पिता नृप ।
धर्मेनित्यः स्थितो राज्ये शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ ३
प्रवीरेश्वरौद्राश्वासयः पुत्रा महारथाः ।
पूरोः पौष्ट्यामजायन्त प्रवीरो वंशकृत्ततः ॥ ४

॥ ४२ ॥ प्रकाशं प्राणुकमपि स्पष्टतरम् ॥ ४४ ॥ एवं कृते सति पुण्य-
भाजः सन्तः देवा भवन्ति ॥ ४५ ॥ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

मनस्सुरभवत्तस्माच्छरसेनीसुतः प्रभुः ।
 पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता राजीबलोचनः ॥ ५
 शक्तः संहननो वाग्मी सौवीरीतनयास्त्रयः ।
 मनस्सोरभवन्पुत्राः शूराः सर्वे महारथाः ॥ ६
 अन्वग्भानुप्रभृतयो मिश्रकेश्यां मनस्विनः ।
 रौद्राश्चस्य महेष्वासा दशाप्सरसि स्नानवः ॥ ७
 यज्वानो जह्निरे शूराः प्रजावन्तो बहुश्रुताः ।
 सर्वे सर्वास्त्रविद्वांसः सर्वे धर्मपरायणाः ॥ ८
 ऋचेयुरथ कक्षेयुः कृकण्युश्च वीर्यवान् ।
 स्थण्डिलेयुर्वनेयुश्च जलेयुश्च महायशाः ॥ ९
 तेजेयुर्बलवान्धीमान्सत्येयुश्चन्द्रविक्रमः ।
 धर्मेयुः सन्नतेयुश्च दशमो देवविक्रमः ॥ १०
 अनाघृष्टिरभूत्तेषां विद्वान्भुवि तथैकराट् ।
 ऋचेयुरथ विक्रान्तो देवानामिव वासवः ॥ ११

अनाघृष्टिसुतस्त्वासीद्राजसूयाश्चमेधकृत् ।
 मतिनार इति ख्यातो राजा परमधार्मिकः ॥ १२
 मतिनारसुता राजंश्चत्वारोऽमितविक्रमाः ।
 तंसुर्महानतिरथो द्रुह्युश्चाप्रतिमद्युतिः ॥ १३
 तेषां तंसुर्महावीर्यः पौरवं वंशमुद्वहन् ।
 आजहार यज्ञो दीप्तं जिगाय च वसुंधराम् ॥ १४
 ईलिनं तु सुतं तंसुर्जनयामास वीर्यवान् ।
 सोऽपि कृत्स्नामिमां भूमिं विजिग्ये जयतां वरः ॥ १५
 रथन्तर्या सुतान्पञ्च पञ्चभूतोपमांस्ततः ।
 ईलिनो जनयामास दुष्यन्तप्रभृतीश्रुपान् ॥ १६
 दुष्यन्तं शूरभीमौ च प्रवसुं वसुमेव च ।
 तेषां श्रेष्ठोऽभवद्राजा दुष्यन्तो दुर्जयो युधि ॥ १७
 दुष्यन्ताल्लक्षणायां तु जज्ञे वै जनमेजयः ।
 शकुन्तलायां भरतो दौष्यन्तिरभवत्सुतः ॥ १८
 तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्ये महद्यशः ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

शकुन्तलोपाख्यानादम्भः ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 भगवन्विस्तरेणेह भरतस्य महात्मनः ।
 जन्म कर्म च श्रुश्रूयोस्तन्मे शंसितुमर्हसि ॥ १
 वैशंपायन उवाच ।
 पौरवाणां वंशकरो दुष्यन्तो नाम वीर्यवान् ।
 पृथिव्याश्चतुरन्ताया गोप्ता भरतसत्तम ॥ २
 चतुर्भागं भुवः कृत्स्नं यो भुङ्क्ते मनुजेश्वरः ।
 समुद्रावरणांश्चापि देशान्स समितिजयः ॥ ३
 आम्लेच्छावधिकान्सर्वान्स भुङ्क्ते रिपुमर्दनः ।
 रत्नाकरसमुद्रान्तांश्चातुर्वर्ण्यजनाघृतान् ॥ ४
 न वर्णसङ्करकरो न कृष्याकरकृञ्जनः ।
 न पापकृत्कश्चिदासीत्तस्मिन्नाजनि शासति ॥ ५

धर्मे रतिं सेवमाना धर्मार्थावभिपेदिरे ।
 तदा नरा नरन्याध्र तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥ ६
 नासीच्चोरभयं तात न क्षुधाभयमण्वपि ।
 नासीद्याधिभयं चापि तस्मिञ्जनपदेश्वरे ॥ ७
 स्वधर्मे रेमिरे वर्णा दैवे कर्मणि निःस्पृहाः ।
 तमाश्रित्य महीपालमासंश्चैवाकुतोभयाः ॥ ८
 कालवर्षी च पर्जन्यः सस्यानि रसवन्ति च ।
 सर्वरत्नसमृद्धा च मही पशुमती तथा ॥ ९
 स्वकर्मनिरता विभ्रा नानृतं तेषु विद्यते ।
 स चाद्भुतमहावीर्यो वज्रसंहननो युवा ॥ १०
 उद्यम्य मन्दरं दोर्भ्यां बहेत्सवनकाननम् ।
 चतुष्पथगदायुद्धे सर्वप्रहरणेषु च ॥ ११

न कृष्याकरकृत् कृषिकृन् भुवोऽकृष्टपच्यत्वात् । आकरः
 भुवर्णादिधातूपत्तिस्थानं तत्रापि यज्ञं न करोति पृथिव्या रजै-
 र्धातुमिश्रं पूर्णत्वात् ॥ ५ ॥ दैवे कर्मणि वृष्ट्याद्यर्थे कारीर्यादि-

काम्यकर्मणि ॥ ८ ॥ तदेवाह । कालेति ॥ ९ ॥ वज्रसंहननो
 दृढदेहः ॥ १० ॥ सवनकाननं वनं जलमुपवनं वा ॥ ११ ॥

नागपृष्ठेऽथपृष्ठे च बभूव परिनिष्ठतः ।

बले विष्णुसमश्वासीत्तेजसा भास्करोपमः ॥ १२

अश्वोभ्यन्तेऽर्णवसमः सहिष्णुते धरासमः ।

सैमतः स महीपालः प्रसन्नपुराष्टवान् ॥ १३

भूयो धर्मपरैर्भावैर्मुदितं जनमादिशत् ॥ १४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

सृगचार्यं दुष्यन्तसारण्यगमनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।

संभवं भरतस्माहं चरितं च महामतेः ।

शकुन्तलायाश्चोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १

दुष्यन्तेन च वीरेण यथा प्राप्ता शकुन्तला ।

तं वै पुरुषसिंहस्य भगवन्विस्तरं त्वहम् ॥ २

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वज्ञ सर्वे मतिमतां वर ।

वैशंपायन उवाच ।

स कदाचिन्महाबाहुः प्रभूतबलवाहनः ॥ ३

वनं जगाम गहनं ह्यनागशतैर्वृतः ।

बलेन चतुरङ्गेण वृतः परमवल्गुना ॥ ४

खड्गशक्तिधैर्यैर्वीरैर्गदामुसलपाणिभिः ।

ग्रासतोमरहस्तैश्च ययौ योधशतैर्वृतः ॥ ५

सिंहनादैश्च योधानां शङ्खदुन्दुभिनिःस्वनैः ।

रथनेमिस्वनैश्चैव सनागवरवृंहितैः ॥ ६

नानायुधधरैश्चापि नानावेधधरैस्तथा ।

हेपितस्वनमिश्रैश्च श्वेडितास्फोटितस्वनैः ॥ ७

आसीत्किलकिलाशब्दस्तस्मिन्गच्छति पार्थिवे ।

प्राप्तादन्नरभृङ्गस्थाः परया नृपशोभया ॥ ८

ददृशुस्तं स्त्रियस्तत्र शूरमात्मयशस्करम् ।

शक्रोपमममित्रघ्नं परवारणवारणम् ॥ ९

पश्यन्तः स्त्रीगणास्तत्र वज्रपाणिं स मेनिरे ।

अयं स पुरुषव्याघ्रो रणे वसुपराक्रमः ॥ १०

यस्य बाहुबलं प्राप्य न भवन्त्यमुहृद्गणाः ।

इति वाचो ह्रुवन्त्यस्ताः स्त्रियः प्रेम्णा नराधिपं ॥ ११

तुष्टुवुः पुष्पवृष्टीश्च सस्रजुस्तस्य मूर्धनि ।

तत्रतत्र च विप्रेन्द्रैः स्तूयमानः समन्ततः ॥ १२

निर्ययौ परमप्रीत्या वनं मृगजिघांसया ।

तं देवराजप्रतिमं मत्तवारणधूर्गतम् ॥ १३

द्विजक्षत्रियनिदशूद्रा निर्वान्तमनुजग्मिरे ।

ददृशुर्वर्धमानास्ते आशीर्भिश्च जयेन च ॥ १४

सुदूरमनुजग्मुस्तं पौरजानपदास्तथा ।

न्यवर्तन्त ततः पश्चादनुज्ञाता नृपेण ह ॥ १५

सुपर्णप्रतिमेनाथ रथेन वसुधाधिपः ।

महीमापूरयामास घोषेण त्रिदिवं तथा ॥ १६

स गच्छन्ददृशे धीमान्मन्दनप्रतिमं वनम् ।

बिल्बार्कखदिराकीर्णं कपित्थधवसंकुलम् ॥ १७

विषमं पर्वतस्रस्तं रश्मभिश्च समावृतम् ।

निर्जलं निर्मनुष्यं च बहुयोजनमायतम् ॥ १८

मृगसिंहैर्वृतं घोरैरन्यैश्चापि वनेचरैः ।

तद्वनं मनुजव्याघ्रः सभृत्यबलवाहनः ॥ १९

लोडयामास दुष्यन्तः सूदयन्विविधान्मृगान् ।

बाणगोचरसंप्राप्तास्तत्र व्याघ्रगणान्बहून् ॥ २०

पातयामास दुष्यन्तो निर्विभेदं च सायकैः ।

दूरस्थान्सायकैः काञ्चिदभिनत्स नराधिपः ॥ २१

अभ्याशमागताश्चान्यानस्वङ्गेन निरकुन्तत ।

काञ्चिदेणान्समाजग्मे शक्त्या शक्तिमतां वरः ॥ २२

गदामण्डलतत्त्वज्ञश्चचारामितविक्रमः ।

तोमरैरसिभिश्चापि गदामुसलकम्पनैः ॥ २३

चचार स विनिघ्नन्वै वन्यांस्तत्र मृगद्विजान् ।

राज्ञा चाद्भुतवीर्येण योधैश्च समरप्रियैः ॥ २४

लोड्यमानं महारण्यं तत्पुङ्गवः स मृगाधिपः ।

परवारणवारणं शत्रुगजानां निवारकम् ॥ २५ ॥ धूर्गतं

तत्र विद्रुतयूथानि हतयूथपतीनि च ॥ २५
 मृगयूथान्यथौत्सुक्याच्छब्दं चक्रुस्ततस्ततः ।
 शुष्काश्चापि नदीर्गत्वा जलनैराश्वकशिंताः ॥ २६
 व्यायामकान्तहृदयाः पतन्ति स विचेतसः ।
 क्षुत्पिपासापरीताश्च श्रान्ताश्च पतिता भुवि ॥ २७
 केचित्तत्र नरव्याघ्रैरभक्ष्यन्त बुभुक्षितैः ।
 केचिदग्निमथोत्पाद्य संसाध्य च वनेचराः ॥ २८

भक्षयन्ति स मांसानि प्रकुट्य विधिवच्चदा ।
 तत्र केचिद्गजा मत्ता बलिनः शस्त्रविक्षताः ॥ २९
 संकोच्याग्रकरान्भीताः प्राद्वन्ति स वेगिताः ।
 शकुन्मूत्रं सृजन्तश्च क्षरन्तः शोणितं बहु ॥ ३०
 वन्या गजवरास्तत्र ममृदुर्मनुजान्वहन् ।
 तद्वनं बलमेधेन शरधारेण संवृतम् ।
 व्यरोचत मृगाकीर्णं राज्ञा हतमृगाधिपम् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि संभवपर्वणि नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

मृगायाप्रसङ्गेन दुष्यन्तस्य कण्वाश्रमगमनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततो मृगसहस्राणि हत्वा सबलवाहनः ।
 तत्र मेघघनप्रख्यं सिद्धचारणसेवितम् ॥ १
 वनमालोकयामास नगराद्योजनद्वये ।
 मृगाननुचरन्वन्धाश्चश्रमेण परिपीडितः ॥ २
 मृगाननुचरन्राजा वेगेनाश्वानचोदयत् ।
 राजा मृगप्रसङ्गेन वनमन्यद्विवेश ह ॥ ३
 एक एवोत्तमबलः क्षुत्पिपासाश्रमान्वितः ।
 स वनस्यान्तमासाद्य महच्छून्यं समासदत् ॥ ४
 तच्चाप्यतीत्य नृपतिरुत्तमाश्रमसंयुतम् ।
 मनःप्रहादजननं दृष्टिकान्तमतीव च ॥ ५
 शीतमारुतसंयुक्तं जगामान्यन्महद्वनम् ।
 पुष्पितैः पादपैः कीर्णमतीव सुखशाद्वलम् ॥ ६
 विपुलं मधुरारविर्नादितं विहगैस्तथा ।
 पुंस्कोकिलनिनादैश्च झिल्लीकगणनादितम् ॥ ७
 प्रवृद्धविटपैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ।
 पदपदाघूर्णिततलं लक्ष्म्या परमया युतम् ॥ ८
 नापुष्पः पादपः कश्चिन्नाफलो नापि कण्टकी ।
 पदपदैर्नाप्यपाकीर्णस्तस्मिन्ने काननेऽभवत् ॥ ९
 विगहैर्नादितं पुष्पैरलङ्कृतमतीव च ।
 सर्वतुकुसुमैर्वृक्षैः सुखच्छायैः समावृतम् ॥ १०

मनोरमं सहेष्वासो विवेश वनमुत्तमम् ।
 मारुता कलितास्तत्र द्रुमाः कुसुमशाखिनः ॥ ११
 पुष्पवृष्टिं विचित्रां तु व्यसृजन्ते पुनः पुनः ।
 दिवस्पृशोऽथ संघुष्टाः पक्षिभिर्मधुरस्वनैः ॥ १२
 विरेजुः पादपास्तत्र विचित्रकुसुमान्बराः ।
 तेषां तत्र प्रवालेषु पुष्पभारावनामिषु ॥ १३
 रुवन्ति रावान्मधुरान्पदपदा मधुलिप्सवः ।
 तत्र प्रदेशाश्च बहून्कुसुमोत्करमण्डितान् ॥ १४
 लतागृहपरिक्षिप्तान्मनसः प्रीतिवर्धनान् ।
 संपश्यन्सुमहातेजा बभूव मुदितस्तदा ॥ १५
 परस्पराश्लिष्टशस्त्रैः पादपैः कुसुमान्वितैः ।
 अशोभत वनं तत्तु महेन्द्रध्वजसन्निभैः ॥ १६
 सिद्धचारणसङ्घैश्च गन्धर्वाप्सरसां गणैः ।
 सेवितं वनमत्यर्थं भक्तवानरकिन्नरैः ॥ १७
 मुखः शीतः सुगन्धी च पुष्परेणुवहोऽनिलः ।
 परिक्रामन्वने वृक्षानुपैतीव रिरंसया ॥ १८
 एवंगुणसमायुक्तं ददर्श स वनं नृपः ।
 नदीकच्छोद्भवं कान्तमुच्छ्रितध्वजसन्निभम् ॥ १९
 प्रेक्षमाणो वनं तत्तु सुप्रहृष्टविहङ्गमम् ।
 आश्रमप्रवरं रम्यं ददर्श च मनोरमम् ॥ २०
 नानावृक्षसमाकीर्णं संप्रज्वलितपावकम् ।

स्कन्धारुद्धम् ॥ १३ ॥ संसाध्य पाकादिना संस्कृत्य ॥ २८ ॥
 प्रकुट्य चूर्णीकृत्य। गजा वनगजाः ॥ २९ ॥ नवतितमोऽध्यायः ९०

अन्यं वृक्षादिरहितमूषरम् ॥ ४ ॥ रिरंसया रमयितुमिच्छया
 ॥ १८ ॥ नदीकच्छोद्भवं कच्छः सजलोऽनूपप्रदेशः ॥ १९ ॥

तं तदाऽप्रतिमं श्रीमानाश्रमं प्रत्यपूजयत् ॥ २१
 यतिभिर्वालखिल्यैश्च वृत्तं मुनिगणान्वितम् ।
 अग्र्यगारैश्च बहुभिः पुष्पसंस्तरसंस्तुतम् ॥ २२
 महाकञ्जैर्बृहद्भिश्च विभ्राजितमतीव च ।
 मालिनीमभितो राजभर्दीं पुष्पां मुखोदकाम् ॥ २३
 नैकपक्षिगणाकीर्णां तपोवनमनोरमाम् ।
 तत्र व्यालमृगान्सौम्यान्पश्यन्प्रीतिमवाप सः ॥ २४
 तं चाप्रतिरथः श्रीमानाश्रमं प्रत्यपद्यत ।
 देवलोकप्रतीकाशं सर्वतः सुमनोहरम् ॥ २५
 नदीं चाश्रमसंस्लिष्टां पुष्पतोयां ददर्श सः ।
 सर्वप्राणमृतां तत्र जननीमिव धिष्टिताम् ॥ २६
 सचक्रवाकपुलिनां पुष्पफेनप्रवाहिनीम् ।
 सकिन्नरगणावासां वानरर्क्षनिषेविताम् ॥ २७
 पुष्पस्वाध्यायसंगुष्टां पुलिनैरुपशोभिताम् ।
 भक्तधारणशार्दूलभुजगेन्द्रनिषेविताम् ॥ २८
 तस्यास्तीरे भगवतः काश्यपस्य महात्मनः ।
 आश्रमप्रवरं रम्यं महर्षिगणसेवितम् ॥ २९
 नदीमाश्रमसंबद्धां दृष्ट्वाश्रमपदं तथा ।
 चकाराभिप्रवेशाय मतिं स नृपतिस्तदा ॥ ३०
 अलङ्कृतं द्वीपवत्या मालिन्या रम्यतीरया ।
 नरनारायणस्थानं गङ्गयेवोपशोभितम् ॥ ३१
 मत्तवर्हिणसंगुष्टं प्रविवेश महद्भनम् ।
 तत्स चैत्ररथप्रख्यं समुपेत्य नरर्षभः ॥ ३२
 अतीव गुणसंपन्नमनिर्देश्यं च वर्चसा ।
 महर्षिं काश्यपं द्रष्टुमथ कण्वं तपोधनम् ॥ ३३
 ध्वजिनीमश्वसंवाधां पदातिगजसङ्कुलाम् ।
 अवस्थाप्य घनद्वारि सेनामिदमुवाच सः ॥ ३४
 मुनिं विरजसं द्रष्टुं गमिष्यामि तपोधनम् ।
 काश्यपं स्वीयतामत्र थावदागमनं मम ॥ ३५
 तद्वनं नन्दनप्रख्यमासाद्य मनुजेश्वरः ॥
 क्षुत्पिपासे जहौ राजा मुदं चावाप पुष्कलाम् ॥ ३६

सामात्यो राजलिकानि सोपनीय नराधिपः ।
 पुरोहितसहायश्च जगामाश्रममुत्तमम् ॥ ३७
 दिदृक्षुस्तत्र तमृषिं तपोराशिमथाव्ययम् ।
 ब्रह्मलोकप्रतीकाशमाश्रमं सोऽमिबीक्ष्य ह ।
 वदपदोद्गीतसंगुष्टं नानाद्विजगणायुतम् ॥ ३८
 विस्मयोत्फुल्लनयनो राजा प्रीतो बभूव ह ।
 ऋचो बहुचमुख्यैश्च प्रेर्यमाणाः पदक्रमैः ।
 शुश्राव मनुजव्याघ्रो विततेष्विह कर्मसु ॥ ३९
 यज्ञविद्याङ्गविद्भिश्च यजुर्विद्भिश्च शोभितम् ।
 मधुरैः सामगीतैश्च ऋषिभिर्नियतव्रतैः ॥ ४०
 भारुण्डसामगीताभिरथर्वशिरसोद्गतैः ।
 यतात्मभिः सुनियतैः शुश्रुभे स तदाश्रमः ॥ ४१
 अथर्ववेदप्रवराः पूगयज्ञियसामगाः ।
 संहितामीरयन्ति स पदक्रमयुतां तु ते ॥ ४२
 शब्दसंस्कारसंगुक्तैर्बुधैश्चापरेद्विजैः ।
 नादितः स बभौ श्रीमान्ब्रह्मलोक इवापरः ॥ ४३
 यज्ञसंस्तरविद्भिश्च क्रमशिक्षाविशारदैः ।
 न्यायतत्त्वात्मविज्ञानसंपन्नैर्वेदपारगैः ॥ ४४
 नानावाक्यसमाहारसमवायविशारदैः ।
 विशेषकार्यविद्भिश्च मोक्षधर्मपरायणैः ॥ ४५
 स्थापनाक्षेपसिद्धान्तपरमार्थज्ञतां गतैः ।
 शब्दच्छन्दोनिरुक्तज्ञैः कालज्ञानविशारदैः ॥ ४६
 द्रव्यकर्मगुणज्ञैश्च कार्यकारणवेदिभिः ।
 पक्षिवानररुतज्ञैश्च व्यासग्रन्थसमाश्रितैः ॥ ४७
 नानाशास्त्रेषु मुख्यैश्च शुश्राव स्वनमीरितम् ।
 लोकायतिकमुख्यैश्च समन्तादनुनादितम् ॥ ४८
 तत्रतत्र च विप्रेन्द्राभियतान्संशितव्रतान् ।
 जपहोमपरान्विश्रान्ददर्श परवीरहा ॥ ४९
 आसनानि विचित्राणि रुचिराणि महीपतिः ।
 ग्रथनोपहितानि स दृष्ट्वा विस्मयमागमत् ॥ ५०

काश्यपस्य कश्यपगोत्रस्य कण्वस्य ॥ २९ ॥ विततेषु वैतानिकेषु
 इष्टिपशुलोमादिषु प्रवर्तमानेषु ॥ ३९ ॥ यज्ञविद्यायासङ्गभूतानि
 कल्पसूत्रादीनि ॥ ४० ॥ भारुण्डसामानि पूगयज्ञियसामानि च
 साश्रमवान्तरभेदाः ॥ ४१ ॥ स्थापनं प्रथमं सतिद्वान्तव्यवस्था

ततस्तत्र शङ्काऽऽक्षेपः तस्याः परिहारः सिद्धान्तस्त्वैव परमार्थ-
 ज्ञता तां गतैः ॥ ४६ ॥ लोके एव आद्यतन्ते ते लोकायतिकाः
 तेषु लोकरजनपदेषु मुख्यैः ॥ ४८ ॥ एकनवति-
 तमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

देवतायतनानां च प्रेक्ष्य पूजां कृतां द्विजैः ।
ब्रह्मलोकस्थमात्मानं मेने स नृपसत्तमः ॥ ५१
स काश्यपतपोगुप्तमाश्रमप्रवरं शुभम् ।
नातृप्यत्येक्षमाणो वै तपोवनगुणैर्युतम् ॥ ५२

स काश्यपस्यायतनं महाव्रतै-
र्धृतं समन्तादधिभिस्तपोधनैः ।
विवेश सामात्यपुरोहितोऽरिहा
विविक्तमत्यर्थमनोहरं शुभम् ॥ ५३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

दिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

कण्वाश्रमे दुष्यन्तशकुन्तकासंबाधः ॥ १ ॥ शकुन्तलायाः स्वजन्मवृत्तान्तकथनारम्भः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो गच्छन्महाबाहुरेकोऽमात्यान्विसृज्य तान् ।
नापश्यन्नाश्रमे तस्मिन्मृषिं संशितव्रतम् ॥ १
सोऽपश्यमानस्तमृषिं शून्यं दृष्ट्वा तथाऽऽश्रमम् ।
उवाच क इहेत्युच्चैर्वनं सन्नादयन्निव ॥ २
श्रुत्वाऽथ तस्य तं शब्दं कन्या श्रीरिव रूपिणी ।
निश्चक्रामाश्रमात्तस्मात्तापसीवेषधारिणी ॥ ३
सा तं दृष्ट्वैव राजानं दुष्यन्तमसितेक्षणा ।
'सुप्रीताऽभ्यागतं तं तु पूज्यं प्राप्तमथेश्वरम् ॥ ४
रूपयौवनसंपन्ना श्रीलाचारवती शुभा ।
सा तमायतपबाधं व्यूढोरस्कं महाश्रजम् ॥ ५
सिंहस्कन्धं दीर्घबाहुं सर्वलक्षणपूजितम् ।
स्पष्टं मधुरया वाचा साऽब्रवीज्जनमेजय ॥ ६
स्वागतं त इति क्षिप्रमुवाच प्रतिपूज्य च ।
आसनेनार्चयित्वा च पाद्येनार्घ्येण चैव हि ॥ ७
पप्रच्छानामयं राजन्कुशलं च नराधिपम् ।
यथावदर्चयित्वाऽथ पृष्ट्वा चानामयं तदा ॥ ८
उवाच सयमानेव किं कार्यं क्रियतामिति ।
'आश्रमस्याभिगमने किं त्वं कार्यं चिकीर्षसि ॥ ९
कस्त्वमद्येह संप्राप्तो महर्षेराश्रमं शुभम् ।'
तामब्रवीत्ततो राजा कन्यां मधुरभाषिणीम् ॥ १०
दृष्ट्वा सर्वानवद्यार्क्षीं यथावत्प्रतिपूजितः ।
'राजर्षेस्तस्य पुत्रोऽहमिलिनस्य महात्मनः ॥ ११
दुष्यन्त इति मे नाम सत्यं पुष्करलोचने ।'
आगतोऽहं महाभागमृषिं कण्वमुपासितुम् ॥ १२

क गतो भगवान्भद्रे तन्ममाचक्ष्व शोभने ।
शकुन्तलोवाच ।
गतः पिता मे भगवान्कलान्याहर्तुमाश्रमात् ।
मुहूर्तं संप्रतीक्षस्व द्रष्टास्वेनमुपागतम् ॥ १३
वैशंपायन उवाच ।
अपश्यमानस्तमृषिं तथा चोक्तस्तथा च सः ।
तां दृष्ट्वा च वरारोहां श्रीमतीं चारुहासिनीम् ॥ १४
विभ्राजमानां वपुषा तपसा च दमेन च ।
रूपयौवनसंपन्नामित्युवाच महीपतिः ॥ १५
का त्वं कस्यासि सुश्रोणि किमर्थं चागता वनम् ।
एवंरूपगुणोपेता कुतस्त्वमसि शोभने ॥ १६
दर्शनादेव हि शुभे त्वया मेऽपहृतं मनः ।
इच्छामि त्वामहं ज्ञातुं तन्ममाचक्ष्व शोभने ॥ १७
'स्थितोऽस्म्यमितसौभाग्ये विवक्षुश्चासि किंचन ।
शृणु मे नागनासोरु वचनं मत्तकाशिनि ॥ १८
राजर्षेरन्वये जातः पुरोरसि विशेषतः ।
धृष्ट्वे त्वामद्य सुश्रोणि दुष्यन्तो वरवर्णिनि ॥ १९
न मेऽन्यत्र क्षत्रियाया मनो जातु प्रवर्तते ।
अपिपुत्रीषु चान्यासु नावरासु परासु च ॥ २०
तस्मात्प्रणिहितात्मानं विद्धि मां कलभाषिणि ।
यस्यां मे त्वयि भावोऽस्ति क्षत्रिया हसि का वद ॥
न हि मे भीरु विप्रायां मनः प्रसहते गतिम् ।
भजे त्वामायतापाङ्गे भक्तं भजितुमर्हसि ।
मुक्त्वा राज्यं विशालाक्षि बुद्धिं मात्स्वन्यथा कथाः'
एवमुक्ता तु सा कन्या तेन राज्ञा तमाश्रमे ।

उवाच हसती वाक्यमिदं सुमधुराक्षरम् ॥ २३
 कण्वस्याहं भगवतो दुष्यन्त दुहिता मता ।
 तपस्विनो धृतिमतो धर्मज्ञस्य महात्मनः । २४
 'अस्वत्त्रासि राजेन्द्र काश्यपो मे गुरुः पिता ।
 तमेव प्रार्थय स्वार्थं नायुक्तं कर्तुमर्हसि ॥' २५
 दुष्यन्त उवाच ।
 ऊर्ध्वरेता महाभागे भगवाँल्लोकपूजितः ।
 चलेद्वि वृत्ताद्धर्मोपि न चलेत्तंश्चित्तव्रतः ॥ २६
 कथं तं तस्य दुहिता संभूता वरवर्णिनी ।
 संश्रयो मे महानत्र तन्मे छेनुमिदार्हसि ॥ २७
 शकुन्तलोवाच ।
 यथाऽयमागमो मह्यं यथा चेदमभूत्पुरा ।
 'अन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सत्सु भाषते २८
 स पापेनावृत्तो सूर्यस्तेन आत्मापहारकः ।'
 शृणु राजन्यथातत्त्वं यथाऽसि दुहिता मुनेः ॥ २९
 ऋषिः कश्चिदिहागम्य मम जन्माभ्यचोदयत् ।
 'ऊर्ध्वरेता यथासि त्वं कुतस्त्वेयं शकुन्तला ॥ ३०
 पुत्री त्वत्तः कथं जाता तत्त्वं मे ब्रूहि काश्यप ।'
 तस्मै प्रोवाच भगवान्यथा तच्छृणु पार्थिव ॥ ३१
 कण्व उवाच ।

तप्यमानः किल पुरा विश्वामित्रो महत्तपः ।
 सुभृशं तापयामास शक्रं सुरगणेश्वरम् ॥ ३२
 तपसा दीप्तवीर्योऽयं स्थानान्मां च्यावयेदिति ।
 भीतः पुरन्दरस्तस्यान्मेनकमिदमब्रवीत् ॥ ३३
 गुणैरप्सरसां दिव्यैर्मनके त्वं विशिष्यसे ।
 श्रेयो मे कुरु कल्याणि यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ॥
 असावादित्यसङ्काशो विश्वामित्रो महातपाः ।
 तप्यमानस्तपो धोरं मम कम्पयते मनः ॥ ३५
 मेनके तव भारोऽयं विश्वामित्रः सुमध्यमे ।
 संसितात्मा सुदुर्धर्ष उग्रो तपसि वर्तते ॥ ३६
 स मां न च्यावयेत्स्थानार्त्तं वै गत्वा प्रलोभय ।
 चर तस्य तपोविग्रं कुरु मे प्रियमुत्तमम् ॥ ३७

रूपयौवनमाधुर्यचेष्टितस्मितभाषणैः ।
 लोभयित्वा वरारोहे तपसस्तं निवर्तय ॥ ३८
 मेनकोवाच ।
 महातेजाः स भगवांस्तथैव च महातपाः ।
 कोपनश्च तथा ह्येनं जानाति भगवानपि ॥ ३९
 तेजसस्तपसश्चैव कोपस्य च महात्मनः ।
 त्वमप्युद्विजसे यस्य नोद्विजेयमहं कथम् ॥ ४०
 महाभागं वसिष्ठं यः पुत्रैरिष्टैर्व्ययोजयत् ।
 क्षत्रजातश्च यः पूर्वमभवद्वाह्यणो बलात् ॥ ४१
 शौचार्थं यो नदीं चक्रे दुर्गमां बहुभिर्जलैः ।
 यां तां पुण्यतमां लोके कौशिकीति विदुर्जनाः ४२
 बभार यत्रास्य पुरा काले दुर्यं महात्मनः ।
 दारान्मतङ्गो धर्मात्मा राजर्षिर्व्याधतां गतः ४३
 अतीतकाले दुर्भिक्षे अभ्येत्य पुनराश्रमम् ।
 मुनिः पारेति नद्या वै नाम चक्रे तदा प्रभुः ॥ ४४
 मतङ्गं याजयाश्चक्रे यत्र प्रीतमनाः स्वयम् ।
 त्वं च सोमं भयाद्यस्य गतः पातुं सुरेश्वर ॥ ४५
 चकारान्यं च लोकं वै कुद्धो नक्षत्रसंपदा ।
 प्रतिश्रवणपूर्वाणि नक्षत्राणि चकार यः ।
 गुरुशापहतस्यापि त्रिशङ्कोः शरणं ददौ ॥ ४६
 ब्रह्मर्षिशपं राजर्षिः कथं मोक्षयति कौशिकः ।
 अवमत्य तदा देवैर्यज्ञाङ्गं तद्विनाशितम् ॥ ४७
 अन्धानि च महातेजा यज्ञाङ्गान्यसृजत्यमुः ।
 निनाय च तदा स्वर्गं त्रिशङ्कुं स महातपाः ॥ ४८
 एतानि यस्य कर्माणि तस्याहं भृशमुद्विजे ।
 यथाऽसौ न दहेत्कुद्वस्तथाऽऽज्ञापय मां विभो ४९
 तेजसा निर्दहेल्लोकान्कम्पयेद्वरणीं पदा ।
 संक्षिपेच्च महामेरुं तूर्णमावर्तयेद्दिशः ॥ ५०
 तादृशं तपसा युक्तं प्रदीप्तमिव पावकम् ।
 कथमसद्विधा नारी जितेन्द्रियमभिस्पृशेत् ॥ ५१
 हुताशनमुखं दीप्तं सूर्यचन्द्राक्षितारकम् ।
 कालजिह्वं सुरश्रेष्ठ कथमसद्विधा स्पृशेत् ॥ ५२

हसती हसन्ती ॥ २३ ॥ अभ्यचोदयत् पृष्ठवान् ॥ ३० ॥
 बभार पोषितवान् । मतङ्गश्चिङ्गः ॥ ४३ ॥ आश्रममभ्येत्य
 तपस्वत्वेति शेषः । नद्याः कौशिक्याः ॥ ४४ ॥ तस्य तस्याव

॥ ४९ ॥ आवर्तयेदेकीकुर्यात् ॥ ५० ॥ सूर्यचन्द्राविवाहोः
 संबन्धिनी तारके यस्य तावपि भ्रूमङ्गमात्रेण सङ्घं समर्थं इत्यर्थः
 ॥ ५२ ॥

यमश्च सोमश्च महर्षयश्च
साध्या विश्वे वालखिल्याश्च सर्वे ।
एतेऽपि यस्योद्विजन्ते प्रभावा-
त्तस्मात्कस्मान्मादृशी नोद्विजेत ॥ ५३
सयैवमुक्ता च कथं समीप-
मृषेर्न गच्छेयमहं सुरेन्द्र ।
रक्षां च मे चिन्तय देवराज
यथा खदर्थं रक्षिताऽहं चरेयम् ॥ ५४

कामं तु मे मारुतस्तत्र वासः
प्रक्रीडिताया विवृणोतु देव ।
भवेच्च मे भन्मथस्तत्र कार्ये
सहायभूतस्तु तव प्रसादात् ॥ ५५
वनाच्च वायुः सुरभिः प्रवाया-
त्तस्मिन्काले तमृषिं लोभयन्त्याः ।
तथेत्युक्त्वा विहिते चैव तस्मि-
स्ततो ययौ साऽऽश्रमं कौशिकस्य ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

विश्वामित्रान्मेनकायां शकुन्तलाया जन्मकथनम् ॥ १ ॥

कण्व उवाच ।
एवमुक्तस्तया शक्रः संदिदेश सदागतिम् ।
प्रातिष्ठत तदा काले मेनका वायुना सह ॥ १
अथापश्यद्वारोहा तपसा दग्धकिल्बिषम् ।
मिश्रामित्रं तप्यमानं मेनका भीरुराश्रमे ॥ २
अभिवाद्य ततः सा तं प्राक्रीडद्विषसन्निधौ ।
अपोवाह च वासोऽस्या मारुतः शशिसंनिभम् ॥ ३
सागच्छच्चरिता भूमिं वासस्तदभिलिप्सती ।
कुत्सयन्तीव सत्रीडं मारुतं वरवर्णिनी ॥ ४
पश्यतस्तस्य राजर्षेरप्यग्निसमतेजसः ।
विश्वामित्रस्ततस्तां तु विषमस्थामनिन्दिताम् ॥ ५
शृद्धां वाससि संध्रान्तां मेनकां मुनिसत्तमः ।
अनिर्देश्यवयोरूपामपश्यद्विवृतां तदा ॥ ६
तस्या रूपगुणान्दृष्ट्वा स तु विप्रर्षभस्तदा ।
चकार भावं संसर्गे तथा कामवशं गतः ॥ ७
न्यमञ्चयत चाप्येनां सा चाप्यैच्छदनिन्दिता ।
तौ तत्र सुचिरं कालमुभौ व्यहरतां तदा ॥ ८
रममाणौ यथाकामं यथैकदिवसं तथा ।
'एवं वर्षसहस्राणामतीतं नान्वचिन्तयत् ॥ ९
कामक्रोधावजितवान्मुनिर्नित्यं समाहितः ।

चिरार्जितस्य तपसः क्षयं स कृतवान्मुनिः ॥ १०
तपसः संक्षयादेव मुनिर्मोहं समाविशत् ।
मोहाभिभूतः क्रोधात्मा त्रसन्मूलफलान्मुनिः ॥ ११
पादैर्जलरवं कृत्वा अन्तर्द्वीपे कुटीं गतः ।
मेनका गन्तुकामा ॥ शुश्राव जलनिखनम् ॥ १२
तपसा दीप्तवीर्योऽसावाकाशादेति याति च ।
अद्य संज्ञां विजानामि ययाऽद्य तपसः क्षयः ॥ १३
गन्तुं न युक्तमित्युक्त्वा क्रतुस्त्राताथ मेनका ।
कामरागाभिभूतस्य मुनेः पार्श्वे जगाम ह ॥ १४
जनयामास स मुनिर्मेनकायां शकुन्तलाम् ।
प्रस्ये हिमवतो रम्ये मालिनीमभितो नदीम् ॥ १५
'देवगर्भोपमां बालां सर्वाभरणभूषिताम् ।
शयानां शयने रम्ये मेनका वाक्यसज्वती ॥ १६
महर्षेरुग्रतपसस्तेजस्त्वमसि भामिनि ।
तस्मात्स्वर्गं गमिष्यामि देवकार्यार्थमागता ॥ १७
जातमुत्सृज्य तं गर्भं मेनका मालिनीमनु ।
कृतकार्या ततस्तूर्णमगच्छच्छक्रसंसदम् ॥ १८
तं वने विजने गर्भं सिंहव्याघ्रसमाकुले ।
दृष्ट्वा शयानं शकुनाः समन्तात्पर्यवारयन् ।
नेमां हिंस्युर्वने बालां कञ्च्यादा मांसगृद्धिनः ॥ १९

प्रक्रीडितायाः प्रकृष्टं क्रीडितं यस्याः । विवृणोतु अपसारयतु
॥ ५५ ॥ द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥

सदागतिम् वायुम् ॥ १ ॥ शृद्धां सत्ताम् । विवृतामनाच्छा-
दिताम् ॥ ६ ॥ न्यमञ्चयत एहीत्याकारितवान् । व्यहरतां

पर्यरन्धन्त तां तत्र शकुन्ता मेनकात्मजाम् ।
 उपस्पृष्टुं गतश्चाहमपश्यं शयितामिमाम् ॥ २०
 निर्जने विपिने रम्ये शकुन्तैः परिवारिताम् ।
 'मां दृष्ट्वाभ्यपद्यन्त पादयोः पतिता द्विजाः ।
 अञ्जुशकुनाः सर्वे कलं मधुरभाषिणः ॥ २१
 विश्वामित्रसुतां ब्रह्मरूपासभूतां भरस्व वै ।
 कामक्रोधावजितवान्सखा ते कौशिकीं गतः ॥ २२
 तस्मात्पोष्य तत्पुत्रीं दद्यावानिति तेऽञ्जुवन् ।
 सर्वभूतरुतज्ञोऽहं दद्यावान्सर्वजन्तुषु ॥ २३
 आनयित्वा ततश्चैनां दुहितृत्वे न्यवेशयाम् ॥ २४
 शरीरकृत्प्राणदाता यस्य चाभ्रानि भुञ्जते ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

समयबन्धपूर्वकं गान्धर्वेण विवाहेन शकुन्तलापाणिग्रहणम् ॥ १ ॥ कण्वस्य स्थाश्रमं प्रति प्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ कण्व-
 शकुन्तलासंवादः ॥ ३ ॥ कण्वान्शकुन्तलाया परकायः ॥ ४ ॥

दुष्यन्त उवाच ।
 सुव्यक्तं राजपुत्री तं यथा कल्याणि भाषसे ।
 भार्या मे भव सुश्रोणि ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ १
 सुवर्णमालां वासांसि कुण्डले परिहाटके ।
 नानापत्तनज्रे शुभ्रे मणिरत्ने च शोभने ॥ २
 आहरामि तवाद्याहं निष्कादीन्यजिनानि च ।
 सर्वं राज्यं तवाद्यास्तु भार्या मे भव शोभने ॥ ३
 गान्धर्वेण च मां भीरु विवाहेनैहि सुन्दरि ।
 विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ४
 शकुन्तलोवाच ।
 फलाहारो गतो राजन्यिता मे इत आश्रमात् ।
 मुहूर्तं संग्रतीक्षस्व स मां तुभ्यं प्रदास्यति ॥ ५
 'पिता हि मे प्रभुर्नित्यं दैवतं परमं मम ।
 यस्यै मां दास्यति पिता स मे भर्ता भविष्यति ॥ ६
 पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
 पुत्रस्तु स्याद्विरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ७

अमन्यमाना राजेन्द्र पितरं मे तपस्विनम् ।
 अधर्मेण हि धर्मिष्ठ कथं वरमुपासहे ॥ ८
 दुष्यन्त उवाच ।
 मायैवं वद कल्याणि तपोराशिं दमात्मकम् ।
 शकुन्तलोवाच ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥ ९
 मन्युना घ्नन्ति ते शत्रून्वज्रेणेन्द्र हवासुरान् ।
 अग्निर्दहति तेजोभिः सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥ १०
 राजा दहति दण्डेन ब्राह्मणो मन्युना दहेत् ।
 कोधिता मन्युना घ्नन्ति वज्रपाणिरिवासुरान् ॥ ११
 दुष्यन्त उवाच ।
 जाने भद्रे महर्षिं तं तस्य मन्युर्न विद्यते ।
 इच्छामि त्वां वरारोहे भजमानामनिन्दिते ।
 त्वदर्थं मां स्थितं विद्धि त्वद्वतं हि मनो मम ॥ १२
 आत्मनो बन्धुरात्मैव गतिरात्मैव चात्मनः ।
 आत्मनैवात्मनो दानं कर्तुमर्हसि धर्मतः ॥ १३

निहारं चक्रतुः ॥ ८ ॥ उपस्पृष्टुं व्याचमनादिकं कर्तुम् ॥ २० ॥

शरीरकृत्रिवेक्षा । प्राणदाताऽभ्यप्रदः ॥ २५ ॥

त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥

गान्धर्वो वरवधोरैकमत्येन कृतः ॥ ४ ॥ फलाहारः फल

अष्टावेव समासेन विवाहा धर्मतः स्मृताः ।
 ब्राह्मो दैवस्तथैवार्थः प्राजापत्यस्तथाऽऽसुरः ॥ १४
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमः स्मृतः ।
 तेषां धर्म्यान्वयापूर्वं मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ १५
 प्रशस्ताश्चतुरः पूर्वान्ब्राह्मणस्योपधारय ।
 षडानुपूर्व्यां क्षत्रस्य विद्धि धर्म्यानिनिन्दिते ॥ १६
 राज्ञां तु राक्षसोऽप्युक्तो विदशूद्रेष्वासुरः स्मृतः ।
 पञ्चानां तु त्रयो धर्म्या अधर्म्यौ द्वौ स्मृताविह ॥ १७
 पैशाच आसुरश्चैव न कर्तव्यौ कदाचन ।
 अनेन विधिना कार्यो धर्मस्यैषा गतिः स्मृता ॥ १८
 गान्धर्वराक्षसौ क्षत्रे धर्म्यौ तौ मा विशङ्किथाः ।
 पृथग्वा यदि वा मिश्रौ कर्तव्यौ नात्र संशयः ॥ १९
 सा त्वं मम सकामस्य सकामा वरवर्णिनी ।
 गान्धर्वेण विवाहेन भार्या भवितुमर्हसि ॥ २०
 शकुन्तलोवाच ।
 यदि धर्मपथस्त्वेव यदि चात्मा प्रभुर्मम ।
 प्रदाने पौरवश्रेष्ठ शृणु मे समर्थ प्रभो ॥ २१
 सत्यं मे प्रतिजानीहि यथा वक्ष्याम्यहं रहः ।
 मयि जायेत यः पुत्रः स भवेत्त्वदनन्तरः ॥ २२
 युवराजो महाराज सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 यद्येतदेवं दुष्यन्त अस्तु मे सङ्गमस्त्वया ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 'तस्यास्तु सर्वं संश्रुत्य यथोक्तं स विशांपतिः ।
 दुष्यन्तः पुनरेवाह यद्यदिच्छसि तद्दद ॥ २४
 शकुन्तलोवाच ।
 ख्यातो लोकप्रवादोऽयं विवाह इति शास्त्रतः ।
 वैवाहिकीं क्रियां सन्तः प्रशंसन्ति प्रजाहिताम् ॥ २५
 लोकप्रवादशान्त्यर्थं विवाहं विधिना कुरु ।
 सन्त्यत्र यज्ञपात्राणि दर्भाः सुमनसोऽक्षताः ॥ २६
 यथा युक्तो विवाहः स्यात्तथा युक्ता प्रजा भवेत् ।
 तस्मादाज्यं हविलाज्ञाः सिकता ब्राह्मणास्तव ॥ २७
 वैवाहिकानि चान्यानि समस्तानीह पार्थिव ।

दुरुक्तमपि राजेन्द्र क्षन्तव्यं धर्मकारणात् ॥ २८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमस्त्विति तां राजा प्रत्युवाचाविचारयन् ।
 अपि च त्वां हि नेष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते ॥ २९
 यथा स्वमर्हा सुश्रोणि मन्यसे तद्ब्रवीमि ते ।
 एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ॥ ३०
 'पुरोहितं समाहूय वचनं युक्तमब्रवीत् ।
 राजपुत्र्या यदुक्तं वै न वृथा कर्तुमुत्सहे ॥ ३१
 क्रियाहीनो हि न भवेन्मम पुत्रो महाधृतिः ।
 तथा कुरुष्व शास्त्रोक्तं विवाहं मा चिरं कुरु ॥ ३२
 एवमुक्तो नृपतिना द्विजः परमयश्चितः ।
 शोभनं राजराजेति विधिना कृतवान्द्विजः ॥ ३३
 शासनाद्विप्रमुख्यस्य कृतकौतुकमङ्गलः ।
 जग्राह विधिवत्पाणानुवास च तथा सह ॥ ३४
 विश्वास्य चैनां स प्रायादब्रवीच्च पुनः पुनः ।
 प्रेषयिष्ये तवार्थाय वाहिनीं चतुरङ्गिणीम् ॥ ३५
 'त्रैविद्यष्टद्वैः सहितां नानाराजजनैः सह ।
 शिबिकासहस्रैः सहिता वयमाभ्यान्ति बान्धवाः ॥ ३६
 मृकाश्चैव किराताश्च कुब्जा वामनकैः सह ।
 सहिताः कञ्चुकिवैरैर्वाहिनीं सृतभागधैः ॥ ३७
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्वैनं च समुपैष्यति ।
 तथा त्वामानयिष्यामि नगरं स्वं शुचिस्मिते ॥ ३८
 अन्यथा त्वां न नेष्यामि स्वनिवेशमसत्कृताम् ।
 सर्वमङ्गलसत्कारैः सुश्रु सत्यं करोमि ते ॥ ३९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा स राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ।
 परिष्वज्य च बाहुभ्यां स्मितपूर्वमुदैक्षत ॥ ४०
 प्रदक्षिणीकृतां देवीं पुनस्तां परिष्वजे ।
 शकुन्तला सा सुमुखी पपात नृपपादयोः ॥ ४१
 तां देवीं पुनरुत्थाप्य मा शुचेति पुनः पुनः ।
 शपेयं मुकृतेनैव प्रापयिष्ये नृपात्मजे ॥ ४२
 इति तस्याः प्रतिश्रुत्य स नृपो जनमेजय ।

न्याहर्तुं गतः ॥ ५ ॥ पञ्चानां ब्राह्मणादीनां त्रयो ब्राह्मणदेवप्रा-
 जापत्या धर्म्याः । द्वावर्षाभ्युदौ कन्याशुल्कप्रहणाधर्म्यौ ॥ १७ ॥
 तयोरप्यासुरः पैशाचवदत्यन्तं देय इत्याह । पैशाच इति

॥ १८ ॥ परिषेवाहान्वर्वराक्षसौ क्षत्रियस्य धर्म्यावित्याह ।
 गान्धर्वेति ॥ १९ ॥ शपेयं शपथं कुर्याम् ॥ ४२ ॥ चतुर्न-
 वसितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

मनसा चिन्तयन्प्रायात्काश्यपं प्रति पार्थिव ॥४३॥
 भगवांस्तपसा युक्तः श्रुत्वा किं नु करिष्यति ।
 तं न प्रसाद्यागतोऽहं प्रसीदेति द्विजोत्तमम् ।
 एवं संचिन्तयन्नेव प्रविवेश स्वकं पुरम् ॥ ४४॥
 ततो मुहूर्ते याते कण्वोऽप्याश्रममागमत् ।
 शकुन्तला च पितरं हिया नोपजगाम तम् ॥४५॥
 'शङ्कितेव च विप्रर्षिमुपचक्राम सा धनैः ।
 ततोऽस्य भारं जग्राह आसनं चाप्यकल्पयत् ॥४६॥
 प्राक्षालयन् सा पादौ काश्यपस्य महात्मनः ।
 न चैनं लज्जयाऽशक्नोदक्षिभ्यामभिवीक्षितुम् ४७॥
 शकुन्तला च सग्रीडा तमृषिं नाभ्यभाषत ।
 तस्मात्स्वधर्मात्स्खलिता भीता सा भरतर्षभ ॥४८॥
 अभवदोषदर्शित्वाद्भ्रष्टाचारिण्यभिता ।
 स तदा व्रीडितां दृष्ट्वा ऋषिस्तां प्रत्यभाषत ॥४९॥
 कण्व उवाच ।

सग्रीदैव च दीर्घायुः पुरेभ्य भविता न च ।
 वृत्तं कथय रम्भोरु मा ज्ञासं च प्रकल्पय ॥ ५०॥
 वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रक्षाल्य पादौ सा विश्रान्तं पुनरब्रवीत् ।
 निधाय कामं तस्यर्षेः कन्दानि च फलानि च ५१॥
 ततः संवाह्य पादौ सा विश्रान्तं वेदिमध्यमा ।
 शकुन्तला पौरवाणां दुष्यन्तं जग्मुषी पतिम् ॥५२॥
 ततः कृच्छ्रादतिशुभा सग्रीडा श्रीमती तदा ।
 सगद्गदमुवाचेदं काश्यपं सा शुचिसिता ॥ ५३॥
 शकुन्तलोवाच ।

राजा ताताजगामेह दुष्यन्त इलिलात्मजः ।
 मया पतिर्वृतो योऽसौ देवयोगादिहागतः ॥५४॥
 तस्य तात प्रसीद त्वं भर्ता मे सुमहायशाः ।
 अतः सर्वं तु यद्वृत्तं दिव्यज्ञानेन पश्यसि ॥ ५५॥
 अभयं क्षत्रियकुले प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
 वैशंपायन उवाच ।

चक्षुषा स तु दिव्येन सर्वं विज्ञाय काश्यपः ५६॥
 ततो धर्मिष्ठतां मत्वा धर्मे चास्खलितं मनः ।
 उवाच भगवान्प्रीतस्तद्वृत्तं सुमहातपाः ॥ ५७॥

कण्व उवाच ।

एवमेतन्मया ज्ञातं दृष्टं दिव्येन चक्षुषा ।
 त्वयाऽद्य राजान्वयया मामनादृत्य यत्कृतम् ५८॥
 पुंसा सह समायोगो न स धर्मोपपातकः ।
 न भयं विद्यते भद्रे मा शुचः सुकृतं कृतम् ॥५९॥
 क्षत्रियस्य तु गान्धर्वो विवाहः श्रेष्ठ उच्यते ।
 सकामायाः सकामेन निमग्नः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ६०॥
 'किं पुनर्विधिवत्कृत्वा सुप्रजस्त्वमवाप्स्यसि ।'
 धर्मात्मा च महात्मा च दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः ६१॥
 अभ्यागच्छत्यतिर्यस्त्वां भजमानां शकुन्तले ।
 महात्मा जनिता लोके पुत्रस्त्व महायज्ञाः ॥६२॥
 स च सर्वां समुद्रान्तां कृत्स्नां मोक्षयति मेदिनीम् ।
 परं चाभिप्रयातस्य चक्रं तस्य महात्मनः ॥ ६३॥
 भविष्यत्यप्रतिहतं सततं चक्रवर्तिनः ।
 प्रसन्न एव तस्याहं त्वत्कृते वरवर्णिनि ॥ ६४॥
 ऋतवो बहवस्ते वै गता व्यर्थाः शुचिसिते ।
 सार्थकं सांप्रतं ह्येतन्न च पाप्मासि तेऽनघे ।
 गृहाण च वरं भवत्तत्कृते यदभीप्सितम् ॥ ६५॥
 शकुन्तलोवाच ।

मया पतिर्वृतो योऽसौ दुष्यन्तः पुरुषोत्तमः ।
 मम चैव पतिर्दृष्टो देवतानां समक्षतः ।
 तस्मै ससचिवाय त्वं प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ६६॥
 वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा मनसा प्रणिधाय मनस्विनी ।
 ततो धर्मिष्ठतां वने राज्ये चास्खलनं तथा ॥६७॥
 शकुन्तलां पौरवाणां दुष्यन्तहितकाम्यया ।
 'एवमस्त्विति तां प्राह कण्वो धर्मभृतां वरः ॥६८॥
 पस्पर्श चापि पाणिभ्यां सुतां श्रीमिव रूपिणीम् ६९॥
 कण्व उवाच ।

अद्यप्रभृति देवी त्वं दुष्यन्तस्य महात्मनः ।
 पतिव्रतानां या वृत्तितां वृत्तिमनुपालय ॥ ७०॥
 वैशंपायन उवाच ।

इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा तां विशुद्ध्यर्थमस्पृशत् ।
 स्पृष्टमात्रे शरीरे परं हर्षमवाप सा ॥ ७१॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥

पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

शकुन्तलायाः पुत्रोत्पत्तिः ॥ १ ॥ तस्य सर्वदमनेतिनामप्राप्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिज्ञाय च दुष्यन्ते प्रतियाते दिने दिने ।

‘गर्भश्च वधूषे तस्यां राजपुत्र्यां महात्मनः ॥’ १

शकुन्तला चिन्तयन्ती राजानं कार्यगौरवात् ।

दिवा रात्रमनिद्रैव स्नानभोजनवर्जिता ॥ २

राजप्रेषणिका विप्राश्चतुरङ्गबलान्विताः ।

अद्य श्वो वा परश्वो वा समायान्तीति निश्चिता ३

दिनान्पश्चानृतून्मासानयनानि च सर्वशः ।

गण्यमानानि वर्षाणि व्यतीयुस्त्रीणि भारत ॥ ४

त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु ऋषेर्वचनगौरवात् ।

ऋषिपत्न्यः सुबहुशो हेतुमद्वाक्यमब्रुवन् ॥ ५

ऋषिपत्न्य ऊचुः ।

मृणु भद्रे लोकवृत्तं श्रुत्वा यद्रोचते तव ।

तत्कुरुष्व हितं देवि नावमान्यं गुरोर्वचः ॥ ६

देवानां दैवतं विष्णुर्विप्राणामग्निर्ब्रह्म च ।

नारीणां दैवतं भर्ता लोकानां ब्राह्मणो गुरुः ॥ ७

सूतिकाले प्रमूष्येति भगवांस्ते पिताऽब्रवीत् ।

करिष्यामीति कर्तव्यं तदा ते सुकृतं भवेत् ॥ ८

वैशंपायन उवाच ।

पत्नीनां वचनं श्रुत्वा साधु साध्वित्वचिन्तयत् ।

गर्भं सुषाव वामोरुः कुमारममितौजसम् ॥ ९

त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु प्राजायत शकुन्तला ।

रूपौदार्यगुणोपेतं दौष्यन्ति जनमेजय ॥ १०

‘जाते तस्मिन्नन्तरिक्षात्पुष्पवृष्टिः पपात ह ।

देवदुन्दुभयो नेदुर्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ ११

गायन्निर्मधुरं तत्र देवैः शक्रोऽभ्युवाच ह ।

शकुन्तले तव सुतश्चक्रवर्ती भविष्यति ॥ १२

बलं तेजश्च रूपं च न समं भुवि केनचित् ।

आहर्ता वाजिमेधस्य शतसङ्ख्यस्य पौरवः ॥ १३

अनेकैरपि साहस्रै राजसूयादिभिर्मखैः ।

म्रार्थं ब्राह्मणसात्कृत्वा दक्षिणामभितां ददत् ॥ १४

देवतानां वचः श्रुत्वा कण्वाश्रमनिवासिनः ।

सभाजयन्तः कण्वस्य सुतां सर्वे महर्षयः ॥ १५

शकुन्तला च तच्छ्रुत्वा परं हर्षमवाप सा ।

द्विजानाहूय मुनिभिः सत्कृत्य च महायशाः ॥ १६

जातकर्मादिसंस्कारं कण्वः पुण्यवर्ता वरः ।

तस्याथ कारयामास वर्धमानस्य चासकृत् ॥ १७

यथाविधि यथान्यार्य क्रियाः सर्वास्त्वकारयत् ।

दन्तैः शुक्लैः शिखरिभिः सिंहसंहननोऽभवत् ॥ १८

चक्राङ्कितकरः श्रीमान्त्वयं विष्णुरिवापरः ।

‘चतुष्किष्कुर्महातेजा महामूर्धा महाबलः ॥’ १९

कुमारो देवगर्भाभः स तत्राशु व्यवर्धत ।

‘ऋषेर्मयाशु दुष्यन्तः स्मरन्वैवाहयत्तदा ॥ २०

गते काले तु महति न सस्मर तपोधनाम् ।’

षड्वर्षेषु ततो बालः कण्वाश्रमपदं प्रति ॥ २१

व्याघ्रान्सिंहान्वराहांश्च वृकांश्च महिषांस्तथा ।

‘ऋक्षांश्चाभ्यहनद्यालान्यद्रामाश्रमपीडकान् २२

बलाद्भुजाभ्यां संगृह्य बलवान्संनियम्य च ।’

बद्धा वृक्षेषु दौष्यन्तिराश्रमस्य समन्ततः ॥ २३

आरूरोह दुर्मात्रैव क्रीडन्स्य परिधावति ।

‘वनं च लोडयामास सिंहव्याघ्रगणैर्वृतम् ॥ २४

ततश्च राक्षसान्सर्वान्पिशाचांश्च रिपून्वणे ।

मुष्टियुद्धेन तान्हत्वा ऋषीनाराधयत्तदा ॥ २५

कश्चिदितिसुतस्तं तु हन्तुकामो महाबलः ।

वध्यमानांस्तु दैतेयानमर्षी तं समभ्ययात् ॥ २६

तमागतं ग्रहस्यैव बाहुभ्यां परिगृह्य च ।

दृढं चाबध्य बाहुभ्यां पीडयामास तं तदा २७

मर्दितो न शशाकासान्मोचितुं बलवत्तया ।

प्राक्रोशद्भैरवं तत्र द्वारेभ्यो निःसृतं त्वसृक् २८

तेन शब्देन विव्रस्ता मृगाः सिंहादयो गणाः ।

सुष्ठुवुश्च शकुन्मूत्रमाश्रमस्थाश्च सुष्ठुवुः ॥ २९

निरसुं जानुभिः कृत्वा विससर्ज च सोऽपतत् ।

तद्दृष्ट्वा निस्सर्गं जग्मुः कुमारस्य विचेष्टितम् ॥ ३०

नित्यकालं वध्यमाना दैतेया राक्षसैः सह ।
कुमारस्य भयादेव नैव जग्मुस्तदाश्रमम् ॥ ३१
ततोऽस्य नाम चक्रुस्ते कण्वाश्रमनिवासिनः ।
कण्वेन सहिताः सर्वे दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ॥ ३२
अस्त्वयं सर्वदमनः सर्वं हि दमयत्यसौ ।
स सर्वदमनो नाम कुमारः समपद्यत ॥ ३३

विक्रमेणौजसा चैव बलेन च समन्वितः ।
'अप्रेषयति दुष्यन्ते महिष्यास्तनयस्य च ॥ ३४
पाण्डुभावपरीताङ्गीं चिन्तया समभिप्लुताम् ।
लम्बालकां कृशां दीनां तथा मलिनवाससम् ३५
'शकुन्तलां च संप्रेक्ष्य अर्द्धयौ स मुनिस्तदा ।
शास्त्राणि सर्ववेदाश्च द्वादशाब्दस्य चाभवन् ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संमदपर्वणि पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥

वण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

शकुन्तलाया दुष्यन्तं प्रति प्रेषयितुं कण्वकृत उपदेशः ॥ १ ॥ हास्तिनपुरगमनविषयेकण्वशकुन्तलासर्वदमनात्
विवादः ॥ २ ॥ कण्वेन स्वशिष्यद्वारा शकुन्तलासर्वदमनयोर्हास्तिनपुरप्रेषणम् ॥ ३ ॥ पुरप्रवेष्टाश्रिर्विण्णैः शिष्यैः कण्वा-
श्रमं प्रति निवर्तनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
तं कुमारमृषिर्दृष्ट्वा कर्म चास्यातिमानुषम् ।
समयो यौवराज्याय इत्यनुध्याय स द्विजः ॥ १
'शकुन्तलां समाहूय कण्वो वचनमब्रवीत् ।
कण्व उवाच ।
शृणु भद्रे मम सुते मम वाक्यं शुचिसिते ॥ २
पतिव्रतानां नारीणां विशिष्टमिति चोच्यते ।
पतिशुश्रूषणं पूर्वं मनोवाकायचेष्टितैः ॥ ३
अनुज्ञाता मया पूर्वं पूजयैतद्व्रतं तव ।
एतेनैव च वृत्तेन पुण्याल्लोकानवाप्य च ॥ ४
तस्यान्ते मानुषे लोके विशिष्टां लप्स्यसे श्रियम् ।
तस्माद्भद्रेऽद्य यातव्यं समीपं यौरवस्य ह ॥ ५
स्वयं नायाति मत्वा ते गतं कालं शुचिसिते ।
गत्वाऽऽराधय राजानं दुष्यन्तं हितकाम्यया ॥ ६
दौष्यन्ति यौवराज्यस्य दृष्ट्वा प्रीतिमवाप्स्यसि ।
देवतानां गुरुणां च क्षत्रियाणां च भामिनि ॥ ७
मर्दणां च विशेषेण हितं संगमनं भवेत् ।
तस्मात्पुत्रि कुमारेण गन्तव्यं मत्प्रियेप्तया ॥ ८
प्रतिवाक्यं न दद्यास्त्वं शपिता मम पादयोः ॥ ९
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा सुतां तत्र पौत्रं कण्वोऽभ्यभाषत ।

परिष्वज्य च बाहुभ्यां मूर्ध्निषाघ्राय पौरवम् १०
सोमवंशोज्ज्वलो राजा दुष्यन्त इति विश्रुतः ।
तस्याग्रमहिषी चैषा तव माता शुचिव्रता ॥ ११
गन्तुकामा भर्तृपार्थ त्वया सह सुमध्यमा ।
गत्वाऽभिवाद्य राजानं यौवराज्यमवाप्स्यसि ॥ १२
स पिता तव राजेन्द्रस्तस्य त्वं वशगो भव ।
पितृपैतामहं राज्यमातिष्ठस्व स्वभावतः ॥ १३
तस्मिन्काले स्वराज्यस्यो मामनुसर पौरव ॥ १४
वैशंपायन उवाच ।
अभिवाद्य मुनेः पादौ पौरवो वाक्यमब्रवीत् ।
त्वं पिता मम विप्रर्षे त्वं माता त्वं गतिश्च मे ॥ १५
न चान्यं पितरं मन्ये त्वामृते तु महातपः ।
तव शुश्रूषणं पुण्यमिह लोके परत्र च ॥ १६
शकुन्तला भर्तृकामा स्वयं यातु यथेष्टतः ।
अहं शुश्रूषणपरः पादमूले वसामि वः ॥ १७
क्रीडां व्यालमृगैः सार्धं करिष्ये न पुरा यथा ।
त्वच्छासनपरो नित्यं स्वाध्यायं च करोम्यहम् १८
एवमुक्त्वा तु संश्लिष्य पादौ कण्वस्य तिष्ठतः ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्ररुद शकुन्तला ॥ १९
स्नेहात्पितुश्च पुत्रस्य हर्षशोकसमन्विता ।
निशाम्य रुदतीमार्ता दौष्यन्तिर्वाक्यमब्रवीत् २०
श्रुत्वा भगवतो वाक्यं किं रोदिषि शकुन्तले ।

गन्तव्यं काल्य उत्थाय भर्तृप्रीतिस्तवास्ति चेत् २१
शकुन्तलोवाच ।

एकस्तु कुरुते पापं फलं भुङ्क्ते महाजनः ।

मया निवारितो नित्यं न करोषि वचो मम २२
निःसृतान्कुञ्जराभित्यं बाहुभ्यां संप्रमध्य वै ।

वनं च लोडयन्नित्यं सिंहव्याघ्रगणैर्वृतम् ॥ २३
एवंविधानि चान्यानि कृत्वा वै पुरुनन्दन ।

रुषितो भगवांस्तात तस्मादावां विवासितौ ॥ २४
नाहं गच्छामि दुष्यन्तं नासि पुत्र हितैषिणी ।

पादमूले वसिष्यामि महर्षेर्भावितात्मनः ॥ २५
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु रुदती पपात मुनिपादयोः ।
एवं विलपतीं कण्वश्चानुनीय च हेतुभिः ।

पुनः श्रोवाच भगवानानुशंसादितं वचः ॥ २६
कण्व उवाच ।

शकुन्तले शृणुष्वेदं हितं पथ्यं च भामिनि ।
पतिव्रताभावगुणान्हित्वा सार्धं न किञ्चन ॥ २७
पतिव्रतानां देवा वै तुष्टाः सर्ववरप्रदाः ।

प्रसादं च करिष्यन्ति आपदो मोक्षयन्ति च ॥ २८
पतिप्रसादात्पुण्यं च प्राप्नुवन्ति न चाशुभम् ।

तस्माद्गत्वा तु राजानमाराधय शुचिस्मिते ॥ २९
वैशंपायन उवाच ।

शकुन्तलां तथोक्त्वा वै शाकुन्तलमथाम्रवीत् ।
दौहित्रो मम पौत्रस्त्वमिलिलस्य महात्मनः ॥ ३०
शृणुष्व वचनं सत्यं प्रब्रवीमि तवानघ ।

मनसा भर्तृकामा वै वाग्भिरुक्त्वा पृथग्विधम् ३१
गन्तुं नेच्छति कल्याणी तस्मात्तात बहस्य वै ।

क्षक्तस्त्वं प्रतिगन्तुं च मुनिभिः सह पौरव ॥ ३२
इत्युक्त्वा सर्वदमनं कण्वः शिष्यानथाम्रवीत् ।

शकुन्तलामिमां शीघ्रं सपुत्रामाश्रमादितः ॥ ३३
भर्तुः प्रापयताभ्याशं सर्वलक्षणपूजिताम् ।

नारीणां चिरवासो हि बान्धवेषु न रोचते ॥ ३४
कीर्तिचारित्रधर्मस्तस्मात्प्रयत मा चिरम् ॥ ३५
वैशंपायन उवाच ।

धर्माभिपूजितं पुत्रं काश्यपेन निशाम्य तु ।

काश्यपात्प्राप्य चानुज्ञां मुमुदे च शकुन्तला ३६
कण्वस्य वचनं श्रुत्वा प्रतिगच्छेति चासकृत् ।

तथेत्युक्त्वा तु कण्वं च मातरं पौरवोऽब्रवीत् ।
किं चिरायसि मातस्त्वं गमिष्यामि नृपालयम् ३७
एवमुक्त्वा तु तां देवीं दुष्यन्तस्य महात्मनः ।

अभिवाद्य मुनेः पादौ गन्तुमैच्छत्स पौरवः ॥ ३८
शकुन्तला च पितरमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।

प्रदक्षिणीकृत्य तदा पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३९
अज्ञानान्मे पिता चेति दुरुक्तं वापि चानृतम् ।

अकार्यं वाप्यनिष्टं वा क्षन्तुमर्हति तद्भवान् ॥ ४०
एवमुक्तो नतशिरा मुनिर्नोवाच किञ्चन ।

मनुष्यभावात्कण्वोऽपि मुनिरश्रूयवर्तयत् ॥ ४१
अन्मक्षान्वायुमक्ष्वाश्च शीर्णपर्णाशनान्मुनीन् ।

फलमूलाशिनो दान्तान्कृशान्धमनिसंततान् ४२
व्रतिनो जटिलान्मुष्णान्बल्कलाजिनसंवृतान् ।

समाहूय मुनिः कण्वः कारुण्यादिदमब्रवीत् ॥ ४३
मया तु लालिता नित्यं मम पुत्री यशस्विनी ।

वने जाता विवृद्धा च न च जानाति किञ्चन ४४
आश्रमात्तु पथा सर्वैर्नीयतां क्षत्रियालयम् ।

द्वितीययोजने विप्राः प्रतिष्ठानं प्रतिष्ठितम् ॥ ४५
प्रतिष्ठाने पुरे राजा शाकुन्तलपितामहः ।

अध्युवास चिरं कालमुर्वश्या सहितः पुरा ॥ ४६
अनूपजाङ्गलयुतं धनधान्यसमाकुलम् ।

प्रतिष्ठितं पुरवरं गङ्गायामुनसङ्गमे ॥ ४७
तत्र सङ्गमसाय स्नात्वा हुतहुताशनाः ।

शाकमूलफलाहारा निवर्तध्वं तपोधनाः ।
अन्यथा तु भवेद्विप्रा अध्वनो गमने श्रमः ॥ ४८
तथेत्युक्त्वा च ते सर्वे प्रातिष्ठन्त महौजसः ।

‘शकुन्तलां पुरस्कृत्य दुष्यन्तस्य पुरं प्रति ॥ ४९
गृहीत्वा चामरप्रख्यं पुत्रं कमललोचनम् ।

आजग्मुश्च पुरं रम्यं दुष्यन्ताध्युषितं वनात् ॥ ५०
शकुन्तलां समादाय मुनयो धर्मवत्सलाः ।

ते वनानि नदीः शैलान्गिरिप्रस्रवणानि च ॥ ५१
कन्दराणि नितम्बांश्च राष्ट्राणि नगराणि च ।

आश्रमाणि च पुण्यानि गत्वा चैव गतश्रमाः ॥५२
 शनैर्मध्याह्नवेलायां प्रतिष्ठानं समाययुः ।
 तां पुरीं पुरुहूतेन ऐलस्वार्थे विनिर्मिताम् ॥५३
 परिघाटालकैर्मूर्त्यैरुपकल्पशतैरपि ।
 शतग्रीचक्रयन्त्रैश्च गुप्तामन्यैर्दुरासदाम् ॥ ५४
 हर्म्यप्रासादसंवाधां नानापण्यविभूषिताम् ।
 मण्डपैः ससमै रम्यैः प्रपामिश्च समावृताम् ॥५५
 राजमार्गेण महता सुविभक्तेन शोभिताम् ।
 कैलासशिखराकारैर्गोपुरैः समलङ्किताम् ॥ ५६
 द्वारतोरणनिर्घुहैर्मङ्गलैरुपशोभिताम् ।
 उद्यानाप्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ॥ ५७
 सर्वपुष्करिणीमिश्च उद्यानैश्च समावृताम् ।
 वर्णाश्रमैः स्वधर्मस्थैर्नित्योत्सवसमाहितैः ॥ ५८
 धनधान्यसमृद्धैश्च संतुष्टै रक्षपूजितैः ।
 कृतयज्ञैश्च विद्वज्जिर्महोत्रपरैः सदा ॥ ५९
 वर्जिता कार्यकरणैर्दानशीलैर्दयापरैः
 अधर्मभीरुभिः सर्वैः स्वर्गलोकजिगीषुभिः ॥ ६०
 एवंविधजनोपेतमिन्द्रलोकमिवापरम् ।
 तसिन्नगरमध्ये तु राजवेश्म प्रतिष्ठितम् ॥ ६१
 इन्द्रसमप्रतीकाशं संपूर्णं वित्तसंचयैः ।
 तस्या मध्ये सभा दिव्या नानारत्नविभूषिता ॥६२
 तस्यां सभायां राजर्षिः सर्वालङ्कारभूषितः ।
 ब्राह्मणैः क्षत्रियैश्चापि मन्त्रिभिश्चापि संवृतः ॥ ६३
 संस्तूयमानो राजेन्द्रः भूतमागधबन्दिभिः ।
 कार्यार्थिषु तदाऽभ्येत्य कृत्वा कार्यं गतेषु सः ॥६४
 सुखासीनोऽभवद्राजा तसिन्काले महर्षयः ।
 शकुन्तानां स्वनं श्रुत्वा निमित्तज्ञास्त्वलक्ष्यन् ॥६५
 शकुन्तले निमित्तानि शोभनानि भवन्ति नः ।
 कार्यसिद्धिं वदन्त्येते ध्रुवं राज्ञी भविष्यसि ।
 अस्मिस्तु दिवसे पुत्रो युवराजो भविष्यति ॥६६
 वैशंपायन उवाच ।
 वर्षमानपुरद्वारं त्र्यधोवनिनादितम् ।

शकुन्तलां पुरस्कृत्य विविशुस्ते महर्षयः ॥ ६७
 प्रविशन्तं नृपसुतं प्रशशंसुश्च वीक्षकाः ।
 वर्षमानपुरद्वारं प्रविशन्नेव पौरवः ॥ ६८
 इन्द्रलोकस्थमात्मानं मेने हर्षसमन्वितः ॥ ६९
 ततो वै नागराः सर्वे समाहूय परस्परम् ।
 द्रष्टुकामा नृपसुतं समपद्यन्त भारत ॥ ७०
 नागरा ऊचुः ।
 देवतेव जनस्याग्रे भ्राजते श्रीरिवागता ।
 जयन्तेनेव पौलोमी इन्द्रलोकादिहागता ॥ ७१
 इति ब्रुवन्तस्ते सर्वे महर्षीनिदमब्रुवन् ।
 अभिवादयन्तः सहिता महर्षीन्देववर्चसः ॥ ७२
 अद्य नः सफलं जन्म कृतार्थाश्च ततो वयम् ।
 एवं ये स्म प्रपद्यामो महर्षीन्सूर्यवर्चसः ॥ ७३
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा सहिताः केचिदन्वगच्छन्त पौरवम् ।
 हैमवत्याः सुतमिव कुमारं पुष्करेशणम् ॥ ७४
 ये केचिदब्रुवन्मूढाः शाकुन्तलदिदृक्षुवः ।
 कृष्णाजिनेन संछन्नाननिच्छन्तो ह्यवेक्षितुम् ॥७५
 पिशाचा इव दृश्यन्ते नागराणां विरूपिणः ।
 विना सन्ध्यां पिशाचास्ते प्रविशन्ति पुरोत्तमम् ॥७६
 क्षुत्पिपासार्दितान्दीनान्वल्कलाजिनवाससः ।
 त्वगस्थिभूताभिर्मासान्धमनीसन्ततानपि ॥ ७७
 पिङ्गलाक्षान्पिङ्गजटान्दीर्घदन्ताभिरुदरान् ।
 विशीर्षकानूर्ध्वहस्तान्दृष्ट्वा हासन्ति नागराः ॥७८
 एवमुक्तवतां तेषां गिरं श्रुत्वा महर्षयः ।
 अन्योन्यं ते समाहूय हृदं वचनमब्रुवन् ॥ ७९
 उक्तं भगवता वाक्यं न कृतं सत्यवादिना ।
 पुरप्रवेशनं नात्र कर्तव्यमिति शासनम् ॥ ८०
 किं कारणं प्रवेक्ष्यामो नगरं दुर्जनैर्वृतम् ।
 त्यक्तसङ्गस्थं च मुनेर्नगरे किं प्रयोजनम् ॥ ८१
 गमिष्यामो वनं तस्माद्भ्राज्यामुनसङ्गमम् ।
 एवमुक्त्वा मुनिगणाः प्रतिजगमुर्वथागतम् ॥८२

सप्तमवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

सपुत्रायाः शकुन्तलाया दुष्यन्तसमीपगमनं ॥ १ ॥ तयोः संवादश्च ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गतान्मुनिगणान्दृष्ट्वा पुत्रं संगृह्य पाणिना ।
 मातापितृभ्यां रहिता यथा शोचन्ति दारकाः ॥ १ ॥
 तथा शोकपरीताङ्गी धृतिमालम्ब्य दुःखिता ।
 गतेषु तेषु विप्रेषु राजमार्गेण भामिनी ॥ २ ॥
 पुत्रेणैव सहायेन सा जगाम शनैः शनैः ।
 अदृष्टपूर्वान्पश्यन्वै राजमार्गेण पौरवः ॥ ३ ॥
 हर्म्यप्रासादचैत्यांश्च सभा दिव्या विचित्रिताः ।
 कौतूहलसमाविष्टो दृष्ट्वा विसयमागतः ॥ ४ ॥
 सर्वे भुवन्ति तां दृष्ट्वा पद्महीनामिव श्रियम् ।
 गत्वा च हंसीसदृशीं कोकिलेन स्वरे समाम् ॥ ५ ॥
 मुखेन चन्द्रसदृशीं श्रिया पद्मालयासमाम् ।
 क्षितेन कुन्दसदृशीं पद्मगर्भसमलचम् ॥ ६ ॥
 यद्यपत्रविशालार्क्षीं तप्तजाम्बूनदप्रभाम् ।
 करान्तमितमध्वैषा सुकेशी संहतस्तनी ॥ ७ ॥
 जघनं सुविशालं वै ऊरू करिकरोपमौ ।
 रक्ततुङ्गतलौ पादौ धरण्यां सुप्रतिष्ठितौ ॥ ८ ॥
 एवं रूपसमायुक्ता स्वर्गलोकादिवागता ।
 इति सा सर्वेऽमन्यन्त दुष्यन्तनगरे जनाः ॥ ९ ॥
 पुनः पुनरवोचंस्ते शाकुन्तलगुणानपि ।
 सिंहदंष्ट्रः सिंहदंष्ट्रः सिंहस्कन्धो महाभुजः ॥ १० ॥
 सिंहोरस्कः सिंहबलः सिंहविक्रान्तगाम्भयम् ।
 पृथ्वंसः पृथुवक्षाश्च लज्जाकारशिरा महान् ॥ ११ ॥
 पाणिपादतले रक्तो रक्तास्यो दुन्दुभिस्वनः ।
 राजलक्षणयुक्तश्च राजश्रीश्चास्य लक्ष्यते ॥ १२ ॥
 आकारेण च रूपेण शरीरेणापि तेजसा ।
 दुष्यन्तेन समो ह्येष कस्य पुत्रो भविष्यति ॥ १३ ॥
 एवं भुवन्तस्ते सर्वे प्रशशंसुः सहस्रशः ।
 युक्तिवादानवोचन्त सर्वाः प्राणभृतः स्त्रियः ॥ १४ ॥
 बान्धवा इव सखेहा अनुजग्मुः शकुन्तलाम् ।
 पौराणां तद्वचः श्रुत्वा तूष्णींभूता शकुन्तला ॥ १५ ॥
 वैष्मद्वारं समासाद्य विहृता सा नृपात्मजा ।

चिन्तयामास सहसा कार्यगौरवकारणात् ॥ १६ ॥
 लज्जया च परीताङ्गी राजन्राजसमक्षतः ।
 अघृणा किं नु वक्ष्यामि दुष्यन्तं मम कारणात् ॥ १७ ॥
 एवमुक्त्वा तु कृपणा चिन्तयन्ती शकुन्तला ।
 अभिसृत्य च राजानं वेदिता सा प्रवेशिता ॥ १८ ॥
 सह तेन कुभारेण तरुणादित्यवर्चसा ।
 'सिंहासनस्थं राजानं महेन्द्रसदृशद्युतिम् ॥ १९ ॥
 शकुन्तला नतशिराः परं हर्षमवाप्य च ।
 पूजयित्वा यथान्यायमब्रवीत् शकुन्तला ॥ २० ॥
 'अभिवादय राजानं पितरं ते ददव्रतम् ।
 एवमुक्त्वा सुतं तत्र लज्जानतमुखी स्थिता ॥ २१ ॥
 तन्मममालिङ्ग्य राजानं प्रसीदस्वेत्युवाच सा ।
 शाकुन्तलोपि राजानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ २२ ॥
 हर्षेणोत्फुल्लनयनो राजानं चान्ववैक्षत ।
 दुष्यन्तो धर्मबुद्ध्या तु चिन्तयन्नेव सोब्रवीत् ॥ २३ ॥
 किमागमनकार्यं ते ब्रूहि त्वं वरवर्णिनि ।
 करिष्यामि न संदेहः सपुत्राया विशेषतः ॥ २४ ॥
 शकुन्तलोवाच ।
 प्रसीदस्व महाराज वक्ष्यामि पुरुषोत्तम ।
 एष पुत्रो हि ते राजन्मय्युत्पन्नः परंतप ॥ २५ ॥
 तस्मात्पुत्रस्त्वया राजन्यौवराज्येऽभिषिच्यताम् ।
 यथोक्तमाश्रमे तस्मिन्वर्तस्व पुरुषोत्तम ॥ २६ ॥
 मया समागमे पूर्वं कृतः स समयस्त्वया ।
 तत्त्वं सर महाबाहो कप्वाश्रमपदं प्रति ॥ २७ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्योपभोगसक्तस्य स्त्रीषु चान्यासु भारत ।
 शकुन्तला सपुत्रा च मनस्यन्तरधीयत ॥ २८ ॥
 स धारयन्मनस्येनां सपुत्रां सस्मितां तदा ।
 तदोपगृह्य मनसा चिरं सुखमवाप सः ॥ २९ ॥
 सोऽथ श्रुत्वापि तद्वाक्यं तस्या राजा सरस्वपि ।
 अब्रवीच्च सरामीति त्वया भद्रे समागमम् ॥ ३० ॥

मैथुनं च वृथा नाहं गच्छेयमिति मे मतिः ।

नाभिजानामि कल्याणि त्वया सह समागमम् ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ततितितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥

अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

शकुन्तलायाः स्वपाणिग्रहणमनङ्गीकुर्वन्तं दुष्यन्तेन सह विवादः ॥ १ ॥

एवमुक्ता वरारोहा व्रीहितेव मनस्विनी ।
विसंज्ञेव च दुःखेन तस्यौ स्थूणेव निश्चला ॥ १

संरम्भाभर्षताग्राक्षी स्फुरमाणोष्ठसंपुटा ।

कटाक्षैर्निर्दहन्तीव तिर्यग्राजानमैक्षत ॥ २

आकारं गृहमाना च मन्थुना च समीरितम् ।

तपसा संभृतं तेजो धारयामास वै तदा ॥ ३

सा मुहूर्तमिव ध्यात्वा दुःस्वामर्षसमन्विता ।

मर्तारमभिसंप्रेक्ष्य यथान्यायं वचोऽब्रवीत् ॥ ४

जानन्नपि महाराज कस्मादेवं प्रभाषसे ।

न जानामीति निःशङ्कं यथान्यः प्राकृतस्तथा ॥ ५

तस्य ते हृदयं वेद सत्यस्यैवानृतस्य च ।

साक्षिणं बत कल्याणमात्मानमवमन्यसे ॥ ६

योऽन्यथा सन्तमात्मानन्यथा प्रतिपद्यते ।

किं तेन न कृतं पापं चोरेणात्मापहारिणा ॥ ७

एकोऽहमस्मीति च मन्यसे त्वं

न हृच्छयं वेत्सि मुनिं पुराणम् ।

यो वेदिता कर्मणः पापकस्य

तस्यान्तिके त्वं वृजिनं करोषि ॥ ८

‘धर्म एव हि साधूनां सर्वेषां हितकारणम् ।

नित्यं मिथ्याविहीनानां न च दुःखावहो भवेत्’ ९

मन्यते पापकं कृत्वा न कश्चिद्वेत्ति मामिति ।

विदन्ति चैनं देवाश्च यथैवान्तरपूरुषः ॥ १०

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च

घौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।

अहश्चात्रिश्च उभे च सम्भ्ये

धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ११

यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम् ।

हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥ १२

धर्मार्थकामसंबन्धं न स्मरामि त्वया सह ।

गच्छ वा तिष्ठ वा कामं यद्वापीच्छसि तत्कुरु ॥ ३२

न तुष्यति च यस्यैव पुरुषस्य दुरात्मनः ।

तं यमः पापकर्माणं निर्भर्त्सयति दुष्कृतम् ॥ १३

योऽवमत्यात्मनात्मानमन्यथा प्रतिपद्यते ।

न तस्य देवाः श्रेयांसो यस्यात्मापि न कारणम् ॥ १४

स्वयं प्राप्नोति मामेवं भावसंस्था पतिव्रताम् ।

अर्चाहो नार्चयसि मां स्वयं भार्यामुपस्थिताम् ॥ १५

किमर्थं मां प्राकृतवदुपप्रेक्षसि संसदि ।

नखस्त्वहमिदं शून्ये रौमि किं न शृणोषि मे ॥ १६

यदि मे याचमानाया वचनं न करिष्यसि ।

दुष्यन्त श्रुतया त्वद्य मूर्धा ते विफलप्यसि ॥ १७

जायां पतिः संप्रविश्य यदस्यां जायते पुनः ।

जायायास्तद्वि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ॥ १८

यदागमवतः पुंसस्तदपत्यं प्रजायते ।

तत्तारयति संतत्या पूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ १९

पुत्राभ्यो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सुतः ।

तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः पूर्वमेव स्वयंभुवा ॥ २०

‘पुत्रेण लोकाञ्जयन्ति पौत्रेणानन्त्यमभुते ।

अथ पौत्रस्य पुत्रेण मोदन्ते प्रपितामहाः’ ॥ २१

सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या प्रजावती ।

सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या पतिव्रता ॥ २२

अर्थ भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा ।

भार्या मूलं त्रिवर्गस्य यः सभार्यः स बन्धुमान् ॥ २३

भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः ।

भार्यावन्तः प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियावृताः ॥ २४

सखायः प्रविविक्तेषु भवन्त्येताः प्रियंवदाः ।

पितरो धर्मकार्येषु भवन्त्यार्तस्य मातरः ॥ २५

कान्तारेष्वपि विश्रामो जनसाध्वनि कस्य वै ।

यः सदारः स विश्वासस्तस्मादाराः परा गतिः ॥

संस्तरन्तमभिप्रेतं विषमेष्वेकपातिनम् ।
 भार्यैवान्वेति भर्तारं सततं या पतिव्रता ॥ २७
 ग्रथमं संस्थिता भार्या पतिं त्रेत्य प्रतीक्षते ।
 पूर्वप्रेतं तु भर्तारं पश्चात्साप्यनुगच्छति ॥ २८
 एतस्मात्कारणाद्वाजन्पाणिग्रहणमिष्यते ।
 यदाप्नोति पतिभार्यामिह लोके परत्र च ॥ २९
 'पोषणार्थं शरीरस्य पाथेयं स्वर्गतस्य वै ।'
 आत्माऽऽत्मनैव जनितः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ३०
 तस्माद्भार्या पतिः पश्येन्मातृवत्पुत्रमातरम् ।
 'अन्तरात्मैव सर्वस्य पुत्रो नामोच्यते सदा ॥ ३१
 गती रूपं च चेष्टा च आवर्ता लक्षणानि च ।
 पितृणां यानि दृश्यन्ते पुत्राणां सन्ति तानि च ३२
 तेषां शीलगुणाचारास्तत्संपर्काच्छुभाशुभाद् ।'
 भार्यायां जनितं पुत्रमादर्शं स्वमिवाननम् ॥ ३३
 जनिता मोदते प्रेक्ष्य स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ।
 'पतिव्रतारूपधराः परबीजस्य संग्रहात् ॥ ३४
 कुलं विनाश्य भर्तृणां नरकं यान्ति दारुणम् ।
 परेण जनिताः पुत्राः स्वभार्यायां यथेष्टतः ॥ ३५
 मम पुत्रा इति मतास्ते पुत्रा अपि शत्रवः ।
 द्विषन्ति प्रतिकुर्वन्ति न ते वचनकारिणः ॥ ३६
 द्वेष्टि तांश्च पितरं चापि स्वबीजे न तथा नृप ।
 न द्वेष्टि पितरं पुत्रो जनितारमथापि वा ॥ ३७
 न द्वेष्टि जनिता पुत्रं तस्मादात्मा सुतो भवेत् ।'
 दहमाना मनोदुःखैर्व्याधिभिस्तुमुलैर्जनाः ॥ ३८
 हादन्ते स्वेषु दारेषु धर्मात्ताः सलिलेष्विव ।
 'विप्रवासकृशा दीना नरा मलिनवाससः ॥ ३९
 तेऽपि स्वदारांस्तुष्यन्ति दरिद्रा धनलाभवत् ।'
 अग्रियोक्तोपि दाराणां न ब्रूयादग्रियं बुधः ॥ ४०
 रतिं प्रीतिं च धर्मं च तदायत्तमवेक्ष्य च ।
 'आत्मनोऽर्धमिति श्रौतं सा रक्षति धनं प्रजाः ४१
 शरीरं लोकयात्रां वै धर्मं स्वर्गमृषीन्पितृन् ।'
 आत्मनो जन्मनः क्षेत्रं पुण्या रामाः सनातनाः ॥
 ऋषीणामपि का शक्तिः स्रष्टुं रामाश्रिते प्रजाः ।
 'देवानामपि का शक्तिः कर्तुं संभवमात्मनः ४३

पण्डितस्यापि लोकेषु स्त्रीषु सृष्टिः प्रतिष्ठिता ।
 ऋषिभ्यो वृषयः केचिच्चण्डालीप्सपि जज्ञिरे' ४४
 परिसृत्य यथा सूनुर्यरणीरेणुकुण्ठितः ।
 पितुरालिङ्गतेऽङ्गानि किमस्त्यभ्यधिकं ततः ॥ ४५
 स त्वं सूनुमनुप्राप्तं साभिलाषं मनस्विनम् ।
 प्रेक्षमाणं कटाक्षेण किमर्थमवगम्यसे ॥ ४६
 अण्डानि बिभ्रति स्थानि न त्यजन्ति पिपीलिकाः ॥
 किं पुनस्त्वं न मन्येथाः सर्वथा पुत्रमीदृशम् ४७
 न भरेथाः कथं नु त्वं मयि जातं स्वमात्मजम् ।
 'ममाण्डानीति वर्धन्ते कोकिलाण्डानि वायसाः ॥
 किं पुनस्त्वं न मन्येथाः सर्वज्ञः पुत्रमीदृशम् ।
 मलयान्चन्दनं जातमतिशीतं वदन्ति वै ॥ ४९
 शिशोरालिङ्गनं तस्माच्चन्दनादधिकं भवेत् ।'
 न वाससां न रामाणां नापां स्पर्शस्तथाविधः ५०
 शिशुनालिङ्ग्यमानस्य स्पर्शः सूनोर्यथा मुखः ।
 पुत्रस्पर्शात्प्रियतरः स्पर्शो लोके न विद्यते ॥ ५१
 स्पृशतु त्वां समालिङ्ग्य पुत्रोऽयं प्रियदर्शनः ।
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो गौर्वरिष्टा चतुष्पदाम् ५२
 गुरुर्गरीयसां श्रेष्ठः पुत्रः स्पर्शवतां वरः ।
 त्रिषु वर्षेषु पूर्णेषु व्रजातोऽयमरिन्दमः ॥ ५३
 'अद्यायं मन्त्रियोगाद्यु तवाह्वानं प्रतीक्षते ।
 कुमारो राजशार्दूल तव शोकप्रणाशनः ॥' ५४
 आहर्ता वाजिमेषस्य शतसङ्घस्य पौरवः ।
 'राजसूयादिकानन्यान्कतुनमितदक्षिणान् ॥ ५५
 इति गौरन्तरिक्षे मां सूतके हवदत्पुरा ।
 हन्त स्वमङ्गमारोप्य स्नेहाद्रामान्तरं गताः ॥ ५६
 मूर्ध्नि पुत्रानुपाधाय प्रतिनन्दन्ति मानवाः ।
 वेदेष्वपि वदन्तीमं मन्त्रग्रामं द्विजातयः ॥ ५७
 जातकर्मणि पुत्राणां तवापि विदितं ध्रुवम् ।
 अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे ॥ ५८
 आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ।
 उपजिघ्रन्ति पितरो मन्त्रेणानेन मूर्धनि ॥ ५९
 पोषणं सदधीनं मे सन्तानमपि चाक्षयम् ।
 तस्मात्त्वं जीव मे पुत्र स सुखी शरदां शतम् ६०

एको भूत्वा द्विधा भूत इति वादः प्रवर्तते ।
 तदङ्गेभ्यः प्रसूतोऽयं पुरुषात्पुरुषः परः ॥ ६१
 सरसीवामलेऽऽत्मानं द्वितीयं पश्य ते सुतम् ।
 'सरसीवामले सोमं प्रेक्षात्मानं तमात्मनि' ॥ ६२
 यथाचाहवनीयोऽग्निर्गर्हपत्यात्प्रणीयते ।
 एवं त्वत्तः प्रणीतोऽयं त्वमेकः सन्निधा कृतः ॥ ६३
 मृगापकृष्टेन हि वै मृगयां परिधावता ।
 अहमासादिता राजन्कुमारी पितुराश्रमे ॥ ६४
 उर्वशी पूर्वचिषिष सहजन्या च मेनका ।
 विश्वाची च घृताची च षडेवाप्सरसां वराः ॥ ६५
 तासां वै मेनका नाम ब्रह्मयोनिर्वराप्सराः ।
 दिवः संग्राप्य जगतीं विश्वामित्रादजीजनत् ॥ ६६
 'श्रीमान्निर्विधर्मपरो वैश्वानर इवापरः ।
 ब्रह्मयोनिः कुशो नाम विश्वामित्रपितामहः ॥ ६७
 कुशस्य पुत्रो बलवान्कुशनामश्च धार्मिकः ।
 गाधिस्तस्य सुतो राजन्विश्वामित्रस्तु गाधिजः ॥ ६८
 एवंविधो मम पिता मेनका जननी वरा ।'
 सा मां हिमवतः पृष्ठे सुषुप्ते मेनकाऽप्सराः ॥ ६९
 परित्यज्य च मां याता परात्मजमिवासती ।
 'पक्षिणः पुण्यवन्तस्ते सहिता धर्मतस्तदा ॥ ७०
 पक्ष्यैस्तैरभिगुप्ता च तसादसि शकुन्तला ।
 ततोऽहमृषिणा दृष्टा काश्यपेन महात्मना ॥ ७१
 जलार्थमग्निहोत्रस्य गतं दृष्ट्वा तु पक्षिणः ।
 न्यासभूतामिव ध्रुवेः श्रद्धदुर्मा दयावतः ॥ ७२
 कण्वस्त्वालोक्य मां प्रीतो हसन्तीति हविर्भुजः ।
 स माज्जणमिवादाय स्वमाश्रममुपागमत् ॥ ७३
 सा वै संभाविता राजन्नुक्रोशान्महर्षिणा ।
 तेनैव स्वमुतेवाहं राजन्वै वरवर्णिनी ॥ ७४
 विश्वामित्रसुता चाहं वर्धिता धुनिना नृप ।
 यौवने वर्तमानां च दृष्टवानसि मां नृप ॥ ७५
 आश्रमे पर्णशालायां कुमारीं विजने तदा ।
 धात्रा प्रचोदितां शून्ये पित्रा विरहितां मिथः ७६
 वाग्मिस्त्वं मृनूताभिर्मामपत्यार्थमचूचुदः ।
 अकार्षींस्त्वाश्रमे वासं धर्मकामार्थनिश्चितम् ७७

गान्धर्वेण विवाहेन विधिना पाणिमग्रहीः ।
 साऽहं कुलं च शीलं च सत्यवादित्वमात्मनः ७८
 स्वधर्मं च पुरस्कृत्य त्वामद्य शरणं गता ।
 तस्माच्चाहसि संश्रुत्य तथेति वितथं वचः ॥ ७९
 स्वधर्मं पृष्ठतः कृत्वा परित्यक्तुमुपस्थिताम् ।
 त्वमाथां लोकनाथस्त्वं नार्हसि त्वमनागसम् ८०
 किं नु कर्माशुभं पूर्वं कृतवत्यसि पार्थिव ।
 यदहं बान्धवैस्त्यक्ता बाल्ये संग्रति वै त्वया ८१
 कामं त्वया परित्यक्ता गमिष्याम्यहमाश्रमम् ।
 हर्म बालं तु संत्यक्तुं नार्हस्यात्मजमात्मना ॥ ८२
 दुष्यन्त उवाच ।
 न पुत्रमभिजानामि त्वयि जातं शकुन्तले ।
 असत्यवचना नार्थः कस्ते श्रद्धास्यते वचः ॥ ८३
 'अश्रद्धेयमिदं वाक्यं कथयन्ती न लज्जसे ।
 विशेषतो मत्सकाशे दुष्टतापसि गम्यताम् ॥ ८४
 क महर्षिस्तपस्युग्रः काप्सराः सा च मेनका ।
 क च त्वमेवं कृपणा तापसीवेषधारिणी ॥ ८५
 अतिकायश्च पुत्रस्ते बालोऽतिबलवानयम् ।
 कथमल्पेन कालेन सालस्कन्ध इवोद्धतः ॥ ८६
 सुनिकृष्टा च योनिस्ते पुंश्ली प्रतिभासि मे ।
 यदृच्छया कामरागाज्जाता मेनकया हसि ॥ ८७
 सर्वमेव परोक्षं मे यत्त्वं वदसि तापसि ।
 'सर्वा वामाः स्त्रियो लोके सर्वाः कामपरायणाः ८८
 सर्वाः स्त्रियः परवशाः सर्वाः क्रोधसमाकुलाः ।
 असत्योक्ताः स्त्रियः सर्वा न कण्वं वक्तुमर्हसि' ८९
 मेनका निरनुक्रोशा वर्धकी जननी तव ।
 यया हिमवतः पादे निर्माल्यवदुपेक्षिता ॥ ९०
 स चापि निरनुक्रोशः क्षत्रयोनिः पिता तव ।
 विश्वामित्रो ब्राह्मणत्वे लुब्धः कामपरायणः ९१
 सुषाव सुरनारी मां विश्वामित्राद्यथेष्टतः ।
 अहो जानामि ते जन्म कुत्सितं कुलटे जनैः ९२
 मेनकाऽप्सरसां श्रेष्ठा महर्षिश्चापि ते पिता ।
 तयोरपत्यं कस्मात्त्वं पुंश्लीवाभिभाषसे ॥ ९३

जातिश्चापि निकृष्टा ते कुलीनेति विजल्पसे ।
जनयित्वा तमुत्सृष्टा कोकिलेव परैर्मृता ॥ ९४
अरिष्टैरिव दुर्बुद्धिः कण्ठो वर्धयित्वा पिता ।
अश्रद्धेयमिदं वाक्यं यत्त्वं जल्पसि तापसि ॥ ९५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥

एकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

दुष्यन्साकुन्तलाविवाहः ॥ १ ॥

शकुन्तलोवाच ।
राजन्सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यसि ।
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नापि न पश्यसि १
मेनका त्रिदशेषेव त्रिदशाश्चानु मेनकाम् ।
ममैवोद्विज्यते जन्म दुष्यन्त तव जन्मतः ॥ २
क्षितौ चरसि राजंस्तमन्तरिक्षे चराम्यहम् ।
आवयोरन्तरं पश्य मेरुसर्षपयोरिव ॥ ३
महेन्द्रस्य कुबेरस्य यमस्य वरुणस्य च ।
भवनान्यनुसंयामि प्रभावं पश्य मे नृप ॥ ४
'पुरा नरवरः पुत्र उर्वश्यां जनितस्तदा ।
आधुना मम महाराज तव पूर्वपितामहः ॥ ५
महर्षयश्च बहवः क्षत्रियाश्च परन्तपाः ।
अप्सरःसु ऋषीणां च मातृदोषो न विद्यते ॥ ६
सत्यश्चापि प्रवादोऽयं प्रवक्ष्यामि च ते नृप ।
निदर्शनार्थं न द्वेषाच्छ्रुत्वा तत्क्षन्तुमर्हसि ॥ ७
विरूपो यावदादर्शं नात्मनो वीक्षते सुखम् ।
मन्यते तावदात्मानमन्येभ्यो रूपवत्तरम् ॥ ८
यदा तु रूपमादर्शं विरूपं सोऽभिचीक्षते ।
तदा ह्रीमास्तु जानीयादन्तरं नेतरं जनम् ॥ ९
अतीव रूपसंपन्नो न कंचिदवमन्यते ।
अतीव जल्पन्दुर्वाचो भवतीह विद्वेतुकः ॥ १०
'पांसुपातेन हृष्यन्ति कुञ्जरा मदशालिनः ।
तथा परिवदन्नन्यान्हृष्टो भवति दुर्मतिः ॥ ११
सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धादासीविषादिव ।
मुनास्तिकोऽप्युद्विजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ १२
स्वयमुत्पाद्य पुत्रं वै सदृशं योऽवमन्यते ।

तस्य देवाः श्रियं घ्नन्ति तत्रैनं कलिराविशेत् १३
अभव्येऽप्यनुतेऽशुद्धे नास्तिके पापकर्मणि ।
दुराचारे कलिर्ह्यशु न कलिर्धर्मचारिण ॥ १४
मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुमाशुभाः ।
अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव सूकरः ॥ १५
प्राज्ञस्तु जल्पतां पुंसां श्रुत्वा वाचः शुमाशुभाः ।
गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवाम्भसि ॥ १६
'आत्मनो दुष्टभावत्वं जानन्नीचोऽप्रसन्नधीः ।
परेषामपि जानाति स्वधर्मसदृशान्गुणान् ॥ १७
दक्षमानास्तु तीव्रेण नीचाः परयशोधिना ।
अशक्तास्तद्गतिं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ १८
अन्यान्यपरिवदन्साधुर्यथा हि परित्यजेते ।
तथा परिवदन्नन्यान्हृष्टो भवति दुर्जनः ॥ १९
'अपवादरता मूर्खा भवन्ति हि विशेषतः ।
नापवादरताः सन्तो भवन्ति स्य विशेषतः ॥ २०
अभिवाद्य यथा बृद्धान्साधुर्गच्छति निर्धृतिम् ।
एवं सज्जनमाकुश्य मूर्खो भवति निर्धृतः ॥ २१
सुखं जीवन्यदोषज्ञा मूर्खा दोषानुदर्शिनः ।
यथा वाच्याः परैः सन्तः परानाहुस्तथाविधान् ॥
अतो हास्यतरं लोके किंचिदन्यन्न विद्यते ।
यदि दुर्जन इत्याहुः सज्जनं दुर्जनाः स्वयम् ॥ २३
'दारुणाल्लोकसंक्षेपाहुः स्वमात्मोत्पत्त्ययम् ॥'
कुलवंशप्रतिष्ठां हि पितरः पुत्रमनुवन् ॥ २४
उत्तमं सर्वधर्माणां तस्मात्पुत्रं तु न त्यजेत् ।
स्वपत्नीप्रभवांल्लब्धान्कृतान्समयवर्धितान् ॥ २५
कीतान्कन्यासु चोत्पन्नान्पुत्रान्वै मत्तुरजवीत् ।

देवा ऊचुः ।

आहितस्त्वत्तनोरेष भावमस्थाः शकुन्तलाम् ॥ ६
रेतोधाः पुत्र उन्नयति नरदेव यमक्षयात् ।
त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुन्तला ॥ ७
'पतिर्जायां प्रविशति स तस्यां जायते पुनः ।
अन्योन्यप्रकृतिर्द्वेषा भावमस्थाः शकुन्तलाम् ॥ ८
जाया जनयते पुत्रमात्मनोऽङ्गाद्विधा कृतम् ।
तस्माद्भरस्व दुष्यन्त पुत्रं शाकुन्तलं नृप ॥ ९
सुभूतिरेषा न त्याज्या जीवितं जीवयात्मजम् ।
शाकुन्तलं महात्मानं दुष्यन्त भर पौरवम् ॥ १०
मर्तेव्योऽयं त्वया यस्मादसाकं वचनादपि ।
तस्माद्भवंत्वयं नाम्ना भरतो नाम ते सुतः ॥ ११
'भरताद्भारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ।
अपरे ये च पूर्वे च भारता इति तेऽभवन् ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा ततो देवा ऋषयश्च तपोधनाः ।
पतिव्रतेति संहृष्टाः पुष्पवृष्टिं ववर्षिरे ॥ १३
तच्छ्रुत्वा पौरवो वाक्यं व्याहृतं वै दिवौकसाम् ।
'सिंहासनात्समुत्थाय प्रणम्य च दिवौकसः ॥ १४
पुरोहितममात्यांश्च संग्रह्योऽब्रवीदिदम् ।
शृण्वन्त्वेतद्भवन्तोऽपि देवदूतस्य भाषितम् ॥ १५
'शृण्वन्तु देवतानां च महर्षीणां च भाषितम्' ।
अहमप्येवमेवैनं जानामि सुतमात्मजम् ॥ १६
यद्यहं वचनादस्या गृह्णीयामिममात्मजम् ।
भवेद्धि शङ्का लोकस्य नैवं शुद्धो भवेदयम् ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।

तां विशोध्य तदा राजा देवैः सह महर्षिभिः ।
हृष्टः प्रमुदितश्चापि प्रतिजग्राह तं सुतम् ॥ १८
ततस्तस्य तदा राजा पितृकर्माणि सर्वशः ।
कारयामास मुदितः प्रीतिमानात्मजस्य ह ।
मृद्धिं चैनं समाग्राय सलेहं परिष्वजे ॥ १९
सभाज्यमानो विप्रैश्च स्तूयमानश्च बन्दिभिः ।
शुद्धं स परमां लेभे पुत्रस्पर्शनजां नृपः ॥ २०
सां चैव भार्या धर्मज्ञः पूजयामास धर्मतः ।

अब्रवीच्चैव तां राजा सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ २१
लोकस्यायं परोक्षस्तु संबन्धो नौ पुराऽभवत् ।
कृतो लोकसमक्षोऽयं संबन्धो वै पुनः कृतः ॥ २२
तस्मादेतन्मया तस्य तन्निमित्तं प्रभाषितम् ॥ २३
शङ्केतं वाऽयं लोकोऽथ स्त्रीभावान्मयि संगतम् ।
तस्मादेतन्मया चापि तच्छ्रुत्वर्यं विचारितम् ॥ २४
'ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव पृथग्विधाः ।
त्वां देवि पूजयिष्यन्ति निर्विशङ्कां पतिव्रताम् ॥ २५
पुत्रश्चायं वृतो राज्ये त्वमग्रमहिषी भव ॥ २६
यश्च कोपनयात्यर्थं त्वयोक्तोऽस्म्यग्रियं प्रिये ।
प्रणयिन्या विशालाक्षि तत्क्षान्तं ते मया शुभे ॥ २७
'अनृतं वाप्यनिष्टं वा दुरूक्तं वातिदुष्कृतम् ।
त्वयाप्येवं विशालाक्षि क्षन्तव्यं मम दुर्वचः ।
क्षान्त्या पतिकृते नार्यः पातिव्रत्यं व्रजन्ति ताः ॥'
एवमुक्त्वा तु राजर्षिस्तामनिन्दितगामिनीम् ।
जन्तःपुरं प्रवेश्याथ दुष्यन्तो महिषीं प्रियाम् ॥ २९
वासोभिरभ्रपानैश्च पूजयित्वा तु भारत ।
'स मातरमुपस्थाय रथन्तर्यामभाषत ॥ ३०
मम पुत्रो बने जातस्तव शोकप्रणाशनः ।
ऋणादथ विमुक्तोऽहं तव पौत्रेण शोभने ॥ ३१
विश्वामित्रमुता चेयं कण्वेन च विवर्षिता ।
सुषा तव महाभागे प्रसीदस्व शकुन्तलाम् ॥ ३२
पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा पौत्रं सा परिष्वजे ।
पादयोः पतितां तत्र रथन्तर्यां शकुन्तलाम् ॥ ३३
परिष्वज्य च बाहुभ्यां हर्षादश्रूण्यवर्तयत् ।
उवाच वचनं सत्यं लक्ष्ये लक्षणानि च ॥ ३४
तव पुत्रो विशालाक्षि चक्रवर्ती भविष्यति ।
तव भर्ता विशालाक्षि त्रैलोक्यविजयी भवेत् ॥ ३५
दिव्यान्भोगाननुग्राहा भव त्वं वरवर्णिनि ।
एवमुक्ता रथन्तर्यां परं हर्षमवाप सा ॥ ३६
शकुन्तलां तदा राजा शास्त्रोक्तेनैव कर्मणा ।
ततोऽग्रमहिषीं कृत्वा सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ३७
ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सैनिकानां च भूषतिः ।
दौष्यन्ति च ततो राजा पुत्रं शाकुन्तलं तदा ॥ ३८

भरतं नामतः कृत्वा यौवराज्येऽभ्यवेचयत् ।

‘भरते भारमावेश्य कृतकृत्योऽभवन्नृपः ॥ ३९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

एकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

भरतचरित्रकथनम् ॥ १ ॥ तद्वंशकथनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

दुष्यन्ताद्भरतो राज्यं यथान्यायमवाप सः ।

तस्य तत्प्रथितं कर्म श्रावतेत महात्मनः ॥ १

भास्वरं दिव्यमजितं लोकसंनादनं भवत् ।

स विजित्य महीपालाश्चकार वशवर्तिनः ॥ २

चचार च सतां धर्मं प्राप्य चातुर्त्तमं यशः ।

स राजा चक्रवर्त्यासीत्सार्वभौमः प्रतापवान् ॥ ३

ईजे च बहुभिर्यज्ञैर्वया शक्रो मरुत्पतिः ।

याजयामास तं कण्ठो दक्षचद्दरिदक्षिणम् ॥ ४

श्रीमद्रोषिततं नाम वाजिमेषमवाप सः ।

यस्मिन्सहस्रं पद्मानां कण्ठाय भरतो ददौ ॥ ५

सोऽश्वमेधशतैरीजे यमुनामनु तीरगः ।

त्रिशतैश्च सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतैः ॥ ६

दौष्यन्तिर्भरतो यज्ञैरीजे शाकुन्तलो नृपः ।

तस्माद्भरतवंशस्य विप्रतस्थे महद्यशः ॥ ७

भरतस्य वरस्त्रीषु पुत्राः संजज्ञिरे पृथक् ।

नाभ्यनन्दचदा राजा नालुरुपा ममेति तान् ॥ ८

ततस्तान्मातरः रुद्धाः पुत्राभिन्युर्यमक्षयम् ।

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य वितथं पुत्रजन्म तत् ॥ ९

ततो महद्भिः क्रतुभिरीजानो भरतस्तदा ।

लेभे पुत्रं भरद्वाजाङ्गुमन्युं नाम भारत ॥ १०

ततः पुत्रिणमात्मानं ज्ञात्वा पौरवनन्दनः ।

भुमन्युं भरतश्रेष्ठं यौवराज्येऽभ्यवेचयत् ॥ ११

ततो दिविरथो नाम भुमन्योरभवत्सुतः ।

सुहोत्रश्च सुहोता च सुहविः सुयजुस्तथा ॥ १२

पुष्करिण्यामृचीकश्च भुमन्योरभवत्सुताः ।

ततो वर्षशतं पूर्णं राज्यं कृत्वा नराधिपः ।

गत्वा वनानि दुष्यन्तः स्वर्गलोकमुपेयिवान् ॥ ४०

तेषां ज्येष्ठः सुहोत्रस्तु राज्यमाप महीक्षिताम् ॥ १३

राजसूयाश्वमेधाद्यैः सोऽयजद्रुभिः सवैः ।

सुहोत्रः पृथिवीं कृत्वा बहुभ्यजे सागराम्बराम् ॥ १४

पूर्णां हस्तिगवाश्चैव बहुभुजसमाकुलाम् ।

ममजेव मही तस्य भूरिभारावपीडिता ॥ १५

हस्त्यश्चरथसंपूर्णा मनुष्यकलिला भृशम् ।

सुहोत्रे राजनि तदा धर्मतः शासति प्रजाः ॥ १६

चैत्ययूपाङ्किता चासीद्भूमिः शतसहस्रशः ।

प्रवृद्धजनसस्या च सर्वदेव व्यरोचत ॥ १७

ऐश्वराकी जनयामास सुहोत्रात्पृथिवीपतेः ।

अजमीढं सुमीढं च पुरुमीढं च भारत ॥ १८

अजमीढो वरस्तेषां तस्मिन्वंशः प्रतिष्ठितः ।

षट् पुत्रान्तोप्यजनयत्तिसृषु स्त्रीषु भारत ॥ १९

ऋक्षं धूमिन्यथो नीली दुष्यन्तपरमेष्ठिनौ ।

केशिन्यजनयद्भुं सुतौ च जनरूपिणौ ॥ २०

विदुः संवरणं वीरमृक्षाद्राथन्तरीमुतम् ।

तथेमे सर्वपञ्चाला दुष्यन्तपरमेष्ठिनोः ।

अन्वयाः कुशिका राजञ्जन्होरमिततेजसः ॥ २१

जनरूपणयोज्येष्ठमृक्षमाहुर्जनाधिपम् ।

ऋक्षात्संवरणो जज्ञे राजन्वंशकरस्तव ॥ २२

आर्क्षे संवरणे राजन्प्रशासति वसुन्धराम् ।

संक्षयः सुमहानासीत्प्रजानामिति नः श्रुतम् ॥ २३

व्यशीर्यत ततो राष्ट्रं क्षयैर्नानाविधैस्तदा ।

भुन्मृत्युभ्यामनाष्ट्र्या व्याधिभिश्च समाहतम् ॥ २४

अभ्यघ्नन्भारतांश्चैव सपत्नानां बलानि च ।

चालयन्वसुधां चेमां बलेन चतुरङ्गिणा ॥ २५

वितथं विगतस्त्रायाभावो जनकसाहस्यं यत्र तस्माद्वंशं पुत्रजन्म

॥ १ ॥ आर्क्षे ऋक्षपुत्रे ॥ २३ ॥ क्षयैर्नानाविधैः क्षुत्प्रशस्तिभिः

अभ्यधातं च पाञ्चल्यो विजित्य तरसा महीम् ।
 अक्षौहिणीभिर्दशभिः स एनं समरेऽजयत् ॥ २६
 ततः सदारः सामात्यः सपुत्रः ससुहृज्जनः ।
 राजा संवरणस्तप्तात्पलायत महाभयात् ॥ २७
 'ते प्रतीचीं पराभूताः प्रपन्ना भारता दिशम् ।'
 सिन्धोर्नदस्य महतो निकुञ्जे न्यवसंतदा ।
 नदीविषयपर्यन्ते पर्वतस्य समीपतः ॥ २८
 तत्रावसन्बहून्कालान्भारता दुर्गमाश्रिताः ।
 तेषां निवसतां तत्र सहस्रं परिवत्सरान् ॥ २९
 अथाभ्यगच्छद्भरतान्वसिष्ठो भगवानृषिः ।
 तमागतं प्रयत्नेन प्रत्युद्गम्याभिव्राद्य च ॥ ३०
 अर्घ्यमभ्याहरस्तस्मै ते सर्वे भारतास्तदा ।
 निवेद्य सर्वमृषये सत्कारेण सुवर्चसे ॥ ३१
 तमासने चोपविष्टं राजा वज्रे स्वयं तदा ।
 पुरोहितो भवान्नोऽस्तु राज्याय प्रयतेमहि ॥ ३२
 ओमित्येवं वसिष्ठोऽपि भारतान्प्रत्यपद्यत ।
 अथाभ्यषिञ्चत्साम्राज्ये सर्वश्चत्रस्य पौरवम् ॥ ३३
 विषाणभूतं सर्वस्यां पृथिव्यामिति नः श्रुतम् ।
 भरताध्युषितं पूर्वं सोऽध्यतिष्ठत्पुरोत्तमम् ॥ ३४
 पुनर्बलिभृतश्चैव चक्रे सर्वमहीक्षितः ।
 ततः स पृथिवीं प्राप्य पुनरीजे महाबलः ॥ ३५
 आजमीढो महायज्ञैर्बहुभिर्भूरिदक्षिणैः ।
 ततः संवरणात्सौरी तपती सुषुवे कुरुम् ॥ ३६
 राजत्वे तं प्रजाः सर्वा धर्मज्ञ इति वव्रिरे ।
 'महिम्ना तस्य कुरवो लेभिरे प्रत्ययं भृशम् ।'
 तस्य नाम्नाऽभिविख्यातं पृथिव्यां कुरुजाङ्गलं ॥ ३७
 कुरुक्षेत्रं स तपसा पुण्यं चक्रे महातपाः ।
 अश्ववन्तमभिष्यन्तं तथा चैत्ररथं मुनिम् ॥ ३८
 जनमेजयं च विख्यातं पुत्रांश्चास्यानुशुश्रुम् ।
 पञ्चैतान्वाहिनी पुत्रान्व्यजायत मनस्विनी ॥ ३९
 अविक्षितः परिक्षितु शबलाश्चस्तु वीर्यवान् ।
 आदिराजो विराजश्च शाल्यलश्च महाबलः ॥ ४०
 उच्चैःश्रवा भङ्गकारो जितारिश्चाष्टमः स्मृतः ।

एतेषामन्ववाये तु ख्यातास्ते कर्मजैर्गुणैः ।
 जनमेजयादयः सप्त तथैवान्ये महारथाः ॥ ४१
 परीक्षितोऽभवन्पुत्राः सर्वे धर्मार्थकोविदाः ।
 कक्षसेनोग्रसेनौ तु चित्रसेनश्च वीर्यवान् ॥ ४२
 इन्द्रसेनः सुषेणश्च भीमसेनश्च नामतः ।
 जनमेजयस्य तनया भुवि ख्याता महाबलाः ॥ ४३
 धृतराष्ट्रः प्रथमजः पाण्डुर्बाहीक एव च ।
 निषधश्च महातेजास्तथा जाम्बूनदो बली ॥ ४४
 कुण्डोदरः पदातिश्च वसातिश्चाष्टमः स्मृतः ।
 सर्वे धर्मार्थकुशलाः सर्वभूतहिते रताः ॥ ४५
 धृतराष्ट्रोऽथ राजासीत्तस्य पुत्रोऽथ कुण्डिकः ।
 हस्ती वितर्कः काथश्च कुण्डिनश्चापि पञ्चमः ॥ ४६
 हविश्चास्तथेन्द्राभो भुमन्युश्चापराजितः ।
 धृतराष्ट्रसुतानां तु त्रीनेतान्प्रथितान्भुवि ॥ ४७
 प्रतीपं धर्मेनेत्रं च मुनेत्रं चापि भारत ।
 प्रतीपः प्रथितस्तेषां बभूवाप्रतिमो भुवि ॥ ४८
 प्रतीपस्य त्रयः पुत्रा जज्ञिरे भरतर्षभ ।
 देवापिः शन्तनुश्चैव बाहीकश्च महारथः ॥ ४९
 देवापिस्तु प्रवव्राज तेषां धर्महितेप्सया ।
 शन्तनुश्च महीं लेभे बाहीकश्च महारथः ॥ ५०
 भरतस्यान्वयास्त्वेते देवकल्पा महारथाः ।
 बभूवुर्बलकल्पाश्च बहवो राजसत्तमाः ॥ ५१
 एवंविधा महाभागा देवरूपाः प्रहारिणः ।
 अन्ववाये महाराज ऐलवंशविवर्धनाः ॥ ५२
 'गङ्गातीरं समागम्य दीक्षितो जनमेजय ।
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ ५३
 पुनरीजे महायज्ञैः समाम्बरदक्षिणैः ।
 अग्निष्टोमातिरात्राणामुक्थानां सोमवत्पुनः ॥ ५४
 वाजपेयेष्टिसत्राणां सहस्रैश्च सुसंभृतैः ।
 दृष्ट्वा शङ्कुन्तलो राजा तर्पयित्वा द्विजान्धनैः ॥ ५५
 पुनः सहस्रं पद्मानां कण्वाय भरतो ददौ ।
 जम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महायशाः ॥ ५६

यस्य यूषाः शतव्यामाः परिणाहेऽथ काञ्चनाः ।
 सहस्रव्याममुद्बुद्धाः सेन्द्रैर्देवैः समुच्छिताः ॥ ५७
 खलङ्कृता आजमानाः सर्वरत्नैर्मनोरमैः ।
 हिरण्यं द्विरदानश्चान्महिषोद्भृगजाविकम् ॥ ५८
 दासीदासं धनं धान्यं गाः सुशीलाः सवत्सकाः ।
 भूमिं यूपसहस्राङ्गां कण्वाय बहुदक्षिणाम् ॥ ५९
 बहूनां ब्रह्मकल्पानां धनं दत्त्वा कृतून्बहून् ।

ग्रामान्गृहाणि शुभ्राणि कोटिशोथाददत्तदा ॥ ६०
 भरताञ्जारती कीर्तिर्येनेदं भारतं कुलम् ।
 भरतस्यान्वये जाता देवकल्पा महारथाः ॥ ६१
 बहवो ब्रह्मकल्पाश्च बभूवुः क्षत्रसत्तमाः ।
 तेषामपरिमेयानि नामधेयानि सन्त्युत ॥ ६२
 तेषां कुले यथा मुख्यान्कीर्तयिष्यामि भारत ।
 महामागान्देवकल्पान्सत्यार्जवपरायणान् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाकोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

महाभियगुपाख्यानात् ॥ १ ॥ महाभियगग्रन्थोः शापः ॥ २ ॥ जह्नवसूनां गङ्गायाश्च संवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो राजासीत्पृथिवीपतिः ।
 महाभियगिति ख्यातः सत्यवाक्सत्यविक्रमः ॥ १
 सोऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।
 सोषयामास देवेशं स्वर्गे लेभे ततः प्रभुः ॥ २
 ततः कदाचिद्ब्रह्माणमुपासांचक्रे सुराः ।
 तत्र राजर्षयो ह्यासन्स च राजा महाभियक् ॥ ३
 अथ गङ्गा सरिच्छ्रेष्ठा समुपायात्पितामहम् ।
 तस्या वासः समुद्धूतं मारुतेन शशिप्रभम् ॥ ४
 ततोऽभवन्सुरगणाः सहसाऽवाभ्युत्थास्तदा ।
 महाभियक्तु राजर्षिरशङ्को दृष्ट्वाचक्षदीम् ॥ ५
 सोपध्यातो भगवता ब्रह्मणा तु महाभियक् ।
 उक्तश्च जातो मर्त्येषु पुनर्लोकानवाप्स्यसि ॥ ६
 यथा हतमनाश्वासि गङ्गया त्वं हि दुर्मते ।
 सा ते वै मानुषे लोके विप्रियाण्याचरिष्यति ॥ ७
 यदा ते भविता मन्युस्तदा श्लापाद्विमोक्ष्यते ।
 वैशंपायन उवाच ।
 स चिन्तयित्वा नृपतिर्नृपानन्यास्तपोधनात् ॥ ८
 प्रतीपं रोचयामास पितरं भूरितेजसम् ।
 सा महाभियजं दृष्ट्वा नदी धैर्याभ्युतं नृपम् ॥ ९
 तमेव मनसा ध्यायन्त्युपावृत्ता सरिद्धरा ।

सा तु विध्वस्तवपुषः कश्मलाभिहतामृष ॥ १०
 ददर्श पथि गच्छन्ती वसून्देवान्दिवौकसः ।
 तथारूपांश्च तान्दृष्ट्वा प्रपञ्च सरितां वरा ॥ ११
 किमिदं नष्टरूपाः स्य कश्चित्स्वैर्म दिवौकसाम् ।
 तामूचुर्वसवो देवाः शप्ताः सो वै महानदि ॥ १२
 अल्पेऽपराधे संरम्भाद्वसिष्ठेन महात्मना ।
 विमूढा हि वयं सर्वे प्रच्छन्नमृषिसत्तमम् ॥ १३
 सन्ध्यां वसिष्ठमासीनं तमत्यभिमृताः पुरा ।
 तेन कोपाद्वयं शप्ता योनौ संभवतेति ह ॥ १४
 न तच्छक्यं निवर्तयितुं यदुक्तं ब्रह्मवादिना ।
 तमस्यान्मानुषी भूत्वा सृष्ट्वा पुत्रान्वसून्मुवि ॥ १५
 न मानुषीणां जठरं प्रविशेम वयं शुभे ।
 इत्युक्ता तैश्च वसुभिस्तयेत्युक्त्वाऽब्रवीदिदम् ॥ १६
 गङ्गोवाच ।
 मर्त्येषु पुरुषश्रेष्ठः को वः कर्ता भविष्यति ।
 वसव उचुः ।
 प्रतीपस्य सुतो राजा शान्तमुल्लोकविश्रुतः ।
 भविता मानुषे लोके स नः कर्ता भविष्यति ॥ १७
 गङ्गोवाच ।
 ममाप्येवं मत्तं देवा यथा मां वदथानघाः ।
 ग्रियं तस्य करिष्यामि युष्माकं चैतदीप्सितम् ॥ १८

वसव ऊचुः ।

जातान्कुमारान्स्नानप्सु प्रक्षेप्तुं वै त्वमर्हसि ।
यथा नचिरकालं नो निष्कृतिः स्यान्निलोकगे १९
जिघृक्षवो वयं सर्वे सुरभि मन्दबुद्धयः ।
शुभा ब्रह्मर्षिणा तेन तांस्त्वं मोचय चाशु नः ॥२०
गङ्गोवाच ।

एवमेतत्करिष्यामि पुत्रस्तस्य विधीयताम् ।
नास्य मोघः सङ्गमः स्यात्पुत्रहेतोर्मया सह ॥२१

वसव ऊचुः ।

तुरीयार्थं प्रदास्यामो वीर्यस्यैकैकशो वयम् ।
तेन वीर्येण पुत्रस्ते भविता तस्य चेप्सितः ॥२२
न संपत्स्यति मर्त्येषु पुनस्तस्य तु सन्ततिः ।
तस्मादपुत्रः पुत्रस्ते भविष्यति स वीर्यवान् ॥२३
एवं ते समयं कृत्वा गङ्गया वसवः सह ।
जग्मुः संहृष्टमनसो यथासंकल्पमञ्जसा ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

प्रतीपेन गङ्गायाः सुभावेन परिग्रहः ॥ १ ॥ आम्स्तनूत्पत्तिः ॥ २ ॥ तस्य राज्येऽभिषेकः ॥ ३ ॥ शुभायार्थं गतस्य ज्ञान-
नोर्गङ्गाया संवादः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रतीपो राजाऽऽसीत्सर्वभूतहितः सदा ।
निषसाद समा बह्वीर्गङ्गाद्वारगतो जपन् ॥ १
तस्य रूपशुणोपेता गङ्गा स्त्रीरूपधारिणी ।
उत्तीर्य सलिलात्तस्माद्धोमनीयतमाकृतिः ॥ २
अधीयानस्य राजर्षेर्दिव्यरूपा मनस्विनी ।
दक्षिणं शालसङ्काशमूर्धं भेजे शुभानना ॥ ३
प्रतीपस्तु महीपालस्तामुवाच यशस्विनीम् ।
'वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो धर्मनिश्चयतत्त्ववित् ।'
करोमि किं ते कल्याणि प्रियं यचेऽभिकाङ्क्षितम् ४
सुयुवाच ।

त्वामहं कामये राजन्भजमानां भजस्व माम् ।
त्यागः कामवतीनां हि स्त्रीणां सद्भिर्विगर्हितः ५
प्रतीप उवाच ।

नाहं परस्त्रियं कामाद्भ्रजेयं वरवर्णिनि ।
न चासवर्णां कल्याणि धर्म्यमेतद्धि मे व्रतम् ॥६
'यः स्वदारान्परित्यज्य पारक्यां सेवते स्त्रियम् ।
निरयान्नैव मुच्यते यावदाभूतसंभवम् ॥' ७

येनेति शेषः ॥१४॥ नचिरकालं शीघ्रम् ॥ नोऽस्माकम् ॥१९॥
तुरीयार्थमष्टमांशम् ॥ २२ ॥ अधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

सुयुवाच ।

नाश्रेयस्यसि नागम्या न वक्तव्या च कर्हिचित् ।
भजन्तीं भज मां राजन्दिव्यां कन्यां वरस्त्रियम् ८
प्रतीप उवाच ।
त्वया निवृत्तमेतत्तु मन्मां चोदयसि प्रियम् ।
अन्यथा प्रतिपन्नं मां नाशयेद्दर्मविप्लवः ॥ ९
प्राप्य दक्षिणमूर्धं मे त्वमाश्लिष्टा वराङ्गने ।
अपत्यानां क्षुषाणां च भीरु विज्येतदासनम् १०
सन्ध्योरुः कामिनीभोग्यस्त्वया स च विवर्जितः ।
तस्मादहं नाचरिष्ये त्वयि कामं वराङ्गने ॥ ११
क्षुषा मे भव सुश्रोणि पुत्रार्थं त्वां वृणोम्यहम् ।
क्षुषापक्षं हि वामोरु त्वमागम्य समाश्रिता ॥१२
सुयुवाच ।

एवमप्यस्तु धर्मज्ञ संयुज्येयं सुतेन ते ।
त्वज्जत्न्या तु भजिष्यामि प्रख्यातं भारतं कुलम् १३
पृथिव्यां पार्थिवा ये च तेषां यूयं परायणम् ।
शुभा न हि मया शक्या वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ १४
कुलस्य ये वः प्रथितास्तत्साधुत्वमथोचमम् ।
समयेनेह धर्मज्ञ आचरेयं च यद्विभो ॥ १५

तत इति ॥ १ ॥ दिव्यां दिवि भवाम् ॥ ८ ॥ निवृत्तं निर-
स्तम् ॥१५॥ आश्लिष्टा संगता ॥१०॥ समयेन नियमेन ॥१५॥

तत्सर्वमेव पुत्रस्ते न मीमांसेत कर्हिचित् ।
 एवं वसन्ती पुत्रे ते वर्षयिष्याम्यहं रतिम् ॥१६॥
 पुत्रैः पुण्यैः प्रियैश्चैव स्वर्गं प्राप्स्यति ते मृतः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु सा राजस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 'अहस्या राजसिंहस्य पश्यतः साऽभवत्तदा ॥' १७
 पुत्रजन्म प्रतीक्षन्वै स राजा तदधास्यत् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु प्रतीपः क्षत्रियर्षभः ॥ १८
 तपस्तेपे मृतस्यार्थे समार्यः कुरुनन्दन ।
 'प्रतीपस्य तु भार्यायां गर्भः श्रीमानवर्धत ॥ १९
 श्रिया परमया युक्तः शरच्छुक्ले यथा शशी ।
 ततस्तु दशमे मासि प्राजायत रविप्रभम् ॥ २०
 कुमारं देवगर्भात् प्रतीपमहिषी तदा ।'
 तयोः समभवत्पुत्रौ बृद्धयोः स महाभिषक् ॥२१॥
 शान्तस्य जज्ञे सन्तानस्तस्मादासीत्स शान्तनुः ।
 'वस्य जातस्य कृत्यानि प्रतीपोऽकारयत्प्रभुः ॥२२॥
 जातकर्मादि विशेष वेदोक्तैः कर्मभिस्तदा ।
 नामकर्म च विप्रास्तु चक्रुः परमसत्कृतम् ॥ २३
 शान्तनोरवनीपाल वेदोक्तैः कर्मभिस्तदा ।
 ततः संवर्धितो राजा शान्तनुर्लोकधार्मिकः ॥२४॥
 स तु लेभे परां निष्ठां प्राप्य धर्मभृतां वरः ।
 धनुर्वेदे च वेदे च गतिं स परमां गतः ॥ २५
 यौवनं चापि संग्राह्यः कुमारो वदतां वरः ।'
 संस्मरंश्चाक्षय्यल्लोकान्विजातान्स्वेन कर्मणा ॥ २६
 पुण्यकर्मकृदेवासीच्छान्तनुः कुरुसत्तमः ।
 प्रतीपः शान्तनुं पुत्रं यौवनस्य ततोऽन्वशात् २७
 पुरा स्त्री मां समभ्यागाच्छान्तनो भूतये तव ।
 त्वामाव्रजेद्यदि रहः सा पुत्रं वरवर्णिनी ॥ २८
 कामयानाऽभिरूपाद्या दिव्यस्त्री पुत्रकाम्यया ।
 सा त्वया नानुयोक्तव्या कासिकस्यासि चाङ्गने २९
 यच्च कुर्यान्न तत्कर्म सा प्रष्टव्या त्वयाऽनघ ।
 मभियोगाद्भजन्तीं तां भजेथा इत्युवाच तम् ३०
 एवं संदिश्य तनयं प्रतीपः शान्तनुं तदा ।

न मीमांसेत न विचारयेत् ॥ १६ ॥ शान्तस्योपरतस्य वंशस्य
 संतानो विस्तार इति शान्ततनुः । तकारलोपेन शान्तनुमिति

स्त्रे च राज्येऽभिषिच्यैनं वनं राजा विवेश ह ३१
 स राजा शान्तनुर्धर्मान्देवराजसमद्युतिः ।
 'बभूव सर्वलोकस्य सत्यवागिति संमतः ॥ ३२
 पीनस्कन्धो महाबाहुर्मत्तवारणविक्रमः ।
 अन्वितः परिपूर्णार्थैः सर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ३३
 अमात्यलक्षणोपेतः क्षत्रधर्मविशेषवित् ।
 वशे चक्रे महीमेको विजित्य वसुधाधिपान् ॥३४॥
 वेदानागमयत्कृत्स्नान् राजधर्माश्च सर्वशः ।
 ईजे च बहुभिः सत्रैः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ३५
 तर्पयामास विप्रांश्च वेदाध्ययनकोविदान् ।
 रत्नैरुच्चावचैर्गोभिर्ग्रामैरश्वैर्धनैरपि ॥ ३६
 वयोरूपेण संपन्नः पौरुषेण बलेन च ।
 ऐश्वर्येण प्रतापेन विक्रमेण धनेन च ॥ ३७
 वर्तमानश्च सत्येन सर्वधर्मविशारदः ।
 तं महीपं महीपाला राजराजमकुर्वत ॥ ३८
 वीतश्लोकभयाबाधाः सुखस्वप्नप्रबोधनाः ।
 श्रिया भरतशार्दूल समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ३९
 नियमैः सर्ववर्णानां ब्रह्मोत्तरमवर्तत ।
 ब्राह्मणाभिमुखं क्षत्रं क्षत्रियाभिमुखा विशः ॥४०॥
 ब्रह्मक्षत्रानुकूलंश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ।
 एवं पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ॥ ४१
 शान्तनावय राज्यस्थे नावर्तत वृथा वधः ।
 असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ॥४२॥
 स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पिता ।
 स हस्तिनाम्नि धर्मात्मा विहरन्कुहनन्दनः ॥४३॥
 तेजसा सूर्यकल्पोऽभूद्वायुना च समो बले ।
 अन्तःकप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥ ४४
 बभूव राजा सुमतिः प्रजानां सत्यविक्रमः ।
 स वनेषु च रम्येषु शैलप्रसवणेषु च ॥' ४५
 चचार मृगयाशीलः शान्तनुर्वनगोचरः ।
 स मृगान्महिषांश्चैव विनिघ्नन् राजसत्तमः ॥ ४६
 गङ्गामनु चचारैकः सिद्धचारणसेविताम् ।
 स कदाचिन्महाराज ददर्श परमां स्त्रियम् ॥ ४७

नाम ॥२२॥ संस्मरमिति व्यवहितमपि हानबलेन जानातीत्यर्थः
 ॥२६॥ नानुयोक्तव्या न प्रष्टव्या ॥२९॥ व्यधिकस्ततमोऽध्यायः १३

जाञ्जल्यमानां वपुषा साक्षाच्छ्रियमिवापराम् ।
 सर्वानवघ्नां सुदतीं दिव्याभरणभूषिताम् ॥ ४८
 सूक्ष्माभरणधराभेकां पद्मोदरसमप्रभाम् ।
 'स्नातगात्रां धौतवस्त्रां गङ्गातीररुहे वने ॥ ४९
 प्रकीर्णकेशीं पाणिभ्यां संस्पृशन्तीं शिरोरुहान् ।
 रूपेण वयसा कान्त्या शरीरावयवैस्तथा ॥ ५०
 हावभावविलासैश्च लोचनाञ्चलविक्रियैः ।
 श्रोणीभारेण मध्येन स्तनाभ्यामुरसा दृशा ॥ ५१
 कबरीभरेण पादाभ्यामिङ्गितेन सितेन च ।
 कोकिलालापसंल्लापैर्यकुर्वन्तीं त्रिलोक्याम् ॥ ५२
 वार्णीं च गिरिजां लक्ष्मीं योषितोन्याः सुराङ्गनाः ।
 सा च शान्तनुमभ्यागादलक्ष्मीमपकर्षती ॥ ५३
 तां दृष्ट्वा हृष्टरोमाऽभूद्विसितो रूपसंपदा ।

पिबन्निव च नेत्राभ्यां नाटयन्त नराधिपः ॥ ५४
 सा च दृष्ट्वैव राजानं विचरन्तं महाधुतिम् ।
 स्नेहादागतसौहार्दा नाटयन्त विलासिनी ॥ ५५
 'गङ्गा कामेन राजानं प्रेक्षमाणा विलासिनी ।
 चञ्चूर्यताग्रतस्तस्य किन्नरीवाप्सरोपमा ॥ ५६
 दृष्ट्वा प्रहृष्टरूपोऽभूदर्शनादेव शान्तनुः ।
 रूपेणातीत्य तिष्ठन्तीं सर्वा राजन्ययोषितः ॥ ५७
 तामुवाच ततो राजा सान्त्वयञ्छृण्वया गिरा ।
 देवी वा दानवी वा त्वं गन्धर्वी चाथवाऽप्सराः ५८
 यक्षी वा पद्मिनी वाऽपि मानुषी वा सुमध्यमे ।
 'याऽसि काऽसि सुरग्रन्थे महिषी मे भवानधे ५९
 त्वां गता हि मम प्राणा वसु यन्मेऽस्ति किञ्चन ।'
 याचे त्वां सुरगर्भा मे भार्या मे भव शोभने ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

समयबन्धपूर्वकं गङ्गाक्षान्त्वोर्विवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा बभौ राज्ञः सखितं मृदु वल्गु च ।
 यशस्विनी च साऽगच्छन्तनोर्भूतये तदा ॥ १
 सा तु दृष्ट्वा नृपश्रेष्ठं चरन्तं तीरमाश्रितम् ।
 वसूनां समयं स्मृत्वाऽथाभ्यगच्छदनिन्दिता ॥ २
 प्रजार्थिनी राजपुत्रं शान्तनुं पृथिवीपतिम् ।
 प्रतीपवचनं चापि संस्मृत्यैव स्वयं नृपम् ॥ ३
 कालोऽयमिति मत्वा सा वसूनां शपचोदिता ।
 उवाच चैव राज्ञः सा हादयन्ती मनो गिरा ॥ ४
 गङ्गोवाच ।
 भविष्यामि महीपाल महिषी ते वशानुगा ।
 न तु त्वं वा द्वितीयो वा ज्ञातुमिच्छेत्कर्तव्यम् ॥ ५
 यत्तु कुर्यामहं राजञ्छुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
 न तद्भारितव्याऽसि न वक्तव्या तथाऽप्रियम् ॥ ६
 एवं हि वर्तमानेऽहं त्वयि वत्स्यामि पार्थिव ।
 वारिता विप्रियं चोक्ता त्यजेयं त्वामसंशयम् ॥ ७
 एष मे समयो राजन्भज मां त्वं यथेष्टितम् ।

अनुनीताऽसि ते पित्रा भर्ता मे त्वं भव प्रभो ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेति सा यदा तृप्ता तदा भरतसप्तम ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राप्य तं पार्थिवोत्तमम् ॥ ९
 अतिज्ञाय तु तत्तत्सास्तथेति मनुजाधिपः ।
 रथमारोप्य तां देवीं जगाम स तथा सह ॥ १०
 सा च शान्तनुमभ्यागात्साक्षाल्लक्ष्मीरिवापरा ।
 आसाद्य शान्तनुस्तां च बुभुजे कामतो वशी ॥ ११
 न प्रष्टव्येति मन्वानो न स तां किञ्चिदूचिवान् ।
 स तस्याः शीलवृत्तेन रूपौदार्यगुणेन च ॥ १२
 उपचारेण च रहस्तुतोष जगतीपतिः ।
 स राजा परमप्रीतः परमस्त्रीप्रलालितः ॥ १३
 दिव्यरूपा हि सा देवी गङ्गा त्रिपथगामिनी ।
 मानुषं विग्रहं कृत्वा श्रीमन्तं वरवर्णिनी ॥ १४
 माग्योपनतकामस्य भार्या चोपनताऽभवत् ।
 शान्तनोर्नृपसिंहस्य देवराजसमद्युतेः ॥ १५
 संभोगस्नेहचातुर्यैर्हावलास्यैर्मनोहरैः ।

राजानं रमयामास यथा रज्येत स प्रभुः ॥ १६ ॥ राजा रतिसक्तोऽभूदुचमस्त्रीगुणैर्हृतः ॥ १७ ॥
॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

गङ्गाया जातमात्रस्य पुत्रसप्तकस्य हननम् ॥ १ ॥ अष्टमपुत्रहननोद्युक्तां स्वभार्यां प्रति शान्तमुपमाः ॥ २ ॥ पूर्ववृत्तकथन-
पूर्वकं गङ्गायाः प्रतिवचनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

संवत्सरानृतन्मासान्बुबुधे न बहून्गतान् ।
रममाणस्तया सार्धं यथाकामं नरेश्वरः ॥ १ ॥
'दिविष्ठान्मानुषांश्चैव भोगान्भुङ्क्ते स वै नृपः ।'
आसाद्य शान्तनुः श्रीमान्मुमुदे योषितां वराम् ॥ २ ॥
अतुकाले तु सा देवी दिव्यं गर्भमधारयत् ।
अष्टावजनयत्पुत्रांस्तस्मादमरसभिमान् ॥ ३ ॥
जातं जातं च सा पुत्रं क्षिपत्यम्भसि भारत ।
सूतके कण्ठमाक्रम्य ताभिनाथ यमक्षयम् ॥ ४ ॥
ग्रीणाम्पाहं त्वामित्युक्त्वा गङ्गास्रोतस्थमजयत् ।
तस्य तच्च प्रियं राज्ञः शान्तनोरभवचदा ॥ ५ ॥
न च तां किंचनोवाच त्यागाद्भीतो महीपतिः ।
'अमीमांसा कर्मयोनिरागमश्चेति शान्तनुः ॥ ६ ॥
स्मरन्पितृवचश्चैव नापृच्छत्पुत्रकिल्बिषम् ।
जाताज्जाताश्च वै हन्ति सा स्त्री सप्त वरान्मुतान् ॥ ७ ॥
शान्तनुर्धर्मभङ्गाच्च नापृच्छत्तां कथंचन ।
अष्टमं तु जिघांसन्त्यां बुधुमे शान्तनोर्धृतिः ॥ ८ ॥
अथैनामष्टमे पुत्रे जाते प्रहसतीमिव ।
उवाच राजा दुःखार्तः परीप्सन्पुत्रमात्मनः ॥ ९ ॥
'आलभन्तीं तदा दृष्ट्वा तां स कौरवनन्दनः ।
अब्रवीज्जरतश्रेष्ठो वाक्यं परमदुःखितः ॥' १० ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

स्नोहर्तृणां वसूनां वसिष्ठेन शापः ॥ १ ॥ पुनस्तत्प्रार्थनया तुष्टमे वसिष्ठेन शापसंकोचः ॥ २ ॥ गङ्गाया अप्रमेयं सङ्ग-
कोक्तामयम् ॥ ३ ॥

शान्तनुरुवाच ।

आपवो नाम कोन्वेच वसूनां किं च दुष्कृतम् ।

ते त्वया ॥ १ ॥ धात्री गर्भधारिणी ॥ १ ॥ संभूतोऽङ्गीकृतः ॥ १ ॥

मा वधीः कस्य काऽसीति किं हिनत्सि सुतानिति ।

पुत्रमि सुमहत्पापं संप्राप्तं ते सुगर्हितम् ॥ ११ ॥

गङ्गोवाच ।

पुत्रकाम न ते हन्मि पुत्रं पुत्रवतां वर ।

जीर्णस्तु मम वासोऽयं यथा स समयः कृतः ॥ १२ ॥

अहं गङ्गा जहमुता महर्षिगणसेविता ।

देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थमुषिताऽहं त्वया सह ॥ १३ ॥

इमेऽष्टौ वसवो देवा महाभागा महौजसः ।

वसिष्ठशापदोषेण मानुषत्वमुपागताः ॥ १४ ॥

तेषां जनयिता नान्यस्त्वष्टते भुवि विद्यते ।

मद्विधा मानुषी धात्री लोके नास्तीह काचन ॥ १५ ॥

तस्मात्तज्जननीहेतोर्मानुषत्वमुपागता ।

जनयित्वा वसूनां जिता लोकास्त्वयाऽक्षयाः ॥ १६ ॥

देवानां समयस्त्वेष वसूनां संश्रुतो मया ।

जातं जातं मोक्षयिष्ये जन्मतो मानुषादिति ॥ १७ ॥

तत्ते शापाद्विनिर्मुक्ता आपवस्य महात्मनः ।

स्वस्ति तेस्तु गमिष्यामि पुत्रं पाहि महाव्रतम् ॥ १८ ॥

'अयं तव सुतस्तेषां वीर्येण कुलनन्दनः ।

संभूतोऽतिजनं कर्म करिष्यति न संशयः ॥' १९ ॥

एष पर्यायवासो मे वसूनां सन्निधौ कृतः ।

मत्प्रसूतिं विजानीहि गङ्गादत्तमिमं सुतम् ॥ २० ॥

'शशाप यस्मात्कल्याणि स वसून्धारुदर्शने ।'

यस्याभिशापात्ते सर्वे मानुषीं योनिमागताः ॥ १ ॥

आपवस्य वसिष्ठस्य ॥ १८ ॥ पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

अनेन च कुमारेण त्वया दत्तेन किं कृतम् ।
 यस्य चैव कृतेनार्यं मानुषेषु निवत्सति ॥ २
 ईशा वै सर्वलोकस्य वसवस्ते च वै कथम् ।
 मानुषेषु दपद्यन्त तन्ममाचक्ष्व जाह्नवि ॥ ३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता तदा गङ्गा राजानमिदमब्रवीत् ।
 भर्तारं जाह्नवी देवी शान्तनुं पुरुषर्षभ ॥ ४
 गङ्गोवाच ।
 यं लेभे वरुणः पुत्रं पुरा भरतसत्तम ।
 वसिष्ठनामा स मुनिः ख्यात आपव इत्युत ॥ ५
 तस्याश्रमपदं पुण्यं भृगपक्षिसमन्वितम् ।
 मेरोः पार्श्वे नगेन्द्रस्य सर्वतुङ्गसुमावृतम् ॥ ६
 स वारुणिस्तपस्तेषु तस्मिन् भरतसत्तम ।
 वने पुण्यकृतां श्रेष्ठः स्वादुमूलफलोदके ॥ ७
 दक्षस्य दुहिता या तु सुरभीत्यभिश्चिन्विता ।
 गां प्रजाता तु सा देवी कश्यपाद्भरतर्षभ ॥ ८
 अनुग्रहार्थं जगतः सर्वकामदुहां वराम् ।
 तां लेभे गां तु धर्मात्मा होमधेनुं स वारुणिः ९
 सा तस्मिन्तापसारण्ये वसन्ती मुनिसेविते ।
 चत्वार पुण्ये रम्ये च गौरपेतभया तदा ॥ १०
 अथ तद्वनमाजग्मुः कदाचिद्भरतर्षभ ।
 पृथ्वाद्या वसवः सर्वे देवा देवर्षिसेवितम् ॥ ११
 ते सदारा वनं तच्च व्यचरन्त समन्ततः ।
 रेभिरे रमणीयेषु पर्वतेषु वनेषु च ॥ १२
 तत्रैकस्याथ भार्या तु वसोर्वासवविक्रम ।
 संचरन्ती वने तस्मिन्गां ददर्श सुमध्यमा ॥ १३
 नन्दिनीं नाम राजेन्द्र सर्वकामधुशुत्तमाम् ।
 सा विसयसमाविष्टा शीलद्रविणसंपदा ॥ १४
 द्यवे वै दर्शयामास तां गां गोवृषभेक्षण ।
 आपीनां च सुदोग्ध्रीं च सुवालधिसुरां शुभां १५
 उपपन्नां गुणैः सर्वैः शीलैरनुत्तमेन च ।
 एवंशुणसमायुक्तां वसवे वसुनन्दिनी ॥ १६
 दर्शयामास राजेन्द्र पुरा पौरववन्दन ।

गां प्रजाता नन्दिनीं जनितवती ॥ ८ ॥ द्यवे सुसंज्ञाय
 वसवे । बालधिः पुच्छम् ॥ १५ ॥ वसुनन्दिनी वसुप्रिया ॥ १६ ॥

द्यौस्तदा तां तु दृष्ट्वैव गां गजेन्द्रेन्द्रविक्रम ॥ १७
 उवाच राजस्तां देवीं तस्या रूपगुणान्वदन् ।
 एषा गौरुत्तमा देवी वारुणेरसितेक्षणा ॥ १८
 ऋषेस्तस्य वरारोहे यस्येदं वनमुत्तमम् ।
 अस्याः क्षीरं पिबेन्मर्त्यः स्वादु यो वै सुमध्यमे १९
 दशवर्षसहस्राणि स जीवेत्स्थिरयौवनः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा तु सा देवी नृपोत्तम सुमध्यमा ॥ २०
 तमुवाचानवद्याङ्गी भर्तारं दीप्ततेजसम् ।
 अस्ति मे मानुषे लोके नरदेवात्मजा सखी ॥ २१
 नाम्नाजितवती नाम रूपयौवनशालिनी ।
 उशीनरस्य राजर्षेः सत्यसन्धस्य धीमतः ॥ २२
 दुहिता प्रथिता लोके मानुषे रूपसंपदा ।
 तस्या हेतोर्महाभाग सवत्सां गां ममेप्सिताम् २३
 आनयस्वामरश्रेष्ठ त्वरितं पुण्यवर्धन ।
 यावदस्याः पयः पीत्वा सा सखी मम मामद २४
 मानुषेषु भवत्वेका जरारोगविवर्जिता ।
 एतन्मम महाभाग कर्तुमर्हस्यनिन्दित ॥ २५
 प्रियात्प्रियतरं ह्यसास्मास्ति मेऽन्यत्कथंचन ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्या देव्याः प्रियचिकीर्षया ॥ २६
 पृथ्वाद्यैर्भ्रातृभिः सार्धं द्यौस्तदा तां जहार गाम् ।
 तथा कमलपत्राभ्या नियुक्तो द्यौस्तदा नृपा ॥ २७
 ऋषेस्तस्य तपस्तीव्रं न शशाक निरीक्षितम् ।
 हुता गौः सा तदा तेन प्रपातस्तु न तर्कितः २८
 अथाश्रमपदं प्राप्तः फलान्वादाय वारुणिः ।
 न चापश्यत्स गां तत्र सवत्सां काननोत्तमे ॥ २९
 ततः स भृगयामास वने तस्मिन्तपोधनः ।
 नाध्यागमश्च भृगयस्तां गां मुनिरुदारधीः ॥ ३०
 ज्ञात्वा तथाऽपनीतां तां वसुभिर्दिव्यदर्शनः ।
 ययौ क्रोधवशं सद्यः शशाप च वसूस्तदा ॥ ३१
 यस्मान्मे वसवो जहृर्गां वै दोग्ध्रीं सुवालधिम् ।
 तस्मात्सर्वे जनिष्यन्ति मानुषेषु न संशयः ॥ ३२
 एवं शशाप भगवान्वसूस्तान्भरतर्षभ ।

प्रपातो वसिष्ठशपथः ॥ २८ ॥

वशं क्रोधस्य संग्राह्य आपवो मुनिसत्तमः ॥ ३३
 शप्ता च तान्महाभागस्तपस्वेव मनो दधे ।
 एवं स शप्तवान् राजन्वसूनुष्टौ तपोधनः ॥ ३४
 महाप्रभावो ब्रह्मर्षिर्देवान्क्रोधसमन्वितः ।
 'एवं शप्तास्तवस्तेन मुनिना यासुनेन वै ॥ ३५
 अष्टौ समस्ता वसवो दिवो दोषेण सत्तम ।'
 अथाश्रमपदं प्राप्तास्ते वै भूयो महात्मनः ॥ ३६
 शप्ताः स इति जानन्त ऋषिं तद्वृषचक्रवृद्धः ।
 प्रसादयन्तस्तमृषिं वसवः पार्थिवर्षभ ॥ ३७
 लेभिरे न च तस्मात् प्रसादमृषिसत्तमात् ।
 आपवात्पुरुषव्याघ्र सर्वधर्मविशारदात् ॥ ३८
 उवाच च स धर्मात्मा शप्ता यूयं धरादयः ।
 अनुसंवत्सरात्सर्वे शपमोक्षमवाप्स्यथ ॥ ३९
 अयं तु यत्कृते यूयं मया शप्ताः स वत्स्यति ।
 द्यौस्तदा मानुषे लोके दीर्घकालं स्वकर्मणः ॥ ४०
 नानृतं तपिर्कीर्षामि कुद्धो युष्मान्पदभुवम् ।
 न प्रजास्यति चाप्येष मानुषेषु महामनाः ॥ ४१
 भविष्यति च धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदः ।
 पितुः प्रियहिते युक्तः स्त्रीभोगान्वर्जयिष्यति ॥ ४२

एवमुक्त्वा वसून्सर्वान्सजगाम महानृषिः ।
 ततो मातृपुत्रजम्बुस्ते समेता वसवस्तदा ॥ ४३
 अयाचन्त च मां राजन्वरं तच्च मया कृतम् ।
 जाताज्जातान्प्रक्षिपास्यान्स्वयं गङ्गे त्वमम्भसि ॥ ४४
 एवं तेषामहं सम्यक् शप्तानां राजसत्तम ।
 मोक्षार्थं मानुषाल्लोकाद्यथावत्कृतवत्यहम् ॥ ४५
 अयं शापाद्वेस्तस्य एक एव नृपोत्तम ।
 द्यौ राजन्मानुषे लोके चिरं वत्स्यति भारत ॥ ४६
 अयं कुमारः पुत्रस्ते विद्वद्भ्यः पुनरेष्यति ।
 अहं च ते भविष्यामि आह्वानोपगता नृप ॥ ४७
 वैशंपायन उवाच ।
 एतदाख्याय सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ।
 आदाय च कुमारं तं जगामाथ यथेप्सितम् ॥ ४८
 स तु देवव्रतो नाम गात्रेय इति चाभवत् ।
 युनामा शान्तनोः पुत्रः शान्तनोरधिको गुणैः ॥ ४९
 शान्तनुवापि शोकात्तो जगाम स्वपुरं ततः ।
 तस्याहं कीर्तयिष्यामि शान्तनोरधिकान्पुत्रान् ॥
 महामार्ग्यं च नृपतेर्भारतस्य महात्मनः ।
 यत्सेतिहासो घुतिमान्महाभारतमुच्यते ॥ ५१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

ससाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

शान्तनुमीप्सयोरुत्तरितम् ॥ १ ॥ शान्तनोः पुत्रगङ्गादत्तं सया सह संवाच ॥ २ ॥ गङ्गादत्तेन भीष्मेण सह शान्तनोः
 स्वपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥ भीष्मस्य यौवराज्येतिवेकः ॥ ४ ॥ शान्तनुर्भावं ग्राह्य द्वाकाशपातुसारेण प्रतिज्ञापूर्वकं भीष्मेण द्वाका-
 कन्यामयम् ॥ ५ ॥ गुह्येन शान्तनुनः भीष्माय स्वच्छन्दमरणवरदामम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स राजा शान्तनुर्धीमान्देवराजर्षिसत्कृतः ।
 धर्मात्मा सर्वलोकेषु सत्यवागिति विश्रुतः ॥ १
 शान्तनोः कीर्तयिष्यामि सर्वानेव गुणानहम् ।
 दमो दानं क्षमा बुद्धिर्हीर्षुतिस्तेज उत्तमम् ।
 नित्यान्यासन्महासत्त्वे शान्तनौ पुरुषर्षभे ॥ २
 एवं स गुणसंपन्नो धर्मार्थकुशलो नृपः ।
 आसीद्भरतवंशस्य गोप्ता सर्वजनस्य च ॥ ३

कम्बुग्रीवः पृथुव्यसो भक्तवारणविक्रमः ।
 अन्वितः परिपूर्णार्थैः सर्वैर्नृपतिलक्षणैः ॥ ४
 तस्य कीर्तिमतो वृत्तमवेक्ष्य सततं नराः ।
 धर्म एव परः कामादर्थोच्चेति व्यवस्थिताः ॥ ५
 एवमासीन्महासत्त्वः शान्तनुर्भरतर्षभ ।
 न चास्य सदृशः कश्चिद्धर्मतः पार्थिवोऽभवत् ॥ ६
 वर्तमानं हि धर्मेषु सर्वधर्मभृतां वरम् ।
 तं महीपा महीपालं राजराज्येऽभ्यवेचयन् ॥ ७

न प्रजासत्तात्मनः प्रजेच्छां न करिष्यति । कथ्यन्तोयम् ॥ ४१ ॥

षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

वीतशोकभयाबाधाः सुखस्वप्ननिबोधनाः ।
 पतिं भारतगोप्तारं समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ८
 तेन कीर्तिमता शिष्टाः शक्रप्रतिमतेजसा ।
 यज्ञदानक्रियाशीलाः समपद्यन्त भूमिपाः ॥ ९
 शान्तनुप्रमुखैर्गुप्ते लोके नृपतिभिस्तदा ।
 नियमात्सर्ववर्णानां धर्मोत्तरमवर्तत ॥ १०
 ब्रह्म पर्यचरत्क्षत्रं विशः क्षत्रमनुव्रताः ।
 ब्रह्मध्वत्रानुस्काश्च शूद्राः पर्यचरन्विशः ॥ ११
 स हास्तिनपुरे रम्ये कुरूणां पुटभेदेने ।
 वसन्तागरपर्यन्तामन्वशासदसुन्धराम् ॥ १२
 स देवराजसदृशो धर्मज्ञः सत्यवागृजुः ।
 दानधर्मतपोयोगाच्छ्रिया परमया युतः ॥ १३
 अरागद्वेषसंयुक्तः सोमवत्प्रियदर्शनः ॥
 तेजसा सूर्यकल्पोऽभूद्राघुवेगसमो जवे ।
 अन्तर्कप्रतिमः कोपे क्षमया पृथिवीसमः ॥ १४
 वधः पशुवराहाणां तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 शान्तनो पृथिवीपाले नावर्तत तथा नृप ॥ १५
 ब्रह्मधर्मोत्तरे राज्ये शान्तनुर्विनयात्मवान् ।
 समं शशास भूतानि कामरागविवर्जितः ॥ १६
 'चकोरनेत्रस्ताम्रास्त्रः सिंहर्षभगतिर्युवा ।
 गुणैरनुपमैर्युक्तः समस्तैराभिगामिकैः ।
 गम्भीरः सत्तसंपन्नः पूर्णचन्द्रनिभाननः ॥' १७
 देवर्षिपितृयज्ञार्थमारभ्यन्त तदा क्रियाः ।
 न चाधर्मेण केषांचित्प्राणिनामभवद्वधः ॥ १८
 असुखानामनाथानां तिर्यग्योनिषु वर्तताम् ।
 स एव राजा सर्वेषां भूतानामभवत्पिता ॥ १९
 तस्मिन्कुरूपतिश्रेष्ठे राजराजेश्वरे सति ।
 श्रिता वागभवत्सत्यं दानधर्माश्रितं मनः ॥ २०
 'यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः संतानार्थं च मैथुनम् ।
 स समाः षोडशाष्टौ च चतस्रोऽष्टौ तथाऽपराः ।
 रतिमग्रासुवन्स्त्रीषु बभूव वनगोचरः ॥ २१
 तथारूपस्तथाचारस्तथावृत्तस्तथाश्रुतः ।
 गात्रेयस्तस्य पुत्रोऽभूत्तस्मा देवव्रतो वसुः ॥ २२

सर्वास्त्रेषु स निष्णातः पार्थिवेष्बितरेषु च ।
 महाबलो महासत्त्वो महावीर्यो महारथः ॥ २३
 स कदाचिन्मृगं विद्ध्वा गङ्गामनुसरन्मदीम् ।
 भागीरथीमल्पजलां शान्तनुर्दृष्ट्वाभृपः ॥ २४
 तां दृष्ट्वा चिन्तयामास शान्तनुः पुरुषर्षभः ।
 सन्दते किं न्वियं नाद्य सरिच्छ्रेष्ठा यथा पुरा २५
 ततो निमित्तमन्विच्छन्ददर्शं स महामनाः ।
 कुमारं रूपसंपन्नं बृहन्तं चारुदर्शनम् ॥ २६
 दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं यथा देवं पुरन्दरम् ।
 कृत्वा गङ्गां समावृत्य शरैस्तीक्ष्णैरवस्थितम् ॥ २७
 तां शरैराचितां दृष्ट्वा नदीं गङ्गां तदन्तिके ।
 अभवद्विस्मितो राजा दृष्ट्वा कर्मातिमानुषम् ॥ २८
 जातमात्रं पुरा दृष्टं तं पुत्रं शान्तनुस्तदा ।
 नोपलेभे स्मृतिं धीमानभिज्ञातुं तमात्मजम् ॥ २९
 स तु तं पितरं दृष्ट्वा मोहयामास मायया ।
 संमोह्य तु ततः क्षिप्रं तत्रैवान्तरधीयत ॥ ३०
 तदद्भुतं ततो दृष्ट्वा तत्र राजा स शान्तनुः ।
 शङ्कमानः सुतं गङ्गामब्रवीद्दर्शयेति ह ॥ ३१
 दर्शयामास तं गङ्गा विभ्रती रूपमुत्तमम् ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ तं कुमारमलङ्कृतम् ॥ ३२
 अलङ्कृतामाभरणैर्विरजोम्बरधारिणीम् ।
 दृष्टपूर्वामपि स तां नाभ्यजानात्स शान्तनुः ३३
 गङ्गोवाच ।
 यं पुत्रमष्टमं राजस्त्वं पुरा मय्यविन्दथाः ।
 स चायं पुरुषव्याघ्र सर्वास्त्रविदनुत्तमः ॥ ३४
 गृहाणेमं महाराज मया संवर्धितं सुतम् ।
 आदाय पुरुषव्याघ्र नयस्वैनं गृहं विभो ॥ ३५
 वेदानधिजगे साङ्गान्वसिष्ठादेश वीर्यवान् ।
 कृतास्त्रः परमेष्वासो देवराजसमो युधि ॥ ३६
 सुराणां समतो नित्यमसुराणां च भारत ।
 उशना वेद यच्छास्त्रमयं तद्वेद सर्वशः ॥ ३७
 तथैवात्रिसः पुत्रः सुरासुरनमस्कृतः ।
 यद्वेद शस्त्रं तच्चापि कृत्स्नमस्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ ३८

तव पुत्रे महाबाहौ साङ्गोपाङ्गं महात्मनि ।
ऋषिः परैरनाष्टुषो जामदग्न्यः प्रतापवान् ॥ ३९
यदस्त्रं वेद रामश्च तदेतस्मिन्प्रतिष्ठितम् ।
महेष्वासमिमं राजन्राजधर्मार्थकोविदम् ॥ ४०
मया दत्तं निजं पुत्रं वीरं वीरं गृहं नय ।
वैशंपायन उवाच ।

‘इत्युक्त्वा सा महाभागा तत्रैवान्तरधीयत ।’
तथैवं समनुज्ञातः पुत्रमादाय शान्तनुः ॥ ४१
भ्राजमानं यथाऽदित्यमाययौ स्वपुरं प्रति ।
पौरवस्तु पुरीं गत्वा पुरन्दरपुरोपमाम् ॥ ४२
सर्वकामसमृद्धार्थं मेने सोत्मानमात्मना ।
पौरवेषु ततः पुत्रं राज्यार्थमभयप्रदम् ॥ ४३
गुणवन्तं महात्मानं यौवराज्येऽभ्यषेचयत् ।
पौरवाञ्छान्तनोः पुत्रः पितरं च महायज्ञाः ॥ ४४
राष्ट्रं च रक्षयामास वृत्तेन भरतर्षभ ।
स तथा सह पुत्रेण रममाणो महीपतिः ॥ ४५
वर्तयामास वर्षाणि चत्वार्यमितविक्रमः ।
स कदाचिद्भनं यातो यमुनामभितो नदीम् ॥ ४६
महीपतिरनिर्देश्यमाजिघ्रन्न्यमुत्तमम् ।
तस्य प्रभवमन्विच्छन्विचचार समन्ततः ॥ ४७
स ददर्श तदा कन्यां दाशानां देवरूपिणीम् ।
तामपृच्छत्स हृष्टैव कन्यामसितलोचनाम् ॥ ४८
कस्य त्वमसि का चासि किं च भीरुचिकीर्षसि ।
साऽब्रवीदाशकन्याऽसि धर्मार्थवाहये तरिम् ॥ ४९
पितुर्नियोगाद्भद्रं ते दाशराज्ञो महात्मनः ।
रूपमाधुर्यगन्धैस्तां संयुक्तां देवरूपिणीम् ॥ ५०
समीक्ष्य राजा दाशेयीं कामयामास शान्तनुः ।
स गत्वा पितरं तस्या वरयामास तां तदा ॥ ५१
पर्यपृच्छत्ततस्तस्याः पितरं सोत्तुमकारणात् ।
स च तं प्रत्युवाचेदं दाशराजो महीपतिम् ॥ ५२
जातमात्रैव मे देया वराय वरवर्णिनी ।
हृदि कामस्तु मे कश्चित् निबोध जनेश्वर ॥ ५३
यदीमां धर्मपत्नीं त्वं गच्छः प्रार्थयसेऽनघ ।

सत्यवागसि सत्येन समयं कुरु मे ततः ॥ ५४
समयेन प्रदद्यां ते कन्यामहमिमां नृप ।
न हि मे त्वत्समः कश्चिद्गो जातु भविष्यति ॥ ५५
शान्तनुरुवाच ।
श्रुत्वा तव वरं दाश व्यवसेयमहं तव ।
दातव्यं चेत्प्रदास्यामि न त्वदेयं कथंचन ॥ ५६
दाश उवाच ।
अस्यां जायेत यः पुत्रः स राजा पृथिवीपते ।
त्वदूर्ध्वमभिषेक्तव्यो नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ५७
वैशंपायन उवाच ।
नाकामयत तं दातुं वरं दाशाय शान्तनुः ।
शरीरजेन तीव्रेण दक्षमानोऽपि भारत ॥ ५८
स चिन्तयन्नेव तदा दाशकन्यां महीपतिः ।
प्रत्ययाद्वास्तिनपुरं कामोपहतचेतनः ॥ ५९
ततः कदाचिच्छोचन्तं शान्तनुं ध्यानमासितम् ।
पुत्रो देवव्रतोऽभ्येत्य पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६०
सर्वतो भवतः क्षेमं विधेयाः सर्वपार्थिवाः ।
तत्किमर्थमिहाभीक्ष्णं परिशोचसि दुःखितः ॥ ६१
ध्यायन्निव च मां राजन्नाभिभाषसि किंचन ।
न चाक्षेन विनिर्यासि विवर्णो हरिणः कृशः ॥ ६२
व्याधिमिच्छामि ते ज्ञातुं प्रतिकुर्यां हि तत्र वै ।
वैशंपायन उवाच ।
स तं काममवाच्यं वै दाशकन्यां प्रतीदृशम् ॥ ६३
विवर्तुं नाशकतस्मै पिता पुत्रस्य शान्तनुः ।
एवमुक्तः स पुत्रेण शान्तनुः प्रत्यभाषत ॥ ६४
असंशयं ध्यानपरो यथा वत्स तथा शृणु ।
अपत्यं नस्त्वमेवैकः कुले महति भारत ॥ ६५
शस्त्रनित्यश्च सततं पौरुषे पर्यवस्थितः
अनित्यतां च लोकानामनुशोचामि पुत्रक ॥ ६६
कथंचित्तव गात्रेय विपत्तौ नास्ति नः कुलम् ।
असंशयं त्वमेवैकः शतादपि वरः सुतः ॥ ६७
न चाप्यहं वृथा भूयो दारान्कर्तुमिहोत्सहे ।
संतानस्याविनाशाय कामये भद्रमस्तु ते ॥ ६८

अनपत्यैकपुत्रत्वमित्याहुर्धर्मवादिनः ।

‘चक्षुरेकं च पुत्रश्च अस्ति नास्ति च भारत ।

चक्षुर्नाशे तनोर्नाशः पुत्रनाशे कुलक्षयः ॥’ ६९

अभिहोत्रं त्रयी विद्या यज्ञश्च सहदक्षिणाः ।

सर्वाण्येतान्यपत्यस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ७०

एवमेतन्मनुष्येषु तच्च सर्वं प्रजास्विति ।

यदपत्यं महाप्राज्ञ तत्र मे नास्ति संशयः ॥ ७१

‘अपत्येनानृणो लोके पितॄणां नास्ति संशयः ।’

एषा त्रयी पुराणानां देवतानां च शाश्वती ॥ ७२

‘अपत्यं कर्म विद्या च त्रीणि ज्योतींषि भारत’ ७३

त्वं च शूरः सदाऽमर्षी शस्त्रनित्यश्च भारत ।

नान्यत्र युद्धात्तस्मात्ते निधनं विद्यते क्वचित् ॥ ७४

सोऽसि संशयमापन्नस्त्वयि शान्ते कथं भवेत् ।

इति ते कारणं तात दुःखस्योक्तमशेषतः ॥ ७५

वैशंपायन उवाच ।

तत्तत्प्रकारणं राज्ञो ज्ञात्वा सर्वमशेषतः ।

देवव्रतो महाबुद्धिः प्रज्ञया चान्वचिन्तयत् ॥ ७६

अपत्यफलसंयुक्तमेतच्छ्रुत्वा पितुर्वचः ।

सूतं भूयोऽपि संतप्त आह्वयामास वै पितुः ॥ ७७

सूतस्तु कुरुमुख्यस्य उपयातस्तदाज्ञया ।

तमुवाच महाप्राज्ञो भीष्मो वै सारथिं पितुः ॥ ७८

त्वं सारथे पितुर्मह्यं सखासि रथधूर्गतः ।

अपि जानासि यदि वै कस्यां भावो नृपस्य तु ७९

तदाचक्ष्व भवान्पृष्टुः करिष्ये न तदन्यथा ।

सूत उवाच ।

दाशकन्या कुरुश्रेष्ठ तत्र भावः पितुर्गतः ॥ ८०

पूतः स नरदेवेन तदा वचनमब्रवीत् ।

योऽस्यां पुमान्भवेजातः स राजा त्वदनन्तरम् ८१

नाकामयत तं दातुं पिता तव वरं तदा ।

स चापि निश्चयस्तस्य न च दद्यां तसोऽन्यथा ८२

एतस्मै कथितं वीर कुरुष्व यदनन्तरम् ।

वैशंपायन उवाच ।

ततः स पितुराज्ञाय मृतं सम्यगवेक्ष्य च ।

ज्ञात्वा च मानसं पुत्रः प्रययौ यमुनां प्रति ॥ ८३

क्षत्रियैः सह धर्मात्मा पुराणैर्धर्मचारिभिः ।

उच्चैश्श्रवसमागम्य कन्यां वव्रे पितुः स्वयम् ॥ ८४

तं दाशः प्रतिजग्राह विधिवत्प्रतिपूज्य च ।

अब्रवीच्चैनमासीनं राजसंसदि भारत ॥ ८५

‘राज्यशुल्का प्रदातव्या कन्येयं याचतां वर ।

अपत्यं यद्भवेदस्याः स राजाऽस्तु पितुः परम्’ ८६

त्वमेवात्र महाबाहो शान्तनोर्विश्ववर्धनः ।

पुत्रः शस्त्रभृतां श्रेष्ठः किं नु वक्ष्यामि ते वचः ॥

‘कुमारिकायाः शुल्कार्थं किञ्चिद्वक्ष्यामि भारत ।’

कोहि संबन्धकं श्लाघ्यमीप्सितं यौनमीदृशम् ।

अतिक्रामश्च तप्येत साश्वादिपि शतक्रतुः ॥ ८८

अपत्यं चैतदार्थस्य यो युष्माकं समो गुणैः ।

यस्य शुक्रात्सत्यवती संभूता वरवर्णिनी ॥ ८९

तेन मे बहुशस्तात पिता ते परिकीर्तितः ।

अहं सत्यवतीं वोढुं धर्मज्ञः स नराधिपः ॥ ९०

‘इयं सत्यवती देवी पितरं तेऽब्रवीत्तथा ।

अर्थितश्चापि राजर्षिः प्रत्याख्यातः पुरा मया’ ९१

कन्यापितृत्वार्थं किञ्चित् वक्ष्यामि त्वां नराधिप ।

बलवत्सपत्नतामत्र दोषं पश्यामि केवलम् ॥ ९२

‘भूयांसं त्वयि पश्यामि तदोषमपराजित ।’

यस्य हि त्वं सपत्नः स्या गन्धर्वस्यासुरस्य वा ॥ ९३

न स जातु चिरं जीवेत्त्वयि क्रुद्धे परन्तप ।

एतावानत्र दोषो हि नान्यः कश्चन पार्थिव ॥ ९४

एतज्जानीहि भद्रं ते दानादाने परन्तप ॥ ९५

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तु गात्रेयस्तद्युक्तं प्रत्यभाषत ।

भृश्वतां भूमिपालानां पितुरर्थाय भारत ॥ ९६

‘इदं वचनमाद्यत्स्व नास्ति वक्तास्य मत्समः ।

अन्यो जातो न जनिता न च कश्चन संप्रति’ ९७

एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वमनुभाषसे ।

योऽस्यां जनिष्यते पुत्रः स नो राजा भविष्यति ९८

इत्युक्तः पुनरेव सा तं दाशः प्रत्यभाषत ।

पुराणानां पुरातनानाम् ॥ ७२ ॥ दाने वसुवर्जनं अदाने
बलवत्सपत्नता अत्र कारणमिति शेषः ॥ ९५ ॥

सप्तोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म राज्यार्थे भरतर्षभ ॥ ९९
 त्वमेव नाथः संप्राप्तः शान्तनोरमितद्युते ।
 कन्यायाश्चैव धर्मात्मन्प्रभुर्दानाय चेश्वरः ॥१००
 इदं तु वचनं सौम्य कार्यं चैव निबोध मे ।
 क्रौमारिकाणां शीलेन वक्ष्याम्यहमरिन्दम ॥१०१
 यत्त्वया सत्यवत्यर्थे सत्यधर्मपरायण ।
 राजमध्ये प्रतिज्ञातमनुरूपं तवैव तत् ॥ १०२
 नान्यथा तन्महाबाहो संशयोऽग्र न कश्चन ।
 तवापत्यं भवेद्यसु तत्र नः संशयो महान् ॥१०३
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्यैतन्मतमाज्ञाय सत्यधर्मपरायणः ।
 प्रत्यज्ञानाचदा राजन्पितुः प्रियचिकीर्षया ॥१०४
 गात्रेय उवाच ।
 'उच्चैः श्रवः समाधत्स्व प्रतिज्ञां जनसंसदि ।
 श्रपयो वाथ वा देवा भूतान्यन्तर्हितानि च ॥१०५
 यानि यानीह शृण्वन्तु नास्ति वक्तास्य भत्समः ।
 दाशराज निबोधेदं वचनं मे नृपोत्तम ॥ १०६
 शृण्वतां भूमिपालानां यद्वीभिः पितुः कृते ।
 राज्यं तावत्पूर्वमेव मया त्यक्तं नराधिपाः ॥१०७
 अपत्यहेतोरपि च करिष्येऽद्य विनिश्चयम् ।
 अद्यप्रभृति मे दाश ब्रह्मचर्यं भविष्यति ॥१०८
 अपुत्रस्यापि मे लोका भविष्यन्त्यक्षया दिवि ।
 'न हि जन्मप्रभृत्युक्तं मया किञ्चिदिहानृतम् ॥१०९

यावत्प्राणा धियन्ते वै मम देहं समाश्रिताः ।
 तावन्न जनयिष्यामि पित्रे कन्यां प्रयच्छ मे ॥११०
 परित्यजाम्यहं राज्यं मैथुनं चापि सर्वशः ।
 ऊर्ध्वरेता भविष्यामि दाश सत्यं ब्रवीमि ते ॥१११
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा संप्रहृष्टतनूरुहः ।
 ददानीत्येव तं दाशो धर्मात्मा प्रत्यभाषत ॥११२
 ततोन्तरिक्षेऽप्सरसो देवाः सर्पिणणास्तदा ।
 'तद्वृद्धा दुष्करं कर्म प्रशशंसुश्च पार्थिवाः' ॥११३
 अभ्यवर्षन्त कुसुमैर्भीष्मोऽयमिति चाब्रुवन् ।
 ततः स पितुरर्थाय ताम्बुवाच यशस्विनीम् ॥११४
 अधिरोह रथं मातर्गच्छावः स्वगृहानिति ।
 एवमुक्त्वा तु भीष्मस्तां रथमारोप्य भामिनीं ॥११५
 आगम्य हास्तिनपुरं शान्तनोः संन्यवेदयत् ।
 तस्य तदुष्करं कर्म प्रशशंसुर्नराधिपाः ॥ ११६
 समेताश्च पृथक्चैव भीष्मोयमिति चाब्रुवन् ।
 तच्छ्रुत्वा दुष्करं कर्म कृतं भीष्मेण शान्तनुः ॥११७
 बभूव दुःखितो राजा चिररात्राय भारत ।
 स तेन कर्मणा सूनोः प्रीतस्तस्मै वरं ददौ ॥११८
 स्वच्छन्दमरणं तुष्टो ददौ तस्मै महात्मने ।
 न ते मृत्युः प्रभविता यावज्जीवितुमिच्छसि ॥११९
 त्वसौ ह्यनुज्ञां संप्राप्य मृत्युः प्रभविताऽनघ ॥१२०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

शान्तनुसत्यवतीविवाहः ॥ १ ॥ चित्राङ्गदक्षिणव्रीह्ययोरुत्पत्तिः ॥ २ ॥ शान्तनुमरणम् ॥ ३ ॥ चित्राङ्गदमरणम् ॥ ४ ॥ विचित्रवीर्यस्य राज्येऽभिषेकः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'चेदिराजसुतां ज्ञात्वा दाशराज्येन धर्षिताम् ।
 विवाहं कारयामास शाल्वदृष्टेन कर्मणा ॥' १
 ततो विवाहे निवृत्ते स राजा शान्तनुर्युषः ।
 तां कन्यां रूपसंपन्नां स्वगृहे संन्यवेदयत् ॥ २
 ततः शान्तनवो धीमान्सत्यवत्यामजायत ।

धीरश्चित्राङ्गदो नाम वीर्यवान्पुरुषेश्वरः ॥ ३
 अथापरं महेष्वासं सत्यवत्यां सुतं प्रभुः ।
 विचित्रवीर्यं राजानं जनयामास वीर्यवान् ॥ ४
 अप्राप्तवति तस्मिन्स्तु यौवनं पुरुषर्षभे ।
 स राजा शान्तनुर्धौमान्कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ५
 स्वर्गते शान्तनौ भीष्मश्चित्राङ्गदमरिन्दमम् ।

स्थापयामास वै राज्ये सत्यवत्या मते स्थितः॥६
स तु चित्राङ्गदः शौर्यात्सर्वाशिक्षेय पार्थिवान् ।
मनुष्यं न हि मेने स कंचित्सदृशमात्मनः ॥ ७
तं क्षिपन्तं सुरांश्चैव मनुष्यान्सुरांस्तथा ।
गन्धर्वराजो बलवांस्तुल्यनामाऽभ्ययात्तदा ॥ ८
गन्धर्व उवाच ।
'त्वं वै सदृशनामासि युद्धं देहि नृपात्मज ।
नाम वाऽन्यत्रगृहीष्व यदि युद्धं न दास्यसि॥९
त्वयाहं युद्धमिच्छामि त्वत्सकाशं तु नामतः ।
आगतोसि वृथाऽऽभाष्य न गच्छेन्नाम ते मम॥
इत्युक्त्वा गर्जमानौ तौ हिरण्यवत्यास्तटं गतौ ।
तेनास्य सुमहद्युद्धं कुरुक्षेत्रे बभूव ह ॥ ११
तयोर्बलवतोस्तत्र गन्धर्वकुरुमुखयोः ।

नद्यास्तीरे हिरण्यवत्याः समास्तिप्तोऽभवद्रणः॥१२
तस्मिन्विमर्दे तुमुले शस्त्रवर्षसमाकुले ।
मायाधिकोऽवधीदीरं गन्धर्वः कुरुसत्तमम् ॥१३
स हत्वा तु नरश्रेष्ठं चित्राङ्गदमरिन्दमम् ।
अन्ताय कृत्वा गन्धर्वो दिवमाचक्रमे ततः॥१४
तस्मिन्पुरुषशार्दूले निहते भूरितेजसि ।
भीष्मः शान्तनवो राजा प्रेतकार्याण्यकारयत् १५
विचित्रवीर्यं च तदा बालमप्राप्तयौवनम् ।
कुरुराज्ये महाबाहुरभ्यविश्रदनन्तरम् ॥ १६
विचित्रवीर्यः स तदा भीष्मस्य वचने स्थितः ।
अन्वशासन्महाराज पितृपैतामहं पदम् ॥ १७
स धर्मशास्त्रकुशलं भीष्मं शान्तनवं नृपः ।
पूजयामास धर्मेण स चैनं प्रत्यपालयत् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

भीष्मस्य काशियतिकन्याहरणार्थं वाराणसीगमनम् ॥ १ ॥ कन्यां हृतवत्ता भीष्मेण युद्धे राज्ञां पराजयः ॥ २ ॥ म-
ध्येमार्गे साल्वपराजयः ॥ ३ ॥ विचित्रवीर्यविवाहोपक्रमे तमनिच्छन्त्या उपेक्षाया अम्बायाः साल्वं प्रति गमनम् ॥ ४ ॥
तेन प्रत्याख्यातायाः पुनर्भीष्मं प्राप्ताया अम्बायाः भीष्मेण विराकरणम् ॥ ५ ॥ भीष्मजिवांसया सपत्न्यया अम्बायाः अस्-
त्वाकुमारान्मांलाप्राप्तिः ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।
हते चित्राङ्गदे भीष्मो बाले आतरि कौरव ।
पालयामास तद्राज्यं सत्यवत्या मते स्थितः ॥१
'तथा विचित्रवीर्यं तु वर्तमानं सुखेऽस्तुले ।'
संप्राप्तयौवनं दृष्ट्वा आतरं धीमतां वरः ।
भीष्मो विचित्रवीर्यस्य विवाहायाकरोन्मतिम् ॥२
अथ काशियतेभीष्मः कन्यास्तिप्तोऽप्सरोपमाः ।
शुभ्राव सहिता राजन्वृषाना वै स्वयंवरम् ॥ ३
ततः स रथिनां श्रेष्ठो रथेनैकेन शशुजित् ।
जगामानुमते मातुः पुरीं वाराणसीं प्रभुः ॥ ४
तत्र राज्ञः समुदितान्सर्वतः समुपागतान् ।
ददर्श कन्यास्तांश्चैव भीष्मः शान्तनुनन्दनः ॥ ५
'तासां कामेन संमत्ताः सहिताः काशिकोसलाः ।
वक्त्राः पुण्ड्राः कलिङ्गाश्च ते जग्मुस्तां पुरीं प्रति'६

कीर्त्यमानेषु राज्ञां तु तदा नामसु सर्वशः ।
एकाकिनं तदा भीष्मं वृद्धं शान्तनुनन्दनम् ॥७
सोद्वेगा इव तं दृष्ट्वा कन्याः परमशोभनाः ।
अपाक्रामन्त ताः सर्वा वृद्ध इत्येव चिन्तया ॥८
वृद्धः परमधर्मात्मा बलीपलितधारणः ।
किंकारणमिहायातो निर्लेजो भरतर्षभः ॥ ९
मिथ्याप्रतिज्ञो लोकेषु किं वदिष्यति भारत ।
ब्रह्मचारीति भीष्मो हि वृथैव प्रथितो भुवि ॥१०
इत्येवं प्रभुवन्तस्ते हसन्ति सा नृपाधमाः ।
वैशंपायन उवाच ।
क्षत्रियाणां वचः शुक्ला भीष्मक्षुक्रोध भारत ॥११
भीष्मस्तदा स्वयं कन्या वरयामास ताः प्रभुः ।
उवाच च महीपालान्राजजलदनिःस्वनः ॥ १२
रथमारोप्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ।

आहूय दानं कन्यानां गुणवद्भ्यः स्मृतं बुधैः ॥ १३
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति प्रदाय च धनान्यपि ।
 अग्रच्छन्त्यपरे कन्यां मिथुनेन गवामपि ॥ १४
 वित्तेन कथितेनान्ये बलेनान्येऽनुमान्य च ।
 अग्रचापुपयन्त्यन्ये स्वयमन्ये च विन्दते ॥ १५
 आर्षं विधिं पुरस्कृत्य दारान्विन्दन्ति चापरे ।
 अष्टमं तमथो विच विवाहं कविभिर्वृतम् ॥ १६
 स्वयंवरं तु राजन्याः अश्रंसन्त्युपयान्ति च ।
 अग्रमध्यं तु हतामाहुर्ज्यायसीं धर्मवादिनः ॥ १७
 ता इमाः पृथिवीपाला जिहीर्षामि बलादितः ।
 ते यतर्ध्वं परं शक्त्या विजयायेतराय वा ॥ १८
 स्थितोऽहं पृथिवीपाला युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा महीपालान्काशिराजं च वीर्यवान् ॥ १९
 सर्वाः कन्याः स कौरव्यो रथमारोप्य च स्वकम् ।
 आभूष्य च स तान्प्रायाच्छीघ्रं कन्याः प्रगृह्य ताः ॥
 ततस्ते पार्थिवाः सर्वे समुत्पेतुरमर्षिताः ।
 संसृश्रन्तः स्वकान्बाहून्दशन्तो दशनच्छदान् ॥ २१
 तेषामाभरणान्याशु तरितानां विमुञ्चताम् ।
 आमुञ्चतां च वर्माणि संभ्रमः सुमहानभूत् ॥ २२
 ताराणामिव संपातो बभूव जनमेजय ।
 भूषणानां च सर्वेषां कवचानां च सर्वशः ॥ २३
 सवर्मभिर्भूषणैश्च प्रकीर्यद्भिरितस्ततः ।
 सुक्रोधामर्षजिह्वभूकपायीकृतलोचनाः ॥ २४
 सूतोपहृष्टान् रुचिरान्सदृशैरुपकल्पितान् ।
 रथानास्थाय ते वीराः सर्वप्रहरणान्विताः ॥ २५
 प्रयान्तमथ कौरव्यमनुसन्तुरुदायुधाः ।
 ततः समभवद्युद्धं तेषां तस्य च भारत ।
 एकस्य च बहूनां च तृमुलं रोमहर्षणम् ॥ २६
 ते क्षिपून्दशसाहस्रास्तस्मिन्पुगपदाक्षिपन् ।
 अप्राप्ताश्चैव तानाशु भीष्मः सर्वास्तथाऽन्तरा ॥ २७
 अञ्चिनच्छरवर्षेण महता लोमवाहिना ।

ततस्ते पार्थिवाः सर्वे सर्वतः परिवार्य तम् ॥ २८
 वृषुः शरवर्षेण वर्षेणैवाद्रिमम्बुदाः ।
 स तं बाणमयं वर्षं शरैरावार्य सर्वतः ॥ २९
 ततः सर्वान्महीपालान्पर्यविध्यग्निभिस्त्रिभिः ।
 एकैकस्तु ततो भीष्मं राजन्विज्याध पञ्चभिः ॥ ३०
 स च तान्प्रतिविज्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमन् ।
 तद्युद्धमासीत्तुमुलं धोरं देवासुरोपमम् ॥ ३१
 पश्यतां लोकवीराणां शरशक्तिसमाकुलम् ।
 स धनूषि ध्वजाग्राणि वर्माणि च शिरांसि च ॥ ३२
 चिच्छेद समरे भीष्मः शतशोथ सहस्रशः ।
 तस्यातिपुरुषं कर्म लाघवं रथचारिणः ॥ ३३
 रथं चात्मनः संख्ये शत्रवोऽप्यभ्यपूजयन् ।
 'अक्षतः क्षुपयित्वा न्यानसङ्ख्येयपराक्रमः ॥ ३४
 आनिनाय स काश्यप्य मुताः सागरमासुतः ।'
 तान्विनिर्जित्य तु रणे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ३५
 कन्याभिः सहितः प्रायाद्भारतो भारतान्प्रति ।
 ततस्तं पृष्ठतो राजञ्जाल्वराजो महारथः ॥ ३६
 अभ्यगच्छदमेयात्मा भीष्मं शान्तनवं रणे ।
 वारणं जघने भिन्दन्दन्ताभ्यामपरो यथा ॥ ३७
 वासितामनुसंप्राप्तो यूथपो बलिनां वरः ।
 स्त्रीकामस्तिष्ठतिष्ठेति भीष्ममाह स पार्थिवः ॥ ३८
 साल्वराजो महाबाहुरमर्षेण प्रचोदितः ।
 ततः स पुरुषव्याघ्रो भीष्मः परबलार्दनः ॥ ३९
 तद्वाक्याकुलितः क्रोधाद्विधूमोभिरिव ज्वलन् ।
 विततेषुधनुष्पाणिर्विकुञ्चितललाटभृत् ॥ ४०
 शत्रुधर्मं समास्थाय व्यपेतभयसंभ्रमः ।
 निवर्तयामास रथं साल्वं प्रति महारथः ॥ ४१
 निवर्तमानं तं दृष्ट्वा राजानः सर्व एव ते ।
 प्रेक्षकाः समपद्यन्त भीष्मसाल्वसमागमे ॥ ४२
 तौ वृषाविव नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे ।
 अन्योन्यमभिवर्तेतां बलविक्रमशालिनौ ॥ ४३
 ततो भीष्मं शान्तनवं शरैः शतसहस्रशः ।

आहूयेति आहूयः ॥ १३ ॥ मिथुनेन एहीतेनेत्यर्थः ॥ १४ ॥
 वित्तेनेत्यामुतः । बलेनेति राक्षसः । अनुमानेति गान्धर्वः । प्रमत्ता-
 मिति देशाचः । स्वयमन्ये इति प्राजापत्यः ॥ १५ ॥ आर्षं

विधिं यज्ञम् । तेन देव उक्तः । अष्टमं राक्षसं विवाहम् ॥ १६ ॥
 अशंसति । स्वयंवरमिति ॥ १७ ॥ प्रकीर्यद्भिर्भूषणैरुपकल्पिता
 अनुसन्तुरिति तृतीयेनान्वयः ॥ २४ ॥ वृषौ रेतःसेककामौ

साल्वराजो नरश्रेष्ठः समवाकिरदाशुगैः ॥ ४४
 पूर्वमभ्यर्दितं दृष्ट्वा भीष्मं साल्वेन ते नृपाः ।
 विसिताः समपद्यन्त साधुसाध्विति चाधुवन् ॥ ४५
 लाघवं तस्य ते दृष्ट्वा समरे सर्वपार्थिवाः ।
 अपूजयन्त संहृष्टा चाग्निः साल्वं नराधिपम् ॥ ४६
 क्षत्रियाणां ततो वाचः श्रुत्वा परपुरञ्जयः ।
 कुद्धः शान्तनवो भीष्मस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत ॥ ४७
 सारथिं चाब्रवीत्कुद्धो याहि यत्रैष पार्थिवः ।
 यावदेनं निहन्म्यद्य शुजङ्गमिव पक्षिराट् ॥ ४८
 ततोऽर्चं वारुणं सम्यग्योजयामास कौरवः ।
 तेनाश्वान्शत्रुरोऽमृतात्साल्वराजस्य भूपते ॥ ४९
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य साल्वराजस्य कौरवः ।
 भीष्मो नृपतिशार्दूल न्यवधीत्तस्य सारथिम् ॥ ५०
 अस्त्रेण चास्याथैन्द्रेण न्यवधीत्तुरगोत्तमान् ।
 कन्याहेतोर्नरश्रेष्ठ भीष्मः शान्तनवस्तदा ॥ ५१
 जित्वा विसर्जयामास जीवन्तं नृपसत्तमम् ।
 ततः साल्वः स्वनगरं प्रययौ भरतर्षभ ॥ ५२
 स्वराज्यमन्वशाच्चैव धर्मेण नृपतिस्तदा ।
 राजानो ये च तत्रासन्स्वयंवरदिदृश्ववः ॥ ५३
 स्वान्येव तेऽपि राष्ट्राणि जग्मुः परपुरञ्जयाः ।
 एवं विजित्य ताः कन्या भीष्मः प्रहरतां वरः ॥ ५४
 प्रययौ हास्तिनपुरं यत्र राजा स कौरवः ।
 विचित्रवीर्यो धर्मात्मा प्रशस्ति वसुधामिमाम् ॥ ५५
 यथा पितास्य कौरव्यः शान्तनुर्नृपसत्तमः ।
 सोऽचिरेणैव कालेन अत्यकाममभिराधिप ॥ ५६
 वनानि सरितश्चैव शैलांश्च विविधान्दुमान् ।
 अक्षतः क्षपयित्वाऽग्निं सङ्क्षोऽसङ्क्षोऽयविक्रमः ॥ ५७
 आनयामास काश्यस्य सुताः सागरगासुतः ।
 क्षुषा इव स धर्मात्मा भगिनीरिव चानुजाः ॥ ५८
 यथा दुहितरश्चैव परिगृह्य ययौ कुरुन् ।
 आनित्ये स महाबाहुर्भ्रातुः प्रियचिकीर्षया ॥ ५९
 ताः सर्वगुणसंपन्ना भ्राता भ्रात्रे यवीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय प्रददौ विक्रमाहताः ॥ ६०

एवं धर्मेण धर्मज्ञः कृत्वा कर्मातिमानुषम् ।
 भ्रातुर्विचित्रवीर्यस्य विवाहायोपचक्रमे ॥ ६१
 सत्यवत्या सह मिथः कृत्वा निश्चयमात्मवान् ।
 विवाहं कारयिष्यन्तं भीष्मं काशिपतेः सुता ।
 ज्येष्ठा तासामिदं वाक्यमब्रवीद्भ्रसती तदा ॥ ६२
 मया सौभपतिः पूर्वं मनसा हि वृतः पतिः ।
 तेन चास्मि वृता पूर्वमेव कामश्च मे पितुः ॥ ६३
 मया वरयितव्योऽभूत्साल्वस्तस्मिन्स्वयंवरे ।
 एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ धर्मतत्त्वं समाचर ॥ ६४
 एवमुक्तस्तथा भीष्मः कन्यया विप्रसंसदि ।
 चिन्तामभ्यगमद्भीरो युक्तां तस्यैव कर्मणः ॥ ६५
 'अन्यसक्ता त्विर्यं कन्या ज्येष्ठा त्वम्भा मया जिता
 वाचा दत्ता मनोदत्ता कृतमङ्गलवाचना ॥ ६६
 निर्दिष्टा तु परस्यैव सा त्याज्या परचिन्तिनी ।
 इत्युक्त्वा चानुमान्यैव भ्रातरं स्वशानुगम् ॥ ६७
 विनिश्चित्य स धर्मज्ञो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 अनुजज्ञे तदा ज्येष्ठामम्बां काशिपतेः सुताम् ॥ ६८
 अम्बिकाम्बालिके भार्ये प्रादाद्भ्रात्रे यवीयसे ।
 भीष्मो विचित्रवीर्याय विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ६९
 तयोः पाणी गृहीत्वा तु रूपयौवनदर्पितः ।
 विचित्रवीर्यो धर्मात्मा नाम्बामैच्छत्कथंचन ॥ ७०
 'अम्बामन्यस्य कीर्त्यन्तीमब्रवीच्चारुदर्शनाम् ।
 विचित्रवीर्य उवाच ।
 पापस्य फलमेवैष कामोऽसाधुनिर्दयः ।
 परतन्मोपभोगे मामार्य नाऽऽयोकुर्महसि ॥ ७१
 भीष्म उवाच ।
 प्रातिष्ठच्छान्तनोर्विशस्तात यस्य त्वमन्वयः ।
 अकामवृत्तो धर्मात्मन्साधु मन्ये मत्तं तव ॥ ७२
 इत्युक्त्वाम्बां समालोक्य विधिवद्वाक्यमब्रवीत् ।
 विसृष्टा ह्यसि गच्छ त्वं यथाकाममनिन्दिते ॥ ७३
 नानियोज्ये समर्थोऽहं नियोजुं भ्रातरं प्रियम् ।
 अन्यभावगतां चापि को नारीं वासयेद्गृहे ॥ ७४
 अतस्त्वां न नियोक्ष्यामि अन्यकामासि गम्यताम्

मजौ गोवृषावेव वा तत्साहचर्योद्भासिता पुष्पिणी गौस्तदन्तरे
 तमिस्रितम् ॥ ४३ ॥ जीवन्तं प्राणमात्रावशेषितम् ॥ ५२ ॥ काश्यस्य

काशिराजस्य । अनुजाः कनिष्ठाः ॥ ५८ ॥ अम्बां दृष्ट्वेति शेषः ।
 अब्रवीत् भीष्ममिति शेषः ॥ ७१ ॥ नवाधिकशततमः ॥ १०९

अहमप्यूर्ध्वरेता वै निवृत्तो दारकर्मणि ॥ ७५
न संबन्धस्तदावाभ्यां भविता वै कथंचन ।
वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्ता सा गता तत्र सखीभिः परिवारिता ७६
निर्दिष्टा हि शनै राजन्साल्वराजपुरं प्रति ।
अथाम्बा साल्वमागम्य साऽब्रवीत्प्रतिपूज्य तं ७७
पुरा निर्दिष्टभावा त्वामागतास्मि वरानन ।
देवव्रतं समुत्सृज्य सानुजं भरतर्षभम् ॥ ७८
प्रतिगृहीष्व भद्रं ते त्रिविवन्मां समुद्यताम् ॥ ७९
वैशंपायन उवाच ।

तवैवमुक्तः साल्वोपि ग्रहसन्निदमब्रवीत् ।
निर्जिताऽसीह भीष्मेण मां विनिर्जित्य राजसु ॥
अन्येन निर्जितां भद्रे विसृष्टां तेन चालयात् ।
न गृह्णामि वरारोहे तत्र चैव तु गम्यताम् ॥ ८१
वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्ता सा समागम्य कुरुराज्यमनुत्तमम् ।
अम्बाब्रवीत्ततो भीष्मं त्वयाऽहं सहसा हृता ॥ ८२
ध्वजधर्ममवेक्षस्व त्वं भर्ता मम धर्मतः ।
यां यः स्वयंवरे कन्यां निर्जयेच्छौर्यसंपदा ॥ ८३
राज्ञः सर्वान्विनिर्जित्य स तामुद्राहयेद्भुवम् ।
अतस्त्वमेव भर्ता मे त्वयाऽहं निर्जिता यतः ८४
तस्माद्ब्रह्म मां भीष्म निर्जितां संसदि त्वया ।
ऊर्ध्वरेता ब्रह्ममिति प्रत्युवाच पुनःपुनः ॥ ८५
भीष्मं सा चाब्रवीदम्बा यथाजैषीस्तथा कुरु ।
एवमन्वगमद्भीष्मं पदसमाः पुष्करेक्षणा ॥ ८६
ऊर्ध्वरेतास्त्वहं भद्रे विवाहविमुखोऽभवम् ।

तमेव साल्वं गच्छ त्वं यः पुरा मनसा हृतः ८७
अन्यसक्तं किमर्थं त्वमात्मानमवदः पुरा ।
अन्यसक्तां वधूं कन्यां वासयेत्सगृहे न हि ॥ ८८
नाहमुद्राहयिष्ये त्वां मम आत्रे यवीयसे ।
विचित्रवीर्याय शुभे यथेष्टं गम्यतामिति ॥ ८९
भूयः साल्वं समभ्येत्य राजन्गृहीष्व मामिति ।
नाहं गृह्णाम्यन्यजितामिति साल्वनिराकृता ९०
ऊर्ध्वरेतास्त्वहमिति भीष्मेण च निराकृता ।
अम्बा भीष्मं पुनः साल्वं भीष्मं साल्वं पुनःपुनः ॥
गमनागमनेनैवमनैषीत्वद् समा नृप ।
अश्रुभिर्भूमिमुक्षन्ती शोचन्ती सा मनस्विनी ९२
पीनोन्नतकुचद्वन्द्वा विशालजघनेक्षणा ।
श्रोणीभरालसगमा राकाचन्द्रनिमानना ॥ ९३
वर्षत्कादम्बिनीमूर्ध्नि स्फुरन्ती चञ्चलेव सा ।
सा ततो द्वादश समा बाहुदामभितो नदीम् ।
पार्श्वे हिमवतो रम्ये तपो घोरं समाददे ॥ ९४
संक्षिप्तकरणा तत्र तप आस्थाय सुव्रता ।
पादाङ्गुष्ठेन साऽतिष्ठदकम्पन्त ततः सुराः ॥ ९५
तस्यास्तत्तु तपो दृष्ट्वा सुराणां क्षोभकारकम् ।
विस्मितश्चैव हृष्टश्च तस्यानुग्रहबुद्धिमान् ॥ ९६
अनन्तसेनो भगवान्कुमारो वरदः प्रभुः ।
मानयन्राजपुत्रीं तां ददौ तस्यै शुभां स्रजम् ९७
एषा पुष्करिणी दिव्या यथावत्समुपस्थिता ।
अम्बे त्वच्छोकशमनी माला भुवि भविष्यति ९८
एतां चैव मया दत्तां मालां यो धारयिष्यति ।
सोऽस्य भीष्मस्य निघने कारणं वै भविष्यति ९९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

संग्रहेण अम्बापरित्रकथनम् ॥ १ ॥

अम्बोवाच ।
अन्यपूर्वेति मां साल्वो नाभिनन्दति बालिशः ।
साहं धर्माच्च कामाच्च विहीना शोकधारिणी ॥ १
अपतिः क्षत्रियान्सर्वानाकन्दामि समन्ततः ।

इयं वः क्षत्रिया माला या भीष्मं निहनिष्यति २
अहं च भार्या तस्य स्यां यो भीष्मं घातयिष्यति ।
तस्याश्चङ्क्रम्यमाणायाः समाः पञ्च गताः पराः ॥ ३
नाभवच्छरणं कश्चित्क्षत्रियो भीष्मजाङ्गयात् ।

अगच्छत्सोमकं साञ्ज्वा पाञ्चालेषु यशस्विनम् ४
सत्यसन्धं महेष्वासं सत्यधर्मपरायणम् ।

सा सभाद्वारमागम्य पाञ्चालैरभिरक्षितम् ॥ ५

पाञ्चालराजमाकन्दत्प्रगृह्य सुभुजा भुजौ ।

भीष्मेण हन्यमानां मां मज्जन्तीमिव च हृदे ॥ ६

यज्ञसेनाभिधावेह पाणिमालम्ब्य चोद्धर ।

तेन मे सर्वधर्माश्च रतिभोगाश्च केवलाः ॥ ७

उभौ च लोकौ कीर्तिश्च समूलौ सफलौ हतौ ।

क्रोशन्त्येवं न विन्दामि राजन्यं शरणं क्वचित् ॥ ८

किं नु निःशत्रियो लोको यत्रानाथोऽवसीदति ।

समागम्य तु राजानो मयोक्ता राजसत्तमाः ॥ ९

शृण्वन्तु सर्वे राजानो मयोक्तं राजसत्तमाः ।

इक्ष्वाकूणां तु ये बृद्धाः पाञ्चालानां च ये वराः १०

तत्प्रसादाद्विवाहेऽस्मिन्मा धर्मो मा पराजयेत् ।

प्रसीद यज्ञसेनेह गतिर्मे भव सोमक ॥ ११

यज्ञसेन उवाच ।

जानामि त्वां बोधयामि राजपुत्रि विशेषतः ।

यथाशक्ति यथाधर्मं बलं संधारयाम्यहम् ॥ १२

अन्यस्मात्पार्थिवाद्यत्ते भयं स्मात्पार्थिवात्मजे ।

तस्यापनयने हेतुं संविधातुमहं प्रभुः ॥ १३

नहि शान्तनवस्याहं महास्त्रस्य प्रहारिणः ।

ईश्वरः क्षत्रियाणां हि बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ १४

सा साधु व्रज कल्याणि न मां भीष्मो दहेद्वलात् ।

न प्रत्यगृह्णस्ते सर्वे किमित्येव न वेद्यहम् ॥ १५

न हि भीष्मादहं धर्मं शक्तो दातुं कथंचन ।

वैशंपायन उवाच ।

इत्युक्ता स्रजमासज्य द्वारि राज्ञो व्यपाद्रवत् ॥ १६

प्युदस्तां सर्वलोकेषु तपसा संशितव्रताम् ।

तामन्वगच्छद्गुपदः सान्त्वं जल्पन्पुनः पुनः ॥ १७

स्रजं गृह्णाण कल्याणि न नो वैरं प्रसञ्जय ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि संभवपर्वणि दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

अम्बोवाच ।

एवमेव त्वया कार्यमिति स्य प्रतिकाङ्क्षते ।

न तु तस्यान्यथा भावो दैवमेतदमातुषम् ॥ १९

यथैनां स्रजमादाय स्वयं वै प्रतिमोक्षते ।

स भीष्मं समरे हन्ता मम धर्मप्रणाशनम् ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

तां स्रजं द्रुपदो राजा कंचित्कालं ररक्ष सः ।

ततो विस्रम्भमास्थाय तूष्णीमेतामुपैक्षत ॥ २१

तां शिखण्डिन्यबध्नात्तु बाला पितुरवज्ञया ।

तां पिता त्वत्यजच्छीघ्रं व्रत्तो भीष्मस्य किल्विषात्

इषीकं ब्राह्मणं भीता साभ्यगच्छत्तपस्विनम् ।

गङ्गाद्वारि तपस्यन्तं तुष्टिहेतोस्तपस्विनी ॥ २३

उपचाराभितुष्टतामब्रवीदपिसत्तमः ।

गङ्गाद्वारे विभजनं भविता नचिरादिव ॥ २४

तत्र गन्धर्वराजानं तुम्बुरुं प्रियदर्शनम् ।

आराधयितुमीहस्य सम्यक्परिचरस्व तम् ॥ २५

अहमप्यत्र साचिव्यं कर्तासि तव शोभने ।

तं तदाचर भद्रं ते स ते श्रेयो विधास्यति ॥ २६

ततो विभजनं तत्र गन्धर्वाणामवर्तत ।

तत्र द्वाववशिष्येतां गन्धर्वावमितौजसौ ॥ २७

तयोरेकः समीक्ष्यैनां स्त्रीबुभूषुस्वाच ह ।

इदं गृहीष्व पुंलिङ्गं वृणे स्त्रीलिङ्गमेव ते ॥ २८

नियमं चक्रतुस्तत्र स्त्री पुमांश्चैव तावुभौ ।

ततः पुमान्समभवच्छिखण्डी परवीरहा ॥ २९

स्त्री भूत्वा ह्यपचक्राम स गन्धर्वो मुदान्वितः ।

लब्ध्वा तु महतीं प्रीतिं याज्ञसेनिर्महायशाः ॥ ३०

ततो बुद्बुदकं गत्वा पुनरस्त्राणि सोऽकरोत् ।

तत्र चास्त्राणि दिव्यानि कृत्वा स सुमहाद्युतिः ॥ ३१

स्वदेशमभिसंपेदे पाञ्चालं कुरुनन्दन ।

सोऽभिविद्य पितुः पादौ महेष्वासः कृताञ्जलिः ॥

उवाच भवता भीष्माक भेतव्यं कथंचन ॥ ३३

एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

विचित्रवीर्यस्य अम्बिकाम्बालिकाभ्यां विवाहः ॥ १ ॥ विचित्रवीर्यमरणम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अम्बायां निर्गतायां तु भीष्मः शान्तनवस्तदा ।
न्यायेन कारयामास राज्ञो वैवाहिकीं क्रियाम् १
अम्बिकाम्बालिके चैव परिणीयाप्रिसंनिधौ ।
'तयोः पाणी गृहीत्वा तु कौरव्यो रूपदर्पितः ।'
विचित्रवीर्यो धर्मात्मा कामात्मा समपद्यत ॥ २
ते चापि बृहतीश्यामे नीलकुञ्चितमूर्धजे ।
रक्ततुङ्गनखोपेते पीनश्रोणिपयोधरे ॥ ३
आत्मनः प्रतिरूपोऽसौ लब्धः पतिरिति स्थिते ।
विचित्रवीर्यं कल्याण्यौ पूजयामासतुः शुभे ॥ ४
'अन्योन्यं प्रति सक्ते च एकभावे इव स्थिते ।'

स चाश्विरूपसदृशो देवतुल्यपराक्रमः ।

सर्वासामेव नारीणां चित्तप्रमथनो रहः ॥ ५
ताभ्यां सह समाः सप्त विहरन्पृथिवीपतिः ।
विचित्रवीर्यस्तरुणो यक्ष्मणा समगृह्यत ॥ ६
सुहृदां यतमानानामास्रैः सह चिकित्सकैः ।
जगामास्तमिवादित्यः कौरव्यो यमसादनम् ॥ ७
धर्मात्मा ॥ तु गात्रेयः चिन्ताशोकपरायणः ।
प्रेतकार्याणि सर्वाणि तस्य सम्यगकारयत् ॥ ८
राज्ञो विचित्रवीर्यस्य सत्यवत्या भते स्थितः ।
ऋतिग्भिः सहितो भीष्मः सर्वैश्च कुरुपुङ्गवैः ॥ ९

॥ इति श्रीमन्नहाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

विचित्रवीर्यभार्यभोरम्बिकाम्बालिकयोः पुत्रोत्पादनाय सत्यवत्या नियुक्तेन भीष्मेण तदनङ्गीकारः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः सत्यवती दीना कृपणा पुत्रगृद्धिनी ।
पुत्रस्य कृता कार्याणि क्षुषाभ्यां सह भारत ॥ १
समाश्वास्य क्षुषे ते च भर्तृशोकनिपीडिते ।
धर्मे च पितृवशं च मातृवंशं च भामिनी ।
प्रसमीक्ष्य महाभागा गात्रेयं वाक्यमब्रवीत् ॥ २
'दुःखादिता तु सा देवी मञ्जन्ती शोकसागरे ।
शान्तनोर्धर्मनित्यस्य कौरव्यस्य यशस्विनः ।'
त्वयि पिण्डश्च कीर्तिश्च संतानश्च प्रतिष्ठितः ॥ ३
'आता विचित्रवीर्यस्ते भूतानामन्तमेयिवान् ।'
यथाकर्म शुभं कृत्वा स्वर्गोपगमनं ध्रुवम् ।
यथा चापुर्धुवं सत्ये त्वयि धर्मस्तथा ध्रुवः ॥ ४
वेत्थ धर्माश्च धर्मज्ञ समासेनेतरेण च ।
विविधास्त्वं श्रुतीर्वेत्थ वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५

व्यवस्थानं च ते धर्मे कुलाचारं च लक्षये ।
प्रतिपत्तिं च कृच्छ्रेषु शुक्राङ्गिरसयोरिव ॥ ६
तस्मात्सुभृशमाश्वस्य त्वयि धर्मभृतां वर ।
कार्ये त्वां विनियोक्ष्यामि तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ७
मम पुत्रस्तव आता वीर्यवान्सुप्रियश्च ते ।
बाल एव गतः स्वर्गमपुत्रः पुरुषर्षभ ॥ ८
इमे महिष्यौ भ्रातृस्ते काशिराजसुते शुभे ।
रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥ ९
तयोरुत्पादयापत्यं सन्तानाय कुलस्य नः ।
मभियोगान्महाबाहो धर्मे कर्तुमिहार्हसि ॥ १०
राज्ये चैवाभिषिच्यस्व भारताननुशाधि च ।
दारांश्च कुरु धर्मेण मा निमज्जीः पितामहान् ११
वैशंपायन उवाच ।
तथोच्यमानो मात्रा स सुहृद्भिश्च परन्तपः ।

बृहतीश्यामे बृहतीपुष्पवदक्ष्यामे ॥ ३ ॥ प्रतिरूपः अनुरूपः
॥ ४ ॥ एकादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥

अभिषिच्यस्व अभिषेचय । आत्मानमिति शेषः । कुरु अङ्गी-
कुरु । मा निमज्जीर्मा निमज्जय ॥ ११ ॥

इत्युवाचाथ धर्मात्मा धर्ममेवोत्तरं वचः ॥ १२
 असंशयं परो धर्मस्त्वया मातरुदाहृतः ।
 त्वमपत्यं प्रति च मे प्रतिज्ञां वेत्थ वै परां ॥ १३
 जानासि च यथावृत्तं शुल्कहेतोस्त्वदन्तरे ।
 स सत्यवति सत्यं ते प्रतिजानाम्यहं पुनः ॥ १४
 परित्यजेयं त्रैलोक्यं राज्यं देवेषु वा पुनः ।
 यद्वाऽप्यधिकमेताभ्यां न तु सत्यं कथंचन ॥ १५
 त्यजेच्च पृथिवीं गन्धमापश्च रसमात्मनः ।
 ज्योतिस्तथा त्यजेद्रूपं वायुः स्पर्शगुणं त्यजेत् ॥ १६
 ग्रभां समुत्सृजेदकीं धूमकेतुस्तथोष्मताम् ।
 त्यजेच्छब्दं तथाऽऽकाशं सोमः शीतांशुतां त्यजेत् ॥
 विक्रमं वृत्रहा जह्याद्धर्मं जह्याच्च धर्मराट् ।
 न त्वहं सत्यमुत्सृष्टुं व्यवसेयं कथंचन ॥ १८
 'तन्न जात्वन्यथा कुर्यां लोकानामपि संक्षये ।
 अमरत्वस्य वा हेतोस्तैलोक्यस्य धनस्य च ॥ १९
 एवमुक्ता तु पुत्रेण भूरिद्रविणतेजसा ।

माता सत्यवती भीष्ममुवाच तदनन्तरम् ॥ २०
 जानामि ते स्थितिं सत्ये परां सत्यपराक्रम ।
 इच्छन्त्यजेथार्क्षीलोकानन्यास्त्वं स्वेन तेजसा २१
 जानामि चैवं सत्यं तन्मदर्थे यच्च भाषितम् ।
 आपद्धर्मं त्वमावेक्ष्य बहू पैतामहीं धुरम् ॥ २२
 यथा ते कुलतन्तुश्च धर्मश्च न परामवेत् ।
 सुहृदश्च प्रहृष्येरंस्तथा कुरु परन्तप ॥ २३
 'आत्मनश्च हितं तात प्रियं च मम भारत ।'
 लालप्यमानां तामेवं कृपणां पुत्रगृद्धिनीम् ।
 धर्मादपेतं युवतीं भीष्मो भूयोऽब्रवीदिदम् ॥ २४
 राज्ञि धर्मानवेक्षस्व मा नः सर्वान्व्यनीनशः ।
 सत्याव्युत्तिः क्षत्रियस्य न धर्मेषु प्रशस्यते ॥ २५
 शान्तनोरपि संतानं यथा स्यादक्षयं भुवि ।
 तत्ते धर्मं प्रवक्ष्यामि क्षात्रं राज्ञि सनातनम् ॥ २६
 श्रुत्वा तं प्रतिपद्यस्व प्राज्ञैः सह पुरोहितैः ।
 आपद्धर्मार्थं कुशलैर्लोकतश्चमवेक्ष्य च ॥ २७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

अयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

दीर्घतमसो ऋषेःपाश्यानाम् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच ।
 जामदग्न्येन रामेण पितुर्वधममृष्यता ।
 राजा परशुना पूर्वं हैहयाधिपतिर्हतः ॥ १
 शतानि दशबाहूनां निकृत्तान्यर्जुनस्य वै ।
 लोकस्याचरितो धर्मस्तेनाति किल दुश्चरः ॥ २
 पुनश्च धनुरादाय महास्त्राणि प्रमुञ्चता ।
 निर्दग्धं क्षत्रमसकृद्ग्रथेन जयता महीम् ॥ ३
 एवमुक्त्वाचरैस्त्रैर्भार्गवेण महात्मना ।
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृता निःक्षत्रिया पुरा ॥ ४
 एवं निःक्षत्रिये लोके कृते तेन महर्षिणा ।
 ततः संभूय सर्वाभिः क्षत्रियाभिः समन्ततः ॥ ५
 उत्पादितान्यपत्यानि ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।

पाणिग्राहस्य तनय इति वेदेषु निश्चितम् ॥ ६
 धर्मं मनसि संस्थाप्य ब्राह्मणांस्ताः समभ्ययुः ।
 लोकेऽप्याचरितो दृष्टः क्षत्रियाणां पुनर्भवः ॥ ७
 ततः पुनः समुदितं क्षत्रं समभवत्तदा ।
 इमं चैवात्र वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनम् ॥ ८
 अथोचध्य इति ख्यात आसीद्दीमानृषिः पुरा ।
 ममता नाम तस्यासीद्भार्या परमसंमता ॥ ९
 उचध्यस्य यवीयांस्तु पुरोधस्त्रिदिवौकसाम् ।
 बृहस्पतिर्बृहत्तेजा ममतामन्वपद्यत ॥ १०
 उवाच ममता तं तु देवं वदतां वरम् ।
 अन्तर्वर्ती त्वहं भ्रात्रा ज्येष्ठेनारम्यतामिति ॥ ११
 अयं च मे महाभाग कुक्षानेव बृहस्पते ।

त्वदन्तरेत्वं प्रमिसितम् ॥ १४ ॥ भूरिद्रविणतेजसा बहुबलोत्साहवता ॥ २० ॥ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

अचपद्यत उपगतवान् ॥ १० ॥ आरम्यतामुपरम्य-
 ताम् ॥ ११ ॥

औचध्यो वेदमत्रापि षडङ्गं प्रत्यधीयत ॥ १२
अमोघरेतास्त्वं चापि द्वयोर्नास्त्यत्र संभवः ।
तस्मादेवं गते त्वद्य उपारमितुमर्हसि ॥ १३
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्तदा सम्यक् बृहस्पतिरुदारधीः ।
कामात्मानं तदात्मानं न शशाक नियच्छितुम् ॥ १४
स बभूव ततः कामी तथा सार्धमकामया ।
उत्सृजन्तं तु तं रेतः स गर्भस्योऽभ्यभाषत ॥ १५
भोस्तात मा गमः कामं द्वयोर्नास्तीह संभवः ।
अल्पावकाशो भगवन्पूर्वं चाहमिहागतः ॥ १६
अमोघरेताश्च भवान्न पीडां कर्तुमर्हति ।
अश्रुत्वैव तु तद्वाक्यं गर्भस्यस्य बृहस्पतिः ॥ १७
जगाम मैथुनायैव ममतां चारुलोचनाम् ।
शुक्रोत्सर्गं ततो बुद्ध्वा तस्या गर्भगतो मुनिः ॥ १८
पद्मामारोधयन्मार्गं शुक्रस्य च बृहस्पतेः ।
स्यानमप्राप्तमथ तच्छुक्रं प्रतिहृतं तदा ॥ १९
पपात सहसा भूमौ ततः कुद्धो बृहस्पतिः ।
तं दृष्ट्वा पतितं शुक्रं शशाप स रूषान्वितः ॥ २०
उचध्यपुत्रं गर्भस्थं निर्भर्त्स्य भगवानृषिः ।
यन्मां तमीदृशे काले सर्वभूतेप्सिते सति ॥ २१
एवमात्थ वचस्तस्मात्तमो दीर्घं प्रवेक्ष्यसि ।
स वै दीर्घतमा नाम शपाद्विरजायत ॥ २२
बृहस्पतेर्बृहत्कीर्तेर्बृहस्पतिरिवौजसा ।
जात्यन्धो वेदवित्प्राज्ञः पत्नीं लेभे स विद्यया ॥ २३
तरुणीं रूपसंपन्नां प्रद्वेषीं नाम ब्राह्मणीम् ।
स पुत्राञ्जनयामास गौतमादीन्महायशाः ॥ २४
ऋषेरुच्यस्य तदा सन्तानकुलवृद्धये ।
धर्मात्मा च महात्मा च वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २५
गोधर्मं सौरभेयाच्च सोऽधीत्य निखिलं मुनिः ।
श्रावर्तत तदा कर्तुं श्रद्धावांस्तमशङ्कया ॥ २६

आत्मानं चित्तम् । नियच्छितुं नियन्तुम् ॥ १४ ॥ कामं मैथुनं मा
गमः ॥ १६ ॥ तं शशापेति संबन्धः ॥ २० ॥ दीर्घं तमः लम्बत्वम्
॥ २१ ॥ सम्यक् तानं विस्तारो यस्य तस्य कुलस्य वृद्धये । वैस्तीर्ण-
स्यापि वृद्धये इत्यर्थः ॥ २५ ॥ गोधर्मं प्रकाशमैथुनम् । सौरभेयात्
कामधेनुपुत्रादधीत्याधिगम्य ॥ २६ ॥ मोहाभिभूतत्वमपाये ण्यद-

ततो वितथमर्यादं तं दृष्ट्वा मुनिसत्तमाः ।
कुद्धा मोहाभिभूतास्ते सर्वे तत्राश्रमौकसः ॥ २७
अहोऽयं भिन्नमर्यादो नाश्रमे वस्तुमर्हति ।
तस्मादेनं वयं सर्वे पापात्मानं त्यजामहे ॥ २८
इत्यन्योन्यं समाभाष्य ते दीर्घतमसं मुनिम् ।
पुत्रलाभाच्च सा पत्नी न तुतोष पतिं तदा ॥ २९
प्रद्विषन्तीं पतिर्भार्या किं मां द्वेक्षीति चाब्रवीत् ।
प्रद्वेष्युवाच ।
भार्याया भरणाद्भर्ता पालनाच्च पतिः स्मृतः ॥ ३०
अहं त्वद्भरणाशक्ता जात्यन्धं ससुतं तदा ।
नित्यकालं श्रेणेतार्ता न भरेयं महातपः ॥ ३१
भीष्म उवाच ।
तस्मास्तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिः कोपसमन्वितः ।
प्रत्युवाच ततः पत्नीं प्रद्वेषीं ससुतां तदा ॥ ३२
नीयतां क्षत्रियकुले धनार्थं भविष्यति ।
प्रद्वेष्युवाच ।
तथा दत्तं धनं विप्र नेच्छेयं दुःखकारणम् ॥ ३३
यथेष्टं कुरु विप्रेन्द्र न भरेयं पुरा यथा ।
दीर्घतमां उवाच ।
अद्यप्रभृति मर्यादा मया लोके प्रतिष्ठिता ॥ ३४
एक एव पतिर्भार्या यावज्जीवं परायणम् ।
मृते जीवति वा तस्मिन्नापरं प्राप्नुयान्नरम् ॥ ३५
अभिगम्य परं नारी पतिष्यति न संशयः ।
अपतीनां तु नारीणामद्यप्रभृति पातकम् ॥ ३६
यद्यस्ति चेद्धनं सर्वं वृथाभोगा भवन्तु ताः ।
अकीर्तिः परिवादाश्च नित्यं तासां भवन्तु वै ॥ ३७
इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्राह्मणी भृशकोपिता ।
गङ्गायां नीयतामेष पुत्रा इत्येवमब्रवीत् ॥ ३८
लोभमोहाभिभूतास्ते पुत्रास्तं गौतमादयः ।
बद्धोडुपे परिक्षिप्य गङ्गायां समवासृजन् ॥ ३९

शित्वात् ॥ २७ ॥ समाभा य कुद्धा इति पूर्वोक्तान्वयः ॥ २९ ॥
द्वेक्षि द्वेषं करोषि । पतिः पालनादुपसर्गोभ्यः । भरणादप्राप्तिना
भर्ता च ॥ ३० ॥ अहं तु प्रत्युत त्वद्भरणाशक्ता सती न
भरेयम् । तदा तदेव । लुप्तोपमा । पूर्वोक्तद्वितीयः ॥ ३१ ॥ धनमर्थ-
क्षोपभोगादिः ॥ ३३ ॥ न भरेयं यथा पुरा भर्तृन्तरं करिष्या-

कस्मादन्धश्च वृद्धश्च भर्तव्योऽयमिति स्म ते ।
चिन्तयित्वा ततः क्रूराः प्रतिजग्मुर्ग्रथो गृहान् ४०
सोऽनुस्रोतस्तदा विप्रः श्रुत्मानो यदञ्जया ।
जगाम सुबहून्देशानन्धस्तेनोडुपेन ह ॥ ४१
तं तु राजा बलिर्नाम सर्वधर्मविदां वरः ।
अपश्यन्मज्जनगतः स्रोतसाऽभ्याशमागतम् ॥ ४२
जग्राह चैनं धर्मात्मा बलिः सत्यपराक्रमः ।
ह्लात्वा चैवं स वज्रेऽथ पुत्रार्थे भरतर्षभ ॥ ४३
'तं पूजयित्वा राजर्षिर्विश्रान्तं मुनिमब्रवीत् ।'
सन्तानार्थं महाभाग भार्यास्तु मम मानद ।
पुत्रान्धर्मार्थकुशलानुत्पादयितुमर्हसि ॥ ४४
भीष्म उवाच ।
एवमुक्तः स तेजस्वी तं तथेत्युक्तवानृषिः ।
तस्मै सराजा स्वां भार्यां सुदेष्णां प्राहिणोत्तदा ४५
अन्धं वृद्धं च तं मत्वा न सा देवी जगाम ह ।
स्वां तु धात्रेयिकां तस्मै वृद्धाय प्राहिणोत्तदा ॥ ४६
तस्यां काक्षीवदादीन्स शूद्रयोनावृषिस्तदा ।
जनयामास धर्मात्मा पुत्रानेकादशैव तु ॥ ४७
काक्षीवदादीन्पुत्रांस्तान्दृष्ट्वा सर्वानधीयतः ।

उवाच तमृषिं राजा ममेम इति भारत ॥ ४८
नेत्युवाच महर्षिस्तं ममेम इति चाब्रवीत् ।
शूद्रयोनावृषि मया हीमे जाताः काक्षीवदादयः ॥ ४९
अन्धं वृद्धं च मां दृष्ट्वा सुदेष्णा महिषी तव ।
अवमन्य ददौ मूढा शूद्रां धात्रेयिकां मम ॥ ५०
भीष्म उवाच ।
ततः प्रसादयामास पुनस्तमृषिस्तत्तमम् ।
बलिः सुदेष्णां स्वां भार्यां तस्मै स प्राहिणोत्पुनः ॥
तां स दीर्घतमाक्षेभु स्पृष्ट्वा देवीमथाब्रवीत् ।
भविष्यन्ति कुमारस्ते तेजसाऽऽदित्यवर्चसः ५२
अङ्गो वङ्गः कलिङ्गश्च पुण्ड्रः सुह्यश्च ते मुताः ।
तेषां देशाः समाख्याताः स्वनामकथिता शुचिः ॥
अङ्गस्याङ्गोऽभवदेशो वङ्गो वङ्गस्य च स्मृतः ।
कलिङ्गविषयश्चैव कलिङ्गस्य च स स्मृतः ॥ ५४
पुण्ड्रस्य पुण्ड्राः प्रख्याताः मुह्यः सुह्यस्य च स्मृताः
एवं बलेः पुरा वंशः प्रख्यातो वै महर्षिजः ॥ ५५
एवमन्ये महेष्वासा ब्राह्मणैः क्षत्रिया शुचि ।
जाताः परमधर्मज्ञा वीर्यवन्तो महाबलाः ।
एतच्छ्रुत्वा त्वमप्यत्र मातः कुरु यथेप्सितम् ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

सत्यवत्या स्वस्मिन्कन्यात्वावस्थायां व्यासेत्पत्तिकथनम् ॥ १ ॥ क्षरणात्राद्वागतेन व्यासेन सह सत्यवत्याः संवादः
॥ २ ॥ व्यासेन अम्बिकाम्बालिकलोः पुत्रोत्पादनाङ्गीकारः ॥ ३ ॥

भीष्म उवाच ।
पुनर्भरतवंशस्य हेतुं सन्तानवृद्धये ।
वक्ष्यामि नियतं मातस्तन्मे निगदतुः शृणु ॥ १
ब्राह्मणो गुणवान्कश्चिद्धनेनोपनिमज्ज्यताम् ।
विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु यः समुत्पादयेत्प्रजाः ॥ २
'वैशंपायन उवाच ।
भीष्मस्य तु वचः श्रुत्वा धर्महेत्वर्थसंहितम् ।

माता सत्यवती भीष्मं पुनरेवाभ्यभाषत ॥ ३
औचध्यमधिकृत्येदमङ्गं च यदुदाहृतम् ।
पौराणी श्रुतिरित्येषा मासकालमिदं कुरु ॥ ४
तं हि पुत्र कुलस्यास्य ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च भारत ।
यथा च ते पितुर्वीर्यं मम कार्यं तथाऽनघ ॥ ५
मम पुत्रस्तव भ्राता युवीयान्मुप्रियश्च ते ।
बाल एव गतः स्वर्गं भारता भरतर्षभ ॥ ६

मीत्याशयः ॥ ३४ ॥ मज्जनगतः क्षानार्थं गतः । स्रोतसा प्रवा-
हेन । अभ्याशं समीपम् ॥ ४२ ॥ धात्रेयिकां दासीम् ॥ ४६ ॥
अत्रेभु स्पृष्ट्वा स्वरूपज्ञानार्थमिति भावः । संधिर्दार्पः ॥ ५२ ॥

यथेप्सितं ब्राह्मणेभ्यो वंशवृद्धिमित्यर्थः ॥ ५६ ॥ त्रयोदशा-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

इमे महिष्यौ तस्येह काशिराजसुते उभे ।

रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च भारत ॥ ७

धर्म्यमेतत्परं ज्ञात्वा सन्तानाय कुलस्य च ।

आभ्यां मम नियोगास्तु धर्मं चरितुमर्हसि ॥ ८

भीष्म उवाच ।

असंशयं परो धर्मस्त्वया मातः प्रकीर्तितः ।

त्वय्येतां प्रतिज्ञां तु वेत्थ या मयि वर्तते ॥ ९

अमरत्वस्य वा हेतोस्त्रैलोक्यसदनस्य वा ।

उत्सृजेयमहं प्राणाञ्च तु सत्यं कथंचन ॥ १०

सत्यवत्युवाच ।

जानामि त्वयि धर्मज्ञ सत्यं सत्यपराक्रम ।

इच्छंस्त्वमिह लोकांस्त्रीन्सृजेरन्यानरिन्दम् ॥ ११

यथा तु नः कुलं चैव धर्मश्च न पराभवेत् ।

सुहृदश्च ग्रहणाः स्युस्तथा त्वं कर्तुमर्हसि ।

भीष्म उवाच ।

त्वमेव कुलवृद्धासि गौरवं तु परं त्वयि ।

सोपायं कुलसन्ताने वक्तुमर्हसि नः परम् ॥ १२

स्त्रियो हि परमं गुणं धारयन्ति सदा कुले ।

पुरुषाश्चैव मायाभिर्वेदीभिरुपगृह्यते ॥ १३

सा सत्यवति संपन्न्य धर्मं सत्यपरायणे ।

यथा न जघ्नां सत्यं च न सीदेच्च कुलं हि नः ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

ततः सत्यवती भीष्मं वाचा संसज्जमानया ।

विहसन्तीव सत्रीडमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १५

सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि भारत ।

विश्वासात्ते प्रवक्ष्यामि सन्तानाय कुलस्य नः ॥ १६

न ते शक्यमनारुह्यातुमापद्धर्मं तथाविधम् ।

त्वमेव नः कुले धर्मस्त्वं सत्यं त्वं परा गतिः ॥ १७

‘यस्त्वं वक्ष्यसि तत्कार्यमस्माभिरिति मे मतिः ।’

तस्माभिश्चम्य सत्यं मे कुरुष्व यदनन्तरम् ।

‘शृणु भीष्म वचो मह्यं धर्मार्थसहितं हितम् ॥ १८

न च विसृज्य कथितं भवान्मुचितुमर्हति ।

यस्तु राजा वसुर्नाम श्रुतस्ते भरतर्षभ ॥ २०

तस्य शुक्रादहं मत्स्या धृता कुक्षौ पुरा किल ।

मातरं मे जलाद्गृत्वा दाशः परमधर्मवित् ॥ २१

मां तु स्वगृहमानीय दुहितृत्वेऽभ्यकल्पयत् ।

धर्मयुक्तः स धर्मेण पिता चासीत्ततो मम ॥ २२

धर्मयुक्तस्य धर्मार्थं पितुरासीत्तरी मम ।

सा कदाचिदहं तत्र गता प्रथमयौवनम् ॥ २३

अथ धर्मविदां श्रेष्ठः परमर्षिः पराशरः ।

आजगाम त्रीं धीमांस्तरिष्यन्त्यमुनां नदीम् ॥ २४

स तार्यमाणो यमुनां मामुपेत्याब्रवीत्तदा ।

सान्त्वय पूर्वमुनिश्रेष्ठः कामार्तो मधुरं वचः ।

उक्त्वा जन्म कुलं मह्यं नासि दाशसुतेति च ॥ २५

तमहं शापयिता च पितुर्भीता च भारत ।

वरैरसुलभैरुक्ता न प्रत्याख्यातुमुत्सहे ॥ २६

प्रेक्ष्य तांस्तु महाभागान्पाराचारे कपीन्सितान्

यमुनातीरविन्ध्यस्तान्प्रदीप्तानिव धावकान् ॥ २७

पुरस्तादरुणश्चैव तरुणः संप्रकाशते ।

येनैषा ताप्रवक्षेव द्यौः कृता प्रविजृम्भिता ॥ २८

उक्तमात्रो मया तत्र नीहारमसृजत्प्रभुः ।

पराशरः सत्यवृत्तिर्द्वीपे च यमुनाम्भसि ॥ २९

अभिभूय स मां बालां तेजसा वशमानयत् ।

तमसा लोकमावृत्य नौगतामेव भारत ॥ ३०

मत्स्यगन्धो महानासीत्पुरा मम जुगुप्सितः ।

तमपास्य शुभं गन्धमिमं प्रादात्स मे मुनिः ॥ ३१

ततो मामाह स मुनिर्गर्भमुत्सृज्य मामकम् ।

द्वीपेऽस्था एव सरितः कन्यैव त्वं भविष्यसि ॥ ३२

कन्यात्वं च ददौ ग्रीतः पुनर्विद्वांस्तपोधनः ।

तस्य वीर्यमहं दृष्ट्वा तथा युक्तं महात्मनः ॥ ३३

विसिता व्यथिता चैव प्रादामात्मानमेव च ।

ततस्तदा महात्मा स कन्यायां मयि भारत ।

ग्रहष्टोऽजनयत्पुत्रं द्वीप एव पराशरः ॥ ३४

पाराशर्यो महायोगी स बभूव महानृषिः ।

कन्यापुत्रो मम पुरा द्वैपायन इति श्रुतः ॥ ३५

यो व्यस्य वेदांश्चतुरस्तपसा भगवानृषिः ।

लोके व्यासत्वभापेदे काष्ण्यात्कृष्णत्वमेव च ॥
 सत्यवादी श्रमपरस्तपस्वी दग्धकिल्बिषः ।
 सद्योत्पन्नः स तु महान्सह पित्रा ततो गतः ॥ ३७
 स नियुक्तो मया व्यक्तं त्वया चाप्रतिमद्युतिः ।
 आतुः क्षेत्रेषु कल्याणमपत्वं जनविष्यति ॥ ३८
 स हि मामुक्तवास्तव सरेः कृच्छ्रेषु मामिति ।
 तं सरिष्ये महाबाहो यदि भीष्म त्वमिच्छसि ॥ ३९
 तव ह्यनुमते भीष्म नियतं स महातपाः ।
 विचित्रवीर्यक्षेत्रेषु पुत्रानुत्पादयिष्यति ॥ ४०
 वैशंपायन उवाच ।

महर्षेः कीर्तने तस्य भीष्मः प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
 'देवकालौ च जानासि कियतामर्थसिद्धये ।'
 धर्ममर्थं च कर्म च त्रीनेतान्योन्युपश्रयति ॥ ४१
 अर्थमर्थानुबन्धं च धर्मं धर्मानुबन्धनम् ।
 कर्म कामानुबन्धं च विपरीतानुपृथक्पृथक् ॥ ४२
 यो विचिन्त्य धिया धीरो व्यवस्यति स बुद्धिमान् ।
 तदिदं धर्मयुक्तं च हितं चैव कुलस्य नः ॥ ४३
 उक्तं भवत्या यच्छ्रेयस्तन्मह्यं रोचते भृशम् ।
 वैशंपायन उवाच ।

ततस्तस्मिन्प्रतिज्ञाते भीष्मेण कुरुनन्दन ॥ ४४
 कृष्णद्वैपायनं काली चिन्तयामास वै मुनिम् ।
 स वेदान्विश्रुवन्वीमान्मातुर्विज्ञाय चिन्तितम् ॥ ४५
 प्रादुर्बभूवाविदितः क्षणेन कुरुनन्दन ।
 तस्मै पूजां ततः कृत्वा सुताय विधिपूर्वकम् ॥ ४६
 परिष्वज्य च बाहुभ्यां प्रस्रवैरभ्यषिञ्चत ।
 शुभोच बाष्पं दाशेयी पुत्रं दृष्ट्वा चिरस्य तु ॥ ४७
 तामग्निः परिषिच्यार्ता महर्षिरभिवाद्य च ।
 मातरं पूर्वजः पुत्रो व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ ४८
 भवत्या यदभिप्रेतं तदहं कर्तुमागतः ।
 शाधि मां धर्मतत्त्वज्ञे करवाणि प्रियं तव ॥ ४९
 तस्मै पूजां ततोऽकार्षीत्पुरोधाः परमर्षये ।
 स च तां प्रतिजग्राह विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ ५०

पूजितो मन्त्रपूर्वं तु विधिवत्प्रीतिमाप सः ।
 तमासनगतं माता पृष्ट्वा कुशलमव्ययम् ॥ ५१
 सत्यवत्यथ वीक्ष्यैनमुवाचेदमनन्तरम् ।
 मातापित्रोः प्रजायन्ते पुत्राः साधारणाः कवे ॥ ५२
 तेषां पिता यथा स्वामी तथा माता न संशयः ।
 विधानविहितः स त्वं यथा मे प्रथमः सुतः ॥ ५३
 विचित्रवीर्यो ब्रह्मर्षे तथा मेऽवरजः सुतः ।
 यथैव पितृतो भीष्मस्तथा त्वमपि मातृतः ॥ ५४
 आता विचित्रवीर्यस्य यथा वा पुत्र मन्यसे ।
 अयं शान्तनवः सत्यं पालयन्सत्यविक्रमः ॥ ५५
 बुद्धिं न कुरुतेऽपत्ये तथा राज्याऽनुशासने ।
 स त्वं व्यपेक्षया आतुः सन्तानाय कुलस्य च ॥ ५६
 भीष्मस्य चास्य वचनाभियोगाच्च ममानघ ।
 अनुकोशाच्च भूतानां सर्वेषां रक्षणाय च ॥ ५७
 आनृशंस्याच्च यद्दूयां तच्छ्रुत्वा कर्तुमर्हसि ।
 यवीयसस्तव आतुर्मर्ष्ये सुरसुतोपमे ॥ ५८
 रूपयौवनसंपन्ने पुत्रकामे च धर्मतः ।
 तयोरुत्पादयापत्वं समर्थो ह्यसि पुत्रक ॥ ५९
 अनुरूपं कुलस्यास्य संतत्याः प्रसवस्य च ।

व्यास उवाच ।
 वेत्थ धर्मं सत्यवति परं चापरमेव च ॥ ६०
 तथा तव महाप्राज्ञे धर्मे प्रणिहिता मतिः ।
 तस्मादहं त्वभियोगाद्धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥ ६१
 ईप्सितं ते करिष्यामि दृष्टं ह्येतत्सनातनम् ।
 आतुः पुत्रान्प्रदास्यामि मित्रावरुणयोः समान् ॥ ६२
 व्रतं चरेतां ते देव्यौ निर्दिष्टमिह यन्मया ।
 संवत्सरं यथान्यायं ततः शुद्धे भविष्यतः ॥ ६३
 नहि मामव्रतोपेता उपेयात्काचिदङ्गना ।
 सत्यवत्युवाच ।
 सद्यो यथा प्रपद्येते देव्यौ गर्भं तथा कुरु ॥ ६४
 अराजकेषु राष्ट्रेषु प्रजाऽनाथा विनश्यति ।
 नश्यन्ति च क्रियाः सर्वा नास्ति वृष्टिर्न देवता ॥ ६५

कथं चाराजकं राष्ट्रं शक्यं धारयितुं प्रभो ।
तस्माद्गर्भं समाधत्स्व भीष्मः संवर्धयिष्यति ॥६६॥
व्यास उवाच ।
यदि पुत्रः प्रदातव्यो मया आतुरकालिकः ।
विरूपतां मे सहतां तयोरेतत्परं व्रतम् ॥ ६७॥
यदि मे सहते गन्धं रूपं वेषं तथा वपुः ।
अद्यैव गर्भं कौसल्या विशिष्टं प्रतिपद्यताम् ॥६८॥
'तस्यापि च शतं पुत्रा भवितारो न संशयः ।
गोप्ताः कुरुवंशस्य भवत्याः शोकनाशनाः ॥'६९॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा महातेजा व्यासः सत्यवतीं तदा ।
शयने सा च कौसल्या शुचिवस्त्राक्षलङ्कृता ॥७०॥
समागमनमाकाङ्क्षेदिति सोऽन्तर्हितो मुनिः ।

ततोऽभिगम्य सा देवी क्षुषां रहसि संगताम् ७१
धर्म्यमर्थसमाशुक्तमुवाच वचनं हितम् ।
कौसल्ये धर्मतन्त्रं त्वां यद्वर्षीमि निबोध तत् ॥७२॥
भरतानां समुच्छेदो व्यक्तं मज्जाग्यसंक्षयात् ।
व्यथितां मां च संप्रेक्ष्य पितृवंशं च पीडितम् ७३
भीष्मो बुद्धिमदान्मह्यं कुलस्यास्य विवृद्धये ।
सा च बुद्धिस्त्वय्यधीना पुत्रि प्रापय मां तथा ७४
नष्टं च भारतं वंशं पुनरेव समुद्धर ।
पुत्रं जनय सुश्रोणि देवराजसमप्रभम् ॥ ७५॥
स हि राज्यधुरं गुर्वीमुद्वक्ष्यति कुलस्य नः ।
'एवमुक्त्वा तु सा देवी क्षुषां सत्यवती तदा ॥'७६॥
सा धर्मतोऽनुनीयैनां कथंचिद्धर्मचारिणीम् ।
भोजयामास विप्रांश्च देवर्षीन्तिथीस्तथा ॥ ७७॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

अम्बिकायां व्यासानुतराष्ट्रस्योत्पत्तिः ॥ १ ॥ अम्बालिकायां पाण्डोरुत्पत्तिः ॥ २ ॥ अम्बिकादासां विदुरस्योत्पत्तिः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततः सत्यवती काले बभूव स्नातामृतौ तदा ।
संवेशयन्ती शयने शनैर्वचनमब्रवीत् ॥ १॥
कौसल्ये देवराजोऽस्ति सोऽद्य त्वाऽनुप्रवेक्ष्यति ।
अग्रमत्ता प्रतीक्षेनं निशीथे ह्यागमिष्यति ॥ २॥
श्वश्र्वास्तद्वचनं श्रुत्वा शयाना शयने शुभे ।
साऽचिन्तयत्तदा भीष्ममन्याश्च कुरुपुङ्गवान् ॥ ३॥
'ततः सुप्तजनप्रायेऽर्धरात्रे भगवानृषिः ।
दीप्यमानेषु दीपेषु शरणं प्रविवेश ह ॥ ४॥
ततोऽम्बिकायां प्रथमं नियुक्तः सत्यवागृषिः ।
जगाम तस्याः शयनं विपुले तपसि स्थितः ॥ ५॥
तं समीक्ष्य तु कौसल्या दुष्प्रेक्षमतथोचिता ।
विरूप इति विव्रस्ता संकुच्यसीन्निमीलिता ॥ ६॥
विरूपो हि जटी चापि दुर्वर्णः परुषः कृशः ।
सुगन्धेतरगन्धश्च सर्वथा दुष्प्रधर्षणः ॥' ७॥

तस्य कृष्णस्य कपिलां जटां दीप्ते च लोचने ।
बभूवि चैव श्मश्रूणि दृष्ट्वा देवी न्यमीलयत् ॥८॥
संवभूव तथा सार्धं मातुः प्रियचिकीर्षया ।
भयात्काशिसुता तं तु नाशक्रोदमिवीक्षितुम् ॥९॥
ततो निष्कान्तमागम्य माता पुत्रमुवाच ह ।
अप्यस्यां गुणवानपुत्र राजपुत्रो भविष्यति ॥१०॥
निश्चम्य तद्वचो मातुर्व्यासः सत्यवतीसुतः ।
'प्रोवाचातीन्द्रियज्ञानो विधिना संप्रचोदितः' ११
नागायुतसमप्राणो विद्वान्राजर्षिसत्तमः ।
महाभागो महावीर्यो महाबुद्धिर्भविष्यति ॥ १२॥
तस्य चापि शतं पुत्रा भविष्यन्ति महात्मनः ।
किंतु मातुः स वैगुण्यादन्ध एव भविष्यति ॥ १३॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माता पुत्रमथाऽब्रवीत् ।
नान्धः कुरुणां नृपतिरनुरुस्तपोधन ॥ १४॥
ज्ञातिवंशस्य गोप्तां पितृणां वंशवर्धनम् ।

राजभायै ॥ ६३ ॥ यथा भीष्मेणोक्तं तथा मां प्रापय इष्टार्थेन
बोध्य ॥ ७४ ॥ उद्वक्ष्यति दुरेधुर उद्वहन् करिष्यति ॥ ७६ ॥

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

‘अपरस्यामपि पुनर्मम शोकविनाशनम् ॥ १५
 तस्मादवरजं पुत्रं जनयान् नराधिपम् ।
 भ्रातुर्भार्याश्वरा चैव रूपयौवनशालिनी ॥ १६
 अस्यासुत्पादयाऽपत्यं मन्त्रियोगाद्गुणाधिकम् ।
 द्वितीयं कुरुवंशस्य राजानं दातुमर्हसि ॥ १७
 स तथेति प्रतिज्ञाय निश्चक्राम महायशः ।
 साऽपि कालेन कौसल्या सुषुवेऽन्यं तमात्मजम् ॥
 पुनरेव तु सा देवी परिभाष्य कृष्णं ततः ।
 ऋषिमावाहयत्सत्या यथापूर्वमरिन्दम ॥ १९
 ‘अम्बालिकां समाहूय तस्यां सत्यवतीं सुतम् ।
 भूयो नियोजयामास सन्तानाय कुलस्य वै ॥ २०
 विषण्णाम्बालिका साध्वी निषण्णा श्रयनोत्तमे ।
 कोन्वेष्यतीति ध्यायन्ती नियता संप्रीक्षते’ ॥ २१
 ततस्तेनैव विधिना महर्षिस्तामपद्यत ।
 अम्बालिकामथाऽभ्यागादृषिं दृष्ट्वा च साऽपि तम्
 विवर्णा पाण्डुसंकाशा समपद्यत भारत ।
 तां भीतां पाण्डुसंकाशां विषण्णां प्रेक्ष्य भारत ॥ २३
 व्यासः सत्यवतीपुत्र इदं वचनमब्रवीत् ।
 यस्मात्पाण्डुत्वमापन्ना विरूपं प्रेक्ष्य मामिह ॥ २४
 तस्मादेष सुतस्ते वै पाण्डुरेव भविष्यति ।
 नाम चास्यैतदेवेह भविष्यति शुभानने ॥ २५
 इत्युक्त्वा स निराक्रामद्भगवानृषिसत्तमः ।
 ततो निष्क्रान्तमालोक्य सत्या पुत्रमथाऽब्रवीत् ॥
 ‘कुमारो ब्रूहि मे पुत्र अप्यत्र भविता शुभः ।’
 शशंस स पुनर्मात्रे तस्य बालस्य पाण्डुताम् ॥ २७
 ‘भविष्यति सुविक्रान्तः कुमारो दिक्षु विश्रुतः ।
 पाण्डुत्वं वर्णतस्तस्य मातृदोषाद्भविष्यति ॥ २८
 तस्य पुत्रा महेष्वासा भविष्यन्तीह पञ्च वै ।
 इत्युक्त्वा मातरं तत्र सोऽभिवाद्य जगाम ह ॥ २९
 तं माता पुनरेवान्यमेकं पुत्रमयाचत ।
 तथेति च महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत ॥ ३०
 ततः कुमारं सा देवी प्राप्तकालमजीजनत् ।

पाण्डुलक्षणसंपन्नं दीप्यमानमिव श्रिया ॥ ३१
 यस्य पुत्रा महेष्वासा जज्ञिरे पञ्च पाण्डवाः ।
 ‘तयोर्जन्मक्रियाः सर्वा यथावदनुपूर्वशः ॥ ३२
 कारयामास वै भीष्मो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 अन्यं दृष्ट्वाऽम्बिकापुत्रं जातं सत्यवती सुतम् ॥ ३३
 कौसल्यार्थं समाहूय पुत्रमन्यमयाचत ।
 अन्धोयमन्यमिच्छामि कौसल्यातनयं शुभम् ॥ ३४
 एवमुक्तो महर्षिस्तां मातरं प्रत्यभाषत ।
 नियता यदि कौसल्या भविष्यति पुनः शुभा ॥ ३५
 भविष्यति कुमारोऽस्या धर्मशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।
 तां समाधाय वै भूयः कृष्णं सत्यवती पुनः ॥ ३६
 ऋतुकाले ततो ज्येष्ठां वधूं तस्यैव नियोजयत् ।
 सा तु रूपं च गन्धं च महर्षेः प्रविचिन्त्य तं ॥ ३७
 नाकरोद्भजनं देव्या भयात्सुरसुतोपमा ।
 ततः स्वैर्भूषणैर्दासीं भूषयित्वाऽप्सरोपमाम् ॥ ३८
 प्रेषयामास कृष्णाय ततः काशिपतेः सुता ।
 सा तं तद्विभक्तुप्राप्तं प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ॥ ३९
 संविवेशाभ्यनुज्ञाता सत्कृत्योपचचार ह ।
 ‘वाग्भावोपप्रदानेन गात्रसंस्पर्शनेन च ॥’ ४०
 कामोपभोगेन रहस्तस्यां तुष्टिमगादृषिः ।
 तथा सहोषितो राजन्महर्षिः संशितव्रतः ॥ ४१
 उत्तिष्ठन्नब्रवीदेनामशुजिष्या भविष्यसि ।
 अयं च ते शुभे गर्भः श्रेयानुदरमागतः ।
 धर्मात्मा भविता लोके सर्वबुद्धिमतां वरः ॥ ४२
 स जज्ञे विदुरो नाम कृष्णद्वैपायनात्मजः ।
 धृतराष्ट्रस्य वै भ्राता पाण्डोश्चैव महात्मनः ॥ ४३
 धर्मो विदुररूपेण शापात्तस्य महात्मनः ।
 माण्डव्यस्यार्थतत्त्वज्ञः कामकोधविवर्जितः ॥ ४४
 कृष्णद्वैपायनोऽप्येतत्सत्यवत्यै न्यवेदयत् ।
 प्रलम्भमात्मनश्चैव शूद्रायाः पुत्रजन्म च ॥ ४५
 स धर्मस्यानृणो भूत्वा पुनर्मात्रा समेत्य च ।
 तस्यैव गर्भे समावेद्य तत्रैवान्तरधीयत् ॥ ४६

एते विचित्रवीर्यस्य क्षेत्रे द्वैपायनादपि ।

जज्ञिरे देवगर्भाभाः कुरुवंशविबर्धनाः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

माण्डव्योपाख्यायम् ॥ १ ॥ राजाज्ञया माण्डव्यस्य शूकारोपणम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।

किं कृतं कर्म धर्मेण येन शापमुपेयिवान् ।

कस्य शापाच्च ब्रह्मर्षेः शूद्रयोनावजायत ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

बभूव ब्राह्मणः कश्चिन्माण्डव्य इति विश्रुतः ।

धृतिमान्सर्वधर्मज्ञः सत्ये तपसि च स्थितः ॥ २

‘स तीर्थयात्रां विचरन्नाजगाम यदृच्छया ।

संनिकृष्टानि तीर्थानि ग्रामाणां यानि कानि च ।

तत्राश्रमपदं कृत्वा वसति स महाभुनिः ॥ ३

स आश्रमपदद्वारि वृक्षमूले महातपाः ।

ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी तस्यौ मौनव्रतान्वितः ॥ ४

तस्य कालेन महता तस्मिन्निष्पत्तिं वर्ततः ।

तमाश्रममनुप्राप्ता दस्यवो लोप्सहारिणः ॥ ५

अनुसार्यमाणा बहुभी रक्षिभिर्भरतर्षभ ।

‘तामेव वसतिं जग्मुस्ते ग्रामाल्लोप्सहारिणः ॥ ६

यस्मिन्नावसथे शेते स भुनिः संशितव्रतः ।

ते तस्यावसथे लोप्सं दस्यवः कुरुसत्तम ॥ ७

निधाय च भयाल्लीनास्तत्रैवानागते बले ।

तेषु लीनेष्वथो शीघ्रं ततस्तद्रक्षिणां बलम् ॥ ८

आजगाम ततोऽपश्यंस्तमृषिं तस्करानुगाः ।

तमपृच्छंस्ततो राजंस्तथावृत्तं तपोधनम् ॥ ९

कतरेण पथा याता दस्यवो द्विजसत्तम ।

तेन गच्छामहे ब्रह्मन्यथा शीघ्रतरं वयम् ॥ १०

तथा तु रक्षिणां तेषां भुवतां स तपोधनः ।

न किञ्चिद्वचनं राजन्नब्रवीत्साध्वसाधु वा ॥ ११

ततस्ते राजपुरुषा विचिन्वानास्तमाश्रमम् ।

ददृशुस्तत्र लीनांस्तान्शोरांस्तद्रव्यमेव च ॥ १२

ततः शङ्का समभवद्रक्षिणां तं भुनिं प्रति ।

संयम्यैनं ततो राज्ञे दस्युश्चैव न्यवेदयन् ॥ १३

तं राजा सह तैश्चोरैरन्वशाद्वध्यतामिति ।

स रक्षिभिस्तैरज्ञातः शूले प्रोतो महातपाः ॥ १४

ततस्ते शूलमासेष्व तं भुनिं रक्षिणस्तदा ।

प्रतिजग्मुर्धेहीपालं धनान्यादाय तान्यथ ॥ १५

शूलस्यः स तु धर्मात्मा कालेन महता ततः ।

निराहारोऽपि विप्रर्षिर्मरणं नाभ्यपद्यत ॥ १६

धारयामास च प्राणानूर्ध्वं समुपानयत् ।

शूलाग्रे तप्यमानेन तपस्तेन महात्मना ॥ १७

सन्तापं परमं जग्मुर्धनयस्तपसाऽन्विताः ।

ते राज्ञौ शकुना भूत्वा सन्निपत्य तु भारत ।

दर्शयन्तो यथाशक्ति तमपृच्छन्दिजोत्तमम् ॥ १८

श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मर्षिं पापं कृतधानसि ।

येनेह समनुप्राप्तं शूले दुःखमयं महत् ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

माण्डव्यं ज्ञापि ज्ञात्वा भीतेन राज्ञा तस्य शूलाद्विमोक्षणम् ॥ १ ॥ जग्मीमाण्डव्यस्य यमेन विवादः ॥ २ ॥ माण्डव्ये-
न यमस्य शापः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भुनिशार्दूलस्तानुवाच तपोधनान् ।

कस्य कीदृशस्य ॥ १ ॥ लोप्सं छुप्यत इति व्युत्पत्त्या

चोरापहृतं धनम् ॥ ६ ॥ बले राजसैन्ये ॥ ८ ॥ संयम्य

चोरवन्निष्ठम् ॥ १३ ॥ प्रोतोऽर्पितः ॥ १४ ॥ समुपानयत्

दोषतः कं गमिष्यामि न हि मेऽन्योपराध्यति १

तं दृष्ट्वा रक्षिणस्तत्र तथा बहुतिथेऽहनि ।

सप्तमीपमिति शेषः ॥ १७ ॥ दर्शयन्तो ज्ञानि रूपानि

प्रकाशयन्तो ॥ १८ ॥ षोडशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

दोषतः कं गमिष्यामि न कम्पि दोषिणं कथयामि । स्मृतमेव

न्यवेदयस्तथा राज्ञे यथावृत्तं नराधिप ॥ २
 राजा च तमृषिं श्रुत्वा निष्क्रम्य सह मन्त्रिभिः ।
 प्रसादयामास तदा शूलस्यमृषिसत्तमम् ॥ ३
 राजोवाच ।
 यन्मयाऽपकृतं मोहादज्ञानादृषिसत्तम ।
 प्रसादये त्वां तत्राहं न मे त्वं क्रोद्धुमर्हसि ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततो राज्ञा प्रसादमकरोन्मुनिः ।
 कृतप्रसादं राजा तं ततः समवतारयत् ॥ ५
 अवतार्य च शूलाग्रात्तच्छूलं निश्कर्ष्य ह ।
 अशकुर्वन् निष्कण्ठं शूलं मूले स चिच्छिदे ॥ ६
 स तथान्तर्गतेनैव शूलेन व्यचरन्मुनिः ।
 'कण्ठपार्श्वान्तरस्थेन शङ्कुना मुनिराचरत् ।
 पुष्पभाजनधारी स्यादिति चिन्तापरोऽभवत् ॥ ७
 स चातितपसा लोकान्विजिग्ये दुर्लभान्परैः ॥ ८
 अणीमाण्डव्य इति च ततो लोकेषु गीयते ।
 स गत्वा सदनं विप्रो धर्मस्य परमार्थवित् ॥ ९
 आसनस्थं ततो धर्मे दृष्ट्वापालयत प्रभुम् ।
 किं नु तदुष्कृतं कर्म मया कृतमजानता ॥ १०
 यत्स्थेयं फलनिर्घृचिरीदृश्यासादिता मया ।
 शीघ्रमाचक्ष्व मे तत्त्वं पश्य मे तपसो बलम् ॥ ११

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥

अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

कंचित्कालं भीष्मेण राज्यपरिपाळनान्तरं पाण्डो राज्येऽभिषेकः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 'धृतराष्ट्रे च पाण्डौ च विदुरे च महात्मनि ।'
 एषु त्रिषु कुमारेषु जातेषु कुरुजाङ्गलम् ।
 कुर्वोऽथ कुरुक्षेत्रं त्रयमेतदवर्धत ॥ १
 ऊर्ध्वसस्याऽभवद्भूमिः सस्यानि फलवन्ति च ।

शुभे इत्यर्थः ॥ १ ॥ अणी शूलम्रं तद्युक्तो माण्डव्यः ॥ ९ ॥
 उपालभत गृहीतवान् ॥ १० ॥ दिशो देशनाः धर्मशास्त्राणि
 यतो न प्रज्ञास्यति बालत्वात् ॥ १५ ॥ ब्राह्मणवधो ब्राह्मणपी-

धर्म उवाच ।
 पतङ्गिकानां पुच्छेषु त्वयेषीका प्रवेशिता ।
 कर्मणस्तस्य ते प्राप्तं फलमेतत्तपोधन ॥ १२
 स्वल्पमेव यथा दत्तं दानं बहुगुणं भवेत् ।
 अधर्म एव विप्रस्ये बहुदुःस्वफलप्रदः ॥ १३
 अणीमाण्डव्य उवाच ।
 कसिन्काले मया तत्तु कृतं ब्रूहि यथातथम् ।
 तेनोक्तं धर्मराजेन बालभावे त्वया कृतम् ॥ १४
 अणीमाण्डव्य उवाच ।
 बालो हि द्वादशावर्षाज्जन्मतो यत्करिष्यति ।
 न भविष्यत्यधर्मोऽत्र न प्रज्ञास्यति वै दिशः ॥ १५
 अल्पेऽपराधेऽपि महान्मम दण्डस्त्वया धृतः ।
 गरीयान्ब्राह्मणवधः सर्वभूतवधादपि ॥ १६
 शूद्रयोनावतो धर्म मानुषः संभविष्यसि ।
 मर्यादां स्थापयाम्यद्य लोके कर्मफलोदयाम् ॥ १७
 आ चतुर्दशकावर्षाश्च भविष्यति पातकम् ।
 परतः कुर्वतामेव दोष एव भविष्यति ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 एतेन त्वपराधेन शापात्तस्य महात्मनः ।
 धर्मो विदुरूपेण शूद्रयोनावजायत ॥ १९
 धर्मे चार्धे च कुशलो लोभक्रोधविवर्जितः ।
 दीर्घदर्शी शमपरः कुरुणां च हिते रतः ॥ २०

यथर्तुवर्षा पर्जन्यो बहुपुष्पफला द्रुमाः ॥ २
 वाहनानि प्रहृष्टानि मुदिता मृगपक्षिणः ।
 गन्धवन्ति माल्यानि रसवन्ति फलानि च ॥ ३
 वणिग्भिश्चान्वकीर्यन्त नगराण्यथ शिल्पिभिः
 शूराश्च कृतविद्याश्च सन्तश्च सुखिनोऽभू-

तवम् ॥ १६ ॥ दीर्घदर्शी सर्वकालपरामर्शो

॥ २० ॥ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः

ऊर्ध्वसस्या प्रचुरसस्या ॥ २ ॥

नाभवन्दस्वयः केचिन्नाधर्मस्वयो जनाः ।	धनुर्वेदे च वेदे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि ।
प्रदेशेष्वपि राष्ट्राणां कृतं युगमवर्तत ॥ ५	तथैव गजशिक्षायां नीतिशास्त्रेषु पारगाः ॥ १९
धर्मक्रिया यज्ञशीलाः सत्यव्रतपरायणाः ।	इतिहासपुराणेषु नानाशिक्षासु बोधिताः ।
अन्योन्यप्रीतिसंयुक्ता ध्यवर्धन्त प्रजास्तदा ॥ ६	वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञाः सर्वत्र कृतनिश्चयाः ॥ २०
मानकोधविहीनाश्च नरा लोभविवर्जिताः ।	‘वैदिकाध्ययने युक्तो नीतिशास्त्रेषु पारगः ।
अन्योन्यमभ्यनन्दन्त धर्मोत्तरमवर्तत ॥ ७	भीष्मेण राजा कौरव्यो धृतराष्ट्रोऽभिषेचितः ॥ २१
तन्महोदधिवत्पूर्णं नगरं वै व्यरोचत ।	धनुर्वेदेऽथपृष्ठे च गदायुद्धेऽसिचर्मणि ।
द्वारतोरणनिर्व्यूहैर्युक्तमभ्रचयोपमैः ॥ ८	तथैव गजशिक्षायामस्त्रेषु विविधेषु च ॥ २२
प्रासादशतसंवाधं महेन्द्रपुरसन्निभम् ।	अर्थधर्मग्रधानासु विद्यासु विविधासु च ।
नदीषु वनखण्डेषु वापीपल्लवसालुषु ।	गतः पारं यदा पाण्डुस्तदा सेनापतिः कृतः ॥ २३
काननेषु च रम्येषु विजहर्मुदिता जनाः ॥ ९	पाण्डुर्धनुषि विक्रान्तो नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।
उत्तरैः कुरुभिः सार्धं दक्षिणाः कुरुस्तथा ।	अन्येभ्यो बलवानासीद्धृतराष्ट्रो महीपतिः ॥ २४
विस्पर्धमाना व्यचरन्तथा देवर्षिचारणैः ॥ १०	अमाल्यो मनुजेन्द्रस्य बाल एव यज्ञस्त्रिनः ।
नाभवत्कृपणः कश्चिन्नाभवन्विधवाः स्त्रियः ।	भीष्मेण सर्वधर्माणां प्रणेता विदुरः कृतः ॥ २५
तस्मिन्ननपदे रम्ये कुरुभिर्बहुलीकृते ॥ ११	‘सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो बुद्धिमेधापदुर्युवा ।
कूपारामसभावाप्यो ब्राह्मणावसयास्तथा ।	भावेनागमयुक्तेन सर्वं वेदयते जगत् ॥’ २६
बभूवुः सर्वद्वियुतास्तस्मिन्राष्ट्रे सदोत्सवाः ॥ १२	त्रिषु लोकेषु न त्वासीत्कश्चिद्विदुरसंमितः ।
भीष्मेण धर्मतो राजन्सर्वतः परिरक्षिते ।	धर्मनित्यस्तथा राजन्धर्मं च परमं गतः ॥ २७
बभूव रमणीयश्च चैत्ययूपशताङ्कितः ॥ १३	प्रनष्टं शान्तनोर्वंशं समीक्ष्य पुनरुद्धृतम् ।
स देशः परराष्ट्राणि विमृज्याभिप्रवर्धितः ।	ततो निर्वचनं लोके सर्वराष्ट्रेष्ववर्तत ॥ २८
भीष्मेण विहितं राष्ट्रे धर्मचक्रमवर्तत ॥ १४	वीरसूनां काशिसुते देशानां कुरुजाङ्गलम् ।
क्रियमाणेषु कृत्येषु कुमारानां महात्मनाम् ।	सर्वधर्मविदां भीष्मः पुराणां गजसाहयम् ॥ २९
पौरजानपदाः सर्वे बभूवुः परमोत्सुकाः ॥ १५	धृतराष्ट्रस्त्वचक्षुष्पाद्राज्यं न त्रत्यपद्यत ।
गृहेषु कुरुमुख्यानां पौराणां च नराधिप ।	परसवत्ताद्विदुरो राजा पाण्डुर्बभूव ह ॥ ३०
दीयतां भुज्यतां चेति वाचोऽश्रूयन्त सर्वशः ॥ १६	‘अथ शुश्राव विप्रेभ्यः कुन्तिभोजमहीपतेः ।
धृतराष्ट्रश्च पाण्डुश्च विदुरश्च महामतिः ।	रूपयौवनसंपन्नां सुतां सागरमासुतः ॥ ३१
जन्मप्रभृति भीष्मेण पुत्रवत्परिपालिताः ॥ १७	सुवलस्य च कल्याणीं गान्धाराधिपतेः सुताम् ।
संस्कारैः संस्कृतास्ते व्रताध्ययनसंयुताः ।	सुतां च मद्रराजस्य रूपेणाप्रतिमां भुवि ॥’ ३२
अमध्यायामकुशलाः समपद्यन्त यौवनम् ॥ १८	कदाचिदथ गात्रेभ्यः सर्वनीतिमतां वरः ।
	विदुरं धर्मतत्त्वज्ञं वाक्यमाह यथोचितम् ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

धृतराष्ट्रविवाहार्थं भीष्मविदुरसंवादः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रस्य गान्धार्या विवाहः ॥ २ ॥

भीष्म उवाच ।

गुणैः समुदितं सम्यगिदं नः प्रथितं कुलम् ।
 अत्यन्यान्पृथिवीपालान्पृथिव्यामधिराज्यभाक् १
 रक्षितं राजभिः पूर्वं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ।
 नोत्सादमगमच्चेदं कदाचिदिह नः कुलम् ॥ २
 मया च सत्यवत्या च कृष्णेन च महात्मना ।
 समवस्थापितं भूयो शुष्मासु कुलतन्तुषु ॥ ३
 तच्चैतद्वर्धते भूयः कुलं सागरवद्यथा ।
 तथा मया विधातव्यं त्वया चैव न संशयः ॥ ४
 श्रूयते यादवी कन्या स्वनुरूपा कुलस्य नः ।
 सुबलस्यात्मजा चैव तथा मद्रेश्वरस्य च ॥ ५
 कुलीना रूपवत्यश्च ताः कन्याः पुत्र सर्वशः ।
 उचिताश्चैव संबन्धे तेऽस्माकं क्षत्रियर्षभाः ॥ ६
 मन्ये वरयितव्यास्ता इत्यहं धीमतां वर ।
 सन्तानार्थं कुलस्यास्य यद्वा विदुर मन्यसे ॥ ७
 विदुर उवाच ।

भवान्पिता भवान्माता भवान्नः परमो गुरुः ।
 तस्मात्स्वयं कुलस्यास्य विचार्य कुरु यद्वितम् ॥ ८
 वैशंपायन उवाच ।
 अथ शुश्राव विप्रेभ्यो गान्धारीं सुबलात्मजाम् ।
 आराध्य वरदं देवं भगनेत्रहरं हरम् ॥ ९
 गान्धारी किल पुत्राणां शतं लेभे चरं शुभा ।
 इति शुश्राव तत्त्वेन भीष्मः कुरुपितामहः ॥ १०
 ततो गान्धारराजस्य प्रेषयामास भारत ।
 अचक्षुरिति तत्रासीत्सुबलस्य विचारणा ॥ ११
 कुलं ख्यातिं च वृत्तं च बुद्ध्या तु प्रसमीक्ष्य सः ।
 ददौ तां धृतराष्ट्राय गान्धारीं धर्मचारिणीम् ॥ १२

गान्धारी त्वय शुश्राव धृतराष्ट्रमचक्षुषम् ।
 आत्मानं दित्सितं चास्मै पित्रा मात्रा च भारता ॥
 ततः सा षट्मादाय कृत्वा बहुगुणं तदा ।
 बबन्ध नेत्रे स्वे राजन्पतिव्रतपरायणा ॥ १४
 नाभ्यसूयां पतिमहमित्येवं कृतनिश्चया ।
 ततो गान्धारराजस्य पुत्रः शकुनिरभ्ययात् ॥ १५
 स्वसारं परया लक्ष्म्या युक्तामादाय कौरवान् ।
 तां तदा धृतराष्ट्राय ददौ परमसत्कुताम् ।
 भीष्मस्यानुमते चैव विवाहं समकारयत् ॥ १६
 दत्त्वा स भगिनीं वीरो यथार्हं च परिच्छदम् ।
 पुनरायात्स्वनगरं भीष्मेण प्रतिपूजितः ॥ १७
 गान्धार्यपि वरारोहा शीलाचारविचेष्टितैः ।
 दुष्टिं कुरुणां सर्वेषां जनयामास भारत ॥ १८
 गान्धारी सा पतिं दृष्ट्वा प्रज्ञाचक्षुषमीश्वरम् ।
 अतिचाराद्भूयं भीता भर्तुः सा समचिन्तयत् १९
 सा दृष्टिविनिवृत्त्या हि भर्तुश्च समतां ययौ ।
 नहि सूक्ष्मेऽप्यतीचारे भर्तुः सा ववृते तदा ॥ २०
 वृत्तेनाराध्य तान्सर्वान्गुरुन्पतिपरायणा ।
 वाचापि पुरुषानन्यान्सुवता नान्वकीर्तयत् ॥ २१
 तस्याः सहोदरीः कन्याः पुनरेव ददौ दश ।
 गान्धारराजः सुबलो भीष्मेण च वृतस्तदा ॥ २२
 सत्यव्रतां सत्यसेनां सुदेव्यां चापि संहिताम् ।
 तेजश्श्रवां सुश्रवां च तथैव निकृतिं शुभाम् ॥ २३
 शंभ्वठां च दशार्णां च गान्धारीर्दश विश्रुताः ।
 एकाहा प्रतिजग्राह धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ॥ २४
 ततः शान्तनवो भीष्मो धानुष्कस्तास्तस्तवः ।
 अददाद्धृतराष्ट्रस्य राजपुत्रीः परश्शतम् ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

पृथाया वाक्यचरित्रकथनम् ॥ १ ॥ तस्या दुर्वाससो मन्त्रप्राप्तिः ॥ २ ॥ मन्त्रप्रभावजिज्ञासयाऽऽहूतात्पुत्र्याकुल्या कर्ण-
स्थोत्पत्तिः ॥ ३ ॥ लोकभयाकुल्या यमुनार्या विद्वदस्य राधाभर्त्री स्त्रीकरो बभ्रुचेनेति नामकरणं च ॥ ४ ॥ संग्रहेण
कर्णचरित्रकथनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

शूरो नाम यदुश्रेष्ठो वसुदेवपिताऽभवत् ।

तस्य कन्या पृथा नाम रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥१॥

पितृष्वसीयाय स तामनपत्याय भारत ।

अग्न्यग्ने प्रतिज्ञाय स्वस्यापत्यं स सत्यवाक् ॥२॥

अग्रजामथ तां कन्यां शूरोऽनुग्रहकाङ्क्षिणे ।

प्रददौ कुन्तिभोजाय सखा सख्ये महात्मने ॥३॥

नियुक्ता सा पितुर्गृहे ब्राह्मणातिथिपूजने ।

उग्रं पर्यचरत्तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ४ ॥

निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।

तमुग्रं संशितात्मानं सर्वयत्नैरतोषयत् ॥ ५ ॥

‘दध्याज्यकादिभिर्नित्यं व्यञ्जनैः प्रत्यहं शुभा ।

सहस्रसङ्क्षैर्योगीन्द्रमुपाधरदनुत्तमा ॥ ६ ॥

दुर्वासा वत्सरस्यान्ते ददौ मन्त्रमनुत्तमम् ।

यशस्विन्यै पृथायै तदापद्धर्मान्ववेक्षया ।

अभिचाराभिसंयुक्तमब्रवीच्चैव तां मुनिः ॥ ७ ॥

यं यं देवं त्वमेतेन मन्त्रेणावाहयिष्यसि ।

तस्य तस्य प्रभावेण तव पुत्रो भविष्यति ॥ ८ ॥

तथोक्ता सा तु विप्रेण कुन्ती कौतूहलान्विता ।

कन्या सती देवमर्कमाजुहाव यशस्विनी ॥ ९ ॥

ततो घनान्तरं कृत्वा स्वमार्गं तपनस्तदा ।

उपतस्थे स तां कन्यां पृथां पृथुललोचनाम् ॥१०॥

सा ददर्श तमायान्तं भास्करं लोकभावनम् ।

विस्मिता चानवधात्री दृष्ट्वा तन्महदद्भुतम् ॥११॥

‘साब्रवीद्भगवन्कस्त्वमाविर्भूतो ममाग्रतः ।

आदित्य उवाच ।

आहूतोपस्थितं भद्रे ऋषिमन्त्रेण चोदितम् ।

विद्धि मां पुत्रलाभाय देवमर्कं शुचिस्मिते ॥१२॥

पुत्रस्ते निर्मितः सुभ्रु शृणु मादृक्कुभानने ।

आदित्ये कुण्डले विभ्रत्कवचं चैव मामकम् ॥१३॥

शस्त्रास्त्राणामभेद्यश्च भविष्यति शुचिस्मिते ।

नास्य किञ्चिददेयं च ब्राह्मणेभ्यो भविष्यति ॥१४॥

चोद्यमानो मया चापि न क्षमं चिन्तयिष्यति ।

दास्यत्येव हि विप्रेभ्यो मानी चैव भविष्यति ॥१५॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता ततः कुन्ती गोपतिं प्रत्युवाच ह ।

कन्या पितृवशा चाहं पुरुषार्थो न चैव मे ॥१६॥

कश्चिन्मे ब्राह्मणः प्रादाद्वरं विद्यां च शत्रुहन् ।

तद्विजिज्ञासयाऽऽह्वानं कृतवत्यसि ते विभो ॥१७॥

एतस्मिन्नपराधे त्वां शिरसाऽहं प्रसादये ।

योषितो हि सदा रक्ष्यास्त्वपराधेऽपि नित्यशः ॥१८॥

सूर्य उवाच ।

वेदाहं सर्वमेवैतद्यदुर्वासा वरं ददौ ।

संत्यज्य भयमेवेह कियतां सङ्गमो मम ॥ १९ ॥

अमोघं दर्शनं मयमाहूतश्चासि ते शुभे ।

वृथाऽऽह्वानेऽपि ते भीरु दोषः स्यान्मात्र संशयः ॥

‘यद्येवं मन्यसे भीरु किमाह्वयसि भास्करम् ।

यदि मामवजानासि ऋषिः स न भविष्यति ॥२१॥

मन्त्रदानेन यस्माच्चमवलेपेन दर्पिता ।

कुलं च तेऽद्य धक्ष्यामि क्रोधदीप्तेन चक्षुषा’ ॥२२॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता बहुविधं सान्त्वपूर्वं विवस्वता ।

सा तु नैऋद्धरारोहा कन्याहमिति भारत ॥ २३ ॥

बन्धुपक्षभयाद्भीता लज्जया च यशस्विनी ।

तामर्कः पुनरेवेदमब्रवीद्भरतर्षभ ॥ २४ ॥

मत्प्रसादाच्च ते राज्ञि भविता दोष इत्युत ॥२५॥

‘कुन्त्युवाच ।

प्रसीद भगवन्मह्यमवलेपो हि नास्ति मे ।

त्वयैव परिहार्यं स्यात्कन्याभावस्य दूषणम् ॥२६॥
 आदित्य उवाच ।
 ध्यपयातु भयं तेऽद्य कुमारं प्रसमीक्षसे ।
 मया त्वं चाप्यनुज्ञाता पुनः कन्या भविष्यसि ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता ततः कुन्ती संप्रहृष्टतनूत्तहा ।
 सङ्गताऽभूत्तदा सुभूरादित्येन महात्मना ॥ २८॥
 प्रकाशकर्मा तपनः कन्यागर्भं ददौ पुनः ।
 तत्र वीरः समभवत्सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ २९॥
 आसुक्तकवचः श्रीमान्देवगर्भः श्रियान्वितः ।
 सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्भोतिताननः ॥ ३०॥
 अजायत सुतः कर्णः सर्वलोकेषु विश्रुतः ।
 प्रादाच्च तस्यै कन्यात्वं पुनः स परमद्युतिः ॥ ३१॥
 दत्त्वा च तपतां श्रेष्ठो दिवमाचक्रमे ततः ।
 दृष्ट्वा कुमारं जातं सा वार्ष्णेयी दीनमानसा ॥ ३२॥
 एकाग्रं चिन्तयामास किं कृत्वा मुकुतं भवेत् ।
 गृहमानापचारं सा बन्धुपक्षभयात्तदा ॥ ३३॥
 मञ्जूषां रत्नसंपूर्णां कृत्वा बालसमाश्रिताम् ।
 उत्ससर्ज कुमारं तं जले कुन्ती महाबलम् ॥ ३४॥
 तमुत्सृष्टं जले गर्भं राधाभर्ता महायशः ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास सभार्यः सूतनन्दनः ॥ ३५॥
 नामधेयं च चक्राते तस्य बालस्य तावुमौ ।
 वसुना संह जातोऽयं वसुषेणो भवत्विति ॥ ३६॥
 स वर्धमानो बलवान्सर्वस्त्रेषूद्यतोऽभवत् ।
 आपृष्ठतापादादित्यमुपातिष्ठत वीर्यवान् ॥ ३७॥
 तस्मिन्काले तु जपतस्तस्य वीरस्य धीमतः ।
 नादेयं ब्राह्मणेष्वासीत्किञ्चिदसु महीतले ॥ ३८॥
 ततः काले तु कस्मिंश्चित्स्वप्नान्ते कर्णमब्रवीत् ।
 आदित्यो ब्राह्मणो भूत्वा मृगु वीरवचो मम ३९॥
 प्रभतायां रजन्वां त्वामागमिष्यति वासवः ।
 न तस्य भिक्षा दातव्या विप्ररूपी भविष्यति ४०॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

निश्चयोऽस्यापहर्तुं ते कवचं कुण्डले तथा ।
 अतस्तां बोधयाम्येव सतीति वचनं मम ॥ ४१॥
 कर्ण उवाच ।
 शक्रो मां विप्ररूपेण यदि वै वाचते द्विज ।
 कथं तस्यै न दास्यामि यथा चास्म्यवबोधितः ४२॥
 विप्राः पूज्यास्तु देवानां सततं प्रियमिच्छताम् ।
 तं देवदेवं जानन्वै न शक्तोऽस्म्यवमन्त्रणे ॥ ४३॥
 सूर्य उवाच ।
 यद्येवं शृणु मे वीर वरं ते सोऽपि दास्यति ।
 शक्तिं समपि याचेथाः सर्वशत्रुविवाधिनीम् ४४॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा द्विजः स्वप्ने तत्रैवान्तरधीयत ।
 कर्णः प्रबुद्धस्तं स्वप्नं चिन्तयानोऽभवत्तदा ॥ ४५॥
 तमिन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वा पुत्रार्थं भूतभावनः ।
 कुण्डले प्रार्थयामास कवचं च महाद्युतिः ॥ ४६॥
 उत्कृत्वाविमनाः स्वाङ्गात्कवचं रुधिरस्रवम् ।
 कर्णो पार्श्वे च द्वे छित्त्वा प्रायच्छत्स कृताञ्जलिः ॥
 प्रतिगृह्य तु देवेशस्तुष्टस्तेनास्य कर्मणा ।
 अहो साहसमित्याह मनसा वासवो हसन् ॥ ४८॥
 देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
 न तं पश्यामि यो ह्येतत्कर्म कर्ता भविष्यति ४९॥
 प्रीतोऽस्मि कर्मणा तेन वरं ब्रूहि यदिच्छसि ।
 कर्ण उवाच ।
 इच्छामि भगवद्दत्तां शक्तिं शत्रुनिर्बह्णीम् ॥ ५०॥
 वैशंपायन उवाच ।
 शक्तिं तस्यै ददौ शक्रो विस्मयाद्वाक्यमब्रवीत् ।
 देवदानवयक्षाणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ॥ ५१॥
 यस्यै क्षेप्यसि रुष्टः सन्तोऽनया न भविष्यति ।
 हत्वैकं समरे शत्रुं ततो मामागमिष्यति ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधे शक्रो वरं दत्त्वा तु तस्य वै ५२॥
 प्राङ्गाम तस्य कथितं वसुषेण इति क्षितौ ।
 कर्णो वैकर्तनश्चैव कर्मणा तेन सोऽभवत् ॥ ५३॥

फलं तद्युक्तम् ॥ ॥ वसुना कवचकुण्डलादिद्रव्येण यद्ध इति
 वसुषेणः ॥ ३६ ॥ आपृष्ठतापात् सप्याहात्परत इत्यर्थः ॥ ३७ ॥

सहजकवचकर्तृनात् कर्णः विज्ञेयतः कर्तृनेन वैकर्तनः । स्वार्थे
 तद्धितः ॥ ५३ ॥ विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥

एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

पाण्डोः कुन्त्या विवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सत्वरूपगुणोपेता धर्मारामा महाव्रता ।
 दुहिता कुन्तिभोजस्य पृथा पृथुललोचना ॥ १
 तां तु तेजस्विनीं कन्यां रूपयौवनशालिनीम् ।
 व्यावृण्वन्पार्थिवाः केचिदतीव स्त्रीगुणैर्युताम् ॥ २
 ततः सा कुन्तिभोजेन राज्ञाहूय नराधिपान् ।
 पित्रा स्वयंवरे दत्ता दुहिता राजसत्तम ॥ ३
 ततः सा रङ्गमध्यस्थं तेषां राज्ञां मनस्विनी ।
 ददर्श राजशार्दूलं पाण्डुं भरतसत्तमम् ॥ ४
 सिंहदर्यं महोरस्कं वृषभार्क्षं महाबलम् ।
 आदित्यमिव सर्वेषां राज्ञां प्रच्छाद्य वै प्रभाः ॥ ५
 तिष्ठन्तं राजसमितौ पुरन्दरमिवापरम् ।
 तं दृष्ट्वा साऽनवधाङ्गी कुन्तिभोजसुता शुभा ॥ ६
 पाण्डुं नरवरं रक्ते हृदयेनाकुलाऽभवत् ।

ततः कामपरीताङ्गी सकृत्प्रचलमानसा ॥ ७
 व्रीडमाना स्रजं कुन्ती राज्ञः स्कन्धे समासजत् ।
 तं निशम्य वृतं पाण्डुं कुन्त्या सर्वे नराधिपाः ८
 यथागतं समाजमुर्गजैरश्वै रथैस्तथा ।
 ततस्तस्याः पिता राजन्विवाहमकरोत्प्रभुः ॥ ९
 स तथा कुन्तिभोजस्य दुहित्रा कुरुनन्दनः ।
 युयुजेऽमितसौभाग्यः पौलोम्या मधवानिव ॥ १०
 कुन्त्याः पाण्डोश्च राजेन्द्र कुन्तिभोजो महीपतिः ।
 कुलोद्गाहं तदा तं तु नानावसुभिरर्चितम् ।
 स्वपुरं प्रेषयामास स राजा कुरुसत्तम ॥ ११
 ततो बलेन सहतां नानाध्वजपताकिना ।
 स्तूयमानः स चाशीर्भिर्ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ॥ १२
 संप्राप्य नगरं राजा पाण्डुः कौरवनन्दनः ।
 न्यवेशयत् तां भार्यां कुन्तीं स्वभवने प्रभुः ॥ १३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

पाण्डोर्माया विवाहः । दिग्विजयश्च ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः शान्तनवो भीष्मो राज्ञः पाण्डोर्यशस्विनः ।
 विवाहस्यापरस्वार्थे चकार मतिमान्मतिम् ॥ १
 सोऽमात्यैः स्वविरैः सार्धं ब्राह्मणैश्च महर्षिभिः ।
 बलेन चतुरङ्गेण ययौ मद्रपतेः पुरम् ॥ २
 तमागतमभिभ्रुत्य भीष्मं बाहीकपुङ्गवः ।
 प्रत्युद्गम्यार्चयित्वा च पुरं प्रावेशयन्नृपः ॥ ३
 दत्त्वा तस्यासन् शुभ्रं पाद्यमर्घ्यं तथैव च ।
 मधुपर्कं च मद्रेशः प्रच्छागमनेऽर्थिताम् ॥ ४
 ते भीष्मः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं कुरुद्रहः ।
 आगतं मां विजानीहि कन्यार्थिनमरिन्दम ॥ ५
 श्रूयते भवतः साध्वी स्वसा माद्री यशस्विनी ।
 तामहं वरयिष्यामि पाण्डोरर्थे यशस्विनीम् ॥ ६

युक्तरूपो हि संबन्धे त्वं नो राजन्वयं तव ।
 एतत्संचिन्त्य मद्रेश गृहाणासान्यथाविधि ॥ ७
 तमेवंवादिनं भीष्मं प्रत्यभाषत मद्रपः ।
 न हि मेऽन्यो वरस्त्वत्तः श्रेयानिति मतिर्मम ॥ ८
 पूर्वं प्रवर्तितं किंचित्कुलेऽस्मिन्नृपसत्तमैः ।
 साधु वा यदि वाऽसाधु तन्नातिक्रान्तुमुत्सहे ॥ ९
 व्यक्तं तद्भवतश्चापि विदितं नात्र संशयः ।
 न च युक्तं तथा वक्तुं भवान्देहीति सत्तम ॥ १०
 कुलधर्मः स नो वीर प्रमाणं परमं च तत् ।
 तेन त्वां न ब्रवीम्येतदसंदिग्धं वचोऽरिहन् ॥ ११
 तं भीष्मः प्रत्युवाचेदं मद्रराजं जनाधिपः ।
 धर्म एष परो राजन्स्वयमुक्तः स्वयंभुवा ॥ १२

मे वरः मम जामाता ॥ ८ ॥

नात्र कश्चन दोषोऽस्ति पूर्वैर्विधिरयं कृतः ।
 विदितेयं च ते शल्य मर्यादा साधुसंमता ॥ १३
 इत्युक्त्वा स महातेजाः शातकुम्भं कृताकृतम् ।
 रत्नानि च विचित्राणि शल्यायादात्सहस्रशः ॥ १४
 गजानश्चात्रथाथैव वासांस्साभरणानि च ।
 मणिमुक्ताप्रवालं च गात्रेभ्यो व्यसृजच्छुभम् ॥ १५
 तत्प्रगृह्य धनं सर्वं शल्यः संप्रीतमानसः ।
 ददौ तां समलङ्कृत्य स्वसारं कौरवर्षभे ॥ १६
 स तां माद्रीमुपादाय भीष्मः सागरगासुतः ।
 आजगाम पुरीं धीमान्प्रविष्टो गजसाहयम् ॥ १७
 तत् इष्टेऽहनि प्राप्ते मुहूर्ते साधुसंमते ।
 'विवाहं कारयामास भीष्मः पाण्डोर्महात्मनः ।'
 जग्राह विधिवत्प्राणिं मायाः पाण्डुर्नराधिपः ॥ १८
 सतो विवाहे निर्वृत्ते स राजा कुरुनन्दनः ।
 स्थापयामास तां भार्यां शुभे वेश्मनि भामिनीं ॥ १९
 स ताभ्यां व्यचरत्सार्धं भार्याभ्यां राजसत्तमः ।
 कुन्त्या माया च राजेन्द्रो यथाकामं यथामुखम् ॥
 ततः स कौरवो राजा विहृत्य त्रिदशा निशाः ।
 जिगीषया महीं पाण्डुर्निरकामत्पुरात्प्रभो ॥ २१
 स भीष्मप्रमुखान्वृद्धानभिवाद्य प्रणम्य च ।
 धृतराष्ट्रं च कौरव्यं तथान्यान्कुरुसत्तमान् ।
 आमन्त्र्य प्रययौ राजा तैश्चैवाप्यनुमोदितः ॥ २२
 मङ्गलाचारयुक्ताभिराशीर्भिरभिनन्दितः ।
 गजनाजिरथौघेन बलेन सहताऽगमत् ॥ २३
 स राजा देवगर्भो विजिगीषुर्वसुन्धराम् ।
 दृष्टपुष्टबलैः प्रायात्पाण्डुः शत्रून्नेकशः ॥ २४
 पूर्वमागस्कृतो गत्वा दशार्णाः समरे जिताः ।
 पाण्डुना नरसिंहेन कौरवाणां यशोभृता ॥ २५
 ततः सेनामुपादाय पाण्डुर्नानाविधध्वजाम् ।
 प्रभूतहस्त्यश्वयुतां पदातिरथसंकुलाम् ॥ २६
 आगस्कारी महीपानां बहूनां बलदर्पितः ।
 गोप्ता मगधराष्ट्रस्य दीर्घो राजगृहे हतः ॥ २७

ततः कोशं समादाय वाहनानि च भूरिशः ।
 पाण्डुना मिथिलां गत्वा विदेहाः समरे जिताः ॥ २८
 तथा काशिशु सुहोषु पुण्ड्रेषु च नरर्षभ ।
 स्वबाहुबलवीर्येण कुरुणामकरोद्यशः ॥ २९
 तं शरौघमहाज्वालं शस्त्रार्चिषमरिन्दमम् ।
 पाण्डुपावकमासाद्य व्यदहन्त नराधिपाः ॥ ३०
 ते ससेनाः ससेनेन विध्वंसितबला नृपाः ।
 पाण्डुना वशगाः कृत्वा कुरुकर्मसु योजिताः ॥ ३१
 तेन ते निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः ।
 तमेकं मेनिरे शूरं देवेष्विव पुरन्दरम् ॥ ३२
 तं कृताञ्जलयः सर्वे प्रणता वसुधाधिपाः ।
 उपाजग्मुर्धनं गृह्य रत्नानि विविधानि च ॥ ३३
 मणिमुक्ताप्रवालं च सुवर्णं रजतं बहु ।
 गोरत्नान्यश्वरत्नानि रथरत्नानि कुञ्जरान् ॥ ३४
 खरोष्ट्रमहिषांश्चैव यच्च किञ्चिदजाविकम् ।
 कम्बलाजिनरत्नानि राक्षसास्तरणानि च ।
 तत्सर्वं प्रतिजग्राह राजा नागपुराधिपः ॥ ३५
 तदादाय ययौ पाण्डुः पुनर्मुदितवाहनः ।
 हर्षयिष्यन्स्वराष्ट्राणि पुरं च गजसाहयम् ॥ ३६
 श्रान्तनो राजसिंहस्य भरतस्य च धीमतः ।
 प्रनष्टः कीर्तिजः शब्दः पाण्डुना पुनराहूतः ॥ ३७
 ये पुरा कुरुराष्ट्राणि जहुः कुरुधनानि च ।
 ते नागपुरसिंहेन पाण्डुना करदीकृताः ॥ ३८
 इत्यभाषन्त राजानो राजामात्याश्च सङ्गताः ।
 प्रतीतमनसो हृष्टाः पौरजानपदैः सह ॥ ३९
 प्रत्युद्ययुश्च तं प्राप्तं सर्वे भीष्मपुरोगमाः ।
 ते नदूरमिवाध्वानं गत्वा नागपुरालयाः ॥ ४०
 आश्रितं ददृशुर्दृष्ट्वा लोकं बहुविधैर्धनैः ।
 नानायानसमानीतै रत्नैश्चावचैस्तदा ॥ ४१
 हस्त्यश्वरथरत्नैश्च गोभिरुष्टैस्तथाऽऽविभिः ।
 नान्तं ददृशुरासाद्य भीष्मेण सह कौरवाः ॥ ४२
 सोऽभिवाद्य पितुः पादौ कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 यथाऽहं मानयामास पौरजानपदानपि ॥ ४३

शातकुम्भं काश्चनम् । कृताकृतं घटितमघटितं च ॥ १४ ॥
 व्यसृजत्, प्रादात् ॥ १५ ॥ त्रिदशाः त्रिधात् ॥ २१ ॥

नदूरसिंह अदूरसिंह । जयोत्साहेन मार्गश्रमाभावात् ॥ ४० ॥
 द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

प्रमुद्य परराष्ट्राणि कृतार्थं पुनरागतम् ।

पुत्रमाश्लिष्य भीष्मस्तु हर्षादश्रूष्ववर्तयत् ॥ ४४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

स तूर्यशतशङ्खानां भेरीणां च महास्वनैः ।

हर्षयन्सर्वशः पौरान्विवेश गजसाद्वयम् ॥ ४५

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

सभार्थस्य पाण्डोर्मुखायार्थं वनगमनम् ॥ १ ॥ तत्र मृगरूपस्य मृगया मैथुनं चरतः किन्दमस्य मुनेर्हननम् ॥ २ ॥
मैथुनकाले त्वं मरिष्यसीति किन्दमेन पाण्डुं प्रति शापः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातः स्वबाहुविजितं धनम् ।

भीष्माय सत्यवत्यै च मात्रे चोपजहार सः ॥ १

विदुराय च वै पाण्डुः प्रेषयामास तद्धनम् ।

सुहृदश्चापि धर्मात्मा धनेन समतर्पयत् ॥ २

ततः सत्यवतीं भीष्मं कौसल्यां च यशस्विनीम् ।

शुभैः पाण्डुर्जितैरर्थैस्तोषयामास भारत ॥ ३

ननन्द माता कौसल्या तमप्रतिमतेजसम् ।

जयन्तमिव पौलोमी परिष्वज्य नरर्षभम् ॥ ४

तस्य वीरस्य विक्रान्तैः सहस्रशतदक्षिणैः ।

अश्वमेधशतैरीजे धृतराष्ट्रो महामखैः ॥ ५

संप्रयुक्तस्तु कुन्त्या च माया च भरतर्षभ ।

जिततन्द्रिस्तदा पाण्डुर्वभूव वनगोचरः ॥ ६

हित्वा प्रासादनिलयं शुभानि शयनानि च ।

अरण्यनित्यः सततं वभूव मृगयापरः ॥ ७

स चरन्दक्षिणं पार्श्वं रम्यं हिमवतो गिरेः ।

उवास गिरिपृष्ठेषु महाशालवनेषु च ॥ ८

रराज कुन्त्या माया च पाण्डुः सह वने चरन् ।

करेण्वोरिव मध्यस्यः श्रीमान्पौरन्दरो गजः ॥ ९

भारतं सह भार्याभ्यां स्वज्जवाणधनुर्धरम् ।

विचित्रकवचं वीरं परमास्त्रविदं नृपम् ।

देवोऽयमित्यमन्यन्त चरन्तं वनवासिनः ॥ १०

तस्य कामांश्च भोगांश्च नरा नित्यमतन्द्रिताः ।

उपजह्रुर्वनान्तेषु धृतराष्ट्रेण चोदिताः ॥ ११

तदासाद्य महारण्यं मृगव्यालनिषेवितम् ।

तत्र मैथुनकालस्य ददर्श मृगयूथपम् ॥ १२

ततस्तं च मृगीं चैव रुक्मपुङ्खैः सुपत्रिभिः ।

निर्विभेद शरैस्तीक्ष्णैः पाण्डुः पञ्चभिराशुगैः ॥ १३

स च राजन्महातेजा ऋषिपुत्रस्तपोधनः ।

शार्ङ्गया सह तेजस्वी मृगरूपेण सङ्गतः ॥ १४

स संयुक्तस्तया मृग्या मालुषीं वाचमीरयन् ।

क्षणेन पतितो भूमौ विललापातुरो मृगः ॥ १५

मृग उवाच ।

काममन्युवशं प्राप्ता बुद्ध्यन्तरगता अपि ।

वर्जयन्ति नृशंसानि पापेष्वपि रता नराः ॥ १६

न विधिं ग्रसते प्रज्ञा प्रज्ञां तु ग्रसते विधिः ।

विधिपर्यागतानर्थान्प्रज्ञावान्प्रतिपद्यते ॥ १७

शश्वद्धर्मात्मनां मुख्ये कुले जातस्य भारत ।

कामलोभाभिभूतस्य कथं ते चलिता मतिः ॥ १८

पाण्डुरुवाच ।

शत्रूणां या वधे वृत्तिः सा मृगाणां वधे स्मृता ।

राज्ञां मृग न मां मोहात्स्वं गर्हयितुमर्हसि ॥ १९

अञ्जलनाऽमायया च मृगाणां वध इष्यते ।

स एव धर्मो राज्ञां तु तद्धि त्वं किं नु गर्हसे ॥ २०

अगस्त्यः सत्रमासीनश्चकार मृगयामृषिः ।

आरण्यान्सर्वदैवत्यान्मृगान्प्रोक्ष्य महावने ॥ २१

प्रमाणदृष्टधर्मेण कथमस्मान्विगर्हसे ।

अगस्त्यस्याभिचारेण युष्माकं विहितो वधः ॥ २२

न रिपून्वै ससृद्दिश्य विमुञ्चन्ति नराः शरान् ।

रन्ध्र एषां विशेषेण वधकालः प्रशस्यते ॥ २३

रन्ध्रे विशालव्यसनाक्रान्तत्वादिसमये शराय विमुञ्च-
न्तीति संवन्धः । किंत्वेवं शत्रूणां वधकालः सर्वलोकप्रसिद्धः

सङ्ग्राम आभिमुख्यादिमान्स एव प्रशस्यतेऽन्यो निन्द्यत
इत्यर्थः ॥ २३ ॥

प्रमत्तमप्रमत्तं वा विवृत्तं घ्नन्ति चोजसा ।
 उपाधैर्विविधैस्तीक्ष्णैः कसान्मृग विगर्हसे ॥ २४
 मृग उवाच ।
 नाहं घ्नन्तं मृगात्राजन्निगर्हे चात्मकारणात् ।
 मैथुनं तु प्रतीक्ष्य मे त्वयेहाद्यानृशंसतः ॥ २५
 सर्वभूतहिते काले सर्वभूतेप्सिते तथा ।
 को हि विद्वान्मृगं हन्याच्चरन्तं मैथुनं वने ॥ २६
 अस्यां मृग्यां च राजेन्द्र हर्षान्मैथुनमाचरम् ।
 पुरुषार्थफलं कर्तुं तच्चया विफलीकृतम् ॥ २७
 पौरवणां महाराज तेषामक्षिष्टकर्मणाम् ।
 वंशे जातस्य कौरव्य नानुरूपमिदं तव ॥ २८
 नृशंसं कर्म सुमहत्सर्वलोकविगर्हितम् ।
 अस्वर्ग्यमयशस्यं चाप्यधर्मिष्ठं च भारत ॥ २९
 स्त्रीभोगानां विशेषज्ञः शास्त्रधर्मार्थतत्त्ववित् ।
 नाहंस्त्वं सुरसङ्काशं कर्तुमस्वर्ग्यमीदृशम् ॥ ३०
 त्वया नृशंसकर्तारः पापाचाराश्च मानवाः ।
 निग्राह्याः पार्थिवश्रेष्ठ त्रिवर्गपरिवर्जिताः ॥ ३१
 किं कृतं ते नरश्रेष्ठ मामिहानागसं घ्नतः ।
 मुनिं मूलफलाहारं मृगवेषधरं नृप ॥ ३२
 वसमानमरण्येषु नित्यं शमपरायणम् ।

त्वयाऽहं हिंसितो यस्मात्तस्मात्त्वामप्यनागसः ३३
 द्वयोर्नृशंसकर्तारमवशं काममोहितम् ।
 जीवितान्तकरो भावो मैथुने समुपैष्यति ॥ ३४
 अहं हि किंदमो नाम तपसा भावितो मुनिः ।
 व्यपत्रपन्मनुष्याणां मृग्यां मैथुनमाचरम् ॥ ३५
 मृगो भूत्वा मृगैः सार्धं चरामि गहने वने ।
 न तु ते ब्रह्महत्येयं भविष्यत्यविजानतः ॥ ३६
 मृगरूपधरं हत्वा मामेवं काममोहितम् ।
 अस्व तु त्वं फलं मूढ प्राप्स्यसीदृशमेव हि ॥ ३७
 प्रियया सह संवासं प्राप्य कामविमोहितः ।
 त्वमप्यस्यामवस्थार्यां प्रेतलोकं गमिष्यसि ॥ ३८
 अन्तकाले हि संवासं यया गन्तासि कान्तया ।
 प्रेतराजपुरं प्राप्तं सर्वभूतदुरत्ययम् ।
 भक्त्या भक्तिमतां श्रेष्ठ सैव त्वाऽनुगमिष्यति ॥ ३९
 वर्तमानः सुखे दुःखं यथाऽहं प्रापितस्त्वया ।
 तथा त्वां च सुखं प्राप्तं दुःखमभ्यागमिष्यति ४०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा सुदुःखार्तो जीवितात्स व्यमुच्यत ।
 मृगः पाण्डुश्च दुःखार्तः क्षणेन समपद्यत ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संमत्पर्वणि त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

किन्दमवशापस्त्रिजल पाण्डोः पत्नीभ्यां वने वारः ॥ १ ॥ पाण्डोः सतश्छत्रे तपश्चरन् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तं व्यतीतमुपक्रम्य राजा स्वमिव बान्धवम् ।
 समार्यः शोकदुःखार्तः पर्यदेवयदातुरः ॥ १
 पाण्डुरुवाच ।
 सतामपि कुले जाताः कर्मणा बत दुर्गतिम् ।
 श्रावुबन्त्यकुतात्मानः कामजालविमोहिताः ॥ २
 शश्वद्धर्मात्मना जातो बाल एव पिता मम ।

जीवितान्तमनुप्राप्तः कामात्मैवेति नः श्रुतम् ॥ ३
 तस्य कामात्मनः क्षेत्रे राज्ञः संयतवागृषिः ।
 कुष्णाद्वैशंपायनः साक्षाद्भगवान्मामजीजनत् ॥ ४
 तस्याद्य व्यसने बुद्धिः संजातेयं ममाधमा ।
 त्यक्तस्य देवैरनयान्मृगयां परिधावतः ॥ ५
 मोक्षमेव व्यवस्थामि बन्धो हि व्यसनं महत् ।
 सुवृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥ ६

प्रमत्तमसावधानम् ॥ २४ ॥ ते लया ॥ ३२ ॥ द्वयोः स्त्रीपु-
 योर्नृशंसं निन्द्य मैथुनासक्तयोर्वैधस्तस्य कर्तारम् ॥ ३४ ॥ प्राप्तं
 लयं लाम् ॥ ३९ ॥ त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

व्यतीतं मारितम् ॥ १ ॥ देवैस्त्यक्तस्य अपुत्रतया स्वर्ग-
 मनानर्हत्वात् ॥ ५ ॥ मोक्षं मोक्षमार्गं व्यवस्थामि निश्चिनोमि
 श्रेयस्कृत्तवेन । तत्र हि पुत्राद्यनपेक्षा दृष्टा । इष्टमेवैतज्जातमिलाह

अतीव तपसात्मानं योजयिष्याम्यसंश्रयम् ।
 तस्मादेकाहमेकाहमेकैकस्मिन्ननस्पतौ ॥ ७
 चरन्मैक्षं मुनिर्मुण्डश्चरिष्याम्याश्रमानिमान् ।
 पांसुना समवच्छन्नः शून्यागारकृतालयः ॥ ८
 वृक्षमूलनिकेतो वा त्यक्तसर्वप्रियाप्रियः ।
 न शोचन्न ग्रह्यंश्च तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ ९
 निराशीर्निर्वमस्कारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ।
 न चाप्यनहसर्नकचिन्नं कुर्वन्मुकुटीं क्वचित् ॥ १०
 प्रसन्नवदनो नित्यं सर्वभूतहिते रतः ।
 जङ्गमाजङ्गमं सर्वमविर्हिसंश्रुर्विधम् ॥ ११
 स्वासु प्रजास्त्रिव सदा समः प्राणभृतः प्रति ।
 एककालं चरन्मैक्षं कुलानि दश पञ्च च ॥ १२
 असंभवे वा मैक्षस्य चरन्ननशनान्यपि ।
 अल्पमल्पं च भुञ्जानः पूर्वालाभे न जातुचित् ॥ १३
 अन्यान्यपि चरँल्लोभादलाभे सप्त पूरयन् ।
 अलाभे यदि वा लाभे समदर्शी महातपाः ॥ १४
 वास्यैकं तक्षतो बाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।
 नाकल्याणं न कल्याणं चिन्तयन्नुभयोस्तयोः ॥ १५
 न जिजीविषुवर्त्तिकचिन्नं मुमूर्षुवदाचरन् ।
 जीवितं मरणं चैव नाभिन्दन्न च द्विषन् ॥ १६
 याः काश्चिज्जीवता शक्याः कर्तुमभ्युदयक्रियाः ।
 ताः सर्वाः समतिक्रम्य निमेषादिव्यवस्थितः ॥ १७
 तासु चाप्यनवस्थासु त्यक्तसर्वेन्द्रियक्रियः ।
 संपरित्यक्तधर्मार्थः मुनिर्गिक्तात्मकलम्बः ॥ १८
 निर्मुक्तः सर्वपापेभ्यो व्यतीतः सर्वबाधुराः ।
 न वशे कस्यचित्तिष्ठन्सधर्मा मातरिश्चनः ॥ १९
 एतया सततं वृत्त्या चरन्नेवंप्रकारया ।
 देहं संस्थापयिष्यामि निर्भयं मार्गमास्थितः ॥ २०
 नाहं सुकृपणे मार्गे स्ववीर्यक्षयशोचिते ।
 स्वधर्मात्सततापेते चरेयं वीर्यवर्जितः ॥ २१

अन्धो हीति । बन्धः पुत्रैषणादिः । सुवृत्तिं ब्रह्मचर्याख्यां वृत्तिम् ।
 पितृव्यास्तस्य ॥ ६ ॥ निराशीर्निर्वमस्कारः । आशिर्ध्वं नमस्कारं
 वा नेच्छामीत्यर्थः । निर्द्वन्द्वः सुखदुःखादिहीनः । निष्परिग्रहः
 कन्यापादुकादिहीनः ॥ १० ॥ चतुर्विधं जरयुजादिकम्
 ॥ ११ ॥ कुलानि गृहानि ॥ १२ ॥ वासा वास्येन काष्ठतक्षणेन

सत्कृतोऽसत्कृतो वाऽपि योऽन्यां कृपणचक्षुषा ।
 उपैति वृत्तिं कामात्मा स शुनां वर्तते पथि ॥ २२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा मुदुःखार्तो निःश्वासपरमो नृपः ।
 अवेक्षमाणः कुन्तीं च मान्द्रीं च समभाषता ॥ २३
 कौसल्या विदुरः क्षत्ता राजा च सह बन्धुभिः ।
 आर्या सत्यवती भीष्मस्ते च राजपुरोहिताः ॥ २४
 ब्राह्मणाश्च महात्मानः सोमपाः संशितव्रताः ।
 पौरवृद्धाश्च ये तत्र निवसन्त्यसदाश्रयाः ।
 प्रसाद्य सर्वे वक्तव्याः पाण्डुः प्रव्राजितो वने ॥ २५
 निश्चम्य वचनं भर्तृस्त्यागधर्मकृतात्मनः ।
 तत्समं वचनं कुन्ती माद्री च समभाषताम् ॥ २६
 अन्येऽपि ह्याश्रमाः सन्ति ये शक्या भरतर्षभ ।
 'आवाभ्यां सह वस्तुं वै धर्ममाश्रित्य चिन्त्यताम् ।'
 आवाभ्यां धर्मपत्नीभ्यां सह तनुं तपो महत् ॥ २७
 शरीरस्यापि मोक्षाय धर्मं प्राप्य महाफलम् ।
 त्वमेव भविता भर्ता स्वर्गस्यापि न संशयः ॥ २८
 प्रणिवायेन्द्रियग्रामं भर्तृलोकपरायणे ।
 त्यक्त्वा काममुखे ह्यावां तप्यावो विपुलं तपः ॥ २९
 यदि चावां महाप्राज्ञ त्यक्ष्यसि त्वं विश्वापते ।
 अद्यैवावां प्रहास्यावो जीवितं नात्र संशयः ॥ ३०
 पाण्डुरुवाच ।
 यदि व्यवसितं ह्येतद्भवयोर्धर्मसंहितम् ।
 स्ववृत्तिमनुवर्तिष्ये तामहं पितुरव्ययाम् ॥ ३१
 त्यक्त्वा ग्राम्यसुखाहारं तप्यमानो महत्तपः ।
 बल्कली फलमूलाक्षी चरिष्यामि महावने ॥ ३२
 अग्नौ जुहुषुमौ कालावुमौ कालावुपस्पृशन् ।
 कृशः परिमिताहारश्चरिष्ये चर्मजटाधरः ॥ ३३
 शीतवातातपसहः क्षुत्पिपासानवेक्षकः ।
 तपसा दुश्चरेणेदं शरीरमुपशोषयन् ॥ ३४

॥ १५ ॥ अभ्युदयक्रियाः इष्टसाधनक्रियाः । निमेषादिव्यव-
 स्थितः जीवनसाधनकर्मसु व्यवस्थितः ॥ १७ ॥ अनवस्थासु
 प्रवाहरूपासु तासु जीवनसाधनक्रियासु ॥ १८ ॥ संस्थापयि-
 ष्यामि नाशयिष्यामि । निर्भयं मार्गं संसारमवराहितम् ॥ २० ॥ प्र-
 व्राजितः संन्यासं प्राप्तः ॥ २५ ॥ त्यागधर्मः संन्यासः ॥ २६ ॥

एकान्तशीली विमुशन्पकापकेन वर्तयन् ।
 पितृन्देवांश्च वन्द्येन वाग्भिरद्भिश्च तर्पयन् ॥ ३५
 वानप्रस्थजनस्यापि दर्शनं कुलवासिनः ।
 नाप्रियाण्याचरिष्यामि किं पुनर्ग्रामवासिनाम् ॥ ३६
 एवमारण्यशास्त्राणामुग्रमुग्रतरं विधिम् ।
 काङ्क्षमाणोऽहमास्यास्ये देहस्यास्याऽऽसमापनात् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवमुक्त्वा भार्ये ते राजा कौरवनन्दनः ।
 ततश्चूडामणिं निष्कमङ्गदे कुण्डलानि च ॥ ३८
 वासांसि च महार्हाणि स्त्रीणामभरणानि च ।
 'वाहनानि च मुख्यानि शस्त्राणि कवचानि च ॥
 हेमभाण्डानि दिव्यानि पर्यङ्कास्तरणानि च ।
 मणिसुक्ताप्रवालानि रत्नानि विविधानि च ॥ ४०
 प्रदाय सर्वं विप्रेभ्यः पाण्डुर्दृष्ट्यानभाषत ।
 गत्वा नागपुरं वाच्यं पाण्डुः प्रवाजितो वने ।
 अर्थं कामं सुखं चैव रतिं च परमात्मिकाम् ॥ ४१
 प्रतस्थे सर्वमुत्सृज्य सभार्यः कुरुनन्दनः ।
 ततस्तस्यानुयातारस्ते चैव परिचारकाः ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

ब्रह्मलोकं जिगमिषोः पाण्डोः तथ पुत्रा भविष्यन्तीत्युक्त्वा ऋषिभिः प्रतिनिवर्तनम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तत्रापि तपसि श्रेष्ठे वर्तमानः स वीर्यवान् ।
 सिद्धचारणसङ्घानां बभूव प्रियदर्शनः ॥ १
 शुश्रूषुरनहंवादी संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
 स्वर्गं गन्तुं पराक्रान्तः स्वेन वीर्येण भारत ॥ २
 केषांचिदभवद्वाता केषांचिदभवत्सखा ।
 ऋषयस्त्वपरे चैनं पुत्रवत्पर्यपालयन् ॥ ३
 स तु कालेन महता प्राप्य निष्कल्मषं तपः ।
 ब्रह्मर्षिसदृशः पाण्डुर्बभूव भरतर्षभ ॥ ४
 अमावास्यां तु सहिता ऋषयः संश्रितव्रताः ।
 ब्रह्माणं द्रष्टुकामास्ते संप्रतस्थुर्महर्षयः ॥ ५

विमुशन् हिंसादिदोषम् ॥ ३५ ॥ निष्कं प्रैवेयकम् ॥ ३८ ॥ चतुर्विं-
 शत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

श्रुत्वा भरतसिंहस्य विविधाः कुरुणा गिरः ।
 भीममार्तस्वरं कृत्वा हाहेति परिचुकुशुः ॥ ४३
 उष्णमश्रु विमुशन्तस्तं विहाय महीपतिम् ।
 ययुर्नागपुरं तूर्णं सर्वमादाय तद्धनम् ॥ ४४
 ते गत्वा नगरं राज्ञो यथावृत्तं महात्मनः ।
 कथयांचक्रिरे राज्ञस्तद्धनं विविधं ददुः ॥ ४५
 श्रुत्वा तेभ्यस्ततः सर्वं यथावृत्तं महावने ।
 धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठः पाण्डुमेवान्वशोचत ॥ ४६
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति कर्हिचित् ।
 भ्रातृशोकसमाविष्टस्तमेवार्थं विचिन्तयन् ॥ ४७
 राजपुत्रस्तु कौरव्य पाण्डुर्भूलफलाशनः ।
 जगाम सह पत्नीभ्यां ततो नागशतं गिरिम् ॥ ४८
 स चैत्ररथमासाद्य कालकूटमतीत्य च ।
 हिमवन्तमतिक्रम्य श्रयधौ गन्धमादनम् ॥ ४९
 रक्ष्यमाणो महाभूतैः सिद्धैश्च परमर्षिभिः ।
 उवास स महाराज समेषु विषमेषु च ॥ ५०
 इन्द्रद्युम्नसरः प्राप्य हंसकूटमतीत्य च ।
 शतशृङ्गे महाराज तापसः समतप्यत ॥ ५१

संप्रयातानृषीन् दृष्ट्वा पाण्डुर्वचनमब्रवीत् ।
 भवन्तः क्व गमिष्यन्ति ब्रूत मे वदतां वराः ॥ ६
 ऋषय ऊचुः ।
 समवायो महानद्य ब्रह्मलोके महात्मनाम् ।
 देवानां च ऋषीणां च पितॄणां च महात्मनाम् ।
 वयं तत्र गमिष्यामो द्रष्टुकामाः स्वयंभुवम् ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डुरुत्थाय सहसा गन्तुकामो महर्षिभिः ।
 स्वर्गपारं तितीर्षुः स शतशृङ्गादुदञ्चुखः ॥ ८
 प्रतस्थे सह पत्नीभ्यामब्रुवंस्तं च तापसाः ।
 उपर्युपरि गच्छन्तः शैलराजमुदञ्चुखाः ॥ ९

अमावास्यां प्राप्य ॥ ५ ॥

दृष्टवन्तो गिरौ रम्ये दुर्गान्देशान्वहन्वयम् ।
 विमानशतसंवाधां गीतस्वरनिनादिताम् ॥ १०
 आक्रीडभूमिं देवानां गन्धर्वाप्सरसां तथा ।
 उद्यानानि कुबेरस्य समानि विषमाणि च ॥ ११
 महानदीनितम्बांश्च महानान्गिरिगह्वरान् ।
 सन्ति नित्यहिमा देशा निर्वृक्षमृगपक्षिणः ॥ १२
 सन्ति कचिन्महादर्यो दुर्गाः काश्चिदुरासदाः ।
 नातिकामेत पक्षी यान्कुत एवेतरे मृगाः ॥ १३
 वायुरेको हि यात्यत्र सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 गच्छन्त्यौ शैलराजेऽसित्राजपुत्र्यौ कथं न्विमे ॥ १४
 न सीदेतामदुःस्वार्हे मा गमो भरतर्षभ ।
 पाण्डुरुवाच ।

अग्रजस्य महाभागा न द्वारं परिचक्षते ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

वितुरस विवाहः पुत्रोत्पत्तिश्च ॥ १ ॥ व्यासस्य वरेण गान्धारी धृतराष्ट्रस्यौत्पत्तिः ॥ २ ॥ पाण्डोः पुत्रोत्पत्तौ चिन्ता ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ पारसवीं कन्यां देवकस्य महीपतेः ।
 रूपयौवनसंपन्नां स शुश्रावापगामुतः ॥ १
 ततस्तु वरचित्वा तामानीय भरतर्षभ ।
 विवाहं कारयामास विदुरस्य महामतेः ॥ २
 तस्यां चोत्पादयामास विदुरः कुरुनन्दन ।
 पुत्रान्विनयसंपन्नानात्मनः सदृशान्गुणैः ॥ ३
 ततः पुत्रश्चत जज्ञे गान्धार्या जनमेजय ।
 धृतराष्ट्रस्य वैश्यायामेकश्चापि शतात्परः ॥ ४
 पाण्डोः कुन्त्यां च मायां च पुत्राः पञ्च महारथाः
 देवेभ्यः समपद्यन्त सन्तानाय कुलस्य वै ॥ ५
 जनमेजय उवाच ।
 कथं पुत्रश्चतं जज्ञे गान्धार्यां द्विजसत्तम ।
 कियता चैव कालेन तेषामायुश्च किं परम् ॥ ६
 कथं चैकः स वैश्यायां धृतराष्ट्रसुतोऽभवत् ।

स्वर्गे तेनामितप्तोऽहमग्रजस्तु ब्रवीमि वः ।
 सोऽहमुग्रेण तपसा सभार्यस्त्यक्तजीवितः ॥ १६
 अनपत्योऽपि विन्देयं स्वर्गमुग्रेण कर्मणा ।
 ऋषय ऊचुः ।
 अस्ति वै तव धर्मात्मन्विद्य देवोपमं शुभम् ॥ १७
 अपत्यमनघं राजन्वयं दिव्येन चक्षुषा ।
 दैवोद्दिष्टं नरव्याघ्र कर्मणेहोपपादय ॥ १८
 अलिप्तं फलमव्यग्रो विन्दते बुद्धिमाभरः ।
 तस्मिन्दृष्टे फले राजन्प्रयत्नं कर्तुमर्हसि ॥ १९
 अपत्यं गुणसंपन्नं लब्ध्वा प्रीतिकरं ह्यसि ।
 वैशंपायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा तापसवचः पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ॥ २०
 आत्मनो मृगशापेन जानन्नपहतां कियाम् ॥ २१

कथं च सदृशीं भार्यां गान्धारीं धर्मचारिणीम् ७
 आनुकूल्ये वर्तमानां धृतराष्ट्रोऽत्यवर्तत ।
 कथं च शप्तस्य सतः पाण्डोस्तेन महात्मना ॥ ८
 समुत्पन्ना देवतेभ्यः पुत्राः पञ्च महारथाः ।
 एतद्विद्वन्यथान्यायं विस्तरेण तपोधन ॥ ९
 कथयस्व न मे तृप्तिः कथ्यमानेषु बन्धुषु ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ऋषिं बुभुक्षितं श्रान्तं द्वैपायनमुपस्थितम् ॥ १०
 तोषयामास गान्धारी व्यासस्तस्यै वरं ददौ ।
 सा वप्रे सदृशं भर्तुः पुत्राणां शतमात्मनः ॥ ११
 ततः कालेन सा गर्भममृद्वाज्ज्ञानचक्षुषः ॥ १२
 गान्धार्यामाहिते गर्भे पाण्डुरम्बालिकासुतः ।
 अगच्छत्परमं दुःखमपत्यार्थमरिन्दम ॥ १३
 गर्भिण्यामथ गान्धार्या पाण्डुः परमदुःखितः ।
 मृगाभिशापादात्मानं शोचन्नपरतक्रियः ॥ १४

विमानशतेन संवाधं संकटं यस्यां सा ॥ १० ॥ अव्यग्रो विन्दते-
 ऽतो व्यग्रो गान्धारीत्यर्थः ॥ ११ ॥ लभते इति लब्ध्वा ताद-

शोऽसि लप्ससीत्यर्थः ॥ २० ॥ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽ-
 ध्यायः ॥ १२५ ॥

स गत्वा तपसा सिद्धिं विश्वामित्रो यथा भुवि ।
देहन्त्यासे कृतमना इदं वचनमब्रवीत् ॥ १५
पाण्डुरुवाच ।

चतुर्भिर्ऋणवानित्थं जायते मनुजो भुवि ।
पितृदेवमनुष्याणामृषीणामथ भामिनि ॥ १६
एतेभ्यस्तु यथाकालं यो न मुच्येत धर्मवित् ।
न तस्य लोकाः सन्तीति तथा लोकविदो विदुः
यज्ञेन देवान्प्रीणाति स्वाध्यायात्तपसा ऋषीन् ।
पुत्रैः श्राद्धैरपि पितृनानृशंसेन मानवान् ॥ १८
ऋषिदेवमनुष्याणामृष्यान्मुक्तोऽस्मि धर्मतः ।
पितृणां तु न मुक्तोऽस्मि तच्च तेभ्यो विशिष्यते ॥
देहनाशे भवेन्नाशः पितृणामेष निश्चयः ।
इतरेषां त्रयाणां तु नाशे ह्यात्मा विनश्यति ॥ २०
इह तस्मात्प्रजालाभे प्रयतन्ते द्विजोत्तमाः ।
यथैवाहं पितुः क्षेत्रे सृष्टेन महात्मना ॥ २१
तथैवासिन्मम क्षेत्रे कथं सृज्येत वै प्रजा ।
वैशंपायन उवाच ।

स समानीय कुन्तीं च माद्रीं च भरतर्षभः ॥ २२
आचष्ट पुत्रलाभस्य व्युष्टिं सर्वक्रियाधिकाम् ।
उत्तमादचराः पुंसः काङ्क्षन्तो पुत्रमापदि ॥ २३
अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठादिच्छन्ति साधवः ।
अनुनीय तु ते सम्यग्ब्राह्मणसंसदि ।
ब्राह्मणं गुणवन्तं हि चिन्तयामास धर्मवित् ॥ २४
सोऽब्रवीद्विजने कुन्तीं धर्मपत्नीं यशस्विनीम् ।
अपत्योत्पादने यत्नमापदि त्वं समर्थय ॥ २५
अपत्यं नाम लोकेषु प्रतिष्ठा धर्मसंहिता ।
इति कुन्ति विदुर्धीराः शाश्वतं धर्मवादिनः ॥ २६
इष्टं दत्तं तपस्तप्तं नियमश्च स्वनुष्ठितः ।

सर्वमेवानपत्यस्य न पावनमिहोच्यते ॥ २७
सोऽहमेवं विदित्वैतत्प्रपश्यामि शुचिसिते ।
अनपत्यः शुभाँल्लोकाभ प्राप्स्यामीति चिन्तयन् ॥ २८
'अनपत्यो हि मरणं कामये नैव जीवितम् ।'
युगाभिशापं जानासि विजने मम केवलम् ।
नृशंसकर्मणा कृत्स्नं यथा ह्युपहतं तथा ॥ २९
इमे वै बन्धुदायादाः षट् पुत्रा धर्मदर्शने ।
षड्विंबान्धुदायादाः पुत्रास्ताञ्छन् मे पृथे ॥ ३०
स्वयंजातः प्रणीतश्च परिकीर्तश्च यः सुतः ।
पौनर्भवश्च कानीनः स्वैरिष्यां यश्च जायते ॥ ३१
दत्तः क्रीतः कुत्रिमश्च उपगच्छेत्स्वयं च यः ।
सहोदो ज्ञातिरेताश्च हीनयोनिभृतश्च यः ॥ ३२
पूर्वपूर्वतमाभावं भ्रष्टा लिप्सेत वै सुतम् ।
उत्तमादेवरात्पुंसः काङ्क्षन्ते पुत्रमापदि ॥ ३३
अपत्यं धर्मफलदं श्रेष्ठं विन्दन्ति मानवाः ।
आत्मशुकादपि पृथे मनुः स्वार्थं भुवोऽब्रवीत् ॥ ३४
तस्मात्प्रहेष्याम्यद्य त्वां हीनः प्रजननात्स्वयम् ॥
सहसाच्छ्रेयसो वा त्वं विज्यपत्यं यशस्विनि ।
मृणु कुन्ति कथामेतां शारदण्डाचिनीं प्रति ॥ ३६
'या हि ते भगिनी साध्वी श्रुतसेना यशस्विनी ।
उवाह तां तु कैकेयः शारदाण्डायनिर्महान् ॥ ३७
सा वीरपत्नी गुरुणा नियुक्ता पुत्रजन्मनि ।
पुष्पेण प्रयता स्नाता निशि कुन्ति चतुष्पथे ॥ ३८
वरयित्वा द्विजं सिद्धं हुत्वा पुंसवनेऽनलम् ।
कर्मण्यवसिते तस्मिन्सा तेनैव सहावसत् ॥ ३९
तत्र व्रीज्जनयामास दुर्जयादीन्महारथान् ।
तथा समपि कल्याणि ब्राह्मणात्तपसाधिकात् ।
मभियोगाद्यत क्षिप्रमपत्योत्पादनं प्रति ॥ ४०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

धर्मसंहिता धर्ममयी ॥ २६ ॥ धर्मदर्शने धर्मशास्त्रे उक्ता
इति शेषः । बन्धुदायादादिविग्रहः । बन्धुदायादास्तदन्त्ये ॥ ३० ॥
प्रहेष्यामि गतिद्विधकर्मणो हिनोते रूपम् । अवेति क्षिप्रवचन-
संयोगाद् । तां शरणं गतोऽस्मि वर्धयामि वेति चार्थः ।

॥ ३५ ॥ विद्धि लभस्व । शारदण्डावनेर्भाषाम् ॥ ३६ ॥ पु-
रुषा भर्त्रा । पुष्पेण आर्तवेन निमित्तेन स्नाता ॥ ३८ ॥ यत
शतस्य ॥ ४० ॥ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

कुन्त्या पाण्डुं प्रति व्युषिताश्चकधाकथयन् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता महाराज कुन्ती पाण्डुमभाषत ।

कुरुणामृषभ वीरं तदा भूमिपतिं पतिम् ॥ १

कुन्त्युवाच ।

न मामर्हसि धर्मज्ञ वक्तुमेवं कथंचन ।

धर्मपत्नीमभिरतां त्वयि राजीवलोचने ॥ २

त्वमेव तु महाबाहो मय्यपत्यानि भारत ।

वीर वीर्योपपन्नानि धर्मतो जनयिष्यसि ॥ ३

स्वर्गं मनुजशार्दूल गच्छेयं सहिता त्वया ।

अपत्याय च मां गच्छ त्वमेव कुरुनन्दन ॥ ४

न ह्यहं मनसाप्यन्यं गच्छेयं त्वद्वते नरम् ।

त्वचः प्रति विशिष्टश्च कोऽन्योऽस्ति भुवि मानवः

इमां च तावद्दर्मात्मन्यौराणीं शृणु मे कथाम् ।

परिश्रुतां विशालाक्ष कीर्तयिष्यामि यामहम् ॥ ५

व्युषिताश्च इति स्मृतो बभूव किल पार्थिवः ।

पुरा परमधर्मिष्ठः पूर्वैर्जशविवर्धनः ॥ ७

तस्मिन् यजमाने वै धर्मात्मनि महाभुजे ।

उपागमस्ततो देवाः सेन्द्रा देवर्षिभिः सह ॥ ८

अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः ।

व्युषिताश्चस्य राजर्षेस्ततो यज्ञे महात्मनः ॥ ९

देवा ब्रह्मर्षयश्चैव चक्रुः कर्म स्वयं तदा ।

व्युषिताश्चस्ततो राजभूति मर्त्यान्व्यरोचत ॥ १०

सर्वभूतान्प्रति यथा तपनः शिशिरात्यये ।

स विजित्य गृहीत्वा च नृपतीत्राजसत्तमः ॥ ११

प्राच्यानुदिच्यान्पाश्चात्यान्दाक्षिणात्यानकालयत्

अश्वमेधे महायज्ञे व्युषिताश्चः प्रतापवान् ॥ १२

बभूव स हि राजेन्द्रो दशनागबलान्वितः ।

अप्यत्र गार्थां भायन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥ १३

व्युषिताश्चे यशोवृद्धे मनुष्येन्द्रे कुरुत्तम ।

व्युषिताश्चः समुद्रान्तां विजित्येमां बभूवधराम् ॥

अपालयत्सर्ववर्णान्पिता पुत्रानिवौरसान् ।

यजमानो महायज्ञैर्ब्राह्मणेभ्यो धनं ददौ ॥ १५

अनन्तरत्नान्यादाय स जहार महाकतून् ।

मुषाव च बहून्सोमान्सोमसंस्थास्ततान् च ॥ १६

आसीत्काक्षीवती चास्य भार्या परमसंमता ।

भद्रा नाम मनुष्येन्द्र रूपेणासदृशी भुवि ॥ १७

कामयामासतुस्तौ च परस्परमिति श्रुतम् ।

स तस्यां कामसंपन्नो यक्ष्मणा समपद्यत ॥ १८

तेनाचिरेण कालेन जगामास्तमिवांशुमान् ।

तस्मिन्नेते मनुष्येन्द्रे भार्याऽस्य भृशदुःखिता ॥ १९

अपुत्रा पुरुषव्याघ्र विललापेति नः श्रुतम् ।

भद्रा परमदुःखार्ता तन्निबोध जनाधिप ॥ २०

भद्रोवाच ।

नारी परमधर्मज्ञ सर्वा भर्तृविनाकृता ।

पतिं विना जीवति या न सा जीवति दुःखिता ॥ २१

पतिं विना मृतं श्रेयो नार्याः क्षत्रियपुंगव ॥

त्वद्वतिं गन्तुमिच्छामि प्रसीदस्व नयस्व माम् ॥ २२

त्वया हीना क्षणमपि नाहं जीवितुमुत्सहे ।

प्रसादं कुरु मे राजभितस्तूर्णं नयस्व माम् ॥ २३

पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि समेषु विषमेषु च ।

त्वामहं नरशार्दूल गच्छन्तमनिवर्तितुम् ॥ २४

छायेवानुगता राजन्सततं वशवर्तिनी ।

भविष्यामि नरव्याघ्र नित्यं प्रियहिते रता ॥ २५

अद्यप्रभृति मां राजन्कष्टा हृदयशोषणाः ।

आधयोऽभिमविध्यन्ति त्वामृते पुष्करेक्षण ॥ २६

अभाग्यया मया नूनं विद्युक्ताः सहचारिणः ।

तेन मे विप्रयोगोऽयमुपपन्नस्त्वया सह ॥ २७

विप्रयुक्ता तु या पत्या मुहूर्तमपि जीवति ।

दुःखं जीवति सा पापा नरकस्येव पार्थिव ॥ २८

संयुक्ता विप्रयुक्ताश्च पूर्वदेहे कृता मया ।

तदिदं कर्मभिः पापैः पूर्वदेहेषु संचितम् ॥ २९

दुःखं मामनुसंप्राप्तं राजंस्त्वद्विप्रयोगजम् ।

अकाल्यदृशोऽस्तवान् ॥ १२ ॥ जहार आहूतवान् चकारेत्यर्थः ।

सोमसंस्थाः अग्निहोसात्यग्निहोमादयः सप्त ॥ १६ ॥ मृतं मरणं

अद्यप्रभृत्यहं राजन्कुशसंस्तरशायिनी ।
भविष्याम्यसुखाविष्टा त्वदर्शनपरायणा ॥ ३०
दर्शयस्व नरव्याघ्र शाधि मामसुखान्विताम् ।
कृपणां चाथ करुणं विलपन्तीं नरेश्वर ॥ ३१
कुन्तपुत्राच ।
एवं बहुविधं तस्यां विलपन्त्यां पुनःपुनः ।
तं शवं संपरिष्वज्य वाकिलाऽन्तर्हिताऽब्रवीत् ॥ ३२
उत्तिष्ठ भद्रे गच्छ त्वं ददानीह वरं तव ।
जनयिष्याम्यपत्यानि त्वय्यहं चारुहासिनि ॥ ३३

आत्मकीये वरारोहे शयनीये चतुर्दशीम् ।
अष्टमीं वा श्रुत्वाता संविशेथा मया सह ॥ ३४
एवमुक्ता तु सा देवी तथा चक्रे पतिव्रता ।
यथोक्तमेव तद्वाक्यं भद्रा पुत्रार्थिनी तदा ॥ ३५
सा तेन सुषुप्ते देवी शवेन भरतर्षभ ।
त्रींशाल्वांश्चतुरो मद्रान्सुतान्भरतसत्तम ॥ ३६
तथा त्वमपि मय्येवं मनसा भरतर्षभ ।
शक्तो जनयितुं पुत्रांस्तपोयोगबलान्वितः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

उद्दालककथा ॥ १ ॥ उद्दालकपुत्रेण श्वेतकेतुना कृता स्त्रीपुरुषमर्यादा ॥ २ ॥ गुणाधिकाद् द्विजातेः पुत्रोत्पादनार्थं प्रति पाण्डुराजा ॥ ३ ॥ कुन्त्या दुर्वाससः स्वस्य सञ्जयाक्षिकथनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तया राजा तां देवीं पुनरब्रवीत् ।
धर्मविद्धर्मसंयुक्तमिदं वचनमुत्तमम् ॥ १
पाण्डुरुवाच ।
एवमेतत्पुरा कुन्ति व्युषिताश्चकार ह ।
यथा त्वयोक्तं कल्याणि स ह्यासीदमरोपमः ॥ २
अथ त्विदं प्रवक्ष्यामि धर्मतत्त्वं निबोध मे ।
पुराणमृषिभिर्दृष्टं धर्मविद्धिर्महात्मभिः ॥ ३
अनावृताः किल पुरा स्त्रिय आसन्वरानने ।
कामचारविहारिण्यः स्वतन्त्राश्चारुहासिनि ॥ ४
तासां व्युत्तरमाणानां कौमारात्सुभगे पतीन् ।
नाधर्मोऽभूद्रारोहे स हि धर्मः पुराऽभवत् ॥ ५
तं चैव धर्मं पौराणं तिर्यग्योनिगताः प्रजाः ।
अद्याप्यनुविधीयन्ते कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ६
प्रमाणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ।
उत्तरेषु च रम्भोरु कुरुष्वद्यापि पूज्यते ।
स्त्रीणामनुग्रहकरः स हि धर्मः सनातनः ॥ ७

‘नाभिस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ ८
एवं तृणा तु नारीणां पुरुषं पुरुषं प्रति ।
अगम्यागमनं स्त्रीणां नास्ति नित्यं शुचिस्मिते ॥ ९
पुत्रं वा किल पौत्रं वा कासांचिद्भ्रातरं तथा ।
रहसीह नरं दृष्ट्वा योनिरुत्किद्यते तदा ॥ १०
एतत्स्वामाविकं स्त्रीणां न निमित्तकृतं शुभे ।
अस्मिन् लोके नचिरान्मर्यादेयं शुचिस्मिते ॥ ११
स्थापिता येन यस्माच्च तन्मे विस्तरतः शृणु ।
बभूवोद्दालको नाम महर्षिरिति नः श्रुतम् ॥ १२
श्वेतकेतुरिति स्थातः पुत्रस्तस्याभवन्मुनिः ।
मर्यादेयं कृता तेन धर्म्या वै श्वेतकेतुना ॥ १३
कोपात्कमलपत्राक्षि यदर्थं तन्निबोध मे ॥ १४
‘श्वेतकेतोः पिता देवि तप उग्रं समास्थितः ।
ग्रीष्मे पञ्चतपा भूत्वा वर्षास्वाकाशगोऽभवत् ॥ १५
शिशिरे सलिलस्थायी सह पर्याया महातपाः ।
उद्दालकं तपस्यन्तं नियमेन समाहितम् ॥ १६

॥ २२ ॥ शवं प्रेतघारीं संपरिष्वज्य विलपन्त्यामित्य-
न्ययः ॥ ३२ ॥ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

अनावृताः सर्वैर्दृष्टं योग्याः । कामचारो रतिदुस्त्वं तदर्थं वि-

हारिण्यः पर्यटनशीलाः । स्वतन्त्रा भर्त्रादिभिरनिवार्याः ॥ ४ ॥
पतीन्व्युत्तरमाणानां व्यभिचरन्तीनाम् ॥ ५ ॥ अनुविधीयन्ते
अनुसार्यन्ते ईश्वरेण ॥ ६ ॥ नचिरादल्पकालतः ॥ ११ ॥

तस्य पुत्रः श्वेतकेतुः परिचर्यां चकार ह ।
 अभ्यागच्छद्विजः कश्चिद्वलीपलितसंततः ॥ १७
 तं दृष्ट्वैव मुनिः प्रीतः पूजयामास आस्रतः ।
 स्वागतेन च पाद्येन भृदुवाक्यैश्च भारत ॥ १८
 शाकमूलफलाद्यैश्च वन्यैरन्यैरपूजयत् ।
 क्षुत्पिपासाश्रमेणार्तः पूजितश्च महर्षिणा ॥ १९
 विश्रान्तो मुनिर्मोसाद्य पर्यपृच्छद्विजस्तदा ।
 उद्दालक महर्षे त्वं सत्यं मे ब्रूहि माऽनृतम् ॥ २०
 ऋषिपुत्रः कुमारोऽयं दर्शनीयो विशेषतः ।
 तव पुत्रमिमं मन्ये कृतकृत्योऽसि तद्वद ॥ २१
 उद्दालक उवाच ।
 मम पत्नी महाप्राज्ञ कुशिकस्य सुता मता ।
 मामेवानुगता पत्नी मम नित्यमनुव्रता ॥ २२
 अरुन्धतीव पत्नीनां तपसा कर्षितस्तनी ।
 अस्यां जातः श्वेतकेतुर्मम पुत्रो महातपाः ॥ २३
 वेदवेदाङ्गविद्विप्र मञ्चासनपरायणः ।
 लौकज्ञः सर्वलोकेषु विद्युतः सत्यवाग्धृणी ॥ २४
 ब्राह्मण उवाच ।
 अपुत्री भार्यया चार्थी बृद्धोऽहं मन्दचाक्षुषः ।
 पित्र्यादृष्टादनिर्मुक्तः पूर्वमेवाकृतस्त्रियः ॥ २५
 प्रजारणिस्तु पत्नी ते कुलशीलसमन्विता ।
 सदृशी मम गोत्रेण ब्रह्ममेनां क्षमस्व मे ॥ २६
 याण्डुरुवाच ।
 इत्युक्त्वा मृगशावार्थी चीरकृष्णाजिनाम्बरात् ।
 यष्ट्याधारः सस्तगात्रो मन्दचक्षुरबुद्धिमान् ॥ २७
 खन्यापाराक्षमां श्रेष्ठामचित्तामात्मनि द्विजः ।
 श्वेतकेतोः किल पुरा समक्षं मातरं पितुः ॥ २८
 जग्राह ब्राह्मणः पाणौ गञ्जाव इति चात्रवीत् ।
 ऋषिपुत्रस्तदा कोपं चकारामर्षितस्तदा ॥ २९
 मातरं तां तथा दृष्ट्वा नीयमानां बलादिव ।
 'तपसा दीप्तवीर्यो हि श्वेतकेतुर्न चक्षमे ॥ ३०
 संयुद्ध मातरं हस्ते श्वेतकेतुरभाषत ।
 दुर्भ्राह्मण विमुञ्च त्वं मातरं मे पतिव्रताम् ॥ ३१
 स्वयं पिता मे ब्रह्मर्षिः क्षमावान्ब्रह्मविचमः ।

शापानुग्रहयोः क्षक्तः तूर्णीभूतो महाव्रतः ॥ ३२
 तस्य पत्नी दमोपेता मम माता विशेषतः ।
 पतिव्रतां तपोवृद्धां साध्याचारैरलङ्कृताम् ॥ ३३
 अप्रमादेन ते ब्रह्मन्मातृभूतां विमुञ्च वै ॥ ३४
 एवमुक्त्वा तु याचन्तं विमुञ्चेति मुहुर्मुहुः ।
 प्रत्यवोचद्विजो राजभ्रमणलभमिदं वचः ॥ ३५
 ब्राह्मण उवाच ।
 अपत्यार्थी श्वेतकेतो बृद्धोऽहं मन्दचाक्षुषः ।
 पिता ते ऋणनिर्मुक्तस्त्वया पुत्रेण काश्यप ॥ ३६
 ऋणादहमनिर्मुक्तो बृद्धोऽहं विगतस्पृहः ।
 मम को दास्यति सुतां कन्यां संप्राप्तयौवनाम् ३७
 प्रजारणिमिमां पत्नीं विमुञ्च त्वं महातपः ।
 एकया प्रजया प्रीतो मातरं ते ददाम्यहम् ॥ ३८
 एवमुक्तः श्वेतकेतुर्लज्जया कोधमेयिवान् ।
 कुद्धं तं तु पिता दृष्ट्वा श्वेतकेतुमुवाच ह ॥ ३९
 मा तात कोपं कार्षीस्त्वमेष धर्मः सनातनः ।
 अनादृता हि सर्वेषां वर्णानामङ्गना भुवि ॥ ४०
 यथा गावः स्थिताः पुत्र स्वेस्वे वर्णे तथा प्रजाः ।
 'तथैव च कुटुम्बेषु न प्रमाद्यन्ति कर्हिचित् ॥ ४१
 क्रतुकाले तु संप्राप्ते भर्तारं न जहुस्तदा ।
 ऋषिपुत्रोऽथ तं धर्मं श्वेतकेतुर्न चक्षमे ॥ ४२
 चकार चैव मर्यादामिमां स्त्रीपुंसयोर्भुवि ।
 मातृषु महाभागे न त्वेवान्धेषु जन्तुषु ॥ ४३
 तदाप्रभृति मर्यादा स्थितेयमिति नः श्रुतम् ।
 व्युच्चरन्त्याः पतिं नार्या अद्यप्रभृति पातकम् ॥ ४४
 भ्रूणहत्यासमं घोरं भविष्यत्यसुखावहम् ।
 'अद्याप्यनुविधीयन्ते कामक्रोधविवर्जिताः ॥ ४५
 उत्तरेषु महाभागे कुरुष्वेवं यश्चस्त्रिनि ।
 पुराणदृष्टो धर्मोऽयं पूज्यते च महर्षिभिः ॥ ४६
 भार्या तथा व्युच्चरतः कौमारब्रह्मचारिणीम् ।
 पतिव्रतामेतदेव भविता पातकं भुवि ॥ ४७
 नियुक्ता पतिना भार्या यद्यपत्यस्य कारणात् ।
 न कुर्यात्तत्तथा भीरु सैनः सुमहदाभुयात् ।
 इति तेन पुरा भीरु मर्यादा स्थापिता बलात् ॥ ४८

उद्दालकस्य पुत्रेण धर्म्या वै श्वेतकेतुना ।
 सौदासेन च रम्भोरु नियुक्ता पुत्रजन्मनि ॥४९
 मदयन्ती जगामर्षिं वसिष्ठमिति नः श्रुतम् ।
 तस्माल्लेभे च सा पुत्रमश्मकं नाम भामिनी ॥५०
 एवं कृतवती सापि भर्तुः प्रियचिकीर्षया ।
 अस्माकमपि ते जन्म विदितं कमलेश्वरे ॥ ५१
 कृष्णद्वैपायनाद्वीर कुरूणां वंशवृद्धये ।
 अत एतानि सर्वाणि कारणानि समीक्ष्य वै ॥५२
 ममैतद्वचनं धर्म्यं कर्तुमर्हस्यनिन्दिते ।
 ऋतावृतौ राजपुत्रि स्त्रिया भर्ता पतिव्रते ॥ ५३
 नातिवर्तव्य इत्येवं धर्मं धर्मविदो विदुः ।
 शेषेष्वन्येषु कालेषु स्वातन्त्र्यं स्त्री किलाहति ॥५४
 धर्ममेवं जनाः सन्तः पुराणं परिचक्षते ।
 भर्ता भार्या राजपुत्रि धर्म्यं वाऽधर्म्यमेव वा ॥५५
 गङ्गायात्तथा कार्यमिति वेदविदो विदुः ।
 विशेषतः पुत्रगृद्धी हीनः प्रजननात्स्वयम् ॥ ५६
 यथाऽहमनवद्याङ्गि पुत्रदर्शनलालसः ।
 अयं रक्ताकुलिनः यश्चपत्रनिभः शुभे ॥ ५७
 प्रसादनार्थं सुश्रोणि शिरस्यभ्युद्यतोऽञ्जलिः ।
 मन्त्रियोगात्सुकेशान्ते द्विजातेस्तपसाऽधिकात् ५८
 पुत्रान्गुणसमायुक्तालुत्पादयितुमर्हसि ।
 तत्कृतेऽहं पृथुश्रोणि गच्छेयं पुत्रिणां गतिम् ॥५९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

एकोनविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

धर्मात्कुल्यां युधिष्ठिरोत्पत्तिः ॥ १ ॥ कुन्त्याः पुत्रोत्पत्तिश्रवणेन दुःखितया गान्धार्या घातिवात्सलोद्गरान्मांसपेषीजनन-
 म् ॥ २ ॥ मांसपेषीं एकोत्तरशतधा विभज्य पृथक्पृथक्पेषु निधाय रक्षणम् ॥ ३ ॥ वने स्थितस्य पाण्डवोः कुन्त्यां वायो-
 भीमसेनोत्पत्तिः ॥ ४ ॥ मादुरङ्गात्पतितेन भीमेन शैलशिलासंचूर्णनम् ॥ ५ ॥ दुर्योधनोत्पत्तिः ॥ ६ ॥ सखे मासेच छतरा-
 दस्य पुत्रशतोत्पत्तिः । दुःशलज्जननं च ॥ ७ ॥

कुन्त्युवाच ।

अपत्यकाम एवं स्थान्ममापत्यं भवेदिति ।
 विप्रं वा गुणसंपन्नं सर्वभूतहिते रतम् ॥ १
 अनुजानीहि भद्रं ते दैवतं हि पतिः स्त्रियः ।
 यं त्वं वक्ष्यसि धर्मज्ञ देवं ब्राह्मणमेव च ॥ २

पुराणं युगान्तरीयम् ॥५५॥ तत्कृते त्वया ॥५९॥ अमिचरो

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्ता ततः कुन्ती पाण्डुं परपुरञ्जयम् ।
 प्रत्युवाच वरारोहा भर्तुः प्रियहिते रता ॥ ६०
 'अधर्मः सुमहानेष स्त्रीणां मरतसचम ।
 यत्प्रसादयते भर्ता प्रसाद्यः क्षत्रियवर्षम् ।
 मृशु चेदं महाबाहो मम प्रीतिकरं वचः ॥' ६१
 पितृवेश्मन्यहं बाला नियुक्ताऽतिथिपूजने ।
 उग्रं पर्यचरं तत्र ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ ६२
 निगूढनिश्चयं धर्मे यं तं दुर्वाससं विदुः ।
 तमहं संशितात्मानं सर्वयज्ञैरतोषयम् ॥ ६३
 स मेऽभिचारसंयुक्तमाचष्ट भगवान्धरम् ।
 ममं तिमं च मे प्रादादब्रवीच्चैव मामिदम् ॥६४
 यं यं देवं तमेतेन भस्त्रेणावाहयिष्यसि ।
 अकामो वा सकामो वा वशं ते समुपैष्यति ॥६५
 तस्य तस्य प्रसादात्ते रात्रि पुत्रो भविष्यति ।
 इत्युक्ताऽहं तदा तेन पितृवेश्मनि भारत ॥ ६६
 ब्राह्मणस्य वचस्तर्ह्यं तस्य कालोऽयमागतः ।
 अनुज्ञाता त्वया देवमाहयेयमहं नृप ॥ ६७
 'यां मे विद्यां महाराज अददात्स महायज्ञाः ।
 तथाऽऽहूतः सुरः पुत्रं प्रदास्यति सुरोपमम् ।
 अनपत्यकृतं यस्ते शोकं वीर विनेष्यति ॥' ६८

यथोद्दिष्टं त्वया वीर तत्कर्त्तासि महाशुज ।

देवात्पुत्रफलं सद्यो विप्रात्कालान्तरे भवेत् ॥ ३

आवाहयामि कं देवं कदा वा मरतवर्षम् ।

त्वय आज्ञां प्रतीक्षन्तीं विन्द्यसिन्कर्मणीप्सिते ४

देवतार्कषेणशक्तिः ॥६४॥ अष्टाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः १२८

पाण्डुरुवाच ।

धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि त्वं नो धात्री कुलस्य हि ।
नमो महर्षये तस्मै येन दत्तो वरस्तव ॥ ५

न चाधर्मेण धर्मज्ञे शक्याः पालयितुं प्रजाः ।
तस्मात्त्वं पुत्रलाभाय सन्तानाय ममैव च ॥ ६

प्रवरं सर्वदेवानां धर्ममावाहयावले ।

वैशंपायन उवाच ।

पाण्डुना समनुज्ञाता भारतेन यशस्विना ।

मतिं चक्रे महाराज धर्मस्यावाहने तदा ॥ ७

पाण्डुरुवाच ।

अद्यैव त्वं वरारोहे प्रयतस्व यथाविधि ।

धार्मिकश्च कुरूणां हि भविष्यति न संशयः ॥ ८

दत्तस्य तस्य धर्मेण नाधर्मे रंस्ते मनः ।

धर्मादिकं हि धर्मज्ञे धर्मान्तं धर्ममध्यमम् ॥ ९

अपत्यमिष्टं लोकेषु यशःकीर्तिविवर्धनम् ।

तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य निषता त्वं शुचिसिते ॥ १०

आकाराचारसंपन्ना भजस्ताराधय स्वयम् ॥ ११

वैशंपायन उवाच ।

सा तथोक्ता तथेत्युक्त्वा तेन भर्त्रा वराङ्गना ।

अभिवाद्याभ्यनुज्ञाता प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ १२

संवत्सरोषिते गर्भे गान्धार्या जनमेजय ।

आलुहाव ततो धर्मं कुन्ती गर्भार्थमच्युतम् ॥ १३

सा बलिं त्वरिता देवी धर्मापोषजहार ह ।

जजाप विधिवज्रस्य दत्तं दुर्वाससा पुरा ॥ १४

‘जानन्ती धर्ममर्थ्यं वै धर्मं यशमुपानयत् ।

आहूतो नियमात्कुन्त्या सर्वभूतनमस्कृतः ॥ १५

आजगाम ततो देवीं धर्मो मन्त्रबलात्ततः ।

विमाने सूर्यसङ्काशे कुन्ती यत्र जपस्थिता ॥ १६

‘ददशे भगवान्धर्मः सन्तानार्थाय पाण्डवे ।’

विहस्य तां ततो मूयाः कुन्ति किं ते ददाम्यहम् ।

सा तं विहस्यमानापि पुत्रं देक्षज्वीदिदम् ॥ १७

‘तस्मिन्नुद्गुणेऽरण्ये शतशृङ्गे नगोत्तमे ।

पाण्डोरर्थे महाभागा कुन्ती धर्ममुपागमत् ॥ १८

ऐन्द्रे ज्येष्ठानक्षत्रे । अष्टमे अभिजितेऽभिषिति त्रिंशन्मुहूर्ते-
स्वाहोऽष्टमे मुहूर्ते । शिवा शुक्लपक्षे । मध्यगते तुलायनगते ।

ऋतुकाले शुचिः स्नाता शुक्लवस्त्रा यशस्विनी ।

शय्यां जग्राह मुश्रोणी सह धर्मेण सुप्रता ॥ १९

धर्मेण सह संगम्य योगमूर्तिधरेण सा ।

लेभे पुत्रं महाबाहुं सर्वप्राणभृतां वरम् ॥ २०

ऐन्द्रे चन्द्रमसा युक्ते मुहूर्तेऽभिजितेऽष्टमे ।

दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पूर्णे हि पूजिते ॥ २१

समृद्धयशसं कुन्ती सुषाव प्रवरं सुतम् ।

जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ २२

एष धर्मभृतां श्रेष्ठो भविष्यति नरोत्तमः ।

विक्रान्तः सत्यवाक्चैव राजा पृथ्व्यां भविष्यति ॥

युधिष्ठिर इति ख्यातः पाण्डोः प्रथमजः सुतः ।

भविता प्रथितो राजा त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।

यशसा तेजसा चैव वृत्तेन च समन्वितः ॥ २४

संवत्सरे द्वितीये तु गान्धार्या उदरं महत् ।

न च प्राजायत तदा ततस्तां दुःस्वमाविशत् ॥ २५

श्रुत्वा कुन्तीसुतं जातं बालार्कसमतेजसम् ।

उदरस्यात्मनः सूर्येष्टुपालभ्य च सौबली ॥ २६

कौरवस्यापरिज्ञातं यत्नेन महता स्वयम् ।

उदरं घातयामास गान्धारी शोकमूर्छिता ॥ २७

ततो जज्ञे मांसपेशी लोहाष्टीलेव संहता ।

द्विवर्षसंभृता कुशौ तामुत्सृष्टुं प्रचक्रमे ॥ २८

अथ द्वैपायनो ज्ञात्वा त्वरितः ससुपागमत् ।

तां स मांसमयीं पेशीं ददर्श जपतां वरः ॥ २९

ततोऽवदत्सौबलेयीं किमिदं ते चिकीर्षितम् ।

सा चात्मनो मत् सर्वं शशंस परमर्षये ॥ ३०

गान्धार्युवाच ।

ज्येष्ठं कुन्तीसुतं जातं श्रुत्वा रविसमप्रभम् ।

दुःखेन परमेणेदमुदरं घातितं मया ॥ ३१

शतं च किल पुत्राणां वितीर्णं मे त्वया पुरा ।

इयं च मे मांसपेशी जाता पुत्रशताय वै ॥ ३२

न्यास उवाच ।

एवमेतत्सौबलेयि नैतज्जात्वन्वथा भवेत् ।

वितथं नोक्तपूर्वं मे स्त्रैरेष्वपि कुतोऽन्यथा ॥ ३३

तिथौ पूर्णे पूर्णायाम् पञ्चम्याम् । अयं योगः प्रायेणाश्विनशुक्लप-
ञ्चम्याम् ॥ २१ ॥ लोहाष्टीला लोहपिण्डिका ॥ २८ ॥

घृतपूर्णं कुण्डशतं क्षिप्रमेव विधीयताम् ।
सुगुप्तेषु च देशेषु रक्षा चैव विधीयताम् ॥ ३४
शीताभिरञ्जिरष्टीलामिमां च परिषिञ्चय ॥ ३५
वैशंपायन उवाच ।

सा सिच्यमाना ह्यष्टीला ह्यभवच्छतधा तदा ।
अङ्गुष्ठपर्वमात्राणां गर्भाणां तत्क्षणं तथा ॥ ३६
एकाधिकशतं पूर्णं यथायोगं विशांपते ।
ततः कुण्डशतं तत्र आनाय्य तु महानृषिः ॥ ३७
मांसपेय्यास्तदा राजन्क्रमशः कालपर्ययात् ।
ततस्तांस्तेषु कुण्डेषु गर्भान्सर्वान्समादधत् ॥ ३८
खलुगुप्तेषु देशेषु रक्षां चैषां व्यधापयत् ।
शशास चैव कृणो वै गर्भाणां रक्षणं तथा ॥ ३९
उवाच चैनां भगवान्कालेनैतावता पुनः ।
स्फुटमानेषु कुण्डेषु जाताञ्जानीहि शोभने ॥ ४०
उद्धाटनीयान्येतानि कुण्डानीति च सौबलीम् ।
इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तथा प्रतिविधाय च ॥ ४१
जगाम तपसे धीमान्हिमवन्तं शिलोच्चयम् ।
अहोचराः कुमारस्ते कुण्डेभ्यस्तु समुत्थिताः ४२
तेनैवैषां क्रमेणासीज्योष्ठा नुज्येष्टता तदा ।
जन्मतश्च प्रमाणेन ज्येष्ठः कुन्तीसुतोऽभवत् ॥ ४३
धार्मिकं च सुतं दृष्ट्वा पाण्डुः कुन्तीमथाऽब्रवीत् ।
ग्राहुः क्षत्रं बलज्येष्ठं बलज्येष्ठं सुतं वृणु ॥ ४४
ततः कुन्तीमधिकम्य शशासातीव भारत ।
वायुमावाहयस्वेति स देवो बलवत्तरः ॥ ४५
अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठो ज्योतिःश्रेष्ठो दिवाकरः ।
ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो देवश्रेष्ठश्च मारुतः ॥ ४६
मारुतं मरुतां श्रेष्ठं सर्वप्राणिभिरिडितम् ।
आवाहय त्वं नियमात्पुत्रार्थं वरवर्णिनि ॥ ४७
स नो यं दास्यति सुतं स प्राणबलवानृषु ।
भविष्यति वरारोहे बलज्येष्ठा हि भूमिपाः ॥ ४८
वैशंपायन उवाच ।
तथोक्तवति सा काले वायुमेवाजुहाव ह ।
द्वितीयेनोपहारेण तेनोक्तविधिना पुनः ॥ ४९

तैरेव नियमैः स्थित्वा मन्त्रग्राममुदैरयत् ।
आजगाम ततो वायुः किं करोमीति चाब्रवीत् ५०
लज्जान्विता ततः कुन्ती पुत्रमैच्छन्महाबलम् ।
तथास्त्विति च तां वायुः समालभ्य दिवं गतः ॥
तस्यां जज्ञे महावीर्यो भीमो भीमपराक्रमः ।
तमप्यतिबलं जातं वायुवाचाशरीरिणी ॥ ५२
सर्वेषां बलिनां श्रेष्ठो जातोऽयमिति भारत ।
जातमात्रे कुमारे तु सर्वलोकस्य पार्थिवाः ॥ ५३
मूत्रं प्रसुसुबुः सर्वे व्यथां चापि प्रपेदिरे ।
बाहनानि व्यशीर्यन्त व्यमुञ्चन्शुबिन्दवः ॥ ५४
यथाऽनिलः समुद्भूतः समर्थः कम्पने भुवः ।
तथा ह्युपचिताङ्गो वै भीमो भीमपराक्रमः ॥ ५५
इदं चाद्भुतमत्रासीज्जातमात्रे वृकोदरे ।
यदङ्गात्पतितो मातुः शिलां गात्रैरचूर्णयत् ॥ ५६
कुन्ती तु सह पुत्रेण याता सुरुचिरं सरः ।
स्नात्वा च सुतमादाय दशमेऽहनि यादवी ॥ ५७
दैवतान्यर्चयिष्यन्ती निर्जगामाश्रमात्पृथा ।
शैलाभ्याशेन गच्छन्त्यास्तदा भरतसत्तम ॥ ५८
निश्चक्राम महाव्याघ्रो जिघांसुर्गिरिगहरात् ।
तमापतन्तं शार्दूलं विकृष्य धनुस्तमम् ॥ ५९
निर्विभेदं शरैः पाण्डुस्त्रिभिस्त्रिदशविक्रमः ।
नादेन महता तां तु पूरयन्तं गिरेर्गुहाम् ॥ ६०
दृष्ट्वा शैलमुपारोढुमैच्छत्कुन्ती भयात्तदा ।
त्रासात्तस्याः सुतस्तद्वात्पपात भरतर्षभ ॥ ६१
पर्वतस्योपरिस्थायामधस्तादपतञ्जिशुः ।
शिलां चूर्णयामास वज्रवद्भजिचोदितः ॥ ६२
पुत्रस्तेहात्ततः पाण्डुरभ्यधावद्विरेस्तटम् ।
पतता तेन शतधा शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ ६३
शिलां च चूर्णितां दृष्ट्वा परं विस्मयमागमत् ।
स तु जन्मानि भीमस्य विनदन्तं विनादितम् ६४
ददर्श गिरिशङ्कस्य व्याघ्रं व्याघ्रपराक्रमः ।
दारसंरक्षणार्थाय पुत्रसंरक्षणाय च ॥ ६५
सदा बाणधनुष्पाणिरभवत्कुरुनन्दनः ।

मधे चन्द्रमसा युक्ते सिंहे चाम्बुदिते गुरौ ॥६६॥
 दिवा मध्यगते सूर्ये तिथौ पुण्ये त्रयोदशे ।
 पित्र्ये भूहर्ते सा कुन्ती सुपुत्रे भीममच्युतम् ॥६७॥
 यस्मिन्नहनि भीमस्तु जज्ञे भीमपराक्रमः ।
 तामेव रात्रिं पूर्वां तु जज्ञे दुर्योधनो नृपः ॥ ६८॥
 स जातमात्र एवाथ धृतराष्ट्रसुतो नृप ।
 रासभारावसदृशं स्राव च ननाद च ॥ ६९॥
 तं स्रावः प्रत्यभाषन्त गृध्रगोमायुवायसाः ।
 क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाशिवनिखनाः ॥
 वाताश्च प्रववुश्चापि दिग्दाहश्चाभवत्तदा ।
 ततस्तु भीतवद्राजा धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ७१॥
 समानीय बहून्विप्रान्भीष्मं विदुरमेव च ।
 अन्यांश्च सुहृदो राजन्कुरुन्सर्वास्तथैव च ॥ ७२॥
 युधिष्ठिरो राजपुत्रो ज्येष्ठो नः कुलवर्धनः ।
 प्राप्तः स्वगुणतो राज्यं न तस्मिन्वाच्यमस्ति नः ॥
 अयं तनन्तरस्तस्मादपि राजा भविष्यति ।
 एतद्विभूत मे तथ्यं यदत्र भविता भुवम् ॥ ७४॥
 'असिञ्जाते निमित्तानि शंसन्ती हाशिवं महत् ।
 अतो ब्रवीमि विदुर द्रुतं मां भयमाविशत् ॥' ७५॥
 वाक्यस्यैतस्य निधने दिक्षु सर्वासु भारत ।
 क्रव्यादाः प्राणदन्धोराः शिवाश्चाशिवनिखनाः ॥
 लक्षयित्वा निमित्तानि तानि घोराणि सर्वशः ।
 तेऽब्रुवन्ब्राह्मणा राजन्विदुरश्च महामतिः ॥ ७७॥

यथेमानि निमित्तानि घोराणि मनुजाधिप ।
 उत्थितानि सुते जाते ज्येष्ठे ते पुरुषर्षभ ॥ ७८॥
 व्यक्तं कुलान्तकरणो भवितैष सुतस्तव ।
 तस्य शान्तिः परित्यागे गुप्तावपनयो महान् ७९॥
 'एष दुर्योधनो राजा मधुपिङ्गलोचनः ।
 न केवलं कुलस्थान्तं क्षत्रियान्तं करिष्यति ॥' ८०॥
 शतमेकोनमन्यस्तु पुत्राणां ते महीपते ।
 त्यजेनमेकं शान्तिं चेत्कुलस्येच्छसि भारत ॥ ८१॥
 एकेन कुरु वै क्षेमं कुलस्य जगतस्तथा ।
 त्यजेदेकं कुलस्थार्थं ग्रामस्थार्थं कुलं त्यजेत् ॥ ८२॥
 ग्रामं जनपदस्थार्थं आत्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ।
 स तथा विदुरेणोक्तस्तैश्च सर्वैर्द्रिजोत्तमैः ॥ ८३॥
 न चकार तथा राजा पुत्रलोहसमन्वितः ।
 ततः पुत्रशतं पूर्णं धृतराष्ट्रस्य पार्थिव ॥ ८४॥
 अहांशतेन संजज्ञे कन्या चैका शताधिका ।
 गान्धार्यां क्लिश्यमानायामुदरेण विवर्धता ॥ ८५॥
 वैश्या सा त्वम्बिकापुत्रं कन्या परिचचार ह ।
 तथा समभवद्राजा धृतराष्ट्रो यदृच्छया ॥' ८६॥
 तस्मिन्संवत्सरे राजन्धृतराष्ट्रान्महायशाः ।
 जज्ञे धीमांस्ततस्तस्यां युयुत्सुः करणो नृप ।
 एवं पुत्रशतं जज्ञे धृतराष्ट्रस्य धीमतः ॥ ८७॥
 महारथानां वीराणां कन्या चैका शताधिका ।
 युयुत्सुश्च महातेजा वैश्यापुत्रः शतापवान् ॥ ८८॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

दुःशाळाजननप्रकारकथनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामादितः कथितं त्वया ।
 श्रवणैः प्रसादाद्भुतं न च कन्या प्रकीर्तिता ॥१॥
 वैश्यापुत्रो युयुत्सुश्च कन्या चैका शताधिका ।

स्राव च ननाद च व्यक्रमयन्तं च शब्दं स्रसदृशमेवाकरोत् ॥६९॥
 करण इव करणः क्षत्रियद्वैश्यायो जातत्वात् तु वैश्याकृ-

गान्धारराजदुहिता शतपुत्रेति चानघ ॥ २॥
 उक्ता महर्षिणा तेन व्यासेनामिततेजसा ।
 कथं त्विदानीं भगवन्कन्यां त्वं तु ब्रवीषि मे ३॥
 यदि भागशतं पेशी कृता तेन महर्षिणा ।

शायाम् ॥ ८७ ॥ एकोनत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

न प्रजास्यति चेद्भूयः सौवलेयी कथंचन ॥ ४
 कथं तु संभवस्तस्या दुःशलाया वदस्व मे ।
 यथावदिह विप्रं परं मेऽत्र कुतूहलम् ॥ ५
 वैशंपायन उवाच ।
 साध्वयं प्रश्न उदिष्टः पाण्डवेय ब्रवीमि ते ।
 तां मांसपेशीं भगवान्स्वयमेव महातपाः ॥ ६
 शीताभिरज्जिरासिच्य भागं भागमकल्पयत् ।
 यो यथा कल्पितो भागस्ततं धात्र्या तथा नृप ॥
 घृतपूर्णेण कुण्डेषु एकैकं प्राक्षिपत्तदा ।
 एतस्मिन्नन्तरे साध्वी गान्धारी सुदृढव्रता ॥ ८
 दुहितुः स्नेहसंयोगमनुध्याय वराङ्गना ।
 'नाब्रवीत्तमृषिं किञ्चिद्द्वारवाच यशस्विनी ।'
 मनसा चिन्तयद्देवी एतत्पुत्रशतं मम ॥ ९
 भविष्यति न संदेहो न ब्रवीत्स्वन्यथा मुनिः ।
 ममेयं परमा तुष्टिर्दुहिता मे भवेद्यदि ॥ १०
 एका शताधिका बाला भविष्यति कनीयसी ।
 ततो दौहित्रजालोकादबाह्योऽसौ पतिर्मम ॥ ११
 अधिका किल नारीणां प्रीतिर्जामातृजा भवेत् ।
 यदि नाम ममापि स्यादुहितैका शताधिका ॥ १२

कृतकृत्या भवेयं वै पुत्रदौहित्रसंवृता ।
 यदि सत्यं तपस्त्रयं दत्तं वाऽप्ययवा हुतम् ॥ १३
 गुरवस्तोषिता वापि तथाऽस्तु दुहिता मम ।
 एतस्मिन्नेव काले तु कृष्णद्वैपायनः स्वयम् ॥ १४
 व्यभजत्स तदा पेशीं भगवानृषिसत्तमः ।
 'गण्यमानेषु कुण्डेषु शते पूर्णे महात्मना ॥ १५
 अभवच्चापरं खण्डं वामहस्ते तदा किल ।'
 गणयित्वा शतं पूर्णमंशानामाह सौवलीम् ॥ १६
 व्यास उवाच ।
 पूर्णं पुत्रशतं त्वेतन्न मिथ्या वागुदाहृता ।
 दैवयोगाच्च भागैकः परिशिष्टः शतात्परः ॥ १७
 एषा ते सुभगा कन्या भविष्यति यथेप्सिता ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततोऽन्यं घृतकुम्भं च समानाख्य महातपाः ॥ १८
 तं चापि प्राक्षिपत्तत्र कन्याभागं तपोधनः ।
 'संभूता चैव कालेन सर्वेषां च यवीयसी ॥ १९
 ऐतन्ने कथितं राजन्दुःशलाजन्म भारत ।
 ब्रूहि राजेन्द्र किं भूयो वर्तयिष्यामि तेऽन्ध ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

दुर्योधनादीनां नामकथनम् ॥ १ ॥ दुःशलाविवाहः ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 ज्येष्ठाऽनुज्येष्ठतां तेषां नामानि च पृथक्पृथक् ।
 धृतराष्ट्रस्य पुत्राणामानुपूर्व्यात्प्रकीर्तय ॥ १
 वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनो युयुत्सुश्च राजन्दुःशासनस्तथा ।
 दुःसहो दुःशलश्चैव जलसन्धः समः सहः ॥ २
 विन्दानुविन्दौ दुर्धर्षः सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ।
 दुर्मर्षणो दुर्मुखश्च दुष्कर्णः कर्ण एव च ॥ ३
 विविंशतिर्विकर्णश्च शलः सत्वः सुलोचनः ।

चित्रोपवित्रौ चित्राक्षश्चारुचित्रः शरासनः ॥ ४
 दुर्मदो दुर्विगाहश्च विवित्सुर्विकटाननः ।
 उर्णनाभः सुनाभश्च तथा नन्दोपनन्दकौ ॥ ५
 चित्रबाणश्चित्रवर्मा सुवर्मा दुर्विमोचनः ।
 अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्राङ्गश्चित्रकुण्डलः ॥ ६
 भीमवगो भीमबलो बलाकी बलबर्धनः ।
 उग्रायुधः सुषेणश्च कुण्डधारो महोदरः ॥ ७
 चित्रायुधो निषङ्गी च पाशी वृन्दारकस्तथा ।
 दृढवर्मा दृढक्षत्रः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ ८

न प्रजास्यति प्रजामात्मनो नेच्छति ॥ ४ ॥ त्रिंशदधि-

कशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

दृढसन्धो जरासन्धः सत्यसन्धः सदः सुवाक् ।
 उग्रश्रवा उग्रसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः ॥ ९
 अपराजितः कुण्डशायी विशालाक्षो दुराधरः ।
 दृढहस्तः सुहृत्स्व वातवेगसुवर्चसौ ॥ १०
 आदित्यकेतुर्वह्वाशी नागदत्तोऽप्रयाप्यपि ।
 कवची कथनः कुण्डी कुण्डधारो धनुर्धरः ॥ ११
 उग्रभीमरथौ वीरौ वीरबाहुरलोलुपः ।
 अभयो रौद्रकर्मा च तथा दृढरथाश्रयः ॥ १२
 अनाधृष्यः कुण्डभेदी विरावी चित्रकुण्डलः ।
 प्रमथश्च प्रमाथी च दीर्घरोमश्च वीर्यवान् ॥ १३
 दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोराः कनकध्वजः ।

कुण्डाशी निरजाश्चैव दुःशला च शताधिका १४
 इति पुत्रशतं राजन्कन्या चैव शताधिका ।
 नामधेयानुपूर्व्येण विद्धि जन्मकर्म नृप ॥ १५
 सर्वे त्वतिरथाः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ।
 सर्वे वेदविदश्चैव सर्वे सर्वास्त्रकोविदाः ॥ १६
 सर्वेषामसुरूपाश्च कृता दारा महीपते ।
 धृतराष्ट्रेण समये परीक्ष्य विधिवन्नृप ॥ १७
 दुःशलां चापि समये धृतराष्ट्रो नराधिपः ।
 जयद्रथाय प्रददौ विधिना भरतर्षभ ॥ १८
 'इति पुत्रशतं राजन्युद्युत्सुश्च शताधिकः ।
 कन्यका दुःशला चैव यथावत्कीर्तितं मया' १९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

द्वात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

कुन्त्या इन्द्रादुत्तेजोत्पत्तिः ॥ १ ॥ तद्वेलायां आकाशवाण्यादि ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 जाते बलवतां श्रेष्ठे पाण्डुश्चिन्तापरोऽभवत् ।
 कथमन्यो मम सुतो लोके श्रेष्ठो भवेदिति ॥ १
 दैवे पुरुषकारे च लोकोऽयं संप्रतिष्ठितः ।
 सत्र दैवं तु विधिना कालयुक्तेन लभ्यते ॥ २
 इन्द्रो हि राजा देवानां प्रधान इति नः श्रुतम् ।
 अग्रमेयबलोत्साहो वीर्यवानमित्युतिः ॥ ३
 तं तोषयित्वा तपसा पुत्रं लप्से महाबलम् ।
 यं दास्यति स मे पुत्रं स वरीयान्भविष्यति ॥ ४
 अमानुषान्मानुषांश्च संग्रामे स हनिष्यति ।
 कर्मणा धनसा वाचा तस्मात्तपसे महत्तपः ॥ ५
 ततः पाण्डुर्महाराजो मन्त्रयित्वा महर्षिभिः ।
 दिदेश कुन्त्याः कौरव्यो व्रतं सांवत्सरं शुभम् ॥ ६
 आत्मना च महाबाहुरेकपादस्थितोऽभवत् ।
 उग्रं स तप आस्थाय परमेण समाधिना ॥ ७
 आरिराधयिषुर्देवं त्रिदशानां तमीश्वरम् ।
 सूर्येण सह धर्मात्मा पर्यतप्यत भारत ॥ ८

तं तु कालेन महता वासवः प्रत्यपद्यत ।
 शक्र उवाच ।
 पुत्रं तव प्रदास्यामि त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ९
 ब्राह्मणानां गवां चैव सुहृदां चार्थसाधकम् ।
 दुर्हृदां शोकजननं सर्वबान्धवनन्दनम् ॥ १०
 सुतं तेऽयं प्रदास्यामि सर्वामित्रविनाशनम् ।
 इत्युक्तः कौरवो राजा वासवेन महात्मना ॥ ११
 उवाच कुन्ती धर्मात्मा देवराजवचः स्मरन् ।
 उदर्कस्तव कल्याणि तुष्टो देवगणेश्वरः ॥ १२
 दातुमिच्छति ते पुत्रं यथा संकल्पितं त्वया ।
 अतिमानुषकर्माणं यशस्विनमरिन्दमम् ॥ १३
 नीतिमन्तं महात्मानमादित्यसमतेजसम् ।
 दुराधर्षं क्रियावन्तमतीवाद्भुतदर्शनम् ॥ १४
 पुत्रं जनय सुश्रोणि धाम क्षत्रियतेजसाम् ।
 लब्धः प्रसादो देवेन्द्रात्तमाह्वय शुचिसिते ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता ततः शक्रमाजुहाव यशस्विनी ।

सूर्येण सह उदयादस्तमशवधि ॥ ८ ॥ द्वात्रिंशदधिकश-

ततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

अथाजगाम देवेन्द्रो जनयामास चार्जुनम् ॥१६
 'उत्तराभ्यां तु पूर्वाभ्यां फल्गुनीभ्यां ततो दिवा ।
 जातस्तु फाल्गुने मासि तेनासौ फल्गुनः स्मृतः' ॥
 जातमात्रे कुमारे तु 'सर्वभूतप्रहर्षिणी ।
 सूतके वर्तमानां तां' वाणवाचाशरीरिणी ।
 महागम्भीरनिर्घोषा नभो नादयती तदा ॥ १८
 शृण्वतां सर्वभूतानां तेषां चाश्रमवासिनाम् ।
 कुन्तीमाभाष्य विस्पष्टमुवाचेदं शुचिसिताम् ॥ १९
 कार्तवीर्यसमः कुन्ति शिवतुल्यपराक्रमः ।
 एष शक्र इवाज्यो यशस्ते प्रथयिष्यति ॥ २०
 अदित्या विष्णुना प्रीतिर्यथाऽभूदभिवर्धिता ।
 तथा विष्णुसमः प्रीतिं वर्धयिष्यति तेऽर्जुनः ॥ २१
 एष मद्रान्वशे कृत्वा कुरुं सह सोमकैः ।
 चेदिकाशिकरूपांश्च कुरुलक्ष्मीं वहिष्यति ॥ २२
 एतस्य भुजवीर्येण खाण्डवे हन्यवाहनः ।
 मेदसा सर्वभूतानां तृप्तिं यास्यति वै पराम् ॥ २३
 ग्रामणीश्च महीपालानेष जित्वा महाबलः ।
 भ्रातृभिः सहितो वीरस्त्रीन्मेघानाहरिष्यति ॥ २४
 जामदग्न्यसमः कुन्ति विष्णुतुल्यपराक्रमः ।
 एष वीर्यवतां श्रेष्ठो भविष्यति महायशः ॥ २५
 एष युद्धे महादेवं तोषयिष्यति शङ्करम् ।
 अस्त्रं पाशुपतं नाम तस्मात्तुष्टादवाप्स्यति ॥ २६
 निवातकवचा नाम दैत्या विबुधविद्विषः ।
 शक्राज्ञया महाबाहुस्तान्वधिष्यति ते सुतः ॥ २७
 तथा दिव्यानि चास्त्राणि निखिलेनाहरिष्यति ।
 विग्रनष्टां श्रियं चायमाहर्ता पुरुषर्षभः ॥ २८
 एतामत्यद्भुतां वाचं कुन्ती शुश्राव सूतके ।
 वाचमुच्चरितामुच्चैस्तां निशम्य तपस्विनाम् ॥ २९
 बभूव परमो हर्षः शतशृङ्गनिवासिनाम् ।
 तथा देवमहर्षीणां सेन्द्राणां च दिवौकसाम् ॥ ३०
 आकाशे दुन्दुभीनां च बभूव तुमुलः स्वनः ।
 उदतिष्ठन्महाघोषः पुष्पवृष्टिभिरावृतः ॥ ३१
 समवेत्य च देवानां गणाः पार्थमपूजयन् ।
 काद्रवेया वैनतेया गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

प्रजानां पतयः सर्वे सप्त चैव महर्षयः ॥ ३२
 भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठः ।
 यशोदितो भास्करोऽभूत्प्रनष्टे
 सोऽप्यत्रात्रिभगवानाजगाम ॥ ३३
 मरीचिरङ्गिराश्चैव पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 दक्षः प्रजापतिश्चैव गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥ ३४
 दिव्यमाल्याम्बरधराः सर्वालङ्कारभूषिताः ।
 उपगायन्ति बीभत्सुं नृत्यन्तेऽप्सरसां गणाः ॥ ३५
 तथा महर्षयश्चापि जेषुस्तत्र समन्ततः ।
 गन्धर्वैः सहितः श्रीमान्प्रागायत चतुम्बुरुः ॥ ३६
 भीमसेनोग्रसेनौ च ऊर्णायुरनघस्तथा ।
 गोपतिर्धृतराष्ट्रश्च सूर्यवर्चास्तथाष्टमः ॥ ३७
 युगपस्तृणपः कार्णिर्नन्दिश्चित्ररथस्तथा ।
 त्रयोदशः शालिशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः ॥ ३८
 कलिः पञ्चदशश्चैव नारदश्चात्र षोडशः ।
 ऋता बृहत्वा बृहकः करालश्च महामनाः ॥ ३९
 ब्रह्मचारी बहुगुणः सुवर्णश्रेति विश्रुतः ।
 विश्वावसुर्भूमन्युश्च सुचन्द्रश्च शरुस्तथा ॥ ४०
 गीतमाधुर्यसंपन्नौ विख्यातौ च हहाहुह ।
 इत्येते देवगन्धर्वा जग्मुस्तत्र नराधिप ॥ ४१
 तथैवाप्सरसो हृष्टाः सर्वालङ्कारभूषिताः ।
 ननृतुर्वै महाभागा जगुश्चायतलोचनाः ॥ ४२
 अनूचानाऽनवद्या च गुणमुख्या गुणावरा ।
 अद्रिका च तथा सोमा मिश्रकेशी त्वलम्बुषा ॥ ४३
 मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा ।
 अम्बिका लक्षणा क्षेमा देवी रम्भा मनोरमा ॥ ४४
 असिता च सुबाहुश्च सुप्रिया च वसुस्तथा ।
 पुण्डरीका सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी ॥ ४५
 काम्या शारद्वती चैव ननृतुस्तत्र संपशः ।
 मेनका सहजन्त्या च कर्णिका पुञ्जिकस्थला ॥ ४६
 ऋतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्पि ।
 उम्लोचेति च विख्याता प्रम्लोचेति च सा दक्षा ॥
 उर्वशेकादशी तासां जगुश्चायतलोचनाः ।

धाताऽर्च्यमा च मित्रश्च बरुणोऽशौ भगस्तथा ४८
 इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ।
 ततस्त्वष्टा ततो विष्णुरजघन्यो जघन्यजः ॥ ४९ ॥
 इत्येते द्वादशादित्या ज्वलन्तः सूर्यवर्चसः ॥ ५० ॥
 मृगव्याधश्च सर्पश्च निश्र्मतिश्च महायशाः ।
 अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी च परंतप ॥ ५१ ॥
 दहनोऽश्वेश्वरश्चैव कपाली च विशांपते ।
 स्थाणुर्भगश्च भगवान् रुद्रास्तत्रावतस्थिरे ॥ ५२ ॥
 अश्विनौ वसवश्चाष्टौ मरुतश्च महाबलाः ।
 विश्वेदेवास्तथा साध्यास्तत्रासन्परितः स्थिताः ५३
 कर्कोटकोऽथ सर्पश्च वासुकिश्च भुजङ्गमः ।
 कच्छपश्चाथ कुण्डश्च तक्षकश्च महोरगः ॥ ५४ ॥
 आत्ययुस्तपसा युक्ता महाक्रोधा महाबलाः ।
 एते चान्ये च बहवस्तत्र नागा व्यवस्थिताः ॥ ५५ ॥
 तार्क्ष्यश्चारिष्ट्येनमिश्च गरुडश्चासितध्वजः ।
 अरुणश्चारुणिश्चैव वैनतेया व्यवस्थिताः ॥ ५६ ॥
 त्राश्च देवमप्राप्तसर्वास्तपःसिद्धा महर्षयः ।

विमानगिर्यग्रगतान्ददृशुर्नेतरे जनाः ॥ ५७ ॥
 तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मिता मुनिसत्तमाः ।
 अधिकां स ततो वृत्तिमवर्तन्पाण्डवं प्रति ॥ ५८ ॥
 पाण्डुः प्रीतेन मनसा देवतादीनपूजयत् ।
 पाण्डुना पूजिता देवाः प्रत्युत्तुर्नरसत्तमम् ॥ ५९ ॥
 प्रादुर्भूतो ह्ययं धर्मो देवतानां प्रसादतः ।
 मातरिश्वा ह्ययं भीमो बलवानरिमर्दनः ॥ ६० ॥
 साक्षादिन्द्रः स्वयं जातः प्रसादाच्च शतक्रतोः ।
 पितृत्वाद्देवतानां हि नास्ति पुण्यतरस्तथा ॥ ६१ ॥
 पिदृणामृणनिर्मुक्तः स्वर्गं प्राप्स्यसि पुण्यभाक् ।
 इत्युक्त्वा देवताः सर्वा विप्रजग्मुर्व्यथागतम् ॥ ६२ ॥
 पाण्डुस्तु पुनरेवैनां पुत्रलोभान्महायशाः ।
 प्रादिशद्दर्शनीयार्थी कुन्ती त्वेनमथाब्रवीत् ॥ ६३ ॥
 नातश्चतुर्थं प्रसवमापत्स्वपि वदन्त्युत ।
 अतःपरं स्वैरिणी स्यादन्धकी पञ्चमे भवेत् ॥ ६४ ॥
 स त्वं विद्वन्धर्ममिममविगम्य कथं तु माम् ।
 अपत्यार्थं सञ्चुक्रम्य प्रसादादिव भाषसे ॥ ६५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

अविश्वानां भाषां तकुलसहदेवयोरुपस्थितः ॥ १ ॥ सुभिष्टिरादीनां नामकरणम् ॥ २ ॥ वसुदेवमेपितेन पुरोहितेन पा-
 ण्डवानामुपनयनादिसंस्कारकरणम् ॥ ३ ॥ पाण्डवानां शुक्राक्षनुवैदशिक्षणम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 कुन्तीपुत्रेषु जातेषु घृतराष्ट्रात्मजेषु च ।
 मद्रराजसुता पाण्डुं रहो वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥
 न मेऽस्ति त्वयि सन्तापो विगुणेऽपि परन्तप ।
 नावरत्वे वरार्हायाः स्थित्वा चानघ नित्यदा ॥ २ ॥
 गान्धार्याश्चैव नृपते जातं पुत्रशतं तथा ।
 श्रुत्वा न मे तथा दुःखमभवत्कुरुनन्दन ॥ ३ ॥
 इदं तु मे महदुःखं तुल्यतायामपुत्रता ।
 दिष्ट्वा त्विदानीं भर्तुर्मे कुन्त्यामप्यस्ति सन्ततिः ४
 यदि त्वपत्यसन्तानं कुन्तिराजसुता मयि ।

कुर्यादनुग्रहो मे स्याच्च चापि हितं भवेत् ॥ ५ ॥
 संरम्भो हि सपत्नीत्वाद्भक्तुं कुन्तिसुतां प्रति ।
 यदि तु त्वं प्रसन्नो मे स्वयमेनां प्रचोदय ॥ ६ ॥
 पाण्डुरुवाच ।
 ममाप्येष सदा माद्रि हृद्यर्थः परिवर्तते ।
 न तु त्वां प्रसहे वक्तुमिष्टानिष्टविवक्षया ॥ ७ ॥
 तव त्विदं मतं मत्वा प्रयतिष्याम्यतः परम् ।
 मन्ये ध्रुवं मयोक्ता सा वचनं प्रतिपत्स्यते ॥ ८ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कुन्ती पुनः पाण्डुर्विविक्त इदमब्रवीत् ।

विगुणे प्रजोत्पादनानधिकृते । अवरत्वे कनिष्ठत्वे । वरार्हायाः
 कुन्त्या अपेक्षया ॥ १ ॥ संरम्भोऽभिमानः ॥ ६ ॥ इष्टमनिष्टं

वा वक्ष्यसीति संदिहेन ॥ ७ ॥ प्रतिपत्स्यते अङ्गीकरिष्य-
 ति ॥ ८ ॥

‘अनुगृहीष्व कल्याणि मद्राजसुतामपि ।’
 कुलस्य मम सन्तानं लोकस्य च कुरु प्रियम् ॥ ९
 मम चापिण्डनाशाय पूर्वेषां च महात्मनाम् ।
 मत्प्रियार्थं च कल्याणि कुरु कल्याणमुत्तमम् ॥ १०
 यशसोऽर्थाय चैव त्वं कुरु कर्म सुदुष्करम् ।
 प्राप्याधिपत्यमिन्द्रेण यज्ञैरिष्टं यशोऽर्थिना ॥ ११
 तथा मन्त्रविदो विप्रास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ।
 गुरुनभ्युपगच्छन्ति यशसोऽर्थाय भामिनि ॥ १२
 तथा राजर्षयः सर्वे ब्राह्मणाश्च तपोधनाः ।
 चक्षुरुच्चावचं कर्म यशसोऽर्थाय दुष्करम् ॥ १३
 सा त्वं माद्रीं ह्रुवेनैव तारयैनामनिन्दिते ।
 अपत्यसंविधानेन परां कीर्तिमवाप्नुहि ॥ १४
 ‘कुन्त्युवाच ।
 धर्मं वै धर्मशास्त्रोक्तं यथा वदसि तत्तथा ।
 तस्मादनुग्रहं तस्याः करोमि कुरुनन्दन ॥’ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ताऽब्रवीन्माद्रीं सकृच्चिन्तय दैवतम् ।
 तस्मात्ते भविताऽपत्यमनुरूपमसंशयम् ॥ १६
 ‘ततो मन्त्रे कृते तस्मिन्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 ततो राजसुता स्नाता शयने संविवेश ह ॥’ १७
 ततो माद्री विचार्यैका जगाम मनसाऽश्विनौ ।
 तावागम्य सुतौ तस्यां जनयामासतुर्यमौ ।
 नकुलं सहदेवं च रूपेणाप्रतिमौ भुवि ॥ १८
 तथैव तावपि यमौ वागुवाचाशरीरिणी ।
 ‘धर्मतो भक्तितथैव शीलतो विनयैस्तथा ॥ १९
 सत्त्वरूपगुणोपेतौ भवतोऽत्यश्विनाविति ।
 भासेते तेजसाऽत्यर्थं रूपद्रविणसंपदा ॥ २०
 नामानि चक्रिरे तेषां शतशृङ्गनिवासिनः ।
 भक्त्या च कर्मणा चैव तथाऽऽशीर्भिविशिष्यते २१
 ज्येष्ठं युधिष्ठिरं त्वेवं भीमसेनेति मध्यमम् ।
 अर्जुनेति तृतीयं च कुन्तीपुत्रानकल्पयन् ॥ २२

पूर्वजं नकुलेत्येवं सहदेवेति चापरम् ।
 माद्रीपुत्रावकथयंस्ते विप्राः प्रीतमानसाः ॥ २३
 अनुसंवत्सरं जाता अपि ते कुरुसत्तमाः ।
 पाण्डुपुत्रा व्यराजन्त यज्ञसंवत्सरा इव ॥ २४
 महासत्त्वा महावीर्या महाबलपराक्रमाः ।
 पाण्डुर्दृष्ट्वा सुतास्तांस्तु देवरूपान्महौजसः ॥ २५
 मुदं परमिकां लेभे ननन्द च नराधिपः ।
 ऋषीणामपि सर्वेषां शतशृङ्गनिवासिनाम् ॥ २६
 प्रिया बभूवुस्तासां च तथैव मुनियोषिताम् ।
 कुन्तीमथ पुनः पाण्डुर्मात्यर्थं समन्वोदयत् ॥ २७
 तमुवाच पृथा राजन् रहस्युक्ता तदा सती ।
 उक्ता सकृद्वन्द्यमेषा लेभे तेनास्मि वञ्चिता ॥ २८
 बिभेम्यस्याः परिभवात्कुलीणां गतिरिदृशी ।
 नाज्ञासिपमहं मूढा द्वन्द्वाहाने फलद्वयम् ॥ २९
 तस्माद्वाहं नियोक्तव्या तयैषोऽस्तु वरो मम ।
 एवं पाण्डोः सुताः पञ्च देवदत्ता महाबलाः ॥ ३०
 संभूताः कीर्तिमन्तश्च कुरुवंशविवर्धनाः ।
 शुभलक्षणसंपन्नाः सोमवत्प्रियदर्शनाः ॥ ३१
 सिंहदर्पा महेष्वासाः सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 सिंहग्रीवा मनुष्येन्द्रा बभूवुर्देवविक्रमाः ॥ ३२
 विवर्धमानास्ते तत्र पुण्ये हैमवते गिरौ ।
 विस्मयं जनयामासुर्महर्षीणां समेयुषाम् ॥ ३३
 ‘जातमात्रानुपादाय शतशृङ्गनिवासिनः ।
 पाण्डोः पुत्रानमन्यन्त तापसाः स्वानिवात्मजान्
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्तु वृष्णयः सर्वे वसुदेवपुरोगमाः ॥ ३५
 पाण्डुः शापभयाञ्जीतः शतशृङ्गमुपेयिवान् ।
 तत्रैव मुनिभिः सार्वं तापसोऽभूत्तपस्त्रिभिः ॥ ३६
 श्वाकमूलकलाहारस्तपस्वी नियतेन्द्रियः ।
 योगध्यानपरो राजा बभूवेति च वादकाः ॥ ३७
 प्रब्रुवन्ति स बहवस्तच्छ्रुत्वा शोककशिताः ।

संतानमविच्छेदम् ॥ ९ ॥ मम पूर्वेषां चापिण्डनाशाय
 पिण्डविनाशाभावाय । बहुषु पुत्रेषु कस्यचिदपि पुत्रस्य संत-
 तेरविच्छेदसंभवावित्यर्थः ॥ १० ॥ यशस इति कृतकृत्वा
 अपि यशोर्थं देवगुर्वायाराधनं कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥

अत्यश्विनौ अधिभ्यामधिकौ ॥ २० ॥ अनुसंवत्सरं संवत्सरम-
 नु पञ्चाजाता अपि देवताभावात्सर्वे पञ्चसंवत्सरा इवावश्यन्ते-
 त्यर्थः ॥ २४ ॥ त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

पाण्डोः प्रीतिसमायुक्ताः कदा श्रोष्याम संकथाः
 इत्येवं कथयन्तस्ते वृष्णयः सह बान्धवैः ।
 पाण्डोः पुत्रागमं श्रुत्वा सर्वे हर्षसमन्विताः ॥ ३९ ॥
 समाजयन्तस्तेऽन्योन्यं वसुदेवं वचोऽब्रुवन् ।
 न भवेरन्ध्रक्याहीनाः पाण्डुपुत्रा महाबलाः ॥ ४० ॥
 पाण्डोः प्रियहितान्वेषी प्रेषय त्वं पुरोहितम् ।
 वसुदेवस्तथेत्युक्त्वा विससर्ज पुरोहितम् ॥ ४१ ॥
 युक्तानि च कुमारानां पारिवर्हाण्यनेकशः ।
 कुन्तीं माद्रीं च संदिश्य दासीदासपरिच्छदम् ॥ ४२ ॥
 गावो हिरण्यं रौप्यं च प्रेषयामास भारत ।
 तानि सर्वाणि संगृह्य प्रययौ स पुरोहितः ॥ ४३ ॥
 तमागतं द्विजश्रेष्ठं काश्यपं वै पुरोहितम् ।
 पूजयामास विधिवत्पाण्डुः परपुरञ्जयः ॥ ४४ ॥
 पृथा माद्री च संहृष्टे वसुदेवं प्रशंसताम् ।
 ततः पाण्डुः क्रियाः सर्वाः पाण्डवानामकारयत् ॥
 गर्भाधानादिकृत्यानि चौलोपनयनानि च ।
 काश्यपः कृतवान्सर्वमुपपत्कर्म च भारत ॥ ४६ ॥
 चौलोपनयनादूर्ध्वमृषमाक्षा यज्ञस्त्रिनः ।
 वैदिकाध्ययने सर्वे समपद्यन्त पारगाः ॥ ४७ ॥
 शर्यातेः प्रथमः पुत्रः शुक्रो नाम परन्तपः ।

येन सागरपर्यन्ता धनुषा निर्जिता मही ॥ ४८ ॥
 अश्वमेधशतैरिष्टा स महात्मा महामखैः ।
 आराध्य देवताः सर्वाः पिबन्पि महामतिः ॥ ४९ ॥
 शतशृङ्गे तपस्तेषु शाकमूलफलाशनः ।
 तेनोपकरणश्रेष्ठैः शिक्षया चोपबृंहिताः ॥ ५० ॥
 तत्प्रसादाद्बनुर्वेदे समपद्यन्त पारगाः ।
 गदायां पारगो भीमस्तोमरेषु युधिष्ठिरः ॥ ५१ ॥
 असिचर्मणि निष्णातौ यमौ सत्त्ववतां वरौ ।
 धनुर्वेदे गतः पारं सव्यसाची परन्तपः ॥ ५२ ॥
 शुकेण समनुज्ञातो मत्समोऽयमिति प्रभो ।
 अनुज्ञाय ततो राजा शक्तिं खड्गं ततः शरान् ५३ ॥
 धनुश्च दमतां श्रेष्ठस्तालमात्रं महाप्रभम् ।
 विपाठश्चुरनाराचान्गृध्रपक्षैरलङ्कितान् ॥ ५४ ॥
 ददौ पार्थाय संहृष्टो महोरगसमप्रभान् ।
 अवाप्य सर्वशस्त्राणि मुदितो वासवात्मजः ॥ ५५ ॥
 मेने सर्वान्महीपालानपर्याप्तान्स्वतेजसः ॥ ५६ ॥
 एकवर्षान्तरास्त्वेवं परस्परमरिन्दमाः ।
 अन्ववर्तन्त पार्थाश्च माद्रीपुत्रौ तथैव च ॥ ५७ ॥
 ते च पञ्च शतं चैव कुरुवंशविवर्धनाः ।
 सर्वे ववृधिरऽल्पेन कालेनाप्सिन्व पञ्चजाः ॥ ५८ ॥

॥ इति श्रीमन्नहामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पाण्डवानामायुष्यकथनम् ॥ १ ॥ माध्वा मैथुनप्रवृत्तश्च पाण्डोर्मरणम् ॥ २ ॥ पाण्डवप्रलापः ॥ ३ ॥ माध्वाः सहस्रगमनम् ॥ ४ ॥ सुतस्य पाण्डोर्देहनादिसंस्कारः ॥ ५ ॥

‘जनमेजय उवाच ।

कस्मिन्वयसि संग्राह्याः पाण्डवा गजसाहसम् ।
 समपद्यन्त देवेभ्यस्तेषामायुश्च किं परम् ॥ १ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डवानामिहायुष्यं शृणु कौरवनन्दन ।
 जगाम हास्तिनपुरं षोडशाब्दो युधिष्ठिरः ॥ २ ॥
 भीमसेनः पञ्चदशो बीमत्सुर्वै चतुर्दशः ।
 त्रयोदशाब्दौ च यमौ जम्भतुर्नागसाहसम् ॥ ३ ॥
 तत्र त्रयोदशाब्दानि धार्तराष्ट्रैः सहोषिताः ।

षण्मासाञ्जातुषगृहान्मुक्ता जातो घटोत्कचः ॥ ४ ॥
 षण्मासानेकचक्रायां वर्षं पाञ्चालके गृहे ।
 धार्तराष्ट्रैः सहोषित्वा पञ्च वर्षाणि भारत ॥ ५ ॥
 इन्द्रप्रस्थे वसन्तस्ते त्रीणि वर्षाणि विंशतिम् ।
 द्वादशाब्दानयैकं च बभूवुर्धृतनिर्जिताः ॥ ६ ॥
 श्रुत्वा षट्त्रिंशतं राजन्सागरान्तां वसुधराम् ।
 मासैः षड्भिर्महात्मानः सर्वे कृष्णपरायणाः ॥ ७ ॥
 राज्ये परीक्षितं स्थाप्य दिष्टां गतिमवाप्नुवन् ।
 एवं युधिष्ठिरस्यासीदायुरष्टोत्तरं शतम् ॥ ८ ॥

अर्जुनात्केशवो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महाद्युतिः ।
 कृष्णात्संकर्षणो ज्येष्ठस्त्रिभिर्मासैर्महाबलः ॥ १८
 पाण्डुः पञ्चमहातेजास्तान्पश्यन्पर्वते सुतान् ।
 रेमे ॥ काश्यपयुतः पत्नीभ्यां सुमृशं तदा ॥ १०
 सुपुष्पितवने काले प्रवृत्ते मधुमाधवे ।
 पूर्णे चतुर्दशे वर्षे फल्गुनस्य च धीमतः ॥ ११
 यस्मिन्वृक्षे समुत्पन्नः पार्थस्तस्य च धीमतः ।
 तस्मिन्नुत्तरफल्गुन्यां प्रवृत्ते स्वस्तिवाचने ॥ १२
 रक्षणे विस्मृता कुन्ती व्यग्रा ब्राह्मणभोजने ।
 पुरोहितेन सहितान्ब्राह्मणान्पश्यन्वेपयत् ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 दर्शनीयास्ततः पुत्रान्पाण्डुः पञ्च महावने ।
 तान्पश्यन्पर्वते रम्ये स्वबाहुबलमाश्रितः ॥ १४
 सुपुष्पितवने काले कदाचिन्मधुमाधवे ।
 भूतसंमोहने राजा सभायौ व्यचरद्भनम् ॥ १५
 पलाशैस्तिलकैश्चतैश्चम्पकैः पारिभद्रकैः ।
 अन्यैश्च बहुभिर्बृक्षैः फलपुष्पसमृद्धिभिः ॥ १६
 जलस्थानैश्च विविधैः पद्मिनीभिश्च शोभितम् ।
 पाण्डोर्वनं तत्संग्रेह्य प्रजज्ञे हृदि मन्मथः ॥ १७
 प्रहृष्टमनसं तत्र विचरन्तं यथाऽमरम् ।
 तं माय्यनुजगामैका वसनं विभ्रती शुभम् ॥ १८
 समीक्षमाणः स तु तां वयःस्थां तनुवाससम् ।
 तस्य कामः प्रवृत्ते गहनेऽग्निरिवोद्भूतः ॥ १९
 रदस्येकां तु तां दृष्ट्वा राजा राजीवलोचनाम् ।
 न शशाक नियन्तुं तं कामं कामवशीकृतः ॥ २०
 'अथ सोऽष्टादशे वर्षे ऋतौ माद्रीमल्लकृताम् ।
 आजुहाव ततः पाण्डुः परीतात्मा यशस्विनीम् ॥'
 तत एनां बलाद्राजा निजग्राह रहोगताम् ।
 वार्यमाणस्तथा देव्या विस्फुरन्त्या यथाबलम् ॥ २२
 स तु कामपरीतात्मा तं शार्पं नान्वबुध्यत ।
 माद्रीं मैथुनधर्मेण सोऽन्वगच्छद्बलादिव ॥ २३

मधुमाधवे चैत्रवैशाखयोः संघौ तदात्मके वसन्ते ॥ १५ ॥
 वयःस्थां युवतीम् । तनुवाचसं सूक्ष्मवक्त्रां किञ्चिद्विश्रुताङ्गमि-
 त्यर्थः ॥ १९ ॥ कामपरीतात्मा कामेन व्यासृजितः ॥ २३ ॥
 बुद्धिर्भयनिवधः । चेतसा विचारेण ॥ २५ ॥ कालधर्मणा मृत्यु-

जीवितान्ताय कौरव्य मन्मथस्य वशं गतः ।
 शार्पजं भयमुत्सृज्य विधिना संप्रचोदितः ॥ २४
 तस्य कामात्मनो बुद्धिः साक्षात्कालेन मोहिता ।
 संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं ग्रनष्टा सह चेतसा ॥ २५
 स तथा सह संगम्य भार्यया कुहनन्दनः ।
 पाण्डुः परमधर्मात्मा युयुजे कालधर्मणा ॥ २६
 ततो माद्री समालिङ्ग्य राजानं गतचेतसम् ।
 मुमोच दुःखजं शब्दं पुनः पुनरतीव हि ॥ २७
 सह पुनैस्ततः कुन्ती माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ।
 आजग्मुः सहितास्तत्र यत्र राजा तथागतः ॥ २८
 ततो माय्यब्रवीद्राजभार्ता कुन्तीमिदं वचः ।
 एकैव त्वमिहागच्छ तिष्ठन्सत्रैव दारकाः ॥ २९
 तच्छ्रुत्वा वचनं तस्यास्तत्रैवाधाय दरकान् ।
 हताऽहमिति विकुश्ल्य सहसैवाजगाम सा ॥ ३०
 दृष्ट्वा पाण्डुं च माद्रीं च शयानौ धरणीतले ।
 कुन्ती शोकपरीताङ्गी विललाप सुदुःखिता ॥ ३१
 रक्ष्यमाणो मया नित्यं वीरः सततमात्मवान् ।
 कथं त्वामत्यतिक्रान्तः शार्पं जानन्वनौकसः ॥ ३२
 ननु नाम त्वया माद्री रक्षितव्यो नराधिपः ।
 सा कथं लोभितवती विजने त्वं नराधिपम् ॥ ३३
 कथं दीनस्य सततं त्वामासाद्य रहोगताम् ।
 तं विचिन्तयतः शार्पं प्रहर्षः समजायत ॥ ३४
 धन्या त्वमसि बभूवैकिं मत्तो भाग्यतरा तथा ।
 दृष्टवत्यसि यद्वक्त्रं प्रहृष्टस्य महीपतेः ॥ ३५
 माय्युवाच ।
 विलपन्त्या मया देवि वार्यमाणेन चासकृत् ।
 आत्मा न वारितोऽनेन सत्यं दिष्टं चिकीर्षुणा ॥
 'वैशंपायन उवाच ।
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुन्ती शोकाग्निदीपिता ।
 पपात सहसा भूमौ छिन्नमूल इव द्रुमः ॥ ३७
 निश्चेष्टा पतिता भूमौ मोहेन न चचाल सा ।

ना ॥ २६ ॥ तयागतः मृतः ॥ २८ ॥ त्वामत्यतिक्रान्तो
 बलादाक्रान्तवान् । शोकाकुलत्वादतिशब्दस्याभ्यासः ॥ ३२ ॥
 प्रहर्षः कामः ॥ ३४ ॥ आत्मा चित्तम् । दिष्टं शार्पजं दुरदृष्टम्
 ॥ ३६ ॥

तस्मिन्क्षणे कृतस्नानमहताम्बरसंवृतम् ॥ ३८
 अलङ्कारकृतं पाण्डुं शयानं शयने शुभे ।
 कुन्तीमुत्थाप्य माद्री तु मोहेनाविष्टचेतनाम् ॥ ३९
 आर्ये एहीति तां कुन्तीं दर्शयामास कौरव ।
 पादयोः पतिता कुन्ती पुनरुत्थाय भूमिपम् ॥ ४०
 रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं महारजनवाससम् ।
 ससितेन च वक्त्रेण वदन्तमिव भारतम् ॥ ४१
 परिरभ्य ततो मोहाद्विललापाकुलेन्द्रिया ।
 माद्री चापि समालिङ्ग्य राजानं विललाप सा ॥
 तं तथा शायिनं पुत्रा ऋषयः सह चारणैः ।
 अभ्येत्य सहिताः सर्वे शोकादश्रूष्यवर्तयन् ॥ ४३
 अस्तं गतमिवादित्यं संशुष्कमिव सागरम् ।
 दृष्ट्वा पाण्डुं नरव्याघ्रं शोचन्ति च महर्षयः ॥ ४४
 समानशोका ऋषयः पाण्डवाश्च बभूवुरे ।
 ते समाश्वासिते विप्रैर्विलेपतुरनिन्दिते ॥ ४५
 कुन्त्युवाच ।
 हा राजन्कस्य नो हित्वा गच्छसि त्रिदशालयम् ।
 हा राजन्मम मन्दायाः कथं माद्रीं समेत्य वै ॥ ४६
 निधनं प्राप्तवान् राजन्मद्भाग्यपरिसंश्रयात् ।
 युधिष्ठिरं भीमसेनमर्जुनं च यमावुभौ ॥ ४७
 कस्य हित्वा प्रियान्पुत्रान्प्रयातोऽसि विशांपते ।
 नूनं त्वां त्रिदशा देवाः प्रतिनन्दन्ति भारत ॥ ४८
 यतो हि तप उग्रं वै चरितं ब्रह्मसंसदि ।
 आवाभ्यां सहितो राजन्गमिष्यसि दिवं शुभम् ॥
 आजमीढाजमीढानां कर्मणा चरतां गतिम् ।
 ननु नाम सहावाभ्यां गमिष्यामीति यच्चया ॥
 प्रतिज्ञाता कुरुश्रेष्ठ यदाऽसि वनमागता ।
 आवाभ्यां चैव सहितो गमिष्यसि विशांपते ।
 मुहूर्तं क्षम्यतां राजन्द्रक्ष्येऽहं च मुखं तव ॥ ५१
 वैशंपायन उवाच ।
 विलपित्वा भृशं चैव निःसंज्ञे पतिते भुवि ।
 यथा हते मृगे मृग्यौ लुब्धैर्वैनगते तथा ॥ ५२
 युधिष्ठिरमुखाः सर्वे पाण्डवा वेदपारगाः ।
 तेऽभ्यागत्य पितुर्मूले निःसंज्ञाः पतिता भुवि ५३

प्रेतवशं प्रेतराजवशम् । अन्विष्याम्यनुगमिष्यामि ॥ ६९ ॥

पाण्डोः पादौ परिष्वज्य विलपन्ति स पाण्डवाः ।
 हा विनष्टाः स तातेति हा अनाथा भवामहे ॥ ५४
 त्वद्विहीना महाप्राज्ञ कथं जीवाम बालकाः ।
 लोकनाथस्य पुत्राः सो न सनाथा भवामहे ॥ ५५
 क्षणेनैव महाराज अहो लोकस्य चित्रता ।
 नासद्विधा राजपुत्रा अधन्याः सन्ति भारत ॥ ५६
 त्वद्विनाशाच्च राजेन्द्र राज्यप्रस्खलनात्तदा ।
 पाण्डवाश्च वयं सर्वे प्राप्ताः स व्यसनं महत् ॥ ५७
 किं करिष्यामहे राजन्कर्तव्यं च प्रसीदताम् ।
 भीमसेन उवाच ।
 हित्वा राज्यं च भोगांश्च शतशृङ्गनिवासिना ॥ ५८
 त्वया लब्धाः स राजेन्द्र महता तपसा वयम् ।
 हित्वा मानं वनं गत्वा स्वयमाहृत्य भक्षणम् ॥ ५९
 शाकमूलफलैर्वन्यैर्भरणं वै त्वया कृतम् ।
 पुत्रानुत्पाद्य पितरो यमिच्छन्ति महात्मनः ॥ ६०
 त्रिवर्गफलमिच्छन्तस्तस्य कालोऽयमागतः ।
 अद्युक्तैव फलं राजन्गन्तुं नार्हसि भारत ॥ ६१
 इत्येवमुक्त्वा पितरं भीमोऽपि विललाप ह ॥ ६२
 अर्जुन उवाच ।
 प्रनष्टं भारतं वंशं पाण्डुना पुनरुद्धृतम् ।
 तस्मिंस्तदा वनगते नष्टं राज्यमराजकम् ॥ ६३
 पुनर्निःसारितं क्षत्रं पाण्डुपुत्रैश्च पञ्चभिः ।
 एतच्छ्रुत्वाऽनुमोदित्वा गन्तुमर्हसि शङ्कर ॥ ६४
 इत्येवमुक्त्वा पितरं विललाप धनञ्जयः ।
 यमावूचतुः ।
 दुःसहं च तपः कृत्वा लब्ध्वा नो भरतर्षभ ॥ ६५
 पुत्रलाभस्य महतः शुश्रूषादिफलं खया ।
 न चावाप्तं किञ्चिदेव पुरा दशरथो यथा ॥ ६६
 एवमुक्त्वा यमौ चापि विलेपतुरथातुरौ ॥ ६७
 कुन्त्युवाच ।
 अहं ज्येष्ठा धर्मपत्नी ज्येष्ठं धर्मफलं मम ।
 अवश्यं भाविनो भावान्मा मां माद्री निवर्तय ॥
 अन्विष्यामीह भर्तारमहं प्रेतवशं गतम् ।
 उत्तिष्ठ त्वं विसृज्यैनमिमान्शस्त्र दारकान् ॥ ६९

चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

‘अवाप्य पुत्रांलुब्धार्थान्विरपत्नीत्वमर्थये ।

वैशंपायन उवाच ।

मद्राजसुता कुन्तीमिदं वचनमब्रवीत् ॥’ ७०

अहमेवानुयास्यामि भर्तारमपलापिनम् ।

न हि तृप्ताऽसि कामानां ज्येष्ठा मामनुमन्यताम् ॥

मां चाभिगम्य क्षीणोऽयं कामाद्भरतसत्तमः ।

समुच्छिद्यामि तत्कामं कथं नु यमसादने ॥ ७२

‘मम हेतोर्हि राजाऽयं दिवं राजर्षिसत्तमः ।

न चैव तादृशी बुद्धिर्बान्धवाश्च न तादृशाः ॥ ७३

न चोत्सहे धारयितुं प्राणान्भर्त्रा विना कृता ।

तस्मात्तमनुयास्यामि यान्तं वैवस्वतक्षयम् ॥ ७४

वर्तेयं न समां वृत्तिं जात्वंहं न सुतेषु ते ।

तथाहि वर्तमानां मामधर्मः संस्पृशेन्महान् ॥ ७५

तस्यान्मे सुतयोर्देवि वर्तितव्यं स्वपुत्रवत् ।

अन्वेष्यामि च भर्तारं व्रजन्तं यमसादनम् ॥ ७६

मां हि कामयमानोऽयं राजा प्रेतवशं गतः ।

राज्ञः क्षीरेण सह ममापीदं कलेवरम् ॥ ७७

दग्धव्यं सुप्रतिच्छन्नं त्वेतदार्ये प्रियं कुरु ।

दारकेष्वप्रमत्ता त्वं भवेत्त्राभिहिता मया ।

अतोऽहं न प्रपश्यामि संदेष्टव्यं हितं तव ॥ ७८

‘वैशंपायन उवाच ।

ऋषयस्तान्समाश्वास्य पाण्डवान्सत्यविक्रमान् ।

ऊचुः कुन्तीं च माद्रीं च समाश्वास्य तपस्विनः ७९

सुभगे बालपुत्रा तु न मर्तव्यं तथंचन ।

पाण्डवांश्चापि नेष्यामः कुरुराष्ट्रं परन्तपान् ॥ ८०

अधर्मेष्वर्थजातेषु धृतराष्ट्रश्च लोभवान् ।

■ कदाचिन्न वर्तेत पाण्डवेषु यथाविधि ॥ ८१

कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।

मायाश्च बलिनांश्रेष्ठः शल्यो भ्राता महारथः ८२

भर्त्रा तु मरणं सार्वं फलवन्नात्र संशयः ।

शुबाभ्यां दुष्करं चैतद्वदन्ति द्विजपुत्रवाः ॥ ८३

मृते भर्तरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ।

यस्यैव नियमैः पूता मनोवाकायजैः शुभा ॥ ८४

भर्तारं चिन्तयन्ती सा भर्तारं निस्तरेच्छुभा ।

तारितश्चापि भर्ता स्यादात्मा पुत्रस्तथैव च ॥ ८५

तस्माज्जीवितमेवैतद्युवयोर्विद्य शोभनम् ॥ ८६

कुन्त्युवाच ।

यथा पाण्डोस्तु निर्देशस्तथा विप्रगणस्य च ।

आज्ञा शिरसि निक्षिप्ता करिष्यामि च तच्छ्रुत्वा ॥ ८७

यदाहुर्मगवन्तोऽपि तन्मन्ये शोभनं परम् ।

भर्तुश्च मम पुत्राणामात्मनश्च न संशयः ॥ ८८

माशुवाच ।

कुन्ती समर्था पुत्राणां योगक्षेमस्य धारणे ।

अस्या हि न समा बुद्ध्या यद्यपि स्यादरुन्धती ॥ ८९

कुन्त्याश्च वृष्णयो नाथाः कुन्तिभोजस्तथैव च ।

नाहं त्वमिव पुत्राणां समर्था धारणे तथा ॥ ९०

साऽहं भर्तारमन्विष्ये संतप्ता नापि भोगतः ।

भर्तृलोकस्य तु ज्येष्ठा देवी मामनुमन्यताम् ॥ ९१

धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य सत्यसन्धस्य धीमतः ।

पादौ परिचरिष्यामि तथार्याऽद्यानुमन्यताम् ९२

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तदा राजन्मद्राजसुता शुभा ।

ददौ कुन्त्यै यमौ माद्री शिरसाऽभिप्रणम्य च ९३

अभिवाद्य महर्षीन्सा परिष्वज्य च पाण्डवान् ।

मूर्ध्नुपाग्राय बहुशः पार्थानात्मसुतौ तदा ॥ ९४

हस्ते युधिष्ठिरं गृह्य माद्री वाक्यमभाषत ।

कुन्ती माता अहं धात्री युष्माकं तु पिता मृतः ९५

युधिष्ठिरः पिता ज्येष्ठश्चतुर्णां धर्मतः सदा ।

वृद्धाद्युपासनासक्ताः सत्यधर्मपरायणाः ॥ ९६

तादृशा न विनश्यन्ति नैव यान्ति पराभवम् ।

तस्मात्सर्वे कुरुध्वं वै गुरुवृत्तिमतन्द्रिताः ॥ ९७

वैशंपायन उवाच ।

ऋषीणां च पृथायाश्च नमस्कृत्य पुनःपुनः ।

आयासकृपणा माद्री प्रत्युवाच पृथां तदा ॥ ९८

माशुवाच ।

ऋषीणां संनिधावेषां यथा वागभ्युदीरिता ।

दिदृक्षमाणायाः स्वर्गं न ममैषा वृथा भवेत् ॥ ९९

धन्या त्वमसि दार्ष्णेयि नास्ति स्त्री सदृशी त्वया ।

वीर्यं तेजश्च योगं च माहात्म्यं च यशस्विनाम् १००
 कुन्ति द्रक्ष्यसि पुत्राणां पञ्चानाममितांजसाम् ।
 आर्या चाप्यभिवाद्या च मम पूज्या च सर्वतः १०१
 ज्येष्ठा वरिष्ठा त्वं देवि भूषिता स्वर्गुणैः शुभैः ।
 अभ्यनुज्ञातुमिच्छामि त्वया यादवनन्दिनि १०२
 धर्मं स्वर्गं च कीर्तिं च त्वत्कृतेऽहमवाप्नुयाम् ।
 यथा तथा विधत्स्वेह मा च कार्षीर्विचारणां १०३
 वैशंपायन उवाच ।
 बाष्पसंदिग्धया वाचा कुन्त्युवाच यशस्विनी ।
 अनुज्ञाताऽसि कल्याणि त्रिदिवे सङ्गमोऽस्तु ते ॥
 मर्त्रा सह विशालाक्षि क्षिप्रमधैव भामिनि ।
 संगता स्वर्गलोके त्वं रमेथाः शाश्वतीः समाः १०५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः पुरोहितः स्वात्वा प्रेतकर्मणि पारगः ।

हिरण्यशकलानाज्यं तिलं दधि च तण्डुलान् १०६
 उदकुम्भाश्च परशुं समानीय तपस्विभिः ।
 अश्वमेधाग्निमाहृत्य यथान्यायं समन्ततः ॥ १०७
 काश्यपः कारयामास पाण्डोः प्रेतस्य तां क्रियाम् ।
 पुरोहितोक्तविधिना पाण्डोः पुत्रो युधिष्ठिरः १०८
 तेनाग्निनाऽदहत्पाण्डुं कृत्वा चापि क्रियास्तदा ।
 रुदञ्छोकाभिसंतप्तः पपात भुवि पाण्डवः १०९
 ऋषीन्पुत्रान्पृथां चैव विसृज्य च नृपात्मज ।
 नमस्कृत्य चित्ताग्निस्थं धर्मपत्नी नरर्षभम् ॥ ११०
 मदराजमुता तूर्णमन्वारोहद्यशस्विनी ॥ १११
 'अहताम्बरसंवीतो आरुभिः सहितोऽनघः ।
 उदकं कृतवांस्तत्र पुरोहितमते स्थितः ॥ ११२
 अर्हतस्तस्य कृत्यानि शतभृङ्गनिवासिनः ।
 तापसा विधिवच्चक्रुश्चारणा ऋषिभिः सह ॥ ११३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

पाण्डवैः सह ऋषीणां हस्तिनापुरगमनम् ॥ १ ॥ पाण्डुवृत्तान्तकथनपूर्वकं पाण्डवान्भीष्माय समर्थं ऋषीणां प्रतिनि-
 वर्तनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डोरुपरमं दृष्ट्वा देवकल्पा महर्षयः ।
 ततो मन्त्रविदः सर्वे मन्त्रयांचक्रिरे मिथः ॥ १
 तापसा ऊतुः ।
 हित्वा राज्यं च राष्ट्रं च स महात्मा महायज्ञाः ।
 अस्मिस्थाने तपस्तप्त्वा तापसाञ्छरणं गतः ॥ २
 स ज्ञातमात्रान्पुत्रांश्च दारांश्च भवतामिह ।
 प्रादायोपनिधिं राजा पाण्डुः स्वर्गमितो गतः ॥ ३
 तस्येमानात्मजान्देहं भार्या च सुमहात्मनः ।
 स्वराष्ट्रं गृह्य गच्छामो धर्म एष हि नः स्मृतः ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 ते परस्परमाभ्यज्य देवकल्पा महर्षयः ।
 पाण्डोः पुत्रान्पुरस्कृत्य नगरं नागसाह्वयम् ॥ ५

उदारमनसः सिद्धा गमने चक्रिरे मनः ।
 भीष्माय पाण्डवान्दातुं धृतराष्ट्राय चैव हि ॥ ६
 तस्मिन्नेव क्षणे सर्वे तानादाय प्रतस्थिरे ।
 पाण्डोर्दारांश्च पुत्रांश्च शरीरे ते च तापसाः ॥ ७
 सुखिनी सा पुरा भूत्वा सततं पुत्रवत्सला ।
 प्रपन्ना दीर्घमध्वानं संक्षिप्तं तदमन्यत ॥ ८
 सा त्वदीर्घेण कालेन संप्राप्ता कुब्जाङ्गलम् ।
 वर्धमानपुरद्वारमाससाद यशस्विनी ॥ ९
 द्वारिणं तापसा ऊचू राजानं च प्रकाशय ।
 ते तु गत्वा क्षणेनैव समायां विनिवेदिताः ॥ १०
 तं चारणसहस्राणां मुनीनामागमं तदा ।
 श्रुत्वा नागपुरे नृणां विस्रयः समपद्यत ॥ ११
 मुहूर्तोदित आदित्ये सर्वे बालपुरस्कृताः ।

देहं देहयोरस्थीनि ॥ ४ ॥ तद्रमनं संक्षिप्तमन्यत मुनीनां
 योगप्रभावात् स्वदेहगमनौत्कण्ठ्याद्वा ॥ ८ ॥ वर्धमानपुरद्वारं

मुख्यद्वारम् ॥ ९ ॥ आरण्यानां सहस्रचक्षुष्यानां मुनीनां चेति
 शेषम् ॥ ११ ॥

सदारास्तापसान्द्रष्टुं निर्ययुः पुरवासिनः ॥ १२
 स्त्रीसङ्घाः श्वत्रसङ्घश्च यानसङ्घसमास्थिताः ।
 ब्राह्मणैः सह निर्जग्मुर्ब्राह्मणानां योषितः ॥ १३
 तथा विदग्धद्रसङ्घानां महान्व्यतिकरोऽभवत् ।
 न कश्चिदकरोदीर्घ्यामभवन्धर्मबुद्धयः ॥ १४
 तथा भीष्मः श्रान्तनवः सोमदत्तोऽथ बाह्लिकः ।
 प्रज्ञाचक्षुश्च राजर्षिः क्षत्ता च विदुरः स्वयम् ॥ १५
 सा च सत्यवती देवी कौसल्या च यशस्विनी ।
 राजदारैः परिकृता गान्धारी चापि निर्ययौ ॥ १६
 धृतराष्ट्रस्य दायदा दुर्योधनपुरोगमाः ।
 भूषिता भूषणैश्चित्रैः शतसङ्ख्या विनिर्ययुः ॥ १७
 तान्महर्षिगणान्दृष्ट्वा शिरोभिरभिवाद्य च ।
 उपोषविविशुः सर्वे कौरव्याः सपुरोहिताः ॥ १८
 तथैव शिरसा भूमावभिवाद्य प्रणम्य च ।
 उपोषविविशुः सर्वे पौरजानपदा अपि ॥ १९
 तमकूजमभिज्ञाय जनौघं सर्वशस्तदा ।
 पूजयित्वा यथान्यार्थं पाद्येनार्घ्येण च भ्रमो ॥ २०
 भीष्मो राज्यं च राष्ट्रं च महर्षिभ्यो न्यवेदयत् ।
 तेषामथो वृद्धतमः प्रत्युत्थाय जटाजिनी ।
 ऋषीणां मतमाज्ञाय महर्षिरिदमब्रवीत् ॥ २१
 यः स कौरव्यदायादः पाण्डुर्नाम नराधिपः ।
 कामभोगान्परित्यज्य शतशृङ्गमितो गतः ॥ २२
 राजा भोगान्परित्यज्य तपस्वी संवभूव ह ।
 स यथोक्तं तपस्तेपे पत्रमूलफलाशनः ॥ २३
 पत्नीभ्यां सह धर्मात्मा कंचित्कालमवन्द्रितः ।
 तेन वृत्तसमाचारैस्तपसा च तपस्विनः ॥ २४
 तोषितास्तापसास्तत्र शतशृङ्गनिवासिनः ।
 स्वर्गलोकं गन्तुकामं तापसाः संनिवार्य तम् ॥ २५
 उद्यन्तं सह पत्नीभ्यां विप्रा वचनमब्रुवन् ।
 अनपत्यस्य राजेन्द्र पुण्या लोका न सन्ति ते ॥ २६
 तस्माद्धर्मं च वायुं च महेन्द्रं च तथाऽश्विनौ ।
 आराधयस्व राजेन्द्र पत्नीभ्यां सह देवताः ॥ २७
 प्रीताः पुत्रान्प्रदास्यन्ति ऋणमुक्तो भविष्यसि ।

तपसा दिव्यचक्षुर्वात्पश्यामस्ते तथा सुतान् ॥ २८
 अस्माकं वचनं श्रुत्वा देवानाराधयचदा ।
 ब्रह्मचर्यव्रतस्थस्य तस्य दिव्येन हेतुना ॥ २९
 साक्षाद्धर्मदयं पुत्रस्तत्र जातो युधिष्ठिरः ।
 तथैनं बलिनां श्रेष्ठे तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ३०
 मातरिश्वा ददौ पुत्रं भीमं नाम महाबलम् ।
 पुरन्दरादयं जज्ञे कुन्त्यां सत्यपराक्रमः ॥ ३१
 'असिञ्जाते महेष्वासे पृथामिन्द्रस्तदाऽब्रवीत् ।
 मत्प्रसादादयं जातः कुन्ति सत्यपराक्रमः ॥ ३२
 अजेयानपि जेताऽऽग्निदेवतादीन् संशयः ।
 यस्य कीर्तिर्महेष्वासान्सर्वानभिभविष्यति ॥ ३३
 'युधिष्ठिरो राजसूयं आतृवीर्यादवाप्स्यति ।
 एष जेता मनुष्यांश्च सर्वान्गन्धर्वराक्षसान् ॥ ३४
 एष दुर्योधनादीनां कौरवाणां च जेष्यति ।
 वीरसैतस्य विक्रान्तैर्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३५
 यक्ष्यते राजसूयाद्यैर्धर्म एव परः सदा ।
 यौ तु माद्री महेष्वासावसूत पुरुषोत्तमौ ॥ ३६
 अश्विभ्यां पुरुषव्याघ्राविमौ तावपि तिष्ठतः ।
 'नकुलः सहदेवश्च तावप्यमिततेजसौ ॥ ३७
 चरता धर्मेनित्येन वनवासं यशस्विना ।
 एष पैतामहो वंशः पाण्डुना पुनरुद्धतः ॥ ३८
 पुत्राणां जन्म वृद्धिं च वैदिकाध्ययनानि च ।
 पश्यन्तः सततं पाण्डोः परां प्रीतिमवाप्स्यथ ॥ ३९
 वर्तमानः सतां वृत्ते पुत्रलाभमवाप च ।
 पितृलोकं गतः पाण्डुरितः सप्तदशेऽहनि ॥ ४०
 तं चितागतमाज्ञाय वैश्वानरमुखे हुतम् ।
 प्रविष्टा पावकं माद्री हित्वा जीवितमात्मनः ॥ ४१
 सा गता सह तेनैव पतिलोकमनुव्रता ।
 तस्यास्तस्य च यत्कार्यं क्रियतां तदनन्तरम् ॥ ४२
 पृथां च शरणं ग्राप्तां पाण्डवांश्च यशस्विनः ।
 यथावदनुमन्यन्तां धर्मो ह्येष सनातनः ॥ ४३
 इमे तयोः शरीरे द्वे पुत्राश्चेमे तयोर्वराः ।
 क्रियाभिरनुगृह्यन्तां सह मात्रा परंतपाः ॥ ४४

प्रेतकार्ये निवृत्ते तु पितृमेधं महायशाः ।
लभतां सर्वधर्मज्ञः पाण्डुः कुरुकुलोद्बहः ॥ ४५
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा कुरुन्सर्वान्कुरुणामेव पश्यताम् ।

क्षणेनान्तर्हिताः सर्वे तापसा गुह्यकैः सह ॥ ४६
गन्धर्वनगराकारं तथैवान्तर्हितं पुनः ।
ऋषिसिद्धगणं दृष्ट्वा विस्मयं ते परं ययुः ॥ ४७

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

पाण्डोरस्थिसंस्काराग्रन्थेष्टिविधिः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
पाण्डोर्विदुर सर्वाणि प्रेतकार्याणि कारय ।
राजवद्राजसिंहस्य माध्याश्वैव विशेषतः ॥ १
पशून्वासांसि रत्नानि धनानि विविधानि च ।
पाण्डोः ग्रमञ्च माध्याश्व येभ्यो यावच्च वाञ्छितम्
यथा च कुन्ती सत्कारं कुर्यान्माध्यास्तथा कुरु ।
यथा न वायुर्नादित्यः पश्येतां तां सुसंवृताम् २
न शोच्यः पाण्डुरनघः ग्रसस्वः स नराधिपः ।
यस्य पञ्च सुता वीरा जाताः सुरसुतोपमाः ॥४
वैशंपायन उवाच ।
विदुरस्तं तथेत्युक्त्वा भीष्मेण सह भारत ।
पाण्डुं संस्कारयामास देशे परमपूजिते ॥ ५
ततस्तु नगरार्णमाज्यगन्धपुरस्कृताः ।
निर्हताः पावका दीप्ताः पाण्डो राजन्पुरोहितैः ६
अथैनामार्तवैः पुष्पैर्गन्धैश्च विविधैर्वरैः ।
शिविकां तामलकृत्य वाससाऽऽच्छाद्य सर्वशः ७
तां तथा शोभितां माल्यैर्वासोभिश्च महाधनैः ।
अमात्या ज्ञातयश्चैनं सुहृदश्चोपतस्थिरे ॥ ८
नृसिंहं नरयुक्तेन परमालङ्कृतेन तम् ।
अवहन् यानमुख्येन सह माध्या सुसंवृतम् ॥ ९
पाण्डुरेणातपत्रेण चामरव्यजनेन च ।
सर्ववादित्रनादैश्च समलञ्चक्रे ततः ॥ १०
रत्नानि चाप्युपादाय बहूनि शतशो नराः ।
प्रददुः काङ्क्षमाणेभ्यः पाण्डोस्तस्यौर्ध्वदेहिके ११

अथ च्छत्राणि शुभ्राणि चामराणि बृहन्ति च ।
आजहुः कौरवस्यार्थे वासांसि रुचिराणि च १२
याजकैः शुक्रवासोभिर्हूयमाना हुताशनाः ।
अगच्छन्प्रतस्तस्य दीप्यमानाः खलङ्कताः ॥ १३
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव सहस्रशः ।
रुदन्तः शोकसंतप्ता अनुजग्मुर्नराधिपम् ॥ १४
अयमस्मानपाहाय दुःखे चाधाय शाश्वते ।
कृत्वा चास्माननार्थाश्च क यास्यति नराधिपः ॥
क्रोशन्तः पाण्डवाः सर्वे भीष्मो विदुर एव च ।
'बाहीकः सोमदत्तश्च तथा भूरिश्रवा नृपः ॥ १६
अन्योन्यं वै समाश्लिष्य अनुजग्मुः सहस्रशः ।'
रमणीये वनोद्देशे गङ्गातीरे समे शुभे ॥ १७
न्यासयामासुरथ तां शिविकां सत्यवादिनः ।
सभार्यस्य नृसिंहस्य पाण्डोरक्लिष्टकर्मणः ॥ १८
ततस्तस्य शरीरं तु सर्वगन्धाधिवासितम् ।
शुचिकालीयकादिग्धं दिव्यचन्दनरूपितम् ॥ १९
पर्येषिञ्चञ्जलेनाशु शातकुम्भमयैर्घटैः ।
चन्दनेन च शुक्लेन सर्वतः समलेपयन् ॥ २०
कालागुरुविमिश्रेण तथा तुङ्गरसेन च ।
अथैनं देशजैः शुक्लैर्वासोभिः समयोजयन् ॥ २१
संलभः स तु वासोभिर्जीवन्निव नराधिपः ।
शुशुभे स नरव्याघ्रो महार्हशयनोचितः ॥ २२
'हयमेधाग्निना सर्वे याजकाः सपुरोहिताः ।
वेदोक्तेन विधानेन क्रियां चक्रुः समञ्चकम् ॥ २३

प्रेतकार्ये सविष्ठीकरणान्ते । पितृमेधं यज्ञविशेषम् । दृष्टोत्सर्गा-
दिकं वा ॥ ४५ ॥ गन्धर्वनगरं स्वपुरम् ॥ ४७ ॥

पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

कालीयकादिग्धं कृष्णागुरुलितम् ॥ १९ ॥

याजकैरभ्यनुज्ञाते प्रेतकर्मण्यनुष्ठिते ।
 घृतावसिक्तं राजानं सह माया खलकृतम् ॥२४॥
 तुङ्गपद्मकमिश्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ।
 'सरलं देवदारुं च गुग्गुलं लाक्षया सह ॥ २५॥
 हरिचन्दनकाष्ठैश्च हरिवैरैरुशीरकैः ।'
 अन्यैश्च विविधैर्गन्धैर्विधिना समदाहयन् ॥ २६॥
 ततस्तयोः शरीरे द्वे दृष्ट्वा मोहवशं गता ।
 हाहा पुत्रेति कौसल्या पपात सहसा भुवि ॥२७॥
 तां श्रेष्ठ्य पतितामार्तां पौरजानपदो जनः ।
 रुरोद दुःखसंतप्तो राजभक्त्या कृपाऽन्वितः ॥२८॥
 कुन्त्याश्चैवार्तनादेन सर्वाणि च विचुक्षुशुः ।
 मानुषैः सह भूतानि तिर्यग्योनिगतान्यपि ॥२९॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षड्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

पाण्डोः श्राद्धदानम् ॥ १ ॥ कुमारानां क्रीडावर्जनम् ॥ २ ॥ क्रीडायां भीमेन दुर्योधनादीनां पराभवः ॥ ३ ॥
 दुर्योधनेन प्रमाणकोट्यां पातनं, सर्वैर्दशनं, विषमिश्रमक्षयदानम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः क्षत्ता च भीष्मश्च व्यासो राजा च बन्धुभिः ।
 ददुः श्राद्धं तदा पाण्डोः स्वधामृतमयं तदा ॥१॥
 'पुरोहितसहायास्ते यथान्यायमकुर्वत ।'
 कुरुंश्च विप्रमुख्याश्च भोजयित्वा सहस्रशः ।
 रत्नौघान्द्रिजमुख्येभ्यो दत्त्वा ग्रामवरांस्तथा ॥ २॥
 कृतशौचांस्ततस्तांस्तु पाण्डवान्भरतर्षभान् ।
 आदाय विविशुः सर्वे पुरं वारणसाद्वयम् ॥ ३॥
 सततं स्नानुशोचन्तस्तमेव भरतर्षभम् ।
 पौरजानपदाः सर्वे मृतं स्वमिव बान्धवम् ॥ ४॥
 श्राद्धावसाने तु तदा दृष्ट्वा तं दुःखितं जनम् ।
 संमूढां दुःखशोकार्तां व्यासो मातरमब्रवीत् ॥५॥
 अतिक्रान्तसुखाः कालाः पर्युपस्थितदारुणाः ।
 श्वःश्वः पापिष्ठदिवसाः पृथिवी गतयौवना ॥ ६॥
 बहुमायासमाकीर्णो नानादोषसमाकुलः ।
 लुप्तधर्मक्रियाचारो घोरः कालो भविष्यति ॥ ७॥
 कुरुणामनयाच्चापि पृथिवी न भविष्यति ।

गच्छ त्वं योगमास्थाय युक्ता वस तपोवने ॥ ८॥
 माद्राक्षीस्त्वं कुलस्यास्य घोरं संक्षयमात्मनः ।
 तथेति समनुज्ञाय सा प्रविश्यान्नवीत्क्षुषाम् ॥ ९॥
 अम्बिक तव पौत्रस्य दुर्न्यात्किल भारताः ।
 सानुबन्धा विनश्यन्ति पौराश्चैवेति नः श्रुतम् ॥ १०॥
 तत्कौसल्यामिमामार्तां पुत्रशोकाभिपीडिताम् ।
 जनमादाय भद्रं ते गच्छावो यदि मन्यसे ॥ ११॥
 तथेत्थुक्ता त्वम्बिकया भीष्ममामय्य सुव्रता ।
 वनं ययौ सत्यवती क्षुषाम्यां सह भारत ॥ १२॥
 ताः सुघोरं तपस्तप्त्वा देव्यो भरतसत्तम ॥
 देहं त्यक्त्वा महाराज गतिमिष्टां ययुस्तदा ॥१३॥
 वैशंपायन उवाच ।
 अथाप्तवन्तो वेदोक्तान्संस्कारान्पाण्डवास्तदा ।
 संव्यवर्धन्त भोगांस्ते भुञ्जानाः पितृवेश्मनि ॥१४॥
 धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः क्रीडन्तो मृदिताः सुखम् ।
 बालक्रीडासु सर्वासु विशिष्टास्तेजसाऽभवन् ॥१५॥
 जवे लक्ष्याभिहरणे भोज्ये पांसुचिकर्षणे ।

तुङ्गपद्मकौ गन्धद्रव्यविशेषौ ॥ २५ ॥ षड्विंशदधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

श्वःश्वः पूर्वपूर्वदिनापेक्षया उत्तरमुत्तरं पापिष्ठम् । गतयौवनां
 सम्यक्फलशून्या ॥ ६ ॥ योगं विजितवृत्तिनिरोधं प्रयाणोद्योगवा ।

धार्तराष्ट्रान्भीमसेनः सर्वान्स परिमर्दति ॥ १६-
 हर्षात्प्रक्रीडमानांस्तान् गृह्य राजशिलीयते ।
 शिरःसु विनिगृह्णैतान्योजयामास पाण्डवैः ॥ १७
 शतमेकोत्तरं तेषां कुमारानां महौजसाम् ।
 एक एव निगृह्णाति नातिकृच्छ्राद्बुकोदरः ॥ १८
 कंचेषु च निगृह्णैतान्विनिहत्य बलाद्वली ।
 चर्क्य क्रोशतो भूमौ घृष्टजानुशिरोसकान् ॥ १९
 दृष्ट्वा बालाञ्जले क्रीडन्बुजाभ्यां परिगृह्य सः ।
 आस्ते स सलिले मयो मृतकल्पान्विमुञ्चति ॥ २०
 फलानि वृक्षमारुह्य विचिन्वन्ति च ये तदा ।
 तदा पादप्रहारेण भीमः कम्पयते दुमान् ॥ २१
 प्रहारवेगाभिहता दुमा व्याघूर्णितास्ततः ।
 सफलाः प्रपतन्ति स दुमात्सस्ताः कुमारकाः ॥ २२
 'केचिद्भग्नशिरोरस्काः केचिद्भग्नकटीमुखः ।
 निपेतुर्भ्रातरः सर्वे भीमसेनभृजार्दिताः ॥' २३
 न ते नियुद्धे न जवे न योग्यासु कदाचन ।
 कुमारा उत्तरं चक्रुः स्पर्धमाना वृकोदरम् ॥ २४
 एवं स धार्तराष्ट्राश्च स्पर्धमानो वृकोदरः ।
 अग्रियेऽतिष्ठदत्यन्तं बाल्याश्च द्रोहचेतसा ॥ २५
 ततो बलमतिस्थ्यातं धार्तराष्ट्रः प्रतापवान् ।
 भीमसेनस्य तज्ज्ञात्वा दुष्टभावमदर्शयत् ॥ २६
 तस्य धर्मादपेतस्य पापानि परिपश्यतः ।
 मोहादैश्वर्यलोभाच्च पापा मतिरजायत ॥ २७
 अयं बलवतां श्रेष्ठः कुन्तीपुत्रो वृकोदरः ।
 मध्यमः कुन्तिपुत्राणां निकृत्वा सभिगृह्यतां ॥ २८
 प्राणवान्निष्कमी चैव शौर्येण महताऽन्वितः ।
 स्पर्धते चापि सहितानस्मानेको वृकोदरः ॥ २९
 तं तु सुप्तं पुरोदाने गङ्गायां प्रक्षिपामहे ।
 अथ तस्मादवरजं श्रेष्ठं चैव युधिष्ठिरम् ॥ ३०
 प्रसह्य बन्धने बद्धा प्रशासिष्ये वसुन्धराम् ।
 एवं स निश्चयं पापः कृत्वा दुर्योधनस्तदा ।
 नित्यमेवान्तरप्रेक्षी भीमस्यासीन्महात्मनः ॥ ३१

युष्मा समाहिता ॥ ८ ॥ योग्यासु क्रियासिति शेषः ।
 उत्तरमुत्कर्षम् ॥ २४ ॥ निकृत्वा कपटेन ॥ २८ ॥
 प्राणवान् बलवान् ॥ २९ ॥ प्रसह्य बलात्कारेण ॥ ३१ ॥

ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
 चैलकम्बलवेष्मानि विचित्राणि महान्ति च ॥ ३२
 सर्वकामैः सुपूर्णानि पताकोच्छ्रायवन्ति च ।
 तत्र संजनयामास नानागाराण्यनेकशः ॥ ३३
 उदकक्रीडनं नाम कारयामास भारत ।
 प्रमाणकोट्यां तं देशं स्थलं किञ्चिदुपेत्यह ॥ ३४
 'क्रीडावसाने ते सर्वे शुचिवस्त्राः स्त्रलङ्कृताः ।
 सर्वकामसमृद्धं तदन्नं बुभुजिरे शनैः ॥ ३५
 दिवसान्ते परिभ्रान्ता विहृत्य च कुरुद्वहाः ।
 विहारावसथेष्वेव वीरा वासमरोचयन् ॥ ३६
 खिन्नस्तु बलवान्भीमो व्यायामाभ्यधिकस्तदा ।
 बाहयित्वा कुमारान्ताञ्जलक्रीडागतान्विभुः ॥ ३७
 प्रमाणकोट्यां वासार्थं मुष्वापारुह्य तत्स्थलम् ।
 शीतं वासं समासाद्य शान्तो मदविमोहितः ॥ ३८
 निश्चेष्टः पाण्डवो राजन्मुष्वाप मृतवत्क्षितौ ।
 ततो बद्धा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः शनैः ॥ ३९
 प्रमाणकोट्यां संसुप्तं गङ्गायां प्राक्षिपञ्जले ।
 ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वान्संछिद्य बन्धनान् ॥ ४०
 उदतिष्ठद्वलाद्भयो भीमः प्रहरतां वरः ।
 स विमुक्तो महातेजा नाज्ञासीत्तेन तत्कृतम् ॥ ४१
 पुनर्निद्रावशं प्राप्तस्तत्रैव प्रास्वपद्वली ।
 अर्धरात्र्यां व्यतीतायामुत्तस्थुः कुरुराण्डवाः ।
 दुर्योधनस्तु कौन्तेयं दृष्ट्वा निर्वेदमभ्यगात् ॥ ४२
 सुप्तं चापि पुनः सपैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः ।
 कुपितैर्देशयामास सर्वेष्वेवाङ्गसन्धिषु ॥ ४३
 दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां मर्मस्वपि तेन निपातिताः ।
 तच्च न चास्य बिभिदुः सारसात्पृथुवक्षसः ॥ ४४
 प्रबुद्धो भीमसेनस्तान्सर्वान्सर्पानपोधयत् ।
 सारथिं चास्य दयितमपहस्तेन जघ्निवान् ॥ ४५
 तथान्यदिवसे राजन्हन्तुकामोऽत्यमर्षणः ।
 बलनेन सहामभ्य सौबलस्य मते स्थितः ॥ ४६
 भोजने भीमसेनस्य ततः प्राक्षेपयद्विषम् ।

प्रमाणकोट्यां गङ्गायां प्रदेशविशेषे । स्थलं किञ्चिदर्थं जलेऽर्थं
 स्थले च क्रीडागारम् ॥ ३४ ॥ बलनेन तन्नामकेन सहचरेण
 ॥ ४६ ॥ सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

कालकूटं विषं तीक्ष्णं संभृतं रोमहर्षणम् ॥ ४७
तच्चापि भुक्त्वाऽजरयदविकारो वृकोदरः ।
विकारं नाभ्यजनयत्सुतीक्ष्णमपि तद्विषम् ॥ ४८
भीमसंहननो भीमस्तप्तादजरयद्विषम् ।
ततोऽन्यदिवसे राजन्हन्तुकामो वृकोदरम् ॥ ४९
सौबलेन सहायेन धार्तराष्ट्रोऽभ्यचिन्तयत् ।

चिन्तयन्नालभन्निद्रां दिवारात्रमतन्द्रितः ॥ ५०
एवं दुर्योधनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
अनेकैरप्युपायैस्ताडिषांसन्ति स पाण्डवान् ॥ ५१
वैश्यापुत्रस्तदाचष्ट पार्थानां हितकाम्यया ।
पाण्डवा ह्यपि तत्सर्वं प्रत्यजानभरिन्दमाः ।
उद्भावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

पुनर्भीमाय विषमिश्रमक्षयदानम् ॥ १ ॥ शूलक्रीडितायां प्रमाणकोट्यां पुनर्भीमसेनस्य पापकम् ॥ २ ॥ पाताललोके प्रासस्य भीमस्य वासुकिदत्तरसपानम् ॥ ३ ॥

‘द्वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते मन्त्रयामासुर्दुर्योधनपुरोगमाः ।
प्राणवान्निष्क्रमी चापि शौर्ये च महति स्थितः १
स्पर्धते चापि सततमस्मानेव वृकोदरः ।
तं तु सुप्तं पुरोधाने जले शूले क्षिपामहे ॥ २
ततो जलविहारार्थं कारयामास भारत ।
प्रमाणकोट्यामुद्देशे स्थलं किञ्चिदुपेत्य ह ॥ ३
भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च चोष्यं लेख्यमथापि च ।
उपपादितं नैस्तत्र कुशलैः सूदकर्मणि ॥ ४
न्यवेदयंस्तत्पुरुषा धार्तराष्ट्राय वै तदा ।
ततो दुर्योधनस्तत्र पाण्डवानाह दुर्मतिः ॥ ५
गङ्गां चैवानुयास्याम उद्यानवनशोभिताम् ।
सहिता आतरः सर्वे जलक्रीडामवाप्नुमः ॥ ६
एवमस्त्विति तं चापि प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ।
ते रथैर्नगराकारैर्देशजैश्च गजोत्तमैः ॥ ७
निर्ययुर्नगराच्छूराः कौरवाः पाण्डवैः सह ।
उद्यानवनमासाद्य विसृज्य च महाजनम् ॥ ८
विशन्ति स तदा वीराः सिंहा इव गिरिगुहाम् ।
उद्यानमभिपश्यन्तो आतरः सर्व एव ते ॥ ९
उपस्थानगृहैः शुभ्रैर्वलमीभिश्च शोभितम् ।

गवाश्चकैस्तथा जालैर्यन्त्रैः सांचारिकैरपि ॥ १०
संमार्जितं सौधकारैश्चित्रकारैश्च चित्रितम् ।
दीर्घिकाभिश्च पूर्णाभिस्तथा पुष्करिणीषु च ॥ ११
जलं तच्छुशुमे ज्वलं फुल्लैर्जलरुहैस्तथा ।
उपच्छन्ना वसुमती तथा पुष्पैर्यधतुकैः ॥ १२
तत्रोपविष्टास्ते सर्वे पाण्डवाः कौरवाश्च ह ।
उपच्छन्नान्वहून्कामास्ते भुञ्जन्ति ततस्ततः ॥ १३
अयोद्यानवरे तस्मिंस्तथा क्रीडागताश्च ते ।
परस्परस्य वज्रेषु ददुर्मक्ष्यांस्ततस्ततः ॥ १४
ततो दुर्योधनः पापस्तद्भक्ष्ये कालकूटकम् ।
विषं प्रक्षेपयामास भीमसेनजिघांसया ॥ १५
स्वयमुत्थाय चैवाथ हृदयेन क्षुरोपमः ।
स वाचाऽमृतकल्पथ आतुवच्च सुहृद्यथा ॥ १६
स्वयं ग्रक्षिपते भक्ष्यं बहु भीमस्य पापकृत् ।
प्रमथितं च भीमेन तं वै दोषमजानता ॥ १७
ततो दुर्योधनस्तत्र हृदयेन हसन्निव ।
कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यते पुरुषाधमः ॥ १८
ततस्ते सहिताः सर्वे जलक्रीडामकुर्वत ।
पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च तदा मुदितमानसाः ॥ १९
विहारावसथेभ्येव वीरा वासमरोचयन् ।

उपस्थानगृहैः यत्र राजानं कार्यणिः शराक्षोपतिष्ठन्ति तैर्युद्धैः ।
यलभीमिदमवतो नमत्यक्षभिः सम्मन्नालाभिः । यन्त्रैर्जलयन्त्रैः
शतधाराक्षिभिः । यतो युगपच्छतं धारा जच्छलन्त्यो नीहारीभूय

भवनोदरं व्याप्नुवन्ति । सांचारिकैः संचारयोगैः ॥ १० ॥
दीर्घिकाभिः कुल्याभिः ॥ ११ ॥ उपच्छन्नानुपागतान् ॥ १३ ॥

भीमस्तु बलवान्भुक्त्वा व्यायामाभ्यधिकं जले॥
 वाहयित्वा कुमारंस्ताञ्जलक्रीडागतास्तदा ।
 प्रमाणकोट्यां वासार्थी सुष्वापावाप्य तत्स्थलम्॥
 शीतं वार्तं समासाद्य श्रान्तो मदविमोहितः ।
 विषेण च परीताङ्गो निषेष्टः पाण्डुनन्दनः ॥ २२
 ततो बद्धा लतापाशैर्भीमं दुर्योधनः स्वयम् ।
 'शूलान्यप्यु निखायाशु प्रादेशाभ्यन्तराणि च ॥
 लतापाशैर्दृढं बद्धं स्थलाञ्जलमपातयत् ।
 सशेषत्वान्न संप्राप्तो जले शूलिनि पाण्डवः ॥ २४
 पपात यत्र तत्रास्य शूलं नासीद्यदृच्छया ।'
 स निःसंज्ञो जलस्थान्तमवाग्नै पाण्डवोऽविशत् ।
 आक्रामन्नागभवने तदा नागकुमारकान् ॥ २५
 ततः समेत्य बहुभिस्तदा नागैर्महाविषैः ।
 अदृश्यत भृशं भीमो महादंष्ट्रैर्विषोल्बणैः ॥ २६
 ततोऽस्य दृश्यमानस्य तद्विषं कालकूटकम् ।
 हतं सर्पविषेणैव स्यावरं जङ्गमेन तु ॥ २७
 दंष्ट्राश्च दंष्ट्रिणां तेषां मर्मस्त्रपि निपातिताः ।
 त्वचं नैवास्य बिभिदुः सारत्वात्पृथुवक्षसः ॥ २८
 ततः प्रबुद्धः कौन्तेयः सर्वं संछिद्य बन्धनम् ।
 पोथयामास तान्सर्पान्केचिद्भीताः प्रदुर्बुधुः ॥ २९
 हतावशेषा भीमेन सर्वे वासुकिमभ्ययुः ।
 ऊचुश्च सूर्यराजानं वासुकिं वासवोपमम् ॥ ३०
 अयं नरो वै नागेन्द्र ह्यसु बद्धा प्रवेशितः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

भीममनागतं हृष्टा स्त्रियायाः कुन्त्या विदुरेण संबादः ॥ १ ॥ रसपानेन नागायुतबलवता भीमेन हस्तिनापुरप्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ भीष्मेण धनुर्वेदशिक्षणार्थं कुमारानां कृपाय निवेदनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

'दुर्योधनस्तु पापात्मा भीममाशीविषहृदे ।
 प्रक्षिप्य कृतकृत्यं स्वमात्मानं मन्यते तदा ॥ १
 प्रमातायां रजन्यां च प्रविवेश पुरं ततः ।

विषपीतः पीतविषः ॥ ३१ ॥ आर्यकेण नागराजेन । पृथाया आर्यकेण मातामहेन । कुन्तिभोजनद्वारायं संबन्ध इति गम्यते ॥ ३५ ॥ दौहित्रदौहित्र इति स्वार्थकतागत्वा दौहित्रः शूरस्तदौ-

यथा च नो मतिर्वीर विषपीतो भविष्यति ॥ ३१
 निषेष्टोऽस्नाननुप्राप्तः स च दष्टोऽन्वबुध्यत ।
 ससंज्ञश्चापि संवृत्तश्छित्त्वा बन्धनमाशु नः ॥ ३२
 पोथयन्तं महाबाहुं त्वं वै तं ज्ञातुमर्हसि ।
 ततो वासुकिरभ्येत्य नागैरनुगतस्तदा ॥ ३३
 पश्यति स महाबाहुं भीमं भीमपराक्रमम् ।
 आर्यकेण च दष्टः स पृथाया आर्यकेण च ॥ ३४
 तदा दौहित्रदौहित्रः परिष्वक्तः सुपीडितम् ।
 सुप्रीतश्चाभवत्तस्य वासुकिः स महायशाः ॥ ३५
 अब्रवीत्तं च नागेन्द्रः किमस्य क्रियतां प्रियम् ।
 धनौधो रत्ननिचयो वसु चास्य प्रदीयताम् ॥ ३६
 एवमुक्तस्तदा नागो वासुकिं प्रत्यभाषत ।
 यदि नागेन्द्र तृष्टोऽसि किमस्य धनसंचयैः ॥ ३७
 रसं पिबेत्कुमारोऽयं त्वयि प्रीते महाबलः ।
 बलं नागसहस्रस्य यस्मिन्कुण्डे प्रतिष्ठितम् ॥ ३८
 यावत्पिबति बालोऽयं तावदसौ प्रदीयताम् ।
 एवमस्त्विति तं नागं वासुकिः प्रत्यभाषत ॥ ३९
 ततो भीमस्तदा नागैः कृतस्वस्त्ययनः शुचिः ।
 प्राशुस्वश्चोपविष्टश्च रसं पिबति पाण्डवः ॥ ४०
 एकोच्छ्वासात्ततः कुण्डं पिबति स महाबलः ।
 एवमष्टौ स कुण्डानि ह्यपिबत्पाण्डुनन्दनः ॥ ४१
 ततस्तु शयने दिव्ये नागदत्ते महाशुभः ।
 अशेत भीमसेनस्तु यथासुखमर्दिदमः ॥ ४२

अशेत भीमसेनस्तु यथासुखमर्दिदमः ॥ ४२

बुवाणो भीमसेनस्तु यातो ह्यग्रत एव नः ॥ २
 युधिष्ठिरस्तु धर्मात्मा ह्यविदन्पापमात्मनि ।
 खेनानुमानेन परं साधुं समनुपश्यति ॥ ३
 सोऽभ्युपेत्य तदा पार्थो मातरं आतृवत्सलः ।

हित्रो भीम इत्यधिकमेतत् । अन्ये ॥ शूरमातामह एकोपचारात् कुन्तीमातामहोऽपीत्याहुः ॥ ३५ ॥ रसं साधितपारदम् ॥ ३८ ॥ अष्टत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

अभिवाद्याब्रवीत्कुन्तीमम्ब भीम इहागतः ॥ ४
 क गतो भविता मातर्नेह पश्यामि तं शुभे ।
 उद्यानानि वनं चैव विचितानि समन्ततः ॥ ५
 तदर्थं न च तं वीरं दृष्टवन्तो वृकोदरम् ।
 मन्यमानास्ततः सर्वे यातो नः पूर्वमेव सः ॥ ६
 आगताः स महाभागे व्याकुलेनान्तरात्मना ।
 इहागम्य क तु गतस्त्वया वा प्रेषितः क तु ॥ ७
 कथयस्व महाबाहुं भीमसेनं यशस्विनि ।
 नहि मे शुष्यते भावस्तं वीरं प्रति शोभने ॥ ८
 यतः प्रसुप्तं मन्येऽहं भीमं नेति हतस्तु सः ।
 इत्युक्ता च ततः कुन्ती धर्मराजेन धीमता ॥ ९
 हाहेति कृत्वा संभ्रान्ता प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ।
 न पुत्र भीमं पश्यामि न मामभ्येत्यसाविति ॥ १०
 शीघ्रमन्वेषणे यत्नं कुरु तस्यानुजैः सह ।
 द्रुतं गत्वा पुरोद्यानं विचिन्वन्तिस्स पाण्डवाः ॥ ११
 भीमभीमेति ते वाचा पाण्डवाः समुदैरयन् ।
 विचिन्वन्तोऽथ ते सर्वे न स पश्यन्ति आतरम् ॥
 आगताः स्वगृहं भूय इदमूचुः पृथां तदा ।
 न दृश्यते महाबाहुरम्ब भीमो वने चितः ॥ १२
 विचितानि च सर्वाणि ध्रुवानानि नदीस्तथा ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो विदुरमानाय्य कुन्ती सा स्वं निवेशनम् ॥ १४
 उवाच बलवानक्षत्तभीमसेनो न दृश्यते ॥ १५
 उद्यानानिर्गताः सर्वे आतरो भ्रातृभिः सह ।
 तत्रैकस्तु महाबाहुर्भीमो नाभ्येति माभिह ॥ १६
 न च ग्रीणयते चक्षुः सदा दुर्योधनस्य सः ।
 क्रूरोऽसौ दुर्मतिः क्षुद्रो राज्यलुब्धोऽनपत्रपः ॥ १७
 निहन्त्यादपि तं वीरं जातमन्युः सुयोधनः ।
 तेन मे व्याकुलं चित्तं हृदयं दहतीव च ॥ १८
 विदुर उवाच ।
 मैवं वदस्व कल्याणि शेषसंरक्षणं कुरु ।
 प्रत्यादिष्टो हि दुष्टात्मा शेषेऽपि ग्रहेरेव च ॥ १९
 दीर्घायुषस्तव सुता यथोवाच महासुनिः ।

आगमिष्यति ते पुत्रः प्रीतिं चोत्पादयिष्यति ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ययौ विद्वान्विदुरः स्वं निवेशनम् ।
 कुन्ती चिन्तापरा भूता सहासीना सुतैर्गृहे ॥ २१
 ततोऽष्टमे तु दिवसे प्रत्यबुध्यत पाण्डवः ।
 तस्मिस्तदा रसे जीर्णे सोऽग्रमेयबलो बली ॥ २२
 तं दृष्ट्वा प्रतिबुध्यन्तं पाण्डवं ते भुजङ्गमाः ।
 सान्त्वयामासुरव्यग्रा वचनं चेदमब्रुवन् ॥ २३
 यत्ने पीतो महाबाहो रसोऽयं वीर्यसंभृतः ।
 तस्माच्चागायुतबलो रणेऽघृण्यो भविष्यसि ॥ २४
 गच्छाद्य त्वं च स्वगृहं स्नातो दिव्यैरिमैर्जलैः ।
 आतरस्तेऽनुतप्यन्ति त्वां विना कुरुपुत्रव ॥ २५
 ततः स्नातो महाबाहुः शुचिशुक्लाम्बरसजः ।
 ततो नागस्य भवने कृतकौतुकमङ्गलः ॥ २६
 ओषधीभिर्विषघ्नीभिः सुरभीभिर्विशेषतः ।
 शुक्तनान्परमार्शं च नागैर्दत्तं महाबलः ॥ २७
 पूजितो भुजगैर्वीर आशीर्भित्थाभिनन्दितः ।
 दिव्याभरणसंलभो नागानामभ्य पाण्डवः ॥ २८
 उदतिष्ठत्प्रहृष्टात्मा नागलोकादरिन्दमः ।
 उत्क्षिप्य च तदा नागैर्जलाञ्जलरुहेक्षणः ॥ २९
 तस्मिन्नेव वनोद्देशे स्थापितः कुरुनन्दनः ।
 ते चान्तर्दधिरे नागाः पाण्डवस्यैव पश्यतः ॥ ३०
 तत उत्थाय क्रौन्तेयो भीमसेनो महाबलः ।
 आजगाम महाबाहुर्भातुरन्तिकमञ्जसा ॥ ३१
 ततोऽभिवाद्य जननीं ज्येष्ठं आतरमेव च ।
 कनीयसः समाधाय शिरस्स्वरिविर्मदनः ॥ ३२
 तैश्चापि संपरिष्वक्तः सह मात्रा नरर्षभैः ।
 अन्योन्यगतसौहार्दादिष्ट्या दिष्ट्येति चाब्रुवन् ॥ ३३
 ततस्तत्सर्वमाचष्ट दुर्योधनविचेष्टितम् ।
 आट्ठ्वां भीमसेनश्च महाबलपराक्रमः ॥ ३४
 नागलोके च यद्वृत्तं गुणदोषमशेषतः ।
 तच्च सर्वमशेषेण कथयामास पाण्डवः ॥ ३५
 ततो युधिष्ठिरो राजा भीममाह वचोऽर्थवत् ।

तूर्णी भव न ते जल्पमिदं कार्यं कथंचन ॥३६॥
 इतःप्रभृति कौन्तेयं रक्षतान्योन्यमाहताः ।
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३७॥
 भ्रातृभिः सहितः सर्वैरप्रमत्तोऽभवत्तदा ।
 यदा त्ववगतास्ते वै पाण्डवास्तस्य कर्म तत् ॥३८॥
 नत्वेव बहुलं चक्रुः श्रयता मञ्जरक्षणे ।
 धर्मात्मा विदुरस्तेषां प्रददौ मतिमान्मतिम् ॥३९॥

दुर्योधनोऽपि तं दृष्ट्वा पाण्डवं पुनरागतम् ।
 निश्चसंश्चिन्तयंश्चैवमहन्यहनि तप्यते ॥ ४०॥
 कुमारान्तीडमानास्तान्दृष्ट्वा राजातिदुर्मदान् ।
 गुरुं शिक्षार्थमन्विष्य गौतमं तान्यवेदयत् ॥४१॥
 शरस्तम्बे समुद्भूतं वेदशास्त्रार्थपारगम् ।
 'राज्ञा निवेदितास्तस्यै ते च सर्वे च निष्ठिताः ।'
 अधिजग्मुश्च कुरवो धनुर्वेदं कृपाचु ते ॥ ४२॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभक्पर्वणि ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

कृपद्रोणाश्वत्थामाचार्योणामुत्पत्तिः ॥ १ ॥ द्रोणाचार्यस्य परशुरामादस्त्रलाभः ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।
 कृपस्यापि मम ब्रह्मन्संभवं वक्तुमर्हसि ।
 शरस्तम्बात्कथं जज्ञे कथं वाऽस्त्राण्यवाप्तवान् ॥१॥
 वैशंपायन उवाच ।
 महर्षेर्गौतमस्यासीञ्छरद्वाक्षाम गौतमः ।
 पुत्रः किल महाराज जातः सहशरैर्विभो ॥ २॥
 न तस्य वेदाध्ययने तथा बुद्धिरजायत ।
 यथास्य बुद्धिरभवद्भुवन्दे परन्तप ॥ ३॥
 अधिजग्मुर्यथा वेदास्तपसा ब्रह्मचारिणः ।
 तथा स तपसोपेतः सर्वाण्यस्त्राण्यवाप ह ॥ ४॥
 धनुर्वेदपरत्वाञ्च तपसा विपुलेन च ।
 भृशं सन्तापयामास देवराजं स गौतमः ॥ ५॥
 ततो जालवर्ती नाम देवकन्यां सुरेश्वरः ।
 ग्राहिणोत्तपसो विघ्नं कुरु तस्येति कौरव ॥ ६॥
 सा हि गत्वाऽऽश्रमं तस्य रमणीयं शरद्वतः ।
 धनुर्बाणधरं बाला लोभयामास गौतमम् ॥ ७॥
 तामेकवसनां दृष्ट्वा गौतमोऽप्सरसं वने ।
 लोकेऽप्रतिमसंस्थानां प्रोत्फुल्लनयनोऽभवत् ॥ ८॥
 धनुश्च हि शरास्तस्य कराभ्यामपतन्धुवि ।
 वेपथुश्चास्य सहसा शरीरे समजायत ॥ ९॥
 स तु ज्ञानगरीयस्तात्तपसश्च समर्थनात् ।

अवतस्ये महाप्राज्ञो धैर्येण परमेण ह ॥ १०॥
 यस्तस्य सहसा राजन्विकारः समदृश्यत ।
 तेन मुस्ताव रेतोऽस्य स च तन्मन्वबुध्यत ॥११॥
 धनुश्च सशरं त्यक्त्वा तथा कृष्णाजिनानि च ।
 स विहायाश्रमं तं च तां चैवाप्सरसं धुनिः ॥१२॥
 जगाम रेतस्तत्तस्य शरस्तम्बे पपात च ।
 शरस्तम्बे च पतितं द्विधा तदभवन्नृप ॥ १३॥
 तस्याथ मिथुनं जज्ञे गौतमस्य शरद्वतः ।
 'महर्षेर्गौतमस्यास्य ह्याश्रमस्य समीपतः ॥'
 मृगयां चरतो राज्ञः शान्तनोस्तु यदञ्जया ॥१४॥
 कश्चित्सेनाचरोऽरण्ये मिथुनं तदपश्यत ।
 धनुश्च सशरं दृष्ट्वा तथा कृष्णाजिनानि च ॥१५॥
 ज्ञात्वा द्विजस्य चापस्य धनुर्वेदान्तगस्य ह ।
 स राज्ञे दर्शयामास मिथुनं सशरं धनुः ॥ १६॥
 स तदादाय मिथुनं राजा च कृपयान्वितः ।
 आजगाम गृहानेव मम पुत्राविति ब्रुवन् ॥ १७॥
 ततः संवर्धयामास संस्कारैश्चाप्ययोजयत् ।
 प्रातिपेयो नरश्रेष्ठो मिथुनं गौतमस्य तत् ॥ १८॥
 कृपया यन्मया बालाविमौ संवर्धिताविति ।
 तस्मात्तयोर्नाम चक्रे तदेव स महीपतिः ।
 'तस्मात्कृप इति ख्यातः कृपी कन्या च साऽभवत्'

तान्कृपाकालान् न्यवेदयत् ॥ ४१ ॥ ऊनचत्वारिंशदधिकशत-
 तमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

गौतमो गोत्रतः ॥ २ ॥ समर्थनात्सामर्थ्यात् ॥ १० ॥
 प्रातिपेयः प्रतीपपुत्रः ॥ १८ ॥ संवर्धिताविति आलोच्येति

पितापि गौतमस्तत्र तपसा तावविन्दत ।
 आगत्य तस्मै गोत्रादि सर्वमाख्यातवांस्तदा २०
 'कृपोऽपि च तदा राजन्धनुर्वेदपरोऽभवत् ।'
 चतुर्विधं धनुर्वेदं शास्त्राणि विविधानि च ॥२१॥
 निखिलेनास्य तत्सर्वं गुह्यमाख्यातवान्पिता ।
 सोऽचिरेणैव कालेन परमाचार्यतां गतः ॥ २२
 कृपमाहूय गाङ्गेयस्तत्र शिष्या इति ब्रुवन् ।
 पौत्रान्परिसमाधाय कृपमाराधयत्तदा ॥ २३
 ततोऽभिजग्मुः सर्वे ते धनुर्वेदं महारथाः ।
 धृतराष्ट्रात्मजाश्चैव पाण्डवाः सह यादवैः ॥ २४
 घृण्यथ नृपाश्चान्ये नानादेशसमागताः ।
 'कृपमाचार्यमासाद्य परमास्त्रज्ञतां गताः ।'
 वैशंपायन उवाच ।
 विशेषार्थी ततो भीष्मः पौत्राणां विनयेप्सया २५
 इष्वस्त्रज्ञान्पर्यपृच्छदाचार्यान्वीर्यसमत्तान् ।
 नाल्पवीर्यामहाभागस्तथा नानस्त्रकोविदः ॥ २६
 नादेवसत्तो विनयेत्कुरुक्षेत्रे महावलान् ।
 इति संचिन्त्य गाङ्गेयस्तदा भरतसत्तमः ॥ २७
 द्रोणाय वेदविदुषे भारद्वाजाय धीमते ।
 पाण्डवान्कौरवाश्चैव ददौ शिष्याभ्यर्षभ ॥ २८
 शास्त्रतः पूजितश्चैव सम्यक्तेन महात्मना ।
 स भीष्मेण महाभागस्तुष्टोऽस्त्रविदुषां वरः ॥ २९
 प्रतिजग्राह तान्सर्वांश्शिष्यत्वेन महायशः ।
 शिक्षयामास च द्रोणो धनुर्वेदमशेषतः ॥ ३०
 तेऽचिरेणैव कालेन सर्वशस्त्रविशारदाः ।
 बभूवुः कौरवा राजन्पाण्डवाश्चामितौजसः ॥ ३१
 जनमेजय उवाच ।
 कथं समभवद्द्रोणः कथं चास्त्राण्यवाप्तवान् ।
 कथं चागात्कुरुक्षेत्रं नृपस्य पुत्रः स वीर्यवान् ३२
 कथं चास्य सुतो जातः सोऽश्वत्थामाऽस्त्रविचमः ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण प्रकीर्तय ॥ ३३
 वैशंपायन उवाच ।
 गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूव भगवानृषिः ।

भरद्वाज इति ख्यातः सततं संशितव्रतः ॥ ३४
 सोऽभिषेकु गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम् ।
 महर्षिभिर्भरद्वाजो हविर्धाने चरन्पुरा ॥ ३५
 ददर्शाप्सरसं साक्षाद्भुताचीमाप्नुतामृषिः ।
 रूपयौवनसंपन्नां मदह्मसां मदालसाम् ॥ ३६
 तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं पर्यवर्तत ।
 व्यपकृष्टाम्बरां दृष्ट्वा तामृषिश्चक्रमे ततः ॥ ३७
 तत्र संसक्तमनसो भरद्वाजस्य धीमतः ।
 हृष्टस्य रेतश्चस्कन्द तद्विद्रोण आदधे ॥ ३८
 ततः समभवद्द्रोणः कलशे तस्य धीमतः ।
 अध्यगीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ३९
 अग्नेरस्त्रमुपादाय यद्विर्वेद काश्यपः ।
 अध्यगच्छद्भरद्वाजस्तदस्त्रं देवकार्यतः ॥ ४०
 अग्निवेश्यं महाभागं भरद्वाजः प्रतापवान् ।
 प्रत्यपादयदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ॥ ४१
 'कनिष्ठजातं स मुनिर्भ्राता भ्रातरमन्तिके ।
 अग्निवेश्यस्तथा द्रोणं तदा भरतसत्तम ।'
 भारद्वाजं तदाग्नेयं महास्त्रं प्रत्यपादयत् ॥ ४२
 भरद्वाजसखा चासीत्पृषतो नाम पार्थिवः ।
 तस्यापि हुपदो नाम तथा समभवत्सुतः ॥ ४३
 स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्थिवः ।
 चिक्रीडाध्ययनं चैव चकार क्षत्रियर्षभ ॥ ४४
 ततो व्यतीति पृषते स राजा हुपदोऽभवत् ।
 पञ्चालेषु महाबाहुरुत्तरेषु नरेश्वरः ॥ ४५
 भरद्वाजोऽपि भगवानाकरोह दिवं तदा ।
 तत्रैव च वसन्द्द्रोणस्तपस्तेपे महातपाः ॥ ४६
 वेदवेदाङ्गविद्वान्स तपसा दग्धकिल्बिषः ।
 ततः पितृनिपुक्तात्मा पुत्रलोभान्महायशः ॥ ४७
 शारद्वतीं ततो भार्यां कृपीं द्रोणोऽन्वविन्दत ।
 अभिहोत्रे च धर्मे च दमे च सतत रताम् ॥ ४८
 अलभद्रौतमी पुत्रमश्वत्थामानमेव च ।
 स जातमात्रो व्यनदद्यथैवोच्चैःश्रवा हयः ॥ ४९

तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतमन्तरिक्षमब्रवीत् ।
 अश्वस्येवास्व यत्स्याम नदतः प्रदिशो गतम् ॥ ५०
 अश्वत्थामैव बालोऽयं तस्मान्नाम्ना भविष्यति ।
 मृतेन तेन सुप्रीतो भारद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ५१
 तत्रैव च वसन्धीमान्धनुर्वेदपरोऽभवत् ।
 स शुश्राव महात्मानं जामदग्न्यं परंतपम् ॥ ५२
 सर्वज्ञानविदं विप्रं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तदा राजन्दिस्सन्तं वसु सर्वशः ॥ ५३
 स रामस्य धनुर्वेदं दिव्यान्यस्त्राणि चैव ह ।
 श्रुत्वा तेषु मनश्चक्रे नीतिशास्त्रे तथैव च ॥ ५४
 ततः स व्रतिभिः शिष्यैस्तपोयुक्तैर्महातपाः ।
 वृतः प्रायान्महाबाहुर्महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥ ५५
 ततो महेन्द्रमासाद्य भारद्वाजो महातपाः ।
 क्षत्रघ्नं तममित्रघ्नमपश्यद्भुगुनन्दनम् ॥ ५६
 ततो द्रोणो वृतः शिष्यैरुपगम्य भृगूद्बहम् ।
 आचख्यावात्मनो नाम जन्म चाङ्गिरसः कुले ॥ ५७
 निवेद्य शिरसा भूमौ पादौ चैवाभ्यवाद्यत् ।
 ततस्तं सर्वमुत्सृज्य वनं जिगमिषुं तदा ॥ ५८
 जामदग्न्यं महात्मानं भारद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
 भरद्वाजात्समुत्पन्नं तथा त्वं मामयोनिजम् ॥ ५९
 आगतं वित्तकामं मां विद्धि द्रोणं द्विजोत्तम ।
 तमब्रवीन्महात्मा स सर्वक्षत्रियमर्दनः ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

एकत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

द्रुपदसमीपं गत्वा तेन सह स्वस्य सखित्वं कथयतो द्रोणस्य द्रुपदकृतं भर्त्सनम् ॥ १ ॥ तेन कुपितस्य द्रोणस्य हासिनः
 पुरगमनम् ॥ २ ॥ क्रीडाकाले द्रुपदपतितयोर्वीटाकम्बुकयोरुद्धरणे अशक्रुवतां कुमारण्यां द्रोणकृतोऽधिकक्षेपः ॥ ३ ॥
 द्रोणेन वीटामुद्रिकयोः कृपावुद्धारः ॥ ४ ॥ द्रोणश्रुत्वान्तर्भवणेन भीष्मेण स्वगृहनिवासार्थं द्रोणं प्रति प्रार्थनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 अब्रवीत्पार्थिवं राजन्सखायं विद्धि मामिह ॥ १
 इत्येवमुक्तः सख्या स प्रीतिपूर्वं जनेश्वरः ।
 भारद्वाजेन पाञ्चाल्यो नामृष्यत वचोऽस्य तद् ॥ २

कलशाल्ये यद्विषयाप्रविशेषे ॥ ३८ ॥ स्थामशब्दः सकारस्य
 तकारदेशोऽश्वत्थामेति ॥ ५० ॥ चत्वारिंशदधिकशतत-

स्वागतं ते द्विजश्रेष्ठ यदिच्छसि वदस्व मे ।
 एवमुक्तस्तु रामेण भारद्वाजोऽब्रवीद्वचः ॥ ६१
 रामं ग्रहरतां श्रेष्ठं दिस्सन्तं विविधं वसु ।
 अहं धनमनन्तं हि प्रार्थये विपुलव्रत ॥ ६२
 राम उवाच ।

हिरण्यं मम यक्षान्यद्रसु किञ्चिदिह स्थितम् ।
 ब्राह्मणेभ्यो मया दत्तं सर्वमेतत्तपोधन ॥ ६३
 तथैवेयं धरा देवी सागरान्ता सपत्न्या ।
 कश्यपाय मया दत्ता कृत्स्ना नगरमालिनी ॥ ६४
 शरीरमात्रमेवाद्य ममेदमवशेषितम् ।
 अस्त्राणि च महार्हाणि शस्त्राणि विविधानि च ॥
 अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मशस्त्राणि वा पुनः ।
 वृणीष्व किं प्रयच्छामि तुभ्यं द्रोण वदाशु तत् ॥
 द्रोण उवाच ।

अस्त्राणि मे समग्राणि ससंहाराणि भार्गव ।
 स प्रयोगरहस्यानि दातुमर्हस्यशेषतः ॥ ६७
 'एतद्वसु वस्त्रनां हि सर्वेषां विप्रसत्तम ।'
 तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रादादस्त्राणि भार्गवः ।
 सरहस्यव्रतं चैव धनुर्वेदमशेषतः ॥ ६८
 प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं कृतास्त्रो द्विजसत्तमः ।
 प्रियं सखायं सुप्रीतो जगाम द्रुपदं प्रति ॥ ६९

स क्रोधामर्षजिह्वभूः कषायीकृतलोचनः ।
 ऐश्वर्यमदसंपन्नो द्रोणं राजाऽब्रवीदिदम् ॥ ३
 द्रुपद उवाच ।
 अकृतेयं तव प्रज्ञा ब्रह्मज्ञातिसमञ्जसा ।
 यन्मां ब्रवीषि प्रसमं सखा तेऽहमिति द्विज ॥ ४

मोऽध्यायः ॥ १४० ॥

अकृता असंस्कृता ॥ ४ ॥

न हि राज्ञामुदीर्णानामेवभूतैर्नरैः कश्चित् ।
 सख्यं भवति मन्दात्मज्जिह्वा हीनैर्धनच्युतैः ॥ १५
 सौहृदान्यपि जीर्यन्ते कालेन परिजीर्यतः ।
 सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ॥ १६
 न सख्यमजरं लोके हृदि तिष्ठति कस्यचित् ।
 कामश्चैतन्नाशयति क्रोधो वैनं रहस्युत ॥ ७
 मैवं जीर्णमुपास्त्र त्वं सख्यं भवदुपाधिकृत् ।
 आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनम् ८
 न दरिद्रो वसुमतो नाविद्वान्विदुषः सखा ।
 न शूरस्य सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ९
 ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं श्रुतम् ।
 तयोर्विवाहः सख्यं च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ १०
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ।
 नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ११
 वैशंपायन उवाच ।

द्रुपदेनैवमुक्तस्तु भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु मन्युनाऽभिपरिभुतः ॥ १२
 स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रतिबुद्धिमान् ।
 'क्षिप्यैः परिभुतः श्रीमान्पुत्रेण सहितस्तथा' ॥ १३
 जगाम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाहयम् ।
 तं प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय यां कर्ता नचिरादिव ॥ १४
 स नागपुरमागम्य गौतमस्य निवेशने ।
 भारद्वाजोऽवसत्तत्र प्रच्छन्नं द्विजसत्तमः ॥ १५
 ततोऽस्य तनुजः पार्थान्कृपस्थानन्तरं प्रभुः ।
 अस्त्राणि शिक्षयामास नाबुध्यन्त च तं जनाः ॥ १६
 एवं स तत्र गूढात्मा कंचित्कालमुवास ह ।
 कुमारास्त्वथ निष्कम्य समेता गजसाहयात् ॥ १७
 क्रीडन्तो वीटया तत्र वीराः पर्यचरन्मुदा ।
 'तेषां संक्रीडमानानामुदपानेऽङ्गुलीयकम् ॥ १८
 पपात धर्मपुत्रस्य वीटा तत्रैव चापतत् ।
 गतार्ताम्बुना प्रतिच्छन्नं तारारूपमिवाम्बरे ॥ १९
 दृष्ट्वा चैते कुमाराश्च तं यन्नात्पर्यवारयन् ।'

ततस्ते यत्नमातिष्ठन्वीटामुद्धर्तुमाद्यताः ।
 न च ते प्रत्यपद्यन्त कर्म वीटोपलब्धये ॥ २०
 ततोऽन्योन्यमवैक्षन्त व्रीडयावनताननाः ।
 तस्या योगमविदन्तो भृशं चोत्कण्ठिताभवन् ॥ २१
 तेऽपश्यन्ब्राह्मणं श्याममापन्नं पलितं कुशम् ।
 कृत्यवन्तमदूरस्थमग्निहोत्रपुरस्कृतम् ॥ २२
 ते तं दृष्ट्वा महात्मानमुपगम्य कुमारकाः ।
 भग्नोत्साहक्रियात्मानो ब्राह्मणं पर्यवारयन् ॥ २३
 अथ द्रोणः कुमारांस्तान्दृष्ट्वा कृत्यवशस्तदा ।
 प्रहस्य मन्दं पैशल्यादभ्यभाषत वीरवान् ॥ २४
 अहो नो धिग्वलं क्षात्रं धिगेतां वः कृतास्त्रताम् ।
 भरतस्यान्वये जाता ये वीटां नाधिगच्छत ॥ २५
 वीटां च मुद्रिकां चैव ब्रह्मेतदपि द्वयम् ।
 उद्धरेयमिषीकाभिर्भोजनं मे प्रदीयताम् ॥ २६
 ततोऽज्वीतदा द्रोणं कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृपस्यानुमते ब्रह्मन्भिक्षामामुहि शाश्वतीम् ॥ २७
 एवमुक्तः प्रत्युवाच प्रहस्य भरतानिदम् ।
 द्रोण उवाच ।
 एषा मुष्टिरिषीकाणां मयाऽस्त्रेणाभिभञ्जिता ॥ २८
 अस्या वीर्यं निरीक्षध्वं यदन्येषु न विद्यते ।
 वेत्स्यामीषिकया वीटां तामिषीकां तथाऽन्यया ॥
 तामन्यया समायोगे वीटाया ग्रहणं मम ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो यथोक्तं द्रोणेन तत्सर्वं कृतमञ्जसा ॥ ३०
 तदवेक्ष्य कुमारास्ते विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ।
 आश्चर्यमिदमत्यन्तमिति मत्वा वचोऽश्रुवन् ॥ ३१
 मुद्रिकामपि विप्रप्रे शीघ्रमेतां समुद्धर ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः शरं समादाय धनुश्चापि महायशः ॥ ३२
 शरेण बिद्ध्वा मुद्रां तामूर्ध्वमावाहयत्प्रभुः ।
 स शरं समुपादाय कृपादङ्गुलिवेष्टनम् ॥ ३३
 ददौ ततः कुमाराणां विस्मितानामविस्मितः ।

रहति सख्याख्यायति ॥ ■ ■ ■ प्रतिबुद्धिमान् प्रतीपबुद्धिमान्
 ॥ १३ ॥ वीटया कन्दुकेन ॥ १८ ॥ पैशल्यात् कैशल्यात्

॥ २४ ॥ गौतमी च महातेजा भिक्षामश्रीत नाचिरम् इति
 पाठान्तरम् ॥ २७ ॥

मुद्रिकामुद्धृतां दृष्ट्वा तमाहुस्ते कुमारकाः ॥ ३४
अभिवन्दामहे ब्रह्मन्त्रैतदन्येषु विद्यते ।
कोऽसि कस्यासि जानीमो वयं किं करवामहे ३५
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्ततो द्रोणः प्रत्युवाच कुमारकान् ।
आचक्षध्वं च भीष्माय रूपेण च गुणैश्च माम् ३६
स एव सुमहातेजाः सांप्रतं प्रतिपत्स्यते ।
वैशंपायन उवाच ।

तथेत्युक्त्वा च गत्वा च भीष्ममूचुः कुमारकाः ३७
ब्राह्मणस्य वचः कृत्स्नं तच्च कर्म तथाविधम् ।
भीष्मः श्रुत्वा कुमाराणां द्रोणं तं प्रत्यजानत ॥ ३८
युक्तरूपः स हि गुरुरित्येवमनुचिन्त्य च ।
अथैनमानीय तदा स्वयमेव सुसत्कृतम् ॥ ३९
परिपप्रच्छ निपुणं भीष्मः शस्त्रभृतां वरः ।
हेतुमागमने तच्च द्रोणः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ४०
द्रोण उवाच ।

महर्षेरश्विवेश्यस्व सकाशमहमभ्युत ।
अस्त्रार्थमगमं पूर्वं धनुर्वेदजिघृक्षया ॥ ४१
ब्रह्मचारी विनीतात्मा जटिलो बहुलाः समाः ।
अवसं सुचिरं तत्र गुरुशुश्रूषणे रतः ॥ ४२
पाञ्चाल्यो राजपुत्रश्च यज्ञसेनो महाबलः ।
इष्वस्त्रहेतोर्न्यवसत्सखिबेव गुरौ प्रभुः ॥ ४३
स मे तत्र सखा चासीदुपकारी प्रियश्च मे ।
तेनाहं सह संगम्य वर्तयन्सुचिरं ब्रभो ॥ ४४
बाल्यात्प्रभृति कौरव्य सहाध्ययनमेव च ।
स मे सखा सदा तत्र प्रियवादी प्रियंकरः ॥ ४५
अब्रवीदिति मां भीष्म वचनं प्रीतिवर्धनम् ।
अहं प्रियतमः पुत्रः पितुर्द्रोण महात्मनः ॥ ४६
अभिषेक्ष्यति मां राज्ये स पाञ्चाल्यो यदा तदा ।
तद्भोज्यं भवता राज्यमर्थं सत्येन ते शपे ॥ ४७
मम भोगाश्च वित्तं च त्वदधीनं सुखानि च ।
एवमुक्त्वाऽथ वराज कृतास्त्रः पूजितो मया ४८

तच्च वाक्यमहं नित्यं मनसा धारयस्तदा ।
सोऽहं पितृनियोगेन पुत्रलोभाद्यश्विनीम् ॥ ४९
शारद्वर्ती महाप्रज्ञामुपयेमे महावताम् ।
अग्निहोत्रे च सत्रे च दमे च सततं रताम् ॥ ५०
लेभे च गौतमी पुत्रमश्वत्थामानमौरसम् ।
भीमविक्रमकर्माणमादित्यसमतेजसम् ॥ ५१
पुत्रेण तेन प्रीतोऽहं भरद्वाजो मया यथा ।
गोक्षीरं पिबतो दृष्ट्वा धनिनस्तत्र पुत्रकान् ।
अश्वत्थामारुदद्रालस्तन्मे संदेहयद्दिशः ॥ ५२
न स्नातकोऽवसीदेत वर्तमानः स्वकर्मसु ।
इति संचिन्त्य मनसा तं देशं बहुशो ब्रमन् ॥ ५३
विशुद्धमिच्छन्नाग्नेय धर्मोपेतं प्रतिग्रहम् ।
अन्तादन्तं परिक्रम्य नाध्यगच्छं पयस्विनीम् ५४
श्वपिष्टोदकेनैनं लोभयेयं कुमारकम् ।
पीत्वा पिष्टरसं बालः क्षीरं पीतं मयाऽपि च ॥ ५५
ननर्तोत्थाय कौरव्य दृष्टो बाल्याद्विमोहितः ।
तं दृष्ट्वा नृत्यमानं तु बालैः परिवृतं सुतम् ॥ ५६
हास्यतामुपसंप्राप्तं कश्मलं तत्र मेऽभवत् ।
द्रोणं धिगस्त्वधनिनं यो धनं नाधिगच्छति ॥ ५७
पिष्टोदकं सुतो यस्य पीत्वा क्षीरस्य तृणया ।
नृत्यतिस्व मुदाविष्टः क्षीरं पीतं मयाऽप्युत ॥ ५८
इति संभाषतां वाचं श्रुत्वा मे बुद्धिरच्यवत् ।
आत्मानं चात्मना गर्हन्मनसेदं व्यचिन्तयम् ५९
अपि चाहं पुरा विप्रैर्व्रजितो गृहीतो वसे ।
परोपसेवां पापिष्ठां न च कुर्यां धनेप्सया ॥ ६०
इति मत्वा प्रियं पुत्रं भीष्मादाय ततो ह्वयम् ।
पूर्वस्नेहानुरागित्वात्सदारः सौमकिं गतः ॥ ६१
अभिषिक्तं तु श्रुत्वैव कृतार्थोऽस्मीति चिन्तयन् ।
प्रियं सखायं सुप्रीतो राज्यस्य समुपागमम् ॥ ६२
संस्मरन्सङ्गमं चैव वचनं चैव तस्य तत् ।
ततो हुपदमागम्य सखिपूर्वमहं ब्रभो ॥ ६३
अनुवं पुरुषव्याघ्र सखायं विद्धि मामिति ।

दिशः संदेहयत् दिशोऽहमनयत् । अब्रवीत् आर्षः ॥ ५२ ॥ स्नातको
यः कश्चिदपगोघनः स्वधर्मलोपाप्रावसीदेतातो बहुगोघनवतो

ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहमिच्छन् ॥ ५३ ॥ अन्तादन्तं देशादिभ्यः
॥ ५४ ॥ वसे उपवसे ॥ ६० ॥

उपस्थितस्तु दुषदं सखिवचासि सङ्गतः ॥ ६४
 स मां निराकारमिव ग्रहसन्निभमब्रवीत् ।
 अकृतेयं तव ब्रह्मा ब्रह्मन्नातिसमञ्जसा ॥ ६५
 यदात्थ मां तं प्रसभं सखा तेऽहमिति द्विज ।
 संगतानीह जीर्यन्ति कालेन परिजीर्यतः ॥ ६६
 सौहृदं मे त्वया ह्यासीत्पूर्वं सामर्थ्यबन्धनम् ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ६७
 साम्याद्वि सख्यं भवति वैषम्यान्नापपद्यते ।
 न सख्यमजरं लोके विद्यते जातु कस्यचित् ॥ ६८
 कामो वैनं विहरति क्रोधो वैनं रहत्युत ।
 मैवं जीर्णमुपास्व त्वं सख्यं भवदुपाधिकृत् ॥ ६९
 आसीत्सख्यं द्विजश्रेष्ठ त्वया मेऽर्थनिबन्धनम् ।
 नह्यनाद्यः सखाऽऽद्यस्य नाविद्वान्विदुषः सखा ॥
 न शूरस्य सखा क्लीबः सखिपूर्वं किमिष्यते ।
 न हि राज्ञामुदीर्णानामेवंभूतैर्नरैः कचित् ॥ ७१
 सख्यं भवति मन्दात्मच्छ्रिया हीनैर्धनच्युतैः ।
 नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारथी रथिनः सखा ॥ ७२

नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ।
 अहं त्वया न जानामि राज्यार्थं संविदं कृताम् ॥
 एकरात्रं तु ते ब्रह्मन्कामं दास्यामि भोजनम् ।
 एवमुक्तस्त्वहं तेन सदारः प्रस्थितस्तदा ॥ ७४
 तां प्रतिज्ञां प्रतिज्ञाय यां कर्ताऽस्म्यचिरादिव ।
 दुषदेनैवमुक्तोऽहं मनुनाऽभिपरिप्लुतः ॥ ७५
 अभ्यागच्छं कुरुन्भीष्म शिष्यैरर्थी गुणान्वितैः ।
 ततोऽहं भवतः कामं संवर्धयितुमागतः ॥ ७६
 इदं नागपुरं रम्यं ब्रूहि किं करवाणि ते ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तदा भीष्मो भारद्वाजमभाषत ॥ ७७
 भीष्म उवाच ।
 अपज्यं कियतां चापं साध्वस्त्रं प्रतिपादय ।
 शृङ्ग भोगान्मृशं ग्रीतः पूज्यमानः कुरुष्वये ॥ ७८
 कुरुणामस्ति यद्वित्तं राज्यं चेदं सराष्ट्रकम् ।
 त्वमेव परमो राजा सर्वे वाक्यकरास्तव ॥ ७९
 यद्य ते प्रार्थितं ब्रह्मन्कृतं तदिति चिन्त्यताम् ।
 दिव्या प्राप्तोऽसि विप्रर्षे महान्मेऽनुग्रहः कृतः ८०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संमवपर्वणि एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

द्रोणेनास्त्रशिक्षायां कुरुपाण्डवानां शिष्यत्वेनाङ्गीकारः ॥ १ ॥ विद्याभ्याससमाप्त्यनन्तरं बहुलः परीक्षितसार्जुनस्य
 द्रोणाचार्याद्विशेषशिक्षाप्रार्थितः ॥ २ ॥ मृगमयद्रोणप्रतिमाराधनेन एकलव्यस्य धनुर्वेदप्रतिभार्त्न ॥ ३ ॥ मृगयार्थं गतेषु
 कुरुपाण्डवेषु एकलव्येन बाणैः शुनो मुसूपुरणम् ॥ ४ ॥ अर्जुनमार्थनया द्रोणेनैकलव्यं प्रतिगम्य गुरुदक्षिणात्वेन दक्षिणाकुड-
 म्याचनम् ॥ ५ ॥ एकलव्येन दक्षिणाकुडस्य छित्वा दानम् ॥ ६ ॥ द्रोणेन शिष्यपरीक्षा ॥ ७ ॥ शिष्यपरीक्षायां युधिष्ठिरा-
 दीनां निराकरणम् ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिजग्राह तं भीष्मो गुरुं पाण्डुसुतैः सह ।
 पौत्रानादाय तान्सर्वान्वसूनि विविधानि च ॥ १
 शिष्या इति ददौ राजन्द्रोणाय विधिपूर्वकम् ।
 तदा द्रोणोऽब्रवीद्वाक्यं भीष्मं बुद्धिमतां वरम् २
 कृपस्तिष्ठति चाचार्यः शस्त्रज्ञः प्राज्ञसंमतः ।
 मयि तिष्ठति चेद्विप्रो वैमनस्यं गमिष्यति ॥ ३
 शुष्मान्किञ्चिच्च याचित्वा घनं संगृह्य हर्षितः ।

पथिज्यं कुरुवीराणां इति पाठान्तरम् । कुरुष्वये कुरुष्वे

स्वमाश्रमपदं राजन्ममिष्यामि यथागतम् ॥ ४
 एवमुक्ते तु विप्रेन्द्रं भीष्मः प्रहरतां वरः ।
 अब्रवीद्द्रोणमाचार्यमुत्स्यं शस्त्रविदां वरम् ॥ ५
 कृपस्तिष्ठतु पूज्यश्च भर्तव्यश्च मया सदा ।
 तं गुरुर्भव पौत्राणामाचार्यस्त्वं मतो मम ।
 प्रतिगृहीष्व पुत्रांस्त्वमस्रज्ञान्कुरु वै सदा ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः संपूजितो द्रोणो भीष्मेण द्विपदां वरः ।

॥ ७८ ॥ एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

विश्वश्राम महातेजाः पूजितः कुरुवेश्वरानि ॥ ७
 विश्रान्तेऽथ गुरौ तस्मिन्पौत्रानादाय कौरवान् ।
 शिष्यत्वेन ददौ भीष्मो वसूनि विविधानि च ८
 गृहं च सुपरिच्छन्नं धनधान्यसमाकुलम् ।
 मारुताजाय सुप्रीतः प्रत्यपादयत् प्रभुः ॥ ९
 स ताञ्छिष्यान्महेष्वासः प्रतिजग्राह कौरवान् ।
 पाण्डवान्धारतराष्ट्रांश्च द्रोणो मुदितमानसः ॥ १०
 अतिगृह्य च तान्सर्वान्द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 रहस्येकः प्रतीतात्मा कृतोपसदनास्तथा ॥ ११
 द्रोण उवाच ।
 कार्यं मे काङ्क्षितं किञ्चिद्धृदि संपरिवर्तते ।
 कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं मे तदेतद्दत्तानवाः ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा कौरवेयास्ते तूष्णीमासन्विज्ञापते ।
 अर्जुनस्तु ततः सर्वं प्रतिजज्ञे परन्तप ॥ १३
 ततोऽर्जुनं तदा मूर्ध्नि समाग्राय पुनः पुनः ।
 प्रीतिपूर्वं परिष्वज्य ग्रुरोद मुदा तदा ॥ १४
 'अश्वत्थामानमाहूय द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 सखायं विद्धि ते पार्थं मया दत्तः प्रगृह्यताम् ॥ १५
 साधुसाञ्जिति तं पार्थः परिष्वज्येदमब्रवीत् ।
 अद्यप्रभृति विभ्रेन्द्र परवानस्मि धर्मतः ॥ १६
 शिष्योऽहं त्वत्प्रसादेन जीवामि द्विजसत्तम ।
 इत्युक्त्वा तु तदा पार्थः पादौ जग्राह पाण्डवः ॥ १७
 ततो द्रोणः पाण्डुपुत्रानस्त्राणि विविधानि च ।
 ग्राह्यान्मास दिव्यानि भानुषाणि च वीर्यवान् ॥
 राजपुत्रास्तथा चान्ये समेत्य भरतर्षभ ।
 अभिजगमुस्ततो द्रोणमस्त्रार्थं द्विजसत्तमम् ॥ १९
 वृणयथान्धकाश्चैव नानादेश्याश्च पार्थिवाः ।
 स्रुतपुत्रश्च राघवो गुरुं द्रोणमियात्तदा ॥ २०
 स्पर्धमानस्तु पार्थेन स्रुतपुत्रोऽत्यमर्षणः ।
 दुर्योधनं समाश्रित्य सोऽवमन्यत पाण्डवान् ॥ २१
 अभ्ययात्स ततो द्रोणं धनुर्वेदचिकीर्षया ।

शिक्षाभुजबलोद्योगैस्तेषु सर्वेषु पाण्डवः ॥ २२
 अस्त्रविद्यालुरागाश्च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ।
 तुल्येष्वस्त्रप्रयोगेषु लाघवे सौष्टवे च ॥ २३
 सर्वेषामेव शिष्याणां बभूवाभ्यधिकोऽर्जुनः ।
 ऐन्द्रिमप्रतिमं द्रोण उपदेशेष्वभन्यत ॥ २४
 एवं सर्वकुमाराणामिष्वस्त्रं प्रत्यपादयत् ।
 कमण्डलुं च सर्वेषां प्रायच्छिचिकारणात् ॥ २५
 पुत्राय च ददौ कुम्भमचिलम्बनकारणात् ।
 यावत्ते नोपगच्छन्ति तावदस्मै परां क्रियाम् ॥ २६
 द्रोण आचष्ट पुत्राय कर्म तजिष्णुरौहत ।
 ततः स वारुणास्त्रेण पूरयित्वा कमण्डलुम् ॥ २७
 सममाचार्यपुत्रेण गुरुमभ्येति फाल्गुनः ।
 आचार्यपुत्रात्तस्मात्तु विशेषोपचयेऽपृथक् ॥ २८
 न व्यहीयत मेधावी पार्थोऽप्यस्त्रविदां वरः ।
 अर्जुनः परमं यत्नमातिष्ठदुरुपूजने ॥ २९
 अस्त्रे च परमं योगं प्रियो द्रोणस्य चामवत् ।
 तं दृष्ट्वा नित्यमुद्युक्तमिष्वस्त्रं प्रति फाल्गुनम् ॥ ३०
 आहूय वचनं द्रोणो रहः सूदमभाषत ।
 अन्धकारेऽर्जुनायार्त्तं न देयं ते कदाचन ।
 न चारुयेयमिदं चापि मद्वाक्यं विजये त्वया ॥ ३१
 ततः कदाचिद्भुञ्जाने प्रववौ वायुरर्जुने ।
 तेन तत्र प्रदीपः स दीप्यमानो विलोपितः ॥ ३२
 भुक्त एव तु कौन्तेयो नास्यादन्यत्र वर्तते ।
 हस्तस्तेजस्विनस्तस्य अनुग्रहणकारणात् ॥ ३३
 तदभ्यासकृतं मत्वा रात्रावपि स पाण्डवः ।
 योग्यां चक्रे महाबाहुर्धनुषा पाण्डुनन्दनः ॥ ३४
 तस्य ज्यातलनिर्घोषं द्रोणः श्रुत्वाव भारत ।
 उपेत्य चैनमुत्थाय परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ ३५
 द्रोण उवाच ।
 प्रयतिष्ये तथा कर्तुं यथा नान्यो धनुर्धरः ।
 त्वत्समो भविता लोके सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणोऽर्जुनं भूयो ह्येषु च गजेषु च ।

यत्प्रदेयं मे इति पाठान्तरम् ॥ १२ ॥ द्रोणस्यभ्ययात् द्रोणतुल्यो-
 ऽभवत् ॥ २९ ॥ औहत तर्कितवान् ॥ २७ ॥ अष्टयस्त्रं सईवास्ते ॥ २८ ॥

अतो न व्यहीयत न विहीनोऽभूत् ॥ २९ ॥ योगमैकान्यम् ॥ ३० ॥
 अनुग्रहणमभ्यासः ॥ ३३ ॥ योग्यामभ्यासम् ॥ ३४ ॥ उत्था-

रथेषु भूमावपि च रणशिक्षामशिक्षयत् ॥ ३७
 गदायुद्धेऽसिचर्यायां तोमरप्रासशक्तिषु ।
 द्रोणः संकीर्णयुद्धे च शिक्षयामास कौरवान् ॥ ३८
 तस्य तत्कौशलं श्रुत्वा धनुर्वेदजिघृक्षवः ।
 राजानो राजपुत्राश्च समाजगमुः सहस्रशः ॥ ३९
 'तान्सर्वाञ्चशिक्षयामास द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।'
 ततो निषादराजस्य हिरण्यधनुषः सुतः ।
 एकलव्यो महाराज द्रोणमभ्याजगाम ह ॥ ४०
 न स तं प्रतिजग्राह नैषादिरिति चिन्तयन् ।
 शिष्यं धनुषि धर्मज्ञस्तेषामेवान्ववेक्षया ॥ ४१
 'द्रोण उवाच ।
 शिष्योऽसि मम नैषादे प्रयोगे बलचरः ।
 निर्वर्तस्य गृहानेव अनुज्ञातोऽसि नित्यशः ॥ ४२
 वैशंपायन उवाच ।'
 स तु द्रोणस्य शिरसा पादौ गृह्य परन्तपः ।
 अरण्यमनुसंप्राप्य कृत्वा द्रोणं महीमयम् ॥ ४३
 तस्मिन्नाचार्यवृत्तिं च परमामाश्रितस्तदा ।
 इष्वस्त्रे योगमातस्ये परं नियममाश्रितः ॥ ४४
 परया श्रद्धयोपेतो योगेन परमेण च ।
 विमोक्षादानसन्धाने लघुत्वं परमाप सः ॥ ४५
 'लाघवं चास्त्रयोगं च नचिरात्प्रत्यपद्यत ।'
 अथ द्रोणाभ्यनुज्ञाताः कदाचित्कुरुपाण्डवाः ।
 रथैर्विनिर्ययुः सर्वे मृगयामरिमर्दनाः ॥ ४६
 तत्रोपकरणं गृह्य नरः कश्चिददृच्छया ।
 राजन्ननुजगामैकः श्वानमादाय पाण्डवान् ॥ ४७
 तेषां विचरतां तत्र तत्तत्कर्मचिकीर्षया ।
 आ चरन्स पथा क्रीडन्नैषादिं प्रति जग्मिवान् ॥ ४८
 स कृष्णमलदिग्धाङ्गं कृष्णाजिनजटाधरम् ।
 नैषादिं आ समालक्ष्य भर्षस्तस्यौ तदन्तिके ॥ ४९
 तदा तस्याथ भवतः शुनः सप्त शरान्मुक्षे ।
 लाघवं दर्शयन्नस्त्रे मुमोच युगपद्यथा ॥ ५०
 स तु आ शरपूर्णास्त्रः पाण्डवानाजगाम ह ।
 तं दृष्ट्वा पाण्डवा वीराः परं विस्मयमागताः ॥ ५१

लाघवं शब्धवेधित्वं दृष्ट्वा तत्परमं तदा ।
 प्रेक्ष्य तं व्रीडिताश्वासन्प्रशंसन्सर्वशः ॥ ५२
 तं ततोऽन्वेषमाणास्ते वने वननिवासिनम् ।
 ददृशुः पाण्डवा राजन्नस्यन्तमनिशं शरान् ॥ ५३
 न चैनमभ्यजानंस्ते तदा विकृतदर्शनम् ।
 तथैनं परिपप्रच्छुः को भवान्कस्य वेत्स्युत ॥ ५४
 एकलव्य उवाच ।
 निषादाधिपतेर्वीरा हिरण्यधनुषः सुतम् ।
 द्रोणशिष्यं च मां विच धनुर्वेदकृतश्रमम् ॥ ५५
 वैशंपायन उवाच ।
 ते तमाज्ञाय तत्त्वेन पुनरागम्य पाण्डवाः ।
 यथा वृत्तं वने सर्वं द्रोणायाचल्युरद्भुतम् ॥ ५६
 कौन्तेयस्त्वर्जुनो राजन्नेकलव्यमनुसरन् ।
 रहो द्रोणं समासाद्य प्रणयादिदमब्रवीत् ॥ ५७
 नन्वहं परिरभ्यैकः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ।
 भवतोक्तो न मे शिष्यस्तद्विशिष्टो भविष्यति ॥
 अथ कस्मान्मद्विशिष्टो लोकादपि च वीर्यवान् ।
 अन्योऽस्ति भवतः शिष्यो निषादाधिपतेः सुतः ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 गृहर्तमिव तं द्रोणश्चिन्तयित्वा विनिश्चयम् ।
 सव्यसाचिनमादाय नैषादिं प्रति जग्मिवान् ॥ ६०
 ददर्श मलदिग्धाङ्गं जटिलं वीरवाससम् ।
 एकलव्यं धनुष्पाणिमस्यन्तमनिशं शरान् ॥ ६१
 एकलव्यस्तु तं दृष्ट्वा द्रोणमाधान्तमन्तिकात् ।
 अभिगम्योपसंगृह्य जगाम शिरसा महीम् ॥ ६२
 पूजयित्वा ततो द्रोणं विधिवत्स निषादजः ।
 निवेद्य शिष्यमात्मानं तस्यौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ६३
 ततो द्रोणोऽब्रवीद्राजन्नेकलव्यमिदं वचः ।
 यदि शिष्योऽसि मे वीर वेतनं दीयतां मम ॥ ६४
 एकलव्यस्तु तच्छ्रुत्वा ग्रीयमाणोऽब्रवीदिदम् ।
 किं प्रयच्छामि भगवन्नाज्ञापयतु मां गुरुः ॥ ६५
 न हि किञ्चिददेयं मे गुरवे ब्रह्मवित्तम् ।

योपेत्येति कः ॥ ३५ ॥ तेषामन्ववेक्षया तेभ्योऽधिको
 माभूदिति बुद्ध्या ॥ ४१ ॥ महीमयं मृगमयम् ॥ ४३ ॥ इष्वस्त्रे

शुप्रयोगे योगमैकाग्र्यम् ॥ ४४ ॥ लघुत्वं शीघ्रप्रयोकृत्वम्
 ॥ ४५ ॥ वेतनं गुरुदक्षिणारूपम् ॥ ६४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

समञ्जवीचवाङ्मुष्टो दक्षिणो दीयतामिति ॥ ६६
एकलव्यस्तु सञ्छुत्वा वचो द्रोणस्य दारुणम् ।
प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्सत्ये च नियतः सदा ॥ ६७
तथैव हृष्टवदनस्तथैवादीनमानसः ।
छित्त्वाऽविचार्य तं प्रादाद्रोणायाङ्मुष्टमात्मनः ॥
ततः शरं तु नैषादिरङ्गुलीभिर्व्यकर्षत ।
न तथा च स शीघ्रोऽभूद्यथा पूर्वं नराधिप ॥ ६९
ततोऽर्जुनः प्रीतमना बभूव विगतज्वरः ।
द्रोणश्च सत्यवागासीन्नान्योऽभिभवताऽर्जुनं ७०
द्रोणस्य तु तदा शिष्यौ गदायोग्यौ बभूवतुः ।
दुर्योधनश्च भीमश्च सदा संरन्ध्रमानसौ ॥ ७१
अश्वत्थामा रहस्येषु सर्वेष्वभ्यधिकोऽभवत् ।
तथाऽतिपुरुषानन्यान्तसारकौ यमजावुभौ ॥ ७२
युधिष्ठिरो रथश्रेष्ठः सर्वत्र तु धनञ्जयः ।
प्रथितः सागरान्तायां रथयुधपयूथपः ॥ ७३
बुद्धियोगबलोत्साहः सर्वास्त्रेषु च निष्ठितः ।
अस्त्रे गुर्वनुरागे च विशिष्टोऽभवदर्जुनः ॥ ७४
तुल्येष्वस्त्रोपदेशेषु सौष्ठवेन च वीर्यवान् ।
एकः सर्वकुमाराणां बभूवातिरथोऽर्जुनः ॥ ७५
प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम् ।
धार्तराष्ट्रा दुरात्मानो नामृष्यन्त परस्परम् ॥ ७६
तांस्तु सर्वान्समानीय सर्वविद्यास्त्रशिक्षितान् ।
द्रोणः प्रहरणज्ञाने जिज्ञासुः गुरुर्षभः ॥ ७७
कृत्रिमं भासमारोप्य वृक्षाग्रे शिल्पिभिः कृतम् ।

अविज्ञातं कुमारानां लक्ष्यभूतमुपादिशत् ॥ ७८
द्रोण उवाच ।

शीघ्रं भवन्तः सर्वेऽपि धनूंष्यादाय सर्वशः ।
भासमेतं समुद्दिश्य तिष्ठध्वं सन्धितेषवः ॥ ७९
मद्वाक्यसमकालं तु शिरोऽस्य विनिपात्यताम् ।
एकैकशो नियोक्ष्यामि तथा कुरुत पुत्रकाः ८०
वैशंपायन उवाच ।
ततो युधिष्ठिरं पूर्वमुवाचाङ्गिरसां वरः ।
संधत्स्व बाणं दुर्धर्षं मद्वाक्यान्ते विमुञ्च तम् ८१
ततो युधिष्ठिरः पूर्वं धनुर्गृह्य परन्तपः ।
तस्यौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ८२
ततो विततधन्वानं द्रोणस्तं कुरुनन्दनम् ।
स मुहूर्तादुवाचेदं वचनं भरतर्षभ ॥ ८३
पश्यसि त्वं कुमारस्य भासं नरवरात्मज ।
पश्यामीत्येवमाचार्यं प्रत्युवाच युधिष्ठिरः ॥ ८४
स मुहूर्तादिव पुनर्द्रोणस्तं प्रत्यभाषत ।
अथ ब्रूयमिमं मां वा भ्रातृन्वाऽपि प्रपश्यसि ८५
तमुवाच स कौन्तेयः पश्याम्येनं वनस्पतिम् ।
भवन्तं च तथा भ्रातृन्भासं चेति पुनःपुनः ॥ ८६
तमुवाचापसर्पेति द्रोणोऽप्रीतमना इव ।
नैतच्छक्यं त्वया वेद्धुं लक्ष्यमित्येव कुत्सयन् ८७
ततो दुर्योधनादींस्तान्धारतराष्ट्रान्महायशः ।
तेनैव क्रमयोगेन जिज्ञासुः पर्यपृच्छत ॥ ८८
अन्यांश्च शिष्यान्भीमादीन्राज्ञैवान्यदेशजान् ।
यदा च सर्वे तत्सर्वं पश्याम इति कुत्सिताः ८९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

अर्जुनेन लक्ष्यभूतभासच्छेदः ॥ १ ॥ आचार्यं यद्वाक्यमधीर्षस्य द्रोणस्य ब्राह्मेण जज्ञायां ग्रहणम् ॥ २ ॥ अर्जुनेन ग्राह्य-
नम् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य ब्रह्मक्षितोन्नतः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो धनञ्जयं द्रोणः स्मयमानोऽभ्यभाषत ।

नाधिकोऽन्योऽर्जुनादमृत इति पाठान्तरम् ॥ ७० ॥ गदायोग्यौ
गदालुदेऽभ्यासवन्तौ ॥ ७१ ॥ त्सारकौ सप्तयुदे कृशलौ

त्वयेदानीं ग्रहर्तव्यमेतल्लक्ष्यं विलोक्यताम् ॥ १
मद्वाक्यसमकालं ते मोक्तव्योऽत्र भवेच्छरः ।

॥ ७२ ॥ भासं पक्षिविशेषम् ॥ ७९ ॥ द्विचत्वारिंशदधिकश-
ततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

वितत्य कार्मुकं पुत्र तिष्ठ तावन्मुहूर्तकम् ॥ २
 एवमुक्तः सव्यसाची मण्डलीकृतकार्मुकः ।
 तस्यौ भासं समुद्दिश्य गुरुवाक्यप्रचोदितः ॥ ३
 मुहूर्तादिव तं द्रोणस्तथैव समभाषत ।
 पश्यस्येन स्थितं भासं द्रुपं मामपि चार्जुन ॥ ४
 पश्याम्येकं भासमिति द्रोणं पार्थोऽभ्यभाषत ।
 न तु वृक्षं भवन्तं वा पश्यामीति च भारत ॥ ५
 ततः प्रीतमना द्रोणो मुहूर्तादिव तं पुनः ।
 प्रत्यभाषत दुर्धर्षः पाण्डवानां महारथम् ॥ ६
 भासं पश्यसि यद्येनं तथा ब्रूहि पुनर्वचः ।
 शिरः पश्यामि भासस्य न गात्रमिति सोऽब्रवीत् ७
 अर्जुनेनैवमुक्तस्तु द्रोणो हृष्टतनूरुहः ।
 मुञ्चस्तेत्यब्रवीत्पार्थं स मुमोचाविचारयन् ॥ ८
 ततस्तस्य नगस्यस्य क्षुरेण निशितेन च ।
 शिर उत्कृत्य तरसा पातयामास पाण्डवः ॥ ९
 तस्मिन्कर्मणि संसिद्धे पर्यष्वजत पाण्डवम् ।
 मेने च द्रुपदं सङ्क्षेपे सानुबन्धं पराजितम् ॥ १०
 कस्य चित्तव्य कालस्य सशिष्योऽङ्गिरसां वरः ।
 जगाम गङ्गामभितो मज्जितुं भरतर्षभ ॥ ११
 अवगाढमथो द्रोणं सलिले सलिलेचरः ।
 ग्राहो जग्राह बलवाञ्जङ्गान्ते कालचोदितः ॥ १२
 स समर्थोऽपि मोक्षाय शिष्यान्सर्वानचोदयत् ।
 ग्राहं हत्वा तु मोक्ष्यध्वं मामिति त्वरयन्निव ॥ १३
 तद्वाक्यसमकालं तु वीभत्सुर्निशितैः शरैः ।
 अवार्यैः पञ्चभिर्ग्राहं मग्नमम्भस्यताडयत् ॥ १४
 इतरे त्वथ संमूढास्तत्र तत्र प्रपेदिरे ।
 तं तु दृष्ट्वा क्रियोपेतं द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् ॥ १५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सप्तत्रयपर्वणि त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

कुमारानां अक्षशिक्षापरिक्षार्थं रङ्गनिर्माणम् ॥ १ ॥ शिक्षादर्शनार्थं स्त्रीपद्मादीनां प्रेक्षागारप्रवेशः ॥ २ ॥ शुचिचिरादीनां परीक्षा ॥ ३ ॥ भीमदुर्योधनयोः गदायुद्धपरीक्षा ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कृतास्त्रान्धार्तराष्ट्रांश्च पाण्डुपुत्रांश्च भारत ।

अवगाढं जलावगाहितम् ॥ १२ ॥ मोक्ष्यध्वं मोक्ष्यध्वम्

विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ।
 स पार्थबाणैर्बहुधा खण्डशः परिकल्पितः ॥ १६
 ग्राहः पञ्चत्वमापेदे जङ्घां त्यक्त्वा महात्मनः ।
 'सर्वक्रियाभ्यनुज्ञानात्तथा शिष्यान्समानयत् ॥ १७
 दुर्योधनं चित्रसेनं दुःशासनविर्विशती ।
 अर्जुनं च समानीय ह्यश्वत्थामानमेव च ॥ १८
 शिशुकं मृण्मयं कृत्वा द्रोणो गङ्गाजले ततः ।
 शिष्याणां पश्यतां चैव क्षिपति स महाशुजः ॥ १९
 चक्षुषी वाससा चैव बद्धा प्रादाच्छरासनम् ।
 शिशुकं विद्धतेमं वै जलस्थं बद्धचक्षुषः ॥ २०
 तत्क्षणेनैव वीभत्सुरावापैदंशभिर्वशी ।
 पञ्चकैरनुविन्याद्य मग्नं शिशुकमम्भसि ॥ २१
 ताः स दृष्ट्वा क्रियाः सर्वा द्रोणोऽमन्यत पाण्डवम् ।
 विशिष्टं सर्वशिष्येभ्यः प्रीतिमांश्चाभवत्तदा ।
 तथाब्रवीन्महात्मानं भारद्वाजो महारथम् ॥ २२
 गृहाणेदं महाबाहो विशिष्टमतिदुर्धरम् ।
 अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम सप्रयोगनिवर्तनम् ॥ २३
 न च ते मानुषेष्वेतत्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
 जगद्भिर्निर्देहेतदल्पतेजसि पातितम् ॥ २४
 असामान्यमिदं तात लोकेष्वस्त्रं निगद्यते ।
 तद्धारयेथाः प्रयतः शृणु चेदं वचो मम ॥ २५
 बाधेतामानुषः शत्रुर्यदि त्वां वीर कश्चन ।
 तद्वधाय प्रयुज्जीथास्तदस्त्रमिदमाहवे ॥ २६
 तथेति संप्रतिश्रुत्य वीभत्सुः स कृताञ्जलिः ।
 जग्राह परमास्त्रं तदाह चैनं पुनर्गुरुः ।
 भविता त्वत्समो नान्यः पुमाँल्लोके धनुर्धरः ॥ २७

त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्ग्राजं नृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ १

कृपस्य सोमदत्तस्य बाढीकस्य च धीमतः ।

॥ १३ ॥ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

गात्रेयस्य च साविध्ये व्यासस्य विदुरस्य च ॥ २
 राजन्संप्राप्तविद्यास्ते कुमारः कुरुसत्तम ।
 ते दर्शयेयुः स्त्रां शिक्षां राजन्ननुमते तव ॥ ३
 ततोऽब्रवीन्महाराजः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 भारद्वाज महत्कर्म कृतं ते द्विजसत्तम ॥ ४
 यदानुमन्यसे कालं यस्मिन्देसे यथायथा ।
 तथातथा विधानाय स्वयमाज्ञापयस्व माम् ॥ ५
 स्पृहयाम्यद्य निर्वेदात्पुरुषाणां सचक्षुषाम् ।
 अस्त्रहेतोः पराक्रान्तान्ये मे द्रक्ष्यन्ति पुत्रकान् ६
 क्षत्तयद्गुरुराचार्यो ब्रवीति कुरु तत्तथा ।
 न हीदृशं प्रियं मन्ये भविता धर्मवत्सल ॥ ७
 ततो राजानमामय्य विदुरानुमतोपि हि ।
 भारद्वाजो महाप्राज्ञो भाषयामास मेदिनीम् ॥ ८
 समामवृक्षां निर्गुल्माद्बद्धप्रवणसंस्थिताम् ।
 तस्यां भूमौ बलिं चक्रे त्रिधौ नक्षत्रपूजिते ॥ ९
 अवघुष्टं पुरं चापि तदर्धं भरतर्षभ ।
 रङ्गभूमौ सुविपुलं शास्त्रदृष्टं यथाविधि ॥ १०
 प्रेक्षागारं सुविहितं चक्रुस्ते तस्य शिल्पिनः ।
 रक्षां सर्वायुधोपेतां स्त्रीणां चैव नरर्षभ ॥ ११
 मञ्चांश्च कारयामासुर्यत्र जानपदा जनाः ।
 विपुलानुच्छ्रयोपेताञ्जिबिकाश्च महाधनाः ॥ १२
 तस्मिन्सतोऽहनि प्राप्ते राजा ससचिवस्तदा ।
 'सान्तःपुरः सहामात्यो व्यासस्यानुमते तदा ।'
 भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा कृपं चाचार्यसत्तमम् ॥ १३
 'बाहीकं सोमदत्तं च भूरिश्रवसमेव च ।
 कुरुनन्यांश्च सचिवानादाय नगराद्बहिः ॥ १४
 रङ्गभूमिं समासाद्य ब्राह्मणैः सहितो नृपः ॥ १५
 मुक्ताजालपरिक्षिप्तं वैदूर्यमणिशोभितम् ।
 शातकुम्भमयं दिव्यं प्रेक्षागारमुपागमत् ॥ १६
 गान्धारी च महाभागा कुन्ती च जयतां वर ।
 स्त्रियश्च राज्ञः सर्वास्ताः संप्रेष्याः सपरिच्छदाः ॥
 हर्षादारुहर्षमञ्जान्मेरुं देवस्त्रियो यथा ।

ब्राह्मणक्षत्रियाद्यं च चातुर्वर्ण्यं पुराद्भुतम् ॥ १८
 दर्शनेप्सुः समभ्यागात्कुमाराणां कृतास्त्रताम् ।
 क्षणेनैकस्थतां तत्र दर्शनेप्सुर्जगाम ह ॥ १९
 प्रवादितैश्च वादित्रैर्जनकौतूहलेन च ।
 महार्णव इव क्षुब्धः समाजः सोऽभवत्तदा ॥ २०
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लयज्ञोपवीतवान् ।
 शुक्लकेशः सितश्मश्रुः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ २१
 रङ्गमध्यं तदाचार्यः सपुत्रः प्रविवेश ह ।
 नमो जलययैर्हीनं साङ्गारक इवांशुमान् ॥ २२
 व्यासस्यानुमते चक्रे बलिं बलवतां वरः ।
 ब्राह्मणांस्तु सुमञ्जसांकारयामास मङ्गलम् ॥ २३
 'सुवर्णमणिरत्नानि वस्त्राणि विविधानि च ।
 प्रददौ दक्षिणां राजा द्रोणाय च कृपाय च ॥ २४
 सुखपुण्याहघोषस्य पुण्यस्य समनन्तरम् ।
 विविधैर्विविधं गृह्य शस्त्रोपकरणं नराः ॥ २५
 ततो बद्धाङ्गुलित्राणा बद्धकक्ष्या महारथाः ।
 बद्धतूणाः सधनुषो विविधैर्भरतर्षभाः ॥ २६
 'रङ्गमध्ये स्थितं द्रोणमभिवाद्य नरर्षभाः ।
 चक्रुः पूजां यथान्यायं द्रोणस्य च कृपस्य च ॥ २७
 आशीभिश्च प्रयुक्ताभिः सर्वे संहृष्टमानसाः ।
 अभिवाद्य पुनः शस्त्रान्बलिपुष्पैः समर्चितान् ॥ २८
 रक्तचन्दनसंमिश्रैः स्वयमर्चन्ति कौरवाः ।
 रक्तचन्दनदिग्धाश्च रक्तमाल्यानुधारिणः ॥ २९
 सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे रक्तान्तलोचनाः ।
 द्रोणेन समनुज्ञाता गृह्य शस्त्रं परन्तपाः ॥ ३०
 धनूषि पूर्वं संगृह्य तप्तकाश्चनभूषिताः ।
 सज्जानि विविधाकाराः शरैः सन्धाय कौरवाः ॥
 ज्याघोषं तलघोषं च कृत्वा भूतान्यमोहयन् ॥ ३२
 अनुज्येष्ठं च ते तत्र युधिष्ठिरपुरोगमाः ।
 चक्रुरस्त्रं महावीर्याः कुमारः परमाद्भुतम् ॥ ३३
 'केषांचित्तत्र माल्येषु शरा निपतिता नृप ।
 केषांचित्पुष्पमुकुटे निपतन्ति स सायकाः ॥ ३४
 केचिल्लक्ष्याणि विविधैर्वाणैराहितलक्ष्यैः ।

विभिर्दुर्लभवोत्सृष्टैर्गुरुणि च लघूनि च ॥ ३५
 केचिच्छराक्षेपभयाच्छिरांसवननाभिरे ।
 मनुजा धृष्टमपरे वीक्षाश्चक्रुः सुविस्मिताः ॥ ३६
 ते स लक्ष्याणि विभिर्दुर्बाणैर्नामाङ्गशोभितैः ।
 विविधैर्लभवोत्सृष्टैरुन्नतो वाजिभिर्द्वुतम् ॥ ३७
 तत्कुमारबलं तत्र गृहीतशरकार्मुकम् ।
 गन्धर्वनगराकारं प्रेक्ष्य ते विस्मिताभवन् ॥ ३८
 सहसा चुक्रुशुश्चान्ये नराः श्रुतसहस्रशः ।
 विस्रयोत्फुल्लनयनाः साधुसाध्विति भारत ॥ ३९
 कृत्वा धनुषि ते मार्गात्रयचर्यासु चासकृत् ।
 गजपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च नियुद्धे च महाबलाः ॥ ४०
 गृहीतस्त्रिचर्माणस्ततो भूयः प्रहारिणः ।

त्सरुमार्गान्यथोद्दिष्टाश्वैः सर्वासु भूमिषु ॥ ४१
 लाघवं सौष्ठवं शोभां स्थिरत्वं दृढमुष्टिताम् ।
 ददृशुस्तत्र सर्वेषां प्रयोगं स्त्रिचर्मणोः ॥ ४२
 अथ तौ नित्यसंहृष्टौ सुयोधनवृकोदरौ ।
 अवतीर्णौ गदाहस्तावेकमृक्काविवाचलौ ॥ ४३
 बद्धकक्ष्यौ महाबाहू पौरुषे पर्यवस्थितौ ।
 बृहन्तौ वासिताहेतोः समदाविव कुञ्जरौ ॥ ४४
 तौ प्रदक्षिणसन्धानि मण्डलानि महाबलौ ।
 चेतुर्मण्डलगतौ समदाविव कुञ्जरौ ॥ ४५
 विदुरो धृतराष्ट्राय गान्धार्याः पाण्डवारणिः ।
 न्यवेदयेतां तत्सर्वं कुमारानां विचेष्टितम् ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संमवपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

अर्जुनस्य परीक्षा ॥ १ ॥ कर्णस्य रङ्गप्रवेशः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 कुरुराजे हि रङ्गस्य भीमे च बलिनां वरे ।
 पक्षपातकृतलोहः स द्विधेवाभवज्जनः ॥ १
 जय हे कुरुराजेति जय हे भीम इत्युत ।
 पुरुषाणां सुविपुलाः प्रणादाः सहस्रोत्थिताः ॥ २
 ततः क्षुब्धार्णवनिभं रङ्गमालोक्य बुद्धिमान् ।
 मारद्राजः प्रियं पुत्रमश्वत्थामानमब्रवीत् ॥ ३
 वारयैतौ महावीर्यौ कृतयोग्यानुभावपि ।
 मा भूद्रङ्गप्रकोपोऽयं भीमदुर्योधनोद्भवः ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 'तत उत्थाय वेगेन अश्वत्थामा न्यवारयत् ।
 गुरोराज्ञा भीम इति गान्धारे गुरुशासनम् ।
 अलं शिक्षाकृतं वेगमलं साहसमित्युत ॥ ५
 ततस्तादुघतगदौ गुरुपुत्रेण वारितौ ।

युगान्तानिलसंक्षुब्धौ महाबेलाविवार्णवौ ॥ ६
 ततो रङ्गाङ्गणगतो द्रोणो वचनमब्रवीत् ।
 निवार्य वादित्रगणं महामेघनिभसनम् ॥ ७
 यो मे पुत्रात्प्रियतरः सर्वशस्त्रविशारदः ।
 ऐन्द्रिरिन्द्रानुजसमः स पार्थो दृश्यतामिति ॥ ८
 आचार्यवचनेनाथ कृतस्वस्त्ययनो युवा ।
 बद्धगोधाकुलित्राणः पूर्णतूणः सकार्मुकः ॥ ९
 काश्चनं कवचं विभ्रत्प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः ।
 सार्कः सेन्द्रायुधतडित्ससन्ध्य इव तोयदः ॥ १०
 ततः सर्वस्य रङ्गस्य समुत्पिञ्जलकोऽभवत् ।
 प्रावाद्यन्त च वाद्यानि शशङ्खानि समन्ततः ॥ ११
 प्रेक्षका ऊचुः ।
 एष कुन्तीसुतः श्रीमानेष मध्यमपाण्डवः ।
 एष पुत्रो महेन्द्रस्य कुरूणामेष रक्षिता ॥ १२

गन्धर्वनगराकारमद्भुतरूपम् ॥ ३८ ॥ संहृष्टौ परस्परं जेतुं
 सकामौ ॥ ४३ ॥ बृहन्तौ शब्दं कुर्वाणौ । वासिता इतिनी ॥ ४४ ॥
 मण्डलगतामलातचक्रवर्त्तमानपगदापरिवेष्टान्तर्गतौ ॥ ४५ ॥
 पाण्डवारणिः कुन्ती ॥ ४६ ॥ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽ-

ध्यायः ॥ १४५ ॥

कृतयोग्यौ सुशिक्षितौ ॥ ४ ॥ तूणकार्मुकदधानां तत्प्रभा-
 जालसार्जुनस्य च कनादकेन्द्रायुधतडित्संस्थातोयदैवपमा ॥ १० ॥
 समुत्पिञ्जलक उत्फुल्लता ॥ ११ ॥

एषोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठ एष धर्मभृतां वरः ।
 एष शीलवतां चापि शीलज्ञाननिधिः परः ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्येवं तुमुला वाचः शुश्रुवुः प्रेक्षकेरिताः ।
 कुन्त्याः प्रसवसंयुक्तैरसैः क्लिन्नमुरोऽभवत् ॥ १४
 तेन शब्देन महता पूर्णश्रुतिरथान्वीत् ।
 धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठो विदुरं हृष्टमानसः ॥ १५
 क्षत्तः धुग्धार्णवनिभः किमेष सुमहास्वनः ।
 सहसैवोत्थितो रङ्गे भिन्दन्निव नभस्तलम् ॥ १६
 विदुर उवाच ।
 एष पार्थो महाराज फाल्गुनः पाण्डुनन्दनः ।
 अवतीर्णः सकवचस्तत्रैव सुमहास्वनः ॥ १७
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽसि रक्षितोऽसि महामते ।
 पृथारणिसमुद्भूतैस्त्रिभिः पाण्डववद्विभिः ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 तस्मिन्प्रमुदिते रङ्गे कथंचित्प्रत्युपस्थिते ।
 दर्शयामास बीभत्सुराचार्यायास्त्रलाघवम् ॥ १९
 आग्नेयेनासृजद्वर्हिं वारुणेनासृजत्पयः ।
 वायव्येनासृजद्वार्युं पार्जन्येनासृजद्वनान् ॥ २०
 भौमेन प्रासृजद्वर्हिं पार्वतेनासृजद्विरीन् ।
 अन्तर्धानेन चाक्षेण पुनरन्तर्हितोऽभवत् ॥ २१
 क्षणात्प्रांशुः क्षणाद्भस्वः क्षणाच्च रथधूगतः ।
 क्षणेन रथमध्यस्थः क्षणेनावतरन्महीम् ॥ २२

सुकुमारं च सूक्ष्मं च गुरु चापि गुरुप्रियः ।
 सौष्टवेनाभिसंयुक्तः सोऽविध्यद्विविधैः शरैः ॥ २३
 भ्रमतश्च वराहस्य लोहस्य प्रमुखे समम् ।
 पञ्चबाणानसंसक्तान्समुमोचैकबाणवत् ॥ २४
 गव्ये विषाणकोशे च चले रज्जवल्म्बिनि ।
 निचस्त्रान महावीर्यः सायकानेकविंशतिम् ॥ २५
 इत्येवमादि सुमहत्स्वरे धनुषि चानघ ।
 गदायां शङ्खकुशलो मण्डलानि ह्यदर्शयत् ॥ २६
 ततः समाप्तभूयिष्ठे तस्मिन्कर्मणि भारत ।
 मन्दीभूते समाजे च वादित्रस्य च निःस्वने ॥ २७
 द्वारदेशात्समुद्भूतो माहात्म्यबलसूचकः ।
 वज्रनिष्पेषसदृशः शुश्रुवे भुजनिःस्वनः ॥ २८
 दीर्यन्ते किं नु गिरयः किं सिद्धमिविदीर्यते ।
 किं सिद्धापूर्यते ज्योम जलधाराधनैर्धनैः ॥ २९
 रज्जुसैवं मतिरभूत्क्षणेन वसुधाधिप ।
 द्वारं चाभिमुखः सर्वे बभूवुः प्रेक्षकास्तदा ॥ ३०
 पञ्चभिर्भ्रातृभिः पार्थैर्द्रोणः परिवृतो बभौ ।
 पञ्चतारेण संयुक्तः सावित्रेणेव चन्द्रमाः ॥ ३१
 अश्वत्थाम्ना च सहितं भ्रातृणां शतमूर्जितम् ।
 दुर्योधनममित्रघ्नमुत्थितं पर्यवारयत् ॥ ३२
 स तैस्तदा भ्रातृभिरुद्यतायुधै-
 र्गदाप्रपाणिः समवस्थितैर्वृतः ।
 बभौ यथा दानवसंक्षये पुरा
 पुरन्दरो देवगणैः समावृतः ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आश्विपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

कर्णस्य परीक्षा ॥ १ ॥ कर्णार्जुनयोर्बुधप्रसङ्गः ॥ २ ॥ कृपेण कर्णस्याधिपक्षेपः, कर्णस्य दुर्योधनेन राज्यभिर्येचनं च ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

‘एतस्मिन्नेव काले तु तस्मिञ्जनसमागमे ।’

असैः प्रेमाश्रुभिः ॥ १४ ॥ सुकुमारं पूर्णघटकुटुम्बादीनि
 लक्ष्याभ्यविचास्याविच्यत् । सूक्ष्मं गुणादि लक्ष्यं, गुरु घनावयनं
 च सोऽविच्यत् ॥ २३ ॥ भूताश्वमेवराहणां सिद्धार्थकपिंसु-
 खान् । नाणान्सप्तसप्तसुखान्सु सुमोचैकबाणवत् । इति च-

दत्तेऽवकाशे पुरुषैर्विषयोत्फुल्ललोचनः ।

विवेश रङ्गं विस्तीर्णं कर्णः परपुरञ्जयः ॥ १

पाठः । गव्ये गोसंयन्त्रिनि ॥ २५ ॥ सावित्रेण हस्तनक्षत्रेण ॥ ३१ ॥

गदा अयं आलम्बनं यस्य तादृशः पाणिर्भस्व स गदाप्रपाणिः ३३

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

दत्तावकाश इति चपाठः ॥ १ ॥

सहजं कवचं बिभ्रत्कुण्डलोद्योतिताननः ।
 स धनुर्बद्धनिर्लिप्तः पादचारीव पर्वतः ॥ २
 कन्यागर्भः पृथुयशः पृथायाः पृथुलोचनः ।
 तीक्ष्णांशोर्भास्करस्यांशः कर्णोऽरिगणसूदनः ॥ ३
 सिंहर्षभगजेन्द्राणां बलवीर्यपराक्रमः ।
 दीप्तिकान्तिद्युतिगुणैः सूर्येन्दुज्वलनोपमः ॥ ४
 ग्रांशुः कनकतालामः सिंहसंहननो युवा ।
 असंख्येयगुणः श्रीमान्भास्करस्यात्मसंभवः ॥ ५
 स निरीक्ष्य महाबाहुः सर्वतो रङ्गमण्डलम् ।
 श्रणामं द्रोणकृपयोर्नात्यादतमिवाकरोत् ॥ ६
 स समाजजनः सर्वो निश्चलः स्थिरलोचनः ।
 कोऽयमित्यागतक्षोभः कौतूहलपरोऽभवत् ॥ ७
 सोऽब्रवीन्मेघगम्भीरस्त्रेण वदतां वरः ।
 आता आतरमज्ञातं सावित्रः पाकशासनिम् ॥ ८
 पार्थ यत्ते कृतं कर्म विशेषवदहं ततः ।
 करिष्ये पश्यतां नृणां माऽऽत्मना विस्मयं गमः ९
 असमाप्ते ततस्तस्य वचने वदतां वर ।
 यन्त्रोत्क्षिप्त इवोचक्षौ क्षिप्रं वै सर्वतो जनः ॥ १०
 ग्रीतिश्च मनुजव्याघ्र दुर्योधनमुपाविशत् ।
 शीश्च क्रोधश्च बीभत्सु क्षणेनान्वाविवेश ह ॥ ११
 ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः कर्णः प्रियरणः सदा ।
 यत्कृतं तत्र पार्थेन तच्चकार महाबलः ॥ १२
 अथ दुर्योधनस्तत्र आतृभिः सह भारत ।
 कर्णं परिष्वज्य मुदा ततो वचनमब्रवीत् ॥ १३
 स्वागतं ते महाबाहो दिष्ट्या प्राप्तोऽसि मानद ।
 अहं च कुरुरार्यं च यथेष्टमुपभुज्यताम् ॥ १४
 कर्ण उवाच ।
 कृतं सर्वमहं मन्ये सखित्वं च त्वया वृणे ।
 इन्द्रमुदं च पार्थेन कर्तुमिच्छाम्यहं प्रभो ॥ १५
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कर्णेन राजन्दुर्योधनस्तदा ।
 कर्णं दीर्घाश्वितश्च जं परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ १६

भृङ्ग भोगान्मया सार्धं बन्धूनां प्रियकृञ्जव ।
 दुर्हृदां कुरु सर्वेषां मूर्ध्नि पादमरिन्दम ॥ १७
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः क्षिप्तमिवात्मानं मत्वा पार्थोऽभ्यमाषत ।
 कर्णं आतृसमूहस्य मध्येऽचलमिव स्थितम् ॥ १८
 अर्जुन उवाच ।
 अनाहूतोपसृष्टानामनाहूतोपजल्पिनाम् ।
 ये लोकास्तान्हृतः कर्ण मया ते प्रतिपत्स्यसे १९
 कर्ण उवाच ।
 रङ्गोऽयं सर्वसामान्यः किमत्र तव फाल्गुन ।
 वीर्यश्रेष्ठश्च राजानो बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ २०
 किं क्षेपैर्दुर्बलायासैः शरैः कथय भारत ।
 गुरोः समक्षं यावचे हराम्यद्य शिरः शरैः ॥ २१
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो द्रोणाभ्यनुज्ञातः पार्थः परपुरञ्जयः ।
 आतृभिस्त्वरयाश्लिष्टो रणायोपजगाम तम् ॥ २२
 ततो दुर्योधनेनपि सभ्रात्रा समरोद्यतः ।
 परिष्वक्तः स्थितः कर्णः प्रगृह्य सशरं धनुः ॥ २३
 ततः सविद्युस्तनितैः सेन्द्रायुधपुरोगमैः ।
 आवृतं गगनं मेघैर्बलाकापक्षिहासिभिः ॥ २४
 ततः स्नेहाद्धरिहयं दृष्ट्वा रङ्गवलोकितम् ।
 भास्करोऽप्यनयश्चाशं समीपोपगतान्धनान् ॥ २५
 मेघञ्जयोपगूढस्तु ततोऽदृश्यत फाल्गुनः ।
 सूर्यातपपरिक्षिप्तः कर्णोऽपि समदृश्यत ॥ २६
 धार्तराष्ट्रा यतः कर्णस्तस्मिन्देसे व्यवस्थिताः ।
 भारद्वाजः कृपो भीष्मो यतः पार्थस्ततोऽभवन् २७
 द्विधा रङ्गः समभवत्स्त्रीणां द्वैधमजायत ।
 कुन्तिभोजमुता मोहं विज्ञातार्था जगाम ह ॥ २८
 तां तथा मोहमापन्नां विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 कुन्तीमाश्वासयामास प्रेम्णाभिश्चन्दनोदकैः ॥ २९
 ततः प्रत्यागतप्राणा तावुभौ परिदंशितौ ।
 पुत्रौ दृष्ट्वा सुसंभ्रान्ता नान्वपद्यत किंचन ॥ ३०

तापुद्यतमहाचापौ कृपः शारद्वतोऽब्रवीत् ।
 द्वन्द्वयुद्धसमाचारे कुशलः सर्वधर्मवित् ॥ ३१
 अयं पृथायास्तनयः कनीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 कौरवो भवता सार्धं द्वन्द्वयुद्धं करिष्यति ॥ ३२
 त्वमप्येवं महाबाहो मातरं पितरं कुलम् ।
 कथयस्व नरेन्द्राणां येषां त्वं कुलभूषणम् ॥ ३३
 ततो विदित्वा पार्थस्त्वां प्रतियोत्सति वा न वा ।
 नृयाकुलसमाचारैर्न युध्यन्ते नृपात्मजाः ॥ ३४
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तस्य कर्णस्य व्रीडावनतमाननम् ।
 बभौ वर्षाम्बुविक्रिभं पद्ममालितं यथा ॥ ३५
 दुर्योधन उवाच ।
 आचार्य त्रिविधा योनी राज्ञां शास्त्रविनिश्चये ।
 सत्कुलीनश्च शूरश्च यश्च सेनां प्रकर्षति ॥ ३६
 'अग्न्योऽग्निर्ब्रह्मतः क्षत्रमश्मनो लोहमुत्थितम् ।
 तेषां सर्वत्रगं तेजः स्वाप्तु योनिषु शाम्यति ॥ ३७
 यद्ययं फाल्गुनो युद्धे नाराज्ञा योद्धुमिच्छति ।
 तस्मादेवोऽङ्गविषये मया राज्येऽभिषिच्यते ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

कर्णवितुरधिरथस्य रत्नप्रवेष्टः ॥ १ ॥ भीमेन कर्णस्याधिकक्षेपः ॥ २ ॥ सर्वेषां रत्नसिक्कमणम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः स्रस्तोत्तरपटः सप्रसेदः सवेपथुः ।
 विवेशाधिरथो रत्नं यष्टिप्राणो ह्ययन्निव ॥ १
 तमालोक्य धनुस्त्यक्त्वा पितृगौरवयन्त्रितः ।
 कर्णोऽभिषेकार्द्रशिराः शिरसा समवन्दत ॥ २
 ततः पादावबच्छाद्य पटान्तेन ससंभ्रमः ।
 पुत्रेति परिपूर्णार्थमब्रवीद्रथसारथिम् ॥ ३
 परिष्वज्य च तस्याथ मूर्धानं स्नेहविक्रवः ।
 अङ्गराज्याभिषेकार्द्रमश्रुभिः सिषिचे पुनः ॥ ४
 तं दृष्ट्वा स्रुतपुत्रोऽयमिति संचिन्त्य पाण्डवः ।
 भीमसेनस्तदा वाक्यमब्रवीत्प्रहसन्निव ॥ ५

नृयाकुलसमाचारैः अस्मात्कुलाचारैः ॥ ३४ ॥ वाच्यं वाचयित्वा

वैशंपायन उवाच ।

'ततो राजानमामय्य गात्रेयं च पितामहम् ।
 अभिषेकस्य संभारान्समानीय द्विजातिभिः ॥ ३९
 गोसहस्रायुतं दत्त्वा युक्तानां पुण्यकर्मणाम् ।
 अहोऽयमङ्गराज्यस्य इति वाच्यं द्विजातिभिः ॥ ४०
 ततस्तस्मिन्क्षणे कर्णः सलाजकुसुमैर्घटेः ।
 काञ्चनैः काञ्चने पीठे मन्त्रविद्भिर्महारथः ॥ ४१
 अभिषिक्तोऽङ्गराज्ये स श्रिया युक्तो महाबलः ।
 'स मौलिहारकेयूरः सहस्ताभरणाङ्गदः ॥ ४२
 राजलिङ्गैस्तथाऽन्यैश्च भूषितो भूषणैः शुभैः ।
 सच्छत्रवालव्यजनो जयशब्दोत्तरेण च ॥ ४३
 उवाच कौरवं राजन्वचनं स वृषस्तदा ।
 अस्य राज्यप्रदानस्य सदृशं किं ददानि ते ॥ ४४
 प्रब्रूहि राजशार्दूल कर्ता ह्यसि तथा नृप ।
 अत्यन्तं सख्यमिच्छामीत्याह तं स सुयोधनः ॥ ४५
 एवमुक्तस्ततः कर्णस्तथेति प्रत्युवाच तम् ।
 हर्षाबोभौ समाश्लिष्य परां मुदमवापतुः ॥ ४६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

न त्वमर्हसि पार्थेन स्रुतपुत्र रणे वधम् ।
 कुलस्य सदृशस्तूर्णं प्रतोदो गृह्यतां त्वया ॥ ६
 अङ्गराज्यं च नार्हस्त्वमुपभोक्तुं नराधम ।
 आ हुताशसमीपस्थं पुरोडाशमिवाध्वरे ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः कर्णः किंचित्प्रस्फुरिताधरः ।
 गगनस्थं विनिःश्वस्य दिवाकरमुदैक्षत ॥ ८
 ततो दुर्योधनः कोपादुत्पपात महाबलः ।
 आतृपन्नवनात्तस्मान्मदोत्कट इव द्विपः ॥ ९
 सोऽब्रवीद्भीमकर्माणं भीमसेनमवस्थितम् ।
 वृकोदर न युक्तं ते वचनं वक्तुमीदृशम् ॥ १०

॥ ४० ॥ षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

क्षत्रियाणां बलं ज्येष्ठं योक्तव्यं क्षत्रबन्धुना ।
 शूराणां च नदीनां च प्रभवो दुर्विभावनः ॥ ११
 सलिलादुत्थितो वह्निर्येन व्याप्तं चराचरम् ।
 दधीचस्यास्थितो वज्रं कृतं दानवसूदनम् ॥ १२
 आग्नेयः कृत्तिकापुत्रो रौद्रो गात्रेय इत्यपि ।
 श्रूयते भगवान्देवः सर्वगुह्यमयो गुहः ॥ १३
 क्षत्रियेभ्यश्च ये जाता ब्राह्मणास्ते च ते श्रुताः ।
 विश्वामित्रप्रभृतयः प्राप्ता ब्रह्मत्वमव्ययम् ॥ १४
 आचार्यः कलशाञ्जातो द्रोणः शस्त्रभृतां वरः ।
 गौतमस्यान्ववाये च शरस्तम्बाश्च गौतमः ॥ १५
 भवतां च यथा जन्म तदप्यागमिन् मया ।
 सकुण्डलं सकवचं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 कथमादित्यसदृशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ॥ १६
 पृथिवीराज्यमर्होऽयं नाङ्गराज्यं नरेश्वरः ।
 अनेन बाहुवीर्येण मया चाज्ञानवर्तिना ॥ १७
 यस्य वा मनुजस्येदं न क्षान्तं मद्विचेष्टितम् ।
 रथमारुह्य पद्यां स विनामयतु कार्यकम् ॥ १८

ततः सर्वस्य रङ्गस्य हाहाकारो महानभूत् ।
 साधुवादाजुसंबद्धः सूर्यश्चास्तमुपागमत् ॥ १९
 ततो दुर्योधनः कर्णमालम्ब्यश्वक्रे नृपः ।
 दीपिकाभिः कृतालोकस्तस्माद्रङ्गाद्विनिर्ययौ ॥ २०
 पाण्डवाश्च सहद्रोणाः सकृपाश्च विशांपते ।
 भीष्मेण सहिताः सर्वे ययुः स्वं स्वं निवेशनम् ॥ २१
 अर्जुनेति जनः कश्चित्कश्चित्कर्णेति भारत ।
 कश्चिदुर्योधनेत्येवं ब्रुवन्तः प्रस्थितास्तदा ॥ २२
 कुन्त्याश्च प्रत्यभिज्ञाय दिव्यलक्षणसूचितम् ।
 पुत्रमङ्गेश्वरं स्नेहाच्छात्रा ग्रीतिरजायत ॥ २३
 दुर्योधनस्यापि तदा कर्णमासाद्य पार्थिव ।
 भयमर्जुनसंजातं क्षिप्रमन्तरधीयत ॥ २४
 स चापि वीरः कृतशस्त्रनिश्रमः
 परेण सास्त्राऽभ्यवदत्सुयोधनम् ।
 युधिष्ठिरस्याप्यभवत्तदा मति-
 र्न कर्णतुल्योऽस्ति धनुर्धरः क्षितौ ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

गुरुदक्षिणात्वेन जीवतो दुपदस्य ग्रहणे द्रोणेनाज्ञापिते तदर्थं तेन सह सर्वशिष्याणां पाञ्चालपुत्रागमनम् ॥ १ ॥ दुपद-
 ग्रहणाय पाण्डववर्जं गतानां कौरवाणां तेन पराजयः ॥ २ ॥ तदनन्तरं गतेषु पाण्डवेषु अर्जुनेन दुपदग्रहणम् ॥ ३ ॥
 जीवमाहं गृहीत्वा भीमार्जुनाभ्यां समर्पितेन दुपदेन द्रोणस्य संवादः ॥ ४ ॥ द्रोणेनाधेराऽवापहारेण मुक्तस्य दुपदस्य पुत्रो-
 त्पादनार्थं प्रयत्नः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डवान्धार्तराष्ट्रांश्च कृतास्त्रान्प्रसमीक्ष्य सः ।
 गुर्वर्थं दक्षिणां काले आप्तेऽमन्यत वै गुरुः ॥ १
 'अस्त्रशिक्षामनुज्ञातान्ङ्गद्वारमुपागतान् ।
 भारद्वाजस्ततस्तांस्तु सर्वनिवाभ्यभाषत ॥ २
 इच्छामि दत्तां सहितां मह्यं परमदक्षिणाम् ।
 एवमुक्तास्ततः सर्वे शिष्या द्रोणमथाब्रुवन् ।
 भगवन्किं प्रयच्छाम आज्ञापयतु नो गुरुः ॥ ३
 ततः शिष्यान्समाहूय आचार्योऽर्थमचोदयत् ।

द्रोणः सर्वानशेषेण दक्षिणार्थं महीपते ॥ ४
 पञ्चालराजं दुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 पर्यानयत भद्रं वः सा स्वात्परमदक्षिणा ॥ ५
 तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे रथैस्तूर्णं प्रहारिणः ।
 आचार्यधनदानार्थं द्रोणेन सहिता ययुः ॥ ६
 ततोऽभिजग्मुः पञ्चालाभिन्नन्तस्ते नरर्षभाः ।
 ममृदुस्तस्य नगरं दुपदस्य महौजसः ॥
 दुर्योधनश्च कर्णश्च युयुत्सुश्च महाबलः ।
 दुःशांसनो विकर्णश्च जलसन्धः सुलोचनः ॥ ८

यस्य येन न क्षान्तं न सोढम् ॥ १८ ॥ निश्रमो नितरां

अमः ॥ २५ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

एते चान्ये च बहवः कुमारा बहुविक्रमाः ।
 अहं पूर्वमहं पूर्वमित्येवं क्षत्रियर्षभाः ॥ ९
 ततो वररथारूढाः कुमाराः सादिभिः सह ।
 प्रविश्य नगरं सर्वे राजमार्गमुपाययुः ॥ १०
 तस्मिन्काले तु पाञ्चालः श्रुत्वा दृष्ट्वा महद्बलम् ।
 आतृभिः सहितो राजस्त्वरया निर्ययौ गृहात् ॥ ११
 ततस्तु कृतसम्भाहा यज्ञसेनसहोदराः ।
 शरवर्षाणि मुञ्चन्तः प्रणेदुः सर्वे एव ते ॥ १२
 ततो रथेन शुभ्रेण समासाद्य तु कौरवान् ।
 यज्ञसेनः शरान्वोरान्ववर्ष युधि दुर्जयः ॥ १३
 पूर्वमेव तु संमन्य पार्थो द्रोणमथाञ्जवीत् ।
 दर्पोद्रेकात्कुमाराणामाचार्यं द्विजसत्तमम् ॥ १४
 एषां पराक्रमस्यान्ते क्वं कुर्याम साहसम् ।
 एतैरश्वैः पाञ्चालो ग्रहीतुं रणमूर्धनि ॥ १५
 एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो आतृभिः सहितोऽनघः ।
 अर्धकोशे तु नगरादतिष्ठद्बहिरेव सः ॥ १६
 उपदः कौरवान्दृष्ट्वा प्राधावत समन्ततः ।
 शरजालेन महता मोहयन्कौरवीं चमूम् ॥ १७
 तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे ।
 अनेकमिव सन्नासान्मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ १८
 उपदस्य शरा घोरा विचेरुः सर्वतोदिशम् ।
 ततः शङ्काश्च भयैश्च मृदङ्गाश्च सहस्रशः ॥ १९
 प्रावाघन्त महाराज पञ्चालानां निवेशने ।
 सिंहनादश्च संजज्ञे पञ्चालानां महात्मनाम् ॥ २०
 धनुर्ज्यातिलशब्दश्च संस्पृश्य मग्नं मद्भान् ।
 दुर्योधनो विकर्णश्च सुबाहुर्दीर्घलोचनः ॥ २१
 दुःशासनश्च संकुब्धः शरवर्षैरवाकिरन् ।
 सोऽतिविद्धो महेष्वासः पार्षतो युधि दुर्जयः ॥ २२
 व्यधमत्तान्यनीकानि तत्क्षणादेव भारत ।
 दुर्योधनं विकर्णं च कर्णं चापि महाबलम् ॥ २३
 नानानृपमुतान्वीरान्सैन्यानि विविधानि च ।
 अलातचक्रवत्सर्वं चरन्वाणैरतर्पयत् ॥ २४
 ततस्तु नागराः सर्वे मुसलैर्यष्टिभिस्तदा ।
 अभ्यवर्षन्त कौरव्यान्वर्षमाणा घना हव ॥ २५

सबालवृद्धाः काम्पिल्याः कौरवानभ्ययुस्तदा ।
 श्रुत्वा सुतुमुलं युद्धं कौरवानेव भारत ॥ २६
 द्रवन्तिस्स नदन्तिस्स क्रोशन्तः पाण्डवान्प्रति ।
 पाण्डवास्तु खनं श्रुत्वा आर्तार्तां रोमहर्षणम् ॥ २७
 अभिवाद्य ततो द्रोणं रथानारुरुहुस्तदा ।
 युधिष्ठिरं निवार्याशु मा युध्यस्वेति पाण्डवम् ॥ २८
 माद्रेयौ चक्रधौ तु फाल्गुनश्च तदाऽकरोत् ।
 सेनाग्रगो भीमसेनस्तदाभूद्रदया सह ॥ २९
 तदा शत्रुखनं श्रुत्वा आतृभिः सहितोऽनघः ।
 आयाञ्जवेन कौन्तेयो रथेनानादयन्दिशः ॥ ३०
 पञ्चालानां ततः सेनामुद्धतार्णवनिःखनाम् ।
 भीमसेनो महाबाहुर्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ ३१
 प्रविवेश महासेनो मकरः सागरं यथा ।
 'चतुरङ्गबलाकीर्णं ततस्तस्मिन्नणोत्सवे ॥' ३२
 स्वयमभ्यद्रवद्भीमो नागानीकं गदाधरः ॥ ३३
 स युद्धकुशलः पार्थो बाहुवीर्येण चातुलः ।
 अहनत्कुञ्जरानीकं गदया कालरूपवृक् ॥ ३४
 ते गजा गिरिसङ्काशाः क्षरन्तो रुधिरं बहु ।
 भीमसेनस्य गदया भिन्नमस्तकपिण्डकाः ॥ ३५
 पतन्ति द्विरदा भूमौ वज्रघातादिवाचलाः ।
 गजानश्चात्रथाश्चैव पातयामास पाण्डवः ॥ ३६
 पदार्तीश्च रथाश्चैव न्यवधीदर्जुनाग्रजः ।
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान्वने ॥ ३७
 चालयन्नथनागांश्च संचाल वृकोदरः ।
 भारद्वाजप्रियं कर्तुमुद्यतः फाल्गुनस्तदा ॥ ३८
 पार्षतं शरजालेन क्षिपन्नागात्स पाण्डवः ।
 हयौघांश्च रथाघांश्च गजौघांश्च समन्ततः ॥ ३९
 पातयन्समरे राजन्युमान्तापिरिव ज्वलन् ।
 ततस्ते हन्यमाना वै पञ्चालाः सृज्यास्तथा ॥ ४०
 शरैर्नानाविधैस्तूर्णं पार्थं संछाद्य सर्वशः ।
 सिंहनादं मुखैः कृत्वा समुद्युन्त पाण्डवम् ॥ ४१
 तद्युद्धमभवद्धोरं सुमहाद्भुतदर्शनम् ।
 सिंहनादस्वनं श्रुत्वा नामृष्यत्पाकशासनिः ॥ ४२
 ततः किरीटी सहसा पञ्चालान्समरेऽद्रवत् ।

छादयन्निषजालेन महता मोहयन्निव ॥ ४३
 शीघ्रमभ्यस्यतो बाणान्संदधानस्य चानिशम् ।
 नान्तरं ददृशे किञ्चित्कौन्तेयस्य यशस्विनः ॥ ४४
 'न दिशो नान्तरिक्षं च तदा नैव च मेदिनी ।
 अदृश्यत महाराज तत्र किञ्चिन्न सङ्गरे ॥ ४५
 बाणान्धकारे बलिना कृते गाण्डीवधन्वना ।
 पाञ्चालानां कुरूणां च साधुसाध्विति निस्वनः ।
 तत्र तूर्यनिनादश्च शङ्खानां च महास्वनः ॥ ४६
 सिंहनादश्च संजज्ञे साधुशब्देन मिश्रितः ।
 ततः पाञ्चालराजस्तु तथा सत्यजिता सह ॥ ४७
 सरमाणोऽभिदुद्राव महेन्द्रं शम्बरो यथा ।
 महता शरवर्षेण पार्थः पाञ्चालमावृणोत् ॥ ४८
 ततो हलहलाशब्द आसीत्पाञ्चालके बले ।
 जिघृक्षति महासिंहे गजानामिव यूथपम् ॥ ४९
 दृष्ट्वा पार्थं तदायान्तं सत्यजित्सत्यविक्रमः ।
 पाञ्चालं वै परिश्रेप्सुर्धनञ्जयमदुद्रुवत् ॥ ५०
 ततस्तर्जुनपाञ्चालौ युद्धाय समुपागतौ ।
 व्यक्षोभयेतां तौ सैन्यमिन्द्रवैरोचनाविव ॥ ५१
 ततः सत्यजितं पार्थो दक्षभिर्मर्मभेदिभिः ।
 विव्याध बलद्वाहं तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५२
 ततः शरशतैः पार्थ पाञ्चालः शीघ्रमार्दयत् ।
 पार्थस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः ॥ ५३
 वेगं चक्रे महावेगो धनुर्ज्यामवमृज्य च ।
 ततः सत्यजितश्चापं छित्वा राजानमभ्ययात् ॥ ५४
 अथान्यद्भनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरम् ।
 साश्वं समृतं सरथं पार्थं विव्याध सत्वरः ॥ ५५
 स तं न ममृषे पार्थः पाञ्चालेनादितो युधि ।
 ततस्तस्य विनाशार्थं सत्वरं व्यसृजच्छरान् ॥ ५६
 हयान्ध्वजं धनुर्मुष्टिमुभौ तौ पार्थिसारथी ।
 स तथा भिद्यमानेषु कर्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५७
 ह्येषु विनिकृतेषु विमुखोऽभवदाहवे ।
 स सत्यजितमालेक्य तथा विमुखमाहवे ॥ ५८
 वेगेन महता राजन्नभ्यधावत पार्थतम् ।

तदा चक्रे महद्युद्धमर्जुनो जयतां वरः ॥ ५९
 तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा ध्वजं चोर्व्यामपातयत् ।
 पञ्चभिस्तस्य विव्याध हयान्मृतं च सायकैः ॥ ६०
 तत उत्सृज्य तच्चापमाददानः शरावरम् ।
 खड्गमुद्धृत्य कौन्तेयः सिंहनादमथाकरोत् ॥ ६१
 पाञ्चालस्य रथस्थेषामापुत्य सहसाऽपतत् ।
 पाञ्चालरथमास्थाय अवित्रस्तो धनञ्जयः ॥ ६२
 विक्षोभ्याम्भोनिधिं तार्क्ष्यस्तेनागमिव सोऽग्रहीत् ।
 ततस्तु सर्वपाञ्चाला विद्रवन्ति दिशो दक्ष ॥ ६३
 दर्शयन्सर्वसैन्यानां स बाहोर्बलमात्मनः ।
 सिंहनादस्वनं कृत्वा निर्जगाम धनञ्जयः ॥ ६४
 आयान्तमर्जुनं दृष्ट्वा कुमाराः सहितास्तदा ।
 ममृदुस्तस्य नगरं द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ६५
 अर्जुन उवाच ।
 संबन्धी कुरुवीराणां द्रुपदो राजसत्तमः ।
 मा वधीस्तद्वलं भीम गुरुदानं प्रदीयताम् ॥ ६६
 वैशंपायन उवाच ।
 भीमसेनस्तदा राजन्नर्जुनेन निवारितः ।
 अतप्तो युद्धधर्मेषु न्यवर्तत महाबलः ॥ ६७
 ते यज्ञसेनं द्रुपदं गृहीत्वा रणमूर्धनि ।
 उपाजग्मुः सहामात्यं द्रोणांश्च भरतर्षभ ॥ ६८
 भग्नदर्पं हतधनं तं तथा वशमागतम् ।
 स वैरं मनसा ध्यात्वा द्रोणो द्रुपदमब्रवीत् ॥ ६९
 विमृज्य तरसा राष्ट्रं पुरं ते मृदितं मया ।
 प्राप्य जीवन्निपुवर्शं सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ ७०
 एवमुक्त्वा ग्रहस्यैनं किञ्चित्स पुनरब्रवीत् ।
 मा भैः प्राणभयाद्वीर क्षमिणो ब्राह्मणा वयम् ॥ ७१
 आश्रमे कीडितं यत्तु तया बाल्ये मया सह ।
 तेन संवर्धितः स्नेहः प्रीतिश्च क्षत्रियर्षभ ॥ ७२
 प्रार्थयेयं तया सख्यं पुनरेव जनाधिप ।
 वरं ददामि ते राजन्राज्यस्वार्धमवामुहि ॥ ७३
 अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ।
 अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन मया तव ॥ ७४

राजासि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ।
सखायं मां विजानीहि पाञ्चाल यदि मन्यसे ॥ ७५ ॥
द्रुपद उवाच ।
अनाश्वर्यमिदं ब्रह्मन्विकान्तेषु महात्मसु ।
प्रीये त्वयाऽहं त्वत्तत्त्वप्रीतिमिच्छामि श्लाघ्यतीम् ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तः स तं द्रोणो मोक्षयामास भारत ।
सत्कृत्य चैनं प्रीतात्मा राज्ञ्यार्थं प्रत्यपादयत् ॥ ७७ ॥
माकन्दीमथ गङ्गायास्तीरे जनपदायुताम् ।

सोऽध्यावसदीनमनाः काम्पित्यं च पुरोचमम् ७८
दक्षिणांश्चापि पञ्चालान्यावर्चर्मण्वती नदी ।
द्रोणेन चैवं द्रुपदः परिभूयाथ पालितः ॥ ७९ ॥
क्षेत्रेण च बलेनास्य नापश्यत्स पराजयम् ।
हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मेण स बलेन तु ॥ ८० ॥
पुत्रजन्म परीप्सन्वै पृथिवीमन्वसंचरत् ।
अहिच्छत्रं च विषयं द्रोणः समभिपद्यत ॥ ८१ ॥
एवं राजभहिच्छत्रा पुरीजनपदायुता ।
युधि निर्जित्य पार्थेन द्रोणाय प्रतिपादिता ॥ ८२ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

द्रुपदस्य याजोपयाजसमीपवसनम् ॥ १ ॥ उपयाजेन द्रोणविनाशकपुत्रोत्पादनाय याजनाथ प्रार्थिते याजनेत्यत्र प्रत्याख्या-
नम् ॥ २ ॥ याजेनाङ्गीकारे यजनारम्भः ॥ ३ ॥ अपत्यप्रदहविःप्राशनार्थं द्रुपदपत्न्या आह्वाने गर्वात्तया विलम्बनम् ॥ ४ ॥
बुद्ध्याभ्यां याजोपयाजाभ्यां अग्नौ हविषो होमेनाग्निकुम्भाबुधुष्योत्पत्तिः ॥ ५ ॥ द्वितीयहविषो होमेन पाञ्चालाया उत्पत्तिः
॥ ६ ॥ तयोर्नामकरणम् ॥ ७ ॥ द्रोणाबुधुष्यस्यैव शिक्षणम् ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।
द्रोणेन वैरं द्रुपदो न सुष्वाप स्वरस्तदा ।
क्षेत्रेण वै बलेनास्य नाऽऽशंसे पराजयम् ॥ १ ॥
हीनं विदित्वा चात्मानं ब्राह्मेणापि बलेन च ।
द्रुपदोऽमर्षणाद्राजा कर्मसिद्धान्द्रिजोत्तमान् ॥ २ ॥
अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्वहन् ।
नास्ति श्रेष्ठं ममापत्यं धिम्बन्धूनि चि च बुवन् ॥ ३ ॥
निश्चासपरमो ह्यासीद्द्रोणं प्रतिचिकीर्षया ।
न सन्ति मम मित्राणि लोकेऽस्मिन्नास्ति वीर्यवान् ॥ ४ ॥
पुत्रजन्म परीप्सन्वै पृथिवीमन्वयादिमां ।
प्रभावशिश्वाविनयाद्रोणस्यास्त्रबलेन च ॥ ५ ॥
कर्तुं प्रयतमानो वै न शशाक पराजयम् ।
अभितः सोऽथ कल्मार्षी गङ्गातीरे परिभ्रमन् ॥ ६ ॥
ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद महीपतिः ।
तत्र नास्मात्तकः कश्चिन्न चासीद्व्रतो द्विजः ॥ ७ ॥
तथैव तौ महाभागौ सोऽपश्यच्छंसितव्रतौ ।
याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी भ्रातरौ पृषतात्मजः ॥ ८ ॥
संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ।
अरण्ये युक्तरूपौ तौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ ॥ ९ ॥

स उपामश्रयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ।
बुद्ध्या तयोर्वलं बुद्धिं कनीयांसमुपहरे ॥ १० ॥
प्रपेदे छन्दयन्कामैरुपयार्जं धृतव्रतम् ।
गुरुशुश्रूषणे युक्तः प्रियकृतसर्वकामदम् ॥ ११ ॥
पाद्येनासनदानेन तथाऽर्घ्येण फलैश्च तम् ।
अर्हयित्वा यथान्यायमुपयाजोऽब्रवीत्ततः ॥ १२ ॥
येन कार्यविशेषेण त्वमस्मानभिकाङ्क्षसे ।
कृतश्चार्यं समुद्योगस्तद्ब्रवीतु भवानिति ॥ १३ ॥
वैशंपायन उवाच ।
स बुद्ध्या प्रीतिसंयुक्तमृषीणामुत्तमं तदा ।
उवाच छन्दयन्कामैर्द्रुपदः स तपस्विनम् ॥ १४ ॥
येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्रोणमृत्यवे ।
उपयाजं चरस्वैतत्प्रदास्यामि धनं तव ॥ १५ ॥
उपयाज उवाच ।
नाहं फलार्थी द्रुपद योऽर्थी स्यात्तत्र गम्यताम् ।
वैशंपायन उवाच ।
प्रत्याख्यातस्तु तेनैवं स वै सज्जनसंनिधौ ॥ १६ ॥
आराधयिष्यन्द्रुपदः स तं पर्यचरत्तदा ।
ततः संवत्सरस्यान्ते द्रुपदं द्विजसत्तमः ॥ १७ ॥

उपयाजोऽब्रवीद्वाक्यं काले मधुरया गिरा ।
 ज्येष्ठो आता न मेऽत्याक्षीद्विचरन्विजने वने १८
 अपरिहातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ।
 तदपश्यमहं आतुरसांप्रतमनुव्रजन् ॥ १९
 विमर्शं हि फलादाने नार्यं कुर्यात्कथंचन ।
 स नापश्यत्फलं दृष्ट्वा दोषांस्तस्याऽऽनुबन्धिकान् ॥
 विविनक्ति न शौचार्यं सोऽन्यत्रापि कथं भवेत् ।
 संहिताध्ययनस्थान्ते पञ्चयज्ञाच्चिरूप्य च ॥ २१
 भैक्षमुञ्छेन सहितं भुञ्जानस्तु तदा तदा ।
 कीर्तयत्येव राजर्षे भोजनस्य रसं पुनः ॥ २२
 संहिताध्ययनं कुर्वन्वने गुरुकुले वसन् ।
 भैक्षमुच्छिष्टमन्येषां भुङ्क्ते स सततं तथा ॥ २३
 कीर्तयन्गुणमन्नानामथ प्रीतो मुहुर्मुहुः ।
 एवं फलार्थिनस्तस्मान्मन्येऽहं तर्कचक्षुषा ॥ २४
 तं नै गच्छेह नृपते त्वां स संयाजयिष्यति ॥ २५
 वैशंपायन उवाच ।
 उपयाजवचः श्रुत्वा याजस्याश्रममन्यगात् ।
 जुगुप्समानो नृपतिर्भनसेदं विचिन्तयन् ॥ २६
 भृशं संपूज्य पूजार्हमृषिं याजमुवाच ह ।
 गोशतानि ददान्यष्टौ याज याजय मां विभो २७
 द्रोणवैरान्तरे तप्तं विषण्णं शरणागतम् ।
 ब्रह्मबन्धुप्रणिहितं न क्षत्रं क्षत्रियो जयेत् ॥ २८
 तस्माद्द्रोणभयार्ते मां भवांस्त्रातुमिहार्हति ।
 येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्द्रोणमृत्यवे ॥ २९
 अर्जुनस्यापि वै भार्या भवेद्या वरवर्णिनी ।
 स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्राह्मे क्षात्रेऽप्यनुचमः ३०
 ततो द्रोणस्तु माऽजैषीत्सखिविग्रहकारणात् ।
 क्षत्रियो नास्ति तुल्योऽस्य पृथिव्यां कश्चिदग्रणीः ॥
 भारताचार्यमुख्यस्य भारद्वाजस्य भीमतः ।
 द्रोणस्य शरजालानि रिपुदेहहराणि च ॥ ३२
 षड्रत्नि यनुधास्य स्वप्नमप्रतिमं तथा ।
 स हि ब्राह्मणवेपेण क्षात्रं वेगमसंशयम् ॥ ३३
 प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ।
 कार्तवीर्यसमो शेष स्वद्धाकृतिमो रणे ॥ ३४

क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ॥ ३५
 सहितं क्षत्रवेगेन ब्रह्मवेगेन सांप्रतम् ।
 उपपन्नं हि मन्येऽहं भारद्वाजं यशस्विनम् ॥ ३६
 नेषवस्तमपाकुर्युर्न च प्रासा न चासयः ।
 ब्राह्मं तस्य महातेजो मन्त्राहुतिहुतं यथा ॥ ३७
 तस्य सख्यबलं घोरमप्रसह्यं परैर्भुवि ।
 शत्रून्समेत्य जयति क्षत्रं ब्रह्मपुरस्कृतम् ॥ ३८
 ब्रह्मक्षत्रे च सहिते ब्रह्मतेजो विशिष्यते ।
 सोऽहं क्षत्रबलादीनो ब्रह्मतेजः प्रपेदिवान् ॥ ३९
 द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् ।
 द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ॥ ४०
 द्रोणमृत्युर्यथा मेऽद्य पुत्रो जायेत वीर्यवान् ।
 तत्कर्म कुरु मे याज निर्वपाम्यर्जुदं गवाम् ॥ ४१
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेत्युक्त्वा तु तं याजो यज्ञार्थमुपकल्पयन् ।
 गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ॥ ४२
 दुषदं च महाराजमिदं वचनमब्रवीत् ।
 मा भैस्त्वं संप्रदास्यामि कर्मणा भवतः सुतम् ४३
 क्षिप्रमुत्तिष्ठ चान्यग्रः संभारानुपकल्पय ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा प्रतिज्ञाय कर्म चास्याददे मुनिः ॥ ४४
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो यथाविधि कथाक्रमम् ।
 याजो द्रोणविनाशाय याजयामास तं नृपम् ४५
 गुर्वर्थेऽयोजयत्कर्म याजस्यापि समीपतः ।
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ॥ ४६
 आचक्ष्यौ कर्म वैतानं तथा पुत्रफलाय वै ।
 इह पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
 इष्यते यद्विधो राजन्भविता स तथाविधः ॥ ४७
 वैशंपायन उवाच ।
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसन्धाय पार्थिवः ।
 आजहेऽथ तदा राजन्नुपदः कर्म सिद्धये ॥ ४८
 ब्राह्मणो द्विपदां श्रेष्ठो जुहाव च यथाविधि ।
 कौसवी नाम तस्यासीधा वै तां पुत्रगृह्णिनः ४९
 सौत्रामणिं तथा पत्नीं ततः कालेऽभ्ययाचदा ।

याजस्तु सवनस्थान्ते देवीमाहापयत्तदा ॥ ५०
 ग्रेहि मां राक्षि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ।
 कुमारश्च कुमारी च पितृवंशविष्टद्वये ॥ ५१
 पृषत्युवाच ।

नालितं वै मम मुखं पुण्यान्गन्धान्विमर्षि च ।
 न पत्नी तेऽस्मि मृत्युर्थे तिष्ठ याज मम प्रिये ॥ ५२
 याज उवाच ।

याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजेन मन्त्रितम् ।
 कथं कामं न संदध्यात्पृषति ग्रेहि तिष्ठ वा ॥ ५३
 वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
 उत्तस्थौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसंनिभः ॥ ५४
 ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म धारयन् ।
 वीरः सखद्गः सशरो धनुष्मान्स नदन्मुहुः ॥ ५५
 सोऽभ्यरोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा ।

ज्ञातमात्रे कुमारे च वाकिलान्तर्हिताब्रवीत् ॥ ५६
 एष शिष्यश्च मृत्युश्च भारद्वाजस्य जायते ।
 भयापहो राजपुत्रः पाञ्चालानां यशस्करः ॥ ५७
 राक्षः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय हि ।
 इत्यवोचन्महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥ ५८

ततः प्रणेदुः पाञ्चालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्विति ।
 द्वितीयार्या च होत्रायां हुते हविषि मन्त्रिते ॥ ५९
 कुमारी चापि पाञ्चाली वेदिमध्यात्समुत्थिता ।

प्रत्याख्याते पृषत्या च याजके भरतर्षभ ॥ ६०
 पुनः कुमारी पाञ्चाली सुभगा वेदिमध्यगा ।
 अन्तर्वेद्यां समुद्भूता कन्या सा सुमनोहरा ॥ ६१
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
 मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षाच्छीरिव वर्णिनी ॥ ६२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

हुपक्षोत्पत्तिः ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 दुपदस्यापि विप्रर्षे श्रोतुमिच्छामि संभवम् ।

क्रोशात् क्रोशमभिव्याप्य ॥ ६३ ॥ शुभाशुत्वंभवात् द्विरभ्यादिभिः

ताम्रतुङ्गनखी सुध्वश्चारुपीनपयोधरा ।
 नीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रधावति ६३
 या विभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ।
 देवदानवयक्षाणामीप्सिता वरवर्णिनी ॥ ६४
 तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
 सर्वयोषिद्वरा कृष्णा क्षयं क्षत्रस्य नेष्यति ॥ ६५
 सुरकार्यमियं काले करिष्यति सुमध्यमा ।
 अस्या हेतोः क्षत्रियाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥ ६६
 तच्छ्रुत्वा सर्वपाञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसङ्घवत् ।
 न चैनान्हर्षसंपन्नानियं सेहे वसुन्धरा ॥ ६७
 तथा तु मिथुनं जज्ञे दुपदस्य महात्मनः ।
 कुमारश्च कुमारी च मनोज्ञौ तौ नरर्षभौ ॥ ६८
 श्रिया परमया युक्तौ क्षात्रेण वपुषा तथा ।
 तौ दृष्ट्वा पृषती याजं प्रपेदे सा सुतार्थिनी ॥ ६९
 न वै मदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ।
 तथेत्युवाच तं याजो राक्षः प्रियचिकीर्षया ॥ ७०
 तयोस्तु नामनी चक्रुर्द्विजाः संपूर्णमानसाः ।
 धृष्टत्नादप्रधृष्यत्वात् युष्माद्युत्संभवादपि ॥ ७१
 धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं दुपदस्य भवत्विति ।
 कृष्णोत्पेवाभवत्कन्या कृष्णा भूत्सा हि वर्णतः ॥ ७२
 तथा तन्मिथुनं जज्ञे दुपदस्य महामखे ।
 वैदिकाध्ययने पारं धृष्टद्युम्नो गतस्तदा ॥ ७३
 धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं निवेशनम् ।
 उपाकरोदस्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ७४
 अमोक्षणीयं दैवं हि भवि मत्वा महामतिः ।
 तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ७५
 सर्वास्त्राणि स तु क्षिप्रमाप्तवान्परया धिया ॥ ७६

कथं चापि समुत्पन्नः कथमस्त्राण्यवाप्तवान् ॥ १
 एतदिच्छामि भगवंस्त्वचः श्रोतुं द्विजोत्तम ।

सह जातजात् ॥ ७१ ॥ ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः १४९ ॥

कौतूहलं जन्मसु मे कीर्त्यमानेष्वनेकशः ॥ २
 वैशंपायन उवाच ।
 राजा बभूव पाञ्चालः पुत्रार्थी पुत्रकारणात् ।
 वनं गतो महाराजस्तपस्तेषु सुदारुणम् ॥ ३
 आराध्यन्त्रयत्नेन महर्षीन्संशितव्रतान् ।
 तस्य संतप्यमानस्य वने मृगगणायुते ॥ ४
 कालस्तु सुमहान्राजन्नत्ययात्सुतकारणात् ।
 स तु राजा महातेजास्तपस्तीर्त्रं समाददे ॥ ५
 कंचित्कालं वायुभक्षो निराहारस्तथैव च ।
 तथैव तु महाबाहोर्वर्तमानस्य भारत ॥ ६
 कालस्तस्य महाराज यातो वै नृपसत्तम ।
 ततो नातिचिरात्काले वसन्ते कामदीपने ॥ ७
 फुल्लाशोकवने चैव प्राणिनां सुमनोहरे ।
 नद्यास्तीरं ततो गत्वा गङ्गायाः पद्मलोचनः ॥ ८
 नियमस्यश्च राजासीत्तदा भरतसत्तम ।
 ततो नातिचिरात्काले वनं तन्मनुजेश्वर ॥ ९
 संग्राप्ता ह्यप्सरा राजन्मेनकेत्यभिविश्रुता ।
 पुष्पद्रुमान्सञ्जमाना राज्ञो दर्शनमागमत् ॥ १०
 न ददर्श तु सा राजंस्तत्र स्थानगतं नृपम् ।
 दृष्ट्वा चाप्सरसं तां तु शुक्रं राज्ञोऽपतद्भुवि ॥ ११

ततः स राजा राजेन्द्र लज्जया नृपतिः स्वयम् ।
 पद्मामाक्रमतायुष्मन्तस्तत्सु द्रुपदोऽभवत् ॥ १२
 ततस्तु तपसा तस्य राजर्षेर्भावितात्मनः ।
 पुत्रः समभवच्छीघ्रं पदोस्तस्य क्रमेण तु ॥ १३
 तेनास्य ऋषयः सर्वे समागम्य तपोधनाः ।
 नाम चक्रुर्हि विद्वांसो द्रुपदोऽस्त्विति भारत ॥ १४
 तस्यैवाश्रमे राजन्भरद्वाजस्य भारत ।
 नृपधे सुमुखं तत्र कामैः सर्वैर्नृपोत्तम ॥ १५
 पाञ्चालोऽपि हि राजेन्द्र स्वराज्यं गतवान्प्रभुः ।
 भरद्वाजस्य विद्यार्थं सुतं दत्त्वा महात्मनः ॥ १६
 स कुमारस्ततो राजन्द्रोणेन सहितो वने ।
 वेदांश्चाधिजगे साङ्गान्धनुर्वेदांश्च भारत ॥ १७
 परया स मुदा युक्तो विचचार वने सुखम् ।
 तस्यैवं वर्तमानस्य वने वनचरैः सह ॥ १८
 कालेनातिचिराद्राजन्पिता स्वर्गमुपेयिवान् ।
 स समागम्य पाञ्चालैः पाञ्चालेष्वभिषेचितः ॥ १९
 प्राप्तश्च राज्यं राजेन्द्र सुहृदां प्रीतिवर्धनः ।
 राज्यं ररक्ष धर्मेण यथा चेन्द्रस्त्रिविष्टपम् ॥ २०
 एतन्मया ते राजेन्द्र यथावत्परिकीर्तितम् ।
 द्रुपदस्य च राजर्षेर्धृष्टद्युम्नस्य जन्म च ॥ २१

॥ इति श्रीभगवान्महामारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥

एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

यौवराज्ये युधिष्ठिरस्याभिषेकः ॥ १ ॥ भीमसेनस्य बलरामादुदायुद्धादिप्रणम् ॥ २ ॥ द्रोणेनार्जुनस्य अश्वधामेन्द्रोत्सव-
 ये नियमकथनम् ॥ ३ ॥ भीमार्जुनद्विजयकेन धृतराष्ट्रकिन्ता ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्तु राजेन्द्र यदा कौरवनन्दनम् ।
 युधिष्ठिरं विजानन्वै समर्थं राज्यरक्षणे ॥ १
 यौवराज्याभिषेकार्थमभ्ययत मन्त्रिभिः ।
 ते तु बुद्धान्वतप्यन्त धृतराष्ट्रात्मजास्तदा ॥ २
 ततः संवत्सरस्यान्ते यौवराज्याय पार्थिव ।
 स्थापितो धृतराष्ट्रेण पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
 ततोऽदीर्घेण कालेन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।

पितुरन्तर्दधे कीर्तिं शीलवृत्तसमाधिभिः ॥ ४
 असिगुद्धे गदायुद्धे रथगुद्धे च पाण्डवः ।
 संकर्षणादशिश्वद्वै शश्वच्छिक्षां वृकोदरः ॥ ५
 समाप्तशिक्षो भीमस्तु द्रुमत्सेनसमो बले ।
 पराक्रमेण संपन्नो भ्रातृणामचरद्वये ॥ ६
 प्रगाढहृदहृष्टित्वे लाघवे वेधने तथा ।
 क्षुरनाराचभल्लानां विपाठानां च तत्त्ववित् ॥ ७
 ऋजुवक्रविशालानां प्रयोक्ता फाल्गुनोऽभवत् ।

लाघवे सौष्ठवे चैव नान्यः कश्चन विद्यते ॥ ८
 बीभत्सुसदृशो लोक इति द्रोणो व्यवस्थितः ।
 ततोऽब्रवीद्बुड्ढाकेशं द्रोणः कौरवसंसदि ॥ ९
 अगस्त्यस्य धनुर्वेदे शिष्यो मम गुरुः पुरा ।
 अभिवेश्य इति ख्यातस्तस्य शिष्योऽसि भारत ॥ १०
 तीर्थात्तीर्थं गमयितुमहेतत्समुद्यतः ।
 तपसा यन्मया प्राप्तममोघमग्निप्रभम् ॥ ११
 अस्त्रं ब्रह्मशिरो नाम यदहेतुपृथिवीमपि ।
 ददता गुरुणा चोक्तं न मनुष्येष्विदं त्वया ॥ १२
 भारद्वाज विमोक्तव्यमल्पवीर्येषु संयुगे ।
 यद्यदन्तर्हितं भूतं किंचिद्युक्त्येत्त्वया सह ॥ १३
 महातेजस्त्वमेतेन हन्याः शस्त्रेण संयुगे ।
 त्वया प्राप्तमिदं वीर दिव्यं नान्योऽर्हति त्विदम् ॥ १४
 समयस्तु त्वया रक्ष्यो मुनिसृष्टो विशांपते ।
 आचार्यदक्षिणां देहि ज्ञातिग्रामस्य पश्यतः ॥ १५
 बुढानीति प्रतिज्ञाते फाल्गुनेनाब्रवीद्बुधः ।
 युद्धेऽहं प्रतिबोद्धव्यो युज्यमानस्तु त्वयाऽनघ ॥ १६
 तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुरुपुङ्गवः ।
 उपसंगृह्य चरणानुपतस्थे विनीतवत् ॥ १७
 द्रोणो जगाद वचनं समालिङ्ग्य तु फाल्गुनम् ।
 यन्मयोक्तं पुरा पार्थ तव लोके नरं क्वचित् ॥ १८
 सदृशं कारये नैव सर्वप्रहरणे युधि ।
 तत्कृतं च मया सम्यक्त्वत् तुल्यो न वर्तते ॥ १९
 देवा युधि न शक्तास्त्वां योद्धुं दैत्या न दानवाः ।
 नाहं त्वत्तो विशिष्टोऽसि किं पुनर्मनवा रणे ॥ २०
 एकस्तवाधिको लोके यो हि वृष्णिकुलोद्भवः ।
 कृष्णः कमलपत्राक्षः कंसकालियसूदनः ॥ २१
 स जेता सर्वलोकानां सर्वप्रहरणायुधः ।
 नैतावता ते पार्थाहं भवाम्यनृतवागिह ॥ २२
 तदधीनं जगत्सर्वं तत्प्रलीनं तदुद्भवम् ।
 तत्पदं न विजानन्ति ब्रह्मेशानादयोऽपि वा ॥ २३
 तस्माभिप्रभवो ब्रह्मा सर्वभूतानि निर्ममे ।
 स एव कर्ता भोक्ता च संहर्ता च जगन्मयम् ॥ २४

स एव भूतं भव्यं च भवच्च पुरुषः परः ।
 नित्यः सर्वगतः स्यात्पुरुचलोऽयं सनातनः ॥ २५
 प्रादुर्भवति योगात्मा पालनार्थं स लीलया ।
 तत्तुल्यो हि न जायेत न जातो न जनिष्यते ॥ २६
 स हि मातुलजोऽभूत् चराचरगुरुः पिता ।
 को हि तं जेतुमीहेत जानन्नात्महितं नरः ॥ २७
 श्यालश्च ते सखा चासौ तस्य त्वं प्राणवल्लभः ।
 त्वेहमभ्यधिकं तस्य तव सख्यमवस्थितम् ॥ २८
 न तेन भवतो युद्धं भविता नर्मतोऽपि वा ।
 अपिचार्यं तव पुरा शक्रेण किल चोदितः ॥ २९
 गोकुले वर्धमानस्तु नन्दगोपस्य कारणात् ।
 मर्मांशः पाण्डवो लोके पृथिव्यां पुरुषोत्तमः ॥ ३०
 कौन्तेयावरजः श्रीमानर्जुनो नाम वीर्यवान् ।
 भ्रुवो भारापहरणे साहाय्यं ते करिष्यति ॥ ३१
 तदर्थमभयं देहि पाहि चास्त्रत्कृते प्रभो ।
 इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षस्तदा शक्रेण फल्गुन ॥ ३२
 तमुवाच ततः श्रीमाञ्जङ्गचक्रगदाधरः ।
 जानामि पाण्डवे वंशे जातं पार्थ पितृव्यसु ॥ ३३
 पुत्रं परमधर्मिष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 पालयामि त्वदंशं तं सर्वलोकमहाभुजम् ॥ ३४
 आवयोः सख्यसदृशं न च लोके भविष्यति ।
 यस्तद्भक्तः समद्भक्तो यस्तं द्वेष्टि स मामपि ॥ ३५
 यन्मे वित्तं तु तत्तस्य तं विनाहं न जीवये ।
 इति पार्थ पुरा शक्रमाह सर्वेश्वरो हरिः ॥ ३६
 तस्माच्चवापि सदृशस्तं विनाभ्यधिकः पुमान् ।
 न चेह भविता लोके तमेव शरणं ब्रज ॥ ३७
 शरण्यः सर्वभूतानां देवदेवो जनार्दनः ॥ ३८
 वैशंपायन उवाच ।
 तथेति च प्रतिज्ञाय द्रोणाय कुरुपुङ्गवः ।
 उपसंगृह्य चरणौ युधिष्ठिरवशोऽभवत् ॥ ३९
 स्वभावादगमच्छन्दो महीं सागरमेखलाम् ।
 अर्जुनस्य समो लोके नास्ति कश्चिदुर्ध्वरः ॥ ४०
 गदायुद्धेऽसिमुद्धे च रथयुद्धे च पाण्डवः ।

शुभाका निद्रा तस्या ईशमर्जुनं जितनिद्रं, गुडा कुही तद्वत्केशा यस्याः ॥ १५ ॥ तीर्थात्प्राज्ञात्प्राज्ञान्तरं गमयितुं संग्रहानाविच्छेदार्थमिल-

र्थः ॥ १५ ॥ त्वया प्राप्तान्मां भोचयता प्राप्तं प्रागेव ॥ १५ ॥ तस्य त्वयीति शेषः । तव तस्मिन्निति शेषः ॥ २८ ॥ तस्य मम च ॥ ३५ ॥

पारगश्च धनुर्युद्धे बभूवाथ धनञ्जयः ॥ ४१
 नीतिमान्सकलां नीतिं विबुधाधिपतेस्तदा ।
 'अस्त्रे शस्त्रे च शस्त्रे च रथनागाश्चकर्मणि ।'
 अवाप्य सहदेवोऽपि आदृणां वदते वशे ॥ ४२
 द्रोणेनैवं विनीतश्च आदृणां नकुलः प्रियः ।
 चित्रयोधी समाख्यातो बभूवातिरथोदितः ॥ ४३
 त्रिवर्षकृतयज्ञस्तु गन्धर्वाणामुपप्लवे ।
 अर्जुनप्रमुखैः पार्थैः सौवीरः समरे हतः ॥ ४४
 न शशाक वशे कर्तुं यं पाण्डुरपि वीर्यवान् ।
 सोऽर्जुनेन वशं नीतो राजासीद्यवनाधिपः ॥ ४५
 अतीव बलसंपन्नः सदा मानी कुरूप्रति ।
 विपुलो नाम सौवीरः शस्तः पार्थेन धीमता ॥ ४६
 दत्तामित्र इति ख्यातं सङ्ग्रामे कृतनिश्चयम् ।
 सुमित्रं नाम सौवीरमर्जुनोऽदमयच्छरैः ॥ ४७
 भीमसेनसहायश्च रथानामयुतं च सः ।
 अर्जुनः समरे प्राच्यान्सर्वानेकरथोऽजयत् ॥ ४८

तथैवैकरथो गत्वा दक्षिणामजयदिशम् ।
 धनौर्यं प्रापयामास कुरुराष्ट्रं धनञ्जयः ॥ ४९
 'यतः पञ्चदशे वर्षे सर्वमेतच्चकार सः ।
 तं दृष्ट्वा धार्तराष्ट्राणां ततो भयमजायत ॥ ५०
 यः सर्वान्धृतराष्ट्रस्य पुत्रान्विप्रचकार ह ।
 भीमसेनो महाबाहुर्बलाद्बलवतां वरः ॥ ५१
 अदृष्टभावं तं दोषैर्जगृहुर्दोषबुद्धयः ।
 धार्तराष्ट्रास्तथा सर्वे भयाद्भीमस्य कर्मणा ॥ ५२
 तं दृष्ट्वा कर्मभिः पार्थान्सर्वानागतलक्षणान् ।
 बलाद्बहुगुणास्तेभ्यो विभियुर्दोषबुद्धयः ॥ ५३
 एवं सर्वे महात्मानः पाण्डवा मनुजोत्तमाः ।
 परराष्ट्राणि निर्जित्य स्वराष्ट्रं ववृधुः पुरा ॥ ५४
 ततो बलमतिख्यातं विज्ञाय दृढयन्विनाम् ।
 दूषितः सहसा भावो धृतराष्ट्रस्य पाण्डुषु ।
 स चिन्तापरमो राजा न निद्रामलभन्निशि ॥ ५५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि एकपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

क्षिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

युधिष्ठिरः साम्राज्येऽभिषेकम् इति पौरवार्तां श्रुत्वा न्ययितस्य दुर्योधनस्य मित्रा संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 प्राणाधिकं भीमसेनं कृतविद्यं धनञ्जयम् ।
 दुर्योधनो लक्षयित्वा पर्यतप्यत दुर्मनाः ॥ १
 ततो वैकर्तनः कर्णः शकुनिश्चापि सौबलः ।
 अनेकैरभ्युपायैस्ते जिघांसन्ति स पाण्डवान् ॥ २
 पाण्डवा अपि तत्सर्वं प्रतिचकुर्यथाबलम् ।
 उज्जावनमकुर्वन्तो विदुरस्य मते स्थिताः ॥ ३
 गुणैः समुदितान्दृष्ट्वा पौराः पाण्डुसुतास्तदा ।
 कथयाश्चक्रिरे तेषां गुणान्संसत्सु भारत ॥ ४
 राज्यप्राप्तिं च संप्राप्तं ज्येष्ठं पाण्डुमुतं तदा ।
 कथयन्ति स संभूय चत्वरेषु समासु च ॥ ५

प्रज्ञाश्चक्षुरचक्षुष्माधृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।
 राज्यं न प्राप्तवान्पूर्वं स कथं नृपतिर्भवेत् ॥ ६
 तथा शान्तनवो भीष्मः सत्यसन्धो महाव्रतः ।
 प्रत्याख्याय पुरा राज्यं न स जातु ग्रहीष्यति ॥ ७
 ते वयं पाण्डवज्येष्ठं तरुणं बृद्धशीलिनम् ।
 अभिषिञ्चाम साध्वद्य सत्यकारुण्यवेदिनम् ॥ ८
 स हि भीष्मं शान्तनवं धृतराष्ट्रं च धर्मवित् ।
 सपुत्रं विविधैर्भोगैर्योजयिष्यति पूजयन् ॥ ९
 वैशंपायन उवाच ।
 तेषां दुर्योधनः श्रुत्वा तानि वाक्यानि जल्पताम् ।
 युधिष्ठिरानुरक्तानां पर्यतप्यत दुर्मतिः ॥ १०

विबुधाधिपतेरुद्भवत् ॥ ४२ ॥ विनीतः शिक्षितः । अतिरथोदितः ख्यातः ॥ ४३ ॥ गन्धर्वोपप्लवेऽपि यस्य सौवीरस्य यज्ञो न विहृत इत्यवोच्यतमुक्तम् ॥ ४४ ॥ शस्त्रो हितः ॥ ४६ ॥

विभियुः विभ्युः ॥ ५३ ॥ ववृधुर्वर्धितवन्तः ॥ ५४ ॥ एकपञ्चा-
 शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥

स तप्यमानो दुष्टात्मा तेषां वाचो न चक्षमे ।
 ईर्ष्या चापि संतप्तो धृतराष्ट्रमुपागमत् ॥ ११
 ततो विरहितं दृष्ट्वा पितरं प्रतिपूज्य सः ।
 पौराणुरागसंतप्तः पश्चादिदमभाषत ॥ १२
 श्रुता मे जल्पतां तात पौराणामशिवा गिरः ।
 त्वामनादृत्य भीष्मं च पतिमिच्छन्ति पाण्डवम् ॥ १३
 मतमेतच्च भीष्मस्य न स राज्यं बुभुक्षति ।
 अस्माकं तु परां पीडां चिकीर्षन्ति पुरे जनाः ॥ १४
 पितृतः प्राप्तवान् राज्यं पाण्डुरात्मगुणैः पुरा ।
 त्वमन्धगुणसंयोगात्प्राप्तं राज्यं न लब्धवान् ॥ १५
 स एष पाण्डोर्दायाद्यं यदि प्राप्नोति पाण्डवः ।
 तस्य पुत्रो ह्युवं प्राप्तस्तस्य तस्यापि चापरः ॥ १६
 ते वयं राजवंशेन हीनाः सह सुतैरपि ।
 अवज्ञाता भविष्यामो लोकस्य जगतीपते ॥ १७
 सततं निरयं प्राप्ताः परपिण्डोपजीविनः ।
 न भवेम यथा राजस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ १८
 यदि त्वं हि पुरा राजभिर्दं राज्यमवाप्तवान् ।
 भुवं प्राप्स्याम च वयं राज्यमप्यवशे जने ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्तु पुत्रस्य श्रुत्वा वचनमीदृशम् ।
 शुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ २०
 धर्मनित्यस्तथा पाण्डुः सुग्रीतो मयि कौरवः ।
 सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मदीयेषु विशेषतः ॥ २१
 नात्र किंचन जानाति भोजनादि चिकीर्षितम् ।

निवेदयति तत्सर्वं मयि धर्मभृतां वरः ॥ २२
 तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरः सदा ।
 गुणवाँल्लोकविख्यातो नगरे च प्रतिष्ठितः ॥ २३
 स कथं शक्यतेऽस्माभिरपाकृष्टं नरर्षभः ।
 राज्यमेष हि नः प्राप्तः ससहयो विशेषतः ॥ २४
 श्रुता हि पाण्डुनाऽस्मात्त्वा बलं च सततं मतम् ।
 धृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥ २५
 ते तथा संस्तुतास्तात विषये पाण्डुना नराः ।
 कथं युधिष्ठिरस्यार्थं न नो हन्युः सबान्धवान् ॥ २६
 नैते विषयमिच्छेयुर्धर्मत्यागे विशेषतः ।
 ते वयं कौरवेन्द्राणामेतेषां च महात्मनाम् ॥ २७
 कथं न वाच्यतां तात गच्छेम जगतस्तथा ॥ २८
 दुर्योधन उवाच ।
 मध्यस्थः सततं भीष्मो द्रोणपुत्रो मयि स्थितः ।
 यतः पुत्रस्ततो द्रोणो भविता नात्र संशयः ॥ २९
 कृपः शारद्वतश्चैव यत एव वयं ततः ।
 भागिनेयं ततो द्रौणिं न त्यक्ष्यति कथंचन ॥ ३०
 क्षत्ता तु बन्धुरस्माकं प्रच्छन्नस्तु ततः परैः ।
 न चैकः स समर्थोऽस्मान्पाण्डुवार्थं प्रवाधितुम् ॥ ३१
 सुविसन्धानपाण्डुसुतान्सह मात्रा विवासव ।
 वारणावतमद्यैव नात्र दोषो भविष्यति ॥ ३२
 विनिद्राकरणं घोरं हृदि शल्यमिवापितम् ।
 शोकपावकमुद्धतं कर्मणानेन नाशय ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि संमवर्षणि द्विपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

धृतराष्ट्रादीनां कणिकेन दुर्नित्युपदेशः ॥ १ ॥ जम्बुकोपाख्यानम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 श्रुत्वा पाण्डुसुतान्वीरान्वलोट्रिक्लान्महौजसः ।
 धृतराष्ट्रो महीपालश्चिन्तामगमदातुरः ॥ १
 तत आहूय मन्त्रज्ञं राजशास्त्रार्थवित्तमम् ।
 कणिकं मन्त्रिणां श्रेष्ठं धृतराष्ट्रोऽब्रवीद्वचः ॥ २
 उत्सक्ताः पाण्डवा नित्यं तेभ्योऽसूये द्विजोत्तम ।

तत्र मे निश्चिततमं सन्धिविग्रहकारणम् ।
 कणिक त्वं ममाचक्ष्व करिष्ये वचनं तव ॥ ३
 वैशंपायन उवाच ।
 'दुर्योधनोऽथ शकुनिः कर्णदुःशासनावपि ।
 कणिकं ह्युपसंगृह्य मन्त्रिणं सौबलस्य च ॥ ४
 प्रच्छुर्मरतश्रेष्ठ पाण्डवान्प्रति नैकधा ।

अबुद्धाः पाण्डवा नित्यं सर्वे तेभ्यस्त्रसामहे ॥ ५
 अनूनं सर्वपक्षाणां यद्भवेत्क्षेमकारकम् ।
 भारद्वाज तदाचक्ष्व करिष्यामः कथं वयम् ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 स प्रसन्नमनास्तेन परिपृष्टो द्विजोत्तमः ।
 उवाच वचनं तीक्ष्णं राजशास्त्रार्थदर्शनम् ॥ ७
 कणिक उवाच ।
 शृणु राजभिर्दं तत्र प्रोच्यमानं मयानघ ।
 न मेऽभ्यसूया कर्तव्या श्रुत्वैतत्कुरुसत्तम ॥ ८
 नित्यमुद्यतदण्डः स्यान्नित्यं विवृतपौरुषः ।
 अच्छिद्रच्छिद्रदर्शी स्यात्परेषां विवरामुगः ॥ ९
 नित्यमुद्यतदण्डाद्धि भृशमुद्विजते जनः ।
 तस्मात्सर्वाणि कार्याणि दण्डेनैव विधारयेत् ॥ १०
 नास्य छिद्रं परः पश्येच्छिद्रेण परमन्वितात् ।
 गृहेत्कर्म इवाङ्गानि रक्षेद्विवरमात्मनः ॥ ११
 'नित्यं च ब्राह्मणाः पूज्या नृपेण हितमिच्छता ।
 सृष्टो नृपो हि विप्राणां पालने दुष्टनिग्रहे ॥ १२
 उभाभ्यां वर्धते धर्मो धर्मवृद्ध्या जिताबुधौ ।
 लोकश्चायं परश्चैव ततो धर्मं समाचरेत् ॥ १३
 कृतापराधं पुरुषं दृष्ट्वा यः क्षमते नृपः ।
 तेनावमानमाप्नोति पापं चेह परत्र च ॥ १४
 यो विभूतिमवाप्नोति राज्ञो विक्रुस्तेऽधमः ।
 तमानयित्वा हत्वा च दद्याद्वीनाय तद्धनम् ॥ १५
 नो चेद्भूरि नियुक्ता ये स्यास्यन्ति वशमात्मनः ।
 राजा नियुज्यात्पुरुषानात्मान्धर्मार्थकोविदान् ॥
 ये नियुक्तास्तथा केचिद्राष्ट्रं वा यदि वा पुरम् ।
 ग्रामं जनपदं वापि बाधेयुर्यदि वा न वा ॥ १७
 परीक्षणार्थं विसृजेदानतांश्छिन्नरूपिणः ।
 परीक्ष्य पापकं ज्ञात्वाद्धनमादाय सर्वशः ॥ १८

उभाभ्यां ब्राह्मणरक्षणदुष्टनिग्रहाभ्याम् । जितौ संपादितौ भवेतामिति शेषः ॥ १३ ॥ इनाय दमिदाय ॥ १५ ॥ उपसं-
 हरति वधमिति । कथं वधः कर्तव्य इत्याह सुविदीर्णमिति । सुवि-
 क्रान्तमपि शत्रु । काले आपद्यापन्नमालभ्य सुविदीर्णं विनष्टं
 कुर्वीत । तथा ह्युद्यमपि शत्रुमापदि काले सुपलायितं कुर्वीत १०
 आश्रयसंश्रयात् आश्रयबलात् ॥ २२ ॥ दृगमयं दृगवन्निप्रयो-
 जनम् । क्षात्रं धर्मं स्वका शत्रुदृष्टे निष्ठासुगपि स्यादित्यर्थः ।

नासम्यक्कृत्यकारी स्यादुपक्रम्य कदाचन ।
 कण्टको ह्यपि दुश्छिन्न आस्तावं जनयेच्चिरम् १९
 वधमेव प्रशंसन्ति शत्रूणामपकारिणाम् ।
 सुविदीर्णं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ॥ २०
 आपद्यापदि काले च कुर्वीत न विचारयेत् ।
 नावज्ञेयो रिपुस्तात दुर्बलोऽपि कथं चन ॥ २१
 अल्पोऽप्यधिर्वनं कृत्स्नं दहत्याश्रयसंश्रयात् ।
 अन्धः स्यादन्धवेलायां बाधिर्यमपि चाश्रयेत् २२
 कुर्यात्तृणमयं चापं शयीत मृगशायिकाम् ।
 सान्त्वादिभिरुपायैस्तु हन्याच्छत्रुं वशे स्थितं २३
 दया न तस्मिन्कर्तव्या शरणागत इत्युत ।
 निरुद्धिग्रो हि भवति न हताज्जायते भयम् ॥ २४
 हन्यादभिन्नं दानेन तथा पूर्वापकारिणम् ।
 हन्याग्नीन्पञ्च सप्तेति परपक्षस्य सर्वशः ॥ २५
 मूलमेवादितश्छिन्नात्परपक्षस्य नित्यशः ।
 ततः सहायांस्तत्पक्षान्सर्वाश्च तदनन्तरम् ॥ २६
 छिन्नमूले ह्यधिष्ठाने सर्वे तज्जीविनो हताः ।
 कथं नु शाखास्तिष्ठेरंश्छिन्नमूले वनस्पतौ ॥ २७
 एकाग्रः स्यादविवृतो नित्यं विवरदर्शकः ।
 राजन्नित्यं सपत्नेषु नित्योद्विग्नः समाचरेत् ॥ २८
 अम्याधानेन यज्ञेन काषायेण जटाजिनैः ।
 लोकान्विश्वासयित्वैव ततो लुम्पेद्यथा वृकः ॥ २९
 अङ्कुशं शौचमित्याहुरर्थानामुपधारणे ।
 आनाम्य फलितां शाखां पकं पकं प्रशातयेत् ३०
 फलार्थोऽयं समारम्भो लोके पुंतां विपश्चिताम् ।
 बहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालस्य पर्ययः ॥ ३१
 ततः प्रत्यागते काले भिन्नाद्धटमिवाश्मनि ।
 अमित्रो न विमोक्तव्यः कृपणं बहपि भुवन् ३२
 कृपा न तस्मिन्कर्तव्या हन्यादेवापकारिणम् ।

मृगशायिकां मृगहन्तुः शय्याम् । यथा व्याधौ मृगान्विश्वासयितुं
 मृषा निद्राति विश्वसेषु च तेषु प्रहरलेवं स हन्तुमेवाकारं
 गोपयतीत्यर्थः । उपायैः वशे स्थितं शत्रुमिति संबन्धः ॥ २३ ॥
 ग्रीन् ऐश्वर्यमञ्जरोसाहान् । तथा पञ्च अमाल्यराष्ट्रदुर्गाणि कोट्यो
 दण्डस्य पक्षम इत्युक्तान् । दण्डोत्र सैन्यं । सप्त स्वाम्यमाल्यमुहृत्को-
 शराष्ट्रदुर्गबलानि चेत्युक्तानि ॥ २५ ॥ शौचमभ्याधानादि । अत्र
 दृष्टान्तः आनाम्येति आनामयित्वा ॥ ३० ॥

हन्त्यादमित्रं सान्त्वेन तथा दानेन वा पुनः ॥३३॥
तथैव भेददण्डाभ्यां सर्वोपायैः प्रज्ञातयेत् ।

शृतराष्ट्र उवाच ।

कथं सान्त्वेन दानेन भेदैर्दण्डेन वा पुनः ॥३४॥
अमित्रः शक्यते हन्तुं तन्मे ब्रूहि यथातथम् ।
कणिक उवाच ।

शृणु राजन्यया वृत्तं वने निवसतः पुरा ॥ ३५॥
जम्बुकस्य महाराज नीतिशास्त्रार्थदर्शिनः ।

अथ कश्चित्कृतप्रज्ञः शृगालः स्वार्थपण्डितः ॥३६॥
सखिभिर्न्यवसत्सार्धं व्याघ्रास्तुवृकबभ्रुभिः ।
तेऽपश्यन्विपिने तस्मिन्बलिनं मृगयूथम् ॥ ३७॥
अशक्ता ग्रहणे तस्य ततो मन्त्रममन्त्रयन् ।

जम्बुक उवाच ।

असकृद्यतितो ह्येष हन्तुं व्याघ्र वने त्वया ॥ ३८॥
युवा वै जवसंपन्नो बुद्धिशाली न शक्यते ।
मूषिकोऽस्य शयानस्य चरणौ भक्षयत्वयम् ॥३९॥
अथैनं भक्षितैः पादैर्व्याघ्रो गृह्णातु वै ततः ।

ततो वै भक्षयिष्यामः सर्वे बुद्धितमानसाः ॥४०॥
जम्बुकस्य तु तद्वाक्यं तथा चक्रः समाहिताः ।
मूषिकाभक्षितैः पादैर्मृगं व्याघ्रोऽवधीत्तदा ॥४१॥
दृष्ट्वा चेष्टमानं तु भूमौ मृगकलेवरम् ।

स्नात्वाऽऽगच्छत भद्रं वीरक्षामीत्याह जम्बुकः ॥४२॥
शृगालवचनान्तेऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।
स चिन्तापरमो भूत्वा तस्यौ तत्रैव जम्बुकः ॥४३॥
अथाजगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।
ददर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसम् ॥४४॥
व्याघ्र उवाच ।

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।
अशित्वा पिशितान्यद्य निहरिष्यामहे वयम् ॥४५॥
जम्बुक उवाच ।

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूषिकोऽब्रवीत् ।
धिम्बलं मृगराजस्य भयाघ्रायं मृगो हतः ॥४६॥
महाबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।

तस्यैवं गर्जितं श्रुत्वा ततो मर्ष्यं न रोचये ॥४७॥
व्याघ्र उवाच ।
ब्रवीति यदि स ह्येवं काले ह्यसिं प्रबोधितः ।
स्वाहुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ॥ ४८॥
स्वादेष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनम् ।
एतस्मिन्नेव काले तु मूषिकोऽप्याजगाम ह ॥४९॥
तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ।
शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ॥ ५०॥
मृगमांसं न स्वादेयं गरमेतन्न रोचते ।
मूषिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ५१॥
तच्छ्रुत्वा मूषिको वाक्यं संत्रस्तः प्रगतो विलम् ।
ततः स्नात्वा सर्वै तत्र आजगाम वृको नृप ॥५२॥
तमागतमिदं वाक्यमब्रवीजम्बुकस्तदा ।
मृगराजो हि संकुदो न ते साधु भविष्यति ५३॥
सकलत्रस्तिहायाति कुरुष्व यदनन्तरम् ।
एवं संचोदितस्तेन जम्बुकेन तदा वृकः ॥ ५४॥
ततोऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ।
एतस्मिन्नेव काले तु नकुलोऽप्याजगाम ह ॥५५॥
तमुवाच महाराज नकुलं जम्बुको वने ।
स्वाहुबलमाश्रित्य निर्जितास्तेऽन्यतो गताः ५६॥
मम दत्ता नियुद्धं त्वं भुङ्क्ष्व मांसं यथेप्सितम् ।
नकुल उवाच ।
मृगराजो वृकश्चैव बुद्धिमानपि मूषिकः ॥ ५७॥
निर्जिता यत्त्वया वीरास्तस्माद्वीरतरो भवान् ।
न त्वयाप्युत्सहेयोद्धुमिष्युक्त्वा सोऽप्युपागमत् ॥
कणिक उवाच ।
एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको हृष्टमानसः ।
स्नादति स तदा मांसमेकः सन्मन्त्रनिश्चयात् ।
एवं समाचरन्नित्यं सुखमेधेत भूपतिः ॥ ५९॥
भयेन भेदयेद्भीहं शूरमञ्जलिकर्मणा ।
लुब्धमर्थप्रदानेन समं न्यूनं तथौजसा ॥ ६०॥
एवं ते कथितं राजन् शृणु चाप्यपरं तथा ॥६१॥
पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः ।

तस्यैवं गर्जितं श्रुत्वा ततो मर्ष्यं न रोचये ॥४७॥
व्याघ्र उवाच ।

ब्रवीति यदि स ह्येवं काले ह्यसिं प्रबोधितः ।
स्वाहुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ॥ ४८॥
स्वादेष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनम् ।
एतस्मिन्नेव काले तु मूषिकोऽप्याजगाम ह ॥४९॥

तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ।
शृणु मूषिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ॥ ५०॥
मृगमांसं न स्वादेयं गरमेतन्न रोचते ।
मूषिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ५१॥

तच्छ्रुत्वा मूषिको वाक्यं संत्रस्तः प्रगतो विलम् ।
ततः स्नात्वा सर्वै तत्र आजगाम वृको नृप ॥५२॥
तमागतमिदं वाक्यमब्रवीजम्बुकस्तदा ।
मृगराजो हि संकुदो न ते साधु भविष्यति ५३॥

सकलत्रस्तिहायाति कुरुष्व यदनन्तरम् ।
एवं संचोदितस्तेन जम्बुकेन तदा वृकः ॥ ५४॥
ततोऽवलुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ।
एतस्मिन्नेव काले तु नकुलोऽप्याजगाम ह ॥५५॥

तमुवाच महाराज नकुलं जम्बुको वने ।
स्वाहुबलमाश्रित्य निर्जितास्तेऽन्यतो गताः ५६॥
मम दत्ता नियुद्धं त्वं भुङ्क्ष्व मांसं यथेप्सितम् ।
नकुल उवाच ।

मृगराजो वृकश्चैव बुद्धिमानपि मूषिकः ॥ ५७॥
निर्जिता यत्त्वया वीरास्तस्माद्वीरतरो भवान् ।
न त्वयाप्युत्सहेयोद्धुमिष्युक्त्वा सोऽप्युपागमत् ॥
कणिक उवाच ।

एवं तेषु प्रयातेषु जम्बुको हृष्टमानसः ।
स्नादति स तदा मांसमेकः सन्मन्त्रनिश्चयात् ।
एवं समाचरन्नित्यं सुखमेधेत भूपतिः ॥ ५९॥
भयेन भेदयेद्भीहं शूरमञ्जलिकर्मणा ।
लुब्धमर्थप्रदानेन समं न्यूनं तथौजसा ॥ ६०॥

एवं ते कथितं राजन् शृणु चाप्यपरं तथा ॥६१॥
पुत्रः सखा वा भ्राता वा पिता वा यदि वा गुरुः ।

कदश्चाद्विषभूतम् ॥ ५१॥ अवलुम्पनं गात्रसंकोचनम् ॥५५॥

कदश्चाद्विषभूतम् ॥ ५१॥ अवलुम्पनं गात्रसंकोचनम् ॥५५॥

कदश्चाद्विषभूतम् ॥ ५१॥ अवलुम्पनं गात्रसंकोचनम् ॥५५॥

रिपुस्थानेषु वर्तन्तो हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ६२
 शपथेनाप्यरिं हन्यादर्थदानेन वा पुनः ।
 विषेण मायया वापि नोपेक्षेत कथंचन ।
 उभौ चेत्संशयोपेतौ श्रद्धावांस्तत्र वर्धते ॥ ६३
 गुरोरप्यवलितस्य कार्याकार्यमजानतः ।
 उत्पथं प्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम् ॥ ६४
 क्रुद्धोऽप्यक्रुद्धरूपः स्यात्सितपूर्वाभिभाषिता ।
 'न चैनं क्रोधसंदीप्तं विद्यात्कश्चित्कथंचन ।'
 न चाप्यन्यमपध्वंसेत्कदाचित्कोपसंयुतः ॥ ६५
 ग्रहरिष्यन्निग्रहं ब्रूयात्प्रहरन्नपि भारत ।
 ग्रहत्य च ग्रिथं ब्रूयाच्छोचन्निव रुदन्निव ॥ ६६
 आश्वासयेच्चापि परं सान्त्वधर्मार्थवृत्तिभिः ।
 अथ तं प्रहरेत्काले तथा विचलितं पथि ॥ ६७
 अपि घोरापराधस्य धर्ममाश्रित्य तिष्ठतः ।
 स हि प्रच्छाद्यते दोषः शैलो भेदैरिवसितैः ॥ ६८
 यः स्यादनुप्राप्तवधस्तस्यागारं प्रदीपयेत् ।
 अधनाश्रास्तिकांश्चोरान्विषकर्मसु योजयेत् ॥ ६९
 प्रत्युत्थानासनाधेन संप्रदानेन केनचित् ।
 अतिविश्रब्धघाती स्यात्तीक्ष्णदंष्ट्रो निमग्नकः ७०
 अशङ्कितेभ्यः शङ्केत शङ्कितेभ्यश्च सर्वशः ।
 अशङ्क्याद्भयमुत्पन्नमपि मूलं निकृन्तति ॥ ७१
 न विश्वसेदविश्वस्ते विश्वस्ते नातिविश्वसेत् ।
 विश्वासाद्भयमुत्पन्नं मूलान्यपि निकृन्तति ॥ ७२
 चारः सुविहितः कार्य आत्मनश्च परस्य वा ।
 पाषण्डास्तापसादींश्च परराष्ट्रेषु योजयेत् ॥ ७३
 उद्यानेषु विहारेषु देवतायतनेषु च ।
 पानागारेषु रथ्यासु सर्वतीर्थेषु चाप्यथ ॥ ७४
 चत्वरेषु च कूपेषु पर्वतेषु वनेषु च ।

समवायेषु सर्वेषु सरित्सु च विचारयेत् ॥ ७५
 वाचा भृशं विनीतः स्याद्दुदयेन तथा धुरः ।
 सितपूर्वाभिभाषी स्यात्सृष्टो रौद्रस्य कर्मणः ॥ ७६
 अञ्जलिः शपथः सान्तं शिरसा पादवन्दनम् ।
 आश्चाकरणमित्येवं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ ७७
 सुषुप्तिः स्यादफलः फलवान्स्यादुरारुहः ।
 आमः स्यात्पकसङ्काशो नच जीर्येत कर्हिचित् ॥ ७८
 त्रिवर्गे त्रिविधा पीडा ह्यनुबन्धास्तथैव च ।
 अनुबन्धाः शुभा ज्ञेयाः पीडास्तु परिवर्जयेत् ॥ ७९
 धर्मं विचरतः पीडा सापि द्वाभ्यां नियच्छति ।
 अर्थं चाप्यर्थलुब्धस्य कामं चातिप्रवर्तिनः ॥ ८०
 अगर्वितात्मा युक्तश्च सान्त्वयुक्तोऽनमूयिता ।
 अवेक्षितार्थः शुद्धात्मा मन्त्रयीत द्विजैः सह ॥ ८१
 कर्मणा येन केनैव मृदुना दारुणेन च ।
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ८२
 न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
 संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ८३
 यस्य बुद्धिः परिभवेत्तमतीतेन सान्त्वयेत् ।
 अनागतेन दुर्बुद्धिं प्रत्युत्पन्नेन पण्डितम् ॥ ८४
 योऽरिणा सह सन्वायं शयीत कृतकृत्यवत् ।
 स वृक्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ८५
 मन्त्रसंवरणे यत्नः सदा कार्योऽनमूयता ।
 आकारमभिरक्षेत चारेणाप्यनुपालितः ॥ ८६
 'न रात्रौ मन्त्रयेद्विद्वान् च कैश्चिदुपासितः ।
 प्रासादाग्रे शिलाग्रे वा विशाले विजनेपि वा ८७
 समन्तात्तत्र पश्यद्भिः सहासैरेव मन्त्रयेत् ।
 नैव संवेश्येतत्र मन्त्रवेश्मनि शारिकाम् ॥ ८८
 शुकान्वा शारिका वापि बालमूर्खजडानपि ।

कथं भवति । सापि पुंसः पीडा धर्मं नियच्छति निरुद्धाति ।
 एवमर्थं चाप्यर्थलुब्धस्य कामं चातिप्रवर्तिन इति व्याख्येयं ॥ ८० ॥
 उद्धरेत्सन्देशेपि नीतिरवश्यमनुसरणीयेत्याह । न संशयमिति ।
 असंशयमयाच्छेति क. घ. ट. पाठः ॥ ८३ ॥ परिभवेत् शोकेन ।
 तमतीतेन नलरामाद्याह्वयनेन । दुर्बुद्धिं । लोभाद्युपहतबुद्धिम् ।
 अनागतेन कालान्तरे तव भेषी भविष्यतीत्याशाप्रदर्शनेन ।
 पण्डितं प्रत्युत्पन्नेन वर्तमानेन घनादिना सान्त्वयेत् ॥ ८४ ॥
 मन्त्रसंवरणं मन्त्रगुरुम् ॥ ८६ ॥

संशयोपेतौ संशयविषयौ । श्रद्धावान् मनुष्यादरवान् । श्रद्धा-
 नस्तु बध्यत इति क. पाठः ॥ ६३ ॥ अपध्वंसेत् कुत्सयेत् ॥ ६५ ॥
 अनुप्राप्तवधः शीघ्रं हन्तुमिष्टः अधना दारिद्र्यः नास्तिकाः परलो-
 कप्रद्वारहिताः ॥ ६९ ॥ निमग्नकः नम्रशिराः तीक्ष्णदंष्ट्रः व्याघ्र-
 इव । तीक्ष्णदंष्ट्र इवोरग इति क. ड. पाठः ॥ ७० ॥ सुविहितः
 सन्त्यक् परीक्षितः ॥ ७३ ॥ सृष्टे रौद्राय कर्मण इति क. घ. पाठः
 ॥ ७६ ॥ अनुबन्धः फलम् ॥ ७९ ॥ धर्ममत्यन्तं विचरतः पुंसो
 द्वाभ्यामर्थकामाभ्यां धनव्ययप्रज्ञाचर्योपक्षिप्तान्दो पीडा वित्तवै-

प्रविष्टानपि निर्वास्य मन्त्रयेद्वार्मिकैर्द्विजैः ॥ ८९
 नीतिज्ञैर्न्यायशास्त्रज्ञैरितिहासे सुनिष्ठितैः ।
 रक्षां मन्त्रस्य निश्छिद्रां मन्त्रान्ते निश्चयेत्स्वयम् ९०
 वीरोपवर्णितात्तस्माद्द्वर्मार्थाभ्यामथात्मना ।
 एकेन वाथ विप्रेण ज्ञातबुद्धिर्विनिश्चयेत् ॥ ९१
 तृतीयेन न चान्येन व्रजेन्निश्चयमात्मवान् ।
 षट्पृथग्निष्ठद्यते मन्त्र इति नीतिषु पठ्यते ॥ ९२
 निःसृतो नाशयेन्मन्त्रो हस्तप्राप्तमपि श्रियम् ।
 स्वमतं च परेषां च विचार्य च पुनःपुनः ।
 गुणवद्वाक्यमादद्यान्नैव तृप्येद्विचक्षणः ॥ ९३
 नाच्छिला परमर्माणि नाकृता कर्म दारुणम् ।
 नाहता भस्मधातीव प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ९४
 कश्चित् व्याधितं क्लिन्नमपानीयमघासकम् ।
 परिविधस्तमन्दं च ग्रहर्तव्यमरेर्वलम् ॥ ९५
 नार्थिकोऽर्थिनमभ्येति कृतार्थे नास्ति सङ्गतम् ।
 तस्मात्सर्वाणि साध्यानि सावशेषाणि कारयेत् ९६
 संग्रहे विग्रहे चैव यत्नः कार्योऽनसूयता ।
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ॥ ९७
 नास्य कृत्यानि बुध्येरन्मित्राणि रिपवस्तथा ।
 आरब्धान्येव पश्येरन्सुपर्यवसितान्यपि ॥ ९८
 भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।
 आगतं तु भयं दृष्ट्वा ग्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ९९
 दैवेनोपहृतं शत्रुमनुगृह्णाति यो नरः ।
 स मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १००

अनागतं हि बुध्येत यच्च कार्यं पुरः स्थितम् ।
 न तु बुद्धिश्चात्किंचिदतिक्रामेत्प्रयोजनम् ॥ १०१
 उत्साहश्चापि यत्नेन कर्तव्यो भूतिमिच्छता ।
 विमज्ज्य देशकालौ च दैवं धर्मादयस्त्रयः ।
 नैःश्रेयसौ तु तौ ज्ञेयौ देशकालाविति स्थितिः ॥
 तालवत्कुरुते मूलं बालः शत्रुरुपेक्षितः ।
 गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः क्षिप्रं संजायते महान् ॥ १०३
 अग्निस्तोकमिवात्मानं सन्धुक्षयति यो नरः ।
 स वर्धमानो ग्रसते महान्तमपि संचयम् ॥ १०४
 'आदावेव ददानीति प्रियं ब्रूयान्निरर्थकम् ॥' १०५
 आशां कालवर्ती कुर्यात्कालं विप्रेन योजयेत् ।
 विघ्नं निमित्ततो ब्रूयान्निमित्तं वाऽपि हेतुतः ॥ १०६
 क्षुरो भूत्वा हरेत्प्राणाभिहितः कालसाधनः ।
 प्रतिच्छन्नो लोमहारी द्विषतां परिकर्तनः ॥ १०७
 पाण्डवेषु यथान्यायमन्येषु च कुरूद्वद्व ।
 वर्तमानो न मञ्जेस्त्वं तथा कृत्यं समाचर ॥ १०८
 सर्वकल्याणसंपन्नो विशिष्ट इति निश्चयः ।
 तस्मात्त्वं पाण्डुपुत्रेभ्यो रक्षात्मानं नराधिप ॥ १०९
 भ्रातृव्या बलवन्तस्ते पाण्डुपुत्रा नराधिप ।
 पश्चात्तापो यथा न स्यात्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा संग्रतस्थे कणिकः स्वगृहं ततः ।
 धृतराष्ट्रोऽपि कौरव्यः शोकार्तः समपद्यत ॥ १११

॥ इति श्रीमन्नहभारते आदिपर्वणि संभवपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

समाप्तं च संभवपर्वं ।

अघासकं अनाहारम् ॥ ९५ ॥ संगतं सख्यम् ॥ ९६ ॥
 आरब्धान्यपि सुपर्यवसितानि संपन्नान्येव पश्येरन् ॥ ९८ ॥
 संविधातव्यं प्रतिकर्तव्यम् ॥ ९९ ॥ देशाद्यनुगुणं उत्साहोऽपि
 कर्तव्यो नत्वलसो भवेत् । दैवं प्राक्तनं कर्म । ये धर्मादयस्त्रय-
 स्तांश्च विमज्ज्य तेषां मध्ये नैःश्रेयसौ श्रेयोहेतू इति स्थितिर्नि-

श्चयः ॥ १०२ ॥ बालः अल्पोपि । बलवत्कुरुते रूपं बाह्यादिति
 क. क. ट. पाठः ॥ १०३ ॥ आत्मानं सन्धुक्षयति सहायादिना
 वर्धयति । संचयमिच्छनानां पक्षे शत्रूणाम् ॥ १०४ ॥ हेतुतः
 हेतुन्तरेण ॥ १०६ ॥ तदा सपुत्रो राजा च शोकार्त इति क.
 पुस्तकपाठः ॥ १११ ॥ त्रिपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

अथ जतुगृहपर्व ॥ ८ ॥

चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

संग्रहेण जतुगृहदाहकथनम् ॥ १ ॥ पुनर्विस्तरेण जतुगृहदाहकथनारम्भः ॥ २ ॥ दुर्योधनघृतराष्ट्रसंवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कणिकस्य मतं श्रुत्वा कात्स्न्येन भरतर्षभ ।
 दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः ।
 दुःशासनचतुर्थास्ते मन्त्रयामासुरेकदा ॥ १
 ते कौरव्यमनुज्ञाप्य धृतराष्ट्रं नराधिपम् ।
 दहने तु सपुत्रायाः कुन्त्या बुद्धिमकारयन् ॥ २
 तेषामिज्जितभावज्ञो विदुरस्तत्त्वदर्शिवान् ।
 आकारेण च तं मन्त्रं बुबुधे दुष्टचेतसाम् ॥ ३
 ततो विदितवेद्यात्मा पाण्डवानां हिते रतः ।
 पलायने मतिं चक्रे कुन्त्याः पुत्रैः सहानघः ॥ ४
 ततो वातसहां नावं यज्ञयुक्तां पताकिनीम् ।
 ऊर्मिश्चमां दृढां कृत्वा कुन्तीमिदमुवाच ह ॥ ५
 एष जातः कुलस्यास्य कीर्तिवंशप्रणाशनः ।
 धृतराष्ट्रः परीतात्मा धर्मं त्यजति शाश्वतम् ॥ ६
 इयं वारिपथे युक्ता तरङ्गपवनक्षमा ।
 नौर्यया मृत्युपाशाच्चं सपुत्रा मोक्ष्यसे शुभे ॥ ७
 तच्छ्रुत्वा व्यथिता कुन्ती पुत्रैः सह यशस्विनी ।
 नावमारुह्य गङ्गायां प्रययौ भरतर्षभ ॥ ८
 ततो विदुरवाक्येन नावं विक्षिप्य पाण्डवाः ।
 धनं चादाय तैर्दत्तमरिष्टं प्राविशन्वनम् ॥ ९
 निषादी पञ्चपुत्रा तु जातुपे तत्र वेश्मनि ।
 कारणाभ्यागता दग्धा सह पुत्रैरनागसा ॥ १०
 स च म्लेच्छाधमः पापो दग्धस्तत्र पुरोचनः ।
 बञ्जिताश्च दुरात्मानो धार्तराष्ट्राः सहानुगाः ॥ ११
 अविज्ञाता महात्मानो जनानामक्षतास्तथा ।
 जनन्या सह कौन्तेया मुक्ता विदुरमञ्जिताः ॥ १२
 ततस्तस्मिन्पुरे लोका नगरे वारणावते ।
 दृष्ट्वा जतुगृहं दग्धमन्वशोचन्त दुःखिताः ॥ १३

प्रेषयामासु राजानं यथावृत्तं निवेदितुम् ।
 संवृतस्ते महान्कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥ १४
 सकामो भव कौरव्य भुङ्क्ष्व राज्यं सपुत्रकः ।
 तच्छ्रुत्वा धृतराष्ट्रस्तु सहपुत्रेण शोचयन् ॥ १५
 प्रेतकार्याणि च तथा चकार सह बान्धवैः ।
 पाण्डवानां तथा क्षत्त्रा भीष्मश्च कुरुसत्तमः ॥ १६
 जनमेजय उवाच ।
 पुनर्विस्तरज्ञः श्रोतुमिच्छामि द्विजसत्तम ।
 दाहं जतुगृहस्यैव पाण्डवानां च मोक्षणम् ॥ १७
 सुनृशंसमिदं कर्म तेषां क्रूरोपसंहितम् ।
 कीर्तयस्व यथावृत्तं परं कौतूहलं मम ॥ १८
 वैशंपायन उवाच ।
 शृणु विस्तरशो राजन्वदतो मे परन्तप ।
 दाहं जतुगृहस्यैतत्पाण्डवानां च मोक्षणम् ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 ततो दुर्योधनो राजा धृतराष्ट्रमभाषत ।
 पाण्डवेभ्यो भयं नः स्यात्तान्निवासयतां भवान् ।
 निपुणेनाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् ॥ २०
 धृतराष्ट्रस्तु पुत्रेण श्रुत्वा वचनमीरितम् ।
 मुहूर्तमिव संचिन्त्य दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ २१
 धर्मनित्यः सदा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।
 सर्वेषु ज्ञातिषु तथा मयि त्वासीद्विशेषतः ॥ २२
 नासौ किञ्चिद्विजानाति भोजनादिचिकीर्षितम् ।
 निवेदयति नित्यं हि मम राज्यं धृतव्रतः ॥ २३
 तस्य पुत्रो यथा पाण्डुस्तथा धर्मपरायणः ।
 गुणवान्लोकविख्यातः पौरवाणां सुसंमतः ॥ २४
 स कथं शक्यतेऽस्माभिरपाकर्तुं बलादितः ।
 पितृपैतामाहाद्राज्यात्ससहायो विशेषतः ॥ २५

अनुज्ञाप्य पृष्ठा ॥ २ ॥ इजितं चेष्टितं तेन भावं वित्ताभि-
 प्रायं जानातीति इजितभावज्ञः ॥ ३ ॥ विदितवेद्यो ज्ञाततत्त्व
 आत्मा चित्तं यस्य ॥ ४ ॥ यज्ञयुक्तां यज्ञं महत्यपि वाते

जलाशये नौकास्तन्मकं लोहलङ्कृतमयम् ॥ ५ ॥ अरिष्टं निर्दि-
 ष्टम् ॥ ९ ॥ क्रूरेण कणिकेनोपसंहितमुपदिष्टम् ॥ १८ ॥
 चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

भृता हि पाण्डुनाऽमात्या बलं च सततं भृतम् ।
भृताः पुत्राश्च पौत्राश्च तेषामपि विशेषतः ॥ २६
ते पुरा सत्कृतास्तात पाण्डुना नागरा जनाः ।
कथं युधिष्ठिरस्यार्थे न नो हन्युः सबान्धवान् ॥
दुर्योधन उवाच ।

एवमेतन्मया तात भावितं दोषमात्मनि ।
दृष्ट्वा प्रकृतयः सर्वा अर्थमानेन पूजिताः ॥ २८
भुवमस्मत्सहायास्ते भविष्यन्ति प्रधानतः ।
अर्थवर्गः सहामात्यो मत्संस्थोऽद्य महीपते ॥ २९
स भवान्पाण्डवानांशु विवासयितुमर्हति ।
मृदुनैवाभ्युपायेन नगरं वारणावतम् ॥ ३०
यदा प्रतिष्ठितं राज्यं मयि राजन्भविष्यति ।
तदा कुन्ती सहापत्या पुनरेष्यति भारत ॥ ३१
धृतराष्ट्र उवाच ।

दुर्योधन ममाप्येतद्बुद्धिं संपरिवर्तते ।
अभिप्रायस्य पापत्वाच्चैवं तु विवृणोम्यहम् ॥ ३२
न च भीष्मो न च द्रोणो न च क्षत्तान गौतमः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

दुर्योधनेन दानादिना प्रकृतिवशीकरणम् ॥ १ ॥ पाण्डवानां वारणावतयात्रार्थं धृतराष्ट्राजुषा ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततो दुर्योधनो राजा सर्वास्तु प्रकृतीः शनैः ।
अर्थमानप्रदानाभ्यां संजहार सहाजुजः ।
'युयुत्सुमपनीयैकं धार्तराष्ट्रं सहोदरम् ॥'
धृतराष्ट्रप्रयुक्तास्तु केचित्कुशलमश्रिणः ।
कथयाञ्चकिरे रम्यं नगरं वारणावतम् ॥
अयं समाजः सुमहान्रमणीयतमो भुवि ।
उपस्थितः पशुपतेर्नगरे वारणावते ॥
सर्वरत्नसमाकीर्णं पुण्यदेशे मनोरमे ।
इत्येवं धृतराष्ट्रस्य वचनाच्चकिरे कथाः ॥
कथ्यमाने तथा रम्ये नगरे वारणावते ।
गमने पाण्डुपुत्राणां जज्ञे तत्र मतिर्नृप ॥
यदा त्वमन्यत नृपो जातकौतूहला इति ।

उवाचैतानेत्य तदा पाण्डवानम्बिकासुतः ॥ ६
'अधीतानि च शास्त्राणि युष्माभिरिह कृत्स्नशः ।
अस्त्राणि च तथा द्रोणाद्रौतमाच्च शरद्वतः ॥ ७
कृतकृत्या भवन्तस्तु सर्वविद्याविशारदाः ।
सोऽहमेवं गते ताताश्चिन्तयामि समन्ततः ।
रक्षणे व्यवहारे च राज्यस्य सततं हिते ॥ ८
ममैते पुरुषा नित्यं कथयन्ति पुनःपुनः ।
रमणीयतमं लोके नगरं वारणावतम् ॥ ९
ते ताता यदि मन्यध्वमुत्सवं वारणावते ।
सगणाः सान्वयाश्चैव विहरध्वं यथाऽमराः ॥ १०
ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि गायनेभ्यश्च सर्वशः ।
प्रयच्छध्वं यथाकामं देवा इव सुवर्चसः ॥ ११
कंचित्कालं विहृत्यैवमनुभूय परां सुदम् ।

इदं वै हास्तिनपुरं सुखिनः पुनरेष्यथ ॥ १२
 'निवसध्वं च तत्रैव संरक्षणपरायणाः ।
 वैलक्षण्यं न वै तत्र भविष्यति परंतपाः ॥' १३
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रस्य तं काममनुबुध्य युधिष्ठिरः ।
 आत्मनश्चासहायत्वं तथेति प्रत्युवाच तम् ॥ १४
 ततो भीष्मं शान्तनवं विदुरं च महासतिम् ।
 द्रोणं च बाह्लिकं चैव सोमदत्तं च कौरवम् ॥ १५
 कृपमाचार्यपुत्रं च भूरिश्रवसमेव च ।
 मान्यान्मान्यान्मात्यांश्च ब्राह्मणांश्च तपोधनान् ॥ १६
 पुरोहितांश्च पौत्रांश्च गान्धारीं च यशस्विनीम् ।
 'सर्वा मादृरुपस्पृष्ट्वा विदुरस्य च योषितः ।'

युधिष्ठिरः अनैर्दीन उवाचेदं वचस्तदा ॥ १७
 रमणीये जनाकीर्णे नगरे वारणावते ।
 सगणास्तत्र यास्यामो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ १८
 प्रसन्नमनसः सर्वे पुण्या वाचो विमुञ्चत ।
 आशीर्भिर्बृंहितानस्मान्न पापं प्रसहिष्यते ॥ १९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे पाण्डुपुत्रेण कौरवाः ।
 प्रसन्नेवदन्ता भूत्वा तेऽन्ववर्तन्त पाण्डवान् ॥ २०
 स्वस्त्यस्तु वः पथि सदा भूतेभ्यश्चैव सर्वशः ।
 मा च वोस्त्वशुभं किञ्चित्सर्वशः पाण्डुनन्दनाः ॥
 ततः कृतस्वस्त्ययना राज्यलाभाय पार्थिवाः ।
 कृत्वा सर्वाणि कार्याणि त्रययुर्वारणावतम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि पञ्चपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

षट्पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

दुर्योधनादेशात् पुरोक्षेन वारणावते जतुगृहनिर्माणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्रप्रपुत्रेषु पाण्डुपुत्रेषु भारत ।
 दुर्योधनः परं हर्षमगच्छत्स दुरात्मवान् ॥ १
 'ततः सुबलपुत्रश्च कर्णदुर्योधनावपि ।
 दहने सह पुत्रायाः कुन्त्या मतिमकुर्वत ।
 मभ्ययित्वा स तैः सार्धं दुरात्मा धृतराष्ट्रजः ॥' २
 स पुरोचनमेकान्तमानीय भरतर्षभ ।
 गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ सचिवं वाक्यमब्रवीत् ॥ ३
 ममेयं वसुसंपूर्णा पुरोचन वसुधरा ।
 यथैव भविता तात तथा त्वं द्रष्टुमर्हसि ॥ ४
 न हि मे कश्चिदन्योऽस्ति विश्वासिकतरस्त्वया ।
 सहायो येन सन्धाय मभ्येयं यथा त्वया ॥ ५
 संरक्ष तात मर्षं च सपत्नांश्च ममोद्वर ।
 निपुणेनाभ्युपायेन यद्ब्रवीमि तथा कुरु ॥ ६
 पाण्डवा धृतराष्ट्रेण श्रेयिता वारणावतम् ।
 उत्सवे विहरिष्यन्ति धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ७

स तं रासभयुक्तेन सन्दनेनाशुगामिना ।
 वारणावतमधैव यथा यासि तथा कुरु ॥ ८
 तत्र गत्वा चतुःशालं गृहं परमसंवृतम् ।
 नगरोपान्तमाश्रित्य कारयेथा महाधनम् ॥ ९
 शणसर्जरसादीनि यानि द्रव्याणि कानिचित् ।
 आग्नेयान्युत सन्तीह तानि तत्र प्रदापय ॥ १०
 'बल्वजेन च संमिश्रं मधूच्छिष्टेन चैव हि ।'
 सर्पित्तैलवसाभिश्च लाक्षया चाप्यनल्पया ।
 मृत्तिकां मिश्रयित्वा तं लेपं कुब्जेषु दापय ॥ ११
 शणं तैलं घृतं चैव जतु दारुणि चैव हि ।
 तस्मिन्वेष्मनि सर्वाणि निक्षिपेथाः समन्ततः ॥ १२
 'लाक्षाशणमधूच्छिष्टवेष्टितानि मृदापि च ।
 लेपयित्वा गुरुण्याशु दारुयश्चाणि दापय ॥' १३
 यथा च तन्न पश्येरन्परीक्षन्तोऽपि पाण्डवाः ।
 आग्नेयमिति तत्कार्यमपि चान्येऽपि मानवाः ॥ १४
 वेदमन्येवं कृते तत्र कृत्वा तान्परमार्चितान् ।

वासयेथाः पाण्डवेयान्कुन्तीं च ससुहृज्जनाम् १५
 आसनानि च दिव्यानि यानानि शयनानि न ।
 निधातव्यानि पाण्डूनां यथा तुष्येच्च मे पिता १६
 यथा च तन्न जानन्ति नगरे वारणावते ।
 'यथा रमेरन्विसन्धा नगरे वारणावते ।'
 तथा सर्वं विधातव्यं यावत्कालस्य पर्ययः ॥१७॥
 ज्ञात्वा च तान्सुविश्वस्ताञ्शयानान्कुतोभयान् ।
 अग्निस्त्वया ततो देवो द्वारतस्तस्य वेश्मनः ॥१८॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि मत्स्यशाश्वदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

हास्तिनपुरं त्यक्त्वा वारणावतं गच्छता युधिष्ठिरेण अनुगच्छतां पौराणां निवर्तनम् ॥ १ ॥ न्येच्छन्मायया युधिष्ठिरं प्रति
 विदुरस्योपदेशः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

पाण्डवास्तु रथान्पुक्तान्सदश्वैरनिलोपमैः ।
 आरोहमाणा भीष्मस्य पादौ जगृहुरार्तवत् ॥ १ ॥
 राज्ञश्च धृतराष्ट्रस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
 अन्येषां चैव वृद्धानां कृपस्य विदुरस्य च ॥ २ ॥
 एवं सर्वान्कुरुवृद्धानभिवाद्य यतव्रताः ।
 समालिङ्ग्य समानान्वै बालैश्चाप्यभिवादितः ॥३॥
 सर्वा मातृस्तथाऽऽपृच्छ्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।
 प्रकृतीरपि सर्वाश्च ग्रथयुर्वारणावतम् ॥ ४ ॥
 विदुरश्च महाप्राज्ञस्तथाऽन्ये कुरुपुङ्गवाः ।
 पौराश्च पुरुषव्याघ्रानन्वीयुः शोककर्षिताः ॥ ५ ॥
 तत्र केचिद्ब्रुवन्ति स्य ब्राह्मणा निर्भयास्तदा ।
 दीनान्दृष्ट्वा पाण्डुसुतानतीव भृशदुःखिताः ॥ ६ ॥
 विषमं पश्यते राजां सर्वथा स सुमन्दधीः ।
 कौरव्यो धृतराष्ट्रस्तु न च धर्मं प्रपश्यति ॥ ७ ॥
 न हि पापमपापात्मा रोचयिष्यति पाण्डवः ।
 भीमो वा बलिनां श्रेष्ठः कौन्तेयो वा धनञ्जयः ८ ॥
 कृत एव महात्मानौ माद्रीपुत्रौ करिष्यतः ।
 सान्न्नाज्यं पितृतः प्राप्तानधृतराष्ट्रो न मृष्यति ॥ ९ ॥
 अधर्म्यमिदमत्यन्तं कथं भीष्मोऽनुमन्यते ।

विवाह्यमानानस्थाने नगरे योऽभिमन्यते ॥ १० ॥
 पितेव हि नृपोऽस्माकमभूच्छान्तनवः पुरा ।
 विचित्रवीर्यो राजर्षिः पाण्डुश्च कुरुनन्दनः ॥११॥
 स तस्मिन्पुरुषव्याघ्रे देवभावं गते सति ।
 राजपुत्रानिमान्बालान्धृतराष्ट्रो न मृष्यति ॥१२॥
 वयमेतदनिच्छन्तः सर्व एव पुरोचमात् ।
 गृहान्विहाय गच्छामो यत्र गन्ता युधिष्ठिरः ॥१३॥
 वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तथा वादिनः पौरान्दुःखितान्दुःखकर्षितः ।
 उवाच मनसा ध्यात्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥१४॥
 पिता मान्यो गुरुः श्रेष्ठो यदाह पृथिवीपतिः ।
 अशङ्कमानैस्तत्कार्यमस्माभिरिति नो व्रतम् ॥१५॥
 भवन्तः सुहृदोऽस्माकं यात कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 प्रतिनन्द्य तथाऽऽशीर्भिर्निर्वर्तन् यथागृहम् ॥१६॥
 यदा तु कार्यमस्माकं भवद्भिरुपपत्स्यते ।
 तदा करिष्यथास्माकं प्रियाणि च हितानि च ॥१७॥
 एवमुक्तास्तदा पौराः कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
 आशीर्भिश्चाभिनन्दन्वैताञ्जगुर्नगरमेव हि ॥ १८ ॥
 पौरिषु विनिवृत्तेषु विदुरः सर्वधर्मवित् ।
 बोधयन्पाण्डवश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १९ ॥

प्राज्ञः प्राज्ञं प्रलापज्ञः प्रलापज्ञमिदं वचः ।
 यो जानाति परप्रज्ञां नीतिशास्त्रानुसारिणीम् ।
 विज्ञायेह तथा कुर्यादापदं निस्तरेद्यथा ॥ २० ॥
 अलोहं निशितं शस्त्रं शरीरपरिकर्तनम् ।
 यो वेत्ति न तु तं मन्ति प्रतिघातविदं द्विषः २१ ॥
 कक्षमः शिशिरमथ महाकक्षे बिलौकसः ।
 न दहेदिति चात्मानं यो रक्षति स जीवति ॥ २२ ॥
 नाचक्षुर्वेत्ति पन्थानं नाचक्षुर्विन्दते दिशः ।
 नाधृतिर्भूतिमाप्नोति बुध्यस्वैव प्रबोधितः ॥ २३ ॥
 अनाप्तैर्दत्तमादत्ते नरः शस्त्रमलोहजम् ।
 श्वाविच्छरणमासाद्य प्रमुच्येत हुताशनात् ॥ २४ ॥
 चरन्मार्गान्विजानाति नक्षत्रैर्विन्दते दिशः ।
 आत्मना चात्मनः पञ्च पीडयन्नानुपीड्यते ॥ २५ ॥
 एवमुक्तः प्रत्युवाच धर्मेराजो युधिष्ठिरः ।
 विदुरं विदुषां श्रेष्ठं ज्ञातमित्येव पाण्डवः ॥ २६ ॥
 अनुशिष्यानुगम्यैतान्कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ।

पाण्डवानभ्यनुज्ञाय विदुरः प्रययौ गृहान् ॥ २७ ॥
 निवृत्ते विदुरे चापि भीष्मे पौरजने तथा ।
 अजातशत्रुमासाद्य कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ २८ ॥
 क्षत्ता यदब्रवीद्वाक्यं जनमध्येऽभुवन्निव ।
 त्वया च स तथेत्युक्तो जानीमो न च तद्वयम् २९ ॥
 यदीदं शक्यमस्माभिर्ज्ञातुं नैव च दोषवत् ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्सर्वं संवादं तव तस्य च ॥ ३० ॥
 युधिष्ठिर उवाच ।
 विषादमेव बोद्धव्यमिति मां विदुरोऽब्रवीत् ।
 पन्थानो वेदितव्याश्च नक्षत्रैश्च तथा दिशः ।
 'कुड्याश्चविदिताः कार्यः स्याच्छुद्धिरिति चाब्रवीत्'
 जितेन्द्रियश्च वसुधां प्राप्स्यतीति च मेऽब्रवीत् ।
 विज्ञातमिति तत्सर्वं प्रत्युक्तो विदुरो मया ॥ ३२ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 अष्टमेऽहनि रोहिण्यां प्रयाताः फाल्गुनस्य ते ।
 वारणावतमासाद्य ददृशुर्नागरं जनम् ॥ ३३ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जटुगृहपर्वणि सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

पाण्डवानां वारणावतप्रवेशः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः सर्वाः प्रकृतयो नगराद्वारणावतात् ।

प्राज्ञः कदापोहसमर्थः । प्रलापज्ञः अनर्थवचनाभासाभिहः ।
 युधिष्ठिरमयेतादृशम् । वचनमेवाह । इदमिति । इदं
 प्रलापात्मकं मम वचो यो जानाति सः परस्य घात्रोः प्रज्ञां
 स्ववाचार्थं नीत्या प्रयुक्तां विज्ञाय तथा कुर्यात् । यथा
 स्व्यसापदं निस्तरेदित्यन्वयः ॥ २० ॥ प्रलापाकारवचनमेवाह ।
 अलोहमिति । अलोहमस्मिन् शस्त्रमिव शस्त्रं घातकं तस्य
 प्रतिघातविदं द्विषो न मन्ति । प्रतिघातकृतमिति पाठे
 प्रतिघातय कृतमित्यर्थः ॥ २१ ॥ अमिकृते भये ज्ञातेऽपि
 कथं प्रतीकारस्तत्राह । कक्षम इति । कक्षस्तृणेष्वनं हन्तीति तथा ।
 शिशिरं शीतं हन्तीति तथाविधोऽपि अग्निः महाकक्षे अरप्ये
 दक्षमानेऽपि बिलौकसो मूषिकादीन् दहति इत्यमात्मानं यो
 रक्षति स जीवति । तथा बिलेष्वविश्यामारादक्षणीय इत्यर्थः
 ॥ २२ ॥ ततश्च बिलनिर्गमानन्तरमरप्यगमनप्रकारमुपदिशति ।
 नाचक्षुरिति । अचक्षुः पूर्वं कर्मदर्शनविहीनः पन्थानं राज्ञो न
 वेत्ति । तथा अचक्षुः विज्ञानविहीनः दिशो न विन्दते न

सर्वमङ्गलसंयुक्ता यथाशास्त्रमतन्द्रिताः ॥ १

श्रुत्वाऽगतान्पाण्डुपुत्राभानायानैः सहस्रशः ।

प्रलभिजानाति । अतः पूर्वमेव कर्मदिशौ द्रष्टव्ये इति भावः ।
 कथमस्माकं बिलप्रवेशनिर्णयमाविति चेत्तत्राह । नाधृतिरिति ।
 दुःखे धैर्यरहितो भूतिमिष्ये जीवनं वा न विन्दति । विपदि
 धैर्यमेव कार्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥ किंच यत्पुरोचनादिभिः कर्तव्यं
 तत्स्वयमेव कार्यमित्याह । अनाप्तैरिति । अनाप्तैः पुरोचनादिभिर्दत्तं
 दातुमारण्यं यदलोहजं शस्त्रं तत्स्वयमादत्ते स्वीकरोति ।
 तान्दृष्ट्वा आत्मानं रक्षति । पुरोचनादिषु जीवत्सु अनु-
 सारादिशङ्का स्यादिति भावः । श्वाविदिति गूढदृष्टान्तः ।
 श्वाविद्वत्कर्तव्यमिति भावः । शरणं सुरङ्गम् ॥ २४ ॥
 आत्मना सह पञ्च इन्द्रियाणि । आहाराद्यभावेन पीडयम् अनु-
 पश्चात् न पीड्यते भवति शेषः । यज्ञः । नाचक्षुरित्युक्तस्यैव
 विवरणं । चरन्मार्गानिति । विश्वासार्थं बहुदग्धव्या इत्याह ।
 आत्मनोति । ह्युतोपममेतत् । त्वत्सदृशेन सह आत्मनः तव सह-
 शान्पञ्च नानुपीड्यते भवति शेषः ॥ २५ ॥ अद्भुवन्निव व्यक्तां
 वाचमकुर्वन्निव ॥ २६ ॥ सप्तपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

अभिजग्मुर्नरश्रेष्ठाश्चतुर्वै परमा मुदा ॥ २
 ते समासाद्य कौन्तेयान्वारणावतका जनाः ।
 कृत्वा जयाशिषः सर्वे परिवार्योपतस्थिरे ॥ ३
 तैर्हृतः पुरुषव्याघ्रो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 विषभौ देवसङ्काशो वज्रपाणिरिवामरैः ॥ ४
 सत्कृताश्चैव पौरैस्तैः पौरान्सत्कृत्य चानघ ।
 अलङ्कृतं जनाकीर्णं विविशुर्वारणावतम् ॥ ५
 ते प्रविश्य पुरीं वीरास्तूर्णं जग्मुर्गन्धो गृहान् ।
 ब्राह्मणानां महीपाल रत्नानां स्त्रेषु कर्मसु ॥ ६
 नगराधिकृतानां च गृहाणि रथिनां वराः ।
 उपतस्थुर्नरश्रेष्ठा वैश्यशूद्रगृहान्यपि ॥ ७
 अर्चिताश्च नरैः पौरैः पाण्डवा भरतर्षभ ।
 जग्मुरावसथं पश्चात्पुरोचनपुरःसराः ॥ ८
 तेभ्यो भक्ष्याणि पानानि शयनानि शुभानि च ।
 आसनानि च मुख्यानि प्रददौ स पुरोचनः ॥ ९
 तत्र ते सत्कृतास्तेन सुमहार्हपरिच्छदाः ।
 उपासमानाः पुरुषैरुषुः पुरनिवासिभिः ॥ १०
 दशरात्रोषितानां तु तत्र तेषां पुरोचनः ।
 निवेदयामास गृहं शिवाख्यमशिवं तदा ॥ ११
 तत्र ते पुरुषव्याघ्रा विविशुः सपरिच्छदाः ।
 पुरोचनस्य वचनात्कैलासमिव गुह्यकाः ॥ १२
 तच्चागारमभिप्रेक्ष्य सर्वधर्मभृतां नरः ।
 उवाचाग्रेयमित्येवं भीमसेनं युधिष्ठिरः ॥ १३
 जिघ्राणोऽस्य वसागन्धं सर्पिर्जतुविमिश्रितम् ।
 कृतं हि व्यक्तमाग्रेयमिदं वेद्मि परन्तप ॥ १४
 शणसर्जरसं व्यक्तमानीय गृहकर्मणि ।
 मुञ्चन्त्वज्रवंशादिद्रव्यं सर्वं घृतोक्षितम् ॥ १५
 'तृणचल्वजकार्पासवंशदारुकटान्यपि ।
 आग्रेयान्यत्र क्षिप्तानि परितो वेद्मि नस्तथा ॥' १६
 शिल्पिभिः सुकृतं ह्यसौर्विनीतैर्वैश्वकर्मणि ।
 विश्वस्तं मामर्थं पापो दग्धुकामः पुरोचनः ॥ १७
 तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनवशे स्थितः ।
 इमां तु तां महाबुद्धिर्विदुरो दृष्ट्वास्तथा ॥ १८

दर्शयित्वा विरोधमिति शेषः ॥ २१ ॥

आपदं तेन मां पार्थ स संबोधितवान्पुरा ।
 ते वयं बोधितास्तेन नित्यमस्माद्वितैषिणा ॥ १९
 पिषा कनीयसा स्नेहाद्बुद्धिमन्तो शिवं गृहम् ।
 अनार्यैः सुकृतं गृहैर्दुर्योधनवशानुगैः ॥ २०
 भीमसेन उवाच ।
 यदीदं गृहमाग्रेयं विहितं मन्यते भवान् ।
 तत्रैव साधु गच्छामो यत्र पूर्वोषिता वयम् ॥ २१
 'दर्शयित्वा पृथग्गन्तुं न कार्यं प्रतिभाति मे ।
 अशुभं वा शुभं वा स्याच्चैर्वसाम सहैव तु ॥ २२
 अद्यप्रभृति चास्मासु गतेषु भयविह्वलः ।
 रुढमूलो भवेद्राज्ये धार्तराष्ट्रो जनेश्वरः ॥ २३
 तदीयं तु भवेद्राज्यं तदीयाश्च जना इमे ।
 तस्मात्सहैव वत्स्यामो गलन्यस्तपदा वयम् ॥ २४
 अस्माकं कालमासाद्य राज्यमाच्छिद्य शत्रुतः ।
 अर्थं पैतृकमस्माकं सुखं भोक्ष्याम शाश्वतम् ॥ २५
 धृतराष्ट्रवचोऽस्माभिः किमर्थमनुपाल्यते ।
 तेभ्यो भित्त्वाऽन्यथागन्तुं दौर्बल्यं ते कुतो नृप ॥ २६
 आपत्सु रक्षिताऽस्माकं विदुरोऽस्ति महामतिः ।
 मध्यस्थ एव गात्रेयो राज्यभोगपराश्रुखः ॥ २७
 बाहीकप्रमुखा वृद्धा मध्यस्था एव सर्वदा ।
 असदीयो भवेद्गोणः फल्गुनप्रेमसंयुतः ॥ २८
 तस्मात्सहैव वस्तव्यं न गन्तव्यं कथं नृप ।
 अथवास्मासु ते कुर्युः किमशक्ताः पराक्रमैः ॥ २९
 क्षुद्राः कपटिनो धूर्ता जाग्रत्सु मनुजेश्वर ।
 किं न कुर्युः पुरा मह्यं किं न दत्तं महाविषम् ॥ ३०
 आशीविषैर्महाघोरैः सपैस्तैः किं न दंशितः ।
 प्रमाणकोट्यां संगृह्य निद्रापरवशे मयि ॥ ३१
 सपैर्दृष्टिविषैर्धोरैर्महाघायां शूलसन्ततौ ।
 किं तैर्न पातितो भूय तदा किं मृतवानहम् ॥ ३२
 आपत्सु तासु धोरासु दुष्प्रयुक्तासु पापिभिः ।
 अस्मानरक्ष्यो देवो जगद्यस्य वशे स्थितम् ॥ ३३
 चराचरात्मकं सोऽद्य यातः कुत्र नृपोत्तम ।
 यावत्सोढव्यमस्माभिस्तावत्सोढास्मि यत्नतः ॥ ३४

न गन्तव्यं ह्यस्तिनपुरमिति शेषः ॥ २९ ॥

यदा न शक्यतेऽस्माभित्तदा पश्याम नो हितम् ।
 किं द्रष्टव्यमिहास्माभिर्विशृणु तरसा बलात् ॥३५
 सान्त्वनादेन दानेन भेदेनापि यतामहे ।
 अर्धराज्यस्य संप्राप्त्यै ततो दण्डः प्रशस्यते ॥३६
 तस्मात्सहैव वस्तव्यं तन्मनोर्पितशल्यवत् ।
 दर्शयित्वा पृथक् कापि न गन्तव्यं सुभीतवत् ॥३७
 युधिष्ठिर उवाच ।
 इह यत्तैर्निराकारैर्वस्तव्यमिति रोचये ।
 अप्रमत्तैर्विचिन्वद्भिर्गतिमिष्टां ध्रुवामितः ॥ ३८
 यदि विन्देत चाकारमस्माकं स पुरोचनः ।
 क्षिप्रकारी ततो भूत्वा प्रसङ्गापि दहेत्ततः ॥ ३९
 नार्यं विभेत्युपकोशादधर्माद्वा पुरोचनः ।
 तथा हि वर्तते मन्दः सुयोधनवशे स्थितः ॥ ४०
 अपि चायं प्रदग्धेषु भीष्मोऽस्मासु पितामहः ।
 कोपं कुर्यात्किमर्थं वा कौरवान्कोपयित सः ॥ ४१
 अथवापीह दग्धेषु भीष्मोऽस्माकं पितामहः ।

धर्म इत्येव कुप्येरन्ये चान्ये कुरुपुङ्गवाः ॥ ४२
 'उपपन्नं तु दग्धेषु कुलवंशानुकीर्तिताः ।
 कुप्येरन्यदि धर्मज्ञास्तथान्ये कुरुपुङ्गवाः ॥' ४३
 वयं तु यदि दाहस्य बिभ्यतः प्रद्रवेमहि ।
 स्पृशेन्नो घातयेत्सर्वान्राज्यलुब्धः सुयोधनः ॥ ४४
 अपदस्थान्यदे तिष्ठन्नपक्षान्पक्षसंस्थितः ।
 हीनकोशान्महाकोशः प्रयोगैर्घातयेद्भुवम् ॥ ४५
 तदस्माभिरिमं पापं तं च पापं सुयोधनम् ।
 वञ्चयद्भिर्निवस्तव्यं लक्षं वीर कचित्कचित् ॥ ४६
 ते वयं मृगयाशीलाश्चराम वसुधामिमाम् ।
 तथा नो विदिता मार्गा भविष्यन्ति पलायतां ४७
 भौमं च बिलमथैव करवाम सुसंवृतम् ।
 गूढोद्गताश्च नस्तत्र हुताशः संप्रदह्यति ॥ ४८
 द्रवतोऽत्र यथा चास्मान् शुध्येत पुरोचनः ।
 पौरो वापि जनः कश्चित्था कार्यमतन्द्रितैः ४९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जनुगृहपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

ऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

खनकेन सुरङ्गकरणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 विदुरस्य सुहृत्कश्चित्खनकः कुशलः कचित् ।
 विविक्ते पाण्डवान्राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १
 ग्रहितो विदुरेणासि खनकः कुशलो ह्यहम् ।
 पाण्डवानां प्रियं कार्यमिति किं करवाणि वः ॥ २
 प्रच्छन्नं विदुरेणोक्तं प्रियं यन्मलेच्छभाषया ।
 त्वया च तत्तथेत्युक्तमेतद्विश्वासकारणम् ॥ ३
 कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां रात्रावस्यां पुरोचनः ।
 भवनस्य तव द्वारि प्रदास्यति हुताशनम् ॥ ४
 मात्रा सह प्रदग्धव्याः पाण्डवाः पुरुषर्षभाः ।
 इति व्यवसितं तस्य धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ॥ ५

उपकोशाद्गृहीतः ॥ ४० ॥ अयं भीष्म इति संबन्धः
 ॥ ४१ ॥ दग्धेष्वस्माभित्तेषु कोपोऽधर्म इत्येव कारणं कृत्वा
 भीष्मोऽन्ये च कुप्येरन् ॥ ४२ ॥ दाहस्य दाहात् । सशैथारैः
 ॥ ४४ ॥ अत्र बिले ॥ ४५ ॥ अष्टपञ्चाशदधिकशततमोऽ-

वैशंपायन उवाच ।
 उवाच तं सत्यधृतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अभिजानामि सौम्य त्वां सुहृदं विदुरस्य वै ॥ ६
 शुचिमाप्तं प्रियं चैव सदा च दृढभक्तिकम् ।
 न विद्यते कवेः किञ्चिद्विज्ञातं प्रयोजनम् ॥ ७
 यथा तस्य तथा नस्त्वं निर्विशेषा वयं त्वयि ।
 भवतश्च यथा तस्य पालयास्मान्यथा कविः ॥ ८
 इदं शरणमाप्तेयं मदर्थमिति मे मतिः ।
 पुरोचनेन विहितं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ९
 स पापः कोशवाञ्छैव ससहायश्च दुर्मतिः ।
 अस्मानपि च पापात्मा नित्यकालं प्रबाधते ॥ १०

ध्यायः ॥ १५८ ॥

आर्षायां च पुरोचनः । भवनस्य निजं द्वारि इति ड. पाठः
 ॥ ४ ॥ कवेः सर्वज्ञस्य कान्तदर्शिनो वा ॥ ७ ॥ यथा अयं तस्य
 तथा भवतश्च ॥ ८ ॥ शरणं गृहम् ॥ ९ ॥

स भवान्मोक्षयत्वसान्यत्नेनासाधुताशनात् ।
 अस्मास्मिह हि दग्धेषु सकामः स्यात्सुयोधनः ॥ ११
 समृद्धमायुधागारमिदं तस्य दुरात्मनः ।
 वप्रान्तं निष्प्रतीकारमाश्रित्येदं कृतं महत् ॥ १२
 इदं तदशुभं नूनं तस्य कर्म चिकीर्षितम् ।
 प्रागेव विदुरो वेद तेनासान्वबोधयत् ॥ १३
 सेयमापदनुप्राप्ता क्षत्ता यां दृष्टवान्पुरा ।
 पुरोचनस्याविदितानसांस्त्वं प्रतिमोचय ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 स तथेति प्रतिश्रुत्य स्वनको यत्नमास्थितः ।
 परिस्राव्यत्किरन्नाम चकार च महाबिलम् ॥ १५

चक्रे च वेद्यमनस्तस्य मध्ये नातिमहद्विलम् ।
 कपाटयुक्तमज्ञातं समं भूम्याश्च भारत ॥ १६
 पुरोचनभयादेव व्यदधात्संवृतं मुखम् ।
 स तस्य तु गृहद्वारि वसत्यशुभधीः सदा ।
 तत्र ते सायुधाः सर्वे वसन्ति स क्षपां नृपाः ॥ १७
 दिवा चरन्ति मृगयां पाण्डवेया वनाद्वनम् ।
 विश्वस्तवदविश्वस्ता वञ्चयन्तः पुरोचनम् ॥ १८
 अतुष्टास्तुष्टवद्राजशूषुः परमविस्मिताः ॥ १९
 न चैनानन्वबुध्यन्त नरा नगरवासिनः ।
 अन्यत्र विदुरामात्याचसात्स्वनकसत्तमात् ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि ऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

षष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

रात्रौ कुन्त्या अन्नादिना ब्राह्मणपूजनम् ॥ १ ॥ भीमश्च जतुगृहसादीपनम् ॥ २ ॥ तस्य कुन्ती आर्द्रआदाय सुरङ्गा-
 द्वारा बहिर्निर्गमनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तु दृष्ट्वा सुमनसः परिसंवत्सरोषितान् ।
 विश्वस्तानिव संलक्ष्य हर्षं चक्रे पुरोचनः ॥ १
 'स तु संचिन्तयामास ग्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 प्राप्तकालमिदं मन्ये पाण्डवानां विनाशने ॥ २
 तमस्यान्तर्गतं भावं विज्ञाय कुरुषुङ्गवः ।
 चिन्तयामास मतिमान्धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३
 पुरोचने तथा हृष्टे कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।
 भीमसेनार्जुनौ चोभौ यमौ श्रोवाच धर्मवित् ॥ ४
 अस्मानयं सुविश्वस्तान्वेत्ति पापः पुरोचनः ।
 वञ्चितोऽयं नृशंसात्मा कालं मन्ये पलायने ॥ ५
 आयुधागारमादीप्य दग्ध्वा चैव पुरोचनम् ।
 षट्प्राणिनो निधायेह द्रवामोऽनभिलक्षिताः ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 अथ दानापदेशेन कुन्ती ब्राह्मणभोजनम् ।

चक्रे निशि महाराज आजग्मुस्तत्र योषितः ॥ ७
 ता विहृत्य यथाकामं भुक्त्वा पीत्वा च भारत ।
 जग्मुर्निशि गृहानेव समनुज्ञाप्य माधवीम् ॥ ८
 'पुरोचनप्रणिहिता पृथां या सेवते सदा ।
 निषादी दुष्टहृदया नित्यमन्तरचारिणी ॥ ९
 निषादी पञ्चपुत्रा सा तस्मिन्मोज्ये यदृच्छया ।
 पुराभ्यासकृतस्नेहा सखी कुन्त्याः सुतैः सह ॥ १०
 आनीय मधुमूलानि फलानि विविधानि च ।
 अन्नार्थिनी समभ्यागात्सपुत्रा कालचोदिता ।
 सुपापा पञ्चपुत्रा च सा पृथायाः सखी मत्ता ॥ ११
 सा पीत्वा मदिरां मत्ता सपुत्रा मदविद्वला ।
 सह सर्वैः सुतै राजस्तस्मिन्नेव निवेशने ॥ १२
 सुप्ताय विगतज्ञाना मृतकल्पा नराधिप ।
 अथ श्रवाते तुमुले निशि सुप्ते जने तदा ॥ १३
 तदुपादीपयद्भीमः शेते यत्र पुरोचनः ।

वप्रान्तं प्राकारमूलम् । निष्प्रतीकारं बहिर्निर्गमनप्राकारश्चन्यम् ॥ १२ ॥ असांस्त्वं विप्रवासय इति क. पाठः ॥ १४ ॥ परिस्रा-
 प्राकारपरिधिभूतो गर्तस्ताम् । नाम प्रसिद्धम् । उत्किरन्परिखा-
 परिष्कारव्याजेन विलान्मृदमुत्किरन् बहिः क्षिपन् महाबिलं सु-

रङ्गाख्यं चकार ॥ १५ ॥ नातिमहामुखं इति क. पाठः ॥ १६ ॥
 ऊनषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

जानुषागारमिति क. पाठः ॥ ६ ॥ षष्ठ्यधिकशतत-
 मोऽध्यायः ॥ १६० ॥

ततो जतुगृहद्वारं दीपयामास पाण्डवः ॥ १४
 समन्ततो ददौ पश्चादग्निं तत्र निवेशने ।
 'पूर्वमेव गृहं शोध्य भीमसेनो महामतिः ॥ १५
 पाण्डवैः सहितां कुन्तीं प्रावेशयत तद्विलम् ।
 दत्त्वाग्निं सहसा भीमो गृहे तत्परितः सुधीः ॥ १६
 गृहस्थं द्रविणं गृह्य निर्जगाम बिलेन सः ।
 ज्ञात्वा तु तद्गृहं सर्वमादीप्तं पाण्डुनन्दनाः ॥ १७
 क्षुरङ्गां विविशुस्तूर्णं मात्रा सार्धमरिन्दमाः ।
 ततः प्रतापः सुमहाञ्छब्दश्चैव विभावसोः ॥ १८
 प्रादुरासीत्तदा तेन बुबुधे स जनव्रजः ।
 तदवेक्ष्य गृहं दीप्तमाहुः पौराः कृशाननाः ॥ १९
 दुर्योधनप्रशुक्तेन पापेनाकृतबुद्धिना ।
 गृहमात्मविनाशाय कारितं दाहितं च तत् ॥ २०
 अहो धिग्धृतराष्ट्रस्य बुद्धिर्नातिसमञ्जसा ।
 यः शुचीन्पाण्डुदायादान्दाहयामास शत्रुवत् ॥ २१

दिष्ट्वा सिदानीं पापात्मा दग्ध्वा दग्धः पुरोचनः ॥
 अनागसः सुविश्वस्तान्यो ददाह नरोत्तमान् ॥ २२
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं ते विलपन्ति स वारणावतका जनाः ।
 परिवार्य गृहं तच्च तस्थू रात्रौ समन्ततः ॥ २३
 पाण्डवाश्चापि ते सर्वे सह मात्रा मुदुःखिताः ।
 बिलेन तेन निर्गत्य जग्मुर्दुतमलक्षिताः ॥ २४
 तेन निद्रोपरोधेन साध्वसेन च पाण्डवाः ।
 न शेकुः सहसा गन्तुं सह मात्रा परन्तपाः ॥ २५
 भीमसेनस्तु राजेन्द्र भीमवेगपराक्रमः ।
 जगाम आतृनादाय सर्वान्मातरमेव च ॥ २६
 स्कन्धमारोप्य जननीं यमावक्रेन वीर्यवान् ।
 पार्थो गृहीत्वा पाणिभ्यां आतरौ सुमहाबलः ॥ २७
 उरसा पादपान्भञ्जन्महीं पद्भ्यां विदारयन् ।
 स जगामाशु तेजस्वी वातरंहा वृकोदरः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि शठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥

एकषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

पाण्डवानो विदुरप्रेषितदूतदर्शितनौक्या गङ्गोत्तरणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एतस्मिन्नेव काले तु यथासंप्रत्ययं कविः ।
 विदुरः प्रेषयामास तद्वनं गुरुषु शुचिम् ॥ १
 'आत्मनः पाण्डवानां च विश्वास्यं ज्ञातपूर्वकम् ।
 गङ्गासंतरणार्थाय ज्ञाताभिज्ञानवाचिकम् ॥' २
 स गत्वा तु यथोद्देशं पाण्डवान्दृष्ट्वा वने ।
 जनन्या सह कौरव्याननयञ्जाह्वीतटम् ॥ ३
 विदितं तन्महाबुद्धेर्विदुरस्य महात्मनः ।
 ततस्तस्यापि चारेण चेष्टितं पापचेतसः ॥ ४
 ततः प्रवासितो विद्वान्विदुरेण नरस्तदा ।
 पार्थानां दर्शयामास मनोमारुतगामिनीम् ॥ ५
 सर्ववातसहां नावं यश्चयुक्तां पताकिनीम् ।
 शिवे मागीरस्थीतीरे नैर्विस्मम्भिभिः कृताम् ॥ ६
 ततः पुनरथोवाच ज्ञापकं पूर्वचोदितम् ।
 युधिष्ठिर निबोधेदं संज्ञार्थं वचनं कवेः ॥ ७

कक्षत्रः शिशिरमथ महाकक्षे बिलौकसः ।
 न हन्तीत्येवमात्मानं शो रक्षति स जीवति ।
 'बोद्धव्यमिति यत्प्राह विदुरस्तदिदं तथा ॥' ८
 तेन मां प्रेषितं विद्धि विश्वस्तं संज्ञयाऽनया ।
 भूयश्चैवाह मां क्षुत्ता विदुरः सर्वतोऽर्थवित् ।
 'अधिक्षिपन्धार्तराष्ट्रं सभ्रातृकमुदारधीः ॥' ९
 कर्णं दुर्योधनं चैव आतृभिः सहितं रणे ।
 शकुनिं चैव कौन्तेय विजेताऽसि न संशयः ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 पाण्डवाश्चापि गत्वाथ गङ्गायास्तीरमुत्तमम् ।
 निषादाधिपतिं वीरं दाशं परमधार्मिकम् ॥ ११
 दीपिकाभिः कृतालोकं मार्गमाणं च पाण्डवान् ।
 ददृशुः पाण्डवेयास्ते नाविकं त्वरयाऽन्वितम् ॥ १२
 निषादस्तत्र कौन्तेयानभिज्ञानं न्यवेदयत् ।
 विदुरस्य महाबुद्धेर्ल्लेखभाषादि यत्तदा ॥ १३

नाविक उवाच ।

विदुरेणास्मि सन्दिष्टो दत्त्वा बहु धनं महत् ।
गङ्गातीरे निविष्टस्त्वं पाण्डवांस्तारयेति ह ॥ १४
सोऽहं चतुर्दशीमद्य गङ्गाया अविदूरतः ।
चारैरन्वेषयाम्यस्मिन्वने मृगगणान्विते ॥ १५
प्रभवन्तोऽथ भद्रं वो नावमारुह्य गम्यताम् ।
युक्तारित्रपताकां च निश्छिद्रां मन्दिरपमाम् ॥ १६
इयं वारिपथे युक्ता नौरप्सु सुखगामिनी ।
मोचयिष्यति वः सर्वानस्माद्देशात् संशयः ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।
अथ तान्व्यथितान्दृष्ट्वा सह मात्रा नरोचमान् ।
नावमारोप्य गङ्गायां प्रस्थितानब्रवीत्पुनः ॥ १८
विदुरो मूर्ध्नुपाधाय परिष्वज्य वचो मुहुः ।
अरिष्टं गच्छतान्वग्राः पन्थानमिति चाब्रवीत् ॥ १९
इत्युक्त्वा स तु तान्वीरान्पुमान्विदुरचोदितः ।
तारयामास राजेन्द्र गङ्गां नावा नरर्षभान् ॥ २०
तारयिता ततो गङ्गां पारं प्राप्तांश्च सर्वशः ।

जयाशिषः प्रयुज्याथ यथागतमगाद्धि सः ॥ २१
पाण्डवाश्च महात्मानः प्रतिसन्दिश्य वै कवेः ।
गङ्गासुचीर्य वेगेन जग्मुर्गुदमलक्षिताः ॥ २२
ततस्ते तत्र तीर्त्वा तु गङ्गासुचुर्जवीचिकाम् ।
जवेन प्रययुर्वीरा दक्षिणां दिशमास्थिताः ॥ २३
विज्ञाय निश्चि पन्थानं नक्षत्रैर्दक्षिणामुखाः ।
वनाद्वनान्तरं राजन्गहनं प्रतिपेदिरे ॥ २४
श्रान्तास्ततः पिपासार्ताः क्षुधिता भयकातराः ।
पुनरुचुर्महावीर्यं भीमसेनमिदं वचः ॥ २५
इतः कष्टतरं किं नु यद्वयं गहने वने ।
दिशश्च न प्रजानीमो गन्तुं चैतेन शक्नुमः ।
तं च पापं न जानीमो दग्धो वाथ पुरोचनः ॥ २६
कथं नु विप्रमुच्येम भयादस्मादलक्षिताः ।
शीघ्रमस्मानुपादाय तथैव ब्रज भारत ॥ २७
त्वं हि नो बलवानेको यथा सततगस्तथा ।
इत्युक्तो धर्मराजेन भीमसेनो महाबलः ।
आदाय कुन्तीं ब्राह्म्यं जगामाशु स पावनिः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जतुगृहपर्वणि एकषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

पौरैः प्रातर्जतुगृहसमीपमागत्य पुरोचनसहितानां पाण्डवानां दाहं निश्चित्य धृतराष्ट्राय कृतमुखेन पाण्डवधृष्टान्तनि-
वेदयाम् ॥ १ ॥ तच्छ्रवणेन श्रुतिभिः सह धृतराष्ट्रेण कुन्त्यादीनां उदकदानम् ॥ २ ॥ भीष्मविदुरयोः संवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ राज्ञ्यां व्यतीतायामशेषो नागरो जनः ।
तत्राजगाम त्वरितो दिदृक्षुः पाण्डुनन्दनान् ॥ १
निर्वापयन्तो ज्वलनं ते जना ददृशुस्ततः ।
जातुषं तद्गृहं दग्धममात्स्यं च पुरोचनम् ॥ २
नूनं दुर्योधनेनेदं विहितं पापकर्मणा ।
पाण्डवानां विनाशायैत्येवं ते चुक्रुशुर्जनाः ॥ ३
विदिते धृतराष्ट्रस्य धार्तराष्ट्रो न संशयः ।
दग्धवान्पाण्डुदायादान्न ह्येतत्प्रतिषिद्धवान् ॥ ४
नूनं शान्तनवोऽपीह न धर्ममनुवर्तते ।
द्रोणश्च विदुरश्चैव कृपश्चान्ये च कौरवाः ॥ ५
नावेक्षन्ते ह तं धर्मं धर्मात्मानोऽप्यहो विधेः ।

श्रुतवन्तोऽपि विद्वांसो धनवद्वज्रगा अहो ॥ ६
साधूननाथान्धर्मिष्ठान्सत्यव्रतपरायणान् ।
नावेक्षन्ते महान्तोऽपि दैवं तेषां परायणम् ॥ ७
ते वयं धृतराष्ट्राय प्रेषयामो दुरात्मने ।
संवृत्तस्ते परः कामः पाण्डवान्दग्धवानसि ॥ ८
ततो व्ययोहमानास्ते पाण्डवार्थं हुताशनम् ।
निषादीं ददृशुर्दग्धां पञ्चपुत्रामनागसम् ॥ ९
इतः पश्यत कुन्तीर्यं दग्धा शेते तपस्विनी ।
पुत्रैः सहैव वार्ष्णेयी हन्तेत्याहुः स नागराः १०
खनकेन तु तेनैव वेष्म शोधयता बिलम् ।
पांसुभिः पिहितं तच्च पुरुषैस्तैर्न लक्षितम् ॥ ११
ततस्ते प्रेषयामासुर्धृतराष्ट्राय नागराः ।

पाण्डवानग्निना दग्धानमात्यं च पुरोचनम् ॥१२
 श्रुत्वा तु धृतराष्ट्रस्तद्राजा सुमहदप्रियम् ।
 विनार्शं पाण्डुपुत्राणां विललाप सुदुःखितः ॥१३
 अन्तर्हृष्टमनाथासौ बहिर्दुःखसमन्वितः ।
 अन्तःशीतो बहिर्धोषो ग्रीष्मेऽग्नाधहदो यथा १४
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अद्य पाण्डुर्मृतो राजा मम भ्राता महायशाः ।
 तेषु वीरेषु दग्धेषु मात्रा सह विशेषतः ॥ १५
 गच्छन्तु पुरुषाः शीघ्रं नगरं वारणावतम् ।
 सत्कारयन्तु तान्वीरान्कुन्तीं राजसुतां च ताम् १६
 ये च तत्र मृतास्तेषां सुहृदः सन्ति तानपि ।
 कारयन्तु च कुल्यानि शुभ्राणि च बृहन्ति च ॥१७
 मम दग्धा महात्मानः कुलवंशविवर्धनाः ॥ १८
 एवं गते मया शक्यं यद्यत्कारयितुं हितम् ।
 पाण्डवानां च कुन्त्याश्च तत्सर्वं क्रियतां धनैः १९
 वैशंपायन उवाच ।
 समेताश्च ततः सर्वे भीष्मेण सह कौरवाः ।
 धृतराष्ट्रः सपुत्रश्च गङ्गामभिमुखं ययुः ॥ २०
 एकवस्त्रा निरानन्दा निराभरणवेष्टनाः ।
 उदकं कर्तुकामा वै पाण्डवानां महात्मनाम् ॥
 एवं गत्वा ततश्चक्रे ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 उदकं पाण्डुपुत्राणां धृतराष्ट्रोऽम्बिकामृतः ॥२२
 रुरुदुः सहिताः सर्वे भृशं शोकपरायणाः ।
 हा युधिष्ठिर कौरव्य हा भीम इति चापरे ॥२३
 हा फल्गुनेति चाप्यन्ये हा यमाविति चापरे ।
 कुन्तीमार्ताश्च शोचन्त उदकं चक्रिरे जनाः ॥२४
 अन्ये पौरजनाश्चैवमन्वशोचन्त पाण्डवान् ।
 विदुरस्त्वल्पशश्चक्रे शोकं वेद परं हि सः ॥ २५
 विदुरो धृतराष्ट्रस्य जानन्सर्वं मनोगतम् ।
 तेनायं विधिना सृष्टः कुटिलः कपटाशयः ॥२६
 इत्येवं चिन्तयन्नाजन्विदुरो विदुषां वरः ।
 लोकानां दर्शयन्दुःखं दुःखितैः सह बान्धवैः २७
 मनसाऽचिन्तयत्पार्थान्क्रियदूरं गता इति ।

सहिताः पाण्डवाः पुत्रा इति चिन्तापरोऽभवत् ।
 ततः प्रव्यथितो भीष्मः पाण्डुराजसुतान्मृतान् ।
 सह मात्रेति तच्छ्रुत्वा विललाप रुरोद च ॥२९
 भीष्म उवाच ।
 हा युधिष्ठिर हा भीम हा धनञ्जय हा यमौ ।
 हा पृथे सह पुत्रैस्त्वमेकरात्रेण स्वर्गता ॥ ३०
 मात्रा सह कुमारस्ते सर्वे तत्रैव संस्थिताः ।
 न हि तौ नोत्सहेयातां भीमसेनधनञ्जयौ ॥३१
 तरसा वेगितात्मानौ निर्भेत्तुमपि मन्दरम् ।
 परासुत्वं न पश्यामि पृथायाः सह पाण्डवैः ३२
 सर्वथा विकृतं तनु यदि ते निधनं गताः ।
 धर्मराजः स निर्दिष्टो ननु विप्रैर्युधिष्ठिरः ॥ ३३
 पृथिव्यां च रथिश्चेष्टो भविता स धनञ्जयः ।
 सत्यव्रतो धर्मदत्तः सत्यवाक्कुलमलक्षणः ॥ ३४
 कथं कालवशं प्राप्तः पाण्डवेयो युधिष्ठिरः ।
 आत्मानमुपमां कृत्वा परेषां वर्तते तु यः ॥३५
 मात्रा सहैव कौरव्यः कथं कालवशं गतः ।
 पालितः सुचिरं कालं फलकाले यथा द्रुमः ॥३६
 भग्नः स्याद्वायुवेगेन तथा राजा युधिष्ठिरः ।
 यौवराज्येऽभिषिक्तेन पितुर्येनाहतं यशः ॥ ३७
 आत्मनश्च पितुश्चैव सत्यधर्मप्रवृत्तिभिः ।
 स ब्रह्मण्यः परामर्षी हृदि शोकं निधाय मे ॥३८
 कालेन सह संमग्नो धिक्कृतान्तमनर्थकम् ।
 यच्च सा वनवासेन तन्माता दुःखभागिनी ॥३९
 पुत्रगृध्रतया कुन्ती न भर्तारं मृतात्तनु ।
 अल्पकालं कुले जाता भर्तुः प्रीतिमवाप या ॥४०
 दग्धाऽद्य सह पुत्रैः सा असंपूर्णमनोरथा ।
 मृतो भीम इति श्रुत्वा मनो न श्रद्धधाति मे ४१
 एतच्च चिन्तयानस्य व्यथितं बहुधा मनः ।
 अवधूय च मे देहं हृदयेन विदीर्यते ॥ ४२
 पीनस्कन्धश्चासबाहुर्मैरुकूटसमो युवा ।
 मृतो भीम इति श्रुत्वा मनो न श्रद्धधाति मे ४३
 अतित्यागी च योषी च क्षिप्रहस्तो दृढायुधः ।

द्विष्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

कुल्यानि अस्थानि कारयन्तु संस्कारयन्तु । कुल्यानि चैत्या-
 नीत्यन्ये ॥ १७ ॥ विदुरस्त्वल्पशश्चक्रे इति च. पाठः ॥ २५ ॥

प्रपत्तिमाल्लङ्घलक्षो रथयानविशारदः ॥ ४४
 दूरपाती त्वसंभ्रान्तो महावीर्यो महास्रवान् ।
 अदीनात्मा नरश्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ४५
 येन प्राच्याश्च सौवीरा दाक्षिणात्याश्च निर्जिताः ।
 ख्यापितं येन शूरेण त्रिषु लोकेषु पौरुषम् ॥ ४६
 यस्मिञ्जाते विशोकाऽभूत्कुन्ती पाण्डुश्च वीर्यवान् ।
 पुरन्दरसमो जिष्णुः कथं कालवशं गतः ॥ ४७
 कथं तावृषभष्कन्धौ सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
 मर्त्यधर्ममनुप्राप्तौ यमावरिनिर्बहणौ ॥ ४८
 वत्सा गताः कं मां वृद्धं विहाय भृशमातुरम् ।
 हा क्षुपे मम वार्ष्णेयि निधाय हृदि मे शुचम् ॥ ४९
 वारणावतयात्रायां के स्युर्वै शकुनाः पथि ।
 एवमल्पायुषो लोके भविष्यन्ति पृथासुताः ॥ ५०
 संशया इति कैरूर्यं वत्सान्दर्शय मे पृथे ।
 ममैव नाथा मन्नाथा मम नेत्राणि पाण्डवाः ५१
 हा पाण्डवा मे हे वत्सा हा सिंहशिशवो मम ।
 मातङ्गा हा समोत्पन्ना हा ममानन्दवर्धनाः ॥ ५२
 मम हीनस्य युष्माभिः सर्वलोकास्तमोवृताः ।
 कदा द्रष्टाऽसि कौन्तेयास्तरुणादित्यवर्चसः ॥ ५३
 अदृष्ट्वा वो महाबाहून्पुत्रवन्मम नन्दनाः ।
 कं गतिमे कं गच्छामि कुतो द्रक्ष्यामि मे शिशून्
 हा युधिष्ठिर हा भीम हा हा फलमुन हा यमौ ।
 मा गच्छत निर्वर्तध्वं मयि कोपं विमुञ्चत ॥ ५५
 वैशंपायन उवाच ।
 शुक्ला तत्फण्डितं तस्य तिलोदं च प्रसिञ्चतः ।
 देशं कालं समाज्ञाय विदुरः प्रत्यभाषत ॥ ५६
 मा शोचीस्त्वं नरव्याघ्र जहि शोकं महाघृते ।
 न तेषां विद्यते मृत्युः प्राप्तकालं कृतं मया ॥ ५७
 एतच्च तेभ्य उदकं विप्रसिञ्च न भारत ।
 क्षतेदमब्रवीद्भीष्मं कौरवाणामशृण्वताम् ॥ ५८
 क्षत्तारमुपसंगम्य बाष्पोत्पीडिकलस्वरः ।
 मन्दंमन्दमुवाचेदं विदुरं संगमे नृप ॥ ५९
 भीष्म उवाच ।
 कथं ते तात जीवन्ति पाण्डोः पुत्रा महाबलाः ।
 कथमस्मत्कृते पक्षः पाण्डोर्न हि निपातितः ६०

कथं मत्प्रमुखाः सर्वे प्रमुक्ता महतो भयात् ।
 जननी गरुडेनेव कुरवस्ते समुद्धृताः ॥ ६१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तु कौरव्य कौरवाणामशृण्वताम् ।
 आचचक्षे स धर्मात्मा भीष्मायानुतकर्मणे ॥ ६२
 विदुर उवाच ।
 भृतराष्ट्रस्य शकुने राज्ञो दुर्योधनस्य च ।
 विनाशे पाण्डुपुत्राणां कृतो मतिविनिश्चयः ॥ ६३
 तत्राहमपि च ज्ञात्वा तस्य पापस्य निश्चयम् ।
 तं जिघांसुरहं चापि तेषामनुमते स्थितः ॥ ६४
 ततो जतुगृहं गत्वा दहनेऽसिभियोजिते ।
 पृथायाश्च सपुत्राया धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ६५
 ततः स्वनकमाहूय सुरङ्गं वै धिलं तदा ।
 सुगूढं कारयित्वा ते कुन्त्या पाण्डुसुतास्तदा ६६
 निष्कामिता मया पूर्वं मा स शोके मनः कथाः ।
 ततस्तु नावमारोप्य सहपुत्रां पृथामहम् ॥ ६७
 दत्त्वाऽभयं सपुत्रायै कुन्त्यै गृहमदाहयम् ।
 तस्मात्ते मा स भूदुःखं मुक्ताः पापास्तु पाण्डवाः
 निर्गताः पाण्डवा राजन्मात्रा सह परन्तपाः ।
 अभिहादान्महाघोरात्मया तस्मादुपायतः ॥ ६९
 मा स शोकमिमं कार्षीर्जिबन्त्येव च पाण्डवाः ।
 प्रच्छन्ना विचरिष्यन्ति यावत्कालस्य पर्ययः ॥ ७०
 तस्मिन्पुधिष्ठिरं काले द्रक्ष्यन्ति भुवि मानवाः ।
 विमलं कृष्णपक्षान्ते जगच्चन्द्रमिवोदितम् ॥ ७१
 न तस्य नाशं पश्यामि यस्य आता धनञ्जयः ।
 भीमसेनश्च दुर्धर्षौ माद्रीपुत्रौ च तौ यमौ ॥ ७२
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः संहृष्टसर्वाङ्गो भीष्मो विदुरमब्रवीत् ।
 दिष्ट्यादिष्येति संहृष्टः पूजयानो महामतिम् ॥ ७३
 भीष्म उवाच ।
 युक्तं चैवानुरूपं च कृतं तात शुभं त्वया ।
 वयं विमोक्षिता दुःखात्पाण्डुपक्षो न नाशितः ७४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा विवेशाथ पुरं जनशताकुलम् ।
 कुरुभिः सहितो राजन्नागरैश्च पितामहः ॥ ७५

अथाम्बिकेयः सामात्यः सकर्णः सहसौबलः ।
सात्मजः पार्थनाशस्य स्मरस्तथ्यं जहर्ष च ॥ ७६
भीष्मश्च राजन्दुर्धर्षो विदुरश्च महामतिः ।
जहृषाते स्मरन्तौ तौ जातुपात्रेर्विमोचनम् ॥ ७७
सत्यशीलगुणाचारै रगैर्जानपदोद्भवैः ।

द्रोणादयश्च धर्मैस्तु तेषां तान्मोचितान्विदुः ७८
शौर्यलावण्यमाहात्म्यै रूपैः प्राणबलैरपि ।
स्वस्थान्पार्थानमन्यन्त पौरजानपदास्तथा ॥ ७९
अन्ये जनाः प्राकृताश्च स्त्रियश्च बहुलास्तदा ।
शङ्कमाना वदन्ति स दग्धा जीवन्ति वा न वा ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जनुगृहपर्वणि द्विषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

सृषातान् मातरं आर्द्रश्च न्यग्रोधमूले स्थापयित्वा जलानयनाय भीमस्य गमनम् ॥ १ ॥ जलमानीयागतस्य भूमौ
सुप्तान्मात्रादीन्पश्यतो भीमस्य प्रलापः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
तेन विक्रममाणेन ऊरुवेगसमीरितम् ।
वनं सवृक्षविटपं व्याघूर्णितमिवाभवत् ॥ १
जह्वाबातो ववौ चास्य शुचिशुक्रागमे यथा ।
आवर्जितलतावृक्षं मार्गं चक्रे महाबलः ॥ २
स मृद्रन्पुष्पितांश्चैव फलितांश्च वनस्पतीन् ।
अवरुज्य ययौ गुल्मान्पथस्तस्य समीपजान् ॥ ३
स रोषित इव क्रुद्धो वने भञ्जन्महाद्रुमान् ।
त्रिप्रसृतमदः शुष्मी पृष्ठिवर्षो मतङ्गराद् ॥ ४
गच्छतस्तस्य वेगेन तार्क्ष्यमास्ततरंहसः ।
भीमस्य पाण्डुपुत्राणां मूर्च्छं समजायत ॥ ५
असकृच्चापि संतीर्य दूरपारं भुजस्रुवैः ।
पथि प्रच्छन्नमासेदुर्धर्ताराष्ट्रभयात्तदा ॥ ६
कुच्छ्रेण मातरं चैव सुकुमारीं यशस्विनीम् ।
अवहत्स तु पृष्ठेन रोधःसु विषमेषु च ॥ ७
अगमच्च वनोद्देशमल्पमूलफलोदकम् ।
कूरपक्षिमृगं घोरं सायाहे भरतर्षभ ॥ ८
घोरा समभवत्सन्ध्या दारुणा मृगपक्षिणः ।
अग्रकाशा दिशः सर्वा वातैरासन्ननार्तवैः ॥ ९
शीर्णपर्णफलै रान्वहद्गुल्मक्षुपद्रुमैः ।
भग्नवभ्रष्टभूयिष्ठैर्नानाद्रुमसमाकुलैः ॥ १०

ते श्रमेण च कौरव्यास्तृणया च प्रपीडिताः ।
नाशक्रुवंस्तदा गन्तुं निद्रया च प्रबुद्धया ॥ ११
न्यविशन्त हि ते सर्वे निरास्त्रादे महावने ।
'रात्र्यामेव गतास्तूर्णं चतुर्विंशतियोजनम् ।'
ततस्तृषा परिक्रान्ता कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ १२
माता सती पाण्डवानां पञ्चानां मध्यतः स्थिता ।
तृणया हि परीताऽहमनाथेव महावने ॥ १३
'इतः परं तु शक्ताहं गन्तुं च न पदात्पदम् ।
शयिष्ये वृक्षमूलेऽत्र धार्तराष्ट्रा हरन्तु माम् ॥ १४
मृगु भीम वचो मयं तव बाहुबलात्पुरः ।
स्यातुं न शक्ताः कौरव्याः किं बिभेषि पृथासुता ॥
अन्यो रथो न मेऽस्तीह भीमसेनादौ भुवि ।
धार्तराष्ट्राद्रुथा भीरुर्न मां स्वनुमिहेच्छसि ॥ १६
वैशंपायन उवाच ।
भीमपृष्ठस्थिता चेत्यं दूयमानेन चेतसा ।
निश्चिध्वनि रुदन्ती सा निद्रावशमुपागता ॥ १७
तच्छ्रुत्वा भीमसेनस्य मातृस्नेहात्प्रजल्पितम् ।
कारुण्येन मनस्तप्तं गमनायोपचक्रमे ॥ १८
ततो भीमो वनं घोरं प्रविश्य विजनं महत् ।
न्यग्रोधं विपुलच्छायं रमणीयं ददर्श ह ॥ १९
तत्र निक्षिप्य तान्सर्वानुवाच भरतर्षभः ।

शुचिशुक्रागमे ज्येष्ठापादयोः समये । आवर्जिताः समीकृता
कृता वृक्षाश्च यस्मिन् ॥ २ ॥ अवरुज्य भङ्गत्वा ॥ ३ ॥ रोषितो
रोधं प्रापितः । त्रिषु गण्डकर्ममूलगुणदेशेषु प्रसृतो मदो यस्य

सः १ शुष्मी तेजस्वी ॥ ४ ॥ अनार्तवैरनुभवैरुपातरूपैरित्यर्थः
॥ ५ ॥ तृषा तृणया ॥ १२ ॥

पानीयं मृगयामीह तावद्विश्रम्यतामिह ॥ २०
 एते रुन्ति मधुरं सारसा जलचारिणः ।
 ध्रुवमत्र जलस्थानं महचेति मतिर्मम ॥ २१
 अनुज्ञातः स गच्छेति भ्रात्रा ज्येष्ठेन मारुत ।
 जगाम तत्र यत्र स सारसा जलचारिणः ॥ २२
 'अपश्यत्पथिनीखण्डमण्डितं स सरोवरम् ।'
 स तत्र पीत्वा पानीयं स्नात्वा च भरतर्षभ ॥ २३
 तेषामर्थं च जग्राह भ्रातॄणां भ्रातृवत्सलः ।
 उत्तरीयेण पानीयमानयामास भारत ॥ २४
 'पङ्कजानामनेकैश्च पत्रैर्बद्ध्वा पृथक्पृथक् ।'
 गव्युतिमात्रादागत्य त्वरितो भातरं प्रति ।
 शोकदुःखपरीतात्मा निशश्वासोरगो यथा ॥ २५
 स सुप्तां भातरं 'भ्रातृभिद्राविद्रावितौजसः ।
 महारौद्रे बने घोरे वृक्षमूले सुशीतले ॥ २६
 विक्षिप्तकरपादांश्च दीर्घोच्छ्वासान्महाबलान् ।
 ऊर्ध्ववक्त्रान्महाकायान्पञ्चेन्द्रानिव भूपते ॥ २७
 अज्ञातवृक्षनित्यस्य प्रेतराक्षससाध्वसान् ।
 दृष्ट्वा वै भृशशोकार्तो विललापानिलात्मजः ॥ २८
 भृशं शोकपरीत्मा विललाप वृकोदरः ॥ २९
 अतः कष्टतरं किं नु द्रष्टव्यं हि भविष्यति ।
 यत्पश्यामि महीसुप्तान्भ्रातृन्घ्नं सुमन्दभाक् ॥ ३०
 शयनेषु परार्थेषु ये पुरा वारणावते ।
 नाधिजन्मस्तदा निद्रां तेऽद्य सुप्ता महीतले ॥ ३१
 स्वसारं वसुदेवस्य शत्रुसङ्घावमर्दिनः ।
 कुन्तिराजसुतां कुन्तीं सर्वलक्षणपूजिताम् ॥ ३२
 कृषां विचित्रवीर्यस्य भार्या पाण्डोर्महात्मनः ।
 तथैव चास्रजननीं पुण्डरीकोदरप्रभाम् ॥ ३३
 सुकुमारतरामेनां महार्हशयनोचिताम् ।
 शैमानां पश्यताऽद्येह पृथिव्यामतथोचिताम् ॥ ३४
 भर्मादिन्द्राच्च वाताच्च सुध्रुवे या सुतानिमान् ।
 सेयं भूमौ परिश्रान्ता शेते श्रसादशाविनी ॥ ३५
 किं नु दुःखतरं शक्यं मया द्रष्टुमतः परम् ।
 योऽहमद्य नरव्याघ्रान्सुप्तान्पश्यामि भूतले ॥ ३६

सुमन्दभागतिमन्दभाग्यः ॥ ३० ॥ एकज एक एव जातोऽ
 सहायः ॥ ४० ॥ बान्धवानां नन्दनाः सुखदाः ॥ ४३ ॥ दुःखं

त्रिषु लोकेषु यो राज्यं धर्मनित्योऽर्हते नृपः ।
 सोऽयं भूमौ परिश्रान्तः शेते प्राकृतवत्कथम् ॥ ३७
 अयं नीलाम्बुदश्यामो नरेण्वप्रतिमोऽर्जुनः ।
 शेते प्राकृतवद्भूमौ ततो दुःखतरं नु किम् ॥ ३८
 अधिनाविव देवानां याविमौ रूपसंपदा ।
 तौ प्राकृतवदभ्येभौ प्रसुप्तौ धरणीतले ॥ ३९
 ज्ञातयो यस्य नैव स्थुर्विषमाः कुलपांसनाः ।
 स जीवेत सुखं लोके ग्रामद्रुम इवैकजः ॥ ४०
 एको वृक्षो हि यो ग्रामे भवेत्पर्णफलान्वितः ।
 चैत्यो भवति निर्हातिरध्वनीनैश्च पूजितः ॥ ४१
 येषां च बहवः शरा ज्ञातयो धर्ममाश्रिताः ।
 ते जीवन्ति सुखं लोके भवन्ति च निरामयाः ॥ ४२
 बलवन्तः समृद्धार्था मित्रबान्धवमन्दनाः ।
 जीवन्त्यन्योन्यमाश्रित्य दुमाः काननजा इव ॥ ४३
 वयं तु धृतराष्ट्रेण दुष्पुत्रेण दुरात्मना ।
 'राज्यलुब्धेन मूर्खेण दुर्मनिसहितेन वै ॥ ४४
 दुष्टेनाधर्मशीलेन स्वार्थनिष्ठैकबुद्धिना'
 विवासिता न दग्धाश्च क्षत्रबुद्धिपराक्रमात् ॥ ४५
 तस्मान्मुक्ता वयं दाहादिभं वृक्षमुपाश्रिताः ।
 कां दिशं प्रतिपत्स्यामः प्राप्ताः क्लेशमनुत्तमम् ॥ ४६
 सकामो भव दुर्बुद्धे धार्तराष्ट्राल्पदर्शन ।
 नूनं देवाः प्रसन्नास्ते नानुज्ञां मे युधिष्ठिरः ॥ ४७
 प्रयच्छति वधे तुभ्यं तेन जीवसि दुर्मते ।
 नन्वद्य समुतामालं सकर्णानुजसौबलम् ॥ ४८
 गत्वा क्रोधसमाविष्टः प्रेषयिष्ये यमध्वजम् ।
 किं नु शक्यं मया कर्तुं यत्ते न कुप्यते नृपः ॥ ४९
 धर्मात्मा पाण्डवश्रेष्ठः पापाचार युधिष्ठिरः ।
 एवमुक्त्वा महाबाहुः क्रोधसन्दीप्तमानसः ॥ ५०
 करं करेण निष्पिष्य निःश्वसन्दीनमानसः ।
 पुनर्दीनमना भूत्वा शान्तार्चिरिव पावकः ॥ ५१
 भ्रातृन्महीतले सुप्तान्वैक्षत वृकोदरः ।
 विश्वस्तानिव संविष्टान्पृथग्जनसमानिव ॥ ५२

तव ॥ ४८ ॥ त्रिष्वधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

नातिदूरेण नगरं वनादसाद्वि लक्षये ।

जागर्तव्ये स्वपन्तीमे हन्त जागर्त्यहंस्वयम् ॥५३॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि जनुगृहपर्वणि त्रिषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

॥ समाप्तं जनुगृहपर्वं ॥

अथ हिडिम्बवधपर्व ॥ ९ ॥

चतुःषष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

हिडिम्बप्रेरितायाः सज्जगिन्या हिडिम्बायाः पाण्डवसमीपगमनम् ॥ १ ॥ भीमं दृष्ट्वा कामार्ताया हिडिम्बायाः भीमं प्रति वाक्यम् ॥ २ ॥ भीमहिडिम्बासंवादः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तत्र तेषु शयानेषु हिडिम्बो नाम राक्षसः ।

अविद्रे वनात्तसाच्छालवृक्षं समाश्रितः ॥ १

क्रूरो मानुषमांसादो महावीर्यपराक्रमः ।

प्रावृद्धजलधरश्यामः पिङ्गाक्षो दारुणाकृतिः ॥ २

दंष्ट्राकरालवदनः करालो भीमदर्शनः ।

लम्बस्फिग्लम्बजठरो रक्तश्मश्रुशिरोरुहः ॥ ३

महावृक्षगलस्कन्धः शङ्कुकर्णो विभीषणः ।

यदृच्छया तानपश्यत्पाण्डुपुत्रान्महारथान् ॥ ४

विरूपरूपः पिङ्गाक्षः करालो घोरदर्शनः ।

पिशितेषुः क्षुधार्तश्च जिघ्रन्गन्धं यदृच्छया ॥ ५

ऊर्ध्वाङ्गुलिः स कण्डूयन्धुन्वन्रुक्षाञ्शिरोरुहान् ।

जृम्भमाणो महाबक्रः पुनःपुनरेक्ष्य च ॥ ६

हृष्टो मानुषमांसस्य महाकायो महाबलः ।

आध्राय मानुषं गन्धं भगिनीमिदमब्रवीत् ॥ ७

उपपन्नं चिरस्याद्य भक्ष्यं मम मनःप्रियम् ।

जिघ्रतः प्रक्षुता खेहाजिह्वा पर्येति मे मुखात् ॥ ८

अष्टौ दंष्ट्राः सुतीक्ष्णाग्राश्चिरस्यापातदुःसहाः ।

देहेषु मज्जयिष्यामि स्निग्धेषु पिशितेषु च ॥ ९

आक्रम्य मानुषं कण्ठमाच्छिद्य धमनीमपि ।

उष्णं नवं प्रपास्यामि केनिलं रुधिरं बहु ॥ १०

गच्छ जानीहि के त्वेते शेरते वनमाश्रिताः ।

मानुषो बलवान्गन्धो घ्राणं तर्पयतीव मे ॥ ११

इत्वेतान्मानुषान्सर्वानानयस्व ममान्तिकम् ।

असाद्विषयसुप्तेभ्यो नैतेभ्यो भयमस्ति ते ॥ १२

एषामुत्कृत्य मांसानि मानुषाणां यथेष्टतः ।

भक्षयिष्याव सहितौ कुरु पूर्णं वचो मम ॥ १३

भक्षयित्वा च मांसानि मानुषाणां प्रकामतः ।

नृत्याव सहितावावां दत्ततालावनेकशः ॥ १४

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा हिडिम्बा तु हिडिम्बेन महावने ।

भ्रातुर्वचनमाज्ञाय त्वरमाणेव राक्षसी ॥ १५

‘आश्रुत्याश्रुत्य च तरुनगच्छत्पाण्डवान्प्रति ।’

जगाम तत्र यत्र स शेरते पाण्डवा वने ॥ १६

ददर्श तत्र सा गत्वा पाण्डवानृथया सह ।

शयानान्भीमसेनं च जाग्रतं त्वपराजितम् ॥ १७

‘उपास्यमानान्भीमेन रूपयौवनशालिनः ।

सुकुमारांश्च पार्थान्सा व्यायामेन च कर्शितान् ॥

दुःखेन संप्रयुक्तांश्च सहज्येष्ठान्प्रमाथिनः ।

रौद्री सती राजपुत्रं दर्शनीयमदर्शनम् ॥ १९

दृष्ट्वैव भीमसेनं सा सालस्कन्धमिवोद्यतम् ।

राक्षसी कामयामास रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥ २०

‘अन्तर्गतेन मनसा चिन्तयामास राक्षसी’ ।

अयं श्यामो महाबाहुः सिंहस्कन्धो महाद्युतिः ॥

कम्बुग्रीवः पुष्कराक्षो भर्ता युक्तो भवेन्मम ।
 नाहं भ्रातृवचो जातु कुर्यां क्रूरमसांप्रतम् ॥ २२
 पतित्वेहोऽतिबलवान् तथा भ्रातृसौहृदम् ।
 मुहूर्तमिव तस्मिन् भवेद्भ्रातुर्ममैव च ॥ २३
 हतैरतैरहत्वा तु मोदिष्ये शाश्वतीः समाः ।
 'निश्चित्येत्यं हिडिम्बा सा भीमं दृष्ट्वा महाभुजं २४
 उत्सृज्य राक्षसं रूपं मानुषं रूपमास्थिता ।'
 सा कामरूपिणी रूपं कृत्वा मदनमोहिता ॥ २५
 उपतस्थे महात्मानं भीमसेनमनिन्दिता ।
 'इक्षिताकारकुञ्जला सोपासर्पञ्जनैः शनैः ॥ २६
 विनम्यमानेव लता दिव्याभरणभूषिता ।
 शनैः शनैश्च तां भीमः समीपमुपसर्पतीम् ॥ २७
 हर्षमाणां तदा पश्यन्तर्नीं पीनपयोधराम् ।
 चन्द्राननां यन्नेत्रां नीलकुञ्जितमूर्धजाम् ॥ २८
 कृष्णां सुपाण्डुरैर्दन्तैर्विम्बोष्ठीं चारुदर्शनाम् ।
 दृष्ट्वा तां रूपसंपन्नां भीमो विस्मयमागतः ॥ २९
 उपचारयुगैर्युक्तां ललितैर्हाससंमितैः ।
 समीपमुपसंप्राप्य भीमं साथ वरानना ॥ ३०
 वक्षो वचनवेलायां भीमं प्रोवाच भामिनी ।'
 लज्जया नम्यमानेन सर्वाभरणभूषिता ॥ ३१
 स्मितपूर्वमिदं वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ।
 कुतस्त्वमसि संप्राप्तः कश्चासि पुरुषर्षभ ॥ ३२
 क इमे श्वेते चेह पुरुषा देवरूपिणः ।
 केयं वै बृहती श्यामा सुकुमारी तवानव ॥ ३३
 शेते वनमिदं प्राप्य विश्वस्ता स्वगृहे यथा ।
 नेदं जानीथ गहनं वनं राक्षससेवितम् ॥ ३४
 वसति ह्यत्र पापात्मा हिडिम्बो नाम राक्षसः ॥ ३५
 तेनाहं प्रेषिता आत्रा दुष्टभावेन रक्षसा ।
 विभक्षयिषता मांसं युष्माकममरोपमाः ॥ ३६
 साऽहं तामभिसंप्रेक्ष्य देवगर्भसमप्रभम् ।
 नान्यं भर्तारमिच्छामि सत्यमेतद्वयीमि ते ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि चतुःषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

एतद्विज्ञाय धर्मज्ञ युक्तं मयि समाचर ।
 कामोपहतचित्तां हि भजमानां भजस्व माम् ॥ ३८
 ग्रास्यामि त्वां महाबाहो राक्षसात्पुरुषादकात् ।
 वत्स्यावो गिरिदुर्गेषु भर्ता भव ममानव ॥ ३९
 'इच्छामि वीर भद्रं ते मा मे प्राणान्विहासिषः ।
 त्वया ह्यहं परित्यक्ता न जीवेयमरिन्दम ॥' ४०
 अन्तरिक्षचरी ह्यसि कामतो विचरामि च ।
 अतुलामामुहि प्रीतिं तत्र तत्र मया सह ॥ ४१
 भीमसेन उवाच ।
 'एष ज्येष्ठो मम भ्राता मान्यः परमको गुरुः ।
 अनिविष्टो हि तस्माहं परिविद्यां कथंचन ॥' ४२
 मातरं भ्रातरं ज्येष्ठं कनिष्ठानपरानपि ।
 परित्यजेत कोन्वद्य प्रभवन्निह राक्षसि ॥ ४३
 को हि सुप्तानिमान्भ्रातृन्दत्वा राक्षसभोजनम् ।
 मातरं च नरो गच्छेत्कामार्त इव मद्विधः ॥ ४४
 राक्षस्युवाच ।
 'एकं तां मोक्षयिष्यामि सह मात्रा परन्तप ।
 सोदरातुत्सृजेनांस्त्वमारोह जघनं मम ॥' ४५
 भीम उवाच ।
 नाहं जीवितुमाशंसे भ्रातृनुत्सृज्य राक्षसि ।
 यथाश्रद्धं ब्रजैका हि विप्रियं मे प्रभाषसे ॥ ४६
 राक्षस्युवाच ।'
 यत्ते प्रियं तत्करिष्ये सर्वानेतान्प्रबोधय ।
 मोक्षयिष्याम्यहं कामं राक्षसात्पुरुषादकात् ॥ ४७
 भीमसेन उवाच ।
 सुखमुप्तान्वने भ्रातृन्मातरं चैव राक्षसि ।
 न भयाद्बोधयिष्यामि भ्रातृस्तव दुरात्मनः ॥ ४८
 न हि मे राक्षसा भीरु सोढुं शक्ताः पराक्रमम् ।
 न मनुष्या न गन्धर्वा न यक्षाश्चारुलोचने ॥ ४९
 गच्छ वा तिष्ठ वा भद्रे यद्वा पीच्छसि तत्कुरु ।
 तं वा प्रेषय तन्वक्षि भ्रातरं पुरुषादकम् ॥ ५०

पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

पाण्डवान्प्रति प्रेषितया हिडिम्बया विलम्बिते हिडिम्बस्य तत्रागमनम् ॥ १ ॥ भीमहिडिम्बयोर्बुद्धयः ॥ २ ॥ कुत्सा-
दीनां प्रबोधः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तां विदिता चिरगतां हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।
अवतीर्य द्रुमात्समादाजगामाशु पाण्डवान् ॥ १
लोहिताक्षो महाबाहुरूर्ध्वकेशो महाननः ।
मेघसङ्घातवर्ष्मा च तीक्ष्णदंष्ट्रो भयानकः ॥ २
तलं तलेन संहत्य बाहू विक्षिप्य चासकृत् ।
उद्धूतनेत्रः संकुद्रो दन्तान्दन्तेषु निष्कृषन् ॥ ३
कोऽद्य मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ।
न विभेति हिडिम्बी च प्रेषिता किमनागता ॥ ४
वैशंपायन उवाच ।

तमापतन्तं दृष्ट्वैव तथा विकृतदर्शनम् ।
हिडिम्बोवाच विव्रस्ता भीमसेनमिदं वचः ॥ ५
आप्तत्येष दृष्टात्मा संकुद्रः पुरुषादकः ।
साऽहं तां आतृभिः सार्धं यद्वीमि तथा कुरु ६
अहं कामगमा वीर रक्षोबलसमन्विता ।
आरुहेमां मम श्रोणिं नेष्यामि तां विहायसा ॥ ७
प्रबोधयैतान्संमुत्तान्मातरं च परन्तप ।
सर्वानेव गमिष्यामि गृहीत्वा वो विहायसा ॥ ८
भीम उवाच ।

मा भैस्तं पृथुश्रोणिं नैष कश्चिन्मयि स्थिते ।
अहमेनं हनिष्यामि पश्यन्त्यास्ते सुमध्यमे ॥ ९
नार्यं प्रतिबलो भीरु राक्षसापसदो मम ।
सोढुं युधि परिस्पन्दमथवा सर्वराक्षसाः ॥ १०
पश्य बाहू सुवृत्तौ मे हस्तिहस्तनिभाविमौ ।
ऊरु परिपसङ्काशौ संहतं चाप्युरो महत् ॥ ११
विक्रमं मे यथेन्द्रस्य साऽद्य द्रक्ष्यसि शोभने ।
माऽवमंस्याः पृथुश्रोणिं मत्वा मामिह मानुषम् ॥ १२
हिडिम्बोवाच ।

नावमन्ये नरव्याघ्र त्वामहं देवरूपिणम् ।
दृष्टप्रभावस्तु मया मानुषेष्वेव राक्षसः ॥ १३

वैशंपायन उवाच ।

तथा संजल्पतस्तस्य भीमसेनस्य भारत ।
वाचः शुश्राव ताः कुद्रो राक्षसः पुरुषादकः ॥ १४
अवेक्षमाणस्तस्याश्च हिडिम्बो मानुषं वपुः ।
सन्दामपूरितशिखां समग्रेन्दुनिभाननाम् ॥ १५
सुभ्रूनासाक्षिकेशान्तां सुकुमारनखत्वचम् ।
सर्वाभरणसंयुक्तां सुसूक्ष्माभ्रधारिणीम् ॥ १६
तां तथा मानुषं रूपं विव्रतीं सुमनोहरम् ।
पुंस्कामां शङ्कमानश्च चुक्रोध पुरुषादकः ॥ १७
संकुद्रो राक्षसस्तस्या भगिन्याः कुरुसत्तम ।
उत्फाल्य विपुले नेत्रे ततस्तामिदमब्रवीत् ॥ १८
को हि मे भोक्तुकामस्य विघ्नं चरति दुर्मतिः ।
न विभेति हिडिम्बे किं मत्कोपादिप्रमोहिता ॥ १९
धिकत्वामसति पुंस्कामे मम विप्रियकारिणि ।
पूर्वेषां राक्षसेन्द्राणां सर्वेषामयशस्करि ॥ २०
यानिमानाश्रिताऽकार्षीं विप्रियं सुमहन्मम ।
एष तानद्य नै सर्वाहं निष्यामि त्वया सह ॥ २१
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा हिडिम्बां स हिडिम्बो लोहितेक्षणः ।
वधायाभिपपातैरानन्दन्तैर्दन्तानुपस्पृशन् ॥ २२
गर्जन्तमेवं विजने भीमसेनोऽभिवीक्ष्य तम् ।
रक्षन्प्रबोधं आतृणां मातृश्च परवीरहा ॥ २३
तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भीमः प्रहरतां वरः ।
भर्त्सयामास तेजस्वी तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २४
वैशंपायन उवाच ।

भीमसेनस्तु तं दृष्ट्वा राक्षसं ग्रहसन्निव ।
भगिनीं प्रति सकृद्भूमिदं वचनमब्रवीत् ॥ २५
किं ते हिडिम्ब एतैर्वा सुखमुप्तैः प्रबोधितैः ।
मामासादय दुर्बुद्धे तरसा त्वं नराशन ॥ २६
मय्येव ग्रहरैहि त्वं न स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
विशेषतोऽनपकृते परेणापकृते सति ॥ २७

न हीयं स्ववशा बाला कामयत्यद्य मामिह ।
 चोदितैषा धनज्ञेन क्षीरान्तरचारिणा ॥ २८
 भगिनी तव दुष्टं रक्षसां वै यशोहर ।
 त्वभियोगेन चैवेयं रूपं मम समीक्ष्य च ॥ २९
 कामयत्यद्य मां भीरुस्तव नैषापराध्यति ।
 अनङ्गेन कृते दोषे नेमां गर्हितुमर्हसि ॥ ३०
 मयि तिष्ठति दुष्टात्मकं स्त्रियं हन्तुमर्हसि ।
 संगच्छस्व मया सार्धमेकेनैको नराक्षन ॥ ३१
 अहमेको गमिष्यामि त्वामद्य यमसादनम् ।
 अद्य मङ्गलनिष्पिष्टं शिरो राक्षस दीर्यताम् ।
 कुञ्जरखेव पादेन विनिष्पिष्टं बलीयसः ॥ ३२
 अद्य गात्राणि ते कङ्काः श्येना गोमायवस्तथा ।
 कर्षन्तु भुवि संहृष्टा निहतस्य मया मृधे ॥ ३३
 क्षणेनाद्य करिष्येऽहमिदं वनमराक्षसम् ।
 पुरा बहुवितं नित्यं त्वया भक्षयता नरान् ॥ ३४
 अद्य त्वां भगिनी रक्षः कृष्यमाणं मयाऽसकृत् ।
 द्रक्ष्यत्यग्निप्रतीकाशं सिंहेनेव महाद्रियम् ॥ ३५
 निराबाधास्त्वयि हते मया राक्षसपांसन ।
 वनमेतच्चरिष्यन्ति पुरुषा वनचारिणः ॥ ३६
 हिडिम्ब उवाच ।
 गर्जितेन वृथा किं ते कथितेन च मानुष ।
 कुर्वैतत्कर्मणा सर्वं कथ्येथा मा चिरं कथाः ॥ ३७
 बलिनं मन्यसे यथाप्यात्मानं सपराक्रमम् ।
 म्नास्वस्यद्य समागम्य मयात्मानं बलाधिकम् ॥ ३८
 न तावदेतान्हिसिष्ये स्वपन्त्वेते यथामुखम् ।
 एष त्वामेव दुर्बुद्धे निहन्म्यद्याग्रियंवदम् ॥ ३९
 पीत्वा तवासृग्गात्रेभ्यस्ततः पश्चादिमानपि ।
 हनिष्यामि ततः पश्चादिमां विप्रियकारिणीम् ॥ ४०
 वैशंपायन उवाच ।
 यवमुक्त्वा ततो बार्हृ प्रगृह्य पुरुषादकः ।
 अभ्यद्रवत संकुद्धो भीमसेनमरिन्दमम् ॥ ४१
 तस्याभिद्रवतस्तूर्णं भीमो भीमपराक्रमः ।
 वेगेन ग्रहितं बार्हृ निजग्राह हसन्निव ॥ ४२

निगृह्य तं बलाद्भीमो विस्फुरन्तं चकर्ष ह ।
 तस्माद्देशाद्भनृष्यष्टौ सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ ४३
 ततः स राक्षसः कुद्धः पाण्डवेन बलादितः ।
 भीमसेनं समालिङ्ग्य व्यनदद्भैरवं रवम् ॥ ४४
 पुनर्भीमो बलादेनं विचकर्ष महाबलः ।
 मा शब्दः मुखसुप्तानां भ्राष्ट्राणां मे भवेदिति ॥ ४५
 हस्ते गृहीत्वा तद्रक्षो दूरमन्यत्र नीतवान् ।
 पुच्छे गृहीत्वा तुण्डेन गरुडः पक्ष्मं यथा ॥ ४६
 अन्योन्यं तौ समासाद्य विचकर्षतुरोजसा ।
 हिडिम्बो भीमसेनश्च विक्रमं चक्रतुः परम् ॥ ४७
 बभञ्जतुस्तदा वृक्षांलताश्चाकर्षतुस्तदा ।
 मत्ताविव च संरन्धौ वारणौ षष्टिहायनौ ॥ ४८
 पादपानुद्धरन्तौ तावूरुवेगेन वेगितौ ।
 स्फोटयन्तौ लताजालान्यूरुभ्यां गृह्य सर्वशः ॥ ४९
 वित्रासयन्तौ तौ शब्दैः सर्वतो मृगपक्षिणः ।
 बलेन बलिनौ मत्तावन्योन्यवधकाङ्क्षिनौ ॥ ५०
 भीमराक्षसयोर्युद्धं तदाऽवर्तत दारुणम् ।
 पुरा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरिव ॥ ५१
 मङ्गला वृक्षान्महाशाखांस्ताडयामासतुः कुशा ।
 सालतालतमालाप्रवटार्जुनविभीतकान् ॥ ५२
 न्यग्रोधप्लक्षखर्जूरपनसानश्मकण्टकान् ।
 एतानन्यान्महावृक्षानुत्खाय तरसाऽखिलान् ५३
 उत्क्षिप्यान्योन्यरोषेण ताडयामासतु रणे ।
 यदाऽभवद्भनं सर्वं निर्बुद्धं वृक्षसङ्कुलम् ॥ ५४
 तदा शिलाश्च कुञ्जाश्च वृक्षान्कण्टकिनस्तथा ।
 ततस्तौ गिरिशृङ्गाणि पर्वतांश्चाभ्रलेहान् ॥ ५५
 शैलाश्च गण्डपाषाणानुत्खायादाय वैरिणौ ।
 विक्षेपतुरुपर्याजावन्योन्यं विजयेषिणौ ॥ ५६
 तद्वनं परितः पञ्चयोजनं निर्महीरुहम् ।
 निर्लतागुल्मपाषाणं निर्मृगं चक्रदुर्भृशम् ॥ ५७
 तयोर्युद्धेन राजेन्द्र तद्वनं भीमरक्षसोः ।
 मुहूर्तेनाभवत्कूमर्पृष्ठवच्छुक्ष्णमन्ययम् ॥ ५८
 ऊरुबाहुपरिक्षेपशार्क्यन्तावितरेतरम् ।

उत्कर्षन्तौ विकर्षन्तौ प्रकर्षन्तौ परस्परम् ॥ ५९
तौ खनेन विना राजन्गर्जन्तौ च परस्परम् ।
पाषाणसंधट्टनिभैः ग्रहारैरभिजग्नतुः ॥ ६०
अन्योन्यं च समालिङ्ग्य विकर्षन्तौ परस्परम् ।

बाहुयुद्धमभूद्धोरं बलिवासचयोरिव ।
युद्धसंरम्भनिर्गच्छत्फूत्काररवनिखनम् ॥ ६१
तयोः शब्देन महता विबुद्धास्ते नरर्षभाः ।
सह यात्रा च ददृशुर्हिडिम्बामग्रतःस्थिताम् ॥ ६२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

कुन्तीहिडिम्बासंवादः ॥ १ ॥ हिडिम्बावार्तया भीमं हिडिम्बेन युद्धमानं ज्ञातवतां कुन्त्यादीनां तत्र गमनम् ॥ २ ॥

हिडिम्बवधः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ब्रबुद्धास्ते हिडिम्बाया रूपं दृष्ट्वातिमानुषम् ।
विस्मिताः पुरुषव्याघ्रा बभूवुः पृथया सह ॥ १
ततः कुन्ती समीक्ष्यैनां विस्मिता रूपसंपदा ।
उवाच मधुरं वाक्यं सान्त्वपूर्वमिदं शनैः ॥ २
कस्य त्वं सुरगर्भाभे कावाऽसि वरचर्णिनि ।
केन कार्येण संप्राप्ता कुतश्चागमनं तव ॥ ३
यदि वाऽस्य वनस्य त्वं देवता यदि वाऽप्सराः ।
आचक्ष्व मम तत्सर्वं किमर्थं चेह तिष्ठसि ॥ ४
हिडिम्बोवाच ।
यदेतत्पश्यसि वनं नीलमेषनिभं महत् ।
निवासो राक्षसस्यैष हिडिम्बस्य ममैव च ॥ ५
तस्य मां राक्षसेन्द्रस्य भगिनीं विद्धि भामिनि ।
आत्रा संप्रेषितामार्ये त्वां सपुत्रां जिघांसता ॥ ६
कूरुषुद्धेरहं तस्य वचनादागता त्विह ।
अद्राक्षं नवहेमार्भं तव पुत्रं महाबलम् ॥ ७
ततोऽहं सर्वभूतानां भावे विचरता शुभे ।
चोदिता तव पुत्रार्थं मन्मथेन वशानुगा ॥ ८
ततो ब्रूतो मया भर्ता तव पुत्रो महाबलः ।
अपनेतुं च यतितो न चैव शक्तितो मया ॥ ९
चिरायमाणां मां ज्ञात्वा ततः स पुरुषादकः ।
स्वयमेवागतो हन्तुमिमान्सर्वास्तवात्मजान् ॥ १०
स तेन मम कान्तेन तव पुत्रेण धीमता ।

बलादितो विनिष्पिष्य व्यपनीतो महात्मना ॥ ११
विकर्षन्तौ महावेगौ गर्जमानौ परस्परम् ।
पश्यैवं युधि विक्रान्तावेतौ च नरराक्षसौ ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।
तस्याः श्रुत्वैव वचनमुत्पपात युधिष्ठिरः ।
अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवश्च वीर्यवान् ॥ १३
तौ ते ददृशुरासक्तौ विकर्षन्तौ परस्परम् ।
काङ्क्षमाणौ जयं चैव सिंहाविव बलोत्कटौ ॥ १४
अथान्योन्यं समाश्लिष्य विकर्षन्तौ पुनःपुनः ।
दावाग्निधूमसदृशं चक्रतुः पार्थिवं रजः ॥ १५
वसुधारेणुसंवीतौ वसुधाधरसन्निभौ ।
बभ्राजतुर्यथा शैलौ नीहारेणाभिसंवृतौ ॥ १६
राक्षसेन तदा भीमं क्रियमानं निरीक्ष्य च ।
उवाचेदं वचः पार्थः प्रहसञ्छनकैरिव ॥ १७
भीम मामैर्महाबाहो न त्वां बुध्यामहे वयम् ।
समेतं भीमरूपेण रक्षसा श्रमकर्षिताः ॥ १८
साहाय्येऽसि स्थितः पार्थ पातयिष्यामि राक्षसम्
नकुलः सहदेवश्च मातरं गोपयिष्यतः ॥ १९
भीम उवाच ।
उदासीनो निरीक्षस्व न कार्यः संभ्रमस्त्वया ।
न जात्वयं पुनर्जीवेन्महाहन्तरमागतः ॥ २०
'भुजयोरन्तरं प्राप्नो भीमसेनस्य राक्षसः ।
अमृत्वा पार्थवीर्येण मृतो मा भूदिति ध्वनिः ॥ २१

अयमस्मास्तु नो हन्याज्जातु वै पार्थ राक्षसः ।
जीवन्तं न प्रमोक्ष्यामि मा भैषीर्भरतर्षभ ॥' २२
अर्जुन उवाच ।

'पूर्वरात्रे प्रयुक्तोऽसि भीम क्रूरेण रक्षसा ।
क्षपा व्युष्टा न चेदानीं समाप्नोसीन्महारणः ॥' २३
किमनेन चिरं भीम जीवता पापरक्षसा ।
मन्तव्ये न चिरं स्यादुमिह शक्यमरिन्दम ॥ २४
पुरा संरज्यते प्राची पुरा सन्ध्या प्रवर्तते ।
रौद्रे मुहूर्ते रक्षांसि प्रबलानि भवन्त्युत ॥ २५
त्वरस्व भीम मा क्रीड जहि रक्षो विभीषणम् ।
पुरा विकुरुते माघां ह्यजयोः सारमर्षय ॥ २६
'माहात्म्यमात्मनो वेत्थ नराणां हितकाम्यया ।
रक्षो जहि यथा शकः पुरा वृत्रं महाबलम् ॥ २७
अथवा मन्यसे भारं त्वमिमं राक्षसं युधि ।
आतिष्ठे तव साहाय्यं शीघ्रमेव तु हन्यताम् ॥ २८
अथवा त्वहमेवैनं हनिष्यामि वृकोदर ।
कृतकर्मा परिश्रान्तः साधु तावदुपारम ॥' २९
वैशंपायन उवाच ।
अर्जुनेनैवमुक्तस्तु भीमो रोषाञ्ज्वलनिव ।
बलमाहारयामास यद्वायोर्जगतः क्षये ॥ ३०
ततस्तस्याम्बुदाभस्य भीमो रोषातु रक्षसः ।
उत्क्षिप्याभ्रामयदेहं तूर्णं शतगुणं तदा ॥ ३१
'इति चोवाच संकुद्रो भ्रामयनराक्षसीं तनुम् ।
भीमसेनो महाबाहुरभिगर्जन्मुहुर्बुधुः ॥' ३२
भीम उवाच ।

क्षेममद्य करिष्यामि यथा वनमकण्टकम् ।
न पुनर्मानुषान्दत्ता भक्षयिष्यसि राक्षस ॥ ३४
वैशंपायन उवाच ।
इत्युक्त्वा भीमसेनस्तं निष्पिष्य धरणीतले ।
बाहुभ्यामवपीठ्याशु पशुमारममारयत् ॥ ३५
स मार्यमाणो भीमेन ननाद विपुलं स्वनम् ।
पूरयस्तद्वनं सर्वं जलाद्रै इव दुन्दुभिः ॥ ३६
बाहुभ्यां योक्त्रयित्वा तं बलवान्पाण्डुनन्दनः ।
'समुद्राम्य शिरश्चास्य सग्रीवं तदपाहरत् ॥ ३७
ततो भिक्ष्वा शिरश्चास्य सग्रीवं तदुदाक्षिपत् ।
तस्य निष्कर्णनयनं निर्जिहं रुधिरोक्षितम् ॥ ३८
प्राविद्धं भीमसेनेन शिरो विदशनं बभौ ।
प्रसारितभ्रुजोऽकृष्टो भिक्षमांसत्वगन्तरः ॥ ३९
कबन्धभूतस्तत्रासीदनुर्वज्रहतो तथा ।
हिडिम्बं निहतं दृष्ट्वा संहृष्टास्ते तरस्विनः ॥ ४०
हिडिम्बा सा च संप्रेक्ष्य निहतं राक्षसं रणे ।
अदृश्याश्चैव ये स्वस्त्र्याः समेताः सार्विचारणाः ४१
पूजयन्ति स्म तं दृष्ट्वाः साधुसाध्विति पाण्डवम् ।
आतरश्चापि संहृष्टा युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ४२
अपूजयन्मरुव्याघ्रं भीमसेनमरिन्दमम् ।
अभिपूज्य महात्मानं भीमं भीमपराक्रमम् ।
पुनरेवार्जुनो वाक्यमुवाचेदं वृकोदरम् ॥ ४३
अदूरे नगरं मन्ये वनादस्मादहं विभो ।
शीघ्रं गच्छाम भद्रं ते न नो विद्यात्सुयोधनः ४४
ततः सर्वे तथेत्युक्त्वा मात्रा सह महारथाः ।
प्रययुः पुरुषव्याघ्रा हिडिम्बा चैव राक्षसी ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सप्तषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

हिडिम्बवधे प्रवृत्तस्य भीमस्य युधिष्ठिरकृतं निवारणं ॥ १ ॥ हिडिम्बया स्वस्य धर्मशत्रुत्वस्य भविष्यज्जन्तवस्य च प्रकटनम् ॥ २ ॥ हिडिम्बाया धर्मिष्ठतां ज्ञात्वा तदङ्गीकरणे भीमं प्रति कुन्तीया आज्ञा ॥ ३ ॥

'वैशंपायन उवाच ।
सा तानेवापतत्तूर्णं भगिनी तस्य रक्षसः ।

अम्बुवाणा हिडिम्बा तु राक्षसी पाण्डवान्प्रति ॥ १
अभिवाद्य ततः कुन्तीं धर्मरार्जं च पाण्डवम् ।

मन्तव्ये सति चिरं स्यात्तुं न शक्यम् ॥ २४ ॥ अथवेति द्वयं श्रोताह्वयार्थं ॥ २८ ॥ वृथामरणं स्वर्गाद्यप्रयोजकं मरणम् ॥ ३३ ॥

षट्षष्ट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

अभिपूज्य ततः सर्वान्भीमसेनमभाषत ॥ २
 अहं ते दर्शनादेव मन्मथस्य वशं भता ।
 क्रूरं भ्रातृवचो हित्वा सा त्वामेवानिरुन्धती ॥३
 राक्षसे रौद्रसङ्काशे तवापश्यं विचेष्टितम् ।
 अहं शुश्रूषुरिच्छेयं तव गात्रं निषेवितुम् ॥ ४
 भीमसेन उवाच ।
 स्मरन्ति वैरं रक्षांसि मायामाश्रित्य मोहिनीम् ।
 हिडिम्बे व्रज पन्थानं त्वमिमं भ्रातृसेवितम् ॥५
 युधिष्ठिर उवाच ।
 कुद्वोऽपि पुरुषव्याघ्र भीम मा स्म स्त्रियं वधीः ।
 क्षरीरगुप्त्यभ्यधिकं धर्मं गोपाय पाण्डव ॥ ६
 वधाभिप्रायमायान्तमवधीस्त्वं महाबलम् ।
 रक्षसस्तस्य भगिनी किं नः कुद्धा करिष्यति ॥७
 वैशंपायन उवाच ।
 हिडिम्बा तु ततः कुन्तीमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 युधिष्ठिरं तु कौन्तेयमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ८
 आर्ये जानासि यदुःखमिह स्त्रीणामनङ्गजम् ।
 तदिदं मामनुप्राप्तं भीमसेनकृते शुभे ॥ ९
 सोढं तत्परमं दुःखं मया कालप्रतीक्षया ।
 सोऽयमभ्यागतः कालो भविता मे सुखोदयः १०
 मया ह्युत्पूज्य सुहृदः स्वधर्मं स्वजनं तथा ।
 हृतोऽयं पुरुषव्याघ्रस्तव पुत्रः पतिः शुभे ॥ ११
 वीरेणाऽहं तथाऽनेन त्वया चापि यशस्विनी ।
 प्रत्याख्याता न जीवामि सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥१२
 यदर्हसि कृपां कर्तुं मयि त्वं वरवर्णिनि ।
 मत्वा मूढेति तन्मां त्वं भक्ता वाऽनुगतेति वा १३
 भर्त्राऽनेन महाभागे संयोजय सुतेन ह ।
 तदुपादाय गच्छेयं यथेष्टं देवरूपिणम् ।
 पुनर्यैवानविष्यामि त्रिसम्भं कुरु मे शुभे ॥१४
 'अहं हि समये लप्स्ये प्राग्भ्रातुरपवर्जनात् ।
 ततः सोऽभ्यपतद्वात्रौ भीमसेनजिघांसया ॥१५
 यथायथा विक्रमते यथारिमधितिष्ठति ।
 तथातथा समासाद्य पाण्डवं काममोहिता ॥१६

न यातुधान्यहं त्वार्ये न चासि रजनीचरी ।
 ईशा रक्षस्वसा ह्यसि राज्ञि सालकटङ्कटी ॥१७
 पुत्रेण तव संयुक्ता युवतिर्देववर्णिनी ।
 सर्वान्वोऽहमुपस्थास्ये पुरस्कृत्य वृकोदरम् ॥ १८
 अप्रमत्ता प्रमत्तेषु शुश्रूषुरसकृत्त्वहम् ।
 वृजिने तारयिष्यामि दासीवच्च नरर्षभाः ॥ १९
 पृष्ठेन वो वहिष्यामि विमानं सुकृतानिव ।
 यूयं प्रसादं कुरुत भीमसेनो भजेत माम् ॥ २०
 'एवं ब्रुवन्ती ■ तथा प्रत्याख्याता क्रियां प्रति ।
 भूम्यां दुष्कृतिनो लोकान्गमिष्येऽहं न संशयः २१
 अहं हि मनसा ध्यात्वा सर्वं वेत्स्यामि सर्वदा ।
 आपश्चिस्तरणे प्राणान्धारयिष्ये न केनचित् ॥२२
 सर्वमावृत्य कर्तव्यं धर्मं समनुपश्यता ।
 आपत्सु यो धारयति स वै धर्मविदुत्तमः ॥ २३
 व्यसनं ह्येव धर्मस्य धर्मिणामापदुच्यते ।
 पुण्यात्प्राणान्धारयति पुण्यं वै प्राणधारणम् ॥२४
 येन केनाचरेद्धर्मं तस्मिन्गर्हा न विद्यते ।
 'महतोऽत्र स्त्रियं कामाद्वाधितां त्राहि मामपि २५
 धर्मार्थकाममोक्षेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
 तत्तु धर्ममिति प्रादुर्भूतयो धर्मवत्सलाः ॥ २६
 दिव्यज्ञानेन जानामि व्यतीतानागतानहम् ।
 तस्माद्ब्रूयामि वः श्रेय आसन्नं सर उत्तमम् २७
 अद्यासाद्य सरः स्नात्वा विश्रम्य च वनस्पतौ ।
 श्वः प्रभाते महद्भूतं प्रादुर्भूतं जगत्पतिम् ॥ २८
 न्यासं कमलपत्राक्षं दृष्ट्वा शोकं विहास्यथ ।
 धार्तराष्ट्राद्विवासं च दहनं वारणावते ॥ २९
 त्राणं च विदुरात्तुभ्यं विदितं ज्ञानचक्षुषा ।
 आवासे शालिहोत्रस्य स वो वासं विधास्यति ३०
 वर्षवातातपसहो ह्ययं पुण्यो वनस्पतिः ।
 पीतमात्रे तु पानीये क्षुत्पिपासे विनश्यतः ॥३१
 तपसा शालिहोत्रेण सरो वृक्षश्च निर्मितः ।
 कादम्बाः सारसा हंसाः कुर्यः कुररैः सह ॥३२
 रुन्ति मधुरं गीतं गान्धर्वस्वनमिश्रितम् ।

वैशंपायन उवाच ।

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा कुन्ती वचनमब्रवीत् ॥ ३३
युधिष्ठिरं महाप्राज्ञं सर्वधर्मविशारदम् ।

कुन्त्युवाच ।

तं हि धर्मभृतां श्रेष्ठो मयोक्तं शृणु भारत ॥ ३४

राक्षस्येषा हि वाक्येन धर्मं वदति साधु वै ।

भावेन दुष्टा भीमं वै किं करिष्यति राक्षसी ॥ ३५

भजतां पाण्डवं वीरमपत्यार्थं यदीच्छसि ।

युधिष्ठिर उवाच ।

एवमेतद्यथाऽऽत्थ तं हिडिम्बे नात्र संशयः ॥ ३६

स्वातन्त्र्यं तु त्वया धर्मे यथा वृथां सुमध्यमे ।

‘नित्यं कृताहिका स्नाता कृतशौचा मुरुषिणी ॥’

स्नातं कृताहिकं भद्रे कृतकौतुकमङ्गलम् ।

भीमसेनं भजेथास्त्वमुदिते वै दिवाकरे ॥ ३८

अहस्सु विहरानेन यथाकार्म मनोजवा ।

अयं त्वानयितव्यस्ते भीमसेनः सदा निशि ३९

प्राक्सन्ध्यातो विमोक्तव्यो रक्षितव्यश्च नित्यम् ॥

एवं रमस्व भीमेन यावद्भर्त्स्य वेदनम् ॥ ४०

एष ते समयो भद्रे शुश्रूषा चाग्रमत्तया ।

नित्यानुकूला भूत्वा कर्तव्यं शोभनं त्वया ४१

॥ इति भीमम्हाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि सप्तपष्ठधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

अष्टपष्ठधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

हिडिम्बया सह पाण्डवानां शालिहोत्रसरोजमनम् ॥ १ ॥ शालिहोत्रेण तेषामातिथ्यकरणम् ॥ २ ॥ सप्तपष्ठिकशततमोऽध्यायः
भीमेन हिडिम्बयाः परिग्रहः ॥ ३ ॥ रमणीयेषु प्रदेशेषु भीमेन सह श्रीहिरणा सारपादे शालिहोत्राभर्मं प्रति हिडिम्बया
विवर्तनम् ॥ ४ ॥ सप्त व्यासाराजमनम् ॥ ५ ॥ व्यासेन कुम्भाराभासासनम् ॥ ६ ॥ व्यासस्य प्रतिनिवर्तनम् ॥ ७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरवचः श्रुत्वा कुन्तीमङ्गेऽधिरोप्य सा ।

भीमार्जुनान्तरगता यमाभ्यां च पुरस्कृता ॥ १

तिर्यग्गुधिष्ठिरे याति हिडिम्बा भीमगामिनी ।

शालिहोत्रसरो रम्यमाससाद जलार्थिनी ॥ २

घनस्पतितलं गत्वा परिमृज्य गृहं यथा ।

पाण्डवानां च वासं सा कृत्वा पर्णमयं तथा ॥ ३

आत्मनश्च तथा कुन्त्या एकोद्देशे चकार सा ।

पाण्डवास्तु ततः स्नात्वा शुद्धाः सन्ध्यामुपास्य च ४

तृपिताः क्षुत्पिपासार्ता जलमात्रेण वर्तयन् ।

शालिहोत्रस्ततो ज्ञात्वा क्षुधार्तान्पाण्डवास्तदा ५

मनसा चिन्तयामास पानीयं भोजनं महत् ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे विश्रान्ताः पृथया सह ॥ ६

यथा जतुगृहे वृषं राक्षसेन कृतं च यत् ।

कृत्वा कथा बहुविधाः कथान्ते पाण्डुनन्दनम् ७

कुन्ती राजसुता वाक्यं भीमसेनमथाब्रवीत् ।

यथा पाण्डुस्तथा मान्यस्तव ज्येष्ठो युधिष्ठिरः ॥ ८

अहं धर्मविदाऽनेन मान्यां गुरुतरा तव ।

तस्मात्पाण्डुहितार्थं मे युवराज हितं कुरु ॥ ९

निकृता धार्तराष्ट्रेण पापेनाकृतपुद्गिना ।

दुष्कृतस्य प्रतीकारं न पश्यामि शुकोदर ॥ १०

तस्मात्कतिपयाहेन योगक्षेमं भविष्यति ।

क्षेमं दुर्गमिमं वासं वत्स्याम हि यथा वयम् ११

इदमन्यन्महद्दुःखं धर्मकृच्छ्रं शुकोदर ।

दृष्ट्वैव त्वां महाप्राज्ञ अनङ्गाभिप्रचोदिता ॥ १२

युधिष्ठिरं च मां चैव वरयामास धर्मतः ।

धर्मार्थं देहि पुत्रं तं स नः श्रेयः करिष्यति १३

अतिचारक्यं तु नेच्छामि आवगोर्वचनं कुरु ।

वैशंपायन उवाच ।

तथेति तत्प्रतिज्ञाय भीमसेनोऽज्जीविदितम् ॥ १४

शासनं ते करिष्यामि वेदशासनमित्यपि ।

समक्षं भ्रातृमध्ये तु तां चोवाच स राक्षसीम् १५

शृणु राक्षसि सत्येन समयं ते वदाम्यहम् ।

यावत्कालेन भवति पुत्रस्योत्पादनं शुभे ॥ १६

तावत्कालं चरिष्यामि त्वया सह सुमध्यमे ।

‘विशेषतो मत्सकाशे मा प्रकाशय नीचताम् १७

उत्तमस्त्रीगुणोपेता मज्जेशा वरवर्णिनि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 सा तथेति प्रतिज्ञाय हिडिम्बा राक्षसी तथा १८
 गताऽहनि निवेशेषु भोज्यं राजार्हमानयत् ।
 सा कदाचिद्विहारार्थं हिडिम्बा कामरूपिणी १९
 भीमसेनमुपादाय ऊर्ध्वमाचक्रमे तदा ।
 शैलशृङ्गेषु रम्येषु देवतायतनेषु च ॥ २०
 मृगपक्षिविपुलेषु रमणीयेषु सर्वदा ।
 कृत्वा सा परमं रूपं सर्वाभरणभूषिता ॥ २१
 संजल्पन्ती सुमधुरं रमयामास पाण्डवम् ।
 तथैव वनदुर्गेषु पर्वतद्रुमसानुषु ॥ २२
 सरस्सु रमणीयेषु पद्मोत्पलवनेषु च ।
 नदीद्वीपप्रदेशेषु वैदूर्यसिकतेषु च ॥ २३
 देवारण्येषु पुण्येषु तथा पर्वतसानुषु ।
 मृतीर्यवनतोयासु तथा गिरिनीदेषु च ॥ २४
 सागरस्य प्रदेशेषु मणिहेमयुतेषु च ।
 शुष्कानां निवासेषु कुलपर्वतसानुषु ॥ २५
 सर्वर्तुफलवृक्षेषु मानसेषु वनेषु च ।
 विभ्रती परमं रूपं रमयामास पाण्डवम् ॥ २६
 यथा सुमोदते स्वर्गे सुकृत्यप्सरसा सह ।
 सुतरां परमप्रीतस्तथा रेमे महाद्युतिः ॥ २७
 शुभं हि जघनं तस्याः सवर्णमणिमेखलम् ।
 न तत्तर्प तदा मृद्वन्भीमसेनो मुहुर्मुहुः ॥ २८
 रमयन्ती ततो भीमं तत्रतत्र मनोजवा ।
 सा रेमे तेन संहर्षाचृप्यन्ती च मुहुर्मुहुः ॥ २९
 अहस्सु रमयन्ती सा निशाकालेषु पाण्डवम् ।
 आनीय वै स्वके गेहे दर्शयामास मातरम् ॥ ३०
 भ्रातृभिः सहितो नित्यं स्वपते पाण्डवस्तथा ।
 कुन्त्याः परिचरन्ती सा तस्याः पार्श्वे वसति ॥ ३१
 कामांश्च सुखदासादीनानपिष्यति भोजनम् ।
 तस्यां राज्ञ्यां व्यतीतायामाजगाम महाव्रतः ॥ ३२
 पाराशर्यो महाप्राज्ञो दिव्यदर्शी महातपाः ।
 तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं शुभम् ।

तस्थुः प्राञ्जलयः सर्वे सङ्गृहा चैव माघवी ॥ ३३
 श्रीव्यास उवाच ।
 मयेदं मनसा पूर्वं विदितं भरतर्षभाः ।
 यथा स्थितैरधर्मेण धार्तराष्ट्रैर्विवासिताः ॥ ३४
 तद्विदित्वाऽसि संग्रामशिकीर्षन्वै परं हितम् ।
 न विषादो हि वः कार्यः सर्वमेतत्सुखाय वः ॥ ३५
 सुहृद्वियोजनं कर्म पुराकृतमरिन्दमाः ।
 तस्य सिद्धिरियं प्राप्ता मा शोचत परन्तपाः ॥ ३६
 समाप्ते दुष्कृते चैव यूयं ते वै न संशयः ।
 स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्तो भविष्यथ सवान्धवाः ॥ ३७
 दीनतो बालतश्चैव स्नेहं कुर्वन्ति बान्धवाः ।
 तस्मादभ्यधिकः स्नेहो युष्मासु मम संगतिः ॥ ३८
 स्नेहपूर्वं चिकीर्षामि हितं यत्तन्निबोधत ।
 वसतेह प्रतिप्लव्वा ममागमनकाङ्क्षिणः ॥ ३९
 एतद्वै शालिहोत्रस्य तपसा निर्मितं सरः ।
 रमणीयमिदं तोयं क्षुत्पिपासाश्रमापहम् ॥ ४०
 कार्यार्थिनस्तु वण्मासान्विहरध्वं यथासुखम् ॥ ४१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिन्दमान् ।
 स्नेहाच्च संपरिष्वज्य कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ४२
 खुषे मा रोद मा रोदेत्येवं व्यासोऽब्रवीद्वचः ।
 जीवपुत्रे सुतस्तेऽयं धर्मेनित्यो युधिष्ठिरः ॥ ४३
 पृथिव्यां पार्थिवान्सर्वान्प्रशसिष्यति धर्मराट् ।
 धर्मेण जित्वा पृथिवीमखिलां धर्मकृद्वशी ॥ ४४
 स्थापयित्वा वशे सर्वा सपर्वतवनां शुभासु ।
 भीमसेनार्जुनबलाद्भोक्ष्यत्ययमसंशयम् ॥ ४५
 पुत्रास्तव च मायाश्च पञ्चैते लोकविश्रुताः ।
 स्वराष्ट्रे विहरिष्यन्ति सुखं सुमनसस्तदा ॥ ४६
 यक्ष्यन्ति च नरव्याघ्रा विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
 राजसूयाश्वमेधाद्यैः कर्तुमिर्भूरिदक्षिणैः ॥ ४७
 अनुगृह्य सुहृद्वर्गं धनेन च सुखेन च ।
 पितृपैतामहं राज्यमाहरिष्यन्ति ते सुताः ॥ ४८

सुधा कमलपत्राक्षी नाम्ना कमलपालिका ।
वशवर्तिनी तु भीमस्य पुत्रमेवा जनिष्यति ॥ ४९
तेन पुत्रेण कृच्छ्रेषु भविष्यथ च तारिताः ।
इह मासं त्रतीक्ष्वमागमिष्याम्यहं पुनः ॥ ५०

देशकालौ विदितैव यास्यध्वं परमां मुदम् ॥ ५१
वैशंपायन उवाच ।
स तैः प्राञ्जलिभिः सर्वैस्तथेत्युक्तो जनाधिप ।
जगाम भगवान्व्यासो यथागतमृषिः प्रभुः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि अष्टषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

ऊनससत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

घटोत्कचोत्पत्तिः ॥ १ ॥ स्तुतिमात्रादागच्छाम इत्युक्त्वा हिडिम्बाघटोत्कचयोर्मनसः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
गते भगवति व्यासे पाण्डवा विगतज्वराः ।
उत्पुस्तत्र च षण्मासान्वटवक्षे यथासुखम् ॥ १
शाकमूलफलादारास्तपः कुर्वन्ति पाण्डवाः ।
अनुज्ञाता महाराज ततः कमलपालिका ॥ २
रमयन्ती सदा भीमं तत्रतत्र मनोजवा ।
दिव्याभरणवस्त्रा हि दिव्यस्नगनुलेपना ॥ ३
यवं भ्रातृन्सप्त मासान्हिडिम्बाज्वासयदने ।
पाण्डवान्भीमसेनार्थे राक्षसी कामरूपिणी ॥ ४
मुखं स विहरन्भीमस्तत्कालं पर्यणामयत् ।
ततोऽलमत सा गर्भं राक्षसी कामरूपिणी ॥ ५
अतृप्ता भीमसेनेन सप्तमासोपसंगता ।
प्रजज्ञे राक्षसी पुत्रं भीमसेनान्महाबलात् ॥ ६
विरूपाक्षं महावक्त्रं शङ्कुकर्णं विभीषणम् ।
भीमरूपं सुताम्राक्षं तीक्ष्णदंष्ट्रं महारथम् ॥ ७
महेष्वासं महावीर्यं महासत्वं महाजवम् ।
महाकायं महाकालं महाग्रीवं महाशुजम् ॥ ८
अमानुषं मानुषजं भीमवेगमरिन्दमम् ।
पिशाचकानतीत्यान्यान्बभूवाति स मानुषान् ॥ ९
बालोऽपि विक्रमं प्राप्तो मानुषेषु विशांपते ।
सर्वास्त्रेषु वरो वीरः प्रकाममभवद्वली ॥ १०
सद्यो हि गर्भं राक्षसो लभन्ते प्रसवन्ति च ।
कामरूपधराश्चैव भवन्ति बहुरूपिकाः ॥ ११

प्रणम्य विकचः पादावगृह्णात्स पितुस्तदा ।
मातुश्च परमेष्वासस्तौ च नामास्य चक्रतुः ॥ १२
घटोहास्योत्कच इति माता तं प्रत्यभाषत ।
अभवत्तेन नामास्य घटोत्कच इति स ह ॥ १३
अनुरक्तश्च तानासीत्पाण्डवान्स घटोत्कचः ।
तेषां च दयितो नित्यमात्मनिलो बभूव ह ॥ १४
घटोत्कचो महाकायः पाण्डवान्पृथया सह ।
अभिवाद्य यथान्यायमम्रवीक्ष्य प्रभाष्य तान् ॥ १५
किं करोम्यहमार्पाणां निःशङ्कं वदतानघाः ।
तं मुवन्तं मैमसेनिं कुन्ती वचनमम्रवीत् ॥ १६
त्वं कुरूणां कुले जातः साक्षाद्भीमसमो हसि ।
ज्येष्ठः पुत्रोसि पञ्चानां साहाय्यं कुरु पुत्रक ॥ १७
वैशंपायन उवाच ।
पृथगाप्येवमुक्तस्तु प्रणम्यैव बन्धोऽम्रवीत् ।
यथा हि रावणो लोके इन्द्रजिघ्रं महाबलः ।
वर्ष्मवीर्यसमो लोके विशिष्टाभवं नृपु ॥ १८
कृत्यकाल उपस्थास्ये पितृनिति घटोत्कचः ।
आमज्य रक्षसां श्रेष्ठः प्रतस्ये चोत्तरां दिशम् ॥ १९
स हि सृष्टो भगवता शक्तिहेतोर्महात्मना ।
कर्णस्याप्रतिवीर्यस्य प्रतियोद्धा महारथः ॥ २०
'भीम उवाच ।
सह वासो मया जीर्णस्त्वया कमलपालिके ।

विकचः केशहीनः ॥ १२ ॥ घटोहं घटवद्वितर्क्यं आस्यं तदु-
पलक्षितं शिरः यस्य स घटोहास्यः सचासावुत्कचश्च घटोहास्यो-
त्कचः । घटोऽहमुत्कचोऽस्मीति मातरं सोऽभ्यभाषत इति घ. ड.

पाठः ॥ १३ ॥ आत्मनिलः स्ववशः ॥ १४ ॥ ऊनससत्यु-
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

पुनर्द्रक्ष्यसि राज्यस्थानित्यभाषत तां तदा ॥२१॥
हिडिम्बोवाच ।

यदा मां संसरेः कान्त रिरिंख रहसि प्रभो ।

तदा तव वशं भूय आगन्तास्म्याशु भारत ॥२२॥
इत्युक्त्वा सा जगामाशु भावमासज्य पाण्डवे ।
हिडिम्बा समयं स्मृत्वा स्वां गतिं प्रत्यपद्यत ॥२३॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि ऊनसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

वने वरतां पाण्डवानां व्यासेन सान्त्वयनं एकचक्रामगर्थां ब्राह्मणगृहे स्थापनं च ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे शालिहोत्राश्रमे तदा ।
पूजितास्तेन वन्येन तमामग्न्य महामुनिम् ॥ १ ॥
जटाः कृत्वाऽऽत्मनः सर्वे बल्कलाजिनवाससः ।
कुन्त्या सह महात्मानो विभ्रतस्तापसं वपुः ॥ २ ॥
ब्राह्मं वेदमधीयाना वेदाङ्गानि च सर्वशः ।
नीतिशास्त्रं च धर्मज्ञा न्यायज्ञानं च पाण्डवाः ॥ ३ ॥
शालिहोत्रप्रसादेन लब्ध्वा प्रीतिमवाप्य च ।
ते वनेन वनं गत्वा घ्नन्तो मृगगणान्वहन् ।
अपकम्य ययू राजस्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४ ॥
भत्स्यांस्त्रिभर्तान्पाञ्चालान्कीचकानन्तरेण च ।
रमणीयान्वनोद्देशान्प्रेक्षमाणाः सरांसि च ॥ ५ ॥
कचिद्वहन्तो जननीं त्वरमाणा महारथाः ।
'कचिच्छ्रान्ताश्च कान्तारे कचित्तिष्ठन्ति हर्षिताः' ॥ ६ ॥
कचिच्छन्देन गच्छन्तस्ते जग्मुः प्रसभं पुनः ।
पथि द्वैपायनं सर्वे ददृशुः स्वपितामहम् ॥ ७ ॥
तेऽभिवाद्य महात्मानं कृष्णद्वैपायनं तदा ।
सत्पुः प्राञ्जलयः सर्वे सह मात्रा परन्तपाः ॥ ८ ॥

व्यास उवाच ।

तदाश्रमाभिर्गमनं मया ज्ञातं नरर्षभाः ।
घटोत्कचस्य चोत्पत्तिं ज्ञात्वा प्रीतिरवर्धत ॥ ९ ॥
इदं नगरमभ्याशे रमणीयं निरामयम् ।
वसतेह प्रतिच्छन्ना ममागमनकाङ्क्षिणः ॥ १० ॥
वैशंपायन उवाच ।
एवं स तान्समाश्वास्य व्यासः पार्थानरिन्दमान् ।
एकचक्रामभिगतां कुन्तीमाश्वासयत्प्रभुः ॥ ११ ॥
श्रीव्यास उवाच ।
कुर्यान्न केवलं धर्मं दुष्कृतं च तथा नरः ।
सुकृतं दुष्कृतं लोके न कर्ता नास्ति कथन ॥ १२ ॥
अवश्यं लभते कर्ता फलं वै पुण्यपापयोः ।
दुष्कृतस्य फलेनैव प्राप्तं व्यसनमुच्यते ॥ १३ ॥
तस्मान्माधवि मानार्हे मा च शोके मनः कृथाः ।
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा निवेश्यैनान्ब्राह्मणस्य निवेशने ।
जगाम भगवान्व्यासो यथाकाममृषिः प्रभुः ॥ १५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हिडिम्बवधपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥

॥ समाप्तं हिडिम्बवधपर्व ॥

(अथ बकवधपर्व ॥ १० ॥)

एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

एकचक्रायां भिक्षामदत्तः पाण्डवान्दृष्ट्वा दौरातो विलम्बः ॥ १ ॥ कुम्भकाराजीमन्स्य महत्तरपात्रकामः ॥ २ ॥ सभार्यस्य
तद्गृहस्थामिमो ब्राह्मणस्य कनिष्ठं श्रुतवत्याः कुम्भः भीमानुमत्या ब्राह्मणान्तर्गुह्यवेष्टाः ॥ ३ ॥ ब्राह्मणप्रलापः ॥ ४ ॥

जनमेजय उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

अत ऊर्ध्वं द्विजश्रेष्ठ किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

एकचक्रां गतास्ते तु कुन्तीपुत्रा महारथाः ।

ऊर्ध्वनातिचिरं कालं ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

रमणीयानि पश्यन्तो वनानि विविधानि च ।

पार्थिवानपि चोद्देशान्सरितश्च सरांसि च ॥ ३

चेरुभैक्षं तदा ते तु सर्व एव विशांपते ।

‘शुधिष्ठिरं च कुन्तीं च चिन्तयन्त उपासते ॥ ४

भैक्षं चरन्तस्तु तदा जटिला ब्रह्मचारिणः ।

बभूवुर्नागराणां च गुणैः संप्रियदर्शनाः ॥ ५

नागरा ऊचुः ।

दर्शनीया द्विजाः शुभ्रा देवगर्भोपमाः शुभाः ।

भैक्षानर्हाश्च राज्यार्हाः सुकुमारास्तपस्विनः ॥ ६

नैते यथार्थतो विप्राः सुकुमारास्तपस्विनः ।

चरन्ति भूमौ प्रच्छन्नाः कस्माच्चित्कारणादिह ॥ ७

सर्वलक्षणसंपन्ना भैक्षं नार्हन्ति नित्यशः ।

कार्यार्थिनश्चरन्तीति तर्कयन्त इति श्रुवन् ॥ ८

बन्धूनामागमाभित्यग्न्युपचारैस्तु नागराः ।

भाजनानि च पूर्णानि मध्यमोज्यैरकारयन् ॥ ९

मौनव्रतेन संयुक्ता भैक्षं गृह्णन्ति पाण्डवाः ।

माता चिरगतान्हात्वा शोचन्ती पाण्डवान्प्रति ॥

दुःखाश्रुपूर्णनयना लिखन्त्यास्ते महीतलम् ।

भिक्षित्वा द्विजग्रेहेषु चिन्तयन्तश्च मातरम् ॥ ११

त्वरमाणा निर्वर्तन्ते मातृगौरवयन्विताः ।

मात्रे निवेदयन्ति स कुन्त्यै भैक्षं दिवानिशम् ॥ १२

सर्वं संपूर्णभैक्षार्थं मातृदत्तं पृथक्पृथक् ।

विभज्याभुञ्जतेष्टं ते यथाभागं पृथक्पृथक् ॥ १३

अर्धं स भुञ्जते पञ्च सह मात्रा परन्तपाः ।

अर्धं सर्वस्य भैक्षस्य भीमो भुङ्के महाबलः ॥ १४

स नाशितश्च भवति कल्याणान्नभृजिः पुरा ।

स वैवर्ण्यं च कार्यं च जगामातृसिकारितम् ॥ १५

आल्यविन्दुर्यथा बहौ महति ज्वलिते मवेत् ।

तथार्धभागं भीमस्य भिक्षाक्षस्य नरोत्तम ॥ १६

तथैव वसतां तत्र तेषां राजन्महात्मनाम् ।

अतिचक्राम सुमहान्कालोऽथ भरतर्षभ ॥ १७

भीमोऽपि क्रीडयित्वाथ मियो ब्राह्मणबन्धुम् ।

कुम्भकारेण संबन्धाल्लेभे पात्रं महत्तरम् ॥ १८

कुम्भकारोऽददात्पात्रं महत्कृत्वातिमात्रकम् ।

प्रहसन्भीमसेनाय विस्मितस्तस्य कर्मणा ॥ १९

तस्याद्भुतं कर्म कुर्वन्मृज्जारं महदाददे ।

मृज्जारैः शतसाहस्रैः कुम्भकारमतोपयत् ॥ २०

चक्रे चक्रे च मृज्जाण्डान्सततं भैक्षमाचरन् ।

तदादायागतं दृष्ट्वा हसन्ति प्रहसन्ति च ॥ २१

मध्यमोज्यानि विविधान्यादाय प्रक्षिपन्ति च ।

एवमेव सदा भुक्त्वा मात्रे वदति वै रहः ।

न चाशितोऽसि भवति कल्याणान्नभृतः पुरा ॥

ततः कदाचिज्जैक्षाय गतास्ते पुरुषर्षभाः ।

संगत्य भीमसेनस्तु तत्रास्ते पृथया सह ॥ २३

अथार्तिजं महाशब्दं ब्राह्मणस्य निवेशने ।

भृशमुत्पतितं घोरं कुन्ती शुभ्राव भारत ॥ २४

रोरूपमाणांस्तान्दृष्ट्वा परिदेवयतश्च सा ।

कारुण्यात्साधुमावाच कुन्ती राजन्न पक्षमे ॥ २५

मध्यमानेव दुःखेन हृदयेन पृथा तदा ।

उवाच भीमं कल्याणी कृपान्वितमिदं वचः ॥ २६

वसामः सुसुखं पुत्र ब्राह्मणस्य निवेशने ।

अज्ञाता धार्तराष्ट्रस्य सत्कृता वीतमन्यवः ॥ २७

सा चिन्तये सदा पुत्र ब्राह्मणस्यास्य किं न्वहम् ॥
कदा प्रियं करिष्यामि यत्कुर्युरुचिताः सुखम् ॥ २८
एतावान्पुरुषस्तात कृतं यस्मिन्न नश्यति ।
यावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्यादभ्यधिकं ततः ॥ २९
तदिदं ब्राह्मणस्यास्य दुःखमापतितं ध्रुवम् ।
न तत्र यदि साहाय्यं कुर्याम सुकृतं भवेत् ॥ ३०
भीमसेन उवाच ।

ज्ञायतामस्य यदुःखं यतश्चैव समुत्थितम् ।
विदित्वा व्यवसिष्यामि यद्यपि स्यात्सुदुष्करम् ३१
वैशंपायन उवाच ।

एवं तौ कथयन्तौ च भूयः शुश्रुवतुः स्वनम् ।
आर्तिजं तस्य विप्रस्य सभार्यस्य विशांपते ॥ ३२
अन्तःपुरं ततस्तस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ।
विवेश त्वरिता कुन्ती बद्धवत्सेव सौरभी ॥ ३३
ततस्तं ब्राह्मणं तत्र भार्यया च सुतेन च ।
दुहित्रा चैव सहितं ददर्श विकृताननम् ॥ ३४
ब्राह्मण उवाच ।

धिगिदं जीवितं लोके गतसारमनर्थकम् ।
दुःखमूलं पराधीनं भृशमप्रियभागि च ॥ ३५
जीविते परमं दुःखं जीविते परमो ज्वरः ।
जीविते वर्तमानस्य द्वन्द्वानामागमो ध्रुवः ॥ ३६
आत्मा ह्येको हि धर्मार्थौ कामं चैव निषेवते ।
एतैश्च विप्रयोगोऽपि दुःखं परमनन्तकम् ॥ ३७
आहुः केचित्परं मोक्षं स च नास्ति कथंचन ।
अर्थप्राप्तौ तु नरकः कृत्स्न एवोपपद्यते ॥ ३८
अर्थप्सुता परं दुःखमर्थप्राप्तौ ततोऽधिकम् ।
आतस्तेहस्य चार्थेषु विप्रयोगो महत्तरम् ॥ ३९
'यावन्तो यस्य संयोगा द्रव्यैरिष्टैर्भवन्त्युत ।
तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ४०
तदिदं जीवितं प्राप्य अल्पकालं महाभयम् ।
स्यागो हि न मया प्राप्तो भार्यया सहितेन च ॥
न हि योगं प्रपश्यामि येन मुच्येयमापदः ।
पुत्रदारेण वा सार्धं प्राद्रवेयमनाभयम् ॥ ४२

योगमुपायम् ॥ ४२ ॥ एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

यतितं वै मया पूर्वं वेत्थ ब्राह्मणि तत्तथा ।
क्षेमं यतस्ततो गन्तुं त्वया तु मम न श्रुतम् ॥ ४३
इह जाता विवृद्धाऽस्मि पिता माता ममेति वै ।
उक्तवत्यसि दुर्मेधे शाच्यमाना मयाऽसकृत् ॥ ४४
स्वर्गतोऽपि पिता बृद्धस्तथा माता चिरं तव ।
बान्धवा भूतपूर्वाश्च तत्र वासे तु का रतिः ॥ ४५
'न भोजनं विरुद्धं स्यान्न स्त्रीदेशो निषन्धनः ।
सुदूरमपि तं देशं व्रजेद्भरुदहंसवत् ॥' ४६
सोऽयं ते बन्धुकामाया अशृण्वन्त्या वचो मम ।
बन्धुप्रणाशः संप्राप्तो भृशं दुःखकरो मम ॥ ४७
अथवा मद्विनाशो यं न हि शक्यामि कंचन ।
परित्यक्तमहं बन्धुं स्वयं जीवन्मृतं सवत् ॥ ४८
सहधर्मचरीं दान्तां नित्यं मातृसमां मम ।
सखायं विहितां देवैर्नित्यं परमिकां गतिम् ॥ ४९
पित्रा मात्रा च विहितां सदा गार्हस्थ्यभागिनीम्
वरयित्वा यथान्यायं मन्त्रवत्परिणीय च ॥ ५०
कुलीनां शीलसंपन्नामपत्यजननीमपि ।
त्वामहं जीवितस्यार्थे साध्वीमनपकारिणीम् ॥ ५१
परित्यक्तुं न शक्यामि भार्यां नित्यमनुव्रताम् ।
कुत एव परित्यक्तुं सुतां शक्याम्यहं स्वयम् ॥ ५२
बालामप्राप्तवयसमजातव्यञ्जनाकृतिम् ।
मर्तुरर्थाय निक्षिप्तां न्यासं धात्रा महात्मना ॥ ५३
यया दौहित्रजाल्लोकानांशंसे पितृभिः सह ।
स्वयमुत्पाद्य तां बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥ ५४
मन्यन्ते केचिदधिकं स्नेहं पुत्रे पितुर्नराः ।
कन्यायां केचिदपरे मम तुल्याबुधौ स्मृतौ ॥ ५५
यस्यां लोकाः प्रसूतिश्च स्थिता नित्यमयो सुखम् ।
अपायां तामहं बालां कथमुत्सृष्टुमुत्सहे ॥ ५६
'कुत एव परित्यक्तुं सुतं शक्याम्यहं स्वयम् ।
प्रार्थयेयं परां प्रीतिं यस्मिन्स्वर्गफलानि च ॥ ५७
यस्य जातस्य पितरो मुखं दृष्ट्वा दिवं गताः ।
अहं मुक्तः पितृक्रणाद्यस्य जातस्य तेजसा ॥ ५८
दयितं मे कथं बालमहं त्यक्तुमिहोत्सहे ।
तमहं ज्येष्ठपुत्रं मे कुलनिर्हारकं विश्रुम् ॥ ५९

मम पिण्डोदकनिधिं कथं त्यक्ष्यामि पुत्रकम् ।
 त्यागोऽयं मम संप्राप्तो मम वा मे सुतस्य वा ॥६०
 तव वा तव पुत्र्या वा अत्र वासस्य तत्फलम् ।
 न शृणोषि वचो मह्यं तत्फलं भूङ्क्ष्व भामिनि ॥६१
 अथवाहं न शक्ष्यामि स्वयं मर्तुं सुतं मम ।
 एकं त्यक्तुं न शक्नोमि भवतीं च सुतामपि ॥६२
 अथ मद्रक्षणार्थं वा न हि शक्ष्यामि कंचन ।
 परित्यक्तुमहं बन्धुं स्वयं जीवन्मृशंसवत् ॥ ६३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

आह्वानं प्रति सारपत्नीवाक्यम् ॥ १ ॥

आह्वय्युवाच ।
 न सन्तापस्त्वया कार्यः प्राकृतेनेव कर्हिचित् ।
 न हि सन्तापकालोऽयं वैद्यस्य तव विद्यते ॥ १
 अवश्यं निधनं सर्वैर्गन्तव्यमिह मानवैः ।
 अवश्यमाविन्यर्थे वै संतापो नेह विद्यते ॥ २
 भार्या पुत्रोऽथ दुहिता सर्वमात्मार्यमिच्छते ।
 व्यथां जहि सुमुद्या त्वं स्वयं यास्यामि तत्र च ॥ ३
 एतद्धि परमं नार्याः कार्यं लोके सनातनम् ।
 प्राणानपि परित्यज्य यज्जर्तुर्हितमाचरेत् ॥ ४
 तच्च तत्र कृतं कर्म तवापीदं सुखावहम् ।
 भवत्यमुत्र चाक्षर्यं लोकेऽसिश्च यशस्करम् ॥ ५
 एष चैव गुरुर्धर्मो यं प्रवक्ष्याम्यहं तव ।
 अर्थश्च तव धर्मश्च भूयानत्र प्रदृश्यते ॥ ६
 यदर्थमिच्छते भार्या प्राप्तः सोऽर्थस्त्वया मयि ।
 कन्या चैका कुमारश्च कृताहमनृणा त्वया ॥ ७
 समर्थः पोषणे चासि सुतयो रक्षणे तथा ।
 न त्वहं सुतयोः शक्ता तथा रक्षणपोषणे ॥ ८
 मम हि त्वद्विहीनायाः सर्वप्राणधनेश्वर ।
 कथं स्मार्तां सुतौ बालौ भरेयं च कथं त्वहम् ॥ ९
 कथं हि विधवाऽनाथा बालपुत्रा विना त्वया ।
 मिथुनं जीवयिष्यामि स्थिता साधुगते यथि ॥ १०

वैद्यस्य विद्यावतः ॥ १ ॥

आत्मानमपि चोत्सृज्य गते प्रेतवशं मयि ।
 त्यक्ता ह्येते मया व्यक्तं नेह शक्ष्यन्ति जीवितुम् ॥
 एषां चान्यतमत्यागो नृशंसो गर्हितो बुधैः ।
 आत्मत्यागे कृते चेमे मरिष्यन्ति मया विना ॥ ५
 स कुच्छामहमापन्नो न शक्तस्तर्तुमापदम् ।
 अहो धिकां गतिं त्वद्य गमिष्यामि सबान्धवः ।
 सर्वैः सह सुतं श्रेयो न च मे जीवितुं क्षमम् ॥ ६६

अहं कृतावलेपैश्च प्रार्थ्यमानामिमां सुताम् ।
 अयुक्तैस्तव संबन्धे कथं शक्ष्यामि रक्षितुम् ॥ ११
 उत्सृष्टमामिषं भूमौ प्रार्थयन्ति यथा खगाः ।
 प्रार्थयन्ति जनाः सर्वे पतिहीनां तथा स्त्रियम् ॥ १२
 साऽहं विचाल्यमाना वैप्रार्थ्यमाना दुरात्मभिः ।
 स्मार्तुं पथि न शक्ष्यामि सज्जनेष्टे द्विजोत्तम ॥ १३
 स्त्रीजन्म गर्हितं नाथ लोके दुष्टजनाकुले ।
 मातापित्रोर्वशे कन्या प्रौढा भर्तृवशे तथा ॥ १४
 अभावे चानयोः पुत्रे स्वतन्त्रा स्त्री विगर्हिता ॥ १५
 अनाथलं स्त्रियो द्वारं दुष्टानां विवृतं हि तत् ।
 वस्त्रखण्डं घृताक्तं हि यथा संकुप्यते श्रभिः ॥ १६
 कथं तव कुलस्यैकमिमं बालमनागसम् ।
 पितृपैतामहे मार्गे निवोक्तुमहमुत्सहे ॥ १७
 कथं शक्ष्यामि बालेऽसिन्गुणानाधातुमीप्सितान् ।
 अनाथे सर्वतो लुप्ते यथा त्वं धर्मदर्शिवान् ॥ १८
 इमामपि च ते बालामनाथां परिभूय माम् ।
 अनर्हाः प्रार्थयिष्यन्ति शूद्रा वेदश्रुतिं यथा ॥ १९
 तां चेदहं न दित्सेयं सद्गुणैरुपवृंहिताम् ।
 प्रमथ्यैनां हरेयुस्ते हविर्ध्वान्ना इवाध्वरात् ॥ २०
 संप्रेक्षमाणा पुत्रीं ते नानुरूपमिवात्मनः ।
 अनर्हवशमापन्नामिमां चापि सुतां तव ॥ २१
 अवज्ञाता च लोकेषु तथात्मानमजानती ।

अवलम्बेनैर्ब्रह्मन्मरिष्यामि न संशयः ॥ २२
 तौ च हीनौ मया बालौ त्वया चैव तथात्मजौ ।
 विनश्येतां न सन्देहो मत्स्याविव जलक्षये ॥२३
 प्रितयं सर्वथाप्येवं विनशिष्यत्यसंशयम् ।
 त्वया विहीनं तस्मात्त्वं मां परित्यक्तुमर्हसि ॥२४
 व्युष्टिरेषा परा स्त्रीणां पूर्वं भर्तुः परा गतिः ।
 ननु ब्रह्मन्सपुत्राणामिति धर्मविदो विदुः ॥ २५
 'अनिष्टमिह पुत्राणां विषये परिवर्तितुम् ।
 हरिद्राञ्जनपुष्पादिसौमङ्गल्ययुता सती ॥ २६
 मरणं याति या भर्तुस्तद्वत्तजलपायिनी ।
 भर्तृपादापि तमनाः सा याति गिरिजापदम् ॥२७
 गिरिजायाः सखी भूत्वा मोदते नगकन्यया ।
 मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ॥२८
 अमितस्य हि दातारं का पतिं नाभिनन्दति ।
 आश्रमाश्चाभिसंस्कारा जपहोमव्रतानि च ॥ २९
 स्त्रीणां नैते विधातव्या विना पतिमनिन्दितम् ।
 क्षमा शौचमनाहारमेतावद्विहितं स्त्रियाः ॥ ३०
 परित्यक्तः सुतश्चायं दुहितेयं तथा मया ।
 बान्धवाश्च परित्यक्तास्त्वदर्थं जीवितं च मे ॥३१
 यज्ञैस्तपोभिर्नियमैर्दानैश्च विविधैस्तथा ।
 विशिष्यते स्त्रिया भर्तुर्नित्यं प्रियहिते स्थितिः ३२
 तदिदं यच्चिकीर्षामि धर्मं परमसंमतम् ।
 इष्टं चैव हितं चैव तव चैव कुलस्य च ॥ ३३
 इष्टानि चाप्यपत्यानि द्रव्याणि सुहृदः प्रियाः ।
 आपद्धर्मप्रमोक्षाय भार्या चापि सतां मतम् ॥३४
 आपदर्थे धनं रक्षेद्दरान् रक्षेद्भनैरपि ।
 आत्मानं सततं रक्षेद्दरैरपि धनैरपि ॥ ३५
 दृष्टादृष्टफलार्थं हि भार्या पुत्रो धनं गृहम् ।
 सर्वमेतद्विधातव्यं बुधानामेष निश्चयः ॥ ३६
 एकतो वा कुलं कृत्स्नमात्मा वा कुलवर्धनः ।

‘उभयोः कोधिको विद्वन्मात्मा चैवाधिकः कुलात्
 आत्मनो विद्यमानत्वाद्भुवनानि चतुर्दश ।
 विद्यन्ते द्विजशार्दूल आत्मा रक्ष्यस्ततस्त्वया ॥३८
 आत्मन्यविद्यमाने चेदस्य नास्तीह किञ्चन ।
 एतज्जगदिदं सर्वमात्मना न समं किल ॥’ ३९
 स कुरुष्व मया कार्यं तारयात्मानमात्मना ।
 अनुजानीहि मामार्य सुतौ मे परिपालय ॥ ४०
 अवध्याः स्त्रिय इत्याहुर्धर्मज्ञा धर्मनिश्चये ।
 धर्मज्ञान्नाक्षसानाहुर्न हन्यात्स च मामपि ॥४१
 निःसंशयं वधः पुंसां स्त्रीणां संशयितो वधः ।
 अतो मामेव धर्मज्ञ प्रस्थापयितुमर्हसि ॥ ४२
 श्रुतं प्रियाप्यवाप्तानि धर्मश्च चरितो मया ।
 ‘त्वच्छुश्रूषणसंभूता कीर्तिश्चाप्यतुला मम ।’
 लप्स्यस्यतिः प्रिया प्राप्ता न मां तप्स्यत्यजीवितं ४३
 जातपुत्रा च वृद्धा च प्रियकामा च ते सदा ।
 समीक्ष्यैतदहं सर्वं व्यवसायं करोम्यतः ॥ ४४
 उत्सृज्यापि हि मामार्य प्राप्स्यस्यन्यामपि स्त्रियम्
 ततः प्रतिष्ठितो धर्मो भविष्यति पुनस्तव ॥ ४५
 न चाप्यधर्मः कल्याण बहुपत्नीकता नृणाम् ।
 स्त्रीणामधर्मः सुमहान्भर्तुः पूर्वस्य लङ्घने ॥ ४६
 एतत्सर्वं समीक्ष्य त्वमात्मत्यागं च गर्हितम् ।
 आत्मानं तारयाद्याशु कुलं चेमौ च दारकौ ॥४७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्तथा भर्ता तां समालिङ्ग्य भारत ।
 मुमोच बाष्पं शनकैः सभार्यो भृशदुःखितः ॥४८
 ‘मैवं वद त्वं कल्याणि तिष्ठ चेह सुमध्यमे ।
 न तु भार्या त्यजेत्प्राज्ञः पुत्रान्नापि कदाचन ॥४९
 विशेषतः स्त्रियं रक्षेत्पुरुषो बुद्धिमानिह ।
 त्यक्त्वा तु पुरुषो जीवेन्न हातव्यानिमान्सदा ।
 न वेति कामं धर्मं च अर्थं मोक्षं च तत्स्वतः ॥५०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि ब्रह्मवचनपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

आक्षेपं प्रति तत्कन्यावाक्यम् ॥ १ ॥ वाक्यस्य पुत्रस्य वचनेन पित्रोः किञ्चिद्वैयर्थ्यमपि कुम्व्यास्तस्मिन्नेव गमनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सयोर्दुःखितयोर्वाक्यमतिमात्रं निशम्य तु ।

ततो दुःखपरीताङ्गी कन्या तावन्वभाषत ॥ १

किमेवं भृशदुःखार्तो रोक्ष्येतामनाथवत् ।

ममापि श्रूयतां वाक्यं श्रुत्वा च क्रियतां क्षमम् २

धर्मतोऽहं परित्याज्या युवयोर्नात्र संशयः ।

त्यक्तव्यां मां परित्यज्य ग्राहि सर्वं मयैकया ॥ ३

इत्यर्थमिष्यतेऽपत्यं तारयिष्यति मामिति ।

अस्मिन्नुपस्थिते काले तदर्थं पुत्रवन्मया ॥ ४

इह वा तारयेदुर्गादुत वा प्रेत्य भारत ।

सर्वथा तारयेत्पुत्रः पुत्र इत्युच्यते बुधैः ॥ ५

आकाङ्क्षन्ते च दौहित्रान्मयि नित्यं पितामहाः ।

तत्स्वयं वै परिग्रासे रक्षन्ती जीवितं पितुः ॥ ६

भ्राता च मम बालोऽयं गते लोकममुं त्वयि ।

अचिरेणैव कालेन विनश्येत् न संशयः ॥ ७

तातेपि हि गते स्वर्गं विनष्टे च ममानुजे ।

पिण्डः पित्राणां व्युच्छिद्येत्तत्तेषां विप्रियं भवेत् ८

पित्रा त्यक्ता तथा मात्रा भ्रात्रा चाहमसंशयम् ।

दुःखादुःखतरं प्राप्य भ्रियेयमतथोचिताम् ॥ ९

त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते माता भ्राता च मे शिशुः ।

सन्तानञ्चैव पिण्डश्च प्रतिष्ठास्यत्यसंशयम् ॥ १०

आत्मा पुत्रः सखी भार्या कच्छं तु दुहिता किल ।

स कृच्छ्रान्मोचयात्मानं मां च धर्मे नियोजय ॥ ११

अनाथा कृपणा बाला यत्र कचन गामिनी ।

भविष्यामि त्वया तात विहीना कृपणा सदा ॥ १२

अथवाहं करिष्यामि कुलस्थास्य विमोचनम् ।

फलसंस्था भविष्यामि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ १३

अथवा वास्यसे तत्र त्यक्त्वा मां द्विजसत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अकवधपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

पीडिताऽहं भविष्यामि तदवेक्ष्य मामपि ॥ १४

तदसदर्थं धर्मार्थं प्रसवार्थं च सत्तम ।

आत्मानं परिरक्ष्य त्यक्तव्यां मां च संत्यज ॥ १५

अवश्यकरणीये च मा त्वां कालोत्पन्नादथम् ।

किं त्वतः परमं दुःखं यद्वयं स्वर्गते त्वयि ॥ १६

याचमानाः परादर्शं परिधावेमहि श्ववत् ।

त्वयि त्वरोगे निर्मुक्ते केशादसात्सवान्धवे ।

अमृतेव सती लोके भविष्यामि सुखान्विता १७

इतः प्रदाने देवाश्च पितरश्चेति नः श्रुतम् ।

त्वया दत्तेन तोयेन भविष्यति हिताय वै ॥ १८

‘इत्येतदुभयं तात निशम्य तव यद्वितम् ।

तव्यस्य तथाभ्यासा हितं स्वस्य श्रुतस्य च ॥ १९

मातापित्रोश्च पुत्रास्तु भवितारो गुणान्विताः ।

न तु पुत्रस्य पितरो पुनर्जातु भविष्यतः ॥ २०

वैशंपायन उवाच ।

एवं बहुविधं तस्या निशम्य परिदेवितम् ।

पिता माता च सा चैव कन्या प्ररुदुःखयः ॥ २१

ततः प्ररुदितान्सर्वाभिशम्याथ सुतस्तदा ।

उत्फुल्लनयनो बालः कलमव्यक्तमब्रवीत् ॥ २२

मा पिता रुद मा मातर्मा स्वसस्त्विति चाब्रवीत् ।

ग्रहसन्निव सर्वास्तानेकैकमनुसर्पति ॥ २३

ततः स तृणमादाय ग्रहट्टः पुनरब्रवीत् ।

अनेनाहं हनिष्यामि राक्षसं पुरुषादकम् ॥ २४

वैशंपायन उवाच ।

तथापि तेषां दुःखेन परीतानां निशम्य तत् ।

बालस्य वाक्यमव्यक्तं हर्षः समभवन्महान् ॥ २५

अयं काल इति ज्ञात्वा कुन्ती सगुणस्य तान् ।

गतामूनमृतेनेव जीवयन्तीदमब्रवीत् ॥ २६

प्रसवार्थं वधार्थम् ॥ १५ ॥ अमृतेव जीवन्तीव । इह लोके कीर्तः सत्तात ॥ १७ ॥ इतः प्रदाने अस्मिन् राक्षसाहाराय कन्यादाने दुर्दानत्वात् पित्रुर्दुर्गमोऽपि कन्याया देवाश्च पितरश्च

हिताय नेति श्रुतं यद्यपि तथापि त्वया दत्तेन तोयेन तव मम च हिताय ते भविष्यन्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥ कलं मधुरम् ॥ २२ ॥ त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥

चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

कुम्भा रोदनकारणप्रभे ब्राह्मणेन बह्वृत्तास्तकथनम् ॥ १ ॥

कुन्त्युवाच ।

कुतोमूलमिदं दुःखं ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ।
विदित्वाप्यपकर्षेयं शक्यं चेदपकर्षितुम् ॥ १

ब्राह्मण उवाच ।

उपपन्नं सतामेतद्ब्रवीषि तपोधने ।

न तु दुःखमिदं शक्यं मानुषेण व्यपोहितुम् ॥२

‘तथापि तत्त्वमाख्यास्ये दुःखस्यैतस्य संभवम् ।

शक्यं वा यदि वाऽशक्यं शृणु भद्रे यथातथम् ॥ ३

समीपे नगरस्यास्य बको वसति राक्षसः ।

इतो गव्यूतिमात्रेऽस्ति यमुनागह्वरे गुहा ॥ ४

तस्यां घोरः स वसति जिघांसुः पुरुषादकः ।

बकाभिधानो दुष्टात्मा राक्षसानां कुलाधमः ॥५

ईशो जनपदस्यास्य पुरस्य च महाबलः ।

पुष्टो मानुषमांसेन दुर्बुद्धिः पुरुषादकः ॥ ६

प्रबलः कामरूपी च राक्षसस्तु महाबलः ।

तेनोपसृष्टा नगरी वर्षमद्य त्रयोदशम् ॥ ७

तत्कृते परचक्राच्च भूतेभ्यश्च न नो भयम् ।

पुरुषादेन रौद्रेण भक्ष्यमाणा दुरात्मना ॥ ८

अनाथा नगरी नार्यं त्रातारं नाधिगच्छति ।

गुहायां च वसस्तत्र बाधते सततं जनम् ॥ ९

स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च यूनाश्चापि दुरात्मवान् ।

अत्र मर्चैश्च होमैश्च भोजनैश्च स राक्षसः ॥ १०

ईडितो द्विजमुख्यैश्च पूजितश्च दुरात्मवान् ।

यदा च सकलानेवं प्रसूदयति राक्षसः ॥ ११

अथैनं ब्राह्मणाः सर्वे समये समयोजयन् ।

मा स कामादधी रक्षो दास्यामस्ते सदा वर्यं ॥१२

पर्यायेण यथाकाममिह मांसोदनं प्रभो ।

अन्नं मांससमायुक्तं तिलचूर्णसमन्वितम् ॥ १३

सर्पिषा च समायुक्तं व्यञ्जनैश्च समन्वितम् ।

सृपांस्त्रीन्सतिलान्पिण्डाँल्लज्जापूपमुरासवान् ॥१४

शृताशृतान्पानकुम्भान्स्थूलमांसं शृताशृतम् ।

वनमाहिषवाराहभाङ्गकं च शृताशृतम् ॥ १५

सर्पिःकुम्भांश्च विविधान्दधिकुम्भांस्तथा बहून् ।

सद्यःसिद्धसमायुक्तं तिलचूर्णैः समाकुलम् ॥ १६

कुलाच्च पुरुषं चैकं बलीवर्दीं च कालकौ ।

प्राप्यसि त्वमसंकुद्धो रक्षोभागं प्रकल्पितम् ॥१७

तिष्ठेह समयेऽस्माकमित्ययाचन्त तं द्विजाः ।

बाढमित्येव तद्रक्षस्तद्वचः प्रत्यगृह्यत ॥ १८

परचक्राटवीकेभ्यो रक्षणं स करोति च ।

तस्मिन्भागे मुनिर्दिष्टे स्थितः स समये बली ॥१९

एकैकं चैव पुरुषं संप्रयच्छन्ति वेतनम् ।

स वारो बहुभिर्वर्षैर्भवत्यसुकरो नरैः ॥ २०

तद्विमोक्षाय ये केचिद्यतन्ते पुरुषाः क्वचित् ।

सपुत्रदारास्तान्हत्वा तद्रक्षो भक्षयत्युत ॥ २१

वेत्रकीयगृहे राजा नार्यं नयमिहास्थितः ।

उपायं तं न कुरुते यत्नादपि स मन्दधीः ।

अनामयं जनस्यास्य येन स्यादद्य शाश्वतम् ॥२२

एतदर्हो वर्यं नूनं वसामो दुर्बलस्य ये ।

विषये नित्यवास्तव्याः कुराजानमुपाश्रिताः ॥२३

ब्राह्मणाः कस्य वक्तव्याः कस्य वा च्छन्दचारिणः ॥

गुणैरेते हि वत्स्यन्ति कामगाः पक्षिणो यथा ॥२४

राजानं प्रथमं विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् ।

‘राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो भार्या कुतो धनम् ।

त्रयस्य संचयेनास्य ज्ञातीन्पुत्रांश्च तारयेत् ॥ २५

विपरीतं मया चेदं त्रयं सर्वमुपाजितम् ।

तदिमामापदं प्राप्य शृशं तप्यामहे वयम् ॥ २६

सोऽयमस्माननुप्राप्तो वारः कुलविनाशनः ।

भोजनं पुरुषश्चैकः प्रदेयं वेतनं मया ॥ २७

वेत्रकीयगृहे स्थानविशेषे । इतोऽदूरे राजास्त्वयमिह नगरे
नयं न आस्थितः । अस्य नगरस्यावेक्षां न करोतीत्यर्थः । स्वयं
राक्षसं हन्तुमशक्तत्वात् । नार्यं नायमिहास्थित इति स्वपुस्तक-
३९पाठः । नार्यं नार्यं बलि पुनः पुनः प्राप्येत्यर्थः । उपायमप्यन्यद्वारा
न कुरुते यतो मन्दधीः ॥ २२ ॥ एतदर्होः एतस्य दुः-
स्वस्य योग्याः ॥२३॥ चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१७४॥

१ न च मे विद्यते वित्तं संकेतं पुरुषं कश्चित् ।
सहजं प्रदातुं च न शक्यामि कदाचन ॥ २८
गतिं चान्यां न पश्यामि तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ।
सोऽहं दुःस्वार्णवे ममो महत्यसुकरे भृशम् ॥ २९

सहैवैतैर्गमिष्यामि बान्धवैरद्य राक्षसम् ।
ततो नः सहितान्क्षुद्रः सर्वानेवोपभोक्ष्यति ॥ ३०
'दुःखमूलमिदं भद्रे मयोक्तं प्रभृतोऽनघे ॥' ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि चतुःसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

कुन्त्या बर्कं प्रति स्वपुत्रप्रेषणवचनम् ॥ १ ॥

कुन्त्युवाच ।
न विषादस्तया कार्यो भयादस्मात्कथंचन ।
उपायः परिदृष्टोऽत्र तस्मान्मोक्षाय रक्षसः ॥ १
'नैव स्वयं सपुत्रस्य गमनं तत्र रोचये ।'
एकस्तव सुतो बालः कन्या चैका तपस्विनी ।
न चैतयोस्तथा पश्या गमनं तव रोचये ॥ २
यस्य पञ्च सुता ब्रह्मस्तेषामेको गमिष्यति ।
तदर्थं बलिमादाय तस्य पापस्य रक्षसः ॥ ३
ब्राह्मण उवाच ।
नाहमेतत्करिष्यामि जीवितार्थी कथंचन ।
ब्राह्मणस्यातिथेश्चैव स्वार्थे प्राणान्वियोजयन् ॥ ४
न त्वेतदकुलीनासु नाधर्मिष्ठासु विद्यते ।
यद्वाङ्मणार्थं विसृजेदात्मानमपि चात्मजम् ॥ ५
आत्मनस्तु बधः श्रेयो बोद्धव्यमिति रोचते ।
ब्रह्मवध्याऽऽत्मवध्या वा श्रेयानात्मवधो मम ॥ ६
ब्रह्मवध्या परं पापं निष्कृतिर्नात्र विद्यते ।
अबुद्धिपूर्वं कृत्वापि प्रत्यवायो हि विद्यते ॥ ७
न त्वहं बधमाकाङ्क्षे स्वयमेवात्मनः शुभे ।
परैः कृते वधे पापं न किञ्चिन्मयि विद्यते ॥ ८
अभिसंधौ कृते तस्मिन्ब्राह्मणस्य वधे मया ।
निष्कृतिं न प्रपश्यामि नृशंसं क्षुद्रमेव च ॥ ९
आगतस्य गृहं त्यागस्तथैव शरणार्थिनः ।

याचमानस्य च बधो नृशंसो गर्हितो बुधैः ॥ १०
कुर्यान्न निन्दितं कर्म न नृशंसं कथंचन ।
इति पूर्वं महात्मान आपद्धर्मविदो विदुः ॥ ११
श्रेयास्तु सहदारस्य विनाशोऽद्य मम स्वयम् ।
ब्राह्मणस्य वधं नाहमनुमंसे कदाचन ॥ १२
कुन्त्युवाच ।
ममाप्येषा मतिर्ब्रह्मन्विष्टा रक्ष्या इति स्थिरा ।
न चाप्यनिष्टः पुत्रो मे यदि पुत्रश्चतं भवेत् ॥ १३
न चासौ राक्षसः शक्तो मम पुत्रविनाशने ।
वीरवान्ममसिद्धश्च तेजस्वी च सुतो मम ॥ १४
राक्षसाय च तत्सर्वं प्रापयिष्यति भोजनम् ।
भोक्षयिष्यति चात्मानमिति मे निश्चिता मतिः ॥ १५
समागताश्च वीरेण दृष्टपूर्वाश्च राक्षसाः ।
बलवन्तो महाकाया निहताश्चाप्यनेकशः ॥ १६
न त्विदं केषुचिद्ब्रह्मन्याहर्तव्यं कथंचन ।
विद्यार्थिनो हि मे पुत्रान्विप्रकुर्युः कुतूहलात् ॥ १७
गुरुणा चाननुज्ञातो ग्राहयेद्यः सुतो मम ।
न स कुर्यात्तथा कार्यं विद्यथेति सतां मतम् ॥ १८
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तु पृथया स विप्रो भार्यया सह ।
हृष्टः संपूजयामास तद्वाक्यममृतोपमम् ॥ १९
ततः कुन्ती च विप्रश्च सहितावनिलात्मजम् ।
तमभूतां कुरुष्वेति स तथेत्यब्रवीच्च तौ ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि पञ्चसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

मिक्षादनाथं गतानां युधिष्ठिरादीनां गृहं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥ भीमो बन्धं प्रति प्रेक्ष्यत इति शतवती युधिष्ठिरस्य संतापः ॥ २ ॥ भीमसेनप्रभावकथनेन कुन्त्या कृतं युधिष्ठिरावासनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

करिष्य इति भीमेन प्रतिज्ञातेऽथ भारत ।

आजगमुस्ते ततः सर्वे भैक्षमादाय पाण्डवाः ॥ १

‘भीमसेनं ततो दृष्ट्वा आपूर्णवदनं तथा ।

बुबोध धर्मराजस्तु हृषितं भीममच्युतम् ॥ २

तोषस्य कारणं यत्तु मनसाऽचिन्तयद्गुरुः ।

स समीक्ष्य तदा राजन्योद्धृतां युधिष्ठिरः ॥ ३

आकारेणैव तं ज्ञात्वा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

रहः समुपविश्यैकस्ततः पप्रच्छ मातरम् ॥ ४

किं चिकीर्षत्ययं कर्म भीमो भीमपराक्रमः ।

भवत्यनुमते कचित्स्वयं वा कर्तुमिच्छति ॥ ५

कुन्त्युवाच ।

ममैव वचनादेष करिष्यति परन्तपः ।

ब्राह्मणार्थं महत्कृत्यं मोक्षाय नगरस्य च ॥ ६

‘वकाश कल्पितं पुत्र महान्तं बलिमुत्तमम् ।

भीमो धनं सुस्पष्टमप्येकाहं तपःसुत ॥ ७

युधिष्ठिर उवाच ।

किमिदं साहसं तीक्ष्णं भवत्या दुष्करं कृतम् ।

परित्यागं हि पुत्रस्य न प्रशंसन्ति साधवः ॥ ८

कथं परमुत्तमार्थं स्वसुतं त्यक्तुमिच्छसि ।

लोकवेदविरुद्धं हि पुत्रत्यागात्कृतं त्वया ॥ ९

यस्य बाहू समाश्रित्य सुखं सर्वे ज्ञयामहे ।

राज्यं चापहृतं क्षुद्रैराजिहीर्षामहे पुनः ॥ १०

यस्य दुर्योधनो वीर्यं चिन्तयन्नमितौजसः ।

न शेते रजनीः सर्वा दुःस्लाञ्छकुनिना सह ॥ ११

यस्य वीरस्य वीर्येण मुक्ता जतुगृहादयम् ।

अन्येभ्यश्चैव पापेभ्यो निहतश्च पुरोचनः ॥ १२

यस्य वीर्यं समाश्रित्य वसुपूर्णा वसुन्धराम् ।

इमां मन्यामहे प्राप्तां निहत्य धृतराष्ट्रजान् ॥ १३

तस्य व्यवसितस्त्यागो बुद्धिमास्थाय कां त्वया ।

कचिन्तु दुःखैर्बुद्धिस्ते विलुप्ता गतचेतसः ॥ १४

कुन्त्युवाच ।

युधिष्ठिर न संतापस्त्वया कार्यो वृकोदरे ।

न चायं बुद्धिदौर्बल्याद्भवसायः कृतो मया ॥ १५

‘न च शोकेन बुद्धिः सा विलुप्ता गतचेतसः ।’

इह विप्रस्य भवने वयं पुत्र सुखोषिताः ।

अज्ञाता धार्तराष्ट्राणां सत्कृता वीतमन्यवः ॥ १६

तस्य प्रतिक्रिया पार्थ मयेयं प्रसमीक्षिता ।

एतावानेव पुरुषः कृतं यस्मिन्न नश्यति ॥ १७

थावच्च कुर्यादन्योऽस्य कुर्याद्गुरुणं ततः ।

‘ब्राह्मणार्थं महान्धर्मो जानामीत्यं वृकोदरे’ ॥ १८

दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तं तदा जतुगृहे महत् ।

हिडिम्बस्य वधाच्चैवं विश्वासो मे वृकोदरे ॥ १९

बाहोर्बलं हि भीमस्य नागायुतसमं महत् ।

येन गृध्रं गजप्रख्या निर्व्यूढा वारणावतात् ॥ २०

वृकोदरेण सदृशो बलेनान्यो न विद्यते ।

यो व्यतीयासुधि श्रेष्ठमपि वज्रधरं स्वयम् ॥ २१

जातमात्रः पुरा चैव ममाङ्गात्पतितो गिरौ ।

शरीरगौरवादस्य शिला गात्रैर्विचूर्णिता ॥ २२

तदहं प्रक्षया ज्ञात्वा बलं भीमस्य पाण्डव ।

प्रतिकार्यं च विप्रस्य ततः कृतवती मतिम् ॥ २३

नेदं लोभाच्च चाज्ञानाच्च च मोहाद्विनिश्चितम् ।

बुद्धिपूर्वं तु धर्मस्य व्यवसायः कृतो मया ॥ २४

अर्थो द्वावपि निष्पन्नौ युधिष्ठिर भविष्यतः ।

प्रतीकारश्च वासस्य धर्मश्च चरितो महान् ॥ २५

यो ब्राह्मणस्य साहाय्यं कुर्यादर्थेषु कर्हिचित् ।

क्षत्रियः स शुभौलोकानामुयादिति मे मतिः ॥ २६

क्षत्रियस्यैव कुर्वाणः क्षत्रियो वधमोक्षणम् ।

विपुलां कीर्तिमाप्नोति लोकेऽस्मिन् परत्र च ॥ २७

वैश्यस्यार्थं च साहाय्यं कुर्वाणः क्षत्रियो भुवि ।

स सर्वेष्वपि लोकेषु प्रजा रञ्जयते ध्रुवम् ॥ २८

शूद्रं तु मोचयेद्राजा शरणागतिं नमागतम् ।

प्राप्नोतीह कुले जन्म सद्रूप्ये राजपूजिते ॥ २९ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

पौरुषः प्रातः ब्राह्मणेन दत्तमन्नं भुक्त्वा शक्यं प्रापणीयं अन्नादिपूर्णं शकटमारुह्य बकवनं प्रति भीमस्य गमनम् ॥ १ ॥
तत्र भीमेन शकटस्यान्नभोजनम् ॥ २ ॥ अन्नं भुज्जानं भीमं दृष्ट्वा कुदेन बकेन सह भीमस्य युद्धम् ॥ ३ ॥ बकवधः ॥ ४ ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

उपपन्नमिदं मातस्त्वया यद्विद्विपूर्वकम् ।

आर्तस्य ब्राह्मणस्यैतदनुकोशादिदं कृतम् ॥ १ ॥

ध्रुवमेष्यति भीमोऽयं निहत्य पुरुषादकम् ।

सर्वथा ब्राह्मणस्यार्थे यदनुकोशवत्यसि ॥ २ ॥

यथा त्विदं न विन्देयुर्नरा नगरवासिनः ।

तथाऽयं ब्राह्मणो वाच्यः परिग्राह्यश्च यत्नतः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

युधिष्ठिरेण संमन्य ब्राह्मणार्थमरिन्दम ।

कुन्ती प्रविश्य तान्सर्वान्मन्त्रयामास भारत ॥ ४ ॥

अथ राज्ञ्यां व्यतीतायां भीमसेनो महाबलः ।

ब्राह्मणं सभुषागम्य बचश्चेदमुवाच ह ॥ ५ ॥

आपदस्त्वां विमोक्ष्येऽहं सपुत्रं ब्राह्मण प्रियम् ।

मा मैत्री राक्षसात्तस्मान्मां ददातु बलिं भवान् ॥ ६ ॥

इह मामशितं कर्तुं प्रयतस्व सकृद्देह ।

अथात्मानं प्रादास्यामि तस्मै घोराय रक्षसे ॥ ७ ॥

त्वरध्वं किं विलम्बध्वे मा चिरं कुरुतानवाः ।

न्यवस्येयं मनः प्राणैर्युष्मात्प्रक्षितुमद्य वै ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स भीमेन ब्राह्मणो भरतर्षभ ।

सहृदां तत्समाख्याय ददावन्नं सुसंस्कृतम् ॥ ९ ॥

पिशितोदनमाजहुरध्यासै पुरवासिनः ।

सघृतं सोपदर्शं च स्रपैर्नानाविधैः सह ॥ १० ॥

तदाऽशित्वा भीमसेनो मांसानि विविधानि च ।

मोदकानि च मुख्यानि चित्रोदनचयान्वहून् ॥ ११ ॥

ततोऽपिबद्धधिघटान्सुबहून्द्रोणसंमितान् ।

तस्य श्रुत्वा ततः पौरा यथावत्समुपार्जितान् ॥ १२ ॥

उपजहृर्मृतं भागं समृद्धमनसस्तदा ।

ततो राज्ञ्यां व्यतीतायां सव्यञ्जनदधिप्लुतम् ॥ १३ ॥

समारुह्यान्नसंपूर्णं शकटं स वृकोदरः ।

प्रपद्यौ तूर्यनिर्घोषैः पौरैश्च परिवारितः ॥ १४ ॥

आत्मानमेषोऽभ्यभूतो राक्षसाय प्रदास्यति ।

तरुणोऽप्रतिरूपश्च दृढ औदारिको युवा ॥ १५ ॥

वाग्भिरेवंप्रकाराभिः स्तूयमानो वृकोदरः ।

पुचोद स बलीवदौ युक्तौ सर्वाङ्गकालकौ ॥ १६ ॥

वादिघ्राणां प्रवादेन ततस्तं पुरुषादकम् ।

अभ्यगच्छत्सुसहृष्टः सर्वत्र मनुजैर्वृतः ॥ १७ ॥

संप्राप्य स च तं देशमेकाकी समुपाययौ ।

पुरुषादभयाज्जीतस्तत्रैवासीञ्जनव्रजः ॥ १८ ॥

स गत्वा दूरमध्वानं दक्षिणामभितो दिशम् ।

यद्योपदिष्टमुद्देशे ददर्श विपुलं द्रुमम् ॥ १९ ॥

केशमञ्जारीमेदोभिर्बाहूरुचरणैरपि ।

आर्द्रैः शुष्कैश्च संकीर्णमभितोऽथ वनस्पतिम् ॥ २० ॥

शृङ्गकङ्कबलच्छन्नं गोमायुगणसेवितम् ।

उग्रगन्धमचक्षुष्यं श्मशानमिव दारुणम् ॥ २१ ॥

तं प्रविश्य महापृष्ठं चिन्तयामास वीर्यवान् ।

थावन्न पश्यते रक्षो बकाभिरुच्यं बलोत्तरम् ॥ २२ ॥

आचितं विविधैर्मोज्ज्वैरक्षैश्चावचैरिदम् ।

शकटं स्रपसंपूर्णं यावद्भक्ष्यति राक्षसः ॥ २३ ॥

तावदेवेह भोक्ष्येऽहं दुर्लभं हि पुनर्भवेत् ।

विप्रकीर्येत सर्वं हि प्रयुद्धे मयि रक्षसा ॥ २४ ॥

अभोज्यं हि श्वस्पर्शं निगृहीते बके भवेत् ।

स त्वेवं भीमकर्मा तु भीमसेनोऽभिलक्ष्य च ॥ २५ ॥

उपविश्य विविक्तेऽन्नं शृङ्गे स परमं परः ।

तं ततः सर्वतोऽपश्यन्हुमानारुह्य नागराः ॥२६
 नारक्षो बलिमश्रीयादेवं बहु च मानवाः ।
 भुङ्क्ते ब्राह्मणरूपेण बकोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ २७
 स तं हसति तेजस्वी तदन्नमुपभुज्य च ।
 आसाद्य तु वर्नं तस्य राक्षसः पाण्डवो बली ।
 आजुहाव ततो नाम्ना तदन्नमुपपादयन् ॥ २८
 ततः स राक्षसः क्रुद्धो भीमस्य वचनात्तदा ।
 आजगाम सुसंकुद्धो यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥२९
 महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
 लोहिताक्षः करालश्च लोहितश्चमश्रुमूर्धजः ॥ ३०
 आकर्ण्यद्विभ्रवक्रश्च शङ्कुकर्णो विभीषणः ।
 त्रिशिखां भुक्कुटीं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ॥ ३१
 भुञ्जानमन्नं तं दृष्ट्वा भीमसेनं स राक्षसः ।
 विवृत्य नयने क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३२
 कोऽयमन्नमिदं भुङ्क्ते मदर्थमुपकल्पितम् ।
 पश्यतो मम दुर्बुद्धिर्यियासुर्यमसादनम् ॥ ३३
 भीमसेनस्ततः श्रुत्वा प्रहसन्निव भारत ।
 राक्षसं तमनादृत्य भुङ्क्त एव पराश्रुतः ॥ ३४
 रवं स भैरवं कृत्वा सप्रवृत्त्य कराबुधैः ।
 अभ्यद्रवद्भीमसेनं जिघांसुः पुरुषादकः ॥ ३५
 तथापि परिभूयैनं प्रेक्षमाणो वृकोदरः ।
 राक्षसं भुङ्क्त एवान्नं पाण्डवः परवीरहा ॥ ३६
 अमर्षेण तु संपूर्णः कुन्तीपुत्रं वृकोदरम् ।
 जघान पृष्ठे पाणिभ्यामुभयभ्यां पृष्ठतः स्थितः ॥३७
 तथा बलवता भीमः पाणिभ्यां भृशमाहतः ।
 नैवावलोकयामास राक्षसं भुङ्क्त एव सः ॥ ३८
 ततः स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ।
 ताडयिष्यंस्तदा भीमं पुनरभ्यद्रवद्बली ॥ ३९
 क्षिप्तं क्रुद्धेन तं वृक्षं प्रतिजग्राह वीर्यवान् ।
 सन्ध्येन पाणिना भीमो दक्षिणेनाप्यभुङ्क्त ह ॥४०
 शकटाक्षं ततो भुक्त्वा राक्षसः पाणिना सह ।
 गृह्णन्नेव तदा वृक्षं निःशेषं पर्वतोपमम् ॥ ४१
 भीमसेनो हसन्नेव भुक्त्वा त्यक्त्वा च राक्षसम् ।
 पीत्वा दधिघटान्पूर्णान्धृतकुम्भाज्जतं शतम् ॥४२

त्रिशिखां त्रिरेखाम् ॥ ३१ ॥

वार्युपस्पृश्य संहृष्टस्तस्थौ गिरिरिवापरः ।
 भ्रामयन्तं महावृक्षमायान्तं भीमदर्शनम् ॥ ४३
 दृष्ट्वात्थायाहवे वीरः सिंहनादं व्यनादयत् ।
 भुजवेगं तथाऽऽस्फोटं क्ष्वेलितं च महास्वनम् ॥४४
 कृत्वाऽऽह्वयत संक्रुद्धो भीमसेनोऽथ राक्षसम् ।
 उवाचाशनिशब्देन ध्वनिना भीषयन्निव ॥ ४५
 भीम उवाच ।
 बहुकालं सुपुष्टं ते शरीरं राक्षसाधम ।
 द्विपचतुष्पन्मांसैश्च बहुभिन्नैर्दैनैरपि ॥ ४६
 मद्बाहुबलमाश्रित्य न त्वं भूयस्त्वशिष्यसि ।
 अद्य मद्बाहुनिष्पिष्टो गमिष्यसि यमालयम् ॥४७
 अद्यप्रभृति स्वप्स्यन्ति चेत्तकीयनिवासिनः ।
 निरुद्विष्टाः पुरस्यास्य कण्टके सृद्धते मया ॥४८
 अद्य युद्धे शरीरं ते कङ्कगोमायुवायसाः ।
 मया हतस्य खादन्तु विकर्षन्तु च भूतले ॥ ४९
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा सुसंकुद्धः पार्थो वक्रजिघांसया ।
 उपाधावद्वकथापि पार्थ पार्थिवसत्तम ॥ ५०
 महाकायो महावेगो दारयन्निव मेदिनीम् ।
 पिशङ्गुरूपः पिशङ्गो भीमसेनमभिद्रवत् ॥ ५१
 त्रिशिखां भुक्कुटीं कृत्वा संदश्य दशनच्छदम् ।
 मृष्टं स भूयः संक्रुद्धो वृक्षमादाय राक्षसः ॥५२
 ताडयिष्यंस्तदा भीमं तरसाऽभ्यद्रवद्बली ।
 क्रुद्धेनाभिहतं वृक्षं प्रतिजग्राह लीलया ॥ ५३
 सन्ध्येन पाणिना भीमः प्रहसन्निव भारत ।
 ततः स पुनरुद्यम्य वृक्षान्बहुविधान्बली ॥ ५४
 प्राहिणोऽभीमसेनाय बकोऽपि बलवान्रणे ।
 सर्वानपोहयद्बुक्षान्स्वस्य हस्तस्य शाखया ॥ ५५
 तद्बुक्षपुद्गमभवद्बुक्षपण्डविनाशनम् ॥
 महत्सुषोरं राजेन्द्र बकपाण्डवयोस्तदा ॥ ५६
 नाम विश्राप्य स बकः समभिद्रुत्य पाण्डवम् ।
 सममुद्यत तीव्रेण वेगेन पुरुषादकः ॥ ५७
 तयोर्वेगेन महता पृथिवी समकम्पत ।
 पादपांश्च महामात्रांभूर्णयाभासतुः क्षणात् ॥५८

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

हुतमागत्य पाणिभ्यां गृहीत्वा चैनमाक्षिपत् ।
 आक्षिप्तो भीमसेनश्च पुनरेवोत्थितो हसन् ॥ ५९ ॥
 आलिङ्ग्यापि बर्कं भीमो न्यहनद्रमुधातले ।
 भीमो विसर्जयित्वैनं समाश्वसिहि राक्षस ॥ ६० ॥
 इत्युक्त्वा पुनरास्फोट्य उत्तिष्ठेति च सोऽब्रवीत् ।
 समुत्पत्य ततः कुड्रो रूपं कृत्वा महत्तरम् ॥ ६१ ॥
 विरूपः सहसा तस्यौ तर्जयित्वा वृकोदरम् ।
 अहसज्जीमसेनोऽपि राक्षसं भीमदर्शनम् ॥ ६२ ॥
 असौ गृहीत्वा पाणिभ्यां पृष्ठतश्च व्यवस्थितः ।
 जानुभ्यां पीडयित्वाथ पातयामास भूतले ॥ ६३ ॥
 पुनः कुड्रो विसृज्यैनं राक्षसं क्रोधजीवितम् ।
 स्वां कटीभीषदुष्मन्य बाहू तस्य परामृशत् ॥ ६४ ॥
 तस्य बाहू समादाय त्वरमाणो वृकोदरः ।
 उत्क्षिप्य चावधूयैनं पातयन्बलवान्धुवि ॥ ६५ ॥
 तं तु वामेन पादेन कुड्रो भीमपराक्रमः ।
 उरस्येन समाजग्ने भीमस्तु पतितं ध्रुवि ॥ ६६ ॥
 व्याप्ताननेन घोरेण लम्बजिह्वेन रक्षसा ।
 तेनाभिहत्य भीमेन भीमो मूर्ध्नि समाहतः ॥ ६७ ॥
 एवं निहन्यमानः स राक्षसेन बलीयसा ।
 रोषेण महताऽऽविष्टो भीमो भीमपराक्रमः ॥ ६८ ॥
 गृहीत्वा मध्यमुत्क्षिप्य बली जग्राह राक्षसम् ।
 तावन्योन्यं पीडयन्तौ पुरुषादवृकोदरौ ॥ ६९ ॥
 मत्ताविव महानागावन्योन्यं विचर्क्यतुः ॥ ७० ॥
 बाहुविक्षेपशब्दैश्च भीमराक्षसयोस्तदा ।
 वेत्रकीयपुरी सर्वा विप्रस्ता समपद्यत ॥ ७१ ॥
 तयोर्वेगेन महता तत्र भूमिरकम्पत ।
 पादपान्नीरुधश्चैव चूर्णयामासतू रयात् ॥ ७२ ॥
 समागतौ च तौ वीरावन्योन्यबधकाङ्क्षिणौ ।

गिरिभिर्गिरिशृङ्गैश्च पाषाणैः पर्वतच्युतैः ॥ ७३ ॥
 अन्योन्यं ताडयन्तौ तौ चूर्णयामासतुस्तदा ।
 आयामविस्तराभ्यां च परितो योजनद्वयम् ॥ ७४ ॥
 निर्महीरुहपाषाणतृणकुञ्जलतावलिम् ।
 चक्रतुर्युद्धदुर्मतौ कूर्मपृष्ठोपमां महीम् ॥ ७५ ॥
 मुहूर्तमेवं संयुध्य समं रक्षःकुरुद्वहौ ।
 ततो रक्षोविनाशाय मर्तिं कृत्वा कुरुत्तमः ॥ ७६ ॥
 दन्तान्कटकटीकृत्य दष्टा च दशनच्छदम् ।
 नेत्रे संवृत्य विकटं तिर्थवप्रैश्चत राक्षसम् ॥ ७७ ॥
 अथ तं लोलयित्वा तु भीमसेनो महाबलः ।
 अगृह्णात्परिरन्त्यैनं बाहुभ्यां परिरन्त्य च ॥ ७८ ॥
 जानुभ्यां पार्श्वयोः कुक्षौ पृष्ठे वक्षसि जमिषान् ।
 भयोरुचाहुहृच्चैव विसृजेद्देहबन्धनः ॥ ७९ ॥
 प्रसेददीर्घनिश्वासो निर्यज्जीवाक्षितारकः ।
 अजाण्डास्फोटनं कुर्वन्नाक्रोशंश्च श्वसञ्छनैः ॥ ८० ॥
 भूमौ निपत्य विलुठन्दण्डाहत इवोरगः ।
 विस्फुरन्तं महाकायं परितो विचर्क्य ह ॥ ८१ ॥
 विकृष्यमाणो वेगेन पाण्डवेन बलीयसा ।
 समयुज्यत तीव्रेण श्रेमेण पुरुषादकः ॥ ८२ ॥
 हीयमानबलं रक्षः समीक्ष्य पुरुषर्षभः ।
 निष्पिप्य भूमौ जानुभ्यां समाजग्ने वृकोदरः ८३ ॥
 ततोऽस्य जानुना पृष्ठमवपीड्य बलादिव ।
 बाहुना परिजग्राह दक्षिणेन शिरोधराम् ॥ ८४ ॥
 सव्येन च कटीदेशे गृह्य वाससि पाण्डवः ।
 जानुन्यारोप्य तत्पृष्ठं महाशब्दं बभञ्ज ह ॥ ८५ ॥
 ततोऽस्य रुधिरं वक्त्रात्प्रादुरासीद्विशांपते ।
 भज्यमानस्य भीमेन तस्य घोरस्य रक्षसः ॥ ८६ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि बकवधपर्वणि सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

बकवधानन्तरं समागतौ तत्परिवाराणां भीमेन समवकरणम् ॥ १ ॥ नगरद्वारदेशे बकवधोऽपि निधाय बाणान्गृह्णन्
 गत्वा भीमेन कुम्यादीभ्यस्तं बकवधान्तकथनम् ॥ २ ॥ बृहन्नवकवधोऽपि पौराणां गमनम् ॥ ३ ॥ ब्रह्ममहोत्सवकरणम्
 ॥ ४ ॥ बकवधेन पौराणां भीमसेवनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः स भग्नपार्श्वो नदित्वा भैरवं रवम् ।

शैलराजप्रतीकाशो गतासुरभवद्भक्तः ॥

तेन शब्देन विप्रस्तो जनस्तस्याथ रक्षसः ।

निष्पपात गृहाद्राजन्सहैव परिचारिभिः ॥ २
 'यकाजुजस्तदा राजन्भीमं शरणमेयिवान् ।
 ततस्तु निहतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ।
 राक्षसाः परमत्रस्ता भीमं शरणमाययुः ॥' ३
 तान्भीतान्विगतज्ञानान्भीमः प्रहरतां वरः ।
 सांत्वयामास बलवान्समये च न्यवेशयत् ॥ ४
 न हिंसा मानुषा भूयो युष्माभिरिति कर्हिचित् ।
 हिंसतां हि वधः शीघ्रमेवमेव भवेदिति ॥ ५
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा तानि रक्षांसि भारत ।
 एवमस्त्विति तं प्राहुर्जगृहुः समयं च तम् ॥ ६
 'सगणस्तु वकभ्राता प्राणमत्पाण्डवं तदा ।'
 ततः प्रभृति रक्षांसि तत्र सौम्यानि भारत ।
 नगरे प्रत्यदृश्यन्त नरैर्नगरवासिभिः ॥ ७
 ततो भीमस्तमादाय गतासुं पुरुषादकम् ।
 'निष्कर्णनेत्रं निर्जिहं निःसंज्ञं कण्ठपीडनात् ।
 कुर्वन्बहुविधां चेष्टां पुरद्वारमकर्षत ॥ ८
 द्वारदेशे विनिक्षिप्य पुरमागात्स मारुतिः ।
 स एव राक्षसो नूनं पुनरायाति नः पुरीम् ॥ ९
 सवालवृद्धाः पुरुषा इति भीताः प्रदुःखुः ।
 ततो भीमो वकं हत्वा गत्वा ब्राह्मणवेश्म तत् ॥ १०
 बलीवदौ च शकटं ब्राह्मणाय न्यवेदयत् ।
 तूष्णीमन्तर्गृहं गच्छेत्सभिधाय द्विजोत्तमम् ॥ ११
 मातृभ्रातृसमर्थं च गत्वा शयनमेव च ।
 आचक्षेऽथ तत्सर्वं रात्रौ युद्धमभूद्यथा ॥' १२
 ततो नरा विनिष्क्रान्ता नगरात्कल्यमेव तु ।
 ददृशुर्निहतं भूमौ राक्षसं रुधिरोक्षितम् ॥ १३
 तमद्रिकूटसदृशं विनिकीर्णं भयानकम् ।
 दृष्ट्वा संहृष्टरोमाणो बभूवुस्तत्र नागराः ॥ १४
 एकचक्रां ततो गत्वा प्रवृत्तिं प्रददुः पुरे ।
 ततः सहस्रशो राजन्नरा नगरवासिनः ॥ १५
 तत्राजगृह्यते द्रष्टुं सस्त्रीवृद्धकुमारकाः ।
 ततस्ते विस्मिताः सर्वे कर्म दृष्ट्वाऽतिमानुषम् ।

दैवतान्यर्चयामासुः प्रार्थितानि पुरा भयात् ॥ १६
 ततः प्रगणयामासुः कस्य वारोऽयं भोजने ।
 ज्ञात्वा चागम्य तं विप्रं पप्रच्छुः सर्व एव ते ॥ १७
 एवं पृष्टः स बहुशो रक्षमाणश्च पाण्डवान् ।
 उवाच नागरान्सर्वानिदं विप्रर्षभस्तदा ॥ १८
 ब्राह्मण उवाच ।
 आज्ञापितं मामशने रुदन्तं सह बन्धुभिः ।
 ददर्श ब्राह्मणः कथिन्मन्त्रसिद्धो महामनाः ॥ १९
 परिपृच्छथ स मां पूर्वं परिक्लेशं पुरस्य च ।
 अत्रवीद्ब्राह्मणश्रेष्ठो विश्वास्य ग्रहसन्निव ॥ २०
 प्रापयिष्याम्यहं तस्मा अश्ममेतदुरात्मने ।
 मन्त्रिमित्तं भयं चापि न कार्यमिति चाब्रवीत् ॥ २१
 स तदब्रह्मपादाय गतो वकवचं प्रति ।
 तेन नूनं भवेदेतत्कर्म लोकहितं कृतम् ॥ २२
 ततस्ते ब्राह्मणाः सर्वे क्षत्रियाश्च सुविस्मिताः ।
 वैश्याः शूद्राश्च मुदिताश्चकुर्वन्महं तदा ॥ २३
 ततो ज्ञानपदाः सर्वे आजगमुर्नगरं प्रति ।
 तमद्भुततमं द्रष्टुं पार्थास्तत्रैव चावसन् ॥ २४
 वेत्रकीयगृहे सर्वे परिवार्य वृकोदरम् ।
 विस्मयादभ्यगच्छन्त भीमं भीमपराक्रमम् ॥ २५
 न वै न संभवेत्सर्वे ब्राह्मणेषु महात्मसु ।
 इति सत्कृत्य तं पौराः परिवन्दुः समन्ततः ॥ २६
 अयं त्राता हि खेदानां पितेव परमार्थतः ।
 अस्य शुश्रूषवः पादौ परिचर्य उपासहे ॥ २७
 पशुमद्विमचास्य वारं भक्तमुपाहरन् ।
 तस्मिन्हते ते पुरुषा भीताः समनुबोधनाः ॥ २८
 ततः संप्राद्रवन्पार्थाः सह मात्रा परन्तपाः ।
 आगच्छन्नेकचक्रां ते पाण्डवाः संशितव्रताः ॥ २९
 वैदिकाध्यधने युक्ता जटिला ब्रह्मचारिणः ।
 अवसन्ते च तत्रापि ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 मात्रा सहैकचक्रायां दीर्घकालं सहोषिताः ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वकवधपर्वणि अष्टसत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥

समाप्तं च वकवधपर्वं ।

(अथ चैत्ररथपर्व ॥ ११ ॥)

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

ब्राह्मणगृहे प्रतिश्रयार्थमागतस्य कस्यचिद्ब्राह्मणस्य सुखात् पाण्डवानां द्रौपदीस्वयंवरभक्षणम् ॥ १ ॥ पाण्डवकुलदृष्टशु-
भद्रौपदीसंभवप्रभस्य ब्राह्मणेनोत्तरकथनम् ॥ २ ॥

जनमेजय उवाच ।

ते तथा पुरुषव्याघ्रा निहत्य वकराक्षसम् ।

अत ऊर्ध्वं ततो ब्रह्मन्किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १

वैशंपायन उवाच ।

तत्रैव न्यवसन् राजभिहत्य वकराक्षसम् ।

अधीयानाः परं ब्रह्म ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ २

ततः कतिपयाहस्य ब्राह्मणः संशितव्रतः ।

प्रतिश्रयार्थं तद्देशम् ब्राह्मणस्याजगाम ह ॥ ३

स सम्यक् पूजयित्वा तं विप्रं विप्रर्षभस्तदा ।

ददौ प्रतिश्रयं तस्मै सदा सर्वातिथिव्रतः ॥ ४

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सह कुन्त्या नरर्षभा ।

उपासाञ्चक्रे विप्रं कथयन्तं कथाः शुभाः ॥ ५

कथयामास देशांश्च तीर्थानि सरितस्तथा ।

राज्ञश्च विविधाश्चर्यान्देशांश्चैव पुराणि च ॥ ६

स तत्राकथयद्विप्रः कथान्ते जनमेजय ।

पञ्चालेभ्यस्तुताकारं याक्षसेन्याः स्वयंवरम् ॥ ७

धृष्टद्युम्नस्य चोत्पत्तिमुत्पत्तिं च शिखण्डिनः ।

अयोनिजत्वं कृष्णाया दुपदस्य महामखे ॥ ८

तदद्भुततमं श्रुत्वा लोके तस्य महात्मनः ।

विस्तरेणैव प्रपञ्चुः कथां ते पुरुषर्षभाः ॥ ९

पाण्डवा ऊचुः ।

कथं दुपदपुत्रस्य धृष्टद्युम्नस्य पावकात् ।

वेदीमध्याच्च कृष्णायाः संभवः कथमद्भुतः ॥ १०

कथं द्रोणान्महेष्वासात्सर्वाण्यस्त्राण्यशिक्षत ।

‘धृष्टद्युम्नो महेष्वासः कथं द्रोणस्य मृत्युदः ।’

कथं विप्र सखायौ तौ भिक्षौ कस्य कुतेन वा ११

वैशंपायन उवाच ।

एवं तैश्चोदितो राजन्स विप्रः पुरुषर्षभैः ।

कथयामास तत्सर्वं द्रौपदीसंभवं तदा ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

धृष्टशुक्राशुत्पत्तिकथनार्थं द्रोणदुपदयोस्तपत्तिकथनपूर्वकं दुपददृष्टान्तकथनम् ॥ १ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

गङ्गाद्वारं प्रति महान्बभूवर्षिर्महातपाः ।

भरद्वाजो महाप्राज्ञः सततं संशितव्रतः ॥ १

सोऽभिषेक्तुं गतो गङ्गां पूर्वमेवागतां सतीम् ।

ददर्शाप्सरसं तत्र घृताचीमाकुतामृषिः ॥ २

तस्या वायुर्नदीतीरे वसनं व्यहरत्तदा ।

अपकृष्टान्भरां दृष्ट्वा तामृषिश्चकमे तदा ॥ ३

तस्यां संसक्तमनसः कौमारब्रह्मचारिणः ।

चिरस्य रेतश्चस्कन्द तदपिद्रोण आदधे ॥ ४

ततः समभवद्द्रोणः कुमारस्तस्य धीमतः ।

अध्यनीष्ट स वेदांश्च वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥ ५

भरद्वाजस्य तु सखा पृषतो नाम पार्थिवः ।

तस्यापि दुपदो नाम तदा समभवत्सुतः ॥ ६

स नित्यमाश्रमं गत्वा द्रोणेन सह पार्षतः ।

चिक्रीडाव्ययनं चैव चकार क्षत्रिगर्षभः ॥ ७

ततस्तु पृषतेऽजीते स राजा दुपदोऽभवत् ।

द्रोणोऽपि रामं शुश्राव दित्सन्तं वसु सर्वशः ॥ ८

वनं तु प्रस्थितं रामं भरद्वाजसुतोऽब्रवीत् ।

आगतं विचकारं मां विद्धि द्रोणं द्विजोत्तम ॥ ९

याक्षसेन्याः द्रौण्याः ॥ ७ ॥

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

राम उवाच ।

शरीरमात्रमेवाद्य मया समवशेषितम् ।

अस्त्राणि वा शरीरं वा ब्रह्मभेकतमं वृणु ॥ १०

द्रोण उवाच ।

अस्त्राणि चैव सर्वाणि तेषां संहारमेव च ।

प्रयोगं चैव सर्वेषां दातुमर्हति मे भवान् ॥ ११

ब्राह्मण उवाच ।

तथेत्युक्त्वा ततस्तस्मै प्रददौ भृगुनन्दनः ।

प्रतिगृह्य तदा द्रोणः कृतकृत्योऽभवत्तदा ॥ १२

संग्रहहृष्टमना द्रोणो रामात्परमसम्मतम् ।

ब्रह्मास्त्रं समनुब्रूय नरेष्वभ्यधिकोऽभवत् ॥ १३

ततो द्रुपदमासाद्य भारद्वाजः प्रतापवान् ।

अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः सखायं विद्धि मामिति ॥ १४

द्रुपद उवाच ।

नाश्रोत्रियः श्रोत्रियस्य नारयी रथिनः सखा ।

नाराजा पार्थिवस्यापि सखिपूर्वं किमिष्यते ॥ १५

ब्राह्मण उवाच ।

स विनिश्चित्य मनसा पाञ्चाल्यं प्रति बुद्धिमान् ।

जगतम कुरुमुख्यानां नगरं नागसाहयम् ॥ १६

तस्मै पौत्रान्समादाय वसूनि विविधानि च ।

प्राप्ताय प्रददौ भीष्मः शिष्यान्द्रोणाय धीमते १७

द्रोणः शिष्यांस्ततः पार्थानिदं वचनमब्रवीत् ।

समानीय तु ताञ्शिष्यान्द्रुपदस्यासुखाय वै ॥ १८

आचार्यवेतनं किञ्चिद्दि यद्वर्तते मम ।

कृतास्त्रैस्तत्प्रदेयं स्यात्तद्वत् वदतानघाः ।

सोऽर्जुनप्रमुखैरुक्तस्तथाऽस्त्विति गुरुस्तदा ॥ १९

यदा च पाण्डवाः सर्वे कृतास्त्राः कृतनिश्चयाः ।

ततो द्रोणोऽब्रवीद्भूयो वेतनार्थमिदं वचः ॥ २०

पार्षतो द्रुपदो नाम छत्रवत्यां नरेश्वरः ।

तस्मादाकृष्य तद्राज्यं मम शीघ्रं प्रदीयताम् २१

‘धार्तराष्ट्राश्च ते भीताः पाञ्चालान्पाण्डवादयः ।

धार्तराष्ट्रैश्च सहिताः पुनर्द्रोणेन चोदिताः ॥ २२

यज्ञसेनेन संगम्य कर्णदुर्योधनादयः ।

निर्जिताः संन्यवर्तन्त तथा ते क्षत्रियर्षभाः’ २३

ततः पाण्डुसुताः पञ्च निर्जित्य द्रुपदं युधि ।

द्रोणाय दर्शयामासुर्वृद्धा ससचिवं तदा ॥ २४

‘महेन्द्र इव दुर्धर्षो महेन्द्र इव दानवम् ।

महेन्द्रपुत्रः पाञ्चालं जितवानर्जुनस्तदा ॥ २५

तदृष्ट्वा तु महावीर्यं फल्गुनस्य महौजसः ।

व्यस्यन्त जनाः सर्वे यज्ञसेनस्य बान्धवाः ।

नास्त्यर्जुनसमो वीर्ये राजपुत्र इति ब्रुवन्’ ॥ २६

द्रोण उवाच ।

प्रार्थयामि त्वया सख्यं पुनरेव नराधिप ।

अराजा किल नो राज्ञः सखा भवितुमर्हति ॥ २७

अतः प्रयतितं राज्ये यज्ञसेन त्वया सह ।

राजाऽसि दक्षिणे कूले भागीरथ्याहमुत्तरे ॥ २८

ब्राह्मण उवाच ।

एवमुक्तो हि पाञ्चाल्यो भारद्वाजेन धीमता ।

उवाचास्त्रविदां श्रेष्ठं द्रोणं ब्राह्मणसत्तमम् ॥ २९

एवं भवतु भद्रं ते भारद्वाज महामते ।

सख्यं तदेव भवतु शश्वद्यदभिमन्यसे ॥ ३०

एवमन्योन्यमुक्त्वा तौ कृत्वा सख्यमनुत्तमम् ।

जग्मतुर्द्रोणपाञ्चाल्यौ यथागतमरिन्दमौ ॥ ३१

असत्कारः स तु महान्मुहूर्तमपि तस्य तु ।

नापैति हृदयाद्राज्ञो दुर्मनाः स कृशोऽभवत् ३२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

द्रोणहन्तुमुग्रोत्पादनेच्छया याजकाम्येवकार्यमदत्तो ह्युपदस्य उपयाजवचनेन याजसमीपगमनम् ॥ १ ॥ पुत्रार्थं यज्ञे आर-
ब्धे अग्निकुण्डाद्ब्रह्मयुक्तस्योत्पत्तिस्तच्चरितमाकाशवाणी च ॥ २ ॥ पाञ्चाक्ष्या उदयतिः ॥ ३ ॥ तयोर्नामकरणम् ॥ ४ ॥
द्रोणेन दृष्टयुक्तस्याक्षशिक्षणम् ॥ ५ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

अमर्षी ह्युपदो राजा कर्मसिद्धान्द्रिजर्षभान् ।
अन्विच्छन्परिचक्राम ब्राह्मणावसथान्वहन् ॥ १ ॥
पुत्रजन्म परीप्सन्वै शोकोपहतचेतनः ।
'द्रोणेन वैरं ह्युपदो न सुष्वाप सारन्सदा ।'
नास्ति श्रेष्ठमपत्यं म इति नित्यमचिन्तयत् ॥ २ ॥
जातान्पुत्रान्स निर्वेदाद्विगन्धूनि चाम्रवीत् ।
निःश्वासपरमश्वासीद्रोणं प्रतिचिकीर्षया ॥ ३ ॥
प्रभावं विनयं शिक्षां द्रोणस्य चरितानि च ।
क्षेत्रेण च बलेनास्य चिन्तयन्माध्यगच्छत् ॥ ४ ॥
प्रतिकर्तुं नृपश्रेष्ठो यतमानोऽपि भारत ।
अमितः सोऽथ कल्मर्षी गङ्गाकुले परिभ्रमन् ५ ॥
ब्राह्मणावसथं पुण्यमाससाद् महीपतिः ।
तत्र नास्मातकः कश्चिन्न चासीदवती द्विजः ॥ ६ ॥
अधीयानौ महाभागौ सोऽपश्यत्संशितव्रतौ ।
याजोपयाजौ ब्रह्मर्षी शाम्यन्तौ परमेष्ठिनौ ॥ ७ ॥
संहिताध्ययने युक्तौ गोत्रतश्चापि काश्यपौ ।
तारणेयौ युक्तरूपौ ब्राह्मणावृषिसत्तमौ ॥ ८ ॥
स तावामभयामास सर्वकामैरतन्द्रितः ।
बुद्ध्वा बलं तयोस्तत्र कनीयांसमुपहरे ॥ ९ ॥
प्रपेदे च्छन्दयन्कामैरुपयार्जं धृतव्रतम् ।
पादशुश्रूषणे युक्तः प्रियवाक्सर्वकामदः ॥ १० ॥
अर्चयित्वा यथान्यायमुपयाजमुवाच सः ।
येन मे कर्मणा ब्रह्मन्पुत्रः स्याद्रोणमृत्यवे ॥ ११ ॥
'अर्जुनस्य भवेद्भार्या भवेद्या वरवर्णिनी ।'
उपयार्ज कृते तस्मिन् गवां दाताऽस्मि तेऽर्बुदं १२ ॥

यद्वा तेऽन्यद्विजश्रेष्ठ मनसः सुप्रियं भवेत् ।
सर्वं तत्ते प्रदाताऽहं न हि मेऽत्रास्ति संशयः १३ ॥
इत्युक्तो नाहमित्येवं तमृषिः प्रत्यभाषत ।
आराधयिष्यन्हुपदः स तं पर्यचरत्पुनः ॥ १४ ॥
ततः संवत्सरस्थान्ते ह्युपदं स द्विजोत्तमः ।
उपयार्जोऽब्रवीत्काले राजन्मधुरया गिरा ॥ १५ ॥
ज्येष्ठो आता ममागृह्णाद्विचरन् गहने वने ।
अपरिज्ञातशौचायां भूमौ निपतितं फलम् ॥ १६ ॥
तदपश्यमहं आतुरसाम्प्रतमनुव्रजन् ।
विमर्शं संकरादाने नायं कुर्यात्कदाचन ॥ १७ ॥
दृष्ट्वा फलस्य नापश्यद्दोषान्पापानुबन्धकान् ।
विचिन्तन्ति न शौचं यः सोऽन्यथापि कथं भवेत् ॥
संहिताध्ययनं कुर्वन्वसन्गुरुकुले च यः ।
भैक्षमुत्सृष्टमन्येषां भुङ्क्ते सा च यदा तदा ॥ १९ ॥
कीर्तयन्गुणमन्मानामघृणी च पुनः पुनः ।
तं वै फलार्थिनं मन्ये आतरं तर्कचक्षुषा ॥ २० ॥
तं वै गच्छस्व नृपते स त्वां संयाजयिष्यति ।
जुगुप्समानो नृपतिर्मेनसेदं विचिन्तयन् ॥ २१ ॥
उपयार्जवचः श्रुत्वा याजस्याश्रममभ्यगात् ।
अभिसम्पूज्य पूजार्हमथ याजमुवाच ह ॥ २२ ॥
अयुतानि ददान्यष्टौ गवां याजय मां विभो ।
द्रोणवैराभिसन्तप्तं प्रह्लादयितुमर्हसि ॥ २३ ॥
स हि ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ब्रह्मास्त्रे चाप्यनुत्तमः ।
तस्माद्रोणः पराजैह मां वै स सखिविग्रहे ॥ २४ ॥
क्षत्रियोनास्ति तस्यास्यां पृथिव्यां कश्चिद्व्रणीः ।
कौरवाचार्यशृङ्ख्यस्य भारद्वाजस्य धीमतः ॥ २५ ॥

परमे ब्रह्मणि वेदे वा स्यात्तु शीलं यमोस्तौ ॥ ७ ॥ तारणेयौ
कुमारीप्रभौ सर्वभक्तौ वा ॥ ८ ॥ संकरादाने दोषयुक्त-
वस्त्रादाने ॥ १० ॥ उत्सृष्टं उत्छिद्यम् ॥ ११ ॥ अघृणी
लज्जाहीनः ॥ २० ॥ इदं याजचरितं जुगुप्समानो निन्दन् ।

विचिन्तयन् स्वकार्यं चेति शेषः ॥ २१ ॥ अष्टावयुतानि
दद्यादि । रिक्तपाणिर्न पश्येत् राजानं देवतां गुरुमिति स्मृतेरुपा-
यनमात्रमेतत् न दक्षिणा अर्बुदप्रतिज्ञानात् ॥ २३ ॥ पराजैह
पराजितवान् ॥ २४ ॥ तस्य तस्यात् । अग्रणीः श्रेष्ठः ॥ २५ ॥

द्रोणस्य शरजालानि प्राणिदेहहराणि च ।
 षडरन्नि धनुश्चास्य दृश्यते परमं महत् ॥ २६
 स हि ब्राह्मणवेषेण क्षात्रं वेगमसंशयम् ।
 प्रतिहन्ति महेष्वासो भारद्वाजो महामनाः ॥ २७
 क्षत्रोच्छेदाय विहितो जामदग्न्य इवास्थितः ।
 तस्य हस्तबलं घोरमप्रवृष्यं नरैर्भुवि ॥ २८
 ब्राह्मं सन्धारयस्तेजो हुताहुतिरिवानलः ।
 समेत्य स दहत्याजौ क्षात्रधर्मपुरःसरः ॥ २९
 ब्रह्मक्षत्रे च विहिते ब्राह्मं तेजो विशिष्यते ।
 सोऽहं क्षात्राद्बलाद्धीनो ब्राह्मं तेजः प्रपेदिवान् ॥
 द्रोणाद्विशिष्टमासाद्य भवन्तं ब्रह्मवित्तमम् ।
 द्रोणान्तकमहं पुत्रं लभेयं युधि दुर्जयम् ॥ ३१
 तत्कर्म कुरु मे याज वितराम्यर्बुदं गत्वाम् ।
 तथेत्युक्त्वा तु तं याजो याज्यार्थमुपकल्पयत् ॥ ३२
 गुर्वर्थ इति चाकाममुपयाजमचोदयत् ।
 याजो द्रोणविनाशाय प्रतिजज्ञे तथा च सः ॥ ३३
 ततस्तस्य नरेन्द्रस्य उपयाजो महातपाः ।
 आचरन्त्यौ कर्म वैतानं तदा पुत्रफलाय वै ॥ ३४
 स च पुत्रो महावीर्यो महातेजा महाबलः ।
 इष्यते यद्विधो राजन्भविता ते तथाविधः ॥ ३५
 भारद्वाजस्य हन्तारं सोऽभिसन्धाय भूपतिः ।
 आजहे तत्तथा सर्वं वृषदः कर्मसिद्धये ॥ ३६
 याजस्तु हवनस्थान्ते देवीमाज्ञापयच्चदा ।
 प्रेहि मां राज्ञि पृषति मिथुनं त्वामुपस्थितम् ॥ ३७
 राश्रुवाच ।
 अवलिप्तं मुखं ब्रह्मन्दिव्यान्धान्विभर्मि च ।
 सुतार्थे नोपलब्धाऽसि तिष्ठ याज मम प्रिये ॥ ३८
 याज उवाच ।
 याजेन श्रपितं हव्यमुपयाजाभिमन्त्रितम् ।
 कथं कामं न सन्दध्यात्सा त्वं विप्रेहि तिष्ठ वा ॥
 ब्राह्मण उवाच ।
 एवमुक्त्वा तु याजेन हुते हविषि संस्कृते ।
 उत्तस्यौ पावकात्तस्मात्कुमारो देवसन्निभः ॥ ४०

ज्वालावर्णो घोररूपः किरीटी वर्म चोत्तमम् ।
 विभ्रत्सखः सशरो धनुष्मान्विनदन्मुहुः ॥ ४१
 सोऽध्यारोहद्रथवरं तेन च प्रययौ तदा ।
 ततः प्रणेदुः पञ्चालाः प्रहृष्टाः साधुसाध्विति ॥ ४२
 हर्षाविष्टास्ततश्चैताभेयं सेहे वसुन्धरा ।
 भयापहो राजपुत्रः पञ्चालानां यशस्करः ॥ ४३
 राज्ञः शोकापहो जात एष द्रोणवधाय वै ।
 इत्युवाच महद्भूतमदृश्यं खेचरं तदा ॥ ४४
 कुमारी चापि पाञ्चाली वेदीमध्यात्समुत्थिता ।
 सुभगा दर्शनीयाङ्गी स्वसितायतलोचना ॥ ४५
 श्यामा पद्मपलाशाक्षी नीलकुञ्चितमूर्धजा ।
 ताम्रतुङ्गनखी सुभूषारूपीनपयोधरा ॥ ४६
 मानुषं विग्रहं कृत्वा साक्षादमरवर्णिनी ।
 वीलोत्पलसमो गन्धो यस्याः क्रोशात्प्रधावति ॥ ४७
 या विभर्ति परं रूपं यस्या नास्त्युपमा भुवि ।
 देवदानवयक्षाणामीप्सितां देवरूपिणीम् ॥ ४८
 'सदृशी पाण्डुपुत्रस्य अर्जुनस्येति भारत ।
 ऊचुः प्रहृष्टमनसो राजभक्तिपुरस्कृताः ॥' ४९
 तां चापि जातां सुश्रोणीं वागुवाचाशरीरिणी ।
 सर्वयोषिद्वरा कृष्णा निनीषुः क्षत्रियान्क्षयम् ५०
 सुरकार्यमियं काले करिष्यति सुमध्यमा ।
 अस्या हेतोः कौरवाणां महदुत्पत्स्यते भयम् ॥ ५१
 तच्छ्रुत्वा सर्वपञ्चालाः प्रणेदुः सिंहसङ्घवत् ।
 न चैतान्हर्षसम्पूर्णानियं सेहे वसुन्धरा ॥ ५२
 'पाञ्चालराजस्तां दृष्ट्वा हर्षादश्रूयवर्तयत् ।
 परिष्वज्य च तां कृष्णां स्तुवा पाण्डोरिति ब्रुवन् ।
 अङ्कमारोप्य पाञ्चालीं राजा हर्षमवाप सः ॥' ५३
 तौ दृष्ट्वा पार्षती याजं प्रपेदे वै सुतार्थिनी ।
 न वै सदन्यां जननीं जानीयातामिमाविति ५४
 तथेत्युवाच तां याजो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ।
 तयोश्च नामनी चक्रुर्द्विजाः सम्पूर्णमानसाः ॥ ५५
 धृष्टत्वादत्यमर्षित्वाद्दुष्प्राद्युत्संभवादपि ।
 धृष्टद्युम्नः कुमारोऽयं वृषदस्य भवत्विति ॥ ५६

धृष्टत्वात् प्रगल्भत्वात् । अत्यन्तममर्षः शत्रूत्कर्षासहिष्णुत्वं

तद्वत्त्वात् । सुप्तं विसं तच्च राज्ञां बलमेव कञ्चकृष्णलामिकं

कृष्णेत्येवाश्रुवन्कृष्णां कृष्णाऽभूत्सा हि वर्णतः ।
तथा तन्मिथुनं जज्ञे द्रुपदस्य महामखे ॥ ५७
‘वैदिकाध्ययने पारं धृष्टद्युम्नो गतः परम् ॥’ ५८
धृष्टद्युम्नं तु पाञ्चाल्यमानीय स्वं निवेशनम् ।

उपाकरोदस्त्रहेतोर्भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ ५९
अमोक्षणीयं दैवं हि भावि मत्वा महामतिः ।
तथा तत्कृतवान्द्रोण आत्मकीर्त्यनुरक्षणात् ॥ ६०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्रयपर्वणि एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

जनपार्तया दुर्योधनेन पाण्डवानां दाहं, स्वपुरोहितवचनेन भाग्यराहित्यं च, ज्ञातवता तेषां जीवने सन्निधानेन द्रुपदेन उद्घोषितस्य पुत्रीस्वयंवरस्य कुन्तीमिति ब्राह्मणेन कथनम् ॥ १ ॥ युष्मासु तत्रागत्येष्वीश्वरेच्छया त्वत्पुत्राणामन्यतमं पाञ्चालीं धृष्टयादपीत्युक्तवता ब्राह्मणेन सह पाण्डवानां पाञ्चालनगरं प्रति गमनम् ॥ २ ॥

‘ब्राह्मण उवाच ।

श्रुत्वा जतुगृहे वृत्तं ब्राह्मणाः संशितव्रताः ।
पाञ्चालराजं द्रुपदमिदं वचनमश्रुवन् ॥ १
धार्तराष्ट्राः सहामात्या मश्रयित्वा परस्परम् ।
पाण्डवानां विनाशाय मतिं चक्रुः सुदुष्कराम् २
दुर्योधनेन प्रहितः पुरोचन इति श्रुतः ।
वारणावतमासाद्य कृत्वा जतुगृहं महत् ॥ ३
तस्मिन्गृहे सुविस्मयान्पाण्डवान्पृथया सह ।
अर्धरात्रे महाराज दग्धवानतिदुर्मतिः ॥ ४
तेनामिना स्वयं चापि दग्धः क्षुद्रो नृशंसवत् ।
एतच्छ्रुत्वा सुसंद्दष्टो धृतराष्ट्रः सबान्धवः ॥ ५
अल्पशोकः प्रहृष्टात्मा शशास विदुरं तदा ।
पाण्डवानां महाप्राज्ञं कुरु पिण्डोदकक्रियाम् ॥ ६
अहो विधिवशादेव गतास्ते यमसादनम् ।
इत्युक्त्वा प्रारुदचक्र धृतराष्ट्रः सबान्धवः ॥ ७
श्रुत्वा भीष्मेण विदुरः कृतवानौर्ध्वदेहिकम् ।
पाण्डवानां विनाशाय कृतं कर्म दुरात्मना ॥ ८
एतत्कार्यस्य कर्ता तु न दृष्टो न श्रुतः पुरा ।
एतद्भूतं महाभाग पाण्डवान्प्रति नः श्रुतम् ॥ ९
ब्राह्मण उवाच ।
श्रुत्वा तु वचनं तेषां यज्ञसेनो महामतिः ।
यथा तज्जनकः शोचेदौरसस्य विनाशने ॥ १०

तथाऽस्तप्यत वै राजा पाण्डवानां विनाशने ।
समाहूय प्रकृतयः सहिताः सर्वनागरैः ॥ ११
कारुण्यादेव पाञ्चालः प्रोवाचेदं वचस्तदा ।
द्रुपद उवाच ।
अहो रूपमहो धैर्यमहो वीर्यमहो बलम् ॥ १२
चिन्तयामि दिवारात्रमर्जुनं प्रति बान्धवाः ।
आवृभिः सहितो मात्रा सोऽदक्षत हुताशने १३
किमाश्चर्यमितो लोके कालो हि दुरतिक्रमः ।
मिथ्याप्रतिज्ञो लोकेषु किं करिष्यामि सांप्रतं १४
अन्तर्गतेन दुःखेन दक्षमानो दिवानिशम् ।
याजोपयाजौ सत्कृत्य याचितौ तौ मयाऽनघौ ॥
भारद्वाजस्य हन्तारं देवीं चाप्यर्जुनस्य वै ।
लोकस्तद्रेद यथापि तथा याजेन मे श्रुतम् ॥ १६
याजेन पुत्रकामीयं हुत्वा चोत्पादिताविमौ ।
धृष्टद्युम्नश्च कृष्णा च मम तुष्टिकरावुभौ ॥ १७
किं करिष्यामि ते नष्टाः पाण्डवाः पृथया सह ।
ब्राह्मण उवाच ।
इत्येवमुक्त्वा पाञ्चालः शुशोच परमातुरः ॥ १८
दृष्ट्वा शोचन्तमत्यर्थं पाञ्चालमिदमब्रवीत् ।
पुरोधाः सत्त्वसंपन्नः सम्यग्विद्याविशेषवित् ॥ १९
बृहद्वाजुशासने सक्ताः पाण्डवा धर्मचारिणः ।
तादृशा न विनश्यन्ति नैव भान्ति पराभवम् २०

या सहोत्पन्नं तदादिर्दस्य शक्राजशौर्योत्साहदेवदुष्प्राप्तिं तस्मो-
त्संभवादुत्कर्षणोत्पत्तेश्च ॥ ५६ ॥

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

एतत्कार्यस्य एतादृशकार्यस्य ॥ ९ ॥

मया दृष्टमिदं सत्यं शृणु तं मनुजाधिप ।
 ब्राह्मणैः कथितं सत्यं वेदेषु च मया श्रुतम् २१
 बृहस्पतिमतेनाथ पौलोम्या च पुरा श्रुतम् ।
 नष्ट इन्द्रो विसग्रन्ध्यामुपश्रुत्या हि दर्शितः ॥ २२
 उपश्रुतिर्महाराज पाण्डवार्थे मया श्रुता ।
 यत्र कुत्रापि जीवन्ति पाण्डवास्ते न संशयः ॥ २३
 मया दृष्टानि लिङ्गानि इहैवैष्यन्ति पाण्डवाः ।
 यन्निमित्तमिहायान्ति तच्छृणुष्व नराधिप ॥ २४
 स्वयंवरः क्षत्रियाणां कन्यादाने प्रदर्शितः ।
 स्वयंवरस्तु नगरे घुष्यतां राजसत्तम ॥ २५
 यत्र वा निवसन्तस्ते पाण्डवाः पृथया सह ।
 दूरस्था वा समीपस्था स्वर्गस्था वाऽपि पाण्डवाः ॥
 श्रुत्वा स्वयंवरं राजन्समेष्यन्ति न संशयः ।
 तस्मात्स्वयंवरो राजन्घुष्यतां मा चिरं कृथाः २७
 ब्राह्मण उवाच ।
 श्रुत्वा पुरोहितेनोक्तं पाञ्चालः प्रीतिमांस्तदा ।

घोषयामास नगरे द्रौपद्यास्तु स्वयंवरम् ॥ २८
 घुष्यमासे तु रोहिण्यां शुरुपक्षे शुभे तिथौ ।
 दिवसैः पञ्चसप्तत्या भविष्यति न संशयः ॥ २९
 देवगन्धर्वयक्षाश्च ऋषयश्च तपोधनाः ।
 स्वयंवरं द्रष्टुकामा गच्छन्त्येव न संशयः ॥ ३०
 तत्र पुत्रा महात्मानो दर्शनीया विशेषतः ।
 यदृच्छया सा पाञ्चाली गच्छेद्भान्यतमं पतिम् ३१
 को हि जानाति लोकेषु प्रजापतिमतं शुभम् ।
 तस्मात्सपुत्रा गच्छेथा यदि ब्राह्मणि रोचते ॥ ३२
 नित्यकालं सुभिक्षास्ते पाञ्चालास्तु तपोधने ।
 यज्ञसेनस्तु राजा स ब्रह्मण्यः सत्यसङ्गरः ॥ ३३
 ब्रह्मण्या नागराः सर्वे ब्राह्मणाश्चातिथिप्रियाः ।
 नित्यकालं प्रदास्यन्ति आमन्त्रणमयाचितम् ॥ ३४
 अहं च तत्र गच्छामि ममैभिः सह शिष्यकैः ।
 एकसार्धाः प्रयाताः सो ब्राह्मण्या यदि रोचते ॥
 एतावदुक्त्वा वचनं ब्राह्मणो विरराम ह ॥ ३६

॥ इति श्रीमद्भारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

पाण्डवानां द्रुपदनेनगरप्रस्थानम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा ततः सर्वे पाण्डवा भरतर्षभ ।
 मनसा द्रौपदीं जम्भुरनङ्गशरपीडिताः ॥ १
 तत्तत्तां रजनीं राजञ्छल्यविद्धा इवामबन् ।
 सर्वे चास्वत्थमनसो बभूवुस्ते महाबलाः ॥ २
 ततः कुन्ती स्रुतान्दृष्ट्वा सर्वास्तद्रतचेतसः ।
 युधिष्ठिरमुवाचेदं वचनं सत्यवादिनी ॥ ३
 चिररात्रोषिताः सोह ब्राह्मणस्य निवेशने ।
 रममाणः पुरे रम्ये लब्धभैक्षा महात्मनः ॥ ४
 यानीह रमणीयानि वनान्युपवनानि च ।
 सर्वाणि तानि दृष्टानि पुनः पुनररिन्दम ॥ ५
 पुनर्दृष्टानि तानीह प्रीणयन्ति न नस्तथा ।
 भैक्षं च न तथा वीर लभ्यते कुरुनन्दन ॥ ६

ते वर्य साधु पञ्चालान्गच्छाम यदि मन्यसे ।
 अपूर्वदर्शनं वीर रमणीयं भविष्यति ॥ ७
 सुभिक्षाश्चैव पञ्चालाः श्रूयन्ते शशुर्कर्मन ।
 यज्ञसेनश्च राजाऽसौ ब्रह्मण्य इति शुश्रुम ॥ ८
 एकत्र चिरवासञ्च क्षमो न च मतो मम ।
 ते तत्र साधु गच्छामो यदि त्वं पुत्र मन्यसे ॥ ९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 भवत्या यन्मतं कार्यं तदस्माकं परं हितम् ।
 अनुजास्तु न जानामि गच्छेयुर्नेति वा पुनः १०
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कुन्ती भीमसेनमर्जुनं यमजौ तथा ।
 उवाच गमनं ते च तथेत्येवाब्रुवंस्तदा ॥ ११

तत आमन्त्र्य तं विप्रं कुन्ती राजसुतैः सह । प्रतस्थे नगरीं रम्यां द्रुपदस्य महात्मनः ॥ १२ ॥
॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

प्रस्थानसमवागतेन व्यासेन पाण्डवाभ्यति द्वौपदीवृत्तान्तकथनपूर्वकं भविष्यद्वौपदीकाभकथनम् ॥ १ ॥ व्यासस्य प्रतिमि-
वर्तनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

वसत्सु तेषु प्रच्छन्नं पाण्डवेषु महात्मसु ।
आजगामाथ तान्द्रष्टुं व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ १ ॥
तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युद्रम्य परन्तपाः ।
प्रणिपत्नाभिवाचैर्न तस्थुः प्राञ्जलयस्तदा ॥ २ ॥
समनुज्ञाप्य तान्सर्वानासीनान्मुनिरब्रवीत् ।
प्रच्छन्नं पूजितः पार्थैः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ ३ ॥
अपि धर्मेण वर्तध्वं शास्त्रेण च परन्तपाः ।
अपि विप्रेषु पूजा वः पूजार्हेषु न हीयते ॥ ४ ॥
अथ धर्मार्थवद्वाक्यमुक्त्वा स भगवानृषिः ।
विचित्राथ कथास्तास्ताः पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ ५ ॥
आसीत्पोवने काचिदृषेः कन्या महात्मनः ।
विलग्नमध्या सुश्रोणी सुभ्रूः सर्वगुणान्विता ॥ ६ ॥
कर्मभिः स्रक्तैः सा तु दुर्भगा समपद्यत ।
नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ७ ॥
तपस्तप्तुमथारम्भे पत्यर्थममुखा ततः ।
तोषयामास तपसा सा किलोग्रेण शङ्करम् ॥ ८ ॥

तस्याः स भगवांस्तुष्टस्तामुवाच यशस्विनीम् ।
वरं वरय भद्रं ते वरदोऽस्मीति शङ्करः ॥ ९ ॥
अथेश्वरमुवाचेदमात्मनः सा वचो हितम् ।
पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनःपुनः ॥ १० ॥
तामथ प्रत्युवाचेदमीशानो वदतां वरः ।
पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति भारताः ॥ ११ ॥
एवमुक्ता ततः कन्या देवं वरदमब्रवीत् ।
एकमिच्छाम्यहं देव त्वत्प्रसादात्पतिं प्रभो ॥ १२ ॥
पुनरेवाब्रवीदेव इदं वचनमुत्तमम् ।
पञ्चकृत्वस्त्वया पुक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ॥ १३ ॥
देहमन्यं गतायास्ते यथोक्तं तद्भविष्यति ।
व्यास उवाच ।
द्रुपदस्य कुले जज्ञे सा कन्या देवरूपिणी ॥ १४ ॥
निर्दिष्टा भवतां पत्नी कृष्णा पार्यत्यनिन्दिता ।
पाञ्चालनगरे तस्माभिवसध्वं महाबलाः ।
मुखिनस्तामनुप्राप्य भविष्यथ न संशयः ॥ १५ ॥
एवमुक्त्वा महाभागः पाण्डवान्स पितामहः ।
पार्थानामभ्य कुन्तीं च प्रातिष्ठत महातपाः ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

पाञ्चालनगरं गच्छतां पाण्डवानां मार्गे ब्राह्मणैः सह संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

गते भगवति व्यासे पाण्डवा हृष्टमानसाः ।
ति त्रयाता नरध्याघ्रा मात्रा सह परन्तपाः ॥ १ ॥
ब्राह्मणान्गच्छतो पश्यन्पाञ्चालान्सगणान्पथि ।

अथ ते ब्राह्मणा ऊचुः पाण्डवान्ब्रह्मचारिणः ॥ २ ॥
■ भवन्तो गमिष्यन्ति कुतो वाऽऽगच्छथेति ह ।
युधिष्ठिर उवाच ।
प्रयातानेकचक्रायाः सोदर्यान्देवदर्शिनः ॥ ३ ॥

विलग्नमध्या विलग्नं समवेशे शयने भूतलास्पृष्टं मर्त्यं शरीर-
मध्यमगतो वस्यः सा कृष्णमप्येति यावत् ॥ ६ ॥

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

भवन्तो नोऽभिजानन्तु सहितान्ब्रह्मचारिणः ।
 गच्छतो नस्तु पाञ्चालान्द्रुपदस्य पुरं प्रति ॥ ४
 इच्छामो भवतो ज्ञातुं परं कौतूहलं हि नः ॥ ५
 नाक्षणा ऊचुः ।
 एते सार्धं प्रयाताः सो वयमप्यत्र गामिनः ।
 तत्राप्यद्भुतसङ्काश उत्सवो भविता महान् ॥ ६
 ततस्तु यज्ञसेनस्य द्रुपदस्य महात्मनः ।
 यासावयोनिजा कन्या स्थास्यते सा स्वयंवरे ॥ ७
 दर्शनीयाऽनवद्याङ्गी सुकुमारी यज्ञस्विनी ।
 धृष्टद्युम्नस्य भगिनी द्रोणशत्रोः प्रतापिनः ॥ ८
 जातो यः पावकाच्छ्वरः सशरः सशरासनः ।
 सुसमिद्धान्महाभागः सोमकानां महारथः ॥ ९
 यस्मिन्संजायमाने हि वागुवाचाशरीरिणी ।
 एष मृत्युश्च शिष्यश्च भारद्वाजस्य जायते ॥ १०
 स्वसा तस्य तु वेद्याश्च जाता तस्मिन्महामखे ।
 स्त्रीरत्नमसितापाङ्गी श्यामा नीलोत्पलद्युतिः ॥ ११
 तां यज्ञसेनस्य सुतां द्रौपदीं परमां स्त्रियम् ।
 गच्छामस्तत्र वै द्रष्टुं तं चैवास्याः स्वयंवरम् ॥ १२
 राजानो राजपुत्राश्च यज्वानो भूरिदक्षिणाः ।

स्वाध्यायवन्तः शुचयो महात्मानो धृतव्रताः ॥ ३
 तरुणा दर्शनीयाश्च बलवन्तो दुरासदाः ।
 महारथाः कृतास्त्राश्च समेप्यन्तीह भूमिपाः ॥ १४
 ते तत्र विविधं दानं विजयार्थं नरेश्वराः ।
 प्रदास्यन्ति धनं गाश्च भक्ष्यभोज्यानि सर्वशः ॥ १५
 प्रतिलप्स्यामहे सर्वं दृष्ट्वा कृष्णां स्वयंवरे ।
 यं च सा क्षत्रियं रज्जे कुमारी वरयिष्यति ॥ १६
 तदा वैतालिकाश्चैव नर्तकाः सूतमागधाः ।
 निबोधकाश्च देशेभ्यः समेप्यन्ति महाबलाः ॥ १७
 एतत्कौतूहलं तत्र दृष्ट्वा वै प्रतिगृह्य च ।
 सहास्राभिर्महात्मानो मात्रा सह निवत्सयाः ॥ १८
 दर्शनीयाश्च वः सर्वानेकरूपानवस्थितान् ।
 समीक्ष्य कृष्णा वरयेत्संगत्यान्यतमं पतिम् ॥ १९
 अयमेकश्च वो भ्राता दर्शनीयो महाशुभ्रः ।
 नियुध्यमानो विजयेत्संगत्य द्रविणं महत् ॥ २०
 युधिष्ठिर उवाच ।
 परमं भो गमिष्यामो द्रष्टुं तत्र स्वयंवरम् ।
 द्रौपदीं यज्ञसेनस्य कन्यां तस्यास्तथोत्सवम् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

षष्ठशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

अर्धरात्रे पाण्डवानां गङ्गातीरगमनम् ॥ १ ॥ तत्र स्त्रीभिः सह जलक्रीडां कुर्वता चित्ररथेन गन्धर्वेण सह अर्जुनस्य
 युद्धम् ॥ २ ॥ आग्नेयास्त्रेण दग्धादधःपतितस्य तस्यार्जुनेन ग्रहणं ॥ ३ ॥ गन्धर्वपण्या प्रार्थितस्य युधिष्ठिरस्याज्ञया गन्धर्वमो-
 चनम् ॥ ४ ॥ गन्धर्वप्रार्थनया आग्नेयास्त्रपरिवर्तनेन तस्याङ्गान्धर्वाक्षग्रहणानुमोदनम् ॥ ५ ॥ गन्धर्वेण पाण्डवानो पुरोहित-
 संपादनोपदेशः ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ते अतस्थुः पुरस्कृत्य मातरं पुरुषर्षभाः ।
 समैरुदश्रुत्वैर्मार्गैर्यथोद्दिष्टं च भारत ॥ १
 अहोरात्रेणाभ्यगच्छन्पाञ्चालनगरं प्रति ।
 अभ्याजगुलोकनदीं गङ्गां भागीरथीं प्रति ॥ २
 चन्द्रास्तमयवेलायामर्धरात्रसमागमे ।
 वारि चैवानुमञ्जन्तस्तीर्थं सोमाश्रयायणम् ।

आसेदुः पुरुषव्याघ्रा गङ्गायां पाण्डुनन्दनाः ॥ ३
 उल्मुकं तु समुद्यम्य तेषामग्रे धनञ्जयः ।
 प्रकाशार्थं ययौ तत्र रक्षार्थं च महारथः ॥ ४
 तत्र गङ्गाजले रम्ये विविक्ते क्रीडयन् स्त्रियः ।
 ईर्ष्युर्गन्धर्वराजो वै जलक्रीडामुपागतः ॥ ५
 शब्दं तेषां स शुश्राव नदीं समुपसर्पताम् ।
 तेन शब्देन चाविष्टशुक्रो बलवद्बली ॥ ६
 स दृष्ट्वा पाण्डवांस्तत्र सह मात्रा परन्तपान् ।

सोमाश्रयबन्धरो रुद्रस्तस्य स्थानं सोमाश्रयायणम् ॥ ३ ॥

विष्कारयन्धनुर्वोरमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥
 सन्ध्या संरज्यते घोरा पूर्वरात्रागमेषु या ।
 अशीतिभिर्लवैर्हीनं तन्मुहूर्तं प्रचक्षते ॥ ८ ॥
 विहितं कामचाराणां यक्षगन्धर्वरक्षसाम् ।
 शेषमन्यन्मनुष्याणां कर्मचारेषु वै स्मृतम् ॥ ९ ॥
 लोभात्प्रचारं चरतस्तासु वेलासु वै नरान् ।
 उपक्रान्ता निगृहीतो राक्षसैः सह बालिशान् ॥ १० ॥
 अतो रात्रौ प्राप्नुवतो जलं ब्रह्मविदो जनाः ।
 गर्हयन्ति नरान्सर्वान्बलस्याभूतपीनयि ॥ ११ ॥
 आराधयन्ति शिष्टतासाकं समीपं नोपसर्पत ।
 कस्मान्मां नाभिजानीत प्राप्तं भागीरथीजलम् ॥ १२ ॥
 अङ्गारपर्णं गन्धर्वं विस्र मां स्वबलाश्रयम् ।
 अहं हि भानी चेप्युश्च कुबेरस्य प्रियः सखा ॥ १३ ॥
 अङ्गारपर्णमित्येवं ख्यातं चेदं वनं मम ।
 अनुगच्छ चरन्कामांश्चित्रं यत्र रमाम्यहम् ॥ १४ ॥
 न कौणपाः शूक्रिणो वा न देवा न च मानुषाः ।
 कुबेरस्य यथोष्णीषं किं मां समुपसर्पथ ॥ १५ ॥
 अर्जुन उवाच ।
 समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्यां च दुर्मते ।
 रात्रावहनि सन्ध्यायां कस्य ह्यसः परिग्रहः ॥ १६ ॥
 भुक्तो वाऽप्यथ वाऽभुक्तो रात्रावहनि खेचर ।
 न कालनियमो ह्यस्ति गङ्गां प्राप्य सरिद्रां ॥ १७ ॥
 वयं च शक्तिसम्पन्ना अकाले त्वामधृष्णुम ।
 अशक्ता हि रणे क्रूरशुभानर्चन्ति मानवाः ॥ १८ ॥
 पुरा हिमवतश्चैषा हेमशृङ्गाद्विनिःसृता ।
 गङ्गा गत्वा समुद्राम्भः सप्तधा समपद्यत ॥ १९ ॥
 गङ्गां च यमुनां चैव पुक्षजातां सरस्वतीम् ।
 रथस्यां सरयूं चैव गोमतीं गण्डकीं तथा ॥ २० ॥
 अपर्युषितपापास्ते नदीः सप्त पिबन्ति ये ।
 ह्यं भूत्वा चैकवप्रा शुचिराकाशगा पुनः ॥ २१ ॥
 देवेषु गङ्गा गन्धर्वं प्राप्नोत्यलकनन्दताम् ।

तथा पितृवैतुरणी दुस्तरा पापकर्मभिः ।
 गङ्गा भवति वै प्राप्य कृष्णद्वैपायनोऽब्रवीत् ॥ २२ ॥
 असम्बाधा देवनदी स्वर्गसंपादनी शुभा ।
 कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैष धर्मः सनातनः ॥ २३ ॥
 अनिवार्यमसम्बाधं तव वाचा कथं वयम् ।
 न स्पृशेम यथाकामं पुण्यं भागीरथीजलम् ॥ २४ ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 अङ्गारपर्णस्तच्छ्रुत्वा क्रुद्ध आनाम्य कार्मुकम् ।
 मुमोच बाणाभिश्चितानहीनाशीविषानिव ॥ २५ ॥
 उल्मुकं भ्रामयन्स्तूर्णं पाण्डवश्चर्म चोत्तरम् ।
 व्यपोहत शरांस्तस्य सर्वानेव धनञ्जयः ॥ २६ ॥
 अर्जुन उवाच ।
 विभीषिका वै गन्धर्वं नास्त्रज्ञेषु प्रयुज्यते ।
 अस्त्रज्ञेषु प्रयुक्तेयं फेनवत्प्रविलीयते ॥ २७ ॥
 मानुषानिति गन्धर्वान्सर्वान् गन्धर्वं लक्षये ।
 तस्मादस्त्रेण दिव्येन योत्स्येऽहं न तु मायया ॥ २८ ॥
 पुराऽस्त्रमिदमाग्नेयं प्रादात्किल बृहस्पतिः ।
 भरद्वाजाय गन्धर्वं गुरुमान्यः शतकतोः ॥ २९ ॥
 भरद्वाजादग्निवेश्य अग्निवेश्यादुर्मुखम् ।
 साध्विदं मक्षमददद्गोणो ब्राह्मणसत्तमः ॥ ३० ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 इत्युक्त्वा पाण्डवः क्रुद्धो गन्धर्वाय मुमोच ह ।
 प्रदीप्तमस्त्रमाग्नेयं ददाहास्य रथं तु तत् ॥ ३१ ॥
 विरथं विभ्रुतं तं तु स गन्धर्वं महाबलः ।
 अस्त्रतेजःप्रसूढं च प्रपतन्तमवाचुखम् ॥ ३२ ॥
 शिरोरुहेषु जग्राह माल्यवत्सु धनञ्जयः ।
 भ्रातृन्प्रति चकर्षाथ सोऽस्त्रपातादचेतसम् ॥ ३३ ॥
 युधिष्ठिरं तस्य भार्या प्रपेदे शरणार्थिनी ।
 नास्मा कुम्भीनसी नाम पतित्राणमभीप्सती ॥ ३४ ॥
 गन्धर्व्युवाच ।
 त्रायस्व मां महाभाग पतिं चेर्मं विमुञ्च मे ।

पूर्वरात्रागमेषु यक्षिमायां दिशि अर्धास्तमितार्कमण्डलरूपा
 या संध्या संरज्यते रक्ता भवति तस्यां मुहूर्तं प्रस्थानकालमशी-
 तिभिर्लवैर्मिमाषाधैर्हीनं प्रचक्षते ॥ ८ ॥ तदेव मुहूर्तं यक्षादीनां
 कर्मचारेषु विहितमन्यन्मनुष्याणां कर्मचारेषु स्मृतमित्यन्व-

यः । संध्यायामशीतिलवोपरि रात्रौ यक्षादीनमेव संचारकालः
 अन्यदहर्मेनुष्याणामित्यर्थः ॥ ९ ॥ शूक्रिणः अभिचारिकाः
 ॥ १५ ॥ एकवप्रा एकमाकाशरूपं वप्रे यस्याः सा ॥ २१ ॥

गन्धर्वी शरणं प्राप्ता नाम्ना कुम्भीनसी प्रभो ३५
युधिष्ठिर उवाच ।

युद्धे जितं यशोहीनं स्त्रीनाथमपराक्रमम् ।
को निहन्याद्रिपुं तात मुञ्चेमं रिपुसूदन ॥ ३६
अर्जुन उवाच ।

जीवितं प्रतिपद्यस्व गच्छ गन्धर्व मा शुचः ।
प्रदिशस्वभयं तेऽद्य कुरुराजो युधिष्ठिरः ॥ ३७
गन्धर्व उवाच ।

जितोऽहं पूर्वकं नाम सुञ्जाम्यङ्गारपर्णताम् ।
यशोहीनं न च श्लाघ्यं स्वं नाम जनसंसदि ॥ ३८
साध्विमं लब्धवौल्लभं योऽहं दिव्यास्त्रधारिणम् ।
भान्धर्व्या माययेच्छामि संयोजयितुमर्जुनम् ॥ ३९
अस्त्राग्निना विचित्रोऽयं दग्धो मे रथ उत्तमः ।

सोऽहं चित्ररथो भूत्वा नाम्ना दग्धरथोऽभव ४०
संभृता चैव विद्येयं तपसेह मया पुरा ।

निवेदयिष्ये तामद्य प्राणदाय महात्मने ॥ ४१
संस्तम्भयित्वा तरसा जितं शरणमागतम् ।

यो रिपुं योजयेत्प्राणैः कल्याणं किं न सोऽर्हति ॥
चाक्षुषी नाम विद्येयं यां सोमाय ददौ मनुः ।

ददौ स विश्वावसवे मम विश्वावसुर्ददौ ॥ ४३
सेयं कापुरुषं प्राप्ता गुरुदत्ता प्रणश्यति ।

आगमोऽस्या मया प्रोक्तो वीर्यं प्रतिनिबोध मे ४४
यच्चक्षुषा द्रष्टुमिच्छेत्त्रिषु लोकेषु किंचन ।

तत्पश्येद्यादृशं चेच्छेत्तादृशं द्रष्टुमर्हति ॥ ४५
एकपादेन षण्मासान्स्थितो विद्यां लभेदिमाम् ।

अनुनेष्याम्यहं विद्यां स्वयं तुभ्यं व्रते कृते ॥ ४६
विद्यया ह्यनया राजन्वयं नृभ्यो विशेषिताः ।

अविशिष्टाश्च देवानामनुभावप्रदर्शिनः ॥ ४७
गन्धर्वजानामश्नानामहं पुरुषसत्तम ।

भ्रातृभ्यस्तव तुभ्यं च पृथग्दाता शतं शतं ॥ ४८
स्त्री नाथो रक्षिता यस्य तम् ॥ ३६ ॥ अज्ञातवद्भास्वरं दुःस्पर्शं
च पर्णे वाहनं रथो यस्य सोऽज्ञातपर्णस्तस्य भावस्तत्ताम् ॥ ३८ ॥

क्षीणाश्चाऽक्षीणाश्च क्षीणाक्षीणाः वृद्धास्तदृणा वा एते न भवन्ति
रहस्यो वेगाश्च न हीयन्ते इति नकारानुवर्गेण बोध्यम् । क्षीणे
क्षीणे इति घ. पाठः ॥ ४९ ॥ तस्य भागः पृथग्भूतः सर्वभूतै-
रुपास्यते इति ङ. पाठः ॥ ५१ ॥ वज्रपाणिः पाणिः वज्रं यस्य

देवगन्धर्ववाहास्ते दिव्यवर्णा मनोजवाः ।
क्षीणाक्षीणा भवन्त्येते न हीयन्ते च रहसः ॥ ४९

पुरा कृतं महेन्द्रस्य वज्रं वृत्रनिर्वहणम् ।
दशधा शतधा चैव तच्छीर्णं वृत्रमूर्धनि ॥ ५०

ततो भागीकृतो देवैर्वज्रभाग उपास्यते ।
लोके यशोधनं किञ्चित्सैव वज्रतनुः स्मृता ॥ ५१

वज्रपाणिर्ब्राह्मणः स्यात्क्षत्रं वज्ररथं स्मृतम् ।
वैश्या वै दानवज्राश्च कर्मवज्रा यवीयसः ॥ ५२

क्षत्रवज्रस्य भागेन अवध्या वाजिनः स्मृताः ।
रथाङ्गं वडवा सूते शूराश्चाश्वेषु ये मताः ॥ ५३

कामवर्णाः कामजवाः कामतः समुपस्थिताः ।
इति गन्धर्वजाः कामं पूरयिष्यन्ति मे हयाः ५४
अर्जुन उवाच ।

यदि प्रीतेन मे दत्तं संशये जीवितस्य वा ।
विद्याधनं श्रुतं वाऽपि न तद्गन्धर्व रोचये ॥ ५५

गन्धर्व उवाच ।
संयोगो वै प्रीतिकरो महत्सु प्रतिदृश्यते ।

जीवितस्य प्रदानेन प्रीतो विद्यां ददामि ते ॥ ५६
त्वचोऽप्यहं ब्रह्मीष्यामि अस्त्रमाश्रेयमुत्तमम् ।

तथैव योग्यं बीभत्सो चिराय भरतर्षभ ॥ ५७
अर्जुन उवाच ।

त्वचोऽस्त्रेण वृणोम्यश्नान्संयोगः क्षाश्वतोऽस्तु नौ ।
सखे तद्ब्रूहि गन्धर्व युष्मभ्यो यद्भयं भवेत् ॥ ५८

कारणं ब्रूहि गन्धर्व किं तद्येन स धर्षिताः ।
यान्तो वेदविदः सर्वे सन्तो रात्रावरिन्दमाः ५९

गन्धर्व उवाच ।
अनग्रयोऽनाहुतयो न च विप्रपुरस्कृताः ।

यूयं ततो धर्षिताः स्थ मया वै पाण्डुनन्दनाः ६०
यक्षराक्षसगन्धर्वपिशाचपत्तगोरगाः ।

धर्षयन्ति नरव्याघ्र न ब्राह्मणपुरस्कृतान् ॥ ६१
सः । एवमेव वज्ररथमित्यपि ॥ ५२ ॥ रथाङ्गं च तथा सूतो
धनुश्च भरतर्षभ इति ङ. पाठः ॥ ५३ ॥ तथैव सख्यं बीभ-
त्सो इति ङ. पाठः ॥ ५४ ॥ अस्त्रेणास्त्रं वृणे त्वत्तः-
यद्भयं त्यजेत् इति ङ. पाठः ॥ ५८ ॥ अनग्रयो दारहीनत्वात् ।
अनाहुतयः समावृतत्वात् । आश्रमविशेषहीनो ब्राह्मणो धर्षणीय
इत्यर्थः ॥ ६० ॥

जानतापि मया तस्माच्चेजश्चाभिजनं च वः ।
 इयमग्निमतां श्रेष्ठ धर्षिता वै पुरागतिः ॥ ६२
 को हि वस्त्रिषु लोकेषु न वेद भरतर्षभ ।
 त्वैर्गुणैर्विस्तृतं श्रीमद्यशोऽभ्यं शूरिवर्चसाम् ॥ ६३
 यक्षराक्षसगन्धर्वाः पिशाचोरगदानवाः ।
 विस्तरं कुरुवंशस्य धीमन्तः कथयन्ति ते ॥ ६४
 नारदप्रभृतीनां तु देवर्षीणां मया श्रुतम् ।
 गुणान्कथयतां वीर पूर्वेषां तव धीमताम् ॥ ६५
 स्वयं चापि मया दृष्टश्रुता सागराम्बरात् ।
 इमां वसुमतीं कृत्स्नां प्रभावः सुकुलस्य ते ॥ ६६
 वेदे धनुषि चाचार्यमभिजानामि तेऽर्जुन ।
 विश्रुतं त्रिषु लोकेषु भारद्वाजं यशस्विनम् ॥ ६७
 'सर्ववेदविदां श्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
 द्रोणमिष्वत्सुकुशलं धनुष्यस्त्रिरसां वरम् ॥' ६८
 धर्मं वापुं च शक्रं च विजानाम्यश्विनौ तथा ।
 पाण्डुं च कुरुश्चादौल षडेतान्कुरुवर्धनान् ।
 पिदनेतानहं पार्थ देवमानुषसचमान् ॥ ६९
 दिव्यात्मानो महात्मानः सर्वशस्त्रभृतां वराः ।
 भवन्तो आतरः शूराः सर्वे सुचरितव्रताः ॥ ७०
 उत्तमां च मनोभुद्धिं भवतां भावितात्मनाम् ।
 जानन्नपि च वः पार्थ कृतवानिह धर्षणाम् ॥ ७१
 स्त्रीसकाशे च कौरव्य न पुमान्क्षन्तुमर्हति ।
 धर्षणामात्मनः पश्यन्नाहुद्रविणमाश्रितः ॥ ७२
 नक्तं च बलमस्माकं भूय एवाभिवर्धते ।

यतस्ततो मां कौन्तेय सदारं मन्युराविशत् ॥ ७३
 सोऽहं त्वयेह विजितः सङ्क्षये तापस्यवर्धन ।
 येन तेनेह विधिना कीर्त्यमानं निबोध मे ॥ ७४
 ब्रह्मचर्यं परो धर्मः स चापि नियतस्त्वयि ।
 यस्मात्तस्मादहं पार्थ रणेऽसि विजितस्त्वया ७५
 यस्तु स्यात्क्षत्रियः कश्चित्कामवृत्तः परन्तप ।
 नक्तं च युधि युध्येत न स जीवेत्कथंचन ॥ ७६
 यस्तु स्यात्कामवृत्तोऽपि पार्थ ब्रह्मपुरस्कृतः ।
 जयेत्क्षत्राणामन्तर्धानं पुरोहितधूर्मतः ॥ ७७
 तस्मात्तापस्य यत्किञ्चिभृणां श्रेय इहेप्सितम् ।
 तस्मिन्कर्मणि योक्तव्या दान्तात्मानः पुरोहिताः
 वेदे षडङ्गे निरताः शुचयः सत्यवादिनः ।
 धर्मात्मानः कृतात्मानः स्युर्नृपाणां पुरोहिताः ॥
 जयश्च नियतो राज्ञः स्वर्गश्च तदनन्तरम् ।
 यस्य स्याद्धर्मविद्वाग्मी पुरोधाः शीलवाञ्छुषिः ॥
 लामं लब्धुमलब्धं वा लब्धं वा परिरक्षितम् ।
 पुरोहितं प्रकुर्वीत राजा गुणसमन्वितम् ॥ ८१
 पुरोहितमते तिष्ठेद्य इच्छेद्भूतिमात्मनः ।
 प्राप्तुं वसुमतीं सर्वां सर्वशः सागराम्बरात् ॥ ८२
 न हि केवलशौर्येण तापस्याभिजनेन च ।
 जयेदब्राह्मणः कश्चिद्भूमिं भूमिपतिः कचित् ॥ ८३
 तस्मादेवं विजानीहि कुरुणां वंशवर्धन ।
 ब्राह्मणप्रमुखं राज्यं शक्यं पालयितुं चिरम् ॥ ८४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

सप्तशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

सूर्यकन्यायाः तपस्या उपाकथानम्—सप्तकथय संवरणाय स्वकन्यां दातुं सविदुर्मित्रयः ॥ १ ॥ मृगयार्थं गतस्य
 संवरणस्य गितौ तपसीर्षावेन कामोत्पत्तिः ॥ २ ॥ राजानि तथा सह भाषितुं प्रवृत्ते तपस्या अन्त्ययोनम् ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

तापस्य इति यद्वाक्यमुक्तवानसि मामिह ।

तदहं ज्ञातुमिच्छामि तापस्यार्थं विनिश्चितम् ॥ १
 तपती नाम का चैषा तापस्या यत्कृते वयम् ।

कामवृत्तः कृतदारः ॥ ७६ ॥ लामं लब्धव्यं धनं । अलब्धस्य
 च लाभाय लब्धस्य परिरक्षणे इति ऊ. पाठः ॥ ८१ ॥
 षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

यत् यस्मात् तत् तस्मात् । तापस्यार्थं तापस्यचन्दार्थम् ॥ १ ॥
 सप्तशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

कौन्तेया हि वयं साधो तत्त्वमिच्छामि वेदितुम् ।
वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स गन्धर्वः कुन्तीपुत्रं घनञ्जयम् ।
विश्रुतं त्रिषु लोकेषु श्रावयामास वै कथाम् ॥ ३
इन्त ते कथयिष्यामि कथामेतां मनोरमाम् ।
यथावदखिलां पार्थ सर्वबुद्धिमतां वर ॥ ४
उक्तवानसि येन त्वां तापस्य इति यद्वचः ।
तत्तेऽहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना भव ॥ ५
य एष दिवि धिष्ण्येन नाकं व्याप्नोति तेजसा ।
एतस्य तपती नाम बभूव सदृशी सुता ॥ ६
विवस्वतो वै देवस्य सावित्र्यवरजा विभो ।
विश्रुता त्रिषु लोकेषु तपती तपसा युता ॥ ७
न देवी नासुरी चैव न यक्षी न च राक्षसी ।
नाप्सरा न च गन्धर्वी तथा रूपेण काचन ॥ ८
सुविभक्तानवद्याङ्गी स्वसितायतलोचना ।
स्वाचारा चैव साध्वी च सुवेषा चैव भामिनी ९
न तस्याः सदृशं कंचिद्विषु लोकेषु भारत ।
भर्तारं सविता मेने रूपशीलगुणश्रुतैः ॥ १०
संप्राप्तयौवनां पश्यन्देयां दुहितरं तु ताम् ।
'अष्टवर्षां तु तां श्यामां सविता रूपशालिनीम् ।'
नोपलेभे ततः शान्तिं संप्रदानं विचिन्तयन् ॥ ११
अथक्षपुत्रः कौन्तेय कुरूणामृषभो बली ।
सूर्यभाराधयामास नृपः संवरणस्तदा ॥ १२
अर्घ्यमाल्योपहाराद्यैर्गन्धैश्च नियतः शुचिः ।
नियमैरुपवासैश्च तपोभिर्विविधैरपि ॥ १३
शुश्रूषुरनर्हवादी शुचिः पौरवनन्दन ।
अंशुमन्तं सख्यन्तं पूजयामास भक्तिमान् ॥ १४
ततः कृतज्ञं धर्मज्ञं रूपेणासदृशं भुवि ।
तपत्याः सदृशं मेने सूर्यः संवरणं पतिम् ॥ १५
दातुमैच्छततः कन्यां तस्मै संवरणाय ताम् ।
नृपोत्तमाय कौरव्य विश्रुताभिजनाय च ॥ १६
यथा हि दिवि दीप्तांशुः प्रभासयति तेजसा ।
तथा भुवि महिषालो दीप्त्या संवरणोऽभवत् ॥ १७
यथाऽर्चयन्ति चादित्यमुद्यन्तं ब्रह्मवादिनः ।

तथा संवरणं पार्थ ब्राह्मणावरजाः प्रजाः ॥ १८
स सोममति कान्तत्वादादित्यमति तेजसा ।
बभूव नृपतिः श्रीमान्सुहृदां दुर्हृदामपि ॥ १९
एवंगुणस्य नृपतेस्तथावृत्तस्य कौरव ।
तस्मै दातुं मनश्चक्रे तपतीं तपनः स्वयम् ॥ २०
स कदाचिदथो राजा श्रीमानमितविक्रमः ।
चचार मृगयां पार्थ पर्वतोपवने किल ॥ २१
चरतो मृगयां तस्य क्षुत्पिपासासमन्वितः ।
ममार राज्ञः कौन्तेय गिरावप्रतिभो हयः ॥ २२
स मृताश्वश्चरन्पार्थ पश्यामेव गिरौ नृपः ।
ददर्शासदृशीं लोके कन्यामायतलोचनाम् ॥ २३
स एक एकामासाद्य कन्यां परबलार्दनः ।
तस्यौ नृपतिशार्दूलः पश्यन्नविचलेक्षणः ॥ २४
स हि तां तर्कयामास रूपतो नृपतिः श्रियम् ।
पुनः संतर्कयामास खेर्ब्रह्मामिव प्रभाम् ॥ २५
नृपुषा वर्चसा चैव शिखामिव विभावसोः ।
प्रसन्नतेन कान्त्या च चन्द्ररेखामिवामलाम् ॥ २६
गिरिपृष्ठे तु सा यस्मिन्स्थिता स्वसितलोचना ।
विभ्राजमाना शुश्रुमे प्रतिमेव हिरण्मयी ॥ २७
तस्या रूपेण स गिरिवैषेण च विशेषतः ।
ससप्तक्षुपलतो हिरण्मय इवाभवत् ॥ २८
अवमेने च तां दृष्ट्वा सर्वलोकेषु योषितः ।
अवाप्तं चात्मनो मेने स राजा चक्षुषः फलं ॥ २९
जन्मप्रभृति यत्किंचिदृष्टवान्स महीपतिः ।
रूपं न सदृशं तस्यास्तर्कयामास किंचन ॥ ३०
तथा बद्धमनश्चक्षुः पार्श्वैर्गुणमयैस्तदा ।
न चचाल ततो देशाद्बुधे न च किंचन ॥ ३१
अस्या नूनं विशालाक्ष्याः सदेवासुरमालुषम् ।
लोकं निर्मथ्य धात्रेर्द रूपमादिष्कृतं कृतम् ॥ ३२
एवं संतर्कयामास रूपद्रविणसंपदा ।
कन्यामसदृशीं लोके नृपः संवरणस्तदा ॥ ३३
तां च दृष्ट्वैव कल्याणीं कल्याणाभिजनो नृपः ।
जगाम मनसा चिन्तां कामवाणेन पीडितः ॥ ३४
दह्यमानः स तीव्रेण नृपतिर्मेन्मथाभिना ।

अग्रगल्भं प्रगल्भस्तां तदोवाच मनोहराम् ॥३५॥
 काऽसि कस्यासि रम्भोरु किमर्थं चेह विष्ठसि ।
 कथं च निर्जनेऽरण्ये चरसेका शुचिसिते ॥ ३६॥
 त्वं हि सर्वानवद्याङ्गी सर्वाभरणभूषिता ।
 विभूषणमिवैतेषां भूषणानामभीप्सितम् ॥ ३७॥
 न देवीं नासुरीं चैव न यक्षीं न च राक्षसीम् ।
 न च भोगवतीं मन्ये न गन्धर्वीं न मानुषीम् ३८॥
 या हि दृष्टा मया काश्चिच्छ्रुता वाऽपि वराङ्गनाः ।
 न तासां सदृशीं मन्ये त्वामहं मत्तकाशिनि ३९॥
 दृष्ट्वैव चारुवदने चन्द्रात्कान्ततरं तव ।

वदनं पद्मपत्रार्धं मां मध्मातीव मन्मथः ॥ ४०॥
 एवं तां स महीपालो बभाषे न तु सा तदा ।
 कामार्तं निर्जनेऽरण्ये प्रत्यभाषत किञ्चन ॥ ४१॥
 ततो लालय्यमानस्य पार्थिवस्यायतेक्षणा ।
 सौदामिनीव चात्रेषु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४२॥
 तामन्यैष्टुं स नृपतिः परिचक्राम सर्वतः ।
 वनं वनजपत्रार्धीं भ्रमन्मुन्मत्तवत्तदा ॥ ४३॥
 अपश्यमानः स तु तां बहु तत्र विलप्य च ।
 निश्चेष्टः पार्थिवश्रेष्ठो गृहूर्तं स न्यतिष्ठत ॥ ४४॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

भूतले पतितं राजानं दृष्ट्वा तत्समीपे तपला आगमनम् ॥ १ ॥ तयोः संवादः ॥ २ ॥

गन्धर्व उवाच ।

अथ तस्यामदृश्यायां नृपतिः काममोहितः ।
 यातनः शत्रुसङ्घानां पपात धरणीतले ॥ १॥
 तस्मिन्निपतिते भूमावथ सा चारुहासिनी ।
 पुनः पीनायतश्रोणी दर्शयामास तं नृपम् ॥ २॥
 अथावभाषे कल्याणी वाचा मधुरया नृपम् ।
 तं कुरुणां कुलकरं कामाभिहतचेतसम् ॥ ३॥
 उवाच मधुरं वाक्यं तपती हसतीव सा ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते न त्वमर्हस्यरिन्दम ॥ ४॥
 मोहं नृपतिशार्दूल गन्तुमाविष्कृतः क्षितौ ।
 एवमुक्तोऽथ नृपतिर्वाचा मधुरया तदा ॥ ५॥
 ददर्श विपुलश्रोणीं तामेवाभिमुखे स्थिताम् ।
 अथ तामसितापाङ्गीमावभाषे स पार्थिवः ॥ ६॥
 मन्मथाग्निपरीतात्मा सन्दिग्धाक्षरया गिरा ।
 साधु तमसितापाङ्गि कामार्तं मत्तकाशिनि ॥ ७॥
 भजस्व भजमानं मां प्राणा हि प्रजहन्ति माम् ।
 त्वदर्थं हि विशालाक्षि मामयं निशितैः शरैः ॥ ८॥
 कामः कमलगर्भाभे प्रतिविध्यन्न शाम्यति ।

दृष्टमेवमनाक्रन्दे भद्रे काममहाहिना ॥ ९॥
 सा त्वं पीनायतश्रोणी मामामुहि वरानने ।
 त्वदधीना हि मे प्राणाः किमरोद्रीतभाषिणि १०॥
 चारुसर्वानवद्याङ्गि पथेन्दुप्रतिमानने ।
 न ह्यहं त्वद्वते मीरु शक्ष्यामि खलु जीवितुम् ११॥
 कामः कमलगर्भाक्षि प्रतिविध्यति मामयम् ।
 तस्मात्कुरु विशालाक्षि मय्यनुक्रोशमङ्गने ॥ १२॥
 भक्तं मामसितापाङ्गि न परित्यक्तुमर्हसि ।
 त्वं हि मां प्रीतियोगेन त्रातुमर्हसि भामिनि १३॥
 त्वदर्शनकृतलेहं मनश्चलति मे भृशम् ।
 न तां दृष्ट्वा पुनश्चान्यां द्रष्टुं कल्याणि रोचते ॥ १४॥
 प्रसीद वशगोऽहं ते भक्तं मां भज भामिनि ।
 दृष्ट्वैव तां वरारोहे मन्मथो भृशमङ्गने ॥ १५॥
 अन्तर्गतं विशालाक्षि विध्यति स पतत्रिभिः ।
 मन्मथाग्निसमुद्भूतं दाहं कमललोचने ॥ १६॥
 प्रीतिसंयोगयुक्ताभिरद्भिः प्रहादयस्व मे ।
 पुष्पायुधं दुराधर्वं प्रचण्डशरकार्मुकम् ॥ १७॥
 त्वदर्शनसमुद्भूतं विध्यन्तं दुःसहैः शरैः ।

प्रजहन्ति प्रजहति ॥ ८ ॥ अनाक्रन्दे अत्रातारि काले ॥ ९ ॥

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

उपशमय कल्याणि आत्मदानेन भामिनि॥१८
गान्धर्वेषु विवाहेन माण्डुपैहि वराहने ।
विवाहानां हि रम्भोरु गान्धर्वः श्रेष्ठ उच्यते१९
तपस्युवाच ।
नाहमीशाऽऽत्मनो राजन्कन्या पितृमती ब्रह्म ।
मयि चेदस्ति ते ग्रीतिर्याचस्व पितरं मम ॥ २०
यथा हि ते मया प्राणाः संभृताश्च नरेश्वर ।
दर्शनादेव भूयस्त्वं तथा प्राणान्ममाहरः ॥ २१
न चाहमीशा देहस्य तस्मान्नृपतिसत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महानारते आदिपर्वणि चैत्रयपर्वणि अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

पुनरन्तर्हितायां तपसा मोहितस्य संवरणस्य समीपे अमात्यादीनामागमनं ॥ १ ॥ अमात्येनान्वासितस्य राज्ञः सूर्योपासन-
समये वसिष्ठस्यागमनं ॥ २ ॥ सूर्यसमीपं गत्वा वसिष्ठेनादित्यस्तुतिकरणं ॥ ३ ॥ स्तुत्या हुष्टेन सूर्येण संवरणार्थं वसिष्ठाय
तपतीदानं ॥ ४ ॥ तस्मिन्नेव गिरौ तपतीसंवरणयोर्विवाहः ॥ ५ ॥ तथा सह तत्रैव रम्भाणस्य संवरणस्य राज्ञे द्वादशवा-
रिण्यामावृष्टिः ॥ ६ ॥ वसिष्ठेनामावृष्टिनिवर्तनं ॥ ७ ॥ तपस्युपाख्यानोपसंहारः ॥ ८ ॥

गन्धर्व उवाच ।
एवमुक्त्वा ततस्तूर्णं जगामोर्ध्वमनिन्दिता ।
'तपतीतपतीत्येव विललापावुरो नृपः ॥ १
प्रास्थलचासकद्राजा पुनरुत्थाय धावति ।
धावमानस्तु तपतीमहद्वैव महीपतिः ।'
स तु राजा पुनर्भूमौ तत्रैव निपपात ह ॥ २
अन्वेषमाणः सबलस्तं राजानं नृपोत्तमम् ।
अमात्यः सानुयात्रश्च तं ददर्श महावने ॥ ३
क्षितौ निपतितं काले शकध्वजमिवोच्छ्रितम् ।
तं हि दृष्ट्वा महेश्वासं निरस्तं पतितं भुवि ॥ ४
बभूव सोऽस्य सचिवः संप्रदीप्त इवाग्निना ।
त्वरया चोपसङ्गम्य स्नेहादागतसंभ्रमः ॥ ५
तं समुत्थापयामास नृपतिं काममोहितम् ।
भूतलाद्भूमिपालेशं पितेव पतितं सुतम् ॥ ६
प्रज्ञया वयसा चैव बृद्धः कीर्त्या नयेन च ।
अमात्यस्तं समुत्थाप्य बभूव विगतज्वरः ॥ ७
उवाच चैनं कल्याण्या वाचा मधुर्योत्थिम् ।

मा भैर्मनुजशार्दूल भद्रमस्तु तवानघ ॥ ८
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तं तर्कयामास वै नृपम् ।
पतितं पातनं सङ्घैः शात्रवाणां महीतले ॥ ९
वारिणा च मुशीतेन शिरस्तस्याभ्यषेचयत् ।
अस्पृशन्मुकुटं राज्ञः पुण्डरीकमुगन्धिना ॥ १०
ततः प्रत्यागतप्राणस्तद्वलं बलवानृपः ।
सर्वं विसर्जयामास तमेकं सचिवं विना ॥ ११
ततस्तस्याङ्गया राज्ञो विप्रतस्ये महद्वलम् ।
स तु राजा गिरिप्रस्ये तस्मिन्पुनरुपाविशत् ॥ १२
ततस्तस्मिन् गिरिवरे शुचिर्भूत्वा कृताञ्जलिः ।
आरिराघयिषुः सूर्यं तस्यावूर्ध्वमुखः क्षितौ ॥ १३
जगाम मनसा चैव वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
पुरोहितमभिवाञ्छन् तदा संवरणो नृपः ॥ १४
नक्तन्दिनमथैकत्र स्थिते तस्मिञ्जनाधिपे ।
अथाजगाम विप्रर्विस्तदा द्वादशमेऽहनि ॥ १५
स विदित्वैव नृपतिं तपत्या हृतमानसम् ।
दिव्येन विधिना ज्ञात्वा भावितात्मा महानृषिः ॥

मुकुटं तत्स्थानं ललाटम् ॥ १० ॥ द्वादशमे द्वादशवर्षस्यया
मिते ॥ १५ ॥ दिव्येन विधिना योगबलेन ॥ १६ ॥

एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

तथा तु नियतात्मानं तं नृपं मुनिसत्तमः ।
 आचभाषे स धर्मात्मा तस्यैवार्थचिकीर्षया ॥ १७
 स तस्य मनुजेन्द्रस्य पश्यतो भगवानृषिः ।
 ऊर्ध्वमाचक्रमे द्रष्टुं भास्करं भास्करद्युतिः ॥ १८
 'योजनानां तु नियुतं क्षणाद्रता तपोधनः ।'
 सहस्रांशुं ततो विप्रः कृताञ्जलिरुपस्थितः ।
 वसिष्ठोहमिति प्रीत्या स चात्मानं न्यवेदयत् ॥ १९
 तमुवाच महातेजा विवस्वान्मुनिसत्तमम् ।
 महर्षे स्वागतं तेऽस्तु कथयस्व यथेप्सितम् ॥ २०
 यदिच्छसि महाभाग भक्तः प्रवदतां वर ।
 तत्ते दद्यामभिप्रेतं यद्यपि स्यात्सुदुर्लभम् ॥ २१
 एवमुक्तः स तेनर्षिर्वसिष्ठः संस्तुवन्गिरा ।
 प्रणिपत्य विवस्वन्तं भानुमन्तमथाब्रवीत् ॥ २२
 'योजनानां चतुष्पष्टिं निमेषात्रिशतं तथा ।
 अर्धैर्गच्छति नित्यं यस्तत्पार्श्वस्योऽब्रवीदिदम् ॥ २३
 वसिष्ठ उवाच ।

अजाय लोकत्रयपावनाय

भूतात्मने गोपतये वृषाय ।

सूर्याय सर्गप्रलयालयाय

नमो महाकारुणिकोत्तमाय ॥ २४

विवस्वते ज्ञानभूतेऽन्तरात्मने

जगत्प्रदीपाय जगद्वितैषिणे ।

स्वयंभुवे दीप्तसहस्रचक्षुषे

सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ॥ २५

नमः सवित्रे जगदेकचक्षुषे

जगत्प्रसूतिस्थितिनाशहेतवे ।

ब्रवीमयाय त्रिगुणात्मधारिणे

विरिञ्चनारायणक्षङ्करात्मने ॥ २६

सूर्य उवाच ।

संस्तुतो वरदः सोऽहं वरं वरय मुत्रत ।

स्तुतिस्त्वयोक्ता भक्तानां जप्येयं वरदोऽस्म्यहम् ॥

वसिष्ठ उवाच ।

यैषा ते तपती नाम सावित्र्यवरजा सुता ।

तां त्वां संवरणस्वार्थे वरयामि विभावसो ॥ २८

स हि राजा बृहत्कीर्तिर्धर्मार्थविदुदारधीः ।
 युक्तः संवरणो भर्ता दुहितुस्ते विद्वज्जम् ॥ २९
 गन्धर्व उवाच ।

इत्युक्तः स तदा तेन ददानीत्येव निश्चितः ।

प्रत्यभाषत तं विप्रं प्रतिनन्द्य दिवाकरः ॥ ३०

वरः संवरणो राज्ञां त्वमृषीणां वरो मुने ।

तपती योषितां श्रेष्ठा किमन्यत्रापवर्जनात् ॥ ३१

ततः सर्वानवद्याङ्गीं तपतीं तपनः स्वयम् ।

ददौ संवरणस्वार्थे वसिष्ठाय महात्मने ॥ ३२

प्रतिजग्राह तां कन्यां महर्षिस्तपतीं तदा ।

वसिष्ठोऽथ विसृष्टस्तु पुनरेवाजगाम ह ॥ ३३

यत्र विख्यातकीर्तिः स कुरूणामृषभोऽभवत् ।

स राजा मन्मथाविष्टस्तद्रतेनान्तरात्मना ॥ ३४

दृष्ट्वा च देवकन्यां तां तपतीं चारुहासिनीम् ।

वसिष्ठेन सहायान्तीं संहृष्टोऽभ्यधिकं बभौ ॥ ३५

रुच्ये साऽधिकं मुभूरापतन्ती नभस्तलात् ।

सौदामनीव विभ्रष्टा द्योतयन्ती दिशस्त्विषा ॥ ३६

कृच्छ्राद्वादशरात्रे तु तस्य राज्ञः समाहिते ।

आजगाम विशुद्धात्मा वसिष्ठो भगवानृषिः ॥ ३७

तपसाऽऽराध्य वरदं देवं गोपतिमीश्वरम् ।

लेभे संवरणो भार्यी वसिष्ठस्यैव तेजसा ॥ ३८

ततस्तस्मिन्नगिरिश्रेष्ठे देवगन्धर्वसेविते ।

जग्राह विधिवत्पाणिं तपत्याः स नरर्षभः ॥ ३९

वसिष्ठेनाभ्यनुज्ञातस्तस्मिन्नेव धराधरे ।

सोऽकामयत राजर्षिर्विहर्तुं सह भार्यया ॥ ४०

ततः पुरे च राष्ट्रे च वनेषूपवनेषु च ।

आदिदेश महीपालस्तमेव सचिवं तदा ॥ ४१

नृपतिं त्वभ्यनुज्ञाप्य वसिष्ठोऽथापचक्रमे ।

सोऽयं राजा गिरौ तस्मिन्विजहारामरो यथा ॥ ४२

ततो द्वादशवर्षाणि काननेषु वनेषु च ।

रेमे तस्मिन्नगिरौ राजा तथैव सह भार्यया ॥ ४३

तस्य राज्ञः पुरे तस्मिन्समा द्वादश सत्तमः ।

न ववर्ष सहस्राक्षो राष्ट्रे चैवास्व भारत ॥ ४४

ततस्तस्यामनावृष्ट्यां प्रवृत्तायामरिन्दम् ।

प्रजाः क्षयमुपाजग्मुः सर्वाः सस्याणुजङ्गमाः ॥ ४५
 तस्मिंस्तथाविधे काले वर्तमाने मुदारुणे ।
 नावश्यायः पपातोर्च्या ततः सस्यानि नाऽरुहन्
 ततो विभ्रान्तमनसो जनाः क्षुब्धयपीडिताः ।
 गृहाणि संपरित्यज्य बभ्रुः प्रदिशो दिशः ॥ ४७
 ततस्तस्मिन्पुरे राष्ट्रे त्यक्तदारपरिग्रहाः ।
 परस्परममर्यादाः क्षुधार्ता जग्मिरे जनाः ॥ ४८
 तत्क्षुधार्तैर्निरानन्दैः श्वभूतैस्तथा नरैः ।
 अभवत्प्रेतराजस्य पुरं प्रेतैरिवावृतम् ॥ ४९
 ततस्तच्चादृशं दृष्ट्वा स एव भगवानृषिः ।
 अभ्याद्रवत् धर्मात्मा वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ ५०
 तं च पार्थिवशार्दूलमानयामास तत्पुरम् ।
 तपत्या सहितं राजन्वर्षे द्वादशमे गते ।

ततः प्रवृष्टस्तत्रासीद्यथापूर्वं सुरारिहा ॥ ५१
 तस्मिन्पृथगतिशार्दूले प्रविष्टे नगरं पुनः ।
 प्रववर्ष सहस्राक्षः सस्यानि जनयन्त्रयः ॥ ५२
 ततः सराष्ट्रं मुमुदे तत्पुरं परया मुदा ।
 तेन पार्थिवमुख्येन भावितं भावितात्मना ॥ ५३
 ततो द्वादश वर्षाणि पुनरीजे नराधिपः ।
 तपत्या सहितः पत्न्या यथा शच्या मरुत्पतिः ५४
 गन्धर्व उवाच ।
 एवमासीन्महाभागा तपती नाम पौर्विकी ।
 तव वैवस्वती पार्थ तापत्यस्त्वं यया मतः ॥ ५५
 तस्यां संजनयामास कुरुं संवरणो नृपः ।
 तपत्यां तपतां श्रेष्ठ तापत्यस्त्वं ततोऽर्जुन ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि नैत्ररथपर्वणि एकोनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

गन्धर्वेण वसिष्ठमाहात्म्यकथनपूर्वकं पाण्डवानां पुरोहितसंग्रहणोपवेशः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 स गन्धर्ववचः श्रुत्वा तत्तदा भरतर्षभ ।
 अर्जुनः परया भक्त्या पूर्णचन्द्र इवावभौ ॥ १
 उवाच च महेष्वासो गन्धर्वं कुरुसत्तमः ।
 जातकौतुहलोऽजीव वसिष्ठस्य तपोबलात् ॥ २
 वसिष्ठ इति तस्यैतद्वेषेनाम त्वयेरितम् ।
 एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं यथावत्तद्वदस्व मे ॥ ३
 य एष गन्धर्वपते पूर्वेषां नः पुरोहितः ।
 आसीदेतन्ममाचक्ष्व क एष भगवानृषिः ॥ ४
 गन्धर्व उवाच ।
 ब्रह्मणो मानसः पुत्रो वसिष्ठोऽरुन्धतीपतिः ।
 तपसा निर्जितौ शश्वदजेयावमरैरपि ॥ ५
 कामक्रोधाबुभौ यस्य चरणौ समुवाहतुः ।
 इन्द्रियाणां वशकरो वशिष्ठ इति चोच्यते ॥ ६
 यथा कामश्च क्रोधश्च निर्जितावजितौ नरैः ।

जितारयो जिता लोकाः पन्थानश्च जिता दिशः
 यस्तु नोच्छेदनं चक्रे कुशिकानामुदारधीः ।
 विश्वामित्रापराधेन धारयन्मन्युमुत्तमम् ॥ ८
 पुत्रव्यसनसंतप्तः शक्तिमानप्यशक्तवत् ।
 विश्वामित्रविनाशाय न चक्रे कर्म दारुणम् ॥ ९
 मृतांश्च पुनराहर्तुं शक्तः पुत्रान्यमक्षयात् ।
 कृतान्तं नातिचक्राम बेलामिव महोदधिः ॥ १०
 यं प्राप्य विजितात्मानं महात्मानं नराधिपाः ।
 इक्ष्वाकवो महीपाला लेभिरे पृथिवीमिमाम् ॥ ११
 पुरोहितमिमं प्राप्य वसिष्ठमृषिसत्तमम् ।
 ईजिरे क्रतुभिश्चैव नृपास्ते कुरुनन्दन ॥ १२
 स हि तान्याजयामास सर्वाभृपतिसत्तमान् ।
 ब्रह्मर्षिः पाण्डवश्रेष्ठ बृहस्पतिरिवामरान् ॥ १३
 तस्माद्दर्शयन्प्रधानात्मा वेदधर्मविदीप्सितः ।

तपोबलात् तपोबलं श्रुत्वा ॥ २ ॥ जितारयोः जिता अरण्य
 इति च्छेदः ॥ ७ ॥ अपराधेन पुत्रघातवधरूपेण ॥ ८ ॥

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

ब्राह्मणो गुणवान्कश्चित्पुरोधाः प्रतिदृश्यताम् ॥ १४ ॥
क्षत्रियेणाभिजातेन पृथिवीं जेतुमिच्छता ।
पूर्वं पुरोहितः कार्यः पार्थ राज्याभिष्टुडये ॥ १५ ॥

महीं जिगीषता राज्ञा ब्रह्म कार्यं पुरःस्कृतम् ।
तस्मात्पुरोहितः कश्चिद्गुणवान्विजितेन्द्रियः ।
विद्वान्भवतु वो विप्रो धर्मकामार्थतत्त्ववित् ॥ १६ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥

एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

वसिष्ठोपाख्याने—विश्वामित्रस्य वसिष्ठश्रममभिगमनं ॥ १ ॥ वसिष्ठेन विश्वामित्रस्यातिथ्यकरणं ॥ २ ॥ विश्वामि-
त्रेण वसिष्ठधेनुयाचनं ॥ ३ ॥ वसिष्ठेनादत्ताया धेनोः विश्वामित्रेण बलात्कारेण हरणं ॥ ४ ॥ कुपितया नन्दिन्या वृद्धेः
म्लेच्छाद्यैः विश्वामित्रपराजयः ॥ ५ ॥ विश्वामित्रस्य तपसा ब्राह्मण्यप्राप्तिः ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच ।

किंनिमित्तमभूद्वरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
वसतोराश्रमे दिव्ये शंस नः सर्वमेव तत् ॥ १ ॥
गन्धर्व उवाच ।

इदं वासिष्ठमारुह्यान् पुराणं परिचक्षते ।
पार्थ सर्वेषु लोकेषु यथावच्चमिबोध मे ॥ २ ॥
कान्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।

गाधीति विश्रुतो लोके कुशिकस्यात्मसंभवः ॥ ३ ॥
तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः ।
विश्वामित्र इति ख्यतो बभूव रिपुमर्दनः ॥ ४ ॥
स चचार सहामात्यो मृगयां गहने वने ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥ ५ ॥
व्यायामकर्षितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।
आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥ ६ ॥
तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।

विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥ ७ ॥
पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तं स्वागतेन च भारत ।
तथैव परिजग्राह वन्येन हविषा तदा ॥ ८ ॥
तस्मात् कामधुग्धेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।

उक्ता कामान्प्रयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥ ९ ॥
'बाष्पाढ्यस्योदनस्यैव राशयः पर्वतोपमाः ।
निष्ठानानि च स्रूपांश्च दधिकुल्यास्तथैव च ॥ १० ॥
कूपांश्च घृतसंपूर्णान्गौड्यान्तानि सहस्रशः ।

इक्षुन्मधूनि लाज्यांश्च मैत्र्यांश्च वरासवान् ॥ ११ ॥

मरुधन्वसु मरुधन्वकेभ्यश्चरपजलप्रदेशेषु ॥ ५ ॥

ग्राम्यारण्याश्चौषधीश्च दुदुहे पय एव च ।
षट्सं चामृतनिभं रसायनमनुत्तमम् ॥ १२ ॥
भोजनीयानि पेयानि भक्ष्याणि विविधानि च ।

लेशान्यमृतकल्पानि चोष्याणि च तथार्जुन ॥ १३ ॥
रत्नानि च महार्हाणि वासांसि विविधानि च ।
तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितश्च महिपतिः ॥ १४ ॥
सामात्यः सबलश्चैव तुतोष स भृशं तदा ।

पङ्कजतां सुपाश्वोरं पृथुपञ्चसमावृताम् ॥ १५ ॥
मण्डूकनेत्रां स्नाकारां पीनोधसमनिन्दिताम् ।
सुवालर्धिं शङ्कुकर्णां चारुभृङ्गां मनोरमां ॥ १६ ॥
गुह्यायतशिरोध्रीणां विस्मितः सोऽभिभीक्ष्यताम् ।

अभिनन्द्य स तां राजा नन्दिनीं गाधिनन्दनः ॥ १७ ॥
अब्रवीच्च भृशं तुष्टः स राजा तमृषिं तदा ।
अर्बुदेन गवां ब्रह्मन्मम राज्येन वा पुनः ॥ १८ ॥
नन्दिनीं संप्रयच्छस्व शृङ्गं राज्यं महामुने ।

वसिष्ठ उवाच ।
देवतातिथिपित्रर्थं याज्यार्थं च पयस्विनी ॥ १९ ॥
अदेया नन्दिनीयं वै राज्येनापि तवानघ ।

विश्वामित्र उवाच ।
'रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।'
क्षत्रियोऽहं भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ २० ॥
ब्राह्मणेषु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु घृतात्मसु ।

अर्बुदेन गवां यस्तं न ददासि ममेप्सितम् ॥ २१ ॥
स्वधर्मं न प्रहास्यामि नेष्यामि च बलेन गाम् ।

वसिष्ठ उवाच ।

बलस्थथासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः ॥२२॥
यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु मा त्वं विचारय ।

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तस्तथा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव ॥ २३॥
हंसचन्द्रप्रतीकाशां नन्दिनीं तां जहार गाम् ।

‘सा तदा द्वियमाणा च विश्वामित्रबलैर्वलात् ।’
कशाग्रदण्डप्रणुदिता काल्यमाना इतस्ततः ॥ २४॥

हंभायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी ।
आगम्याभिमुखी पार्थ तथौ भगवदुन्मुखी ॥२५॥

भृशं च ताड्यमाना वै न जगामाश्रमात्ततः ।
वसिष्ठ उवाच ।

शृणोमि ते एवं भद्रे विनदन्त्याः पुनः पुनः ॥२६॥
द्वियसे त्वं बलाद्भद्रे विश्वामित्रेण नन्दिनि ।

किं कर्तव्यं मया तत्र क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् ॥२७॥
गन्धर्व उवाच ।

सा भयान्नन्दिनी तेषां बलानां भरतर्षभ ।
विश्वामित्रभयोद्विषा वसिष्ठं समुपागमत् ॥ २८॥

गौरुवाच ।
कशाग्रदण्डाभिहतां क्रोशन्तीं मामनाथवत् ।

विश्वामित्रबलैर्वैरैर्भगवन् किमुपेक्षसे ॥ २९॥
गन्धर्व उवाच ।

एवं तस्यां तदा पार्थ धर्षितायां महाशुनिः ।
न चुक्षुमे तदा धैर्यान्न चचाल धृतव्रतः ॥ ३०॥

वसिष्ठ उवाच ।
क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा बलम् ।

क्षमा मां भजते यस्माद्भूम्यतां यदि रोचते ॥३१॥
नन्दिन्युवाच ।

किं तु त्यक्ताऽसि भगवन्त्यदेवं त्वं प्रभाषसे ।
अत्यक्ताऽहं त्वया ब्रह्मभेतुं शक्या न वै बलात् ॥

वसिष्ठ उवाच ।
न त्वां त्यजामि कल्याणि स्वीयतां यदि शक्यते

दृढेन दास्या बद्धैष वत्सस्ते द्वियते बलात् ॥ ३३॥
पद्मादयो म्लेच्छविशेषाः ॥ ३८ ॥

गन्धर्व उवाच ।

स्वीयतामिति तच्छ्रुत्वा वसिष्ठस्य पयस्विनी ।
ऊर्ध्वाश्वितशिरोग्रीवा प्रबभौ रौद्रदर्शना ॥ ३४॥

क्रोधरक्तेक्षणा सा गौर्हभारवधनखना ।
विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं व्यद्रावयत सर्वशः ॥ ३५॥

कशाग्रदण्डाभिहता काल्यमाना ततस्ततः ।
क्रोधरक्तेक्षणा क्रोधं भूय एव समाददे ॥ ३६॥

आदित्य इव मध्याह्ने क्रोधीदीप्तवर्णवर्धनः ।
अङ्गरवर्षं मुञ्चन्ती मुहुर्बालधितो महत् ॥ ३७॥

असृजत्पङ्क्तवान्पुच्छात्प्रसवाद्वाविडाञ्छकान् ।
योनिदेशाच्च यवनान्शकृतः शवरान्बहून् ॥ ३८॥

मूत्रतश्चासृजत्काञ्चिच्छबरांश्चैव पार्श्वतः ।
पौण्ड्रान्किरातान्यवनान्सिंहलान्बर्बरान्खसान् ॥

चिबुकांश्च पुलिन्दांश्च चीनान्हूणान्सकेरलान् ।
ससर्ज फेनतः सा गौर्मल्लेच्छान्बहुविधानपि ॥४०॥

तैर्विसृष्टैर्महासैन्यैर्नानाम्लेच्छभणैस्तदा ।
नानावरणसंछन्नैर्नानाधुधधरैस्तथा ॥ ४१॥

अवाकीर्यत संरब्धैर्विश्वामित्रस्य पश्यतः ।
एकैकश्च तदा योधः पञ्चभिः सप्तभिर्वृतः ॥ ४२॥

अस्त्रवर्षेण महता वध्यमानं बलं तदा ।
प्रभयं सर्वतस्त्रस्तं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥ ४३॥

‘तस्य तच्चतुरङ्गं वै बलं परमदुःसहम् ।
प्रभयं सर्वतो घोरं पयस्विन्या विनिर्जितम्’ ॥ ४४॥

न च प्राणैर्वियुज्यन्ते केचित्पत्रास्य सैनिकाः ।
विश्वामित्रस्य संकुदैर्वासिष्ठैर्मरतर्षभ ॥ ४५॥

सा गौस्तत्सकलं सैन्यं कालयामास दूरतः ।
विश्वामित्रस्य तत्सैन्यं काल्यमानं त्रियोजनम् ॥ ४६॥

क्रोशमानं भयोद्विषं त्रातारं नाध्यगच्छत ।
‘विश्वामित्रस्ततो दृष्ट्वा क्रोधाविष्टः स रोदसी ॥ ४७॥

ववर्ष शरवर्षाणि वसिष्ठे मुनिसचमे ।
घोररूपांश्च नाराचान्धुरान्मल्लान्महाशुनिः ॥ ४८॥

विश्वामित्रप्रयुक्तांस्तान्वैषण्वेन व्यमोचयत् ।
वसिष्ठस्य तदा दृष्ट्वा कर्मकौशलमाहवे ॥ ४९॥

विश्वामित्रोऽपि कोपेन भूयः शत्रुनिपातनः ।
 दिव्यास्त्रवर्षे तस्मै स ग्राहिणोन्मुनये रुषा ॥ ५०
 आग्नेयं वारुणं चैन्द्रं याम्यं वायव्यमेव च ।
 विसृज्य महाभागे वसिष्ठे ब्रह्मणः सुते ॥ ५१
 अस्त्राणि सर्वतो ज्वालां विसृजन्ति प्रपेदिरे ।
 युगान्तसमये घोराः पतङ्गस्येव रश्मयः ॥ ५२
 वसिष्ठोऽपि महातेजा ब्रह्मशक्तिप्रयुक्तया ।
 यष्ट्या निवारयामास सर्वाण्यस्त्राणि स खयन् ॥ ५३
 ततस्ते भस्मसाद्भूताः पतन्ति स महतीले ।
 अपोष्य दिव्यान्यस्त्राणि वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४
 निर्जितोऽसि महाराज दुरात्मन्गाधिनन्दन ।
 यदि तेऽस्ति परं शौर्यं तद्दर्शय मयि स्थिते ॥ ५५
 गन्धर्व उवाच ।

विश्वामित्रस्तथा चोक्तो वसिष्ठेन नराधिपः ।
 नोवाच किंचिद्दीडाढ्यो विद्रावितमहाबलः ॥ ५६
 दृष्ट्वा तन्महदाश्रयं ब्रह्मतेजोभवं तदा ।
 विश्वामित्रः क्षत्रभावाभिर्विष्णो वाक्यमब्रवीत् ।
 धिक्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ॥ ५७
 बलाबले विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ।
 गन्धर्व उवाच ।
 स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ॥ ५८
 भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ।
 स गत्वा तपसा सिद्धिं लोकान्विष्टभ्य तेजसा ॥ ५९
 तताप सर्वान्दीप्तौजा ब्राह्मणत्वमवाप्तवान् ।
 अपिबध्व ततः सोममिन्द्रेण सह कौशिकः ॥ ६०
 'एवंवीर्यस्तु राजर्षिर्विप्रर्षिः संबभूव ह' ॥ ६१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥

दिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

कल्माषपादराजोपाख्याने—वसिष्ठपुत्रेण शक्तिना कल्माषपादं प्रति शापदानं ॥ १ ॥ पुनरभ्येन ब्राह्मणेन च कल्माषपादं प्रति शापदानं ॥ २ ॥ राक्षसादिभिरुक्तं कल्माषपादेन वसिष्ठपुत्राणां अक्षयं ॥ ३ ॥ पुत्रशतोकाभिसंततसेन वसिष्ठेन प्राणत्यागार्थं अनेकधा प्रयत्नम् ॥ ४ ॥

‘अर्जुन उवाच ।
 ऋण्योस्तु यत्कृते चैरं विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 बभूव गन्धर्वपते शंस तत्सर्वमेव मे ॥ १
 माहात्म्यं च वसिष्ठस्य ब्राह्मण्यं ब्रह्मतेजसः ।
 विश्वामित्रस्य च तथा क्षत्रस्य च महात्मनः ॥ २
 न शृण्वानस्त्वहं तस्मिन्पुण्यगच्छामि स्वेचर ।
 आख्याहि गन्धर्वपते शंस तत्सर्वमेव मे ॥ ३
 माहात्म्यं च वसिष्ठस्य विश्वामित्रस्य भाषसे ॥ ४
 गन्धर्व उवाच ।
 इदं वासिष्ठमाख्यानं पुराणं पुण्यमुत्तमम् ।
 पार्थ सर्वेषु लोकेषु विश्रुतं तन्निबोध मे ॥ ५
 कल्माषपाद इत्येवं लोके राजा बभूव ह ।
 इक्ष्वाकुवंशजः पार्थ तेजसाऽसदृशो भुवि ॥ ६
 स कदाचिद्वनं राजा मृगयां निर्ययौ पुरात् ।

मृगान्विध्यन्वराहांश्च चचार रिपुमर्दनः ॥ ७
 तस्मिन्वने महाघोरे खड्गाश्च बहुशोऽहनत् ।
 इत्वा च सुचिरं श्रान्तो राजा निववृत्ते ततः ॥ ८
 अकामयत्तं राज्यार्थं विश्वामित्रः प्रतापवान् ।
 स तु राजा महात्मानं वासिष्ठमुपसत्तमम् ॥ ९
 तृषार्तश्च क्षुधार्तश्च एकाग्रनगतः पथि ।
 अपश्यदजितः सङ्क्षेपे मुनिं प्रतिमुखागतम् ॥ १०
 शक्तिं नाम महाभागं वसिष्ठकुलवर्धनम् ।
 ज्येष्ठं पुत्रं पुत्रशताद्वसिष्ठस्य महात्मनः ॥ ११
 अपगच्छ पथोऽस्माकमित्येवं पार्थिवोऽब्रवीत् ।
 तथा ऋषिरुवाचैनं सान्त्वयञ्छृण्वया गिरा ॥ १२
 मम पन्था महाराज धर्म एव सनातनः ।
 ‘बुद्धभीरुनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ॥ १३
 पन्था देवो नृपैस्तेषामन्यैस्तैस्तस्य भूपतेः ।’

राज्यार्थं अयं मम राज्ञो भवति येन तदर्थम् ॥ ९ ॥

एकाग्रनगतः अतिसंकुचितमार्गे गतः ॥ १० ॥

राज्ञा सर्वेषु धर्मेषु देयः पन्था द्विजातये ॥ १४
 एवं परस्परं तौ तु पथोऽर्थं वाक्यमूचतुः ।
 अपसर्पापसर्पेति वागुत्तरमकुर्वताम् ॥ १५
 ऋषिस्तु नापचक्राम तस्मिन्धर्मपथे स्थितः ।
 'अपि राजा मुनेर्मार्गात्क्रोधात्प्रापजगाम ह' ॥ १६
 अमुञ्चन्तं पन्थानं तस्मिन् नृपसत्तमः ।
 जगाम कशया मोहात्तदा राक्षसदन्मुनिम् ॥ १७
 कशाग्रहाराभिहतस्ततः स मुनिसत्तमः ।
 तं शशाप नृपश्रेष्ठं वसिष्ठः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८
 हंसि राक्षसवद्यस्माद्राजापशब्दं तापसम् ।
 तस्माच्चमद्यप्रभृति पुरुषादो भविष्यसि ॥ १९
 मनुष्यपिशिते सक्तश्चरिष्यसि महीमिमाम् ।
 गच्छ राजाधमेत्युक्तः शक्तिना वीर्यशक्तिना २०
 ततो आज्यनिमित्तं तु विश्वामित्रवसिष्ठयोः ।
 वैरमासीत्तदा तं तु विश्वामित्रोऽन्वपद्यत ॥ २१
 तयोर्विवदतोरेवं समीपमुपचक्रमे ।
 ऋषिरुग्रतपाः पार्थ विश्वामित्रः मतापवान् ॥ २२
 ततः स बुबुधे पश्चात्तस्मिन् नृपसत्तमः ।
 ऋषेः पुत्रं वसिष्ठस्य वसिष्ठमिव तेजसा ॥ २३
 अन्तर्धाय ततोऽस्मानं विश्वामित्रोऽपि भारत ।
 तावुभावतिचक्राम चिकीर्षन्वात्मनः प्रियम् ॥ २४
 ॥ तु शप्तस्तदा तेन शक्तिना वै नृपोत्तमः ।
 जगाम शरणं शक्तिं प्रसादयितुमर्हयन् ॥ २५
 तस्य भावं विदित्वा स नृपतेः कुरुसत्तम ।
 विश्वामित्रस्ततो रक्ष आदिदेश नृपं प्रति ॥ २६
 स्थापात्तस्य तु विप्रर्षेर्विश्वामित्रस्य चाज्ञया ।
 राक्षसः किङ्करो नाम विवेश नृपतिं तदा ॥ २७
 रक्षसा तं गृहीतं तु विदित्वा मुनिसत्तमः ।
 विश्वामित्रोऽप्यपाक्रामत्तस्माद्देशादरिन्दम ॥ २८
 ततः स नृपतिर्विद्वाग्रक्षन्वात्मानमात्मना ।
 बलवत्पीड्यमानोऽपि रक्षसान्तर्गतेन ह ॥ २९
 ददर्शाय द्विजः कश्चिद्वाजानं प्रस्थितं वनम् ।
 अयाचत क्षुधापन्नः समांसं भोजनं तदा ॥ ३०
 तमुवाचाथ राजर्षिर्द्विजं मित्रसहस्तदा ।

आस्त्व ब्रह्मस्त्वमत्रैव मुहूर्तं प्रतिपालयन् ॥ ३१
 निवृत्तः प्रतिदास्यामि भोजनं ते यथेप्सितम् ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजा तस्यौ च द्विजसत्तमः ॥ ३२
 ततो राजा परिक्रम्य यथाकामं यथासुखम् ।
 निवृत्तोऽन्तःपुरं पार्थ प्रविवेश महामनाः ॥ ३३
 'अन्तर्गतस्तदा राजा श्रुत्वा ब्राह्मणभाषितम् ।
 सोऽन्तःपुरं प्रविस्थाथ न सस्मर नराधिपः ॥ ३४
 ततोऽर्थरात्र उत्थाय सूदमानाय्य सत्वरम् ।
 उवाच राजा संस्मृत्य ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुतम् ॥ ३५
 गच्छामुष्मिन्वनोदेशे ब्राह्मणो मां प्रतीक्षते ।
 अन्नार्थी तं तमन्नेन समासेनोपपादय ॥ ३६
 गन्धर्व उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः सूदः सोऽनासाद्यामिषं क्वचित् ।
 निवेदयामास तदा तस्यै राज्ञे व्यथान्वितः ॥ ३७
 राजा तु रक्षसाविष्टः सूदमाह गतव्यथः ।
 अप्येनं नरमासेन भोजयेति पुनः पुनः ॥ ३८
 तथेत्युक्त्वा ततः सूदः संस्थानं वध्यघातिनाम् ।
 गत्वाऽऽजहार त्वरितो नरमांसमपेतमीः ॥ ३९
 एतत्संस्कृत्य विधिवदन्नोपहितमाशु वै ।
 तस्यै प्रादाद्ब्राह्मणाय क्षुधिताय तपस्विने ॥ ४०
 स सिद्धचक्षुषा दृष्ट्वा तदन्नं द्विजसत्तमः ।
 अभोज्यमिदमित्याह क्रोधपर्याकुलेक्षणः ॥ ४१
 ब्राह्मण उवाच ।
 यस्मादभोज्यमन्नं मे ददाति स नृपाधमः ॥ ४२
 सक्तो मानुषमांसेषु यथोक्तः शक्तिना पुरा ।
 उद्वेजनीयो भूतानां चरिष्यति महीमिमाम् ॥ ४३
 गन्धर्व उवाच ।
 द्विरनुव्याहृते राज्ञः स शायो बलवानभूत् ।
 रक्षोबलसमाविष्टो विसंज्ञश्चाभवन्नृपः ॥ ४४
 ततः स नृपतिश्चेष्टो रक्षसापहृतेन्द्रियः ।
 उवाच शक्तिं तं दृष्ट्वा न चिरादिव भारत ॥ ४५
 यस्मादसदृशः शायः प्रयुक्तोऽयं मयि त्वया ।
 तस्मात्त्वराः प्रवर्तिष्ये स्वादितुं पुरुषानहम् ॥ ४६
 एवमुक्त्वा ततः सद्यस्तं प्राणैर्विप्रयोज्य च ।

शक्तिं तं भक्षयामास व्याघ्रः पशुमिवेषितम् ४७
 शक्तिनं तु मृतं दृष्ट्वा विश्वामित्रः पुनःपुनः ।
 वसिष्ठस्यैव पुत्रेषु तद्रक्षः संदिदेश ह ॥ ४८
 स ताञ्शक्त्यवरान्पुत्रान्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 भक्षयामास संकुद्धः सिंहः क्षुद्रमृगानिव ॥ ४९
 वसिष्ठो घातिताञ्श्रुत्वा विश्वामित्रेण तान्सुतान् ।
 धारयामास तं शोकं महाद्रिरिव मेदिनीम् ॥ ५०
 चक्रे चात्मविनाशाय बुद्धिं स मुनिसत्तमः ।
 न त्वेव कौशिकोच्छेदं मेने मत्तिमतां वरः ॥ ५१
 मेरुकूटादात्मानं मुनोच भगवानृषिः ।

गिरेस्तस्य शिलायां तु तूलाशाविवापतत् ॥ ५२
 न ममार च पातेन स यदा तेन पाण्डव ।
 तदाग्निमिद्धं भगवान्संविवेश महावने ॥ ५३
 तं तदा सुसमिद्धोऽपि न ददाह हुताशनः ।
 दीप्यमानोऽप्यमित्रघ्न शीतोऽग्निभक्षतः ॥ ५४
 स समुद्रमग्निरेक्ष्य शोकाविष्टो महामुनिः ।
 बद्धा कण्ठे शिलां सुर्वी निषपात तदाम्भसि ॥ ५५
 स समुद्रोर्मिवेगेन स्थले न्यस्तो महामुनिः ।
 न ममार यदा विप्रः कथंचित्संशितव्रतः ।
 जगाम स ततः स्निग्धः पुनरेवाश्रमं प्रति ॥ ५६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

पूर्वोपायैरपि दुस्सज्जमाणस्य वसिष्ठस्य पुनर्गङ्गापतनादिनापि प्राणत्यागासंभवे आश्रमं प्रत्यागमनम् ॥ १ ॥ तत्र शक्ति-
 भार्यामहश्यन्तीनास्त्रीं गर्भवतीं ज्ञात्वा आत्मघाताच्चिन्तनं ॥ २ ॥ अहश्यन्त्या सह राष्णन्तं वसिष्ठं भक्षयितुमगतस्य
 कल्माषपादस्य वसिष्ठेन शापाम्मोक्षणं ॥ ३ ॥ सौदालपण्या वसिष्ठाद्रभैरसंभवः ॥ ४ ॥ अरमकनामकपुत्रोत्पत्तिः ॥ ५ ॥

गन्धर्व उवाच ।

ततो दृष्ट्वाश्रमपदं रहितं तैः सुतैर्मुनिः ।
 निर्जगाम सुदुःखार्तः पुनरप्याश्रमात्ततः ॥ १
 सोऽपश्यत्सरितं पूर्णां प्रावृट्काले नवाम्भसा ।
 वृक्षान्वहुविधान्पार्थ हरन्तीं तीरजान्वहून् ॥ २
 अथ चिन्तां समापेदे पुनः कौरवनन्दन ।
 अम्भस्यस्या निमज्जेयमिति दुःखसमन्वितः ॥ ३
 ततः पाशैस्तदात्मानं गाढं बद्धा महामुनिः ।
 तस्या जले महानद्या निमज्ज सुदुःखितः ॥ ४
 अथ चित्त्वा नदीं पाशांस्तस्यारिबलसूदन ।
 स्थलस्थं तमृषिं कृत्वा विपाशं समवाप्तजत् ॥ ५
 उच्चतार ततः पाशैर्विमुक्तः स महानृषिः ।
 विपाशेति च नामास्या नद्याश्चक्रे महानृषिः ॥ ६
 'सा विपाशेति विख्याता नदी लोकेषु भारत ।
 ऋषेस्तस्य नरव्याघ्र वचनात्सत्यवादिनः ।
 उत्तीर्य च तदा राजन्दुःखितो भगवानृषिः ॥ ७
 शोके बुद्धिं तदा चक्रे न चैकत्र व्यतिष्ठत ।

सोऽगच्छत्पर्वतांश्चैव सरितश्च सरांसि च ॥ ८
 दृष्ट्वा स पुनरेवर्षिर्नदीं हैमवतीं तदा ।
 चण्डग्राहवतीं भीमां तस्याः स्रोतस्यपातयत् ॥ ९
 सा तमग्निसमं विप्रमनुचिन्त्य सरिद्वरा ।
 शतधा विद्रुता तस्माच्छतद्रुरिति विश्रुता ॥ १०
 ततः स्थलगतं दृष्ट्वा तत्राप्यात्मानमात्मना ।
 मर्तुं न शक्यमित्युक्त्वा पुनरेवाश्रमं ययौ ॥ ११
 स गत्वा विविधाञ्शैलान्देशान्वहुविधांस्तथा ।
 अहश्यन्त्याख्यया बध्वाथाश्रमेनुसृतोऽभवत् ॥ १२
 अथ शुश्राव संगत्या वेदाध्ययननिःस्वनम् ।
 पृष्ठतः परिपूर्णार्थं षड्विंशैरलङ्कृतम् ॥ १३
 अनुव्रजति कोन्वेष मामित्येवाथ सोऽब्रवीत् ।
 अहश्यन्त्येवमुक्ता वै तं क्षुधा प्रत्यभाषत ॥ १४
 शक्तेभार्या महाभाग तपोयुक्ता तपस्विनम् ।
 अहमेकाकिनी चापि त्वया गच्छामि नापरः ॥ १५
 वसिष्ठ उवाच ।
 पुत्रि कस्यैष साङ्गस्य वेदस्याध्ययनस्वनः ।

मुनोच पातयामास । आत्मानं देहम् ॥ ५२ ॥ द्विनवत्य-
 धिकशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

बद्धा क्षुधया ॥ १२ ॥

पुरा साङ्गस्य वेदस्य शक्तेरिव मया श्रुतः ॥ १६
अदृश्यन्त्युवाच ।

अयं कुक्षौ समुत्पन्नः शक्तेर्गर्भः सुतस्य ते ।
समा द्वादश तस्येह वेदानभ्यस्ततो मुने ॥ १७
गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तस्तथा हृष्टो वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
अस्ति सन्तानमित्युक्त्वा मृत्योः पार्थ न्यवर्तत ॥ १८
ततः प्रतिनिवृत्तः स तथा बध्वा सहानघ ।

कल्माषपादमासीनं ददर्श विजने बने ॥ १९
स तु दृष्ट्वैव तं राजा क्रुद्ध उत्थाय भारत ।
आविष्टो रक्षसोग्रेण ह्येषात्तुं तदा मुनिम् ॥ २०
अदृश्यन्ती तु तं दृष्ट्वा क्रूरकर्माणमग्रतः ।

भयसंविभ्रया बाचा वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ २१
असौ मृत्युरिवोग्रेण दण्डेन भगवन्नितः ।

प्रगृहीतेन काष्ठेन राक्षसोऽभ्येति दारुणः ॥ २२
तं निवारयितुं शक्तो नान्योऽस्ति भुवि कश्चन ।
त्वद्वत्तेऽथ महाभाग सर्ववेदविदां वर ॥ २३

याहि मां भगवन्पापादसादारुणदर्शनात् ।
राक्षसोऽयमिहात्तुं वै नूनमावां समीहते ॥ २४
वसिष्ठ उवाच ।

भामैः पुत्रि न भेतव्यं राक्षसात्तु कथंचन ।
नैतद्रक्षो भयं यसात्पश्यसि त्वमुपस्थितम् ॥ २५
राजा कल्माषपादोऽयं वीर्यवान्प्रथितो भुवि ।

स एषोऽस्मिन्वनोद्देशे निवसत्यतिभीषणः ॥ २६
गन्धर्व उवाच ।

तमापतन्तं संग्रेक्ष्य वसिष्ठो भगवानृषिः ।
वारयामास तेजस्वी हुङ्करोणैव भारत ॥ २७
भक्षपूतेन च पुनः स तमभ्युक्ष्य वारिणा ।

मोक्षयामास वै शापात्तसाधोगाभराधिपम् ॥ २८
स हि द्वादश वर्षाणि वासिष्ठस्यैव तेजसा ।
ग्रस्त आसीद्ब्रहेणेव पर्वकाले दिवाकरः ॥ २९

रक्षसा विप्रमुक्तोऽथ स नृपस्तद्वनं महत् ।
तेजसा रञ्जयामस सन्ध्याभ्रमिव भास्करः ॥ ३०
प्रतिलभ्य ततः संज्ञामभिवाद्य कृताञ्जलिः ।

उवाच नृपतिः काले वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ ३१
सौदासोऽहं महाभाग याज्यस्ते मुनिसत्तम ।

अस्मिन्काले यदिष्टं ते ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ ३२
वसिष्ठ उवाच ।

वृत्तमेतद्यथाकालं गच्छ राज्यं प्रशाधि वै ।
ब्राह्मणं तु मनुष्येन्द्र माऽवमंस्थाः कदाचन ॥ ३३
राजोवाच ।

नावमंस्थे महाभाग कदाचिद्ब्राह्मणवर्षमान् ।
त्वन्निदेशे स्थितः सम्यक् पूजयिष्याम्यहं द्विजान् ।
इक्ष्वाकूणां च येनाहमनृणः स्यां द्विजोत्तम ।

तत्त्वत्तः प्राप्तुमिच्छामि सर्ववेदविदां वर ॥ ३५
अपत्यायेप्सिताय त्वं महर्षिणीं गन्तुमर्हसि ।
शीलरूपगुणोपेतामिक्ष्वाकुकुलद्वन्द्वये ॥ ३६
गन्धर्व उवाच ।

ददानीत्येव तं तत्र राजानं प्रत्युवाच ह ।
वसिष्ठः परमेष्वासं सत्यसन्धो द्विजोत्तमः ॥ ३७
ततः प्रतिययौ काले वसिष्ठः सह तेन वै ।

ख्यातां पुरीमिमां लोकेष्वयोध्यां मनुजेश्वर ॥ ३८
तं प्रजाः प्रतिमोदन्त्यः सर्वाः प्रत्युद्गतास्तदा ।
विषाम्मानं महात्मानं दिवौकस इवेश्वरम् ॥ ३९

सुचिराय मनुष्येन्द्रो नगरीं पुण्यलक्षणाम् ।
विवेश सहितस्तेन वसिष्ठेन महर्षिणा ॥ ४०
ददृशुस्तं महीपालमयोध्यावासिनो जनाः ।

पुरोहितेन सहितं दिवाकरमिवोदितम् ॥ ४१
स च तां पूरयामास लक्ष्म्या लक्ष्मीवर्ता वरः ।
अयोध्यां व्योम शीतांशुः शरत्काल इवोदितः ॥ ४२

संसिक्तमृष्टपन्थानं पताकाध्वजशोभितम् ।
मनः प्रहादयामास तस्य तत्पुरमुत्तमम् ॥ ४३
तुष्टुपुष्टजनाकीर्णा सा पुरी कुरुनन्दन ।

अशोभत तदा तेन शक्रेणोवाभरावती ॥ ४४
ततः प्रविष्टे राजर्षौ तस्मिन्तत्पुरमुत्तमम् ।
राज्ञस्तस्याज्ञया देवी वसिष्ठमुपचक्रमे ॥ ४५

ऋतावथ महर्षिस्तु संबभूव तथा सह ।
देव्या दिव्येन विधिना वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ॥ ४६

ततस्तस्यां समुत्पन्ने गर्भे स मुनिसत्तमः ।

राज्ञाभिवादितस्तेन जगाम मुनिराश्रमम् ॥ ४७

दीर्घकालेन सा गर्भं सुषुप्ते न तु तं यदा ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

पराशरोत्पत्तिः ॥ १ ॥ पितरं कल्माषपादभक्षितं ज्ञात्वा क्रुद्धेन पराक्षरेण लोकविताकाय यत्नम् ॥ २ ॥ कर्तवीर्याश्रुन-
धैर्यैः क्षत्रियैः धनार्थं भृगुवंश्यानां ब्राह्मणानां हननम् ॥ ३ ॥ क्षत्रियभीत्या कयाश्चिद्ब्राह्मण्या ऊरौ यमं धृतं हन्तुं क्षत्रियाणा-
मुद्यमः ॥ ४ ॥ ऊहं भित्वा निर्गतस्य बालकस्य तेजसान्धीभूतानां क्षत्रियाणां ब्राह्मणीप्रति शरणगमनम् ॥ ५ ॥

गन्धर्व उवाच ।

आश्रमस्था ततः पुत्रमदृश्यन्ती व्यजायत ।

क्षक्तेः कुलकरं राजन् द्वितीयमिव शक्तिनम् ॥ १

जातकर्मादिकास्तस्य क्रियाः स मुनिसत्तमः ।

पौत्रस्य भरतश्रेष्ठ चकार भगवान्स्वयम् ॥ २

परासुः स यतस्तेन वसिष्ठः स्थापितो मुनिः ।

गर्भस्थेन ततो लोके पराशर इति स्मृतः ॥ ३

अमन्यत स धर्मात्मा वसिष्ठं पितरं मुनिः ।

जन्मप्रभृति तस्मिंस्तु पितरीवान्ववर्तत ॥ ४

स तात इति विप्रर्षिं वसिष्ठं प्रत्यभाषत ।

मातुः समक्षं कौन्तेय अदृश्यन्त्याः परन्तप ॥ ५

तातेति परिपूर्णार्थं तस्य तन्मधुरं वचः ।

अदृश्यन्त्यश्रुपूर्णाक्षी शृण्वती तमुवाच ह ॥ ६

मा तात ताततातेति ब्रूहेन पितरं पितुः ।

रक्षसा भक्षितस्तात तव तातो वनान्तरे ॥ ७

मन्यसे यं तु तातेति नैष तातस्तवानघ ।

आर्य एष पिता तस्य पितुस्तव यशस्विनः ॥ ८

स एवमुक्तो दुःखार्तः सत्यवागृषिसत्तमः ।

सर्वलोकविनाशाय मतिं चक्रे महामनाः ॥ ९

तं तथा निश्चितात्मानं स महात्मा महातपाः ।

ऋषिर्ब्रह्मविदां श्रेष्ठो मैत्रावरुणिरन्त्यधीः ॥ १०

वसिष्ठो वारयामास हेतुना येन तच्छृणु ।

वसिष्ठ उवाच ।

कृतवीर्य इति ख्यातो बभूव पृथिवीपतिः ॥ ११

राज्यो वेदविदां लोके भृगूणां पार्थिवर्षभः ।

स तानग्रभुजस्तात धान्येन च धनेन च ॥ १२

सोमान्ते तर्पयामास विपुलेन विशांपतिः ।

तस्मिन्पतिशार्दूले खर्यातेऽथ कथंचन ॥ १३

बभूव तत्कुलेयानां द्रव्यकार्यमुपस्थितम् ।

भृगूणां तु धनं ज्ञात्वा राजानः सर्व एव ते ॥ १४

याचिष्णवोऽभिजग्मुस्तांस्ततो भार्गवसत्तमान् ।

भूमौ तु निदधुः केचिद्भृगवो धनमक्षयम् ॥ १५

ददुः केचिद्भिजातिभ्यो ज्ञात्वा क्षत्रियतो भयम् ।

भृगवस्तु ददुः केचित्तेषां वित्तं यथेप्सितम् ॥ १६

क्षत्रियाणां तदा तात कारणान्तरदर्शनात् ।

ततो महीतलं तात क्षत्रियेण यदृच्छया ॥ १७

स्वनताऽधिगतं वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ।

तद्वित्तं ददृशुः सर्वे समेताः क्षत्रियर्षभाः ॥ १८

अवमन्य ततः क्रोधाद्भृगूस्ताञ्छरणागतान् ।

निजघ्नुः परमेष्वासाः सर्वास्तात्रिशितैः शरैः ॥ १९

आगर्मादवकृन्तन्तश्चेरुः सर्वा वसुन्धराम् ।

तत उच्छिद्यमानेषु भृगुष्वेवं भयात्तदा ॥ २०

भृगुपत्न्यो गिरिं दुर्गं हिमवन्तं प्रपेदिरे ।

तासामन्यतमा गर्भं भयाद्ग्रे महौजसम् ॥ २१

निधिपेष मजस्विनीति ऊ. पाठः ॥ ४८ ॥ त्रिनवत्यधिकश-
ततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥

अन्यधीः अन्ते सिद्धान्ते साध्वी अन्त्या धीर्यस्य सोम्यधीः
॥ १० ॥ चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

ऊरुणैकेन वामोरुर्मर्तुः कुलविष्टद्वये ।
 तं गर्भमुपलभ्याशु ब्राह्मण्येका भयार्दिता ॥ २२
 गत्वा वै कथयामास क्षत्रियाणामुपहरे ।
 ततस्ते क्षत्रिया जग्मुस्तं गर्भं हन्तुमुद्यताः ॥ २३
 ददृशुर्ब्राह्मणीं तेऽथ दीप्यमानां स्वतेजसा ।
 अथ गर्भः स भित्त्वैह ब्राह्मण्या निर्जगाम ह ॥ २४
 मुष्णन्ट्टीः क्षत्रियाणां मध्याह्न इव भास्करः ।
 ततश्चक्षुर्विहीनास्ते गिरिदुर्गेषु बभ्रमुः ॥ २५

ततस्ते मोघसङ्कल्पा भयार्ताः क्षत्रियाः पुनः ।
 ब्राह्मणीं शरणं जग्मुर्दृष्ट्वर्थं तामनिन्दिताम् ॥ २६
 ऊचुश्चैनां महाभार्गा क्षत्रियास्ते विचेतसः ।
 ज्योतिःप्रहीणा दुःस्वार्ताः शान्तार्चिष इवाश्रयः ॥
 भगवत्याः प्रसादेन गच्छेत्क्षत्रमनामयम् ।
 उपारम्य च गच्छेम सहिताः पापकर्मणः ॥ २८
 सपुत्रा तं प्रसादं नः कर्तुमर्हसि शोभने ।
 पुनर्दृष्टिप्रदानेन राज्ञः सन्नातुमर्हसि ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

ब्राह्मणीवाक्येन और्वप्रति शरणागतानां क्षत्रियाणां चक्षुःप्राप्तिः ॥ १ ॥ लोकविनाशार्थं तपस्यत और्वस्य तत्पितृकृत-
 तपोनिवारणम् ॥ २ ॥

ब्राह्मण्युवाच ।
 नाहं गृह्णामि वस्ताता दृष्टीर्नास्मि रुषान्विता ।
 अयं तु भार्गवो नूनमूरुजः कुपितोऽद्य वः ॥ १
 तेन चक्षुषि वस्ताता व्यक्तं कोपान्महात्मना ।
 स्मरता निहतान्वन्धूनादृष्टानि न संशयः ॥ २
 गर्भानपि यदा यूयं भृगूणां भ्रत पुत्रकाः ।
 तदायमूरुणा गर्भो मया वर्षशतं धृतः ॥ ३
 षडङ्गश्चाखिलो वेद इमं गर्भस्यमेव ह ।
 विवेश भृगुवंशस्य भूयः प्रियचिकीर्षया ॥ ४
 सोऽयं पितृवधाञ्जक्तं क्रोधाद्भो हन्तुमिच्छति ।
 तेजसा तस्य दिव्येन चक्षुषि मुषितानि वः ॥ ५
 तमेव यूयं याचध्वमौर्वं मम सुतोत्तमम् ।
 अयं वः प्रणिपातेन तुष्टो दृष्टीः प्रदास्यति ॥ ६
 वसिष्ठ उवाच ।
 एवमुक्तास्ततः सर्वे राजानस्ते तमूरुजम् ।
 ऊचुः प्रसीदेति तदा प्रसादं च चकार सः ॥ ७
 अनेनैव च विख्यातो नास्मा लोकेषु सत्तमः ।
 स और्व इति विप्रर्विरूढं भित्त्वा व्यजायत ॥ ८
 चक्षुषि प्रतिलभ्याथ प्रतिजग्मुस्ततो नृपाः ।
 भार्गवस्तु मुनिर्मेने सर्वलोकपराभवम् ॥ ९
 स चक्रे तात लोकानां विनाशाय मतिं तदा ।

सर्वेषामेव कात्स्न्येन मनः प्रवणमात्मनः ॥ १०
 इच्छन्पचितिं कर्तुं भृगूणां भृगुनन्दनः ।
 सर्वलोकविनाशाय तपसा महतैधितः ॥ ११
 तापयामास तौलोकान्सदेवाप्सरमानुषान् ।
 तपसोग्रेण महता नन्दयिष्यन्पितामहान् ॥ १२
 ततस्तं पितरस्तात विज्ञाय कुलनन्दनम् ।
 पितृलोकादुपागम्य सर्व ऊचुरिदं वचः ॥ १३
 और्व दृष्टः प्रभावस्ते तपसोग्रस्य पुत्रक ।
 प्रसादं कुरु लोकानां नियच्छ क्रोधमात्मनः ॥ १४
 नानीशैर्हि तदा तात भृगुभिर्भावितात्मभिः ।
 वधो ह्युपेक्षितः सर्वैः क्षत्रियाणां विर्हिसताम् ॥ १५
 आयुषा विप्रकृष्टेन यदा नः खेद आविश्यत् ।
 तदाऽस्माभिर्वधस्तात क्षत्रियैरीप्सितः स्वयम् ॥ १६
 निस्त्रातं यच्च वै वित्तं केनचिद्भृगुवेश्मनि ।
 वैरायैव तदा न्यस्तं क्षत्रियान्कोपयिष्युभिः ॥ १७
 किं हि वित्तेन नः कार्यं स्वर्गेप्सूनां द्विजोत्तम ।
 यदस्माकं धनाध्यक्षः प्रभूतं धनमाहरत् ॥ १८
 यदा तु मृत्युरादातुं न नः शक्नोति सर्वशः ।
 तदाऽस्माभिरयं दृष्ट उपायस्तात संमतः ॥ १९
 आत्महा च पुमांस्तात न लोकाँल्लभते शुभान् ।

आत्महेति एतेन मृशुपतनादिना मरणं ब्रह्मभेतरक्षिपयं

ततोऽस्माभिः समीक्ष्यैवं नात्मनात्मा निपातितः
न चैतन्नः प्रियं तात यदिदं कर्तुमिच्छसि ।
नियच्छेदं मनः पापात्सर्वलोकपराभवात् ॥ २१

मा वधीः क्षत्रियास्तात न लोकान्सप्त पुत्रक ।
दृष्यन्तं तपस्तेजः क्रोधमृत्युपतितं जहि ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥

षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

पितृणां निदेशेन और्वल्य ससुद्रे क्रोधस्याराः ॥ १ ॥

और्व उवाच ।

उक्तवानसि यां क्रोधात्प्रतिज्ञां पितरस्तदा ।
सर्वलोकविनाशाय न सा मे वितथा भवेत् ॥ १
वृक्षारोषप्रतिज्ञो वै नाहं जीवितुमुत्सहे ।
अनिस्तीर्णो हि मां रोषो दहेदग्निरिवारणिम् ॥ २
यो हि कारणतः क्रोधं संजातं क्षन्तुमर्हति ।
नालं स मनुजः सम्यक् त्रिवर्गे परिरक्षितम् ॥ ३
अशिष्टानां नियन्ता हि शिष्टानां परिरक्षिता ।
स्वाने रोषः प्रयुक्तः स्थावृषैः सर्वजिगीषुभिः ॥ ४
अश्रौषमहमूरुस्यो गर्भशय्यागतस्तदा ।
आरावं मातृवर्गस्य भृगूणां क्षत्रियैर्वधे ॥ ५
सामरैर्हि यदा लोके भृगूणां क्षत्रियाधमैः ।
आगर्भोत्सादनं क्षान्तं तदा मां मन्युराविशत् ॥ ६
अकीर्णकेशाः किल मे मातरः पितरस्तथा ।
भयात्सर्वेषु लोकेषु नाधिजग्मुः परायणम् ॥ ७
तान्भृगूणां यदा दारान्कश्चिन्नाभ्युपपद्यत ।
माता तदा दधारेयमूरुणैकेन मां शुभा ॥ ८
प्रतिषेद्धा हि पापस्य यदा लोकेषु विद्यते ।
तदा सर्वेषु लोकेषु पापकृन्नोपपद्यते ॥ ९
यदा तु प्रतिषेद्धारं पापो न लभते क्वचित् ।
तिष्ठन्ति बहवो लोकास्तदा पापेषु कर्मसु ॥ १०
जानन्नपि च यः पापं शक्तिमात्र नियच्छति ।
ईशः सन्सोऽपि तेनैव कर्मणा संप्रयुज्यते ॥ ११

राजमिश्रेणैव यदि वै पितरो मम ।
शक्तैर्न शकितास्त्रातुमिष्टं मत्वेह जीवितम् ॥ १२
अत एवामहं क्रुद्धो लोकानामीश्वरो ब्रह्म ।
भवतां च वचो नालमहं समभिवर्तितुम् ॥ १३
ममापि चेद्भवेदेवमीश्वरस्य सतो महत् ।
उपेक्षमाणस्य पुनर्लोकानां किल्बिषाद्भयम् ॥ १४
यथायं मन्युजो मेऽग्निलोकानादातुमिच्छति ।
दहेदेष च मामेव निगृहीतः स्वतेजसा ॥ १५
भवतां च विजानामि सर्वलोकहितेप्सुताम् ।
तस्माद्विषद्धं यच्छ्रेयो लोकानां मम चेश्वराः ॥ १६
पितर ऊचुः ।
य एष मन्युजस्तेऽग्निलोकानादातुमिच्छति ।
अप्सु तं सुभ्रं भद्रं ते लोका ह्यप्सु प्रतिष्ठिताः ॥ १७
आपोमयाः सर्वरसाः सर्वमापोमयं जगत् ।
तस्मादप्सु विमुञ्चेमं क्रोधाग्निं द्विजसत्तम ॥ १८
अयं तिष्ठतु ते विप्र यदीच्छसि महोदधौ ।
मन्युजोऽग्निर्दहन्नापो लोका ह्यपोमयाः स्मृताः ॥ १९
एवं प्रतिज्ञा सत्येयं तवानघ भविष्यति ।
न चैवं सामरा लोका गमिष्यन्ति परामवम् ॥ २०
वसिष्ठ उवाच ।
ततस्तं क्रोधजं तात और्वोऽग्निं वरुणालये ।
उत्ससर्ज स चैवाप उपयुक्ते महोदधौ ॥ २१
महद्वयशिरो भूत्वा यच्छेदविदो विदुः ।
तमग्निमुद्गिरद्वक्त्रात्पिबत्यापो महोदधौ ॥ २२

दर्शितम् ॥ २० ॥ मावधीरिति क्षत्रियान् तदनियन्तृत्वेनान-
पराधिनः । सप्तलोकान् भूरादींश्च मावधीः किन्तु तपःसंयुतं
तेजो दृष्यन्तं क्रोधं जहि ॥ २२ ॥ पञ्चनवत्यधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १९५ ॥

अनिस्तीर्णोऽकृतकार्यः ॥ २ ॥ तद्भृगूणां राजा कश्चिन्नाभ्यु-
पपद्यते इति ऊ. पाठः ॥ ८ ॥ उपयुक्ते मक्षयति ॥ २१ ॥
ह्ययशिरः वज्रवामुक्षम् ॥ २२ ॥ षण्णवत्यधिकशततमो-
ऽध्यायः ॥ १९६ ॥

तस्माच्चमपि भद्रं ते न लोकान् हन्तुमर्हसि ।

पराशर पराँल्लोकाञ्जानञ्जानवतां वर ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

वसिष्ठवाक्येन लोकविनाशाक्षिप्तसेन पराशरेण राक्षसनाशार्थं यज्ञारम्भः ॥ १ ॥ पुलस्त्यप्रार्थनया पराशरेण यज्ञसमापनम् ॥ २ ॥

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तः स विप्रर्षिर्वसिष्ठेन महात्मना ।

न्ययच्छदात्मनः क्रोधं सर्वलोकपराभवात् ॥ १

ईजे च स महातेजाः सर्ववेदविदां वरः ।

ऋषी राक्षससन्नेष शक्तेयोऽथ पराशरः ॥ २

ततो वृद्धांश्च बालांश्च राक्षसान्स महाशुनिः ।

ददाह वितते यज्ञे शक्तेर्वधमनुसरन् ॥ ३

न हि तं वारयामास वसिष्ठो रक्षसां वधात् ।

द्वितीयामस्य मा भाङ्गं प्रतिज्ञामिति निश्चयात् ४

त्रयाणां पावकानां च सन्नेष तस्मिन्महाशुनिः ।

आसीत्पुरस्तादीप्तानां चतुर्थ इव पावकः ॥ ५

तेन यज्ञेन शुभ्रेण हूयमानेन शक्तितः ।

तद्विदीपितमाकाशं सूर्येणैव धनात्यये ॥ ६

तं वसिष्ठादयः सर्वे मुनयस्तत्र मेनिरे ।

तेजसा दीप्यमानं वै द्वितीयमिव भास्करम् ॥ ७

ततः परमदुष्प्रापमन्यैर्ऋषिरुधारधीः ।

सुमापिपयिषुः सत्रं तमत्रिः समुपागमत् ॥ ८

तथा पुलस्त्यः पुलहः क्रतुश्चैव महाक्रतुः ।

तत्राजग्मुरमित्रघ्न रक्षसां जीवितेप्सया ॥ ९

पुलस्त्यस्तु वधात्तेषां रक्षसां भरतर्षभ ।

उवाचेदं वचः पार्थ पराशरमरिन्दमम् ॥ १०

कश्चित्तातापविघ्नं ते कश्चिन्नन्दसि पुत्रक ।

अजानतामदोषाणां सर्वेषां रक्षसां वधात् ॥ ११

प्रजोच्छेदमिमं मर्हं न हि कर्तुं त्वमर्हसि ।

नैष तात द्विजातीनां धर्मो दृष्टस्तपस्विनाम् १२

शम एव परो धर्मस्तमाचर पराशर ।

अधर्मिष्ठं वरिष्ठः सन्क्रुषे त्वं पराशर ॥ १३

शक्तिं चापि हि धर्मज्ञं नातिक्रान्तुमिहार्हसि ।

प्रजायाश्च ममोच्छेदं न चैवं कर्तुमर्हसि ॥ १४

शापाद्वि शक्तेर्वासिष्ठ उदा तदुपपादितम् ।

आत्मजेन स दोषेण शक्तिनीत इतो दिवम् ॥ १५

न हि तं राक्षसः कश्चिच्छक्तो भक्षयितुं मुने ।

वासिष्ठो भक्षितश्चासीत्कौशिकोत्पृष्टरक्षसा ।

शापं न कुर्वन्ति तदा न च त्राणपरायणाः ॥ १६

क्षमावन्तोऽदहन्देहं देहमन्यद्भवत्विति ।

आत्मनैवात्मनस्तेन दृष्टो मृत्युस्तदाऽभवत् ॥ १७

निमित्तभूतस्तत्रासीद्विश्वामित्रः पराशर ।

राजा कल्माषपादश्च दिवमारुह्य मोदते ॥ १८

ये च शक्त्यवराः पुत्रा वसिष्ठस्य महाशुने ।

ते च सर्वे मुदा युक्ता मोदन्ते सहिताः सुरैः १९

सर्वमेतद्वसिष्ठस्य विदितं वै महाशुने ।

रक्षसां च समुच्छेद एष तात तपस्विनाम् ॥ २०

निमित्तभूतस्त्वं चात्र क्रतौ वासिष्ठनन्दन ।

तत्सत्रं मुञ्च भद्रं ते समाप्तमिदमस्तु ते ॥ २१

गन्धर्व उवाच ।

एवमुक्तः पुलस्त्येन वसिष्ठेन च धीमता ।

तदा समापयामास सत्रं शाक्तो महाशुनिः ॥ २२

सर्वराक्षससत्राय संभृतं पावकं तदा ।

उचरे हिमवत्पार्श्वे उत्ससर्ज महावने ॥ २३

स तत्राद्यापि रक्षांसि वृक्षानश्मन एव च ।

अभयन्दृश्यते बह्विः सदा पर्वणि पर्वणि ॥ २४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

सौदासभार्यायां वसिष्ठेन पुत्रोत्पादनकारणं पृष्टवन्तमर्जुनमिति पुनः कल्माषपादकथाकथनम् ॥ १ ॥ मिथुनधर्मस्य
ब्राह्मणं भक्षितवतः सौदासस्य ब्राह्मण्या शापः ॥ २ ॥

‘गन्धर्व उवाच ।

पुनश्चैव महातेजा विश्वामित्रजिघांसया ।

अग्निं संभृतवान्योरं शाक्तेयः सुमहातपाः ॥ १

वासिष्ठसंभृतश्चाग्निर्विश्वामित्रहितैषिणा ।

तेजसा वह्नितुल्येन प्रस्तः स्कन्देन धीमता ॥’ २

अर्जुन उवाच ।

राज्ञा कल्माषपादेन गुरौ ब्रह्मविदां वरे ।

कारणं किं पुरस्कृत्य भार्या वै सन्नियोजिता ॥ ३

जानता वै परं धर्मं वसिष्ठेन महात्मना ।

अगम्यागमनं कस्मात्कृतं तेन महर्षिणा ॥ ४

अधर्मिष्ठं वसिष्ठेन कृतं चापि पुरा सखे ।

एतन्मे संशयं सर्वं छेत्तुमर्हसि पृच्छतः ॥ ५

गन्धर्व उवाच ।

धनञ्जय निबोधेदं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।

वसिष्ठं प्रति दुर्धर्षं तथा मित्रसहं नृपम् ॥ ६

कथितं ते मया सर्वं यथा शक्तः स पार्थिवः ।

शक्तिना भरतश्रेष्ठ वसिष्ठेन महात्मना ॥ ७

स तु शापवशं प्राप्तः क्रोधपर्याकुलेक्षणः ।

निर्जगाम पुराद्राजा सहदारः परन्तपः ॥ ८

अरण्यं निर्जनं गत्वा सदारः परिचक्रमे ।

नानामृगगणाकीर्णं नानासत्वसमाकुलम् ॥ ९

नानाशुल्मलताच्छर्बं नानाद्रुमसमावृतम् ।

अरण्यं घोरसन्नादं शापप्रस्तः परिभ्रमन् ॥ १०

स कदाचित्क्षुधाविष्टो मृगयन्भक्ष्यमात्मनः ।

ददर्श सुपरिक्लिष्टः कस्मिंश्चिन्निर्जने वने ॥ ११

ब्राह्मणं ब्राह्मणीं चैव मिथुनायोपसंगतौ ।

तौ तं वीक्ष्य सुवित्रस्तावकृतार्थौ प्रधावितौ ॥ १२

तयोः श्रद्धवतोर्विप्रं जग्राह नृपतिर्बलात् ।

दृष्ट्वा गृहीतं भर्तारमथ ब्राह्मण्यभाषत ॥ १३

शृणु राजन्मम वचो यत्त्वां वक्ष्यामि सुप्रत ।

आदित्यवंशप्रभवस्तं हि लोके परिश्रुतः ॥ १४

अग्रमत्तः स्थितो धर्मे गुरुशुश्रूषणे रतः ।

शापोपहतं दुर्धर्षं न पापं कर्तुमर्हसि ॥ १५

ऋतुकाले तु संप्राप्ते भर्तृव्यसनकक्षिता ।

अकृतार्था बह्वं भर्त्रा प्रसवार्थं समागता ॥ १६

प्रसीद नृपतिश्रेष्ठ भर्ताऽयं मे विसृज्यताम् ।

एवं विक्रोशमानायास्तस्यास्तु स नृशंसवत् ॥ १७

भर्तारं भक्षयामास व्याघ्रो मृगमिवेप्सितम् ।

तस्याः क्रोधाभिभूताया यान्यश्रूण्यपतन्श्रुवि ॥ १८

सोऽग्निः समभवदीप्तिस्तं च देशं व्यदीपयत् ।

ततः सा शोकसंतप्ता भर्तृव्यसनकक्षिता ॥ १९

कल्माषपादं राजर्षिमशपद्माक्षणी रुषा ।

यस्मान्ममाकृतार्थार्यास्तथा क्षुद्रं नृशंसवत् ॥ २०

प्रेक्षन्त्या भक्षितो मेऽद्य प्रियो भर्ता महायशः ।

तस्मान्त्वमपि दुर्बुद्धे मच्छापपरिविधतः ॥ २१

पत्नीमृतावनुप्राप्य सद्यस्त्यक्ष्यसि जीवितम् ।

‘तेन प्रसाद्यमाना सा प्रसादमकरोत्तदा ।’

यस्य चर्वेर्वसिष्ठस्य त्वया पुत्रा विनाशिताः ॥ २२

तेन संगम्य ते भार्या तनयं जनयिष्यति ।

स ते वंशकरः पुत्रो भविष्यति नृपाधम ॥ २३

एवं शत्वा तु राजानं सा तमात्रिरसी शुभा ।

तस्यैव सन्धियौ दीप्तं प्रविवेश हुताशनम् ॥ २४

वसिष्ठश्च महाभागः सर्वमेतदवैक्षत ।

ज्ञानयोगेन महता तपसा च परन्तप ॥ २५

श्रुतशापश्च राजर्षिः कालेन महता ततः ।

ऋतुकालेऽभियतितो मदयन्त्या निवारितः ॥ २६

न हि संसार स नृपस्तं शापं काममोहितः ।

देव्याः सोऽथ वचः श्रुत्वा संभ्रान्तो नृपसत्तमः ॥

तं शापमनुसंस्मृत्य पर्येतप्यद्भुतं तदा ।

एतस्मात्कारणाद्राजा वसिष्ठं संन्ययोजयत् ।

खदारेषु नरश्रेष्ठ शापदोषसमन्वितः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥

एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

अर्जुनेन मनुष्यपुरोहितसंपादनं दृष्टेन गन्धर्वेण धौम्यव्रतणामनुज्ञा ॥ १ ॥ गन्धर्वाय आदेशात्कृत्वा नम् ॥ २ ॥ उत्को-
चतीर्थे पान्धवैः धौम्यस्य पौरोहित्ये वरणम् ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच ।

अस्माकमनुरूपो वै यः स्नातृन्धर्व वेदवित् ।

पुरोहितस्तमाचक्ष्व सर्वं हि विदितं तव ॥ १

गन्धर्व उवाच ।

यवीयान्देवलस्यैव वने आता तपस्यति ।

धौम्य उत्कोचके तीर्थे तं वृणुध्वं यदीच्छथ ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

ततोऽर्जुनोऽस्ममाग्रेयं प्रददौ तद्यथाविधि ।

गन्धर्वाय 'स च प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ३

मयि सन्ति ह्यश्रेष्ठास्तव दास्यामि वै सखे ।

उपकारकृतं मित्रं प्रतिकारेण योजये ॥ ४

शृङ्गीष्व चाक्षुषीं विद्यामिमां भरतसत्तम ।

एवमुक्तोऽर्जुनः प्रीतो वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ५

त्वय्येव तावत्तिष्ठन्तु इया गन्धर्वसत्तम ।

कार्यकाले शृङ्गीष्यामः स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत्

तेऽन्योन्यमभिसंपूज्य गन्धर्वः पाण्डवाश्च ह ।

रम्याद्भागीरथीतीराद्यथाकामं प्रतस्थिरे ॥ ७

तत उत्कोचकं तीर्थं गत्वा धौम्याश्रमं तु ते ।

तं ववुः पाण्डवा धौम्यं पौरोहित्याय भारत ॥ ८

तान्धौम्यः प्रतिजग्राह सर्ववेदविदां वरः ।

वन्त्येन फलमूलेन पौरोहित्येन चैव ह ॥ ९

ते समाशंसिरे लब्धां श्रियं राज्यं च पाण्डवाः ।

ब्राह्मणं तं पुरस्कृत्य पाञ्चालीं च स्वयंवरे ॥ १०

पुरोहितेन तेनाथ गुरुणा संगतास्तदा ।

नाथवन्तमिवात्मानं मेनिरे भरतर्षभाः ॥ ११

स हि वेदार्थतत्त्वज्ञस्तेषां गुरुददारधीः ।

वेदविचैव वाग्मी च धौम्यः श्रीमान्द्विजोत्तमः ॥ १२

तेजसा चैव बुद्ध्या च रूपेण यज्ञसा श्रिया ।

मन्त्रैश्च विविधैर्धौम्यस्तुल्य आसीद्बृहस्पतेः ॥ १३

स चापि विप्रस्तान्मेने स्वभावाभ्यधिकान्शुवि ।

तेन धर्मविदा पार्था योज्या सर्वविदा वृताः ॥ १४

मेनिरे सहिता वीराः प्राप्तं राज्यं च पाण्डवाः ।

बुद्धिवीर्यबलोत्साहैर्युक्ता देवा इवापरे ॥ १५

कृतस्वस्त्ययनास्तेन ततस्ते मनुजाधिपाः ।

मेनिरे सहिता गन्तुं पाञ्चाल्यास्तं स्वयंवरम् ॥ १६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि चैत्ररथपर्वणि एकोनविंशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥

॥ समाप्तं चैत्ररथपर्व ॥

(अथ स्वयंवरपर्व ॥ १२ ॥)

द्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥

मन्त्रेण आगतस्य ध्यासस्य आश्रया पाण्डवानां वृषदपुरप्रवेशः ॥ १ ॥ तेषां कुम्भकरगृहे वासः, वैश्वसृष्टिः ॥ २ ॥

द्रौपद्याः स्वयंवरनिर्माणकारणकथनं ॥ ३ ॥ वृषदेन कृतां स्वयंवरप्रयोगां सुतवता क्षत्रियादीनां आगमनं ॥ ४ ॥

सर्वेषां उचिते स्थाने उपवेशनं पाण्डवानां ब्राह्मणमध्ये उपवेशनं ॥ ५ ॥ मङ्गलकालायाः स्वच्छकृताया द्रौपद्या रत्नमध्ये

आगमनं ॥ ६ ॥ दृष्टवृत्तेन कक्ष्यवेधपणकथनम् ॥ ७ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते नरशार्दूला आतरः पञ्च पाण्डवाः ।

तं ब्राह्मणं पुरस्कृत्य पाञ्चाल्याश्च स्वयंवरम् ।

प्रयुद्रौपदीं द्रष्टुं तं च देशं महोत्सवम् ॥ १

ततस्ते तं महात्मानं शुद्धात्मानमकल्मषम् ।
 ददृशुः पाण्डवा वीराः पथि द्वैपायनं तदा ॥ २
 तस्यै यथावत्सत्कारं कृत्वा तेन च सत्कृताः ।
 कथान्ते चाभ्यनुज्ञाताः प्रययुर्दुपदक्षयम् ॥ ३
 पश्यन्तो रमणीयानि वनानि च सरांसि च ।
 तत्रतत्र वसन्तश्च शनैर्जग्मुर्महार्थाः ॥ ४
 स्वाध्यायवन्तः शुचयो मधुराः प्रियवादिनः ।
 आनुपूर्व्येण संप्राप्ताः पाञ्चालान्पाण्डुनन्दनाः ५
 ते तु दृष्ट्वा पुरं तच्च स्कन्धावारं च पाण्डवाः ।
 कुम्भकारस्थ शालायां निवासं चक्रिरे तदा ॥ ६
 तत्र भैक्षं समाजहूर्वाक्षणीं वृत्तिमाश्रिताः ।
 तान्संप्राप्तास्तथा वीराञ्जलिरे न नराः क्वचित् ७
 'यज्ञसेनस्तु पाञ्चालो भीष्मद्रोणकृतागसम् ।
 ज्ञात्वाऽऽत्मानं तदारेभे प्राणायामक्रियां क्षमां ८
 अवाप्य घृष्टघुम्रं हि न स द्रोणमचिन्तयत् ।
 स तु वैरप्रसङ्गाच्च भीष्माद्रयमचिन्तयत् ॥ ९
 कन्यादानास्तु शरणं सोऽमन्यत महीपतिः ।
 यज्ञसेनस्य कामस्तु पाण्डवाय किरीटिने ॥ १०
 दास्यामि कृष्णामिति वै न चैनं विवृणोतिसः ।
 'जामातृबलसंयोगं मेने हि बलवत्तरम् ॥' ११
 सोऽन्वेषमाणः कौन्तेयान्पाञ्चालो जनमेजय ।
 दृढं धनुरथानम्यं कारयामास भारत ॥ १२
 'वैयाघ्रपद्यसोमं वै सृजयस्य महीपतिः ।
 तद्वनुः किन्धुरं नाम देवदत्तमुपानयत् ॥ १३
 आयसी तस्य च ज्याऽऽसीत्प्रतिबद्धा महाबला ।
 न तु ज्यां प्रसहेदन्यस्तद्वनुःप्रवरं महत् ॥ १४
 शङ्करेण वरं दत्तं प्रीतेन च महात्मना ।
 तभिष्फलं स्वाप्तं तु मे इति ग्रामाण्यमागतः ॥ १५
 मया कर्तव्यमधुना दुष्करं लक्ष्यवेधनम् ।
 इति निश्चित्य मनसा कारितं लक्ष्यमुत्तमम् ॥ १६
 यच्च वैहायसं चापि कारयामास कृत्रिमम् ।
 तेन यन्त्रेण सहितं राजैर्लक्ष्यं च काञ्चनम् ॥ १७

दुपद उवाच ।
 इदं सज्यं धनुः कृत्वा सञ्जैरेभिश्च सायकैः ।
 अतीत्य लक्ष्यं यो वेद्धा स लब्धामत्सुतामिति ॥
 वैशंपायन उवाच ।
 इति स दुपदो राजा स्वयंवरमघोषयत् ।
 तच्छ्रुत्वा पार्थिवाः सर्वे समीयुस्तत्र भारत ॥ १९
 ऋषयश्च महात्मानः स्वयंवरदिदृक्षुवः ।
 दुर्योधनपुरोगाश्च सकर्णाः कुरवो नृप ॥ २०
 'यादवा वामुदेवेन सार्धमन्यकवृष्णयः ।
 ततोऽर्चिता राजगुणा दुपदेन महात्मना ॥ २१
 उपोपविष्टा मञ्चेषु द्रष्टुकामाः स्वयंवरम् ।
 'ब्राह्मणाश्च महाभागा देशेभ्यः समुपागमन् २२
 ब्राह्मणैरेव सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
 अथस्त्रिंशत्सुराः सर्वे विमानैर्न्योऽन्यवस्थिताः २३
 ततः पौरजनाः सर्वे सागरोद्धतनिःस्वनाः ।
 शिशुमारशिरः प्राप्य न्यविशंस्ते स पार्थिवाः २४
 प्रागुत्तरेण नगराद्भूमिभागे समे शुभे ।
 समाजवाटः शुशुभे भवनैः सर्वतो वृतः ॥ २५
 प्राकारपरिखोपेतो द्वारतोरणमण्डितः ।
 वितानेन विचित्रेण सर्वतः समलङ्कृतः ॥ २६
 तुर्यौघशतसङ्कीर्णः परार्ध्यागुरुधूपितः ।
 चन्दनोदकसिक्तश्च माल्यदामोपशोभितः ॥ २७
 कैलासशिखरप्रख्यैर्नभस्तलविलेखिभिः ।
 सर्वतः संवृतः शुभ्रैः प्रासादैः सुकृतोच्छ्रयैः २८
 सुवर्णजालसंवीतैर्मणिकुट्टिमभूषणैः ।
 सुस्मारोहणसोपानैर्महासनपरिच्छदैः ॥ २९
 स्रग्दामसमवच्छन्नैरगुरुत्तमवासितैः ।
 हंसांशुवर्णैर्बहुभिरायोजनसुगन्धिभिः ॥ ३०
 अर्सबाधशतद्वारैः शयनासनशोभितैः ।
 बहुधातुपिनद्वाङ्गैर्हिमवच्छिखरैरिव ॥ ३१
 तत्र नानाप्रकारेषु विमानेषु खलङ्कृताः ।
 स्पर्धमानास्तदाऽन्योन्यं निषेदुः सर्वपार्थिवाः ३२

अङ्गिरे ज्ञातवन्तः ॥ ७ ॥ वैहायसमन्तरिक्षगतम् ॥ १७ ॥
 शिशुमारो जलजन्तुस्तदाकारस्तारसमुहात्मको विष्णुस्तस्य
 शिरःप्रदेशे ऐशान्यो दिशि । अतएव सा अपराजितादिक् तां

दिशि प्राप्य न्यविशन् ॥ २४ ॥ तामेव दिशमाह प्रागिति ॥ २५ ॥
 द्विवाततमोऽन्यथः ॥ २०० ॥

तत्रोपविष्टान्दृष्टुर्महासत्वान्पृथग्जनाः ।
 राजसिंहान्महाभागान्कृष्णागुरुविभूषितान् ॥ ३३
 महाप्रसादान्ब्रह्मण्यान्स्वराष्ट्रपरिरक्षिणः ।
 प्रियान्सर्वस्य लोकस्य सुकृतैः कर्मभिः शुभैः ३४
 मञ्जेषु च परान्ख्येषु पौरजानपदा जनाः ।
 कृष्णादर्शनसिद्ध्यर्थं सर्वतः समुपाविशन् ॥ ३५
 ब्राह्मणैस्ते च सहिताः पाण्डवाः समुपाविशन् ।
 ऋद्धिं पञ्चालराजस्य पश्यन्तस्तामनुत्तमाम् ॥ ३६
 ततः समाजो बभूवे स राजन्दिवसान्वहन् ।
 रत्नप्रदानबहुलः शोभितो नटनर्वकैः ॥ ३७
 वर्तमाने समाजे ॥ रमणीयेऽङ्घ्रि षोडशे ।
 'मैत्रे मुहूर्ते तस्याश्च राजदाराः पुराविदः ।
 पुत्रवत्यः सुवसनाः प्रतिकर्मोपचक्रुः ॥ ३८
 वैदूर्यमयपीठे तु निविष्टां द्रौपदीं तदा ।
 सतूर्यं स्नापयाञ्चक्रुः स्वर्णकुम्भस्थितैर्जलैः ॥ ३९
 तां निष्टुचाभिषेकां च दुकूलद्वयधारिणीम् ।
 निन्युर्मणिस्तम्भवतीं वेदिं वै सुपरिष्कृताम् ॥ ४०
 निवेश्यप्राञ्चुर्लीं हृष्टां विस्मिताक्ष्यः प्रसक्तिकाः ।
 केनालङ्करणेनमामित्यन्योन्यं व्यलोकयन् ॥ ४१
 धूपोष्मणा च केशानामार्द्रभावं व्यपोहयन् ।
 बबन्धुरस्या धम्मिल्लं माल्यैः सुरभिगन्धभिः ४२
 दूर्वामधूकरचितं माल्यं तस्या ददुः करे ।
 चक्रुश्च कृष्णागरुणा पत्रसङ्गं कुचद्वये ॥ ४३
 रेजे सा चक्रवाकाङ्गा स्वर्णदीर्घा सरिद्धरा ।
 अलकैः कुटिलैस्तस्या मुखं विकसितं बभौ ॥ ४४
 आसक्तभृङ्गं कुसुमं शशिविम्बं जिगाय तत् ।
 कालाञ्जुर्न नयनयोराचारार्थं समादधुः ॥ ४५
 भूषणं रत्नखचितैरलंचक्रुर्यथोचितम् ।
 माता च तस्याः पृथ्वी हरितालमनश्शिलाम् ४६
 अकुलीभ्यामुपादाय तिलकं विदधे मुखे ।
 अलङ्कृतां वधूं दृष्ट्वा योषितो मुदमाययुः ॥ ४७
 माता न मुमुदे तस्याः पतिः कीदृग्भविष्यति ।
 सौविदल्लाः समागम्य द्रुपदस्याज्ञया ततः ॥ ४८
 एनामारोपयामासुः करिणीं कुचभूषिताम् ।

ततोऽवाधन्त बाद्यानि मङ्गलानि दिवि स्पृशन् ४९
 विलासिनीजनाद्यापि प्रवरं करिणीशतम् ।
 माङ्गल्यगीतं गायन्त्यः पार्श्वयोरुभयोर्ययुः ॥ ५०
 जनापसरणे व्यग्राः प्रतिहार्यः पुरा ययुः ।
 कोलाहलो महानासीचसिन्धुरवरे तदा ॥ ५१
 धृष्टद्युम्नो ययावग्रे हयमारुह्य भारत ।
 द्रुपदो रङ्गदेशे तु बलेन महता युतः ॥ ५२
 तस्यौ व्यूह्य महानीकं पालितं दृढधन्विभिः ।
 आपुताङ्गीं सुवसनां सर्वाभरणभूषिताम् ॥ ५३
 मालां च समुपादाय काञ्चनीं समलङ्कृताम् ।
 'आगतां ददशुः सर्वे रङ्गभूमिमलङ्कृताम् ॥' ५४
 अवतीर्णा ततो रङ्गं द्रौपदी भरतर्षभ ।
 'तस्यौ प्रमुदितान्सर्वाभृपतीन्रङ्गमण्डले ।
 मेधन्ती व्रीडितापाङ्गी द्रष्टृणां सुमनोहरा ॥' ५५
 पुरोहितः सोमकानां मन्त्रविद्ब्राह्मणः शुचिः ।
 परिस्तीर्य जुहावाग्निमाज्येन विधिवत्तदा ॥ ५६
 संतर्पयित्वा ज्वलनं ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्य च ।
 वारयामास सर्वाणि वादित्राणि समन्ततः ॥ ५७
 निःशब्दे तु कृते तसिन्धुष्टद्युम्नो विशांपते ।
 कृष्णामादाय विधिवन्मेषदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ ५८
 रङ्गमध्यं गतस्तत्र मेघगम्भीरया गिरा ।
 वाक्यमुच्चैर्जगादेदं श्लक्ष्णमर्थवदुत्तमम् ॥ ५९
 इदं धनुर्लक्ष्यमिमे च बाणाः
 भृश्वन्तु मे भूपतयः समेताः ।
 छिद्रेण यन्त्रस्य समर्पयध्वं
 शरैः शितैर्व्योमचरैर्दशाक्षैः ॥ ६०
 एतन्महत्कर्म करोति यो वै
 कुलेन रूपेण बलेन युक्तः ।
 तस्याद्य भार्या भगिनी ममेयं
 कृष्णा भवित्री न सृष्टा ब्रवीमि ॥ ६१
 तानेवमुक्त्वा द्रुपदस्य पुत्रः
 पश्चादिदं तां भगिनीमुवाच ।
 नाम्ना च गोत्रेण च कर्मणा च
 संकीर्तयन्भूमिपतीन्समेतान् ॥ ६२

एकाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

इति भागवतानां राज्ञां नामकथनम् ॥ १ ॥

वृष्टद्युम्न उवाच ।

दुर्योधनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुष्प्रधर्षणः ।
 विविंशतिर्विकर्णश्च सहो दुःशासनस्तथा ॥ १
 युयुत्सुर्वायुवेगश्च भीमवेगरवस्तथा ।
 उग्रायुधो बलाकी च करकायुर्विरोचनः ॥ २
 कुण्डकश्चित्रसेनश्च सुवर्चाः कनकध्वजः ।
 नन्दको बाहुशाली च तुहुण्डो विकटस्तथा ॥ ३
 एते चान्ये च बहवो धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।
 कर्णेन सहिता वीरास्त्वदर्थं समुपागताः ॥ ४
 असङ्ख्याता महात्मानः पार्थिवाः क्षत्रियर्षभाः ।
 शकुनिः सौबल्यैव वृषकोऽथ बृहद्रथः ॥ ५
 एते गान्धारराजस्य सुताः सर्वे समागताः ।
 अश्वत्थामा च भोजश्च सर्वशस्त्रभृतां वरौ ॥ ६
 समवेतौ महात्मानौ त्वदर्थं समलङ्कृतौ ।
 बृहन्तो मणिमांश्चैव दण्डधारश्च पार्थिवः ॥ ७
 सहदेवजयत्सेनौ मेघसन्धिश्च पार्थिवः ।
 विराटः सह पुत्राभ्यां शङ्खेनैवोत्तरेण च ॥ ८
 वार्वक्षेमिः सुशर्मा च सेनाबिन्दुश्च पार्थिवः ।
 सुकेतुः सह पुत्रेण सुनाम्ना च सुवर्चसा ॥ ९
 सुचित्रः सुकुमारश्च वृकः सत्यवृतिस्तथा ।
 सूर्यध्वजो रोचमानो नीलचित्रायुधस्तथा ॥ १०
 अंशुमांशुकितानश्च श्रेणिमांश्च महाबलः ।
 समुद्रसेनपुत्रश्च चन्द्रसेनः प्रतापवान् ॥ ११
 जलसन्धः पितापुत्रौ विदण्डो दण्ड एव च ।
 पौण्ड्रको वासुदेवश्च भगदत्तश्च वीर्यवान् ॥ १२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सत्यवचनपर्वणि एकाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

द्वाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

ब्राह्मणमध्यस्थानपाण्डवान्विशाय श्रीकृष्णेन बलरासाय कथनं ॥ १ ॥ धनुर्वेदशेनेनैव केषांश्चिद्वाज्ञां धनुःपूजने निराशता
 ॥ २ ॥ शिशुपालादीनां धनुःपूजने भङ्गः ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य धनुःपूजने पृथग्ता ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तेऽलङ्कृताः कुण्डलिनो युवानः
 परस्परं स्पर्धमाना नरेन्द्राः ।

कलिङ्गस्ताम्रलिप्तश्च पचनाधिपतिस्तथा ।

मद्रराजस्तथा शल्यः सहपुत्रो महारथः ॥ १३
 रुक्माङ्गदेन वीरेण तथा रुक्मरथेन च ।
 कौरव्यः सोमदत्तश्च पुत्रश्चास्य महारथः ॥ १४
 समवेतास्त्रयः शूरा भूरिभूरिश्रवाः शलः ।
 सुदक्षिणश्च काम्भोजो दृढधन्वा च पौरवः ॥ १५
 बृहद्रथः सुषेणश्च शिविरौशीनरस्तथा ।
 पटच्चरनिहन्ता च कारुषाधिपतिस्तथा ॥ १६
 सङ्कर्षणो वासुदेवो रौक्मिण्यश्च वीर्यवान् ।
 साम्बश्च चारुदेवश्च प्राद्युम्निः सगदस्तथा ॥ १७
 अकूरः सात्यकिश्चैव उद्धवश्च महामतिः ।
 कृतवर्मा च हार्दिक्यः पृथुर्विपृथुरेव च ॥ १८
 विदूरथश्च कङ्कश्च शकुन्ध सगवेषणः ।
 आशावहोऽनिरुद्धश्च समीकः सारिमेजयः ॥ १९
 वीरो वातपतिश्चैव शिल्लीपिण्डारकस्तथा ।
 उशीनरश्च विक्रान्तो वृष्णयस्ते प्रकीर्तिताः ॥ २०
 भगीरथो बृहत्क्षत्रः सैन्धवश्च जयद्रथः ।
 बृहद्रथो बाह्लिकश्च श्रुतायुश्च महारथः ॥ २१
 उत्तकः कैतवो राजा चित्राङ्गदशुभाङ्गदौ ।
 वत्सराजश्च मतिमान्कोसलाधिपतिस्तथा ॥ २२
 शिशुपालश्च विक्रान्तो जरासन्धस्तथैव च ।
 एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्वराः ॥ २३
 त्वदर्थमागता भद्रे क्षत्रियाः प्रथिता भुवि ।
 एते भेत्सन्ति विक्रान्तास्त्वदर्थं लक्ष्यमुत्तमम् ।
 विध्यते य इदं लक्ष्यं वरयेथाः शुभेऽद्य तम् ॥ २४

अस्त्रं बलं चात्मनि मन्यमानाः

सर्वे समुत्पेतुरुदायुधास्ते ॥

१

रूपेण वीर्येण कुलेन चैव
 श्रीलेन विचेन च यौवनेन ।
 समिद्धदर्पा मदवेगभिन्ना
 मचा यथा हैमवता गजेन्द्राः ॥ २
 परस्परं स्पर्धया प्रेक्षमाणाः
 सकल्पजेनाभिपरिमुताङ्गाः ।
 कृष्णा ममैवेत्याभिभाषमाणा
 नृपाः समुत्पेतुरथासनेभ्यः ॥ ३
 ते क्षत्रिया रत्नगताः समेता
 जिगीषमाणा द्रुपदात्मजा ताम् ।
 चकाशिरे पर्वतराजकन्या-
 मुमां यथा देवगणाः समेताः ॥ ४
 कन्दर्पबाणाभिनिपीडिताङ्गाः
 कृष्णागतैस्ते हृदयैर्नरेन्द्राः ।
 रत्नावतीर्णा द्रुपदात्मजार्थं
 द्वेषं प्रचक्रुः सुहृदोऽपि तत्र ॥ ५
 अथाययुर्देवगणा विमानै
 रुद्रादित्या वसवोऽथाश्विनौ च ।
 साध्याश्च सर्वे मरुतस्तथैव
 यमं पुरस्कृत्य धनेश्वरं च ॥ ६
 दैत्याः सुपर्णाश्च महोरगाश्च
 देवर्षयो गुह्यकाश्चारणाश्च ।
 विश्वावसुर्नारदपर्वतौ च
 गन्धर्वमुख्याः सहसाऽप्सरोभिः ॥ ७
 इलायुधस्तत्र जनार्दनश्च
 धृष्ण्यन्धकाश्चैव यथाप्रधानम् ।
 प्रेक्षां स चक्रुर्वदुपुङ्गवास्ते
 स्थिताश्च कृष्णस्य मते महान्तः ॥ ८
 दृष्ट्वा तु तान्मत्तगजेन्द्ररूपा-
 न्पश्चाभिपन्नानिव वारणेन्द्रान् ।
 भस्माधृताङ्गानिव हव्यवाहान्
 कृष्णः प्रदध्यौ यदुवीरमुख्यः ॥ ९

शशंस रामाय युधिष्ठिरं स
 भीमं सजिष्णुं च यमौ च वीरौ ।
 शनैःशनैस्तान्प्रसमीक्ष्य रामो
 जनार्दनं प्रीतमना ददर्श ह ॥ १०
 अन्ये तु वीरा नृपपुत्रपौत्राः
 कृष्णागतैर्नरेभ्यः स्वभावैः ।
 व्यायच्छमाना ददृशुर्न तान्
 सन्दष्टदन्तच्छदताम्रनेत्राः ॥ ११
 तथैव पार्याः पृथुबाहवस्ते
 वीरौ यमौ चैव महानुभावौ ।
 तां द्रौपदीं प्रेक्ष्य तदा स सर्वे
 कन्दर्पबाणाभिहता बभूवुः ॥ १२
 देवर्षिगन्धर्वसमाकुलं त-
 त्सुपर्णनागासुरसिद्धजुष्टम् ।
 दिव्येन गन्धेन समाकुलं च
 दिव्यैश्च पुष्पैरवकीर्यमाणम् ॥ १३
 महास्वनैर्दुन्दुभिनादितैश्च
 बभूव तत्सङ्कुलमन्तरिक्षम् ।
 विमानसंवाधमभूत्समन्ता-
 त्सवेषुवीणापणवानुनादम् ॥ १४
 'समाजवाटोपरि संस्थितानां
 मेघैः समन्तादिव गर्जमानैः ।'
 ततस्तु ते राजगणाः क्रमेण
 कृष्णानिमित्तं कृतविक्रमाश्च ।
 संकर्णदुर्योधनशास्त्वश्व-
 द्रौणायनिक्तायसुनीथवक्त्राः ॥ १५
 कलिङ्गवक्त्राधिपपण्ड्यपौण्ड्रा
 विदेहराजो यवनाधिपश्च ।
 अन्ये च नानानृपपुत्रपौत्रा
 राष्ट्र्याधिपाः पङ्कजपत्रनेत्राः ॥ १६
 किरीटहाराग्रदचक्रवालै-
 विभूषिताङ्गाः पृथुबाहवस्ते ।

अनुकर्म विक्रमसत्त्वयुक्ता
 बलेन वीर्येण च नर्दमानाः ॥ १७
 तत्कार्मुकं संहननोपपन्नं
 सज्यं न शेकुर्मनसाऽपि कर्तुम् ।
 ते विक्रमन्तः स्फुरता दृढेन
 विशिष्यमाणा धनुषा नरेन्द्राः ॥ १८
 विचेष्टमाना धरणीतलस्था
 यथाबलं शैक्ष्यगुणक्रमाश्च ।
 गतौजसः स्रस्तकिरीटहारा
 विनिःश्वसन्तः शमयांबभूवुः ॥ १९
 हाहाकृतं तद्धनुषा दृढेन
 विस्रस्तहाराङ्गदचक्रबालम् ।
 कृष्णानिमिषं विनिवृत्तकामं
 राज्ञां तदा मण्डलमार्तमासीत् ॥ २०
 एवं तेषु निवृत्तेषु क्षत्रियेषु समन्ततः ।
 चेदीनामधिपो वीरो बलवानन्तकोपमः ॥ २१
 दमघोषात्मजो धीमाञ्जिशुपालो महाद्युतिः ।
 धनुषोऽभ्याशमागम्य तस्यौ राज्ञां समक्षतः ॥ २२
 तदप्यारोप्यमाणं तु माषमात्रेऽभ्यताडयत् ।
 धनुषा पीड्यमानस्तु जालुभ्यामगमन्महीम् ॥ २३
 तत उत्थाय राजा स खराष्ट्राण्यभिजग्मिवान् ।
 ततो राजा जरासन्धो महावीर्यो महाबलः ॥ २४
 कम्बुग्रीवः पृथुर्व्यसो मत्तवारणविक्रमः ।
 मत्तवारणताम्राक्षो मत्तवारणवेगवान् ॥ २५
 धनुषोऽभ्याशमागत्य तस्यौ गिरिरिवाचलः ।
 धनुरारोप्यमाणं तु सर्षमात्रेऽभ्यताडयत् ॥ २६
 ततः शल्यो महावीर्यो मद्रराजो महाबलः ।
 धनुरारोप्यमाणं तु मुद्गरमात्रेऽभ्यताडयत् ॥ २७
 तदैवागात्स्वयं राज्यं पश्चादनवलोकयन् ।
 इदं धनुर्वरं कोऽयं सज्यं कुर्वीत पार्थिवः ॥ २८
 इति निश्चित्य मनसा श्रूय एव स्थितस्तदा ।

ततो दुर्योधनो राजा धार्तराष्ट्रः परन्तपः ॥ २९
 मानी दृढास्त्रसंपन्नः सर्वैश्च नृपलक्षणैः ।
 उत्थितः सहसा तत्र भ्रातृमध्ये महाबलः ॥ ३०
 विलोक्य द्रौपदीं हृष्टो धनुषोऽभ्याशमागमत् ।
 स बभौ धनुरादाय शक्रश्वापधरो यथा ॥ ३१
 धनुरारोपयामास तिलमात्रेऽभ्यताडयत् ।
 आरोप्यमाणं तद्राजा धनुषा बलिना तदा ॥ ३२
 उत्तानशय्यमपतदङ्गुल्यन्तरताडितः ।
 स ययौ ताडितस्तेन ग्रीडमिव नराधिपः ॥ ३३
 ततो वैकर्तनः कर्णो वृषा वै सूतनन्दनः ।
 धनुरभ्याशमागम्य तोलयामास तद्धनुः ॥ ३४
 तं चाप्यारोप्यमाणं तद्रोममात्रेऽभ्यताडयत् ।
 त्रैलोक्यविजयी कर्णः सत्वे त्रैलोक्यविश्रुतः ॥ ३५
 धनुषा सोऽपि निर्धूत इति सर्वे भयाकुलाः ।
 एवं कर्णे विनिर्धूते धनुषा च नृपोत्तमाः ॥ ३६
 चक्षुर्भिरपि नापश्यन्विनम्रमुखपङ्कजाः ।
 दृष्ट्वा कर्णं विनिर्धूतं लोके वीरा नृपोत्तमाः ॥ ३७
 निराशा धनुरुद्धारे द्रौपदीसंगमेऽपि च ॥ ३८
 तस्मिन्स्तु संभ्रान्तजने समाजे
 निक्षिप्तवादेषु जनाधिपेषु ।
 कुन्तीमुतो जिष्णुरियेष कर्तुं
 सज्यं धनुस्तत्सश्वरं च वीरः ॥ ३९
 ततो वरिष्ठः सुरदानवाना-
 मुदारधीर्दृष्टिकुलप्रवीरः ।
 जहर्ष रामेण स पीड्य हस्तं
 हस्तंगतां पाण्डुसुतस्य मत्वा ॥ ४०
 न जक्षिरेऽन्ये नृपविप्रमुख्याः
 संछन्नरूपानथ पाण्डुपुत्रान् ।
 विना हि लोके च यदुप्रवीरौ
 धौम्यं हि धर्मं सह सोदराश्च ॥ ४१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि अष्टादशोऽध्यायः ॥ २०२ ॥

अथधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

धनुरारोपणाधर्मसुखितमर्जुनं प्रति ब्राह्मणानां शुभाशंसनम् ॥ १ ॥ अर्जुनः धनुरारोपणपूर्वकं कथयन्नेव ॥ २ ॥
द्वौपद्या अर्जुनकण्ठे माकाप्रक्षेपः ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

यदा निवृत्ता राजानो धनुषः सज्यकर्मणः ।
अथोदतिष्ठद्विप्राणां मध्याजिष्णुर्दरधीः ॥ १
उदक्रोशन्निप्रमुख्या विधुन्वन्तोऽजिनानि च ।
दृष्ट्वा संप्रस्थितं पार्थमिन्द्रकेतुसमग्रभम् ॥ २
केचिदासन्निमनसः केचिदासन्मुदान्विताः ।
आहुः परस्परं केचिभिषुणा बुद्धिजीविनः ॥ ३
यत्कर्णशल्पप्रमुखैः क्षत्रियैर्लोकविश्रुतैः ।
नानतं बलवद्भिर्हि धनुर्वेदपरायणैः ॥ ४
तत्कथं त्वकृतास्त्रेण प्राणतो दुर्बलीयसा ।
बहुमात्रेण शक्यं हि सज्यं कर्तुं धनुर्दिजाः ॥ ५
अबहास्या भविष्यन्ति ब्राह्मणाः सर्वराजसु ।
कर्मण्यस्मिन्नसंसिद्धे चापलादपरीक्षिते ॥ ६
यद्येष दर्पाद्धर्षाद्वाप्यथ ब्राह्मणचापलात् ।
प्रस्थितो धनुरायन्तुं वार्यतां साधु मा गमत् ॥ ७
नाबहास्या भविष्यामो न च लाघवमास्थिताः ।
न च विद्विष्टतां लोके गमिष्यामो महीक्षिताम् ॥ ८
केचिदाहुर्युवा श्रीमाभ्यागराजकरोपमः ।
पीनस्कन्धोरुबाहुश्च धैर्येण हिमवानिव ॥ ९
सिंहस्त्रेण गतिः श्रीमान्मत्सनागेन्द्रविक्रमः ।
संभाव्यमस्मिन्कर्मैदमुत्साहाधानुमीयते ॥ १०
क्षत्तिरस्य महोत्साहा न क्षयक्तः स्वयं व्रजेत् ।
न च तद्विद्यते किञ्चित्कर्म लोकेषु यज्ञवेत् ॥ ११
ब्राह्मणानामसाध्यं च नृषु संस्थानचारिषु ।
अन्मक्षा वायुभक्षाश्च फलाहारा दृढव्रताः ॥ १२
दुर्बला अपि विप्रा हि बलीयांसः स्वतेजसा ।
ब्राह्मणो नावमन्तव्यः सदसद्वा समाचरन् ॥ १३
सुखं दुःखं महद्भूखं कर्म यत्समुपागतम् ।
जामदग्न्येन रामेण निर्जिताः क्षत्रिया युधि ॥ १४
पीतः समुद्रोऽगस्त्येन अगाधो ब्रह्मतेजसा ।
तस्माद्भवन्तु सर्वेऽत्र वदुरेष धनुर्महान् ॥ १५

आरोपयतु शीघ्रं वै तथेत्यूचुर्द्विजर्वभाः ।

वैशंपायन उवाच ।

एवं तेषां त्रिलपतां विप्राणां विविधा गिरः ॥ १६
अर्जुनो धनुषोऽभ्याशे तस्यौ गिरिरिवाचलः ।
अर्जुनः पाण्डवश्रेष्ठो दृष्ट्युन्नमथाब्रवीत् ॥ १७
एतद्बलुर्ब्राह्मणानां सज्यं कर्तुमलं तु किम् ।
वैशंपायन उवाच ।
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दृष्ट्युन्नोऽब्रवीद्वचः ॥ १८
ब्राह्मणो वाथ राजन्यो वैश्यो वा शूद्र एव वा ।
एतेषां यो धनुःश्रेष्ठं सज्यं कुर्याद्विजोत्तम ॥ १९
तस्मै प्रदेया भगिनी सत्यमुक्तं मया वचः ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।
ततः पथान्महातेजाः पाण्डवो रणदुर्जयः ।
स तद्वनुः परिक्रम्य प्रदक्षिणमथाकरोत् ॥ २१
प्रणम्य शिरसा देवमीशानं वरदं प्रभुम् ।
कृणुं च मनसा कृत्वा जगृहे चार्जुनो धनुः ॥ २२
यत्पार्थिवै रुक्मसुनीथवकै
राधेयदुर्योधनशल्यसाल्वैः ।
तदा धनुर्वेदपरैर्नृसिंहैः
कृतं न सज्यं महतोऽपि यत्नात् ॥ २३
तदर्जुनो वीर्यवतां सदप-
स्तदैन्द्रिरिन्द्रावरजप्रभावः ।
सज्यं च चक्रे निमिषान्तरेण
शरांश्च जग्राह दशार्धसङ्ग्रामान् ॥ २४
विष्याद्य लक्ष्यं निपपात तच्च
छिद्रेण भूमौ सहसातिविद्धम् ।
ततोऽन्तरिक्षे च बभूव नादः
समाजमध्ये च महाभिनादः ॥ २५
पुष्पाणि दिव्यानि वर्ष देवः
पार्थस्य मूर्ध्नि द्विषतां निहन्तुः ॥ २६

चेलानि विव्यधुस्तत्र ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ।
 विलक्षितास्ततश्चकुर्वाहकाराश्च सर्वशः ।
 न्यपतंश्चात्र नभसः समन्तात्पुष्पवृष्टयः ॥ २७
 शताङ्गानि च तुर्याणि वादकाः समवादयन् ।
 सूतमागधसङ्गाथाप्यस्तुवंस्तत्र सुखराः ॥ २८
 तं दृष्ट्वा ह्रुपदः प्रीतो बभूव रिपुसूदनः ।
 सह सैन्यैश्च पार्थस्य साहाय्यार्थमियेष सः ॥ २९
 तस्मिंस्तु शब्दे महति प्रवृद्धे
 युधिष्ठिरो धर्मभृतां वरिष्ठः ।
 आवासमेवोपजगाम शीघ्रं
 सार्धं यमाभ्यां पुरुषोत्तमाभ्याम् ॥ ३०
 विद्धं तु लक्ष्यं प्रसमीक्ष्य कृष्णा
 पार्थं च शक्रप्रतिमं निरीक्ष्य ।
 'स्वभ्यस्तरूपापि नवेन नित्यं
 विनापि हासं हसतीव कन्या ॥ ३१

मदाहतेऽपि स्वलतीव भावै-
 र्वाचा विना व्याहरतीव दृष्ट्वा ।
 आदाय शुक्रं वरमाल्यदाम
 जगाम कुन्तीसुतमुत्सयन्ती ॥ ३२
 गत्वा च पश्चात्प्रसमीक्ष्य कृष्णा
 पार्थस्य वक्षस्यविशङ्कमाना ।
 क्षिप्त्वा स्रजं पार्थिववीरमध्ये
 वराय वत्रे द्विजसङ्घमध्ये ॥ ३३
 शचीव देवेन्द्रमथाग्निदेवं
 स्वाहेव लक्ष्मीश्च यथा शुकुन्दम् ।
 उपेव सूर्यं मदनं रतीव
 महेश्वरं पर्वतराजपुत्री ॥ ३४
 स तामुपादाय विजित्य रङ्गे
 द्विजातिभिस्तेरभिपूज्यमानः ।
 रङ्गाभिरङ्गामदचिन्त्यकर्म
 पत्न्या तथा चाप्यनुगम्यमानः ॥ ३५

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि न्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

कोषाद्राजसु ह्रुपदहननार्थमागतेषु राजसंमुखे भीमार्जुनयोः संजीभूय स्थितयोः सतोः कृष्णबलरामयोः संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तस्मै दित्सति कन्यां तु ब्राह्मणाय तदा नृपे ।
 कोप आसीन्महीपानामालोक्यान्योन्यमन्तिकात्
 'ऊचुः सर्वे समागम्य परस्परहितैषिणः ।
 वयं सर्वे समाहृता ह्रुपदेन दुरात्मना ।
 संहत्य चाभ्यगच्छाम स्वयंवरदिदृक्ष्या ॥' २
 अस्मानयमतिक्रम्य तृणीकृत्य च संगतान् ।
 दातुमिच्छति विप्राय द्रौपदीं योषितां वराम् ॥ ३
 अवरोप्येह वृक्षस्तु फलकाले निपात्यते ।
 निहन्मैनं दुरात्मानं योयमस्मान्न मन्यते ॥ ४
 न हर्हत्येष संमानं नापि वृद्धक्रमं गुणैः ।
 हन्मैनं सह पुत्रेण दुराचारं नृपद्विषम् ॥ ५

अयं हि सर्वानाहूय सत्कृत्य च नराधिपान् ।
 गुणवद्भोजयित्वाश्रं ततः पश्चान्न मन्यते ॥ ६
 असिन्नाजसमावाये देवानामिव सख्ये ।
 किमयं सदृशं कंचिद्वृषति नैव दृष्टवान् ॥ ७
 न च विप्रेष्वधीकारो विद्यते वरणं प्रति ।
 स्वयंवरः क्षत्रियाणामितीयं प्रथिता श्रुतिः ॥ ८
 अथवा यदि कन्येयं न च कंचिद्वृषति ।
 अग्नावेनां परिशिष्य याम राष्ट्राणि पार्थिवाः ॥ ९
 ब्राह्मणो यदि चापल्याल्लोभाद्वा कृतवानिदम् ।
 विप्रियं पार्थिवेन्द्राणां नैष बध्यः कथंचन ॥ १०
 ब्राह्मणार्थं हि नो राज्यं जीवितं हि वसूनि च ।
 पुत्रपौत्रं च यच्चान्यदस्माकं विद्यते धनम् ॥ ११

साहाय्यार्थं द्रौपद्यलमात् क्षुब्धैर्दृष्टान्तरैर्दुःखप्रसक्तौ सजाम्

॥ २९ ॥ न्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

अवमानभयाच्चैव स्वधर्मस्य च रक्षणात् ।
 स्वयंवरारणामन्येषां मा भूदेवंविधा गतिः ॥ १२
 इत्युक्त्वा राजशार्दूला रुष्टाः परिघवाहवः ।
 द्रुपदं तु जिघांसन्तः सायुधाः समुपाद्रवन् ॥ १३
 तान्पृहीतशरावापान्कुद्धानापततो बहून् ।
 द्रुपदो वीक्ष्य संश्रान्नाद्वाङ्मणञ्छरणं गतः ॥ १४
 'न भयान्नापि कार्ष्ण्याश्च प्राणपरिरक्षणात् ।
 जगाम द्रुपदो विप्राञ्शभार्थं प्रत्ययद्यत ॥' १५
 वेगेनापततस्तांस्तु प्रभिन्नानिव वारणान् ।
 पाण्डुपुत्रौ महेष्वासौ प्रतियातावरिन्दमौ ॥ १६
 ततः समुत्पेतुरुदायुधास्ते
 महीक्षितो बद्धगोधाङ्गुलित्राः ।
 जिघांसमानाः कुरुराजपुत्रा-
 वमर्षयन्तोऽर्जुनभीमसेनौ ॥ १७
 ततस्तु भीमोऽद्भुतभीमकर्मा
 महाबलो वज्रसमानसारः ।
 उत्पात्य दोर्भ्यां द्रुममेकवीरो
 निष्पत्रयामास यथा गजेन्द्रः ॥ १८
 तं वृक्षमादाय रिपुप्रमाथी
 दण्डीव दण्डं पितुराज उग्रम् ।
 तस्यौ समीपे पुरुषर्षभस्य
 पार्थस्य पार्थः पृथुदीर्घबाहुः ॥ १९
 तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धि-
 जिष्णुः स हि भ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
 विसिन्धिये चापि भयं विहाय
 तस्यौ धनुर्गृह्य महेन्द्रकर्मा ॥ २०

तत्प्रेक्ष्य कर्मातिमनुष्यबुद्धि-
 जिष्णोः सहभ्रातुरचिन्त्यकर्मा ।
 दामोदरो भ्रातरमुग्रवीर्यं
 हलायुधं वाक्यमिदं बभाषे ॥ २१
 य एष सिंहर्षभखेलगामी
 महद्भुजः कर्षति तालमात्रम् ।
 एषोऽर्जुनो नात्र विचार्यमस्ति
 यद्यसि संकर्षण वासुदेवः ॥ २२
 यस्त्वेव वृक्षं तरसाऽवभज्य
 राज्ञां निकारे सहसा प्रवृत्तः ।
 वृकोदरान्मन्य इहैतदद्य
 कर्तुं समर्थः समरे पृथिव्याम् ॥ २३
 योऽसौ पुरस्तात्कमलायताक्षो
 महातनुः सिंहगतिर्विनीतः ।
 गौरः प्रलम्बोज्ज्वलचारुघोणो
 विनिःसृतः सोऽप्युत धर्मपुत्रः ॥ २४
 यौ तौ कुमारविभक्तिकेयौ
 द्वावाश्विनेयाविति मे वितर्कः ।
 युक्ता हि तस्माज्जतुवेगमदाहा-
 न्मया श्रुताः पाण्डुसुताः पृथा च ॥ २५
 वैशंपायन उवाच ।
 तमब्रवीर्भिर्जलतोयदाभो
 हलायुधोऽनन्तरजं प्रवीतः ।
 ग्रीतोऽसि दृष्ट्वा हि पितृध्वसारं
 पृथां विमुक्तां सह कौरवाभ्यैः ॥ २६

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

अर्जुनेन कर्णपराजयः ॥ १ ॥ भीमेन कर्णपराजयः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरादिभिर्दुर्योधनादिपराजयः ॥ ३ ॥ पुनर्दुर्योधन-
 कृतनिश्चयानां राज्ञां श्रीकृष्णवाक्येन युद्धोद्योगादिरम्य स्वस्त्रालयगमनम् ॥ ४ ॥ द्रौपद्या सह भीमार्जुनयोः कुलालपु-
 ह्रप्रवेशः ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 अजिनानि विधुन्वन्तः करुकाश्च द्विजर्षभाः ।

ऊजुस्ते भीर्न कर्तव्या वयं योत्स्यामहे परान् ॥१॥
 तानेवं वदतो विप्रानर्जुनः प्रहसन्निव ।

उवाच प्रेक्षका भूत्वा यूयं तिष्ठत पार्श्वतः ॥ २
 अहमेनानजिह्वाग्रैः शतशो विकिरच्छरैः ।
 वारयिष्यामि संकुद्धान्मथैराक्षीविषानिव ॥ ३
 इति तद्वनुरानम्य शुल्कावाप्तं महाबलः ।
 आत्रा भीमेन सहितस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ४
 ततः कर्णमुखान्दृष्ट्वा क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ।
 संपेतुरभीतौ तौ गजौ प्रतिगजानिव ॥ ५
 ऊचुश्च वाचः परुषास्ते राजानो युयुत्सवः ।
 आहवे हि द्विजस्यापि वधो दृष्टो युयुत्सतः ॥ ६
 इत्येवमुक्त्वा राजानः सहसा दुद्रुवुर्द्विजान् ।
 ततः कर्णो महातेजा जिष्णुं प्रति ययौ रणे ॥ ७
 युद्धार्थं वासिताहेतोर्गजः प्रतिगजं यथा ।
 भीमसेनं ययौ शल्यो मद्राणामीश्वरो बली ॥ ८
 दुर्योधनादयः सर्वे ब्राह्मणैः सह संगताः ।
 मृदुपूर्वमयत्नेन प्रत्ययुध्यंस्तदाऽऽह्वे ॥ ९
 ततोऽर्जुनः प्रत्यविध्यदापतन्तं श्रितैः शरैः ।
 कर्णं वैकर्तनं श्रीमान्विकुप्य बलवद्धनुः ॥ १०
 तेषां शराणां वेगेन श्रितानां तिग्मतेजसाम् ।
 विमुक्षमानो राधेयो यन्नासमनुधावति ॥ ११
 तावुभावप्पनिर्देश्यौ लाघवाजयतां वरौ ।
 अयुध्वेतां सुसंरन्धावन्योन्यविजिगीषिणौ ॥ १२
 कृते प्रतिकृतं पश्य पश्य बाहुबलं च मे ।
 इति शूरार्थवचनैरभाषेतां परस्परम् ॥ १३
 ततोऽर्जुनस्य भुजयोर्वीर्यमप्रतिमं भुवि ।
 ज्ञात्वा वैकर्तनः कर्णः संरन्ध्रः समयोधयत् ॥ १४
 अर्जुनेन प्रयुक्तांस्तान्बाणान्वेगवतस्तदा ।
 प्रतिहत्य ननादोच्चैः सैन्यानि तदपूजयन् ॥ १५
 कर्ण उवाच ।
 तुष्यामि ते विप्रमुख्य भुजवीर्यस्य संयुगे ।
 अविषादस्य चैवास्य शस्त्रास्त्रविजयस्य च ॥ १६
 किं त्वं साक्षाद्भुजर्वेदो रामो वा विप्रसत्तम ।
 अथ साक्षाद्दरिहयः साक्षाद्वा विष्णुरच्युतः ॥ १७
 आत्मप्रच्छादनार्थं वै बाहुवीर्यमुपाश्रितः ।
 विप्ररूपं विधायेदं मन्ये मां प्रतिमुध्यसे ॥ १८

न हि मामाहवे कुद्धमन्यः साक्षाच्छचीपतेः ।
 पुमान्योधयितुं शक्तः पाण्डवाद्वा किरीटिनः ॥ १९
 'दग्धा जतुगृहे सर्वे पाण्डवाः सार्जुनास्तदा ।
 विनार्जुनं वा समरे मां निहन्तुमशक्नुवन्' ॥ २०
 तमेवंवादिनं तत्र फाल्गुनः प्रत्यभाषत ।
 नास्मि कर्ण धनुर्वेदो नास्मि रामः प्रतापवान् ॥ २१
 ब्राह्मणोऽस्मि युधां श्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृतां वरः ।
 ब्राह्मे पौरन्दरे चास्त्रे निष्ठितो गुरुशासनात् ॥ २२
 स्थितोऽस्म्यद्य रणे जेतुं त्वां वै वीर स्थिरो भव ।
 'निर्जितोऽस्मीति वा ब्रूहि ततो ब्रज यथासुखम् ॥ २३
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वाऽथ कर्णस्य धनुश्छिन्द पाण्डवः ।
 ततोऽन्यद्वनुरादाय संयोद्धुं सन्दधे शरम् ॥ २४
 दृष्ट्वा तेषां कौन्तेयश्छित्त्वा तद्वनुराशुगैः ।
 तथा वैकर्तनं कर्णं विभेद समरेऽर्जुनः ॥ २५
 ततः कर्णस्तु राधेयः छिन्नधन्वा महाबलः ।
 शरैरतीव विद्राक्कः पलायनमथाकरोत् ॥ २६
 पुनरायानमुहूर्तेन गृहीत्वा सशरं धनुः ।
 ववर्ष शरवर्षाणि पार्थं वैकर्तनस्तथा ॥ २७
 तानि वै शरजालानि कौन्तेयोऽभ्यहनच्छरैः ।
 ज्ञात्वा सर्वाश्शरान्धोरान्कर्णोऽधावद्भुतं बहिः ॥ २८
 ब्राह्मं तेजस्तदाऽज्जन्मं मन्यमानो महारथः ।
 अपरस्मिन्वनोद्देशे वीरौ शल्यवृकोदरौ ॥ २९
 बलिनौ युद्धसंपन्नौ विद्यया च बलेन च ।
 अन्योन्यमाहयन्तौ ॥ मत्ताविव महागजौ ॥ ३०
 मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव निम्नन्तावितरेतरम् ।
 प्रकर्षणाकर्षणयोरभ्याकर्षविकर्षणैः ॥ ३१
 आचर्कर्वतुरन्योन्यं मुष्टिभिश्चापि जघ्नतुः ।
 ततश्चटचटाशब्दः सुघोरो ह्यभवत्तयोः ॥ ३२
 पाषाणसंपातनिभैः प्रहारैरभिजघ्नतुः ।
 मुहूर्ते तौ तदाऽन्योन्यं समरे पर्यकर्षताम् ॥ ३३
 ततो भीमः समुत्क्षिप्य बाहुभ्यां शल्यमाहवे ।
 अपातयत्कुरुश्रेष्ठो ब्राह्मणा जहमुस्तदा ॥ ३४
 निवासस्थाने ॥ २९ ॥ समुत्क्षिप्य कूर्माम्फलवदपतयत् ॥ ३५ ॥

तत्राश्वर्यं भीमसेनश्चकार पुरुषर्षभः ।
 यच्छल्यं पातितं भूमौ नावधीद्वलिनं बली ॥३५॥
 पातिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च शङ्किते ।
 'विस्मयः परमो जज्ञे सर्वेषां पश्यतां नृणाम् ॥३६॥
 ततो राजसमूहस्य पश्यतो वृक्षमारुजत् ।
 ततस्तु भीमं संज्ञाभिर्वारयामास धर्मराट् ॥ ३७॥
 आकारञ्जस्तथा भ्रातुः पाण्डवोऽपि न्यवर्तत ।
 धर्मराजश्च कौरव्य दुर्योधनममर्षणम् ॥ ३८॥
 अयोधयत्समामध्ये पश्यतां वै महीक्षिताम् ।
 ततो दुर्योधनस्तं तु हवज्ञाय युधिष्ठिरम् ॥ ३९॥
 नायोधयत्तदा तेन बलवान्वै सुयोधनः ।
 एतस्मिन्नन्तरेऽविध्यद्वाणेनानतपर्वणा ॥ ४०॥
 दुर्योधनमभिप्रपन्नं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 ततो दुर्योधनः कुद्वो दण्डाहत इवोरगः ॥ ४१॥
 प्रत्ययुध्यत राजानं यत्नं परममास्थितः ।
 छित्त्वा राजा धनुः सज्यं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे ॥४२॥
 अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं स हिला प्राद्रवद्रणम् ।
 दुःशासनस्तु संकुद्रः सहदेवेन पार्थिव ॥ ४३॥
 युद्धा च सुचिरं कालं सहदेवेन निजितः ।
 उत्सृज्य च धनुः सङ्घे जानुभ्यामवनीं गतः ।
 उत्थाय सोऽभिदुद्राव सोसिं जग्राह चर्म च ४४॥
 विकर्णचित्रसेनाभ्यां निगृहीतश्च कौरवः ।
 मा युद्धमिति कौरव्य ब्राह्मणेनावलेन वै ॥ ४५॥
 दुःसहो नकुलश्चोभौ युद्धं कर्तुं समुद्यतौ ।
 तौ दृष्ट्वा कौरवा युद्धं वाक्यमूचुर्महाबलौ ॥ ४६॥
 निवर्तन्तां भवन्तो वै कुतो विप्रेषु क्रूरता ।
 दुर्बला ब्राह्मणाश्चेमे भवन्तो वै महाबलाः ॥ ४७॥
 द्वावत्र ब्राह्मणौ क्रूरौ वारिवन्द्रसदृशौ बले ।
 ये वा के वा नमस्तेभ्यो गच्छामः स्वपुरं वयम् ४८॥
 एवं संभाषमाणास्ते न्यवर्तन्ताथ कौरवाः ।
 जहृषुर्ब्राह्मणास्तत्र समेतास्तत्र सङ्गुशः ॥ ४९॥
 बहुशस्ते ततस्तत्र क्षत्रिया रणमूर्धनि ।

प्रेक्षमाणास्तथाऽतिष्ठन्ब्राह्मणाश्च समन्ततः ॥ ५०॥
 ब्राह्मणाश्च जयं प्राप्ताः कन्यामादाय निर्ययुः ।
 विजिते भीमसेनेन शल्ये कर्णे च निजिते ॥५१॥
 दुर्योधने चापयाते तथा दुःशासने रप्तात् ।
 शङ्किताः सर्वराजानः परिवदुर्धकोदरम् ॥ ५२॥
 ऊजुश्च सहितास्तत्र साध्विमौ ब्राह्मणर्षभौ ।
 विज्ञायेतां कजन्मानौ कनिवासौ तथैव च ॥५३॥
 को हि राधासुतं कर्णं शक्तो योधयितुं रणे ।
 अन्यत्र रामाद्रोणाद्वा पाण्डवाद्वा किरीटिनः ५४॥
 कृष्णाद्वा देवकीपुत्रात्कुपाद्वापि शरद्वतः ।
 को वा दुर्योधनं शक्तः प्रतियोधयितुं रणे ॥ ५५॥
 तथैव मद्राधिपतिं शल्यं बलवताविरम् ।
 बलदेवादृते वीरात्पाण्डवाद्वा वृकोदरात् ॥ ५६॥
 वीरादुर्योधनाद्वाऽन्यः शक्तः पातयितुं रणे ।
 क्रियतामवहारोऽस्माद्युद्धाद्ब्राह्मणसंयुतात् ॥ ५७॥
 ब्राह्मणा हि सदा रक्ष्याः सापराधाऽपि नित्यदा ।
 अर्थेनानुपलभ्येह पुनर्थोत्स्याम हृष्टवत् ॥ ५८॥
 वैशंपायन उवाच ।
 तांस्तथावादिनः सर्वान्त्रसमीक्ष्य क्षितीश्वरान् ।
 अथान्वान्युरुषांश्चापि कृत्वा तत्कर्म संयुगे ॥५९॥
 तत्कर्म भीमस्य समीक्ष्य कृष्णः
 कुन्तीसुतौ तौ परिशङ्कमानः ।
 निवारयामास महीपतींस्तान्-
 न्धर्मेण लब्धेत्यनुनीय सर्वान् ॥ ६०॥
 एवं ते विनिश्चितास्तु युद्धाद्युद्धविशारदाः ।
 यथावासं ययुः सर्वे विस्मिता राजसत्तमाः ॥ ६१॥
 वृत्तो ब्रह्मोत्तरो रजः पाञ्चाली ब्राह्मणैर्वृता ।
 इति भुवन्तः प्रययुर्ये तत्रासन्समागताः ॥ ६२॥
 ब्राह्मणैस्तु प्रतिच्छन्नौ रौरवाजिनवासिभिः ।
 कृच्छ्रेण जग्मतुस्तौ तु भीमसेनधनञ्जयौ ॥ ६३॥
 विदुस्तौ जनसंवाधाच्छत्रुभिः परिविधतौ ।
 कृष्णयानुगतौ तत्र नृवीरौ तौ विरेजतुः ॥ ६४॥

पौर्णमास्यां घनैर्मुक्तौ चन्द्रसूर्याविबोदितौ ।
 तेषां माता बहुविधं विनाशं पर्यचिन्तयत् ॥ ६५ ॥
 अनागच्छत्सु पुत्रेषु भैक्षकाले च लङ्घिते ।
 धार्तराष्ट्रैर्हताश्च स्युर्विज्ञाय कुरुपुत्रवाः ॥ ६६ ॥
 मायान्वितैर्वा रक्षोभिः सुघोरैर्दृढवैरिभिः ।

विपरीतं मतं जातं व्यासस्यापि महात्मनः ॥ ६७ ॥
 इत्येवं चिन्तयामास सुतस्त्रेहावृता पृथा ।
 ततः सुभजनप्राये दुर्दिने मेघसंप्लुते ॥ ६८ ॥
 महत्प्रथापराद्धे तु घनैः सूर्य इवावृतः ।
 ब्राह्मणैः प्राविशच्चत्र जिष्णुर्भार्गववेश्म तत् ॥ ६९ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

पञ्चाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

भीमार्जुनाभ्यां द्रौपद्याः भिक्षेत्यावेदने कुन्त्या पञ्चानां सह भोजनानुज्ञा ॥ १ ॥ पश्चात् द्रौपदीदर्शनेन चिन्तान्वितायां
 कुन्त्या युधिष्ठिराश्रितयोः संवादः ॥ २ ॥ द्वैपायनवचःस्मरणेन सर्वेषां द्रौपदी भार्येति युधिष्ठिरनिश्चयः ॥ ३ ॥ जनमेज-
 येन कृष्णस्य काशुर्कभारोपणे करणप्रक्षेपाण्डवार्थमिति वैशंपायनस्योत्तरम् ॥ ४ ॥ कुलाब्जशालां प्रति श्रीकृष्णस्यागम-
 नम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

मत्वा तु तां भार्गवकर्मशालां
 पार्थो पृथां प्राप्य महानुभावौ ।
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीतां
 भिक्षेत्यथावेदयतां नराभ्यौ ॥ १ ॥
 कुटीगता सा त्वनवेक्ष्य पुत्रौ
 प्रोवाच भुङ्क्तेति समेत्य सर्वे ।
 पश्चाच्च कुन्ती प्रसमीक्ष्य कृष्णां
 कष्टं मया भाषितमित्युवाच ॥ २ ॥
 साऽधर्मभीता परिचिन्तयन्ती
 तां याज्ञसेनीं परमप्रतीताम् ।
 पाणौ गृहीत्वोपजगाम कुन्ती
 युधिष्ठिरं वाक्यमुवाच चेदम् ॥ ३ ॥
 कुन्त्युवाच ।

इयं तु कन्या द्रुपदस्य राज्ञ-
 स्तवानुजाभ्यां मयि संनिष्ठया ।
 यथोचितं पुत्र मयाऽपि चोक्तं
 समेत्य भुङ्क्तेति नृप प्रमादात् ॥ ४ ॥
 मया कथं नानृतमुक्तमद्य
 भवेत्कुरुणामृषभ ब्रवीहि ।
 पञ्चालराजस्य सुतामधर्मो
 न चोपवर्तेत न विभ्रमेज्ज ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

स एवमुक्तो मतिमानृवीरो
 मात्रा मुहूर्तं तु विचिन्त्य राजा ।
 कुन्तीं समाश्वस्य कुरुप्रवीरो
 धनञ्जयं वाक्यमिदं बभाषे ॥ ६ ॥
 त्वया जिता फाल्गुन याज्ञसेनी
 त्वयैव शोभिष्यति राजपुत्री ।
 प्रज्वाल्यतामग्निरमित्रसाह
 गृहाण पाणिं विधिवत्त्वमस्याः ॥ ७ ॥
 अर्जुन उवाच ।
 मा मां नरेन्द्र त्वमधर्मभाजं
 कृथा न धर्मोऽयमशिष्टदृष्टः ।
 भवाभिवेश्यः ग्रथमं ततोऽयं
 भीमो महाबाहुरचिन्त्यकर्मा ॥ ८ ॥
 अहं ततो नकुलोऽनन्तरं मे
 पश्चादयं सहदेवस्तरस्त्री ।
 वृकोदरोऽहं च यमौ च राज-
 न्नियं च कन्या भवतो नियोज्याः ॥ ९ ॥
 एवं गते यत्करणीयमत्र
 धर्म्यं यशस्यं कुरु तद्विचिन्त्य ।
 पाञ्चालराजस्य हितं च यत्स्या-
 त्प्रशाधि सर्वे स्र वशे स्थितास्ते ॥ १० ॥

वैशंपायन उवाच ।

जिष्णोर्वचनमाज्ञाय भक्तिलेहसमन्वितम् ।
दृष्टिं निवेशयामासुः पाञ्चाल्यां पाण्डुनन्दनाः ॥ ११
दृष्ट्वा ते तत्र पश्यन्तीं सर्वे कृष्णां यशस्विनीम् ।
संप्रेक्ष्यान्योन्यमासीना हृदयैस्तामधारयन् ॥ १२
तेषां तु द्रौपदीं दृष्ट्वा सर्वेषाममितौजसाम् ।
संप्रमथ्येन्द्रियग्रामं प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १३
काम्यं हि रूपं पाञ्चाल्या विधात्रा विहितं स्वयम् ।
बभूवाधिकमन्याभ्यः सर्वभूतमनोहरम् ॥ १४
तेषामाकारभावज्ञः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
द्वैपायनवचः कृत्स्नं सस्मार मनुजर्षभः ॥ १५
अब्रवीत्सहितान्प्रादुन्मथो भेदभयाभ्रुपः ।
सर्वेषां द्रौपदी भार्या भविष्यति हि नः शुभा ॥ १६
'जनमेजय उवाच ।

सताऽपि शक्तेन च केशवेन
सज्यं धनुस्तत्र कृतं किमर्थम् ।
विद्धं च लक्ष्यं न च कस्य हेतो-
राचक्ष्व तन्मे द्विपदां वरिष्ठ ॥ १७

वैशंपायन उवाच ।

शक्तेन कृणेन च कार्मुकं त-
न्मारोपितं ज्ञातुकामेन पार्थान् ।
परिश्रवादेव बभूव लोके
जीवन्ति पार्था इति निश्चयोऽस्य ॥ १८
अन्यानशक्ताभृपतीन्समीक्ष्य
स्वयंवरे कार्मुकेणोत्तमेन ।
धनञ्जयस्तदनुरेकवीरः
सव्यं करोतीत्यभिनीक्ष्य कृष्णः ॥ १९
इति स्वयं वासुदेवो विचिन्त्य
पार्थान्वित्सन्निविधैरुपायैः ।
न तद्वनुः सज्यमित्येष कर्तुं
बभूवुरखेष्टतमा हि पार्थाः ॥ २०
प्रातुर्वचस्तत्प्रसमीक्ष्य सर्वे
ज्येष्ठस्य पाण्डोस्तनयास्तदानीम् ।

तमेवार्थं ध्यायमाना मनोभिः
सर्वे च ते तस्मिन्पुरादीनसत्त्वाः ॥ २१
वृष्णिप्रवीरस्तु कुरुप्रवीरा-
नाशंसमानः सहारौहिणेयः ।
जगाम तां भार्गवकर्मशालां
यत्रासते ते पुरुषप्रवीराः ॥ २२
तत्रोपविष्टं पृथुदीर्घबाहुं
ददर्श कृष्णः सहारौहिणेयः ।
अज्ञातशत्रुं परिवार्य तांश्चा-
प्युपोपविष्टाञ्ज्वलनप्रकाशान् ॥ २३
ततोऽब्रवीद्वासुदेवोऽभिगम्य
कुन्तीसुतं धर्ममृतां वरिष्ठम् ।
कृष्णोऽहमस्मीति निपीड्य पादौ
युधिष्ठिरस्याजमीदस्य राज्ञः ॥ २४
तथैव तस्याप्यनु रौहिणेय-
स्तौ चापि हृष्टाः कुरवोऽभ्यनन्दन् ।
पितृष्वसुश्चापि यदुप्रवीरा-
वगृह्णतां भारतमुख्य पादौ ॥ २५
अज्ञातशत्रुश्च कुरुप्रवीरः
पप्रच्छ कृष्णं कुशलं विलोक्य ।
कथं वयं वासुदेव त्वयेह
गृढा वसन्तो विदिताश्च सर्वे ॥ २६
तमब्रवीद्वासुदेवः प्रहस्य
गृढोऽप्यभिर्ज्ञायत एव राजन् ।
तं विक्रमं पाण्डवेयानतीत्य
कोऽन्यः कर्ता विद्यते भालुबेषु ॥ २७
दिष्ट्वा सर्वे पावकादिप्रमुक्ता
यूयं घोरात्पाण्डवाः शत्रुसाहाः ।
दिष्ट्वा पापो घृतराष्ट्रस्य पुत्रः
सहामाल्यो न सकामोऽभविष्यत् ॥ २८
भद्रं वोऽस्तु निहितं यदुहायां
विवर्धध्वं ज्वलना इवैधमानाः ।

मा वो विद्युः पार्थिवः केचिदेव
यास्यावहे शिविरायैव तावत् ।

सोऽनुज्ञातः पाण्डवेनाव्ययश्रीः
प्रायाच्छीघ्रं बलदेवेन सार्धम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि षष्ठिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

सप्ताधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

पाण्डवावासे दृष्टद्युम्नस्य निजीयावस्थानम् ॥ १ ॥ भीमाधानीतस्य भिक्षस्य कुन्त्याशया द्रौपद्या परिवेषणम् ॥ २ ॥
सर्वे पाण्डवपुत्रान्तं ज्ञात्वा दृष्टद्युम्नस्य प्रतिनिवर्तनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

दृष्टद्युम्नस्तु पाञ्चाल्यः पृष्ठतः कुरुमन्दनौ ।
अन्वगच्छत्तदा यान्तौ भार्गवस्य निवेशने ॥ १
सोऽज्ञायमानः पुरुषानवधाय समन्ततः ।
स्वयमाराभिलीनोऽभूद्भार्गवस्य निवेशने ॥ २
सार्यं च भीमस्तु रिपुप्रमाथी
जिष्णुर्यमौ चापि महानुभावौ ।
भैक्षं चरित्वा तु युधिष्ठिराय
निवेदयांचकुरदीनसत्ताः ॥ ३
ततस्तु कुन्ती द्रुपदात्मजां ता-
मुवाच काले वचनं वदान्वा ।
ततोऽग्रमादाय कुरुष्व भद्रे
बलिं च विप्राय च देहि भिक्षाम् ॥ ४
ये चान्नमिच्छन्ति ददस्व तेभ्यः
परिश्रिता ये परितो मनुष्याः ।
ततश्च शेषं प्रविभज्य शीघ्र-
मर्धं चतुर्णां मम चात्मनश्च ॥ ५
अर्धं तु भीमाय च देहि भद्रे
य एष नार्घ्यभतुल्यरूपः ।
गौरो युवा संहननोपयन्
एषो हि वीरो बहुशुक्लः सदैव ॥ ६
सा हृष्टरूपैव तु राजपुत्री
तस्या वचः साध्वविशङ्कमाना ।
यथावदुक्तं प्रचकार साध्वी
ते चापि सर्वे बुभुजुस्तदन्नम् ॥ ७
कुशैस्तु भूमौ शयनं चकार
माद्रीपुत्रः सहदेवस्तपस्वी ।

अथात्मकीयान्यजिनानि सर्वे
संस्तीर्य वीराः सुषुपुर्धरण्याम् ॥ ८
अगस्त्यकान्तामभितो दिशं तु
शिरांसि तेषां कुरुसत्तमानाम् ।
कुन्ती पुरस्ताद्यु बभूव तेषां
पादान्तरे चाथ बभूव कृष्णा ॥ ९
अशेत भूमौ सह पाण्डुपुत्रैः
पादोपधानीव कृता कुशेषु ।
न तत्र दुःखं मनसापि तस्या
न चावमेने कुरुपुत्रैस्तान् ॥ १०
ते तत्र शूराः कथयांबभूवुः
कथा विचित्राः पृतनाधिकाराः ।
अस्त्राणि दिव्यानि रथाश्च नागान्
खन्नान्वादाश्चापि परधधाश्च ॥ ११
तेषां कथास्ताः परिकीर्त्यमानाः
पाञ्चालराजस्य सुतस्तदानीम् ।
शुश्राव कृष्णां च तदा निषण्णां
ते चापि सर्वे ददृशुर्मनुष्याः ॥ १२
दृष्टद्युम्नो राजपुत्रस्तु सर्वे
वृत्तं तेषां कथितं चैव रात्रौ ।
सर्वे राज्ञे द्रुपदायासिलेन
निभेदयिष्यस्त्वरितो जगाम ॥ १३
पाञ्चालराजस्तु विषण्णरूप-
स्तान्पाण्डवानप्रतिविन्दमानः ।
दृष्टद्युम्नं पर्यपृच्छन्महात्मा
क सा गता केन नीता च कृष्णा ॥ १४

अग्रे प्रथममादाय बलिं कुरुष्व भिक्षां च देहि ॥ ४ ॥

कश्चिन्न शूद्रेण न हीनजेन
वैश्येन वा करदेनोपपन्ना ।
कश्चित्पदं मूर्ध्नि न पङ्कदिग्धं
कश्चिन्न माला पतिता श्मशाने ॥ १५
कश्चित्स वर्णप्रवरो मनुष्य
उद्विक्तवर्णोऽप्युत एव कश्चित् ।
कश्चिन्न वामो मम मूर्ध्नि पादः
कृष्णाभिमर्शेन कृतोऽद्य पुत्र ॥ १६

कश्चिन्न तप्स्ये परमप्रतीतः
संयुज्य पार्थेन नरर्षभेण ।
वदस्व तत्त्वेन महानुभाव
कोऽसौ विजेता दुहितुर्ममाद्य ॥ १७
विचित्रवीर्यस्य सुतस्य कश्चि-
त्कुरुप्रवीरस्य त्रियन्ति पुत्राः ।
कश्चिन्नु पार्थेन यवीयसाऽद्य
धनुर्गृहीतं निहतं च लक्ष्यम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि स्वयंवरपर्वणि सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

समाप्तं स्वयंवरपर्व ॥

(अथ वैवाहिकपर्व ॥ १३ ॥)

अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

वृष्टयुग्वर्गा श्रुतवता हुपदेन तत्त्वविबिस्सया पाण्डवान्प्रति पुरोहितप्रेषणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
ततस्तथोक्तः परिहृष्टरूपः
पित्रे शशंसाद्य स राजपुत्रः ।
वृष्टयुग्नः सोमकानां प्रबर्हो
वृत्तं यथा येन हुता च कृष्णा ॥ १
वृष्टयुग्न उवाच ।
योऽसौ युवा व्याधतलोहिताक्षः
कृष्णाजिनी देवसमानरूपः ।
यः कार्ष्णिकाम्यं कृतवानधिज्यं
लक्षं च यः पातितवान्पृथिव्याम् ॥ २
असज्जमानश्च ततस्तरस्त्री
वृतो द्विजाम्यैरभिपूज्यमानः ।
चक्राम वज्रीव दितेः सुतेषु
सर्वैश्च देवैर्ऋषिभिश्च जुष्टः ॥ ३
कृष्णा प्रगृह्णाजिनमन्वयात्तं
नागं यथा नागवधूः प्रहृष्टा ।

‘श्यामो युवा वारणमत्तगामी
कृत्वा महत्कर्म सुदुष्करं तत् ॥ ४
यः सूतपुत्रेण चकार युद्धं
शक्नेऽर्जुनं तं त्रिदशेशवीर्यम् ।’
अमृष्यमाणेषु नराधिपेषु
कुद्वेषु वै तत्र समापतत्सु ॥ ५
ततोऽपरः पार्थिवसङ्घमध्ये
प्रवृद्धमारुज्य महीप्ररोहम् ।
प्राकालयत्तेन स पार्थिवौघान्
भीमोऽन्तकः प्राणभृतो ययैव ॥ ६
तौ पार्थिवानां मिषतां नरेन्द्र
कृष्णासुपादाय गतौ नराभ्यौ ।
‘विश्वोभ्य विद्राव्य च पार्थिवांस्ता-
न्स्वतेजसा दुध्यतिवीक्ष्यरूपौ ।’
विभ्राजमानाविव चन्द्रसूर्यौ
बाह्यां पुराद्दार्गवकर्मशालाम् ॥ ७

तत्रोपविष्टार्चिरिवानलस्य
 तेषां जनित्रीति मम प्रतर्कः ।
 तथाविधैरेव नरप्रवीरै-
 रूपोपविष्टैस्त्रिभिरग्निकल्पैः ॥ ८
 तस्यास्ततस्तावभिवाद्य पादा-
 बुक्त्वा च कृष्णामभिवादेति ।
 स्थितौ च तत्रैव निवेद्य कृष्णां
 भिक्षाप्रचाराय गता नराभ्याः ॥ ९
 तेषां तु भैक्षं प्रतिगृह्य कृष्णा
 दत्त्वा बलिं ब्राह्मणसाच्च कृत्वा ।
 तां चैव दृष्ट्वा परिवेष्य तांश्च
 नरप्रवीरान्स्वयमप्यभुङ्क्त ॥ १०
 सुप्तास्तु ते पार्थिव सर्व एव
 कृष्णा च तेषां चरणोपधाने ।
 आसीत्पृथिव्यां शयनं च तेषां
 दर्भाजिनाग्रास्तरणोपपन्नम् ॥ ११
 ते नर्दमाना हव कालमेषाः
 कथा विचित्राः कथमां वभूवुः ।
 न वैश्यशूद्रौपयिकीः कथास्ता
 न च द्विजानां कथयन्ति वीराः ॥ १२
 निःसंशयं क्षत्रियपुंगवास्ते
 यथा हि युद्धं कथयन्ति राजन् ।
 आशा हि नो व्यक्तमियं समृद्धा
 मुक्तान् हि पार्थाञ्मृणुमोऽग्निदाहात् ॥ १३
 यथा हि लक्ष्यं निहतं धनुश्च
 सज्यं कृतं तेन तथा प्रसक्त ।
 यथा हि भाषन्ति परस्परं ते
 छत्रा ध्रुवं ते प्रचरन्ति पार्थाः ॥ १४
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः स राजा द्रुपदः प्रहृष्टः
 पुरोहितं प्रेषयामास तेषाम् ।
 विद्याम बुष्मानिति भाषमाणो
 महात्मानः पाण्डुसुताः स्त्र कञ्चित् ॥ १५
 गृहीतवाक्यो नृपतेः पुरोधा
 गत्वा प्रशंसामभिवाद्य तेषाम् ।

वाक्यं समग्रं नृपतेर्यथाव-
 द्वाच चानुक्रमविक्रमेण ॥ १६
 विज्ञातुमिच्छत्यवनीश्वरो वः
 पाञ्चालराजो वरदो वरार्हाः ।
 लक्ष्यस्य वेद्वारमिमं हि दृष्ट्वा
 हर्षस्य नान्तं प्रतिपद्यते सः ॥ १७
 आख्यात च ज्ञातिकुलानुपूर्वीं
 पदं शिरःसु द्विषतां कुरुध्वम् ।
 भ्रष्टादयध्वं हृदयं ममेदं
 पाञ्चालराजस्य च सानुगस्य ॥ १८
 पाण्डुर्हि राजा द्रुपदस्य राज्ञः
 प्रियः सखा चात्मसमो बभूव ।
 तस्यैव कामो दुहिता ममेयं
 क्षुधा यदि स्यादिह कौरवस्य ॥ १९
 अयं हि कामो द्रुपदस्य राज्ञो
 हृदि स्थितो नित्यमनिन्दिताङ्गाः ।
 यदर्जुनो वै पृथुदीर्घबाहु-
 र्धमेण विन्देत सुतां ममेताम् ॥ २०
 कृतं हि तत्स्यात्सुकृतं ममेदं
 यशश्च पुण्यं च हितं तदेतत् ।
 अथोक्तवाक्यं हि पुरोहितं स्थितं
 ततो विनीतं समुदीक्ष्य राजा ॥ २१
 समीपतो भीममिदं शशास
 प्रदीयतां पाद्यमर्घ्यं तथाऽसौ ।
 मान्यः पुरोधा द्रुपदस्य राज्ञ-
 स्तस्यै प्रयोज्याऽभ्यधिका हि पूजा ॥ २२
 वैशंपायन उवाच ।
 भीमस्ततस्तत्कृतवानरेन्द्र
 तां चैव पूजां प्रतिगृह्य हर्षात् ।
 सुखीपविष्टं तु पुरोहितं तदा
 युधिष्ठिरो ब्राह्मणमित्युवाच ॥ २३
 पाञ्चालराजेन सुता निसृष्टा
 स्वधर्मदृष्टेन यथा न कामात् ।
 प्रदिष्टशुल्का द्रुपदेन राज्ञा
 सा तेन वीरेण तथाऽनुवृत्ता ॥ २४

न तत्र वर्णेषु कृता विवक्षा
 न चापि शीले न कुले न गोत्रे ।
 कृतेन सज्येन हि कार्मुकेण
 विद्वेन लक्ष्येण हि सा विसृष्टा ॥ २५
 सेयं तथाऽनेन महात्मनेह
 कृष्णा जिता पार्थिवसङ्गमध्ये ।
 नैवं गते सौमकिरद्य राजा
 सन्तापमर्हत्यसुखाय कर्तुम् ॥ २६
 कामश्च योऽसौ द्रुपदस्य राज्ञः
 स चापि संपत्स्यति पार्थिवस्य ।
 संप्राप्त्यरूपां हि नरेन्द्रकन्या-
 भिमामहं ब्राह्मण साधु मन्ये ॥ २७

न तदनुर्मन्दबलेन शक्यं
 मौर्व्या समायोजयितुं तद्याहि ।
 न चाकृतास्त्रेण न हीनजेन
 लक्ष्यं तथा पातयितुं हि शक्यम् ॥ २८
 तस्मान्न तापं दुहितुर्निमित्तं
 पाञ्चालराजोऽर्हति कर्तुमद्य ।
 न चापि तत्पातनमन्यथेह
 कर्तुं हि शक्यं भुवि मानवेन ॥ २९
 एवं भुवत्येव युधिष्ठिरे तु
 पाञ्चालराजस्य समीपतोऽन्यः ।
 तत्राजगामाशु नरो द्वितीयो
 निवेदयिष्यन्निह सिद्धमक्षम् ॥ ३०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि अष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

कृष्णा सह पाण्डवानां द्रुपदगृहगमनम् ॥ १ ॥ परीक्षणार्थं द्रुपदेन अनेकविधवस्तुपरीक्षणम् ॥ २ ॥ द्रौपद्या सह कु-
 न्या अन्तःपुरप्रवेशः ॥ ३ ॥ भोजनान्तर्गतं पाण्डवानां साङ्गामिकवस्तुपूर्णप्रवेशो प्रवेशः ॥ ४ ॥

दूत उवाच ।

जन्यार्थमभं द्रुपदेन राज्ञा
 विवाहहेतोरुपसंस्कृतं च ।
 तदामुवर्ध्वं कृतसर्वकार्याः
 कृष्णा च तत्रैतु चिरं न कार्यम् ॥ १
 इमे रथाः काश्चनपद्मचित्राः
 सदश्रयुक्ता वसुधाधिपार्हाः ।
 यतान्समारुह्य परैत सर्वे
 पाञ्चालराजस्य निवेशनं तत् ॥ २

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रयाताः कुरुपुंगवास्ते
 पुरोहितं तं परियाप्य सर्वे ।
 आस्थाय यानानि महान्ति तानि
 कुन्ती च कृष्णा च सहैकयाने ॥ ३

‘स्त्रीभिः सुगन्धाम्बरमाल्यदानै-
 विभूषिता आभरणैर्विचित्रैः ।
 माङ्गल्यगीतध्वनिवाद्यघोषै-
 र्मनोहरैः पुण्यकृतां वरिष्ठैः ॥ ४
 संगीयमानाः प्रययुः प्रहृष्टा
 दीपैर्ज्वलद्भिः सहिताश्च विग्रैः ॥ ५
 स वै तथोक्तस्तु युधिष्ठिरेण
 पाञ्चालराजस्य पुरोहितोऽन्यः ।
 सर्वं यथोक्तं कुरुनन्दनेन
 निवेदयामास नृपाय गत्वा ॥’ ६
 श्रुत्वा तु वाक्यानि पुरोहितस्य
 यान्युक्तवान्भारत धर्मराजः ।
 जिज्ञासयैवाथ कुरुत्तमानां
 द्रव्याण्यनेकान्युपसंजहार ॥ ७

संप्राप्त्यरूपमस्माकं योग्यरूपम् ॥ २७ ॥ अष्टाधिकद्विशततमो-
 ऽध्यायः ॥ २०८ ॥

जन्यार्थं वरपक्षीवजनार्थं ॥ १ ॥ परियाप्य प्रस्थाप्य ॥ २ ॥

फलानि माल्यानि च संस्कृतानि
वर्मोणि चर्मोणि तथाऽऽसनानि ।
गात्रैव राजमथ चैव रज्जु-
वीजानि चान्यानि कृषीनिमित्तम् ॥ ८
अन्येषु शिल्पेषु च यान्यपि स्युः
सर्वाणि कृत्यान्वसिलेन तत्र ।
क्रीडानिमित्तान्यपि यानि तत्र
सर्वाणि तत्रोपजहार राजा ॥ ९
वर्मोणि चर्मोणि च भानुमन्ति
सुखा महान्तोऽश्वरथाश्च चित्राः ।
धनुषि चाध्याणि शराश्च चित्राः
शतवृष्टयः काञ्चनभूषणाश्च ॥ १०
प्रासा शुशुक्लश्च परश्वधाश्च
सांग्रामिकं चैव तथैव सर्वम् ।
शय्यासनान्युत्तमवस्तुवन्ति
तथैव वासो विविधं च तत्र ॥ ११
कुन्ती तु कृष्णा परिगृह्य साध्वी-
मन्तःपुरं द्रुपदस्याविवेश ।
स्त्रियश्च तां कौरवराजपत्नीं
प्रत्यर्चयामासुरदीनसत्त्वाः ॥ १२
तान्सिंहविक्रान्तगतीभिरीक्ष्य
महर्षभाक्षानजिनोत्तरीयान् ।

गूढोत्तरासान्शुजगेन्द्रभोग-
प्रलम्बबाहुन्पुरुषप्रवीरान् ॥ १३
राजा च राज्ञः सचिवाश्च सर्वे
पुत्राश्च राज्ञः सुहृदस्तथैव ।
प्रेम्णाश्च सर्वे निखिलेन राज-
न्हर्षं समापेतुरतीव तत्र ॥ १४
ते तत्र वीराः परमासनेषु
सपादपीठेष्वविशङ्कमानाः ।
यथानुपूर्व्याद्विबुधैर्नराध्या-
स्तथा महाहर्षेण न विस्मयन्तः ॥ १५
उष्णावचं पार्थिवभोजनीयं
पात्रीषु जाम्बूनदराजतीषु ।
दासाश्च दास्यश्च समृद्धवेष्टाः
संभोजकाश्चाप्युपजहुरन्नम् ॥ १६
ते तत्र भुक्त्वा पुरुषप्रवीरा
यथात्मकामि सुभृशं प्रतीताः ।
उत्क्रम्य सर्वाणि वसूनि राज-
न्सांग्रामिकं ते विविशुर्नुवीराः ॥ १७
तल्लक्षयित्वा द्रुपदस्य पुत्रा
राजा च सर्वैः सह मन्त्रिमुख्यैः ।
समर्थयामासुरूपेत्य दृष्टाः
कुन्तीसुतान्पार्थिवराजपुत्रान् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि नवविंशतिशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

द्रुपदप्रभानन्तरं युधिष्ठिरेण स्त्रेषां पाण्डवत्वकथनम् ॥ १ ॥ द्रौपद्याः पञ्चपत्नीत्वे द्रुपदस्य विवादः ॥ २ ॥ द्वासागम-
नम् ॥ ३ ॥

वैश्यायन उवाच ।
तत आहूय पाञ्चाल्यो राजपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
परिग्रहेण ब्राह्मेण परिगृह्य महाद्युतिः ॥ १
पर्यपृच्छददीनात्मा कुन्तीपुत्रं सुवर्चसम् ।
कथं जानीम भवतः क्षत्रियान्ब्राह्मणानुत ॥ २

कुन्तन्तीति कृत्यानि वासादीनि ॥ १ ॥ वस्तुवन्ति यतोर्मस्य धन-
मर्थम् ॥ ११ ॥ गूढोत्तरासान्गूढजन्तून् । गूढोत्तरासान् इति क.

वैश्यान्वा गुणसंपन्नानथ वा शूद्रयोनिजान् ।
मायामास्थाय वा सिद्धांश्चरतः सर्वतोदिशम् ॥ ३
कृष्णाहेतोरनुप्राप्ता देवाः संदर्शनार्थिनः ।
ब्रवीतु नो भवान्सत्यं सन्देहो ह्यत्र नो महान् ॥ ४
अपि नः संशयस्यान्ते मनः संतुष्टिमावहेत् ।

पाठः ॥ १३ ॥ नवविंशतिशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥

ब्राह्मेण ब्राह्मणार्थमुचितेनाभ्युत्थानादिना परिग्रहेण भा-

अपि नो भागधेयानि शुभानि स्युः परन्तप ॥ ५
इच्छया ब्रूहि तत्सत्यं सत्यं राजसु शोभते ।
इष्टापूर्तेन च तथा वक्तव्यमनृतं न तु ॥ ६
श्रुत्वा ह्यमरसङ्काशं तव वाक्यमरिंदम ।
ध्रुवं विवाहकरणमास्थास्यामि विधानतः ॥ ७
युधिष्ठिर उवाच ।

मा राजन्विमना भूस्त्वं पाञ्चाल्य प्रीतिरस्तु ते ।
ईप्सितस्ते ध्रुवः कामः संवृत्तोऽयमसंशयम् ॥ ८
वयं हि क्षत्रिया राजन्याण्डोः पुत्रा महात्मनः ।
ज्येष्ठं मां विद्धि कौन्तेय भीमसेनार्जुनाविमौ ॥ ९
आभ्यां तव सुता राजभिर्जिता राजसंसदि ।
यमौ च तत्र कुन्ती च यत्र कृष्णा व्यवस्थिता १०
ज्येष्ठु ते मानसं दुःखं क्षत्रियाः स्मो नरर्वम ।
पश्मिनीव सुतेयं ते हृदादन्यद्ददं गता ॥ ११
इति तथ्यं महाराज सर्वमेतद्भवीमि ते ।
भवान्नि गुरुरस्माकं परमं च परायणम् ॥ १२
वैशंपायन उवाच ।

ततः ॥ द्रुपदो राजा हर्षव्याकुललोचनः ।
प्रतिवक्तुं मुदा युक्तो नाशकचं युधिष्ठिरम् ॥ १३
यत्नेन तु स तं हर्षं सन्निगृह्य परंतपः ।
अनुरूपं तदा वाचा प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ १४
पप्रच्छ चैनं धर्मात्मा यथा ते प्रहुताः पुरात् ।
स तस्मै सर्वमाचख्यावानुपूर्व्येण पाण्डवः ॥ १५
तच्छ्रुत्वा द्रुपदो राजा कुन्तीपुत्रस्य भाषितम् ।
विगर्हयामास तदा हृतराष्ट्रं नरेश्वरम् ॥ १६
आश्वासयामास च तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
प्रतिजज्ञे च राज्याय द्रुपदो वदतां वरः ॥ १७
ततः कुन्ती च कृष्णा च भीमसेनार्जुनावपि ।
यमौ च राज्ञा संदिष्टं विविशुर्भवन्नं महत् ॥ १८
तत्र ते न्यवसन्नाजन्मज्ञसेनेन पूजिताः ।
प्रत्याश्वस्तस्ततो राजा सह पुत्रैरुवाच तम् ॥ १९

स्थित्येन ॥ १ ॥ इष्टापूर्तेन हेतुना । अनृतं न वक्तव्यमिति ।
अनृतमापणे इष्टापूर्ते नश्येतामित्यर्थः ॥ ६ ॥ क्षणं देवपूजा-
श्रुत्तवम् ॥ ९० ॥ अनिविष्टः अकृतविवाहः ॥ २४ ॥ समयो
नियमः ॥ २५ ॥ ज्वलने ज्वलनसमीपे ॥ २६ ॥ पुंसः पुमा-

गृह्णातु विधिवत्पाणिमघार्यं कुरुनन्दनः ।
पुण्येऽहनि महाबाहुरर्जुनः कुरुतां क्षणम् ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।
तमब्रवीच्चतो राजा धर्मात्मा च युधिष्ठिरः ।
‘ममापि दारसंबन्धः कार्यस्तावद्विशापते ॥ २१
तस्मात्पूर्वं मया कार्यं तद्भवाननुमन्यताम् ।’
द्रुपद उवाच ।

भवान्वा विधिवत्पाणिं गृह्णातु दुहितुर्मम ।
यस्य वा मन्यसे वीर तस्य कृष्णाश्रुपादिश ॥ २२
युधिष्ठिर उवाच ।
सर्वेषां महिषी राजन्द्रौपदी नो भविष्यति ।
एवं प्रव्याहृतं पूर्वं मम मात्रा विशापते ॥ २३
अहं चाप्यनिविष्टो वै भीमसेनश्च पाण्डवः ।
पार्येन विजिता चैषा रत्नभूता सुता तव ॥ २४
एष नः समयो राजल्लब्धस्य सह भोजनम् ।
न च तं हातुमिच्छामः समर्थं राजसत्तम ॥ २५
‘अक्रमेण निवेशे च धर्मलोपो महान्भवेत् ।’
सर्वेषां धर्मतः कृष्णा महिषी नो भविष्यति ।
आनुपूर्व्येण सर्वेषां गृह्णातु ज्वलने करान् ॥ २६
द्रुपद उवाच ।

एकस्य बहयो विहिता महिष्यः कुरुनन्दन ।
नैकस्या बहवः पुंसः श्रूयन्ते पतयः क्वचित् ॥ २७
‘सोऽयं न लोके वेदे वा जातु धर्मः प्रशस्यते ।’
लोकेवेदविरुद्धं त्वं नाधर्मं धर्मेविच्छुचिः ।
कर्तुमर्हसि कौन्तेय कस्मात्ते बुद्धिरीदृशी ॥ २८
युधिष्ठिर उवाच ।
सूक्ष्मो धर्मो महाराज नास्य विभो वयं गतिम् ।
पूर्वेषामानुपूर्व्येण यातं वर्त्माऽनुयामहे ॥ २९
न मे वागनृतं ग्राह नाधर्मं धीयते मतिः ।
एवं चैव वदत्यम्बा मम चैतन्मनोगतम् ॥ ३०
‘आश्रमे रुद्रनिर्दिष्टाभ्यासादेतन्मया श्रुतम् ।’

सः ॥ २७ ॥ श्रूयं च वयं च वयं । पूर्वेषां प्रचेतः प्रवृत्तीनाम् ।
तैर्यातं वर्त्तं बहूनामेकपत्नीसमनुयामहे । तच्च आनुपूर्व्येण
न त्वक्रमेण ॥ २९ ॥ दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः
॥ २९० ॥

एष धर्मो ध्रुवो राजंश्चरैनमविचारयन् ।
मा च शङ्का तत्र ते स्यात्कथंचिदपि पार्थिव ३१
हुपद उवाच ।
त्वं च कुन्ती च कौन्तय धृष्टद्युम्नश्च मे सुतः ।

कथयन्ति कर्तव्यं श्वः काल्ये करवामहे ॥३२
वैशंपायन उवाच ।
ते समेत्य ततः सर्वे कथयन्ति स्म भारत ।
अथ द्वैपायनो राजन्मभ्यागच्छद्यदृच्छया ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥

एकादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

एकशः बहुभाषांस्ते शङ्कमानान्नुपवादीभ्यसि व्यासेन स्वस्वामिप्रायकथनानुशा ॥ १ ॥ हुपदादिभिः स्वस्वमते कथिते
व्यासेनास्य विवाहस्य धर्म्यत्वं कथनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततस्ते पाण्डवाः सर्वे पाञ्चाल्यश्च महायज्ञाः ।
प्रत्युत्थाय महात्मानं कृष्णं सर्वेऽभ्यवादनम् ॥१
प्रतिनन्द्य स तां पूजां पृष्ट्वा कुशलमन्ततः ।
आसने काञ्चने शुद्धे निषसाद् महामनाः ॥ २
अनुज्ञातास्तु ते सर्वे कृष्णेनामिततेजसा ।
आसनेषु महार्हेषु निषेदुर्दिपदां वराः ॥ ३
ततो मुहूर्तान्मधुरां वाणीमुच्चार्य पार्षतः ।
यप्रच्छ तं महात्मानं द्रौपद्यर्थं विशांपते ॥ ४
कथमेका बहूनां स्यान् च स्याद्धर्मसंकरः ।
एतन्मे भगवान्सर्वं प्रब्रवीतु यथातथम् ॥ ५

व्यास उवाच ।

अस्मिन्धर्मे विप्रलब्धे लोकवेदविरोधके ।
यस्य यस्य मतं यद्यच्छ्रोतुमिच्छामि तस्य तत् ॥६
हुपद उवाच ।

अधर्मोऽयं मम मतो विरुद्धो लोकवेदयोः ।
न हेका विद्यते पत्नी बहूनां द्विजसत्तम ॥ ७
न चाप्याचरितः पूर्वैरयं धर्मो महात्मभिः ।
न चाप्यधर्मो विद्वद्भिश्चरितव्यः कथंचन ॥ ८
ततोऽहं न करोम्येनं व्यवसायं क्रियां प्रति ।
धर्मः सदैव संदिग्धः प्रतिभाति हि मे त्वयम् ॥९
धृष्टद्युम्न उवाच ।

यवीयसः कथं भार्या ज्येष्ठो भ्राता द्विजर्षभ ।
ब्रह्मन्समभिवर्तेत सद्बुधः संस्तपोधन ॥ १०

न तु धर्मस्य सूक्ष्मत्वाद्गतिं विश्वः कथंचन ।
अधर्मो धर्म इति वा व्यवसायो न शक्यते ॥११
कर्तुमसद्विधैर्ब्रह्मस्ततोऽयं न व्यवस्यते ।
पञ्चानां महिषी कृष्णा भवत्विति कथंचन ॥१२
युधिष्ठिर उवाच ।

न मे वागनृतं ग्राह नाधर्मं धीयते मतिः ।
वर्तते हि मनो मेऽत्र नैषोऽधर्मः कथंचन ॥ १३
श्रूयते हि पुराणेऽपि जटिला नाम गौतमी ।
ऋषीन्ध्यासितवती सप्त धर्मभृतां वरा ॥ १४
तथैव मुनिजा वार्ध्नी तपोभिर्भावितात्मनः ।
संगताभूदश भ्रातृनकेनाग्नः प्रचेतसः ॥ १५
गुरोर्हि वचनं ग्राह्यधर्म्यं धर्मज्ञसत्तम ।
गुरुणां चैव सर्वेषां माता परमको गुरुः ॥ १६
सा चाप्युक्तवती वार्चं भैक्षवद्भुज्यतामिति ।
तस्मादेतदहं मन्ये परं धर्मं द्विजोत्तम ॥ १७

कुन्त्युवाच ।

एवमेतद्यथा ग्राह धर्मचारी युधिष्ठिरः ।
भुज्यतां भ्रातृभिः सार्धमित्यर्जुनमचोदयम् ।
अनृतान्मे भयं तीव्रं मुच्येऽहमनृतात्कथम् ॥१८
व्यास उवाच ।

अनृतान्मोक्ष्यसे मद्रे धर्मश्रेष्ठ सनातनः ।
ननु वक्ष्यामि सर्वेषां पाञ्चाल शृणु मे स्वयम् १९
यथाऽयं विहितो धर्मो यतश्चायं सनातनः ।
यथा च ग्राह कौन्तेयस्तथा धर्मो न संशयः ॥२०

वैशंपायन उवाच ।

तत उत्थाय भगवान् व्यासो द्वैपायनः प्रभुः ।

करे गृहीत्वा राजानं राजवेश्म समाविशत् ॥२१॥

पाण्डवाश्चापि कुन्ती च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।

विविशुस्तेऽपि तत्रैव प्रतीक्षन्ते स्म तावुभौ ॥२२॥

ततो द्वैपायनस्तस्मै नरेन्द्राय महात्मने ।

आचख्यौ तद्यथा धर्मो बहूनामेकपत्निता ॥ २३ ॥

यथा च ते ददुर्ध्वैव राजपुत्र्याः पुरा वरम् ।

धर्माद्यास्तपसा तुष्टाः पञ्चपत्नीत्वमीश्वराः ॥ २४ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि एकादशाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥

द्वादशाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

इन्द्रसेनापरनाम्न्या नालायन्या उपालयानारम्भः—नालायन्या स्थविरस्य प्रत्युर्मौद्गल्यस्य आराधनम् ॥ १ ॥ तुष्टेन मौद्गल्ये-
न नालायनीप्रार्थनयाऽऽत्मनः पञ्चरूपस्त्रीकारेण तस्यां रमणम् ॥ २ ॥ तयोः स्वर्गादिकोकेषु मातारूपेण रमणम् ॥ ३ ॥ सैव
नालायनी तव दुहिता जातेति रूपदं प्रति न्यासस्त्वोक्तिः ॥ ४ ॥

व्यास उवाच ।

मा भूद्रार्जस्तव तापो मनस्यः

पञ्चानां भार्या दुहिता ममेति ।

मातुरेषा प्रार्थिता साचदानीं

पञ्चानां भार्या दुहिता ममेति ॥ १ ॥

याजोपयाजौ धर्मरतौ तपोभ्यां

तौ चक्रतुः पञ्चपतित्वमस्याः ।

तत्पञ्चभिः पाण्डुसुतैरवाप्ता

भार्या कृष्णा मोदतां वै कुलं ते ॥ २ ॥

लोके नान्यो विद्यते त्वद्विशिष्टः

सर्वारीणामप्रभृष्योऽसि राजन् ।

भूयस्तिदं शृणु मे त्वं विशोको

यथाऽऽगतं पञ्चपत्नीत्वमस्याः ॥ ३ ॥

एषा नालायनी पूर्वं मौद्गल्यं स्थविरं पतिम् ।

आराधयामास तदा कुष्ठिनं तमनिन्दिता ॥ ४ ॥

स्वगस्थिभूतं कटुकं लोलमीर्ष्युं सुकोपनम् ।

सुगन्धेतरगन्धाढ्यं बलीपलितमूर्धजम् ॥ ५ ॥

स्थविरं विकृताकारं शीर्यमाणनखत्वचम् ।

उच्छिष्टमुपभुञ्जाना पर्युपास्ते महामुनिम् ॥ ६ ॥

ततः कदाचिदद्भुष्टो भुञ्जानस्य व्यशीर्यत ।

अत्रादुद्धृत्य तन्वाभमुपभुञ्जेऽविशङ्किता ॥ ७ ॥

तेन तस्याः प्रसन्नेन कामव्याहारिणा तदा ।

वरं वृणीष्वेत्यसकृदुक्ता वत्रे वरं तदा ॥ ८ ॥

मौद्गल्य उवाच ।

नाहं वृद्धो न कटुको नेर्ध्यावाग्नैव कौपनः ।

न च दुर्गन्धवदनो न कुशो न च लोलुपः ॥ ९ ॥

कथं त्वां रमयामीह कथं त्वां वासयाम्यहम् ।

वद कल्याणि भद्रं ते यथा त्वं मनसेच्छसि ॥ १० ॥

व्यास उवाच ।

सा तमक्लिष्टकर्माणं वरदं सर्वकामदम् ।

भर्तारमनवद्याद्री असम्प्रत्युवाच ह ॥ ११ ॥

नालायन्युवाच ।

पञ्चधा प्रविभक्तात्मा भगवांलोकविश्रुतः ।

रमय तमचिन्त्यात्मन्पुनश्चैकत्वमागतः ॥ १२ ॥

तां तथेत्यब्रवीद्धीमान्महर्षिर्वै महातपाः ।

स पञ्चधा तु भूत्वा तां रमयामास सर्वतः ॥ १३ ॥

नालायनीं सुकेशान्तां मौद्गल्यश्चारुहासिनीम् ।

आश्रमेष्वधिकं चापि पूज्यमानो महर्षिभिः ॥ १४ ॥

स चचार यथाकामं कामरूपवपुः पुनः ।

यदा ययौ दिवं चापि तत्र देवर्षिभिः सह ॥ १५ ॥

चचार सोऽमृताहारः सुरलोके चचार ह ।

पूज्यमानस्तथा शक्या शकस्य भवनेष्वपि ॥ १६ ॥

महेन्द्रसेनया सार्धं पर्यधावद्विरसया ।

सूर्यस्य च रथं दिव्यमारुह्य भगवान्प्रभुः ॥ १७ ॥

पुण्येत्य पुनर्मरुं भेरौ वासमरोचयत् ।
 आकाशगङ्गामाप्नुत्य तथा सह तपोधनः ॥ १८
 रश्मिजालेषु चन्द्रस्य उवास च यथाऽनिलः ।
 गिरिरूपधरो योगी स महर्षिस्तदा पुनः ॥ १९
 तत्प्रभावेन सा तस्य मध्ये जज्ञे महानदी ।
 यदा पुष्पाकुलः सालः संजज्ञे भगवानृषिः ॥ २०
 लतालमनुसंपेदे तमेवाभ्यनुवेष्टृती ।
 पुषोष च वपुर्षस्य तस्य तस्यानुमं पुनः ॥ २१
 सा पुषोष समं भर्त्रा स्कन्धेनापि चचार ह ।
 कृतस्तस्य च तस्याश्च तुल्या प्रीतिरवर्धत ॥ २२
 तथा सा भगवांस्तस्याः प्रसादादृषिसत्तमः ।

विरराम च सा चैव दैवयोगेन भामिनी ॥ २३
 स च तां तपसा देवीं रमयामास योगतः ।
 एकपत्नी तथा भूत्वा सदैवाग्रे यशस्विनी ॥ २४
 अरुन्धतीव सीतेव बभूवातिपतिव्रता ।
 दमयन्त्याश्च मातुः सा विशेषमधिकं ययौ ॥ २५
 एतत्तथ्यं महाराज मा ते भूदुद्धिरन्यथा ।
 सा वै नालायनी जज्ञे दैवयोगेन केनचित् ॥ २६
 राजंस्तवात्मजा कृष्णा वेद्यां तेजस्विनी शुभा ।
 तस्मिंस्तस्या मनःसक्तं न चचाल कदाचन ॥ २७
 तथा प्रणिहितो ह्यात्मा तस्यास्तस्मिन्द्विजोत्तमे २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि द्वादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

कथं नालायनी मत्पुत्री जातेति श्वासं प्रति वृषदस्य प्रभः ॥ १ ॥ पुनर्नालायनीकथाकथनं ॥ २ ॥ कामोपभोगविरक्तेन
 मौद्गल्येन कामाक्ष्यायाः नालाक्ष्यायाः पञ्चपतित्वशापः ॥ ३ ॥ नालायन्या रुद्रमुद्दिश्य तपःकरणम् ॥ ४ ॥ नालायन्या पतिं
 देहीति पञ्चकृत्स्नः प्रार्थितेन रुद्रेण अन्यजन्मनि पञ्च ते पत्यो भविष्यन्तीति वरदानम् ॥ ५ ॥ पुनः रुद्रात् नित्यकौमार-
 वरप्राप्तिः ॥ ६ ॥ स्वपि यज्ञाजलस्थायां तत्रागमिष्यन्तमिन्द्रमानयेति नालायनीप्रति रुद्रस्याज्ञापनम् ॥ ७ ॥

वृषद उवाच ।
 ब्रूहि तत्कारणं येन ब्रह्मनालायनी शुभा ।
 जाता ममाध्वरै कृष्णा सर्ववेदविदां वर ॥ १
 श्वास उवाच ।
 शृणु राजन्यथा ह्यस्या दत्तो रुद्रेण वै वरः ।
 यदर्थं चैव संभूता तव गेहे यशस्विनी ॥ २
 हन्त ते कथयिष्यामि कृष्णायाः पौर्वदेहिकम् ।
 इन्द्रसेनेति विख्याता पुरा नालायनी शुभा ॥ ३
 मौद्गल्यं पतिमासाद्य चचार विगतज्वरा ।
 मौद्गल्यस्य महर्षेश्च रममाणस्य वै तथा ॥ ४
 संवत्सरगणा राजन्व्यतीयुः क्षणवत्तदा ।
 ततः कदाचिद्धर्मात्मा तप्तः कामैर्व्यरज्यत ॥ ५
 अन्विच्छन्परमं धर्मं ब्रह्मयोगपरोऽभवत् ।
 उत्सर्ज्य स तां विप्रः सा तदा चापतद्भुवि ।
 मौद्गल्यो राजशार्दूल तपोभिर्भावितः सदा ॥ ६

नालायन्युवाच ।
 प्रसीद भगवन्ममं न मास्तुत्सङ्गमर्हसि ।
 अविदुस्मासि ब्रह्मर्षे कामानां कामसेवनात् ॥ ७
 मौद्गल्य उवाच ।
 यस्मात्त्वं मामनिःशङ्का ह्यवक्तव्यं प्रभाषसे ।
 आचरन्ती तपोविघ्नं तस्माच्छृणु वचो मम ॥ ८
 भविष्यसि नृलोके त्वं राजपुत्री यशस्विनी ।
 पाञ्चालराजस्य सुता वृषदस्य महात्मनः ॥ ९
 भवितारस्तत्र तव पत्युः पञ्च विश्रुताः ।
 तैः सार्धं मधुराकारैश्चिरं रतिमवाप्स्यसि ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 सैवं शृत्वा तु विमना वनं प्रागाद्यशस्विनी ।
 भोगैरतृप्ता देवेशं तपसाऽऽराधयत्तदा ॥ ११
 निराशीर्मारुताहारा निराहारा तथैव च ।
 अनुवर्तमाना त्वादित्यं तथा पञ्चतपाभवत् ॥ १२

तीव्रेण तपसा तस्यास्तुष्टः पशुपतिः स्वयम् ।
 वरं प्रादात्तदा रुद्रः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ १३
 भविष्यति परं जन्म भविष्यसि बराङ्गना ।
 भविष्यन्ति परं भद्रे पतयः पञ्च विश्रुताः ॥ १४
 महेन्द्रवपुषः सर्वे महेन्द्रसमविक्रमाः ।
 तत्रस्था च महत्कर्म सुराणां त्वं करिष्यसि ॥ १५
 रुयुवाच ।
 एकः खलु मया भर्ता वृतः पञ्च त्विमे कथम् ।
 एको भवति नैकस्या बहवस्तद्विहीहि मे ॥ १६
 महेश्वर उवाच ।
 पञ्चकृत्वस्त्वया चोक्तः पतिं देहीत्यहं पुनः ।
 पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्ति सुखावहाः ॥ १७
 रुयुवाच ।
 धर्म एकः पतिः स्त्रीणां पूर्वमेव प्रकल्पितः ।
 बहुपत्नीकता पुंसो धर्मश्च बहुभिः कृतः ॥ १८
 स्त्रीधर्मः पूर्वमेवायं निर्मितो मुनिभिः सदा ।
 सहधर्मचरी भर्तुरेका एकस्य चोच्यते ॥ १९
 एको हि भर्ता नारीणां कौमार इति लौकिकः ।
 आपत्सु च नियोगेन भर्तुर्नार्याः परः स्मृतः ॥ २०
 गच्छेत् न तृतीयं तु तस्या निष्कृतिरुच्यते ।

चतुर्थे पतिता नारी पञ्चमे वर्धकी भवेत् ॥ २१
 एवं गते धर्मपथे न वृणे बहुपुङ्कताम् ।
 अलोकाचरितत्वात्कार्थं श्रुच्येयसङ्गरात् ॥ २२
 महेश्वर उवाच ।
 अनावृताः पुरा नार्यो ह्यासञ्छुध्यन्ति चार्तवे ।
 सकृदुक्तं त्वया नैतन्नाधर्मत्वे भविष्यति ॥ २३
 रुयुवाच ।
 यदि मे पतयः पञ्च रतिमिच्छामि तैर्मिथः ।
 कौमारं च भवेत्सर्वैः संगमे संगमे च मे ॥ २४
 पतिशुश्रूषया चैव सिद्धिः प्राप्ता मया पुरा ।
 भोगेच्छा च मया प्राप्ता स च भोगश्च मे भवेत् ॥ २५
 रुद्र उवाच ।
 रतिश्च भद्रे सिद्धिश्च न भजेते परस्परम् ।
 भोगानाप्यसि सिद्धिं च योगेन च महत्त्वताम् ॥ २६
 अन्यदेहान्तरे चैव रूपभाग्यशुणान्विता ।
 पञ्चभिः प्राप्य कौमारं महाभागा भविष्यसि ॥ २७
 गच्छ गङ्गाजलस्था च नरं पश्यसि यं शुभे ।
 तमानय ममाभ्याशं सुरराजं शुचिसिते ॥ २८
 इत्युक्ता विश्वरूपेण रुद्रं कृत्वा प्रदक्षिणम् ।
 जगाम गङ्गामुद्दिश्य पुष्पां त्रिपथगां नदीम् ॥ २९

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

पञ्चेन्द्रोपाख्यानप्रारम्भः ॥ १ ॥ नैमिशारण्ये देवैरारुह्ये सत्रे धर्मस्य शामित्रकर्मणि व्यापृतत्वात् लोके प्रजाबाहुन्यं दृष्ट्वा
 सत्परिजिहीर्षया देवैर्ब्रह्मसमीपगमनम् ॥ २ ॥ महाशया पुनर्नैमिशारण्यं गतस्य गङ्गायां पुण्डरीकं दृष्ट्वा तज्जिहीर्षया गतस्य
 इन्द्रस्य सत्र रुद्रस्याः स्त्रियाः दर्शनम् ॥ ३ ॥ तामनुगच्छतेन्द्रेण पर्वतविभरे पूर्वेषां चतुर्णां इन्द्राणां दर्शनम् ॥ ४ ॥
 बलरामकेशवद्रौपद्यादीनामुत्पत्तिकथा ॥ ५ ॥ व्यासवृत्तदिग्बरद्वैतपुत्रस्य पाण्डवद्रौपदीपूर्वरूपदर्शनं ॥ ६ ॥ द्रौपद्या अभ्यवहि-
 तपूर्वजन्मवृत्तान्तकथनम् ॥ ७ ॥

व्यास उवाच ।

पुरा वै नैमिशारण्ये देवाः सत्रमुपासते ।
 तत्र वैवस्वतो राजञ्शामित्रमकरोत्तदा ॥ १
 ततो यमो दीक्षितस्तत्र राज-
 भामारयत्कचिदपि प्रजानाम् ।

ततः प्रजास्ता बहुला बभूवुः

कालातिपातान्मरणग्रहीणाः ॥ २

सोमश्च शक्रो वरुणः कुबेरः

साध्या रुद्रा वसवोऽधाधिनौ च ।

अनावृताः निरोधरहिताः ॥ २३ ॥ त्रयोदशाधिकद्विशतत-
 मोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

शामिता यज्ञे पशुवधकर्ता तस्य भावः शामित्रम् ॥ १ ॥
 यत्र प्रजापतितत्र सोमादयः समाजग्मुः ॥ ३ ॥

प्रजापतिर्ब्रुवनस्य प्रणेता
समाजग्मुस्तत्र देवास्तथाऽन्ये ॥ ३
ततोऽब्रुवँल्लोकगुरुं समेता
भयात्तीव्रान्मानुषाणां विवृज्वा ।
तस्माद्भयादुद्विजन्तः सुखेप्सवः
प्रयाम सर्वे शरणं भवन्तम् ॥ ४

पितामह उवाच ।
किं वो भयं मानुषेभ्यो यूयं सर्वे यदाऽमराः ।
मा वो भर्त्यसकाशाद्वै भयं भवितुमर्हति ॥ ५
देवा ऊचुः ।
भर्त्या अमर्त्याः संवृक्षा न विशेषोऽस्ति कश्चन ।
अविशेषादुद्विजन्तो विशेषार्थमिहागताः ॥ ६
श्रीभगवानुवाच ।

वैवस्वतो व्यापृतः सत्रहेतो-
स्तेन त्विमे न ग्रियन्ते मनुष्याः ।
ससिन्धेकाग्रे कृतसर्वकार्ये
तत्त एषां भवितुवान्तकालः ॥ ७
वैवस्वतस्यैव तनुर्विभक्ता
वीर्येण युष्माकमुत प्रवृद्धा ।
सैषामन्तो भविता ह्यन्तकाले
न तत्र वीर्यं भविता नरेषु ॥ ८

व्यास उवाच ।
ततस्तु ते पूर्वजदेववाक्यं
श्रुत्वा जग्मुर्यत्र देवा यजन्ते ।
समासीनास्ते समेता महाबला
भागीरथ्यां ददृशुः पुण्डरीकम् ॥ ९
दृष्ट्वा च तद्विस्मितास्ते बभूवु-
स्तेषामिन्द्रस्तत्र शूरो जगाम ।
सोऽपश्यद्योषामथ पावकप्रभां
यत्र देवी गङ्गा सततं प्रसूता ॥ १०
सा तत्र योषा रुदती जलार्थिनी
गङ्गां देवीं व्यवगाह्य व्यतिष्ठत् ।
तस्याश्रुबिन्दुः पतितो जले य-
स्तत्प्रभासीदथ तत्र काञ्चनम् ॥ ११

तदद्भुतं प्रेक्ष्य वज्री तदानी-
मपृच्छत्तां योषितमन्तिकार्द्वै ।
का त्वं भद्रे रोदिषि कस्य हेतो-
र्वीक्यं तथ्यं कामयेऽहं ब्रवीहि ॥ १२

सुमुवाच ।
त्वं वेत्स्यसे मामिह याऽसि शक्र
यदर्थं चाहं रोदिमि मन्दभाष्या ।
आगच्छ राजन्पुरतो गमिष्ये
द्रष्टाऽसि तद्रोदिमि यत्कृतेऽहम् ॥ १३
व्यास उवाच ।

तां गच्छन्तीमन्वगच्छसदानीं
सोऽपश्यदारात्तरुणं दर्शनीयम् ।
सिद्धासनस्थं युवतीसहायं
कीडन्तमक्षैर्गिरिराजमूर्ध्नि ॥ १४

तमब्रवीद्देवराजो ममेदं
त्वं विद्धि विद्वन्भुवनं वशे स्थितम् ।
ईशोऽहमसीति समन्युरब्रवी-
दृष्ट्वा तमक्षैः सुभृशं प्रमत्तम् ॥ १५

कुद्धं च शक्रं प्रसमीक्ष्य देवो
जहास शक्रं च शनैरुदैक्षत ।
संस्तम्भितोऽभूदथ देवराज-
स्तेनेक्षितः स्थाणुरिवावतस्ये ॥ १६

यदा तु पर्याप्तमिहास्य क्रीडया
तदा देवीं रुदतीं तामुवाच ।
आनीयतामेष यतोऽहमारा-
जैनं दर्पः पुनरप्याविशेत् ॥ १७

ततः शक्रः स्पृष्टमात्रस्तया तु
स्रस्तैरक्षैः पतितोऽभूद्धरण्याम् ।
तमब्रवीद्भगवानुग्रतेजा
मैवं पुनः शक्र कृथाः कथंचित् ॥ १८

निवर्तयैनं च महद्रिराजं
बलं च वीर्यं च तवाग्रमेयम् ।
छिद्रस्य चैवाविश मध्यमस्य
यत्रासते त्वदिधाः सूर्यभासः ॥ १९

स तद्विवृत्य विवरं महागिरे-
 स्तुल्यद्युतीश्वरुरोऽन्यान्ददर्श ।
 ॥ तानभिप्रेक्ष्य बभूव दुःखितः
 कश्चिदाहं भविता वै यथेमे ॥ २०
 ततो देवो गिरिशो वज्रपाणिं
 विवृत्य नेत्रे कुपितोऽभ्युवाच ।
 दरीमेतां प्रविश त्वं शतक्रतो
 यन्मां बाल्यादवमंस्थाः पुरस्तात् ॥ २१
 उक्तस्त्वेवं विशुना देवराजः
 प्रावेपताऽऽतो भृशमेवाभिषङ्गात् ।
 स्रस्तैरङ्गैरनिलेनेव जुष-
 मन्मत्पत्रं गिरिराजमूर्ध्नि ॥ २२
 स प्राञ्जलिर्वै वृषवाहनेन
 प्रवेपमानः सहसैवमुक्तः ।
 उवाच देवं बहुरूपमुग्र-
 मद्याशेषस्य भुवनस्य त्वं भवाद्यः ॥ २३
 तमब्रवीदुग्रवर्चाः प्रहस्य
 नैवंशीलाः शेषमिहासुवन्ति ।
 एतेऽप्येवं भवितारः पुरस्ता-
 तत्सादेतां दरीमाविश्य शेष ॥ २४
 यथा भार्या भविता वो न संशयो
 योनिं सर्वे मानुषीमाविशध्वम् ।
 तत्र पूयं कर्म कृत्वाऽविषणं
 बहूनन्याभिधनं प्रापयित्वा ॥ २५
 'अस्त्रैर्दिव्यैर्मानुषान्योधयित्वा
 शूरान्सर्वानाहवे संविजित्य ।'
 आगन्तारः पुनरेवेन्द्रलोकं
 स्वकर्मणा पूर्वचितं महार्हम् ।
 सर्वं मया भाषितमेतदेवं
 कर्तव्यमन्यद्विविधार्थयुक्तम् ॥ २६
 पूर्वैन्द्रा ऊचुः ।
 गमिष्यामो मानुषं देवलोका-

दुराधरो विहितो यत्र मोक्षः ।
 देवास्त्वसानादधीरञ्जनन्यां
 धर्मो वायुर्मघवानधिनां च ॥ २७
 व्यास उवाच ।
 एतच्छ्रुत्वा वज्रपाणिर्वचस्तु
 देवश्रेष्ठं पुनरेवेदमाहं ।
 वीर्येणाहं पुरुषं कार्यहेतो-
 र्दद्यामेषां पञ्चमं मत्प्रसूतम् ॥ २८
 विश्वभृग्भूतधामा च शिविरिन्द्रः प्रतापवान् ।
 शान्तिश्चतुर्थस्तेषां वै तेजसी पञ्चमः स्मृतः ॥ २९
 तेषां कामं भगवानुग्रघन्वा
 प्रादादिष्टं सभिसर्गाद्यथोक्तम् ।
 तां चाप्येषां योषितं लोककान्तां
 श्रियं भार्या व्यदधान्मानुषेषु ॥ ३०
 तैरेव सार्धं तु ततः स देवो
 जगाम नारायणमग्रमेयम् ।
 अनन्तमव्यक्तमजं पुराणं
 सनातनं विश्वमनन्तरूपम् ॥ ३१
 स चापि तमदधात्सर्वमेव
 ततः सर्वे संवभूवुर्धरण्याम् ।
 'नरं तु देवं विबुधप्रधान-
 मिन्द्राजिष्णुं पञ्चमं कल्पयित्वा ।'
 स चापि केशौ हरिरुद्धवर्ह
 शुरुमेकमपरं चापि कृष्णम् ॥ ३२
 तौ चापि केशौ विशतां यदूनां
 कुले स्त्रियौ देवकीं रोहिणीं च ।
 तयोरेको बलदेवो बभूव
 योऽसौ श्वेतस्तस्य देवस्य केशः ।
 कृष्णो द्वितीयः केशवः संवभूव
 केशो योऽसौ वर्णतः कृष्ण उक्तः ॥ ३३
 ये ते पूर्वं शक्ररूपा निबद्धा-
 स्तस्यां दयीं पर्वतस्योत्तरस्य ।

ततः शीघ्रमग्रवेशादेतोः ॥ २९ ॥ हे भव अथ स्वमशेषस्य
 भुवनस्य आद्यः पतिरसि । अथेवमेव मां जित्वैव नवन्ययेति
 सूचितम् ॥ २३ ॥ शेषं प्रसादम् ॥ २४ ॥ दुराधरो दुष्प्रायः

॥ २७ ॥ वीर्येण शुकद्वारा पुरुषमंशभूतं दद्याम् ॥ २८ ॥ तेज-
 सी इन्द्रांशः ॥ २९ ॥ तैर्विश्वमुपादिभिः । स देवो महादेवः ॥ ३१ ॥
 व्यदधाद्विदितवान् आक्षेपवानित्यर्थः । उद्धवर्ह उद्धृतवान् ॥ ३२ ॥

इहैव ते पाण्डवा वीर्यवन्तः

शक्रस्यांशः पाण्डवः सख्यसाची ॥ ३४

एवमेते पाण्डवाः सबभूवु-

र्ये ते राजन्पूर्वमिन्द्रा बभूवुः ।

लक्ष्मीधैषां पूर्वमेवोपदिष्टा

भार्या यैषा द्रौपदी दिव्यरूपा ॥ ३५

कथं हि स्त्री कर्मणा ते महीतला-

त्समुत्तिष्ठेदन्यतो दैवयोगात् ।

यस्या रूपं सोमसूर्यप्रकाशं

गन्धश्चास्याः कोशमात्रात्प्रवाति ॥ ३६

इदं चान्यत्प्रीतिपूर्वं नरेन्द्र

ददानि ते वरमत्यद्भुतं च ।

दिव्यं चक्षुः पश्य कुन्तीसुतांस्तं

पुण्यैर्दिव्यैः पूर्वदेहैरुपेतान् ॥ ३७

वैशंपायन उवाच ।

ततो व्यासः परमोदारकर्मा

शुचिर्विप्रस्तपसा तस्य राज्ञः ।

चक्षुर्दिव्यं प्रददौ तांश्च सर्वान्

राजाऽपश्यत्पूर्वदेहैर्यथावत् ॥ ३८

ततो दिव्यान्हेमकिरीटमालिनः

शक्रप्रख्यान्पावकादित्यवर्णान् ।

बद्धापीडांश्चारुरूपांश्च पुनो

व्यूढोरस्कांस्तालमात्रान्ददर्श ॥ ३९

दिव्यैर्वस्त्रैरजोभिः सुगन्धै-

र्भाल्यैश्चाग्न्यैः शोभमानानतीव ।

साक्षाभ्यक्षान्वा वस्त्रंश्चापि रुद्रा-

नादित्यान्वा सर्वगुणोपपन्नान् ॥ ४०

तान्पूर्वेन्द्रानभिबीक्ष्याभिरूपा-

ञ्शक्रात्मजं चेन्द्ररूपं निशम्य ।

प्रीतो राजा द्रुपदो विसितश्च

दिव्यां मायां तामवेक्ष्याप्रमेयाम् ॥ ४१

तां चैवाग्न्यां स्त्रियमतिरूपयुक्तां

दिव्यां साक्षात्सोमवद्विप्रकाशाम् ।

योग्यां तेषां रूपतेजोमशोभिः

पत्नीं मत्वा हृष्टवान्पार्थिवेन्द्रः ॥ ४२

॥ तदुद्धा महदाश्चर्यरूपं

जग्राह पादौ सत्यवत्याः सुतस्य ।

नैतद्विभ्रं परमर्षे तथीति

प्रसन्नचेताः स उवाच चैनम् ॥ ४३

‘व्यास उवाच ।

इदं चापि पुराष्टत् तन्निबोध च भूमिप ।

कीर्त्यमानं नृपर्षाणां पूर्वेषां दारकर्मणि ॥ ४४

नितन्तुर्नाम राजर्षिर्बभूव भुवि विश्रुतः ।

तस्य पुत्रा महेष्वासा बभूवुः पञ्च भूमिपाः ॥ ४५

साल्वेयः शूरसेनश्च श्रुतसेनश्च वीर्यवान् ।

तिन्दुसारोऽतिसारश्च क्षत्रियाः क्रतुयाजिनः ॥ ४६

नातिचक्रमुरन्योन्यमन्योन्यस्य प्रियंवदाः ।

अनीर्ष्यवो धर्मविदः सौम्याश्चैव प्रियंकराः ॥ ४७

एतामैतन्तवान्पञ्च शिबिपुत्री स्वयंवरे ।

अवाप स्वपतीन्वीरान्मौमाश्रीं मनुजाधिपान् ॥ ४८

वीणेव मधुरारावा गान्धर्वस्वरमूर्च्छिता ।

उत्तमा सर्वनारीणां मौमाश्री ह्यभवत्तदा ॥ ४९

यस्या नैतन्तवाः पञ्च पत्युः क्षत्रियर्षभाः ।

बभूवुः पृथिवीपालाः सर्वैः समुदिता गुणैः ॥ ५०

तेषामेकाभवद्भार्या राज्ञामौशीनरी शुभा ।

मौमाश्री नाम भद्रं ते तथारूपगुणान्विता ॥ ५१

पञ्चभ्यः पञ्चधा पञ्च दायादान्ता व्यजायत ।

तेभ्यो नैतन्तवेभ्यस्तु राजशार्दूल वै तदा ॥ ५२

पृथगाख्याऽभवत्तेषां भ्रातॄणां पञ्चधा भुवि ।

यथावत्कीर्त्यमानांस्तान्जृणु मे राजसत्तम ॥ ५३

साल्वेयाः शूरसेनाश्च श्रुतसेनाश्च पार्थिवाः ।

तिन्दुसारातिसाराश्च वंशा एषां नृपोत्तम ॥ ५४

एवमेकाऽभवद्भार्या मौमाश्री भुवि विश्रुता ।

तथैव द्रुपदैषा ते सुता वै देवरूपिणी ।

पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्वत्यानिन्दिता ॥ ५५

व्यास उवाच ।

आसीत्तपोवने काचिद्वेषः कन्या महात्मनः ।

नाध्यगच्छत्पतिं सा तु कन्या रूपवती सती ॥ ५६
 तोषयामास तपसा सा किलोप्रेण शङ्करम् ।
 तामुवाचेश्वरः प्रीतो वृणु काममिति स्वयम् ॥ ५७
 सैवमुक्ताऽब्रवीत्कन्या देवं वरदमीश्वरम् ।
 पतिं सर्वगुणोपेतमिच्छामीति पुनःपुनः ॥ ५८
 ददौ तस्यै स देवेशस्तं वरं प्रीतमानसः ।
 पञ्च ते पतयो भद्रे भविष्यन्तीति शङ्करः ॥ ५९
 सा प्रसादयती देवमिदं भूयोऽभ्यभाषत ।
 एकं पतिं गुणोपेतं त्वत्तोऽर्हामीति शङ्करः ॥ ६०
 तां देवदेवः प्रीतात्मा पुनः प्राह शुभं वचः ।
 पञ्चकृत्वस्त्वयोक्तोऽहं पतिं देहीति वै पुनः ॥ ६१
 तत्तथा भविता भद्रे वचस्तद्भद्रमस्तु ते ।
 देहमन्यं गतायास्ते सर्वमेतद्भविष्यति ॥ ६२

द्रुपदैषा हि सा जज्ञे सुता वै देवरूपिणी ।
 पञ्चानां विहिता पत्नी कृष्णा पार्षत्यनिन्दिता ॥ ६३
 सैव नालायनी भूत्वा रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 मौद्गल्यं पतिमास्थाय शिवाद्वरममीप्सती ॥ ६४
 एतद्देवरहस्यं ते श्रावितं राजसत्तम ।
 नाख्यातव्यं कस्यचिद्देवगुह्यमिदं यतः ॥ ६५
 स्वर्गश्रीः पाण्डवार्थं तु समुत्पन्ना महामखे ।
 सेह तप्त्वा तपो धोरं दुहितृत्वं तवागता ॥ ६६
 सैषा देवी रुचिरा देवजुष्टा
 पञ्चानामेका स्वकृतेनेह कर्मणा ।
 सृष्टा स्वयं देवपत्नी स्वयंभुवा
 श्रुत्वा राजन्द्रुपदेष्टुं कुरुष्व ॥ ६७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि चतुर्दशाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

पञ्चदशाधिकद्विसप्ततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

युधिष्ठिरादीनां क्रमेण द्रौपद्याः पाणिग्रहणम् ॥ १ ॥

द्रुपद उवाच ।

अश्रुत्वैवं वचनं ते महर्षे
 मया पूर्वं यतितं संविधातुम् ।
 न वै शक्यं विहितस्यापयानं
 तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥ १
 दिष्टस्य ग्रन्थिरनिवर्तनीयः
 स्वकर्मणा विहितं तेन किञ्चित् ।
 कृतं निमित्तमिह नैकहेतो-
 स्तदेवेदमुपपन्नं विधानम् ॥ २
 यथैव कृष्णोक्तवती पुरस्ता-
 नैकान्यवतीन्ये भगवान्ददातु ।
 स चाप्येवं वरमित्यब्रवीत्तां
 देवो हि वेत्ता परमं यदत्र ॥ ३
 यदि चैवं विहितः शङ्करेण
 धर्मोऽधर्मो ॥ नात्र ममापराधः ।
 गृह्णन्त्विमे विधिवत्पाणिमस्या
 यथोपजोषं विहितैषां हि कृष्णा ॥ ४

व्यास उवाच ।

नार्यं विधिर्मातृपाणां विवाहे
 देवा ह्येते द्रौपदी चापि लक्ष्मीः ।
 प्राक्कर्मणः सुकृतात्पाण्डवानां
 पञ्चानां भार्या देवदेवप्रसादात् ॥ ५
 तेषामेवायं विहितः स्याद्विवाहो
 यथा शेष द्रौपदीपाण्डवानाम् ।
 अन्येषां नृणां योषितां च
 न धर्मः स्वान्मानवोक्तो नरेन्द्र ॥ ६
 वैशंपायन उवाच ।
 तत आजग्मतुस्तत्र तौ व्यासद्रुपदाजुसौ ।
 कुन्ती सपुत्रा यत्रास्ते धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 ततो द्वैपायनः कृष्णो युधिष्ठिरमथागमत् ॥ ७
 ततोऽब्रवीद्भगवान्धर्मराज-
 मयैव पुण्येऽहनि पाण्डवेय ।
 पुण्ये पुण्ये योगमुपैति चन्द्रमाः
 पाणिं कृष्णायास्त्वं गृहाणाद्य पूर्वं ॥ ८

‘एवमुक्त्वा धर्मराजं भीमादीनप्यभाषत ॥ ९
क्रमेण पुरुषव्याघ्राः पाणिं गृह्णन्तु पाणिभिः ।
एवमेव मया सर्वं दृष्टमेतत्पुराऽनघाः ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।’

ततो राजा यज्ञसेनः सपुत्रो
जन्यार्थमुक्तं बहु तप्तदम्यम् ।
‘समर्थयामास महानुभावो
हृष्टः सपुत्रः सहबन्धुवर्गः ।’
समानयामास सुतां च कृष्णा-
माप्लाव्य रत्नैर्बहुभिर्विभूष्य ॥ ११
ततस्तु सर्वे सुहृदो नृपस्य
समाजगुः सहिता मन्त्रिणश्च ।
द्रष्टुं विवाहं परमप्रतीता ॥
द्विजाश्च पौराश्च यथाप्रधानाः ॥ १२
ततोऽस्य वेश्माय्यजनोपशोभितं
विस्तीर्णपद्मोत्पलभूषिताजिरम् ।
बलौघरत्नौघविचित्रमावभौ
नभो यथा निर्मलतारकान्वितम् ॥ १३
ततस्तु ते कौरवराजपुत्रा
विभूषिताः कुण्डलिनो युवानः ।
महार्हवस्त्राम्बरचन्दनोक्षिताः
कृताभिषेकाः कृतमङ्गलक्रियाः ॥ १४
पुरोहितेनाग्निसमानवर्चसा
सहैव धौम्येन यथाविधि प्रभो ।
क्रमेण सर्वे विविशुस्ततः सदो
महर्षभा गोष्ठमिवाभिनन्दिनः ॥ १५
ततः समाधाय स वेदपारगो
जुहाव मन्त्रैर्वर्जितं हुताशनम् ।
युधिष्ठिरं चाप्युपनीय मन्त्रवि-
भियोजयामास सहैव कृष्णया ॥ १६
प्रदक्षिणं तौ प्रगृहीतपाणी
समानयामास स वेदपारगः ।
‘विप्राश्च संतर्प्य युधिष्ठिरो धनै-
र्गोभिश्च रत्नैर्विविधैश्च पूर्वम् ॥ १७

तदा स राजा हुपदस्य पुत्रिका-
पाणिं प्रजग्राह हुताशनाग्रतः ।
धौम्येन मन्त्रैर्विधिवद्भुतेऽग्नौ
सहाग्निकल्पैर्ऋषिभिः समेत्य ॥ १८
ततोऽन्तरिक्षात्कुसुमानि पेतु-
र्ववौ च वायुः सुमनोज्ञगन्धः ।
ततोऽभ्यनुज्ञाप्य समाजशोभितं
युधिष्ठिरं राजपुरोहितस्तदा ॥ १९
विप्रांश्च सर्वान्सुहृदश्च राज्ञः
समेत्य राजानमदीनसत्त्वम् ।
जगाद भूयोऽपि महानुभावो
वचोऽर्थयुक्तं मनुजेश्वरं तम् ॥ २०
गृह्णन्त्वथान्ये नरदेवकन्या-
पाणिं यथावन्नरदेवपुत्राः ।
तमभ्यनन्दद्हुपदस्तथा द्विजं
तथा कुरुष्वेति तमादिदेश ॥ २१
पुरोहितस्यानुमतेन राज्ञ-
स्ते राजपुत्रा मुदिता बभूवुः ।
क्रमेण चान्ये च नराधिपात्मजा
वरस्त्रियास्ते जगृहुः करं तदा ॥ २२
अहन्यहन्त्युत्तमरूपधारिणो
महारथाः कौरववंशवर्धनाः ॥ २३
इदं च तत्राद्भुतरूपमुत्तमं
जगाद देवर्षिरतीतमानुषम् ।
महानुभावा किल सा सुमध्यमा
बभूव कन्यैव गते गतेऽहनि ॥ २४
‘पतिश्चश्रुता ज्येष्ठे पतिदेवताऽनुजे ।
मध्यमेषु च पाञ्चाल्यास्त्रितयं त्रितयं त्रिषु ॥ २५
कृते विवाहे हुपदो धनं ददौ
‘महारथेभ्यो बहुरूपमुत्तमम् ।
शतं रथानां वरहेममालिनां
चतुर्ध्रुजां हेमस्वलीनमालिनाम् ॥ २६
शतं गजानामपि यस्मिनां तथा
शतं गिरीणामिव हेमशृङ्गिणाम् ।

तथैव दासीशतमभ्ययौवनं
महाह्वेषाभरणाम्बरसज्जम् ॥ २७
पृथक्पृथग्दिव्यदृशां पुनर्ददौ
तदा धनं सौमकिरग्निसाक्षिकम् ।
तथैव वस्त्राणि विभूषणानि
॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥

प्रभावयुक्तानि महानुभावः ॥ २८
कृते विवाहे च ततस्तु पाण्डवाः
प्रभूतरत्नामुपलभ्य तां श्रियम् ।
विजहुरिन्द्रप्रतिमा महाबलाः
पुरे तु पाञ्चालनृपस्य तस्य ह ॥ २९

षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

द्रौपदीप्रति कुल्या आशीर्वादः ॥ १ ॥ श्रीकृष्णप्रेषितालंकारादीनां पाण्डवैः स्वीकारः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
पाण्डवैः सह संयोगं गतस्य द्रुपदस्य ह ।
न बभूव मयं किंचिदेवेभ्योऽपि कथंचन ॥ १
कुन्तीमासाद्य ता नायौ द्रुपदस्य महात्मनः ।
नाम संकीर्तयन्त्योऽस्या जग्मुः पादौ स्वभूर्धमिः २
कृष्णा च क्षौमसंवीता कृतकौतुकमङ्गला ।
कृताभिवादनाश्चश्वास्तस्यौ ग्रहा कृताञ्जलिः ॥ ३
रूपलक्षणसंपन्नां शीलाचारसमन्विताम् ।
द्रौपदीमवदत्सेम्णा पृथार्थीवचनं सुधाम् ॥ ४
यथेन्द्राणी हरिहये स्वाहा चैव विभावसौ ।
रोहिणी च यथा सोमे दमयन्ती यथा नले ॥ ५
यथा वैश्रवणे भद्रा वसिष्ठे चाप्यरुन्धती ।
यथा नारायणे लक्ष्मीस्तथा त्वं भव भर्तृषु ॥ ६
जीवसुर्वीरसुर्भद्रे बहुसौख्यसमन्विता ।
सुभगा भोगसंपन्ना यज्ञपत्नी पतिव्रता ॥ ७
अतिथीनागतान्साधून्ब्रह्मन्बालांस्तथा गुरुन् ।
पूजयन्त्या यथान्यार्थं शश्वद्रञ्छन्तु ते समाः ॥ ८
कुरुजाङ्गलमुख्येषु राष्ट्रेषु नगरेषु च ।
अनु त्वमभिषिच्यस्व नृपतिं धर्मवत्सला ॥ ९
पतिभिर्निर्जितासुर्वीं विक्रमेण महाबलैः ।

कुरु ब्राह्मणसात्सर्वामश्वमेधे महाकर्तौ ॥ १०
पृथिव्यां यानि रत्नानि गुणवन्ति गुणान्विते ।
तान्यामुहि त्वं कल्याणि सुखिनी शरदां शतं ११
यथा च त्वाऽभिनन्दामि बभूव क्षौमसंभृताम् ।
तथा भूयोऽभिनन्दिष्ये जातपुत्रां गुणान्वितां १२
वैशंपायन उवाच ।
ततस्तु कृतदारेभ्यः पाण्डुभ्यः ग्राहिणोद्धरिः ।
वैदूर्यमणिचित्राणि हैमान्याभरणानि च ॥ १३
वासांसि च महार्हाणि नानादेश्यानि माधवः ।
कम्बलाजिनरत्नानि स्पर्शवन्ति शुभानि च ॥ १४
शयनासनयानानि विविधानि महान्ति च ।
वैदूर्यवज्रचित्राणि शतशो भाजनानि च ॥ १५
रूपयौवनदाक्षिण्यैरुपेताश्च स्वलङ्कृताः ।
प्रेष्याः संप्रददौ कृष्णो नानादेश्याः स्वलङ्कृताः ॥
गजान्विनीतान्भद्रांश्च सदश्वांश्च स्वलङ्कृतान् ।
रथांश्च दान्तान्सौवर्णैः शुभ्रैः पटैरलङ्कृतान् ॥ १७
कोटिशश्च सुवर्णं च तेषामकृतकं तथा ।
वीथीकृतममेयात्मा ग्राहिणोन्मथुसूदनः ॥ १८
तत्सर्वं प्रतिजग्राह धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
सुवा परमया युक्तो गोविन्दप्रियकाम्यया ॥ १९

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि वैवाहिकपर्वणि षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ समाप्तं वैवाहिकपर्वम् ॥

(अथ विदुरागमनराज्यलाभपर्व ॥ १४ ॥)

सप्तदशाधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

आरुहारा पाण्डवविवाहादिद्वुत्तान्तप्रकरणेन अन्यैः राजभिः भीष्मपुत्रराष्ट्रादीनां विचारः ॥ १ ॥ धार्तराष्ट्रैः पाण्डवान्प्रति
मन्त्रालोचनं ॥ २ ॥ पाण्डवा हन्त्यस्या इति शकुनेरुक्तिः ॥ ३ ॥ पाण्डवानां हन्तुमशक्यत्वात्तैः सह सन्धिः कर्तव्य इति
सौमदत्तेरुक्तिः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो राज्ञां चरैरासैः प्रवृत्तिरुपनीयत ।

पाण्डवैरुपसंपन्ना द्रौपदी पतिभिः शुभा ॥ १

येन तद्वनुरादाय लक्ष्यं विद्धं महात्मना ।

सोऽर्जुनो जयतां श्रेष्ठो महाबाणधनुर्वरः ॥ २

यः शल्यं मद्राजं वै श्रोत्क्षिप्यापातयद्गली ।

श्रासयामास संकुटो वृक्षेण पुरुषान्रणे ॥ ३

न चास्य संभ्रमः कश्चिदासीत्तत्र महात्मनः ।

स भीमो भीमसंस्पर्शः क्षत्रसेनाङ्गपातनः ॥ ४

‘सोऽसावत्यक्रमीद्युध्यन्पुद्गे दुर्योधनं तथा ।

स राजा पाण्डवश्रेष्ठः पुण्यभागवद्विवर्धनः ॥ ५

दुर्योधनस्यावरजैर्यौ युच्येतां प्रतीपवत् ।

तौ यमौ वृत्तसंपन्नौ संपन्नबलविक्रमौ ॥ ६

ब्रह्मरूपधराञ्छ्रुता प्रशान्तान्पाण्डुनन्दनान् ।

कौन्तेयान्मनुजेन्द्राणां विस्मयः समजायत ॥ ७

‘पौरा हि सर्वे राजन्याः समपद्यन्त विस्मिताः ।’

सपुत्रा हि पुरा कुन्ती दग्धा जतुगृहे श्रुता । ८

‘सर्वभूमिपतीनां च राष्ट्राणां च यशस्विनी ।’

पुनर्जातानिव च तांस्तेऽमन्यन्त नराधिपाः ॥ ९

विगर्जन्वस्तदा भीष्मं धृतराष्ट्रं च कौरवम् ।

कर्मणाऽतिवृशसेन पुरोचनकृतेन वै ॥ १०

धार्मिकान्धृत्तसंपन्नान्मातुः प्रियहिते रतान् ।

यदा तानीदृशान्पार्थानुत्सादयितुमिच्छति ॥ ११

ततः स्वयंवरे वृत्ते धार्तराष्ट्राश्च भारत ।

भग्नयन्ति ततः सर्वे कर्णसौबलदूषिताः ॥ १२

शकुनिरुवाच ।

कश्चिच्छत्रुः कर्षणीयः पीडनीयस्तथाऽपरः ।

उत्सादनीयाः कौन्तेयाः सर्वक्षत्रस्य मे मताः ॥ १३

एवं पराजिताः सर्वे यदि यूयं गमिष्यथ ।

अकृता संविदं कांचिन्मनस्तप्यत्यसंशयम् ॥ १४

अयं देशश्च कालश्च पाण्डवाहरणाय नः ।

न चेदेवं करिष्यध्वं लोके हास्या भविष्यथ ॥ १५

यमेते संशिता वस्तुं कामयन्ते च भूमिपम् ।

सोऽल्पवीर्यबलो राजा द्रुपदो वै मतो मम ॥ १६

यावदेताभ जानन्ति जीवतो वृष्णिपुङ्गवाः ।

वैद्यश्च पुरुषव्याघ्रः शिशुपालः प्रतापवान् ॥ १७

एकीभावं गतो राज्ञा द्रुपदेन महात्मना ।

दुराधर्षतरा राजन्मविष्यन्ति न संशयः ॥ १८

यावच्चञ्चलतां सर्वे प्राप्नुवन्ति नराधिपाः ।

तावदेव व्यवस्थामः पाण्डवानां वधं प्रति ॥ १९

मुक्ता जतुगृहाद्रीमादाशीविषमुखादिव ।

पुनस्ते यदि मुच्यन्ते महन्नो भयमागतम् ॥ २०

तेषामिहोपयातानामेषां तु चिरवासिनाम् ।

अन्तरे दुष्करं स्थातुं गजयोर्महतोरिव ॥ २१

हनध्वं प्रगृहीतानि बलानि बलिनां वराः ।

यावन्नः कुरुसेनायां पतन्ति पतगा इव ॥ २२

तावत्सर्वाभिसारेण पुरमेतद्विहन्यताम् ।

एतन्मम मर्तं चैव प्राप्तकालं नरर्षभ ॥ २३

वैशंपायन उवाच ।

शकुनेर्वचनं श्रुत्वा भाषमाणस्य दुर्मतेः ।

सौमदत्तिरिदं वाक्यं जगाद परमं ततः ॥ २४

अकृतीः सप्त वै ज्ञात्वा आत्मनश्च परस्य च ।

तथा देशं च कालं च षड्विधानस नयेद्गुणान् ॥ २५

स्थानं वृद्धिं क्षयं चैव भूमिं मित्राणि विक्रमम् ।

प्रसमीक्ष्याभियुञ्जीत परं व्यसनपीडितम् ॥ २६

ततोऽहं पाण्डवान्मन्ये मित्रकोशसमन्वितान् ।

बलस्थान्विक्रमस्थांश्च स्वकृतैः प्रकृतिप्रियान् ॥ २७

वपुषा हि तु भूतानां नेत्राणि हृदयानि च ।

श्रोत्रं मधुरया वाचा रमयत्यर्जुनो नृणाम् ॥ २८
 न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन भेजिरे ।
 यद्वधूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥ २९
 न ह्युक्तं न चासक्तं नानृतं न च विप्रियम् ।
 भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य भारती ॥ ३०
 सानेवंगुणसंपन्नान्संपन्नान्नाजलक्षणैः ।
 न तान्पश्यामि ये शक्ताः समुच्छेतुं यथा बलात् ॥ ३१
 प्रभावशक्तिर्विपुला मन्त्रशक्तिश्च पुष्कला ।
 तथैवोत्साहशक्तिश्च पार्थेष्वप्यधितिष्ठति ॥ ३२
 मौलमित्रबलानां च कालज्ञो वै युधिष्ठिरः ।
 साम्रा दानेन भेदेन दण्डेनेति युधिष्ठिरः ॥ ३३
 अमित्रांश्च ततो जेतुं न रोषेणेति मे मतिः ।
 परिकीय धनैः शत्रुं मित्राणि च बलानि च ॥ ३४
 मूलं च सुकृतं कृत्वा भुङ्क्ते भूमिं च पाण्डवः ।
 अशक्यान्पाण्डवान्मन्ये देवैरपि सवासवैः ॥ ३५
 येषामर्थे सदा युक्तौ कृष्णसंकर्षणाबुधौ ।
 श्रेयश्च यदि मन्यध्वं मन्मतं यदि वा मतम् ॥ ३६
 संविदं पाण्डवैः सर्वैः कृत्वा याम यथागतम् ।

गोपुरादालकैरुच्चैरुपतल्पशतैरपि ॥ ३७
 गुप्तं पुरवरश्रेष्ठमेतदग्निश्च संवृतम् ।
 तृणधान्येन्धनरसैस्तथा यन्नायुधौषधैः ॥ ३८
 युक्तं बहुकवाटैश्च द्रव्यागारसुवेदिकैः ।
 भीमोच्छ्रितमहाचक्रं बृहददालसंवृतम् ॥ ३९
 दृढप्राकारनिर्युहं शतश्रीशतसंकुलम् ।
 ऐष्टको दारवो वप्रो मानुषश्चेति यः स्मृतः ॥ ४०
 प्राकारकर्तृभिर्वीरैर्नृगर्मस्तत्र पूजितः ।
 तदेतन्नरगर्भेण पाण्डुरेण विराजते ॥ ४१
 सालेनानेकतालेन सर्वतः संवृतं पुरम् ।
 अनुरक्ताः प्रकृतयो द्रुपदस्य महात्मनः ॥ ४२
 दानमानार्जिताः सर्वे बाह्याभ्यन्तरगाश्च ये ।
 अतिरुद्धानिमाञ्ज्वात्वा राजभिर्भीमविक्रमैः ॥ ४३
 उपयास्यन्ति दाशार्हाः समुद्रोच्छ्रितायुधाः ।
 तस्मात्सन्धिं वयं कृत्वा धार्तराष्ट्रस्य पाण्डवैः ४४
 खराष्ट्रमेव गच्छामो यद्याप्तं वचनं मम ।
 एतन्मम मतं सर्वैः क्रियतां यदि रोचते ।
 एतद्भिः सुकृतं मन्ये क्षेमं चापि महीक्षिताम् ॥ ४५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि सप्तदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

पाण्डवा हन्तव्या एवेति कर्णस्योक्तिः ॥ १ ॥ पाञ्चालनगरं प्रति युद्धार्थं दुर्योधनादीनां गमनम् ॥ २ ॥ तैः सह योद्धुं सपाण्डवस्य द्रुपदस्यगमनम् ॥ ३ ॥ कर्णजयद्रथान्यां सुमित्रशिववर्षानयोर्वचः ॥ ४ ॥ अर्जुनेन कर्णजयद्रथपुत्रयोर्वचः ॥ ५ ॥ कर्णदुर्योधनादीनां पराजयः ॥ ६ ॥ पराजितानां तेषां हासिनपुरागमनम् ॥ ७ ॥ कृष्णबलरामयोः पाञ्चालपुरे वासः ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 सौमदत्तेर्वचः श्रुत्वा कर्णो वैकर्तनो वृषा ।
 उवाच वचनं काले कालज्ञः सर्वकर्मणाम् ॥ १
 नीतिपूर्वमिदं सर्वमुक्तं वचनमर्थवत् ।
 वचनं नाभ्यसूयामि श्रूयतां यद्वचस्त्विति ॥ २
 द्वैधीभावो न गन्तव्यः सर्वकर्मसु मानवैः ।
 द्विधाभूतेन मनसा अन्यत्कर्म न सिध्यति ॥ ३
 संप्रयाणासनाभ्यां तु कर्शनेन तथैव च ।
 नैतच्छक्यं पुरं हर्तुमाक्रन्दश्चाप्यशोभनः ॥ ४

अवमर्दनकालोऽत्र मतश्चिन्तयतो मम ।
 यावन्नो वृष्णयः पार्थि न गृह्णन्ति रणप्रियाः ॥ ५
 भवन्तश्च तथा हृष्टाः स्वबाहुबलशालिनः ।
 प्राकारमवमृदन्तु परिधाः पूरयन्त्वपि ॥ ६
 प्रस्त्रावयन्तु सलिलं क्रियतां विषमं समम् ।
 तृणकाष्ठेन महता स्वातमस्य प्रपूर्यताम् ॥ ७
 घुष्यतां राजमार्गेषु परेषां यो हनिष्यति ।
 नागमश्वं यदाति वा दानमानं स लप्स्यति ॥ ८
 नागे दशसहस्राणि पञ्च चाश्वपदातिषु ।

भेजिरे अर्जुनमिति शेषः ॥ ३९ ॥

अष्टादशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

रथे वै द्विगुणं नागाद्वसु दास्यन्ति पार्थिवाः ॥ १९
 यश्च काममुखे सक्तो बालश्च स्थविरश्च यः ।
 अयुद्धमनसो ये च ते तु तिष्ठन्तु भीरवः ॥ १०
 प्रदरश्च न दातव्यो न गन्तव्यमचोदितैः ।
 यशो रक्षत भद्रं वो जेष्यामो वै रिपून्वयम् ॥ ११
 अनुलोभाश्च नो वाताः सततं मृगपक्षिणः ।
 अग्रयश्च विराजन्ते शस्त्राणि कवचानि च ॥ १२
 वैशंपायन उवाच ।
 ततः कर्णवचः श्रुत्वा धार्तराष्ट्रप्रियैषिणः ।
 निर्ययुः पृथिवीपालाश्चालयन्तः पराव्रणे ॥ १३
 न हि तेषां मनःसक्तिरिन्द्रियायैषु सर्वशः ।
 यथा पररिपुद्धानां प्रसभं युद्ध एव च ॥ १४
 वैकर्तनपुरोवातः सैन्धवोर्मिमहास्वनः ।
 दुःशासनमहामत्स्यो दुर्योधनमहाग्रहः ॥ १५
 स राजसागरो भीमो भीमघोषप्रदर्शनः ।
 अभिदुद्राव वेगेन पुरं तदपसव्यतः ॥ १६
 तदनीकमनाधृष्यं शस्त्राग्निव्यालदीपितम् ।
 समुत्कम्पितमाज्ञाय चुकुर्दुर्दुपदात्मजाः ॥ १७
 ते मेघसमनिर्घोषैर्बलिनः स्यन्दनोत्तमैः ।
 निर्ययुर्नगरद्वाराभ्रासयन्तः पराव्रणे ॥ १८
 धृष्टद्युम्नः शिशुण्डी च सुमित्रः प्रियदर्शनः ।
 चित्रकेतुः मुकेतुश्च ध्वजकेतुश्च वीर्यवान् ॥ १९
 पुत्रा द्रुपदराजस्य बलवन्तो जयैषिणः ।
 द्रुपदस्य महावीर्यः पाण्डुरोष्ठीषकेतनः ॥ २०
 पाण्डुरव्यजनच्छत्रः पाण्डुरध्वजवाहनः ।
 स पुत्रगणमध्यस्थः शुशुभे राजसत्तमः ॥ २१
 चन्द्रमा ज्योतिषां मध्ये पौर्णमास्यामिवोदितः ।
 अथोद्धूतपताकाग्रमजिह्वगतिमव्ययम् ॥ २२
 द्रुपदानीकमायान्तं कुरुसैन्यमभिद्रवत् ।
 तयोरुभयतो जज्ञे तेषां तु तुमुलः स्वनः ॥ २३
 बलयोः संप्रसरतोः सरितां स्रोतसोरिव ।
 प्रकीर्णरथनागाश्चैस्तान्यनीकानि सर्वशः ॥ २४
 ज्योतींषीव प्रकीर्णानि सर्वतः प्रचकाशिरे ।
 उत्कृष्टभेरीनिनदे संप्रवृत्ते महारवे ॥ २५
 अमर्षिता महात्मानः पाण्डवा निर्ययुस्ततः ।

रथाश्च मेघनिर्घोषान्युक्तान्परमवाजिभिः ॥ २६
 धून्वन्तो ध्वजिनः शुभ्रानास्याय भरतर्षभाः ।
 ततः पाण्डुसुतान्दृष्ट्वा रथस्थानासक्तार्मुकान् ॥ २७
 नृपाणामभवत्कम्पो वेपथुर्हृदयेषु च ।
 निर्यातेष्वथ पार्थेषु द्रौपदं तद्वलं रणे ॥ २८
 आविशत्परमो हर्षः प्रमोदश्च जयं प्रति ।
 सुमुहूर्तं व्यतिकरः सैन्यानामभवद्दृशम् ॥ २९
 ततो द्वन्द्वमयुध्यन्त मृत्युं कृत्वा पुरस्कृतम् ।
 जघ्नतुः समरे तस्मिन्सुमित्रप्रियदर्शनौ ॥ ३०
 जयद्रथश्च कर्णश्च पश्यतः सव्यसाचिनः ।
 अर्जुनः प्रेक्ष्य निहतौ सौमित्रप्रियदर्शनौ ॥ ३१
 जयद्रथसुतं तत्र जघान पितुरन्तिके ।
 वृषसेनादवरजं सुदामानं धनंजयः ॥ ३२
 कर्णपुत्रं महेष्वासं रथनीडादपातयत् ।
 तौ सुतौ निहतौ दृष्ट्वा राजसिंहौ तरस्मिनौ ॥ ३३
 नामृष्येतां महाबाहू प्रहारमिव सद्भजौ ।
 तौ जग्मतुरसंभ्रान्तौ फल्गुनस्य रथं प्रति ॥ ३४
 प्रतिमुक्ततलत्राणौ शपमानौ परस्परम् ।
 सन्निपातस्तयोरसीदतिघोरो महामृधे ॥ ३५
 वृत्रशम्बरयोः सङ्ख्ये वज्रिणेव महारणे ।
 ग्रीनश्चाज्जघ्नतुस्तस्य फल्गुनस्य नरर्षभौ ॥ ३६
 ततः किलिकिलाशब्दः कुरूणामभवत्तदा ।
 तान्हयाभिहतान्दृष्ट्वा भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ३७
 निमेषान्तरमात्रेण रथमश्चैरयोजयत् ।
 उपयातं रथं दृष्ट्वा दुर्योधनपुरःसरौ ॥ ३८
 सौबलः सौमदत्तिश्च समेयातां परन्तपौ ।
 तैः पञ्चभिरदीनात्मा भीमसेनो महाबलः ॥ ३९
 अयुध्यत तदा वीरैरिन्द्रियायैरिवेश्वरः ।
 तैर्निरुद्धो न संत्रासं जगाम समितिजयः ॥ ४०
 पञ्चभिर्द्विरदैर्मत्तैर्निरुद्ध इव केसरी ।
 तस्यैते युगपत्पञ्च पञ्चभिर्निशितैः शरैः ॥ ४१
 सारथिं बाजिनश्चैव निन्युर्वैवस्वतश्चयम् ।
 हताश्चात्स्यन्दनश्चेष्टादवरुह महारथः ॥ ४२
 चत्वार विविधान्मार्गान्सिमुद्यम्य पाण्डवः ।
 अश्वस्कन्धेषु चक्रेषु युगोष्ठीषास्तु चैव हि ॥ ४३

व्यचरत्पातयञ्शत्रून्सुपर्ण इव भोगिनः ।
 विधनुष्कं विकवचं विरथं च समीक्ष्य तम् ॥४४
 अभिपेतुर्नरव्याघ्रा अर्जुनप्रमुखा रथाः ।
 दृष्टद्युम्नः शिखण्डी च यमौ च बुधि दुर्जयौ ॥४५
 तस्मिन्महारथे युद्धे प्रवृत्ते शरवृष्टिभिः ।
 रथध्वजपताकाश्च सर्वमेन्तरधीयत ॥ ४६
 तत्प्रवृत्तं चिरं कालं युद्धं सममिवाभवत् ।
 रथेन तान्महाबाहुरर्जुनो व्यधमत्पुनः ॥ ४७
 तमापतन्तं दृष्ट्वे महाबाहुर्धनुर्धरः ।
 कर्णोऽस्त्रविदुषां श्रेष्ठो वारयामास सायकैः ॥४८
 स तेनाभिहतः पार्थो वासविर्वज्रसन्निभान् ।
 त्रीञ्शरान्संदधे कुद्धो बधात्कुद्धस्य पाण्डवः ॥४९
 तैः शरैराहतं कर्णं ध्वजयष्टिमुपाश्रितम् ।
 अपोवाह रथाच्चाशु सूतः परपुरंजयम् ॥ ५०
 ततः पराजिते कर्णे धार्तराष्ट्रान्महामयम् ।
 विवेश समुद्रग्राथ पाण्डवान्प्रसमीक्ष्य तु ॥ ५१
 सत्प्रकम्पितमत्यर्थं तद्दृष्ट्वा सौबलो बलम् ।
 गिरा मधुरया चापि समाश्वासयतासकृत् ॥५२
 धार्तराष्ट्रैस्ततः सर्वैर्दुर्योधनपुरःसरैः ।
 धृतं तत्पुनरेवासीद्वलं पार्थप्रपीडितम् ॥ ५३
 ततो दुर्योधनं दृष्ट्वा भीमो भीमपराक्रमः ।
 अकुब्धत्स महाबाहुरगारं जातुषं सरन् ॥ ५४
 ततः संग्रामशिरसि ददर्श विपुलद्रुमम् ।
 आत्माभूतं तिष्ठन्तं स्कन्धपञ्चाशदुन्नतम् ॥ ५५
 महास्कन्धं महोत्सेधं शक्रध्वजमिवोच्छ्रितम् ।
 तमुत्पाद्य च पाणिभ्यामुद्यम्य चरणावपि ॥५६
 अभिपेदे परान्सङ्ग्रेहे बज्रपाणिरिवासुरान् ।
 भीमसेनभयार्तानि फल्गुनाभिहतानि च ॥ ५७
 न शेकुस्तान्यनीकानि धार्तराष्ट्राण्युदीक्षितम् ।
 तानि संभ्रान्तयोधानि श्रान्तवाजिगजानि च ॥ ५८
 दिशः प्राकालयद्भीमो दिवीवाभ्राणि मास्रतः ।
 ताभिश्चत्ताभिरानन्दाक्षरवारणवाजिनः ॥ ५९

नानुसस्रुर्न चाजघ्नर्नोचुः किञ्चिद् दारुणम् ।
 स्वमेव शिबिरं जग्मुः क्षत्रियाः शरविक्षताः ॥६०
 परेऽप्यभिययुर्हृष्टाः पुरं पौरसुखावहाः ।
 मुहूर्तमभवद्युद्धं तेषां वै पाण्डवैः सह ॥ ६१
 यावत्तद्युद्धमभवन्महदेवासुरोपमम् ।
 तावदेवामवच्छान्तं निवृत्ता वै महारथाः ॥ ६२
 सुव्रतं चक्रिरे सर्वे सुवृतामश्रुवन्बधूम् ।
 कृतार्थं द्रुपदं चोचुर्दृष्टद्युम्नं च पार्षतम् ॥ ६३
 शकुनिः सिन्धुराजश्च कर्णदुर्योधनावपि ।
 तेषां तदाभवदुःखं हृदि वाचा तु नाश्रुवन् ॥६४
 ततः प्रयाता राजानः सर्वे एव यथागतम् ।
 धार्तराष्ट्रा हि ते सर्वे गता नागपुरं तदा ॥ ६५
 प्रागेव पूर्निरोधात्तु पाण्डवैरश्वसादिनः ।
 प्रेषिता गच्छतारिष्टानसानाख्यात शौरये ॥ ६६
 तेऽचिरेणैव कालेन संग्रामा यादवीं पुरीम् ।
 ऊचुः संकर्षणोपेन्द्रौ वचनं वचनक्षमौ ॥ ६७
 कुशलं पाण्डवाः सर्वानाहुः सान्धकवृष्णयः ।
 आत्मनश्चाहतानाहुर्विमुक्ताञ्जातुषाद्गृहात् ॥ ६८
 समाजे द्रौपदीं लब्धामाहू राजीवलोचनाम् ।
 आत्मनः सदृशीं सर्वैः शीलवृत्तसमाधिभिः ॥६९
 तच्छ्रुत्वा वचनं कृष्णस्तानुवाचोत्तरं वचः ।
 सर्वमेतदहं जाने बधात्तस्य तु रक्षसः ॥ ७०
 तत उद्योजयामास माधवश्चतुरङ्गिणीम् ।
 सेनामुपानयत्पूर्णं पाञ्चालनगरीं प्रति ॥ ७१
 ततः संकर्षणश्चैव केशवश्च महाबलः ।
 यादवैः सह सर्वैश्च पाण्डवानभिजग्मतुः ॥ ७२
 पितृवृत्तसारं संपूज्य नत्वा चैव तु यादवीम् ।
 द्रौपदीं भूषणैः शुभ्रैर्भूषयित्वा यथाविधि ॥ ७३
 पाण्डवान्दर्शयित्वा तु पूजयामासतुश्च तान् ।
 न्यायतः पूजितौ राज्ञा द्रुपदेन महात्मना ॥७४
 यादवाः पूजिताः सर्वे पाण्डवैश्च महात्मभिः ।
 रेमिरे पाण्डवैः सार्धं ते पाञ्चालपुरे तदा ॥ ७५

एकोनविंशधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

विदुरात् शातपाण्डववृत्तान्तेन धृतराष्ट्रेण द्रौपद्यानयनार्थमाज्ञापनम् ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रसमीपे कर्णदुर्योधनयोर्मर्षणम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

वृत्ते स्वयंवरे चैव राजानः सर्व एव ते ।

यथागतं विप्रजग्मुर्विदित्वा पाण्डवान्वृतान् ॥ १

अथ दुर्योधनो राजा विमना भ्रातृभिः सह ।

अश्वत्थाम्ना मातुलेन कर्णेन च कृपेण च ॥ २

विनिवृत्तो वृत्तं दृष्ट्वा द्रौपद्या श्वेतावाहनम् ।

तंतु दुःशासनोऽग्नीडो मन्दमन्दमिवाब्रवीत् ॥ ३

यद्यसौ ब्राह्मणो न स्याद्विन्देत द्रौपदीं न सः ।

न हि तं तत्त्वतो राजन्वेद कश्चिद्धनंजयम् ॥ ४

दैवं च परमं मन्ये पौरुषं चाप्यनर्थकम् ।

धिगस्तु पौरुषं मयं यद्वरन्तीह पाण्डवाः ॥ ५

‘बध्वा चक्षुषि नः पार्था राज्ञां च द्रुपदात्मजाम् ।

उद्गाह्य राज्ञां तैर्यस्तो वामः पादः पृथास्तुतैः ॥ ६

विमुक्ताः कथमेतेन जतुवेष्महविर्भुजः ।

अस्माकं पौरुषं सत्त्वं बुद्धिश्चापि गता ततः ॥ ७

वयं हता मातुलाद्य विश्वस्य च पुरोचनम् ।

अदग्ध्वा पाण्डवानेतान्स्वयं दग्धो हुताशने ॥ ८

मर्चो मातुल मन्येऽहं पाण्डवा बुद्धिमचराः ।

तेषां नास्ति भयं मृत्योर्भुक्तानां जतुवेष्मनः ॥ ९

वैशंपायन उवाच ।

एवं संभाषमाणास्ते निन्दन्तश्च पुरोचनम् ।

पञ्चपुत्रां किरातीं च विदुरं च महामतिम् ॥ १०

विविशुर्हास्तिनपुरं दीना विगतचेतसः ॥ ११

त्रस्ता विगतसंकल्पा दृष्ट्वा पार्थान्महौजसः ।

मुक्तान्हव्यभुजश्चैव संयुक्तान्द्रुपदेन च ॥ १२

धृष्टद्युम्नं तु संचिन्त्य तथैव च शिखण्डिनम् ।

द्रुपदस्यात्मजांश्चान्यान्सर्वयुद्धविशारदान् ॥ १३

विदुरस्त्वथ ताञ्श्रुत्वा द्रौपद्या पाण्डवान्वृतान् ।

ग्रीडितान्धारतराष्ट्रांश्च भयदर्पानुपागतान् ॥ १४

ततः प्रीतमनाः क्षत्ता धृतराष्ट्रं निशांपते ।

उवाच दिष्ट्या कुरवो वर्धन्त इति विस्मितः ॥ १५

वैचित्रवीर्यस्तु नृपो निश्म्य विदुरस्य तद् ।

अब्रवीत्परमप्रीतो दिष्ट्या दिष्ट्येति भारत ॥ १६

मन्यते स वृत्तं पुत्रं ज्येष्ठं द्रुपदकन्यया ।

दुर्योधनमविज्ञानात्प्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरः ॥ १७

अथ साक्षापयामास द्रौपद्या भूषणं बहु ।

आनीयतां वै कृणोति पुत्रं दुर्योधनं तदा ॥ १८

‘अथ स पश्चाद्विदुर आचख्यावम्बिकात्मजम् ।

कौरव्या इति सामान्यान् मन्येथास्तवात्मजान् १९

वर्धन्त इति मद्राक्याद्वर्धिताः पाण्डुनन्दनाः ।

कृष्णया संवृताः पार्थाविमुक्ता राजसङ्गरात् ॥ २०

दिष्ट्या कुशलिनो राजन्पूजिता द्रुपदेन च ॥ २१

वैशंपायन उवाच ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं विदुरस्य नराधिपः ।

आकारञ्छादनार्थाय दिष्ट्यादिष्ट्येति चाब्रवीत् २२

धृतराष्ट्र उवाच ।

एवं विदुर भद्रं ते यदि जीवन्ति पाण्डवाः ।

न ममौ मे तनौ प्रीतिस्त्वद्राक्यामृतसंभवा ॥ २३

साध्वाचारतया तेषां संबन्धो द्रुपदेन च ।

बभूव परमश्लाघ्यो दिष्ट्यादिष्ट्येति चाब्रवीत् ॥ २४

अन्ववाये वसोर्जातः प्रवरे मात्स्यके कुले ।

वृत्तविद्यातपोवृद्धः पार्थिवानां च संमतः ॥ २५

पुत्राश्चास्य तथा पौत्राः सर्वे सुचरितव्रताः ।

तेषां संबन्धिनश्चान्ये बहवः सुमहाबलाः ॥ २६

यथैव पाण्डोः पुत्रास्ते ततोऽप्यभ्यधिका मम ।

सेयमभ्यधिकान्येभ्यो वृत्तिर्विदुर मे मता ॥ २७

या प्रीतिः पाण्डुपुत्रेषु न साऽन्यत्र ममाभिभो ।

नित्योऽयं चिन्तितः क्षत्तः सत्त्वं सत्येन ते शपे २८

यत्ते कुशलिनो वीराः पाण्डुपुत्रा महारथाः ।

मित्रवन्तोऽभवन्पुत्रा दुर्योधनमुखास्तथा ॥ २९

मया श्रुतं यदा बह्वेर्दग्धाः पाण्डुसुता इति ।

तदाऽदृष्टं दिवारात्रं न भोक्ष्ये न स्वपामि च ॥ ३०

असहायाश्च मे पुत्रा लूनयक्षा इव द्विजाः ।

तत्त्वतः शृणु मे क्षत्तः सुसहायाः सुता मम ।

अद्य वै स्थिरसाम्राज्यमाचन्द्रार्कममामवत् ॥ ३१
 को हि द्रुपदमासाद्य मित्रं क्षतः सबान्धवम् ।
 न बुभूषेद्भवेनार्थी गतश्रीरपि पार्थिवः ॥ ३२
 वैशंपायन उवाच ।
 तं तथा भाषमाणं तु विदुरः प्रत्यभाषत ।
 नित्यं भवतु ते बुद्धिरेषा राजञ्छतं समाः ।
 इत्युक्त्वा प्रययौ राजन्विदुरः स्वं निवेशनम् ॥ ३३
 ततो दुर्योधनश्चापि राधेयश्च विशांपते ।
 धृतराष्ट्रमुपागम्य बचोऽब्रूतामिदं तदा ॥ ३४

सन्धिधौ विदुरस्य त्वां दोषं वक्तुं न शक्नुवः ।
 विविक्तमिति वक्ष्यामः किं तवेदं चिकीर्षितम् ॥ ३५
 सपत्न्यद्वि यत्तात मन्यसे वृद्धिमात्मनः ।
 अभिष्टौषि च यत्क्षत्रुः समीपे द्विपदांवर ॥ ३६
 अन्यस्मिन्नप कर्तव्ये त्वमन्यत्कुरुष्वेऽनघ ।
 तेषां बलविघातो हि कर्तव्यस्तात नित्यशः ॥ ३७
 ते वयं प्राप्तकालस्य चिकीर्षां मन्त्रयामहे ।
 यथा नो न प्रसेयुस्ते सपुत्रबलबान्धवान् ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

धृतराष्ट्रदुर्योधनसंवाकः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 दुर्योधनेनैवमुक्तः कर्णेन च विशांपते ।
 पुत्रं च स्रुतपुत्रं च धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदम् ॥ १
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अहमप्येवमेवैतच्चिकीर्षामि यथा युवाम् ।
 विवेकुं नाहमिच्छामि त्वाकारं विदुरं प्रति ॥ २
 ततस्तेषां गुणानेव कीर्तयामि विशेषतः ।
 नावबुध्येत विदुरो ममाभिप्रायमिद्विजैः ॥ ३
 यच्च त्वं मन्यसे प्राप्तं तद्वचीहि सुयोधन ।
 राधेय मन्यसे यच्च प्राप्तकालं वदाञ्छ मे ॥ ४
 दुर्योधन उवाच ।
 अद्य तान्कुशलैर्विप्रैः सुगुप्तैराप्तकारिभिः ।
 कुन्तीपुत्रान्भेदयामो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ५
 अथवा द्रुपदो राजा महर्द्धिवित्तसंचयैः ।
 पुत्राश्चास्य प्रलोभ्यन्ताममात्याश्चैव सर्वशः ॥ ६
 परित्यजेद्यथा राजा कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 अथ तत्रैव वा तेषां निवासं रोचयन्तु ते ॥ ७
 इहैषां दोषवद्भासं वर्णयन्तु पृथक्पृथक् ।
 ते भिद्यमानास्तत्रैव मनः कुर्वन्तु पाण्डवाः ॥ ८

अथवा कुशलाः केचिदुपायनिपुणा नराः ।
 इतरेतरतः पार्थान्भेदयन्त्वनुरागतः ॥ ९
 व्युत्थापयन्तु वा कृष्णां बहुतात्सुकरं हि तत् ।
 अथवा पाण्डवांस्तस्यां भेदयन्तु ततश्च ताम् ॥ १०
 भीमसेनस्य वा राजपुत्रायकुशलैर्नरैः ।
 मृत्युर्विधीयतां छत्रैः स हि तेषां बलाधिकः ॥ ११
 तमाश्रित्य हि कौन्तेयः पुरा चास्मान्न मन्यते ।
 स हि तीक्ष्णश्च शूरश्च तेषां चैव परायणम् ॥ १२
 तस्मिंस्त्वभिहते राजन्हतोत्साहा हतौजसः ।
 यतिष्यन्ते न राज्याय स हि तेषां व्यपाश्रयः ॥ १३
 अजेयो ह्यर्जुनः सङ्ग्रेषे पृष्ठगोपे वृकोदरे ।
 तस्मृते फाल्गुनो युद्धे राधेयस्य न पादभाक् ॥ १४
 ते जानानास्तु दौर्बल्यं भीमसेनमृते महत् ।
 असान्बलवतो ज्ञात्वा न यतिष्यन्ति दुर्बलाः ॥ १५
 इहागतेषु वा तेषु निदेशवशवर्तिषु ।
 प्रवर्तिष्यामहे राजन्ययाशासं निबर्हणम् ॥ १६
 'दर्पं वा वदतां तेषां केचिदत्र मनस्विनः ।
 द्रुपदस्यात्मजा राजन्यमिद्यन्ते ततः परैः ॥ १७
 अथवा दर्शनीयाभिः प्रमदाभिर्विलोभ्यताम् ।

गतश्रीनेष्टश्रीः को भवेन ऐश्वर्येणार्थी न बुभूषेद्भविष्यतिच्छेदपि
 सु सर्वोपिच्छेत् ॥ ३२ ॥

एकोनविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१९ ॥

हस्त्रित्येष्टितैः ॥ ३॥ विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

एकैकस्तत्र कौन्तेयस्ततः कृष्णा विरज्यताम् ॥१८
प्रेष्यतां चैव राधेयस्तेषामागमनाय वै ।
तैस्तैः प्रकारैः समीप पात्यन्तामाप्तकारिभिः ॥१९
एतेषामप्युपायानां यस्ते निर्दोषवान्मतः ।
तस्य यत्प्रोगमातिष्ठ पुरा कालोऽतिवर्तते ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि विश्वस्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२० ॥

एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

दुर्योधनं प्रति कर्णेनोक्तं श्रुतवतो धृतराष्ट्रस्य भीष्मादिभिः सह सञ्जयम् ॥ १ ॥

कर्ण उवाच ।

दुर्योधन तव प्रज्ञा न सम्यगिति मे मतिः ।
न ह्युपायेन ते शक्याः पाण्डवाः कुरुवर्धन ॥ १
पूर्वमेव हि ते सूक्ष्मैरुपायैर्व्यतितास्त्वया ।
निग्रहीतुं तदा वीर न चैव शकितास्त्वया ॥ २
इहैव वर्तमानास्ते समीपे तव पार्थिव ।
अजातपक्षाः शिशवः शकिता नैव बाधितुम् ॥ ३
जातपक्षा विदेशस्था विवृद्धाः सर्वशोऽद्य ते ।
नोपायसाध्याः कौन्तेया समैषा मतिरच्युता ॥ ४
न च ते व्यसनैर्योक्तुं शक्या दिष्टकृतेन च ।
शकिताश्चेत्सवश्चैव पितृपैतामहं पदम् ॥ ५
परस्परेण भेदश्च नाधातुं तेषु शक्यते ।
एकस्यां ये रताः पत्न्यां न भिद्यन्ते परस्परम् ॥ ६
न चापि कृष्णा शक्येत तेभ्यो भेदयितुं परैः ।
परिधूनान्धृतवती किमुताद्य मृजावतः ॥ ७
ईप्सितश्च गुणः स्त्रीणामेकस्या बहुभर्तृता ।
तं च प्राप्तवती कृष्णा न सा भेदयितुं क्षमा ॥ ८
आर्यव्रतश्च पाञ्चाल्यो न स राजा धनप्रियः ।
न संत्यक्ष्यति कौन्तेयान्राज्यदानैरपि ध्रुवम् ॥ ९
तथाऽप्य पुत्रो गुणवाननुरक्तश्च पाण्डवान् ।
तस्मात्तोपायसाध्यांस्तानहं मन्ये कथंचन ॥ १०
इदं तद्य क्षमं कर्तुमस्माकं पुरुषर्षभ ।
यावन्न कृतमूलास्ते पाण्डवेया विशांपते ॥ ११
तावत्प्रहरणीयास्ते तत्तुभ्यं तात रोचताम् ।

असत्पक्षो महान्यावद्यावत्पाञ्चालको लघुः ।
तावत्प्रहरणं तेषां क्रियतां मा विचारय ॥ १२
वाहनानि श्रभूतानि मित्राणि च कुलानि च ।
यावन्न तेषां गान्धारे तावद्विक्रम पार्थिव ॥ १३
यावच्च राजा पाञ्चाल्यो नोद्यमे कुरुते मनः ।
सह पुत्रैर्महावीर्यैस्तावद्विक्रम पार्थिव ॥ १४
यावन्नायाति वार्ष्णेयः कर्षण्यादववाहिनीम् ।
राज्यार्थं पाण्डवेयानां पाञ्चाल्यसदनं प्रति ॥ १५
वसूनि विविधान्भोगान्राज्यमेव च केवलम् ।
नात्याज्यमस्ति कृष्णस्य पाण्डवार्थं कथंचन ॥ १६
विक्रमेण मही प्राप्ता भरतेन महात्मना ।
विक्रमेण च लोकांस्त्रीक्षितवान्पाकशासनः ॥ १७
विक्रमं च प्रशंसन्ति क्षत्रियस्य विशांपते ।
स्वको हि धर्मः शूराणां विक्रमः पार्थिवर्षभ ॥ १८
ते बलेन वयं राजन्महता चतुरङ्गिणा ।
प्रमथ्य द्रुपदं शीघ्रमानयामेह पाण्डवान् ॥ १९
न हि साम्रा न दानेन न भेदेन च पाण्डवाः ।
शक्याः साधयितुं तस्माद्विक्रमेणैव ताञ्जहि ॥ २०
तान्विक्रमेण जित्वेमामखिलां शृङ्ग मेदिनीम् ।
अतो नान्यं प्रपश्यामि कार्योंपायं जनाधिप ॥ २१
वैशंपायन उवाच ।
श्रुत्वा तु राधेयवचो धृतराष्ट्रः प्रतापवान् ।
अभिपूज्य ततः पश्चादिदं वचनमब्रवीत् ॥ २२
उपपन्नं महाप्राज्ञे कृतास्त्रे सतनन्दने ।

परिधूनान् शोच्यान् । मृजावतः सुवेवान् ॥ ७ ॥

एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

तथि विक्रमसंपन्नमिदं वचनमीदृशम् ॥ २३ ॥
भूय एव तु भीष्मश्च द्रोणो विदुर एव च ।
युवां च कुरुत बुद्धिं भवेद्या नः सुखोदया ॥ २४ ॥

तत आनाय्य तान्सर्वान्मन्त्रिणः सुमहायशाः ।
धृतराष्ट्रो महाराज मन्त्रयामास वै तदा ॥ २५ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि एकविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

भीष्मेण दुर्योधनादिसमीपे पाण्डवेभ्योऽर्धराज्यं दातव्यमिति स्वाभिप्रायकथनम् ॥ १ ॥

भीष्म उवाच ।

न रोचते विग्रहो मे पाण्डुपुत्रैः कथंचन ।
यथैव धृतराष्ट्रो मे तथा पाण्डुरसंशयम् ॥ १ ॥
गान्धार्याश्च यथा पुत्रास्तथा कुन्तीसुता मम ।
यथा च मम ते रक्ष्या धृतराष्ट्र तथा तव ॥ २ ॥
यथा च मम राज्ञश्च तथा दुर्योधनस्य ते ।
तथा कुरुणां सर्वेषामन्येषामपि पार्थिव ॥ ३ ॥

एवं गते विग्रहं तैर्न रोचे
सन्ध्याय वीरैर्दीयतामर्धभूमिः ।

तेषामपीदं प्रयितामहानां

राज्यं पितुश्चैव कुरुत्तमानाम् ॥ ४ ॥

दुर्योधन यथा राज्यं त्वमिदं तात पश्यसि ।
मम पैतृकमित्येवं तेऽपि पश्यन्ति पाण्डवाः ॥ ५ ॥
यदि राज्यं न ते प्राप्ताः पाण्डवेया यशस्विनः ।
कुत एत तवापीदं भारतस्यापि कस्यचित् ॥ ६ ॥
अधर्मेण च राज्यं त्वं प्राप्तवान्भरतर्षभ ।
तेऽपि राज्यमनुप्राप्ताः पूर्वमेवेति मे मतिः ॥ ७ ॥
मधुरेणैव राज्यस्य तेषामर्धं प्रदीयताम् ।
एतद्वि पुरुषव्याघ्र हितं सर्वजनस्य च ॥ ८ ॥
अतोऽन्यथा चेत्क्रियते न हितं नो भविष्यति ।
तवाप्यकीर्तिः सकला भविष्यति न संशयः ॥ ९ ॥

कीर्तिरक्षणमातिष्ठ कीर्तिर्हि परमं बलम् ।
नष्टकीर्तिर्मनुष्यस्य जीवितं ह्यफलं स्मृतम् ॥ १० ॥
यावत्कीर्तिर्मनुष्यस्य न प्रणश्यति कौरव ।
तावज्जीवति गान्धारे नष्टकीर्तिस्तु नश्यति ॥ ११ ॥
तमिमं समुपातिष्ठ धर्मं कुरुकुलोचितम् ।
अनुरूपं महाबाहो पूर्वेषामात्मनः कुरु ॥ १२ ॥
दिष्ट्या ध्रियन्ते पार्था हि दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
दिष्ट्या पुरोचनः पापो न सकामोऽत्ययं गतः ॥ १३ ॥
यदाप्रभृति दग्धास्ते कुन्तिभोजसुतासुताः ।
तदाप्रभृति गान्धारे न शक्नोम्यभिवीक्षितुम् ॥ १४ ॥
लोके प्राणभृतां किञ्चिच्छ्रुत्वा कुन्तीं तथागताम् ।
न चापि दोषेण तथा लोको मन्येत्पुरोचनम् ।
यथा त्वां पुरुषव्याघ्र लोको दोषेण गच्छति ॥ १५ ॥
तदिदं जीवितं तेषां तव किल्बिषनाशनम् ।
संमन्तव्यं महाराज पाण्डवानां च दर्शनम् ॥ १६ ॥
न चापि तेषां वीराणां जीवतां कुरुनन्दन ।
पित्र्यौशः शक्य आदातुमपि वज्रभृता स्वयं ॥ १७ ॥
ते सर्वेऽवस्थिता धर्मे सर्वे चैवैकचेतसः ।
अधर्मेण निरस्ताश्च तुल्ये राज्ये विशेषतः ॥ १८ ॥
यदि धर्मस्त्वया कार्यो यदि कार्यं प्रियं च मे ।
क्षेमं च यदि कर्तव्यं तेषामर्धं प्रदीयताम् ॥ १९ ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि द्वाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

त्रयोविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

पाण्डवाः संविभाज्या इति द्रोणवचनम् ॥ १ ॥ तद्विरोधितया कर्णेन अम्बुवीर्यवृत्तान्तकथनम् ॥ २ ॥ महर्षेण न क्रियते चेत्कुरवो विनङ्गुधन्तीति द्रोणमोक्षिः ॥ ३ ॥

द्रोण उवाच ।

मन्त्राय समुपानीतैर्धृतराष्ट्र हितैर्नृप ।

धर्ममर्थं यशसं च वाच्यमित्यनुशुश्रुम् ॥ १

ममाप्येषा मतिस्तात या भीष्मस्य महात्मनः ।

संविमज्यास्तु कौन्तेया धर्म एष सनातनः ॥ २

प्रेष्यतां द्रुपदायाशु नरः कश्चित्प्रियंवदः ।

बहुलं रत्नमादाय तेषामर्थाय भारत ॥ ३

मित्रः कृत्यं च तस्मै स आदाय वसु गच्छतु ।

वृद्धिं च परमां ब्रूयात्तत्संयोगोद्भवां तथा ॥ ४

संप्रीयमाणं त्वां ब्रूयाद्राजन्दुर्योधनं तथा ।

असकृद्रुपदे चैव धृष्टद्युम्ने च भारत ॥ ५

उचितत्वं प्रियत्वं च योगस्यापि च वर्णयेत् ।

पुनःपुनश्च कौन्तेयान्माद्रीपुत्रौ च सान्त्वयन् ॥ ६

हिरण्मयानि शुभ्राणि बहून्याभरणानि च ।

वचनाच्च राजेन्द्र द्रौपद्याः संप्रयच्छतु ॥ ७

तथा द्रुपदपुत्राणां सर्वेषां भरतर्षभ ।

पाण्डवानां च सर्वेषां कुन्त्या युक्तानि यानि च ८

‘दत्त्वा तानि महार्हाणि पाण्डवान्संप्रहर्षय ।’

एवं सान्त्वसमायुक्तं द्रुपदं पाण्डवैः सह ।

उक्त्वा सोऽनन्तरं ब्रूयात्तेषामागमनं प्रति ॥ ९

अनुज्ञातेषु वीरेषु बलं गच्छतु शोभनम् ।

दुःशासनो विकर्णश्चाप्यानेतुं पाण्डवानिह ॥ १०

ततस्ते पाण्डवाः श्रेष्ठाः पूज्यमानाः सदा त्वया ।

प्रकृतीनामनुमते पदे स्थास्यन्ति पैतृके ॥ ११

एतत्तव महाराज तेषु पुत्रेषु चैव हि ।

वृत्तमौपधिकं मन्ये भीष्मेण सह भारत ॥ १२

कर्ण उवाच ।

योजितावर्थमानाभ्यां सर्वकार्येष्वनन्तरौ ।

न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः किमद्भुततरं ततः ॥ १३

दुष्टेन मनसा यो वै प्रच्छन्नेनान्तरात्मना ।

ब्रूयान्निःश्रेयसं नाम कथं कुर्यात्सतां मतम् ॥ १४

न मित्राप्यर्थकृच्छ्रेषु श्रेयसे चेतराय वा ।

विधिपूर्वं हि सर्वस्य दुःखं वा यदि वा सुखम् ॥ १५

कृतप्रज्ञोऽकृतप्रज्ञो बालो वृद्धश्च मानवः ।

ससहायोऽसहायश्च सर्वे सर्वत्र विन्दति ॥ १६

श्रूयते हि पुरा कश्चिदम्बुवीच इतीश्वरः ।

आसीद्राजगृहे राजा मागधानां महीक्षिताम् ॥ १७

स हीनः करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमो नृपः ।

अमात्यसंस्थः सर्वेषु कार्येष्वेवाभवत्तदा ॥ १८

तस्यामात्यो महाकर्णिवर्भूवैकेश्वरस्तदा ।

स लब्धवलमात्मानं मन्यमानोऽवमन्यते ॥ १९

स राज्ञ उपभोग्यानि स्त्रियो रत्नधनानि च ।

आददे सर्वशो मूढ ऐश्वर्यं च स्वयं तदा ॥ २०

तदादाय च लुब्धस्य लोभाल्लोभोऽभ्यवर्धत ।

तथाहि सर्वमादाय राज्यमस्य जिहीर्षति ॥ २१

हीनस्य करणैः सर्वैरुच्छ्वासपरमस्य च ।

यतमानोऽपि तद्राज्यं न शशाकेति नः श्रुतं ॥ २२

किमन्यद्विहिता नूनं तस्य सा पुरुषेन्द्रता ।

यदि ते विहितं राज्यं भविष्यति विशांपते ॥ २३

मिषतः सर्वलोकस्य स्थास्यते त्वयि तद्भुवम् ।

अतोऽन्यथा चेद्विहितं यतमानो न लप्स्यसे ॥ २४

एवं विद्वद्भुपादस्त्व मन्त्रिणां साध्वसाधुताम् ।

दुष्टानां चैव बोद्धव्यमदुष्टानां च भाषितम् ॥ २५

द्रोण उवाच ।

विद्य ते भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

इति तत्र भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

इति तत्र भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

इति तत्र भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

मित्रः कृत्यं सांनधिकं वरपक्षीयैर्वचनकारादिकन्यापक्षीयैर्व-
रालङ्कारादि ॥ ४ ॥ विधिपूर्वं भट्टकारणकम् ॥ १५ ॥ अम्बुवीर
इति श्रुतः इति च. पाठः । विनिन्द इति वितश्रुः इति क पाठः ।

इति तत्र भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

इति तत्र भावदोषेण यदर्थमिदमुच्यते ।

दुष्ट पाण्डवहेतोस्त्वं दोषमाख्यापयस्युत ॥ २६

हितं तु परमं कर्णं ब्रवीमि कुलवर्धनम् ।

अथ त्वं मन्यसे दुष्टं ब्रूहि यत्परमं हितम् ॥ १७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरात्मनराज्यलाभपर्वणि त्रयोविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

चतुर्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

भीष्मद्रोणान्धशुक्रमेवावश्यं करणीयं पाण्डवा जेतुं न शक्याः दुर्योधनादीनां वचनं मा कुरु इति एतस्माद्विप्रति विदुर-
सोक्तिः ॥ १ ॥

विदुर उवाच ।

राजन्निःसंशयं श्रेयो वाच्यस्त्वमसि ज्ञानध्रुवैः ।

न लशुश्रूषमाणे वै वाक्यं संप्रति तिष्ठति ॥ १

प्रियं हितं च तद्वाक्यमुक्तवान्कुरुसत्तमः ।

भीष्मः शान्तनवो राजन्प्रतिगृह्णासि तन्न च ॥ २

तथा द्रोणेन बहुधा भाषितं हितमुत्तमम् ।

तच्च राधासुतः कर्णो मन्यते न हितं तव ॥ ३

चिन्तयंश्च न पश्यामि राजस्तव मुहूर्तमम् ।

आभ्यां पुरुषसिंहाभ्यां यो वा स्वात्प्रज्ञयाधिकः ४

इमौ हि वृद्धौ वयसा प्रज्ञया च श्रुतेन च ।

समौ च त्वयि राजेन्द्र तथा पाण्डुसुतेषु च ॥ ५

धर्मे ज्ञानवरौ राजन्सत्यतायां च भारत ।

रामादाशरथेभ्यश्च शयाचैव न संशयः ॥ ६

न चोक्तवन्तावश्रेयः पुरस्तादपि किञ्चन ।

न चाप्यपकृतं किञ्चिदनयोर्लक्ष्यते त्वयि ॥ ७

तावुभौ पुरुषव्याघ्रावनागसि नृपे त्वयि ।

न मन्त्रयेतां त्वच्छ्रेयः कथं सत्यपराक्रमौ ॥ ८

प्रज्ञावन्तौ नरश्रेष्ठावसिंहलोके नराधिप ।

त्वन्निमित्तमतो नेमौ किञ्चिज्जिह्वं वदिष्यतः ॥ ९

इति मे नैष्ठिकी बुद्धिर्वर्तते कुरुनन्दन ।

न चार्थहेतोर्धर्मज्ञौ बह्यतः पक्षसंश्रितम् ॥ १०

एतद्वि परमं श्रेयो मन्येऽहं तव भारत ।

दुर्योधनप्रभृतयः पुत्रा राजन्यथा तव ॥ ११

तथैव पाण्डवेयास्ते पुत्रा राजन्न संशयः ।

तेषु चेदहितं किञ्चिन्मन्त्रयेयुरतद्विदः ॥ १२

मन्त्रिणस्ते न च श्रेयः प्रपश्यन्ति विशेषतः ।

अतोऽन्यथा चेत्क्रियते यद्वदीमि परं हितम् ।

कुरवो वै विनङ्क्ष्यन्ति नचिरेणैव मे मतिः ॥ २८

अथ ते हृदये राजन्विशेषः स्वेषु वर्तते ।

अन्तरस्थं विवृण्वानाः श्रेयः कुर्युर्न ते भुवम् ॥ १३

एतदर्थमिमौ राजन्महात्मानौ महाद्युती ।

नोचतुर्विष्टृतं किञ्चिन्न ह्येष तव निश्चयः ॥ १४

यच्चाप्यशक्यतां तेषामाहतुः पुरुषर्षभौ ।

तत्तथा पुरुषव्याघ्र तव तद्भद्रमस्तु ते ॥ १५

कथं हि पाण्डवः श्रीमान्सव्यसाची धनञ्जयः ।

शक्यो विजेतुं संग्रामे राजन्मधवतापि हि ॥ १६

‘भीमसेनो महाबाहुर्नागायुतबलो महान् ।

राक्षसानां भयकरो बाहुशाली महाबलः ॥ १७

हिडिम्बो निहतो येन बाहुयुद्धेन भारत ।

यो राजणसमो युद्धे तथा च बकराक्षसः ॥ १८

स युध्यमानो राजेन्द्र भीमो भीमपराक्रमः ।

कथं स युधि शक्येत विजेतुममरैरपि ॥ १९

तथैव कृतिनौ युद्धे यमौ यमसुताविव ।

कथं विजेतुं शक्यौ तौ रणे जीवितुमिच्छताम् ॥ २०

यस्मिन्मृतिरनुक्रोशः क्षमा सत्यं पराक्रमः ।

नित्यानि पाण्डवे ज्येष्ठे स जीयेत रणे कथम् ॥ २१

येषां पक्षधरो रामो येषां मन्त्री जनार्दनः ।

किं नु तैरजितं सङ्क्षेपे येषां पक्षे च सात्यकिः ॥ २२

द्रुपदः श्वशुरो येषां येषां स्यालाश्च पार्षताः ।

धृष्टद्युम्नमुखा वीरा आतरो द्रुपदात्मजाः ॥ २३

‘चैवश्च येषां आता च शिशुपालो महारथः ।

सोऽशक्यतां च विज्ञाय तेषामग्रे च भारत ।

दायादतां च धर्मेण सम्यक्तेषु समाचर ॥ २४

इदं निर्दिष्टमयशः पुरोचनकृतं महत् ।

अनवरौ श्रेष्ठौ ॥ ६॥ अनयोः आभ्याम् ॥ ७॥ दायादतां पितृ-

धनभोजनार्हताम् ॥ २४॥ चतुर्विंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः २२४

तेषामनुग्रहेणाद्य राजन्प्रक्षालयात्मनः ॥ २५
 तेषामनुग्रहश्चायं सर्वेषां चैव नः कुले ।
 जीवितं च परं श्रेयः क्षत्रस्य च विवर्धनम् ॥ २६
 द्रुपदोऽपि महान्राजा कृतवैरश्च नः पुरा ।
 तस्य संग्रहणं राजन्सपक्षस्य विवर्धनम् ॥ २७
 बलवन्तश्च दाशार्हा बहवश्च विशांपते ।
 यतः कृष्णस्ततः सर्वे यतः कृष्णस्ततो जयः ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि चतुर्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

धृतराष्ट्रश्च विदुरस्य द्रुपदुनगरगमनम् ॥ १ ॥ तत्र श्रीकृष्णादीनां समीपे धृतराष्ट्रसन्देशकथनम् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ।
 भीष्मः शान्तनवो विद्वान्द्रोणश्च भगवानृषिः ।
 'हितं च परमं सत्यमश्रूतां वाक्यमुत्तमम् ।'
 हितं च परमं वाक्यं त्वं च सत्यं ब्रवीषि माम् १
 यथैव पाण्डोस्ते वीराः कुन्तीपुत्रा महारथाः ।
 तथैव धर्मतः सर्वे मम पुत्रा न संशयः ॥ २
 यथैव मम पुत्राणामिदं राज्यं विधीयते ।
 तथैव पाण्डुपुत्राणामिदं राज्यं न संशयः ॥ ३
 क्षत्ररानय गच्छेतान्सह मात्रा सुसत्कृतान् ।
 तथा च देवरूपिण्या कृष्णया सह भारत ॥ ४
 दिष्ट्या जीवन्ति ते पार्था दिष्ट्या जीवति सा पृथा ।
 दिष्ट्या द्रुपदकन्या च लब्धवन्तो महारथाः ॥ ५
 दिष्ट्या वर्धामहे सर्वे दिष्ट्या शान्तः पुरोचनः ।
 दिष्ट्या मम परं दुःस्वप्नपनीतं महाद्युते ॥ ६
 'त्वमेव गत्वा विदुर तानिहानय मा चिरम् ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः क्षत्ता रथमारुह्य शीघ्रगम् ।
 आगात्कतिपयाहोभिः पाञ्चालाज्राजधर्मवित् ॥ ७
 ततो जगाम विदुरो धृतराष्ट्रस्य शासनात् ।
 सकाशं यज्ञसेनस्य पाण्डवानां च भारत ॥ ८
 समुपादाय रत्नानि वसूनि विविधानि च ।
 द्रौपद्याः पाण्डवानां च यज्ञसेनस्य चैव ह ॥ ९

तत्र गत्वा स धर्मज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः ।
 द्रुपदं न्यायतो राजन्संयुक्तमुपतस्थिवान् ॥ १०
 स चापि प्रतिजग्राह धर्मेण विदुरं ततः ।
 चक्रतुश्च यथान्यायं कुशलप्रश्नसंविदम् ॥ ११
 ददर्श पाण्डवांस्तत्र वासुदेवं च भारत ।
 स्नेहात्परिष्वज्य तान्पप्रच्छानामयं ततः ॥ १२
 तैश्चाप्यमितबुद्धिः स पूजितो हि यथाक्रमम् ।
 वचनाद्भृतराष्ट्रस्य स्नेहयुक्तं पुनःपुनः ॥ १३
 पप्रच्छानामयं राजंस्ततस्तान्पाण्डुनन्दनान् ।
 प्रददौ चापि रत्नानि विविधानि वसूनि च ॥ १४
 पाण्डवानां च कुन्त्याश्च द्रौपद्याश्च विशांपते ।
 द्रुपदस्य च पुत्राणां यथा दत्तानि कौरवैः ॥ १५
 श्रोवाच चामितमतिः प्रश्रितं विनयान्वितः ।
 द्रुपदं पाण्डुपुत्राणां सभिधौ केशवस्य च ॥ १६
 विदुर उवाच ।
 राजञ्छृणु सहामात्यः सपुत्रश्च वचो मम ।
 धृतराष्ट्रः सपुत्रस्त्वां सहामात्यः सवान्धवः ॥ १७
 अब्रवीत्कुशलं राजन्प्रीयमाणः पुनःपुनः ।
 प्रीतिमांस्ते दृढं चापि संबन्धेन नराधिप ॥ १८
 तथा भीष्मः शान्तनवः कौरवैः सह सर्वशः ।
 कुशलं त्वां महाप्राज्ञः सर्वतः परिपृच्छति ॥ १९
 भारद्वाजो महाप्राज्ञो द्रोणः प्रियसखस्तव ।

समान्नेषमुपेत्य तां कुशलं परिपृच्छति ॥ २०
 धृतराष्ट्रश्च पाञ्चाल्य त्वया संबन्धमेयिवान् ।
 कृतार्थं मन्यतेत्मानं तथा सर्वेऽपि कौरवाः ॥ २१
 न तथा राज्यसंग्राप्तिस्तेषां प्रीतिकरी मता ।
 यथा संबन्धकं प्राप्य यज्ञसेन त्वया सह ॥ २२
 एतद्विदित्वा तु भवान्प्रस्थापयतु पाण्डवान् ।
 द्रष्टुं हि पाण्डुपुत्रांश्च त्वरन्ति कुरवो भृशम् ॥ २३
 विप्रोषिता दीर्घकालमेते चापि नरर्षभाः ।

उत्सुका नगरं द्रष्टुं भविष्यन्ति तथा पृथा ॥ २४
 कृष्णामपि च पाञ्चालीं सर्वाः कुरुवरस्त्रियः ।
 द्रष्टुकामाः प्रतीक्षन्ते पुरं च विषयाश्च नः ॥ २५
 स भवान्पाण्डुपुत्राणामाज्ञापयतु मा चिरम् ।
 गमनं सहदाराणामेतदत्र मतं मम ॥ २६
 निस्पृहेषु त्वया राजन्पाण्डवेषु महात्मसु ।
 ततोऽहं प्रेषयिष्यामि धृतराष्ट्रस्य शीघ्रगान् ।
 आगमिष्यन्ति कौन्तेयाः कुन्ती च सह कृष्णाश्च ॥

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि पञ्चविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

पाण्डवानां हास्तिनपुरागमनं प्रति श्रीकृष्णद्रुपदयोरेभ्यश्चुम्ब ॥ १ ॥ पृथाविदुरसंवादः ॥ २ ॥ प्रस्थितानां पाण्डवानां
 द्रुपदेन परिबर्हदाम्ब ॥ ३ ॥ प्रत्युद्गमनायागतैः कौरवैः सह पाण्डवानां श्रीष्मादिवन्दनपुरस्सरं गृहप्रवेशः ॥ ४ ॥

द्रुपद उवाच ।

एवमेतन्महाप्राज्ञ यथात्थं विदुराद्य माम् ।
 ममापि परमो हर्षः संबन्धेऽस्मिन्कृते प्रभो ॥ १
 गमनं चापि युक्तं साधृदमेषां महात्मनाम् ।
 न तु तावन्मया युक्तमेतद्वक्तुं स्वयं गिरा ॥ २
 यदा तु मन्यते वीरः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 भीमसेनार्जुनौ चैव यमौ च पुरुषर्षभौ ॥ ३
 रामकृष्णौ च धर्मज्ञौ तदा गच्छन्तु पाण्डवाः ।
 एतौ हि पुरुषव्याघ्रावेषां प्रियहिते रतौ ॥ ४
 युधिष्ठिर उवाच ।
 परवन्तो वयं राजस्त्वयि सर्वे सहानुगाः ।
 यथा वक्ष्यसि नः प्रीत्या तत्करिष्यामहे वयम् ५
 वैशंपायन उवाच ।
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवो गमनं रोचते मम ।
 यथा वा मन्यते राजा द्रुपदः सर्वधर्मवित् ॥ ६
 द्रुपद उवाच ।
 यथैव मन्यते वीरो दाशार्हः पुरुषोत्तमः ।
 प्राप्तकालं महाबाहुः सा बुद्धिर्निश्चिता मम ॥ ७
 यथैव हि महाभागाः कौन्तेया मम सांप्रतम् ।
 तथैव वासुदेवस्य पाण्डुपुत्रा न संशयः ॥ ८
 न तद्व्यायति कौन्तेयः पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

यथैषां पुरुषव्याघ्रः श्रेयो ध्यायति केशवः ॥ ९
 वैशंपायन उवाच ।
 'पृथायास्तु ततो वेष्म प्रविवेश महामतिः ।
 पादौ स्पृष्ट्वा पृथायास्तु शिरसा च महीं गतः १०
 दृष्ट्वा तु देवरं कुन्ती शुशोच च मुहुर्मुहुः ।
 कुन्त्युवाच ।
 वैचित्रवीर्यं ते पुत्राः कथंचिजीवितास्त्रयाः ॥ ११
 खत्प्रसादाज्जतुगृहे मृताः प्रत्यागतास्तथा ।
 कूर्मीं चिन्तयते पुत्रान्यत्र वा तत्र संमता ॥ १२
 चिन्तया वर्धिताः पुत्रा यथा कुशलिनस्तथा ।
 तव पुत्रास्तु जीवन्ति त्वद्भक्त्या भरतर्षभ ॥ १३
 यथा परमृतः पुत्रानरिष्टा वर्धयेत्सदा ।
 तथैव पुत्रास्तु मम त्वया तात सुरक्षिताः ॥ १४
 क्लेशास्तु बहवः प्राप्तास्तथा प्राणान्तिका मया ।
 अतः परं न जानामि कर्तव्यं ज्ञातुमर्हसि ॥ १५
 विदुर उवाच ।
 न विनश्यन्ति लोकेषु तव पुत्रा महाबलाः ।
 अचिरेणैव कालेन खराज्यस्था भवन्ति ते ॥ १६
 बान्धवैः सहिताः सर्वे न शोकं कुरु माधवि ।
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्ते समनुज्ञाता द्रुपदेन महात्मना ॥ १७

पाण्डवाश्चैव कृष्णश्च विदुरश्च महामतिः ।
 आदाय द्रौपदीं कृष्णां कुन्तीं चैव यशस्विनीम् ॥ १८
 सविहारं मुखं जग्मुर्नगरं नागसाहच्यम् ।
 'सुवर्णकक्ष्याग्रैवेयान्सुवर्णाकुशभूषितान् ॥ १९
 जाम्बूनदपरिष्कारान्प्रभिकरटामुखान् ।
 अधिष्ठितान्महामात्रैः सर्वशस्त्रसमन्वितान् ॥ २०
 सहस्रं प्रददौ राजा गजानां वरवर्मिणाम् ।
 रथानां च सहस्रं वै सुवर्णमणिचित्रितम् ॥ २१
 चतुर्थ्युजां भानुमच्च पञ्चानां प्रददौ तदा ।
 सुवर्णपरिवर्हाणां वरचामरमालिनाम् ॥ २२
 जात्यश्वानां च पञ्चाशत्सहस्रं प्रददौ नृपः ।
 दासीनामयुतं राजा प्रददौ वरभूषणम् ।
 ततः सहस्रं दासानां प्रददौ वरघन्वनाम् ॥ २३
 हैमानि शय्यासनभाजनानि

द्रव्याणि चान्यानि च गोघनानि ।

पृथक्पृथक्चैव ददौ स कोटिं

पाञ्चालराजः परमप्रहृष्टः ॥ २४

शिविकानां शतं पूर्णं बाहान्यश्शतं नरान् ॥ २५

एवमेतानि पाञ्चालो जन्यार्थं प्रददौ धनम् ।

हरणं चापि पाञ्चाल्या ज्ञातिदेयं च सोमकः ॥ २६

भृष्टघुम्नो ययौ तत्र भगिनीं गृह्य भारत ।

नानघमानो बहुशस्तूर्यघोषैः सहस्रशः ॥ २७

श्रुत्वा चोपस्थितान्कीरानधृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।

प्रतिग्रहाय पाण्डूनां प्रेषयामास कौरवान् ॥ २८

विकर्णं च महेष्वासं चित्रसेनं च भारत ।

द्रोणं च परमेष्वासं गौतमं कृपमेव च ॥ २९

तैस्तैः परिवृताः शूरैः शोभमाना महारथाः ।

नगरं हास्तिनपुरं जनैः प्रविविशुस्तदा ॥ ३०

'पाण्डवानागताञ्छ्रुत्वा नागरास्तु कुतूहलात् ।

मण्डुयाञ्चकिरे तत्र नगरं नागसाहच्यम् ॥ ३१

सुकुपुष्पावकीर्णं तु जलसिक्तं तु सर्वतः ।

धूपितं दिव्यधूपेन मङ्गलैश्चाभिसंवृतम् ॥ ३२

पताकोच्छ्रितमाल्यं च पुरमग्रतिमं बभौ ।

शङ्खमेरीनिनादैश्च नानावादिप्रनिस्वनैः ॥ ३३

कौतूहलेन नगरं पूर्यमाणमिवाभवत् ।

यत्र ते पुरुषव्याघ्राः शोकदुःखसमन्विताः ॥ ३४

'निर्गताश्च पुरात्पूर्वं धृतराष्ट्रप्रवाहिताः ।

पुनर्निवृत्ता दिष्ट्या वै सह मात्रा परन्तपाः ॥ ३५

इत्येवमीरिता वाचो जनैः प्रियचिकीर्षुभिः ।

तत उच्चावचा वाचः प्रियाः सर्वत्र भारत ॥ ३६

उदीरितास्तदाऽभृष्वन्याण्डवा हृदयंगमाः ।

पौरा ऊचुः

अयं स पुरुषव्याघ्रः पुनराभाति धर्मवित् ॥ ३७

यो नः स्वानिव दायदाान्धर्मेण परिरक्षति ।

अद्य पाण्डुर्महाराजो वनादिव मनःप्रियम् ॥ ३८

आगतश्चैवमस्माकं चिकीर्षन्नात्र संशयः ।

किं न्वद्य सुकृतं कर्म सर्वेषां नः प्रियं परम् ॥ ३९

यन्नः कुन्तीसुता वीरा भर्तारः पुनरागताः ।

यदि दत्तं यदि हुतं यदि वाप्यस्ति नस्तपः ।

तेन तिष्ठन्तु नगरे पाण्डवाः शरदां शतम् ॥ ४०

ततस्ते धृतराष्ट्रस्य भीष्मस्य च महात्मनः ।

अन्येषां च तदर्हाणां चक्रुः पादाभिवन्दनम् ॥ ४१

प्रष्टास्तु कुशलप्रश्नं सर्वेण नगरेण ते ।

समाविशन्त वेष्मानि धृतराष्ट्रस्य शासनात् ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि षड्विंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

द्रौपद्यां नमस्कृत्या गान्धार्था तद्रूपदर्शनेन तस्याः स्वपुत्रमृत्युत्ववितर्कः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रेण युधिष्ठिरस्य अर्धराज्येऽभि-
 शेकः ॥ २ ॥ पाण्डवानां स्वाण्डवप्रत्यगमनम् ॥ ३ ॥ श्रीकृष्णचिन्तितेनेन्द्रेण विश्वकर्मेणः प्रेषणम् ॥ ४ ॥ विश्वकर्मेणा
 इन्द्रप्रत्यपुरनिर्माणम् ॥ ५ ॥ सत्रागतानां सर्वेषां विसर्जनम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

दुर्योधनस्य महिषी काशिराजसुता तदा ।

धृतराष्ट्रस्य पुत्राणां वधूभिः सहिता तदा ॥ १

पाञ्चालीं प्रतिजग्राह सार्धं श्रियमिवापराम् ।

पूजयामास पूजार्थं शचीदेवीमिवागताम् ॥ २
 ववन्दे तत्र गान्धारीं कृष्णया सह माधवी ।
 आशिषश्च ग्रयुक्त्वा तु पाञ्चालीं परिषस्रजे ॥ ३
 परिष्वज्यैव गान्धारीं कृष्णां कमललोचनाम् ।
 पुत्राणां मम पाञ्चाली मृत्युरेवेत्यमन्यत ॥ ४
 संचिन्त्य विदुरं प्राह युक्तितः सुबलात्मजा ।
 कुन्तीं राजमुतां क्षतः सवर्धुं सपरिच्छदाम् ॥ ५
 पाण्डोर्निवेशनं शीघ्रं नीयतां यदि रोचते ।
 करणेन मुहूर्तेन नक्षत्रेण शुभे तिथौ ॥ ६
 यथा सुखं तथा कुन्ती रंश्यते ह्ये सुतैः ।
 तथेत्येव तदा क्षत्वा कारयामास तत्तथा ॥ ७
 पूजयामासुरत्यर्थं बान्धवाः पाण्डवांस्तदा ।
 नागराः श्रेणिमुख्याश्च पूजयन्ति स पाण्डवान् ८
 भीष्मो द्रोणः कृपः कर्णो बाहीकः ससुतस्तदा ।
 शासनाद्धतराष्ट्रस्य अकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥ ९
 एवं विहरतां तेषां पाण्डवानां महात्मनाम् ।
 नेता सर्वस्य कार्यस्य विदुरो राजशासनात् ॥ १०
 विश्रान्तास्ते महात्मानः कंचित्कालं सकेशवाः ।
 आहूता धृतराष्ट्रेण राज्ञा शान्तनवेन च ॥ ११
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 आतृभिः सह कौन्तेय निबोधेदं वचो मम ।
 'पाण्डुना वर्धितं राज्यं पाण्डुना पालितं जगत् ॥ १२
 शासनान्मम कौन्तेय मम भ्राता महाबलः ।
 कृतवान्दुष्करं कर्म नित्यमेव विशांपते ॥ १३
 तस्माच्चमपि कौन्तेय शासनं कुरु मा चिरम् ।
 मम पुत्रा दुरात्मानः सर्वेऽहंकारसंयुताः ॥ १४
 शासनं न करिष्यन्ति मम नित्यं युधिष्ठिर ।
 स्वर्गं तेनित्यमवलप्स्येदुरात्मभिः ॥ १५
 पुनः हो मा भूत्स्वाण्डवप्रस्थमाविश ।
 न तस्तत्र कश्चिच्छक्तः प्रवाधितुम् ॥ १६
 न्यार्थेन त्रिदशानिव बज्रिणा ।
 संप्राप्य स्वाण्डवप्रस्थमाविश ॥ १७
 किं मन्येत तत्कर्तव्यमसंशयम् ॥ १८
 वैशंप. प्रतिगु च ।
 तर्क्य नृपं सर्वे प्रणम्य च ।

वासुदेवेन संमन्य पाण्डवाः समुपाविशन् ॥ १९
 धृतराष्ट्र उवाच ।
 अभिषेकस्य संभारान्क्षत्तरानय मा चिरम् ।
 अभिषिक्तं करिष्यामि ह्यद्य वै कुरुनन्दनम् ॥ २०
 ब्राह्मणा नैगमश्रेष्ठाः श्रेणीमुख्याश्च सर्वतः ।
 आहूयन्तां प्रकृतयो बान्धवाश्च विशेषतः ॥ २१
 पुण्याहं वाच्यतां तात गोसहस्रं प्रदीयताम् ।
 ग्राममुख्याश्च विप्रेभ्यो दीयन्तां बहुदक्षिणाः ॥ २२
 अश्वदे मकुटं क्षत्तहस्ताभरणमानय ।
 मुक्तावलीश्च हारं च निष्काणि कटकानि च ॥ २३
 कटिबन्धश्च सूत्रं च तयोदरनिबन्धनम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं तु ब्राह्मणाधिष्ठिता गजाः ॥ २४
 जाद्वीसलिलं शीघ्रमानीयन्तां पुरोहितैः ।
 अभिषेकोदकक्षिप्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥ २५
 औपवाह्योपरिगतं दिव्यचामरवीजितम् ।
 सुवर्णमणिचित्रेण श्वेतच्छत्रेण शोभितम् ॥ २६
 जयेति द्विजवाक्येन स्तूयमानं नृपैस्तथा ।
 दृष्ट्वा कुन्तीसुतं ज्येष्ठमाजमीढं युधिष्ठिरम् ॥ २७
 प्रीताः प्रीतेन मनसा प्रशंसन्तु परे जनाः ।
 पाण्डोः कृतोपकारस्य राज्यं दत्त्वा ममैव च ॥ २८
 प्रतिक्रिया कृतमिदं भविष्यति न संशयः ।
 भीष्मो द्रोणः कृपः क्षत्वा साधुसाध्वित्यथाश्रुवन्
 श्रीवासुदेव उवाच ।
 युक्तमेतन्महाभाग कौरवाणां यज्ञस्करम् ।
 शीघ्रमद्यैव राजेन्द्र तथोक्तं कर्तुमर्हसि ॥ ३०
 इत्येवमुक्तो वार्ष्णेयस्त्वरयामास तत्तदा ।
 तथोक्तं धृतराष्ट्रेण कारयामास केशवः ॥ ३१
 तस्मिन्क्षणे महाराज कृष्णद्वैपायनस्तदा ।
 आगत्य कुरुभिः सर्वैः पूजितः समुद्रदणैः ॥ ३२
 मूर्धाभिषिक्तैः सहितो ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 कारयामास विधिवत्केशवानुमते तदा ॥ ३३
 कृपो द्रोणश्च भीष्मश्च धौम्यश्च व्यासकेशवौ ।
 बाहीकः सोमदत्तश्च चातुर्वेदपुरस्कृताः ॥ ३४
 अभिषेकं तदा चकुरुर्द्रुपीठे सुसंस्कृतम् ॥ ३५

व्यास उवाच ।

जित्वा तु पृथिवीं कृत्वां वशे कृत्वा नृपान्मवान्
राजसूयादिभिर्वैश्वैः कतुभिर्वरदक्षिणैः ॥ ३६

ज्ञात्वा ह्यवसृज्यमानं मोदतां बान्धवैः सह ।

एवमुक्त्वा ॥ ते सर्वे आशीर्भिरभिपूजयन् ॥ ३७

मूर्धाभिषिक्तः कौरव्यः सर्वाभरणभूषितः ।

जयेति संस्तुतो राजा प्रददौ धनमक्षयम् ॥ ३८

सर्वमूर्धाभिषिक्तैश्च पूजितः कुरुनन्दनः ।

औपवाह्यमथारुह्य श्वेतच्छत्रेण शोभितः ॥ ३९

रराज राजाभिमतो महेन्द्र इव दैवतैः ।

ततः प्रदक्षिणीकृत्य नगरं नागसाहस्रम् ॥ ४०

प्रविवेश तदा राजा नागरैः पूजितो गृहम् ।

मूर्धाभिषिक्तं कौन्तेयमभ्यगच्छन्त कौरवाः ॥ ४१

गान्धारिपुत्राः शोचन्तः सर्वे ते सह बान्धवैः ।

ज्ञात्वा शोकं च पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽब्रवीदिदं ॥ ४२

समक्षं वासुदेवस्य कुरूणां च समक्षतः ।

अभिषेकस्तथा प्राप्तो दुष्प्रापो ह्यकृतात्मभिः ॥ ४३

गच्छ त्वमद्यैव नृप कृतकृत्योऽसि कौरव ।

आयुः पुरुरवा राजब्रह्मणेन यथातिना ॥ ४४

तत्रैव निवसन्ति स्य स्वाण्डवे तु नृपोत्तम ।

राजधानी तु सर्वेषां पौरवाणां महाभुज ॥ ४५

विनाशितं मुनिगणैर्लोभाद्बुधमुतस्य वै ।

तस्मात्त्वं स्वाण्डवप्रस्थं पुरं राष्ट्रं च वर्धय ॥ ४६

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च कृतलक्षणाः ।

त्वद्भक्त्या जन्तवश्चान्ये भजन्त्येव पुरं शुभम् ॥ ४७

पुरं राष्ट्रं समृद्धं वै धनधान्यसमाकुलम् ।

तस्माद्गच्छस्व कौन्तेय आरुभिः सहितोऽनघ ॥ ४८

वैशंपायन उवाच ।

प्रतिगृह्य तु तद्वाक्यं तस्मै सर्वे प्रणम्य च ।

स्थैर्नागैर्हयैश्चापि सहितास्तु पदातिभिः ॥ ४९

प्रतस्थिरे ततो घोषसंयुक्तैः स्यन्दनैर्वरैः ।

तान्दृष्ट्वा नागराः सर्वे भक्त्या चैव प्रतस्थिरे ॥ ५०

गच्छतः पाण्डवैः सार्धं दृष्ट्वा नागपुरालयात् ।

पाण्डवैः सहितो गन्तुं नार्हतेति च नागरान् ॥ ५१

घोषयामास नगरे धार्तराष्ट्रः सौत्रौबलः ।

ततस्ते पाण्डवास्तत्र गत्वा कृष्णपुरोगमाः ॥ ५२

मण्डयाश्चकिरे तद्वै पुरं स्वर्गादिव च्युतम् ।

वासुदेवो जगन्नाथश्चिन्तयामास वासवम् ॥ ५३

महेन्द्रश्चिन्तितो राजन्विश्वकर्माणमादिशत् ।

विश्वकर्मेन्महाप्राज्ञ अद्यप्रभृति तत्पुरम् ॥ ५४

इन्द्रप्रस्थमिति ख्यातं दिव्यं भूम्यां भविष्यति ।

महेन्द्रशासनाद्रत्वा विश्वकर्मा तु केशवम् ॥ ५५

प्रणम्य प्रणिपातार्हं किं करोमीत्यभाषत ।

वासुदेवस्तु तच्छुत्वा विश्वकर्माणमूचिवान् ॥ ५६

कुरुष्व कुरुराजस्य महेन्द्रपुरसन्निभम् ।

इन्द्रेण कृतनामानमिन्द्रप्रस्थं महापुरम् ॥ ५७

वैशंपायन उवाच ।

ततः पुण्ये शिवे देशे शान्तिं कृत्वा महारथाः ।

स्वस्तिवाच्यं यथान्यायमिन्द्रप्रस्थं भवत्विति ॥ ५८

तत्पुरं मापयामासुर्द्वैपायनपुरोगमाः ।

ततः स विश्वकर्मा तु चकार पुरमुत्तमम् ॥ ५९

सागरप्रतिरूपाभिः परिखाभिरलङ्कितम् ।

प्राकारेण च संपूर्णं दिवमावृत्य तिष्ठता ॥ ६०

पाण्डुराग्रप्रकाशेन हिमरश्मिनिभेन च ।

शुशुभे तत्पुरश्रेष्ठं नागैर्भोगवती यथा ॥ ६१

द्विपक्षगरूढप्रख्यैर्द्वारैः सौधैश्च शोभितम् ।

शुभमभ्रचयप्रख्यैर्गोपुरैर्मन्दरोपमैः ॥ ६२

विविधैरपि निर्विद्वैः शस्त्रोपेतैः सुसंवृतैः ।

शक्तिभिश्चावृतं तद्वि द्विजिह्वैरिव पद्मगैः ॥ ६३

तल्पैश्चाभ्यासिकैर्युक्तं शुशुभे योधरक्षितम् ।

तीक्ष्णाङ्कुशशतघ्नीभिर्विभ्रजालैश्च शोभितं

आयसैश्च महाचकैः शुशुभे तत्पुरोत्तमम्

सुविभक्तमहारथ्यं देवतावाधवर्जितम्

विरोचमानं विविधैः पाण्डुरैर्भवनोत्तमैः

तन्निविष्टपसंकाशमिन्द्रप्रस्थं व्यरोचत

मेघवृन्दमिवाकाशे विद्वं विश्रुत्समा

तत्र रम्ये शिवे देशे कौरव्यस्य नि

शुशुभे धनसंपूर्णं धनाध्यक्षश्च योपर

तस्माच्छास्त्रज्ञा राजन्सर्ववेदविदां वराः ॥ ६८
 निवासं रोचयन्ति सः सर्वभाषाविदस्तथा ।
 वणिजश्चायुस्तत्र नानादिग्भ्यो धनार्थिनः ॥ ६९
 सवैशिल्पविदस्तत्र वासायाभ्यागमस्तदा ।
 उधानानि च रम्याणि नगरस्य समन्ततः ॥ ७०
 आभिराम्रातकैर्नीपैरशोकैश्चम्पकैस्तथा ।
 पुष्करैर्नागपुष्पैश्च लङ्कुचैः पनसैस्तथा ॥ ७१
 शालतालतमालैश्च वकुलैश्च सकेतकैः ।
 मनोहरैः सुपुष्पैश्च फलभारावनाभितैः ॥ ७२
 प्राचीनामलकैर्लोभैरङ्गोलैश्च सुपुष्पितैः ।
 जम्बूभिः पाटलाभिश्च कुञ्जकैरतिमुत्कृष्टैः ॥ ७३
 करवीरैः पारिजातैरन्यैश्च विविधैर्दुर्भैः ।
 नित्यपुष्पफलोपेतैर्नानाद्रिजगणायुतैः ॥ ७४
 मत्तवर्हिणसंधुष्टकोकिलैश्च सदामदैः ।
 गृहैरादशविमलैर्विविधैश्च लतागृहैः ॥ ७५
 मनोहरैश्चित्रगृहैस्तथाऽजगतिपर्वतैः ।
 वापीभिर्विविधाभिश्च पूर्णाभिः परमाम्भसा ॥ ७६
 सरोभिरतिरम्यैश्च पद्मोत्पलसुगन्धिभिः ।
 हंसकारण्डवयुतैश्चक्रवाकोपशोभितैः ॥ ७७
 रम्याश्च विविधास्तत्र पुष्करिण्यो वनावृताः ।
 तद्भागानि च रम्याणि बृहन्ति सुबहूनि च ॥ ७८
 'नदी च नन्दिनी नाम सा पुरीमुपगृहति ।
 चातुर्वर्ण्यसमाकीर्णमन्यैः शिल्पिभिरावृतम् ॥ ७९
 सर्वदाभिसृतं सद्भिः कारितं विश्वकर्मणा ।
 उपभोगसमृद्धैश्च सर्वद्रव्यसमावृतम् ॥ ८०
 नित्यमार्यजनोपेतं नरनारीगणैर्युतम् ।
 वाजिवारणसंपूर्णं गोभिरुष्टैः खरैरजैः ॥ ८१
 तत्रिविष्टपसङ्काशमिन्द्रप्रत्यं व्यरोचत ।
 पुरीं सर्वगुणोपेतां निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ ८२
 पौरवाणामधिपतिः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 कृतमङ्गलसत्कारैर्बाह्यैर्वेदपारगैः ॥ ८३
 द्वैपायनं पुरस्कृत्य धौम्यस्याभिमते स्थितः ।
 आवृत्तिः सहितो राजा राजमार्गमतीत्य च ॥ ८४

औपवाह्यगतो राजा केशवेन सहाभिभुः ।
 तोरणद्वारसुमुखं द्वात्रिंशद्वारसंयुतम् ॥ ८५
 वर्धमानपुरद्वारात्प्रविवेश महाद्युतिः ।
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषाः श्रूयन्ते बहवो भृशम् ॥ ८६
 जयेति ब्राह्मणगिरः श्रूयन्ते च सहस्रशः ।
 संस्तूयमानो मुनिभिः सूतमागधवन्दिभिः ॥ ८७
 औपवाह्यगतो राजा राजमार्गमतीत्य च ।
 कृतमङ्गलसत्कारं प्रविवेश गृहोत्तमम् ॥ ८८
 प्रविश्य भवनं राजा नागरैरभिसंयुतः ।
 अष्टष्टमुदितैरासीत्सत्कारैरभिपूजितः ॥ ८९
 पूजयामास विभ्रेन्द्रान्केशवेन महात्मना ।
 ततस्तु राष्ट्रं नगरं नरनारीगणायुतम् ॥ ९०
 गोधनैश्च समाकीर्णं सखैर्द्वि तदागमत् ॥ ९१
 तेषां पुण्यजनोपेतं राष्ट्रमाविशतां महत् ।
 पाण्डवानां महाराज शश्वत्प्रीतिरवर्धत ॥ ९२
 'सौबलेन च कर्णेन धार्तराष्ट्रैः कृपेण च ।'
 तथा भीष्मेण राज्ञा च धर्मप्रणयिना सदा ॥ ९३
 पाण्डवाः समपद्यन्त स्वाण्डवप्रस्थवासिनः ।
 पञ्चभिस्तेर्महेष्वासैरिन्द्रकल्पैः समावृतम् ॥ ९४
 शुशुभे तत्पुरश्चेष्टं नागैर्भोगवती यथा ।
 'ततस्तु विश्वकर्माणं पूजयित्वा विसृज्य च ॥ ९५
 द्वैपायनं च संपूज्य विसृज्य च नराधिपः ।
 वार्ष्णेयमज्जवीद्राजा गन्तुकामं कृतश्चणम् ॥ ९६
 तत्र प्रसादाद्धार्ष्णेयं राज्यं प्राप्तं मयाऽनघ ।
 प्रसादादेव ते वीर शून्यं राष्ट्रं सुदुर्गमम् ॥ ९७
 तवैव तु प्रसादेन राज्यस्याश्रय भवामहे ।
 गतिस्त्वमापत्कालेऽपि पाण्डवानां च माधव ९८
 ज्ञात्वा तु कृत्यं कर्तव्यं कारयस्व भवान्हि नः ।
 यदिष्टमनुमन्तव्यं पाण्डवानां त्वयाऽनघ ॥ ९९
 श्रीवासुदेव उवाच ।
 त्वत्प्रभावान्महाराज्यं संप्राप्तं हि स्वधर्मतः ।
 पितृपैतामहं राज्यं कथं न स्वात्तव प्रभो ॥ १००
 धार्तराष्ट्रा दुराचाराः किं करिष्यन्ति पाण्डवान् ।

यथेष्टं पालय जगज्ज्योत्स्नमधुरं वह ॥ १०१
 पुनः पुनश्च संहर्षाद्वाङ्मणान्मर पौरव ।
 अद्यैव नारदः श्रीमानागमिष्यति सत्वरः ॥ १०२
 आदत्स्व तस्य वाक्यानि शरसनं कुरु तस्य वै ।
 एवमुक्त्वा ततः कुन्तीमभिवाद्य जनार्दनः ॥ १०३
 उवाच श्लक्ष्णया वाचा गमिष्यामि नमोस्तु ते ।
 कुन्त्युवाच ।
 जातुर्षु गृहमासाद्य भया प्राप्तं यदानव ॥ १०४
 आर्गेण समभिज्ञातं त्वया वै यदुपुङ्गव ।

त्वया नाथेन गोविन्द दुःखं तीर्णं महत्तरम् ॥ १०५
 त्वं हि नाथस्त्वनाथानां दरिद्राणां विशेषतः
 सर्वदुःखानि शाम्यन्ति तव संदर्शनान्मम ॥ १०६
 स्मरस्तेनान्महाप्राज्ञ तेन जीवन्ति पाण्डवाः ॥ १०७
 वैशंपायन उवाच ।
 करिष्यामीति चामप्य अभिवाद्य पितृवृत्तसा
 गमनाय मर्ति चक्रे वासुदेवः सहानुगः ॥ १०८
 ताभिर्वेद्य ततो वीरः सह रामेण कौरवान् ॥ १०९
 ययौ द्वावर्तौ राजन्याण्डवानुमते तदा ॥

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि सप्तविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

अष्टाविंशत्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

पाण्डवानां समीपे नारदागमनम् ॥ १ ॥

जनमेजय उवाच ।
 एवं संग्राप्य राज्यं तदिन्द्रप्रस्थे तपोधन ।
 अत ऊर्ध्वं नरव्याघ्राः किमकुर्वत पाण्डवाः ॥ १
 सर्व एव महात्मानः सर्वे मम पितामहाः ।
 द्रौपदी धर्मपत्नी च कथं तानन्ववर्तत ॥ २
 कथमासुथ कृष्णायामेकस्यां ते नरर्षभाः ।
 वर्तमाना महाभागा नाभिद्यन्त परस्परम् ॥ ३
 श्रोतुमिच्छाम्यहं तत्र विस्तरेण यथातथम् ।
 तेषां चेष्टितमन्योन्यं युक्तानां कृष्णया सह ॥ ४
 वैशंपायन उवाच ।
 धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञाता इन्द्रप्रस्थं प्रविश्य तत् ।
 रेमिरे पुरुषव्याघ्राः कृष्णया सह पाण्डवाः ॥ ५
 प्राप्य राज्यं महातेजाः सत्यसन्धो युधिष्ठिरः ।
 पालयामास धर्मेण पृथिवीं आतृभिः सह ॥ ६
 जितारयो महात्मानः सत्यधर्मपरायणाः ।
 एवं पुरमिदं प्राप्य तत्रोषुः पाण्डुनन्दनाः ॥ ७
 कुर्वाणाः पौरकार्याणि सर्वाणि भरतर्षभाः ।
 आसांचकुर्महाहोषु पार्थिवेष्व्रासनेषु च ॥ ८
 तेषु तत्रोपविष्टेषु पाण्डवेषु महात्मसु ।
 आस्यौ धर्मराजं तु द्रष्टुकामोऽयं नारदः ॥ ९
 पथा नक्षत्रजुष्टेन सुपर्णाचरितेन च ।

चन्द्रसूर्यप्रकाशेन सेवितेन महर्षिभिः ॥ १०
 नभस्स्थलेन दिव्येन दुर्लभेनातपस्विनाम् ।
 भूतार्चितो भूतधरा राष्ट्रमन्दिरभूषिताम् ॥ ११
 अवेशमाणो द्युतिमानाजगाम महातपाः ।
 सर्ववेदान्तगो विप्रः सर्ववेदाङ्गपारगः ॥ १२
 परेण तपसा युक्तो ब्राह्मेण तपसा वृतः ।
 नये नीतौ च निरतो विश्रुतश्च महामुनिः ॥ १३
 परात्परतरं प्राप्तो धर्मान्समभिजग्मिवान् ।
 भावितात्मा गतरजाः शान्तो मृदुर्ऋजुर्द्विजः ॥ १४
 धर्मेणाधिगतः सर्वदेवदानवमानुषैः ।
 क्षीणकर्मसु पापेषु भूतेषु विविधेषु च ॥ १५
 सर्वथा कृतमर्यादो वेदेषु विविधेषु च ।
 शतशः सोमपा यज्ञे पुण्ये पुण्यकृदग्निचित् ॥ १६
 अक्सामयजुषां वेत्ता न्यायदृग्धर्मकोविदः ।
 ऋजुरारोहवान्वृद्धो भूयिष्ठपथिकोऽनघः ॥ १७
 श्लक्ष्णया शिखयोपेतः संपन्नः परमत्विषा ।
 अवदाते च सूक्ष्मे च दिव्ये च रचिते शुभे ॥ १८
 महेन्द्रदत्ते महती विभ्रत्परमवाससी ।
 जाम्बूनदमये दिव्ये गण्डूपदमुखे नवे ॥ १९
 अम्बर्कसदृशे दिव्ये धारयन्कुण्डले शुभे ।
 राजतञ्जत्रमुच्छ्रित्य चित्रं परमवर्चसम् ॥ २०

प्राप्य दुष्प्रापमन्येन ब्रह्मवर्चसमुत्तमम् ।
 भवने भूमिपालस्य बृहस्पतिरिवाप्नुतः ॥ २१
 संहितायां च सर्वेषां स्थितस्योपस्थितस्य च ।
 द्विपदस्य च धर्मस्य क्रमधर्मस्य पारगः ॥ २२
 गाथा सामानुसामञ्जः साम्नां परमवल्लुनाम् ।
 आत्मनः सर्वमोक्षिभ्यः कृतिमान्कृत्यवित्सदा ॥ २३
 यजुर्धर्मैर्बहुविधैर्मतो मतिमतां वरः ।
 विदितार्थः समश्चैव ज्ञेया निगमसंशयान् ॥ २४
 अर्थनिर्वचने नित्यं संशयच्छिदसंशयः ।
 प्रकृत्वा धर्मकुशलो दाता धर्मविशारदः ॥ २५
 लोपेनागमधर्मेण संक्रमेण च वृत्तिषु ।
 एकशब्दांश्च नानार्थानेकार्थान् पृथक्कृतान् ॥ २६
 पृथगर्थभिधानांश्च प्रयोगानन्ववेक्षिता ।
 प्रमाणभूतो लोकेषु सर्वाधिकरणेषु च ॥ २७
 सर्ववर्णविकारेषु नित्यं कुशलपूजितः ।
 स्वरेऽस्वरे च विविधे वृत्तेषु विविधेषु च ॥ २८
 समस्थानेषु सर्वेषु समाम्नायेषु धातुषु ।
 उद्देश्यानां समाल्याता सर्वमाल्यातमुद्दिशन् ॥ २९
 अभिसन्धिषु तत्त्वज्ञः पदान्यङ्गान्यनुसरन् ।
 कालधर्मेण निर्दिष्टं यथार्थं च विचारयन् ॥ ३०
 चिकीर्षितं च यो वेत्ता यथा लोकेन संवृतम् ।
 विभाषितं च समर्थं भाषितं हृदयंगमम् ॥ ३१
 आत्मने च परस्मै च स्वरसंस्कारयोगवित् ।
 एषां स्वराणां ज्ञाता च बोद्धा प्रवचनः स्वराद् ॥ ३२
 विज्ञाता चोक्तवाक्यानामेकतां बहुतां तथा ।
 बोद्धा हि परमार्थान् विविधान् व्यतिक्रमान् ॥ ३३
 अभेदतश्च बहुशो बहुशश्चापि भेदतः ।
 वक्ता विविधवाक्यानां नानादेशसमीक्षिता ॥ ३४
 पञ्चांगमांश्च विविधानादेशांश्च समीक्षिता ।
 नानार्थकुशलस्तत्र तद्धितेषु च कृत्स्नशः ॥ ३५
 परिभूषयिता वाचां वर्णतः स्वरतोऽर्थतः ।
 प्रत्ययं च समाल्याता नियतं प्रतिधातुकम् ॥ ३६
 पञ्च आक्षरजातानि स्वरसंज्ञानि शानि च ।

तमागतमृषिं दृष्ट्वा प्रत्युद्गम्याभिवाद्य च ॥ ३७
 आसनं रुचिरं तस्मै प्रददौ स युधिष्ठिरः ।
 'कृष्णाजिनोत्तरे तस्मिन्पविष्टो महानृषिः ॥ ३८
 देवर्षेरुपविष्टस्य स्वयमर्घ्यं यथाविधि ।
 प्रादाद्युधिष्ठिरो धीमान्राज्यं तस्मै न्यवेदयत् ।
 प्रतिगृह्य तु तां पूजामृषिः श्रीतमनास्तदा ॥ ३९
 आशीर्भिर्वर्धयित्वा च तमुवाचास्यतामिति ।
 निषसादाभ्यनुज्ञातस्ततो राजा युधिष्ठिरः ॥ ४०
 प्रेषयामास कृष्णायै भगवन्तमुपस्थितम् ।
 श्रुत्वैतद्रौपदी चापि शुचिर्भूत्वा समाहिता ॥ ४१
 जगाम तत्र यत्रास्ते नारदः पाण्डवैः सह ।
 तस्याभिवाद्य चरणौ देवर्षेर्धर्मचारिणी ॥ ४२
 कृताञ्जलिः सुसंवीता स्थिताऽथ द्रुपदात्मजा ।
 तस्याश्चापि स धर्मात्मा सत्यवागृषिसत्तमः ॥ ४३
 आशिषो विविधाः प्रोच्य राजपुत्र्यास्तु नारदः ।
 गम्यतामिति होवाच भगवांस्तामनिन्दिताम् ॥ ४४
 गतायामथ कृष्णार्था युधिष्ठिरपुरोगमान् ।
 विविक्ते पाण्डवान्सर्कानुवाच भगवानृषिः ॥ ४५
 पाञ्चाली भवतामेका धर्मपत्नी यशस्विनी ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तथा नीतिर्विधीयतां ॥ ४६
 सुन्दोपसुन्दौ हि पुरा भ्रातरौ सहिताकुमौ ।
 आस्तामवध्यावन्मेषां त्रिषु लोकेषु विश्रुतौ ॥ ४७
 एकराज्यावेकगृहावेकशय्यासनानौ ।
 तिलोत्तमायास्तौ हेतोरन्योन्यमभिजगमतुः ॥ ४८
 रक्ष्यतां सौहृदं तस्मादन्योन्यप्रीतिभावकम् ।
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्तत्कुरुष्व युधिष्ठिर ॥ ४९
 युधिष्ठिर उवाच ।
 सुन्दोपसुन्दावसुरौ कस्य पुत्रौ महाह्वने ।
 उत्पन्नश्च कथं भेदः कथं चान्योन्यमग्रताम् ॥ ५०
 अप्सरा देवकम्या चै कस्य चैषा तिलोत्तमा ।
 यस्याः कामेन संमचौ जग्नतस्तौ परस्परम् ॥ ५१
 एतत्सर्वं यथा वृत्तं विस्तरेण तपोधन ।
 श्रोतुमिच्छामहे ब्रह्मन्परं कौतूहलं हि मे ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि अष्टविंशत्यधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

एकोनविंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

सुन्दोपसुन्दकथा—सुन्दोपसुन्दयोर्वैष्णवो वरकाशः ॥ १ ॥

नारद उवाच ।

शृणु मे विस्तरेणममितिहासं पुरातनम् ।

भ्रातृभिः सहितः पार्थ यथा वृत्तं युधिष्ठिर ॥ १

महासुरस्यान्ववाये हिरण्यकशिपोः पुरा ।

निकुम्भो नाम दैत्येन्द्रस्तेजस्वी बलवानभूत् ॥ २

तस्य पुत्रौ महावीर्यौ जातौ भीमपराक्रमौ ।

सुन्दोपसुन्दौ दैत्येन्द्रौ दारुणौ क्रूरमानसौ ॥ ३

तावेकनिश्चयौ दैत्यावेककार्यार्थसमतौ ।

मिरन्तरमवर्तेतां समदुःखसुखावुभौ ॥ ४

विनाऽन्योन्यं न भुञ्जाते विनाऽन्योन्यं न जल्पतः ।

अन्योन्यस्य प्रियकरावन्योन्यस्य प्रियंवदौ ॥ ५

एकशीलसमाचारौ द्विधैवैकोऽभवत्कृतः ।

तौ विवृद्धौ महावीर्यौ कार्येष्वप्येकनिश्चयौ ॥ ६

त्रैलोक्यविजयार्थाय समाधायैकनिश्चयम् ।

दीक्षां कृत्वा गतौ विन्ध्यं तावुग्रं तेषुतस्तपः ॥ ७

तौ तु दीर्घेण कालेन तपोयुक्तौ बभूवतुः ।

छुत्पिपासापरिश्रान्तौ जटाबल्कलधारिणौ ॥ ८

मलोपचितसर्वाङ्गौ वायुभक्षौ बभूवतुः ।

आत्ममांसानि जुहन्तौ पादाकुष्ठाग्रधिष्ठितौ ।

ऊर्ध्वबाहू चानिभिषौ दीर्घकालं धृतव्रतौ ॥ ९

तयोस्तपःप्रभावेण दीर्घकालं प्रतापितः ।

धूमं प्रमुमुचे विन्ध्यस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १०

ततो देवा भयं जम्बुकुण्डं दृष्ट्वा तयोस्तपः ।

तपोविधातार्थमथो देवा विभ्रानि चक्रिरे ॥ ११

रत्नैः प्रलोभयामासुः स्त्रीभिश्चोभौ पुनःपुनः ।

न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १२

अथ मायां पुनर्देवास्तयोश्चकुर्महात्मनोः ॥

भगिन्यो मातरो भार्यास्तयोश्चात्मजनस्तथा ॥ १३

प्रपात्यमाना विस्रस्ताः शूलहस्तेन रक्षसा ।

अष्टाभरणकेशान्ता अष्टाभरणवाससः ॥ १४

अभिभाष्य ततः सर्वास्तौ त्राहीति विचुकुशुः ।

न च तौ चक्रतुर्भङ्गं व्रतस्य सुमहाव्रतौ ॥ १५

यदा श्लोभं नोपयाति नार्तिमन्यतरस्तयोः ।

ततः स्त्रियस्ता भूतं च सर्वमन्तरधीयत ॥ १६

ततः पितामहः साक्षादभिगम्य महासुरौ ।

वरेण ज्जन्दयामास सर्वलोकहितः प्रभुः ॥ १७

ततः सुन्दोपसुन्दौ तौ भ्रातरौ दृढविक्रमौ ।

दृष्ट्वा पितामहं देवं तस्थतुः प्राञ्जली तदा ॥ १८

ऊचतुश्च प्रभुं देवं ततस्तौ सहितौ तदा ।

आवयोस्तपसाऽनेन यदि ग्रीतः पितामहः ॥ १९

मायाविदावस्त्रविदौ बलिनौ कामरूपिणौ ।

उभावप्यमरौ स्वावः प्रसन्नौ यदि नौ प्रभुः ॥ २०

ब्रह्मोवाच ।

ऋतेऽमरत्वं युवयोः सर्वमुक्तं भविष्यति ।

अन्यदृणीतं मृत्योश्च विधानममरैः सम् ॥ २१

प्रभविष्याव इति यम्महद्भ्युद्यतं तपः ।

युवयोर्हेतुनानेन नामरत्वं विधीयते ॥ २२

त्रैलोक्यविजयार्थाय भवज्यामासितं तपः ।

हेतुनाऽनेन दैत्येन्द्रौ न वां कामं करोम्यहम् ॥ २३

सुन्दोपसुन्दावूचतुः ।

प्रिषु लोकेषु यद्भूतं किञ्चित्स्यावरजःकमम् ।

सर्वसाग्नौ भयं न स्यादृतेऽन्योन्यं पितामह ॥ २४

पितामह उवाच ।

यत्प्रार्थितं यथोक्तं च काममेतद्दानि वाम् ।

मृत्योर्विधानमेतच्च यथावद्वा भविष्यति ॥ २५

नारद उवाच ।

ततः पितामहो दृष्ट्वा वरमेतत्तदा तयोः ।

निवर्त्य तपसस्तौ च ब्रह्मलोकं जगाम ह ॥ २६

लब्ध्वा वराणि दैत्येन्द्रावथ तौ भ्रातरौवुभौ ।

अवध्यौ सर्वलोकस्य स्वमेव भवनं गतौ ॥ २७

तौ तु लब्धवरी दृष्ट्वा कृतकामौ मनस्विनौ ।

सर्वः सुहृज्जनस्ताभ्यां प्रहर्षमुपजग्मिवान् ॥ २८

ततस्तौ तु जटा भित्त्वा मौलिनौ संबभूवतुः ।

महार्हाभरणोपेतौ विरजोम्बरधारिणौ ॥ २९

अकालकौमुदीं चैव चक्रतुः सार्वकालिकीम् ।
नित्यः प्रमुदितः सर्वस्तयोश्चैव सुहृज्जनः ॥ ३०
भक्ष्यतां भुज्यतां नित्यं दीयतां रम्यतामिति ।
गीयतां पीयतां चेति शब्दश्चासीद्गृहे गृहे ॥ ३१

तत्रतत्र महानादैरुत्कृष्टतलनादितैः ।
हृष्टं प्रमुदितं सर्वं दैत्यानामभवत्पुरम् ॥ ३२
तैस्तैर्विहारैर्बहुभिर्दैत्यानां कामरूपिणाम् ।
समाः संकीडतां तेषामहरेकमिवाभवत् ॥ ३३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनपञ्चलाभपर्वणि एकोत्तमोऽध्यायः ॥ २२९ ॥

त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

धुन्दोषधुन्दयोः दिग्विजयः कुरुक्षेत्रे भिवास्तथ ॥ १ ॥

नारद उवाच ।
उत्सवे वृत्तमात्रे तु त्रैलोक्याकाङ्क्षिणकुम्भौ ।
मन्त्रयित्वा ततः सेनां तावज्ञापयतां तदा ॥ १
सुहृद्भिरप्यनुज्ञातौ दैत्यैर्बुद्धैश्च मन्त्रिभिः ।
कृत्वा प्रास्थानिकं राज्ञौ मयासु ययतुस्तदा ॥ २
गदापट्टिशधारिण्या शूलमुद्गरहस्तया ।
प्रस्थितौ सह वर्मिण्या महत्या दैत्यसेनया ॥ ३
मङ्गलैः स्तुतिभिश्चापि विजयप्रतिसंहितैः ।
चारणैः स्तूयमानौ तौ जग्मतुः परया शुदा ॥ ४
तावन्तरिक्षमुत्प्लुत्य दैत्यौ कामगमाकुम्भौ ।
देवानामेव भवनं जग्मतुर्धुन्दुर्मदौ ॥ ५
तयोरागमनं ज्ञात्वा वरदानं च तत्प्रभोः ।
हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्ब्रह्मलोकं ततः सुराः ॥ ६
ताविन्द्रलोकं निर्जित्य यक्षरक्षोगणास्तदा ।
खेचराण्यपि भूतानि जग्मतुस्तीव्रविक्रमौ ॥ ७
अन्तर्भूमिगतास्त्रागाञ्जित्वा तौ च महारथौ ।
समुद्रवासिनीः सर्वा म्लेच्छजातीर्विजिग्यतुः ॥ ८
ततः सर्वा महीं जेतुमारब्धावुग्रशासनौ ।
सैनिकांश्च समाहूय सुतीक्ष्णं वाक्यमूचतुः ॥ ९
राजर्षयो महायज्ञैर्हव्यकव्यैर्द्विजातयः ।
तेजो बलं च देवानां वर्धयन्ति श्रियं तथा ॥ १०
तेषामेवं प्रवृत्तानां सर्वेषामसुरद्विषाम् ।
संभूय सर्वैरसाभिः कार्यः सर्वात्मना वधः ॥ ११
एवं सर्वान्समादिश्य पूर्वतीरे महोदधेः ।

कूरां भर्ति समास्थाय जग्मतुः सर्वतोमुखौ ॥ १२
यज्ञैर्यजन्ति ये केचिद्याजयन्ति च ये द्विजाः ।
तान्सर्वान्प्रसभं हत्वा बलिनौ जग्मतुस्ततः ॥ १३
आश्रमेष्वग्निहोत्राणि शुनीनां भावितात्मनाम् ।
गृहीत्वा प्रक्षिपन्त्यप्सु विश्रब्धं सैनिकास्तयोः ॥ १४
तपोधनैश्च ये कुदैः शापा उक्ता महात्मभिः ।
नाक्रामन्त तयोस्तेऽपि वरदाननिराकृताः ॥ १५
नाक्रामन्त यदा शापा वाणा मुक्ताः शिलास्त्रिण ।
नियमान्संपरित्यज्य व्यद्रवन्त द्विजातयः ॥ १६
पृथिव्यां ये तपःसिद्धा दान्ताः शमपरायणाः ।
तयोर्भयादुदुवुस्ते वैनतेयादिवोरगाः ॥ १७
मथितैराश्रमैर्मग्नैर्विकीर्णकलशकुवैः ।
शून्यमासीजगत्सर्वं कालेनेव हृतं तदा ॥ १८
ततो राजभट्टशस्त्रिर्भूमिभिश्च महासुरौ ।
उभौ विनिश्चयं कृत्वा विकुर्वते वधैषिणौ ॥ १९
प्रभिन्नकरटौ मत्तौ भूत्वा कुञ्जररूपिणौ ।
संलीनमपि दुर्गेषु निन्यतुर्यमसादनम् ॥ २०
सिंहौ भूत्वा पुनर्व्याघ्रौ पुनश्चान्तर्हिताकुम्भौ ।
तैस्तरुपायैस्तौ कूरावुषीन्द्रा निजग्रतुः ॥ २१
निवृत्तयज्ञस्त्राध्याया प्रनष्टपतिद्विज ।
उत्सन्नोत्सवयज्ञा च बभूव वसुधा तदा ॥ २२
हाहाभूता भयार्ता च निवृत्तविषणापणा ।
निवृत्तदेवकार्या च पुण्योद्गाहविवर्जिता ॥ २३

प्रस्थितौ सहवर्मिण्या इति क. पाठः । जयमरणरूपतुल्यधर्मं
वत्येत्यर्थः । रल० ॥ ३ ॥ अद्ययद्रिः अद्यैः वृत्तिकाचैश्च

सप्तम्यर्थे कविष्वद्वयेषु वत्यित्यर्थः ॥ १९ ॥
त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

निवृत्तकृषिगोरक्षा विध्वस्तनगराश्रमा ।

अत्यिकङ्कालसंकीर्णा भूर्बभूवोऽग्रदर्शना ॥ २४

निवृत्तपितृकार्यं च निर्वपदकारमङ्गलम् ।

जगत्प्रतिभयाकारं दुष्प्रेक्ष्यमभवत्तदा ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलाभपर्वणि त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३० ॥

एकत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

सुन्दोपसुन्दोपपन्नं निवेद्य देवादिभिः प्रार्थितेन ब्रह्मणा आशुतेन विश्वकर्मणा तिलोत्तमासृष्टिः ॥ १ ॥ तिलोत्तमया ब्रह्माशालीकारः ॥ २ ॥

नारद उवाच ।

ततो देवर्षयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः ।

जग्मुस्तदा परामार्तिं दृष्ट्वा तत्कदनं महत् ॥ १

तेऽभिजग्मुर्जितक्रोधा जितात्मानो जितेन्द्रियाः ।

पितामहस्य भवनं जगतः कृपया तदा ॥ २

ततो ददृशुरासीनं सह देवैः पितामहम् ।

सिद्धैर्ब्रह्मर्षिभिश्चैव समन्तात्परिवारितम् ॥ ३

तत्र देवो महादेवस्तत्राभिर्वायुना सह ।

चन्द्रादित्यौ च शक्रश्च पारमेष्ठ्यास्तथर्षयः ॥ ४

वैखानसा बालखिल्या बानप्रस्था मरीचिपाः ।

अजायैवाविमूढाश्च तेजोगर्भास्तपस्विनः ॥ ५

ऋषयः सर्वे एवैते पितामहमुपागमन् ।

ततोऽभिगम्य ते दीनाः सर्वे एव महर्षयः ॥ ६

सुन्दोपसुन्दयोः कर्म सर्वमेव शशंसिरे ।

यथा हृतं यथा चैव कृतं येन क्रमेण च ॥ ७

न्यवेदयस्ततः सर्वमखिलेन पितामहे ।

ततो देवगणाः सर्वे ते चैव परमर्षयः ॥ ८

तमेवार्थं पुरस्कृत्य पितामहमचोदयन् ।

ततः पितामहः श्रुत्वा सर्वेषां तद्वचस्तदा ॥ ९

शुहृत्तमिव संचिन्त्य कर्तव्यस्य च निश्चयम् ।

तयोर्वधं समुद्दिश्य विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥ १०

दृष्ट्वा च विश्वकर्माणं व्यादिदेश पितामहः ।

सृज्यतां प्रार्थनीयैका प्रमदेति महातपाः ॥ ११

पितामहं नमस्कृत्य तद्वाक्यमभिनन्द्य च ।

निर्ममे योषितं दिव्यां चिन्तयित्वा पुनःपुनः ॥ १२

त्रिषु लोकेषु यत्किञ्चिद्भूतं स्यावरजङ्गमम् ।

समानयदर्शनीयं तत्तदत्र स विश्ववित् ॥ १३

कोटिशिथैव रत्नानि तस्या गात्रे न्यवेशयत् ।

तां रत्नसङ्घातमयीमसृजदेवरूपिणीम् ॥ १४

सा प्रयत्नेन महता निर्मिता विश्वकर्मणा ।

त्रिषु लोकेषु नारीणां रूपेणाप्रतिमाभवत् ॥ १५

न तस्याः सूक्ष्ममप्यस्ति यद्गात्रे रूपसंपदा ।

नियुक्ता यत्र वा दृष्टिर्न सञ्जति निरीक्षताम् ॥ १६

सा विग्रहवतीव श्रीः कामरूपा वपुष्मती ।

‘पितामहमुपातिष्ठत्किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १७

प्रीतो भूत्वा स दृष्ट्वैव ग्रीत्या चासौ वरं ददौ ।

कान्तत्वं सर्वभूतानां साभियानुत्तमं वपुः ॥ १८

सा तेन वरदानेन कर्तुश्च क्रियया तदा ।’

जहार सर्वभूतानां चक्षुषि च मनांसि च ॥ १९

तिलंतिलं समानीय रत्नानां यद्विनिर्मिता ।

तिलोत्तमेति तत्तस्या नाम चक्रे पितामहः ॥ २०

ब्रह्माणं सा नमस्कृत्य ग्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।

किं कार्यं मयि भूतेषु येनास्म्यद्येह निर्मिता ॥ २१

पितामह उवाच ।

गच्छ सुन्दोपसुन्दाभ्यामसुराभ्यां तिलोत्तमे ।

प्रार्थनीयेन रूपेण कुरु भद्रे प्रलोभनम् ॥ २२

सत्कृते दर्शनादेव रूपसंपत्कृतेन वै ।

विरोधः स्याद्यथा ताभ्यामन्योन्येन तथा कुरु ॥ २३

नारद उवाच ।

सा तथेति प्रतिज्ञाय नमस्कृत्य पितामहम् ।

तान्यां तयोः ॥ २३ ॥

चकार मण्डलं तत्र विबुधानां प्रदक्षिणम् ॥ २४
 ग्राशुखो भगवानास्ते दक्षिणेन महेश्वरः ।
 देवार्थैवोत्तरेणासन्सर्वतस्तृषण्योऽभवन् ॥ २५
 कुर्वन्त्यां तु तदा तत्र मण्डलं तत्प्रदक्षिणम् ।
 इन्द्रः स्थाणुश्च भगवान्धैर्येण तु परिच्युतौ ॥ २६
 द्रष्टुकामस्य चात्यर्थं गतायां पार्श्वतस्तथा ।
 अन्यदशितपक्षाक्षं दक्षिणं निःसृतं मुखम् ॥ २७
 पृष्ठतः परिवर्तन्त्यां पश्चिमं निःसृतं मुखम् ।
 गतायां चोत्तरं पार्श्वमुत्तरं निःसृतं मुखम् ॥ २८
 महेन्द्रस्यापि नेत्राणां पृष्ठतः पार्श्वतोऽग्रतः ।
 रक्तान्तानां विशालानां सहस्रं सर्वतोऽभवत् ॥ २९

एवं चतुर्मुखः स्थाणुर्महादेवोऽभवत्पुरा ।
 तथा सहस्रनेत्रश्च बभूव बलसूदनः ॥ ३०
 तथा देवनिकायानां महर्षीणां च सर्वशः ।
 मुखानि चाभ्यवर्तन्त येन याति तिलोत्तमा ॥ ३१
 तस्या गात्रे निपतिता दृष्टिस्तेषां महात्मनाम् ।
 सर्वेषामेव भूमिष्ठमृते देवं पितामहम् ॥ ३२
 गच्छन्त्यां तु तथा सर्वे देवाश्च परमर्षयः ।
 कृतमित्येव तत्कार्यं मेनिरे रूपसंपदा ॥ ३३
 तिलोत्तमायां तस्यां तु गतायां लोकभावनः ।
 'कृतं कार्यमिति श्रीमानब्रवीच्च पितामहः ।'
 सर्वान्विसर्जयामास देवानृषिगणांश्च तान् ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि एकविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

द्वाविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

सुशोपसुमुत्समीपे तिलोत्तमाया आगमनम् ॥ १ ॥ तस्यां सकामयोस्तयोः परस्परं गदाग्रहारेण मरणम् ॥ २ ॥ तिलोत्तमाया ब्रह्मणा वरदानम् ॥ ३ ॥ नारदोष्काभिर्मां कथां श्रुतवदिः पाण्डवैः तत्समक्षं द्रौपदीविषये समयकरणम् ॥ ४ ॥

नारद उवाच ।
 जित्वा तु पृथिवीं दैत्यौ निःसप्तौ गतव्यथौ ।
 कृत्वा त्रैलोक्यमव्यग्रं कृतकृत्यौ बभूवतुः ॥ १
 देवगन्धर्वयक्षाणां नामपार्थिवरक्षसाम् ।
 आदाय सर्वरत्नानि परां दुष्टिमुपागतौ ॥ २
 यदा न प्रतिषेद्धारस्तयोः सन्तीह केचन ॥
 निरुद्योगौ तदा भूत्वा विजहातेऽमराविव ॥ ३
 स्त्रीभिर्माल्यैश्च गन्धैश्च भक्ष्यभोज्यैः सुपुष्कलैः ।
 पानैश्च निविधैर्हृद्यैः परां प्रीतिमवापतुः ॥ ४
 अन्तःपुरवनोद्याने पर्वतेषु वनेषु च ।
 यथेप्सितेषु देशेषु विजहातेऽमराविव ॥ ५
 सतः कदाचिद्विन्ध्यस्य प्रस्थे समशिलातले ।
 पुष्पिताग्रेषु सालेषु विहारमभिजग्मतुः ॥ ६
 दिव्येषु सर्वकामेषु समानीतेषु तावुभौ ।
 वरासनेषु संहृष्टौ सह स्त्रीभिर्निषीदतुः ॥ ७
 ततो वादित्रनृचाभ्यामुपातिष्ठन्त तौ स्त्रियः ।

गीतैश्च स्तुतिसंयुक्तैः प्रीत्या समुपजग्मिरे ॥ ८
 ततस्तिलोत्तमा तत्र वने पुष्पाणि चिन्वती ।
 वेषं सा क्षिप्तमाधाय रक्तेनैकेन वाससा ॥ ९
 नदीतीरेषु ज्ञातान्ता कर्णिकारान्प्रचिन्वती ।
 ज्ञानैर्जगाम तं देशं यत्रास्तां तौ महासुरौ ॥ १०
 तौ तु पीत्वा वरं पानं मदरक्तान्तलोचनौ ।
 दृष्ट्वैव तां वरारोहां व्यथितौ संवभूवतुः ॥ ११
 तावत्थायासनं हित्वा जग्मतुर्यत्र सा स्थिता ।
 उभौ च कामसंमत्तावुभौ प्रार्थयतश्च ताम् ॥ १२
 दक्षिणे तां करे मुञ्चं सुन्दो जग्राह पाणिना ।
 उपसुन्दोपि जग्राह वामे पाणौ तिलोत्तमाम् ॥ १३
 वरप्रदानमत्तौ तावौरसेन बलेन च ।
 धनरत्नमदाभ्यां च सुरापानमदेन च ॥ १४
 सर्वैरेतैर्मदैर्मत्तावन्योन्यं ध्रुक्कुटीकृतौ ।
 मदकामसमाविष्टौ परस्परमयोचतुः ॥ १५
 मम भार्या तव गुरुरिति सुन्दोऽभ्यभाषत ।

देवनिकायानां देवसङ्घानां येन देवेन मार्गेण सा याति
 तथा मुखान्यभ्यवर्तन्त ॥ ३१ ॥

एकविंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

मम भार्या तव वधूरुपमुन्दोऽभ्यभाषत् ॥ १६
 नैषा तव ममैवेति ततस्तौ मयुराविशत् ।
 सस्या रूपेण संमत्तौ विगतखेहसौहृदौ ॥ १७
 तस्या हेतोर्गदे भीमे संगृहीताश्रुभौ तदा ।
 प्रगृह्य च गदे भीमे तस्यां तौ काममोहितौ ॥ १८
 अहंपूर्वमहंपूर्वमित्यन्योन्यं निजघ्नतुः ।
 तौ गदाभिहतौ भीमौ पेततुर्धरणीवले ॥ १९
 रुधिरणावसिक्ताङ्गौ द्वाविचाकौ नभश्च्युतौ ।
 ततस्ता विदुता नार्यः स च दैत्यगणस्तथा ॥ २०
 पातालमगमत्सर्वो विषादमयकम्पितः ।
 ततः पितामहस्तत्र सहदेवैर्महर्षिभिः ॥ २१
 आजगाम विशुद्धात्मा पूजयश्च तिलोचनाम् ।
 वरेण च्छन्दयामास भगवान्प्रपितामहः ॥ २२
 वरं दित्सुः स तत्रैनां प्रीतः प्राह पितामहः ।
 आदित्यचरिताँल्लोकान्निवरिष्यसि भामिनि ॥ २३
 सेजसा च मुदृष्ट्वा त्वां न करिष्यति कश्चन ।
 एवं तस्मै वरं दत्त्वा सर्वलोकपितामहः ॥ २४
 इन्द्रे त्रैलोक्यधायाव ब्रह्मलोकं गतः प्रभुः ।
 एवं तौ सहितौ भूत्वा सर्वार्थेष्वेकनिश्चयौ ॥ २५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि विदुरागमनराज्यलामपर्वणि द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ समाप्तं च विदुरागमनराज्यलामपर्वं ॥

(अथार्जुनवनवासपर्व ॥ १५ ॥)

त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

तत्करैः कस्यचिद्वाहणस्तु गोहरणम् ॥ १ ॥ चोरितानां गवां प्रत्याजिहीर्षया धनुर्महणार्थं द्रौपदीयुधिष्ठिराबिहिते
 आयुधकारे अर्जुनस्य प्रवेशः ॥ २ ॥ चोरेभ्यः प्रत्याहता गाः ब्राह्मणाय दत्त्वा यथासमयं अर्जुनस्य तीर्थयात्रा ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 एवं ते समयं कृत्वा न्यवसंस्तत्र पाण्डवाः ।
 वशे शस्त्रप्रतापेन कुर्वन्तोऽन्यान्महीक्षितः ॥ १
 तेषां मनुजसिंहानां पञ्चानामभितौजसाम् ।
 बभूव कृष्णा सर्वेषां पार्थानां वशवर्तिनी ॥ २

तेजसाऽर्कवत्परहृष्याभिभावकत्वात्मुदृष्ट्वा सम्यग्दृष्ट्वा न क-
 रिष्यति कश्चित् ॥ २४ ॥ द्वात्रिंशदधिकद्विशततमोऽ

तिलोचनार्थं संकुद्धावन्योन्यमभिजघ्नतुः ।
 तस्माद्भवीमि वः खेदात्सर्वान्भरतसत्तमाः ॥ २६
 यथा वो नात्र भेदः स्यात्सर्वेषां द्रौपदीकृते ।
 तथा कुरुत भद्रं वो मम चेत्प्रियमिच्छथ ॥ २७
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा महात्मानो नारदेन महर्षिणा ।
 समयं चकिरे राजंस्तेऽन्योन्यवशमागताः ।
 समयं तस्य देवर्षेर्नारदस्याभितौजसः ॥ २८
 'एकैकस्य गृहे कृष्णा वसेद्वर्षमकल्मषा'
 द्रौपद्या नः सहासीनानन्योन्यं योऽभिदर्शयेत् ।
 स नो द्वादश मासानि ब्रह्मचारी वने वसेत् ॥ २९
 कृते तु समये तस्मिन्पाण्डवैर्धर्मचारिभिः ।
 नारदोऽप्यगमत्प्रीत इष्टं देशं महासुनिः ॥ ३०
 एवं तैः समयः पूर्वं कृतो नारदचोदितैः ।
 न चाभिघ्नन्त ते सर्वे तदान्योन्येन भारत ॥ ३१
 'अभ्यनन्दन्त ते सर्वे तदान्योन्यं च पाण्डवाः ।
 एतद्विस्तरशः सर्वमाख्यातं ते नराधिप ॥ ३२
 काले च तस्मिन्संपन्ने यथावजनमेजय ॥ ३३

ते तथा तैश्च सा वीरैः पतिभिः सह पञ्चभिः ।
 बभूव परमप्रीता नागैरिव सरस्वती ॥ ३
 वर्तमानेषु धर्मेण पाण्डवेषु महात्मसु ।
 व्यवर्धन्कुरवः सर्वे हीनदोषाः सुखान्विताः ॥ ४
 अथ दीर्घेण कालेन ब्राह्मणस्य विशांपते ।

ध्यायः ॥ २३२ ॥

नतीर्तजनधूरिव इति छ. पाठः ॥ ३ ॥

कस्यचित्तस्करा जहुः केचिद्वा नृपसत्तम ॥ ५
 ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणः क्रोधमूर्च्छितः ।
 आगम्य खाण्डवप्रस्थमुदक्रोशत्स पाण्डवान् ॥ ६
 ह्रियते गोधनं क्षुद्रैर्नृशंसैरकृतात्मभिः ।
 प्रसन्न चासद्विषवादभ्यधावत पाण्डवाः ॥ ७
 ब्राह्मणस्य प्रधान्तस्य हविर्ध्वान्नैः प्रलुप्यते ।
 शार्दूलस्य गुहां शून्यां नीचः कोष्ठाभिमर्दति ॥ ८
 अरक्षितारं राजानं बलिषद्भागहारिणम् ।
 तमाहुः सर्वलोकस्य समग्रं पापचारिणम् ॥ ९
 ब्राह्मणस्ते हृते चोरैर्धर्मार्थे च विलोपिते ।
 रोरुयमाणे च मयि क्रियतां हस्तधारणा ॥ १०
 वैशंपायन उवाच ।
 रोरुयमाणस्याभ्याशे भृशं विप्रस्य पाण्डवः ।
 तानि वाक्यानि शुश्राव कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ ११
 श्रुत्वैव च महाबाहुर्मा भैरित्याह तं द्विजम् ।
 आयुधानि च यत्रासन्पाण्डवानां महात्मनां ॥ १२
 कृष्णया सह तत्रासौ धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 संप्रवेशाय चाशक्तो गमनाय च पाण्डवः ॥ १३
 तस्य चार्तस्य तैर्वाक्यैश्चोद्यमानः पुनःपुनः ।
 आक्रम्दे तत्र कौन्तेयश्चिन्तयामास दुःखितः ॥ १४
 ह्रियमाणे धने तस्मिन्ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
 अश्रुप्रमार्जनं तस्य कर्तव्यमिति निश्चयः ॥ १५
 उपप्रेक्षणजोऽधर्मः सुमहान्स्थानमहीपतेः ।
 यद्यस्य सदतो द्वारि न करोम्यद्य रक्षणम् ॥ १६
 अनास्तिक्यं च सर्वेषामस्माकमपि रक्षणे ।
 प्रतितिष्ठेत् लोकेऽस्मिन्नधर्मश्चैव नो भवेत् ॥ १७
 अनापृच्छ्य तु राजानं गते मयि न संशयः ।
 अजातशत्रोर्नृपतेर्मयि चैवानुत्तं भवेत् ॥ १८
 अनुप्रवेशे राज्ञस्तु वनवासो भवेन्मम ।
 सर्वमन्यत्परिहृतं धर्षणाच्च महीपतेः ॥ १९
 अधर्मो वै महानस्तु वने वा मरणं मम ।
 शरीरस्य विनाशेन धर्म एव विशिष्यते ॥ २०

एवं विनिश्चित्य ततः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 अनुप्रविश्य राजानमापृच्छ च विशांपते ॥ २१
 'सुखमाच्छाद्य निविडमुत्तरीयेण वाससा ।
 अग्रजं चार्जुनो गेहादभिवाद्याशु निःसृतः ॥ २२
 धनुरादाय संहृष्टो ब्राह्मणं प्रत्यभाषत ।
 ब्राह्मणा गम्यतां शीघ्रं यावत्परधनैषिणः ॥ २३
 न दूरे ते गताः क्षुद्रास्तावद्रच्छावहे सह ।
 यावन्निवर्तयाम्यद्य चोरहस्ताद्धनं तव ॥ २४
 सोऽनुसृत्य महाबाहुर्धन्वी वसी रथी ध्वजी ।
 शरैर्विध्वंस्य तांश्चोरानवजित्य च तद्धनम् ॥ २५
 ब्राह्मणं समुपाकृत्य यशः प्राप्य च पाण्डवः ।
 ततस्तद्गोधनं पार्थो दत्त्वा तस्मै द्विजातये ॥ २६
 आजगाम पुरं वीरः सच्चसाची धनञ्जयः ।
 सोऽभिवाद्य गुरुन्सर्वान्सर्वथाप्यभिनन्दितः ॥ २७
 धर्मराजमुवाचेदं व्रतमादिश मे प्रभो ।
 समयः समतिक्रान्तो भवत्संदर्शने मया ॥ २८
 वनवासं गमिष्यामि समयो ह्येष नः कुतः ।
 इत्युक्तो धर्मरास्तु सहसा वाक्यमग्रियम् ॥ २९
 कथमित्यब्रवीद्वाचा शौकार्तः सज्जमानया ।
 युधिष्ठिरो गुडाकेशं आता आतरमच्युतम् ॥ ३०
 उवाच दीनो राजा च धनञ्जयमिदं वचः ।
 प्रमाणमस्मि यदि ते मत्तः शृणु वचोऽनघ ॥ ३१
 अनुप्रवेशे यद्दीरं कृतवांस्त्वं ममाग्रियम् ।
 सर्वं तदनुजानामि व्यलीकं न च मे हृदि ॥ ३२
 गुरोरनुप्रवेशो हि नोपघातो यदीयसः ।
 यदीयसोऽनुप्रवेशो ज्येष्ठस्य विधिलोपकः ॥ ३३
 निवर्तस्व महाबाहो कुरुष्व वचनं मम ।
 न हि ते धर्मलोपोऽस्ति न च ते धर्षणा कृता ॥ ३४
 अर्जुन उवाच ।
 न व्याजेन चरेद्धर्ममिति मे भवैतः श्रुतम् ।
 न सत्याद्विचलिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ ३५

वैशंपायन उवाच ।

सोऽभ्यनुज्ञाय राजानं वनचर्याय दीक्षितः ।

वने द्वादश मासांस्तु वासायानुजगाम ह ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

चतुस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

ब्राह्मणैः सह तीर्थान्यदतोऽर्जुनस्य स्नानार्थं गङ्गायामवतरणम् ॥ १ ॥ तत्र उलूच्या नागकन्यया गृहीतस्वार्जुनस्य नागलो-
कगमनम् ॥ २ ॥ संवादपूर्वकमुलूच्याः परिग्रहः ॥ ३ ॥ द्वावत उत्पत्तिः ॥ ४ ॥ अर्जुनं पुनर्गङ्गाद्वारमुपनीय उलूच्या स्वलो-
कगमनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

तं प्रयान्तं महाबाहुं कौरवाणां यशस्कृतम् ।
अनुजग्मुर्महात्मानो ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ १
वेदवेदाङ्गविद्वांसस्तथैवाध्यात्मचिन्तकाः ।
भैक्षश्च भगवज्ज्ञाताः सूताः पौराणिकाश्च ये ॥ २
कथकाश्चापरे राजञ्जमणाश्च वनौकसाः ।
दिव्याख्यानानि ये चापि पठन्ति मधुरं द्विजाभिः ॥
यत्तैश्चान्यैश्च बहुभिः सहायैः पाण्डुनन्दनः ।
हुतः श्लक्ष्णकयैः प्रायान्मल्लिरिव वासवः ॥ ४
रमणीयानि चित्राणि वनानि च सरांसि च ।
सरितः सागरांश्चैव देशानपि च भारत ॥ ५
पुण्यान्पि च तीर्थानि ददर्श भरतवर्धनः ।
स गङ्गाद्वारमाश्रित्य निवेशमकरोत्प्रभुः ॥ ६
तत्र तस्माद्भुतं कर्म शृणु त्वं जनमेजय ।
कृतवान्यद्विशुद्धात्मा पाण्डूनां प्रवरो हि सः ॥ ७
निविष्टे तत्र कौन्तेये ब्राह्मणेषु च भारत ।
अग्निहोत्राणि विप्रास्ते प्रादुश्चकुरनेकशः ॥ ८
तेषु प्रबोध्यमानेषु ज्वलितेषु हुतेषु च ।
कृतपुष्पोपहारेषु तीरान्तरगतेषु च ॥ ९
कृताभिषेकैर्विद्वद्भिर्नियतैः सत्ये स्थितैः ।
शुश्रुमेऽतीव तद्वाजन्गङ्गाद्वारं महात्मभिः ॥ १०
तथा पर्याकुले तस्मिन्निवेशे पाण्डववर्धनः ।
अभिषेकाय कौन्तेयो गङ्गामवततार ह ॥ ११
तत्राभिषेकं कृत्वा स तर्पयित्वा पितामहान् ।
उत्तितीर्षुर्जलाद्राजभग्निकार्यचिकीर्षया ॥ १२

अपकृष्टो महाबाहुर्नागराजस्य कन्यया ।
अन्तर्जले महाराज उलूच्या कामयानया ॥ १३
ददर्श पाण्डवस्तत्र पावकं सुसमाहितः ।
कौरव्यस्याथ नागस्य भवने परमार्चिते ॥ १४
तत्राग्निकार्यं कृतवान्कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
अशङ्कमानेन हुतस्तेनातुष्यदुताशनः ॥ १५
अग्निकार्यं स कृत्वा तु नागराजसुतां तदा ।
ग्रहसन्निव कौन्तेय इदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
किमिदं साहसं भीरु कृतवत्यसि भामिनि ।
कथार्यं सुभगे देशः का च त्वं कस्य वात्मजा ॥
उलूच्युवाच ।
ऐरावतकुले जातः कौरव्यो नाम पद्मनः ।
तस्यासि दुहिता राजशुलपी नाम पद्मिनी ॥ १८
साऽहं त्वामभिषेकार्यमवतीर्णं समुद्रगाम् ।
हृद्वैव पुरुषव्याघ्र कन्दर्पेणाभिमूर्च्छिता ॥ १९
तां मामनङ्गलपितां त्वत्कृते कुरुनन्दन ।
अनन्यां नन्दयस्वाद्य प्रदानेनात्मनोऽनघ ॥ २०
अर्जुन उवाच ।
ब्रह्मचर्यमिदं भद्रे मम द्वादशमासिकम् ।
धर्मराजेन चादिष्टं नाहमसि स्वयं वशः ॥ २१
तव चापि प्रियं कर्तुमिच्छामि जलचारिणि ।
अनृतं नोक्तपूर्वं च मया किञ्चन कर्हिचित् ॥ २२
कथं च नानृतं मे स्यात्तव चापि प्रियं भवेत् ।
न च पीड्येत मे धर्मस्तथा कुर्या भुजङ्गमे ॥ २३

मासांस्तु ब्रह्मचर्याय दीक्षितः इति ८ पाठः ॥ ३९ ॥

त्रयस्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

उल्लुप्युवाच ।

जानाम्यहं पाण्डवेय यथा चरसि मेदिनीम् ।
यथा च ते ब्रह्मचर्यमिदमादिष्टवान्गुरुः ॥ २४
परस्परं वर्तमानान्द्रुपदस्यात्मजां प्रति ।
यो नोऽनुप्रविशेन्मोहात्स वै द्वादशमासिकम् २५
वने चरेद्ब्रह्मचर्यमिति वः समयः कृतः ।
तदिदं द्रौपदीहेतोरन्योन्यस्य प्रवासनम् ॥ २६
कृतवांस्तत्र धर्मार्थमत्र धर्मो न दुष्यति ।
परित्राणं च कर्तव्यमार्तानां पृथुलोचन ॥ २७
कृत्वा मम परित्राणं तव धर्मो न लुप्यते ।
यदि वाप्यस्य धर्मस्य सूक्ष्मोऽपि स्यात्प्रतिक्रमः २८
स च ते धर्म एव स्याद्वत्त्वा प्राणान्ममार्जुन ।
भक्तां च भज मां पार्थ सतामेतन्मत्तं प्रभो ॥ २९
न करिष्यसि चेदेवं मृतां मामुपधारय ।
प्राणदानान्महाबाहो चर धर्ममनुचमम् ॥ ३०
शरणं च प्रपन्नास्मि त्वामद्य पुरुषोत्तम ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवचनवासपर्वणि चतुर्विंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३४ ॥

पञ्चत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

अर्जुनस्य मणिलूतग्रामगमनम् ॥ १ ॥ पुत्रिकापुत्रकधर्मेण चित्राङ्गदापरिमहः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कथयित्वा च तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यः स भारत ।
प्रययौ हिमवत्पार्श्वं ततो वज्रधरात्मजः ॥ १
अगस्त्यवटमासाद्य वसिष्ठस्य च पर्वतम् ।
भृगुपुत्रे च कौन्तेयः कृतवाञ्छौचमात्मनः ॥ २
प्रददौ गोसहस्राणि सुबहूनि च भारत ।
निवेशांश्च द्विजातिभ्यः सोऽददत्कुरुसत्तमः ॥ ३
हिरण्यविन्दोस्तीर्थे च स्नात्वा पुरुषसत्तमः ।
दृष्टवान्पाण्डवश्रेष्ठः पुण्यान्यायतनानि च ॥ ४
अवतीर्थ नरश्रेष्ठो ब्राह्मणैः सह भारत ।
प्राचीं दिशमभिप्रेप्सुर्जगाम भरतर्षभः ॥ ५
आनुपूर्व्येण तीर्थानि दृष्टवान्कुरुसत्तमः ।

दीमाननाथान्कौन्तेय परिरक्षसि नित्यशः ॥ ३१
साऽहं शरणमभ्येमि रोस्वीमि च दुःखिता ।
याचे तां चाभिकामाहं तस्मात्कुरु मम त्रियम् ।
स त्वमात्मप्रदानेन सकामां कर्तुमर्हसि ॥ ३२
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तस्तु कौन्तेयः पञ्चमेधरकन्यया ।
कृतवांस्तत्रैव सर्वं धर्ममुद्दिश्य कारणम् ॥ ३३
स नागभवने रात्रिं तासुषित्वा प्रतापवान् ।
'पुत्रमुत्पादयामास स तस्यां सुमनोहरम् ॥ ३४
इरावन्तं महाभागं महाबलपराक्रमम् ।'
उदितेऽभ्युत्थितः सूर्ये कौरव्यस्य निवेशनात् ३५
आगतस्तु पुनस्तत्र गङ्गाद्वारं तथा सह ।
परित्यज्य गता साध्वी उल्लुपी निजमन्दिरं ॥ ३६
दत्त्वा वरमजेयत्वं जले सर्वत्र भारत ।
साध्या जलचराः सर्वे भविष्यन्ति न संशयः ३७

नदीं चोत्पलिनीं रम्यामरण्यं नैमिषं प्रति ॥ ६
नन्दामपरनन्दां च कौशिकीं च यशस्विनीम् ।
महानदीं गयां चैव गङ्गामपि च भारत ॥ ७
एवं तीर्थानि सर्वाणि पश्यमानस्तथाश्रमान् ।
आत्मनः पावनं कुर्वन्ब्राह्मणेभ्यो ददौ च गाः ८
अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु यानि तीर्थानि कानिचित् ।
जगाम तानि सर्वाणि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ९
दृष्ट्वा च विधिवत्तानि धनं चापि ददौ ततः ।
कलिङ्गराष्ट्रद्वारेषु ब्राह्मणाः पाण्डवानुगाः ।
अभ्यनुज्ञाय कौन्तेयमुपावर्तन्त भारत ॥ १०
स तु तैरभ्यनुज्ञातः कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
सहायैरल्पकैः शूरः प्रययौ यत्र सागरः ॥ ११

परिष्करोति ख. पाठः ॥ ३६ ॥ चतुर्विंशदधिकद्विशततमो-

ऽध्यायः ॥ २३४ ॥

स कलिज्ञानसिक्कम्य देशानायतनानि च ।
 हर्म्याणि रमणीयानि प्रेक्षमाणो ययौ प्रभुः ॥ १२
 महेन्द्रपर्वतं दृष्ट्वा तापसैरुपशोभितम् ।
 'धोदावर्या ततः स्वात्मा तामतीत्य महाबलः ॥ १३
 कावेरीं तां समासाद्य सङ्गमे सागरस्य च ।
 स्वात्मा संपूज्य देवांश्च पित्र्यं मुनिभिः सह' ॥ १४
 समुद्रतीरेण शनैर्मण्डलं जगाम ह ॥ १५
 तत्र सर्वाणि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 अभिगम्य महाबाहुरभ्यगच्छन्महीपतिम् ॥ १६
 मण्डलेश्वरं राजन्धर्मज्ञं चित्रवाहनम् ।
 तस्य चित्राङ्गदां नाम दुहिता चारुदर्शना ॥ १७
 तां ददर्श पुरे तस्मिन्विचरन्तीं यदृच्छया ।
 दृष्ट्वा च तां वरारोहां चक्रमे चैत्रवाहनीम् ॥ १८
 अभिगम्य च राजानमवदत्स्व प्रयोजनम् ।
 देहि मे सखिमां राजन्धर्मप्रियायं महात्मने ॥ १९
 बभूवुस्त्वा त्वमवीन्द्राजा कस्य पुत्रोऽसि नाम किम् ।
 उवाच तं पाण्डवोऽहं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ २०

तमुवाचाथ राजा स सान्त्वपूर्वमिदं वचः ।
 राजा प्रभञ्जनो नाम कुलेऽस्मिन्संबभूव ह ॥ २१
 अपुत्रः प्रसवेनार्या तपस्तेपे स उत्तमम् ।
 उग्रेण तपसा तेन देवदेवः पिनाकधृक् ॥ २२
 ईश्वरस्तोषितः पार्थ देवदेव उमापतिः ।
 स तस्यै भगवान्प्रादादेकैकं प्रसवं कुले ॥ २३
 एकैकः प्रसवस्तस्मान्नवत्यस्मिन्कुले सदा ।
 तेषां कुमारः सर्वेषां पूर्वेषां मम जज्ञिरे ॥ २४
 एका च मम कन्येयं कुलस्योत्पादनी भृशम् ।
 पुत्रो ममायमिति मे भावना पुरुषर्षभ ॥ २५
 पुत्रिकाहेतुविधिना संज्ञिता भरतर्षभ ।
 तस्मादेकः सुतो योऽस्यां जायते भारत त्वया ॥ २६
 एतच्छुल्कं भवत्वस्याः कुलकृज्जायतामिह ।
 एतेन समयेनेमां प्रतिगृहीष्व पाण्डव ॥ २७
 स तथेति प्रतिज्ञाय तां कन्यां प्रतिगृह्य च ।
 'मासे त्रयोदशे पार्थः कृत्वा वैवाहिकं क्रियाम् ।'
 उवाच नगरे तस्मिन्मासांस्त्रीन्स तथा सह ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि पञ्चविंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३५ ॥

षट्त्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सौभद्रतीर्थे क्षामार्थमवतीर्णस्त्वार्जुनस्य ग्राहेण ग्रहणम् ॥ १ ॥ जकादुद्धरणेन ग्राहकं परित्यज्य नारीरूपं प्राप्त्या वर्गाना-
 म्ना स्वप्रभृतीनां ब्राह्मणेन शापदानकथनम् ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 ततः समुद्रे तीर्थानि दक्षिणे भरतर्षभः ।
 अभ्यगच्छत्सुपुण्यानि शोभितानि तपस्विभिः ॥ १
 वर्जयन्ति स तीर्थानि तत्र पञ्च स तापसाः ।
 अवकीर्णानि यान्यासन्पुरस्तात् तपस्विभिः ॥ २
 अगस्त्यतीर्थं सौभद्रं पौलोमं च सुपावनम् ।
 कारन्धमं प्रसन्नं च हयमेधफलं च तत् ॥ ३
 मारद्वाजस्य तीर्थं तु पापप्रशमनं महत् ।
 एतानि पञ्च तीर्थानि ददर्श कुरुसत्तमः ॥ ४
 विविक्तान्युपलक्ष्याथ तानि तीर्थानि पाण्डवः ।
 दृष्ट्वा च वर्ज्यमानानि मुनिभिर्धर्मबुद्धिभिः ॥ ५

तपस्विनस्ततोऽपृच्छत्प्राज्ञलिः कुरुनन्दनः ।
 तीर्थानीमानि वर्ज्यन्ते किमर्थं ब्रह्मवादिभिः ॥ ६
 तापसा ऊचुः ।
 ग्राहाः पञ्च वसन्त्येषु हरन्ति न तपोधनान् ।
 तत एतानि वर्ज्यन्ते तीर्थानि कुरुनन्दन ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 तेषां श्रुत्वा महाबाहुर्वार्यमाणस्तपोधनैः ।
 जगाम तानि तीर्थानि द्रष्टुं पुरुषसत्तमः ॥ ८
 ततः सौभद्रमासाद्य महर्षेस्तीर्थमुत्तमम् ।
 विगाह्य सहसा शूरः स्नानं चक्रे परन्तपः ॥ ९
 अथ तं पुरुषव्याघ्रमन्तर्जलचरो महान् ।
 जग्राह चरणे ग्राहः कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् ॥ १०

धर्मबुद्धिभिर्धर्मपूज्यं दोषं तीर्थेनाप्यविनाश्यं पट्याद्विः ॥ ५ ॥

स तमादाय कौन्तेयो विस्फुरन्तं जलेचरम् ।
उदतिष्ठन्महाबाहुर्बलेन बलिनां वरः ॥ ११
उत्कृष्ट एव ग्राहस्तु सोऽर्जुनेन यशस्विना ।
बभूव नारी कल्याणी सर्वाभरणभूषिता ॥ १२
दीप्यमाना श्रिया राजन्दिव्यरूपा मनोरमा ।
तदद्भुतं महद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ १३
तां स्त्रियं परमप्रीत इदं वचनमब्रवीत् ।
का वै लमसि कल्याणि कुतो वाऽसि जलेचरी ॥ १४
किमर्थं च महत्पापमिदं कृतवती पुरा ।
वर्गोवाच ।
अप्सराऽसि महाबाहो देवारण्यविहारिणी ॥ १५
इष्टा धनपतेर्नित्यं वर्गा नाम महाबल ।
मम सख्यश्चतस्रोऽन्याः सर्वाः कामगमाः शुभाः ॥
ताभिः सार्धं प्रयाताऽसि लोकपालनिवेशनम् ।

ततः पश्यामहे सर्वां ब्राह्मणं संशितव्रतम् ॥ १७
रूपवन्तमधीयानमेकमेकान्तचारिणम् ।
तस्यैव तपसा राजंस्तद्वनं तेजसा व्रतम् ॥ १८
आदित्य इव तं देशं कृत्स्नं सर्वं व्यकाशयत् ।
तस्य दृष्ट्वा तपस्तादृशं चाद्भुतमुत्तमम् ॥ १९
अवतीर्णाः स्म तं देशं तपोविघ्नचिकीर्षया ।
अहं च सौरभेयी च समीची बुधुदा लता ॥ २०
यौगपद्येन तं विप्रमभ्यगच्छाम भारत ।
गायन्त्योऽथ हसन्यथ लोभयित्वा च तं द्विजं ॥ २१
स च नास्मासु कृतवान्मनो वीर कथंचन ।
नाकम्पत महातेजाः स्थितस्तपसि निर्मले ॥ २२
सोऽक्षपत्कुपितोऽस्मांस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियर्षभ ।
ग्राहभूता जले यूयं चरिष्यथ शतं समाः ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि षट्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३६ ॥

सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

प्रसादितेन ब्राह्मणेन कृतस्य शोषभोधनप्रकारस्य, नरदनिक्षेपेनैतत्तीर्थगमनस्य च अर्जुनप्रति वर्गाया कथनम् ॥ १ ॥
एतत्कथां श्रुतवता अर्जुनेन ग्राहरूपानामवशिष्टानां कृतस्य नामव्यपस्तरसां तत्कलीयैभ्य उद्धरणेन तासां स्वस्वरूपप्राप्तिः ॥ २ ॥
शुनर्मणस्त्रुमागस्य तत्र चित्राङ्गदायां जातं बभूवाहननामानं स्त्रियुवं च स्वशुभे समर्प्य अर्जुनस्य गोकर्णक्षेत्रगमनम् ॥ ३ ॥

वर्गोवाच ।
ततो वयं प्रव्यथिताः सर्वा भारतसत्तम ।
अयाम शरणं विप्रं तं तपोधनमच्युतम् ॥ १
रूपेण वयसा चैव कन्दर्पेण च दर्पिताः ।
अयुक्तं कृतवत्यः स्म क्षन्तुमर्हसि नो द्विज ॥ २
एष एव वधोऽस्माकं स्वयं प्राप्तस्तपोधन ।
यद्वयं संशितात्मानं प्रलोब्धुं त्वामिहागताः ॥ ३
अवध्यास्तु स्त्रियः सृष्टा मन्यन्ते धर्मचारिणः ।
तस्माद्धर्मेण वर्ध त्वं नास्मान्हिसितुमर्हसि ॥ ४
सर्वभूतेषु धर्मज्ञ भैत्रो ब्राह्मण उच्यते ।
सत्यो भवतु कल्याण एष वादो मनीषिणाम् ॥ ५
शरणं च प्रपन्नानां शिष्टाः कुर्वन्ति पालनम् ।

शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म तस्मात्त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ६
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्तः स धर्मात्मा ब्राह्मणः शुभकर्मकृत् ।
प्रसादं कृतवान्वीर रविसोमसमग्रभः ॥ ७
ब्राह्मण उवाच ।
शतं शतसहस्रं तु सर्वमक्षय्यवाचकम् ।
परिमाणं शतं त्वेतन्नेदमक्षय्यवाचकम् ॥ ८
यदा च वो ग्राहभूता गृह्णन्तीः पुरुषाञ्जले ।
उत्कर्षति जलात्तस्मात्स्यलं पुरुषसत्तमः ॥ ९
तदा यूयं पुनः सर्वाः स्वं रूपं प्रतिपत्स्यथ ।
अनृतं नोक्तपूर्वं मे हसतापि कदाचन ॥ १०
तानि सर्वाणि तीर्थानि ततः प्रभृति चैव ह ।

चर्चोवाच इति घ. पाठः १५ षट्त्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥

वर्ध वर्धस्व ॥ ५ ॥ सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

नारीतीर्थानि नास्नेह स्याति धास्यन्ति सर्वशः ।
पुण्यानि च भविष्यन्ति पावनानि मनीषिणां ॥ ११
वर्गोवाच ।

ततोऽभिवाद्य तं विप्रं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
अचिन्तयामोऽपसृत्य तस्माद्देशात्सुदुःखिताः ॥ १२
क तु नाम वयं सर्वाः कालेनाल्पेन तं नरम् ।
समागच्छेम यो नस्तद्रूपमापादयेत्पुनः ॥ १३
ता वयं चिन्तयित्वैव सुहृर्तादिव भारत ।
दृष्टवत्यो महाभागं देवर्षिमुत् नारदम् ॥ १४
संग्रहृष्टाः स्म तं दृष्ट्वा देवर्षिममितधुतिम् ।
अभिवाद्य च तं पार्थ स्थिताः स्म व्रीडिताननाः
स नोऽपृच्छदुःखमूलमुक्तवत्यो वयं च तम् ।
श्रुत्वा तत्र यथावृत्तमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६
दक्षिणे सागरानूपे पञ्च तीर्थानि सन्ति वै ।
पुण्यानि रमणीयानि तानि गच्छत मा चिरं ॥ १७
तत्राशु पुरुषव्याघ्रः पाण्डवेयो धनञ्जयः ।
मोक्षयिष्यति शुद्धात्मा दुःखादस्मान् संशयः ॥ १८
'इत्युक्त्वा नारदः सर्वास्तत्रैवान्तरधीयत ।'
तस्य सर्वा वयं वीर श्रुत्वा वाक्यमितो गताः ।
तदिदं सत्यमेवाद्य मोक्षिताहं त्वयाऽनघ ॥ १९
एतास्तु मम ताः सख्यश्चतस्रोऽन्या जले श्रिताः ।
कुरु कर्म शुभं वीर एताः सर्वा विमोक्षय ॥ २०
वैशंपायन उवाच ।

ततस्ताः पाण्डवश्रेष्ठः सर्वा एव विशांपते ।
'अवगाह्य च तत्तीर्थं गृहीतो ग्राहिभिस्तदा ॥ २१
ग्राहीभिश्चोत्ताराशु तारयामास तत्क्षणात् ।
सा चाप्सरा बभूवाशु सर्वाभरणभूषिता ॥ २२
एवं क्रमेण ताः सर्वा मोक्षयामास वीरवान् ॥ २३
उत्थाय च जलात्सात्प्रतिलभ्य वपुः स्वकम् ।

तास्तदाऽप्सरसो राजभट्टयन्त यथा पुरा ॥ २४
तीर्थानि शोधयित्वा तु तथानुज्ञाय ताः प्रभुः ।
चित्राङ्गदां पुनर्द्रष्टुं मण्डलं पुनर्ययौ ॥ २५
तस्यामजनयत्पुत्रं राजानं बभ्रुवाहनम् ।
तं दृष्ट्वा पाण्डवो राजंश्चित्रवाहनमब्रवीत् ॥ २६
चित्राङ्गदायाः शुल्कं त्वं गृहाण बभ्रुवाहनम् ।
अनेन च भविष्यामि ऋणान्मुक्तो नराधिप ॥ २७
चित्राङ्गदां पुनर्वाक्यमब्रवीत्पाण्डुनन्दनः ।
इहैव भव भद्रं ते वर्धेथा बभ्रुवाहनम् ॥ २८
इन्द्रप्रस्थनिवासं मे त्वं तत्रागत्य रंस्थसि ।
कुन्ती युधिष्ठिरं भीमं आतरौ मे कनीयसौ ॥ २९
आगत्य तत्र पश्येथा अन्यानपि च बान्धवान् ।
बान्धवैः सहिताः सर्वैर्नन्दसे त्वमनिन्दिते ॥ ३०
धर्मे स्थितः सत्यवृत्तिः कौन्तेयोऽथ युधिष्ठिरः ।
जित्वा तु पृथिवीं सर्वां राजसूयं करिष्यति ॥ ३१
तत्रागच्छन्ति राजानः पृथिव्यां नृपसंज्ञिताः ।
बहूनि रत्नान्यादाय आगमिष्यति ते पिता ॥ ३२
एकसार्थं प्रधातासि चित्रवाहनसेवया ।
द्रक्ष्यामि राजसूये त्वां पुत्रं पालय मा शुचः ॥ ३३
बभ्रुवाहननाम्ना तु मम प्राणो बहिश्चरः ।
तस्मान्नरस्य पुत्रं वै पुरुषं वंशवर्धनम् ॥ ३४
चित्रवाहनदायादं धर्मार्त्तपौरव नन्दनम् ।
पाण्डवानां प्रियं पुत्रं तस्मात्पालय सर्वदा ॥ ३५
विप्रयोगेण संतप्य मा कुशास्त्वमनिन्दिते ।
चित्राङ्गदामेवमुक्त्वा 'सागरानूपमाश्रितः ॥ ३६
स्थानं दूरं समाप्नुत्य दत्त्वा बहुधनं तदा ।
केरलान्समतिक्रम्य' गोकर्णमभितोऽगमत् ॥ ३७
आद्यं पशुपतेः स्थानं दर्शनादेव मुक्तिदम् ।
यत्र पापोऽपि मनुजः प्राप्नोत्यमयदं पदम् ॥ ३८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि अर्जुनवनवासपर्वणि सप्तत्रिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३७ ॥

अष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

अर्जुनस्य प्रभासतीर्थगमनम् ॥ १ ॥ तत्र स्मृतिपथागतसुभद्रारूपस्त्रावध्यादिकं चिन्तयतोऽर्जुनस्य परिव्राजकवेषस्वीका-
रेण तस्या हरणे निश्चयः ॥ २ ॥ अर्जुनस्य चिन्तितज्ञानेन हसता श्रीकृष्णेन सह साधिन्या सत्यभामयाः हासकारणे पृष्टे तां-
प्रति अर्जुनवृत्तान्तकथनम् ॥ ३ ॥ सत्यभामां शयने विहरथ प्रकारेणा श्रीकृष्णेन प्रभासतीर्थप्रति प्रस्थानम् ॥ ४ ॥ चारु-
खेन अर्जुनस्य तत्रागमनं श्रुत्वा कृष्णस्य तत्रागमनम् ॥ ५ ॥ अर्जुनेन संभाष्य कृष्णस्य द्वारकाप्रति पुनरागमनम् ॥ ६ ॥

वैशंपायन उवाच ।

- सोऽपरान्तेषु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
सर्वाण्येवानुपूर्व्येण जगामामितविक्रमः ॥ १
समुद्रे पश्चिमे यानि तीर्थान्यायतनानि च ।
तानि सर्वाणि गत्वा स प्रभासमुपजग्मिवान् ॥ २
चिन्तयामास रात्रौ तु गदेन कथितं पुरा ।
सुभद्रायाश्च माधुर्यरूपसंपद्गुणानि च ॥ ३
प्राप्तुं तां चिन्तयामास कोऽत्रोपायो भवेदिति ।
वेषवैकृत्यमापन्नः परिव्राजकरूपधृत् ॥ ४
कुङ्कुरान्धकवृष्णीनामज्ञातो वेषधारणात् ।
भ्रममाणश्चरन्मैथुं परिव्राजकवेषवान् ॥ ५
येनकेनाप्युपायेन प्रविश्य च गृहं महत् ।
दृष्ट्वा सुभद्रां कृष्णस्य भगिनीमेकमुन्दरीम् ॥ ६
वासुदेवमतं ज्ञात्वा करिष्यामि हितं शुभम् ।
एवं विनिश्चयं कृत्वा दीक्षितो वै तदाऽभवत् ॥ ७
त्रिदण्डी मुण्डितः कुण्डी अक्षमालाङ्गुलीयकः ।
योगभारं वहन्पार्थो वटवृक्षस्य कोटरम् ॥ ८
प्रविशंश्चैव बीभत्सुर्वृष्टिं वर्षति वासवे ।
चिन्तयामास देवेश केशवं क्लेशनाशनम् ॥ ९
केशवश्चिन्तितं ज्ञात्वा दिव्यज्ञानेन दृष्टवान् ।
शयानः शयने दिव्ये सत्यभामासहायवान् ॥ १०
केशवः सहसा राजञ्जहास च ननन्द च ।
पुनः पुनः सत्यभामा चाब्रवीत्पुरुषोत्तमम् ॥ ११
भगवंश्चिन्तयाविष्टः शयने शयितः सुखम् ।
भवान्वहुप्रकारेण जहास च पुनः पुनः ॥ १२
श्रोतव्यं यदि वा कृष्ण प्रसादो यदि ते मयि ।
वक्तुमर्हसि देवेश तच्छ्रोतुं कामयाम्यहम् ॥ १३
श्रीभगवानुवाच ।
पितृष्वसुर्यः पुत्रो मे भीमसेनानुजोऽर्जुनः ।

- तीर्थयात्रां गतः पार्थः कारणात्समयात्तदा ॥ १४
तीर्थयात्रासमाप्तौ तु निवृत्तो निशि भारतः ।
सुभद्रां चिन्तयामास रूपेणाप्रतिमां भुवि ॥ १५
चिन्तयन्नेव तां भद्रां यतिरूपधरोऽर्जुनः ।
यतिरूपप्रतिच्छन्नो द्वारकां प्राप्य माधवीम् ॥ १६
येनकेनाप्युपायेन दृष्ट्वा तु वरवर्णिनीम् ।
वासुदेवमतं ज्ञात्वा प्रयतिष्ये मनोरथम् ॥ १७
एवं व्यवसितः पार्थो यतिलिङ्गेन पाण्डवः ।
छायायां वटवृक्षस्य वृष्टिं वर्षति वासवे ॥ १८
योगभारं वहन्नेव मानसं दुःखमाप्तवान् ।
एतदर्थं विजानीहि हसन्तं मां मुदा प्रिये ॥ १९
आतरं तव पश्येति सत्यभामां व्यसर्जयत् ।
तत उत्थाय शयनात्प्रस्थितो मधुसूदनः ॥ २०
प्रभासदेशं संप्राप्तं बीभत्सुमपराजितम् ।
तीर्थान्यनुचरन्तं तं शुश्राव मधुसूदनः ॥ २१
चाराणां चैव वचनादेकाकी स जनार्दनः ।
तत्राभ्यगच्छत्कोन्तेर्यं महात्मानं स माधवः ॥ २२
ददृशते तदान्योन्यं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ॥ २३
तावन्योन्यं समाश्लिष्य पृष्ट्वा च कुशलं वने ।
आस्तां प्रियसखायौ तौ नरनारायणावृषी ॥ २४
ततोऽर्जुनं वासुदेवस्तां चर्यां पर्यपृच्छत ।
किमर्थं पाण्डवैतानि तीर्थान्यनुचरस्युत ॥ २५
ततोऽर्जुनो यथावृत्तं सर्वमाख्यातवास्तदा ।
श्रुत्वोवाच च वार्ष्णेय एवमेतदिति प्रभुः ॥ २६
तौ विदित्य यथाकामं प्रभासे कृष्णपाण्डवौ ।
महीधरं रैवतकं वासायैवाभिजग्मतुः ॥ २७
पूर्वमेव तु कृष्णस्य वचनात्तं महीधरम् ।
पुरुषा मण्डयाञ्चकुरपजहुश्च भोजनम् ॥ २८
प्रतिगृह्यार्जुनः सर्वमुपशृज्य च पाण्डवः ।
सहैव वासुदेवेन दृष्टवान्मदनर्तकान् ॥ २९

अभ्यनुज्ञाय तान्सर्वानर्चयित्वा च पाण्डवः ।
 सत्कृतं शयनं दिव्यमभ्यगच्छन्महामतिः ॥ ३०
 ततस्तत्र महाबाहुः शयानः शयने शुभे ।
 तीर्थानां पल्लवानां च पर्वतानां च दर्शनम् ।
 आपगानां वनानां च कथयामास सात्वते ॥ ३१
 एवं स कथयन्नेव निद्रया जनमेजय ।
 कौन्तेयोऽपि हृतस्तस्मिन्शयने स्वर्गसन्निभे ॥ ३२
 मधुरेणैव गीतेन वीणाशब्देन चैव ह ।
 प्रबोध्यमानो बुभुधे स्तुतिभिर्मङ्गलैस्तथा ॥ ३३
 स कृत्वाऽवश्यकार्याणि बाष्णोयेनाभिनन्दितः ।
 'बाष्णोयं समनुज्ञाप्य तत्र वासमरोचयत् ॥ ३४
 तथेत्युक्त्वा वासुदेवो भोजनं वै शशशस ह ।
 यतिरूपधरं पार्थे विस्मज्य सहसा हरिः ।
 रथेन काञ्चनाङ्गेन द्वारकामभिजग्मिवान् ॥ ३५

अलङ्कृता द्वारका तु बभूव जनमेजय ॥ ३६
 दिदृक्षन्तश्च गोविन्दं द्वारकावासिनो जनाः ।
 नरेन्द्रमार्गमाजगमुस्तूर्णं शतसहस्रशः ॥ ३७
 'क्षुणार्धमपि बाष्णोया गोविन्दविरहाक्षमाः ।
 कौतूहलसमाविष्टा भृशमुत्प्रेक्ष्य संस्थिताः ॥ ३८
 अवलोकेषु नारीणां सहस्राणि शतानि च ।
 भोजवृष्ण्यन्धकानां च समवायो महानभूत् ॥ ३९
 स तथा सत्कृतः सर्वैर्भोजवृष्ण्यन्धकात्मजैः ।
 अभिवाद्याभिवाद्यांश्च सर्वैश्च प्रतिनन्दितः ॥ ४०
 कुमारैः सर्वशो वीरः सत्कारेणाभिचोदितः ।
 समानवयसः सर्वानाश्लिष्य स पुनःपुनः ॥ ४१
 कृष्णः स्वभवनं रम्यं प्रविवेश महाबलः ।
 प्रभासादागतं देव्यः सर्वाः कृष्णमपूजयन् ॥ ४२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वाणि अर्जुनवनवासपर्वणि अष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

॥ समाप्तं चार्जुनवनवासपर्वं ॥

(अथ सुभद्राहरणपर्व ॥ १६ ॥)

ऊनचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

रैवतकपर्वतं प्रति उत्सवार्थं कृष्णादीनां गमनम् ॥ १ ॥ तत्र कृष्णस्य परिव्राजकरूपार्जुनदर्शनम् ॥ २ ॥ सुभद्रादशमेन
 तस्यां संज्ञातहृष्टयस्वार्जुनस्य यतिरूपेण सुभद्राहरणे कृष्णालुशङ्काभः ॥ ३ ॥ दूतेर्निवेदितैतदुत्तान्तेन सपरिवारेण सुविहि-
 रेणान्यनुज्ञानम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः कतिपयाहस्य तस्मिन्नैवतके गिरौ ।
 वृष्ण्यन्धकानामभनदुत्सवो नृपसत्तम ॥ १
 तत्र दानं ददुर्वीरा ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ।
 भोजवृष्ण्यन्धकाश्चैव महे तस्य गिरेस्तदा ॥ २
 प्रासादै रत्नचित्रैश्च गिरेस्तस्य समन्ततः ।
 स देशः शोभितो राजन्कल्पवृक्षैश्च सर्वशः ॥ ३

वादित्राणि च तत्रान्ये वादकाः समवादयन् ।
 ननृतुर्नर्तकाश्चैव जगुर्गेयानि गायनाः ॥ ४
 अलङ्कृताः कुमाराश्च वृष्णीनां सुमहौजसाम् ।
 यानैर्हाटकचित्रैश्च चञ्चूर्यन्ते स सर्वशः ॥ ५
 पौराश्च पादचारेण यानैरुद्धावचैस्तथा ।
 सदाराः सानुयात्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६
 ततो हलधरः क्षीबो रेवतीसहितः प्रभुः ।

अलङ्कृता द्वारका तु बभूव जनमेजय । कुन्तीपुत्रस्य पूजार्थमपि
 निष्कटकेष्वपि ॥ इति च, ज, झ, ञ, ङ, पाठः ॥ ३६ ॥
 दिदृक्षन्तश्च कौन्तेयं इति च, ज, झ, ञ, ङ, पाठः ॥ ३७ ॥
 कृष्णस्य भवने रम्ये रत्नभोज्यसमावृते । उवाच सह कृष्णेन

बहुलास्तत्र शर्वरीः ॥ इति च, ज, झ, ञ, ङ, पाठः ॥ ४२ ॥
 अष्टत्रिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २३८ ॥
 चञ्चूर्यन्ते देदीप्यन्ते ॥ ५ ॥ क्षीबो मधुसूतः ॥ ७ ॥

अनुगम्यमानो गन्धर्वैश्चरत्तत्र भारत ॥ ७
 तथैव राजा वृष्णीनामुग्रसेनः प्रतापवान् ।
 अनुगीयमानो गन्धर्वैः स्त्रीसहस्रसहायवान् ॥ ८
 रौक्मिणेष्वथ साम्बश्च क्षीबौ समरदुर्मदौ ।
 दिव्यमाल्याम्बरधरौ विजहातेऽमराविव ॥ ९
 अक्रूरः सारणश्चैव गदो बभ्रुर्विदूरथः ।
 निशठश्चारुदेष्णश्च पृथुर्विपृथुरेव च ॥ १०
 सत्यकः सात्यकिश्चैव भङ्गकारमहारवौ ।
 हार्दिक्य उद्धवश्चैव ये चान्ये नानुकीर्तिताः ॥ ११
 एते परिवृताः स्त्रीभिर्गन्धर्वैश्च पृथक्पृथक् ।
 तमुत्सवं रैवतके शोभयाश्चकिरे तदा ॥ १२
 'वासुदेवो ययौ तत्र सह स्त्रीभिर्मुदान्वितः ।
 दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यः परिव्राजमपश्यत् ॥' १३
 चित्रकौतूहले तस्मिन्वर्तमाने महाद्भुते ।
 वासुदेवश्च पार्थश्च सहितौ परिजग्मतुः ॥ १४
 तत्र चङ्क्रममाणौ तौ वसुदेवसुतां शुभाम् ।
 अलङ्कृतां सखीमध्ये भद्रां ददृशुस्तदा ॥ १५
 दृष्ट्वैव तामर्जुनस्य कन्दर्पः समजायत ।
 तं तदैकाग्रमनसं कृष्णः पार्थमलक्षयत् ॥ १६
 अब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः प्रहसन्निव भारत ।
 बनेचरस्य किमिदं कामेनालोढ्यते मनः ॥ १७
 ममैषा भगिनी पार्थ सारणस्य सहोदरी ।
 शुभद्रा नाम भद्रं ते पितुर्मे दयिता सुता ।
 यदि ते वर्तते दुःखेर्वक्ष्यामि पितरं स्वयम् ॥ १८

अर्जुन उवाच ।
 दुहिता वसुदेवस्य वासुदेवस्य च स्वसा ।
 रूपेण चैषा संपन्ना कमिवैषा न मोहयेत् ॥ १९
 कृतमेव तु कल्याणं सर्वं मम भवेद्भुवम् ।
 यदि स्यान्मम वार्ष्णेयी महिषीयं स्वसा तव ॥ २०
 प्राप्तौ तु क उपायः स्यात्तं ब्रवीहि जनार्दन ।
 आस्थास्यामि तदा सर्वं यदि शक्यं नरेण तत् ॥ २१
 वासुदेव उवाच ।
 स्वयंवरः क्षत्रियाणां विवाहः पुरुषर्षभ ।
 स च संशयितः पार्थ स्वभावस्यानिमित्ततः ॥ २२
 प्रसह्य हरणं चापि क्षत्रियाणां प्रशस्यते ।
 विवाहहेतुः शूराणामिति धर्मविदो विदुः ॥ २३
 स त्वमर्जुन कल्याणीं प्रसह्य भगिनीं मम ।
 'यतिरूपधरस्तं तु यथा कालविपाकता ।'
 हर स्वयंवरे ह्यस्याः को वै वेदं चिकीर्षितम् ॥ २४
 वैशंपायन उवाच ।
 ततोऽर्जुनश्च कृष्णश्च विनिश्चित्येति कृत्यताम् ।
 शीघ्रमान्पुरुषानन्यान्प्रेषयामासुस्तदा ॥ २५
 धर्मराजाय तत्सर्वमिन्द्रप्रस्थगताय वै ।
 श्रुत्वैव च महाबाहुरनुजज्ञे समाह्वयः ॥ २६
 'भीमसेनस्तु तच्छ्रुत्वा कृतकृत्यं स मन्यते ।
 इत्येवं मनुजैरुक्तं कृष्णः श्रुत्वा महामतिः ॥ २७
 अनुज्ञाप्य तदा पार्थं हृदि स्थाप्य चिकीर्षितम् ।
 इत्येवं मनुजैः सार्धं द्वारकां समुपेयिवान् ॥ २८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि शुभद्राहरणपर्वणि ऊनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २३९ ॥

चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

द्वारकायां उपवने वसतः यतिरूपस्यार्जुनस्य दैवसकपर्वतात्पतिगिहृत्पर्योदयैर्वैशंपयः ॥ १ ॥ यतिमिवासमिषये चाप्यैः
 श्वे शुभद्रायुहे कर्तुमिति रामोक्तिः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

चारैः संचारिते तस्मिन्ननुज्ञाते युधिष्ठिरे ।

वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेति कृत्यताम् ॥ १

स्वभावस्यानिमित्ततः क्वचित्तस्य शौर्यपाण्डित्याद्यनपेक्षत्वात् ।
 क्रियो ह्यपरीक्षितेपि पुंसि जायततो रमणीये सद्यः सकामा

कृष्णस्य मत्तमास्थाय प्रययौ भरतर्षभः ।

द्वारकाया उपवने तस्यौ वै कार्यसाधनः ॥ २

निष्ठृते ह्युत्सवे तस्मिन्निरौ रैवतके तदा ।

भवन्तीति भावः ॥ २९ ॥ ऊनचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽ-
 ध्यायः ॥ २३९ ॥

- वृष्णयोऽप्यगमन्सर्वे पुरीं द्वारवतीमनु ॥ ३ ततस्तु यादवाः सर्वे मन्त्रयन्ति स भारत ।
चिन्तयानस्ततो भद्रासुपविष्टः शिलातले । अयं देशातिथिः श्रीमान्यतिलिङ्गधरो द्विजः ॥ १८
रमणीये वनोद्देशे बहुपादपसंवृते ॥ ४ आवासं कमुपाश्रित्य वसेत निरुपद्रवः ।
सालतालाश्वकर्णैश्च वकुलैरर्जुनैस्तथा । इत्येवं श्रुत्वास्तु रौहिणेयं च यादवाः ॥ १९
चम्पकाशोकपुष्पागैः केतकैः पाटलैस्तथा ॥ ५ ददृशुः कृष्णमायान्तं सर्वे यादवनन्दनम् ।
कर्णिकारैरशोकैश्च अङ्गोलैरतिमुक्तकैः । एहि केशव तातेति रौहिणेयो वचोऽब्रवीत् ॥ २०
एवमादिभिरन्यैश्च संवृते स शिलातले ॥ ६ यतिलिङ्गधरो विद्वान्देशातिथिरयं द्विजः ।
पुनःपुनश्चिन्तयानः सुभद्रां भद्रभाषिणीम् । वर्षमासनिवासार्थमागतो नः पुरं प्रति ।
बह्मज्या चोपयमान् वृष्णिवीरान्ददर्श सः ॥ ७ स्थाने यस्मिन्निवसतु तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ २१
बलदेवं च हार्दिक्यं साम्बं सारणमेव च । श्रीकृष्ण उवाच ।
शुभ्रं च गदं चैव चारुदेष्णं विदूरथम् ॥ ८ त्वयि स्थिते महाभाग परवानसि धर्मतः ।
भानुं च हरितं चैव विपृथुं पृथुमेव च । स्वयं तु रुचिरे स्थाने वासयेर्यदुनन्दन ॥ २२
तथान्याश्च बहून्पश्यन्हुदि शोकमधारयत् ॥ ९ प्रीतः स तेन वाक्येन परिष्वज्य जनार्दनम् ।
ततस्ते सहिताः सर्वे यतिं दृष्ट्वा समुत्सुकाः । बलदेवोऽब्रवीद्वाक्यं चिन्तयित्वा महाबलः ॥ २३
वृष्णयो विनयोपेताः परिवार्योपतस्थिरे ॥ १० कन्यागृहे सुभद्राया भुक्त्वा भोजनमिच्छया ॥ २४
हस्तोऽर्जुनः प्रीतमनुः स्वागतं व्याजहार सः । लतागृहेषु वसतामिति मे धीयते मतिः ।
आस्यतामास्यतां सर्वे रमणीये शिलातले ॥ ११ लब्धानुज्ञास्त्वया तात मन्यन्ते सर्वयादवाः ॥ २५
इत्येवमुक्त्वा यतिना प्रीतास्ते यादवर्षमाः । श्रीकृष्ण उवाच ।
उपोषविविशुः सर्वे ते स्वागतमिति श्रुत्वा ॥ १२ बलवान्दर्शनीयश्च वाग्मी श्रीमान्बहुश्रुतः ।
परितः सन्निविष्टेषु वृष्णिवीरेषु पाण्डवः । कन्यापुरसमीपे तु न युक्तमिति मे मतिः ॥ २६
आकारं गृहमानस्तु कुशलप्रश्नमब्रवीत् ॥ १३ मुक्तः शास्ता च नेता च शास्त्रज्ञो धर्मविश्वसः ।
सर्वत्र कुशलं चोक्त्वा बलदेवोऽब्रवीदिदम् । त्वयोक्तं न विरुध्येहं करिष्यामि वचस्तव ॥ २७
प्रसादं कुरु मे विप्र कुतस्त्वं चागतो ह्यसि ॥ १४ शुभाशुभस्य विज्ञाता नान्योऽस्ति भुवि कश्चन ॥ २८
तया दृष्टानि पुण्यानि वद त्वं वदतांवर । बलदेव उवाच ।
पर्वतांश्चैव तीर्थानि वनान्यायतनानि च ॥ १५ अयं देशातिथिः श्रीमान्सर्वधर्ममृतां वरः ।
वैशंपायन उवाच । धृतिमान्विनयोपेतः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ २९
तीर्थानां दर्शनं चैव पर्वतानां च भारत । यतिलिङ्गधरो ह्येष को विजानाति मानसम् ।
आपगानां वनानां च कथयामास ताः कथाः ॥ १६ त्वमिमं पुण्डरीकाक्ष नीत्वा कन्यापुरं शुभम् ॥ ३०
श्रुत्वा धर्मकथाः पुण्या वृष्णिवीरा मुदान्विताः । निवेदय सुभद्रायै मद्राक्यपरिचोदिनः ।
अपूजयंस्तदा भिक्षुं कथान्ते जनमेजय ॥ १७ भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पानैश्च अन्नैरिष्टैश्च पूजय ॥ ३१

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४० ॥

एकचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४१ ॥

यतेः सुभद्रागृहे कृष्णेन स्थापनम् ॥ १ ॥ श्रुतपूर्वपार्थक्यक्षयदर्शनेन इमं यतिं अर्जुनं शङ्कमानायाः सुभद्रायाः यति-
प्रति अर्जुनादिकुशलप्रश्नः ॥ २ ॥ अर्जुनेन तत्त्वे कथिते मोहितायां सुभद्रायां रुक्मिण्या श्वशुरमीये तद्वृत्तकथनम् ॥ ३ ॥
वासुदेवाजुमत्या देवक्या सुभद्रायासनम् ॥ ४ ॥ गृहं सुभद्राया विवाहचिकीर्षयाः कृष्णेन महादेवपूजान्वालेन सर्ववाक्यैः
सह अन्तर्द्वीपगमनम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

॥ तथेति प्रतिज्ञाय सहितो यतिना हरिः ।
कृत्वा तु संविदं तेन प्रहृष्टः केशवोऽभवत् ॥ १ ॥
पर्वते तौ विहृत्यैव यथेष्टं कृष्णपाण्डवौ ।
तां पुरीं प्रविशेशाथ गृह्य हस्तेन पाण्डवम् ।
प्रविश्य च गृहं रम्यं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ २ ॥
पार्थमावेदयामास रुक्मिणीसत्यभामयोः ।
हृषीकेशवचः श्रुत्वा ते उभे चोचतुर्भुशम् ॥ ३ ॥
मनोरथो महानेप इदि नौ परिवर्तते ।
कदा द्रक्ष्वा बीभत्सुं पाण्डवं पुरमागतम् ॥ ४ ॥
इत्येवं हर्षमाणे ते वदन्त्यौ सुभृशं प्रियम् ।
रुक्मिणीसत्यभामे वै दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्यतिः ॥ ५ ॥
सर्वेषां हर्षमाणानां पार्थो हर्षमुपागमत् ।
प्राप्तमज्ञातरूपेण चागतं चार्जुनं हरिः ॥ ६ ॥
सत्कृत्य पूज्यमानं तु प्रीत्या चैव ह्यपूजयत् ।
स तं प्रियातिथिं श्रेष्ठं समीक्ष्य यतिमागतम् ॥ ७ ॥
सौदर्या भगिनीं कृष्णः सुभद्रामिदमब्रवीत् ।
अयं देशातिथिर्भद्रे संशितव्रतवानृषिः ॥ ८ ॥
प्राप्नोतु सततं पूजां तव कन्यापुरे वसन् ।
आर्येण च परिज्ञातः पूजनीयो यतिस्त्वया ॥ ९ ॥
रागान्द्वरस्व वार्ष्णेयि भक्ष्यैर्भोज्यैर्यतिं सदा ।
एष यद्यदृषिर्भ्यात्कार्यमेव न संशयः ॥ १० ॥
सखीभिः सहिता भद्रे भवास्व वशवर्तिनी ।
पुरा हि यतयो भद्रे ये भैक्षार्थमनुव्रताः ॥ ११ ॥
ते बभूवुर्दशार्हणां कन्यापुरनिवासिनः ।
तेभ्यो भोज्यानि भक्ष्याणि यथाकालमतन्निद्रताः
कन्यापुरगताः कन्याः प्रयच्छन्ति यशस्विनि ॥ १२ ॥
वैशंपायन उवाच ।
सा तथेत्यब्रवीत्कृष्णं करिष्यामि यथाऽऽत्थ माम्
तोषयिष्यामि वृत्तेन कर्मणा च द्विजर्षभम् ॥ १३ ॥

एवमेतेन रूपेण कंचित्कालं धनञ्जयः ।
उवास भक्ष्यैर्भोज्यैश्च भद्रया परमार्चितः ॥ १४ ॥
तस्य सर्वशुणोपेतां वासुदेवसहोदरीम् ।
पश्यतः सततं भद्रां प्रादुरासीन्मनोभवः ॥ १५ ॥
गृह्यभिव चाकारमालोक्य वरवर्णिनीम् ।
दीर्घमुष्णं विनिश्चस्य पार्थः कामवशं गतः ॥ १६ ॥
स कृष्णां द्रौपदीं मेने न रूपे भद्रया समाम् ।
प्राप्तां भूमाविन्द्रसेनां साक्षाद्वा वरुणात्मजाम् ॥ १७ ॥
अतीतकाले संप्राप्ते सर्वास्तापि सुरस्त्रियः ।
न समा भद्रया लोके इत्येवं मन्यतेऽर्जुनः ॥ १८ ॥
अतीतसमये काले सोदर्याणां धनञ्जयः ।
न सस्मर सुभद्रायां कामाङ्कुशनिवारितः ॥ १९ ॥
क्रीडारतिपरां भद्रां सखीगणसमावृताम् ।
प्रीयते सार्जुनः पश्यन्स्वाहामिव विभावसुः ॥ २० ॥
पाण्डवस्य सुभद्रायाः सकाशे तु यशस्विनः ।
समुत्पत्तिः प्रभावश्च गदेन कथितः पुरा ॥ २१ ॥
श्रुत्वा चाशनिनिर्घोषं केशवेनापि धीमता ।
उपमामर्जुनं कृत्वा विस्तरः कथितः पुरा ॥ २२ ॥
कुद्रमानप्रलापश्च वृष्णीनामर्जुनं प्रति ।
पौरुषं चोपमां कृत्वा प्रावर्तत धनुष्मताम् ॥ २३ ॥
अन्योन्यकलहे चापि विवादे चापि वृष्णयः ।
अर्जुनोपि न मे तुल्यः कुतस्त्वमिति चाब्रुवन् ॥ २४ ॥
जातांश्च पुत्रान्गृह्णन्त आशिषो वृष्णयोऽब्रुवन् ।
अर्जुनस्य समो वीर्यं भव तात धनुर्धरः ॥ २५ ॥
तस्मात्सुभद्रा चकमे पौरुषाद्भरतर्षभम् ।
सत्यसन्धस्य रूपेण चातुर्येण च मोहिता ॥ २६ ॥
चारणातिथिसंघानां गदस्य च निशम्य सा ।
अदृष्टे कृतभावाभूत्सुभद्रा भरतर्षभे ॥ २७ ॥
कीर्तयन्ददृशे यो यः कथंचित्कुरुजाङ्गलम् ।
तं तमेव तदा भद्रा बीभत्सुं सा हि पृच्छति ॥ २८ ॥

अभीक्ष्णश्रवणादेवमभीक्ष्णपरिपृच्छनात् ।
 प्रत्यक्ष इव भद्रायाः पाण्डवः प्रत्यपद्यत ॥ २९
 झुजौ झुजगसङ्काशौ ज्याघातेन किणीकृतौ ।
 पार्थोऽयमिति पश्यन्त्या निःसंशयमजायत ॥ ३०
 यथारूपं हि शुश्राव सुमद्रा भरतर्षभम् ।
 तथारूपमेक्ष्यैवं परां प्रीतिमवाप सा ॥ ३१
 सा कदाचिदुपासीनं पप्रच्छ कुरुनन्दनम् ।
 कथं देशाश्च चरिता नानाजनपदाः कथम् ॥ ३२
 सरांसि सरितश्चैव वनानि च कथं यते ।
 दिशः काश्च कथं प्राप्ताश्चरता भवता सदा ॥ ३३
 स तथोक्तस्तदा भद्रां बहुनर्मासृतं ब्रुवन् ।
 उवाच परमप्रीतस्तथा बहुविधाः कथाः ॥ ३४
 निश्चम्य विविधं तस्य लोके चरितमात्मनः ।
 तथा परिगतो भावः कन्यायाः समपद्यत ॥ ३५
 पर्वसन्धौ तु कसिञ्चित्सुभद्रा भरतर्षभम् ।
 रहस्येकान्तमासाद्य हर्षभाषाऽभ्यभाषत ॥ ३६
 यतिना चरता देशान्स्त्राण्डवप्रस्थवासिनी ।
 कश्चिद्भगवता दृष्टा पृथाऽस्माकं पितृष्वसा ॥ ३७
 आतृभिः प्रीयते सर्वैर्दृष्टः कश्चिद्युधिष्ठिरः ।
 कश्चिदर्धमरो भीमो धर्मराजस्य धीमतः ॥ ३८
 निवृत्तसमयः कश्चिदपराधाद्भनञ्जयः ।
 निषमे कामभोगानां वर्तमानः प्रिये रतः ॥ ३९
 क्व तु पार्थश्चरत्यद्य बहिः स वसतीर्वसन् ।
 सुखोचितो बहुःस्नाहो दीर्घबाहुररिन्दमः ॥ ४०
 कश्चिच्छ्रुतो वा दृष्टो वा पार्थो भगवताऽर्जुनः ।
 निश्चम्य वचनं तस्मास्तामुवाच हसन्निव ॥ ४१
 आर्या कुशलिनी कुन्ती सहपुत्रा सहकुषा ।
 प्रीयते पश्यती पुत्रान्स्त्राण्डवप्रस्थ आसते ॥ ४२
 अनुज्ञातश्च मात्रा च सोदरैश्च धनञ्जयः ।
 द्वारकामावसत्येको यतिलिङ्गेन पाण्डवः ॥ ४३
 पश्यन्ती सततं कस्माश्चाभिजानासि माधवि ।
 निश्चम्य वचनं तस्य वासुदेवसहोदरी ॥ ४४
 निश्वासबहुला तस्यौ क्षितिं विलिखती तदा ।
 ततः परमसंहृष्टः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ४५

अर्जुनोऽहमिति प्रीतस्तामुवाच धनञ्जयः ।
 यथा तव गतो भावः श्रवणान्मयि भामिनि ॥ ४६
 त्वद्गतः सततं भावस्तथा तव गुणैर्मम ।
 प्रशस्तेऽहनि धर्मेण मद्दे स्वयमहं ब्रूतः ॥ ४७
 सत्यवानिव सावित्र्या भविष्यामि पतिस्तव ॥ ४८
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्त्वा ततः पार्थः प्रविवेश लतागृहम् ।
 ततः सुभद्रा ललिता लज्जाभावसमन्विता ॥ ४९
 सुमोह शयने दिव्ये शयाना न तथोचिता ।
 नाकरोद्यतिपूजां सा लज्जाभावमुपेयुषी ॥ ५०
 कन्यापुरे तु यद्वृत्तं ज्ञात्वा दिव्येन चक्षुषा ।
 शशास रुक्मिणीं कृष्णो भोजनादि तदार्जुने ॥ ५१
 तदाप्रभृति तां भद्रां चिन्तयन्वै धनञ्जयः ।
 आस्ते सस तदाऽऽरामे कामेन भृशपीडितः ॥ ५२
 सुभद्रा चापि न स्वस्था पार्थं प्रति बभूव सा ।
 कुशा विवर्णवदना चिन्ताशोकपरायणा ॥ ५३
 निश्वासपरमा भद्रा मानसेन मनस्विनी ।
 न शय्यासनभोगेषु रतिं विन्दति केनचित् ॥ ५४
 न नक्तं न दिवा शेते बभूवोन्मत्तदर्शना ।
 एवं शोकपरां भद्रां देवी वाक्यमथाब्रवीत् ।
 मा शोकं कुरु वाष्णोयि धृतिमालम्ब्य शोभने ॥ ५५
 रुक्मिण्येवं सुभद्रां तां कृष्णस्यानुमते तदा ।
 रहोगत्य तदा श्वश्रू देवकीं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५६
 अर्जुनो यतिरूपेण ह्यागतः सुसमाहितः ।
 कन्यापुरमथाविश्य पूजितो भद्रया मुदा ॥ ५७
 तं विदित्वा सुभद्रापि लज्जया परिमोहिता ।
 दिवानिशं शयाना सा नाकरोद्भोजनादिकम् ॥ ५८
 एवमुक्त्वा तथा देवी भद्रां शोकपरायणाम् ।
 तत्समीपं समागत्य श्लक्ष्णं वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ५९
 मा शोकं कुरु वाष्णोयि धृतिमालम्ब्य शोभने ।
 राज्ञे निवेदयित्वापि वसुदेवाय धीमते ॥ ६०
 कृष्णायापि तथा मद्दे प्रहर्षं कारयामि ते ।
 पश्चाज्जानामि ते वार्तां मा शोकं कुरु भामिनि ॥ ६१
 एवमुक्त्वा तु सा माता भद्रायाः प्रियकारिणी ।

निवेदयामास तदा भद्रामानकदुन्दुभेः ॥ ६२
 रहस्येकासना तत्र भद्राऽस्त्रस्येति चाब्रवीत् ।
 आरामे तु यतिः श्रीमानर्जुनश्चेति नः श्रुतम् ॥ ६३
 अक्रूराय च कृष्णाय आहुकाय च सात्यकेः ।
 निवेद्यतां महाप्राज्ञ श्रोतव्यं यदि बान्धवैः ॥ ६४
 वैशंपायन उवाच ।

धनुदेवस्तु तच्छ्रुत्वा अक्रूराहुकयोस्तथा ।
 निवेदयित्वा कृष्णेन मन्त्रयामास तैस्तदा ॥ ६५
 इदं कार्यमिदं कृत्यमिदमेवेति निश्चितः ।
 अक्रूरश्चोग्रसेनश्च सात्यकिश्च गदस्तथा ॥ ६६
 पृथुश्रवाश्च कृष्णश्च सहिताः शिनिना मृगुः ।
 रुक्मिणी सत्यभामा च देवकी रोहिणी तथा ॥ ६७
 वसुदेवेन सहिताः पुरोहितमते स्थिताः ।
 विवाहं मन्त्रयामासुर्द्वादशेऽहनि भारत ॥ ६८
 अज्ञातं रौहिणेयस्य उद्भवस्य च भारत ।
 विवाहं तु सुभद्रायाः कर्तुकामो गदाग्रजः ॥ ६९
 महादेवस्य पूजार्थं महोत्सव इति ब्रुवन् ।
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं सुभद्रातिप्रशान्तये ॥ ७०
 नगरे घोषयास हितार्थं सन्ध्यासाचिनः ।
 इतश्चतुर्थे त्वहनि अन्तर्द्वीपं तु गम्यताम् ॥ ७१
 सदरैः सायुजात्रैश्च सपुत्रैः सहवाधवैः ।
 गन्तव्यं सर्ववर्णैश्च गन्तव्यं सर्वयादवैः ॥ ७२
 एवमुक्तास्तु ते सर्वे तथा चक्रुश्च सर्वशः ।
 ततः सर्वदशार्हाणामन्तर्द्वीपे च भारत ॥ ७३
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं बभूव परमोत्सवः ।
 कृष्णरामाहुकाक्रूरप्रद्युम्नशिनिस्त्यकाः ॥ ७४
 समुद्रं प्रययुर्द्दृष्टाः कुरुरान्धकवृष्णयः ।
 युक्तयन्त्रपताकाभिर्वृष्णयो ब्राह्मणैः सह ॥ ७५
 समुद्रं प्रययुर्नौभिः सर्वे पुरनिवासिनः ।
 ततस्त्वरितमागत्य दाशार्हगणपूजितम् ॥ ७६

सुभद्रा पुण्डरीकाक्षमञ्जरीयतिशसनात् ।
 कृत्यवान्द्वादशाहानि स्वाता स भगवानिह ॥ ७७
 तिष्ठतस्तस्य कः कुर्यादुपस्थानविधिं सदा ।
 तमुवाच हृषीकेशः कस्त्यदन्वो विशेषतः ॥ ७८
 तमृषिं प्रत्युपस्थातुमितो नार्हति भाधवि ।
 त्वमेवासन्मतेनाद्य महर्षेर्वशवर्तिनी ॥ ७९
 कुरु सर्वाणि कार्याणि कीर्ति धर्ममेवेत्य च ।
 तस्य चातिथिमुख्यस्य सर्वेषां च तपस्विनाम् ८०
 संविधानपरा भद्रे भव त्वं वशवर्तिनी ॥ ८१
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमादिश्य भिक्षां च भद्रां च मधुसूदनः ।
 ययौ शङ्खप्रणादेन भेरीणां निस्त्रनेन च ॥ ८२
 ततस्तु द्वीपमासाद्य दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुस्ताश्चान्ये विजहुः कुरुरान्धकाः ॥ ८३
 पटहानां प्रणादैश्च भेरीणां निस्त्रनेन च ।
 सप्तयोजनविस्तार आयतो दशयोजनम् ॥ ८४
 बभूव स महाद्वीपः सपर्वतमहावनः ।
 सेतुपुष्करिणीजालैराक्रीडः सर्वसात्वताम् ॥ ८५
 वापीपल्लवसङ्घैश्च काननैश्च मनोरमैः ।
 वासुदेवस्य क्रीडार्थं योग्यः सर्वप्रहर्षतः ॥ ८६
 कुरुरान्धकवृष्णीनां तथा प्रियकरस्तदा ।
 बभूव परमोपेतस्त्रिविष्टप इवापरः ॥ ८७
 चतुस्त्रिंशदहोरात्रं दानधर्मपरायणाः ।
 उग्रसेनमुस्ताः सर्वे विजहुः कुरुरान्धकाः ॥ ८८
 विचित्रमाल्याभरणाश्चित्रगन्धानुलेपनाः ।
 विहारभोगताः सर्वे यादवा हर्षसंयुताः ॥ ८९
 सुनृसगीतवादित्रै रममाणास्तदाऽभवत् ।
 प्रतियाते दशार्हाणामृषभे शार्ङ्गधन्वि ।
 सुभद्रोद्वाहनं पार्थः प्राप्तकालममन्यत ॥ ९०

विष्वत्वारिंशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

सुभद्राविवाहः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

कुङ्कुरान्धकवृष्णीनामपयानं च पाण्डवः ।
 विनिश्चित्य ततः पार्थः सुभद्रामिदमब्रवीत् ॥ १
 मृणु भद्रे यथाशास्त्रं हितार्थं मुनिभिः कृतम् ।
 विवाहं बहुधा सत्सु वर्णानां धर्मसंयुतम् ॥ २
 कन्यायास्तु पिता भ्राता माता भ्रातुल एव वा ।
 पितुः पिता पितुर्भ्राता दाने तु प्रभृतां गतः ॥ ३
 महोत्सवं पशुपतेर्द्रष्टुकामः पिता तव ।
 अन्तर्द्वीपं गतो भद्रे पुत्रैः पौत्रैः सबान्धवैः ॥ ४
 मम चैव विशालाक्षि विदेशस्था हि बान्धवाः ।
 तस्मात्सुभद्रे गान्धर्वो विवाहः पञ्चमः स्मृतः ॥ ५
 समागमे तु कन्यायाः क्रियाः प्रोक्ताश्चतुर्विधाः ।
 तेषां प्रवृत्तिं साधूनां मृणु माधवि तद्वया ॥ ६
 वरमाहूय विधिना पित्रा दत्ता तथार्थिने ।
 सा पत्नी तु परैरुक्ता सा वस्या पतिव्रता ॥ ७
 मृत्यानां भरणार्थाय आत्मनः पोषणाय च ।
 दाने गृहीता या नारी सा भार्येति स्मृता बुधैः ८
 धर्मतो वरयित्वा तु आनीय स्वं निवेशनम् ।
 न्यायेन दत्तासारूप्ये दाराः पितृकृताः स्मृताः ९
 गान्धर्वेण विवाहेन रागात्पुत्रार्थकारणात् ।
 आत्मनाऽनुगृहीता या वस्या सा तु प्रजावती १०
 जनयेद्या तु भर्तारं जाया इत्येव नामतः ।
 पत्नी भार्या च दाराश्च जाया चेति चतुर्विधाः ॥ ११
 चतस्र एवाग्निसाध्याः क्रियायुक्ताश्च धर्मतः ।
 गान्धर्वस्तु क्रियाहीनो रागादेव प्रवर्तते ॥ १२
 सकामायाः सकामेन निर्मञ्जो रहसि स्मृतः ।
 मयोक्तमक्रियं चापि कर्तव्यं माधवि त्वया ॥ १३
 अयनं चैव मासश्च ऋतुः पक्षस्तथा तिथिः ।
 करणं च मूहूर्तं च लग्नसंपत्तयैव च ॥ १४
 विवाहस्य विशालाक्षि प्रशस्तं चोत्तरायणम् ।
 वैशाखश्चैव मासानां पक्षाणां शुक्ल एव च ॥ १५
 नक्षत्राणां तथा हस्तस्तृतीया च तिथिष्वपि ।

लग्नो हि मकरः श्रेष्ठः करणानां ववस्तथा ॥ १६
 मैत्रो मुहूर्तो वैशाख आवयोः शुभकर्मणि ।
 सर्वसंपदियं भद्रे अद्य रात्रौ भविष्यति ॥ १७
 भगवानस्तमभ्येति आदित्यस्तपतां वरः ।
 रात्रौ विवाहकालोऽयं भविष्यति न संशयः ॥ १८
 नारायणोऽपि सर्वज्ञो नावबुध्येत विश्वकृत् ।
 धर्मसङ्कटमापन्ने किं नु कृत्वा सुखं भवेत् ॥ १९
 मनोभवेन कामेन मोहितं मां प्रलापिनम् ।
 प्रतिवाक्यं च मे देवि किं न वक्ष्यसि माधवि ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।
 अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा चिन्तयन्ती जनार्दनम् ।
 नोवाच किञ्चिद्वचनं बाष्पदूषितलोचना ॥ २१
 रागोन्मादप्रलापी सन्नर्जुनो जयतां वरः ।
 चिन्तयामास पितरं प्रविश्य च लतागृहम् ॥ २२
 चिन्तयानं तु कौन्तेयं मत्वा शच्या शचीपतिः ।
 सहितो नारदाद्यैश्च मुनिभिश्च महामनाः ॥ २३
 गन्धर्वैरप्सरोभिश्च चारुणैश्चापि गुह्यकैः ।
 अरुन्धत्या वसिष्ठेन ह्यजगाम कुशस्थलीम् ॥ २४
 चिन्तितं च सुभद्रायाश्चिन्तयित्वा जनार्दनः ।
 निद्रयापहतज्ञानं रौहिणेयं विना तदा ॥ २५
 सहाकूरेण शिनिना सत्यकेन गदेन च ।
 वसुदेवेन देवक्या आहुकेन च धीमता ॥ २६
 आजगाम पुरीं रात्रौ द्वारकां स्वजनैर्दृतः ।
 पूजयित्वा तु देवेशो नारदादीन्महायशः ॥ २७
 कुशलप्रश्नमुक्त्वा तु देवेन्द्रेणाभियाचितः ।
 वैवाहिकीं क्रियां कृष्णः स तथेत्येवमुक्तवान् ॥ २८
 आहुको वसुदेवश्च सहाकूरः ससात्यकिः ।
 अभिप्रणम्य शिरसा पाकशासनमब्रुवन् ।
 देवदेव नमस्तेस्तु लोकनाथ जगत्पते ॥ २९
 वयं धन्याः सा सहितैर्बान्धवैः सहिताः प्रभो ।
 कृतप्रसादास्तु वयं तव वाक्येन विश्वजित् ॥ ३०

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्त्वा प्रसाधैर्न पूजयित्वा प्रयत्नतः ।
महेन्द्रशासनात्सर्वे सहिता ऋषिभिस्तदा ॥ ३१
विवाहं कारयामासुः शक्रपुत्रस्य शास्त्रतः ।
अरुन्धती शची देवी रुग्मिणी देवकी तथा ॥ ३२
दिव्यस्त्रीभिश्च सहिताः सुभद्रायाः शुभाः क्रियाः
अर्जुनेऽपि तथा सर्वाः क्रिया भद्राः प्रयोजयन् ॥ ३३
महर्षिः काश्यपो होता सदस्या नारदादयः ।
पुण्याशिषः प्रयोक्तारः सर्वे ते हि तदार्जुने ॥ ३४
अभिषेकं तदा कृत्वा महेन्द्रः पाकशासनिम् ।
लोकपालैस्तु सहितः सर्वदेवैरभिष्टुतः ॥ ३५
किरीटाङ्गदहाराद्यैर्हस्ताभरणकुण्डलैः ।
भूषयित्वा तदा पार्थ द्वितीयमिव वासवम् ॥ ३६
पुत्रं परिष्वज्य तदा प्रीतिमाप पुरन्दरः ।
शची देवी तदा भद्रामरुन्धत्यादिभिस्तथा ॥ ३७
कारयामास वैवाह्यमङ्गलान्यादवस्त्रियः ।
सहाप्सरोभिर्मुदिता भूषयित्वा स्वभूषणैः ॥ ३८
पौलोमीमिव मन्यन्ते सुभद्रां तत्र शोषितः ।
ततो विवाहो वष्टुधे कृतः सर्वगुणान्वितः ॥ ३९
तस्याः पाणिं गृहीत्वा तु मध्वैर्होमपुरस्कृतम् ।
सुभद्रया बभौ जिष्णुः शच्या इव शचीपतिः ॥ ४०
सा जिष्णुमधिकं भेजे सुभद्रा चारुदर्शना ।
पार्थस्य सदृशी भद्रा रूपेण वयसा तथा ॥ ४१
सुभद्रायाश्च पार्योऽपि सदृशो रूपलक्षणैः ।

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि द्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

कृष्णरथमास्थाय सुभद्रयासह अर्जुनस्य सान्द्रवप्रस्थं गन्तुं यत्नः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

वृष्ण्यन्धकपुरात्तस्मादपयातुं धनञ्जयः ।
विनिश्चित्य तथा सार्धं सुभद्रामिदमब्रवीत् ॥ १
द्विजानां गुणमुख्यानां यथाहं प्रतिपादय ।
मोज्यैर्मैश्वर्यैश्च कामैश्च स्वपुरीं प्रतियास्यताम् ॥ २
आत्मनश्च समुद्दिश्य महाव्रतसमापनम् ।

इत्थुचुश्च तदा देवाः प्रीताः सेन्द्रपुरोगमाः ॥ ४२
एवं निवेश्य देवास्ते गन्धर्वैः साप्सरोगणैः ।
आमक्य यादवाः सर्वे विप्रजग्मुर्वैधागतम् ॥ ४३
यादवाः पार्थमामक्य अन्तर्द्वीपं गतास्तदा ।
वासुदेवस्तदा पार्थमुवाच यदुनन्दनः ॥ ४४
द्राविशदिवसान्पार्थ इहोष्य भरतर्षभ ।
मामकं रथमारुह्य शैब्यसुग्रीवयोजितम् ॥ ४५
सुभद्रया सुखं पार्थ सान्द्रवप्रस्थमाविश ।
यादवैः सहितः पश्चादागमिष्यामि भारत ।
यतिवेषेण नियतो वस त्वं रुक्मिणीगृहे ॥ ४६
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्त्वा प्रचक्राम अन्तर्द्वीपं जनार्दनः ।
कृतोद्वाहस्ततः पार्थः कृतकार्योऽभवत्तदा ॥ ४७
तस्यां चोपगतो भावः पार्थस्य सुमहात्मनः ।
तस्मिन्भावः सुभद्राया अन्योन्यं समवर्धत ॥ ४८
स तथा युयुजे वीरो भद्रया भरतर्षभः ।
अभिनिष्पन्नया रामः सीतयेव समन्वितः ॥ ४९
अपि जिष्णुर्विजज्ञे तां ह्रीं श्रियं सन्नतिक्रियाम् ।
देवतानां वरस्त्रीणां रूपेण सदृशीं सतीम् ॥ ५०
स प्रकृत्या श्रिया दीप्त्या संदिदीपे तथाऽधिकम् ।
उद्यत्सहस्रदीप्तांशुः शरदीव दिवाकरः ॥ ५१
सा तु तं मनुजन्याघ्रमनुरक्ता यशस्विनी ।
कन्यापुरगता भूत्वा तत्परा समपद्यत ॥ ५२

गच्छ भद्रे स्वयं तूर्णं महाराजनिवेशनम् ॥ ३
तेजोबलजवोपेतैः शुक्लैर्हयवरोत्तमैः ।
वाजिभिः शैब्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४
युक्तं रथवरं तूर्णमिहानय सुसत्कृतम् ।
व्रतार्थमिति भाषित्वा सखीभिः सुभगे सह ॥ ५
क्षिप्रमादाय पर्येहि सह सर्वायुधेन च ।

अनुकर्षान्पताकाश्च तूणीरांश्च धनूषि च ॥ ६
 सर्वान्धवरे स्थाप्य सौतेध्याश्च महागदाः ॥ ७
 वैशंपायन उवाच ।
 अर्जुनेनैवमुक्ता सा सुभद्रा भद्रभाषिणी ।
 जसाम नृपतेर्वैश्व सखीभिः सहिता तदा ॥ ८
 व्रतार्थमिति तत्रस्थान्क्षिणो वाक्पद्मब्रवीत् ।
 रथेनानेन यास्यामि महाव्रतसमापनम् ॥ ९
 शैव्यसुग्रीवयुक्तेन सायुधेनैव शार्ङ्गिणः ।
 रथेन रमणीयेन ग्रायास्यामि व्रतार्थिनी ॥ १०
 सुभद्रयैवमुक्ते तु जनाः प्राञ्जलयोऽभवन् ।
 योजयित्वा रथवरं कल्याणैरभिभाष्य ताम् ॥ ११
 यथोक्तं सर्वमारोप्य आयुधानि च भामिनी ।
 क्षिप्रमादाय कल्याणी सुभद्राऽर्जुनमब्रवीत् ॥ १२
 रथोऽयं रथिनां श्रेष्ठ आनीतस्तव शासनात् ।
 स त्वं गहि यथाकामं कुक्कुभैरवनन्दन ॥ १३
 वैशंपायन उवाच ।
 निषेध तु रथं कुरुः सुभद्रा भद्रसंमता ।
 ब्राह्मणानां तदा हृष्टा ददौ सा विविधं वसु ॥ १४
 स्नेहयन्ति च भोज्यानि प्रददावीप्सितानि च ।
 यथाकामं यथाश्रद्धं वस्त्राणि विविधानि च ॥ १५
 तर्पिता विविधैर्भोज्यैस्तान्यवाप्य वस्त्रानि च ।
 ब्राह्मणाः स्वगृहं जग्मुः प्रयुज्य परमाशिवः ॥ १६
 सुभद्रया तु विज्ञप्तः पूर्वमेव धनञ्जयः ।
 अभीशुग्रहणे पार्थ न मेऽस्ति सदृशो भुवि ॥ १७
 तस्मात्सा पूर्वमारुह्य रश्मीञ्जग्राह भाधवी ।
 सोदरा वासुदेवस्य कृतस्वस्त्ययना हयान् ॥ १८
 व्यत्ययित्वा तु तल्लिङ्गं यतिवेषं धनञ्जयः ।
 आमुच्य कवचं वीरः समुच्छ्रितमहद्वतुः ॥ १९
 आरुरोह रथश्रेष्ठं शुक्लवासा धनञ्जयः ।
 महेन्द्रदत्तं मुकुटं तथैवाभरणानि च ॥ २०
 अलङ्कृत्य तु कौन्तेयः प्रयातुमुपचक्रमे ।
 सतः कन्यापुरे घोषस्तुमुलः समपद्यत ॥ २१
 दृष्ट्वा नरवरं पार्थ बाणखड्गधनुर्धरम् ।
 अभीशुग्रस्तां सुश्रोणीमर्जुनेन रथे स्थिताम् ॥ २२

ऊचुः कन्यास्तदा यान्तीं वासुदेवसहोदराम् ।
 सर्वकामसमृद्धा त्वं सुभद्रे भद्रभाषिणि ॥ २३
 वासुदेवप्रियं लब्ध्वा भर्तारं वीरमर्जुनम् ।
 सर्वसीमन्तिनीनां त्वां श्रेष्ठां कृष्णसहोदरीम् ॥ २४
 मन्यामहे महामागे सुभद्रे भद्रभाषिणि ।
 यस्मात्सर्वमनुष्याणां श्रेष्ठो भर्ता तवार्जुनः ॥ २५
 उपपन्नस्त्वया वीरः सर्वलोकमहारथः ।
 हे प्रयाहि गृहान्मद्रे सुहृद्भिः संगमोऽस्तु ते ॥ २६
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्ता प्रहृष्टाभिः सखीभिः प्रतिनन्दिता ।
 भद्रा भद्रजवोपेतानश्चान्पुनरचोदयत् ॥ २७
 पार्थं चामरहस्ता सा सखी तस्याङ्गनाऽभवत् ।
 ततः कन्यापुरद्वारात्सघोषादभिनिःसृतम् ॥ २८
 ददृशुस्तं रथश्रेष्ठं जना जीमूतनिखनम् ।
 सुभद्रासङ्गहीतस्य रथस्य महतः स्वनम् ॥ २९
 मेघस्वनभिवाकाशे शुश्रुवुः पुरवासिनः ।
 सुभद्रया तु संप्रभे तिष्ठन्धवरेऽर्जुनः ॥ ३०
 प्रबभौ च तयोपेतः कैलास इव गङ्गया ।
 पार्थः सुभद्रासहितो विरराज महारथः ॥ ३१
 विराजते यथा शक्रो राजञ्जच्या समन्वितः ।
 सुभद्रां प्रेक्ष्य पार्थेन ह्रियमाणां यशस्विनीम् ॥ ३२
 चक्रुः किलकिलाशब्दानासाद्य बहवो जनाः ।
 दाशार्हाणां कुलस्य श्रीः सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ ३३
 अभिकामा सकामेन पार्थेन सह गच्छति ।
 अथापरे तु संकुद्धा गृहीत व्रत माचिरम् ॥ ३४
 इति संवार्थं शस्त्राणि ववर्षुरभितो दिशम् ।
 इति संभाषमाणानां स नादः सुमहानभूत् ॥ ३५
 स तेन जनघोषेण वीरो गज इवार्दितः ।
 ववर्ष शरवर्षाणि न तु कंचन रोषयत् ॥ ३६
 सुमोच निशितान्बाणान्दीप्यमानान्स्वतेजसा ।
 प्रासादवरसङ्घेषु हर्म्येषु भवनेषु च ॥ ३७
 क्षोभयित्वा पुरश्रेष्ठं गरुत्मानिव सागरम् ।
 श्रेष्ठनैवकतद्वारं निर्ययौ भरतर्षभः ॥ ३८

॥ इति श्रीमद्भागवतम् आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि विचत्वारिंशदधिकतिसप्ततमोऽध्यायः ॥ २४३ ॥

चतुश्चत्वारिंशदधिकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

द्वारकाया बहिर्निर्गच्छतोऽर्जुनस्य विपृथुना युद्धम् ॥ १ ॥ विपृथुं जित्वाऽर्जुनस्य साण्डवप्रस्थप्रति गमनम् ॥ २ ॥
युद्धोद्युक्तानां यादवानां बलरामवाक्याभिवृत्तिः ॥ ३ ॥ बलस्य क्रोधः ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

शासनात्पुरुषेन्द्रस्य बलेन महता बली ।
गिरौ रैवतके नित्यं बभूव विपृथुश्रवाः ॥ १
श्रवासे बासुदेवस्य तस्मिन्हलधरोपमः ।
संबभूव तदा गोप्ता पुरस्य पुरवर्धनः ॥ २
प्राप्य पाण्डवनिर्घाणं निर्ययौ विपृथुश्रवाः ।
निश्चम्य पुरनिर्घोषं स्वमनीकमचोदयत् ॥ ३
सोऽभिपत्य तदाध्वानं ददर्श पुरुषर्षभम् ।
निःसृतं द्वारकाद्वारादंशुमन्तमिवाम्बरात् ॥ ४
सविद्युतमिवाम्भोदं प्रेक्षतां तं धनुर्धरम् ।
पार्थमानर्तयोधानां विस्मयः समपद्यत ॥ ५
उदीर्णरथनागाश्वमनीकमभिबीक्ष्य तत् ।
उवाच परमप्रीता सुभद्रा भद्रभाषिणी ॥ ६
संग्रहीतुमभिप्रायो दीर्घकालकृतो मम ।
युध्यमानस्य सङ्गमे रथं तव नरर्षभ ॥ ७
ओजस्तेजोद्युतिबलैरन्वितस्य महात्मनः ।
पार्थ ते सारथित्वेन भविता शिक्षितास्म्यहम् ॥ ८
एवमुक्तः प्रियां प्रीतः प्रत्युवाच नरर्षभः ।
चोदयाश्चानसंस्क्तान्विशन्तु विपृथोर्वलम् ॥ ९
बहुभिर्युध्यमानस्य तावकान्विजिघांसतः ।
पश्य बाहुबलं भद्रे शरान्विक्षिपतो मम ॥ १०
वैशंपायन उवाच ।
एवमुक्ता तदा भद्रा पार्थेन भरतर्षभ ।
चुचोद साश्चान्संहृष्टा ते ततो विविशुर्वलम् ॥ ११
तदाहतमहाबाह्वं समुद्रग्रध्वजायुतम् ।
अनीकं विपृथोर्हृष्टं पार्थमेवान्ववर्तत ॥ १२
रथैर्वहुविधाकारैः सदस्यैश्च महाजवैः ।
किरन्तः शरवर्षाणि परिववुर्धनञ्जयम् ॥ १३
तेषामस्त्राणि संवार्य दिव्यास्त्रेण महास्त्रवित् ।
आवृणोन्महदाकाशं शरैः परपुरञ्जयः ॥ १४
तेषां बाणान्महाबाहुर्मुकुटान्यङ्गदानि च ।

चिच्छेद निशितैर्बाणैः शरांश्चैव धनूंषि च ॥ १५
युगानीषान्वरूथानि यन्त्राणि विविधानि च ।
अजिघांसन्परान्पार्थश्चिच्छेद निशितैः शरैः ॥ १६
विधनुष्कान्विकवचान्विरथांश्च महारथान् ।
कृत्वा पार्थः प्रियां प्रीतः प्रेक्ष्यतामित्यदर्शयत् ॥ १७
सा दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सुभद्रा पार्थमब्रवीत् ।
अवाप्तार्थाऽसि भद्रं ते याहि पार्थ यथासुखम् ॥ १८
स सक्तं पाण्डुपुत्रेण समीक्ष्य विपृथुर्वलम् ।
सरमाणोऽभिसंक्रम्य स्वीयतामित्यभाषत ॥ १९
ततः सेनापतेर्वाक्यं नाल्यवर्तन्त यादवाः ।
सागरे मारुतोद्भूता वेलामिव महोर्मयः ॥ २०
ततो रथवराचूर्णमवरुह्य नरर्षभः ।
अभिगम्य नरन्याग्रं ग्रहष्टः परिषस्वजे ॥ २१
सोऽब्रवीत्पार्थमासाद्य दीर्घकालमिदं तव ।
निवासमभिजानामि शङ्खचक्रगदाधरात् ॥ २२
न मेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्यदाचरितं त्वया ।
सुभद्रार्थं श्रलोभेन प्रीतस्तव जनार्दनः ॥ २३
प्राप्तस्य यतिलिङ्गेन वासितस्य धनञ्जय ।
बन्धुमानसि रामेण महेन्द्रावरजेन च ॥ २४
मामेव च सदाकाङ्क्षी मन्त्रिणं मधुसूदनः ।
अन्तरेण सुभद्रां च त्वां च तात धनञ्जय ॥ २५
इमं रथवरं दिव्यं सर्वशस्त्रसमन्वितम् ।
इदमेवानुयात्रं च निर्दिश्य गदपूर्वजः ॥ २६
अन्तर्द्वीपं तदा वीर गतो वृणिसुखावहः ।
दीर्घकालावरुद्धं त्वां संप्राप्तं प्रियया सह ॥ २७
पश्यन्तु आतरः सर्वे वज्रपाणिमिवामराः ।
आयाते तु दशार्हाणामृषभे शार्ङ्गधन्वनि ॥ २८
भद्रामनुगमिष्यन्ति रत्नानि च वसूनि च ।
अरिष्टं याहि पन्थानं सुखी भव धनञ्जय ॥ २९
नष्टशोकैर्विशोकस्य सुहृद्भिः संगमोऽस्तु ते ॥ ३०

वैशंपायन उवाच ।

ततो विपृथुमामन्थ पार्थः प्रीतोऽभिवाद्य च ।
 कृष्णस्य मतमास्याय कृष्णस्य रथमास्थितः ॥ ३१
 पूर्वमेव तु पार्थाय कृष्णेन विनियोजितम् ।
 सर्वरत्नसुसंपूर्णं सर्वभोगसमन्वितम् ॥ ३२
 रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।
 शैव्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ३३
 सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।
 ज्वलनाचिःप्रकाशेन द्विषतां हर्षनाशिना ॥ ३४
 सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाकुलित्रवान् ।
 युक्तः सेनानुयात्रेण रथमारोप्य माधवीम् ।
 रथेनाकाशगेनैव प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥ ३५
 ह्रियमाणां तां दृष्ट्वा सुभद्रां सैनिका जनाः ।
 विक्रोशन्तोऽद्रवन्सर्वे द्वारकामभितः पुरीम् ॥ ३६
 ते समासाद्य सहिताः सुधर्मास्रमभितः सभाम् ।
 समापालस्य तत्सर्वमाचख्युः पार्थविक्रमम् ॥ ३७
 तेषां श्रुत्वा समापालो भेरीं साधादिकीं ततः ।
 समाजग्ने महाघोषां जाम्बूनदपरिष्कृताम् ॥ ३८
 क्षुब्धास्तेनाथ शब्देन भोजवृण्यन्धकास्तदा ।
 'अन्तर्द्वीपात्समुत्पेतुः सहसा सहितास्तदा ।'
 अक्षपानमपास्याथ समापेतुः समन्ततः ॥ ३९
 तत्र जाम्बूनदाङ्गानि स्वर्ध्यास्तरणवन्ति च ।
 मणिविद्रुमचित्राणि ज्वलिताग्निप्रभाणि च ॥ ४०

सन्नये धमुदाये ॥ ४२ ॥ चतुषत्वारिंशदधिकद्विंशततमो-

भेजिरे पुरुषव्याघ्रा वृण्यन्धकमहारथाः ।
 सिंहासनानि शतशो धिष्ण्यानीव हुताशनाः ४१
 तेषां समुपविष्टानां देवानामिव सन्नये ।
 आचख्यौ चेष्टितं जिष्णोः समापालः सहानुगः ४२
 तच्छ्रुत्वा वृष्णिवीरास्ते मदसंरक्तलोचनाः ।
 अमृष्यमाणाः पार्थस्य समुत्पेतुरहङ्कृताः ॥ ४३
 योजयध्वं रथानां प्रासानाहरतेति च ।
 धनूंषि च महार्हाणि कवचानि बृहन्ति च ॥ ४४
 सूतानुशुक्रशुः केचिद्रथान्योजयतेति च ।
 स्वयं च तुरगान्केचिदयुञ्जन्हेमभूषितान् ॥ ४५
 रथेष्वानीयमानेषु कवचेषु ध्वजेषु च ।
 अभिकन्दे नृवीराणां तदासीत्सुमुलं महत् ॥ ४६
 वनमाली ततः क्षीबः कैलासशिखरोपमः ।
 नीलवासा मदोत्सिक्त इदं वचनमब्रवीत् ॥ ४७
 किमिदं कुरुयाप्रज्ञास्तूर्णीभूते जनार्दने ।
 अस्य भावमविज्ञाय संकुद्धा मोघगर्जिताः ॥ ४८
 एष तावदभिप्रायमारब्धात् स महामतिः ।
 यदस्य रुचिरं कर्तुं तत्कुरुध्वमतन्द्रिताः ॥ ४९
 ततस्ते तद्वचः श्रुत्वा ग्राह्यरूपं हलायुधात् ।
 तूर्णीभूतास्ततः सर्वे साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ ५०
 समं वचो निशम्यैव बलदेवस्य धीमतः ।
 पुनरेवसभामध्ये सर्वे ते समुपाविशन् ॥ ५१
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवं वचो रामः परन्तपः ।
 'त्रैलोक्यनाथ हे कृष्ण भूतभव्यभविष्यकृत् ।'

ऽध्यायः ॥ २४४ ॥

* २३९ तमाध्यायस्य २६ श्लोकादुपरि प्रकृतस्यैकपर्वमेतं विभक्तमाणां २४८ श्लोकानां स्थाने च, ज, ख, ग, ड, पुस्तकेषु अधोलिखिता अष्टौ श्लोका यव इत्यन्ते ।

वैशंपायन उवाच ।

ततः संवादिते तस्मिन्ननुज्ञातो धनञ्जयः ।
 गतां रैवतके कन्यां विदित्वा जनमेजय ॥ १
 वासुदेवाभ्यनुज्ञातः कथयित्वेति कृत्यताम् ।
 कृष्णस्य मतमादाय प्रययौ भरतपर्वभः ॥ २
 रथेन काञ्चनाङ्गेन कल्पितेन यथाविधि ।
 शैव्यसुग्रीवयुक्तेन किङ्किणीजालमालिना ॥ ३
 सर्वशस्त्रोपपन्नेन जीमूतरवनादिना ।
 ज्वलिताग्निप्रकाशेन द्विषतां हर्षनाशिना ॥ ४

सन्नद्धः कवची खड्गी बद्धगोधाकुलित्रवान् ।
 सृगयाव्यपदेशेन प्रययौ पुरुषर्षभः ॥ ५
 सुभद्रा त्वथ शैलेन्द्रमभ्यर्च्यैव हि रैवतम् ।
 वैवतानि च सर्वाणि ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्य ख ॥ ६
 प्रदक्षिणं गिरेः कृत्वा प्रययौ द्वारकां प्रति ।
 तामभिद्रुस्य कौन्तेयः प्रसह्यारोपयद्रथम् ।
 सुभद्रां चारुसर्वाङ्गीं कामबाणप्रपीडितः ॥ ७
 ततः स पुरुषव्याघ्रस्तत्तामादाय शुचिसिताम् ।
 रथेन काञ्चनाङ्गेन प्रययौ स्वपुरं प्रति ॥ ८

किमवागुपविष्टोऽसि प्रेक्षमाणो जनार्दन ॥ ५२
 सत्कृतस्त्वत्कृते पार्थः सर्वैरस्माभिरच्युत ।
 न च सोऽर्हति तां पूजां दुर्बुद्धिः कुलपांसनः ५३
 को हि तत्रैव भुक्त्वा भोजनं भेत्तुमर्हति ।
 मन्यमानः कुले जातमात्मानं पुरुषः क्वचित् ५४
 इच्छन्नेव हि संबन्धं कृतं पूर्वं च मानयन् ।
 को हि नाम भवेनार्थी साहसेन समाचरेत् ॥ ५५
 सोऽवमन्य तथाऽस्माकमनादृत्य च केशवम् ।

प्रसह्य हतवानद्य सुभद्रां मृत्युमात्मनः ॥ ५६
 कथं हि शिरसो मध्ये कृतं तेन पदं मम ।
 मर्षयिष्यामि गोविन्द पादस्पर्शमिवोरगः ॥ ५७
 अद्य निष्कौरवामेकः करिष्यामि वसुन्धराम् ।
 न हि मे मर्षणीयोऽयमर्जुनस्य व्यतिक्रमः ॥ ५८
 तं तथा गर्जमानं तु मेघदुन्दुभिनिःस्वनम् ।
 अन्वपद्यन्त ते सर्वे भोजवृष्ण्यन्धकास्तदा ॥ ५९

॥ इति श्रीमद्भारते आदिपर्वणि सुभद्राहरणपर्वणि चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ समाप्तं च सुभद्राहरणपर्व ॥

(अथ हरणाहरणपर्व ॥ १७ ॥)

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

कृष्णेन बलरामस्यान्वयनम् ॥ १ ॥ अर्जुनप्रत्यानेतुं यादवानां गमनम् ॥ २ ॥ विष्टुषुवास्यादर्जुनं दूरगत्वा क्षात्वा तेषां
 प्रतिनिवर्तनम् ॥ ३ ॥ सुभद्रया सह अर्जुनस्य साण्डवप्रस्थगमनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।

उक्तवन्तो यथावीर्यमसकृत्सर्ववृष्णयः ।
 ततोऽब्रवीद्वासुदेवो वाक्यं धर्मार्थसंयुतम् ॥ १
 'मयोक्तं न श्रुतं पूर्वं सहितैः सर्वयादवैः ।
 अतिक्रान्तमतिक्रान्तं न निवर्तेत कर्हिचित् ।
 शृणुध्वं सहिताः सर्वे मम वाक्यं सहेतुकम् ॥ २
 नावमानं कुलस्यास्य गुडाकेशः प्रयुक्तवान् ।
 संमानोऽभ्यधिकस्तेन प्रयुक्तोऽयं न संशयः ॥ ३
 अर्थलुब्धास्व वः पार्थो मन्यते सात्वतान्सदा ।
 स्वयंवरमनाधृष्यं मन्यते चापि पाण्डवः ॥ ४
 प्रदानमपि कन्यायाः पशुवत्को नु मन्यते ।
 विक्रयं चाप्यपत्यस्य कः कुर्यात्पुरुषो भुवि ॥ ५
 एतान्दोषांस्तु कौन्तेयो दृष्टवानिति मे मतिः ।
 'क्षत्रियाणां तु वीर्येण प्रशस्तं हरणं बलात् ।'
 अतः प्रसह्य हतवान्कन्यां धर्मेण पाण्डवः ॥ ६
 उचितश्चैव संबन्धः सुभद्रा च शयस्विनी ।
 एष चापीदृशः पार्थः प्रसह्य हतवानतः ॥ ७

भरतस्यान्वये जातं शान्तनोश्च यशस्विनः ।
 कुन्तिभोजात्मजमपुत्रं का बुभूषेत नार्जुनम् ॥ ८
 न तं पश्यामि यः पार्थं विजयेत रणे बलात् ।
 वर्जयित्वा विरूपाक्षं भगनेत्रहरं हरम् ॥ ९
 अपि सर्वेषु लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष ।
 स च नाम रथस्तादृक्कादीवास्ते च वाजिनः ॥ १०
 'मम शस्त्रं विशेषेण तूणौ चाक्षयसायकौ ।'
 वोद्धा पार्थश्च शीघ्रास्त्रः को नु तेन समो भवेत् ।
 तमभिजुत्य सान्त्वेन परमेण धनञ्जयम् ॥ ११
 निवर्तयत संहृष्टा ममैषा परमा मतिः ।
 यदि निर्जित्य वः पार्थो बलाद्द्रुज्येत्स्वकं पुरं ॥ १२
 प्रणश्येद्वो यशः सद्यो न तु सान्त्वे पराजयः ।
 'पितृष्वसायाः पुत्रो मे संबन्धं नार्हति द्विषाम्'
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य तथा कर्तुं जनाधिप ॥ १३
 'उद्योगं कृतवन्तस्ते भेरीं सभाद्य यादवाः ।
 अर्जुनस्तु तदा श्रुत्वा भेरीसभादनं महत् ॥ १४
 कौन्तेयस्त्वरमाणस्तु सुभद्रामभ्यभाषत ।

आयान्ति वृष्णयः सर्वे ससुहृजानवान्धवाः ॥ १५
 तदर्थं योद्धुकामास्ते मदरक्तान्तलोचनाः ।
 प्रमत्तानशुचीन्मृदान्पुरामन्नाभराधमान् ॥ १६
 वचनं पानशीलांस्तान्करिष्यामि शरोत्तमैः ।
 उताहो वा मदोन्मत्ताभयिष्यामि वमक्षयम् ॥ १७
 एवमुक्त्वा प्रियां पार्थो न्यवर्तत महाबलः ।
 निवर्तमानं दृष्ट्वैव सुभद्रा अस्ततां गता ॥ १८
 एवं मा वद पार्थेति पादयोः पतितो तदा ।
 सुभद्रा तु कलिर्जाता वृष्णीनां निधनाय च ॥ १९
 एवं कुवन्तः पौरास्ते क्षपवादरताः प्रभो ।
 मम शोकं वर्धयन्ति तस्मान्नाशं न चिन्तये ।
 परिवदभयान्मुक्ता तत्प्रसादाद्भवाम्यहम् ॥ २०
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तस्ततः पार्थः प्रियया भद्रया तदा ।
 गमनाय मतिं चक्रे पार्थः सत्यपराक्रमः ॥ २१
 स्मितपूर्वं तदाऽऽभास्य परिष्वज्य प्रियां तदा ।
 उत्थाय च श्रुचः पार्थो चाहि चाहीति चाप्रवीत् ।
 ततः सुभद्रा त्वरिता रश्मीन्संगृह्य पाणिना ।
 ओदयामास जवनाञ्छीघ्रमश्वान्कृतत्करा ॥ २३
 ततस्तु कृतसन्नाहा वृष्णिवीराः समाहिताः ।
 प्रत्यानयार्थं पार्थस्य जवनैस्तुरगोत्तमैः ॥ २४
 राजमार्गमनुग्राप्ता दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ।

प्रासादपङ्क्तिस्तम्बेषु वेदिकासु ध्वजेषु च ॥ २५
 अर्जुनस्य शरान्दृष्ट्वा विस्मयं परमं गताः ।
 केशवस्य वचस्तथैव मन्यमानास्तु यादवाः ॥ २६
 अतीत्य तं रैवतकं श्रुत्वा तु विप्रथोर्वचः ।
 अर्जुनेन कृतं श्रुत्वा गन्तुकामास्तु वृष्णयः ॥ २७
 श्रुत्वा दीर्घं गतं पार्थं न्यवर्तन्त महारथाः ।
 पुरोधानमतिक्रम्य विशालं च गिरिव्रजम् ॥ २८
 सानुमुञ्जयिनीं चैव वनान्युपवनानि च ।
 पुण्येष्वानर्तारक्षेषु वापीयमसरांसि च ॥ २९
 प्राप्य धेनुमतीतीर्थमश्वरोधसरः प्रति ।
 श्रेष्ठावर्तं ततः शैलमम्बुदं च नगोत्तमम् ॥ ३०
 आराच्छृङ्गमथासाद्य तीर्णः करवतीं नदीम् ।
 प्राप्य साल्वेयराष्ट्राणि निषधानप्यतीत्य च ॥ ३१
 देवापृथुपुरं पश्यन् सर्वतः सुसमाहितः ।
 तमतीत्य महाबाहुर्देवारण्यमपश्यत् ॥ ३२
 पूजयामासुरायान्तं देवारण्ये महर्षयः ।
 स वनानि नदीः शैलान् गिरिप्रसवणानि च ॥ ३३
 अतीत्य च तदा पार्थः सुभद्रासुरयिस्तदा ।
 कौरवं विषयं प्राप्य विशोकः समपद्यत् ॥ ३४
 सोदर्याणां महाबाहुः सिंहाशयमिवाशयम् ।
 दूरादुपवनोपेतं समन्तात्सलिलावृतम् ॥ ३५
 भद्रया मुदितो जिष्णुर्ददर्श वृजिनं पुरम् ॥ ३६

॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

षट्चत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

अर्जुनेन सुभद्रायाः गोपीवेषेण द्रौपदीसमीपवेषणम् ॥ १ ॥ कृतवर्ति सुभद्रावति पृथद्रौपदीभ्यां आसीर्वाहः ॥ २ ॥
 स्वपुरं प्रविष्टेनार्जुनेन आहूयः स्वकृततीर्थयात्रावृत्तान्तकथनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

क्रोशमात्रे पुरस्यासीद्रोष्ठं पार्थस्य शोभनम् ।
 तत्रापि यात्वा बीभत्सुर्निविष्टो यदुकन्यया ॥ १
 ततः सुभद्रा सत्कृत्य पार्थो वचनमब्रवीत् ।
 गोपिकानां तु वेषेण गच्छ त्वं वृजिनं पुरम् ॥ २
 कामन्याहारिणी कृष्णा रोचतां ते वचो मम ।
 दृष्ट्वा तु परुषं ब्रूयात्सह सत्र मयागताम् ॥ ३

तस्मात्प्रापं न चिन्तये ॥ २० ॥

अन्यवेषेण तु गतां दृष्ट्वा सा त्वां प्रियं वदेत् ।
 यत्तु सा प्रथमं ब्रूयात् तस्मास्ति निवर्तनम् ॥ ४
 तस्मान्मानं च दर्पं च व्यपनीय स्वयं व्रज ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुभद्रा प्रत्यभाषत ॥ ५
 एवमेतत्करिष्यामि यथा त्वं पार्थ भाषसे ।
 सुभद्रावचनं श्रुत्वा मुग्रीतः पाकशासनिः ॥ ६
 गोपालान्स समानीय त्वरितो वाक्यमब्रवीत् ।

पञ्चचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४५ ॥

तरुण्यः सन्ति यावन्त्यस्ताः सर्वा व्रजयोषितः ७
 आगच्छन्तु गमिष्यन्त्या भद्रया सह सङ्गताः ।
 इन्द्रप्रस्थं पुरवरं कृष्णां द्रष्टुं यशस्विनीम् ॥ ८
 एतच्छ्रुत्वा तु गोपालैरानीता व्रजयोषितः ।
 सतस्ताभिः परिभृतां व्रजस्त्रीभिः समन्ततः ॥ ९
 सुभद्रां त्वरमाणश्च रक्तकौशेयवासिनीम् ।
 पार्थः प्रस्थापयामास कृत्वा गोपालिकावपुः १०
 साऽधिकं तेन रूपेण शोभमाना यशस्विनी ।
 'गोपालिकामध्यगता प्रययौ वृजिनं पुरम् ॥ ११
 त्वरिता स्नाण्डवस्थमाससाद विवेश च ।'
 भवनं श्रेष्ठमासाद्य वीरपत्नी वराङ्गना ॥ १२
 ववन्दे पृथुताग्राक्षी पृथां भद्रा पितृष्वसाम् ।
 तां कुन्ती चारुसर्वाङ्गीमुपाजिघ्रत मूर्धनि ॥ १३
 ग्रीत्या परमया युक्ता आशीर्भिर्युञ्जताऽतुलाम् ।
 ततोऽभिगम्य त्वरिता पूर्णेन्दुसदृशानना ॥ १४
 ववन्दे द्रौपदीं भद्रा ग्रेण्याऽहमिति चाब्रवीत् ।
 प्रत्युत्थाय तदा कृष्णा स्वसारं माधवस्य च ॥ १५
 परिष्वज्यावदग्रीत्या निःसपत्नोस्तु ते पतिः ।
 'वीरसूर्मव भद्रे त्वं भव भर्तृप्रिया तथा ॥ १६
 ओजसा निर्मिता बहीरुवाच परमाशिवः ।'
 तथैव मुदिता भद्रा तामुवाच तथास्त्विति ॥ १७
 'ततः सुभद्रां वार्ष्णेयी परिष्वज्य शुभाननाम् ।
 अङ्गे निवेश्य मुदिता वसुदेवं प्रशस्य च ॥ १८
 ततः किलकिलाशब्दः क्षणेन समपद्यत ।
 हर्षादानर्तयोधानामासाद्य वृजिनं पुरम् ॥ १९
 देवपुत्रप्रकाशास्ते जाम्बूनदमयध्वजाः ।
 पृष्ठतोऽनुययुः पार्थ पुरुहूतमिवामराः ॥ २०

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि षट्चत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४६ ॥

सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

कृष्णानुमयाऽर्जुनः सुभद्रां जहरेति पौराणामुहः ॥ १ ॥ अर्जुनं इन्द्रप्रस्थं प्राप्तं ज्ञात्वा यादवैः सह श्रीकृष्णस्य
 इन्द्रप्रस्थं प्रत्यागमनम् ॥ २ ॥ आगतत्मास्त्रिकृष्णादीन्धुत्वा युधिष्ठिरस्य प्रत्युद्गमनं तेषां सत्कारम् ॥ ३ ॥ वैवाहिकमहो-
 तसवकरणम् ॥ ४ ॥ पारिवर्हद्वयम् ॥ ५ ॥ कथितकालं तन्मोचितानां कुरुभिः पूजितानां वक्ररामादीनां द्वारकोप्रतिगमनम्
 ॥ ६ ॥ अभिमन्युरपतिः ॥ ७ ॥ द्रौपद्याः युधिष्ठिरादिभ्यः पञ्चपुत्रोत्पत्तिः तेषां विद्याभ्यासम् ॥ ८ ॥

वैशंपायन उवाच ।

अथ शुभ्राव निर्घृते वृष्णीनां परमोत्सवे ।

अर्जुनेन हृतां भद्रां शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १

पुरस्तादेव पौराणां संश्रयः समजायत ।

गोभिरुष्टैः सदशैश्च युक्तानि बहुला जनाः ।
 ददृशुर्यान्मुरूपानि दाशार्हपुरवासिनाम् ॥ २१
 ततः पुरवरे यूनां पुंसां वाच उदीरिताः ।
 अर्जुने प्रतियाति स्म अश्रूयन्त समन्ततः ॥ २२
 अवासादागतं पार्थ दृष्ट्वा स्वमिव बान्धवम् ।
 सोऽभिगम्य नरश्रेष्ठो दाशार्हशतसंवृतः ॥ २३
 पौरैः पुरवरं ग्रीत्या परया चाभिनन्दितः ।
 प्राप्य चान्तःपुरद्वारमवकृत् नरर्षभः ॥ २४
 ववन्दे धौम्यमासाद्य मातरं च धनञ्जयः ।
 स्पृष्ट्वा च चरणौ राज्ञो भीमस्य च धनञ्जयः ॥ २५
 यमाभ्यां वन्दितो हृष्टः सखजे तौ ननन्द च ।
 ब्राह्मणप्रमुखान्सर्वान्भ्रातृभिः सह सङ्गतः ॥ २६
 यथार्हं मानयामास पौरजानपदानपि ।
 तत्रस्थान्यनुयातानि तीर्थान्यायतनानि च ॥ २७
 निवेदयामास तदा राज्ञे सर्वं स्तुष्टितम् ।
 भ्रातृभ्यश्चैव सर्वेभ्यः कथयामास भारत ॥ २८
 श्रुत्वा सर्वं महाप्राज्ञो धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पुरस्तादेव तेषां तु पूजयामास चार्जुनम् ॥ २९
 पाण्डवेन यथार्हं तु पूजार्हेण सुपूजितः ।
 न्यविशच्चाभ्यनुज्ञातो राज्ञा तुष्टो यशस्विना ॥ ३०
 तामदीनां सुपूजार्हां सुभद्रां प्रीतिवर्धिनीम् ।
 साक्षाच्छ्रियममन्यन्त पार्थाः कृष्णसहोदराम् ॥ ३१
 गुरुणां श्वशुराणां च देवराणां तथैव च ।
 सुभद्रा स्वेन वृत्तेन बभूव परमप्रिया ॥ ३२
 ततस्ते हृष्टमनसः पाण्डवेया महारथाः ।
 कुन्ती च परमप्रीता कृष्णा च सततं तथा ॥ ३३

जानता वासुदेवेन वासितो भरतर्षभः ॥ २
 लोकस्य विदितं ह्यद्य पूर्वं विपृथुना यथा ।
 सान्त्वयित्वाभ्यनुज्ञातो भद्रया सह सङ्गतः ॥ ३
 दित्सता सोदरां तस्यै पतत्रिवरकेतुना ।
 अर्हते पार्थिवेन्द्राय पार्थायायतलोचनाम् ॥ ४
 सत्कृत्य पाण्डवश्रेष्ठं त्रेषयामास चार्जुनम् ।
 भद्रया सह बीमत्सुः प्रापितो वृजिर्न पुरम् ॥ ५
 इति पौरजनाः सर्वे वदन्ति च समन्ततः ।
 श्रुत्वा तु पुण्डरीकाक्षः संप्राप्तं स्वपुरोत्तमम् ॥ ६
 अर्जुनं पाण्डवश्रेष्ठमिन्द्रप्रस्थगतं तथा ।
 'विशामुः खाण्डवप्रस्थममभ्यत केशवः ॥ ७
 पूर्वं सत्कृत्य राजानमाहुकं मधुसूदनः ।
 तथा विपृथुमकूरं संकर्षणविहरयौ ॥ ८
 मन्त्रयामास तैः सार्धं पुरस्तादभिमानितैः ।
 संकर्षणेन संमन्त्र्य ह्यनुज्ञातो महाबलाः ॥ ९
 संप्रीतः प्रीयमाणेन वृष्णिराज्ञा जनार्दनः ।
 अभिमन्त्र्यः सानुज्ञातो योजयामास बाहिनीम् ॥ १०
 तत्तस्तु यानान्यासाद्य दाशार्हाणां यशस्विनाम् ।
 सिंहनादः प्रहृष्टानां क्षणेन समपद्यत ॥ ११
 योजयन्तः सदस्यास्तु यानयुग्यं रथास्तथा ।
 गजांश्च परमप्रीतः समपद्यन्त वृष्णयः ॥ १२
 वृष्ण्यन्धकमहामात्रैः सह वीरैर्महारथैः ।
 आरुभिश्च कुमारैश्च योधैश्च शतशो वृतः ॥ १३
 सैन्येन महता शौरिरभिगुप्तः समन्ततः ।
 तत्र दानपतिः श्रीमाञ्जनाम स महायशाः ॥ १४
 अकूरो वृष्णिवीराणां सेनापतिरिन्द्रमः ।
 अनाघृष्टिर्महातेजा उद्धवश्च महायशाः ॥ १५
 साक्षाद्बृहस्पतेः शिष्यो महाबुद्धिर्महामनाः ।
 सत्यकः सात्यकिश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ १६
 प्रहृष्टश्चैव साम्बश्च निशङ्कुः शकुनेव च ।
 चारुदेष्णश्च विक्रान्तो शिष्टी विपृथुरेव च ॥ १७
 सारणश्च महाबाहुर्गदश्च विदुषां वरः ।
 एते चान्ये च बहवो वृष्णिभोजान्धकास्तथा ॥ १८
 आजगमुः खाण्डवप्रस्थमादाय हरणं बहु ।

'उपहारं समादाय पृथुवृष्णिपुरोममाः ॥ १९
 प्रययुः सिंहनादेन सुभद्रामवलोककाः ।
 ते त्वदीर्घेण कालेन कृष्णेन सह यादवाः ।
 पुरमासाद्य पार्थानां परां प्रीतिमवाप्नुवन् ॥ २०
 ततो युधिष्ठिरो राजा श्रुत्वा माधवमागतम् ।
 प्रतिग्रहार्थं कृष्णस्य यमौ प्रास्थापयत्तदा ॥ २१
 ताभ्यां प्रतिगृहीतं तु वृष्णिकं महर्द्धिमत् ।
 विवेश खाण्डवप्रस्थं पताकाध्वजशोभितम् ॥ २२
 समृष्टसिक्तपन्थानं पुष्पप्रकरशोभितम् ।
 चन्दनस्य रसैः शीतैः पुष्पगन्धैर्निषेवितम् ॥ २३
 दह्यताञ्जगुरुणा चैव देशे देशे सुगन्धिना ।
 दृष्टपुष्टजनाकीर्णं वणिग्निरुपशोभितम् ॥ २४
 प्रतिपेदे महाबाहुः सह रामेण केशवः ।
 वृष्ण्यन्धकैस्तथा भोजैः समेतः पुरुषोत्तमः ॥ २५
 संपूज्यमानः पौरैश्च ब्राह्मणैश्च सहस्रशः ।
 विवेश भवम् रात्रिः पुरन्दरगृहोपमम् ॥ २६
 युधिष्ठिरस्तु रामेण समागच्छद्यथाविधि ।
 मूर्ध्नि केशवमाप्राय बाहुभ्यां परिष्वजे ॥ २७
 तं प्रीयमाणो गोविन्दो विनयेनाभिपूजयन् ।
 भीमं च पुरुषव्याघ्रं विधिवत्प्रत्यपूजयत् ॥ २८
 तांश्च वृष्ण्यन्धकश्रेष्ठान्कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 प्रतिजग्राह सत्कारैर्यथाविधि यथागतम् ॥ २९
 गुरुवत्पूजयामास कांश्चित्कांश्चिद्वयस्ववत् ।
 कांश्चिदभ्यवदत्प्रेम्णा कैश्चिदप्यभिवादितः ॥ ३०
 'ततः पृथा च पार्थाश्च मुदिताः कृष्णया सह ।
 पुण्डरीकाक्षमासाद्य बभूवुर्मुदितेन्द्रियाः ॥ ३१
 हर्षादभिगतौ दृष्ट्वा संकर्षणजनार्दनौ ।
 बन्धुमन्तं पृथा पार्थं युधिष्ठिरमन्यत ॥ ३२
 ततः सङ्कर्षणाकूरावप्रमेयावदीनवत् ।
 भद्रवत्यै सुभद्रायै धनौघमुपजह्रतुः ॥ ३३
 प्रवालानि च हाराणि भूषणानि सहस्रशः ।
 कृथास्तरपरिस्तोमान्व्याघ्राजिनपुरस्कृतान् ॥ ३४
 विविधैश्चैव रत्नैर्वैदीप्तप्रमज्जायत ।
 शयनासनयानैश्च युधिष्ठिरनिवेशनम् ॥ ३५

ततः प्रीतिकरो यूनां विवाहपरमोत्सवः ।
 भद्रवत्यै सुभद्रायै समरात्रमवर्तत ॥ ३६
 तेषां ददौ हृषीकेशो जन्मार्थं धनमुत्तमम् ।
 हरणं वै सुभद्राया ज्ञातिदेयं महायशाः ॥ ३७
 रथानां काञ्चनाङ्गानां किङ्किणीजालमालिनाम् ।
 चतुर्युजामुपेतानां सूतैः कुशलशिक्षितैः ॥ ३८
 सहस्रं प्रददौ कृष्णो गवामयुतमेव च ।
 श्रीमान्माथुरदेश्यानां दोग्रीणां पुण्यवर्चसाम् ॥ ३९
 बडधानां च शुद्धानां चन्द्रांशुसमवर्चसाम् ।
 ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषितम् ॥ ४०
 तथैवाश्वतरीणां च दान्तानां वातरंहसाम् ।
 शतान्यञ्जनकेशीनां श्वेतानां पञ्चपञ्च च ॥ ४१
 स्नानपानोत्सवे चैव प्रयुक्तं वयसान्वितम् ।
 स्त्रीणां सहस्रं गौरीणां सुवेषाणां सुवर्चसाम् ॥ ४२
 सुवर्णशतकण्ठीनामरोमाणां खलकृताम् ।
 परिचर्यासु दक्षाणां प्रददौ पुष्करेक्षणः ॥ ४३
 पृष्ठयानामपि चाश्वानां बाहिकानां जनार्दनः ।
 ददौ शतसहस्राख्यं कन्याधनमनुत्तमम् ॥ ४४
 कृताकृतस्य मुख्यस्य कनकस्याभिवर्चसः ।
 मनुष्यभारान्दाशार्हो ददौ दश जनार्दनः ॥ ४५
 गजानां तु अभिमानां त्रिधा प्रस्रवतां मदम् ।
 गिरिकूटनिकाशानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ॥ ४६
 क्लृप्तानां पटुघण्टानां चारूणां हेममालिनाम् ।
 हस्त्यारोहैरुपेतानां सहस्रं साहसप्रियः ॥ ४७
 रामः पाणिग्रहणिकं ददौ पार्थाय लाङ्गली ।
 प्रीयमाणो हलधरः संबन्धं प्रति मानयन् ॥ ४८
 स महाधनरत्नौघो वस्त्रकम्बलफेनवान् ।
 महागजमहाग्राहः पताकाशैवलकुलः ॥ ४९
 पाण्डुसागरमाविद्धः प्रविवेश महाधनः ।
 पूर्णमापूरयंस्तेषां द्विषज्जोकावहोऽभवत् ॥ ५०
 प्रतिजग्राह तत्सर्वं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
 पूजयामास तान्धैव वृष्ण्यन्धकमहारथान् ॥ ५१
 ते समेता महात्मानः कुरुवृष्ण्यन्धकोत्तमाः ।

विजहुरमरावासे नराः सुकृतिनो यथा ॥ ५२
 तत्रतत्र महानादैस्तृप्ततलनादितैः ।
 यथायोगं यथाप्रीतिं विजहुः कुरुवृष्णयः ॥ ५३
 एवमुत्तमवीर्यास्ते विहृत्य दिवसान्वहन् ।
 पूजिताः कुरुभिर्जग्मुः पुनर्द्वारवतीं प्रति ॥ ५४
 रामं पुरस्कृत्य ययुर्वृष्ण्यन्धकमहारथाः ।
 रत्नान्यादाय शुभ्राणि दत्तानि कुरुसत्तमैः ॥ ५५
 'रामः सुभद्रां संपूज्य परिष्वज्य स्वसां तदा ।
 न्यासेति द्रौपदीमुक्त्वा परिधाय महाबलः ॥ ५६
 पितृष्वसायाश्चरणावभिवाद्य ययौ तदा ।
 तस्मिन्काले पृथाप्रीता पूजयामास तं तथा ॥ ५७
 स वृष्णिवीरः पार्थैश्च पौरैश्च परमार्चितः ।
 ययौ द्वारवतीं रामो वृष्णिभिः सह संयुतः ॥ ५८
 वासुदेवस्तु पार्थेन तत्रैव सह भारत ।
 'चतुस्त्रिंशदहोरात्रं रममाणो महाबलः ।'
 उवास नगरे रम्ये शक्रप्रस्थे महात्मना ॥ ५९
 न्यचरद्यमुनातीरे मृगयां स महायशः ।
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च रेमे सार्धं किरीटिना ॥ ६०
 ततः सुभद्रा सौभद्रं केशवस्य प्रिया स्वसा ।
 जयन्तमिव पौलोमी ख्यातिमन्तमजीजनत् ॥ ६१
 दीर्घबाहुं महोरस्कं वृषभाक्षमरिन्दमम् ।
 सुभद्रा सुषुवे वीरमभिमन्युं नरर्षभम् ॥ ६२
 अभीश्च मन्युमांश्चैव ततस्तमरिन्दनम् ।
 अभिमन्युरिति प्राहुरार्जुनिं पुरुषर्षभम् ॥ ६३
 स सात्वत्यामतिरथः संवभूव धनञ्जयात् ।
 मत्से निर्मथनेनेव शमीगर्भाद्भुताशनः ॥ ६४
 यस्मिञ्जाते महातेजाः कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 अयुतं गा द्विजतिभ्यः प्रादाभिष्कांश्च भारत ॥ ६५
 दयितो वासुदेवस्य बाल्यात्प्रभृति चाभवत् ।
 पितृणां चैव सर्वेषां प्रजानामिव चन्द्रमाः ॥ ६६
 जन्मप्रभृति कृष्णश्च चक्रे तस्य क्रियाः शुभाः ।
 स चापि बभूवे बालः शुरुपक्षे यथा शशी ॥ ६७
 चतुष्पादं दशविधं धनुर्वेदमरिन्दमः ।
 अर्जुनाद्देव वेदज्ञः सकलं दिव्यमानुषम् ॥ ६८

विज्ञानेष्वपि चास्त्राणां सौष्ठवे च महाबलः ।
 क्रियास्त्रपि च सर्वोऽसु विशेषान्भ्यशिक्षयत् ॥ ७९
 आगमे च प्रयोगे च चक्रे तुल्यमिवात्मना ।
 वृत्तोऽपु पुत्रं सौमद्रं प्रेक्षमाणो धनञ्जयः ॥ ७०
 सर्वसंहननोपेतं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 दुर्धर्षमृषभस्कन्धं व्यात्ताननमिवोरगम् ॥ ७१
 सिंहदर्पं महेश्वासं मत्समातङ्गविक्रमम् ।
 मेघदुन्दुभिनिर्घोषं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ॥ ७२
 कृष्णस्य सदृशं शौर्यं वीर्यं रूपे तथाऽऽकृतौ ।
 ददर्श पुत्रं वीमत्सुर्मघवानिव तं यथा ॥ ७३
 पाञ्चाल्यपि तु पञ्चभ्यः पतिभ्यः शुभलक्षणा ।
 लेभे पञ्च सुतान्वीरान्ध्रेष्ठान्पञ्चाचलानिव ॥ ७४
 युधिष्ठिरात्प्रतिविन्ध्यं सुतसोमं वृकोदरात् ।
 अर्जुनाच्छ्रुतकर्माणं शतानीकं च नाकुलिम् ॥ ७५
 सहदेवाच्छ्रुतसेनमेतान्पञ्च महारथान् ।
 पाञ्चाली सुषुवे वीरानादित्यानदितिर्यथा ॥ ७६
 ज्ञात्वा तः प्रतिविन्ध्यन्तमुत्तुर्विप्रायुधिष्ठिरम् ।

परप्रहरणज्ञाने प्रतिविन्ध्यो भवत्वयम् ॥ ७७
 सुते सोमसहसे तु सोमार्कसमतेजसम् ।
 सुतसोमं महेश्वासं सुषुवे भीमसेनतः ॥ ७८
 श्रुतं कर्म महत्कृत्वा निवृत्तेन किरीटिना ।
 जातः पुत्रस्तथेत्येवं श्रुतकर्मा ततोऽभवत् ॥ ७९
 शतानीकस्य राजर्षेः कौरव्यस्य महात्मनः ।
 चक्रे पुत्रं सनामानं नकुलः कीर्तिवर्धनम् ॥ ८०
 ततस्त्वजीजनत्कृष्णान्ध्रे नक्षत्रे बहिर्देवते ।
 सहदेवात्सुतं तस्माच्छ्रुतसेनेति तं विदुः ॥ ८१
 एकवर्षान्तरास्त्वेते द्रौपदेया यशस्विनः ।
 अन्वजायन्त राजेन्द्र परस्परहितैषिणः ॥ ८२
 जातकर्माभ्यानुपूर्व्याच्छूडोपनयनानि च ।
 चकार विधिवद्भौम्यस्तेषां भरतसत्तम ॥ ८३
 कृत्वा च वेदाध्ययनं ततः सुचरितव्रताः ।
 जगृहुः सर्वमिष्वस्मर्जुनादिव्यवायुषम् ॥ ८४
 दिव्यगर्भोपमैः पुत्रैर्व्यूढोरस्कर्महारयैः ।
 जन्विता राजघातून् पाण्डवा वृद्धमाशुवन् ॥ ८५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि हरणाहरणपर्वणि सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

॥ समाप्तं च हरणाहरणपर्वं ॥

(अथ साण्डवदाहपर्व ॥ १८ ॥)

अष्टचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

युधिष्ठिरस्य रात्र्यपरिपाकमप्रकारवर्णयत् ॥ १ ॥ तत्रैव निवसता श्रीकृष्णेन सहाजुंस्तस्य अलङ्कीकार्यं यमुनां प्रति गमन-
 म् ॥ २ ॥ सखीकथोक्तयोर्जलकीडावर्णयत् ॥ ३ ॥ ब्राह्मणरूपस्याग्नेस्तत्रागमनम् ॥ ४ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 इन्द्रप्रस्ये वसन्तस्ते अमुरन्यामराधिपान् ।
 आसनाद्धतराष्ट्रस्य राज्ञः शान्तनवस्य च ॥ १
 आश्रित्य धर्मराजानं सर्वलोकोऽवसत्सुखम् ।
 पुण्यलक्षणकर्माणं स्वदेहमिव देहिनः ॥ २
 स समं धर्मकामार्थान्सिषेवे भरतर्षभ ।

प्रीनिवात्मसमान्वन्धुमीतिमानिव मानयन् ॥ ३
 तेषां समविभक्तानां क्षितौ देहवतामिव ।
 बभौ धर्मार्थकामानां चतुर्थ इव पार्थिवः ॥ ४
 अध्येतारं परं वेदान्प्रयोक्तारं महाध्वरे ।
 रक्षितारं शुभौलोकाँलेभिरे तं जनाधिपम् ॥ ५
 अधिष्ठानवती लक्ष्मीः परायणवती मतिः ।

भरा पञ्च गुणानिव । इति क पाठः ॥ ७४ ॥ परप्रहरणज्ञाने
 शत्रुकृतप्रहारवेदनायां विष्य इव निर्विज्ञान इति प्रतिविन्ध्यः

॥ ७७ ॥ सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २४७ ॥

वर्धमानोऽखिलो धर्मस्तेनासीत्पृथिवीहिताम् ॥ ६
 आरुभिः सहितो राजा चतुर्भिरधिकं बभौ ।
 प्रयुज्यमानैर्विततो वेदैरिव महाध्वरः ॥ ७
 तं तु धौम्यादयो विप्राः परिचार्योपतस्थिरे ।
 बृहस्पतिसमा मुख्याः प्रजापतिमिवामराः ॥ ८
 धर्मराजे ह्यतिप्रीत्या पूर्णचन्द्र इवामले ।
 प्रजानां रेमिरे तुल्यं नेत्राणि हृदयानि च ॥ ९
 न तु केवलदैवेन प्रजा भावेन रेमिरे ।
 यद्बभूव मनःकान्तं कर्मणा स चकार तत् ॥ १०
 न ह्ययुक्तं न चासत्यं नासखं न च वाऽग्रिमम् ।
 भाषितं चारुभाषस्य जज्ञे पार्थस्य धीमतः ॥ ११
 स हि सर्वस्य लोकस्य हितमात्मन एव च ।
 चिकीर्षन्मुमहातेजा रेमे भरतसत्तम ॥ १२
 तथा तु मुदिताः सर्वे पाण्डवा विगतज्वराः ।
 अवसन्पृथिवीपालौस्तापयन्तः स्वतेजसा ॥ १३
 ततः कतिपयाहस्य धीमत्सुः कृष्णमज्रवीत् ।
 उष्णानि कृष्ण वर्तन्ते गच्छावो यमुनां प्रति ॥ १४
 सुहृजनवृत्तौ तत्र विहृत्य मधुसूदन ।
 साधाह्वे पुनरेष्यावो रोचतां ते जनार्दन ॥ १५
 वासुदेव उवाच ।
 कुन्तीमातर्ममाप्येतद्रोचते यद्वयं जले ।
 सुहृजनवृत्ताः पार्थ विहरेम यथासुखम् ॥ १६
 वैशंपायन उवाच ।
 आमञ्च तौ धर्मराजममुञ्चाप्य च भारत ।
 जग्मतुः पार्थगोविन्दौ सुहृजनवृत्तौ ततः ॥ १७
 'विहरेन्खाण्डवप्रस्ये काननेषु च माधवः ।
 पुष्पितोपवनां दिव्यां ददर्श यमुनां नदीम् ॥ १८
 तस्यास्तीरे वनं दिव्यं सर्वर्तुसुमनोहरम् ।
 आलयं सर्वभूतानां खाण्डवं खड्गकर्मभृत् ॥ १९
 ददर्श कृत्स्नं तं देशं सहितः सव्यसाचिना ।
 ऋक्षगोमायुशार्दूलवृककृष्णमृगान्वितम् ॥ २०
 शास्त्रामृगगणैर्जुष्टं गजद्वीपिनिषेवितम् ।
 शुक्रबर्हिणदात्युहृदंससारसनादितम् ॥ २१

नानामृगसहस्रैश्च पक्षिभिश्च समावृतम् ।
 मानार्हं तच्च सर्वेषां देवदानवरक्षसाम् ॥ २२
 आलयं पद्मगेन्द्रस्य तक्षकस्य महात्मनः ।
 वेणुशाल्मलिबिल्वातिमुक्तजम्बाप्रचम्पकैः ॥ २३
 अङ्गोलपनसाश्वत्थतालजम्बीरवज्जुलैः ।
 एकपत्रकतालैश्च शतशश्चैव रौहिणैः ॥ २४
 नानावृक्षैः समायुक्तं नानागुल्मसमावृतम् ।
 वेत्रकीचकसंयुक्तमाशीविषनिषेवितम् ॥ २५
 विगतार्कं महाभोगविततद्रुमसङ्कटम् ।
 व्यालदंष्ट्रिगणाकीर्णं वर्जितं सर्वमानुषैः ॥ २६
 रक्षसां भुजगेन्द्राणां पक्षिणां च महालयम् ।
 खाण्डवं मुमहाप्राज्ञः सर्वलोकविभागवित् ॥ २७
 दृष्टवान्स्वर्लोकेश अर्जुनेन समन्वितः ।
 पीताम्बरधरो देवस्तद्वनं बहुधा चरन् ॥ २८
 सद्रुमस्य सयक्षस्य सभूतगणपक्षिणः ।
 खाण्डवस्य विनाशं तं ददर्श मधुसूदनः ॥ २९
 विहारदेशं संप्राप्य नानाद्रुममनुचमम् ।
 गृहैरुचावचैर्युक्तं पुरन्दरपुरोपमम् ॥ ३०
 मध्येभोज्यैश्च पेयैश्च रसवद्भिर्महाधनैः ।
 माल्यैश्च विविचैर्गन्धैस्तथा वार्षेयपाण्डवौ ॥ ३१
 तदा विविशतुः पूर्णं रत्नैरुचावचैः शुभैः ।
 यथोपजोषं सर्वश्च जनश्चिकीड भारत ॥ ३२
 स्त्रियश्च विपुलश्रोण्यश्चारुपीनपयोधराः ।
 मदस्त्रलितगामिन्यश्चिकीडुर्वासलोचनाः ॥ ३३
 वने काश्चिज्जले काश्चित्काश्चिद्वैष्मसु चाङ्गनाः ।
 यथादेशं यथाप्रीतिं चिकीडुः पार्थकृष्णयोः ॥ ३४
 वासुदेवप्रिया नित्यं सत्यभामा च भामिनी ।
 द्रौपदी च सुभद्रा च वासांस्याभरणानि च ।
 प्रायच्छन्त महाराज स्त्रीणां ताः स मदोत्कटाः ॥ ३५
 काश्चित्प्रहृष्टा ननूतुभुक्नुशुश्च तथा पराः ।
 जहसुश्च परा नार्यः पपुश्चान्या वरासवम् ॥ ३६
 रुरुधुधापरास्तत्र प्रजमुश्च परस्परम् ।
 मन्त्रयामासुरन्याश्च रहस्यानि परस्परम् ॥ ३७

वैष्णवीणास्पृष्टानां मनोज्ञानां च सर्वशः ।
 कुन्देन पूर्यते हर्म्यं तद्वनं सुमहर्द्धिमत् ॥ ३८
 तस्मिन्नादौ वर्तमाने कुरुदाशार्हणन्दनौ ।
 समीपं जग्मतुः कंचिदुद्देशं सुमनोहरम् ॥ ३९
 तत्र गत्वा महात्मानौ कृष्णौ परपुत्रजयौ ।
 महार्हासनयो राजस्ततस्तौ सन्निवीदतुः ॥ ४०
 तत्र पूर्ववर्षतीतानि विक्रान्तानीतराणि च ।
 बहूनि कथयित्वा तौ रेमाते पार्थमाश्रयौ ॥ ४१
 तत्रोपविष्टौ मुदितौ माकष्टेऽश्विनाविव ।

अभ्यागच्छतदा विप्रो वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४२
 बृहच्छालप्रतीकाशः प्रतप्तकनकप्रभः ।
 हरिपिङ्गोऽञ्जलमश्रुः प्रमाणायामतः समः ॥ ४३
 तरुणादित्यसङ्काशश्चीरवासा जटाधरः ।
 पद्मपत्राननः पिङ्गस्तेजसा प्रज्वलन्निव ॥ ४४
 जगाम तौ कृष्णपार्थौ दिग्धुः स्नाण्डवं वनम् ।
 उपसृष्टं तु तं कृष्णो आजमानं द्विजोत्तमम् ।
 'दृष्ट्वा जगाम मनसा पावकोऽयमिति प्रभुः ।'
 अर्जनो वासुदेवश्च तूर्णमुत्पत्य तत्पतुः ॥ ४५

॥ इति श्रीमत्सहस्रनाम आदिपर्वणि स्नाण्डवदाहपर्वणि अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

जनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

स्नाण्डववनदहनार्थं कृष्णार्जुनौ प्रति अश्वेः प्रार्थना ॥ १ ॥ जनमेजयस्य अग्निहोत्रस्नाण्डवदाहप्रार्थनाकारणप्रसादुरोधेन-
 वैर्हापायनेन श्वेतकिराजोपाख्यानकथनम् ॥ २ ॥ बहूनि वर्षाण्यपि विच्छिन्नं यजतः श्वेतकेयागेन श्वान्तेर्कस्त्रिभिः पुनर्वाजना
 मङ्गीकरणम् ॥ ३ ॥ भारभित्तस्य सङ्करस्याज्ञायाः द्वादशवर्षपर्यन्तं संतताज्यधारयाऽग्नेस्तोषणम् ॥ ४ ॥ पुनराभित्तस्य
 सङ्करस्याज्ञायाः दुर्योधनः स्नाण्डव्येन यज्ञो राहोः सखे बहुविधैर्वाजनेनाग्नेर्गर्भानि ॥ ५ ॥ तत्प्रशिक्षितार्थं प्रार्थितेन ब्रह्मणा
 आश्वत्थसङ्काशविधानम् ॥ ६ ॥ स्नाण्डवं तद्वत् अश्वत्थो प्रतिवृत्तोऽप्यश्वः तत्रैवैवाज्याविसृज्यते केन निर्मायम् ॥ ७ ॥

वैष्णवायन उवाच ।
 सोऽजवीदर्जुनं चैव वासुदेवं च सात्वतम् ।
 लोकप्रवीरौ तिष्ठन्तौ स्नाण्डवस्य समीपतः ॥ १
 ब्राह्मणो बहुभोक्ताऽसि भुञ्जेऽपरिमितं सदा ।
 भिक्षे वाण्येयपार्थौ वामेकां वृत्तिं प्रयच्छतम् ॥ २
 एवमुक्तौ तमभूतां ततस्तौ कृष्णपाण्डवौ ।
 केनाग्नेन भवांस्तप्येत्तस्मात्स्य यत्तावहे ॥ ३
 एवमुक्तः स भगवानब्रवीत्तावुमौ ततः ।
 भाषमाणौ तदा वीरौ किमभं क्रियतामिति ॥ ४
 ब्राह्मण उवाच ।
 नाहमर्थं नुमुक्षे वै पावकं मां निबोधतम् ।
 यदभमनुरूपं मे तद्युवां संप्रयच्छतम् ॥ ५
 इदमिन्द्रः सदा दावं स्नाण्डवं परिरक्षति ।
 न च शक्नोम्यहं दग्धुं रक्ष्यमाणं महात्मना ॥ ६
 वसत्यत्र सखा तस्य तक्षकः पन्नगः सदा ।

सगणस्तत्कृते दावं परिरक्षति वज्रभृत् ॥ ७
 तत्र भूतान्यनेकानि रक्ष्यन्तेऽस्य प्रसङ्गतः ।
 तं दिग्धुर्न शक्नोमि दग्धुं शक्यस्तेजसा ॥ ८
 स मां प्रज्वलितं दृष्ट्वा मेघाम्भोभिः प्रवर्षति ।
 ततो दग्धुं न शक्नोमि दिग्धुर्दावमीप्सितम् ॥ ९
 स युवाभ्यां सहायाभ्यामस्त्रविद्यां समागतः ।
 दहेयं स्नाण्डवं दावमेतदभं वृत्तं मया ॥ १०
 युवां ह्युदकधारास्ता भूतानि च समन्ततः ।
 उत्तमास्त्रविदौ सम्यक्सर्वतो वारयिष्यथः ॥ ११
 जनमेजय उवाच ।
 किमर्थं भगवानग्निः स्नाण्डवं दग्धुमिच्छति ।
 रक्ष्यमाणं मेहन्द्रेण नानासत्वसमायुतम् ॥ १२
 न श्वेतत्कारणं ब्रह्मभूतं संग्रतिभाति मे ।
 यददाह सुसंकुद्धः स्नाण्डवं हव्यवाहनः ॥ १३
 एतद्विस्तरशो ब्रह्मन्श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

वाप्यादिपुङ्क्तः ॥ १० ॥ उद्देशं प्रदेशम् ॥ ११ ॥ हरिपिङ्गः
 तीक्ष्णरीताखिलाङ्गः । जलमश्रुः ज्वालावतीतमश्रुः ॥ ४३ ॥

अष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

खाण्डवस्य पुरा दाहो यथा समभवन्मुने ॥ १४
वैशंपायन उवाच ।

शृणु मे भुवतो राजन्सर्वमेतद्यथातथम् ।
यन्निमित्तं ददाहानिः खाण्डवं पृथिवीपते ॥ १५
हन्त ते कथयिष्यामि पौराणीमृषिसंस्तुताम् ।
कथामिमां नरश्रेष्ठ खाण्डवस्य विनाशिनीम् ॥ १६
पौराणः श्रूयते राजन्राजा हरिहयोपमः ।
श्वेतकिर्नाम विख्यातो बलविक्रमसंयुतः ॥ १७
यज्वा दानपतिर्धर्मान्यथा नान्योऽस्ति कश्चन ।
जग्राह दीक्षां स नृपः तदा द्वादशवार्षिकीम् ॥ १८
तस्य सत्रे सदा तस्मिन्समागच्छन्महर्षयः ।
वेदवेदाङ्गविद्वांसो ब्राह्मणाश्च सहस्रशः ॥ १९
इजि च स महायज्ञैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ॥ २०
तस्य नान्याऽभवद्बुद्धिर्दिवसे दिवसे नृप ।
सत्रे क्रियासमारम्भे दानेषु विविधेषु च ॥ २१
ऋत्विग्भिः सहितो धीमानेवमीजे स भूमिपः ।
ततस्तु ऋत्विजश्चास्य धूमध्वाकुललोचनाः ॥ २२
कालेन महता खिन्नास्तत्यजुस्ते नराधिपम् ।
ततः प्रसादयामास ऋत्विजस्तान्महीपतिः ॥ २३
चक्षुर्विकलतां प्राप्ता न प्रपेदुश्च ते क्रतुम् ।
ततस्तेषामनुमते तद्विप्रैस्तु नराधिपः ॥ २४
सत्रं समापयामास ऋत्विग्भिरपरैः सह ।
तस्यैववर्तमानस्य कदाचित्कालपर्यये ॥ २५
सत्रमाहर्तुकामस्य संवत्सरशतं किल ।
ऋत्विजो नाभ्यपद्यन्त समाहर्तुं महात्मनः ॥ २६
स च राजाऽकरोद्यत्नं महान्तं ससुहृज्जनः ।
प्रणिपातेन सान्त्वेन दानेन च महायज्ञाः ॥ २७
ऋत्विजोऽनुनयामास भूयो भूयस्त्वतन्द्रितः ।
ते चास्य तमभिप्रायं न चक्षुरमितौजसः ॥ २८
स चाश्रमस्थान् राजर्षिस्तानुवाच रुपान्वितः ।
यद्यहं पतितो विप्राः शुश्रूषायां न च स्थितः ॥ २९
आशु त्याज्योऽसि युष्माभिर्नाक्षणैश्च जुगुप्सितः ।
तन्नाहं क्रतुश्रद्धां व्याधातयितुमद्य ताम् ॥ ३०

अस्थाने वा परित्यागं कर्तुं मे द्विजसत्तमाः ।
प्रपन्न एव वो विप्राः प्रसादं कर्तुमर्हथ ॥ ३१
सान्त्वदानादिभिर्वाक्यैस्तत्त्वतः कार्यवत्तया ।
प्रसादयित्वा बक्ष्यामि यन्नः कार्यं द्विजोत्तमाः ॥ ३२
अथवाऽहं परित्यक्तो भवद्भिर्द्वेषकारणात् ।
ऋत्विजोऽन्यान्गमिष्यामि याजनार्थं द्विजोत्तमाः
एतावदुक्त्वा वचनं विरराम स पार्थिवः ।
यदा न शेक्ष राजानं याजनार्थं परन्तप ॥ ३४
ततस्ते याजकाः कुद्रास्तमूर्धुनृपसत्तमम् ।
तव कर्माण्यजसं वै वर्तन्ते पार्थिवोत्तम ॥ ३५
ततो वयं परिश्रान्ताः सततं कर्मवाहिनः ।
श्रमादस्यात्परिश्रान्तान्स त्वं नस्त्यक्तुमर्हसि ॥ ३६
बुद्धिमोहं समाधाय त्वरासंभावितोऽनघ ।
गच्छ रुद्रसकाशं त्वं सहि त्वां याजयिष्यति ॥ ३७
साधिक्षेपं वचः श्रुत्वा संकुद्रः श्वेतकिर्नृपः ।
कैलासं पर्वतं गत्वा तप उग्रं समास्थितः ॥ ३८
आराधयन्महादेवं नियतः संशितप्रतः ।
उपवासपरो राजन्दीर्घकालमतिष्ठत ॥ ३९
कदाचिद्वादशे काले कदाचिदपि षोडशे ।
आहारमकरोद्राजा मूलानि च फलानि च ॥ ४०
ऊर्ध्वबाहुस्त्वनिमिषस्तिष्ठन्त्यागुरिवाचलः ।
षण्मासानभवद्राजा श्वेतकिः सुसमाहितः ॥ ४१
तं तथा नृपशार्दूलं तप्यमानं महत्तपः ।
शङ्करः परमप्रीत्या दर्शयामास भारत ॥ ४२
उवाच चैनं भगवान्निगधगम्भीरया गिरा ।
प्रीतोऽसि नरशार्दूल तपसा ते परन्तप ॥ ४३
वरं वृणीष्व भद्रं ते यं त्वमिच्छसि पार्थिव ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रस्यामिततेजसः ॥ ४४
प्रणिपत्य महात्मानं राजर्षिः प्रत्यभाषत ।
यदि मे भगवान्प्रीतः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ ४५
स्वयं मां देवदेवेश याजयस्व सुरेश्वर ।
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राज्ञा तेन प्रभाषितम् ॥ ४६
उवाच भगवान्प्रीतः स्थितपूर्वमिदं वचः ।

नास्माकमेतद्विषये वर्तते याजनं प्रति ॥ ४७
 त्वया च सुमहत्तमं तपो राजन्वरार्थिना ।
 याजयिष्यामि राजंस्त्वां समयेन परन्तप ॥ ४८
 समा द्वादश राजेन्द्र ब्रह्मचारी समाहितः ।
 सततं त्वाज्यधाराभिर्यदि तर्पयसेऽनलम् ॥ ४९
 कामं प्रार्थयसे यं त्वं मत्तः प्राप्स्यसि तं नृप ।
 एवमुक्तश्च रुद्रेण श्वेतकिर्मेनुजाधिपः ॥ ५०
 तथा चकार तत्सर्वं यथोक्तं शूलपाणिना ।
 पूर्णं तु द्वादशे वर्षे पुनरायान्महेश्वरः ॥ ५१
 इष्ट्वैव च स राजानं शङ्करो लोकभावनः ।
 उवाच परमप्रीतः श्वेतकिं नृपसत्तमम् ॥ ५२
 तोषितोऽहं नृपश्रेष्ठ त्वेवैहाद्येन कर्मणा ॥
 याजनं ब्रह्मणानां तु विधिदृष्टं परन्तप ॥ ५३
 अतोऽहं त्वां स्वयं नाद्य याजयामि परन्तप ।
 भर्मांशस्तु क्षितितले महाभागो द्विजोत्तमः ॥ ५४
 दुर्वासा इति विख्यातः स हि त्वां याजयिष्यति ।
 संक्षियोगान्महातेजाः संभाराः संश्रियन्तु ते ॥ ५५
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं रुद्रेण समुदाहृतम् ।
 स्वपुरं पुनरागम्य संभारान्पुनरार्जयत् ॥ ५६
 ततः संभृतसंभारो भूयो रुद्रमुपागमत् ।
 'उवाच च महिपालः प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ।'
 संभृता मम संभाराः सर्वोपकरणानि च ॥ ५७
 त्वत्प्रसादान्महादेव शो मे दीक्षा भवेदिति ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं तस्य राज्ञो महात्मनः ॥ ५८
 दुर्वाससं समाहूय रुद्रो वचनमब्रवीत् ।
 एष राजा महाभागः श्वेतकिर्द्विजसत्तमः ॥ ५९
 एनं याजय विप्रेन्द्र संक्षियोगेन भूमिपम् ।
 बाढमित्येव वचनं रुद्रं त्वृषिरुवाच ह ॥ ६०
 ततः सत्रं समभवत्तस्य राज्ञो महात्मनः ।
 यथाविधि यथाकालं यथोक्तं बहुदक्षिणम् ॥ ६१
 तस्मिन्परिसमाप्ते तु राज्ञः सत्रे महात्मनः ।
 दुर्वाससाऽभ्यनुज्ञाता विप्रतस्थुः स याजकाः ॥ ६२

ये तत्र दीक्षिताः सर्वे सदस्याश्च महौजसः ।
 सोऽपि राजन्महाभागः स्वपुरं प्राविशत्तदा ॥ ६३
 पूज्यमानो महाभागैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 बन्दिभिः स्तूयमानश्च नागरैश्चाभिनन्दितः ॥ ६४
 एवंवृत्तः स राजर्षिः श्वेतकिर्नृपसत्तमः ।
 कालेन महता चापि ययौ स्वर्गमभिष्टुतः ॥ ६५
 ऋत्विग्भिः सहितः सर्वैः सदस्यैश्च समन्वितः ।
 तस्य सत्रे ययौ बह्विहविद्वादशवत्सरान् ॥ ६६
 सततं चाज्यधाराभिरैकात्म्ये तत्र कर्मणि ।
 हविषा च ततो बहिः परां तृप्तिमगच्छत् ॥ ६७
 न चैच्छत्पुनरादातुं हविरन्यस्य कस्यचित् ।
 पाण्डुवर्णो विवर्णश्च न यथावत्प्रकाशते ॥ ६८
 ततो भगवतो बह्वेर्विकारः समजायत ।
 तेजसा विप्रहीणश्च ग्लानिश्चैनं समाविशत् ॥ ६९
 स लक्षयित्वा चात्मानं तेजोहीनं हुताशनः ।
 जगाम सदनं पुण्यं ब्रह्मणो लोकपूजितम् ॥ ७०
 तत्र ब्रह्माणमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ।
 भगवन्परमा प्रीतिः कृता श्वेतकिना मम ॥ ७१
 अरुचिश्चाभवत्तीव्रा तां न शक्नोम्यपोहितम् ।
 तेजसा विप्रहीणोऽस्मि बलेन च जगत्पते ॥ ७२
 इच्छेयं त्वत्प्रसादेन स्वात्मनः प्रकृतिं स्थिराम् ।
 एतच्छ्रुत्वा हुतवद्वाङ्मनसर्वलोककृत् ॥ ७३
 हव्यवाहमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ।
 तया द्वादश वर्षाणि वसोधाराहुतं हविः ॥ ७४
 उपयुक्तं महाभाग तेन त्वां ग्लानिराविशत् ।
 तेजसा विप्रहीणत्वात्सहसा हव्यवाहन ॥ ७५
 मागमस्त्वं व्यथां बह्वे प्रकृतिस्यो भविष्यसि ।
 अरुचिं नाशयिष्येऽहं समर्थं प्रतिपद्य ते ॥ ७६
 पुरा देवनियोगेन यत्त्वया भस्मात्प्रकृतम् ।
 आलयं देवशङ्खणां सुघोरं खाण्डवं वनम् ॥ ७७
 तत्र सर्वाणि सत्त्वानि निवसन्ति विभावसो ।
 तेषां त्वं मेदसा तृप्तः प्रकृतिस्यो भविष्यसि ॥ ७८

प्रकृतिं स्वभावम् ॥ ७३ ॥ वसोधारा पात्रविशेषः । येन हव्य-
 मानं घृतद्रव्यं संततधारारूपेण क्षरति । तेन हुतं हविरर्थाहुत-
 मेव वसोधारां जुहोतीत्युपक्रम्य घृतस्य वा एवमेषा धारयति

वाक्यशेषात् ॥ ७४ ॥ उपयुक्तं मुक्तम् ॥ ७५ ॥ जनपद्वाशद-
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

गच्छ शीघ्रं प्रदग्धुं त्वं ततो मोक्ष्यसि किल्बिषात् ।
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं परमेष्ठिमुखाभ्युतम् ॥ ७९
 उत्तमं जवमास्थाय प्रदुद्राव हुताशनः ।
 आगम्य खाण्डवं दावमुत्तमं वीर्यमास्थितः ।
 सहसा प्राज्वलच्चाग्निः क्रुद्धो नायुसमीरितः ॥ ८०
 प्रदीप्तं खाण्डवं दृष्ट्वा ये स्म्युस्तत्र निवासिनः ।
 परमं यत्नमातिष्ठन्पावकस्य प्रशान्तये ॥ ८१
 करैस्तु करिणः शीघ्रं जलमादाय सत्वराः ।

सिपिचुः पावकं क्रुद्धाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८२
 बहुशीर्षास्ततो नागाः क्षिरोभिर्जलसन्ततिम् ।
 मुमुचुः पावकाभ्यांशे सत्वराः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ ८३
 तथैवान्यानि सत्त्वानि नानाप्रहरणोद्यमैः ।
 विलयं पावकं शीघ्रमनयन्भरतर्षभ ॥ ८४
 अनेन तु प्रकारेण भूयोभूयश्च प्रज्वलन् ।
 सप्तकृत्वः प्रशमितः खाण्डवे हव्यवाहनः ॥ ८५

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि ऊनपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २४९ ॥

पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

पुनर्निवेदितविभ्रवृत्तान्तेन ब्रह्मणा आश्रयसाप्तेः कृष्णार्जुनौप्रति जायमानम् ॥ १ ॥ वैशंपायनेन जनमेजयप्रति खाण्डव-
 दाहकारणकथनसमापनम् ॥ २ ॥ अर्जुनेन दिव्यानां रथास्त्रधनुरादीनां याचनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 सं तु नैराश्रमापन्नः सदा ग्लानिसमन्वितः ।
 पितामहमुपागच्छत्संक्रुद्धो हव्यवाहनः ॥ १
 तत्र सर्वं यथान्यायं ब्रह्मणे संन्यवेदयत् ।
 उवाच चैनं भगवान्सुहृत् स विचिन्त्य तु ॥ २
 उपायः परिदृष्टो मे यथा त्वं धक्ष्यसेऽनघ ।
 कालं च कंचित्क्षमतां ततस्तद्दक्ष्यते भवान् ॥ ३
 भविष्यतः सहायौ ते नरनारायणौ तदा ।
 ताभ्यां त्वं सहितो दावं धक्ष्यसे हव्यवाहन ॥ ४
 एवमस्त्विति तं वहिर्ब्रह्माणं प्रत्यभाषत ।
 संभूतौ तौ विदित्वा तु नरनारायणावृषी ॥ ५
 कालस्य महतो राजंस्तस्य वाक्यं स्वयंश्रुवः ।
 अनुस्मृत्य जगामाथ पुनरेव पितामहम् ॥ ६
 अब्रवीच्च तदा ब्रह्मा यथा त्वं धक्ष्यसेऽनल ।
 खाण्डवं दावमद्यैव मिषतोऽस्य शचीपतेः ॥ ७
 नरनारायणौ यौ तौ पूर्वदेवौ विभावसो ।
 संप्राप्तौ मानुषे लोके कार्यार्थं हि दिवौकसाम् ॥ ८
 अर्जुनं वासुदेवं च यौ तौ लोकोऽभिमान्यते ।
 तावेतौ सहितावेहि खाण्डवस्य समीपतः ॥ ९
 तौ त्वं याचस्व साहाय्ये दाहार्थं खाण्डवस्य च ।

ततो धक्ष्यसि तं दावं रक्षितं त्रिदशैरपि ॥ १०
 तौ तु सत्त्वानि सर्वाणि यत्नतो वारयिष्यतः ।
 देवराजं च सहितौ तत्र मे नास्ति संशयः ॥ ११
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं त्वरितो हव्यवाहनः ।
 कृष्णपार्श्वोपागम्य यमर्थं त्वभ्यभाषत ॥ १२
 तं ते कथितवानसि पूर्वमेव नृपोत्तम ।
 तच्छ्रुत्वा वचनं त्वयेर्षाभित्सुर्जातिवेदसम् ॥ १३
 अब्रवीन्नृपशार्दूल तत्कालसदृशं वचः ।
 दिग्धुं खाण्डवं दावमकामस्य शतकृतोः ॥ १४
 अर्जुन उवाच ।
 उत्तमास्त्राणि मे सन्ति दिव्यानि च बहूनि च ।
 यैरहं शक्रुयां योद्धुमपि वज्रधरान्बहून् ॥ १५
 धनुर्मे नास्ति भगवन्बाहुवीर्येण संमितम् ।
 कुर्वतः समरे यत्नं वेगं यद्विषहेन्मम ॥ १६
 शरैश्च मेऽर्थो बहुभिरक्षयैः क्षिप्रमस्यतः ।
 न हि वोढुं रथः शक्तः शरान्मम यथेप्सितान् ॥ १७
 अश्वाश्च दिव्यानिच्छेद्यं पाण्डुरान्वातरंहसः ।
 रथं च मेघनिर्घोषं सूर्यप्रतिमतेजसम् ॥ १८
 तथा कृष्णस्य वीर्येण नायुधं विद्यते समम् ।
 येन नागान्पिशाचाश्च निहन्यान्माधवोरणे ॥ १९

उपायं कर्मसिद्धौ च भगवन्वक्तुमर्हसि ।
निवारयेयं मेनेन्द्र वर्षमाणं महावने ॥ २०

शौर्येण तु यत्कार्यं तत्कर्ताऽहं सा पावक ।
करणानि समर्थानि भगवन्दातुमर्हसि ॥ २१

॥ इति श्रीमत्सहास्रारते आदिपर्वणि साण्डवदाहपर्वणि पञ्चाशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २५० ॥

एकपञ्चाशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

अग्निना वरुणात् आहूतानां रथादीनां अर्जुनाय वामस्य ॥ १ ॥ अग्नेः साण्डवदाहारम्भः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तः स भगवान्धूमकेतुर्हुताशनः ।
चिन्तयामास वरुणं लोकपालं दिदृक्षया ॥ १
आदित्यमुदके देवं निवसन्तं जलेश्वरम् ।
स च तच्चिन्तितं ज्ञात्वा दर्शयामास पावकम् ॥ २
तमब्रवीद्धूमकेतुः प्रतिगृह्य जलेश्वरम् ।
चतुर्थं लोकपालानां देवदेवं सनातनम् ॥ ३
सोमेन राज्ञा यद्वत् धनुश्चैवेषुधी च ते ।
तत्त्वयन्जोष्यं शीघ्रं रथं च कपिलस्रुणम् ॥ ४
कार्थं च सुमहत्पाशौ पाण्डीवेन करिष्यति ।
चक्रेण वामुदेवश्च तन्ममाद्य प्रदीयताम् ॥ ५
ददानीत्येव वरुणः पावकं प्रत्यभाषत ।
तदद्भुतं महावीर्यं यशःकीर्तिविवर्धनम् ॥ ६
सर्वशस्त्रैरनाघृण्य सर्वशस्त्रप्रमाथि च ।
सर्वायुधमहामात्रं परसैन्यप्रघर्षणम् ॥ ७
एकं शतसहस्रेण संमितं राष्ट्रवर्धनम् ।
चित्रगुप्तावचैर्वर्णैः शोभितं श्लक्ष्णमव्रणम् ॥ ८
देवदानवगन्धर्वैः पूजितं आश्रयः स्वमाः ।
प्रादाच्चैव धनूरक्षमक्षय्यौ च महेषुधी ॥ ९
रथं च दिव्याश्वयुजं कपिप्रवरकेतनम् ।
उपेतं राजतैरश्वैर्गन्धर्वैर्हममालिभिः ॥ १०
पाण्डुराभ्रप्रतीकाशैर्मनोवायुसमैर्जिवे ।
सर्वोपकरणैर्युक्तमजय्यं देवदानवैः ॥ ११
भानुमन्तं महाघोषं सर्वरत्नमनोरमम् ।
ससर्ज यं सुतपसा भौमनो भुवनप्रभुः ॥ १२

प्रजापतिरनिर्देश्यं यस्य रूपं रवेरिव ।
यं स सोमः समारुह्य दानवानजयत्प्रभुः ॥ १३
नवमेघप्रतीकाशं ज्वलन्तमिव च श्रिया ।
आश्रितौ तं रथश्रेष्ठं शकायुधसमाबुधौ ॥ १४
तापनीया सुरुचिरा ध्वजयष्टिरनुत्तमा ।
तस्यां तु वानरो दिव्यः सिंहशार्दूलकेतनः ॥ १५
'हनुमामाम तेजस्वी कामरूपी महाबलः ।'
दिधक्षभिव तत्र स संसितो मूर्ध्न्यशोभत ।
ध्वजे भूतानि तत्रासन्निविधानि महान्ति च ॥ १६
नादेन रिपुसैन्यानां येषां संज्ञा प्रणश्यति ।
स तं नानापताकाभिः शोभितं रथसत्तमम् ॥ १७
प्रदक्षिणमुपावृत्य दैवतेभ्यः प्रणम्य च ।
सन्नद्धः कवची खट्वा बद्धगोधाकुलित्रकः ॥ १८
आरुरोह तदा पार्थो विमानं सुकृती यथा ।
तच्च दिव्यं धनुः श्रेष्ठं व्रजणा निर्मितं पुरा ॥ १९
गाण्डीवमुपसंगृह्य बभूव मुदितोऽर्जुनः ।
हुताशनं पुरस्कृत्य ततस्तदपि वीर्यवान् ॥ २०
जग्राह बलमास्थाय ज्यया च युयुजे धनुः ।
मौर्व्यां तु योज्यमानायां बलिना पाण्डवेन ह ॥ २१
येऽपृष्वन्कुजितं यत्र तेषां वै व्यथितं मनः ।
लब्ध्वा रथं धनुश्चैव तथाऽक्षय्ये महेषुधी ॥ २२
बभूव कल्यः कौन्तेयः प्रहृष्टः साह्यकर्मणि ।
व्रजनाभं ततश्चक्रे ददौ कृणाय पावकः ॥ २३
आग्नेयमस्त्रं ददितं स च कल्योऽभवच्छदा ।
अब्रवीत्पावकश्चैवमेतेन मधुसूदन ॥ २४

आदित्यमदितेः पुत्रम् ॥ १ ॥ महामात्रं प्रवानम् ॥ ७ ॥
भौमनो विश्वकर्मा ॥ ११ ॥ सिंहशार्दूलवद्वयंकरः केतनः कायो

यस्य सः ॥ १५ ॥ कल्यः समर्थः । वज्रं वरुणा आ नाभौ यस्य
तत् ॥ २३ ॥

अमानुषानपि रणे जेष्यसि त्वमसंशयम् ।
 अनेन तु मनुष्याणां देवानामपि चाहवे ॥ २५
 रक्षःपिशाचदैत्यानां नागानां चाधिकस्तथा ।
 भविष्यसि न सन्देहः अवरोऽपि निर्वहणे ॥ २६
 क्षिप्तं क्षिप्तं रणे चैतत्त्वया साधनं शत्रुषु ।
 हत्वाऽप्रतिहतं सङ्गो पाणिभेष्यति ते पुनः ॥ २७
 वैशंपायन उवाच ।
 वरुणश्च ददौ तस्मै गदामशनिनिःस्वनाम् ।
 दैत्यान्तकरणीं घोरां नाम्ना कौमोदकीं प्रभुः २८
 ततः पावकममृतां ग्रहृष्टवर्जुनाच्युतौ ।
 कृतास्त्रौ शस्त्रसंपन्नौ रथिनौ ध्वजिनावपि ॥ २९
 कल्पौ स्त्रो भगवन्धोऽहमपि सर्वैः सुरासुरैः ।
 किं पुनर्वज्रिणैकेन पन्नमार्गे युयुत्सता ॥ ३०
 अर्जुन उवाच ।
 चक्रपाणिर्हृषीकेशो विचरन्पुष्टिं वीर्यवान् ।
 चक्रेण भस्मात्सर्वं विसृष्टेन तु वीर्यवान् ।
 त्रिषु लोकेषु तस्मास्ति यत्र कुर्याज्जनार्दनः ॥ ३१
 ॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि स्वाण्डवद्वहर्पर्वणि एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

गाण्डीवं धनुरादाय तथाऽश्वयो महेषुधी ।
 अहमप्युत्सहे लोकाम्बिजेतुं युधि पावक ॥ ३२
 सर्वतः परिवार्यैवं दावमेतं महाप्रभो ।
 कामं संप्रज्वलाद्यैव कल्पौ स्त्रः साक्षकर्मणि ॥ ३३
 'यदि स्वाण्डवमेष्यति प्रमादा-
 त्सगणो वा परिरक्षितुं महेन्द्रः ।
 शरताडितगात्रकुण्डलानां
 कदनं द्रक्ष्यति देववाहिनीनाम् ॥' ३४
 वैशंपायन उवाच ।
 एवमुक्तः स भगवान्दाशार्हेणार्जुनेन च ।
 तैजसं रूपमास्थाय दावं दग्धुं प्रचक्रमे ॥ ३५
 सर्वतः परिवार्याथ सप्तार्चिर्ज्वलनस्तथा ।
 ददाह स्वाण्डवं दावं युगान्तमिव दर्शयन् ॥ ३६
 प्रतिगृह्य समाविश्य तद्वनं भरतर्षभ ।
 मेघस्तनितनिर्घोषः सर्वभूतान्यकम्पयत् ॥ ३७
 दह्यतस्तस्य च बभौ रूपं दावस्य भारत ।
 मेरोरिव नगेन्द्रस्य कीर्णस्यांशुमतोऽंशुभिः ॥ ३८
 ॥ इति श्रीमन्महामारते आदिपर्वणि स्वाण्डवद्वहर्पर्वणि एकपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

स्वाण्डवद्वहर्पर्वणि प्राणितेनेन्द्रेण अलवर्षणम् ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तौ रथाभ्यां रथश्रेष्ठौ दावसोभयतः स्थितौ ।
 दिक्षु सर्वासु भूतानां चक्राते कदनं महत् ॥ १
 यत्र यत्र च दृश्यन्ते प्राणिनः स्वाण्डवालयाः ।
 पलायन्तः प्रवीरौ तौ तत्रतत्राभ्यधावताम् ॥ २
 छिद्रं न स प्रपश्यन्ति रथयोराशुचारिणोः ।
 आविद्धावेव दृश्येते रथिनौ तौ रथोचमौ ॥ ३
 स्वाण्डवे दह्यमाने तु भूतान्यथ सहस्रशः ।
 उत्पेतुर्भैरवाभ्यादान्विनदन्तः समन्ततः ॥ ४
 दग्धैकदेशा बहवो निहृष्टाश्च तथाऽपरे ।
 स्फुरिताश्चा विशीर्णाश्च विधुताश्च तथाऽपरे ॥ ५

समालिङ्ग्य सुतानन्ये पितृन्भ्रातृनथाऽपरे ।
 त्यक्तुं न शक्नुः स्नेहेन तत्रैव निधनं गताः ॥ ६
 सन्दृष्टदशनाश्वान्ये समुत्पेतुरनेकशः ।
 ततस्तेऽतीव घूर्णन्तः पुनरमौ प्रपेदिरे ॥ ७
 दग्धपक्षाक्षिचरणा विचेष्टन्तो महीतले ।
 तत्रतत्र स दृश्यन्ते विनश्यन्तः शरीरिणः ॥ ८
 जलाशयेषु तप्तेषु काथ्यमानेषु वह्निना ।
 गतसत्त्वाः स दृश्यन्ते कूर्ममत्स्याः समन्ततः ॥ ९
 शरीरैरपरे दीप्तैर्देहवन्त इवाग्रयः ।
 अदृश्यन्त वने तत्र प्राणिनः प्राणिसंश्रये ॥ १०
 काञ्चिदुत्पततः पार्थः शरैः संलिख्य स्वाण्डवः ।

हत्वा हत्वा विप्लवद्वये इति च. पाठः ॥ २७ ॥ एकपञ्चा-
 शदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५१ ॥

आविद्धावेव अलवर्षणम् ॥ ३ ॥ द्विपञ्चाशद-
 धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

पातयामास विहगान्प्रदीप्ते वसुरेतसि ॥ ११
 तं शराचितसर्वाङ्गा निनदन्तो महारवान् ।
 ऊर्ध्वमुत्पत्य वेगेन निपेतुः खाण्डवे पुनः ॥ १२
 शरैरम्बाहतानां च सङ्ग्रहः स वनौकसाम् ।
 विरावः शुश्रुवे घोरः समुद्रसेव मथ्यतः ॥ १३
 वनेऽपि प्रदीप्तस्य खमुत्पेतुर्महाचिषः ।
 जनयामासुरुद्वेगं मुमहान्तं दिवौकसाम् ॥ १४
 तेनार्चिषा सुसन्तप्ता देवाः सर्षिपुरोगमाः ।
 ततो जग्मुर्महात्मानः सर्व एव दिवौकसः ।
 घतकतुं सहस्राक्षं देवेशमसुरार्दनम् ॥ १५
 देवा ऊजुः ।
 किं न्विमे मानवाः सर्वे दहन्ते चित्रमानुना ।
 कश्चिन्न संशयः प्राप्तो लोकानाममरेश्वर ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा वृत्रहा तेभ्यः स्वयमेवान्वेक्ष्य च ।
 खाण्डवस्य विमोक्षार्थं प्रययौ हरिवाहनः ॥ १७
 महता रथवृन्देन नानारूपेण वासवः ।
 आकाशं समवाकीर्य प्रववर्ष सुरेश्वरः ॥ १८
 ततोऽध्वमात्रा व्यसृजन्धाराः शतसहस्रशः ।
 चोदिता देवराजेन जलदाः खाण्डवं प्रति ॥ १९
 असंप्राप्तास्तु ता धारास्तेजसा जातवेदसः ।
 स एव समशुष्यन्त न काश्चित्पावकं गताः ॥ २०
 ततो नमुचिहा क्रुद्धो शृशमर्चिष्मतस्तदा ।
 पुनरेव महामेघैरम्भांसि व्यसृजद्बहु ॥ २१
 अर्चिर्धाराभिसंबद्धं धूमविद्युत्समाकुलम् ।
 बभूव तद्वनं घोरं स्तनयिषुसमाकुलम् ॥ २२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि द्विपञ्चासदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

त्रिपञ्चाशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

इन्द्रमिन्द्रस्य वल्लभात्तुनेन विवारणम् ॥ १ ॥ पुत्रं निगीर्याकाशमुत्पतन्त्याः तक्षकभार्यायाः अर्जुनेन शिररत्नेन ॥ २ ॥
 इन्द्रेण खलुतवायुपरमोहितादर्जुनात्तक्षकपुत्रस्याश्वसेनस्य मोचनम् ॥ ३ ॥ पावकान्मुमुक्षुर्णां नागादीनां मारणम् ॥ ४ ॥
 इन्द्रस्य कुण्डार्जुनाभ्यां युद्धम् ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।
 तस्याथ वर्षतो वारि पाण्डवः प्रत्यवारयत् ।
 शरवर्षेण बीभत्सुरुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ १
 खाण्डवं च वनं सर्वं पाण्डवो बहुभिः शरैः ।
 प्राञ्छादयदमेवात्मा नीहारेणैव चन्द्रमाः ॥ २
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ।
 संछाद्यमाने स्वे नाणैरस्यता सव्यसाचिना ॥ ३
 तक्षकस्तु न तत्रासीन्नागराजो महाबलः ।
 दह्यमाने वने तस्मिन्कुरुक्षेत्रं गतो हि सः ॥ ४
 अश्वसेनोऽभवच्च तक्षकस्य सुतो बली ।
 स यत्नमकरोत्तीव्रं मोक्षार्थं जातवेदसः ॥ ५
 न शशाक स निर्गन्तुं निरुद्धोऽर्जुनपत्निभिः ।
 मोक्षयामास तं माता निगीर्य भुजगात्मजा ॥ ६
 तस्य पूर्वं शिरो ग्रस्तं पुच्छमस्य निगीर्यते ।
 निगीर्य सोर्ध्वमक्रामत्सुतं नागी सुमुधया ॥ ७

तस्याः शरेण तीक्ष्णेन पृथुधारेण पाण्डवः ।
 शिरश्चिच्छेद गच्छन्त्यास्तामपश्यच्छचीपतिः ॥ ८
 तं मुमोचयिषुर्वज्री वातवर्षेण पाण्डवम् ।
 मोहयामास तत्कालमश्वसेनस्त्वमुच्यत ॥ ९
 तां च मायां तदा दृष्ट्वा घोरां नागेन वञ्चितः ।
 द्विधा त्रिधा च खगतान्प्राणिनः पाण्डवोच्छिन्तत् ॥
 शशाप तं च संक्रुद्धो बीभत्सुर्जिह्वाभामिनम् ।
 पावको वासुदेवश्चाप्यप्रतिष्ठो भविष्यसि ॥ ११
 ततो जिष्णुः सहस्राक्षं खं वितत्याशुगैः शरैः ।
 योधयामास संक्रुद्धो वञ्चनां तामनुसरन् ॥ १२
 देवराजोऽपि तं दृष्ट्वा संरब्धं समरेऽर्जुनम् ।
 स्वमस्त्रमसृजत्तीव्रं छादयित्वाऽखिलं नभः ॥ १३
 ततो वायुर्महाघोषः क्षोभयन्सर्वसागरान् ।
 वियत्स्यो जनयन्मेघाञ्जलधारासमाकुलान् ॥ १४
 ततोऽश्वनिमुचो घोरांस्तडित्तनितनिःस्नान् ।

तद्विधातार्थमसृजदुर्जनोऽप्यसृजमुत्तमम् ॥ १५
 वायव्यमभिमग्याथ प्रतिपत्तिविशारदः ।
 तेनेन्द्राशनिमेघानां वीर्यैजस्तद्दिनाशितम् ॥ १६
 जलधाराश्च ताः शोषं जग्मुर्नेशुश्च विद्युतः ।
 क्षणेन चाभवद्भोम संप्रशान्तरजस्तमः ॥ १७
 सुखशीतानिलवहं प्रकृतिस्वार्कमण्डलम् ।
 निष्प्रतीकारहृष्टश्च द्रुतभृग्विविधाकृतिः ॥ १८
 सिच्यमानो वसौधैस्तैः प्राणिनां देहनिःसृतैः ।
 प्रजज्ज्वालाथ सोऽर्चिष्मान्स्वनादैः पूरयञ्जगत् ॥ १९
 कृष्णाभ्यां रक्षितं दृष्ट्वा तं च दावमहङ्कृताः ।
 समुत्पेतुर्महाराज सुपर्णाद्याः पतत्रिणः ॥ २०
 गरुत्मान्वज्रसदृशैः पक्षतुण्डनखैस्तथा ।
 ग्रहर्तुकामो न्यपतदाकाशात्कृष्णपाण्डवौ ॥ २१
 तथैवोरगसङ्घाताः पाण्डवस्य समीपतः ।
 उत्सृजन्तो विषं घोरं निपेतुर्ज्वलिताननाः ॥ २२
 तांश्चकर्त शरैः पार्थः सरोषाग्निसमुक्षितैः ।
 विविशुश्चापि तं दीप्तं देहाभावाय पावकम् ॥ २३
 ततः सुराः सगन्धर्वा यक्षराक्षसपञ्चगाः ।
 उत्पेतुर्नादमतुलमुत्सृजन्तो रणार्थिनः ॥ २४
 अयःकृष्णपचक्राश्मशुशुब्धुद्युतबाहवः ।
 कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः क्रोधसंमूर्छितौजसः ॥ २५
 तेषामतिव्याहरतां शस्त्रवर्षं प्रमुञ्चताम् ।
 प्रममायोत्तमाङ्गानि बीभत्सुर्निशितैः शरैः ॥ २६
 कृष्णश्च सुमहतेजाश्चक्रेणारिविनाशनः ।
 दैत्यदानवसङ्घानां चकार कदनं महत् ॥ २७
 अथापरे शरैर्विद्धाश्चक्रवेगेरितास्तथा ।
 बेलामिव समासाद्य व्यतिष्ठन्मितिौजसः ॥ २८
 ततः शक्रोऽतिसंकुद्धस्त्रिदशानां महेश्वरः ।
 पाण्डुरं गजमास्थाय तावुभौ समुपाद्रवत् ॥ २९
 वेगेनाशनिमादाय वज्रमस्तं च सोऽसृजत् ।
 हतावेताविति ग्राह्य सुरानसुरसूदनः ॥ ३०
 ततः समुद्यतां दृष्ट्वा देवेन्द्रेण महाशनिम् ।
 जगृहुः सर्वशस्त्राणि स्वानि स्वानि सुरास्तथा ॥ ३१
 कालदण्डं यमो राजन् गदां चैव धनेश्वरः ।

पाशाश्च तत्र वरुणो विचित्रां च तथाऽशनिम् ॥ ३२
 स्कन्दः शक्तिं समादाय तस्यौ मेरुत्वाचलः ।
 ओषधीर्दीप्यमानाश्च जगृहातेऽश्विनावपि ॥ ३३
 जगृहे च धनुर्धाता मृसलं तु जयस्तथा ।
 पर्वतं चापि जग्राह कुद्धस्त्वष्टा महाबलः ॥ ३४
 अंशस्तु शक्तिं जग्राह मृत्युर्देवः परश्वधम् ।
 प्रगृह्य परिधं घोरं विचचारार्थमा अपि ॥ ३५
 मित्रश्च क्षुरपर्यन्तं चक्रमादाय तस्मिन्वान् ।
 पूषा भगश्च संकुद्धः सविता च विशांपते ॥ ३६
 आचकार्मुकनिस्त्रिंशः कृष्णपार्थौ प्रदुर्बुधः ।
 रुद्राश्च वसवश्चैव मरुतश्च महाबलाः ॥ ३७
 विश्वेदेवास्तथा साध्या दीप्यमानाः स्वतेजसा ।
 एते चान्ये च बहवो देवास्तौ पुरुषोत्तमौ ॥ ३८
 कृष्णपार्थौ जिघांसन्तः प्रतीयुर्निविधायुधाः ।
 तत्राद्भुतान्यदृश्यन्त निमित्तानि महाहवे ॥ ३९
 युगान्तसमरूपाणि भूतसंमोहनानि च ।
 तथा दृष्ट्वा सुसंरम्भं शक्रं देवैः सहाच्युतौ ॥ ४०
 अभीतौ युधि दुर्धर्षौ तस्यतुः सज्जकार्मुकौ ।
 आगच्छतस्ततो देवानुभौ युद्धविशारदौ ॥ ४१
 व्यताडयेतां संकुद्धौ शरैर्वज्रोपमैस्तदा ।
 असकृद्भ्रमसंकल्पाः सुराश्च बहुशः कृताः ॥ ४२
 भयाद्रणं परित्यज्य शक्रमेवामिशिश्रियुः ।
 दृष्ट्वा निवारितान्देवान्माधवेनार्जुनेन च ॥ ४३
 आश्चर्यमगमंस्तत्र मुनयो नभसि स्थिताः ।
 शक्रश्चापि तयोर्वीर्यमुपलभ्यासकृद्रणे ॥ ४४
 बभूव परमप्रीतो भूयश्चैतावयोधयत् ।
 ततोऽश्मवर्षं सुमहद्वसृजत्पाकशासनः ॥ ४५
 भूय एव तदा वीर्यं जिज्ञासुः सव्यसाचिनः ।
 तच्छरैर्जुनो वर्षं प्रतिजग्मेऽत्यमर्षितः ॥ ४६
 विफलं क्रियमाणं तत्समवेक्ष्य शतक्रतुः ।
 भूयः संवर्धयामास तद्वर्षं पाकशासनः ॥ ४७
 सोऽश्मवर्षं महावेगैरिषुभिः पाकशासनः ।
 विलयं गमयामास हर्षवन्पितरं तथा ॥ ४८
 तत उत्पाद्य पाणिभ्यां मन्दराच्छिखरं महत् ।
 सहस्रं व्यसृजच्छक्रो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् ॥ ४९

सतोऽर्जुनो वेगवद्विज्वलिताग्रैरजिह्वैः ।
शरैर्विध्वंसयामास गिरेः शृङ्गं सहस्रधा ॥ ५०
गिरेर्विशीर्यमाणस्य तस्य रूपं तदा बभौ ।

सार्कचन्द्रग्रहस्यैव नभसः परिशीर्यतः ॥ ५१
तेनाभिपतता दावं शैलेन महता शृङ्गम् ।
शृङ्गेण निहतास्तत्र प्राणिनः खाण्डवालयाः ॥ ५२

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि खाण्डवदाहपर्वणि त्रिपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

॥ समाप्तं च खाण्डवदाहपर्वं ॥

(अथ मयदर्शनपर्व ॥ १९ ॥)

चतुःपञ्चाशदधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

देवेषु पराजितेषु अशरिरवाणीश्रवणेन इन्द्रस्य निवृत्तिः ॥ १ ॥ पलायमानं मयं हन्तुमुद्युक्तो श्रीकृष्णो आत्मानं वरणा-
सतसं मयस्य अर्जुनेनाभयवामम् ॥ २ ॥ खाण्डवदाहेऽपि अश्वतेनादीनामदाहस्य वैशंपायनेन कथनम् ॥ ३ ॥

वैशंपायन उवाच ।

सथा शैलनिपातेन भीषिताः खाण्डवालयाः ।
दानवा राक्षसा नागास्तरक्षुश्चवनीकसः ॥ १
हिषाः प्रभिन्नाः शार्दूलाः सिंहाः केसरिणस्तथा ।
सृगाम् महिषाश्चैव शतशः पक्षिणस्तथा ॥ २
समुद्रिमा विसृष्टपुस्तथान्या भूतजातयः ।
तं दावं समुदैक्षन्त कृष्णौ चाभ्युद्यतायुधौ ॥ ३
उत्पातनादशब्देन त्रासिता इव चामवन् ।
ते वनं प्रसमीक्ष्याथ दक्षमानमनेकधा ॥ ४
कृष्णमभ्युद्यतास्त्रं च नादं सुसुचुरुत्त्वणम् ।
तेन नादेन रौद्रेण नादेन च विभावसोः ॥ ५
ररास गगनं कृत्स्नमुत्पातजलदैरिव ।
ततः कृष्णो महाबाहुः स्वतेजोभास्वरं महत् ॥ ६
चक्रं व्यसृजदत्पुत्रं तेषां नाशाय केशवः ।
तेनार्ता जातयः क्षुद्राः सदानवनिशाचराः ॥ ७
निकृत्ताः शतशः सर्वा निपेतुरनलं क्षणात् ।
सत्रादश्यन्त ते दैत्याः कृष्णचक्रविदारिताः ॥ ८
वसारुधिरसंपृक्ताः सन्ध्यायामिव तोयदाः ।
पिशाचान्यक्षिणो नागान्पशून्चैव सहस्रशः ॥ ९
निमग्नश्चरति वार्ष्णेयः कालवचत्र भारत ।
क्षिप्तं क्षिप्तं पुनश्चक्रं कृष्णस्यामित्रघातिनः ॥ १०
छिन्नानेकानि सत्त्वानि पाणिमेति पुनः पुनः ।

तथा तु निमग्नस्तस्य पिशाचोरगराक्षसान् ॥ ११
बभूव रूपमत्युग्रं सर्वभूतात्मनस्तदा ।
समेतानां च सर्वेषां दामवानां च सर्वशः ॥ १२
विजेता नाभिवत्कश्चित्कृष्णपाण्डवयोर्मधु ।
तयोर्विलस्तपरित्रातुं तं च दावं यदा सुराः ॥ १३
नाशक्रुवन्शमयितुं तदाऽभूवन्पराशुक्लाः ।
शतकतुस्तु संप्रेक्ष्य विमुखानमरास्तथा ॥ १४
बभूव मुदितो राजन्प्रशंसन्केशवार्जुनौ ।
निवृत्तेष्वथ देवेषु वागुवाचाशरीरिणी ॥ १५
शतकतुं समाभाष्य महागम्भीरनिःस्वना ।
न ते सखा सभिहितस्तत्क्षको भुजगोत्तमः ॥ १६
दाहकाले खाण्डवस्य कुरुक्षेत्रं गतो ह्यसौ ।
न च शक्यौ युधा जेतुं कथंचिदपि वासव ॥ १७
वासुदेवार्जुनावेतौ निबोध वचनान्मम ।
नरनारायणावेतौ पूर्वदेवौ दिवि श्रुतौ ॥ १८
भवानप्यभिजानाति यद्वीर्यौ यत्पराक्रमौ ।
नैतौ शक्यौ दुराधर्षौ विजेतुमजितौ युधि ॥ १९
अपि सर्वेषु लोकेषु पुराणावृषिसत्तमौ ।
पूजनीयतमावेतावपि सर्वैः सुरासुरैः ॥ २०
यक्षराक्षसगन्धर्वनरकिन्नरपन्नगैः ।
तस्मादितः सुरैः सार्धं गन्तुमर्हसि वासव ॥ २१
दिष्टं चाप्यनुपश्यैतत्खाण्डवस्य विनाशनम् ।

इति वाक्यमुपश्रुत्य तथ्यमित्यमरेश्वरः ॥ २२
 क्रोधामर्षौ समुत्सृज्य संप्रतस्ये दिवं तदा ।
 तं श्रुतितं महात्मानं समवेक्ष्य दिवौकसः ॥ २३
 सहिताः सेनया राजन्ननुजग्मुः पुरन्दरम् ।
 देवराजं तदा यान्तं सह देवैरेवेक्ष्य तु ॥ २४
 ब्राह्मदेवार्जुनौ वीरौ सिंहनार्द विनेदतुः ।
 देवराजे गते राजन्प्रहृष्टौ केशवार्जुनौ ॥ २५
 निर्विशङ्कं वनं वीरौ दाहयामासतुस्तदा ।
 स मारुत इवाभ्राणि नाशयित्वाऽर्जुनः सुरान् ॥ २६
 व्यधमच्छरसङ्घातैर्देहिनः स्नाण्डवालान् ।
 न च स किञ्चिच्छक्नोति भूतं निश्चरितुं ततः ॥ २७
 संछिद्यमानमिषुभिरस्यता सव्यसाचिना ।
 नाशकुर्वन् भूतानि महान्त्यपि रणेऽर्जुनम् ॥ २८
 निरीक्षितुममोघास्त्रं योद्धुं चापि कुतो रणे ।
 शतं चैकेन विव्याध शतैर्नैकं पतत्रिणाम् ॥ २९
 व्यसवस्तेऽपतन्मयौ साक्षात्कालहता इव ।
 न चालमन्त ते शर्म रोधःसु विषमेषु च ॥ ३०
 पितृदेवनिवासेषु सन्तापश्चाप्यजायत ।
 भूतसङ्घाश्च बहवो दीनाश्चुर्महास्त्रनम् ॥ ३१
 रुरुदुर्वारणाश्चैव तथा मृगतस्त्रवः ।
 तेन शब्देन विप्रेसुर्गङ्गोदधिचरा शपाः ॥ ३२
 विद्याधरगणाश्चैव ये च तत्र वनौकसः ।
 न लर्जुनं महाबाहो नापि कृष्णं जनार्दनम् ॥ ३३
 निरीक्षितुं वै शक्नोति कश्चिद्योद्धुं कुतः पुनः ।
 एकायनगता येऽपि निष्पेतुस्तत्र केचन ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

शार्ङ्गकार्णा मोचनकारणे जनमेजयेन पृष्ठे वैशंपायनेन मन्दपाळोपाकमानकथनारम्भः ॥ १ ॥ तपसा पितृलोके गतस्त्वा-
 प्यनवाप्तपःफलस्य मन्दपाळस्य देवाज्ञया प्रजोत्पन्नार्थं पुनर्भूमावतानमन् ॥ २ ॥ तत्र शार्ङ्गार्थं अरितायां पुत्रवत्पुत्रयो-
 र्त्पादनम् ॥ ३ ॥ सपुत्रां अरितां स्नायन्त्ये विस्मय्य कपितानाकयाऽन्मया शार्ङ्गपौ लंगतस्य मन्दपाळस्य विप्ररूपाभिर्दुर्गन्ध-
 ॥ ४ ॥ तस्य स्नायन्त्ये विस्मय्य ज्ञात्वा पुत्ररक्षणार्थं स्तुताद्भोर्वरकामः ॥ ५ ॥

जनमेजय उवाच ।
 किमर्थं शार्ङ्गकानभिर्न ददाह तथा गते ।

राक्षसा दानवा नागा जम्भे चकेण तान्हरिः ।
 ते तु भिन्नशिरोदेहाश्चक्रवेगाद्गतासवः ॥ ३५
 पेतुरन्ये महाकायाः प्रदीप्ते वसुरेतसि ।
 समांसरुधिरौघैश्च वसामिभ्रापि तर्पितः ॥ ३६
 उपर्याकाशगो भूत्वा विधूमः समपद्यत ।
 दीप्ताक्षो दीप्तजिह्वश्च संप्रदीप्तमहाननः ॥ ३७
 दीप्तोर्ध्वकेशः पिङ्गाक्षः पिबन्प्राणभृतां वसाम् ।
 तां स कृष्णार्जुनकृतां सुधां प्राप्य हुताशनः ॥ ३८
 बभूव मुदितस्त्वः परां निर्हृतिमागतः ।
 तथाऽमुरं मयं नाम तक्षकस्य निवेशनात् ॥ ३९
 विप्रद्रवन्तं सहसा ददर्श मधुसूदनः ।
 तमग्निः प्रार्थयामास दिग्धुर्वातसारथिः ॥ ४०
 शरीरवाञ्छटी भूत्वा नदन्निव बलाहकः ।
 विज्ञाय दानवेन्द्राणां मयं वै शिल्पिनां वरम् ॥ ४१
 जिघांसुर्वासुदेवस्तं चक्रमुद्यम्य धिष्ठितः ।
 स चक्रमुद्यतं दृष्ट्वा दिग्धक्षन्तं च पावकम् ॥ ४२
 अभिघावार्जुनेत्येवं मयस्त्राहीति चाब्रवीत् ।
 तस्य भीतस्त्रनं श्रुत्वा मा भैरिति धनंजयः ॥ ४३
 प्रत्युवाच मयं पार्थो जीवयन्निव भारत ।
 तं न भेतव्यमित्याह मयं पार्थो दयापरः ॥ ४४
 तं पार्थेनाभये दत्ते नमुचेर्भातरं मयम् ।
 न हन्तुमैच्छद्दार्हाः पावको न ददाह च ॥ ४५
 तद्धनं पावको धीमान्दिनानि दश पञ्च च ।
 ददाह कृष्णपार्थोभ्यां रक्षितः पाकशासनात् ॥ ४६
 तस्मिन्वने दहमाने षडभिर्न ददाह च ।
 अश्वसेनं मयं चैव चतुरः शार्ङ्गकांस्तथा ॥ ४७

तस्मिन्वने दहमाने ब्रह्मभेतत्प्रचक्ष्व मे ॥ १
 अदाहे ह्यश्वसेनस्य दानवस्य मयस्य च ।

कारणं कीर्तितं ब्रह्मशार्ङ्गकाणां न कीर्तितम् ॥२॥
 तदेतदद्भुतं ब्रह्मशार्ङ्गकाणामनामयम् ।
 कीर्तयस्वाप्तिसंमर्दे कथं ते न विनाशिताः ॥ ३॥
 वैशंपायन उवाच ।
 यदर्थं शार्ङ्गकानिर्न ददाह तथा गते ।
 तसे सर्वं प्रवक्ष्यामि यथा भूतमरिन्दम ॥ ४॥
 धर्मज्ञानां मुख्यतमस्तपस्वी संशितव्रतः ।
 आसीन्महर्षिः श्रुतवान्मन्दपाल इति श्रुतः ॥ ५॥
 स मार्गमाश्रितो राजनृषीणामूर्ध्वरेतसाम् ।
 स्वाध्यायकान्धर्मरेतस्तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ६॥
 स गत्वा तपसः पारं देहमुत्सृज्य भारत ।
 जगाम पितृलोकाय न लेभे तत्र तत्फलम् ॥ ७॥
 ॥ लोकानफलान्दृष्ट्वा तपसा निजितानपि ।
 पश्यन् धर्मराजस्य समीपस्थान्दिवौकसः ॥ ८॥
 मन्दपाल उवाच ।
 किमर्थमावृता लोका ममैते तपसाऽर्जिताः ।
 किं यथा न कृतं तत्र यस्मैतत्कर्मणः फलम् ॥ ९॥
 तत्राहं तत्करिष्यामि यदर्थमिदमावृतम् ।
 फलमेतस्य तपसः कथयध्वं दिवौकसः ॥ १०॥
 देवा ऊचुः ।
 ऋणिनो मानवा ब्रह्मजायन्ते येन तच्छृणु ।
 क्रियाभिर्ब्रह्मचर्येण प्रजया च न संशयः ॥ ११॥
 तदपाक्रियते सर्वं यज्ञेन तपसा मुतैः ।
 तपस्वी यज्ञकृत्वासि न च ते विद्यते प्रजा ॥ १२॥
 त इमे प्रसवस्थार्थं तव लोकाः समावृताः ।
 प्रजायस्व ततो लोकानुपमोक्ष्यसि पुष्कलान् ॥ १३॥
 पुत्राभ्यो नरकात्पुत्रस्त्रायते पितरं श्रुतिः ।
 तस्मादपत्यसन्ताने यतस्व ब्रह्मसत्तम ॥ १४॥
 वैशंपायन उवाच ।
 तच्छ्रुत्वा मन्दपालस्तु वचस्तेषां दिवौकसाम् ।
 क तु शीघ्रमपत्यं स्याद्बहुलं चेत्यचिन्तयन् ॥ १५॥
 स चिन्तयन्नभ्यगच्छत्सुबहुप्रसवान्स्वगान् ।
 शार्ङ्गिकां शार्ङ्गिको भूत्वा जरितां सद्युपेयिवान् ॥ १६॥

तस्यां पुत्रानजनयच्चतुरो ब्रह्मवादिनः ।
 तानपास्य स तत्रैव जगाम लपितां प्रति ॥ १७॥
 बालान्स तानण्डगतान्सह मात्रा मुनिर्वने ।
 तस्मिन्गते महाभागे लपितां प्रति भारत ॥ १८॥
 अपत्यस्नेहसंयुक्ता जरिता बहचिन्तयन् ।
 तेन त्यक्तानसंत्याज्यान्नृषीणण्डगतान्वने ॥ १९॥
 न जहौ पुत्रशोकार्ता जरिता स्वाण्डवे सुतान् ।
 बभार चैतान्संजातान्सवृत्त्या स्नेहविक्रवा ॥ २०॥
 ततोऽग्निं स्वाण्डवं दग्धुमायान्तं दृष्ट्वानृषिः ।
 मन्दपालश्चरन्तस्मिन्वने लपितया सह ॥ २१॥
 तं संकल्पं विदित्वाग्नेर्ज्ञात्वा पुत्रांश्च बालकान् ।
 सोऽभितुष्टाव विप्रर्षिर्ब्राह्मणो जातवेदसम् ॥ २२॥
 पुत्रान्प्रतिवदन्भीतो लोकपालं महौजसम् ।
 मन्दपाल उवाच ।
 त्वमग्ने सर्वलोकानां मुखं त्वमसि हव्यवाद ॥ २३॥
 त्वमन्तः सर्वभूतानां मूढश्चरसि पावकः ।
 त्वामेकमाहुः कवयस्त्वामाहुस्त्रिविधं पुनः ॥ २४॥
 त्वामष्टधा कल्पयित्वा यज्ञवाहमकल्पयन् ।
 त्वया विश्वमिदं सृष्टं वदन्ति परमर्षयः ॥ २५॥
 त्वद्वते हि जगत्कृत्स्नं सद्यो नश्येदुताशन ।
 तुभ्यं कृत्वा नमो विप्राः स्वकर्मविजितां गतिम् ॥
 गच्छन्ति सह पत्नीभिः सुतैरपि च शाश्वतीम् ।
 त्वामग्ने जलदानाहुः स्नेविषक्तान्सविद्युतः ॥ २७॥
 दहन्ति सर्वभूतानि त्वतो निष्क्रम्य हेतयः ।
 जातवेदस्त्वयैवेदं विश्वं सृष्टं महाद्युते ॥ २८॥
 तवैव कर्मविहितं भूतं सर्वं चराचरम् ।
 त्वयापो विहिताः पूर्वं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ २९॥
 त्वयि हव्यं च कव्यं च यथावत्संप्रतिष्ठितम् ।
 त्वमेव दहनो देव त्वं धाता त्वं बृहस्पतिः ॥ ३०॥
 त्वमग्निनौ यमौ मित्रः सोमस्त्वमसि चानिलः ।
 वैशंपायन उवाच ।
 एवं स्तुतस्तदा तेन मन्दपालेन पावकः ॥ ३१॥

ततोष तस्य नृषते मुनेरमिततेजसः ।

उवाच चैनं ग्रीतात्मा किमिष्टं करवाणि ते ॥ ३२

तमब्रवीन्मन्दपालः प्राञ्जलिर्हव्यवाहनम् ।

प्रदहन्खाण्डवं दावं मम पुत्रान्विसर्जय ॥ ३३

तथेति तत्प्रतिश्रुत्य भगवान्हव्यवाहनः ।

खाण्डवे तेन काले न प्रजज्वाल दिग्धया ॥ ३४

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि षष्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५५ ॥

षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

प्रज्ज्वलदग्निपर्वणेन अरितायाः स्वपुत्रैः संवादः ॥ १ ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततः प्रज्वलिते वह्नौ शार्ङ्गकास्ते मुदुःखिताः ।

प्यथिताः परमोद्विग्ना नाधिजग्मुः परायणम् ॥ १

निशाम्य पुत्रकान्वालात्माता तेषां तपस्विनी ।

जरिता शोकदुःखार्ता विललाप मुदुःखिता ॥ २

जरितोवाच ।

अयमग्निर्दहन्कक्षमित आयाति भीषणः ।

जगत्सन्दीपयन्भीमो मम दुःखविवर्धनः ॥ ३

इमे च मां कर्षयन्ति शिशवो मन्दचेतसः ।

अबर्हाश्चरणैर्हीनाः पूर्वेषां नः परायणाः ॥ ४

त्रासयन्ध्यायमायाति लेलिहानो महीरुहान् ।

अजातपक्षाश्च सुता न शक्ताः सरणे मम ॥ ५

आदाय च न शक्नोमि पुत्रांस्तरितुमात्मना ।

न च त्यक्तुमहं शक्ता हृदयं दूयतीव मे ॥ ६

कं तु जह्नामहं पुत्रं कमादाय ब्रजाम्यहम् ।

किं नु मे स्वात्कृतं कृत्वा मन्यध्वं पुत्रकाः कथम् ७

चिन्तयाना विमोक्षं वो नाधिगच्छामि किंचन ।

छादयिष्यामि वो गात्रैः करिष्ये मरणं सह ॥ ८

जरितारौ कुलं ह्येतज्ज्येष्ठत्वेन प्रतिष्ठितम् ।

सारिरुक्तः प्रजायेत पितृणां कुलवर्धनः ॥ ९

स्तम्बमित्रस्तपः कुर्याद्रोणो ब्रह्मविदां वरः ।

इत्येवमुक्त्वा प्रययौ पिता वो निर्धृणः पुरा ॥ १०

कष्टपादाय शक्येयं गन्तुं कष्टाऽऽपदुत्तमा ।

किं नु कृत्वा कृतं कार्यं भवेदिति च विह्वला ।

नापश्यत्स्वधिया मोक्षं स्वसुतानां तदानलात् ११

वैशंपायन उवाच ।

एवं भुवाणां शार्ङ्गकास्ते प्रत्यूचुरथ मातरम् ।

स्नेहमुत्सृज्य मातस्त्वं पत यत्र न हव्यवाद ॥ १२

अस्मास्मिह विनष्टेषु भवितारः सुतास्तव ।

त्वयि मातर्विनष्टायां न नः स्यात्कुलसन्ततिः १३

अन्ववेक्ष्यैतदुभयं क्षेमं स्याद्यत्कुलस्य नः ।

तद्वै कर्तुं परः कालो मातरेष भवेत्तव ॥ १४

मा त्वं सर्वविनाशाय स्नेहं कार्षीः सुतेषु नः ।

न हीदं कर्म मोषं स्याल्लोककामस्य नः पितुः १५

जरितोवाच ।

इदमास्त्रोर्बिलं भूमौ ब्रुवन्स्यास्य समीपतः ।

तदाविशध्वं त्वरिता वहेरत्र न वो भयम् ॥ १६

ततोऽहं पांसुना छिद्रमपिधास्यामि पुत्रकाः ।

एवं प्रतिकृतं मन्ये ज्वलतः कृष्णवर्त्मनः ॥ १७

तत एष्णाम्यतीतेऽग्नौ विहन्तुं पांसुसंचयम् ।

रोचतामेष वो वादो मोक्षार्थं च हुताशनात् १८

शार्ङ्गका ऊचुः ।

अबर्हान्मांसभूताभः क्रव्यादास्तुर्विनाशयेत् ।

पश्यमाना भयमिदं अवेष्टुं नात्र शक्नुमः ॥ १९

कथमग्निर्न नो धक्ष्येत्कथमास्तुर्व नाशयेत् ।

कथं न स्यात्पिता मोषः कथं माता ध्रियेत नः २०

बिल आस्त्रोर्विनाशः स्यादग्रेराकाशचारिणाम् ।

अन्ववेक्ष्यैतदुभयं श्रेयान्दाहो न भक्षणम् ॥ २१

गर्हितं मरणं नः स्यादास्तुना भक्षिते बिले ।

नोऽस्माकं सर्वविनाशाय सर्वेषां विनाशाय सुतेषु स्नेहं माका-
र्षयति संबन्धः ॥ १५ ॥ विहन्तुं दूरीकर्तुम् । वादो वचनम्

॥ १८ ॥ क्रव्यादास्तुर्विनाशः उन्दुकः । पश्यमानाः पश्यन्तः ॥ १९ ॥
मोषो दिष्मलऽपत्योत्पत्तिः । ध्रियेत जीवेत ॥ २० ॥

शिष्टादिष्टः परित्यागः शरीरस्य हुताशनात् ॥ २२ ॥ 'अग्निदाहे तु नियतं ब्रह्मलोके भुवा गतिः ॥' २३

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि षट्षष्ठाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

सप्तषष्ठाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

पुत्रैः सह संवादानन्तरं जरितायाः स्थानान्तरगमनम् ॥ १ ॥

जरितोवाच ।

अस्माद्विलाभिष्यतितमास्तुं श्येनो जहार तम् ।

क्षुद्रं पत्न्यां गृहीत्वा च यातो नात्र मयं हि वः ॥ १

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न हृतं तं वयं विद्यः श्येनेनास्तुं कथंचन ।

अभ्येऽपि भवितारोऽत्र तेभ्योऽपि भयमेव नः ॥ २

संशयो बहिरागच्छेदृष्टं वायोर्निर्वर्तनम् ।

मृत्पुनो निलवासिभ्यो बिले स्थात्मात्र संशयः ॥ ३

निःसंशयात्संशयितो मृत्पुर्मातर्विशिष्यते ।

धरत्वे त्वं वयान्वायं पुत्रान्नाप्यसि शोभनान् ॥ ४

जरितोवाच ।

अहं वेगेन तं भान्तमद्रार्धं पततां वरम् ।

बिलादास्तुं समादाय श्येनं पुत्रा महाबलम् ॥ ५

तं पतन्तं महावेगा त्वरितां पृष्ठतोऽन्वगाम् ।

आशिक्षोऽस्य प्रयुञ्जाना हरतो मृषिकं बिलात् ॥ ६

यो नो द्रेष्टारमादाय श्येनराज प्रधावसि ।

भव त्वं दिवमास्थाय निरमित्रो हिरण्मयः ॥ ७

स यदा भक्षितस्तेन श्येनेनास्तुः पतत्रिणा ।

तदाहं तमनुक्ताप्य प्रत्युपायां पुनर्गृहम् ॥ ८

प्रविशन् बिलं पुत्रा विश्रब्धा नास्ति वो भयम् ।

श्येनेन मम पश्यन्त्या हृत आस्तुर्महात्मना ॥ ९

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न विद्यहे हृतं मातः श्येनेनास्तुं कथंचन ।

अविज्ञाय न शक्यामः प्रवेष्टुं विवरं भुवः ॥ १०

जरितोवाच ।

अहं तमभिजानामि हृतं श्येनेन मृषिकम् ।

नास्ति वोऽत्र भयं पुत्राः क्रियतां वचनं मम ॥ ११

शार्ङ्गका ऊचुः ।

न त्वं मिथ्योपचारेण मोक्षयेथा भवाद्वि नः ।

समाकुलेषु ज्ञानेषु न बुद्धिकृतमेव तत् ॥ १२

न चोपकृतयस्माश्चिर्न चास्यान्वेत्य ये वयम् ।

पीड्यमाना विभर्ष्यस्यान्का सती के वयं तव ॥ १३

तरुणी दर्शनीयाऽसि समर्था भर्तुरेषणे ।

अनुगच्छ पतिं मातः पुत्रानाप्यसि शोभनान् ॥ १४

वयमग्निं समाविश्य लोकानाप्याम शोभनान् ।

अथास्मान्न दहेदग्निरायास्तं पुनरेव नः ॥ १५

वैशंपायन उवाच ।

यवमुक्ता ततः शार्ङ्गा पुत्रानुत्सृज्य खाण्डवे ।

जगाम त्वरिता देशं क्षेममग्रेरनामयम् ॥ १६

ततस्तीक्ष्णाचिरभ्यागात्त्वरितो हव्यवाहनः ।

यत्र शार्ङ्गा बभूवुस्ते मन्दपालस्य पुत्रकाः ॥ १७

ततस्तं ज्वलितं दृष्ट्वा ज्वलनं ते विहङ्गमाः ।

'व्यथिताः करुणा वाचः श्रावयामासुरन्तिकात् ॥'

जरितारिस्ततो वाक्यं श्रावयामास पावकम् ॥ १८

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि सप्तषष्ठाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

शिष्टादिष्टः शिष्टैरादिष्टः ॥ २२ ॥ षट्षष्ठाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

बहिरागच्छेदृष्टं संशयो यतो वायोः सकाशाद्वहोर्निर्वर्तनं

दृष्टम् ॥ ३ ॥ अहं वै श्येनमायान्तं इति क. पाठः ॥ ५ ॥ सप्तषष्ठाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

अष्टपञ्चाशदधिकविंशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

अरितायोदीनां चतुर्णां शार्ङ्गकाणो परस्परं संवादः ॥ १ ॥ स्तुत्या प्रसवेनाग्निना तेभ्योऽभयदानम् ॥ २ ॥ शार्ङ्गकाणो
प्रार्थनया अग्निना मार्जारानां दाहः ॥ ३ ॥

जरितारिरुवाच ।

पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमाञ्जागर्ति पूरुषः ।

स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित् ॥ १ ॥

यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्तं विचेता नावबुध्यते ।

स कृच्छ्रकाले व्यथितो न श्रेयो विन्दते महत् ॥ २ ॥

सारिसृक् उवाच ।

धीरस्तमसि मेधावी प्राणकृच्छ्रमिदं च नः ।

प्राज्ञः शूरो बहूनां हि भवत्येको न संशयः ॥ ३ ॥

स्तम्बमित्र उवाच ।

ज्येष्ठस्तातो भवति वै ज्येष्ठो मुञ्चति कृच्छ्रतः ।

ज्येष्ठश्चेन्न प्रजानाति कनीयार्त्तिकं करिष्यति ॥ ४ ॥

द्रोण उवाच ।

हिरण्यरेतास्तरितो ज्वलन्नायाति नः क्षयम् ।

सप्तजिह्वाननः क्रूरो लेलिहानो विसर्पति ॥ ५ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवं संभाष्य तेऽन्योन्यं मन्दपालस्य पुत्रकाः ।

तुष्टुबुः श्रयता भूत्वा यथाऽग्निं शृणु पार्थिव ॥ ६ ॥

जरितारिरुवाच ।

आत्माऽसि वायोर्ज्वलनं शरीरमसि वीरुधाम् ।

यो निरापश्य ते शुक्रं योनिस्त्वमसि चाम्मसः ॥ ७ ॥

ऊर्ध्वं चाधश्च सर्पन्ति पृष्ठतः पार्श्वतस्तथा ।

अचिपस्ते महावीर्यं रश्मयः सवितुर्यथा ॥ ८ ॥

सारिसृक् उवाच ।

माता प्रणष्टा पितरं न विभः

पक्षा जाता नैव नो धूमकेतो ।

न नस्त्राता विद्यते वै त्वदन्य-

स्तस्मादस्मांस्त्राहि बालांस्त्वमग्रे ॥ ९ ॥

यद्यग्रे ते शिवं रूपं ये च ते सप्त हेतयः ।

तेन नः परिपाहि त्वमार्ताक्षः शरणैषिणः ॥ १० ॥

त्वमेवैकस्तपसे जातवेदो

नान्यस्तप्ता विद्यते गोषु देव ।

ऋषीनसान्नालकान्पालयस्व

परेणास्मान्प्रेहि वै हव्यवाह ॥ ११ ॥

स्तम्बमित्र उवाच ।

सर्वमग्रे त्वमेवैकस्त्वयि सर्वमिदं जगत् ।

त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ॥ १२ ॥

त्वमग्निर्हव्यवाहस्त्वं त्वमेव परमं हविः ।

मनीषिणस्त्वां जानन्ति बहुधा चैकभाषि च ॥ १३ ॥

सृष्ट्वा लोकांस्त्रीनिमान्हव्यवाह

काले प्राप्ते पचसि पुनः समिद्धः ।

त्वं सर्वस्य भुवनस्य प्रसूति-

स्त्वमेवाग्रे भवसि पुनः प्रतिष्ठा ॥ १४ ॥

द्रोण उवाच ।

त्वमग्रे प्राणिमिर्भुक्तमन्तर्भूतो जगत्पते ।

नित्यप्रचूद्धः पचसि त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥

सूर्यो भूत्वा रश्मिभिर्जातवेदो

भूमेरम्भो भूमिजातात्रसांश्च ।

विश्वानादाय पुनरुत्सृज्य काले

दृष्ट्वा वृष्ट्या भावयसीह शुक्र ॥ १६ ॥

त्वत्त एताः पुनः शुक्रं वीरुधो हरितच्छदाः ।

जायन्ते पुष्करिण्यश्च सुभद्रश्च महोदधिः ॥ १७ ॥

इदं वै सद्यः तिग्मांशो वरुणस्य परायणम् ।

शिवस्त्राता भवास्त्राकं माऽज्ञानं विनाशय ॥ १८ ॥

पिङ्गाक्ष लोहितग्रीव कृष्णवर्त्मन्हुताशन ।

परेण प्रेहि मुञ्चास्मान्सागरस्य गृहानिव ॥ १९ ॥

वैशंपायन उवाच ।

एवमुक्तो जातवेदा द्रोणेन ब्रह्मवादिना ।

द्रोणमाह श्रुतीतात्मा मन्दपालप्रतिज्ञया ॥ २० ॥

अग्निरुवाच ।

ऋषिद्रोणस्त्वमसि वै ब्रह्मैतद्याहुतं त्वया ।

ईप्सितं ते करिष्यामि न च ते विद्यते भयम् ॥ २१ ॥

मन्दपालेन वै युयं मम पूर्वं निवेदिताः ।

वर्जयेः पुत्रकान्महं दहन्दावमिति सा ह ॥ २२

तस्य तद्वचनं द्रोण त्वया यथेह भाषितम् ।

उभयं मे गरीयस्तु ब्रूहि किं करवाणि ते ।

भृशं प्रीतोऽसि भद्रं ते ब्रह्मस्तोत्रेण सत्तम ॥ २३

॥ इति श्रीमन्महामारुते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

ऊनषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

पुत्रांश्चिन्तयन्तं मन्दपालं प्रति लपितायाः सासूयवचनम् ॥ १ ॥ अग्निशान्त्यनन्तरं आत्महिदक्षयाऽऽगतं मन्दपालं प्रति भार्यया पुत्रैश्च उपाकम्भः ॥ २ ॥

वैशंपायन उवाच ।

मन्दपालोऽपि कौरव्य चिन्तयामास पुत्रकान् ।

उक्त्वाऽपि च ॥ तिम्रांशुं नैव शर्माधिगच्छति ॥ १

स तप्यमानः पुत्रार्थे लपितामिदमब्रवीत् ।

कथं नु शक्ताः शरणे लपिते मम पुत्रकाः ॥ २

वर्धमाने हुतवहे वाते चाशु प्रयायति ।

असमर्था विमोक्षाय भविष्यन्ति ममात्मजाः ॥ ३

कथं त्वशक्ता त्राणाय माता तेषां तपस्विनी ।

भविष्यति हि श्लोकार्ता पुत्रत्राणमपश्यती ॥ ४

कथमुद्धीयनेऽशक्तान्पतने च ममात्मजान् ।

सन्तप्यमाना बहुधा नाशमाना प्रधावती ॥ ५

जरितारिः कथं पुत्रः सारिसृक्कः कथं च मे ।

स्तम्बमित्रः कथं द्रोणः कथं सा च तपस्विनी ॥ ६

लालप्यमानं तमृषिं मन्दपालं तथा वने ।

लपिता प्रत्युवाचेदं सासूयमिव भारत ॥ ७

न ते पुत्रेष्ववेक्षाऽस्ति यानृपीनुक्तवानसि ।

तेजस्विनो वीर्यवन्तो न तेषां ज्वलनाद्भयम् ॥ ८

त्वयाऽग्नौ ते परीताश्च स्वयं हि मम सन्निधौ ।

प्रतिश्रुतं तथा चेति ज्वलनेन महात्मना ॥ ९

लोकपालो न तां वाचमुक्त्वा मिथ्या करिष्यति ।

समर्थं बन्धुकृत्ये न तेन ते स्वस्थ मानसम् ॥ १०

द्रोण उवाच ।

इमे मार्जारकाः शुक्र नित्यमुद्वेजयन्ति नः ।

एतान्कुरुष्व दग्धांस्तं हुताशनं सबान्धवान् ॥ ११

वैशंपायन उवाच ।

तथा तत्कृतवानग्निरभ्यनुज्ञाय शार्ङ्गकान् ।

ददाह खाण्डवं दावं समिद्धौ जनमेजय ॥ १२

तामेव तु ममामित्रां चिन्तयन्परितप्यसे ।

ध्रुवं मयि न ते स्नेहो यथा तस्यां पुराऽभवत् ॥ ११

नहि पक्षवता न्याय्यं निःस्नेहेन सुहृज्जने ।

पीड्यमान उपद्रष्टुं शक्तेनात्मा कथंचन ॥ १२

गच्छ त्वं जरितामेव यदर्थं परितप्यसे ।

चरिष्याम्यहमप्येका यथा कुपुरुषाश्रिता ॥ १३

मन्दपाल उवाच ।

नाहमेवं चरे लोके यथा त्वमभिमन्यसे ।

अपत्यहेतोर्विचरे तच्च कृच्छ्रगतं मम ॥ १४

भूतं हित्वा च भाव्यर्थे योऽज्वलन्वेत्स मन्दधीः ।

अवमन्येत तं लोको यथेच्छसि तथा कुरु ॥ १५

एष हि प्रज्वलन्नग्निलेलिहानो महीरुहान् ।

आविष्टे हृदि सन्तापं जनयत्यशिवं मम ॥ १६

वैशंपायन उवाच ।

‘मर्तुर्हि वाक्यं सा श्रुत्वा लपिता दुःखिताऽभवत् ।

सान्त्वयामास च पुनः पतिं पतिपरायणा ॥’ १७

तस्मादेशादतिक्रान्ते ज्वलने जरिता पुनः ।

जगाम पुत्रकानेव जरिता पुत्रमृद्धिनी ॥ १८

सा तान्कुशलिनः सर्वान्विमुक्ताञ्जातवेदसः ।

रोरुयमाणान्ददृशे वने पुत्राभिरामयान् ॥ १९

अश्रूणि मुमुचे तेषां दर्शनात्सा पुनःपुनः ।

हे स्वस्थ ते तव मानसं तेन हेतुना बन्धुकुललक्षणे रक्षणे स-
मक्षममिशुखं न किंतु तामेवेत्यादि स्पष्टार्थम् ॥ १० ॥ स्व-
हृ-

मिति क. पाठः ॥ १२ ॥ लघुपुरुषा तथा इति क. पाठः ॥ १३ ॥
ऊनषष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

‘न भद्रेयं ततस्तेषां दर्शनं वै पुनःपुनः ॥ २०
 इति मत्वाऽब्रवीद्वाक्यं जरिता पुत्रगृहिणी ।’
 एकैकशश्च पुत्रांस्तान्कोशमानान्वपद्यत ॥ २१
 ‘जरिता तु परिष्वज्य पुत्रलेहाच्चुम्ब ह ॥’ २२
 ततोऽभ्यगच्छत्सहसा मन्दपालोऽपि भारत ।
 अथ ते सर्वे एवैनं नाभ्यनन्दंस्तदा सुताः ॥ २३
 ‘गुरुत्वान्मन्दपालस्य तपसश्च विशेषतः ।
 अभिवादामहे सर्वे जातपक्षाः प्रसादतः ॥ २४
 एवमुक्तवतां तेषां प्रतिनन्द्य महातपाः ।
 परिष्वज्य ततो मूर्ध्नि उपाधाय च बालकान् ।
 पुत्रान्स्वयं समाहूय प्रीतः प्रोवाच गौतमः ॥’ २५
 लालप्यमानमेकैकं जरितां च पुनःपुनः ।
 न चैवोचुस्तदा किञ्चित्तमृषिं साध्वसाधु वा ॥ २६
 मन्दपाल उवाच ।
 ज्येष्ठः सुतस्ते कतमः कतमस्तस्य चानुजः ।
 मध्यमः कतमश्चैव कनीयान्कतमश्च ते ॥ २७
 एवं ब्रुवन्तं दुःखार्तिं किं मां न प्रतिभाषसे ।
 कृतवानस्मि हव्याशे नैव शान्तिमितो लभे ।
 ‘एवमुक्त्वा तु तां पत्नीं मन्दपालस्तदाऽस्पृशत् ॥’
 जरितोवाच ।
 किं नु ज्येष्ठेन ते कार्यं किमनन्तरजेन ते ।

किं वा मध्यमजातेन किं कनिष्ठेन वा पुनः ॥ २९
 यां त्वं मां सर्वतो हीनामुत्सृज्यासि गतः पुरा ।
 तामेव लपितां गच्छ तरुणीं चारुहासिनीम् ॥ ३०
 मन्दपाल उवाच ।
 न स्त्रीणां विद्यते किञ्चिदमुत्र पुरुषान्तरात् ।
 सायन्नकमृते लोके नान्यदर्थविनाशनम् ॥ ३१
 वैराग्निदीपनं चैव भृशमुद्वेगकारि च ।
 सुव्रता चापि कल्याणी सर्वभूतेषु विश्रुता ॥ ३२
 अरुन्धती महात्मानं वसिष्ठं पर्यशङ्कत ।
 विशुद्धभावमत्यन्तं सदा प्रियहिते रतम् ॥ ३३
 सप्तर्षिमध्यगं वीरमवमेने च तं मुनिम् ।
 अपध्यानेन सा तेन धूमारुणसमप्रभा ।
 लक्ष्याऽलक्ष्या नाभिरूपा निमित्तमिव पश्यति ॥ ३४
 अपत्यहेतोः संप्राप्तं तथा त्वमपि मामिह ।
 इष्टमेवं गते हि त्वं सा तथैवाद्य वर्तते ॥ ३५
 न हि भार्येति विश्वासः कार्यः पुंसां कथंचन ।
 न हि कार्यमनुध्याति नारी पुत्रवती सती ॥ ३६
 वैशंपायन उवाच ।
 ततस्ते सर्वे एवैनं पुत्राः सम्यगुपासते ।
 स च तानात्मजान्सर्वानाश्वासयितुमुद्यतः ॥ ३७

॥ इति श्रीमन्महाभारते आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि ऊनवध्वधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २५९ ॥

वध्वधिकद्विंशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

मन्दपालस्य पुत्राश्वासनपूर्वकं सर्वैः सहान्वयं गमनम् ॥ १ ॥ देवगणैः सहगगतत्येवमस्य कृष्णार्जुनवन्दनपूर्वकं स्वलो-
 कतमम् ॥ २ ॥ अश्वैः स्वस्थानगमनानन्तरं कृष्णार्जुनभयानां नदीकूल उपवेशनम् ॥ ३ ॥

मन्दपाल उवाच ।
 शुष्माकमपवर्गार्थं विश्रुतो ज्वलनो मया ।
 अभिना च तथेत्येवं प्रतिज्ञातं महात्मना ॥ १
 अग्नेर्वचनमाज्ञाय मातुर्धर्मज्ञतां च वः ।
 भवतां च परं वीर्यं पूर्वं नाहमिहागतः ॥ २
 न सन्तापो हि वः कार्यः पुत्रका हृदि मां प्रति ।
 ऋषीन्वेद हुताशोऽपि ब्रह्म तद्विदितं च वः ॥ ३

वैशंपायन उवाच ।
 एवमाश्वासितान्पुत्रान्भार्यामादाय स द्विजः ।
 मन्दपालस्ततो देशादन्वं देशं जगाम ह ॥ ४
 भगवानपि तिग्मांशुः समिद्धः स्वपृष्ठं वतः ।
 ददृग्रह सह कृष्णाभ्यां जनयज्जगतो हितम् ॥ ५
 वंसामेदोवहाः कुलमेतन्न पीत्वा च पावकः ।
 जगाम परमां तृप्तिं दर्शयामास चार्जुनम् ॥ ६

ततोऽन्तरिक्षाद्भगवानवतीर्य पुरन्दरः ।

मरुद्गणैर्भूतः पार्श्वं केशवं चेदमब्रवीत् ॥ ७

कृतं युवाभ्यां कर्मदममसैरपि दुष्करम् ।

वरं धृणीतं तुष्टोऽसि दुर्लभं पुरुषेष्विह ॥ ८

पार्थस्तु त्रयामस्तु शक्तदस्त्राणि सर्वशः ।

प्रदातुं तच्च अकस्तु कालं चक्रे महाद्युतिः ॥ ९

यदा प्रसन्नो मयवान्महादेवो भविष्यति ।

तदा तुभ्यं प्रदास्यामि पाण्डवास्त्राणि सर्वशः ॥ १०

अहमेव च तं कालं वेत्स्यामि कुरुनन्दन ।

तपसा महता चाग्निं दास्यामि भवतोऽप्यहम् ॥ ११

आग्नेयानि च सर्वाणि वायव्यानि च सर्वशः ।

मदीयानि च सर्वाणि ग्रहीष्यसि धनञ्जय ॥ १२

वासुदेवोऽपि जग्राह प्रीतिं पार्थेन शाश्वतीम् ।

ददौ सुरपतिश्चैव वरं कृष्णाय धीमते ॥ १३

एवं दत्त्वा कुरुताभ्यां सह देवैर्मरुत्पतिः ।

हुताशनमनुष्ठाप्य जगाम त्रिदिवं प्रभुः ॥ १४

पावकश्च तदा दावं दग्ध्वा समृगपक्षिणम् ।

अहोभिरैकविंशच्चिर्विरराम सुतर्पितः ॥ १५

जग्ध्वा मांसानि पीत्वा च मेदांसि रुधिराणि च ।

युक्तः परमया प्रीत्या तावुवाचाच्युतार्जुनौ ॥ १६

युवाभ्यां पुरुषाभ्याभ्यां तर्पितोऽसि यथासुखम् ।

अनुजानामि वां धीरौ चरतं यत्र वाञ्छितम् ॥ १७

‘भाण्डिवं च धनुर्दिभ्यमश्वरथौ च महेशुधी ।

कपिध्वजो रथश्चापं तव दत्तो महामते ॥ १८

अनेन धनुषा चैव रथेनानेन भारत ।

विजेष्यसि रणे शत्रून्सदेवासुरमानुषान् ॥ १९

एवं तौ समनुज्ञातौ पावकेन महात्मना ।

अर्जुनो वासुदेवश्च दानवश्च मयस्तथा ॥ २०

परिक्रम्य ततः सर्वे त्रयोऽपि भरतर्षभ ।

रमणीये नदीकूले सहिताः समुपाविशन् ॥ २१

॥ इति श्रीमन्महाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां आदिपर्वणि मयदर्शनपर्वणि

षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

॥ समाप्तं मयदर्शनपर्वोऽपि च ॥

इतः परं सभापर्वं भविष्यति तस्यायमाद्यः श्लोकः ।
जनमेजय उवाच ।

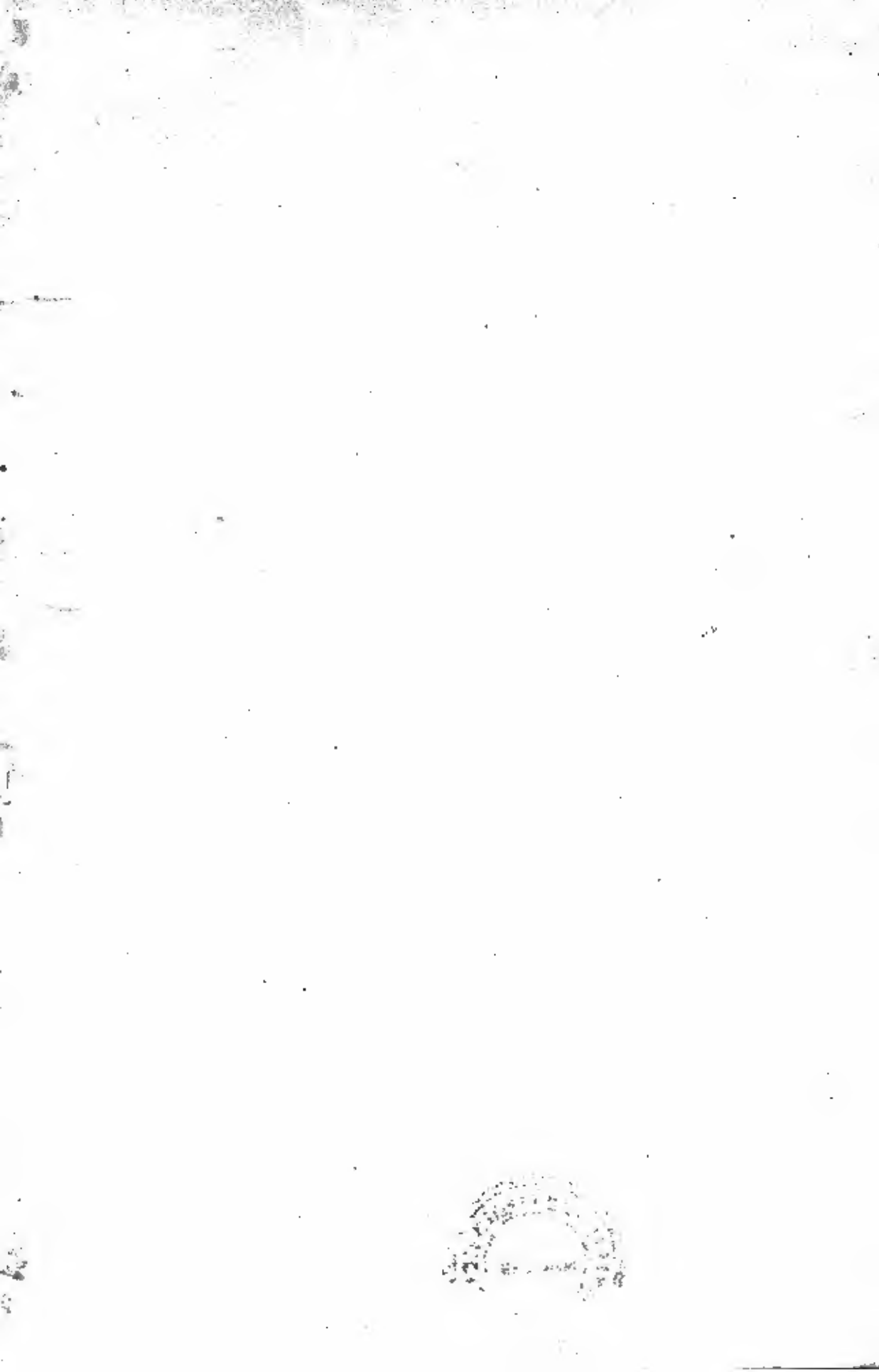
अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो मोचयित्वा मयं तदा ।
किं चकार महातेजास्तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ १

अहानि पञ्च नैकं च इति ख. पाठः ॥ १५ ॥

षष्ठ्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २६० ॥

त्रयमादिपर्वं कुम्भघोणस्थेन टी. आर्. कृष्णाचार्येण टी. आर्. व्यासाचार्येण च मुम्बय्यां
निर्णयसागरमुद्रायन्त्रे मुद्रापितम् । शकाब्दाः १८२८ सन १९०६.

Mahābhārata
Epics — India
214. — Epics

Cet
N 27/4/26

Central Archaeological Library,
NEW DELHI.

9002

Call No. Sa8 Km/Vya/ K.V

Author— Krishnacharya, T.P
and Vyasaacharya, T.P.

Title— ~~Sri Sri Mahabharata~~
Anulipama I

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
Asin		
Sh. M. J. J.	3/8/78	7/8/78
A. Banerjee	10/1/80	27/10/80

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.